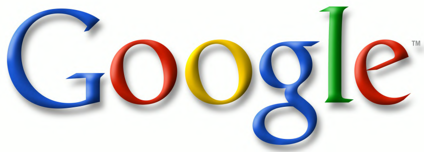

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

AKADÉMIAI

ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR.

6.
HATODIK KÖTET. 1895. ÉVFOLYAM.

THIS ITEM HAS BEEN MICROFILMED BY
STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
REFORMATTING SECTION 1994. CONSULT
SUL CATALOG FOR LOCATION.

BUDA-PEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1895.

Digitized by Google

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
FEB 11 1971

AS142
M38
1895

Digitized by Google

TÁRGYMUTATÓ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Megjelenik minden hó 15-én három-négy ívnyi tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ
SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő s kiadó hivatal a Magyar Tudom. Akadémiában.

VI. KÖTET. 1895. Január 15. 1. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai 1895. január 1-én.

Igazgató-tanács:

Gr. Apponyi György.
Pulszky Ferencz tt.
Than Károly rt.
József főherczeg.
Tisza Kálmán.
Gr. Károlyi Sándor.
Gr. Széchenyi Béla tt.
Gyulai Pál rt.
Zichy Antal tt.
Gr. Dessewffy Aurél.
Szlávy József.
12. Kautz Gyula rt.

Gr. Apponyi Sándor.
Semsey Andor.
Gr. Csáky Albin.
B. Radvánszky Béla tt.
Jókai Mór tt.
Fraknói Vilmos rt.
Hollán Ernő tt.
Beőthy Zsolt rt.
Vaszary Kolos.
Gr. Andrássy Tivadar.
23. Vámbéry Ármin tt.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Zichy Antal ig. és tt.
Osztálytitkár: Gyulai Pál ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Zichy Antal ig. t.
Joannovics György.
3. Jókai Mór ig. t.

Gr. Kuun Géza.
József főherczeg ig. t.
6. Vámbéry Ármin ig. t.

A) Nyelvtudományi alosztály.

Rendes tagok:

Szarvas Gábor.
Ponori Thewrewk Emil.
Goldziher Ignácz.
Heinrich Gusztáv.
Simonyi Zsigmond.
6. Volf György.

B) Széptudományi alosztály.

Rendes tagok:

Gyulai Pál ig. t.
Szász Károly. másodelnök.
Szilády Áron.
Imre Sándor.
Lévay József.
6. Beőthy Zsolt ig. t.

Digitized by Google

Levelező tagok:

Szilágyi István.
Télfy Iván.
Barna Ferdinánd.
Bartal Antal.
Bánóczi József.
Szinnyei József.
Pecz Vilmos.
Halász Ignácz.
Lehr Albert.
Munkácsi Bernát.
Asbóth Oszkár.
Csengeri János.
Némethy Géza.
14. Kúnos Ignácz.

Levelező tagok:

Barabás Miklós.
B. Podmaniczky Frigyes.
Vadnai Károly.
Arany László.
Keleti Gusztáv.
Bartalus István.
Gr. Zichy Ágost.
Bogisich Mihály.
Szigeti József.
Szász Béla.
Baksay Sándor.
Pálffy Albert.
Berczik Árpád.
Mikszáth Kálmán.
Pasteiner Gyula.
Rákosi Jenő.
17. Badics Ferencz.

II.

A bölcseleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya.

Osztályelnök: Pulszky Ferencz ig. és tt.
Osztálytitkár: Pauer Imre rt.

Tiszteleti tagok:

Pulszky Ferencz ig. t.
Horváth Boldizsár.
Brassai Sámuel.
4. B. Radvánszky Béla ig. t.
Tisza Kálmán ig. t.
B. Nyári Jenő.
Kállay Béni.
8. Knauz Nándor.

A) Bölcs. és társad. alosztály.

Rendes tagok:

Tóth Lőrincz.
Kautz Gyula ig. t.
Hajnik Imre.
Schvarcz Gyula.
Vécsey Tamás.
Pauer Imre.
Hoffmann Pál.

B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Szilágyi Sándor.
Fraknói Vilmos ig. t.
Nagy Iván.
Pauler Gyula.
Thaly Kálmán.
Torma Károly.
Jakab Elek.

Digitized by Google

Wlassics Gyula.
Láng Lajos.
Hegedűs Sándor.
Jekelfalussy József.
12. Plósz Sándor.

Levelező tagok:

Karvasy Ágost.
Falk Miksa.
Domanovszki Endre.
Matlekovits Sándor.
György Endre.
Kőrösi József.
Kozma Ferencz.
Kováts Gyula.
Concha Győző.
Pulszky Ágoston.
Medveczky Frigyes.
Ballagi Géza.
Réthy László.
Óvári Kelemen.
Alexander Bernát.
Vargha Gyula.
Kolosvári Sándor.
Asbóth János.
Földes Béla.
Farkas Lajos.
Nagy Ferencz.
Pólya Jakab.
Fayer László.
24. Ráth Zoltán.

Károlyi Árpád.
Hampel József.
Pór Antal.
11. Fejérpataky László.

Levelező tagok:

Mátyás Flórián.
Finály Henrik Lajos.
Kerékgyártó Árpád.
Balássy Ferencz.
Ortvay Tivadar.
Zsilinszky Mihály.
Myskovszky Viktor.
Majláth Béla.
Czobor Béla.
Dankó József.
Szentkláray Jenő.
Csontosi János.
Thallóczy Lajos.
Pulszky Károly.
Kőváry László.
Ballagi Aladár.
Bunyitay Vincze.
Csaplár Benedek.
Téglás Gábor
Acsády Ignácz.
Szádeczky Lajos.
Csánki Dezső.
Nagy Gyula.
Óvári Lipót.
Márki Sándor.
Bubics Zsigmond.
27. Marczali Henrik.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.

Osztályelnök: Than Károly, ig. és rt.
Osztálytitkár: Kőnig Gyula rt.

Tiszteleti tagok:

Hollán Ernő, ig. t.
Jedlik Ányos István.
Gr. Széchenyi Béla, ig. t.
4. Semsey Andor ig. t.

Konkoly-Thege Miklós.
B. Podmaniczky Géza.
Margó Tivadar.
8. Gr. Teleki Samu.

A) Math. és phys. alosztály.

Rendes tagok:

Kruspér István.
Than Károly ig. t.
Szily Kálmán, főtitkár.
B. Eötvös Lóránd, elnök.
Kőnig Gyula.
Wartha Vincze.
Fröhlich Izidor.
Schuller Alajos.
Heller Ágost, főkönyvtárnok.
Lengyel Béla.
11. Klug Nándor.

Levelező tagok:

Kondor Gusztáv.
Martin Lajos.
Hollósy Jusztinián.
Corzan-Avendano Gábor.
B. Mednyánszky Dénes.
Kerpely Antal.
Réthy Mór.
Schulhof Lipót.
Péch Antal.
Balló Mátyás.
Plósz Pál.
Kápolnai Pauer István.
Kherndl Antal.
Rónai Horváth Jenő.
Schenek István.
Gothard Jenő.
Lipthay Sándor.
Vályi Gyula.
Fabinyi Rezső.
Ilosvay Lajos.
Zipernovszky Károly.
Rados Gusztáv.
Kosutány Tamás.
24. Hankó Vilmos.

B) Természetrajzi alosztály.

Rendes tagok:

Hazslinszky Frigyes.
Frivaldszky János.
Jurányi Lajos.
Fodor József.
Mihalkovics Géza.
Krenner József.
Hőgyes Endre.
Entz Géza.
Thanhoffer Lajos.
Horváth Géza.
11. Koch Antal.

Levelező tagok:

Galgóczy Károly.
Chyzer Kornél.
Duka Tivadar.
Poór Imre.
Batizfalvy Sámuel.
Böckh János.
Bedő Albert.
Kanitz Ágost.
Klein Gyula.
Korányi Frigyes.
Mocsáry Sándor.
Inkey Béla.
Daday Jenő.
Bielz Albert.
Lóczy Lajos.
Paszlavszky József.
Schulek Vilmos.
Brusina Spiridion.
Laufenauer Károly.
Schmidt Sándor.
Genersich Antal.
22. Török Aurél.

Digitized by Google

Salamon Ferencz emlékezete.

1825—1892.

(Előadta *Szilágyi Sándor* rt. az 1894. november 26-iki összes ülésen.)

A tekintetes Akadémia rendeletére megkisértem Salamon Ferencz emlékezetét fölеleveníteni. Aggodalmaim vannak, ha vajjon képes leszek-e e megbizatásnak úgy megfelelni, a mint szeretném s az elhúnyt megérdemelné? Mert érteni és teljes odaadással szeretni egy írót, kinek művei túlélik őt magát, kortársait, kiknek írt és századát, melyben élt; s a halhatatlan alkotó sokoldalú, gyakran úttörő működésének egyöntetű, igaz képét rajzolni, fejlődésének egész processusát érthetővé tenni egy rövid emlékbeszédben — ez két különböző dolog.

Feladatomat még nehezebbé teszi az, hogy Salamon, épen úgy, mint Kemény, ma már nem tartozik a népszerű írók közé. Elismeréssel szólnak irodalmi alkotásairól, nem feledték el nevét, de kevesen olvassák: inkább csak a szakemberek fordulnak műveihez. Az az író, ki olyan tárgyat vesz tolla alá, melyet ő kritikailag tisztázott, nem kerülheti el, hogy ne merítsen belőle, az a másik, kinek érzéke van az irodalmi forma iránt, megtalálja műveiben a követendő mintát — jóformán ezek képezik manapság Salamon Ferencz olvasó közönségét.

De hát, tekintetes Akadémia, nem annak jele-e az, hogy irodalmunk napirendre tért fölötte, s ő ma már csak magni nominis umbra? Elismerik, hogy kisebb műveiben a franczia essay-ek művészi formája s az angol tanulmányok bölcsészeti reflexiói, erős kritikája egyesülnek, magasztalással szólnak katonai szakemberek és politikusok forradalmi élményeinek, tapasztalatainak leirásáról: de ezek mai napig folyóiratokban s hírlapok tárczáiban vannak eltemetve, s arra, hogy összegyűjtve kiadassanak, a közönség részvétlensége mellett, gondolni sem lehet.

Mennyire igaza volt Salamonnak, midőn egy kiváló államférfiú emlékét megújítva, e szavakra fakadt: «Sehol sem szükséges annyira az emlékeztetés, mint nálunk, rossz emlékező tehetségű nemzetnél.» Szükséges ez vele szemben is, ki műveivel, igaz, minden praetensio nélkül, korára kivánt ugyan első sorban hatni, de mindig az örök igaznak és szépnek volt hirdetője s épen ezért a jövőnek is dolgozott. De hogyan vállalkozzam ez emlékeztetésre én, kinek előadása nem fogja túlélni

Digitized by Google

azt a félórát, melybe elmondása kerül s ki Salamon fejlődésének nehéz problémáját aligha leszek képes megoldani?

S ha mégis vállalkozom, Önök parancsán kívül az bírt rá, mert mint régi barátja az elhunytnak, kötelességet vélek ezzel leróni: hátha talán e lázasan élő korban, mely gyorsan feled, sikerülni fog egy pár embernek, kit az irodalomban a szép és igaz cultusa lelkesít, figyelmét rá fordítanom, hogy üdülést és okulást keressen az ő halhatatlan műveiben?

A vele született tulajdonok közül kettő tette őt képessé, hogy mint író és gondolkodó, műveivel, nagy és fontos problémákat tisztázzon: jól látott, s a mit látott, azt nemcsak megértette, hanem apróra is bonczolta. Aztán fiatalkori élményeinek egész lánczolata, logikai egymásutánban, épen e tulajdonok fejlesztésén dolgozott, mondhatni praedestinálta őtet arra, hogy hosszú előkészület nélkül, a történetírói pályára lépjen s ezen alkossa legmaradandóbb műveit. Az ő kritikai módszere leginkább a Fustel de Coulange-éhoz hasonlított, kinek műveivel pedig csak első történeti munkái megírása után ismerkedett meg.

Gyermekéveit Déván, hol atyja pap volt, a szülői háznál töltötte. E gyönyörű vidék, a történelmi épületek: vár és magna curia emlékét megőrizte szívében — évek mulva is örömmel beszélt azokról. De a mint elhagyta az atyai házat, egészen más befolyások töltötték be lelkét (1836.). Soha sem fogom elfeledni azt a benyomást, mit Keménynek Szász Károly felett tartott emlékbeszéde tett a hallgatókra, kikkel megértette, hogy mennyit, hogy *mindent* köszönhet ő Szász Károlynak. Hát ehhez a Szász Károlyhoz, régi barátjához vitte el a dévai pap fiát, midőn ezt az enyedi kollegiumba beadta s a hatás, mit ez az ifjú Salamonra gyakorolt, épen olyan nagy, épen olyan erős volt, mint az, melyről Kemény annyi elragadtatással beszél. Itt ismerkedett meg az öreg Zeyk Miklóssal s bejutott laboratoriumába. Bámulásának, rajongásának tárgya volt az agg polyhistor s első irányait, Szász Károly mellett, ettől és fiától ifj. Zeyk Miklós tanártól nyerte.

Tanár fog lenni mint Szász, tudós mint Zeyk és író, erre a pályára kezdett ő már a kollégiumban készülni. Nem a rendes úton, mert az iskolai fegyelem terhére volt, s az eminensek közé soha sem emelkedett. Érezte, hogy ahhoz, hogy kiváló emberré legyen, nem elég alapos jártasság az iskola szaktudományaiban: ahhoz sok más ismeret, széles látkör kivántatik, melyek képessé tegyék a dolgok mélyébe hatni. Bár első sorban a szám- és természettudományt tűzte ki tanulmányai tárgyává, de Zeyk Miklós példáján indulva, még nagyobb szenvedélylyel, melegebb érdeklődéssel fordult az emberi lélek vizsgálásához — nem a bölcsész magába mélyedésével, hanem a természettudós nyilt szemével és

Digitized by Google

objektivitásával. Első ifjúkori olvasmánya Lacroix «Essais sur l'Enseignement» czímű munkája volt, melyből kiírta a figyelmét leginkább megragadó helyeket. A pont, melylyel jegyzeteit bevezeti, mutatja az útat, melyet maga elé tűzött: «tout homme, qui veut rendre son existense utile a la société, doit marcher constamment vers un même but; ce n'est que par continuité d'efforts dirigés dans le même sens, qu'il peut atteindre à de veritables succés». Egyenesen és biztosan haladt a siker felé.

Atyja kora halála megfosztotta attól a csekély segélytől, mit hazulról kapott. Egészen magára maradt s naponkénti két czipójából, melyet mint pap-fiú kapott és száz bankó forintnyi ösztöndíjából kellett fentartania magát — nem óraadásra fordította a drága időt, hanem a kitűzött pályájához előkészületre: nyelveket tanult önerején, szótár segélyével, remekírók olvasásával. Óhajtott volna világot látni, s midőn a «tengerre magyar» jelszó felhangzott, elindult egy barátjával Fiume felé, gyalog, hogy a tengerészeti Akadémiába beiratkozzanak. De Zombornál nem jutottak tovább: barátja megbetegedett, s sok vesződség közt vissza kellett térniök Enyedre. Aztán másodéves deák korában báró Kemény Simonné — kinek háza találkozó helye volt Erdély politikai kitünőségeinek — meghívta udvarába nevelőnek, s ezzel nélkülözései legalább egy időre véget értek. Két év mulva (1847. nyarán) megvált a kollégiumtól, mint végzett jurista.

Az új világ, melybe lépett, semmit sem változtatott rajta. Haladt a maga útján. Elsajátítván a nyugoti nyelveket, előszeretettel fordult azokhoz a könyvekhez, melyek a self man-ek pályáját írják le. (Pursuit of knowledge under difficulties.) Egy csomó jegyzetet állított össze azokról az emberekről, kik nyomorral és a sorssal küzdve, önerejökkel törtek pályát. Jellemző s egy czélra irányított kivonatok ezek. Mintha arról kivánta volna magát meggyőzni, hogy az erős akarat minden akadályt leküzd... Nem, nem önmagát akarta ő meggyőzni, ebben soha sem kétkedett. Paedagogiai előtanulmányaihoz tartoztak. Azon állitás ellen keresett czáfolatot, hogy «a felsőbb tehetségekről, géniekről nem lehet mértéket venni a mindennapiakra nézve», s ő úgy találta, hogy «a hol a természettudományokban haladásról s fölfedezésről van szó, a tárgy iránti vonzalomból magyarázható ki a fáradhatatlan s önálló munkásság, melynek közvetlen gyermeke az újabb dolgok feltalálása. Ezt — mondá ő — tisztán értem a dologban, míg a génie értelmét soha sem birtam felfogni».

Ott volt előtte a példa, sokat érintkezett vele: Zeyk Miklós, kire haláláig szeretettel gondolt. Ez az évtizedeken át szobájához és ágyához szegzett tudós, ki a Daguerre találmányának ezüstlemez helyett üveg lapra vetését s arról papirlapra való átvitelét

Digitized by Google

előbb feltalálta, mint az külföldön ismeretessé lett volna s 1849-ben utasítást adott a kormánynak vontcsövű ágyúk készítésére. Ő látta ez embert műtermében, segédkezett neki, hát a beteg öreget ezekre nem az önálló munkásság vezette-e? Tőle tanulta meg a gyorsirásnak általa készített rendszerét, mely nem hasonlított a Hajnikéhoz.

Ő is törte fejét problémák megoldásán. Egy ilyennek emlékét barátja és akadémiai tagtársunk Szász Károly tartá fenn meleg nekrologjában, elmondva, hogyan készített ő táblázatokat a 7-es és 12-ős rendszer logarithmusairól. Ezeket a kidolgozott táblázatokat magam is láttam nála. E különben meddő munka fejlődésére nagy hatással volt. Bizonyítja, hogy már akkor nem közönséges számtani ismeretekkel birt — e táblák szerkesztése által megtanulta egy pontra concentrálni figyelmét, ez szoktatta önmunkássághoz s ahhoz, hogy a tudomány bármely ágában a problémák megoldásánál a mathematikai deductiók törvényeit alkalmazza.

S azonnal alkalmazásba is vette. Mindennel, a mit eddig tanult és olvasott, még a históriai munkákkal is, paedagogiai pályára készítette magát elő. De itt sem járt a vert úton. Nem fért fejébe — írja Tordán 1848. január elején — hogy a história a háborúk krónikája legyen, «mikor a háborúknál érdekesebb tárgyakat is lehet kiszemelni a históriából. Azon számtalan sokféle dolgoknak, mit az emberek a természetből hasznokra fordítnak, megvan a históriájok.» Ezek elbeszélése érdekes magában, de a gyermeket ezek ismeretére nem elbeszélés útján kell megtanítani, «hanem belevezetés útján: több mesterségnek azon elemeit, miken az emberiség kezdette, ő maga tegye meg. Elbeszélés által világosodnék és buzdítódnék, a tevékenység közben tanulna és buzdítódnék.»

Felállítván így ezt a tételt, elébb hogysem arra paedagogiai rendszert építene, tapasztalatokat akart szerezni. Szembe állította a Peztalozzi és Diesterweg-féle rendszerrel a magáét s barátai közt társakat toborzott, hogy azok életírásokból, könyvekből állítsák össze a nagy emberek életfejlődési processusát, meggyőződést szerzendő, «ha vajjon iskolából került-e ki az emberi nemzet fejlődésére hatással biró ember?» s biztatta őket, hogy ha e munkálatok egy kis muzeummá növik ki magokat, világosabban fognak látni. Hozzá is látott a munka megkezdéséhez — de a márcziusi napok eseményei miatt nem fejezhette be.

De sem a változó idők, sem a fegyver zaja nem vonták el figyelmét kedvencz tárgyától. Tordáról Kolozsvárra tette át lakását, hol (1848. szept. 20.) beállott honvédnek. Részt vett a csatákban a csucsai visszavonulásig, hol egy ágyúkerék átment lába fején. Ekkor már hadnagy volt. Gyógyulni Élesdre szálli-

Digitized by Google

tották s midőn lábbadozott, egy másik barátjához irott levelében (1849. febr. 15.) paedagogiai nézetét bővebben kifejtette; midőn pedig már javulni kezdett sebe, szállásadó gazdájának süketnéma fiát saját módszere szerint beszélni és olvasni tanította; rövid idő alatt már 7—8 gyermek járt iskolájába. Kolozsvár visszavétele után itt gyógyították a kórházban — a muszkák beütése ismét a harcztérre szólította, Borgó-Prundra. A fegyverletétel s nehány havi bujdosás után Váradra menekült s itt ismét siketnéma gyermekek tanításával kezdett foglalkozni. De hát ez még sem volt neki való pálya; elhatározta, hogy orvossá lesz s felment Pestre.

Paedagogiai rendszerének fejlesztése itt sem hagyta pihenni. 1851. februárban emlékirattal fordult id. Szász Károlyhoz, illetőleg «ennek az igazságok feltalálásában gyakorlottabb észjárásához». hogy problémája felett, melylyel kapcsolatban «a szaktudósok számára egy átalános nyelv», egy «természetes hangnyelv» megalkotásának eszméjét is megpendíté — mondjon itéletet.

Elküldte-e emlékiratát? kapott-e rá választ? nem találtam nyomát, de azt tudom, hogy azzal egy időben megpróbálta elveinek gyakorlati alkalmazását: Pesten óraadással tartotta fenn magát, s épen az én korán elhalt öcsémnél meglepő eredményt ért el. Azután (1854/5.) gymnasiumi tanárrá lett Nagy-Kőrösön — de a Bonitz-Chrysar-féle Entwurf nem illett be az ő rendszerébe. Nem tudott annak nyügébe beletörődni. Egy év mulva visszatért Pestre, látszólag szakítva a paedagogiai pályával — de csak látszólag. Mert midőn a kiegyezés létrejötte után a magyar kormány a tanügy reformját szóba hozta, egyes kérdésekről czikkeket írt a Reformban. s midőn a közoktatást a trónbeszéd napi rendre tűzte, czikkei felhasználásával egész programmot készített s azt önálló munkában (Közoktatásunk reformja 1873.) közzétette. Nagy port vert fel. A szakemberek nem találták praktikusnak, de elismerték, hogy sok eredeti, egészséges eszme van benne s a paedagogusok mindig tanulhatnak belőle.

Munkája megjelenésekor már egyetemi tanár volt s meg is kezdte előadásait. Ezekben is hasznát vette eddigi paedagogiai elmélkedéseinek. Épen úgy, mint a Collège de France tanárai, kidolgozta előadásait s úgy olvasta fel, mert nem bízott az emlékezet csalhatatlanságában. Egy cyklus — tiz előadás — kéziratban fenmaradt. Első előadása programm volt: a históriát akár jó előadásból, vagy akármely kitünő kézikönyvből csak hiányosan lehet megtanulni, ő csak kulcsot ád hallgatói kezébe, hogy a tudomány csarnokába juthassanak. Az ember gondolatait biztosan csak adatokra építheti, de a történetirónak nem elég az ezen adatokból támadó kérdéseket megfejteni, neki magának már

Digitized by Google

a kutatás kezdetén kell kérdéseket feltenni. Mindenik következő előadásában egy-egy problémát oldott meg egy csomó közömbös s látszólag összefüggéssel is alig biró adatokból, s összehasonlítás útján a legérdekesebb tényeket hozva le, itt is a «belévezetés» útján képezte hallgatóit, csak úgy mint később a históriai seminariumban, hol tanítványaival a föltett kérdésekre a feleletet vizsgálat útján találtatta meg. Az ő paedagogiai fejlődése a későbbi történetírónak vált hasznára.

Épen így, a katonai pályán szerzett tapasztalatokat is a történetiró érvényesítette, a nélkül, hogy akár a táborozás alatt naplót vezetett vagy mint lábbadozó beteg élményeit írásba foglalta volna. De tudott látni, s a mit meglátott, megjegyezte magának: «együtt úszott — írja — az árral, együtt lelkesedett és bosszankodott bajtársaival, de józan ítéletét nem vesztette el, mert az igazságot jobban szerette a hazugságnál s a valódi művészt a rossz komédiásnál». Jó iskola volt hadtörténeti nagyobb munkáinak megírásában, a mit itt látott; a seregnek az ellenség előtt fejlődése, csatarendbe állása, a csata első felvonulása s annak egyes epizódjai. Élményei, impressiói oly mélyen lelkébe vésődtek, hogy midőn húsz év mulva Bauer emlékiratai megjelentek, ő maga is hozzá fogott tapasztalatai leírásához, nem mint mémoireokat, — melyekről úgy volt meggyőződve, hogy csak erős kritikával használhatók — hanem mint történeti kútfőket. A karácsonyi évforduló különben is honvéd életére emlékeztette s ennek egyes epizódjairól a Reform, a Nemzet karácsonyi számaiban emlékezett meg. Ezeket a czikkeket ismételten újabb átdolgozás alá vette, kiegészítette, ellátta értékes bevezetéssel a mémoire-írásról, s el is készítette sajtó alá — fiókja számára. A történeti igazságnak akart e munkával szolgálni s lelki szükségét elégitette ki. «Pár nappal karácsony előtt — írja maga, a Csucsánál elesett testvére halálára czélozva, — szokott lenni évfordulója egy honvéd-korbeli eseménynek. Én azt sokáig megünnepeltem barátaim közt, másod-harmad magammal, a nélkül, hogy eláruljam, hogy kit és mit kell éltetnünk, miért vagyok szótalan és bús, a helyett, hogy vigadnánk. Újabb időben elmaradt ez is, de nem mulik el az a bizonyos nap, hogy az 1848-iki viszontagságaim és azok a számos, később mind meghalt derék pajtásaim eszembe ne jutnának.» Ez a könyv, mely abból a pár czikkből lett, «Adatok a XI-ik zászlóalj történetéhez», rendkívüli tárgyilagossággal, erős kritikával van írva — valóban kútfő. Lépten-nyomon látja az ember: mennyit merít ő a lelkében épen megmaradt impressióiból, melyek három évtized tanulmányán át megszűrődve, képessé tették őt a szereplő egyének biztos jellemzésére s az eseményeknek és viszonyoknak helyes megítélésére.

Digitized by Google

Paedagogiai előkészületei, katonáskodása közvetett befolyással voltak írói egyéniségének fejlesztésére: íróvá saját maga képezte ki magát. Tanuló évei komoly tanulmányok s remekírók olvasása közt volt felosztva: mind a kettővel lelkét képezte. S ugyanakkor, midőn Szász Károlyhoz intézett emlékiratán dolgozott, költemények fordításával üdítette fáradt elméjét. Byron egyik költői elbeszélésével: «Korint ostromá»-val elkészült, de e művére nagy súlyt fektetett, mert eleje három különböző kidolgozásban maradt fenn, sőt még azután is, hogy egyik szépirodalmi lapban közzé tette, simítgatott rajtuk; ezenkívül hozzá fogott Dante fordításához is.

Mikor «Korint ostroma» megjelent, már általánosan elismert műíró volt, a ki fordításra is csak absolut becsű regényeket választott ki, oly íróktól, mint Elliot, Thakeray, Feuillet, hogy ezekkel is a közönség ízlésének emelésére hasson. Kétségtelen, hogy a fordításaiban alkalmazott műgond befolyással volt formaérzékének fejlesztésére s irálya tisztaságára, de termékenyítőleg hatott rá nagykőrösi tartózkodása is, hol közte s Arany János közt benső baráti viszony fejlődött ki. Sokat voltak együtt, aesthetikai irodalmi kérdéseket tárgyaltak. A különben zárkózott Arany megnyilt előtte, egyik-másik készülő munkájából olvasott fel neki. Már Toldy megjelenésekor érezte, hogy «népünk géniusa szólalt meg», a költőnek ezt követő munkái fokozták tiszteletét: azonban a körében töltött órákból tanulta meg egyformán bámulni benne a költőt s az egyszerű igaz embert. Aranyról írt szép tanulmányai bizonynyal nem e megismerkedés hatása alatt készültek, de Arany mesteri jellemzéséhez mégis ezek adták meg a kulcsot.

E tanulmányait már Pesten adta ki, hova Kőrösről azzal a szándékkal ment, hogy az irodalomból fog megélni. Atyám, a Magyar Hirlap szerkesztője, szivesen fogadta őtet s a lap tárczájának szerkesztésével bízta meg, melyet két éven át teljesen függetlenül folytatott. Első birálata programmját foglalta magában. «Sok író — mondá — alkothatna maradandó művet, ha meg volna bennök az önismeret, de tehetségeiktől s fejlődéseiktől idegen téren csak sinlő életű műveket alkothatnak. Az önismeret föllelésére a kritika vezesse az írót — mert annak kötelessége mindent elmondani, a mit igaznak lát s semmit sem hallgatni el, a mi a nagy érdek előmozdítására szolgálhat.»

Ez a programm az akkori viszonyokhoz volt szabva. A hajótörésből csak az irodalom maradt meg, s azt is félteni kellett nem annyira a germanisatiótól, mint a kontároktól, kik «korlátlan szabadságot hirdettek prózában és versben», Petőfi utódainak adták ki magukat s mint a hazafiság martyrjai, követelték munkáik pártfogását, melyek pedig a jóízlés ellen elkövetett me-

Digitized by Google

rényletek voltak. Ezzel szemben Salamon azt hirdette, hogy az ízlés «kapcsolatban áll az erkölcscsel s helyes gondolkozással». «Példát akart arra adni — mint Lessing — hogy a szépirodalomban műgonddal és szorgalommal is lehet eredményt elérni s titokban egy a Vasárnapi Ujság által kitűzött pályadíjra egy elbeszéléssel (Csak lassan a testtel) versenyzett — s mindnyájunk meglepetésére a pályadíjat el is nyerte. Épen ezért az a kis írói kör, melyet ő Pákh körének nevez, a jó ízlés és magyar józan ész őre is kíván lenni. Ez a kör, melynek a rövid életű «Szépirodalmi Lapok»-on kívül 1857-ig a «Budapesti Közlöny» s ettől fogva a «Pesti Napló» volt az organuma, nagyon fontos missiót teljesített.

Ebben a missióban kiváló volt a Salamon szerepe, ki mint az irodalom s a magyar színpad recensense, programmjához végig hű maradt. Egyfelől elemezte Arany költészetét, epikai alkotásait, kimutatta Petőfi azon sajátságait, melyek ezt a világirodalom elsőrangú lyrikusai közé emelik, őszinte melegséggel méltányolta Eötvös verseit s emelte ki a «Bucsú», a «Vár és kunyhó» által ébresztett hatást — másfelől pedig erős szatirai éllel ostorozta azt a léhaságot s eszmeszegénységet, mely néhány fiatal költő s regényíró művében jelentkezett. Nem volt ez kellemes feladat, mert «az igazságos részrehajlatlanság nehezebb, mint a részrehajlás». Ezen hét évi időközben megjelent birálatai s tanulmányai Salamonnak azon kor irodalmának hű képét tárják fel. Nagy érdekek előmozdítására szolgáltak azok; mert bennök eszméket, ismereteket s helyes nézeteket tanult a magyar, ki a politikai térről egészen leszorítva, szellemi táplálékát és üdülését csak olvasmányaiban találhatta fel.

A rettegett és sokszor megtámadott műkritikus dolgozatainak nem értékét, hanem tekintélyét nevelte az, hogy a Pesti Naplóban jelentek meg: mert e lap a nemzetnek hallgatagul elismert vezére, irányadója volt. Nagy súlylyal bírt az, mit e lap írt, s még nagyobb súlylyal, a mit elhallgatott. Nem tárgyalhatván a belügyi, a közigazgatási kérdéseket, azokhoz hozzá sem szólt egyenesen, hanem a mit el akart mondani, azt a «Külföld» rovatába csempészte be. Ez tágította egyelőre a nemzetnek korábbi meglehetősen szűk látkörét s figyelmét a nagy európai eseményekre irányította, habár azokban ez csak a conflagratiókat kereste, melyek számára a megoldást meghozzák, — de másfelől az írókat saját maguk fegyelmezéséhez szoktatta.

Salamon a belmunkatársak közé tartozott: az irodalmi és ujdonsági rovatokat vezette. Állandó érintkezésben kellett lennie a szerkesztővel Keménynyel s azzal az irodalmi táborkarral, mely Deákkal élén a «passiv ellenállást» szervezte. Ennek a táborkarnak, mint mondja, «meggyőződésből, gondolkodásánál fogva,

Digitized by Google

sőt hálából is híve és militans közkatonája» volt ő, s haláláig híven kitartott mellette.

A militans közkatona hatásköre tágult: mert az októberi diploma kiadása után, az absolutismus bukásával. szélesedett a politikai látkör s a sajtó is szabadabban mozgott. Az actualis kérdések kiszorították a Naplóból a tüzetesebb irodalmi tárgyalásokat, Salamon átvette a Lajtán túli rovat vezetését: vezérczikkeket, politikai fejtegetéseket írt. Nem járt minden nehézség nélkül, mert a censura még megvolt s az írónak ügyelni kellett, hogy a mit mond, abban a censor meg ne találja a czélzást. De ha a germanisatiótól többé nem is kellett tartani, az elkeseredett nemzetet a szélsőségektől, az emigrationalis politika veszélyeitől kellett óvni: és Salamon a napi kérdések vitatásában megőrizte higgadtságát.

Ezen idővel esnek össze Salamon első történetírói sikerei.

A mint aesthetikai tanulmányaiban s az újabb magyar költők munkáinak elemezésében előbbhaladt, szükségképen a régibb magyar költők munkáival is behatóbban kezdett foglalkozni, s ez őtet a magyar irodalomtörténet tanulmányozásához vezette. Miért? maga mondja el egy későbbi felolvasásában (1886. Kisfaludy-Társaság), mintegy indokolni akarván a szakítást kedvencz muzsájával: «irodalomtörténetünknek — mondá — mind aesthetikai, mind történelmi részében épen a kritika az, mely nem állja ki a kritikát.» Felismerte a bajt s orvosolni akarta a maga módja szerint. Egyes kérdéseket adott fel magának s azokra kereste a feleletet. Az első kérdés Zrinyi a költő s annak éposza volt. De hogy a költőt és époszát megérthesse, ismernie kellett a forrásokat, melyekből a költő épen históriai részét merítette s a kort, melyben írta. Neki feküdt az anyaggyűjtésnek, helyszíni tanulmányoknak, tudván, hogy a milieu ismerése az adatok sok problémáját érthetővé teszi.

Ezen a hídon ment át előbb a történeti kutatások s azután a történetírás terére, az előiskolát, mint maga is bevallja, aesthetikai és kritikai dolgozatai képezték, bevezetők, legjobb gyakorlatok történeti munkáihoz: megtanították a hamisat a valótól megkülönböztetni, keresni a lélektani motivumokat s nem mondani többet vagy kevesebbet, mint a mit igazságos ítéletnek tart.

Ez első lépést követte a második, s a műkritikus történetíróvá lett. Kiszorítván a politika a Naplóból az irodalmi rovatot, ez menedéket talált a Csengery által alapított Budapesti Szemlében, melynek Salamon állandó munkatársa s referense volt. A véletlen úgy hozta magával, hogy egy pár a hódoltságra vonatkozó monographia és okiratgyűjtemény csaknem egy időben látott világot: Csengery ezeket Salamonnak adta át ismertetés végett. Soha nem állott kritikus nehezebb problémával szemben: mert

Digitized by Google

a hódoltságról még a történetírók sem tudtak semmit — Salamon pedig per excellentiam történeti kérdésekkel még eddig nem foglalkozott. Hát kezdje el a legnehezebb dió feltörésével — ezt kivánta tőle Csengery. De Csengery ismerte Salamont s épen ezért bízta rá.

Akármennyit olvasta is ez okmányokat, azoknak sem összefüggésével, sem értelmével nem tudott tisztába jönni — hanem tisztába jött azzal, hogy csak akkor fogja azokat megérteni, ha megismerkedik a régi török és magyar institutiókkal. Hozzá fogott hát ezek megtanulásához: kezdte a Corpus Jurison, Hammer munkáin, Zinkeisenen s egész sereg más írón — de legtöbb hasznát Muregia d'Ohssonnak vette. S mikor mindennel, a mit tudni akart, tisztába jött, nem kritikát, hanem tanulmányt írt a Szemlének a Hódoltság történetéről, mely utóbb átdolgozva, két kiadásban s német fordításban is megjelent.

Ez a könyv a magyar történetírásban új irányt jelölt: ez volt az első munka nálunk, mely egy korszak történetét az institutiókból s a hazai viszonyok alakulását az európai politika áramlataiból magyarázta meg. Csak ekkor értettük meg igazán: mi a végvár, hogy pusztult el az Alföld, mi mentette meg annak népét az eltörökösödéstől, s a német párt és katholicismus az egyik s Erdély a másik oldalon hogyan tartották fenn az egyensúlyt két nagy birodalom közt. De tévednek, kik azt hiszik, hogy kevés adatból alkotta meg könyvét: ő magyarázni tudta az okleveleket s megszólaltatni mindenki által érthető nyelven. S e munkában egy sereg nem értett adatot szólaltatott meg. Olvassa el csak akárki azt a bevezetést és török glossariumot, melyet a Hódoltsági Okmánytárhoz írt, s meg fog győződni, hogy e munkája Salamonnak sok és komoly tanulmányába került.

A mint e munkája megjelent, az Akadémia első osztályából, (hova 1859-ben választatott be) a másikba tétette át magát (1864.) s a második könyv, mely tőle nemsokára világot látott, utat nyitott neki az akadémiai rendes tagsághoz (1871.) Ez a második munka a Brebiri Grófok volt, melyben hasonlag egy történeti problémát oldott meg, a dalmácziai városok és olygarchák s a nyugoti bánságok viszonyait, törekvéseit, mozgalmait magyarázta. Ez a tanulmány az «Első Zrinyiekké» nőtte ki magát, melynek második felét a Szigetvári hős mesteri rajza teszi. Szerette volna azt a költő Zrinyi életével kiegészíteni, de csak Zrinyi ifjúságával készült el, melyet Arany «Koszorú»-jában tett közzé.

Két első munkája mint kész történetírót mutatja be mind felfogás, mind kidolgozás tekintetében, kit már a nevezetesebb európai történetírókkal is párhuzamba tehetni, «Quaero» jelszóval fogott az íráshoz, s megtalálta az adatokban az igazságot. Tudta, hogy a mult eseményeit ma tisztábban lehet látni, mint a hogy

Digitized by Google

az egykorú krónika és mémoire-írók láthatták s megpróbálta elválasztani a kortársak illusiójától a tényekben az igazságot, s minthogy ezt öntudatosan hajtotta végre, azért volt nagy történetíró.

«Quaero» jelszóval folytatta további működését is. Fontos politikai kérdések voltak napirenden, melyek szálai visszanyúltak a multba, s összefüggöttek a régi institutiókkal. Hogy politikusainknak megmutassa a mult tükrét, a mint egyik-másik kérdés actualissá lett, nagyobb történeti tanulmányt vagy önálló munkát adott ki: egy kitünő dolgozatot a régi megyei szervezetről, egy mást rendi országgyűléseinkről, önálló könyvet a «Pragmatica Sanctióról» s a koronázás alkalmából az 1741-iki országgyűlés történetét. Mind e dolgozatait önálló forráskutatással, új adatok felhasználásával, önálló, olykor a régivel ellentétben álló felfogással írta s e mellett talált időt félig feldolgozott forrás-editiókra is. Szalay kora halálával befejezetlenül maradván «Eszterházy Miklós élete», annak folytatásával ő bizatott meg; a II-ik kötet második felét s a III. kötetet ő adta ki — s az ő «két magyar diplomatája» a szőnyi békére vonatkozó naplóknak és okiratoknak gazdag tárháza. Ezekben az okiratok szerves összefüggésbe hozva vannak közölve. De bár az adatok összegyűjtésében is a lehető teljességre törekedett, soha sem használta fel összes tudását, hanem csak azt, mely a történeti igazság felderítéséhez szükséges, csak «az aranyat tartalmazó követ, — a csillámló kristályt mellőzvén.»

Ezt a nagy történetirói tevékenységet a legzaklatottabb korban, a kiegyezés előtt fejtette ki, akkor, midőn idejének jelentékeny részét hirlapírói működése absorbeálta. Attól fogva, hogy Deák Ferencz husvéti czikkét neki mondta tollba, a «militans közkatonából», mint ő magát nevezte, a táborkar legmegbizhatóbb adjutánsa lett. Megegyezett elveivel, de nem egészen temperamentumával. Nem volt a Kemény Zsigmond «Naplójánál» becsületesebb lap nemcsak a continensen, még Angliában sem, mert soha sem hazudott, soha sem ámított — de ha szemben a hatalommal a legmerevebb álláspontot foglalta is el, örökös transactiót folytatott a baloldallal. Salamon sehogy sem akart belenyugodni, hogy ennek a pártnak organumai a politikai józanész ellenében ápolják a tüzet, szítsák a szenvedélyeket, s a mint előbb az irodalmi, most a politikai szélsőségek ellen, a mennyire csak Kemény engedte, fölvette a harczot.

Mint politikai írónak értékét akkor jobbadán csak a Deák-párt vezérférfiai s a Napló köre ismerték, mert ő név nélkül adta ki czikkeit, nem mintha a felelősségtől félt volna, hanem *elvből*. Ugy volt meggyőződve, hogy névtelenség nélkül lehet ugyan egy-két független *író*, de független *hirlap* nem, mert a

Digitized by Google

pártfegyelem a legfüggetlenebb gondolkodású embert is megfeszélyezi. A kormányra került Deákpárt fel is akarta használni ezt a kitünő munkaerőt: a márcz. 7-iki minisztertanács a hivatalos lap szerkesztőjévé nevezte ki, hol kitünően értékesítette irodalmi tapasztalatait, de pártállást nem foglalhatott el s a politikai kérdésekhez nem szólhatott. Salamon hálával fogadta a kinevezést, s a lap azonnal meg is indult, de ő annyival kevésbbé tudott belenyugodni, hogy a politikai küzdelmeket összedugott kézzel szemlélje, mert az ellenzék a kiegyezés ellen agitált, a jobboldali sajtó pedig a megvédésre szervezetlennek mutatkozott. A Deákpárt legkitünőbb tollforgatói, kiknek eddig a Pesti Napló volt organuma, már nagy ritkán, vagy épen nem írtak a lapokba, a félhivatalos lapok pedig sem tekintélylyel, sem befolyással nem bírtak a közönségre — mert tudva volt, hogy a pártfegyelem az önálló egyéni vélemény szabad kifejezését elnyomta.

Nem ilyen sajtóviszonyokról álmodott Salamon egy független felelős kormány idejére. Még jól be sem melegedett a szerkesztői székbe, s már is a sajtóügy reformálásán törte fejét. Terjedelmes és kimerítő emlékiratot készített «a sajtóügy rendezéséről» s az első delegationalis ülésszak alkalmával beadta Andrássynak, s külön írt Lónyainak, Csengerynek (1867. szept. 6.). Az volt a terve, hogy a kormány hagyjon fel egyes lapok subventionálásával, a helyett maga a Deákpárt teremtsen egy olyan pártorganumot, mely részvényekre alapítva, anyagi függetlensége által szellemi függetlenségét is biztosítsa. Nem lett belőle semmi.

Egy év mulva (1868. júl.) külön magának Eötvösnek adott be egy emlékiratot a hivatalos lapnak reformálása ügyében s ez úton sikerült lényeges módosításokat keresztül vinni. De kedvencz tervéről. egy független pártorganum alapításáról nem tudott lemondani. A mint az állapotokat tűrhetetlenebbeknek látta, vagy a viszonyokat kedvezőbbeknek, magától a párttól függő lap létrehozása czéljából újabb emlékiratot dolgozott ki, nagy súlyt fektetve rá, hogy a szerkesztőség állandó érintkezésben legyen a párt vezéreivel s ezekkel a lap klubb-helyiségeiben meghatározott időben tartandó tanácskozásokon döntsenek a lap tartalma felett. Később ezt a tervet még tüzetesebben kidolgozta: egy részvénytársulat által «Közérdek» czím alatt meginditandó új lap tegye feladatává, hogy a vélemény szabadságát és függetlenségét a sajtóban is megalapítsa. Nem boldogulván napilap megindításával, azt hitte, hogy e czélt egy hetilap által is el lehet érni — s erre is megtette a szükséges lépéseket, de most is eredménytelenül. Azon bukott meg, hogy az elvet, melyre tervét alapítá, hogy t. i. az új lap a párt, s nem a kormány organuma legyen, nem fogadták el. A kettőt nem akarták egymástól elválasztani.

Nem érhetvén el azt, hogy saját lapjában küzdhessen a

Digitized by Google

kiegyezési törvények, az államjogi alap mellett, mint melyeket egyedül tartott positivoknak, szabatosaknak, és a felforgatási törekvések ellen, melyeket viszonyaink közt veszélyeseknek hitt, élénk részt vett, természetesen névtelenül, a koronként felmerült hazai és külföldi kérdések megvitatásában, lettek légyen azok akár politikai, akár társadalmi természetűek: s e czikkeit átlátszóság és erő jellemzik. És fordult legyen is a közvélemény ellene, mint például a bosnyák kérdésben, meggyőződésétől semmi sem tántorította el. Egymásután dolgozott a Reformban, Pesti Naplóban, Nemzeti Hirlapban, Honban, Budapesti Hirlapban, Nemzetben; nem ritkán éles szatirával ostorozta a chauvinismust, a nyegleséget. Mert szenvedélyes polemikus volt az angol debatterek fajtájából, de rendkívüli ereje érzetében fékezni tudta magát. Ebből az időből kiadatlanul, kéziratban, egy jókora kötetre menő polemikus czikksorozat maradt utána, melyekkel valami butaságot, farizeusságot vagy hazugságot ostorozott, de ezeket első felindulása csillapultával vagy visszatartott, vagy enyhébb átdolgozásban tett közzé. Hanem e másféltizedes csatározás alatt, az actualis kérdések megvitatása közben, többször vissza kellett tekintenie a kiegyezés genesisének tanulmányozására, nem az azt közvetlenül megelőző évekre, melyekben részt vett, hanem magára a forradalomra, melynek keletkezését, okait kereste és megtalálta egykorú documentumokban. Rendes eljárásához híven, ezeket is minden előítélettől menten, részletes vizsgálat, analysis tárgyává tette, s ily módon az átalánosan elfogadott divatos nézetekkel ellentétben álló eredményekre jutott. Igy jött létre a megjelenésekor nagy hatást tett politikai röpirata: «Magyarország. 1849. és 1866.» és utána «Közösügyek és a forradalom» czímű nagyobb szabású czikk-sorozata a Budapesti Szemlében, (1881) kimutatva, hogy a 48-iki törvények gyönge oldala, vészt hozó sziklája a közösügy volt.

Ennek a tanulmánynak csak kisebb része volt politikai tartalmú, azzá inkább actualitása tette; valójában a pozsonyi törvények keletkezésének történetét bonczolta, erős logikával az okok és következmények kapcsolatosságát mutatva ki, s ebből huzva le ítéleteit. Ez az első objectív történet a szabadságharcz kezdeteiről — s bizonyos tekintetben ma is egyetlen. A czikksorozatot később átdolgozta önálló munkává s folytatta az innsbrucki napok történetével. Kisebb történeti munkái második kötetében akarta közzétenni. Sajnálni lehet, hogy a kiadás elmaradt, mert e munkában politikusaink s államférfiaink sok gondolkodásra méltó anyagot találhatnának. — Cicero büszke jelzője, a «magistra vitae» teljesen rá illik.

Igy vette hasznát a történetíró politikai és hirlapírói működésének: s munkássága mint eddig, ezután is e kettő közt

Digitized by Google

volt megosztva. Történetírói elveit akadémiai székfoglalója bevezetésében körvonalozta, politikai programmjáról egy valóban remek nyilt levélben számolt be, melyet a tordai Deákpárthoz intézett, mely a képviselői mandátumot felajánlotta neki, (1872. máj. 21.) s hogy mit tart a journalisticai pályáról, egy a «Reform» számára készült hirlapi czikkben mondta el, mely azonban csak hátrahagyott irásai közt maradt fenn, s a «Skriblerek» czimet viseli, azzal a tendentiával irva, hogy a közönség előitéletét a hirlapirók iránt eloszlassa, sőt azt a hirlapokban való részvételre buzdítsa, s a hirlapiróknak az igazság keresését kösse szivükre. Senki sem becsülte meg a hirlapirói pályát jobban, mint ő — pedig a hirlapirodalom ritkán volt vele szemben igazságos.

Salamon e termékeny s eredményekben gazdag irói munkássága két akadémiai székfoglalója közé esik. Az első «Csokonai Dorottyája» (1861-ben) zárpontját képezi aesthetikai tanulmányainak — annak elmondása előtt saját korának irodalmával foglalkozott: ebben már visszatekintett a multba is. Kimutatta, hogy ez saját korának éposza, be is illesztette azt ennek hangulatába, sőt azzal, hogy Pope és Csokonai közt párhuzamot vont, az egyetemes irodalomtörténetbe is.

Második székfoglalójával tizenkét év mulva (1873.) ő, ki eddigi történetírói működésében inkább politikai s diplomatiai téren mozgott, s munkái tárgyait a XVI—XVIII. századokból merítette, «A magyar hadi történethez a vezérek korában» czimű értekezésével egészen új térre lépett: a magyar hadtörténet első századaiba.

Történetírói működési terének megváltoztatására két körülmény bírta: 1870-ben Pestvárosa közönsége megbizta Pest városa történetének megirásával s nem sokkal utóbb Eötvös az egyetemen a magyar történet tanárává nevezte ki, később pedig a középkor történetének előadásával bizatott meg. E két megbizatás közt bizonyos összefüggés volt; mind kettő a középkor tanulmányozására utalta. Uj problémák előtt állott s új kérdésekre kellett keresnie a választ. Abból indulván ki, hogy specialis kérdésekre correct feleletet csak az adhat, ki az egyetemesben is biztos tájékozással bír, behatóan kezdett foglalkozni az egyetemes történeti forrásokkal. Tudván, hogy a geologiai földrajzi viszonyok minő hatással voltak Pest alakulására, fejlődésére, megkezdte vándorlásait Pest és Buda körül. Napokig bolyongott egyik-másik szakemberrel, míg megkapta a feleletet. S mikor aztán minden feltett kérdésre meg volt a felelet, átment tanulmányaiban a celtákra s rómaiakra.

Itt is kutatta az adatokat, hogy azokból lehúzhassa az igazságot. Legtöbbnyire megtalálta s fel is használta Pest városa történetében, hol azonban csak annyit értékesített belőlök, mennyi

Digitized by Google

tárgyához tartozott. De hogy mennyire széles körű volt az a tanulmány s mennyire átölelte az egész anyagot, azt különböző essay-iből látjuk. Megnyitotta ezek sorozatát «A római hódítás Magyarországon», mely a Budapesti Szemlében látott napvilágot. — Közelebbről Boissiertől egy czikk jelent meg a rómaiak afrikai hódításáról — engem meglepett, hogy hasonló anyag feldolgozásában mennyire egy nyomon halad két kiváló szellem, a nélkül, hogy kettőjük közül egyik a másikra hatással lehetett volna. Az anyag felhasználásában, feldolgozás és formatökély tekintetében, a kérdésnek új világításba helyezésében a nagy franczia akadémikus mellé állíthatjuk magyar akadémikusunkat — a nélkül, hogy ennek hátrányára volna. E korból még két értekezése tárgyát merítette, az egyik Attila főhadiszállásáról (a Századokban), a másik szent Szeverinusról, az önfeláldozó emberszeretet mintaképéről (a Honban).

Mint ez értekezései, székfoglalója is előtanulmány volt Pest városa történetéhez. Mindenek előtt a vezérek korára vonatkozó források értékével akart tisztába jönni. Áttanulmányozta a német- és francziaországi évkönyveket, a byzanczi írókat, Anonymust, a legendákat s okleveleket. Összehasonlította, mérlegelte azokat s arra a meggyőződésre jutott, hogy «egy szellemileg előbbkelőnek tanúvallomása többet nyom, mint tiz lelki szegényé». Ez a szellemi arisztokrata Leo császár, kinek teljesen correct és jó editiója mai napig sem létezik. Salamon deák korában jó hellenista volt, az Ilias szebb helyeit könyv nélkül tudta, még pályadíjat is nyert — s bár három tized sok idő, de még mindig bírta annyira, hogy Leót megérthesse. Itt azonban sok fordult meg egyes szavakon, s minthogy az editiók pontosságában nem lehetett megbízni, Salamon elhatározta, hogy ezeket összehasonlítja a bécsi codexekkel. E miatt aztán görög palaeographiai tanulmányokat kelle tennie; attól sem riadt vissza, megtette.

Elkészülvén az összes források átvizsgálásával, megbírálásával, arra a meggyőződésre jött, hogy ebből az elég nagy anyaghalmazból a rostán nem nagyon sok használható adat hullott ki. Ebből kellett neki felépíteni azt a bámulatosan szép alkotmányt, melyet az Akadémiában, mint második székfoglalót olvasott fel. Ebben is, mint a Hódoltság történetében, az intézmények rajzára fektette a fősúlyt s itt is, mint ott, ezeket új világításban mutatta be. Nem az a kérdés, hogy igaza van-e mindenben, de hogy minden állítását bámulatos logikai következetességgel vonta le, az bizonyos. Nem sokat adott arra, hogy újat mondjon, de arra sokat adott, hogy igazat mondjon — s czélját legtöbbnyire elérte. Egy munkája sem okozott nagyobb feltünést, mint ez, s talán épen azért késett kiadásával. Mond-

Digitized by Google

hatni újabb bizonyítékokat, újabb argumentumokat keresett, melyekkel maga magát akarta meggyőzni, hogy igaza van.

Ez a székfoglaló nem értekezés, hanem teljesen kidolgozott munka. Minthogy pedig az eredmény, melyre ő jutott, az eddigi történeti felfogással ellentétben volt, igazolni akarta, hogyan jutott el azokhoz, s egy előszót írt hozzá: «A történelmi vizsgálatról» bemutatva az «ideált», mit a történetírótól követel, részletezve saját programmját s a munka kidolgozásában követett módszerét. Saját kezével írta ez értekezés egy átjavított példányára: «előszónak készült a hadtörténelemhez a vezérek korában» czímű munkához. E munkának kiadása azonban huzódván, mint önálló értekezést kiadta a Budapesti Szemlében, maga a főmunka pedig, melynek ez bevezetése lett volna, csak három év mulva látott világot a Századokban s külön lenyomatban önállóan is, természetesen bevezetés nélkül.

Ezen korra vonatkozó tanulmányai keretébe még két értekezése tartozik, melyeket a Századokban akart közölni. «Mosaburg és megyéje» s «Hova lettek a római helynevek Budapest vidékén?» Azon határozott alakú hypothesis ellen kelt ki, mintha Mosaburg a Balaton délnyugoti sarkánál feküdt volna s éles kritikai bonczkés alá veszi azt a négy helynevet, melyre építették ezt a föltevést. Alapos és beható kritikai tanulmányok ezek, de minthogy egyes részletei iránt még voltak kételyei, nem adta ki s ezek csak kefelevonatban maradtak fenn. Száraz és fáradalmas munkát végzett: nem támadta meg egyenesen a theoriát, hanem tarthatatlanságát kitünően alkalmazott könyvkritikával mutatta ki.

A szövegkritikának, kivált Németországon, nagy kelete van. Salamon úgy találta, hogy az néha felületes vagy egyoldalú. Ez a meggyőződés vezette őtet e korra vonatkozó tanulmányaiban, melynek egyik eredménye volt állásfoglalása a honfoglalás időpontjának megállapításában. A millenium megünneplésének kérdése napirendre tüzetvén, (1882 őszén) a Történelmi Bizottság Paulert, Salamont, Szabó Károlyt bízta meg, hogy a honfoglalás évének kérdését tegyék tanulmányaik tárgyává: ennek eredménye három, egymással ellentétes operatum lett, melyek mint a bizottsági jelentés függelékei tétettek közzé. Magával a bizottsági jelentéssel szemben, Salamon álláspontja védelmére egy tanulmányt adott ki a Nemzetben s utóbb önálló röpiratban. Megállapíttatván az időpont, s az előkészités és munka megkezdése napirendre tüzetvén, az Akadémia elhatározta, hogy az ünnepélyben a honfoglalás összes forrásainak kritikai kiadásával fog részt venni: még megérte azt az örömet, hogy a milleniumi bizottság, melynek ő is tagja volt, elhatározta Leo és Constantinus kiadását s ezek commentálására őtet kérte fel.

Mind ez a beható, sokoldalú, a legapróbb részleteket is

Digitized by Google

felölelő kutatás, elmélkedés előkészület volt Pest városa történetének első kötetéhez. Azt, hogy ő épen itt kevés anyagból dolgozott, nem lehet úgy értelmezni, mintha a közkézen forgó s a tárgyhoz tartozó munkákat mind ne ismerte volna: mert ő a maga módja szerint rostálta meg ezt az egész irodalmat s végre is jobbnak látta ezek mellőzésével az eredeti forrásokból meríteni. Különben is sokat adván a formára, mellőzte a felesleget, nem akarván részletekkel, kitérésekkel megrontani a compositio kerekségét. A következő két kötetnél bár bővében volt az anyagnak: de annak feldolgozásában ugyanezt az eljárást követte. S így valóban nagy és értékes munkát alkotott, melyben nemcsak az egyes részletek mintaszerűek, hanem az egész hatalmas constructiójával megragadja az olvasót: még a III-ik kötet — az ő kritikai excursióinak gyűjteménye — sem tesz kivételt ez alól. [1]

Budapest Története befejezetlen maradt. Igaz, hogy a megjelent három kötetben a legérdekesebb kort, a főváros fénykorának történetét bírjuk tőle, s hogy a következő kötetek tervével megismerkedünk abból a vázlatból, melyet az «Osztrák-magyar monarchia írásban és képben» czímű vállalat számára írt; de ez nem kárpótol azért, a mi elmaradt. Élete végéig gyűjtötte az adatokat, rendezte azokat, jegyezgetett, kivonatolt, s egyes részleteket, a mint valamely tárgy megragadta vagy az alkalomszerűvé vált (pl. a 38-iki árvíz), ki is dolgozott, de nem haladhatott úgy, mint óhajtotta volna. Szerette volna a munkát valakivel megosztani. Marczalira gondolt, őt szemelte ki munkatársúl, tárgyalt is vele, de váratlanúl bekövetkezett halála meggátolta tervének kivitelét.

Ujabb történetírásunknak keretét nagy, de biztos vonásokkal rajzolja Salamon Horváth Mihály felett tartott emlékbeszédében s e keretbe beilleszti Horváth Mihálynak, a vezetőnek, a mesternek rokonszenves alakját. «Még a leghatalmasabb küzdőnek sem adatott az — mondja ebben Salamon — hogy saját korának hatásán túl emelkedjék;» ő sem emelkedett túl, de tágított korának látkörén s haladt a Horváth Mihály által nagy sikerrel kezdett nyomokon.

Mint ő, irányadó és mester valál Te is, elhúnyt barátom. S ha nem is érhetted meg, mint ő a szerencsésebb, hogy főművedet befejezve add át nemzetednek, hálával adózunk emlékednek azért, a mit bírunk Tőled! Bizonynyal történetírásunk ma még nem érte el azt az ideált, mit Te annak feladatául tűztél ki, de, hogy elérje, annak útját Te jelölted ki. S ha el fogja érni, az oroszlán-rész Tied lesz. Annak, ki ez úton halad, bizo-

[1] Leginkább történetírói működésének köszönhette azt a legmagasabb elismerést, mely 1887. aug. 18-án érte, midőn Ő Felsége a Pro Literis et artibus-éremmel feldiszíttettek első sorozatába őt is bevette.

Digitized by Google

nyos tekintetben polyhistornak kell lennie — az valál Te is. Természetes tehetségeid, temperamentumod, fejlődésed tettek történetíróvá. A számtan disciplinája, a katonai élet sanyarúságai, a széptani előtanulmányok, együttműködés a politikai élet vezérférfiaival, praedestináltak azzá, s ezekkel együtt páratlan becsületességed, az igaz erős cultusa, gyermekded naiv kedélyed s a hazugságnak és ámításnak gyűlölete.

Nem, nem haltál meg Te egészen. A mint éltél s a mit alkottál, fentartják emlékedet azután is, ha mi, a kik Veled éltünk és szerettünk, mind, mind követni fogunk.

A Königsbergi Töredék újabban felfedezett részei.

(*Nagy Gyula* l. t. előterjesztése 1894. november 5-én.)

Bemutatjuk azokat az újabban felfedezett königsbergi magyar nyelvemlék-töredékeket, melyeket Akadémiánk főtitkárának közbenjárására a königsbergi egyetemi könyvtár igazgatósága a legnagyobb készséggel bocsátott a végből rendelkezésünkre, hogy a nyelvtudomány számára felhasználhatók, értékesíthetők legyenek.

E maradványok ama régibb Königsbergi Töredékkel együtt, melyet még néhai Toldy Ferencz, majd utóbb Volf György tagtársunk ismertetett meg irodalmunkban, most már elválasztva a latin codextől, melynek bekötésekor az egykori — talán magyar — könyvkötő őket felhasználta, jelenleg *«altungarische Fragmente»* néven külön szám alatt vannak a königsbergi egyetemi könyvtár lajstromába iktatva.

A Toldy-féle töredék egy elpusztult, vegyest latin és magyar szövegű pergamen-codexnek egyetlenül megmaradt ép lapján olvasható, az említett latin codex régi kötéséből kiáztatott újabb részek pedig dr. Schwenke könyvtárigazgató úr gondoskodásából azzal egy tokban, két üveglemez közé szorítva őriztetnek.

A töredékeknek — hogy úgy mondjam — külső történetét, felfedeztetésök körülményeit, részletesen elmondta Akadémiánk főtitkára akkor, mikor az 1-ső osztály 1894 évi április 9-én tartott ülésén e nagybecsű nyelvemlékek végleges megszerzésére czélzó indítványát előterjesztette. [1] Azokat ismételnünk felesleges lenne; hanem legyen szabad némi tájékozásúl röviden a következőket megjegyeznünk:

Dr. Schwenke úr öt darab egymáshoz hasonló alakú és nagyságú pergamen-szalagot fejtett ki a feláztatott kötésből.

[1] Akad. Ért. 1894. 399. lap.

Digitized by Google

Ezek közül az elsőnek egyik oldala üres, másik oldalán, a mint a benne még kivehető egy-két szó vagy szótag elárulja, latin szöveg volt; ezzel tehát nincs mit foglalkoznunk.

A második szalag (jelezzük ezt *a*-val) az elmetélt magyar szövegű pergamenlap széléről van vágva, s e szerint egyik oldalán az írás sorainak eleje, visszafordított oldalán pedig a sorok vége tűnik szemünkbe. A harmadik, negyedik és ötödik (jelezzük *b*, *c*, *d*, betűkkel) mind a két oldalon s mind a két szélen elvágott csonka sorokból áll; a két előbbi (*b c*) azonban egész hosszában összetartozik s középen mintegy öt sornyi vonalon minden hézag nélkül pontosan egybe is illeszthető. E két darab az *a* és *d* betűkkel jelzett szalagok közé — a mint azt a róluk leolvasott egyes szavak és kifejezések összefüggéséből Czobor Béla és Simonyi Zsigmond t. tagtársaink szerencsés következtetéssel megállapították, -- oly módon helyezhető, hogy a *b—c* szalagok felső részét az *a* és *d* szalagok alsó részével összeillesztve, mind a két oldalon 10—11 sornyi derék szöveget nyerünk, mely terjedelmére nézve körülbelől annyi, mint a régi Königsbergi Töredék szövege *kétszer véve*. Ezen összeállítás szerint, természetesen, a két középső szalag alúl, a szélső szalagok pedig felül még nehány csonka sort is adnak, a mint ez alább a betühíven készült másolaton szemlélhető.

Hozzámérve a négy magyar szövegű szalag nagyságát a régibb Toldy-féle töredék épségben maradt pergamenlapjának nagyságához, igen valószinűnek tetszik, hogy az elvagdalt szalagok ugyanazon codex megfelelő lapjából valók, melyből körülbelől nyolcz ily egyenlő nagyságú darab telhetett és a melynek még meglévő csonka hajtásán itt-ott az elmetszett sorok végső betűi láthatók. De mind e külső körülményeknél erősebben bizonyítja a régibb és újabb töredékek összetartozását az írás jellege, a betűk vonása, továbbá a helyesírás, a szó-alakok és végül a tartalom rokonsága. Bizony sajnálnunk lehet, hogy a Halotti Beszéd után legrégibb nyelvemlékünk töredékének is csak nehány töredékét tartotta meg számunkra az idő.

A mi a töredékek tartalmát illeti, az — a mennyire kivehető — valami *officium* maradványa lehet: Gábriel arkangyal követségére, Jézus születésére, a boldogságos szűz tiszteletére stb. vonatkozik; benne az *Ave Maria* ma is járatos, ismeretes kifejezései, általában az egész a későbbi magyar codexek ilynemű emlékeit juttatja eszünkbe, mint a milyen p. o. *Szűz Mária dicsérete* a Winkler-codexben, vagy más ehez hasonló.

Ezek után már most itt adjuk a töredékek lemásolt szövegét, a mennyire azt a meglehetősen elfakult és kopott írás kibetűznünk engedte, a hézagokat vonalakkal (— —), az el nem olvasott betűket vagy szórészeket pedig pontokkal (. . . .) jelölve meg:

Digitized by Google

(*d, c, b, a* oldal.) [1]

Az eredeti írás szerint:

gukeritul . . . .
sarmazal es [k]e. te ve
led mendun ig[e niad le
l]e scobodsagut . bi]sunsagut
b]inucrevl teun . etut vilag
on [v]olo binusuc segut
n]e [f]ellen tahat . . mnia
. . rt scent leluc g fara
. . en ur istennec ed u. enec
. . dvt el . . . . El v ne legen
uta . atlon fuga . . cat vr isten u[g] scola . . . le . . en sceretev
h]yu sulgam qui [e]n cuetsegum [vi]selhesse angol[u]cnoc corat
. mar ele mulhas . . . . . ecnec eg . . meg . . . . nazaret
v]arasat mege lelhesse Ihul uagu[n] sceuz leannoc [l]acadalma
kir]ali mogzotbele[vl] tamadatia d[ic]hev arun agbe[le]vl aradatia
. tamag Gabri[el] es cuetsegem [t]e viselled . . . keralucnoc
ke]ralatul ysten se[g]nec aniahuz [a]ngolucnoc asun[a]huz tistus
t [m]uncallec cuetsegum huz[i]ad weged . . . . egec
ege turied t . lu . . gat es ne legen scuz leanhuz . . . tou
. Josepnec ieguse[huz] ezen scovol iduz leg . . . .
ma]lostavol teles vr te veled wagun aldut uog te . . . .
elevl es te mihudnec gumulch[e
. . . . a ut hitessec hamar lesscel
ev mia iduzuht . . . . . . hetev
e nem lescen Testuc tule f
ysten fiu tule sculet . . en . e
rad sce . e . le . . . esen sculet
n dichev seg co[ron]aia amen

[1] Szerettük volna az egymás mellé állított szalagokat fényképi hasonmásban is bemutatni olvasóinknak. A fényképek azonban oly kevéssé sikerültek s oly annyira olvashatatlanok, hogy e tervünkről le kellett mondanunk. *Szerk.*

Digitized by Google

(*d*, *c*, *b*, *a* oldal.)

Kiejlés szerint:

— — — gyükeritűl — — — — — — — — — — —
— — — származál és *ke* — — — — — — — — —
— te veled mendőn *ige* — — — — — — — — — —
— ***niad*** lele szabadságot — — — — — — — — — —
— bizonságot bínőkről tőn — — — — — — — — — —
— ***etut*** világon való bínősők — — — — — — — — —
— ***segut*** ne féljen tahát — — — — — — — — — —
— ***mnia . . rt*** szent lélők — — — — — — — — — —
— ***g fara . . en*** úr istennek — — — — — — — — —
ed u . enec . . dvt . . . . El — — — — — — — —
— ***v*** ne legyen ***uta. atlon fug . . cat*** úr isten úgy szóla . . . ***le*** . . én szerető hív szolgám, ki én küetségöm viselhesse, angyaloknak karát . . ***mar*** ele ***mulhas*** . . . . . ***ecnec eg . . meg***. . . . . .Názáret várasát mege lelhesse; ihol vagyon szűz leánnak lakadalma, királyi magzatbelől támadatja, dicső Áron ágbelől áradatja, — támadj Gábriel és küetségem te viseljed, — kerályoknak kerályátúl istenségnek anyjához, angyaloknak asszonyához, ***tistus—t*** munkállék, küetségöm hozzád vegyed . . . . ***egec . . ege*** türjed ***t . lu . . gat*** és ne legyen szűz leánhoz . . . ***tou*** — Józsepnek jegyőséhöz ezen szóval, idöz légy — — malosztjával teljes, úr te veled vagyon, áldott vagy te — — — — ***elevl*** és te míhődnek gyümölcse — — — —
— — — — . . . . ***a*** üt hitessék hamar leszel — — — —
— — — — ő miá idöződjt . . . . . . ***hetev*** — — — — —
— — — — ***e*** nem leszen, testök tűle ***f*** — — — — —
— — — — isten fiu tűle szület . . ***en . e*** — — — — —
— — — — ***rad sce . e . le . . . esen*** szület — — — —
— — — — ***n*** dicsőség koronája, amen!

Digitized by Google

(*a*, *b*, *c*, *d* oldal.)

Az eredeti írás szerint:

scen	· a]ngolucnoc
coronaia	. . . scuz maria
Querie	iket b . . . ec vesc
berel .	binut syrotiatu[c
scent lel[uc	et kut . ozu . . uc
vrduguc	mynket sc . . . t
ysten seg	retiuel scent
lelucnec	te]nguruknek fe
nus hu[ga	. . . . . . tia keralucnoc

kyralan[o]c Scent aron [o]ltara bodug [a]na scuz maria
Es hug bezzug oznoc [ne]uestessel feld[e]n menyun es.
miulessed muyun vol. latocuben s[ce]nt bulch asscu[n
noc vg[o]n ielunel Q[u]i vymad sagu[t] allata fele n
mvnyb[ele] ha tekunte. essen tegud e. ha lata yste[n
segnec. we mia ro[la]d ozunkeppe[n] scola Q . . . .
latuc vy latocuet scuz lean fiot s[c]ilut mybe[n
chudat mutut es an[a] tartia ulebe[n] Qui sc . . t .
dychev segut ment en tudum fugadotianoc l[enni
es esm[e]rum (ez scent) [1] ez nem ygeb germuk hanum yst[en

vi]lagut fizeni Bezzug segut es ez y . . . et
kiuania ele menuen bethle
fyal usve le[le] es bormuc . .
tuan pustebe[l]e tacaruta E
dichev scilete[t]vi quin angol
lanoc pukul[n]oc setit segeb
. . anoc Ez levn vy ignec chud[aia
q]ui mia vrdug[u]c scurnevle[nec

[1] Apróbb írás az *a* szalag szélén.

(*a*, *b*, *c*, *d* oldal.)

Kiejtés szerint:

— — — — ***scen*** — — — — — — — — — — — —
— angyaloknak koronája — — — — — — — — — —
— — szűz Mária, kérje — — — — — — — — — —
— ***iket b . . . ec vesc . . berel*** — — — — — — — —
— bínöt siratjátok szent lélök — — — — — — — — —
— ***et kut . ozu . . uc*** ördögök — — — — — — — —
— minket *sc . . . t* istenség — — — — — — — — —
— ***retiuel*** szent lélöknek — — — — — — — — — —
— tengöröknek fényös húgya — — — — — — — — —
— ***tia*** kerályoknak királyának, szent Áron oltára, bódog anya szűz Mária, és hogy bezzög aznak neveztessél felden menyön és — ***miulessed muyun vol.*** látókűben szent bölcs asszonnak úgyan jelönél, ki vimádságot állata fele ***n*** — mönybele ha tekünte ***.essen*** tégöd *e* . ha láta istenségnek. ***we mia*** rólad azonképpen szóla, *Q* . . . . ***latuc*** új látóküet, szűz leán fiat szilöt, miben csudát mutat és anyja tartja ölében, ki *sc . . t* . dicsőségöt ment én tudom fogadottjának lenni és esmérőm, ez szent, ez nem igyéb gyermök hanöm isten — — — világot fizeni; bezzögségöt és ez *y* . . ***et*** — — — kívánja, ele menvén Bethle — — —
— — — — fial öszve lelé és barmok — — — — — —
— — — — ***tuan*** pusztóbele takarútá, E — — — — —
— — — — dicső sziletetvi, kin angyal — — — — — —
— — — — ***lanoc***, pokolnak setítségeb — — — — — —
— — — ***anoc***, ez lőn új ígnek csudája — — — — — —
— — — ki miá ördögök szürnyőlének — — — — — —

Digitized by Google

A mint látható, bizony csak romok ezek, de — nem is említve, hogy a HB. után és az Árpád-kori oklevelekben elszórva található egyes magyar szavak, leginkább személy- és helynevek után ezek a legrégibb írott emlékei nyelvünknek, — azt hiszszük, a nyelvtudomány meg fogja találni bennök a legcsekélyebb követ is, melynek valami értéke, valami becse lehet.

Némi próbaképen lajstromba szedjük a töredékek azon szavait, melyek sem a HB-ben, sem a régibb Toldy-féle königsbergi töredékben nem fordulnak elé, a melyeknek tehát itt mintegy első megjelenésöket a nyelvemlékekben mutathatjuk be.

Ezek a következők:

1. *agbelevl* = ágbelől, ágból.
2. *aldut* = áldott.
3. *allata* = állata (vimádságot állata).
4. *aradatia* = áradatja (Áron ágbelől áradatja).
5. *ozunkeppen* = azonképen.
6. *bormuc* = barmok.
7. *bezzug* = bezzög.
8. *bezzug-segut* = bezzögségőt. *Bezzög* a Ny. Sz. adatai szerint = bizony, tehát *bezzögség* = bizonyság.
9. *binusuc* = bínösök. A régi KT-ben és a HB-ben csak a *bűn* főnév (tárgyesetben *binut* és *bunet*) fordul elé.
10. *bisunsagut* = bizonyságot.
11. *bulch* = bölcs.
12. *chudat*, *chudaia* = csudát, csudája. A régi KT-ben csak melléknév alakjában: *chudaltus*.
13. *dichev*, *dychev* = dicső.
14. *dichev-seg* = dicsőség.
15. *ele* = el (ele menvén).
16. *en* = én (én tudom).
17. *ezen* = ezen (ezen szóval).
18. *ignec* = ígnek, égnek (ígnek csudája).
19. *ygeb* = igyéb, egyéb (nem igyéb gyermök). A HB-ben csak *ig* és *igg;* az *igyéb* comparativus alak nem fordul elé.
20. *fele* = fel vagy felé.
21. *felden* = földön (felden menyön).
22. *fellen* = féljen (ne féljen).
23. *fenus* = fényös (tengöröknek fényös húgya).
24. *fyal* = fial; de nem mostoha fiú, mint a beszterczei és a schlägli szószedetekben, hanem, a mit e helyen a bár csonka mondat szerkezetéből következtetve legvalóbbszínűnek tarthatunk, a *fyal* egyszerűen a *fiával* ragos alak contractiója (fiával öszve lelé).
25. *fizeni* = fizeti?

Digitized by Google

26. ***fugadotianoc*** = fogadottjának (ment én tudom fogadottjának lenni).
27. ***germuk*** = gyermök.
28. ***gukeritul*** = gyükeritűl.
29. ***hamar*** = hamar.
30. ***hanum*** = hanöm, hanem.
31. ***hitessec*** = hitessék (űt hitessék).
32. ***hyu*** = hív (én szerető hív szolgám).
33. ***huziad*** = hozzád (küetségöm hozzád vegyed).
34. ***huga*** = húgya, csillaga.
35. ***iduz*** = idöz, üdvöz (idöz légy).
36. ***iduzuht*** = idözöjt, üdvözít (ő miá idözöjt).
37. ***ihul*** = ihol (ihol vagyon).
38. ***isten-seg*** = istenség (divinitas).
39. ***iegusehuz*** = jegyöséhöz (Józsepnek jegyöséhöz).
40. ***ielunel*** = jelönél (szent bölcs asszonnak úgyan jelönél).
41. ***corat*** = karát (angyaloknak karát).
42. ***querie*** = kérje?
43. ***keralucnoc***, ***keralatul***, ***kyralanoc*** = kerályoknak, kerályátúl, királyának.
44. ***kirali*** = királyi.
45. ***kiuania*** = kivánja.
46. ***cuetsegem, cuetsegum*** = küetségem, küetségöm, követségem (ki én küetségőm viselhesse).
47. ***coronaia*** = koronája (dicsőség koronája).
48. ***lacadalma*** = lakadalma, lakása (ihol vagyon sződ leánnak lakadalma).
49. ***latocuben, latocuet*** = látóküben, látóküet, látókövet. Ez a legfeltünőbb és talán a legbajosabban megfejthető szó ez egész sorozatban. A *látó* és *kő* szavak ily összetételét csupán egy helynévben, t. i. a karthausiaknak a Szepességen 1299-ben alapított kolostoruk, a *Capitulum Lapis Refugii* magyar nevében ismerjük, melynek első nyomát Jordán ispán alapító oklevelében találjuk, a hol így szól: locum quendam *lethou* (vagy *lathou*) nuncupatum, situm in terminis nostrae provinciae, qui vulgariter ***lapis refugii*** seu ***speculationis*** vocatur. [1] Ez adatból azonban csak az tűnik ki, hogy a ***látókő*** nem egyértelmű a ***lapis refugii*** elnevezéssel, hanem a német ***schauberg*** fordítása, mely névvel a helyet a szepesi szászok nevezték. [2]
50. ***lesscel*** és ***lescen*** — leszel, leszen.
51. ***mogzotbelevl*** — magzatbelől, magzatból.

[1] ***Fejér*** Cod. Dipl. VI. 2. 211. l.
[2] V. ö. ***Dedek*** Cr. L. A karthausiak Magyarországon, 82. l.

Digitized by Google

52. *mendun* = mendön, minden; a HB-ben csak *mend* alakban.
53. *menuen* = menvén.
54. *mihudnec* = míhödnek, méhednek (míhödnek gyümölcse).
55. *mynket* = minket; a HB-ben a nominativus *miv* fordul elé.
56. *miulessed* = mívlessed, mívelhessed?
57. *muncallec* = munkállék.
58. *mutut* = mutat (csudát mutat).
59. *muyun?*
60. *neuestessel* = neveztessél (bezzög aznak neveztessél).
61. *oltara* = oltára.
62. *vrduguc* = ördögök; a HB-ben *urdung.*
63. *usve* = öszve (fial öszve lelé).
64. *pustebele* = pusztóbele, posztóba (pusztóbele takarútá). Azt hiszszük, a szó ezen értelmezéséhez nem férhet kétség, ha megolvassuk a Winkler-codexnek egy rokon passusát (172. l.), a hol Jézus születéséről ez van írva: angyal a pásztoroknak, csordájok őrizvén, nagy örömet hirdete, Jézus hogy sziletött, a jászolba tételék, földnek mennynek királya *poztookba* takarván, mennyből tejjel tölt emlők felnevelék őtet, — — stb.
65. *rolad* = rólad.
66. *setit-seg* = setítség (pokolnak setítségébe).
67. *syrotiatuc* = siratjátok (bínöt siratjátok).
68. *scobodsagut* = szabadságot.
69. *sarmazal* = származál.
70. *sceretev* = szerető.
71. *sciletetvi* = sziletetvi, születeti, születése (dicső sziletetvi).
72. *scovol* = szóval.
73. *sulgam* = szolgám.
74. *scurnevlenec* = szürnyölének (horrebant), szörnyűlének (ki miá ördögök szürnyőlének). L. Ny. Sz. III. 334. l.
75. *tahat* = tahát, akkor.
76. *tacaruta* = takarútá, takarítá, takará.
77. *tamag* = támadj (támadj Gábriel).
78. *tamadatia* = támadatja (királyi magzatbelől támadatja).
79. *te, tegud* = te, tégöd.
80. *tekunte* = tekünte, tekinte (mönybe ha tekünte).
81. *teles* = teljes (malosztjával teljes).
82. *tenguruknek* = tengöröknek.
83. *tistus* = tisztös? Úgy látszik, csonka szó.
84. *teun* = tőn (bizonyságot bínökről tőn).
85. *turied* = tűrjed, törjed?
86. *tule* = tűle.

Digitized by Google

87. *vgon* = úgyan, úgy.
88. *vy* = új (új ígnek csudája).
89. *varasat* = várasát (Názáret várasát).
90. *veged* = vegyed (hozzád vegyed).
91. *veled* = veled (úr te veled vagyon).
92. *viselhesse, viselled* = viselhesse, viseljed (küetségöm viselhesse, küetségem te viseljed.)

Összesen *kilenczvenkét* szó és szó-alak. Melyik mi becsű? annak megítélését nyelvészeinkre bízzuk. Jól vagy rosszúl, nem végeztünk egyebet a kőfejtő munkájánál, és csak azt az óhajtást fűzzük e sorok végéhez, vajha sikerülne a középkori hymnus-irodalom ismerőinek és buvárainak a königsbergi magyar töredékek latin eredetijét felfedezniök, melynek segítségével a szöveg hézagai legalább némi részben pótolhatók, bizonytalan olvasatú vagy kétes értelmű szavai igazolhatók lennének.

Fa-építészetünk müemlékeiről.

(Kivonat *Myskovszky Victor* l. t. 1894. évi november 12-ikén tartott értekezéséből.)

Hazánk felső részének erdőkoszorúzta hegyes-völgyes vidéke régi fatemplomokban elég gazdag; a Kárpát hegylánczolat déli nyújtványain — kezdve Pozsonytól — Mármarosmegye keleti csúcsáig, Bukovináig, úgy nemkülönben Erdély félreeső völgyeiben és a Tiszavidéken, Bereg-, Ugocsamegyékben régi fatemplomaink egész sorozatával találkozunk még. A rengeteg erdőségek közepett telepített helységek templomai s lakóházai, az ott közvetlen közelségben előforduló, könnyen szerezhető és idomítható épületfa miatt kezdetben inkább fából épültek, mint kőből, noha az utóbbi építő anyag sem hiányzott a kősziklás hegyes vidéken. Míg azonban a *faépület* emeléséhez tisztán *csak fára volt szükség,* addig a *kőfalazat* építéséhez a homokon kívül a mész is megkívántatott, mely utóbbi nem mindenütt volt található, s annak távolabb eső vidékekről való szállítása már több időbe és költségbe is került. A dolog természete is azt hozta magával, hogy már az ősember első kezdetleges hajlékát inkább fából, mint kőből építette, egyszerűbb és könnyebb lévén a faépítés technikája, mint a kőfalnak *már több alkatrészből álló, mesterségesebb s így nagyobb és gyakorlottabb kézi ügyességet igénylő összetétele és építése.* Így az ősember *czölöpépítményei* fából épültek. Az ó-korban a Libanon czédrusfája lényeges építőanyagát képezte a syriai templomok és az assyr királyok palo-

Digitized by Google

táinál. Az őskori népek hagyományai nemes érczczel, arany lemezekkel bevont, drágakövekkel és elefántcsonttal kirakott faépítményekről regélnek, s újabb időben Schliemann hissarliki ásatásai bizonyítják mind azt, a mit Homér a régi faépítményekről írt. Priscus Rhetor leírásából tudjuk, hogy Attila pazar fénynyel, aranylemezekkel és drága keleti szőnyegekkel diszített palotája — melyben menyegzőjét is ülte — fából épült. A fából való építkezés egészen a középkorba nyúlik át, így Pávia a X-ik században még fából épült város volt. Angol-, Norvég- és Némethon első erődítményei és templomai még fából épültek.

Mindezekből következtethetjük, hogy hazánk legrégibb templomai is csak faépítmények valának, erről tanúskodnak régi okmányaink is, melyekben az *ecclesia lignea* még gyakran fordul elő. Így értesülünk egy 1094-ben kiadott okmányból, hogy Szent László királyunk szent Jobbon egy fatemplomot emelt, hogy abban Sz. István jobbját helyeztesse el: Ladislaus Rex, ut eo (t. i. Szent Istváné) sancta dextera collocaretur, de consilio suorum ***monasterium lignеum*** in honorem B. M. V. in eodem loco fundavit.

A Korcatowich Tivadar, Lithvániából Bereg-Ugocsamegyébe telepedett herczeg 1359-ik évben fából építtette a Munkács mellett fekvő *Csernekhegyi Bazilika-kolostort.*

A *kraszna-brodi* templom még 1729-ben «ecclesia lignea firma, imaginibus debitis localibus exornata et bene tecta», csak 1752-ben épült kőből «in locum ligneae ecclesiae erecta lapidea satis ampla».

A mint a középkor elején a barbár népek a művelődésben mindinkább haladtak, úgy az építészetben is bizonyos formák és alakzatok csak fokozatosan fejlődtek ki; kezdetben az építészeti szerkezet a kövek és fagerendák egyszerű összetételében és összeillesztésében nyilvánult, későbben e szerkezet már bonyolultabb, a formai alakítás pedig már gazdagabb és jellemzőbb lesz, s öntudatosabb művészi alakitást nyer.

A középkori művészet — mint általában véve mindenütt — a *templomépítésben* fejlődött ki leginkább, melynél legmagasztosabb és legeszményibb művészi feladatok érvényesültek; azért a művészet fejlődésének megállapításában az egyházi építészet mindenekelőtt tekintetbe veendő.

Mint minden építészeti műemléknél, így fatemplomainknál is, *két szempont* irányadó, t. i. *az építmény technikai szerkezete* és kivitele, s úgyszintén *az építmény építészeti stílje. Építészeti szerkezetre* nézve a fatemplomok három főcsoportba oszthatók be:

1. *Borona-falas templom*, melynek falazata egymásra vízszintesen fektetett, s *a sarkoknál egyszerű vagy fecskefark*

Digitized by Google

alakú rálapolással összekötött, ácsolt vagy ácsolatlan gerendákból áll. Ily szerkezet az oroszországi, de nagyobbrészt magyarországi fatemplomainknál is észlelhető.

2. *Az álló gerendás templom* falazata hasított fából való, azaz függélyes helyzetben alkalmazott gerendákból van összeállítva, mely szerkezet nálunk ritkán, inkább csak a norvég és skandináv fatemplomoknál fordul elő. Későbben a római uralom megszűntével az ir- és skótországi Benedek-rendi missionárius barátok Németországban a keresztény vallást terjesztvén, *hasított fából* szerkesztett fatemplomukat ily modorban építették, mely szerkezetet *Opus scoticum de robore secto* neveztek.

Végre 3. *a favázas fatemplomok* falazata oszlopok közt alkalmazott gerendákból áll.

Stilre nézve a magyarországi fatemplomok szintén háromfélék:

1. *Byzanczi stilű* fatemplomok, melyek központi szerkezetét a hármas tornyú beosztás jellemzi. E beosztás jellemzi az orosz fatemplomokat is, hol rendesen a tornyon kívül, még a szentély és a hajó is tornyos tetőzetek által van jellemezve. Ily byzanczi stilűek a felsőmagyarországi orosz fatemplomok, melyek feltünően hasonlítanak a szomszédos galicziai orosz e nembeli faépítményekhez.

2. *A gót stil* inkább a Németországból hazánkba telepített német és szász jövevényektől épített *katholikus fatemplomoknál* fordul elő, mint például a felsővidéki katholikus fatemplomoknál. A *szathmármegyei* és tiszavidéki fatemplomok, sugár magas torony sisakjaikkal s sokszögű zárású szentélyükkel szintén gót stilben épültek, az erre a vidékre még a XIII-dik században királyainktól telepített német gyarmatosok által, mely gót építészeti modort azután később az oláhok is átvették, építvén Mármarosmegyében és Erdélyben hasonló stilű fatemplomokat.

3 *A renaissance stil* többnyire protestáns és lutheránus fatemplomoknál fordul elő. Midőn t. i. a XVI-ik században a reformatió terjedésével a renaissance stil is mindinkább uralkodni kezdett az építészet és művészet alkotásain, az új műirány kihatott a fatemplomokra is. — A protestáns fatemplomok keresztalakú alaprajzaik által tünnek fel leginkább, a midőn a hosszhajó és kereszthajó keresztező pontjain oszlopok alkalmaztattak. E fatemplomok belső berendezése, minden egyszerűség mellett is stilszerűnek és szépnek mondható.

Nevezetesebb fatemplomaink a következők:

1. *Sárosmegyében* a Bártfa mellett fekvő *hervartói* róm. katholikus fatemplom, még gót stilű s arany alapon festett képekkel diszített — szárnyoltáraival, valamint a hajó déli oldal-

Digitized by Google

falán alkalmazott, s a hét okos és hét dőre szűz jeleneteit ábrázoló nagy festményeivel — hazánk legrégibb és legérdekesebb fatemplomainak egyike. Az *ondavkai*, *regettői*, *felső-polyánkai*, *niklovai*, *bujáki*, *trocsányi és litinyei* orosz fatemplomok változatos és festői szépségű homlokzataikkal említésre méltók. Az orosz templomok belsejének legfőbb díszét az úgynevezett *ikonostas* képezi, melynek szép oszlopos architekturával keretelt arany alapú festményei byzanczi stilűek, s gyakran nem csekély művészi becscsel is birnak. E templomokban gyakran fordul elő az *utolsó itéletet* ábrázoló festmény, melyen a poklot egy tátott szájú, s lángokat okádó sárkány jellemzi, — s míg a választottak a mennyország kapuján mennek be, addig az elkárhozottakat hosszúfarkú ördögök a pokol lángtengerébe dobják s az utóbbiak közt gyakran találkozunk a néptől nem kedvelt egyéniségekkel, mint falusi birákkal, zsidó korcsmárosokkal, sőt mint a szathmármegyei templomokban — a hajdúiktól kisért szolgabirákkal is.

Mindezen fatemplomok szerkezete néhol valóban géniális megoldást mutat, különösen a fedélszékek és a tornyok sisakjainak gerendázata igazi technikai bravourral és leleményességgel van szerkesztve és összeillesztve. A léczek és párkány-deszkák pedig kimetszett ornamentekkel diszítvék, melyek azonban tökéletesen megfelelnek a faanyag természetének és jellegének.

2. *Az árvamegyei fatemplomok* közt legrégibb és legnevezetesebb a *turdossini kath. fatemplom*, melynek belseje egészen kifestett, mennyezetének *nyolczvan casettája más meg más alakítási rosettával van díszítve..*

A zabreczi róm. kath. fatemplom még gót stilű részleteket és motivumokat mutat, így a padok és a szószék gót stilű, alighanem még a XV-dik század végéről származó patronirozott diszítményekkel.

A Galiczia határához közel fekvő *oravkai* és *chizsnei* r. kath. fatemplom a galicziai orosz fatemplomok jellegével bír. Ezek közt nevezetes a nagyméretű és impozáns belsejű oravkai, régi diadalkeresztjével és gazdag falfestményeivel.

A *lestini* és *isztebnei* evangelikus fatemplomok, már renaissance stilűek és formára nézve egészen elütők az előbbiektől. Gerendázatos mennyezetük egyszerű, de díszes faoszlopokon nyugvó karzataik festett diszítményűek. A lestini templom főoltára pedig szép renaissance stilű architekturájával és festményeivel valódi műbecsű is.

3. A *szathmármegyei* fatemplomok közt — szerkezeténél és részleteinek művészi becsénél fogva kiváló a *szinyérváraljai* — négy kisebb saroktornyocskáival szegélyzett, gúla alakú magas sugár toronysisakjával, s gazdagon diszített ikonostasával. To-

Digitized by Google

vábbá szép és változatos külsejűek még a következő szathmármegyei fatemplomok: *a vörösmarti*, *nagyhegyi*, *oláhfalvi*, *oláh-tótfalvi*, *farkasszói* templomok és a *nyirbátori*, *csekei* önálló harangtornyok (Campanillák).

4. *Liptómegyében* megemlítésre méltó a *nagypalugyai* evangelikus (articuláris) fatemplom, melynek tágas belseje, két emeletes s gazdagon diszített karzataival valóban impozáns kinézésű.

5. *Szepesmegyében* pedig a híres *késmárki* evang. fatemplom, gazdag festményeivel, de különösen építészeti merész szerkezetéről nevezetes, mivel itt a hosszú és kereszthajó keresztező pontjain alkalmazott négy oszlop tartja az egész dongaboltozat súlyát.

Minthogy pedig az új késmárki evangelikus főtemplom utóbbi időben teljesen felépült s már fel is szenteltetett, félő, hogy a régi nevezetes fatemplom le fog bontatni, a nélkül, hogy az legalább hű rajzban vagy fényképben a jövő kor számára megörökíttetnék, s így egy érdekes műemlékkel ismét szegényebbek leszünk.

A faépítészet e tiszteletreméltó s többnyire érdekes és — az úgy is még hiányos műtörténetünkre nézve — fontos műemlékei részint tűzvész, de nagyobbrészt tudatlanságból mindinkább pusztulnak, számuk napról-napra fogy, eltünnek a föld szinéről, úgy hogy emlékük sem marad fenn. Immár elérkezett annak az ideje, hogy eme fatemplomaink — melyekre nem egy ország büszke lenne — mielébb szakszerűen megvizsgáltassanak, hű rajzokban vagy fényképben fölvétessenek és megfelelő díszes munkákban illusztrálva, közzététessenek, bizonyságul szolgálva a mult idők műtevékenységéről és nemzeti művészetünk és culturánk fejlettségéről.

Digitized by Google

A Fruska góra geologiája.

(Kivonat *Koch Antal* r. tag 1894. november 19-én tartott székfoglaló értekezéséből.)

Habár értekezőn kívül sokan foglalkoztak már a nevezett délmagyarországi szigethegység földtani, ásvány-, kőzettani és őslénytani viszonyai kipuhatolásával, a miről a bevezetésben közölt teljes irodalom kellő áttekintést nyújt: a reá vonatkozó eddigi összes közlemények még sem elegendők arra, hogy az egész hegység geologiájáról teljes, harmonikus képet nyújthassanak. Az eddigi kutatások vagy a hegység egyes pontjaira, vagy annak egyik vagy másik érdekesebb földtani képződményére szorítkoztak, és így a geologiai térképének eddigi kisérletei is nagyon hiányosak és problematikusak lehettek csak. Semsey Andor úr áldozatkészsége lehetővé tette értekezőnek, hogy 1893-ban egy teljes hónapot szentelhessen ez érdekes hegység minden részének bejárására és így az eddiginél rendszeresebb geologiai fölvételére; ezenkívül a múlt nyáron, néhány kétséges adatnak kiegészítése végett, még 8 napot fordított kirándulásokra.

Mindezeknek, valamint a korábbi években tett kirándulásain szerzett tapasztalai alapján, és kellő figyelemre méltatva a hegységre vonatkozó irodalmat, valamint a Pongrácz testvérek bányavállalatától 1875. és 76-ban véghezvitt bányászat-földtani fölvételt s a Rochlitzer József bányaigazgatótól kéziratban kiadott és a magy. kir. Földtani Intézetben is őrzött térképet: értekező újra kifestette most az osztr. magy. monarchia részletes térképének (1 : 75,000) megfelelő lapjaira az egész Fruska góra átnézetes földtani viszonyait. Összesen húszféle színt vagy színváltozatot használ ebben a hegységet fölépítő különféle földtani képződmények megjelölésére.

Értekezőnek mostani tanulmánya alapján a Fruska góra hegységnek földtani alkata nagy vonásokban a következő. A hegység tengelyét az ifjabb azói kristályos paláknak egy nagy redőnyerge alkotja, melynek legmagasabbra föltolt központi része főképen phyllitekből, két szárnya ellenben kiválóan mészkőpalákból és kristályos mészkőből áll. E nyeregnek északi szárnyát az ifjabb képződményeknek tekintélyes sora legnagyobb részben teljesen elfödi; csupán itt-ott bukkan ki alóla a hegység magvának egy-egy kisebb-nagyobb rögje, még pedig nem tisztán a denudatio,

Digitized by Google

hanem bizonyára előzetesen végbement rétegszakadások következtében. A redőnyereg déli szárnya jóval kisebb mértékben van ifjabb képződményektől elborítva, legalább a hegység nyugoti felében, hol az ezt alkotó felsőbb mészkőpala-rétegeknek feltűnő gyűrődése kicsiben is észlelhető. A hegység keleti felében a déli szárnynak részben beszakadása következtében egy nagy öbölszerű kivágás mutatkozik, (egyes fenmaradott rögszerű kristályos palaszigetecskékkel), melyet barnaszéntartalmú, felső oligocén rétegek töltenek ki; a miből következtethető, hogy a nevezett beszakadásnak a felső oligocén korszakot megelőzőleg kellett végbemennie.

A kristályos palák közé alárendelten diorit-, amphibolit- és szerpentin-telepek szorúlnak, sőt igen alárendelten glaukophan-kőzetek is mutatkoznak benne.

A hegység kristályos pala magvának burkait alkotó ifjabb üledékes képződmények közt a palaeozói csoport, értekezőnek megfigyelései szerint, teljesen hiányzik. A mezozói csoport épen úgy, mint az ide nyugotnak legközelébb eső pozsegai sziget-hegységben is, az alsó triaszhoz számítható üledékekkel (vörhenyes homokkőpala és sötétszínű mészkő) kezdődik, melyeknek egy kis rögje a nyereg északi szárnyán Beocsin felett jelentkezik, egy nagyobb tömege ellenben a hegység déli szegélyén Jazák és Bessenovó közt terül el.

A Jura-rendszernek nincs nyoma. A Kréta-rendszernek legmagasabb emeletét azonban hatalmas rétegsor képviseli, melyben homokkövek, sötétszürke agyag- és márgapalák kiváló szerepet játszanak, s melyek közé messzenyúló hatalmas szerpentin- és trachyt-telepek szorulnak. A krétakori képződményeknek ez a hatalmas öve a hegység nyugati felében Szvilós község táján kezdődik, az északi lejtőn végigvonulva mind nagyobb tért foglal és magasabbra emelkedik, Rakovácz és Vrdnik közt fölhúzódik a gerinczig, s innen, azt fölépítve, átcsap aztán a déli lejtőre is, hogy Karlócza- és Görgeteg-klastrom közt, kb. 5 km.-nyire kiszélesedett felületi kiterjedésben, a jóval alacsonyabb lőszterület alatt eltűnjék. De a lősztakaró alatt is még tovább folytatódik keletnek, mert a csortanovczei Kalakács-gerincznek dunamenti meredek oldalában több helyen kiüti magát és Kercsedinnél egy nagy kőbányában föl is van tárva.

A felső-krétakori rétegek fölött leülepedésük folytonossága újra megszakad, hiányozván az egész eocén-sor és az oligocénnek alsó része. A felső oligocénsor a széntartalmú Sotzka-rétegekkel van képviselve, melyek — miként már említém — kiválóan a hegység keleti felének déli lejtőjén mutatkozó öbölszerű beszakadást töltik ki, de eme szénteknővel szemben a

Digitized by Google

hegység északi lejtőjén is föllépnek egy keskeny övben, mely azonban a rakováczi völgynél megszakad.

A Sotzka-rétegekre közvetetlenül, vagy a hegység nyugoti felében, ezek híján, a felső-krétakori rétegekre, sok helyen közvetlenül a kristályos mészpalára is, a neogén-sornak lajtamészköve és márgája telepszik meglehetős vastagon és széles felületi övben, mely nyugaton körülfutja a kristályos pala-magot; keleten azonban nem, mivel ott az északi szárnyak lajtamészöve a Kalakács-hegygerinczének dunaparti meredek lejtőjén Zalánkeménig elnyúlik, míg a déli szárnynak öve Nagy-Remete klastromnál a lősztakaró alatt eltünik. Nem szabad tehát a lajtamészkő északi és déli öveit a hegység keleti felében Karlócza táján összekötni, a mint a bécsi geologok fölvétele, illetőleg fölfogása alapján eddigelé történt.

A lajtamészkő széles övét a hegység északi lejtőjén a szarmatakori mészkő és márga jóval keskenyebb szalagja kiséri Zalánkeménig. A hegység déli lejtőjén csak kétes nyomai vannak kimutatva Remete és Görgeteg mellett.

A szarmatakori rétegeken a pontusi emeletbe tartozó, ismeretes beocsini czementmárga vastag üledéke következik, a hegység északi lejtőjén csaknem végig széles övben, míg a déli lejtőjén az öv — úgy látszik — nagyobbrészt a lősztakaró alatt maradt.

Hegységünk keleti felében az alsó-pontusi márgaövnek egyes öbleiben itt-ott közép-pontusi cardium- vagy lignittartalmú levantei paludina-rétegek ülepedtek még le, s aztán a negyedkornak tipusos lősze az a legfeltünőbb geologiai képződmény, mely általános takaróként befödte és nagyrészt még most is — csaknem 400 m. magasságig — födi az összes régibb képződményeket.

A harmadkor kitörésbeli kőzeteit valódi quarztrachyt képviseli, mely a déli lejtőn Jazák és Vrdnik mellett több ponton vastag telérek alakjában részint a kristályos palákból, részint a felső-oligocén rétegekből is kiüti magát.

Jelenkori képződmények, mint pl. a harántvölgyek bővizű patakjainak görgetegei és porondja, csupán a völgyek torkolatai körül födik a fenekét. A lőszből és az idősebb képződmények málladékából és kopadékából, a növényzet buja tenyészete mellett keletkezett vastag erdőtalaj, mely a hegység magasabb részeit sűrűn elborítja, szintén jelenkori képződmény ugyan, de a geologiai térképen természetesen nincsen kitüntetve.

A szerző újabbi kutatásainak részleteit illetőleg a terjedelmes értekezésre kell utalnunk.

Digitized by Google

Adatok a pepsin-emésztéshez.

(Kivonat *Klug Nándor* rt. október 22-én tartott székfoglalójából.)

Értekező vizsgálataiban a tényleges eredmények röviden a következők:

1. Az ugyanazon gyomor-nyálhártyából egymás után készülő kivonatok közül az első rosszabbúl emészt, mint a későbbi kivonatok. Az első kivonat is jobban emészt, ha vagy felhigítjuk megfelelő mennyiségű sósavat tartalmazó vízzel, vagy ha 0·1 $^0/_0$-ig terjedőleg még sósavat adunk hozzá, valamint jobban emészt akkor is, ha használat előtt 24 óráig tartó önemésztésnek teszszük ki.

2. Mesterséges emésztési vizsgálatokra a főtt tojás-fehérjét lehet a legjobban használni, megjegyzendő, hogy abban az albumin mintegy 0·7 $^0/_0$-ának megfelelő mennyiségű deuteroalbumóz foglaltatik.

3. Kénsavas ammoniák, konyhasó jelenléte hátráltatják a gyomoremésztést, az utóbbi már 0·5 $^0/_0$-on kezdve. Az élőben, noha ételeinket sokszor túlságosan sózzuk, ezek mégis megemésztetnek, mivel ott a gyomorban végbemenő gyors felszívódás az emésztendő anyagokat a sótól csakhamar megtisztítja. Konyhasóra a szervezetnek sok okból van szüksége.

4. A pepsin mennyisége lényegesen befoly az emésztésre. Legjobban emészt a 0·5 — 0·01 $^0/_0$-os pepsinoldat; ezen felül vagy alól terjedő pepsinmennyiség annál rosszabbúl emészt, mennél távolabb áll ez értékektől, azonban a 0·005 $^0/_0$ pepsint tartalmazó gyomornedv is emészt még. A kutyapepsin 0·01 $^0/_0$-os — tehát higabb oldatban, mint a disznó- és marhapepsin — emészt a legjobban; az utóbbiak optimája tudniillik az 0·1 $^0/_0$ pepsintartalom.

5. A pepsin 0·5—0·6 $^0/_0$ sósavtartalomban emészt legjobban, 0·1 $^0/_0$-nál kisebb sósavtartalmú gyomornedv már nem emészt. E szerint a legjobb az a gyomornedv, mely 0·1 $^0/_0$ pepsint és 0·6 $^0/_0$ sósavat tartalmaz. Az ilyen gyomornedvből vett 20 köbcmt. 6 gm. keményre főtt tojásfehérjét 10—15 óra alatt képes oldani.

6. Az emésztés 10—15 óráig, kivált pedig az első 4 órában, gyorsan halad előre, ezentúl, a fehérjével mondhatni már telített nedvben felette lassan halad tovább; a peptónok és albumózok képződése még fokozódik, a syntonin pedig lassan fogy az emésztő folyadékban.

Digitized by Google

7. A syntonin és albumózok, minden eddig vizsgált nedvben, az emésztés első 5 percze után, már kimutathatók. Ezek tehát az emésztés első termékei. A peptónok az emésztés folyama alatt csak később képződnek. Nevezetesen a disznó és marhaemésztetében csak az emésztés negyedik órája végén jelennek meg; a kutyagyomornedvében az emésztés kezdetétől számított 20—40 perczben mutathatók már ki a peptónok. A kutyapepsin befolyása alatt ugyanazon időben több peptónok is képződnek, mint a többi vizsgált állatokéban. Egészben véve azonban a peptónképződés oly lassan halad előre, hogy például 700 köbcmt. kutyagyomornedvben megemésztett 100 gm. tojás-fehérjének csak fele változott át peptónná 30 napig tartott emésztés közben, a többi még mindig albumóz alakjában volt oldva. Ebből következik. hogy a szervezetben végbemenő gyomoremésztés czélja a syntonin és albumózok képződése, nem pedig az, hogy fehérjékből peptónokat készítsen.

8. A kutyapepsin emésztő hatása a többi megvizsgált állatokénál minden tekintetben erősebb lévén, kitünik, hogy különféle pepsinek vannak.

9. Az emésztés 0 C.° hőmérséken már végbemegy, ezentúl a hőmérsék emelkedésével élénksége fokozódik és 50—60 C.°-on éri el maximumát. Innen túl ismét csökken az emésztés élénksége és 80 fokon már teljesen szünetel.

10. A syntonin (a gyomornedv közömbösitésekor kiváló fehérje) s az albumózok (a kénsavas ammoniakra kiülepíthető fehérjék) emésztés közben egyszerre lépnek fel az emésztő folyadékban.

A syntonin nem egyedül a sósav behatásának eredményeként jelenik meg az emésztéskor, hanem épen olyan terméke a sósav és pepsin együttes emésztő hatásának, mint akár az albumózok vagy peptónok.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ deczember 15-iki (5-ik) számában Smirnoff I. «Néhány ‚skythiai‘ régiség» czímű czikkében a bukaresti múzeum analogiáit sorolja elő. A skythiai madár-alakokra nézve úgy nyilatkozik, hogy ezek nem zászlódíszek voltak, mint Danilewski Lippo hiszi, hanem kocsi-ékítmények s a köpűs sárkányok (griffek) a czövegek vagy póznák hegyén állottak, melyek a sátrak felállítására szolgáltak. — Gerecze Péter «Római emlékkövek a pécsi székesegyházból» czímen azokat a régiségeket ismerteti, melyek a legújabb restauratio alkalmával kerültek elő. Ezek közt nevezetesebbek

a római kőkoporsók, szoboralakok és sírkőrészletek, melyeken töredékes feliratok is láthatók. — Bella Lajos «Diceus poharát» mutatja be, mely a soproni Deák-téren került elő. E pohár alakjára nézve teljesen megfelel azoknak a kis agyagpoharaknak, melyek százával kerülnek elő a római temetőkből. Rajta a következő két név olvasható: M. LICINIVS és DICEVS. F(ecit). A dombormű vű alakok tigrist, oroszlánt és gladiátorokat ábrázolnak. A felirat szerint tehát a poharat, mely a M. Licinius tulajdonát képezte, Diceus gerencsér készítette. — Reinach S. «A herpályi paizsdudorról» értekezik. Összehasonlítja a gundestrupi (Jütland) edénynyel s azt találja, hogy a két műemlék közt stilus és általános benyomás dolgában rokonság van, mit azonban nem mondhatni a részletekre nézve. Ezek közt is van egy fontos egyezés: az oroszlánnal szemben álló vadkannak a paizsdudoron csak két lába van, egy első s egy hátsó, ez pedig ugyanaz az egyszerűsítés, melyet a gundestrupi edény nehány domborműves állatánál is tapasztalunk. Az értekező a herpályi paizsdudor készítési korát a negyedik század elejére teszi s úgy véli, hogy az osztropataki leletekkel együtt Magyarországon belföldi művész készítette. — Myskovszky Viktor «Sárosmegyei műemlékeket» ír le. Sorra veszi a sáros-szentkereszti plébánia-templomot, mely csúcsíves ízlésben épült s érdekes freskókkal van diszítve; a berkii római kath. templomot, mely szintén góth stílusú, úgyanilyen szárnyoltárral; a zsegnyei evang. templomot a XIII. század második feléből; a sóvári plébánia-templomot, melyet későbbi helytelen újítások kivetkőztették eredeti formájából; az ossikói plébánia-templomot, mely szintén át van alakítva; a hertneki plébánia-templomot, mely 1610-ből való; s végre a lapispataki r. kath. templomot, melyben a kőből díszesen faragott szentségházi fülke figyelemreméltó. — H. J. «A szerajévói régészeti nemzetközi értekezlet» ismertetését folytatja. Leírja az értekezlet tárgyalásait s bemutatja a boszniai érdekesebb régiségeket, különösen a glasináczi leleteket. — Az Irodalom rovatában ismertetve vannak: Schreiber Th. «Die alexandrinische Toreutik», Reinach Salamon «Bronzes figurés de la Gaule romaine», s végre Cumont F. «Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra etc.» czímű munkái. — A Különfélék rovatának tartalma: Gömöri Havas Sándor és Ormós Zsigmond nekrológja, A zágrábi múzeum, A kecskeméti csizmadiák czéhpohara, Őskori kőeszközök a kecskeméti határban. Kőkori lelet a Kamjanka hegyen, Beregszászi lelet, Ungmegyei bronztárgyak, Újabb ásatás a soproni Purgstallon, Sabariai régiségek, A sapohowoi tükör, Az országos régészeti és embertani társulat november 27-iki ülése, s végre Könyvészet. — A füzethez kimerítő tartalomjegyzékek, ábrák lajstroma s részletes betűrendes tárgy- és névmutató van mellékelve.

2. AZ «ATHENAEUM» III. évf. 4. számában dr. Balogh Arthur befejezi: «Montesquieu és Rousseau» czímű tanulmányát. Az «Esprit des lois» czélját fejtegeti, és összehasonlítva Montesquieu és Rousseau

Digitized by Google

tanításait az államformákról, azon eredményre jut, hogy bennök nem egy pontban teljesen rokon nézetekkel találkozunk. Ugyanez a rokonsága a politikai gondolkodásnak tárul elénk, ha politikai elméleteiket egyéb tárgyak szempontjából vetjük egybe. Hogy a szabadságról, a XVIII. század egész politikai bölcselkedésének e folytonos tárgyáról s vezéreszméjéről, egyforma hévvel és lelkesedéssel beszélnek mind a ketten, csak természetes. Rousseau, ki a szabadságot elidegeníthetlennek mondja s azt vallja, hogy ha kutatjuk, miben áll az összeség legfőbb java, mely minden törvényhozás végczélja kell, hogy legyen, azt találjuk, hogy két főtárgyra vezethető ez vissza: a szabadságra és az egyenlőségre, s Montesquieu, ki olyan világos, ékes szavakat szentel a szabadság meghatározásának, egyformán a szabadság nagy apostolai. A mint hogy egyforma erővel és hévvel kelnek ki a szolgaság ellen is. Rousseau a népsouverainitás hirdetője. De mit mond Montesquieu a nép törvényhozásáról? Azt, hogy miután szabad államban mindenki, kiről feltételezhető, hogy szabad meggyőződése van, csak önmaga által kormányozható, ennél fogva úgy kellene lenni, hogy a nép egészében bírja a törvényhozói hatalmat. Montesquieu, mint tudjuk, elragadtatva Anglia alkotmányának csodálata által, a szabadság mellőzhetlen feltétele gyanánt a hatalmak szétválasztásának megvalósítását állította fel. Osztozik azonban e hatalomosztási elméletben (melyet a Montesquieu befolyása bevitt sok alkotmányba) Rousseau is, midőn azt mondja, hogy a törvényhozó hatalom a néphez tartozik és csak hozzá tartozhatik, a végrehajtó hatalomnak el kell választva lenni a törvényhozóitól; amaz csak a kormányra tartozhatik, mely ekként közbenső testületté válik az alattvalók és a souverain között. Politikai elméletöknek alapvonását tekintve sem foglalhat helyet oly mértékben szembeállításuk, mintha merőben ellenlábasok volnának. Montesquieu, szokták mondani, az okos, higgadt mérséklet, Rousseau ellenben az absolut ellenmondást nem tűrő theoriák embere. De ha, a mi egyedül helyes, Rousseau-ról összes irataiból alkotunk képet és nemcsak a «Contrat social» egyes kiszakított helyeiből vonunk következtetést, el kell ismernünk, hogy nem oly élesek az ellentétek e részben sem. Rousseau kikel a visszaélések ellen, sürgeti azok megkorrigálását, de ép úgy tanítja ő is, akár csak Montesquieu, a meglevő politikai viszonyok figyelembevételének, a változtatásokban a körültekintésnek és óvatosságnak szükségességét; ép oly ellenzője a szélsőségeknek, a nyers tömeg uralmának, a nép anarchiájának, mely a despotismusra vezet. A mint Montesquieu a Locke kétségtelen és az államtudomány által már tüzetesen megállapított befolyása alatt áll, úgy igen sok tekintetben, mint fennebb is láttuk, Rousseau határozottan Montesquieu követőjeként jelentkezik. Ámbár ő maga tiltakozott volna e befolyás imputálása ellen, mégis kétségtelen, hogy a «Contrat social» az «Esprit des lois» által nem egy tekintetben sugalmaztatott. S bármennyire képződött is két elütő politikai iskola később a két nagy politikai író

Digitized by Google

hatása alatt, bármennyire divatba jött a két névnek a politikai tudományban oly elütő jelentőséget tulajdonítani, egyik a szabadság és a constitutionális monarchia, másik az egyenlőség és radikális demokráczia képviselője gyanánt jelöltetvén meg, mindkettőjöknél mégis a politikai bölcselkedésnek sok közösségével találkozunk, kifolyásaként a XVIII. század politikai gondolkozása és tanításai azon egyetemes jellegének, mely abban állt, hogy ez időszak politikai elméleteinek egész összesége a szabadság és emberi méltóság eszméjének megvalósítása, mint kristályodási központ körül sorakozott. — Posch Jenő: «Az idő elmélete» czímű nagyobb tanulmányából a «Tanulságok»-at vonja le, s e tanulságok tanulságaként azt az eredményt állapítja meg, hogy a nyelvek — legalább a melyeket az analogia jogos reményében felhozott — eredetileg multat jelentő exponenseket ítélet-alakjaikon nem tudunk felmutatni. — Belják B. Pál: «Eszméink keletkezéséről» értekezik. Eszméink egyszerű tapasztalatbeli képek csoportosulása közben, részint folytatólagos összevetés, majd a képek összeömlése, leginkább pedig a már általánosított képzetek kivált qualitativ viszonyára alapított associatiója közben jönnek létre. Ez az eszmeteremtés menete, ezek a főformái. Legalább annyi bizonyos, hogy legtöbb ideánk ilyen processus közben jön létre. Ha az így van, úgy mind az inneitásnak, mind a factitivitásnak kell valami alapjának lennie. Fődolog, hogy a dolog formális oldalát, annak tartalmi foglalatától jól meg tudjuk különböztetni. Azt mondjuk, hogy lehet az eszmék inneitásáról beszélni, és pedig azért, mert valóban bennünk születnek, bennünk fogamzanak meg, szervezetünk feltételei szerint fejlődnek ki. Ehhez nem szükséges, hogy lelkünk, mint valami képtár, tele legyen aggatva, már kész, Isten tudja ki concipiálta, vagy teremtette képekkel, mint azt a metaphysikai ideologia hívei tartják. Mondhatjuk, hogy az eszme bennünk születik, de nem születik belénk. Szóval az inneitásnak ilyetén formáját bármikor helyben hagyhatjuk. De éppen ugyanazon indokból bátran azt is állíthatjuk, hogy az eszméket mi alkotjuk, hogy azok magunkalkotta (factices) productumok. Hiszen egyéniségünk, legbensőbb alanyiságunk folyományai; eszmélődési erőink resultatumai. Természetesen ezen factitivitást nem abban az értelemben kell venni, a melyben azt legtöbben veszik és azért oly sokan perhorrescálják, mintha mi önkényünk szerint, beteges phantásiánk vad csapongása közben, vagy bármely köznapias ötlet formájára alkotnók meg eszmeképeinket. Szerző szerint úgy az inneitás, mint a factitivitás egész egyszerűen kimagyarázható. Ezen magyarázat mellett kikerüljük a metaphysika sötét rengetegét, de a merő empiria kopár útvesztőibe sem tévedünk könnyen át. Nála az egyed és a környezetből s öröklékenységből folyó vegetativ, animalis és sensitiv dispositiók szolgálnak tám- és kiinduló pontúl az eszmék kimagyarázásában. Az eszmék fejlődésében igen könnyen észrevehető bizonyos rendszeresség, bizonyos rhythmikus menet. Richet maga mondja, hogy az ember értelmi fejlő-

Digitized by Google

désénél tapasztalható bizonyos ellentállhatatlan irányzatosság (i. m. 156. l.). Szerző szerint éppen azért nem felel meg az eszmék tárgyalásának a merő és a puszta historikus módszer. Egy világtörténelem sem ölelheti fel összes eszmekészletünket. De a Hegel-féle metaphysikai rendszerezés még kevésbbé fér össze az eszmék fokozatos fejlődésének menetével. Sokkal inkább az emberegyed, a környezet, az öröklékenység folyományai, semmint hogy metaphysice tárgyalhatók volnának. Lévén az emberegyed a kiinduló pont, úgy az eszme keletkezésének mint fejlődésének magyarázatánál: az eszme genesisét és processusát csak az anthropologia, legföljebb még az ethnologia keretében lehet alaposan tárgyalni. — Pászthory János: «Schopenhauer és a keresztény vallás» czím alatt, Schopenhauert azon méltatlan megtámadások és gyanusítások ellen kivánja megvédelmezni, melyekkel a felekezeti elfogultság illette és illeti ma is a pessimismus ezen fő bajnokát. Kimutatja, hogy a mit a kereszténység hirdet, s a mi minden fenkölt morálnak valódi alapja, hogy az igazságérzet s emberszeretet a tulajdonképeni cardinális erények és Sch. ethikájának alaptétele — szóról-szóra ugyanaz. A következő czikkben: *«A hypnosis lélektana»* --á—á az idegélet rejtelmeinek kutatásában elért legújabb eredmények megismertetésével azon csodaszerűség nymbusát akarja alászállítani, melylyel a hypnosist a mysticismusra hajlandó elme talán tulságosan is kiszínezte. A hypnotismus elméleti vizsgálatában azon két iskola közötti különbségre kell rámutatnunk, mely egyfelől a Charcottól alapított párisi iskola, másfelől az úgynevezett nancy-i iskola közt van, mely Bernheimot ismeri vezéréül. Utóbbi a hypnotisált patienseken észlelhető összes tüneteket egyaránt az öntudatos vagy öntudatlan suggestio hatásának tulajdonítja. Nála tehát az egész állapot lényegesen és jellemzőleg psychikai. Charcot ellenben három phasisát különböztette meg a hypnotismusnak, melyeknél az átmenet egyik állapotból a másikba physikai úton eszközöltetik, pl. a szemek felnyitása vagy lecsukása, vagy különböző pontokon történő nyomás útján E három phasis közül — azt mondja Charcot — a kataleptikus állapotot természetellenes mozdulatlanság jellemzi, mely képessé teszi a patienst arra, hogy a legfonákabb testállásokat öltse fel; ellenben a lethargikus állapot kritériumát a rendkívülivé fokozott ideg- és izomérzékenységben látja; végre a somnambulikus állapotot, mely tulajdonképen legjobban megfelel a suggestionistáktól tárgyalt tüneteknek, a patiens lelki működéseinek automatikus jellegében gondolja visszatükrözöttnek. Psychologiai szempontból kétségkívül az utóbbi a legfigyelemreméltóbb állapot, mert a suggestio játékának itt nyílik legszabadabb tér; itt nyilvánul az a sajátos érzékenység bizonyos ingerek iránt, mely ismét a clairvoyance-nak ad helyet. Valószinű, hogy a hypnotikus suggestio nem egyéb, mint a physikai impressióknak lelki impressiókkal való helyettesítése, oly módon, hogy ezek a megfelelő érzéki sensatiókat maguk közvetlenül ébreszszék fel, a velök kapcso-

Digitized by Google

latos eszmékkel együtt, részleges érzéketlenség állapotában. Sollier experimentumai fényesen bizonyítják, hogy kedélyhangulatok nem léteznek azok megfelelő objectiv érzéki jelenségei nélkül; a hypnotikus álomban, mely a külső érzéklés elnyomásával jár, tehát a lélek visszafelé teszi meg ugyanazt az útat, melyet éber állapotban az érzéki behatásokról a kedély emotióiig természetes fokozaton át megtesz. A többi nem egyéb, mint az emlékezet által fölidézett képzeteknek öntudatlan játéka az értelmi inertia törvényei szerint a legkisebb ellenállás irányában. Ez lehet magyarázata annak a tüzetes latin nyelvű kórisméneк is, melyet a thuzséri médium hipnotiseurje kérdésére adott. Egyáltalán nincs kizárva, hogy a szerencsétlen áldozat az «oedema pulmonum suffocativum» kifejezést olvashatta valaha valamely orvosi könyvben; utóbb aztán elfeledte, s csak a suggestio folytán keletkezett sensatio által előidézett képzet- vagy eszmetársítás hozta vissza újra emlékezetébe. — Az utolsó czikk: «Visszapillantás a budapesti VIII. nemzetközi egészségügyi és demographiai congressus eredményeire». — Az «*Irodalom*» rovatban a «Revue Occidentale.» (*K—n.*) — «Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane.» (*—rr—*) — «Revue philosophique.» 8. füzet. — «Revue philosophique.» 9. füzet. — «Archives de l'anthropologie criminelle et de criminologie.» — «Nouvelle Revue». — «Annales de l'école libre des sciences politiques.» (*—n—r.*) — «Le mouvement social en Hongrie par Jules Mandello. Extrait de la ‚Revue Internationale de Sociologie'.» — *Dr. Vajda Emil*: «A vargyasi Daniel-család a közpályán és a magánéletben.» (*—n—r.*) — *Concha Győző*: «Politika.» — *Alfred Sidgwick*: «The Process of Argumenta contribution to logic.» (*Dr. Lechner László*) vannak ismertetve.

3. A BUDAPESTI SZEMLE deczemberi füzetének tartalma: Hegedűs István *Janus Pannonius* működését és korának szellemét rajzolván, néhány költeményét mutatja be saját fordításában. — Szilasi Mór *Setälä Emil Ujabb nyelvtudományi módszerek* czímű tanulmányát fordította le. A nyelvtudományban gyökeres fordulat állt be az utolsó két évtizedben; ennek oka a módszer változása, mely azon alapszik, hogy általában megváltozott a fölfogás a nyelv életére s fejlődésére vonatkozólag. Szerző a nyelvészet mai módszerét kívánja megvilágítani, föltüntetvén azt is, hogy miben különbözik a régitől, s másrészt módot nyújtani annak megbírálására, melyik a kettő közül a helyesebbik. — Thim József *az 1848—49-iki szerb fölkelésről* szóló tanulmányát befejezi. A szerb forradalomból azon tanulságot meríti, hogy nekünk magyaroknak meg kell találni a módot hogy a szerbekkel véglegesen kibéküljünk. A szerbeknek is végre be kell látniok, hogy hazánkban külön államot nem képezhetnek, és csakis a Duna és Száva között nyerhetnek bizonyos autonomiát. Ennyit elérni politikai eszélyességgel lehet; de politikai utópiák, ha még oly eszményi is a czéljok, előbb-utóbb a különben derék szerb népet anya-

Digitized by Google

gilag és politikailag sírba dönthetik. — Ezután Alarcon Péter-nek *A botrány* czímű regényéből a kilenczedik közlemény következik, melylyel a fordítás be van fejezve. A költemények között van Béry Gyula *Velenczei emlékek* czímű két költeménye. — Radó Antal Firduszi Sahnamé-jának fordításából közöl részleteket. — Imre Sándor befejezi a *Petőfi és némely külföldi költők*-ről szóló tanulmányát. E közleményben Petőfi és Leopardi közt található rokonságról szól. Petőfit a világfájdalmas költők közé lehetne számítani, ha költésének ilyesmi adta volna meg az alaphangot és főjellemvonást. De már ma, ha rágondolunk, alig emlékezünk néhány ily tartalmú művére, és ha műveit élvezzük, igen kevéssé gátolja élvezésünket némely borongós költeménye. De bizonyos, hogy meg van nála a hajlandóság, a költésnek ez a tényezője és színezője, bár csak kis részben. Főbb tényezők mások: a szeretet és szerelem. Élte végeig adja némi jelét az embergyűlöletnek, életunalomnak. Élete utóbbi időkben oly mozgalmas, sőt oly viharos, hogy nem csodálhatni, ha sokszor epével vagy méreggel szól. De az ő világfájdalma vagy gyűlölete egészen más eredetű és természetű. Petőfinél természetes szilajsága, veleszületett érzékenysége volt az alap; ehhez járult a kor izgatottsága, kora ifjúságától fogva sokat hányódott, szenvedett, sokat is panaszolkodott. Végtelenül sötétek a gondolatai, valahányszor magasabbra emeli vagy távolabbra veti pillantását. Természettől fájós idegzettel bír; minden érintésre megfájul mindene. Az olasz költő másképép van. Nála nem szükség, szegénység, nem hányatott élet, nem emberek képzelt vagy valódi bántalmai okozzák a komor hangulatot, az általában erős életfájdalmat, hanem testi erőtlenség, szellemi munkák miatt, a gondolkozás és lelki erőlködés nyomása s gyönge testen. Így lett rendszeres, öntudatos életgyűlölő, halállal tépelődő még inkább és igazabban, mint amaz. Boldogtalanságát nagyobbá teszi, hogy társaságban alig veszen részt, a nőket is korán meggyűlöli. Már korán kivánja a halált. Még szörnyűbb a halállal vesződése harmincz éves korán túl, mikor érzi és jól tudja gyors elgyöngülését. Hasonlíthatatlanul szerencsésebb a mi költőnk. Egészebb ember ez, mint amaz; egész költő és egész ember; az olasz költő embernek és költőnek együtt nem elég erős. Lehet nagyobb, bölcsebb, tudósabb lélek, de ha költőt hatásáról kell megítélnünk, kisebb értékű, mint amaz. Nagy erő van benne, nem vad és nemtelen erő. Még nyomorúságában, sorsától eltaposva is adja olykor jelét erejének. A természet szerelme is másképp mutatkozik nála, mint más költőnél, s ez is oka vagy eredménye általános lehangoltságának. Leopardi költésének és komoly munkálkodásának egyik oka és tárgya volt a haza szeretete. Ebben hasonló Petőfihez. Petőfit költővé egyfelől a szerelem tette. Leopardi, mint egy-két verséből kitetszik, szintén óhajtott szeretni; de a hol a maga életéről szól, kitünteti, hogy szerelem nem boldogította, nem is fejlett ki soha, legalább boldogító szerelemmé. Szerző végül még

Digitized by Google

a költői tárgyalásról, a formáról és annak a tárgyhoz való viszonyáról mond el egyet-mást összehasonlítás végett. — Ezután korunk első physikusáról, a nem rég elhalt *Helmholtz*-ról szóló megemlékezés következik, ki nemcsak a physikában, hanem az anatómiában, physiologiában, mathematikában is fontos s messzeható fölfedezéseket tett és az újabbkor philosophia fejlődésére is nagy hatással volt. — Az Értesítő-ben Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág. Hampel J.: A régibb középkor czímű munkák vannak ismertetve.

4. AZ ETHNOGRAPHIA legutóbbi füzetében Nagy Géza folytatja tanulmányát a *szkithák nemzetiségéről*. Müllenhoff iráni elméletének alapjait bírálva, utal arra, hogy ezeknek erősségeit jobbadán személy- és helynevek alkotják; holott a nemzetiség megállapítása szempontjából épen ezeknek lehet a legkevesebb bizonyító erőt tulajdonítanunk, lévén t. i. egy bevándorolt s mindenféle idegen befolyásnak kitett népnél mindig kérdés tárgya, hogy nem egy más népnek a nyelvkincséhez tartoznak-e azok a nevek ép úgy, mint pl. a nálunk elterjedt személy- és helynevek nagy része. Az ilyen nevek értelmezése semmiféle korláthoz nincs kötve, s mint szerző is több adattal igazolja, bajos eldönteni, hogy midőn a magyarázatban többféle lehetőség kinálkozik, közülök melyik a helyes? Minél szűkebbre szorul össze ez a fogalmi kör, melyben a szkitha nevek magyarázata keresendő, annál ritkábbak és erőltetettebbek az irán analogiák, s ha már az is föltűnő, hogy a szkitha istennevek merőben különböznek az irán, illetőleg hindu-irán istennevektől, s egyetlenegy közös isten-, vagy mythikus névre sem lehet rámutatni; még feltűnőbb, hogy még csak irán eredetű neveket sem lehet fölismernünk ezen istennevekben. Az iráni származás álláspontja ellenében azonban a nyelvi emlékek részéről legdöntőbb bizonyítékot az a nehány szó és név szolgáltatja, melynek jelentése is adva van. Ilyenek: *oiorpata*, mely néven Herodotus szerint a szkithák az amazonokat illetik; mert *oior* náluk annyi mint «férfi» és *pata* «ölni». A milyen félreismerhetetlen iráni jelleget tüntet fel némely szkitha név (Χουναρος = zend *hunara* «erény») méltán várhatnók el, hogy ép olyan iráninak bizonyuljon ez a két szkitha szó is. De ha az *oior*-ra talál is az iráni elmélet-analogiát a zend *viras*, lat. *vir* szókban, a *pata* «ölő»-féle jelentését semmiképen sem bírja igazolni. Megmagyarázza a rejtelmes szót az ékíratok szumir-akkad nyelve, melyben *uru* «férfi», *bat* «ölni» s ebből *bata* «ölő» igenévi alak találkozik, egészen egyezően a Herodotus közlésével. Egy másik szkitha szóval, a «tenger anyja» jelentésű *temer-inda*-val szintén nem boldogul az iráni elmélet, a mely *temer-* = zend *mâtar* «anya» és *inda* = litván *undu*, lat. *unda*-féle szóegyeztetésekkel operál. A törökségből ismeretes *tengiz* «tenger» szó inkább látszik az előrészszel egyezőnek (v. ö. akkád *dingir* és *dimir* «isten»), míg az utórész a szumir-akkad *anna* «anya» szóval volna egybevethető. Szerző ezen s a többi ismeretes jelentésű szkitha szók elemzé-

Digitized by Google

séből azon következtetésre jut, hogy *a szkithák nyelve, úgy látszik, a szumir-akkaddal volt közelebbi rokonságban, de mindenesetre az uralaltáji családhoz tartozott.* E felfogást igazolják a szkithák külsejéről, életmódjáról, szokásairól, vallásáról és egész erkölcsi jelleméről fönmaradt följegyzések is, melyek t. i. lényegesen eltérnek az árja népekétől. Hippokrates leírásából kitűnik, hogy a szkitháknak igen erősen kidomborodó faji jellegük volt, mely merőben különbözött a görög világ előtt ismert népeknek a typusától. A *szakál nélküli csupasz arcz*, a *szennyessárga*, vagy *vörhenyes bőr*, az *elhízott széles test*, minden élesebb tagozás nélkül, mely tulajdonságokkal a szkithákat jellemzi, mind a *mongol típusra* vallanak. A *kajla lábra* vonatkozó följegyzés a szkithák lovasnépi jellegével hangzik egybe. Herodotus azon közlése, hogy a szkithák «valamennyien *vándor-sátrakban élnek és lovas íjjászok*; nem földművelésből, hanem marhatenyésztésből élnek s *nincs más lakásuk, mint a kocsijok*» — pusztai népnek a képét tárja elénk, minő az árjaság sohasem lehetett. Az ős-arják semmiesetre sem voltak kitűnő lovasok, bár ismerték a lovat s vonó-jószágul használhatták. A mit a szkithák *vallásáról* tudunk, annak szoros analogiái mutathatók ki az uralaltáji népek hitében; ellenben ellenkezik az iráni ősvallás alapeszméivel. A szkitha *áldozat* leírása Herodotusnál csaknem olyan, mint a vogulok- és osztjákokéról szóló közlések. A *kardtisztelet* több érdekes részletét találjuk közös alakban a szkithák s másfelől a magyar s vele ethnikai rokonságban álló népeknél. Meglepően egyeznek ezek között a *vérszerződés, temetkezés* és a *harczi mód* szokásai, továbbá a *birtokfoglalás symbolumai* (föld- és vízkérés) stb. Mindezek külön-külön s egyenként a mellett tanúskodnak, hogy *a szkithák nem voltak iránok, sem másféle árják, hanem uralaltájiak.* De másrészről bizonyos, hogy ez az uralaltáji népfaj *iráni légkörben* élt. A szkitháktól megszállt területen mindenfelé constatálhatók az irán elem nyomai, kimutathatók ezek a hely- és népnevekben, a szkitha királyok és mások személyneveiben. Ez a jelenség legalkalmasabban az *árja népvándorlásból* magyarázható, mely az újabb kutatások szerint a szarmát síkságból indult ki. Nem ismer a történelem olyan népvándorlást, mely akkép folyt volna le, hogy egy nép az utolsó emberig fölkerekedett s egytől-egyig az új hazába költözött volna. A népvándorlások ily természete hozza magával, hogy a középázsiai puszták felől előnyomult szkitha nép új hazájában az iránság elmaradt töredékeit találta, melyeknek fejlettebb culturája szükségkép hatással volt reá ép úgy, mint a szlávság a területükre telepedett magyarokra. — A néphit és népszokások rovatában Wlislocki Henrik dr. *a fákra aggatott fogadalmi, illetőleg áldozati rongyok népszokásáról* értekezik, mely létező vagy fenyegető bajok, különösen betegségek elhárítására hazánkban leginkább az erdélyi magyar népnél van gyakorlatban. Kolumbán Samu folytatja *Lozsád és népe* néprajzi monographiáját, tüzetesen

Digitized by Google

tárgyalva a játékokat, a kalákát, a lakodalmi és temetkezési szokásokat, végül az élet mindennemű alkalmára vonatkozó babonákat. Mátyás Lajos a *szigetvári néphithez* közöl adalékokat főkép a gyermekre, továbbá a boszorkány, ördög, lidércz s más hasonló képzetekre vonatkozólag. Istvánffy Gyula *felvidéki tót babonákból* ad terjedelmes gyűjteményt, melynek részben egy 1610-ben följegyzett kézirat szolgál alapul. Perl Soma dr. «*nőrablás a magyarságnál*» czímen egy ide vonatkozó tanulságos esetet beszél el a veszprém-megyei Eötvös-családnak egyik XVII. századbeli tagjáról, ki rablás útján szerezte a Fakó-családból való feleségét. — Az irodalom-rovatban Munkácsi Bernát S. Patkanovnak «*Az osztják hős típusa. osztják regék és mondák alapján*» czímű művéről nyújt részletes ismertetést. E munka nemcsak őstörténeti kutatásaink szempontjából becses útmutatásokat tartalmazó anyagánál, hanem tanulságos módszerénél fogva is érdeklődésre számíthat. Tárgya a régi osztják társadalom, melynek rajzához a fönmaradt hősköltészet szolgáltatja az adatokat. Ugyane rovatban György Aladár *Chatelain Heli angola-néger népmese-gyűjtését* és Wlislocki Henrik dr. *Westermarck E. Geschichte der menschlichen ehe* művét ismerteti. A *M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról való jelentések* s egy kisebb közlemény a *régi magyar népénekesek*-ről (igricz, hegedős, regő) zárják be a füzetet.

5. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK deczemberi (5-ik) füzetében Rónai Horváth Jenő közöl «További adatokat az 1664-ik évi felső-magyarországi hadjárathoz». E czikkében a cs. és kir. hadi levéltárban talált adatokat dolgozza fel. — Bárczay Oszkár «Nikápoly» czímű tanulmányát fejezi be. Értekezésének czélja két kérdés tisztába hozatala: hol volt az a Nagy-Nikápoly, hol az ütközet vívatott, s mikor történt a csata? A helyre nézve két nézet van; az egyik szerint Nagy-Nikápoly a Dunánál volt, az Aluta vizének a Dunába való szakadásával szemben, a másik szerint a Rusica folyó mellett, a mostani Nikup falunál, mely a Dunától körülbelül 57—60 kméterre fekszik. Értekező a történeti forrásokból kimutatja, hogy az a Nagy-Nikápoly, melyről itt szó van, csak a Duna melletti helység lehet és semmi esetre sem a Dunától távol eső Nikup falu. Az évszámot is 1396-ra teszi, jóllehet erre nézve is eltérnek egymástól a történeti források. E részben a török Szead-Eddin adata döntő fontosságú. A szerencsétlen ütközetet részletesen leírja; elmondja, hogy húszezer keresztyén holtteste borította a csatatért; sokan kerültek fogságba. A foglyok között volt a Nevers-i gróf is, a kinek kiváltására, Zsigmond jótállása mellett, százezer frtot vettek föl Rampenda luccai születésű párisi kereskedőtől kölcsön. Végül kimutatja, hogy a csata elvesztéseért első sorban Zsigmondot illeti a felelősség, ki sokkal gyengébb taktikus volt, mint Bajezid szultán. — Dr. Komáromy András «A nyitrai árulás 1621-ben» czímű dolgozatában egy ere-

Digitized by Google

deti tanukihallgatási jegyzőkönyvet ismertet, melyet az említett évben Nyitramegye szolgabirái vettek föl. — Gömöry Gusztáv ismerteti ezután «A sziszeki csatát 1593-ban». E csatában a törökök nagy veszteséget szenvedtek; kár, hogy a mi seregeink a győzelmet nem aknázták ki. Nem telt bele két hónap s a török ismét ura lett Sziszeknek. — Merényi Lajos «Kálló és Szatmár őrségének panasza. 1631-ben» czímen hadtörténelmi emlékeket közöl. Ez emlékek a XVII. századi várak belső viszonyaira vetnek világosságot. — Geőcze István «Hadi tanácskozások az 1577-iki évben» czím alatt közzéteszi azt a jegyzőkönyvet, melyet az Ernő főherczeg elnöklete alatt megtartott hadi tanácskozásokról vezettek. A tanácskozásnak az a része, mely a magyarok iránt tanusítandó bánásmódot írja le, így hangzik: «Szükséges és méltányos, a magyarokat jó indulatban megtartani, hogy őket mint védőfalakat bírhassuk, védelmöket élvezhessük s az ellenséget általuk föltartóztathassuk. Azaz jól kell őket tartani; meg kell nekik fizetni, mit méltányosan megérdemelnek; a legelőkelőbbeket és legérdemesebbeket vonja közülök Felséged magához; meg kell gondolni szükségüket és méltányosnak lenni irántuk; azután ha ide jönnek, ilyen alkalmakkor eddig kevés előzékenységet mutattak irántuk; kikoppasztják őket s ha mindjárt adnak is nekik valamit, azzal oly soká föltartóztatják őket, hogy kénytelenek az egészet. de legalább is a felét az itteni korcsmárosoknál fölemészteni; ilyformán ez által sincs segítve rajtuk, mi miatt aztán neheztelnek és bosszankodnak. E körülményeket szintén meg kellene változtatni és javítani, a magyarokat barátságosabban és értékesebbnek tartani s Felséged iránt hívekké és ragaszkodókká tenni. hogy kedvet kapjanak a németeknél és a német felsőbbség alatt maradni. S jó egyetértés tartandó fönn kettejök között, mert az egyetértés tart fönn minden dolgot s megmutatta a tapasztalás, hogy Magyarországon is a legtöbb baj onnan származott, hogy a magyarok és németek nem egyenlően vonultak be.» — A hadtudományi bizottság működéséről szóló jelentés után Hadtörténelmi apróságok következnek, ily rendben: «A turai kincs. Rajtaütés 1585. augusztus 24-én»; «Mágocsy Gáspár levele Újhelyi Györgyhöz egy török rab felől»; «A bányavidéki végvárak őrségének folyamodása Thurzó Györgyhöz 1609-ben»; «Rákóczi Lajos jelentése Lippa helyzetéről és a törökök mozgolódásáról 1604-ben»; «Adalékok a Wesselényi-összeesküvés történetéhez»; «Gróf Nádasdy Ferencz altábornagy kinevezése Buda parancsnokává»; «Egy franczia lovasezred megsemmisítése 1809-ben». Hadtörténelmi repertórium és oklevéltár egészíti ki a füzetet.

6. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK legutóbbi (4-ik) füzetében Thúry József befejezi «A Zrinyiász» czímű tanulmányát. Sorra veszi a hősök jellemét: Zrinyi Miklóst, ki vitéz, bátor katona, a törökök réme, mint vezér lelke a seregének, mély vallásos érzelmű keresztyén, a legnemesebb ambitio lelkesíti, hogy önfeláldo-

Digitized by Google

zásával örök dicsőséget, halhatatlanságot szerezzen magának; úgy van az époszban feltüntetve, mint a keresztyén vallás védelmezője és martyr, azonkívül jó apa és okos hazafi. Második főalakja az eposznak Szulejman szultán, kit a legtalálóbban ez a két verssor jellemez:

Ha kegyetlenség szüvében jelt nem tenne,
Talán keresztyén közt is legnagyobb lenne.

Farkasics Péter bátor vitéz, kinek legnagyobb fájdalma az, hogy nem csatában esik el, hanem ágyban kell meghalnia. A kisebb rangú jellemek: Arszlán basa, Szkender bég, Mehemet bég, Rustán basa; Radován Andrián a költő szerint

Higyétek, nem fenébb ennél az oroszlán,
Mikor török seregben keveredve van;
Küldött már hatszázat törököt pokolban,
De még küld ezeret, van olyan szándékban.
Száz seb vagyon testén, melyet nyert harczokban.

Mindent összefoglalva röviden, a Zrinyiász helyes ismerete a következőkből áll: «Az őse példáján lelkesült és annak nyomdokait követni szándékozó Zrinyi azt akarta hirdetni a magyar nemzetnek, hogy itt az ideje a török kiűzésének s ebben a munkában a vezérszerepre kész is, meg hivatva is van, mint annak a másik Zrinyi Miklósnak ivadéka, a ki éppen a török ellen folytatott harczban áldozta fel életét a hazáért. Ezt pedig legalkalmasabban olyan munkában hangoztathatta, melyben ősének épen ezt a legdicsőbb tettét beszéli el. Ilyen czélzattal írván, az esemény előadásában nem térhetett el a történelmi tudástól, hanem alkalmazkodnia kellett a históriához. De mivel a történetet a maga korának szellemében annak a nemzedéknek a vallási viszályoktól és a török iga alatt sínylődéstől befolyásolt felfogásával beszéli el, a minthogy másképen nem is tehette; ezért látjuk mi, a késő nemzedék a Szigeti veszedelmet az epopea magaslatára emelve, holott az a maga korában historia volt, nem költemény. Költemény számba csak azok a részek, azon fabulák mentek akkor, melyeket a szerző szántszándékkal ilyenekül szőtt be Homeroszból, Vergiliusból és Tassoból, vagy pedig utánuk maga alakított.» — Ráth György befejezi «Gradeczi Horváth Gergely és Lám (Ambrosius) Sebestyén hitvitája» czímű tanulmányát. Ebben a két hitvitázó tanítványainak küzdelmét írja le. — Széchy Károly P. Horvát Endre és Blumauer» czímű tanulmánya irodalomtörténeti összehasonlítás a két író között. Blumauer a maga idejében oly népszerű travesztált Aeneis pajkos énekese, képzeletének szeszélyes csapongásával és ízlésének szertelen szabadosságával játékot űz mindenből, a mi szent, különösen a pápai és papi, szerzetesi és apáczai világ tisztes hagyományaiból; P. Horvát Endre ellenben a kanonokok, prépostok, apátok és püspökök kegyeletes dalnoka, kinek névnapra, kinevezésre, beiktatásra, általában minden alkalmiságra készségesen pendül meg a húrja.

Digitized by Google

Azért azonban mégis van a két költő közt sok rokon vonás. — Az Adattár rovatban «Gr. Listhy László életéhez», «Buzinkai Mihályról», «Adat Simai Kristóf életéhez», «Jászai Pál naplója», «Magyar színlap 1812-ből» czímű adatközlések vannak. Az Ismertetések rovatában Széchy Károly bírálja Pap Károly «Tóth Ede élete és művei» czímű munkáját. Hellebrant Árpád irodalomtörténeti repertoriuma egészíti ki a füzetet, melyhez a mult évfolyam tartalomjegyzéke s betűrendes név- és tárgymutatója van csatolva.

7. A «KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE» f. évi november havi füzetében első helyen dr. Kohn Dávid «Vasúti tarifák könyve» czímű dolgozatának első közleményét találjuk. Két része van a vasúti tarifák kérdésének: az egyik a tarifák technikája, a másik a tarifák politikája. Az első részben mindenekelőtt előáll a kérdés, mi a tarifa és milyenek szoktak lenni a vasutak tarifái? A tarifa, a vasúton való szállítás feltételeinek, díjainak táblázatos foglalata. Vagyis kimutatása annak, hogy a vasút bizonyos árút bizonyos távolságra mely díjért szállít; de kimutatása azoknak az egyéb feltételeknek is, a melyeket a vasút megkövetel, hogy az árú szállítását elvállalja. E kettős tartalomnak megfelelőleg a díjszabások rendesen két részből állanak; az I. rész a szállítás általános feltételeit, a II. rész a szállítás díjait tartalmazza. Az általános rész nálunk Ausztriával egyetértve állapíttatott meg s így az «Közös határozmányok» néven szerepel. Tartalmazza pedig első sorban az üzletszabályzatot és annak függelékeit, azután az árúk szállítására vonatkozó általános határozmányokat, a mellék-illetékek díjszabását és az úgynevezett árúosztályozást. Itt vannak tehát a díjszámítás alapelvei, továbbá a díjszámítás módja külön a gyorsárúk és külön a teherárúk után, a mindennemű kocsirakományokra és a kivételes díjszabások alkalmazására vonatkozó határozmányok, az árúk be- és kiadására, a nyitott kocsikban való szállításra, rakodási eszközökre vonatkozó szabályok stb. Az I. rész legfontosabb részlete azonban s egyúttal a tarifák osztályozásának a segéde az árúosztályozás, a mely megmondja, hogy 5000 kg.-nál kisebb, 5000 kg.-nál több és 10000 kg. mennyiségben való szállításkor melyik árúra melyik tarifaosztály díjai alkalmazandók. Ez árúosztályozás azonban rendszerint nem teljes, a mennyiben a kivételes díjszabás alá tartozó árúk felsorolását a II. részbe utalja. A díjszabás e II. része első sorban az árúosztályozás kiegészítését, azután a mellékilletékeket, a kisérők menetdíjait és a reexpediczióra vonatkozó határozmányokat tartalmazza. Főtartalma a díjszámítási táblázatok, az állomási díjszabások és a kivételes díjszabások alá tartozó czikkek jegyzéke. Ide tartozónak lehet tekinteni a kilométermutatót, a mely minden állomásnak minden más állomástól való távolságát tünteti fel kilométerekben. E kilométermutató közvetlen kiegészitője a díjszámítású táblázatoknak. Árúosztályozás, kilométermutató és díjszámítási táblázat: ezek tehát a rendes kellékei valamely árúszállítási díj ki-

Digitized by Google

számításának. A szállítási díj mindazonáltal tüzetesebb figyelmet kiván. A szállítási díj maga mindenkor két részből áll, az egyik a kezelési illeték, a másik a tulajdonképeni viteldíj. Az előbbit a szállítást megelőző szolgálatokért követeli a vasút. Ezek nem függhetnek a távolságtól, de függnek a szállítandó árúk tömegétől és minőségétől. Kivételesen azonban, bizonyos tarifa-politikai czélzatból, hogy a viteldíjaknak bizonyos alakulása megerősíttessék vagy ellensúlyoztassék, a kezelési illeték segélyével, hozatik összefüggésbe a távolsággal. A viteldíj az árú tulajdonképeni szállításáért járó összeg. Függ pedig a viteldíj, mint a mozgatási erő egyenértéke, az árúk tömegétől és a befutott út hosszától. De közre játszanak egyéb szempontok is, minők: több költséget okoz-e s értékesebb-e, vagyis súlyához mérten több szállítási díjat bír-e meg az egyik árú a másiknál? A viteldíjak kiszámítása úgy történik, hogy a vasút megállapítja külön-külön mindegyik árúosztály számára a súlyegységnek a távolságegységre való szállításáért járó viteldíjat, az egységtételt, melynek alapján a valóságos szállítási díj a szállítandó árú súlyával s a befutandó út hosszával való sokszorozás útján számíttatik ki, a szorzathoz hozzá adatván a kezelési illeték. Világos, hogy a tarifa minden osztálya számára külön egységtételeknek kell megállapítva lenniök, de lehetséges, hogy távolságok szerint többféle egységtétel van megszabva ugyanazon tarifaosztály körén belül is. Az egységes tételek szabályos összeállítása barême s a díjszabás egész külső berendezésének váza tarif-schéma néven ismeretes. És a gyakorlatban a rendszeres dolog az, hogy a díjtételt a díjtételek szabályos összeállításából, a tarifából kell kikeresni. E tarifák pedig vagy távolsági tarifák vagy állomási díjszabások. Távolsági tarifák azok, melyek a díjtételeket a kiszámítás alapjául szolgáló távolságok szerint, 100 kg.-ként s külön-külön az egyes árúosztályok számára rendszeresen tüntetik fel. Azt, hogy az állomások mily távolságra vannak egymástól, a díjszabáshoz csatolt kilométermutatóban lehet megtalálni. A kilométermutatóban azonban igen gyakran két vagy több állomásnak egymástól való távolsága a lejtési viszonyoknak figyelembe vételével a valóságosnál hosszabbnak van feltüntetve. Az állomási díjszabás azt tünteti fel, hogy mekkora a díjtétel valamely állomástól az illető vasútnak összes egyéb vagy csak egynémely állomására való szállításnál, használatához tehát semmiféle kilométermutató nem szükséges. Az elsőbbség a kétrendbeli díjszabás között határozottan a távolsági díjszabást illeti meg: kényelmes, egyszerű és könnyebben változtatható voltánál fogva. A hol azonban távolsági díjszabások létesítése lehetetlen, de a kilométer-tarifákat mégis kerülni akarják, ott csomóponti díjszabásokat alkalmaznak. E tarifák azt szabják meg, hogy mekkora a szóban levő állomások díjtétele valamely, mindnyájukra nézve közbenső pontig; a díjtétel azután úgy áll elő, hogy a feladó és a rendeltetési állomásnak a közbenső pontig való díjtétele összeadatik. E csomóponti díjszabások egyik alfaja a csatla-

Digitized by Google

kozási díjszabás szárnyvonalakon szokott fennállani, s lényege abban áll, hogy a fővonalnak az utolsó, a szárnyvonalra nézve csatlakozó állomásáig fennálló díjtételekhez hozzá kell számítani a szárnyvonalra megállapított díjtételt. — Dr. Halász Sándor rövid czikkben «A beté-üzlet fejlődésének irányát» jellemzi az 1881-től 1891-ig terjedő évtizedre vonatkozólag. A betétek három fő alakját, a takarékkönyvecskékre, a pénztárjegyekre és folyó számlára való betétüzletet véve figyelembe, meggyőződünk a jelzett időben, vagyis 1881-ről 1891-ig absolute és relative csak a folyó számla tesz valóban jelentékeny térfoglalásról tanúságot, az így elhelyezett betétek összege ugyanis 43.161 frtról 138.775 frtra a három betéti üzletet összefoglalva tekintve 11.29°/₀ arányról 18.92°/₀ arányra emelkedett. A takarékbetétek viszonylag csökkennek 86.83°/₀ arányról 80.27°/₀ arányra, bárha absolute jelentékeny emelkedést tüntetnek fel 331.741 frtról 588.655 frtra. ellenben absolute és relative nagy visszaesés jelentkezik a pénztári jegyeknél 7.178 frtról vagyis 1.88°/₀ arányra 5854 frtra 0.81°/₀ arányra. És e tünemény nem véletlen műve, hanem egyenes folyománya azon ténynek, hogy végre elérkeztünk azon folyamat kezdetéhez, a midőn a pénzforgalom csakugyan bankszerű formát ölt. — A «*Közgazdasági havi krónikában*» dr. Mandello Károly beszámol október hó jelentékenyebb gazdasági eseményeiről. — Az *Irodalmi Szemlében* a földmívelésügyi miniszteriumnak «A mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1893-ban» czímű kiadványát, dr. Fenyvessy József Hieronymi Károly m. kir. belügyminiszternek az 1893-ik évre szóló közegészségügyi jelentését, dr. Csillag Gyulának «Az iszákosság korlátozásáról» czímű munkáját, végül Andor Endre az angol «Royal Commission on Labour» záró jelentését ismerteti. A *Statisztikai Értesítőben* Hajdú Lászlótól «A bányamívelés Ausztriában» és «Magyarország külforgalma, különös tekintettel a mezőgazdasági termékekre» czímű czikkeket találjuk. A 67 oldalra terjedő füzet öt oldalnyi «*Könyvszemlé*»-vel zárul.

8. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK XXIV. évfolyama utolsó füzetében Balassa József befejezi *a magyar magánhangzók történetéről* szóló értekezését a rövid magánhangzók tárgyalásával. Ezeknek fejlődését gyakran nem követhetjük oly világosan, mint a hosszú magánhangzókét; mert nyelvemlékeink, sőt még a régi nyomtatványok is csak ritkán jelölik a hangzók időtartamát. Az első szótag nyílt *e*-je kétféle eredetű, részben ê-ből rövidült (pl. *nekem*: Heltainál: *nêkem*), részben a zártabb *ë*-ből lett nyiltabbá (pl. *kerek*: v. ö. *kör*). Hasonlóképen kétféle eredetű a zártabb *ë*, mely t. i. vagy *é*-nek rövidülése (pl. *ëszik*: v. ö. *étel*, *ítel*), vagy *i*-ből vált nyiltabbá (pl. *ëgy*-ház: v. ö. *id*-nap, *igy*-kő). Az *a* is eredete szerint vagy *a* (*hal*: v. ö. finn *kala*), vagy *á*, *â* (*fa*: v. ö. *fát*, *fán*), vagy végül *o* volt (*foj*: HB. *foianec*). Az *o* vagy hosszú *ó*-ból rövidült (*jobb*: v. ö. *ó*), vagy pedig régibb *u*-ból lett nyiltabbá (*ország*: HB. *uruzag*). Az

Digitized by Google

ö és *ü* hangok nyelvjárásaink, nyelvemlékeink és a rokon nyelvek tanúsága szerint csak a magyar nyelv külön életében fejlődtek s nem tartoztak az eredeti ugor hangok közé. Amaz rendesen *ĕ*-vel váltakozik (*sötét*: v. ö. *setét*, *köt*: HB. *ketnie*), emez pedig *i*-vel (*fül*: régi nyelvben *fil*). Az *u* részint eredeti (pl. *buvik*, *dug*), részint régibb hosszú *ú* rövidültje (*jut*: Heltainál *jút*, vogul *joχt*-). Az *i* többnyire hosszú *í*-ből, vagy valamely más magánhangzónak *j*-vel alakúlt diftongusából keletkezett (pl. *ír*: *irat*; *ideg*: osztják *jinda*; *inkább*: régi *jonkább*), néha pedig az *a* vagy *o* magánhangzóknak változata (pl. *iránt*: *aránt*, *ĕránt*; *irt*-: *ort*- Gel. Katonánál). Összefoglalva a részletkutatások eredményeit, azt mondhatjuk általánosságban, hogy a magyar rövid magánhangzók vagy a nekik megfelelő hosszú magánhangzókból, vagy a zártabb rövid hangok nyiltabbá való válásából fejlődtek s csak aránylag kis részben őrizték meg a régi hangállapotot. — Munkácsi Bernát «*Ősi török-árja nyelvérintkezés*» czímű értekezése néhány közös árja (ill. indogermán) sköztörök műveltségszó alapján igazolni törekszik, hogy az árja, illetőleg óiráni kultura már a ködös régiségben képző hatással volt a törökségre, szemben Vámbérynak azon nézetével, mely szerint «a török-tatár népek csak aránylag újabb időben jutottak érintkezésbe árja elemekkel». Ilyen közös kulturszók: zend *pasu*, szanszkr. *paçu* «kleinvieh», lat. *pecus*, gót *faihu*, ném. *vieh*: oszmanli *buzaγu*, *buzaγi* «kalb, lamm, junges von rotwild» stb., csagataj *bozγu*, *boza*, altaji tatár *pusa*, csuvas *péru*; éjsz. vog. *pąsi'*, *pąśi* «rénborjú», magyar *borjú*, *borgyú*, moldvai csángó *buru*; melyek szerint tehát ném. *vieh* és magy. *borjú* egyazon tő messze szétvált sarjadékai | zend *daēnu* «weibchen von tieren», *gāo daēnu* «kuh», szkr. *dhēnú* id., mely előbbinek közvetetlen magy. átvétele magy. *tehén*: köztörök *dana*, *tana* «kalb, kuh», csuvas *tina* id., mely utóbbinak megfelelője magy. *tinó*, úgy hogy ezek szerint *tinó* és *tehén* egyazon szónak különböző utakon szerzett másai | zend *ukhšan* «ochse, stier», gót *auhsus*, ném. *ochs*: köztörök *öküz*, *ögüz*, jakut *oγus*, csuvas *voγor* «ochs»; mongol *üker*; magy. *ökör*; tehát magy. *ökör* egyeredetű a ném. *ochs* szóval | szkr. *súrā*, zend *hura* «geistiges getränk, brantwein»: köztörök *sira*, *séra* «sör», kún *sora* «vinum»; magy. *sör* stb. — Szilasi Móricz «*Kombinált műveltető és mozzanatos igeképzés*» czímű tanulmányának befejezésében a mozzanatos -*int*, -*ít* képzőkről, a lappangó objectummal való műveltető igékről (*bólint*, *futtat*) s az értelmileg fölösleges (pleonastikus) műveltető képzővel képzett műveltető képzővel képzett műveltető igékről (*aldztat*, *fáztaltat*) értekezik. Kutatásainak végeredménye, hogy majdnem minden esetben hibás föltevés volt a -*t* képzőt s összetételeit természetes rokonságától, t. i. a műveltető képzőtől elválasztani. Tisztán a magyar nyelvet vizsgálva kiderül, hogy *mozzanatos -t képző nincs és nem is létezett*. — Halász Ignácz az *ugor-szamojéd szóegyezések* folytatólagos tár-

Digitized by Google

gyalása kapcsán érdekes hangmegfelelésekre utal egy részről a szamojéd nyelvjárások, más részről a szamojéd és ugor nyelvágak között. Az ugor szókezdő *v* hangnak a szamojéd alapnyelvben is *v* felel meg, melyet azonban csak a jurák-sz. őrizett meg, ez is csak *a*, *o*, *u* előtt, míg *e*, *i* előtt a kondini dialectusban megőrzött *v*-vel szemben egyebütt *j* lép föl (pl. *vi* és *ji* «schwiegersohn» = magy. *vő*, osztják *veñ*). Más nyelvjárásokban a *v* elváltozik részben *b* vé (magy. *vas* = jurák *vese* és *jēse*', jeniszepi *bese*, tavgy *basa*) s valószínűleg ez úton *m*-vé (magy. *öv*, finn *vyö* = jurák *vījä*' és *jinea* «riemen», tavgy *bene*, kamasszini *minä*), részben elenyészik (osztják-szam. *ūne* «riemen»). Az osztják-szamojéd *v* többször eredetibb *ñ* fejleménye (pl. jurák *ñarka* «gross» = osztj. sz. *varga*, jurák *ñani* «ein anderer» = osztj. sz. *vanel*). Az *r* mint szókezdő a szamojédban csak idegen szókban és *l* változataképen szerepel. A szókezdő *j* a déli szamojéd nyelvekben *č*, *ť*, *'d*, *ń* hangokkal változik s el is tűnik (pl. magy. *él-*, lapp *jele-* «vivere» = jurák *jilea-*, osztják-sz. *ela-*, *ila-*, kam. *ťile-*, tavgy *ńile-* id.). Igen föltűnő e hang váltakozása *k*-val (vog. *jiw* «fa» = jurák *jiä* «fichte», osztják-sz. *tüe*, *čwe* és *küe*). Az ugor összehasonlító nyelvészeti vizsgálódásokra fontos a szókezdő szamojéd *n*-féle hangok (*ñ*, *ń*, *n*) hangmegfeleléseinek azon tanúlsága, hogy *az n-nel váltakozó ugor ń nem származott eredetibb ñ-ből, hanem az urali korban is ń volt; minélfogva tarthatatlanná válik az ugor nyelvek elágazásának azon elmélete, melyet Budenz a szókezdő n- és ń nek az egyes nyelvekben való jelentkezése alapján állított föl.* — R. Prikkel Marián a *nap* szó eredete, illetőleg régibb magyarázata felől kifejtett nézeteit védi, míg Munkácsi Bernát az *ember* szó magyarázatához s a vele szemben fölhozott ellenvetésekhez csatol újabb megjegyzéseket. — Az ismertetések rovatában Halász Ignácz örömmel üdvözli *Szinnyei József «Finn nyelvtan»*-át, mely a Budenz-félének harmadik átdolgozott kiadása. — Szilasi Móricz bemutatja *Setälä Emil «Adalékok a finn-ugor nyelvtudomány történetéhez»* művének főbb eredményeit. — Pecz Vilmos *Meyer Gusztáv újgörög tanulmányairól* nyujt tájékoztatót. — Hegedűs István *Pecz Vilmos «Ujgörög nyelvtanát»* birálva azon eredményre jut, hogy ez «égető szükséget elégít ki és igazi hézagot tölt be». — Melich János *Péter János «Az igenevek használata»* czímű értekezéséről jelenti ki, hogy «mindenesetre hasznos a nyelvtudományra s ha szerzője nagyobb körültekintéssel írja vala meg, nyeresége is lett volna». — A «Kisebb Közlésekben» Asbóth Oszkár még egyszer nyilatkozik a *vidra* szóról. Simonyi Zsigmond pedig *a német ch elváltozásáról a magyarban.* Ez utóbbi szerint a *pléh*, *czéh*, *kehely* stb. *pléχ*, *czéχ*, *kelχ* hangzással jött át már az Árpád-ház korában. Akkor még a magyarban is megvoltak a χ, χ́ hangok, mint a HB. is mutatja (*chomuv*, *mulchotia*). E hangok később általában *h*-vá változtak. Később a német *ch*-ból *k* lesz. pl. *bakter*,

Digitized by Google

sukk. haptdk. — Apró szómagyarázatok (*himpellér* = ném. *hümpler*, *hümpeler* «lump, nichtswerter kerl»; *karapol* «bespritzen» = cseh, tót *kropiti* id.; *kappan* = osztrák-bajor *kapp-hahn*) s a *minő. milyen* szavak ujabb keletének igazolása töltik ki a czikkek hézagait.

9. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A IX. füzet első czikkében folytatja Bartal Antal «Találkozások a classikus és modern költészetben» cz. terjedelmes tanulmányát. — Utána Moravcsik Géza befejezi Voltaire Zaïrejáról írt értekezését, melyben e dráma szerkezetét és a jellemek rajzát behatóan elemzi és a róla nyilvánított régibb és újabb véleményeket tárgyalja. Minden gyengéi mellett kiváló műnek tekinti e tragédiát, mely Voltaire művei közül egyedül maradt fönn mai napig a szinpadon. Ezt gyors lefolyású és szakadatlanúl emelkedő drámai cselekményének köszönheti, valamint érdekes és vonzó alakjainak, melyek valóban élnek és meghatnak, mivel a költő e művében kivételesen élő minták után dolgozott. — A harmadik czikkben folytatja Krausz Sámuel «A görög és latin hangok kiejtéséről az ókori zsidó irodalom tanúsága szerint» írt fejtegetéseit, ezúttal az aspiráták és spiránsok kiejtését tárgyalva. — Végre folytatja Baróti Lajos Petőfi első kritikai kiadásának méltatását, s e közleményében az 1846. és 1847-ben írt költemények keletkezésére és szövegére vonatkozó adatokat igazítja helyre és egészíti ki. — A hazai irodalom rovatában Dóczi Imre csekélyebb jelentőségű kifogások mellett igen jó könyvnek mondja Jebb görög irodalomtörténetét, melyet Fináczy Ernő szakavatottan és ügyesen fordított magyarra; Bódiss Jusztin pedig nagyon kedvezően ítél Rácz Soma könyvéről, a melyben Cicerónak De imperio Cn. Pompei tartott beszédjét magyarázza. Különösen nagyon becsesnek mondja a latinnal egyértékes, igen magyaros kitételeknek nagy számát, valamint a tárgyalt beszéd minden érdekesebb oldalának szakszerű feldolgozását. — A külföldi irodalom rovatában folytatja Kont Ignácz az 1891—93-iki franczia philologiai irodalom termékeinek ismertetését, ezúttal az újabbkori franczia irodalom körébe eső dolgozatokat ismertetvén. — A philologiai programm-értekezések sorából Heinrich Gusztáv ismerteti Petényi István értekezését: Sorstragédia-e Schiller Wallensteinja? Szerző helyesen fogta fel a kérdést, de fejtegetése nem elég meggyőző, miért is a biráló szerzőnek előadását néhány pontban kiegészíti. A vegyes közleményekben a Shakespeare-Bacon elmélet legújabb terméke (Bormann Edwin könyve) van ismertetve, mely újra alaposan mutatja, hogy ez az egész hypothezis tarthatatlan előzményeken nyugszik és egészen értéktelen vagy épen hóbortos eredményekre vezet. — Könyvészet zárja be a füzetet.

Digitized by Google

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1894. deczember 3-án.

Zichy Antal osztályelnök és t. t. elnöklete alatt jelen voltak: Goldziher Ignácz, Volf György, r. tt. — Csengeri János, Némethy Géza, Vadnai Károly l. tt. Más osztályokból: B. Eötvös Lóránd, Fejérpataky László, Heller Ágost, Kőnig Gyula, Pauer Imre, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignácz, Czobor Béla l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál oszt. titkár.

262. Csengeri János l. t. mutatványokat olvas föl Propertius fordításából.

263. Vadnai Károly l. t. bemutatja «A forradalom költészetéről» írt értekezését.

264. Az osztályelnök Csengeri János és Vadnai Károly lev. tagokat kéri föl a jegyzőkönyv hitelesítésére.

HARMINCZHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály kilenczedik ülése.

1894. deczember 10-én.

Pulszky Ferencz t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Fejérpataky László, Hajnik Imre, Hegedűs Sándor, Jakab Elek, Jekelfalussy József, Schvarcz Gyula, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Czobor Béla, Concha Győző, Fayer László, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Pólya Jakab, Ráth Zoltán, Vargha Gyula l. tt. Más osztályokból: Heller Ágost, Szász Károly, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre oszt. titkár.

265. Ráth Zoltán lev. tag. felolvassa: «Közgazdaság és ethika» czímű székfoglaló értekezését.

266. Fayer László l. t. székfoglalóul bemutatja «Az otthon védelme a magyar büntető jogban» tanulmányát.

267. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéretnek: Ráth Zoltán és Fayer László l. tt.

HARMINCZNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizenegyedik összes ülés.

1894. deczember 17-én.

Szász Károly r. t. és m. elnök elnöklete alatt jelen voltak: Konkoly Miklós, gróf Széchenyi Béla, Vámbéry Ármin, Zichy Antal tt. — Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignácz, Gyulai Pál, Horváth Géza, Heller Ágost, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Pauer Imre, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Tóth Lőrincz, P. Thewrewk Emil, Vécsey

Digitized by Google

Tamás. Wartha Vincze r. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Korányi Frigyes, Kossutány Tamás, Kúnos Ignácz, Klein Gyula, Lipthay Sándor, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Schenek István, Schmidt Sándor, Szinnyei József l. tt. — Jegyző: SZILY KÁLMÁN főtitkár.

268. P. THEWREWK EMIL rt. emlékbeszédet tart **Hunfalvy Pál** ig. és rtagról. — Közre fog bocsáttatni.

269. A főtitkár bejelenti XANTUS JÁNOS l. tagnak, a m. Nemzeti Muzeum néprajzi osztálya megalapítójának és első igazgató őrének 1894. deczember 13-án bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalmas megilletődéssel veszi tudomásul nagy érdemű tagja elhunytát s a III. osztályt fölhívja, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

270. A II. osztály, a Történelmi Bizottság javaslatára, **Tagányi Károlyt** e bizottságba segédtagúl ajánlja. — Tagányi Károly a Történelmi Bizottság segédtagjává megválasztatik.

271. A II. osztály kéri az Akadémiát, hogy **Csergheő Gézának**, az 1893-iki nagygyűlésen a Péczely-jutalom egyik elnyerőjének, minthogy a pályamunka czímertani részét teljesen elkészítette, az 1000 arany forintnyi jutalom $^1/_3$ részét adná ki. — Csergheö Gézának az $^1/_3$ rész ki fog utalványoztatni.

272. A könyvtár részére beérkezett ajándékok közül a főtitkár fölemlíti a) Gyulai Páltól Költeményeinek díszkiadását; b) Schumacher Sándortól Ungarske Folk-Eventyer czím alatt Magyar Népmesék dán fordítását. Köszönettel vétetnek.

273. Bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványokat. — Tudomásul szolgál.

274. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. SZÉCHENYI BÉLA t. és TÓTH LŐRINCZ r. tagot kéri fel.

HARMINCZKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály tizedik ülése.

1894. deczember 17-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós, gr. Széchenyi Béla l. tt. — Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Agost, Horváth Géza, Hőgyes Endre, Krenner József, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt. — Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Klein Gyula, Korányi Frigyes, Kossutány Tamás, Lipthay Sándor, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. Más osztályból: Vécsey Tamás r. t. — Jegyző: KÖNIG GYULA osztálytitkár.

275. KOSSUTÁNY TAMÁS l. t. székfoglaló értekezése: «Adatok a növényi fehérje képződéséhez».

276. KRENNER JÓZSEF r. t. «A Lorandit, új ásványfaj».

277. DR. KORÁNYI SÁNDOR részéről: «Új módszer a kóros szív alkalmazkodó képességének meghatározására», bemutatja Korányi Frigyes l. t.

278. DR. FARKAS GYULA részéről: «A Fourier-féle mechanikai elv alkalmazásai», bemutatja Fröhlich Izidor r. t.

279. KORDA DEZSŐ részéről: «A több phasisú dynamogépek egy sajátságáról, bemutatja Szily Kálmán r. t.

280. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök fölkéri KRENNER JÓZSEF r. és KORÁNYI FRIGYES lev. tag urakat.

Digitized by Google

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1895-re.

Az osztály munkálataira:

1. A nyelv- és széptudományi értekezésekre	800 frt — kr.		
2. Simonyi Zs. Határozók III. köt. nyomtatására	400 » — »		
3. A M. Néprajzi-Társaság segélye	300 » — »		
4. Pályaművek bírálóinak	165 » — »		
		1,665 frt — kr.	

Nyelvtudományi Bizottság:

5. Nyelvtudományi közlemények	1,720 frt — kr.	
6. Vogul népköltés és szójárások	500 » — »	
7. Votják szótár	200 » — »	
8. Lapp népköltés	100 » — »	
9. Zolnai «Nyelvemlékek» kiadásához járulék	230 » — »	
10. Tájszótárhoz járulék	200 » — »	
11. Nyelvőr segélye	1,500 » — »	
12. Előadó tiszteletdíja	400 » — »	
		4,850 frt — kr.

Irodalomtörténeti Bizottság:

13. Irodalomtörténeti Közleményekre	2,200 frt — kr.	
14. Régi M. Könyvtár III. kötete	1,700 » — »	
15. Régi M. Költők Tára VI., VII. köt.	480 » — »	
16. Zrinyi új kiadásának előkészítésére	200 » — »	
17. Horváth István életrajza. Pécsi Simon: Psalterium, Sermones dominicales, Pótkötet a Régi M. Könyvtár I. kötetéhez	432 » 30 »	
18. Előadó tiszteletdíja	400 » — »	
		5412 frt 30 kr.

Class.-Philologiai Bizottság:

19. Demosthenes fordítására	873 frt 80 kr.
20. Catullus »	240 » — »
21. Propertius »	495 » — »
22. Velleius Paterculus fordítására	330 » — »
23. Egyet. Philol. Közl. segélye	1,000 » — »
24. Magyarországi latinság szótára	300 » — »
25. Festus II. kötet megkezdésére	320 » — »

Digitized by Google

26. Némethy Géza Catójának kiadására	250 frt	— kr.	
27. Birálatokra	100 »	— »	
28. Előadó tiszteletdíja	400 »	— »	
			4,308 frt 80 kr.
Összesen . .			16,236 frt 10 kr.

A II. osztály és bizottságai költségvetése 1895-re.

Az osztály munkálataira :

1. Értekezésekre	2700 frt	— kr.	
2. Az Athenaeum kiadására . . .	2500 »	— »	
3. A Hunyadiak Kora folytatására	1000 »	— »	
4. Hampel József: A régibb középkor emlékei Magyarországban czimű műve II. kötete kiadásának megkezdésére	786 »	62 »	
5. Ugyanezen mű I. kötetének fedezetlen költségeire	363 »	38 »	
6. Pályaművek birálataira . . .	250 »	— »	
7. A «Phil. Írók Tára» segélyezésére	400 »	— »	
8. Mult évi maradék	1577 »	52 »	
			9,577 frt 52 kr.

Történelmi Bizottság :

9. Károlyi Árpád: Magyar Országgyűlési Emlékek XI. kötet . .	2000 frt	— kr.	
10. Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVIII. kötet .	1500 »	— »	
11. Kolozsvári-Óvári: Corpus Statutorum IV. kötet	1650 »	— »	
12. Hunyadiak Kora, utazási átalány	200 »	— »	
13. Thúry József: Török Történetírók II. kötetének megkezdésére . .	500 »	— »	
14. Thaly Kálmán: Bercsényi-család történetének IV. kötete megkezdésére	500 »	— »	
15. Zsigmond-kori oklevéltár előkészítésére	400 »	— »	
16. Thallóczy Lajos: Bosznia története I. kötet . , ...	1000 »	— »	
17. Nagy Gyula: Gróf Wass-féle naplók megkezdésére	500 »	— »	
18. A Történelmi Tár 1895-iki folyamának kiadására	1000 »	— »	
19. A Történelmi Életrajzok 1895. évi segélye	500 »	— »	
20. Másolásokra	500 »	— »	
21. Gr. Kuún Géza: Relationes cum oriente II. kötete segélyezésére .	250 »	— »	
22 Előadó tiszteletdíja	400 »	— »	
23. Bizottsági apróbb kiadásokra .	100 »	— »	
24. Mult évi maradék	4861 »	18 »	
			15,861 frt 18 kr.

Archaeologiai Bizottság:

25.	Az Archaeol. Értesitő egy évi folyamára	3700 frt — kr.	
26.	Magyarországi Műemlékek és az Arch. Közlemények XVIII. kötetének közzétételére	2255 » — »	
27.	Előadói és szerkesztői tiszteletdíj	600 » — »	
28.	A képes duczok kezelőjének .	120 » — »	
29.	Mult évi maradék	7131 » 56 »	
			13,806 frt 56 kr.

Nemzetgazdasági Bizottság:

30.	Közgazdasági Szemle és a Magyar monographiák	2440 frt — kr.	
31.	Közgazdasági munkák segélyezése	400 » — »	
32.	Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv segélyezése	700 » — »	
33.	Előadói tiszteletdíj	400 » — »	
34.	Apró kiadások	60 » — »	
35.	Mult évi maradék	203 » — »	
			4,203 frt — kr.
			43,448 frt 26 kr.

Az 5. ponthoz. A mult évi költségvetésben előirányzott 300 frt összeget a tiszteletdíj és csomagolási költségek a felvett 362 frt 38 krral meghaladván, vált szükségessé ez összeg felvétele.

A 8. ponthoz. A maradékösszeg már munkában volt, de teljesen be nem fejezett művek költségeinek ki nem utalványozhatásából eredt és utaltatott át az osztálytól az új költségvetésbe.

A 9. ponthoz. A Magyar Országgyűlési Emlékek XI. kötete az 1604—1608. évek országgyűlési actáit fogja magában foglalni.

A 10. ponthoz. Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVIII. kötete az 1678—1682. évi erdélyi országgyűlések történetét öleli föl.

A 11. ponthoz. A Corpus Statutorum IV. kötete az ú. n. Dunántúli kerület megyei és városi jogszabályait fogja tartalmazni.

A 12. ponthoz. A Hunyadiak kora folytatásának költségeiből, az osztálylyal történt megállapodás szerint, a nyomtatás és az utazási átalány a bizottságot terheli; minthogy az 1895. év folyamán a műből a programm szerint újabb kötet nem fog megjelenni, az 1895-ik költségvetésbe csak az úti átalány volt fölveendő.

A 13. ponthoz. A Török Történetírók II. kötete XVI. századi török források fordítását és magyarázatát fogja tartalmazni.

A 14. ponthoz. A Bercsényi-család történetének IV. kötete a nagy monographia utolsó előtti kötete.

A 16. ponthoz. Bosznia feldolgozott története a cs. és kir. közös pénzügyministerium tetemes hozzájárulásával adatik ki.

A 17. ponthoz. A gr. Wass György és Wass László-féle magyar naplók nagyértékű följegyzéseket foglalnak magukban a XVII—XVIII. századból.

A 21. ponthoz. A becses kútfő-kiadvány két kötetét, mely tárgyánál fogva nagyobb elterjedésre nem számíthat, a bizottság 500 frttal segélyezi.

Digitized by Google

A III. osztály és bizottságai költségvetése 1895-re.

Az osztály munkálataira:

1. Mathematikai és Természettudományi Értesítőre	4000 frt	— kr.		
2. Emlékbeszédek és apró kiadásokra	200 »	— »		
3. Heller: Physika története befejezésére	300 »	— »		
4. Chyzer: Arachneae Hungariae befejezésére . . . . . . ,	1000 »	— »		
5. Bolyai: Tentamen (az I. kötet befejezésére)	1700 »	— »		
6. A Mathem. és Physikai Társulat segélyezésére	500 »	— »		
7. A nagyszebeni Természettudom. Egylet segélye	200 »	— »		
8. Orvosi Archivum segélyezésére.	600 »	— »		
9. Mult évi maradék	1332 »	67 »		
			9,832 frt	67 kr.

Math. és Term. tud. Bizottság:

10. Tudom. munkák segélyezésére	2000 frt	— kr.		
11. A Mathem. és Physikai társulatnak	500 »	— »		
12. A Természetr. Füz. segélyezésére	1000 »	— »		
13. Nyomdai és írói díjak	1100 »	— »		
14. Előadó díja	400 »	— »		
15. Mult évi maradék	456 »	45 »		
			5,456 frt	45 kr.

Hadtudományi Bizottság:

16. Hadtörténelmi Közlemények segélyezésére és munkák kiadására	2100 frt	— kr.		
17. Előadó tiszteletdíja	400 »	— »		
			2,500 frt	— kr.
			17.789 frt	12 kr.

II.

Felhívás nyilt pályázatra. — A Magyar Tudományos Akadémia Mathematikai és Természettudományi Bizottsága az 1895-ik évben 2000 frtot olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a gazdasági vagy technikai tudományok körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki czéljokul. Mindenkinek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a föntebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezetöket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbizatás alkalmával is. Az így készülő munkálat a Magyar Tudományos Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kivánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak f. év. márcz. 31-ig a bizottság előadójához, *Lengyel Béla* egyet. tanárhoz küldendők be.

Digitized by Google

II.

A M T Akadémia üléssora 1895-ben.

Január 7. I. (Nyelv- és széptudományi) osztály.
» 14. II (Philos., társad.- és történettud.) osztály.
» 21. III. (Math. és természettud.) osztály.
» 28. *Összes ülés*. Az 1894. évi akadémiai költségvetés.
Február 4. I. osztály.
» 11. II. osztály.
» 18. III. osztály.
» 25. *Összes ülés*. Jelentés a báró Bánffy Dezső vígjáték-pályázatról.
» 28. A tagajánlások benyújtásának határideje.
Márcz. 4. I. osztály.
» 11. II. osztály.
» 18. III. osztály.
» 19. *Összes ülés*. Jelentés a gróf Teleki- és Farkas-Raskó-pályázatokról.
Április 1. I. osztály.
» 8. II. osztály.
» 22. III. osztály.
» 29. *Összes ülés*.
Május 6. I. osztály.
» 13. II. osztály.
» 20. III. osztály.
» 27. *Összes ülés*.
Június 10. I. osztály.
» 17. II. osztály.
» 24. III. osztály és *összes ülés*.

Szünet.

Október 7. *Összes ülés* és I. osztály.
» 14. II. osztály.
» 21. III. osztály.
» 28. *Összes ülés*.
Nov. 4. I. osztály.
» 11. II. osztály.
» 18. III. osztály.
» 25. *Összes ülés*. Jelentés a Kóczán-pályázatról.
Decz. 2. I. osztály.
» 9. II. osztály.
» 16. *Összes ülés* és III. osztály.

Digitized by Google

Megjelenik minden hó 15-én három-négy ívnyi tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő s kiadó hivatal a Magyar Tudom. Akadémiában.

VI. KÖTET. 1895. Február 15. 2. FÜZET.

Széchenyi és a magyar magánjog.

(Előadta *Vécsey Tamás* rt. az 1894. november 4-én tartott Széchenyi-ünnepen.)

A rendi jog.

«A tudást végtelenül szomjúhozom. Fejem szellemi táplálékot követel,[1] a törvénytudományt s gazdaságtant akarom tanulni. Le a vörös nadrággal.» Ezt írja Széchenyi 1825-ben.[2] Leteszi a huszár-kapitányi kardbojtot. Könyvet vesz kezébe, még többet mint ezelőtt. Olvassa az angol classikus nemzetgazdasági írókat. Belemélyedve olvassa a verulami lordnak a kisérleti vizsgálódásra tanító művét.[3] Az ókor stoikus bölcselőivel foglalkozva esküszik hűséget hazafias kötelességének.[4]

Tanárt keres, a ki jól tudja a magyar jogot és ékesszólást.[5] Elméletileg is meg akar ismerkedni a rendiség jogintézményeinek kór-bonczoló-tanával, a mely intézmények bénító hatásait az életben tapasztalja. Kelemen magyar jogi Institutióit s kulcsát,

[1] A Széchenyi naplóit az Akadémia birtokában levő eredeti szövegből idézem. Széchenyi. Napló. 1826. nov. 10. Ich brauche Nahrung für meinen Kopf; Széchenyi. Napló. 1842. febr. 27. Empfinde einen unendlichen Durst nach dem Wissen.

[2] Széchenyi. Napló. 1825. okt. 17. Jetzt herab mit den rothen Beinkleidern, und *Gesetze* und Oekonomie studirt.

[3] Verulami Baco. Novum Organon. Az inductiv methodus kátéja.

[4] Széchenyi. Napló 1825. jan. 17. Gottlob, ich dachte an Euch Ihr Philosophen des Alterthums so oft mit Inbrunst, nicht ganz und gar umsonst. Seid mir daher auf's neue gegrüsst Ihr Schatten der Epiktete, Marc Aurele. Széchenyi. Napló. 1830. nov. 12. Alles ist vergänglich nur das moralisch Gute nicht. Széchenyi. Napló. 1826. jan. 11. Wo Pflicht ist, ist auch Recht.

[5] Széchenyi. Napló. 1826 márc. 30. . . . . einen Professor der Rechte und der ungarischen Eloquenz.

Digitized by Google

a latin nyelvet, a sürgősség kimondásával tűzi napi rendre.[1] Szorgalommal s kritikával tanulja az ékes latinságú Kelement s a hol ez, a romanistákat követi, vagy Martini természetjogára emlékeztet, ott nem esik gáncs alá, de a hol a rendiség alapján beszél, ott Széchenyit csak izgatja.

Kelemen után a Corpus iuris Hungarici ívrét kötetei következnek. Nem mondhatom, hogy rokonszenvvel teszi le a vaskos köteteket, még kevésbbé mondhatom, hogy kiméletesen beszél ama törvényekről, a melyek a letűnt középkornak kövületei s az ő újító tervének útjában feküsznek. Nem jogtörténeti szempontból vizsgálódik, tehát nem úgy tűnnek föl előtte a régi törvények, mint a jogfejlődés menetét jelző vezérkagylók, hanem mint a multból átnyúló sötét akadályok, a melyek haladásunkat feltartóztatják, sőt veszélyeztetik s jégpánczélként gátolják az új jogélet csirázását.

Erős drasztikus szinekkel festi a ferdeségeket. Maró lúgot önt a foltokra. Nemzeti hiúságunknak nem hízeleg, hátramaradásunk okozóit nem kiméli. Előtte a *jövő* fontosabb a ***multnak*** kegyeleténél. Fullánkos a polemiában, kiméletlen a kárhoztatásban.[2] A patriarchális szokásjoggal nem dicsekszik, de az írott joggal még úgy se. «Werbőczynek kilencztizedét el kell égetnünk, csak az után mehetünk valamire».[3] Sőt még többet mond. «A *Corpus iuris* két roppant foliójának legalább kilencztizedrészét kell a tűzbe dobni»,[4] vagyis a benne gyökerező kirívó intézményeket, korszerűtlen privilegiumokat, melyeken a rendiség bástyái emelkednek.[5]

Ezek a bástyák azok, a melyeket temperamentumos támadásaival tervszerűen ostromol. A kiváltságos és nem kiváltságos osztályok különvált, sőt ellentétes helyzetén nyugvó régi jogintézmények, a rendiség minden elavúlt alkotásai ellen folytatja az irtó háborút, abban a meggyőződésben, hogy a rendiség intézménye már idejét múlta s a nemzet haladásának, megerősödésének belső akadálya. Ezért mennydörög ellene s ezért akarja elpusztítani tűzzel, vassal.

A megcsontosúlt rendi jognak abderitáira tör, ront. Bálvá-

[1] Széchenyi. Napló. 1823. júl. 4. Kelemen lese ich fleissig. Institutiones iuris Hungarici. 4. kötet.

[2] Széchenyi. Napló. 1830. szept. 26. Der Wunsch, Ungarn empor zu bringen und der Hass gegen das alte Schlechte macht mich gegen mein Vaterland ungerecht. Ich wünsche zu viel, lobe zu wenig.

[3] Beöthy Zsolt. Széchenyi és a magyar költészet. 1893. 64. lap.

[4] Széchenyi. Hunnia. 78. és 79. lap.

[5] Pl. 1741. VIII. t.-czikk, mely örökre biztosítja a nemességnek a nem adózást.

Digitized by Google

nyozott betűikre szórja az elhamvasztó parazsa.[1] Justinianus hangján követeli, hogy a törvény-gyüjteményből égjen ki minden lap, a melyik a haladást gátolja.[2] Csak akkor kezdődik majd a két vaskos folio becse, mikor legalább is kilencztizedrésze elhamvad s hamvvedre felett újra felszenteltetik a módositott, javitott rendbe hozott maradék tizedrész, és pedig *magyar nyelvre fordítva*, hogy az élő nemzetnek törvénykönyve ne legyen holt nyelvű, melyet úgy is alig ért a nemzetnek egy tizedrésze.[3] Azt mondjátok nincs idő a Corpus iuris fordítására? Én azt tartom, a mit az ember szívesen tesz, arra mindég van idő, a mit nem szívesen tesz, arra soha sincs érkezésünk.[4] Keressetek, majd találtok embert a rendezésre és magyarosításra, főleg Fogarassy és Tóth Lőrincz lebegvén szemei előtt. Ha a Corpus iuris használható részei meglesznek magyarúl, tüstént szétmállik a magyar nyelvet ellenző rozsdás csoport, mely azért nem akar megválni a latintól mert ez a Corpus iuris nyelve. «Hát a rabulának tévetegéből, melynek gazdag gyűjteménye a Corpus iuris, nemzetünknek soha ne lenne szabad kimenekedni?» kérdi indulatosan Széchenyi. Az országgyűlés annyi joggal se birna, hogy kitisztítsa azt, a minek tiszta viseletünk kalauzának kellene lennie? Minden lelkes nemzet törvényeit a homályból kiemelni, mindenkinek érthetőkké tenni törekszik. Tegyünk mink is fogadást, hogy Magyarországon csak *magyar nyelven szóló törvény*, parancs, itélet, szerződés, egyezés, számadás kötelez.[5] Mert valamint csak élő testben, úgy csak élő nyelvben van lélek.[6] Velem együtt az élő Istent hívom tanúságúl, még igen számos férfi van, a ki minden életkellemről, sőt magáról az életről is kész inkább lemondani, mint sem, hogy anyanyelvünk mostoha sorsát a jogélet terén ezentúl is békével tűrjük és kar

[1] Méltán kárhoztatható pl. az 1715. LII. t.-czikk, mely az igazság és szerződési szentség ellenére rendeli, hogy az 1702—1710 közt felvett kölcsön után az ő Felségéhez híven maradottak kamatot fizetni nem tartoznak. Az 1723. VII. t.-czikk megengedi, hogy a király rendes törvényszékeink mellőzésével biráskodjék, tetszése szerint az országon kívül is. Az 1723. XCVIII. t.-czikk rendeli, hogy a magyar helytartótanács pecsétjén legyen a két fejű sas s ennek közepében legyen hazánk czímere. De nem az egyes törvények, hanem az egész elavúlt régi jog eltörlésén munkálkodik.

[2] Just. Cod. 1. 17. 1. §. 5. ex multitudine quod melius et aequius est iudicatote. A Codex vetus megrendelésekor írta Iustinianus . . . censuimus prolixitatem litium amputare, multitudine constitutionum resecanda, uno codice componendo. Constit. Haec quae necess. pr.

[3] Széchenyi. Hunnia 78. és 79. lap.

[4] Széchenyi. Beszédei. Közli Zichy A. 107. lap.

[5] Széchenyi. Stadium. 1833.

[6] Jelenkor. 1833. 29. sz.

Digitized by Google

és kard nyugva nézzük mint dúl azon a külföldi értelem s a honi butaság.[1]

Különben annak, a kit hódító ideálok s nemes szenvedélyek ragadnak, szabad a bátor szó.[2] Él is e szabadsággal Széchenyi. Reformeszméiért rajongva, ha kell hevesen, sőt vakmerően beszél. «Égessétek meg a Corpus iuris kilencztizedét» ép oly merész felhívás, mint merész állítás az, hogy «Magyarország *nem volt*». E féle merészség nélkül lehetett volna-e kiragadni a nemzetet a quietismusból? s lehetett volna-e rábírni, hogy oda hagyja a tespedő előítéletek s elavúlt intézmények ó-falát?

Mikor Széchenyi a Corpus iurist nem azonosítja a rendiség tükrével: ilyenkor történeti jogunknak ezt az anyakönyvét nálánál inkább senki se félti, senki se védi. «A nádor azt teszi velünk, a mit akar. Az a nagy bizalom, a melylyel iránta viseltetünk még odáig visz bennünket, hogy egész Corpus iurisunkat tűzbe vetjük».[3] Ime épen Széchenyi az, a ki a lángok közé nem engedi vetni az egész írott jogot.[4] Corpus iurisunkban elég szép helyet olvasott Széchenyi. Egyebet mellőzve ott van a legelső magyar bölcsészeti értekezés: Szent István első Decretuma fiához, Imre herczeghez. Ott van a Hármaskönyv Előbeszéde az igazság stoikus cultusával. Az igazság, mondja Werbőczy, a legfőbb jó, az erények harmoniája, sőt a teljes erény, melynek fénye úgy ragyog, hogy elbűvöli szemeink világát, mint az esti vagy a hajnali csillag tündöklő sugára. Csodálatos erény, mely másoknak is használ, holott a többi erény csak azt boldogítja, a ki gyakorolja.[5] Ott van a sok jogtétel, a mi ma se avas obscuritás. Számos intézkedés a mi ma időszerűtlen, valaha a kor színvonalán állott s védte a nemzet szent igazait. Mikor le volt fegyverezve a magyar, ha egyébre nem is, legalább a Corpus iurisra erélyesen hivatkozott. Ha hónunk alól elvetnők a Törvénytárt s jobbunkból kiesnék a kard: mihez folyamodnánk? Mi szolgálna irányadóúl a nemzet és a királyi ház közt? kérdi a lelkes Horvát István.[6]

Erős várunk nekünk a törvényesség. Ennek rombolhatatlan

[1] Széchenyi. Hunnia. 98. lap. Nyomtatásban közlé Török János 1858-ban.

[2] Walter Scott pl. azt mondja az angol törvényekről, hogy azok hasonlók a mákonyhoz. 1789-ben jelszó lett: la révolution c'est la justice.

[3] Széchenyi. Napló. 1827. mart. 16.

[4] Széchenyi. Beszédei. Közli Zichy Antal. 62., 83. és 89. lapok.

[5] Werbőczy. Hk. Előbeszéd. I. cz. 2. §. quae praeclarissima virtutum eo splendore mortalium oculos perstringit, ut affirmet Aristoteles, neque hesperum neque luciferum tantopere rutilare.

[6] Társalkodó. 1846. 286. lap. Fejér Pál.

Digitized by Google

erősségét nem gyöngíti, ha az alkalmazhatóság szempontjából az activ politikus, mint Széchenyi, elválasztja az elavúlt törvényeket az el nem avúltaktól, a modern életbe valókat a történet lapjaira tartozóktól. A bizalmat, az öntudatos odaadást pedig egyenesen emeli a tudomány, mely megvilágítja a jognak forrásait, fejlődését, rendszerét, politikai, gazdasági s erkölcsi hatását, vim ac potestatem.[1] Ezért int, buzdít Széchenyi, hogy beható alapossággal műveljük *a jogtudományt.*[2] Mit tanúljon a magyar szívvel, lélekkel, teljes odaadással? *A jogtudományt,* válaszolja Széchenyi,[3] s megjegyzi, hogy ez a legnemesebb tudomány, melylyel a férfiú foglalkozhatik s a leghatalmasabb tudomány, melylyel erőt, bátorságot, bölcseséget kap a nemzet vezetésére a legválságosabb pillanatokban.[4] Mintha a jövőben előre olvasta volna a nemzet nagy jogvédőjének, Kossuthnak s a jogászi logika és a jogérzet megtestesülésének, Deáknak küldetését. Az 1848-iki törvények gyors formulázásának, mi a Kossuth érdeme, s a jogfolytonosságnak, a Deák ellenállhatatlan logikájának, köszönhető a dualismus és paritas alapján nyugvó kiegyezés. A két vezér jogász példája igazolta Széchenyi jóslatát, olyan sikerrel, mely méltó a jogász-nemzethez, a magyarhoz.

Volt idő, midőn erőit a forrongó Széchenyi maga is egészen a jog és alkotmány ügyének szerette volna szentelni.[5]

És valóban, ha jogász az, a ki a jog nélkülinek jogot szerez, úgy ő igazán jogász, a szónak magasabb értelmében. De a szónak közönséges értelmében nem az. Hivatásszerű jogtudóssá ép úgy nem lett, a mint nem lett költővé. Hatását azonban ép úgy érzi a magyar jog, mint a költészet.

A középkori rendi jogállapotból a kibontakozást ő, a nem hivatásszerű jogtudós, kezdeményezte. Programmjának belső értéke jogi aphorismáin nyugszik. A Hitel, Világ és Stadium lapjain kifejtett jogi problemákért harczolva, vivta ki fényes tehetsége az első diadalokat, nem egyes perlekedő ember, hanem az egész ország javára.

A mai ünnep feladatommá teszi annak bemutatását, hogy

[1] Celsus. Dig. 1. 3. 17.

[2] Széchenyi. Napló. 1819. ápr. 17.

[3] Széchenyi. Napló. 1823. ápr. 7. Auf was sollte sich der Ungar mit ganzer Seele verlegen? Auf die Rechte und Gesetze und Administration des Landes. Eine der edelsten Kenntnisse, mit denen sich ein Mann beschäftigen kann.

[4] Széchenyi. Napló. 1826. nov. 16. Wie es natürlich ist, dass in einer Revolution sich die Advokaten immer auf die höchsten Stellen erheben.

[5] Széchenyi Napló. 1827. márc. 27. Er will sich ganz dem Rechts- und Verfassungwesen widmen.

Digitized by Google

a magyar jog egyik főága a magánjog s ennek tudománya, Széchenyi hatása alatt miképen fejlődik? s hogy e fejlődés előmozdítása érdekében mit tett az Akadémia? Eme szempontból kerestem és befejezésül méltánylom Széchenyi eszméit, törekvéseit s alkotó kezét magánjogi intézményeink csarnokában.

A magyar magánjog Széchenyi hatása alatt.

Széchenyi Naplóinak ünnepelt női alakjai közt a legünnepeltebb Mária Dorottya főherczegasszony, József nádornak áldott emlékű hitvese. A hódolatnak imádásig magasztosúló érzetét ébreszté Széchenyi lelkében.[1] A Hitel díszpéldányát kegyesen fogadja az átnyújtó szerzőtől, sőt arra is felkéri ezt, hogy sajátkezűleg írja nevét a hírből már ismert könyvbe.[2]

Nem maradt titokban a főherczegné előtt, hogy a radikális reformokért rajongó Széchenyi áhitattal olvasgatja a Szent Írást. Látni kivánja kedvelt hivének bibliáját. Pár nap múlva a fenséges asszony a könyvek könyvét visszaküldi, abba három papirszeletet helyezve. Az egyik Máté evangeliumával int, hogy «adjátok meg a császárnak a mi a császáré.» A másik Pálnak Timotheushoz írt levelével kér, hogy «imádkozzatok a királyért és minden emberért». A harmadik Pálnak Titushoz írt levelével utasít, hogy «intsed őket, hogy a fejedelmi jogos hatalomnak engedelmesek legyenek».[3]

Az idézett helyeknek szent igéivel a főherczegnő a korona iránti hűség megőrzésére, továbbá az államjogi viták pihentetésére czéloz. E finom leczkét önmegtagadás nélkül követi Széchenyi, hiszen legradikálisabb korában is az volt és mindég az maradt politikai hitvallása, hogy a magyarság kifejtése mellett szilárdul s hiven ragaszkodjunk a Habsburg-dynastiához.[4] Mirabeau előbb a király ellen foglalt állást, de végül az alkotmányos monarchia

[1] Széchenyi. Napló. 1828. decz. 9. In Ofen Cercle bei der Erzherzogin. Die Erzherzogin zeichnete mich unendlich aus. Széchenyi. Napló. 1829. decz. 29. Die Erzherzogin Maria Dorothea sagt er (Széchenyi) ist ein prächtiger Mensch, ich habe ihn sehr gerne.

[2] Széchenyi. Napló. 1830. febr. 10. Audienz bei E. H. Marie. Sie lies mich niedersetzen. Zugegen war kein Mensch als Mina Festetich. Ich übergab ihr mein Buch. Schrieb in ihrer Gegenwart, weil sie es verlangte hinein: Magyar honunk Főherczegasszonyának. Legyen védője a házához hivnek. Legmélyebb tisztelettel Grf. Széchenyi István.

[3] Széchenyi. Napló. 1829. decz. 21. és 22. Bekomme meine Bibel von der Erzherzogin M. zurück, mit den kleinen Papierchen. Evang. selon S. Math. Chap. 22. v. 19—22; Timoth Chap. 2. v. 1—3; Tit. Chap. 3. v. 1.

[4] Széchenyi. Napló. 1834. febr. 2. Mondja Eszterházy Pál herczegnek Londonban: uns fest an unsere Dynastie schliessen und unser Hungarthum nicht aufgeben.

Digitized by Google

megmentésén fáradozott. Ez utóbbit mindig lelkén hordta Széchenyi. Azért hiba az ő fiatalságát a Mirabeauéhoz hasonlítani. Ő a koronának mindég törhetlen hive volt.

Elejétől fogva úgy vélekedett, hogy a jogi reformokat nem kezdi az államjogi intézmények bolygatásával, hanem a magánjog roskatag épületeinek lebontásával és újjá alakításával. Tehát az államjogi viták pihentetésére kész volt.

A középkori szervezkedéshez a magánjogi felfogás adta a vezérgondolatokat, ezért a rendi alkotmányok jellemző vonásait a magánjog alapintézményei vonták meg. Helyesen keresi tehát Széchenyi a békés kibontakozásnak útját a magánjogi viszonyok átalakításánál. A nemzet újjászületési processusa a magánjog, főleg a vagyonjog javításával indúl meg.

Ha ez sikerül, okvetlenül következik az államjogi reform, és pedig demokratikus irányban, mert a magánjogi szabadelvű rendezés politikai alapokat is szolgáltat a jövendő demokratiának. Ennek kedvez az ingó vagyon méltánylása, a tőke szabad keringése, a földnek s a föld népének felszabadítása, az ősi és ági, az öröklött és szerzett javak közti különbségnek, szóval a vagyon provenientiájának tekintetbe nem vétele, a végrendelkezési szabadságnak kiterjesztése, a hitelnek szentsége.

Mind ezekre nézve kitűzte Széchenyi a magánjogi radicalismusnak lobogóját, bizton várva, hogy a magánjog reformja idővel majd maga után vonja az alkotmányos élet fellendülését, a kormányformának változását s a közjogi helyzet általános javulását.

A magánjog terén kezdi a reformot azért is, mert a magánjog átalakítása a nemzetnek belügye s így tőlünk függ. Azt képzelte lelkesedésében a reformátor, hogy a kormánynak nincs érdekében azt ellenezni, s reménylte, hogy ha a magánjogot gyökeresen megjavítjuk, a külakadályok daczára is virágzásnak indúl a haza, megerősödik a nemzet. Míg ha közjogi vitákat kezdünk, feszültség állhat elő a kormány és az országgyűlés közt. A kölcsönös gyanakodás és bizalmatlankodás folytán megfeneklik minden reform s a meg nem erősödött nemzet nem folytathat sikeres küzdelmet.

Széchenyi az első magyar ember a ki a jogi s gazdasági élet összefüggésére gondol s a ki a jogot, erős czéltudatossággal, a gazdasági élet szempontjából is mérlegeli. Az ő felfogása szerint a magánjog az élet javai megoszlásának és forgalmának ethikai szabálya.

De az a magánjog, a mely Széchenyi felléptekor uralkodik, az ő ideáljának merő ellentéte.

A Werbőczy-féle vagyonjog az Anjou-Jagelló kor viszonyainak felel meg. Azóta a világ közgazdaságilag nagyot változott, de erről nem vett tudomást a mi nemesi magánjogunk, sőt lénye-

Digitized by Google

gileg megmaradt a mohácsi vész előtti formulázásban. Pedig folyvást kirivóbbá lett, hogy a középkori vagyonjog, melyben nincs egyéni igazi tulajdon, nem tart lépést a folyvást haladó gazdasági élettel. nem engedi a nemzet vagyoni izmosodását.

Az új kor új jogi rendezést követel.

Ennek az új rendezésnek mik az előfeltételei? Széchenyi szerint a következők. Legyen egyéni tulajdon. Szerezhessen földet minden honlakos. A termelést ne bénítsa robot, dézsma, czéh. árszabás. A javak forgalmának érdekei szempontjából rendeztessék a kötelmi jog, a jogszolgáltatás.[1]

De, hogy lehet mindezt elérni?

Legyen mindenek előtt hitel.[2] A tróntól le a koldusig mindent a szótartás szentsége biztosít.[3]

Alapja ez nem csak a vagyoni, hanem az erkölcsi emelkedésnek is. Töröltessék el az ősiség, magán-zárlat s hivatalos halasztás.

Hozzunk magyar egyesületi, társulati és váltótörvényt, s állítsuk fel a gyorsan működő váltóbiróságokat.

Ez a Hitel programmja a magánjog terén.

Még gazdagabb jogi tárgysorozatot ad a Stadium, melyben Széchenyi, mint népvédő követeli: az ingatlanszerzési képesség kiterjesztését, a nem-nemesek jogi védelmét, a földesúri hatalom és iurisdictio eltörlését, s a magyar nyelv érvényét a közélet minden körében. Támadta az avult kamat-korlátozásokat és az adóstörvényeket, az urbéri s más középkori birtokviszonyokat, a fiscalitást és mind azt, a mit a Hitel is elitélt, kivált az *ősiséget.*

Az ősiség. A középkori nemesség élethivatása, a harcz. De miből merítse erejét, hatalmát? Le kell kötni, elidegeníthetlenné kell tenni az ősöktől öröklött nemesi jószágot, mely a vitézlő urat, munkás és fegyveres népét táplálja.

A nápolyi politika, melyet Arany a Daliás idők csataképein fest, a családok fényét emelte. Ennek fentartására hozta be Nagy Lajos az ősiséget.

Minden nemes az ősiségre épiti gazdasági lételét, az ősiség fentartására irányozza minden gondolatát, törekvését, erőfeszítését. Valódi palládiumát látja az ősiségben a középkori nemesi rend.

A középkor elmultával az ősiségre is új kornak kellett volna beköszöntenie. De a korszerű átalakulás elmaradt. Ennek következtében az ősiségnek minden előnyét eltemette az idő, káros oldalai pedig kiélesedtek.

[1] Dr. Dell'Adámi Rezső. Magyar jogászegyleti értekezései. IX. XXIII. és XXXIII.

[2] Széchenyi. Hitel. 1830.

[3] Széchenyi. Napló. 1829. jan. 29.

Digitized by Google

Az ősiség kizárta az egyéni tulajdont, a végleges elidegeníthetést, a kisajátítást, végintézkedést. Lebilincselte az ipart, kereskedést. Az elidegeníthetlen nemesi jószág majdnem forgalmon kívüli (res extracommercium). Az eladó, elzálogosító számára s jogutódai részére a megerőtlenitési és visszakövetelési pereknek örökös melegágya. Mint Arany mondja, a nemes ember az ősi vagyonát «tízszer eladja, ha kell, és visszaperelheti mindég».[1]

És ez a visszaperlés mennyi bajjal jár. Mennyit árt a magyarok közti összetartásnak! Alig van család, mely az ősiség alapján pert nem folytat, alig van jószág, mely per alatt nincs. A költséges és gyűlölködő perlekedés veszélyezteti a jogbátorságot, a bizonytalanság zsibbasztja az okszerű gazdálkodást, a munkakedvet, szorgalmat, beruházást, leszállítja a föld értékét, lehetetlenné teszi a hitelt. Az üdvözítő hitelt. Pedig haladásunk nélkülözhetlen eleme *a hitel*. A mi a *hitelező* társadalom szellemével ellenkezik, az tarthatatlan.

Az ősiség a családi fényt s a magyar nemzetiséget se biztosítá.[2] Ime az ősiség mellett sok nagy család elszegényedett, elpusztúlt s honfoglaló vagy Árpádkori magyar nemzetségek ivadékai a magyar anyanyelvet elfeledték.

Az ősiségnek gazdasági káros hatását már II. József felismerte. Mind meg akarta szüntetni a középkori avúlt birtokviszonyokat.[3] De József az alkotmányos törvényes utat mellőzve, mindenütt akadályokra bukkant. «Alkotmány kidülést, nemzetsírt láttak ezen szép aggszerű intézet legutolsó körmeszakadtán».[4]

II. József korától Széchenyi fellépését a nagy franczia forradalom választja el. A mi József korában már avúltnak tűnt fel, az a franczia forradalom alatt legalább száz évet vénült. De talán semmi se élte túl önmagát inkább, mint az ősiség, mely az új rendet, új életalakot teremtő s az egész világra kiható szabadsági mozgalmakkal szemben a korlátozottságot és lekötöttséget képviselte. Csakhogy a Karok és Rendek többsége ezt nem hitte. Quieta non movere, mondták Széchenyinek a hazafiság nevében «Hát a békók leverésével gyöngült-e valahol a hazafiság szent tüze»? Az ország belső bajának első oka nem az ősiség? Ez nyomja le a föld árát, ez silányítja el az ország gazdasági értékét, ez állja útját a földbirtokos hitelének. A károsnak tartott s ezért gyűlölt ősiség ellen Széchenyi kiméletlenül agitál minden irányban. A nádori palota és a casino, a vármegyeház és a sajtó sok

[1] Arany J. Elveszett alkotmány II. Ének. 53. lap.

[2] Tóth Lőrincz. Az ősiségi nyiltparancs 37. l.

[3] II. József leirata gróf Pálffy cancellárhoz 1785-ből. Olvastam Marczali szíves közléséből.

[4] Arany János. Elveszett alkotmány. III. Ének. 76. lap

Digitized by Google

heves vitáról tehetne tanúbizonyságot.[1] Az ősiség elleni harczban állandó hive Széchenyinek Kölcsey, Trefort, Eötvös, Pulszky, Szalay, Bezerédj, Kossuth s Deák Ferencz, a ki Széchenyinek igazat adva állítja, hogy «nem egészen a vámok hibás rendszere, nem is a kormánynak gyakori kihágásai, hanem az aviticitásnak fenmaradása gátolja nagy részben nemzeti előhaladásunkat».[2]

Széchenyi az ősiségi kérdés megoldásának gyorsítása végett 1842-ben eltörlési törvényjavaslatot dolgozott ki, Lissovényi és Fabriczy közreműködésével, a nádor és az országbiró tudtával.[3]

«Mi az ősiséget illeti, azt tartom én voltam az első magyar, a ki ennek megváltoztatása szükségét szőnyegre hoztam s törvényes úton sürgetem. Megvallom, hogy politikámnak úgyszólván ez a sarkköve», mondá Széchenyi az 1844 országgyűlésen,[4] hol az ősiség eltörlésének tárgyában javaslattételre országos választmány küldetett ki.

A kérdés «sok köhögésre adott okot, oh! mert szörnyű poros volt», mondja Arany János.[5]

Az 1844-iki országos bizottság egyik javaslata szerint, az ősiség teljesen és rögtön eltörlendő. Ezt sürgették a politikusok. Ugyanannak a bizottságnak másik javaslata szerint, mit a jogászok helyeseltek, az ősiség egy nemzedék kihaltával, 32 év alatt, szüntetendő meg.[6] «Megavult ügyvédek, ó nevek emberei, a volt uradalmak mesgyéin legelők s örök álmú reményben tengők»,[7] a conservativek, a kik semmiféle eltörlést nem akartak, nagyot lélekzettek, midőn az ősiséget elintézetlenül hagyva, oszlott szét az 1844-iki országgyűlés.

Az ősiség elleni háború tovább folyt. A támadó tábornak vezérkari főnöke Széchenyi maradt. Mikor Zalay az ősiség mellett ír: Széchenyi érzi magát találva.[8] Mikor a gyakorlat nagy mestere Goszthonyi Miklós az ősiség ellen ír: Széchenyi helyeslését várja, mit a nagy gróf siet kifejezni a jogtudósnak, a ki a magyar jog labyrinthusaiban őszült meg s nyomatékos szavával az ősiség elleni pártnak tekintélyét emelte.[9]

[1] Széchenyi. Napló. 1839. okt. 27.; 1839. nov. 8.; 1839. decz. 16.; 1842. jul. 18.

[2] Deák F. Beszédei. Kónyi Manó. 329. lap.

[3] Széchenyi. Napló. 1842. márcz. 28 és 30; 1842. ápril 8; 1842. május 31, és 1842. jún. 1. és 3. Lissovényi ügyvéd, Széchenyi hive. Alapítványt is tett a királyi táblánál.

[4] Széchenyi. Beszédei. Közli Zichy A. 273. l.

[5] Arany J. Elveszett alkotmány. III. Enek. 75. l.

[6] Trefort Á. Kisebb dolgozatai. Az 1882. kiadásnak 217. lapján.

[7] Arany János. Elveszett alkotmány. III. Ének.

[8] Széchenyi. Napló. 1847. aug. 25. Goszthonyi beszél Zalayról Széchenyinek.

[9] Széchenyi. Napló. 1847. május 26. Sein «Ősiség». Sehr guten Effekt wird es machen.

Digitized by Google

És ámbár az ősiség elleni küzdelemben Széchenyi tovább is lankadatlan marad, az eltörlés esetleges következményeire figyelmesebb kezd lenni.[1] Átmeneti zavar nélkül, rázkódtatások megelőzésével, közmegelégedésre szeretné megoldani a negyedszázad óta zaklatott kérdést. A politikus kezdi meghallgatni a jogászt. Erőssé válik benne a meggyőződés, hogy az ősiség szélesen elágazott s egész jogéletünkön átszövődött intézmény lévén: annak egyszerű eltörlése nem lenne megnyugtató, hanem helyébe új jogrendet kell léptetni. De mit? mi módon, hogy se a birtokban levők, se a visszaváltásra jogosúltak ne károsodjanak?

Egyszerre csak meglepi a tanakodókat, a párisi 1848. februári események híre. Emelkedett hangulat szállja meg Pozsonyt, a rendi országgyűlés a törvényhozó testület teremtő munkájához lát, még a conservativ párt is érzi a márcziusi tavaszi szellőt.

Íme az ősiség eltörlését nem gátolja, sőt 1848. márczius 19-én Somssich Pál teszi meg az indítványt részletes törvényjavaslat kiséretében, «hogy a nemesi birtok az ősiség bilincseiből szabadíttasék fel, az uti possidetis alapján».

A nehéz kérdésnek megoldási formuláját Deák Ferencz adta.[2] «A végítélettel el nem döntött ősiségi (successionalis, fiscalis és iuris) perek felfüggesztetnek», s az ősiség eltörlése alapján *általános* magyar polgári törvénykönyv kidolgozására utasíttatik a miniszterium.[3]

Rövidítés, lefordítás helyett rendszeres általános polgári törvénykönyvet vár a szabad földön élő szabad nemzet. Az általános egységes jog elve üli diadalát. Egységes jog nélkül nincs egységes nemzet. Ugyanaz a törvény parancsoljon s legyen menedéke bármily rendű s rangú embernek. Széchenyi eme legmesszebbre ható, 1835 óta sürgetett jogreformját beczikkelyezték.

Deákban s kartársaiban meg volt a képesség, hogy napoleoni szabású magánjogrendszert készítsenek. De a kitört belháború magánjogunk felépítésére nem hagyott időt.

Világos után elmulasztották tanácsolni a koronázó és codificáló országgyűlésnek összehívását. Schmerling, mint egy modern Tribonianus compiláló bizottságot alakít. Deák a meghívást visszautasítá. Frank, hogy ne legyen a magyar jognak sírásójává, életétől válik meg. A megjelent többség azonban a magyar magánjogi törvényjavaslat kidolgozása helyett, melyre úgy se volt országgyűlési megbízása, elkészíté az ősiségi pátenst és a kihirdetési nyílt parancsot. A római jog, észjog és Josefinismus

[1] Széchenyi. Napló. 1848. február 7. Szentiványi liest mir vor über Aviticität. Gefiel mir sehr gut.
[2] Deák F. Beszédei. Kónyi M. II. k. 31. lap.
[3] 1848. XV. t.-czikk.

Digitized by Google

elemeiből készült osztrák törvénykönyv behozatala 1852. nov. 29-én megtörtént.

Ezzel a nemzeti jogreform szépen indúlt gyökér-szálait megszakították s a nemzeti jogfejlődés medrét eltorlaszolták, úgy, hogy még ma is más magánjog uralkodik Fiuméban, a volt végvidéken s a Királyhágón túl, mint azon innen, a Drávántúli rész pedig visszahozhatlanúl elszakadt a magyar igazságügytől.

A fiscalitás. Az ország területének infeudatiója bevégeztetvén, annak főtulajdonosa a szent korona. Minden tulajdonnak gyökerei ide nyúlván vissza, a koronás király adományozza a felkérőknek a jószágokat, a visszahárulás fentartásával, melyet magszakadás vagy hűtlenség esetén, ha kell peres úton, érvényesít a fiscus. A felkérni akaró hivek árulkodnak, vádaskodnak. A felkérés gyakran jellemtelenség, az adományozás gyakran politikai kitérítés, megtérítés. Az utód nélküli adományos nem ruház be semmit, rongál, prédál, terhet teherre halmoz. A fiscus pert perrel tetéz.

Széchenyi tehát méltán tartá eltörlendőnek a fiscalitást is, hogy tért foglalhasson a római jog értelmében vett egyéni tulajdonjog, mely ma a legfőbb vagyonjogi intézmény s az egyéni szabadsággal együtt varázs-eszköze a boldogulásnak.

A fiscus hárulási jogának s az adományrendszernek megszüntetése az általános polgári törvénykönyvre bizandó, gondolá Széchenyi 1848-ban, s ezért külön eltörlést nem indítványozott. De a magyar törvénykönyv készítése elmaradván, az 1852. nov. 29. ősiségi nyiltparancs léptette hatályon kívül a királyi és nádori adományozást s a fiscus hárulási jogát (ex defectu seminis et ex infidelitate), ellenben megkapta a kincstár a jogot, hogy minden uratlan hagyaték rá száll.

Az úrbér s az úri törvényhatóság. «A nem régen még virágzó Magyarországnak, mondá I. Ferdinánd, mi sem ártott többet, mint a jobbágyok külföldi gyakorlat szerinti elnyomása, kiknek folytonos sóhaja felhat a magasba az Isten szine elébe».[1] A Stadium lapjain lelkünkre beszél Széchenyi: «engedjünk szivünk sugalmainak, fogadjuk eszünk józan tanácsait, s iktassuk Hunnia szolga-lakosait az emberiség örök jussaiba».

Az elnyomott osztályok felszabadításában Bezerédj, Kossuth és Deák vetekedtek Széchenyivel. Eötvös a szépirodalom mezejéről küldte a segítséget. Dózsa György 1514-ben mintha a népért

[1] Ferd. I. Decret. X. art. 26. neque ulla res magis ab aliquot annis florenti quondam Hungariae nocuisse videatur, oppressione colonorum, quorum clamor ascendit iugiter ante conspectum Dei. 1547. 26. Praef.

[2] Széchenyi. Stadium. 293. lap.

Digitized by Google

viselné az izzó vaskoronát. A Falu jegyzője a megyei visszaéléseket írja a rovásra, hogy népszerűtlenné tegye a rendi világot.

A nép-emancipatio 1832 – 6-ban odáig jutott, hogy a törvény biztositja a költözési szabadságot, körvonalozza a jobbágyi tartozást, megengedi minden nem-nemesnek, hogy tulajdon felperessége alatt kereshet jogvédelmet s feljebbezheti az ellene hozott büntető itéletet, mint ezt a Stadium követeli.[1]

Abból az időből Európa egyetlen országa se mutathat fel méltányosabb törvényeket. Ezek készítették elő a szabad polgári statust, melyet megteremtett az 1848, még pedig váratlan sebességgel, mert Párizsnak februári és Pestnek márcziusi eseményei ellenállhatatlan áramlattal ragadták a pozsonyi Karokat és Rendeket. Ez áramlattal szemben csak egy lett volna veszélyes: a halogatás. Hogy felrobbanás nem történt, ezt a felszabadító 1848. IX. törvényczikk gyors megalkotásának és annak lehet köszönni, hogy a törvény parancsolólag eltörli a jobbágyi terheket, eltörli az úri tartozások iránti pereket,[2] s megszünteti az úri törvényhatóságot. A törvényhozó a decemvirekhez méltó lapidaris stilusban így szól: «Az úri törvényhatóság megszüntettetik». Ezzel sok millió jobbágy sorsa vált emberivé. Nagyobb elvet szerényebb formában soha nem szentesítettek.

A Bach kormány az 1853. márczius 2. nyiltparancsban úgy beszél, mintha a jobbágyok felszabadítása 1848-ban ki se mondatott volna. Széchenyi Bachot figyelmeztette, hogy a jobbágyok felszabadítása s az urbériség megszüntetése az 1848-ki országgyűlés érdeme s dicsősége.[3]

A birhatási akadály. Széchenyi és Deák, nemes elvtársaikkal együtt, lelkesen küzdöttek a birtokszerzési jog kiterjesztése érdekében. Egyéni tulajdonná kell tenni a földet. Az egyéni földtulajdonban gyökerezik Magyarország regeneratiója. Egyéni tulajdon nélkül nincs biztosítva hazánk jövője. Szerezhessen ingatlant örök-tulajdonúl a nem-nemes is.[4]

A jogi, gazdasági és humanitási motivumokkal támogatott javaslatot a mágnások hidegen fogadták.[5] De Széchenyi gyújtó szavaival elevenséget, sőt lángot ébresztett a fagyos és gyanakodó főrendiházban. A javaslatot 1844. október 7-én keresztülvitte.[6]

[1] 1832/6 IV., V., VI., VII., VIII., IX., X., XI., XII., XIII. és XIV. t.-czikk.

[2] Deák F. Beszédei. Kónyi M. II. k. 31. lap.

[3] Ein Blick auf den anonymen Rückblick. 416. lap. Széchenyi egyik legérdekesebb műve.

[4] Deák F. Beszédei. Közli Kónyi Manó. 29. és 68. lap.

[5] B. Kemény Zsigmondtól: Széchenyi. A Csengery-féle Szónokok és Statusférfiak 446. lapján.

[6] Széchenyi. Napló. 1844. okt. 7. Ich rede Besitzfähigkeit allen, mit Nachdruck. Führe es durch.

Digitized by Google

Gróf Batthyányi Lajos mély páthoszszal hirdeté, hogy ez a legfontosabb törvény mind azok közt, a melyeket Magyarországon száz év óta (1744—1844) hoztak. Igaz, nagy lépés a jogegyenlőség felé. De mi tagadás? a kérdést teljesen és gyökeresen nem oldta meg.

A birtokszerzési jogot mindenkire kiterjeszti, de fájdalom, «mindenki» alatt csak a törvényesen bevett vallásúakat érti.[1]

Az 1848-iki törvényhozás az ősiség eltörlésével a szerzés egyik akadályát megszüntette ugyan. de újabb elvi kijelentést nem tett, azt a codificatióra bízta. Az 1852. november 29-iki ősiségi Nyiltparancs már csak az osztrák polgári törvénykönyv útjának egyengetése végett s az idegeneknek hazánkba lehető betelepítése érdekében is kimondta, hogy bárminemű fekvő vagyon szerzésétől az *indigenatus* vagy *incolatus* hiánya jövőre senkit ki nem zárhat. A szerző lehet idegen, a ki soha be se jön lakni az országba. De a bevett valláshoz való tartozás, mint a birtokszerzés kelléke, egy rövid lucidum intervallum után, az előbbi felekezeti korlátok közé szoríttatott. Ez az állapot 1860. február 18-án változott meg, midőn ő Felsége az izraeliták birtoklási jogát a nemesi és bármilyen jószágokra nyiltan kimondta. Ezt az országbirói értekezlet is fentartá.

Káros perjogi törvények. Endemikus a perlekedés.[3] A perlekedési téboly áldozatai egész a trónig zarándokoltak.

«Igy beszél a magyar ember
Ha per, úgymond, hát legyen per».[4]

Még pedig milyen per?! Olyan, a melyben a jogbátorságnak egyedüli garantiája a hosszadalmasság. Halasztás. Fentartása a fentartandóknak s egyéb huza-vona éveken át. Intő ítéletek következtében átvitorlázik a per a kifogásoknak zavaros tengerére. Ott himbálódzik kiszámíthatlan hosszú időn át. Az ítélet meghozatala ellen szabad a betiltás (prohibitio). A jogerős ítéletnek végrehajtását meggátolja az ellentállás (oppositio), visszaűzés (repulsio), visszafoglalás (reoccupatio). Az erőszaknak, ellenszegülésnek mind megannyi törvényesítése.

[1] Az 1844: IV. t.-czikk szövege szerint nem bírhatási ügyúton nem háborgathatók «az országban vagy kapcsolt részekben b e n s z ü l e t e t t, *állandóan itt lakó,* törvényesen bevett **vallású** nem-nemes **honfiak**».

[2] 1852. nov. 29. ősiségi nyiltparancs. III. §. 14.

[3] ... úgy hogy már I. Ferdinánd inté őseinket ut pacem et amicitiam inter se amplectantur, desinantque alere inter se discordiae fomites. 1547. Art. 4. Praef.

[4] Arany János. A fülemile.

Digitized by Google

A végrehajtás újabb pereknek forrása. Feltartóztatható ellenszegüléssel, késleltető parancsolatokkal.[1]

Míg mind ez meg nem szűnik, nincs hitel, nincs tőke, nincs beruházás, mondja Széchenyi.

Az adósok elleni régi törvényeink, az akkori időknek megfelelően szigorúak. Zsigmond, Mátyás és Ulászló törvényeik szerint «a szembe-való adós» ha nem fizet, bezárható.[2] Werbőczy szerint az elmarasztalt akár nemes, akár nem nemes adóst, ha fizetni nem tud, a biró elcsukathatja 15 napra. Ha ez idő alatt hitelezőjét ki nem elégiti vagy vele ki nem egyezik, eskü alatt kényszeritendő arra, hogy egy harmadát annak, a mit szolgálatával vagy *koldulásával* szerez, hetenként átadja a hitelezőjének, ha pedig esküjét megszegné, bárhol letartóztatható.[3]

De a szigor ellen a furfang mindig talált kibúvó ajtót.

Túlságosan szigorú régi adós-törvényeink Kitonics korára (1618) már elavúltak, s az adósoknak igazságtalanúl kedvező részrehajló szabályok keletkeznek, mint Rómában a post-classicus hanyatló korban. A lelkiismeretlen adós ellen bajos a végrehajtás. A végrehajtást előre be kellett jelenteni. Az adóst nem érte meglepetés, de igen is a hitelezőt gyakran érte az a meglepetés, hogy az adós elrejté a mit megakart menteni. Az is sok visszaélésre adott alkalmat, hogy a kielégítési alapnak kijelölése az elmarasztalt félre bizatik. Ez akár a pocsolyát jelölhette ki! Baj volt az is, hogy a nyertes felperes kénytelen elfogadni az adós dolgát becsárban (datio in solutum). Az értékesítés költségét s koczkázatát viselje a felperes. Csak az 1832/6: XV. t.-czikk mondja ki, hogy a nyertes fél nem a marasztaltnak vagyona becsűár szerinti átadása útján, hanem készpénzben elégitendő ki, mi végből a vagyon árverés útján adandó el. Csakhogy az árverés útján szerzett nemesi vagyon a legtöbbet igérőnél csak zálog, mely az ősiség alapján bármikor kiváltható, sőt az adós magszakadása vagy hűtlensége esetében a fiscusra száll. Hogy mind ez megváltozott, az a Széchenyi érdeme.

Széchenyi actiójára megszünt a datio in solutum. Bejött a sommás eljárás. Gyorsan működött a vásári biróság. Az ő actiójára alkotta az 1840-iki országgyűlés a váltó-törvénykezést, mely eltörölte a nemes adósnak addig gyakorolt helytelen perorvoslatait, pl. az ügyvédi szónak visszavonását,[4] az ellentállást, a vissza-

[1] Széchenyi. Hitel. 216. lap.
[2] Sigism. Decretum minus. 1405. Art. 7. Eiusdem Decret. 3. Art.
... Art. 13—16. Mathiae. Decretum maius. 1486. Art. 29.
... debitoris tradatur in manibus creditoris. Ulad. Dec-
... 92. talis etiam debitor detineri valeat.
... 38. és III. R. 28.
... uratoria.

Digitized by Google

űzést, a visszafoglalást.[1] A végrehajtás ugyanaz, akár nemes, akár nem-nemes az adós. Egyenlő mértékkel kezdenek mérni, személyválogatás nélkül mindenkinek.

Zárlat (sequestrum). Minden intézmény, melyet a rendiség alkotott, oda irányúlt, hogy a földbirtok elidegeníthetlenül biztosíttassék a kiváltságos rendhez tartozó nemzetségeknek.

Innét az ősiség, innét a magánzárlat, innét a hivatalos halasztás.

A vármegye a tékozló vagyonára zárlatot rendelhet. A zárgondnok kezeli a tömeget, fizeti a bevételből a kamatokat, a zárlat alatti adósnak ad állásához és a jövedelem arányához mért tartást, törleszti aránylagosan a terheket, a végrehajtás mellőzésével.[2]

Werbőczyben s a III. Károly előtti magyar jogban a zárlat intézménye ismeretlen. A jó lelkű hitelezők jogsérelmével, az olygarchia kényelmére, a pazarlás és uzsoráskodás elősegítésére, az igazságos követelések megrövidítésére, a közhitel megrontására eszelték ki a hatósági zárlatot, és annak alapján a magánzárlatot, melynek tartama alatt az adós rangszerű tartást (statui competens) élvez s ellene birói végrehajtás nem vezethető. A hitelezők egyezkedni, vagy bizonytalan időig várni kénytelenek. Özvegy, árva, keresni nem tudó, jólelkű hitelezők a kamatfizetés elmaradása, vagy a tőke vissza nem nyerhetése miatt véginségre jutnak. Egy szál gyertya világánál bámulhatják az adósnak illuminált palotáját,[3] s boldogoknak vélnék magokat, ha főúri adósuknál az asztali maradékot szedegethetnék fel.[4]

Halasztás (moratorium). A magánjogokba való illetéktelen káros beavatkozás, hogy a fejedelem kényszeríthette a hitelezőket a várakozásra (moratorium), tehát a lejárt követelés behajtását eltiltá a hitelezőnek.

Ne pártoljon a törvényhozó túl se hitelezőt, se adóst, de pártoljon mindenkit egyenlően.[5]

Széchenyi a Hitelnek, becsületnek, az adott szó szentségének úgy a köz, mint a magánéletben tántoríthatatlan hive. Az ő hatása tűnik ki az 1840: XXVII. t.-czikkből, mely röviden, de üdvösen rendeli, hogy az önkéntes zárlatok a birói ítéletek végrehajtását nem akadályozzák; késleltető parancsolatok csak valamennyi hitelezőnek világosan kinyilatkoztatott megegyezésével adhatók.

[1] Oppositio, repulsio, reoccupatio.
[2] 1723. XLVIII. t.-czikk, de sequestro dilapidatoribus imponendo.
[3] Széchenyi. Stadium. 82. lap.
[4] Kossovich K. Társalkodó. 1834. 17. szám 67. lap.
[5] Széchenyi. Stadium. 84. l.

Digitized by Google

Váltójog. A hitel érdekében váltótörvényt kell hozni s váltótörvényszéket szervezni, mondja Széchenyi.[1] Jogi, gazdasági s nemzetségi érdekekből ellenezték ezt az ósdiak. A jogi és gazdasági ellenvetéseket megczáfolva, a nemzetségekről megjegyzi: «a rendezett familiák conservatióját nem veszélyezteti a váltó; a hol csak a régi név maradt meg, a régi becsület s tehetség pedig eltűnt, ott a gyémánt kitört s csak üveg tölti be helyét». Többet ér a királyra és a hazára nézve egy új nemzetség, mely érdemeket és vagyont szerez, egy oly régi familiánál, mely a helyett, hogy elődei dicső példáján hasonló nagy tettekre buzdúlna, magát minden munkától mentnek hiszi, ingyen él, s prédálva tölti napjait.[2] Az ilyeneket a törvény meg nem mentheti. Az ilyenek kedveért nem odázhatjuk el a váltójog behozatalát. A váltójog behozatala érdekében a váltójogi szakértővel, Wildnerrel tanácskozik.[3] A részletek beható ismeretére törekszik. Ünnep a váltótörvény szövegének elfogadása[4] s vidám nap a szövegező bizottság megvendégelése.[5]

A váltó-codex örömmel tölté el a jogegyenlőség és a jogegység barátait. Szerintök drágakő ez, melynek szilárdsága, becse, fénye a használat folytán mind inkább növekszik. Hála Széchenyinek, a nemzet reorganisatorának, a kinek honunk emelésére törekvő tiszta czéljai, nagyszerű eszméi, mindig gazdag gyümölcsöt hoztak.[6]

Telekkönyv. Mikor az imperialis pénztárba folyó magyar királyi jövedelmekből előleget kér Széchenyi az országos közlekedés számára, Kübecknek, a szűkmarkú bécsi ministernek megnyugtatására önérzettel mondja: «Mi az újabb iskola emberei fizetni akarunk». Kübeck: «Ez az első magyar, a kitől ilyet hallok».[7] Hallhatott ilyet ez után többször is, mert Széchenyi a szótartás szentségét hirdette. A hitel nemcsak kereskedelmi talizmán, hanem a becsületnek, az adott szó törhetlenségének, a cselekedetek egyenességének romlatlan gyermeke.

A köz- és magán-hitelt, ezzel a gazdasági életet emeli a telekkönyv. Ezért érdeklődött iránta Széchenyi. A jelzálogjog betáblázásáról és a betáblázott hitelezők rangsorozatáról (prioritas

[1] Széchenyi. Hitel. 153. lap. Széchenyi. Napló. 1826. V. kötet. Ungarn. Wechselrecht.
[2] Széchenyi. Hitel. 201. lap.
[3] Széchenyi. Napló. 1839. nov. 8. Sitzung $4^1/_2$ Uhr. Wildner. Wechselrecht; Széchenyi. Napló. 1839. decz. 5. Wildner bei mir.
[4] Széchenyi. Napló. 1840. febr. 15. Zirkel. Wechselrecht beendigt.
[5] Széchenyi levelei. Közli Majláth B. III. k. 65. l. 1840. aug. 20 közelít, írja Deákhoz. A váltótörvény alkotói igérkeztek hozzám.
[6] Varga Soma. Társalkodó. 1840. 96. sz. 381. lap.
[7] Széchenyi. Napló. 1841.

Digitized by Google

iuris) az 1723. CVII. t.-czikk rendelkezik, de úgy, hogy egyszerűen utal az örökös tartományokban fennálló, római jogi alapon fejlődött szabályokra. Eme törvény az idegen jogszabályokat kötelezőkké tette.[1] Már ez okból is, de főleg a hitel érdekében reformálni akarja Széchenyi a jelzálogjogot.

Ennek köszönhető az 1840: XXI. t.-czikk a betáblázásról. A megyei közgyűlésen elrendelhető a betáblázás az ingatlannak megjelölése nélkül, egész általánosságban. A királyi városoknál ellenben ki kell jelölni a betáblázással terhelendő ingatlant (specialitas). De a törvény 19. §-a Széchenyi javaslatára megengedi, hogy egyesek nemesi javaikra nézve is kivánhatják a városihoz hasonló telekkönyvnek behozatalát.[2]

Kisajátítás. Széchenyi az egyéni tulajdonjog meghonosításán fáradozott, de egyúttal a tulajdonjognak socialis rendeltetésére is gondol. Az egyéni tulajdonjog illeszkedjék be a közérdek határai közé és ne gátolja a társadalmi czélokat. Ezért a tulajdonos tűrje a közérdekben történő kisajátítást.[3] Egyéni tulajdonjog, kisajátítás? hiszen ezt gátolja az ősiség és a fiscalitas. Kettővel több ok az ostromlásra.

De az ostrom alatt is kellene kisajátítás a lánczhíd, a csatornák s vasútak építéséhez. Bernáth általános kisajátítási törvényt javasol. Nem találkozik az 1832/6. országgyűlésen elegendő pártolással. Vay János indítványozza, hogy adassék meg a kisajátítási jog az országos közlekedési vállalatoknak, kárpótlás mellett. Igy jött létre a Deák Ferencz támogatásával[4] az 1832/6: XXV. t.-czikk, mely megadja a kisajátítást a csatornák és vasútak építéséhez, továbbá az 1832/6: XXVI. t.-czikk, mely megadja a kisajátítási jogot a Széchenyi lánczhidja számára.

A kisajátítást utóbb az osztrák ptkv. szabályozta.[5] Későbbi törvényhozásunk részletesen kifejti.[6]

A kamat tőkésítése. Széchenyi szerint a kamatnak tőkésítése, vagyis a kamatok kamatjának szedése (anatocismus) a középkori jogok ellenében, gazdaságilag motivált és jogilag biztosítandó.

Szóba hozta ezt Pest vármegye közgyűlésén.[7] És sikerült az 1839/40. országgyűlésen napirendre tűzetni. A Karok és

[1] 1723: CVII. De intabulatione. Ad normam aliarum Suae Majestatis Sacratissimae regnorum et provinciarum intabulationes fiant. Ac ad normam in aliis regnis et provinciis observatam prioritas iuris in futurum observetur.

[2] Széchenyi. Napló. 1840. ápril 6.

[3] Széchenyi. Napló. 1836. ápril 25.

[4] Deák F. Beszédei. Kónyi Manó. 186. l.

[5] Ált. osztr. p. t. könyv. 365. §.

[6] 1868. LV. még inkább az 1881: XLI. t.-czikk.

[7] Széchenyi. Napló. 1839. ápr. 17.

Digitized by Google

Rendek pártolták az anatocismus tilalmának eltörlését, ezzel a tőke gyümölcsözésének emelését. Széchenyi a kedvelt javaslat mellett kétszer is felszólalt.[1] Sikerrel. De a javaslat nem nyert királyi szentesítést.

Mi lenne a takarékpénztári, most már több mint hatszáz millió forint betétek gyarapodása a kamatok kamatja nélkül?

Végrendelkezés. Kire szálljon az elhúnytnak vagyona?

A római és modern jogérzet szerint arra, a kit az örökhagyó végrendeletében kinevez. A végrendelkezési szabadság az élőnek büszkesége, a haldoklónak vigasztalása, a tulajdonjognak koronája.[2]

Széchenyi fájdalmas megilletődéssel említi, hogy a legtöbb úr végrendelkezés nélkül hal meg s így meglábolhatlan bonyodalmakban hagyja hozzátartozóit, s némelyek, a kik szivéhez közel állottak, keserű inségre jutnak, s a közintézetek nem gyarapodnak, mert mindenki megfeledkezett rendelkezni javukra.

Széchenyi már élte tavaszán végrendelkezett, midőn húsz éves korában külföldre készült. A végrendelkezési szabadság útját egyengette, midőn az ősiség és fiscalitás ellen harczolt. A végrendelkezést ismertetni kivánta a Karokkal és Rendekkel, mikor 1830-ban készített új testamentomát az országgyűlésnek hatvan lelkes tagjával iratta alá mint ünnepélyességi tanúkkal. Reménylte, hogy példát vesznek tőle s gondolnak övéikre és hiveikre. De a tanúk többsége különczködésnek vélte a végrendelkezést. Széchenyi pedig búsult ismerőseinek gondatlanságán, a kik végakarat nélkül halnak meg, nem törődve hátramaradó véreik, hiveik s a nemzeti intézetek jövőjével.[3]

A végrendelkezés megkedveltetésére a példaadáson fölül még más kisérlete is ismeretes. Nyilatkozatot szerkeszt, melynek aláirói kötelezik magukat, hogy végrendeletöket jó eleve majd elkészitik, egyúttal azt is igérik, hogy a nemzeti Casino számára végrendeletükben egy kis emlékjelet hagynak.[4] Maga Széchenyi a nevezetes serleget, mely az évenkénti lakomán az ő emlékére ürittetik, grf. Dessewffy Aurél könyvtárát hagyta a Casinónak.

[1] Széchenyi. Napló. 1839. Sitzung. Kamatok kamatja. Ich spreche zweimal. Iudex spricht gegen mich mit Geringschätzung. 1892. elején betét 600 millió, ennek a kamatja 24 millió, a miből 12 millió már július 1-től újra kamatozik. Széchenyi javaslatát a kamatok kamatozásáról Horváth Boldizsár emelte érvényre az 1868. XXXI. t.-czikkben.

[2] Cod. 1. 2. 1 Constantinus: nihil est quod magis hominibus debeatur quam ut supremae voluntatis liber sit stilus.

[3] Széchenyi. Üdvlelde 22. lap.

[4] Nemzeti Casino Évkönyv. 1894. 85. lap. Az aláirók közt van Fáy András, B. Wenkheim Béla, B. Lipthay Béla, B. Wesselényi Miklós, B. Jósika Miklós, grf. Dessewffy Aurél, grf. Andrássy György, Rosti Albert, grf. Szápáry Antal, Beniczky Lajos, Bezerédj István stb. Ezerkétszáz forintos legatum liberationis van 28 úrtól.

Digitized by Google

A példa sok utánzóra talált. Nemzeti s jótékony közintézeteink jövedelmének egyik kiadó forrása a kegyes hagyomány.

Minimum. A törpe gazdaságok elszaporodásától félve, tilalmazták nálunk 1832/6-ban a földek elaprózását a jobbágyoknak, de a nemesi földekre nézve nem volt minimum. Széchenyi, a nemesi kisbirtokos családok érdekében 30 holdon alól nem akarta megengedni a feldarabolást. Pestmegye választmánya pártolja az eszmét, s még tovább megy, javasolja, hogy a nemesi ingatlan 50 holdon alól osztály alá ne kerüljön. Kapja osztatlanúl az egyik testvér, a többi testvérek a becsárból pénzben elégitendők ki s iparos, kereskedői, katonai, papi s más értelmiségi pályán keressék boldogulásukat. A minimum is hadüzenet volt az ősiségnek. Védte a minimum eszméjét Fényes Elek és Fogarassy, Szegedy és Balla Károly, a ki azonban a maximumot is meg akarta szabni. De a minimum iránti javaslatot Pestmegye közgyűlésének többsége nem fogadta el, a kis nemesség nagy örömére.[1] Nem is lett volna rajta áldás, mert minden osztály alkalmával kölcsönnel terhelték volna az osztályosok kifizetése végett.

Hitbizomány. A hitbizomány varázsfátyol, melynek ámításai a Széchenyi szemeit is megtévesztették. Széchenyi a magyar faj biztosítása érdekében pártolta a hitbizományt,[2] de a szabadelvű kerületi ülés 1834. julius 15-én 27 szavazattal 22 ellen a hitbizományt a jövőre nézve elveti, sőt megszüntetni kivánja a meglevőket is, az akkori élvezők halálával. Gr. Batthyányi Lajos a főrendi ellenzék vezére ép úgy elitélte a hitbizományt, mint a Karok és Rendek tábláján Kölcsey. De a hitbizomány kérdésében nem a szabadelvűség, hanem a Széchenyi nézete uralkodik. Míg a 17-ik században csak hat, az egész 18-ik században csak nyolcz hitbizományra jött királyi jóváhagyás, a 19-ik században 71 hitbizomány engedélyeztetett s ebből 56 a koronázás óta.[3]

Magyarázata talán az lehet, hogy az ősiség eltörlése után a nagybirtokosok a hitbizományban keresik a vagyon megkötését s biztosítását, noha az ingatlant a folyvást szaporodó népességtől elzárni nem volna szabad.

* * *

[1] Társalkodó. 1839. év 91. sz. 362. l. Széchenyinek tudomására esett, hogy az ablakon akarják kidobni, ha effélét merne előhozni. De ő nem szokott megijedni. Széchenyi. Napló. 1839. febr. 26. Ich mache einen langen Vortrag mit Salbung wegen nicht Theilung der Adelsgüter. Ugyanott: márcz. 3 és 30.

[2] Széchenyi. Napló. 1826. V. 1. kötet végén.

[3] Katona Mór. Hitbizomány. A Földmívelési ministeri közlés szerint az ország területének 4·7%-a hitbizomány. Földes Béla. M. tud. akadémiai székfoglalója.

Digitized by Google

A szellemi mozgalom, a melyet Széchenyi indított meg, egy negyed század alatt, eredményre vezetett.

Az európai eszmék, a melyeket a Hitel, Világ, Stadium hirdet, meghódították Magyarország többségét s bűvös erővel készítették elő a szabad tért az általános egységes magánjog behozatalára, melyre az 1848. XV. t.-czikk óta számít a nemzet. A minimum kivételével minden megvalósúlt, a mit Széchenyi valaha a magánjog terén tervezett. A közjog terén több valósúlt meg, mint a mit az utolsó tíz év alatt reménylett, vagy épen sürgetett, midőn esze szinte megolvadt az izgalom tüzétől.

A magyar jogtudomány a Széchenyi hatása alatt.

Dicséret illeti azt a hazafias egy-két jogászt, a ki a József germanizatiója ellen felzúdult nemzeti önérzet hatása alatt magyar nyelven kezd írni.[1]

Kár, hogy a nemzeti önérzet hamar elszunynyadt.

A múzsákat elnémították a vérmezőn. Jég-korszak állt be. A magyar író keze megdermedt. Évek múlnak el jogirodalmi magyar aratás nélkül.

A rövid latin füzetek betanításánál veszteglő jogi iskolákon s a pesti jogi karnak lenyűgözött tanfolyamán szünetelt minden szabad vizsgálódás és fejlődés. Az ifjú a hazai jognak legfölebb száraz csontvázát ismerte meg, ezt is a legkorlátoltabb positivitásban és izoláltságban. A joglanár latinúl praelegált s ha tudós volt, írt, de latinúl. A prókátor, a táblabiró nem keresett, de nem is találhatott elméleti tudományos alapot, legfölebb a magánjogból. A hiányt soha nem pótolta, mert a patriarchalis és patrimonialis biróságoknak zárt tárgyalása nem adott impulsust sem a birónak, sem az ügyvédnek. Törvénytudókat lát a curia, de nem lát magyar jogtudósokat.

Az irodalmi alvilágra kárhoztatott magyar szellemet alárendeltségéből kiemelkedni nem engedte az előleges censura. Ennek pribékjei gátolták a kritikai irányú munkák megjelenését. Széchenyi Stadiumát kénytelen a külföldön nyomatni. Az Akadémia pályakoszorús értekezéseitől megtagadták az imprimaturt.[2]

És a mi megjelent is, az se változott nemzeti közkincscsé, mert latin nyelven készült. Az eszes Kövy, a hírneves Kelemen,

[1] Nánássy: A magyar polgárnak rendszerinti örököse. Pest. 1799. Georch: Honi törvény. Pozsony és Pest. 1803–1808.

[2] Pl. Kossovichnak az ősiségről, Tóth Lőrincznek az ügyvédségről írt pályakoszorús értekezését a censura nem engedte kinyomatni. Ezek az értekezések csak 1855-ben láttak világot a Jogtudományi s Törvénykezési Tárban.

Digitized by Google

a jeles Frank latinúl tárgyalják s írják meg a magyar jogot. Forensis tekintélyűek ugyan, de csak a latinúl értők körében, sőt még itt is kiki a maga felekezeténél s a maga vidékén.

Itt-ott új magyarázatot adnak a Hármaskönyv és a Törvénytár némely pontjainak. Bizonyos méltányossági szellem s jogérzet vezeti előadásaikat. De mindnyájan a rendiség álláspontjából kénytelenek osztályozni az embereket, a dolgokat, a rendiség alapján tárgyalni a családot, az öröklést, a törvénykezést. Ékes latin nyelven ugyan, de hidegen s kritika nélkül referálnak a tételes jogról. Nem pragmatizálnak, hanem leírják a meglevőt. Az elmaradottságot nem említik, okait elhallgatják. Új irányokat nem keresnek, nem javasolnak, reformokra nem gondolnak. Orthodox lélekkel dogmának veszik a törvényt és szokást, ezt pedig, ha még oly kirivó is, nem idézik a tudomány itélőszéke elébe, mert nincs tanítási szabadság s a Helytartótanács tilalmaz minden új irányt. Majdnem a betű, sőt a rozsda-imádásig megy a könyv és a tanár. A korszerűtlen anachronismust is kénytelen úgy adni elő, mintha szentűl megfelelne az igazság, közgazdaság s korszellem követelményeinek. A szabad önálló gondolkodást, a beható kritikát, a reform utáni törekvést zsibbasztá az országra nehezült fojtó politikai levegő.

A fülledt, tikkasztó levegő ventilatióját Széchenyi kezdi meg.

A Hitel tisztító légáramlatot okoz. A rendi jogot Széchenyi mindent átható szellemi erejével éles bírálat alá veti, politikai, erkölcsi, gazdasági és társadalmi érdekekből analysálja.

Irataival s személyes példájával a kritika bátorságát és tehetségét megadta a jogászoknak is. Megtanúlták tőle, hogy a törvényekről nemcsak descriptive kell referálni, hanem elemező, osztályozó s bíráló szándékkal is lehet azok felé közeledni. A kritikai reális irány kezdi vezetni jogtudósainkat s a megyei és az országgyűlésen, még inkább mint az irodalomban, kezdik összeméregetni a meglevő jogállapotot a jogállam követelményeivel s belátták, hogy hátra vagyunk ezen a téren is.

A Hitel és Stadium olvasása után a jogász is másként nézett s látott, mint annak előtte. Négy évig dolgoztam, mond Thaisz András, annak bebizonyításán, hogy a magyar constitutió a legjobb, de a Hitel más gondolatra hozott.[1]

Széchenyi gyújtó lelkesedése s regeneráló politikája a haladás iránt egyáltalában s különösen a jogi reformok iránt is érdeklődést kelt. A közszellem eped az üdvös ujítások után. A nemzetnek reform-felszívó tehetsége aczélozódik. A többség elő-

[1] Széchenyi Napló. 1830. okt. 20. Thaisz András Akadémiánk tagja.

Digitized by Google

készül az új intézmények befogadására. A nehéz feladatok is könnyűekké válnak.[1]

Széchenyi nézetei, elvei, eszméi a hazaszeretet Istenasszonyának gyámolító keze alatt jótevő meleget árasztanak magok körül. Beszivárognak a közérzületbe,köztulajdonba mennek át, testet kapnak s az előítéleteken diadalmaskodva átmentek vagy átmennek a törvények szövegébe.

A censor a Jelenkor számára írt czikkekből folyvást sokat törölgetve, 1831-ben türelmetlenűl kiált fel: «adhuc principia comitis Széchenyi».

Az 1825-től 1848-ig szentesített törvényeinket áttekintve, hálás elismeréssel mondhatjuk: «adhuc principia comitis Széchenyi».

De hát hogy jutottak az ő eszméi az irott jogba? hiszen Széchenyi nem codificator?

Az ősiségi billt kivéve, soha nem készített törvényjavaslatot, nem fogalmazott törvényszöveget, nem csinált indokolást. Sőt ha az axiomát kifejté Somssichra. Szemerére, Lónyayra, Vayra, Szentkirályira hagyta a javaslat beadását. Az ő reformatori érdeméből mit sem von le az, hogy számos jogeszme, mely az ő agyában forrt ki, az ő gondolkodásának folyománya Somssich vagy más notabilitás kezéből kapta a törvényhozási kikészítést, appreturát s ezek kezén át jutott a Karok és Rendek asztalára. Országvilág tudta, hogy a hangulat előkészítésére, az eszmék elhintésére, terjedésére mérhetlen hatást gyakoroltak szavai, iratai.

Ha nem ült volna is a Főrendek, majd a Karok és Rendek tábláján, mégis mélyen érezte volna a törvényhozás Széchenyi eszméit a gazdasági és jogi intézmények javítása tárgyában. Eszméit velőkig ható tollával s energikus agitatióival, a renyhe ósdiak ellenére becsepegtette a haladni vágyók lelkébe.

A közgazdasági viszonyokat átalakítva előkészíté, hogy a *közgazdasági rendhez* idomúljon *a jogrend*, s tért foglaljon *a közgazdasági jogi iskola.* Ezzel inaugurálta az új irányt a magyar jogba.

Mint Appius Claudius a jóhiszeműség (bona fides) cultusát a rómaiaknál, úgy követelte Széchenyi nálunk, hogy a hazai jogélet minden nyilvánulását nemesítse meg a hűség, a kölcsönösen kiérdemelt bizalom s a forgalmi szabadság, menten minden rendőrállami gyámkodástól.

A magyar társadalomba a modern viszonyoknak számos új alakulását vezette be. Testületek, intézetek, művelődési körök, gazdasági egyesületek addig nem sejtett számban keletkeztek. Szervezésre, jogi rendezésre várnak. Mint új alanyok, úgynevezett jogi személyek helyet követelnek a rendszerben (de personis).

[1] Széchenyi. Világ. XXXIX. lap.

Digitized by Google

A termelést előmozdító, a forgalmat gyorsító vállalkozás, kisajátítási joggal s a nemesekre is kiterjedő vámszedési kiváltsággal, az iparos és kereskedelmi társulás, a vízszabályozás, csatornázás, a váltói és egyéb személyi hitelezés, árúszállítás, fuvarozás, közkereseti és részvénytársasági alakulás, ki- és betáblázás mind megannyi új anyag a magyar dologi és kötelmi jog terén.

Mind ennek feldolgozása és előadása tudományos finomságot s bemélyedést követel. A tisztázott anyagot a rendszer keretébe (de rebus) be kellett illeszteni, vagy a mi a rendszerbe be nem fért, mint pl. a váltójog, azt mint külön jogot (ius speciale) kellett tárgyalni, hogy az életnek praktikus és realistikus irányával lépést tarthasson a magyar civilistika.

A Hitel és Stadium reform-szelleme teremté meg az új magyar jogi felfogást, mely elégedetlen a meglevővel s jobbra törekszik. A Széchenyi közgazdasági eszméinek felszinre kerülése mutatta ki, hogy a régi vagyonjog szűk és elégtelen. Az ő kritikai felfogása adott bátorságot a rendiségtől elhajló utak keresésére. A szabadságért lelkesedő, a jogegyenlőségért küzdő jogásznemzedék érzi hivatásának komolyságát s nemzeti jelentőségét. Hevűl a magyar jogtudomány eszméjeért, czéljáért, feladatáért.

A Hitel és Stadium évtizedétől kezdve folyvást több és termékenyebb a hazai jognak magyar munkása. Jeszenszky és Czövek magyarul akarják ismertetni a jogi tananyagot, melyet Kelemen latinul tárgyal. Önálló alkotó erő nincs bennök, jámbor közvetítők a büszke latin jogtudós és nehány tudni vágyó magyar olvasó közt. A lelkiismeret felébredésének vehető, hogy Kövy és Szlemenics magyarra fordítják eredetileg latinul közölt műveiket.

Előlépnek a húszas-harminczas évek folyamán *a várakozást* ébresztő jogászok, név szerint: Perger, Vajda és Ensel, Stettner-Zádor, Kossovich és Thaisz, Jakab, Lissovényi László, Sztrokay, Warga, Kállay (1835) és Nyiry, Szász, Goszthonyi és Keresztury, Bertha Sándor, Csacskó és Szlemenics (1836), Zsoldos, Csaply és Kunos.

Becsüljük meg az igénytelen kezdőket, a kik a latinul dolgozó ünnepelt európai tudósokat nem irígyelve, próbálkoztak magyar hangon hirdetni a magyar jogot, sorozzuk őket oda, a hová az irodalmi kritika sorozta a Kazinczy-féle nyelvújitás és csinositás előtti szépirodalmunk munkásait.

Az 1832/6. országgyűlés lelkes agjai sok szép eszmét vittek haza a vármegyékbe, felpezsdül a nemzet vére. Széchenyi actiójára lendület s bizalom, hit és munkakedv váltja fel a közönyt s az ázsiai nemtörődömséget.

Szalay László Themis czím alatt 1837-ben szaklapot indít. Eötvös, Trefort, Pulszky dolgozatait közli. A «Társalkodó» «Tör-

Digitized by Google

ványtudományi Füzér» feliratú rovatot nyit, jogi értekezések közlésére. Ott szólal meg akadémiánk tagja Fabriczy Sámuel, a Kant-féle természetjog jóhiszemű hirdetője.[1] Beöthy Zsigmond a sajtótörvényhozás meggondolt előmunkása, az első «Elemi magyar közjog» írója.[2] A codificatioért lelkesülő Somogyi Antal, a ki a polgári törvénykönyv tervének elkészítésére szánja el magát. Kazinczy Gábor, akadémiánk tagja a Hármaskönyv érvényre emelkedésének nyomozója.

Széchenyinek a magyar nyelv érdekében folytatott küzdelmét az 1840.: VI. t.-czikk méltányolja, tágasabb tért nyit ez a törvény a magyar nyelvnek a közéletben. Ezzel a magyar jogi irodalom újabb gyarapodásnak indul. A magyar nyelv, a magyar jogra úgy hat, mint a magyar népiesség a költészetre.[3] Az izmosodás következik.

A buzgók közt buzgólkodik: Jászay Pál, Szalay László, Szemere Bertalan, az írói jog biztosításáról szóló törvényjavaslat szerkesztője, Tóth Lőrincz, Lukács Móricz, Pauler Tivadar (1842), Wenzel Gusztáv és Fogarassy János, a ki Széchenyi inspiratiójára indítványozza (1840) a Corpus iuris Hungarici lefordítását, jogi, történeti s nyelvészeti kritikával.[4] Fogarassy János az újabb jogfejlődés gondos megfigyelője, a magyar jogi műnyelv tisztaságának őre. Kövyt tudós átdolgozásban nyujtá a negyvenes évek ifjúságának, az újabb jogi fejleményekkel kibővítve. Buzgólkodott Sárvári, Bovánkovics, Krajner, a magyar jogtörténet más jeleseivel. Még nagyobb lendület éri a magyar jogi irodalmat az 1844. II. t.-czikk bátorítása következtében. Most már az egyetem is magyarosodik. Frank jeles latin könyvét magyarra fordítja s közli ortholog nyelven, de tartalmasan.

Kövy nyomán ír Kallós. Szlemenicset követi Szűcs. Kelemen után dolgozik Madarassy.

Komjáthy és Radenics, Pataky és Csupka[5] mint jogtanár nem mondható hatás nélkülinek.

[1] Társalkodó. 1839. 93. sz. 370. lap. Fabriczy S. 1791—1858. Füzér a törvénytudományból. Sok kérdéssel foglalkozik Fabriczy. Sokat érintkezett Széchenyivel. Kéziratban maradt tőle egy törvényjavaslat az ősiségről. L. Szinnyei. Magyar Írók. III. k. 1. füz. 74. lap.

[2] Beöthy Zsigmond. Elemi magyar közjog. Pest. 1846.

[3] Széchenyi. Napló. 1839. nov. 17. «A magyar nyelv tárgyában már meg van nyerve a csata. ezt Nagyságodnak köszönhetjük» mondá Széchenyinek Palóczy.

[4] A fordító bizottság tagjai az indítványozó, továbbá Luczenbacher (Érdi) János, Szalay László, Bertha Sándor és Tóth Lőrincz. A hazafias vállalat megindult, de meg is akadt a Tripartitum lefordításával.

[5] Csupka eperjesi és Pataky m.-szigeti jogtanárok rövid vezérfonala csak kézirásban terjedt a tanítványok közt; de igen terjedt, mivel akkor az volt a czél, hogy az ifjú a jogot minél hamar tanulja.

Digitized by Google

Goszthonyi és Császár egészítik ki a vázlatot 1848-ig.

Széchenyi korának említett jogászai szerények és buzgók, lelkesek és munkások. Vastag Pandekta kerülne ki változatos műveik szemelvényeiből. Irataik közt vannak rendszeres könyvek és magánrajzok, az elméleti műveken felül gyakorlatias czélú közlemények, jogtörténeti kutatások és dogmatikus értekezések, birálati és vitairatok. Jogtörténetileg ma is becses fejtegetéseket írtak az alkotmány- és büntetőjog, börtönügy, perjog, ügyvédség, örökváltság, ősiség, hitbizomány, örökösödés, női jogok köréből. A Digesták szavaival szólva, ők azok: qui fundaverunt ius civile.[1]

Vizsgálódásunk eredménye röviden az, hogy reform-eszméket, kritikai irányt, új intézményeket s mindezeken felül még élő anyanyelvet kapott jogirodalmunk Széchenyitől.

A Széchenyi kor jogirodalmának virágzó s termékeny két évtizedét csak az látja kellő világításban, a ki a meddő ötvenes évek kopárságával hasonlítja össze.

Az Akadémia részvéte a magyar jogfejlődés előmozdításában.

Önálló magyar tudományos irodalom és műveltség reményével alapítá Széchenyi az Akadémiát, hogy legyen a nemzetnek gondolkodó idegcsomója s hogy legyen a ki gondozza, gyarapítsa drága féltett kincsét, a nemzetiséget. «A hazai s külföldi törvény és politikai tudományok» számára is helyet kért az Akadémiában gr. Teleki László. Az országos ülés «Törvény s történet tudományi» osztályt állít fel.

Az Akadémia alapítását külön törvény szentesíti.[2] Külön négy törvényczikk örökíti meg névsorát azoknak, a kik az akadémiai alapra adakoztak,[3] hogy lássa az utókor azok közt V. Ferdinánd királynak, József és Károly főherczegeknek nevét, Fiume városát, a nagykikindai kerületet és a XVI. szepesi várost, igazolásául annak, hogy a m. t. Akadémiát az egész magyar királyság támogatta, anyanyelvi különbség nélkül.

A legszentebb törvények daczára is bekövetkezett a dies irae, mit Széchenyi aggódva jósolt. Már 1842-ben úgy rémlett előtte, hogy borúra, sőt zivatarra kezd sötétedni az idő, s egyedül Akadémiánk fogja ereklye gyanánt vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként gondozni azt a nyelvet, a melyet legdrágább javának, nemzeti s függetlenségi alapjának ismer a magyar.[4] A borúlatból

[1] Pomp. Dig. 1. 2. 2. §. 39.
[2] 1827. XI. Academia Hungarica erigitur.
[3] 1827. XII. és XIII: 1830. IV. 1840. XLII. tczikk.
[4] Széchenyi. A magyar Akadémia körül. 1842. 2. és 8. lap.

Digitized by Google

kitört a zivatar. Pusztulás és véres veszteség lépett a hősi küzdelem nyomába.

De Széchenyi az ő Akadémiájában nem csalódott, mert az, bár magára hagyatva, de hiven őrizte, e nemzeti kincset. Az évtizedes balsors után pedig az országra szóló Kazinczy-ünnep és a Széchenyi-gyász lélekemelő pillanatában kezébe vette a feltámadó nemzeti irány vezetését, mit a háládatos nemzet e fényes palota emelésével viszonzott.

A magyar jogtudomány érdekében az Akadémia már akkor kezdett buzgólkodni, mikor magyar nyelvű törvény, magyar nyelvű jogi oktatás, szaklap, előfizető még nem volt, sőt olvasó is alig találkozott.[1]

Hogy a magyar *jogászi műnyelv* megalakult, az a Törvénykezési szótár szerkesztőinek, de kivált az Akadémiának érdeme. Az Akadémia «A törvénytudományi műszótár» két kiadásáról gondoskodott[2] s jogtudományunkat megmagyarositotta. Ezzel annak haladását és hatását eszközölte.

A jogtudománynak megmagyarosodása emeli nemzeti büszkeségünket. De a magyar nyelven megjelenő könyvek az európai ellenőrzés alá nem esnek, azokat nem érti, nem méltányolja, sőt tudomásul se veszi a külföld, nem úgy mint Werbőczy, Kelemen, Kövy, Frank dolgozatait. És mégis, csak maradjunk mink édes anyanyelvünknél! A ki a saját nemzetének dolgozik, az eleget tesz kötelességének és pedig nemzete iránti kötelességének tesz eleget.

Az elvont elméleti kérdésektől s jogtörténeti kutatásoktól nem terelhetik el az Akadémia figyelmét a tisztán gyakorlati érdekű napi kérdések, viták és kijelentések, melyek a szaklapokban, jogász-egyletekben s értekezleteken és jogász-gyűlésekben kellő forumot találnak. De a hazai, sőt az emberiségi nagy jogi s államtudományi *feladatokat* nálunk nagyrészt az akadémikusok vetették fel vagy oldották meg, hogy csak az elhunytakat említsem: Szemere és Szalay, Lukács és Pauler, Trefort és Eötvös, kiknek némely irataik ma is európai szinvonalon állnak

Irányadó jogi thémákra, eddig nem kevesebbre, mint 22-re: *pályakérdéssel* hívta fel tudósaink figyelmét az Akadémia.

Az Akadémia *folyóiratai és kiadványai* becses jogi dolgozatokat közöltek, melyek a hazai jogtudománynak részint előbbre vitele, részint terjesztése nézőpontjából méltányolhatók [3]

[1] Debreczen. 1837.
[2] Második kiadás. Budapest. 1847.
[3] A m. t. Akadémia Évkönyvei; a M. t. Akadémiai Értesítő régi, új és legújabb folyamai; Értekezések a Törvénytudomány köréből; a társadalmi tudományok köréből; végül A törvény történet-bölcsészettudományi osztálynak külön kiadványai.

Digitized by Google

Elhallgatva azt, hogy az Akadémia a latinul nem értőkre is gondolt, midőn kétszer is kiadta Werbőczy Hármas könyvét és Gaius Institutióit, ki kell emelni a kútfők közléseit, melyek forrásművek: pl. Corpus Statutorum, Árpádkori, Anjoukori okmánytár, A magyar és külön az erdélyi Országgyűlési emlékek, A magyar országgyűlések története, A magyar történelmi tár, Magyar történeti emlékek, Okmánytár s a többi ***történeti kútfők kiadásával*** dús anyagot nyújt az Akadémia a magyar jog külső és belső történetének tudományos búvárlatához.

A jogfejlődés, jogrend, jogállam feletti gondolkodás: mindennapi szükséglete eszünknek. E szükségletnek érzetét az Akadémia válogatott becses ***közleményei*** ébresztették fel nálunk.

És mikor az Akadémia itélőszéke előtt, hétévi időközben, a tudományszakok a legjelesebb munkákkal beszámolnak, a 200 aranynál becsesebb nagy jutalmi erkölcsi elismerésre ép úgy tart számot a jogi irodalom, mint a többi szellemi termék. Az első félszázad koszorúsai közé a Dózsa és Zsoldos, Frank és Wenzel, Pauler és Apáthy, Eötvös és Szalay nevét jogi vagy államtudományi műveik alapján illesztettük be.

Az Akadémia munkássága a tagok tevékenységéből tűnik ki. Pauler emlékbeszédeire legyen szabad utalnom, a ki mérlegelte az érdemeket, a melyeket a jogtudomány terén szerzett Bartal György, Borsiczky Dénes, Csacskó Imre, gr. Cziráky Antal, Frank Ignácz, Récsi Emil és Szlemenics Pál. A mérlegelést folytatta Tóth Lőrincz, Emlékbeszédeket mondván Fogarassy János, Zádor György, Zsoldos Ignácz, Zsivora György felett, a kik mind a Széchenyi kornak jogtudósai.

A harminczas és negyvenes évek történetének irója fel fogja jegyezni, hogy az Akadémia, «törvénytudományi» osztályában meggyújtá a hazai jogtudománynak szövétnekét, oszlopcsarnokot nyitott a jog feletti bölcselkedésnek, oltárt emelt a jogi idealismusnak.

Befejezés.

Széchenyi az apjának, a könyvtárt alapitó Ferencznek képét a Múzeumban megpillantva, fiúi kegyelettel gondolja «milyen boldog az, a kit honfitársai becsülnek. De ezt életében a legjelesebb is csak részben élvezheti. Többnyire a sírdombot keresi fel a haza elismerése és koszorúja.»[1]

[1] Széchenyi. Napló. 1826. nov. 13. Mein Herz pochte in meiner Brust, als ich das Bild meines Vaters da (im Muzeum) sah. Ach welches Glück, von seinen Landsleuten geachtet zu sein. Beim Leben ist es aber in Ungarn, wo so viele Vorurtheile sind, nicht möglich, das kann man erst im Grabe erlangen.

Digitized by Google

Ezt a sorsot örökölted Te is.[1] Érdemeid általános méltánylása akkor indul meg, mikor koporsód bezáródva, az Akadémia, a legigazabb embernek, Deáknak hívására a hazafias fájdalom érzetével összegyűlt.[2] A nemzet részvétének formát ad. Gyászünnepélyt országszerte gyászünnepély követ.

A meghatott közönséget, mint néha a római Tanácsot, dicsőítési mámor szállja meg. Magasztalt jellemed tiszta fényben, sőt gloriában tündököl. Az átkot, hogy a magyar soha nem tart együtt, levette rólunk szemfedőd. A bánat közössége a nemzet rétegeit összeilleszté. Csak egyben vetekedtek legjobbjaink. Érdemeid méltánylásában.

Azóta a véső és ecset, a lant és ékesszólás gyakran varázsolta szemeink elébe azt, a mi Te benned halhatatlan, bizonyítékául annak, hogy a sírdomb felett elsiető idő gyógyít és igazságot szolgáltat. Az igazi érdemnek, igazi nagyságnak fénykörére méltatlanul esett árnyékot eloszlatja s itél az alkotásoknak mulandó vagy maradandó természete tárgyában. Jól sejtéd, hogy a Metternich rendszere a herczeg lelépésével véget ér. A Te rendszered ellenben él s szent hagyományként száll át nemzedékről nemzedékre, mert a magyar Genius, ez az imádandó Istenség nem engedi, hogy tiszta lelked szavai örök csendben hangozzanak el, s hogy nemes lelked törekvései nyom nélkül a feledékenységbe borúljanak.[3]

A Te szellemednek varázsereje nem hanyatlik, sőt növekszik s vezérli a magyar társadalom nemes gondolkodóit. Ma is ugyanazok az ideálok hevítik a nemzet kebelét, a melyeket a Hitel (1830), Stadium (1833) s Világ (1831) teremtésével Te dicsők dicsője gyújtottál.

Ma is érzi a nemzet egész valója gazdag szellemednek egyetemes hatását.

Érzi teremtő tetterődnek működését a jog is, melynek sphäráját az újkor gazdasági, forgalmi s humanitarius tanai számára nálunk Te nyitád meg először.

Vezérleted alatt haladta meg a nemzet a késő középkori korszakot. Ez a meghaladás tette tarthatatlanná a rendi jogállapotot, melynek ódon intézményeit: áradozó beszédeid, irataidnak merész szárnyalásai, ember feletti hatalommal kifejtett törekvéseid a kihalásra kárhoztatták s porladozókká tették, de egyszersmind a rendi jogállapotból való kibontakozásnak útját módját megjelölték.

[1] Széchenyi. Napló. 1826. ápr. 13. Wenn ich einmal todt sein werde, wird man mich erkennen.

[2] Deák F. Levelei. Közli: Váczy. 371. lap.

[3] Széchenyi. Stadium. 1833. 16. l.

Digitized by Google

Első voltál, a ki hazánk jogi elmaradottságát s elszigeteltségét felismerve, a magyar magánjogot politikai, erkölcsi, gazdasági és társadalmi nézőpontból analizáltad.

Első voltál, a ki a jogi és a gazdasági élet összefüggéséből következtetéseket vontál. Számos visszaélést s tévedést felderítve, a humanus és realistikus irányt képviselted. Tűzlelked gyújtó erejével fogékonynyá tetted a nemzetet a közgazdasági, társadalmi s ezzel a jogi újításokra, az országgyűlést pedig *éretté:* a jogi reformok befogadására.

Első voltál, a ki édes anyanyelvünkre tanítád a törvényhozást és a jogtudományt, s ennek megadtad a kritika bátorságát és hatalmát.

A nemzetnek erkölcsi és gazdasági *hitelét* te kezdted emelni. Az ősiséget és fiscalitást sikerrel ostromoltad. A jobbágyság szegénységén, műveletlenségén s szolgaságán megindúlva, a nép emancipatióját kezdeményezted. A birhatási akadály megszüntetését a főrendiházban keresztülvitted. A váltójog behozatalát, a váltótörvényszékek felállítását, s a kisajátítást napirendre hoztad. A tőkeképződésre s a végrendeleti örökösödésre felhívtad a közfigyelmet. A jogszolgáltatás javításán fáradoztál. És ezen novellaris javítások siettetése mellett első voltál, a ki az általános egységes magyar magánjog alkotásának útját egyengetted.

Ha a föld még szűz, ha a lélek még fiatal, ha a nemzet még serdülő, akkor megfogamzik benne minden jó. Ezt mondád, midőn a fiatalságnak deliségét szembe állítád a rom-maradványok közt tespedő vénüléssel.

Ime jó eszméid, inspiratióid e nemzet lelkében megfogamzottak, élnek, hatnak. Látjuk, érezzük, tudjuk ebből is, hogy nemzetünk lelke még fiatal, kora még serdülő s nem hanyatló. Távol van tőle a marasmus senilis.

Fajunk tehát az alkotásra, a teremtésre képes a jog terén is, a jövőben úgy, mint képes volt a múltban, melynek ezer esztendős tartama alatt Pannonia és Dacia egykori területén a Beszkidektől a fogarasi alpokig egyedül az államalkotó magyarság tudott országos jogot teremteni. Ennek tarthatatlan ódonságait Te hárítád el a haladás útjából, kijelölve egyúttal a fajunk értelmi, erkölcsi s gazdasági súlyának megfelelő irányt, melynek hódolva, a magyar magánjog szent templomát hazánk üdvére ki lehet építeni, et proprium et sanctissimum templum iustitiae consecrare.[1]

Ime becses, maradandó emlékek hirdetik a hazai jognak

[1] Cod. 1. 17. 1. §. 5.

Digitized by Google

országában, hogy benne is járt, rajta is javított, neki is adott irányt a Széchenyi szelleme, a Te szellemed.

Ezért van, hogy a Széchenyi névre, a Te nevedre minden magyar jogásznak szive feldobog.

Ezért van, hogy a jogász is szót kér ott, hol az ország hálájának, hódolatának bemutatása végett gyülekeznek hiveid. Bár érzi, mily nehéz beszélni «post tot Homeros», mégis szót kért fajunk Széchenyijének, a mi Széchenyinknek ünneplésénél, s méltányolja érdemét, hirdeti nagy nevét a legnagyobb magyarnak, a ki a tespedés korában merészen emelte fel a jogi reformok lobogóját s haladási lendületbe hozta a nemzetet.

Dicső szellem! ihlesd mindazokat, a kiknek ideálja az, hogy Árpádnak hona legyen boldog, művelt, virágzó *jogállam.*

Kazinczy Levelezéseinek V. kötete.

(Kivonat *Váczy János* 1894. november 5-én előterjesztett jelentéséből.)

A Kazinczy Levelezésének ötödik kötete az 1807. év május elejétől a következő évi június végéig, tehát összesen tizennégy hónap alatt írt leveleket tartalmazza, szám szerint 213 darabot, a melyeknek több mint felét, 116-ot e kötetben is, maga Kazinczy intézett barátaihoz. Ezekből ismerjük meg a mondott idő alatt a széphalmi mesternek a magyar műveltség gyarapítása iránti törekvéseit: részint hogy az irodalommal való foglalkozást terjeszsze a hozzá csatlakozott írói körben; részint hogy buzdítson a haladásra, a műveltebb népek utánzására; részint hogy a maga ízlését mennél föltétlenebbnek hirdesse «Egyveleg irásai»-val s kritikáival; részint hogy az íróknak és közönségnek egyformán használható grammatikát adjon kezébe, s végre hogy a külfölddel megismertesse, milyen kincsei vannak hazánknak (régi codexek és nyomtatványok), megmutatván egyszersmind, hogy Magyarországon csakis a magyar nyelv lehet «polgári nyelv».

Az előbbi kötetekből ismeretes «arkádiai pör» adatai is kibővülnek egyben-másban. Kazinczy immár a Csokonai emlékkövének felállításával foglalkozik, gyűjtvén lassanként a pénzadományokat, alkudozván a kőfaragóval s újabb okokkal bizonyítván, hogy a tőle javasolt felírat legméltóbb a Csokonai szelleméhez. Midőn barátja, Cserey Farkas, a kitől az emlékkő felállításának eszméje származott, mintegy magára maradva látta a dolgot s e miatt némileg habozni látszott az összes költség elviselésében: Kazinczy összehasonlítva önmagát mint kezdő gazdát s osztozatlan hét testvér egyikét gazdag barátjával, az erős akaratra, mint a siker legbiztosabb eszközére utalt, hogy «ne engedjük magunkat

Digitized by Google

elrettenteni oly dolgoknak tételétől, a melyek hasznot tenyésznek és a szép és jó magvát hintegetik». «Csak igazán akarjon az ember valamit — írja Cserеynek — s a dolog megyen. Tagadja meg az ember magától ezt s amazt, a mit már az idén akart megszerezni, s a ki épen szegény, járjon egy ideig rongyban s egyék fekete kenyeret, s czélt ér.» E buzgalomtól új lángot kap a Cserey törekvése is. Szeretné, ha az országgyűlésen tanácskozó rendek is magukévá tennék az ő és Kazinczy eszméjét. Vay József válasza azonban, a kihez ez ügyben tanácsért és pártfogásért fordult Cserey, kevés biztatót tartalmazott, a mi azonban korántsem ernyesztette Kazinczy buzgóságát, hogy a maguk erejéből állítsák fel a tervezett emlékkövet. «Colledálásunknak haszontalansága ingereljen — úgy mond — végrehajtani, a mit feltettünk.» Míg azonban az emlékkő felállítása mind tovább és tovább huzódott, részint mert még folyvást várták az ajánlatokat, részint mert a kőfaragó, a kivel Kazinczy ez ügyben tárgyalt, megcsalta, azt állítván, hogy nem kap munkást a kő kifejtésére, s csak később tudta meg Kazinczy, hogy a kő a szabad levegőn, ha fagy éri, szétrepedezik, tehát nem alkalmas a kivánt czélra, az újabb halasztás alatt pedig a kőfaragó meghalt: addig a széphalmi vezér költői iránya s felfogása mindjobban távolodik a Csokonaiétól, s ebben kell jó részt keresnünk az okát annak, hogy a szép terv pár év alatt egészen elaludt. De a debreczeni írókkal folytatott polémia továbbra is úgy tűnt föl Kazinczy előtt, mint egy tapasztalt és tanult író harcza egy tanulatlan tömeggel, a művelt népek példája után indult haladás összemérkőzése az önmagával eltelt maradisággal. Neki «fentebb czélja» volt az egész polemiával. Ezt látta legalkalmasabbnak, hogy a mindenhez érteni akaró kisvárosi íróval, a ki kellő megfontolással párosúlt tanulmány nélkül itélt mindenről, valahára megismertesse a helyes itéletalkotás tényezőit, s hogy megmagyarázza, mikép nemcsak helyes meggyőződés van, hanem téves is; és azoknak, a kik emebből indultak ki a vitában, nemes érzéssel kell megvallaniok, hogy az ellenfél felvilágosításai után más értelemben vannak. «Ha én léptem túl a zsinóron, ha én vitattam a nem igaz állítást, lakolni fogok az egész maradék előtt» — ezzel a megnyugvással utal Kazinczy az utódok itéletére, a mely, ha nem is a vitatott dolog lényegére, de a polémia főszempontjaira nézve kétségtelenűl kedvezően hangzik iránta.

Kazinczy az előbbi csalódások után most már nem tartotta sem olyan fontosnak, sem olyan sietősnek az emlékkő felállítását, hogy a miatt egyéb terveinek valósítását halogassa, kivált mivel a Csokonai költészetének becséről alkotott véleménye mind alább sülyedt. Pártos izlésével s itéletével ez időtt Kis Jánost, Daykát és Virágot tartja az első magyar költőknek. «Csokonai

Digitized by Google

nem arra való — írja Kis Jánosnak — hogy az ő nevét ott említsük, a hol a te és a te társaid nevei említtetnek.» Így aztán nincs mit csodálnunk, hogy az előbb oly lángoló hévvel ápolt terv létesűlése elé gördülő akadályokon nem tudott győzelmet vívni Kazinczy. De másrészt az ő kedvencz költőjének, Dayka Gábornak összegyűjtött művei ekkor estek át a censurán, s ő most már sokkal fontosabbnak tartotta először Dayka műveit tenni közzé, hogy az övéhez hasonló finom ízlés példáival hathasson a nemzetre. Kis Jánosnak az ő házasságára írt epistolája magyarúl és németűl szintén ez időben jelent meg, valamint összes költeményeit is sajtó alá készítgette Kazinczy, maga is vágyott már egy pár év óta valami kiválóbb művel jelenni meg a közönség előtt. Várta is napról-napra a Rochefoucauld maximái, a Marmontel regéi fordításának és a «Magyar régiségek» első kötetének megjelenését, de Haykul Antal bécsi nyomtató folytonos hitegetése miatt csak 1807. végén volt képes az idősb Wesselényi Miklós segélyével kinyomtatott *Egyveleg írásai*nak s a következő évben a «Magyar régiségek»-nek I. köteteit a közönség előtt bemutatni. E mellett Sartory Bernát «Naturwunder des oesterr. Kaiserthums» (Bécs, 1806.) czímű munkája lefordításába, illetőleg átdolgozásába is belefogott; de nem sokára abban hagyta, mivel Dessewffy József gróf a zemplénmegyei gyűlés alatt azt az eszmét kelté benne, hogy egy *grammatikát* készítsen, mert «a Révaié hosszú és untató, a Verseghyé autodafét érdemlő eretnekségekkel van tele». Alig hogy hazament tehát Kazinczy a gyűlésről, legott előszedett minden magyar grammatikust, de közűlök csak Révai után akart indulni, a «kinél ő nagyobb grammatikust a magyarok közt, sőt csak olyat is, a ki vele egy pályát futni méltó legyen», nem ismert. A grammatikához nem nagy önbizalommal fogott Kazinczy. Tudta, mily sok akadály tornyosúl eléje, mily sok téves nézetet kell lerontania, s maga sem gyűjtött elég anyagot arra, hogy a magyar nyelv törvényeinek s a finom, kicsiszolt ízlés követelményeinek útját szabatosan kijelölje. Pedig ő első sorban ezt akarta kimutatni. Aztán arra igyekezett, hogy az egyes szakaszok «elevenséggel, ízléssel s praecisióval legyenek írva, hogy a munkát ne kellessék izzasztó fáradással olvasni». De egyszersmind nem tartózkodik bevallani, hogy «herkulesi erő kívántatik az Augias istállójának kitisztítására». Az adatokból, melyek a Kazinczy készülő grammatikájából reánk jutottak, kétségtelenűl legérdekesebbek a Révai grammatikájának rendkívüli becsére vonatkozók. Ezek is mutatják, hogy a nagy nyelvtudósnak igazi érdemét senki sem tudta oly helyes szempontból felfogni akkoriban, mint Kazinczy, a ki többször kiemelte leveleiben, hírlapi czikkeiben s más műveiben, hogy Révai a magyar nyelv Adelungja, statora.

Digitized by Google

Az a terv, a mely nagyrészt az «aesthetikai grammatika» írását abban hagyatta Kazinczyval, az úgy nevezett ***tübingai pályakérdésre*** szánt felelet készítése volt. Az «egy magyar hazafi»-tól kitűzött pályakérdés több mint félszázad óta elsőrendű fontosságú volt hazánkban. József császárnak a német nyelv behozatalára vonatkozó rendelete óta pedig épen a legfontosabb volt. Eldöntése, illetőleg gyakorlati valósítása a nemzeti élet erősödését vagy megsemmisülését jelentette. Igaz, hogy az 1790—1-ki s az 1805-ki országgyűlésen alkotott törvényczikkek a magyar nyelv jogait jól-rosszúl biztosították, de hogy e biztosíték nagyon gyönge volt, írók és közönség egyformán érezték. A magyar írók irodalmunk föllendülése óta legfőbb czélúl a nemzeti nyelv kifejtését tekintették; erre egyesültek kisebb társaságokba a mult században; erre törekedtek nagyok és kicsinyek verses és prózai munkákkal, érezvén, hogy a magyar nyelv fölvirágzása lassanként maga után vonja jogainak szilárdabb biztosítását a nemzeti élet minden ágában, a mi meg nemzetiségünk megerősödésének s kifejlődésének volt föltétele. Különösen Kazinczynak öntudatos működése irányúlt e czél megtestesítésére. S most, midőn nyilvános pályázaton, a külföld szeme láttára, kellett megmutatni a magyar nyelv hivatalossá tételének szükségét, lehetőségét s a nemzeti életre háromló nagy hasznát: csak természetesnek kell tartanunk, hogy ő szálljon sorompóba a kérdés megvitatására, a ki a nyelv fejlődésének tényezőit régóta vizsgálgatta, s másfelől legjobban tudta, hogy e kérdés megoldása mily mélyen érinti nemzeti létünk alapját. Magyarságának teljes hevét fölgerjesztette e kérdés, holott «tudósaink, vármegyéink húsz esztendő ólta elég világosan kinyilatkoztatták vélekedéseket, az ország pedig egy néhány diaetákon meghatározott végzéseket szabott eránta». És épen ezért most minden egyéb tervet abban hagyott, hogy összes tudását, hazafiúi és írói lelkének egész buzgóságát e kérdés megvitatására összpontosítsa.

«Mennyiben volna kivihető, tanácsos és a magyar királyságban, valamint a hozzácsatolt tartományokban lakó különféle népek jóllétével s kiváltságaival összeegyeztethető a magyar nyelvnek a közhivatalokban, jogszolgáltatásban és közoktatás terén kizárólagos hivatalos nyelvvé emelése? Megvan-e a magyar nyelvnek az e czélra múlhatatlanúl megkívántató kifejlettsége? S mily haszon vagy kár háromlanék ebből az országra politikai, kereskedelmi s irodalmi tekintetben?» Ezeket a kérdéseket tűzte ki a tübingai Cotta-féle könyvkereskedés útján 1808. márcziusában «egy magyar hazafi», száz arany jutalmat igérve a legjobb megfejtő munkájának. «Nem tudom — írja Kazinczy Dessewffynek — mit tartsak azon «ungarischer Patriot» felől; ellenségi szándékkal van-e nyelvünkkel, vagy csak mogyoróbotba rejtve nyújt arany

Digitized by Google

ajándékot a Delphi istenének.» De azonnal gyűjteni kezdi az adatokat s kérdezősködik barátaitól más országokra, más népekre vonatkozólag. Fogságának emléke azonban nem engedi, hogy minden tartózkodás nélkül, *szabadon* szólhasson, a mi «másnak sem épen bátorságos, hát néki!» Eszméi legott egymást űzik agyában, s arra törekszik, hogy azokat «tiszta rendbe» tudja hozni, s munkája «becsületet szerezzen mind a nemzetnek, mind az írónak».

A megfejtésnek július végére készen kell vala lennie, Kazinczy azonban még május első felében is csak a szándékot emlegeti s rövid előszavát írja meg. Azzal tisztában volt, mit kell mondania; de hogy *mikép* kell mondani, a mit akar, ez több aggodalmat okozott neki. «Mely könnyű volna... felelni, ha szabad és tanácsos volna mindazt mondanunk, a mit mondanunk lehetne, mondani tudnánk! Innocenti verba reperire facile est: *modum verborum tenere difficile*». Hazafi keble fellángol, valahányszor ez «istentelen kérdés» megfejtéséről gondolkozik, s épen azt akarja legfőként megmutatni, hogy a magyar ember jellemének mintegy alkotó vonása a hazaszeretet, a melynek csírája a hazai földben tenyészik. E hazaszeretet táplálta őt gyermekéveitől fogva, s ha kosmopolita színében tünt föl írótársai s még későbbi irodalomtörténetíróink előtt is, oka az, hogy Kazinczynak eszményi törekvései a nemzeti jellem erősebb nyilvánulásaival nem egyszer összeütköztek a költészetben. De maga mondá fogságában egyik gondviselőjének, hogy egyetlen csöpp tokaji borát sem tudja meginni, hogy arczczal hazája felé ne forduljon, mint a zsidó, mikor imádkozik, Jeruzsálem felé. S midőn fogsága után először hazai földre lépett, leborúlt s megcsókolta azt a földet, a melyen megállott. «Bújjon el az a patrióta — úgy mond — a ki nem kosmopolita is egyszersmind. De valóban a hazafiúi büszkeség sok virtusnak anyja.» Azt tartja, hogy míg büszkék lehetünk magyarságunkra, addig van remény a nemzet jövőjéhez. Május 20-ika táján derekasan hozzálátott a munkához, mert e hónap 26-ikán már azt írja Prónay Lászlónak, hogy jól elhaladt benne; s csakugyan a mondott időre készen is volt az egész felelettel. Eleinte Themistoklesnek a salamisi győzelem napján mondott emlékezetes szavait választá jeligéül: πάταξον μὲν ἄκουσον δὲ (üss, csak hallgass meg); később azonban, jobbadán Kis János tanácsára, a ki attól félt, hogy a hazafias gerjedelem egészen elragadja Kazinczyt, megváltoztatta jeligéjét. «Nem jó — így szólt — a hatalmas ellenfélnek πάταξον-okat kiáltozni. Elég volt 2387 napig!» E helyett Schiller ismeretes szavaiban, «Stolz will ich den Spanier», állapodott meg, oda czélozván vele, mint maga írja, hogy «az uralkodó örülhet, hogy bennünk hazaszeretet lobog, melynek egy része a nyelv szeretete».

Digitized by Google

Kazinczy nem igen hitte, hogy a pályadíjat ő nyeri el, pedig szerette volna mind a kérdés fontossága miatt, mind pedig azért, mivel testvéreinek mintegy kézzelfoghatólag akarta megmutatni, mennyire érdemes az irodalomnak élni. «Szeretném elnyerni a koszorút — írja Kis Jánosnak — csak azok miatt is, a kiknek velem most és már hét esztendő ólta bajok van, s még azt az örömömet is háborgatják, hogy irkálok. Igy elcsendesednének». Reménye, tudjuk, nem teljesült, s munkájából csak «A magyar literatura történetei« czímű fejezet jelent meg 1814-ben.

E kérdés fejtegetésével egyidejűleg, sőt már előbb, újra fölmerült a magyar akadémia eszméje is, Teleki László gr. «Esdeklései» czímű munkája nyomán. Dessewffy azt várta volna az akadémiától, hogy az idegen nyelvű hazai népeket magyarokká tegye s első sorban a magyar nyelv teljes szótárát készítse el. Kazinczy a nyelv fejlesztését nem akarta semmiféle testületre bízni, mert a tagok írói műveltségében s ízlésében nem volt bizalma. Szabadon fejlődjék nyelvünk, mint a német, s nem korlátok között, mint a franczia — ez volt ez idétt felfogása. Ezt pedig úgy hitte legbiztosabban elérhetőnek, ha a legkitünőbb külföldi munkák leforditására pályázatokat hirdetnének gazdagabb főuraink. Erre tüzeli Prónay Sándor bárót, de siker nélkül. Midőn azonban Marmontel regéit kiadja, ettől fogva első sorban a maga példájára hivatkozik, ha nyelvünk fejlesztésének ügye szóba kerül. Mind tartalmilag, mind a külső kiállítás tekintetében valami olyan munkát kivánt adni evvel a közönség kezébe, a milyet hazánk még nem látott.

Azért azt hiszi, hogy az első kötet csakhamar elkél, s jövedelméből munkája folytatólagos köteteit is kiadhatja. Öt forintra szabja egy példány árát, a mi, önvallomása szerint is, hallatlan ár magyar munkánál. Eggenberger könyvárus azt jósolja neki, hogy ily drága áron csak igen kevés példányt vesznek meg. Erdélybe nem is mer egy példányt sem küldeni, mert «ott roszszúl fizetnek s adósok maradnak». Cserey Farkast kéri tehát föl, járjon kezére az eladásnál, mert «Erdélyben 200 példánynak kell elkelnie, különben a hátra levő négy tomus megjelenése elmarad». E mellett pártfogók után néz s főleg azoktól várná ügyekezetének gyámolítását, a kiknek arczképeit művének hátralevő kötetei előtt kiadni szándékozik. De hol talál egy másik Wesselényi Miklóst, a ki csak ötszáz forinttal is segítse egy-egy kötetének megjelenését? Hiába panaszkodik, példálódzik, kér, esdekel a tehetősb főurak előtt: kérelme siker nélkül hangzik el, s megindított *Egyveleg írásai*-t megint hat esztendeig nem folytathatja. Azonban az első kötet irodalmi értéke teljesen kielégíti a szerzőt, pedig azt hallja, hogy a pesti írók némelyike szerint fordítását «érteni nem lehet». Erre az a válasza, a mit szent

Digitized by Google

Ágoston mondott a szentirásról: «si obscura est, pereuntibus est obscura». Nem is kívánja, hogy mindenki megértse «Én azt csak azoknak akartam érthetővé tenni — mondja — a kik a franczia conversatio stilusát ismerik». De akkor hogyan kivánhatja, hogy műve oly drágán elkeljen? Ő nem a közönségnek, hanem az iróknak szánta munkáját; amaz csak úgy értheti vala Marmontel fordítását, ha az olvasást a második részen kezdi, hol «magyar scenájú regék vannak; ha pedig azt sem érti, többet a könyvet meg ne nyissa». Irói becsvágya legtürelmetlenebbűl várta a «mester» itéletét most is, mint huszonhárom évvel az előtt a Gessner fordítására nézve. Bároczy felelete azonban hírűl sem elégítette ki a Kazinczy művészi önérzetét. Udvarias köszönetet mond ugyan a megemlékezésért, de nem találja helyesnek, hogy oly darabokat is lefordított Kazinczy, a melyeket régebben már ő is átültetett nyelvünkbe. Ebben vetélkedést lát, a mi vagy az egyik, vagy a másik félt mindig megsérti. «Ha — úgy mond — a második fordítás jobb az elsőnél, úgy ennek írója megpirúl; ha rosszabb (mely esettől Bruder Uram nem tarthat), úgy amaz épen nevetségessé teszi magát». Még nem oly gazdag a magyar irodalom, hogy egy-egy munkának különb-különbféle fordításával duskálkodhassék. Szerinte az írói műveknek még csak szaporításáról kell gondoskodni, hogy «mindenféle olvasó ínye szerint valót kaphasson, és úgy terjedjen a magyar literatura». Kazinczy más véleményen van. Ő nem a munkák nagy számától, hanem a kiválasztott írók classicus ízlésétől várja az irodalom föllendülését. Nem versenyezni akart a fordítással, csak tehetségét gyakorlotta. Soha sem szédítheti vala őt annyira el a hiúság, hogy magát mesterével összehasonlítani merészelje. Mindazáltal nem haboz kimondani, hogy «classicus íróknak az a sorsok, hogy tisztelőik egymással vetekedve próbálgassák rajtok erejöket». Igy reményli «legkönnyebben s legbizonyosabban nyelvünknek kicsinosodását, melynek első s legfőbb czélnak kell lenni». Arra nézve pedig, ha valaki az ő fordítását inkább kedvelné a Báróczyénál, azt jegyzi meg, hogy az ilyen olvasónak vagy kritikusnak a világért sem szabad elfelednie, mennyire haladhatott «harmincz esztendei csinosgatás után» a magyar nyelv. Még sebesebb léptekkel haladhat előre nyelvünk, ha íróink a neologismusoktól és litúráktól nem rettegnek, a mikhez még most nem értenek. A kritikai folyóirat is sokat segíthetne. Örömmel hallja, hogy Kis János, a kit 1808-ban választottak soproni pappá, ilyen folyóiratot szándékozik kiadni. Mondanunk sem kell, hogy ő szívvel-lélekkel hozzácsatlakoznék, hisz évek óta sürgette már egy kritikai lap megindítását. S a míg a Kis János terve bármikép valósúlhatna: a Bécsben kiadott «Neuere Annalen der Literatur des oesterreichischen Kaiserthums» czímű folyóiratban közli a jelesb magyar

munkákról kritikáit a Rumy német átdolgozásában. Ezen kívül leveleiben mondja el itéletét Verseghyről, Bacsányiról, a ki iránt legkiméletlenebb, Kis János és Döbrentei verseiről s Kisfaludy Sándor regéiről.

De Kazinczy nemcsak az írókról szerette itéletét hallatni, hanem az országgyűlésen szereplő kiválóbb férfiakról is. Felsőbüki Nagy Pált különösen megtámadta, a miért az 1807-ki országgyűlésen egyik beszédjében azt mondotta, hogy a magyar alkotmánynak nyolczszáz éves fennállása azt mutatja, hogy azon *semmit* sem kell változtatni. Kazinczy szerint eszes embernek nem volna szabad ilyesmit mondani. Hazafisága összeolvadt loyalitásával. Fölötte sajnálta, hogy az 1807-ki országgyűlést a nélkül zárta be a király, hogy a sérelmeket orvosolta volna. Élénken érezte, hogy a király és nemzet közt támadt bizalmatlanság nem szülhet jót, és semmitől sem félt jobban, mint a túlzástól, heveskedéstől s az izgatott kedélyűek elkeseredésétől. Megértvén a rendek az országgyűlésen, hogy sérelmeik tárgyalása újra elhalasztatik: Nagy Pál hivatkozik Napoleonnak ama szavaira, melyekkel a Habsburg dynastia és a magyar nemzet közötti látszólagos ellentétre alapította reményét, így szólván: «Nem félek én a magyaroktól, mert azok tudják, hogy nékik oly királyok van, a ki tőlök mindég kér és vesz, de sérelmeiket soha elő nem véteti a diaetákon». A személynök Nagy Páltól meg akarta vonni a szót, de Nagy Pál nem hallgatott el, míg mondani valóját el nem végezte. Kazinczy épen nem tartotta helyesnek, hogy a magyarok a kivánt segély megadását akkor kötik föltételekhez, mikor a monarchia a legnagyobb szükségben van, s épen Ferencz királytól tagadják meg azt, a ki nemes kiengesztelődésének Vay Miklós tábornok iránt oly szép tanúságát adta, midőn őt tábornoki rangjába visszahelyezte. Ha Mária Teréziának vért és életet áldozott nemzetünk: «miért ne adhatnánk Ferencznek, kinek nem vér s élet, hanem pénz kell most, pénzt?» «Alacsony nemzet az, — úgy mond — mely az aranyat feljebb becsűli a vérénél». Elismeri azonban, hogy az uralkodónak is könnyítenie kellett volna a sokszor felpanaszolt sérelmeken, de mégis megnyugszik a kényszerűség alkotta helyzetben. «Ha csak pénzbe kerűl az áldozat, szívesen mind azt, a mit elviselhetünk... A fejedelem és haza közt lévő viszontbizalomért minden eszes hazafi kész pénzt áldozni». Ugyane véleményének ad kifejezést, midőn így szól: «Átkozott hazafi az, a ki a fejedelem és haza iránt nem egyenlően hű, és a ki az egyik félnek a másik kárával akar többet adni. Innen erednek a bízatlankodások, pedig minden veszedelemnek ez a kútfeje». Cserey Farkas e részben nem ért egyet Kazinczyval. Szerinte az uralkodó kivánságának teljesítése a magyar alkotmánynak sarkalatos tételébe ütközik s a maradékra is ter-

Digitized by Google

heket ró. A magyar mindig nemes lelkű a veszélyben, de arról senki sem gondoskodik, ha «vajjon a mi adódik, a magyar status szükségeiből való kifeselésre fordíttatik-e». «A volt fő hibája nemzetünknek eleitől fogva, hogy maga dolgairól gondoskodott legkevesebbet».

Kazinczy oly sötétnek látja a monarchia felett összetornyosúlt veszély felhőjét, s oly szorongató izgalmak környékezik Napoleon világfelforgató győzelmeinek hallatára, hogy semmi áldozattól nem riad vissza, csak a magyar alkotmány épsége fenmaradhasson. Hazafias felbuzdulással kiált átkot arra, ki alkotmányunkat most vagy bármikor fel akarja forgatni. «Jó, nem jó — írja — én nem kérdem: óhajtom örök megmaradhatását. Marhának szülte azt a természet, a ki minden ólat jónak tart, a hol jól lakhatik. *Engem a sors magyarnak szűlt, s magyar akarok maradni.*» De azért nem irtózik némely változásoktól, ha azokban a király és nemzet egymással megegyeznek. S most, midőn a csatazaj hozzánk hallatszik, midőn már szomszédunkban lángol a harcz tüze: egy pillanatig sem szabad kétkedni az országnak, hogy a fejedelem csak jót akar, s hogy a közte és nemzetünk közt levő szövetség erején nyugszik hazánk létele.

Kevesen tudták a veszedelem fenyegető voltát a maga nagyságában úgy fogni fel akkor tájt, mint Kazinczy leveleiből látjuk. S azért bízvást elhibázottnak tarthatjuk azok véleményét, a kik úgy tűntetik föl Kazinczyt, mintha akkor is, midőn körűlötte a föld szinte megrendűlt, s egész Európa visszhangzott az ágyúk dörgésétől, pusztán csak az írói művészet szabályairól, a jó vers kellékeiről és saját dicsőségének emeléséről gondolkozott s részvétlenűl nézte volna a politikai átalakulásokat. Jól tudjuk, mi volt alapja e véleménynek. Kazinczy az írókkal költői s nyelvészeti, a politikusokkal politikai dolgokról értekezett. S mivel eddig jobbadán csak az írókhoz intézett levelei voltak közzétéve: könnyen támadhatott az érintett téves felfogás, a melynek alapján Kazinczy sem mint ember, sem mint magyar hazafi és író helyesen meg nem érthető. A «haza fő literatora», a mint Pápay Kazinczyt nevezi, csakugyan első sorban az általános míveltség terjesztéséről, az ízlés nemesítéséről s nyelvünk fejlesztéséről gondolkozik; de hogy lelke mélyen átérzette az ország szenvedéseit, az európai változásokból keletkezett sanyarúságokat, számos levele bizonyítja. Csakhogy bizalma lévén az uralkodóban s a kormányon ülő férfiakban: úgy vélte, hogy a haza sorsa jó kezekben van; s ha a polgár megteszi, a mit tőle az idők és viszonyok követelnek, hivságos tépelődéssel nincs miért magát gyötrenie, annál kevésbbé, mivel neki sem közvetetlen, sem közvetett hatása nem lehet vala az ügyek folyamára. De a hol független gondolkozásának jelét adhatta, a hol féltékenyen őrzött jogaink mellett szavát fölemel-

Digitized by Google

hette, ott szívesen megmondta véleményét a nyilvánosság előtt is. Midőn például a sárospataki consistoriális gyűlésen előadták, hogy a «király kész fundust adni» a protestans iskoláknak, a legnagyobb rész örömmel fogadta ez ajánlatot. «Én valék az — írja — a ki felköltem, hogy a *királytól ez a segedelem nem kell, mert veszedelmes.*» Csak a censura szigorúságán nem tudott megnyugodni. Hiába vette kezébe az újságokat, semmit sem talált bennök, a mi az ország ügyeinek tárgyalására vonatkozott volna. Ezt oly veszedelmesnek tartotta, mint a hajósok a tenger csöndjét. Ő nagy barátja a nyilvánosságnak, s mivel élményeit lapokban közzé nem teheti, levelekben írja le, mert így is «egy főből más főbe megy által a gondolat s lángot lobbant».

Igy terjeszti ő tudományát, humanismusát s izlését. Sokáig zaklatott lelke mind jobban megpihen a családi élet verőfénye alatt. Második gyermekének születése begyógyította az elsőnek halálával kapott sebét, s bár folyvást voltak még viszályai testvéreivel, sőt anyjával is: családi boldogsága kiengesztelte sorsával. Ép oly nemes, mint megható idealismus, ép oly élénk szín, mint mély érzés ömlik el azokon a sorain, a melyekkel feleségéről s kis gyermekéről szól. Midőn özvegy gr. Gyulayné azzal biztatja, hogy nem sokára meglátogatja őt Széphalmon, ezt írja neki Kazinczy: «Ha boldogságot akar Nagysád látni a földön, azt minden bántások mellett is az én házamban fogja lelni. Minden bántások mellett is, mondom, mert azokat én is szenvedek. De azt szenvedni könnyű annak, a ki ily boldog, mint én vagyok». Az e tárgyú leveleire is jól illik Kis János véleménye, hogy Kazinczy minden levelében terjeszti az életnek igaz philosophiáját, még akkor is, mikor nem is gondolja.

Folyóiratok szemléje.

1. A «BUDAPESTI SZEMLE» januári füzetének tartalma. Zichy Antal *Gróf Széchenyi István ifjúkori levelezéséről (1809—1819.)* czímű értekezését közli, melyet az Akadémia okt. 8-iki ülésében olvasott fel. Kivonata megvan az «*Akad. Értesítő*» novemberi füzetében. — Egy névtelen író «*két olasz éposz magyarúl*» czímmel tanulmányt írt Jánosinak «Tasso Megszabadított Jeruzsálem» fordításáról, mely 1893-ban jelent meg. Ez első közleményben rövid bevezetés után, melyben röviden eddigi műfordításainkat vázolja, áttér Jánosi fordításának ismertetésére s arról elismerőleg szól. Tassóján meglátszik, hogy a munka megválasztása megfelel érzelmeinek s hogy kedvvel dolgozott rajta. Kár, hogy a Tasso Ottava rémeinek nyelvünk

Digitized by Google

hajlékonyságával összeférő szép formáját mellőzte. — Fenyvessy József *a budapesti lakásnyomorról* ír. A lakásnyomor forrása a lakásszükség; nincs ugyanis kellő számú olyan lakhelyiség, mely a testi s lelki épség legszerényebb igényeinek megfelelne. A szegény osztálybeliek kénytelenek egyrészről oly helyiségeket lakásul fölvenni, melyek lakásnak sehogy sem tekinthetők, másrészt különben eléggé megfelelő lakásba sokkal több egyént befogadni, mintsem egészségi s erkölcsi szempontból azokban helye lehet. Az első eset, midőn pinczékbe és lakásnak nem szolgáló más olyan helyeken telepednek le, a melyeket a statisztika «nem lakás» névvel jelöl meg, az utóbbiak zsúfolt vagy túlnépes lakások. Ennek megszüntetéséére az állami s a fővárosi hatóság, a társadalom, de közvetlenül a gyárosok és magok a munkások is tartoznak közreműködni. A főváros építtetett szükséglakásokat, ámbár nem a szükség enyhítése végett, hanem más fenyegető veszély kényszerítette reá. De szerző szerint nemcsak az állam és város tartozik a lakásnyomort enyhíteni, hanem ez kötelessége a gyárosoknak s az érdekelteknek, a munkásoknak. Első sorban arra kell törekedni, hogy a legszegényebb munkás is emberi lakást találjon; távolabbra esik az az igyekezet, hogy megkönnyítsük nekik a háznak tulajdonba vételét. — Vadnai Károly *«Immakuláta grófné»* czímű regényét kezdi meg. — Lévay József költeményt közöl *«Régi történet»* czímmel, Csengeri János Propertius *«Calliope intése»* versét fordította le. Kégl Sándor *«Naszreddin sah úti naplója 1889-ből»* czímmel ismerteti a sah naplóját s kisebb részleteket is közöl. Az *«Értesítő»*-ben Zolnai Gyula, Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, (Simonyi Zsigmondtól), Chernel István Utazás Norvégia végvidékére, Vörösmarty Ausgewählte Gedichte, übers. v. P. Hoffmann, Reclus E. A patak élete. Ford. Hentaller Elma, és Chénierre vonatkozó négy tanulmány vannak ismertetve.

2. A KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE 1894. évi deczemberi füzetében első helyen dr. Jekelfalussy József a «Szemle olvasóihoz» czím alatt a folyóirat küszöbén álló új évfolyamának programmját vázolja. Közgazdasági életünk fejlesztése körül kétségkívül fontos szerep illeti meg hazai szakirodalmunkat, e feladat betöltéséhez érdemileg hozzájárulni lesz a jövőre is e folyóirat vezértörekvése. Mint eddig, úgy ezentúl is, tisztán objectiv, tudományos álláspontról, méltatni fogja a nemzetgazdaság, pénzügy és statisztika körében felmerült kérdéseket, nemkülönben a magyar gazdaságtörténetet s kulturéletünk összes vívmányait, kiváló súlyt fektetve a fontosabb napikérdések alapos megvitatására. A közigazgatási kérdések tárgyalását azonban, a melyeknek bevonását épen a napikérdések buzgó felkarolása eredményezte, ezentúl mellőzni fogja és az új 1895. évtől kezdődőleg a folyóirat ismét egyszerűen «Közgazdasági Szemle» leend. A folyóirat beléletében különösen örvendetes esemény annak közvetlen kapcsolatba hozása a folyó évben megalakult «Magyar Köz-

Digitized by Google

gazdasági Társaság»-gal; a mely ténytől méltán remélhetni egyrészt a folyóirat tartalmi gyarapodását, másrészt erkölcsi súlyának öregbedését. — Következik dr. Ráth Zoltán «Közgazdaságtan és Ethika» czímen felolvasott akadémiai székfoglaló értekezése. — Dr. Kohn Dávid «Vasúti tarifák könyve» czímű dolgozatának második és befejező közleményében a nem általános érvényű díjszabások technikájának taglalására tér át. A különleges tarifák fajai közül figyelembe jönnek a rovatolási díjtételek, a refactiák és a katonai díjszabások. Ez utóbbiak gazdasági jelentőséggel nem bírnak s jellemzésükre elég felemlíteni, hogy önmagukban külön rendszert alkotnak, nagyjából az általános tarifákra támaszkodnak; de vannak oly osztályozásaik, a melyek a katonai szállítások külön természetén alapulnak; ezektől eltekintve azonban, technikájuk általánosságban ugyanolyan, mint a rendes tarifáké. Gazdasági jelentőséggel bírnak azonban a rovatolási díjtételek és a refactiák. Mindkettő eltérés a rendes díjszabásokhoz képest s azokkal szemben kedvezményt tartalmaz. A különbség a kettő között azután a kedvezmény, a díjmérséklés megvalósításának módjában áll. Az első esetben a feladótól már az árú feladásakor csak a kisebb díjtételt szedi be a vasút, a második esetben ellenben a normalis díjtételt követeli ugyan az árú feladásakor, de azután a díjtételből bizonyos részt visszatérít a feladónak. Alakilag a legtypikusabb eltérés a normalis tarifákhoz képest az, hogy e kedvezményes díjtételek mindig meghatározott időre — rendesen egy évre — szólnak, míg a normalis tarifák érvényessége nincs időhöz kötve. A kedvezményes díjtételek továbbá mindig egy-egy árúra vagy árúcsoportra vonatkoznak, de úgy, hogy az árú vagy csoport mindig névszerint meg van nevezve úgy, hogy e díjtételek alkalmazhatása végett nincs szükség árúosztályozásra. A kedvezmény rendesen előre megszabott vonalkörökre szól: állomástól állomásig vagy csak az egyik vagy mindkét irányban meghatározott tételekben; kivételesen megtörténik azonban, hogy valamely árúra a vasút összes vonalaira adatik meg a kedvezmény, vagy kedvezményes egységtételeknek, vagy annak megállapítása útján, hogy a kedvezmény egyáltalán hány krajczár legyen a normalis díjtételekkel szemben. A kedvezménynek miként való megadását az a körülmény dönti el: a kedvezmény megadására nézve forognak-e fenn különleges, az árú feladásakor nem ellenőrizhető feltételek vagy sem. Az első esetben visszatérítés útján, a második esetben rovatolási úton adatnak a kedvezmények. A leggyakoribb feltétel, a melyhez a refaktiák élvezete kötve van: valamely nagyobb árúmennyiségnek bizonyos időn belül, például egy év alatt való elszállítása. Refaktiák igénybevétele azonban a vasútra és a feladó felekre egyaránt sokkal több fáradságot ró, s ezért, de egyéb okokból is, inkább a rovatolási rendszert alkalmazzák. De bármi is az alak, a kedvezményes díjszabások adása hatalmas fegyver a vasutak kezében úgy a saját érdekükben, mint a közgazdaság, sőt általában a köz

Digitized by Google

(inségtarifák) érdekében. A vasúti fenhatósági jog s illetve a vasutak tulajdon viszonyai szempontjából végül különbséget kell tenni helyi díjszabások és közvetlen díjszabások között; ez elsők alatt annak a szállításnak a díja és feltételei értetvén, a mely valamely vasútnak kizárólag saját vonalain bonyolíttatik le, míg az utóbbiak az olyan szállítás díját és feltételeit tartalmazzák, a mely két vagy több vasút vonalán történik. Az egymással forgalmi összeköttetésben álló vasutak közös üzleti teendőik intézésére köteléknek nevezett egyesületeket alkotnak; ezek a kötelékek állapítják meg a közvetlen díjszabásokat, s így a közvetlen díjszabások legtöbbször egyszersmind köteléki díjszabások is. A közvetlen díjszabások terén megkülönböztetnek még belföldi és külföldi, köteléki, átmeneti, szomszédos és végül átrakodási díjszabásokat. Az alak, a melyben ezek jelentkeznek, igen gyakran a csomóponti díjszabás alakja, de nagyon sokszor távolsági vagy állomási díjszabás is. — A «*Közgazdasági havi krónika*»-ban dr. Mandello Károly november hó jelentékenyebb közgazdasági eseményeit veszi sorra. — Az «*Irodalmi Szemlé*»-ben *ff.* «A kereskedelemügyi ministernek 1893. évi működéséről szóló jelentését». *Sz. B.* Felszeghy Ferencznek a «Biztosítás szövetkezés útján» czímű tanulmányát, dr. Fenyvessy József Schvarz József dr.-nak a VIII. hygieniai és demographiai congressuson «Arbeiterwohnungen» czím alatt tartott előadását ismerteti. — A «*Statisztikai Értesítő*»-ben — *a.* «A házasságok időtartama Francziaországban», Hajdu László «A bevetett terület Bajorországban» és «Poroszország takarékpénztárai 1892-ben» czím alatt közölnek czikkeket. A 83 oldalra terjedő füzet végén a «*Könyvszemlé*»-t és az 1894-ik évfolyam tárgymutatóját találjuk.

Ugyane folyóirat 1895. évi január havi füzetének, melylyel a folyóirat XIX. évfolyama indul meg s melylyel az mint a «Magyar Közgazdasági Társaság» hivatalos közlönye lép a közönség elé; első czikke dr. Neumann Ármin «A check és annak törvényhozási szabályozása» czímű s a nevezett társaság gazdaság-jogi szakosztályának 1894. évi deczember hó 6-án tartott ülésében felolvasott értekezése. Értekező mindenekelőtt az okokat vizsgálja, a melyek hazánkban a check- és giroforgalom nagyobbfokú elterjedését mindeddig gátolták. A magyarázat legfőképen valutaviszonyainkban rejlik: a fizetési eszközül fölöttébb kényelmes papirpénz (állam- és bankjegy) mellett, melylyel forgalmunk telítve van — körülbelül 720 m. frtra tehető az összeg, mely Ausztria-Magyarországon évtizedek óta forgalomban van — közönségünk csak kevéssé érezhette a pénzhelyettesítő eszközök felkarolásának szükségét. Tényleg mindenütt azt látjuk, hogy csak ott, hol érczérték van, törekedett a közönség a készpénzfizetések elkerülésére szolgáló módok alkalmazására. Hiányzott tehát nálunk a leghatalmasabb ösztön a check általánosabb használatára: az idegen pénztárkezelés szükségessége, de hiányzott és hiányzik — és sok tekintetben az ecsetelt

Digitized by Google

viszonyok folyományaképen — egy megfelelő bankári osztály is. Oly bankáraink, kik a letéti üzlettel és a vele kapcsolatos check- és giroforgalommal iparszerűen foglalkoznak, mint a minők pl. Angliában az ugynevezett helyi bankárok, kik kizárólag feleik pénztárkezelésével foglalkoznak, nincsenek. De nagy akadály volt magas kamatlábunk is. Közönségünk készpénz-készleteit még rövid időre is oly előnyösen helyezheti el, hogy a girocontóra való elhelyezésben nem találja meg kamatveszteségének egyenértékét. Mindez okok eléggé magyarázzák check- és giroforgalmunk eddigi aránylag lassú fejlődését, most azonban, hogy az aranyérték küszöbén állunk, annál inkább előtérbe lép szüksége annak, hogy a modern pénzforgalomra való teljes átmenet érdekében a check és giro használata lehetőleg terjesztessék. Nagy feladat néz e részben egyfelől pénzintézeteinkre, melyeket a közönség érdeklődésének felkeltése és czélszerű üzleti intézkedések megtétele illet meg — példa lehet ez utóbbi tekintetben az osztrák-magyar bank check- és giroüzletének (1888. után való) újabb szervezésével — másfelől törvényhozásunkra, melyre az intézmény helyes szabályozása tartozik. A törvényhozás feladata természetesen nem terjedhet túl a checkforgalom szolidításának biztosításán, semmiképen sem mehet oly intézkedések megtételéig, melyek a checkforgalom szabad mozgását gátolhatnák. Nálunk is leghelyesebbnek látszik, úgy mint azt a legtöbb európai állam tette és Németország és Ausztria legközelebb tenni akarja, egy külön checktörvényt alkotni és csupán annyiban, a mennyiben azt a check természete megengedi, lehetne e mellett a váltótörvény egyes intézkedéseire támaszkodni. Értekező ezek után tüzetesen taglalja a főbb kérdéseket, melyekre a törvényhozási szabályozásnak ki kellene terjednie. Szükségesnek tartja, hogy az írásbeliség nélkülözhetetlen kelléke mellett a check, mint olyan magában az okmány szövegében megneveztessék. A szenvedő check-képesség nem megszorítás nélkül mindenkinek, hanem csupán minden bejegyzett kereskedőnek volna megadandó. Lényeges kellék volna továbbá az intézványezett által fizetendő összegnek kitétele pénzben. A fedezet kérdését illetőleg, mindazon check tényleges fedezettel bírónak tekinthető, a mely oly összeg alapján bocsáttatott ki, a melylyel a kibocsátó feltétlenül rendelkezni jogosítva van, ez értelemben a fedezet nemcsak értékekben állhat, (készpénzben, leszámított váltókban, árúkban stb.), hanem a kibocsátó részére az intézványezett által biztosított hitelen is alapulhat. De az sem szükséges, hogy a kérdéses fedezet már a check kibocsátása idejében meglegyen, hanem elég az is, ha a check bemutatásakor megvan. Hogy a check bizonyos névre vagy csak bemutatóra vagy e mellett rendeletre is legyen kibocsátható, csak egyes konkrét esetek szerint eldönthető kérdés. A rendeletre szóló check nagyobb biztosítékot nyujt, a bemutatóra szóló könnyebben forog. A fizetési helyen való használatra a bemutatóra szóló check, tovaküldésre a másik két alak a megfelelőbb. A check csak

Digitized by Google

akkor fogja sajátos forgalmi functióját teljesíteni, ha látatra szól és ha a checkbirtokos köteles a checket kibocsátási idejétől számított rövid idő alatt fizetés végett bemutatni. Szükséges tehát kimondani, hogy a check mindig látatra esedékes, még akkor is, ha fizetési határidővel épen nem bír, vagy ha időre is szól. Szükséges továbbá, hogy a checkben foglalt fizetési utasítás ne legyen visszavonható. A mi végül azon kérdést illeti, hogy a hamis vagy hamisított check veszélyét ki tartozik viselni, leghelyesebbnek látszik azt mindkét esetben az intézványezettre hárítani, legfőképen azon okból, mivel a checküzlet oly egyének s illetve üzletek kezében fog összpontosulni, melyek berendezésüknél, szervezetüknél fogva inkább lehetnek azon helyzetben, hogy kellő óvóintézkedésekkel a hamisítások veszélyét elhárítsák. — Ezután következik dr. Bamberger Bélának a «Magyar Közgazdasági Társulat» állampénzügyi szakosztályának 1895. januárhó 5-én tartott ülésében a «Szeszmonopolium» czímen felolvasott értekezése. Alig hogy az egyenes adóink reformjára irányuló mozgalom pénzügyi kormányunk kezdeményezésére megindult, máris egy újabb reformtervvel állunk szemben: szeszadónk reformjának tervével. Bizonyos meglepetést okozott, hogy a reform monopolium alakjában terveztetik, olyképen, hogy a szesznagykereskedés egy része és a nyers szesz finomítása az állam rendelkezésének tartatnék fenn, noha állami pénzügyeink helyzete egy újabb monopolium behozatalát nem teszi szükségessé. Az okot nem is itt, hanem szesziparforgalmunk és szeszfogyasztásunk sok tekintetben egészségtelen viszonyaiban kell keresnünk, melyeknek megjavítása inkább várható, ha az állam szakítva a kizárólagos magángazdaság rendszerével, maga is bizonyos gazdasági tevékenységgel befolyik ezen gazdasági ág működésbe. Hozzájárulnak azonban az egészségügyi és erkölcsi szempontok, valamint az adópolitika követelményei, melyek mind a monopoliumra utalnak, mint a mely mindez irányokban sokkal egyöntetűbb és ép ezért sikeresebb állami tevékenységet tesz lehetővé. És tényleg e szempontok Európa több államában máris a monopolium meghonosítására vezettek, így Norvégiában, Szerbiában, Svájczban és újolag Oroszország egy részében, Francziaországban és Németországban pedig máris komolyan foglalkoznak a szeszmonopolium behozatalának tervével, sőt e kérdés ez államok pénzügyi politikájában egy évtized óta, úgyszólván, állandóan napirenden van. Értekező tüzetesen foglalkozik a külföldön fennálló monopoliumok berendezésével s illetőleg a Németországban és Francziaországban felszínre került nevezetesebb tervezetekkel s e szemle után után megállapítja, hogy hazánkban is a megoldás leggyökeresebb módja a monopolium behozatala lenne, az oly monopoliumé, a mely a belfogyasztásra szükséges szesz beváltására és annak finomítására terjedne ki, ellenben a finomított szeszszel való kereskedés a szabad iparnak engedné át. Az ily reformnak nevezetesen a pénzügyi kormányzatra nézve az az előnye lenne, hogy megszűnnék a mai mesterkélt

Digitized by Google

adórendszer (35 és 45 frtnyi) kettős alaptételével, a mezőgazdasági gyáraknak nyujtott kedvezményes tételeivel és az italmérési adóknál való különféle tételeivel s helyébe lépne a monopolium egyszerű adókezelése, a mely egyfelől a monopolium-árak megállapításában, másfelől a monopolium-mentes szesz után való adószedés és ellenőrzésben állana. A szesztermelés egy bizonyos része, nevezetesen a gyümölcsből, valamint az önszükségletre előállított szesz ugyanis nem volna a monopolium körébe vonható. De jobb lenne a szeszipar helyzete, a mennyiben felszabadulna az adó alól és e mellett az államban biztos és bizonynyal jól fizető vevőt nyerne. E részben a mezőgazdasági gyárak esetleg magasabb megváltási árak alkalmazásával bizonyos kedvezményben részesülhetnének. A fogyasztó közönségre háramló előny végül abban állana, hogy egészségügyileg teljesen kifogástalan ital kerülne forgalomba, a nélkül, hogy a szesz ára a finomítással megdrágulna. Kétségkívül vannak azonban a monopolium berendezésének jelentékeny nehézségei is, melyekkel számolni kell. Igy nagyobb nehézségeket okozhat a belföldi fogyasztás nagyságának megállapítása, éppen a monopolium-mentes szesz előállítása folytán. A visszaélések megakadályozása végett szükségesnek látszik az ily — gyümölcsből szeszt előállító — kis főzők üzemét szorosabban ellenőrizni, adójukat az italmérési adó megszüntetése folytán felemelni és esetleg a főzési engedély feltételeit szigorítani. De a műveletnek talán legnagyobb nehézsége a beváltási ár meghatározásában fekszik. Nehézséget képez itt egyrészt, hogy a szesz különböző anyagokból készül és hogy ez anyagoknak változó piaczi ára van. De tán a különféle nyers anyagból készült nyers szesznek több évi átlagos áraiból, hozzáadva bizonyos biztosítási hányadot, sikerülhet egy méltányos beváltási ár-skálát állítani fel. A megváltási művelet befejezte után nehézségek állhatnak be a finomításnál és raktározásnál. A finomítás elvégezhető monopolium-regieben és ekkor a létező finomítók beváltása lesz szükséges és azonkívül még több állami finomító felállítása; de végezhető olyképen is, hogy a finomítók kialkudott díj mellett végzik az állam számára a finomítást. A raktárakat illetőleg szétágazó vélemények keringenek; némelyek szerint az eddigi raktárak elégtelenek s az újak berendezése nagy költséggel járna; mások szerint épen hazánkban elegendő raktárhely áll rendelkezésre. Különben is a raktárak kérdése együttesen volna megoldható a szeszkereskedés kérdésével oly módon, hogy a szeszkereskedők engedélyezett magánraktárnokok jellegével ruháztatnának fel. — Az «*Irodalmi Szemlé*»-ben r. Matlekovics Sándor «Magyarország államháztartásának története 1867—1893.» cz. művét, —a. —a. Hensch Árpádnak «Jószágrendezés és kezeléstan» czímű munkáját, —y. x—. Szávay Gyulának «A győri első takarékpénztár ötvenéves története 1844—1894.» czímű monografiáját ismerteti. — A «*Külföldi folyóiratok szemléjé*»-ben H a v a s M i k s a «Az arany és az árak» czím alatt bemutatja az arany és ezüst egymásközti

Digitized by Google

értékviszonyainak alakulásáról, és a valutaviszonyoknak s a közgazdasági viszonyok kölcsönhatásáról az «Economist» hasábjain jeles szakemberek közt folyt polemiát, s azon eredményre jut, hogy van elég arany az arany standard fentartására, még ha Ausztria és Magyarország is beállanak az arany valutás államok közé; igy tehát teljes bizalommal tekinthetünk valutánk reformja elé. — A «*Statisztikai Értesítő*»-ben Hajdú László «A gabonaneműek, a burgonya s a hús ára Németországban» és «A folyamhajózás Oroszországban» czímű czikkeit találjuk. A 69 oldalra terjedő füzet négy oldalnyi «*Könyvszemlé*»-vel zárul.

3. A MAGYAR NYELVŐR XII. füzetében Szarvas Gábor a *redő* szó eredetét és történetét mutatja ki. Számos szavahihető tanú vallomását közli, a kik majdnem kivétel nélkül azt állítják, hogy dunántúl a szónak csak *rëd*, *redës*, *redël* alakjait ismeri és használja a nép, s abban a pár községben, a hol a *redős* alak is járatos, ezt a szót a nép a *szószékről* tanulta el. A *redő* szó tehát nyilván Baróti téves tőelvonása folytán keletkezett s az ő szótára útján került az irodalmi nyelvbe. — Zolnai Gyula megbizonyítja, hogy a Halotti Beszéd ‚*unuttei*' szavát nem lehet ‚*imöttei*'-nek = ‚ébrenlevői, virrasztói' olvasnunk, a hogy Fischer ajánlotta, mivelhogy ennek világosan ellene mond a latin szöveg: ‚inter sanctos et *electos* suos', s így valószinűbb a Révai magyarázata, a ki azt a dunántúli ‚*önik*' = ‚sikerül, boldogul' ige származékának tartotta. — Schmidt Győző a pozsonyi codex *wrewsasdan* találós kifejezését az orthographiai hibák kijavítása után így olvassa: *uruzásban*. — Szinnyei József bevégzi a magyar nyelvbe átvett oláh szavak tárgyalását; ezek: *sopotyál*, *szárika*, *szérág*, *szilistye*, *szkëpál*, *szokotál*, *szpurkál*, *szusza*, *tácsol*, *tóka*, *tokány*, *vápor*, *véré*, *vësár*, *vikil*, *zára*, *zesztre*, *zsuk-hajnal*. — Albert János a népiskolai magyar nyelvtanok közül a Sretvizer Lajos és Barna Jónás «Magyar nyelvkönyvé»-t bírálja; dicsérettel emeli ki, hogy a közölt olvasmányok helyes paedagogiai érzékkel vannak megválogatva, de a nyelvtani anyag tárgyalása sok megrovásra ad okot. — Komáromy Lajos az Albert-féle népiskolai nyelvtanok bírálatára tesz ellenvető s pótló megjegyzéseket. — Az apróbb közlemények sorában Szilasi Móricz azt bizonyítja, hogy *csélcsap* innen ered: *szélcsap*; Prikkel Marián egy újabb adatot közöl, a hol a *billikom* szó még eredetibb: ‚isten hozott' jelentésben van használva; Balassa József és Szarvas Gábor a német nyelvbe átkerült magyar szavakat sorolnak föl; Ásbóth Oszkár a *kaczér* és *eszterág* szó eredetére tesz helyreigazító megjegyzéseket; Szarvas Gábor Albert János ellenében pártjára kel az ‚ly' betűnek, a melynek megfelelő hang nem él ugyan az irodalmi nyelvben, de a mely mégis szükséges betű orthographiánkban, mint a különböző nyelvjárások kiejtése közti közlető jel. A szerkesztő válaszol a hozzá intézett nyelvészeti kérdésekre. Simonyi Zsigmond tájszótarlózatot

közöl. Népnyelvhagyományok. A füzethez van csatolva a Nyelvőr évi Tartalommutatója.

Ugyane folyóirat I. füzetében Szarvas Gábor ‚Hazafiaskodás a tudományban' czímmel azokra a vádakra felel, a melyeket Szász Károly az akadémiában hangoztatott, hogy t. i. tudósaink tüntető előszeretettel látszanak azon buzgólkodni, hogy szókincsünk minél több szavára süssék rá az idegen eredetet. Szarvas példákkal bizonyítja, mennyire fontos tényezők a jövevényszók minden nép műveltsége történetének megállapításában. Rámutat arra a hazafias elfogultságra, hogy míg a latin és német nyelvből való kölcsönszók ellen senki föl nem szólal, addig a szláv és oláh nyelvből való átvételnek még a lehetőségét is megtagadják, mert szégyenletes dolognak tartanák még csak föl is tenni, hogy a műveltség dolgában sokkal előrehaladottabb magyar nép a nála műveletlenebb tót és oláh néptől ezer számra menő műveltségi czikket kényszerült volna átvenni. Pedig a dolog a legújabb kutatások szerint így áll: nyelvünkben német vendégszó van körülbelül 1000, szláv 956, oláh 342, olasz 300, török 315, összesen: 2914. — Melich János a német vendégszók kimutatását kezdi meg. Bevezetésül szól a hangtani kritériumokról, melyek valamely szó német eredetét bizonyítják, azokról a kutatásokról, a melyek előtte a német vendégszók kimutatására irányultak s beszámol a használta forrásokkal. — Kiss Ignácz a Faludi Ferencz nyelvének jellemző sajátságait állította össze, kitüntetvén, mi tekintetben volt Faludi nyelvújító, s hogy újításai közül melyek mentek át a nyelvbe. — Prikkel Marián helyreigazító és pótló czikket közöl a ‚kutya' szó szerepléséhez a magyar szólásokban. Az ‚eb ura fakó' szólásban a *fakó* szót a színjelentésű *fakó* szóval hozza összefüggésbe; ellentétben Nagyszigethivel, a ki azt a *fakutya* összetételből rövidültnek gondolja. — Molnár Gerő az Egyetemes Regénytárban megjelent ‚Fogadalom' cz. franczia regénynek fordítását bírálja. — Az apróbb közlemények sorában megemlítjük, hogy Simonyi szerint a *vatalé* nemcsak a dunántúli Zalamegyében, hanem a székelységben is járatos szó s így a MünchC. zalamegyei eredete mellett nem épen döntő bizonyíték; Szarvas Gábor kimutatja, hogy az *‚elegyes ülés'* és *‚együttes ülés'* kifejezés egyformán helyes és magyaros; Mikó Pál olyan magyar szavakat sorol föl, a melyek az oláh bakák nyelvébe átmentek, mint: *kĕpĕnágĕ*: *köpönyeg, figyles*: *födeles, trumnyĕtás*: *trombitás, bĕkenyĕu*: *bekenő kefe, pokszij*: *packszíj*. A szerkesztő válaszol a hozzáintézett vitás nyelvészeti kérdésekre. Népnyelvhagyományok.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Az 1894. évi X. füzet első czikkében Heinrich Gusztáv a magyar születésű Giseke Miklós Detre német költő és lelkész származását tárgyalja. Kimutatja, hogy a róla és atyjáról, Giseke Pál nemes-csói evang. lelkészről szárnyra kelt téves hírek főforrása Rumy Károlynak részben rossz

Digitized by Google

értesülésén, részben félreértéseken alapuló közleményei, melyeket későbbiek még jobban elferdítettek. Giseke nem származik régi magyar családból és sohasem volt Kőszeghy, mert egy régi, a XVII. század második fele óta Hamburgban letelepedett német család sarja. Maga is Hamburgban született 1686. aug. 21-én, pap lett s 1718 óta volt a német evang. gyülekezet lelkésze Nemes-Csón (Vasmegyében), melyhez Kőszeg városa is tartozott. Neje is, kit kevéssel hazánkba utazása előtt vett el, hamburgi polgárleány, Krahmer Katalin volt. Nemes-Csón halt meg Giseke Pál 1724. április 19-én, miután csak 17 nappal halála előtt, költő fia Miklós Detre született, a kivel anyja még azon évben visszatért szüleihez Hamburgba. A költő itt nőtt fel, német egyetemeken tanult és 1765. febr. 13-án halt meg Sondershausenben mint ev. superintendens. — A második czikkben Bartal Antal befejezi «Találkozások a classicus és modern költészetben» czímű nagy tanulmányát; a harmadikban pedig Krausz Sámuel a görög és latin hangok kiejtéséről írt értekezését, melyben a fontos kérdést az ókori zsidó irodalom tanúságából világítja meg. Eredményei, hogy 1. a zsidók nem beszélték a görög nyelvet újgörögösen; az újgörög kiejtés tehát nem lehet eredeti, nem a valódi helyes kiejtés, hanem csak fejlődés és részben elfajulás; 2. de egyes hangzókat már úgy ejtettek, mint a mostani görögök; az érintett fejlődés tehát már az ókorban indult meg s megvolt a meglehetősen távol eső keleten is; 3. a zsidók feltűnő pontossággal alkalmazták a hehezetet merőben eltérőleg az újgörög kiejtéstől; 4. megkülönböztetik a quantitást is, a mi szintén az újgörög kiejtés régisége ellen bizonyít. A régi rabbinusi irodalom egyébként is igen gazdag oly becses anyagban, melyet a classica-philologia és archaeologia érdekében értékesíteni lehet. — Azután befejezi Baróti Lajos Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról szóló beható ismertetését, ezúttal is érdekes és becses adalékokkal igazítgatva és szélesítve az értékes kiadást. Ez utolsó közlemény tárgyalja Petőfinek 1848—49-ben írt költeményeit, ifjúkori zsengéit (1838—43.), a költőtől gyűjteményeiből kihagyott költeményeket és a nem-hiteles szövegű darabokat. — A hazai irodalom rovatában Demek Győző nem mond kedvező ítéletet Szőcs Gézának «Csokonai és az olasz költők» czímű kis tanulmányáról, mely újat nem tartalmaz és gazdag tévedésekben s hézagokban. — A külföldi irodalom rovatában Kont Ignácz befejezi a franczia philologiai irodalom 1891—93-ik évi termékeinek ismertetését, ezúttal a XIX. századi franczia irodalomra vonatkozó és az idegen irodalom (germán, román, szláv) nyelvek és irodalmak körébe tartozó munkákat tárgyalva. — A programmértekezések közül Bódis Jusztin hármat ismertet: Kalcsok Leo dolgozata, Róma és Karthágó a második pún háború idejében, csak ismeretes eredményeket foglal össze, a forrás-idézés gondos mellőzésével, leginkább Mommsen felhasználásával. Kollmann Gyulának az Iliás II. énekéről közzétett fordítása, egyes sikerültebb helyek leszámításá-

Digitized by Google

val, gyenge munka, mely az eredetit sem kellő hűséggel, sem nagyobb tévedések nélkül nem adja vissza; Király Pál dolgozata: «Forrásszemelvények a peloponnesusi háború történetéhez», nagyrészt fordításokat közöl Thukydidesből s Plutarchosból. Amazokban Zsoldos fordítását követi szerző, de el is rontja; a Plutarchosból vett részleteket nem vetette össze a bíráló másnemű fordításokkal. — Horvay Róbert kedvezően ítél Macher Edének a mesét és Lafontainet tárgyaló dolgozatáról, melynek csak néhány tévedését igazítja helyre. — Végre Petz Gedeon birálja Mihelics Károlynak a III. és IV. osztálybeli német nyelvtanításról írt czikkét, mely csak általánosságokban mozog s így a kérdés tisztázását nem igen viszi előbbre. — Gazdag vegyes közlemények, könyvészet, név- és tárgymutató és a XVIII. kötet czímlapja és tartalomjegyzéke egészítik ki a füzetet, melyhez még a budapesti Philologiai Társaság tagjainak s előfizetőinek névsora van csatolva.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály első ülése.

1895. január 7-én.

Zichy Antal osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Goldziher Ignácz, Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Thewrewk Emil r. tt. — Csengeri János, Asbóth Oszkár, Némethy Géza l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Szily Kálmán, Vécsey Tamás, Heller Ágost r. tt.; Nagy Gyula l. t. — Jegyző: Gyulai Pál r. t., osztálytitkár.

1. Simonyi Zsigmond r. t. felolvassa «Mondattani vázlatok» czímű értekezését.

2. Bartal Antal l. t. jelentést tesz a «Középkori Latinság Szótára szerkesztéséről s belőle mutatványokat olvas fel.

3. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri Simonyi Zsigmond r. és Csengeri János l. tagokat.

MÁSODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1895. január 14-én.

Tóth Lőrincz r. tag elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Fejérpataky László, Hampel József, Hegedűs Sándor, Jakab Elek, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignácz, Czobor Béla, Domanovszky Endre, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Pólya Jakab, Ráth Zoltán, Réthy László, Zsilinszky Mihály l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t.; Heller Ágost, Kőnig Gyula, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt.; Berczik Árpád, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Pauer Imre r. t. osztálytitkár.

Digitized by Google

4. ZSILINSZKY MIHÁLY l t. felolvassa «Taine mint történetíró» czímű tanulmányát.

5. POSCH JENŐ vendég bemutatja: «Az idő elmélete» czimű nagyobb dolgozatának egyes részleteit.

6 Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PAULER GYULA és VÉCSEY TAMÁS r. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1895. január 21-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak, az illető osztályból: Konkolyi Miklós t. t.; b. Eötvös Loránd. Fröhlich Izidor, Heller Ágost. Klug Nándor. Krenner József. Lengyel Béla. Mihalkovics Géza. Szily Kálmán. Thanhoffer Lajos r. tt.; Daday Jenő, Kherndl Antal. Klein Gyula. Lipthay Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór. Schmidt Sándor. Zipernovszky Károly l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre. Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: Kőnig Gyula r. t., osztálytitkár.

7. KŐNIG GYULA r. t. «Adalék a határozott integrálok» elméletéhez.

8. DADAY JENŐ l. t. «A Cyprois dispar anatomiai viszonyai.»

9. TANGL KÁROLY részéről: «Nagy kitérésű vízszintes lengések a földnehézség erőterében», előterjeszti FRÖHLICH IZIDOR r. t

10. SZILI ADOLF részéről: «Stereoskopikus kiséletek monokularis látástöbblettel», előterjeszti KLUG NÁNDOR r. t.

11. LANDAUER ÁRMIN részéről: «A vesehám szerkezetéről», előterjeszti KLUG NÁNDOR r. t.

12 TANGL FERENCZ részéről: «Élettani vizsgálatok a vasomotorius idegrendszerről», előterjeszti KLUG NÁNDOR r. t.

13. Osztálytitkár jelenti. hogy SCHEIBER S. «A szívmozgások tanához» czimű dolgozatát küldötte be közlés végett.

14. Elnök a jegyzőkönyv hitelesitésére FRÖHLICH IZIDOR r. és DADAY JENŐ l. tag urakat kéri fel.

NEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1895. január 28-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Szász Károly másodelnök; Hollán Ernő, Pulszky Ferencz, b. Radvánszky Béla. Tisza Kálmán. Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignácz, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, Lengyel, Béla, Pauer Imre. Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond. Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán. Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignácz. Badics Ferencz, Fayer László. György Endre. Marczali Henrik, Nagy Gyula. Némethy Géza. Óvári Lipót. Pulszky Ágost. Rados Gusztáv, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

15. B. RADVÁNSZKY BÉLA ig. és t. t. emlékbeszédet tart **Deák Farkas** r. tagról. — Az Emlékbeszédek során adatik ki.

16. A főtitkár bejelenti **Dankó József** l. tagnak, a theologia historica európaszerte ismert és tisztelt buvárának január 14-én és **B. Schlechta Ottokár** kültagnak, hírneves orientalistának, mult évi deczember 18-án bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalmas

Digitized by Google

részvéttel veszi tudomásul e gyászjelentéseket, s fölhívja a II., illetőleg I. osztályt, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak.

17. Özvegy Xantus Jánosné köszönetét fejezi ki az Akadémia részvéteért, melyet férje elhunytakor tanúsított. — Tudomásul vétetik.

18. Vajda Ödön, a cistercziek zirczi apátja, az Akadémia elnöksége részéről fölkéretvén, hogy néhai **Szvorényi József** t. tagnak, a cisterczi rend nagyérdemű tagjának netán fenmaradt **arczképét** az Akadémia Képes terme számára leendő lemásolás végett átküldeni kegyeskednék, mult évi deczember 2-án kelt levelében értesíti az Akadémiát, hogy Szvorényi Józsefnek néhai Kovács Mihály festő-művésztől festett arczképét a Magyar Tudományos Akadémia Képes terme számára kész örömmel fölajánlja. — Az Akadémia e nagybecsű ajándékot, mint a hazafiúi készség és rendtársi kegyelet nemes tanújelét, hálás köszönettel elfogadja s az arczkép fölfüggesztését elrendeli.

19. Az **1895. évi költségvetés** tárgyalása, a mult évi számadások későn történt elkészülte miatt, a február 4-én tartandó rendkívüli összes ülésre halasztatik.

20. Forster Gyula úrtól **Scitovszky János** herczegprimás nevére tett 15.000 forintos **alapítványnak** a Történelmi Bizottságban készített s az alapítótól elfogadott ügyrendi szövegezését az Akadémia egyhangúlag jóváhagyja s az Ügyrendbe igtatását elrendeli.

21. Pulszky Ferencz ig. és t. t. felhívja az Akadémia figyelmét a dr. Ferenczy Józseftől szerkesztett **Magyar Mesemondó és Historiák** czímű népirodalmi vállalat munkásságára. — Tudomásul vétetik.

22. Goldziher Ignácz r. t. átteszi a kairói alkirályi könyvtártól az Akadémia részére hozzáküldött arab munkát: Tárich Miszr (Egyiptom története) Ibn Ijásztól. Három kötet. — Köszönettel vétetik s átadatik a könyvtárnak.

23. A főtitkár a kézirattárnak egy újabb nagybecsű gyarapodásáról a következőkben tesz jelentést:

Az angol Athenaeum czimű folyóirat 1837-ben czikkeket közölt Magyarországról, melyekben különösen hangsúlyozva volt Magyarország fontossága Anglia kereskedelmi érdekeire. E czikkek feltűnést keltettek és szerzőjüket: Mr. Joseph Blackwellt, a bécsi angol követ, Sir Robert Gordon Bécsbe hívta s 1843-ban leküldötte Pozsonyba, hogy mint az angol kormány politikai ügynöke a pozsonyi diaetáról jelentéseket tegyen. Blackwell 1843-tól 1849-ig huzamos időn át tartózkodott Magyarországon. Bejáratos volt az arisztokrata körökbe s baráti viszony fűződött közte és a magyar közélet sok jelese között. Ismerte Széchenyit, a Batthyányakat, Lajost és Kázmért, Zichy Edmundot, melegen vonzódott Eötvös Józsefhez, tisztelte Szemerét s nagyon szerette Szalay Lászlót. Nem volt nevesebb ember a pozsonyi országgyűlésen, a pesti társas körökben, a kivel ne érintkezett volna. A forradalom alatt Lord Palmerstonnak küldött Magyarországról tudósításokat. Az ötvenes években Anglia consula lett előbb Lübeckben s aztán Stettinben. Itt elég ideje volt, hogy fiatalkori emlékeit és jegyzeteit összegyűjtse és egy nagy folio kötetbe leírja, melynek angol czíme: «Levelek és sürgönyök másolatai és kivonatai, hivatalos személyekhez intézve Blackwell Józseftől, magyarországi küldetései tárgyában». Egy másik kötetbe pedig gr. Batthyány Kázmér «Magyar államférfiak jellemrajza» czímű munkájának angol fordítását jegyezte be.

«Ezt a két kéziratot — mondja egy 1868-ban kelt kéziratában — örökségül hagyom fiamnak (más egyebet nem sokat hagyhatok neki), s ha szerencsésebb lesz, mint a milyen édes apja volt, ajándékozza majd ez irataimat a M. Akadémiának; mert méltók arra, hogy, mint azon idők nem érdektelen tanúi, közkönyvtárban helyet foglaljanak.»

Digitized by Google

Óhajtása teljesedett. Dr. Novy Gusztáv úrnak, a radegundi fürdőintézet tulajdonosának neje, kire ez iratok örökségképen szállottak, általam e két kötet kéziratot felajánlja az Akadémiának azzal a kéréssel, hogy ezeket kézirattárában megőrizni kegyeskedjék. — Az Elnökség fölkéretik, hogy e nagybecsű ajándékért az adományozó úrnőnek fejezze ki az Akadémia mély köszönetét.

24. Bejelenti a **könyvtár** részére érkezett ajándékokat, s köztük *a*) a cs. és kir. hadügyministeriumtól: Militärstatistisches Jahrbuch für 1893; *b*) Matlekovits Sándor l. tagtól: Magyarország államháztartásának története 1867—1893; *c*) Némethy Lajostól: Series Parochiarum et Parochorum Archi-diocesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum 1894; *d*) Ambrozovits Bélától: Az ár és fogyasztás, illetőleg termelés közti viszony; *e*) Henry Harrissetól: Christophe Colomb devant l'histoire. — Köszönettel vétetnek.

25. Előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent **kiadványok** jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

26. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri b. RADVÁNSZKY BÉLA t. és THALY KÁLMÁN r. tagot.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Pulszky Ferencz ig. és tt. levele. Tekintetes Akadémia! Dr. Ferenczy József által a vallás- és közoktatásügyi ministerium támogatásával szerkesztett Magyar Mesemondó és Historiák, regék czímű népirodalmi vállalatok egy teljes bekötött példányát négy kötetben szerencsém van a t. Akadémiának ezennel megküldeni.

Engedje meg a t. Akadémia, hogy ez alkalmat felhasználjam arra, hogy e nagy szolgálatokat tevő és elismerésre méltó vállalat fontosságáról és terjesztésének szükséges voltáról egyet-mást röviden elmondva, arra a t. Akadémia figyelmét felhívjam.

Már több mint egy évtizeddel ezelőtt szükségesnek vélte a vallás- és közoktatásügyi ministerium a népnevelés és a nép felvilágosítása érdekében, hogy az elterjedt ponyvairodalmi termékek, az ízléstelen és erkölcstelen rablóhistoriákat, babonákat dicsőítő férczelmények helyett valóban jó könyvek jussanak a nép kezébe. Megindította akkor a Jó könyvek czímű vállalatot, mely azonban elterjedésre soha sem jutott. E vállalat eredménytelensége miatt Ferenczy József bizatott meg, hogy Magyar Mesemondó czímen a nép számára oly olvasmányokat tegyen közzé, melyek hivatva legyenek, a nép gondolkozásmódját követve, annak erkölcsét javítani, kellemesen szórakoztatni, ismeretkörét tágítani.

A vállalat czélját és rendeltetését a legjobban töltötte be. Kilencz-éves fennállása alatt megjelent füzetei közel 8 millió (7 millió 850 ezer) példányban forognak a nép kezén.

Végtelen csekélyre szabott áruk lehetővé teszi, hogy egyre jobban terjedjenek és hogy a kiváló ügyességgel szerkesztett vállalat kiszorítsa, a minthogy kellő támogatás és terjesztés mellett talán végleg ki is fogja szorítani azon ízléstelen ponyvairodalmi termékeket, melyek a nép lelkületére, képzelmére károsan hatnak.

Mindezen a nép képzése érdekében tett fáradozásokért a szerkesztőt anyagi haszon nem jutalmazta, csak az erkölcsi elismerés, mely ilyen fontos cultur-missiót méltán megillet, az, melyre jogosan számíthat.

Ezért voltam bátor a t. Akadémia figyelmét Ferenczy József érdemes vállalatára, annak egyetlen teljes példányát, melyen a szerkesztő neve is ki van téve, rendelkezésére bocsátván, ezennel felhívni. Budapesten, 1895. január 2. ***Pulszky Ferencz.*** t. t.

Digitized by Google

A M. Tud. Akadémia vagyon-

Folyósz.	Activum	Osztr. értékben frt	kr.	frt	kr.
1	Értékpapirok:				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 205,100 frt 5%-os, 172,500 frt 4½%-os 356,500 frt 4%-os, 289,200 korona 4%-os korona-értékű al pari és kamatok 1894. deczember 31-ig	886326	45		
	b 110,000 frt 4%-os magyar aranyjáradék al pari és kamatok 1894. decz. 31-ig .	112732	28		
	c 797,600 korona 4%-os magyar koronajáradék al pari és kamatok 1894. decz. 31-ig	400129	33		
	d . Sorsjegyek értéke	500	—		
	e 30,750 frt italmérési jog kártalanítási kötvény al pari és kamatok 1894. deczember 31-ig	31441	87		
	f) Kisbirt. orsz. földhitelintézeti alapítványi okmány	5000	—		
	g) Magy. orsz. közp. tak. pénztári 4½%-os záloglevél 6000 frt al pari és kamatok 1894. deczember 31-ig	6090	—	1442219	93
2	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyvkészlete és egyéb fölszerelései értéke . .			1000000	—
3	Kívülfekvő alapítványok:				
	a) 6%-os alapítványok	22101	—		
	b) 5%-os alapítványok	52340	—		
	c) 4%-os alapítványok	84	—		
	d) kamatnélküli alapítványok: frt 26,972.33				
	aa) Kazinczy-alapítvány, széphalmi és felső-regmeczi ingatlanai . . . » 25,000.—				
	bb) Román Ferencz alapítványa, munkácsi és beregmegyei ingatlanai . » 454.57				
	cc) pacséri birtok . . . » 28,988.70	81415	60	155940	60
4	Hátrálékos kamatok a föntebbi alapítványok után			818	30
5	Követelések:				
	a) Magyar földhitelintézet	8536	—		
	b) többi követelések	67838	09	76374	09
6	Előre kifizetett, 1895. évre eső illetmények .			2454	66
7	Künnlevő előlegek			1528	99
8	Házbér-hátrálék			114	52
				2679451	09

mérlege 1894. deczember 31-én.

Folyószám	Passivum	Osztr. értékben frt	kr	frt	kr.
1	Külön alapok az Akadémia kezelése alatt:				
	a) Székely kivándorlási alap	10776	99		
	b) herczeg Czartoryski-alapítvány	1151	97		
	c) Reguly-alap	404	01		
	d) Udvardy Cherna János jubiláris alapítványa	330	75		
	e) Tisztviselők nyugdíjalapja	5931	11		
	f) Kazinczy-alap készpénzben	3682	18		
	g) Semsey-alapítvány	100000	—	122277	01
2	Különféle tartozások			39766	38
3	Előre fizetett házbér, mely az 1895. évet illeti			1791	52
4	Vagyonmérleg:				
	Vagyon 1894. január 1-én	2382479	40		
	1894. évi tiszta nyeremény	133136	78	2515616	18
				2679451	09

Budapesten, 1894. deczember 31-én.

Magyar földhitelintézet

mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Lukács. **Trebitsch.**

Digitized by Google

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	Kiadás	Osztr. értékben frt	kr.	frt	kr.
1	*a*) Rendes tagok fizetése	1003	75		
	b) Főbb tisztviselők fizetése	7900	02		
	c) Többi tisztviselők fizetése.	10500	–		
	d) Szolgák fizetése és ruházata . . .	4990	05		
	e) Nyugdíjak	4799	30		
	f) Segélyezés, nyugdíj-járulék és jutalmak	1089	70	30282	82
2	Almanach és értesítő kiadása			4952	62
3	Az I. osztály és bizottságai részére . . .				
	a) Osztályi kiadások	1951	–		
	b) Nyelvtudományi bizottság	6880	–		
	c) Irodalomtörténeti bizottság	2672	70		
	d) Philologiai bizottság	2872	72		
	Valóságos kiadás 1894. évben	14376	42		
	Ebből lejár az 1893. évről fenmaradt . .	114	52		
		14261	90		
	Előirányzott összeg 1894. évre	15000	–	15000	
	Marad az I. osztálynak 1895. évre . . .	738	10		
4	A II. osztály részére:				
	a) Osztályi kiadások	7310	17		
	b) Történelmi bizottság	10528	44		
	c) Archaeologiai bizottság	7116	12		
	d) Nemzetgazdasági bizottság	4197	–		
	Valóságos kiadás 1894. évben	29151	73		
	Ebből lejár az 1893. évről fenmaradt 12,512.86				
	Történelmi bizottság részére befolyt összeg 483.48				
	Archaeologiai bizottság részére befolyt összeg 1.350.–	14346	34		
		14805	39		
	Előirányzott összeg 1894. évre	29000	–	29000	
	Marad a II. osztálynak 1895. évre	14194	61		
5	A III. osztály részére:				
	a) Osztályi kiadásokra	7824	27		
	b) Természettudományi bizottság . . .	5529	99		
	c) Hadtudományi bizottság	2513	77		
	Valóságos kiadás 1894. évben	15868	03		
	Ebből lejár az 1893. évről fenmaradt 420.66				
	Földdelejességi fölvételekre befolyt 1,000.–				
	Halavács Gyulától befolyt . . . 250.–	1670	66		
		14197	37		
	Előirányzott összeg 1894. évre	16000	–	16000	
	Marad a III. osztálynak 1895. évre . . .	1802	63		
6	Könyvkiadó-bizottság, az akad., természettud. és orvosi könyvkiadó-vállalatok segélye .	3000	–	3000	
	A könyvkiadó-vállalatra befolyt a f. évben .	9631	47		
		12631	47		
	Könyvkiadó bizottság ez évi kiadása . . .	16876	73		
	1894. évben több kiadás	4245	26		

Digitized by Google

nyeremény számlája 1894. deczember 31-én.

Folyósz.	Bevétel	Osztr. értékben frt	kr.	frt	kr.
1	Bevételezett kamatok:				
	a) alapítványok kamatai	7936	42		
	b) különféle kamat	3982	26		
		11918	68		
2	Értékpapirok után	55775	73		
3	Házbér	39388	64		
4	Könyvek eladásából	10000	—	117083	05
5	Országos dotatio:				
	a) történelmi és irodalomtörténeti czélokra	15000	—		
	b) műemlékek kiadására	5000	—		
	c) természettudományi czélokra . . .	5000	—		
	d) könyvtárra	5000	—		
	e) ó-kori classicusok kétnyelvű kiadására	1500	—		
	f) Akadémia összczéljaira	8500	—	40000	—
6	Ingatlanokból			1041	55
7	Hagyományok			9751	48
8	Magyar kereskedelmi csarnok befizetése . .			158	50
9	Uj alapítványok			34187	50
10	Báró Rudics hagyománya			90000	—
11	Árfolyamkülönbözet az év folyamán vett értékpapiroknál, melyek e mérlegben pari árfolyam szerint vétettek fel			5915	—
12	Elévült tartozások leírása			128	66
				298265	74

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	Kiadás	Osztr. értékben frt	kr.	frt	kr.
	13.642 frt 55 kr. könyvek eladásából ez évben, leírásra használtatott	3642	55		
	Ez évben deficit	602	71		
	Lejár a II. osztály mult évi maradványából a könyvkiadó-vállalat deficitje fedezésére	204	30		
		398	41		
	A mult évről fenmaradt tartozás	2312	60		
	Tehát törlesztetlenül fennáll 1895. évre . .	2711	01		
7	Gróf Széchenyi I. munkái kiadására . . .			1184	24
7a	Kazinczy levelezése kiadására (1002 frt 87 kr. a Kazinczy-alapból).				
7b	Szinnyei Magyar Irók életrajzára			1600	—
7c	A milleniumi kiadvány előkészítésére. . .			1229	26
8	Jutalmakra			12169	60
9	Budapesti Szemle segélyezésére.			4000	—
10	Előfizetés az Ungarische Revue-re			1500	—
11	Előfizetés a Naturwiss. Berichte-re . . .			1500	—
12	A könyv- és kézirattárra			6111	83
13	Az Akadémia épületeire			10834	04
14	Ügyvédi. irodai és vegyes kiadásokra . .			5732	59
15	Adó			12709	13
16	Kamatok, alapítványok és alapok után . .			1030	83
17	Előre nem látott kiadások			3492	—
18	Visszatérítés az alaptőkének és pedig leírás az akadémiai nagyterem kifestésére képzett alapból			3600	—
				164928	96
19	Leírás			200	—
				165128	96
20	Tiszta eredmény, mely az akadémiai vagyont szaporítja			133136	78
				298265	74

nyeremény számlája 1894. deczember 31.

Folyósz.	Bevétel	Osztr. értékben frt	kr	frt	kr.
	Áthozat			298265	74
				298265	74

Budapest, 1894. deczember 31-én.

Magyar földhitelintézet

mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Lukács. **Trebitsch.**

Az osztályok és bizottságok részére föntartott maradékok 1894-ről.

Az I. osztály és bizottságai részére	738	frt	10	kr.
A II. osztály részére	1998	»	87	»
A Történelmi Bizottság részére	4861	»	18	»
Az Archaeologiai Bizottság részére	7131	»	56	»
A Nemzetgazdasági Bizottság részére	203	»	—	»
A III. osztály részére	1346	»	18	»
A Mathematikai és Természettud. Bizottság részére .	456	»	45	»

Digitized by Google

Bevételek állása 1894. deczember 31-én.

Költségv.-sz.		Mérleg szám	Bevételezések 1894 évben frt	kr.	Költségvetés 1894. évre frt	kr.	Költségvet. 1895. évre frt	kr.
1	Alapítványi kamatok . . .	1. a)	7,936	42	7,800	—		
	Uj alapítványok kamatai .				6,000	—		
2	Követelések	1. b)	3.982	26	2,500	—		
3	Értékpapirok	2	55,775	73	55,000	—		
4	Ingatlanokból	6	1,041	55	3,500	—		
5	Házbér	3	39,388	64	39,000	—		
6	Könyvek eladásából . . .	4	10,000	—	10,000	—		
7	Országos dotatio	5. a—f)	40.000	—	40,000	—		
	Az 1894. évre készített előirányzat főösszege . . .				163,800	—		
	Bevételezések 1894. évben		158.124	60				
	1894. évben *kevesebb* vétetett be, szemben az előirányzott összeggel . .		5,675	40				
			163,800	—	163,800	—		
	Bevételek mint fent . . .		158.124	60				
	1894. évre előirányzott öszszeg mint fent				163.800	—		
	Hagyományok	7	9,751	48				
	Magyar kereskd. csarnok (Széchenyi alapítvány) .	8	158	50				
	Uj alapítványok	9	34,187	50				
	Báró Rudics hagyománya	10	90,000	—				
	Árfolyam-különbözet az évfolyamán vett értékpapiroknál, melyek e mérlegben pari árfolyam szerint vétettek fel	11	5.915	—				
	Elévült tartozások leirása	12	128	66				
	Összes bevétel 1894. évben, illetőleg a veszteség- és nyereség-számla főösszege		298.265	74				
	Több vétetett be				134.465	74		
	A veszteség- és nyereségszámla főösszege . . .		298,265	74	298,265	74		

Budapesten, 1894. deczember 31-én.

Magyar földhitelintézet

mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Lukács. **Trebitsch.**

Digitized by Google

A M. T. Akadémia részére 1894-ben befolyt hagyományok, adományok és új alapítványok.

Folyósz.		Osztr. értékben frt	kr.	frt	kr.
	I. Uj alapítványok.				
1	Jókai Mór 2000 koronás alapítványa . . .	1000	—		
2	Vaszary Kolos bibornok herczegprimás alapítványa	5000	—		
3	Forster Gyula alapítványa Scitovszky János herczegprimás nevére	15375	—		
4	Forster Gyula alapítv. Forster János nevére	12812	50	34187	50
1	II. Báró Rudics **hagyománya**			90000	—
	III. Hagyományok határozott rendeltetéssel.				
1	Dr. Pollák Henrik hagyománya			6000	—
	IV. Hagyományok határozott rendeltetés nélkül.				
1	néhai Dr. Pados János hagyománya . . .	100	—		
2	» Szikora János » . . .	5	—		
3	» Simon Gyula » . . .	20	—		
4	» Ipolyi Arnold » . . .	126	48		
5	» Kovács Ferencz » . . .	2000	—		
6	» Antal János » . . .	100	—		
7	» Megyeri Krausz Mayer hagyománya .	1000	—		
8	» Sebestyén Géza hagyománya . . .	400	—	3751	48

Előirányzat 1895-re.

Bevétel :

		1894-ben :	1895-re :
I.	Alapítványok kamatai	13.800 . . .	4.100 frt
II.	Követelések	2.500 . . .	3.200 »
III.	Értékpapirok kamataiból	55.000 . . .	62 000 »
IV.	Ingatlanokból	3 500 . . .	1.500 »
V.	Házbér	39.000 . . .	41.000 »
VI.	Könyvek eladásából	10.000 . . .	10.000 »
VII.	Országos dotatio :		
a)	Történelmi és irodalomtörténeti czélokra .	15.000 . . .	15.000 »
b)	Műemlékek közzétételére	5.000 . . .	5.000 »
c)	Természettud. kutatásokra	5.000 . . .	5.000 »
d)	Classica-philologiai czélokra	1.500 . . .	1.500 »
e)	Könyvtárra	5.000 . . .	5.000 »
f)	Az Akad. szabad rendelkezésére	8.500 . . .	8.500 »
		163.800 . . .	161.800 frt

Digitized by Google

Kiadás:

I.	Személyes járandóságok	30.600 . . .	30.965 frt
II.	Általános kiadások:		
	Értesítő		
	Almanach		
	Akad. kiadványok jegyzéke	5.000 . . .	5.000 »
	Helyesírási szabályok . . .		
III.	I. osztály és bizottságai	15.000 . . .	15.500 »
IV.	II. » » »	29.000 . . .	29.000 »
V.	III. » »	16.000 . . .	16.000 »
VI.	Könyvkiadó vállalatok segélyezésére:		
	a) Az Akadémiai Vállalatra	— . . .	— »
	b) A Természettudományi-társulat részére	2.000 . . .	2.000 »
	c) Az orvosi vállalat részére	1.000 . . .	1.000 »
VII.	Gr. Széchenyi István munkáinak kiadására	1.500 . . .	1.500 »
VIIa.	Kazinczy levelezése kiadására*	— . . .	— »
VIIb.	Szinnyei: Magyar Írók életrajzára . . .	1.600 . . .	1.200 »
VIIc.	A millenniumi kiadvány előkészítése ** .	1.500 . . .	— »
VIII.	Jutalmakra	9.000 . . .	6.600 »
IX.	Budapesti Szemle segélye	4.000 . . .	4.000 »
X.	Előfizetés az Ungar. Revue példányaira .	1.500 . . .	1.500 »
XI.	Előfizetés a Naturwissenschaftl. Berichté-re	1.500 . . .	1.500 »
XII.	Könyvtárra:		
	a) Vásárlásokra		
	b) Könyvkötésre		
	c) Kisebb kiadások	6.000 . . .	6.000 »
	d) A kézirattár rendezéseért tiszteletdíj .		
XIII.	Akadémia épületeire, rendes kiadások:		
	a) Fűtés		
	b) Világítás		
	c) Vízfogyasztás		
	d) Kéménysöprés, bádogosmunkák, mesteremberek	7.400 . . .	7.400 frt
	e) Tisztítás és apróbb kiadások		
	f) Rendkívüli kiadások	2.600 . . .	4.600 »
XIV.	Vegyes kiadásokra:		
	a) Akad. kiadványok expedítiója . . .		
	b) A F. H. I. főkönyvvivőjének tiszteletdíja .		
	c) Ügyvédi költségek		
	d) Kisebb nyomtatványok	5.000 . . .	5.000 »
	e) Irodai kiadások		
	f) Biztosítási díj		
XV.	Adó	13.000 . . .	13.000 »
XVI.	Kamat az Akadémia kezelte alapok után .	1.500 . . .	1.200 »
XVII.	Visszatérítés az alaptőkének	3.600 . . .	3.600 »
XVIII.	Előre nem látott kiadásokra	3.000 . . .	3.000 »
		161.300 . . .	159,565 frt
	Az alaptőke szaporítására	2.500 . . .	2.235 »
		163.800 . .	161.800 frt.

*) A Kazinczy-alap készpénzéből: 1600 frt.
**) Az e czélra előirányzott 8000 frtból a szükséghez képest, utólagos budgetszerű elszámolásra.

Digitized by Google

Főtitkári jelentés az 1894. évi számadásokról.

A M. tud. Akadémia *bevételei* 1894-ben, egészben véve, teljesen megfeleltek az előirányzatnak. A «Bevételek állása» czímét viselő pénztári kimutatásból az következnék ugyan, hogy 1894-ben 5675 frt 40 krral *kevesebbet* vettünk be, az előirányzattal szemben; ha azonban figyelembe vesszük, hogy eladott könyvekből tényleg 13.642 frt 55 kr. folyt be (l. Veszteség- és Nyereményszámla 6. pontját), s a «Bevételek állásában» mindamellett csak 10.000 frt szerepel e czímen, a 3642 frt 55 kr. fölösleg pedig a Könyvkiadó Vállalat tartozásainak törlesztésére fordíttatott, úgy kitűnik, hogy csakis 2032 frt 85 krral vettünk be kevesebbet, mint a mennyit előirányoztunk. De még ez a hiány is csak látszólagos, a mennyiben a b. Rudics József hagyatékából befizetett 93.000 frtból, szorosan véve, mintegy 88.000 frt lett volna tőkésítendő; az Igazgató Tanács azonban (Akad. Ért. V. 500. l.) a hagyományozó iránti kegyeletből elrendelte, hogy az időközi kamatok egy részének hozzászámításával a Rudics-alapítvány 90.000 frtra kerekíttessék ki.

A *kiadásokban* azonban tényleg túlléptük az előirányzatot 3628 frt 96 krral Jutalmakra, az előző évek statisztikája alapján, kerek számban 9 ezer frt volt előirányozva, kiadtunk pedig odaítélt jutalmak és pályadíjak czímén (Veszt. és Nyr. Számla 8. pont) több, mint 12 ezer forintot. Bárcsak mennél többször lenne alkalmunk *e czímen* az előirányzatot túllépni; ennek bizonyára az Akadémia örülne leginkább.

Az Akadémia vagyona a lefolyt évben mindamellett jelentékeny összeggel, több mint 133 ezer frttal szaporodott, hagyományok, adományok és új alapítványok czímén. Ezek között első helyen állnak b. Rudics József 90.000 frtos, Forster Gyula (két czímen) 27.500 frtos, Pollák Henrik 6000 frtos, Kovács Ferencz 2000 frtos alapítványai, Vaszary Kolos herczegprimás 5000 frtos, Jókai Mór 1000 frtos adományai és megyeri Krausz Mayer 1000 frtos hagyománya. Itt említem meg, hogy Semsey Andor 100.000 frtos adománya is már egészen be van fizetve.

Az Akadémia vagyona, az 1894. deczember 31-én lezárt mérleg szerint, 2,515.616 frt 18 kr., tehát kerek számban $2^1/_2$ millió forint. Ebből 1 m. az Akadémia épületeire, könyvtárára és fölszereléseire van számítva, $1^1/_2$ m. pedig értékpapirokban, künn levő alapítványokban és vidéki ingatlanokban fekszik. A vagyon brutto-jövedelme kerek számban 108 ezer frt volt; az adót (13 ezer) és az épületek fentartása költségeit (10 ezer) leszámítván, maradt belőle: 85 ezer forint tiszta jövedelem, vagyis 34 promille. Ehhez járul az országos dotatio 40 ezer forinttal, könyvek eladásából több mint 23 ezer frt (9600 frt Könyvkiadó Vállalatból és 13.600 frt egyéb kiadványokból). Rendelkezésre állott tehát mintegy 148 ezer forint.

Elemezzük ugyanúgy, a nagyobb tételek szerint, a kiadásokat:

Támogatásra szoruló tudományos vállalatok, folyóiratok segélyezése: 21.000 frt; írói tiszteletdíjakra: 33,000 frt; pályadíjakra, jutalmakra 12,000 frt; könyvtárra 6000 frt; nyomdáknak és műmellékletekért: 31,000 frt; személyi járandóság czímén (titkári, könyvtári, irodai és szolgaszemélyzet, összesen 21 egyén tiszteletdíjára, illetőleg fizetésére) 26.000 frt; nyugdíjakra: 4000 frt; irodai és vegyes kiadásokra: 6000 frt; visszatérítés az alaptőkének: 4000 frt. A többi az osztályok pénzmaradékát szaporította.

Digitized by Google

Arra kell törekednünk, hogy az Akadémia rendelkezésére álló összeg legnagyobb része búvárlatok, kutatások s irodalmi művek előmozdítására és jutalmazására fordíttassék s hogy e szerint a nyomda-költségeket az eladott könyvekből befolyó jövedelem egymaga fődözze.— 1889-ben eladott könyvekből, beleértve a Könyvkiadó-Vállalatot is, mindössze 10 ezer frt folyt be, s nyomdaköltségekre 38 ezer frtot fizettünk ki, tehát a hiány 28 ezer frt volt. — 1894-ben befolyt 23 ezer frt, kiadatott 31 ezer frt; a hiány most már csak 8 ezer frt, tehát 20 ezerrel kevesebb, mint öt év előtt. Mind az, a mit egynémely napilap az Akadémia pinczéiben penészledő kiadványokról még most is mesél, nem egyéb tehát rég elkoptatott elméskedésnél. Először is nem tartunk már évek óta egyetlen egy könyvet sem pinczében, az összes kiadvány-készlet az Akadémia könyvtárával egy soron van elhelyezve; másodszor a közönség még soha, a mióta csak az Akadémia fennáll, nem tanúsított olyan érdeklődést az Akadémia kiadványai iránt, mint az utolsó években.

KÖRLEVÉL

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA T. TAGJAIHOZ.

Hivatkozva az Akadémia Ügyrendjének 12. §-ára, emlékeztetem a M. T. Akadémia tagjait, hogy az 1895-ik évi választásra a tagajánlások 1895. február 28-ig küldendők be a főtitkári hivatalhoz.

Tájékozásul megjegyzem, hogy az Alapszabályok 22. §-a és az Ügyrend 2. §-a értelmében

az I. oszt. A) nyelvtudományi alosztályában: 4 lev. tag,
B) széptudományi alosztályában: 1 lev. tag,
a II. oszt. 1 tiszteleti tag,
a II. oszt. A) bölcs. és társad. alosztályában: 6 lev. tag,
B) történettud. alosztályában: 1 rendes és 4 lev. tag,
a III. oszt. 1 tiszteleti tag,
a III. oszt. A) math. és phys. alosztályában: 1 rendes és 6. lev. tag,
B) természetrajzi alosztályában: 1 rendes és 8 lev. tag

választható legföljebb.*

Budapest, 1895. február 5-én.

Tisztelettel

Szily Kálmán,
főtitkár.

* A postán szétküldött körlevélbe egy hiba csúszott be, a mi itt ki van igazítva.

Digitized by Google

Megjelenik minden hó 15-én három-négy ívnyi tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő s kiadó hivatal a Magyar Tudom. Akadémiában.

VI. KÖTET. 1895. Márczius 15. 3. FÜZET.

Taine, mint történetíró.

(*Zsilinszky Mihály* lt. január 14-én tartott előadása.)

Előadó egy nagyobb tanulmányt írt Taineről, mint történetíróról. Ennek egy kisebb részletét olvasta fel a január 14-iki ülésen. Rövid bevezetés után különösen azon nagy mű ismertetésére tért át, melyet Taine saját hazájáról, *a jelenkori Francziaországnak alakulásáról* írt s melyről annak idején a legellentétesebb kritikák jelentek meg.

E mű kétségkívül a legjelesebb irodalmi termékek közé tartozik, melyek valaha a franczia forradalomról irattak. A történelemnek egészen új forrásait kereste fel szerző, hogy mennél hívebb képet festhessen a letünt emberek és viszonyok közreműködéséről. Taine behatolt az emberi cselekedetek titkos műhelyébe. Nem elégedett meg az események leírásával, hanem kereste lélektani összefüggésüket. Alig volt valaha tudós ember, a ki a természet és emberi élet tüneményeiben őszintébb lelkesedéssel és szigorúbb következetességgel kereste volna a törvényt, az igazságot, mint ő. Semmit nem fogadni el vakon igaznak; mindent az ész törvényei szerint bírálni és tanulmányozni: ez volt a jelszava. S e jelszóhoz képest egy külön történelmi methodust teremtett magának.

Miben állott ez a methodus?

Abban, hogy ő mint historikus, az emberi cselekedetekre is a természettudomány törvényeit alkalmazta.

Nem hiába bámulta az angol irodalom óriásait. Azoktól tanult legtöbbet, habár nem lehet tagadni, hogy saját honfitársai között is talált hozzá méltó mesterekre. Darwinnak a természeti kiválásról szóló tana; Bucklenek az angol civilisatio története; Stuart Millnek inductiv rendszere azt a gondolatot erősítették meg benne, hogy az erkölcsi dolgokban is olyan összefüggés van, mint a természet tárgyai között.

Digitized by Google

Ezen meggyőződésből indulva ki, kutatta Taine az emberi társadalmat, a franczia nemzet multját, az eszmék és emberek közötti összefüggést és látta, hogy történetírónak, ki a multnak képét híven akarja a jelenkor embereinek szeme elé állítani, óriási feladata van.

Mindenek előtt le kell győznie azon nehézségeket, melyek abból származnak, hogy a multból csak emlékek és történeti iratok maradtak fenn, melyeken keresztül lehet egyedül *az élő emberig* eljutnia. A történelmi emlékek és okiratok halmazából az igazi történelem csak akkor emelkedik ki, ha a történetíró az idők tanulságán keresztül meg kezdi különböztetni az élő embert, a szenvedélyekkel felruházott, szokásokkal és hajlamokkal bíró cselekvő embert, hangjával és arczulatával, mozdulataival és öltözetével, tisztán és tökéletesen, mintha csak most találkoznánk vele az utczán.

Taine szerint: nyelv, törvényhozás, katechismus nem más, mint elvont dolog. A cselekvő ember, a testi és látható ember, a ki eszik, jár, verekszik, dolgozik és küzd — ez a teljes és tökéletes. Hagyjátok el — úgymond — az alkotmányok és gépezeteik, a vallások és rendszereik elméletét és igyekezzetek az embereket műhelyeikben látni, hivatalaikban és rétjeiken, saját egükkel, talajukkal, saját házaikkal, ruháikkal, műveltségükkel, lakomáikkal feltüntetni, . . . szóval *tegyük a multat jelenné.*

De előtte a testi, a látható és cselekvő ember csak külső jel, mely alatt a láthatlan, a belső szellemi lényt kell tanulmányozni.

A külső ember alá benső ember van rejtve, s amaz csak ezt nyilatkoztatja ki. És mi az a benső ember? Az emberi érzések és tehetségek összesége, ama végtelen új világ, melynek hű feltárása teszi tulajdonképeni tárgyát a történetírónak. Ha ez elég kritikai neveléssel bír, képes lesz egy épület minden ékítménye, egy festvény minden vonása, egy irat minden mondása alatt megkülönböztetni azt a különös érzést, melyből az illető ékítmény, a vonás, a mondás származott. Míg szeme a szöveget olvassa, lelke és szelleme az indulatok és fogalmak folytonos hömpölygését és váltakozó sorozatát követi, melyekből e szöveg keletkezett. Követi az ember psychologiáját.

Taine olyan nagy súlyt helyez eme psychologiára, hogy nem kételkedik azon meggyőződésének kifejezést adni, mely szerint az «elenyészett érzéseknek ezen határozott és kipróbált sejtelme újította meg napjainkban a történelmet». A régiek ismerték az embert, de nem ismerték az embereket, nem hatoltak be a lelkébe; nem látták a lelkek végtelen különféleségét és csodálatos szövevényét; nem tudták, hogy valamely nép és kor erkölcsi

Digitized by Google

alkotása éppen olyan sajátos és különös, mint valamely növény-család vagy állatfaj alkotása.

Ma a történelem éppen úgy, mint az állattan, megtalálta anatomiáját; s azon irók közül, kik Herder, Müller Ottfried és Göthe óta szakadatlanul működtek a felfogások javitásán, különösen Carlylet és Sainte-Beuve-öt emeli ki. Ez utóbbit e téren egyenesen mesterének vallja. Ettől tanulta megfigyelni azt, hogy a belső és láthatatlan ember állapotai és műveletei bizonyos általános gondolkozási és érzési módokban találják fel okaikat.

Nem lehet tagadni, hogy az emberi érzésekben és eszmékben van rendszer; ennek első rugói bizonyos általános vonások, bizonyos szellemi és szóbeli jellemző tulajdonok, melyek valamely faj, valamely század vagy valamely ország minden emberével közösek. Éppen úgy, mint az ásványtanban a kristályok, bármily különbözőek, bizonyos egyszerű formákból származnak, a történelemben is a polgárosodások, bármily különbözőek, bizonyos egyszerű szellemi formákból keletkeznek.

Taine ily irányú kutatásaiban arról győződött meg, hogy minden emberi cselekvés, alkotás, alkotójának bizonyos állandó lélektani állapotát tükrözi vissza; hogy minden emberi művön ott van az illető hajlamainak, tehetségeinek, rokon- és ellenszenveinek, természeti tulajdonainak és szokásainak egyéni kinyomata . . .

Szerinte az egyén nem elszigetelt jelenség, hanem a hely és idő, a viszonyok és a nevelés összes tényezőinek természetes productuma. Oly felfogás, melyet előtte már a franczia Montesquieu, a német Herder és az angol Buckle is formuláztak, de ezeknek egyike sem alkalmazta azt oly hajthatatlan logikával, mint ő.

Tainenek kedvencz theoriája a történeti nagy emberekre nézve az, hogy azok *a faj*, *a környezet* és *az időpont* eredményei, hogy ezekben tükröződik vissza az emberi tehetség legnagyobb mértéke; általános áramlatuk hozza felszinre a művészeket, az államférfiakat és a vallási reformátorokat, szóval: mindazon kiváló szellemeket, kik koruknak és fajuknak eszményeit megvalósitják . . .

A faj alatt ő az embereknek azon veleszületett és örökölött tehetségeit érti, melyeket magával hoz a világra, s melyek rendesen össze vannak kötve a vérmérsékletben és a testalkatban élesen kiváló különbségekkel. Ezen tehetségek különfélék a népek különfélesége szerint.

A környezetet részint a természet, részint az emberek adják meg. Néha az éghajlat, néha a politikai körülmények, néha pedig a társadalmi viszonyok hatnak közre. Tekintsünk magunk körül — írja Taine — tekintsük bárminő faj vezérlő ösztöneit és beleoltott tehetségeit, szóval egész szellemi irányát . . . leg-

Digitized by Google

többször e tartós helyzetek, e környező viszonyok egyikének művét találjuk ott; művét valamely állandó és óriási nyomásnak, mely egy tömeg emberre, egyenként és összesen, nemzedékről-nemzedékre nem szünik meg hatást gyakorolni.

Az időpont szerepe szintén kétségtelen.

A mint a nemzeti jelleg és a körülmények határozó hatást gyakorolnak az események fejlődésére, azonképen hat erre azok megtörténtének időpontja is. Ez alapítja meg az időben egymást követő dolgoknak összefüggését, ez teremti meg az úgynevezett *feltételezettségi* viszonyt, melynél fogva bizonyos történeti tények csak az előzmények tényei után következhetnek, ők maguk is feltételül szolgálván a jövőre. Az angol forradalom egyfelől az angol nép jelleméből, másfelől a Tudoroktól a Stuartokra örökül hagyott despotismusból eredt. XIV. Lajos monarchiája szintén egyrészt a Bourbonok alatt kifejlődött nemesi anarchiából származott.

A nagy művészek is rendesen elődeik vállán emelkednek magasra. Az egyik előd, a másik utód; az egyiknek nincs mintája, a másiknak már van. Úgy áll itt a dolog valamely néppel — mondja Taine — mint egy növénynyel: ugyanazon nedv, ugyanazon hőmérsékben és ugyanazon talajon, fokozatos működésének különböző szakaszaiban különféle alakulásokat hoz létre, bimbót, virágot, gyümölcsöt, magvat, — úgy, hogy a következőnek feltétele mindig a megelőző, és ennek halálából születik.

Ez az a törvény, mely szerint a nagy történeti áramlatok alakulnak, azaz valamely szellemi forma vagy uralkodó eszme hosszas uralkodásai, mint az önkéntes alkotások azon korszaka, melyet renaissancenak nevezünk, vagy a szónoklati osztályozások időszaka, melyet classikus kornak hívnak, vagy a mystikus synthesisek azon sorozata, melylyel Németország, India és Görögország keletkezésénél találkozunk.

Taine egész biztossággal állítja, hogy az ismeretlen alkotásokat, melyek felé a századok áramlata hajt bennünket, egészen a három őserő, t. i. a faj, a környezet és az időpont kelti életre és szabályozza. Azt mondja, hogy ha ezeket az erőket meg lehetne mérni és számokkal jelölni, akkor a jövendő polgárosultság tulajdonait, mint valami formulából, ki lehetne belőlük vonni; és ha daczára jelzéseinek, látható bizonytalanságának és mértékünk nagy hiányosságának, némi fogalmat akarunk alkotni általános sorsunkról, akkor ezen erők megvizsgálására kell alapítanunk jövendőlésünket. Mert midőn azokat elszámláljuk, a cselekvő erők egész körén áthaladunk és ha tekintetbe vettük a fajt, a környezetet és az időpontot, azaz a belső rugót, a külső nyomást és a már megszerzett serkentést, akkor a mozgásnak nem csupán valódi, hanem minden lehetséges okait is kimerítettük.

Digitized by Google

A történelmi alakulások minden ágának megvan a maga külön erkölcsi állapota, megvan a maga törvénye, melynél fogva egyik-másik hirtelen kiemelkedik, mint a festészet Flandriában és Hollandiában a XVII. században, mint a költészet Angliában a XVI. században, mint a zene Németországban a XVIII. században. Az ilyen jelenségek törvényét és psychologiáját kell alaposan tanulmányozni; mert valamint a csillagászat alapjában nem egyéb, mint mechanikai, és a physiologia vegytani problema: éppen úgy a történelem lényegileg nem egyéb psychologiai problemánál. Fájdalom, a problema megoldására még eddig kevés kisérlet történt. Sainte-Beuve és ennek nyomán Taine megmutatták, mennyi hasznot lehet húzni egy irodalmi emlékből, ha valaki ki tudja belőle venni a lelket. Egy-egy gazdag tartalmú műben, egy-egy hatalmas történelmi férfiúban ott találjuk egy léleknek, gyakran egy századnak, néha egy egész fajnak psychologiáját.

Ilyenek a történelmi *typusok,* az emberi nem különféle változatainak legtökéletesebb typusai, melyeket Taine mindig mesterileg tudott kiválasztani és elrendezni.

Mikor osztályoz, mikor a typusok egyikét a másikának alárendezi értékük és hatásuk szerint, érezzük, hogy minden érdekli, de érdeklődése és bámulata leginkább azok iránt nyilvánul, a kik bármiféle typust teljesen valósítanak meg.

Taine logikai tehetsége hozta létre elméletét, mely nála a legkérlelhetetlenebb determinismussá lett. Ez a determinismus teszi alapját minden haladásnak és minden tudományos kritikának. Ebben keresi és találja fel a történelmi cselekmények magyarázatát úgy, mint a szellemi művek magyarázatát is.

Szellemének logikai munkájában mindig tényekkel számolt, melyeket rendkívül éles szemmel figyelt meg, fáradhatatlan lelkiismeretességgel gyűjtött és szigorú rendszerben csoportosított össze.

Eme ridegnek látszó logikai és mathematikai eljárás daczára mégis rendelkezett egész a visióig fokozódó képzelődés tehetségével, mely őt a történelem valóságos festőjévé tette. Ebben áll az ő történetirói hatalma, de egyúttal gyengesége is.

*

Előadó aztán átmegy Taine nagy történeti munkájának kritikájára. Elmondja, hogy sokan *gyanús* történetirónak tartották, mivel egyes forrásainak túlságos értéket tulajdonított; mások pártszenvedélylyel vádolták, mivel a forradalmat és a társadalmi rend erőszakos felforgatását elítélte és a szereplő egyének némelyike iránt, köztük a nagy Napoleon iránt is, valóságos ellenszenvet tanúsított.

Kétséget nem szenved, hogy Taine már methodusánál fogva

Digitized by Google

is erősen belevegyítette a saját idealismusát a festésül használt szinekbe. Az is igaz, hogy szigorú erkölcsi nézeteinél fogva erős bírálatot mond a szereplő egyéniségek felett s mint a természetszerű fejlődés barátja, már elvileg is elítéli a forradalmat: de mindez az ő tudományos felfogásának természetes következménye volt. Ő, a ki őszintén szerette hazáját, azon nézetben volt, hogy Francziaországot a forradalmak fogják tönkretenni; s ezen meggyőződésben lévén, természetes, hogy felháborodott, midőn látta, hogy Francziaország újabban is a bukás szélére jutott.

Taine azt a kormányzatot, melyet Napoleon a «bölcsészet és kard szövetségének» nevezett el, elég drastikus nyelven «bölcsészeti kaszárnyának» nevezte. Ez visszatetszést szült sokaknál. Lehet, hogy némely ítéletei túlszigorúak voltak; azt sem lehet tagadni, hogy nézőpontja nem volt mindenkor helyes: de másfelől el kell ismernünk, hogy törekvése az igazság feltüntetésére mindenkor tiszta és őszinte volt. Nem mondott el mindent, de a mit elmondott, az alapjában igaz és való. Senki sem fogja tagadni, hogy a régi uralom monarchiája maga készítette elő bukását; azt sem lehet kétségbe vonni, hogy a forradalom idézte elő az anarchiát minden bűneivel együtt; az is igaz, hogy a jacobinismus a gyűlölet és irigység szellemét idézte elő, mely előkészítette a despotismus útját, melyen aztán Napoleon oly magasra emelkedett.

Taine ezeket a történelmi tényeket a bizonyítékoknak oly bőségével és az eszméknek oly erejével tünteti fel, melyek meggyőződést keltenek fel minden emberben, a ki nincs elfogulva.

Nem csekély merészség kellett ahhoz, hogy Taine a nemzete hiúságának hízelgő franczia chauvinismussal szembeszálljon és hogy a franczia történet egy nagy részét a mystikus legendák országába űzte. De ő bírt a tudós rettenthetlen erkölcsi bátorságával s nem törődött a közvélemény felzúdulásával sem akkor, mikor Napoleont a közfelfogásnál lejebb szállította; sem akkor, mikor az angol Shakespearet a legnagyobb franczia szinműíró, Racine fölé helyezte. Írói becsvágyához tartozott a hamis bálványok ledöntögetése s a korlátolt elmék babonaságának szétoszlatása.

Dicsekedve mondja, hogy neki nincs pártja, nincs politikai elve. Reá nézve csak ***a tények*** bírnak értékkel, melyek bölcselkedésének és történetírásának anyagát adják. Nincs szüksége sem pathetikus declamatiókra, sem nemzeti hízelgésekre. Ő saját nemzete iránti szeretetét azzal kivánta kifejezni, hogy szemébe mondja a hiúságának nem hízelgő igazságokat. Meg volt győződve, hogy a rendes haladás, az igazi szabadság csak ott létezhetik, a hol erős traditiók vannak, a hol a szerzett jog iránti tisztelet egyesült a társadalmi szellemmel. Ezért szerette

Digitized by Google

és bámulta Angliát és ezért volt szigorú saját hazája iránt, mint oly rajongó, makacs ország iránt, «a hol a társadalmi szokás hatalma elmossa a jellem eredetiségét, a hol a nevetséges szigorúbb megítélésben részesül, mint a bűn; a hol nem tudják sem a magok jogát megvédeni, sem a másét tiszteletben tartani; a hol az emberek felgyújtják házukat, a helyett, hogy megjavítanák; a hol a nyugalom szükségének érzete többre becsüli a despotismus meddő biztonságát, mint a szabadság termékeny izgalmait».

Taine sokszor tett szemrehányást Francziaországnak, hogy miért nem követi Anglia példáját. Francziaország visszásságai indították a Graindorge kegyetlen szatirájának megírására; Anglia jelenségei lelkesítették a «Les Notes sur l'Angleterre» feljegyzésére.

Józan felfogását és igazságérzetét nem vesztegették meg sem a hangzatos jelszavak, sem a franczia nép dicsvágya. A királyok bűnei mellett meglátja a nemzet bűneit is. Felmutatja és birálatosan megismerteti a társadalom bölcsészetének azon elveit, melyeken aztán az új társadalomnak kellett volna felépülnie: ***a népfenségről,*** az emberi ***jogokról***, a társadalmi ***szerződésről, a szabadságról*** stb. szóló új tanokat, melyek teljesen megzavarták a félművelt és bölcsészeti előképzettség nélküli társadalom fejét és előidézték a forradalom szörnyűségeit.

Taine maga, egy alexandriai Kelemenből vett szép hasonlatban fejezi ki azt a tényt, hogy az emberek a leghangzatosabb eszmék czíme alatt miképen aljasodtak le egészen a vadállatok szinvonalára.

«Egyiptomban — úgymond — a templomok szentélyeit aranyszövetű fátyol takarja; de ha az épület belseje felé akarunk menni és a szobrot keressük, komoly arczczal közeleg felénk a pap, hymnust énekelve egyiptomi nyelven, s kissé felemeli a fátyolt, hogy megmutassa az Istent. Mit látunk akkor? Krokodilt, vagy kígyót, vagy valami más veszedelmes állatot; előttünk az egyiptomiak istene: ***bibor szőnyegen fetrengő vadállat!***»

Ime Francziaország képe a mult század végén! Taine tizenkét évig tanulmányozta a templom titkait. Mint alexandriai Kelemen, szemlélte először a templomot, azután kereste az Istent. És mit talált a század leple alatt fedett szentélyben? Azt, hogy a francziák megrészegülve új társadalmi dogmáiktól, a haza templomának szentélyébe vitték és aranyos fátyol mögött bibor szőnyegre fektették a krokodilt, azt a gyalázatos szörnyeteget, mely emberevő és pusztító vadállatként dühöngött saját hivei között.

Semmi sem meghatóbb és tanulságosabb, mint a dühöngés leirása. Taine gondosan megkülönbözteti a vadállatot az azt körül-

Digitized by Google

vevő fénytől. Leírja erejét, gyomrának képességét, szerveinek szerkezetét, életmódját és szokásait; megállapítja ösztöneit, tehetségeit és vágyait. Szemkápráztató sokaságban és változatosságban tünteti föl a forradalmi korszak ezen istenségének imádóit, ez istenimádás költségeit és áldozatait tíz hosszú éven keresztül. S nem lehet tagadni, hogy az istenség uralmának története nagy tanulságokat foglal magában; de csak azok számára, kik az erkölcsi zoologiát szeretik, kik az igazság keresésében a bizonyítékok erejét mérlegelik.

A ki a franczia forradalomról oly fogalmakkal bír, hogy az a szabadság, a testvériség és egyenlőség elveinek diadalát hozta létre; a ki azt hiszi, hogy azok a «krokodilok» emberbarátok voltak, kik a szabadság szent nevében csak a bűnösöket ették meg és csak a haza szent oltárán áldoztak: azok Taine történelmi könyvének elolvasása után ki fognak gyógyulni balhiedelmökből és legalább is — gondolkodó emberekké lesznek.

A franczia nép, minden merényletének és lázadásának igazolására a népfenség dogmájának elméletét hozta fel. S ez az elmélet nem volt rögtönözve, hanem éveken át a legjelesebbnek hitt írók által kifejtve, a közgondolkozásba átültetve. E dogma szerint a kormány, a törvényhozó testület és minden hatalom azonnal elűzendő, mihelyt a nép érdeke ellen cselekszik. Hogy mi a nép érdeke, azt a tudatlan nép tömege határozza meg; mert a nép kormányozza önmagát . . .

Ilyen elmélet alapján cselekedtek a clubbok, cselekedett a féktelen nép, mely maga felett törvényt és urat nem ismert.

Minden gyilkosság és erőszakosság a közérdekkel igazoltatott. Természetes, hogy Taine az ilyen theoriát és gyakorlatot nem helyeselhette; sőt a legmélyebb megbotránkozását fejezte ki, nem annyira a nép felett, mint azon államférfiak felett, a kik azt vezették.

«Ha nép, — úgymond — melyet az adók elnyomtak, nyomorulttá, éhezővé tettek s a szájhősök és sophisták tanaikkal félrevezettek, ujjongva fogadja és gyakorolja az elméletet, még ez érthető; midőn a szenvedések már elviselhetetlenek, az emberek fegyvert kovácsolnak mindenből és az elnyomottra nézve minden tan igaz, ha arra segíti, hogy megszabaduljon az elnyomástól. De hogy politikusok, törvényhozók, államférfiak, sőt még miniszterek és a kormányzás főemberei csatlakoznak ez elmélethez és pedig annál szorosabban ragaszkodnak hozzá, mennél rombolóbb lesz az; hogy három éven át minden nap, részenként lássák leroskadni a társadalmi rendet annak csapásai alatt és soha sem ismerjék fel benne a romlás eszközét; hogy a legvégzetteljesebb tapasztalás világossága mellett, a helyett, hogy annak rossz hatását fölismerjék, jó tetteit dicsőítsék; hogy kö-

Digitized by Google

zülök többen, egy egész párt, majdnem egész gyülekezet, tiszteljék azt, mint valamely dogmát és alkalmazzák mindvégig a hit lelkesülésével és ridegségével; hogy általa folyton a mindig szűkülő zsákutczába tereltessenek, s ők mindig előre haladjanak, egyik a másikat előre űzve és letaposva; hogy elérve a véghatárhoz, képzelt szabadságuk templomában rögtön azon veszik észre magokat, hogy egy vágóhídon vannak; hogy ezen ***nemzeti vágóhídon*** belül felváltva, ők hol vágólegények, hol levágandó marhák; hogy az általános és tökéletes szabadságról szóló elvökkel oly zsarnokságot hoztak létre, mely még Dahomeynak is becsületére válnék, oly törvényszakot, a milyenek az inquisitióéi voltak, emberi katakombákat, minőket a régi Mexikó mutat fel; hogy börtöneik és vérpadjaik közepett soha sem szüntek meg abban hinni, hogy mind ebben teljes joggal járnak el, hogy ők emberségesek, erényesek és hogy bukásukban vértanúknak tekintessenek: bizonyára ez nagyon sajátságos. Az eszméknek ily eltévelyedése s a gőgnek ily túlzása ritka dolog, s hogy mind ez megtörténjék, ahhoz a körülményeknek oly összejátszására volt szükség, a milyen csak egyszer történhetik meg.»

Valóban, a ki a franczia nagy forradalomnak okait, tényeit, szenvedélyeit és bűneit elfogulatlanul tanulmányozza; a ki nem téveszti szemei elől azon magasztos eszméket, melyek jelszavakul használtattak: az kénytelen beismerni, hogy annál bonyolultabb, de egyúttal érdekesebb és tanulságosabb tárgy nem igen van egy ambitiosus nagy történetíróra nézve.

Taine behatolt annak szellemébe, felmutatta annak bűneit és erényeit. Nem az ő felfogásának függetlensége az oka, ha több bűnt látott benne, mint erényt.

Digitized by Google

Változatlanul.

— Propertius elégiája.* —

(II, 25.)

Búmra termett gondom, legszebb egyetlenem,
Kitől egy hivó szót nem hallék soha —
Nevedet e könyvben világgá hirdetem,
Ha engedi Calvus, Catullus pora.

Pihen az agg harczos, fegyverét ledobja,
Lerázza igáját a vén bika is.
Nyugszik a puszta part korhatag hajója,
Templom falán díszlik a régi paizs . . .

Engem semmi vénség el nem von te tőled,
Ha korra Tithonus, Nestor vagyok is.
Pedig zord kényúrnál szolgálni nem szörnyebb,
Érczbika torkába vet bár Phalaris.

Jobb tán megkövülni a Gorgo láttára,
Tűrni a Caucasus tépő madarát . . .
Csak küzdök! Megtompul rozsdátul a dárda,
Elmossa a vízcsepp a szikla falát:

De szerelmest meg nem másít a lány vétke,
Marad s a szidást is eltűri szegény.
Könyörög megvetve, vezekel megsértve
S vonakodó lábbal visszatér megén'.

Tudd meg, te hiszékeny, kedvesedre büszke:
Nem-ingatag asszonyt nem hordoz a föld.
Ki adott még hálát a habokkal küzdve?
Hisz a révben nem egy csolnak összetört.

* Mutatvány *Csengeri János* lev. tagnak teljes magyar Propertiusából, mely legközelebb az Akadémia classica-philologiai bizottságának kiadványai közt fog megjelenni. A fordító a jelen elégiát több mással együtt az I. osztálynak f. é. decz. 3-ikán tartott ülésén mutatta be.

Digitized by Google

Mely kocsi kér díjat közepén az útnak,
Mielőtt hétszer nem horzsolta a czélt?
A szerelem játszi szellői hazudnak,
Késhetik a romlás, de lesújt azért.

De addig is, ámbár még tied szerelme,
Boldogságod némán kebeledbe zárd.
Fencsapongó szóval szád ne legyen telve,
Szerelemben a gőg, hogy' hogy' nem — de árt.

Akármily gyakran hív, ne is nézz feléje,
Megirigylik üdvöd s oda lesz, vigyázz!
Igen, ha a régi lányság kora élne,
Az lennék, mi te most, — e kor leigáz.

Mássá azért ez sem teheti jellemem,
Járjon kiki önnön ismert utain.
Ti, kiknél szerelem naponként új terem,
Szemetek' e miatt nem verdesi kín?

Láttok egy gyönge lányt ragyogni fehéren,
Láttok egy barnácskát: mindkét szín remek.
Láttok egy görög nőt áruló leplében,
Láttok egy miénket, bomlik eszetek.

Födje bár pórruha, vagy járjon biborba',
Rajtatok mindkettő vérző sebet üt.
Egy asszony álmunkat busásan elhordja,
Egy ily gond túlon-túl elég mindenütt.

Digitized by Google

Az otthon védelme a magyar büntetőjogban.

(Kivonat *Fayer László* lt. deczember 10-én tartott székfoglalójából.)

A szoros értelemben vett kriminalitás Magyarországon folytonosan kevesbedik. E tekintetben hazánk szerencsés kivételt képez Európa valamennyi államával szemben. Csak a napokban tettek közzé hivatalos adatokat, melyek mutatják, hogy a míg tiz évvel ezelőtt nálunk a fegyházak túltömöttsége mellett két ezer fegyencz szorult ki fegyházainkból a törvényszéki fogházakba, addig ma a fegyházakban szabad helyek vannak. Ezen valóban megnyugtató állapot megengedi, hogy figyelmünket a nem szoros értelemben vett kriminalitásra fordítsuk. Azon térre, a hol az emberek immateriális javainak megsértéséről van szó. S itt a magánlak-sértés érdemel különös figyelmet, mivel ezen új szerkezetű bűncselekménynyel az írók nem igen foglalkoztak tüzetesen.

A magánlak-sértés bűncselekményének megállapításával az állam az immateriális jogtárgyak egész sorozatát akarja megoltalmazni. A becsületet, különösen a női becsületet, a személyes szabadságot, a biztonságot, a házi nyugalmat, a házi és családi titkokat, az egyén függetlenségét, és végül a közérdeket is annyiban, hogy a polgárnak otthonát egy bizonyos zománczczal veszi körül, nehogy a mások tolakodása képes legyen megzavarni a család körében való megvonulás óráit.

Az állam azt akarja, hogy az a terület, melyet az egyén magának meghódított és mint ilyent elhatárolt, ne csak az övé legyen, de azon belül ő úr is legyen. Az egyén méltósága az, a mi ezen oltalmat igényli. E mellett a társadalmi rend abbeli szerkezete, hogy a család képezi a társadalomban az egységi alapot, egyenesen megköveteli a család oltalmát. Ide vezethető vissza az újabb magánjognak és a sociologiának azon nagy fontosságú törekvése is, mely szerint a végrehajtás alól mind több és több oly tárgy vétessék ki, melyek az otthon berendezéséhez tartoznak. És összefügg ez az irányzat az alkotmányos államban a polgár politikai jogainak állandó terjedésével. A míg a polgár politikai jogokat nem gyakorolt, nem igen emelkedett tudatára emberi méltóságának. De a mióta a hatalom javarésze átment a választókra, az egyén nem elégszik meg többé anyagi javainak oltalmával. Megköveteli — és meg is adják — a jogegyenlőségi eszme kiterjesztését ugyanúgy az immateriális javakra.

Digitized by Google

A mai alkotmányos államban mindezen tekintetek annyira magas polczra helyezvék, hogy még a bűncselekmények kiderítését vezető állami közegeknek is csak kivételes esetekben van megengedve behatolni a magánlakásokba. Inkább belenyugszik az államhatalom, hogy egy-egy bűncselekmény kiderítése abban maradjon, mintsem hogy fontos ok nélkül a polgár megzavartassék otthonában. A főszempont e tekintetben az, hogy a család körén belül lehetőleg a patriarkális szerkezet, a családfő tekintélye és egyáltalán az erkölcsi tényezők uralkodjanak. A jog közege azért nem lépi át a ház küszöbét, mivel attól kell tartania, hogy ezeket kisebbíti érvényesülésökben.

Előadó itt a külföldi jogrendszerek egy igen fontos megkülönböztetésére utal. A rendőri tisztviselőnek, a megállapított eseteken kívül, egyáltalán tilos a magánházakban való kutatás, még ha minden akadály nélkül bemehetne is. A magánegyénnek ellenben csak az nincs megengedve, hogy erőszakkal vagy csellel hatoljon a házba. A külföldön nem akarják annyira megszorítani a forgalmat és az egyének közti szabad közlekedést, hogy a lakó akarata elleni egyszerű bemenetelt is megtiltanák.

A magyar törvény tovább megy. Az otthonnak sokkal fokozottabb védelmet ad, mint a legtöbb külföldi kodex. A családi körökre való osztást határozottabban keresztülviszi. A háznép szoros összetartozóságát és ezzel a ház tűzhelyének úgyszólván szentté avatását juttatja kifejezésre. Közeledik a római jog felfogásához, mely szerint: quid est sanctius, quid omni religione munitius quam uniuscuiusque civium domus.

A magyar jog ebbeli törekvése csak helyeselhető. Mert a házba való erőszakos behatolás nem elvi megkülönböztető vonás. A védelemnél irányadóul vett tekintetek megsértethetnek, habár physikai akadályt nem kell leküzdenie az illetőnek. A magyar közjog régi traditióinak is megfelel ezen álláspont.

Óvakodnunk kell azonban a túlzástól. A lakó akarata elleni minden bemenetelt nem szabad büntetni. Fel kell állítanunk a tilalmon kívül ugyanazon ismérveket, mint a legtöbb bűncselekménynél. Ezek a *specialis dolus* és a *jogtárgy sérelmének* megkövetelése.

A magánlak-sértés ott forog fenn, a hol a bemenetel magánlaksértési szándékkal történt, a hol a lakó akarata ellenére nemcsak bement, hanem a bemenetellel jogellenesen amannak erkölcsi értékét önhatalmú cselekvényével kisebbíteni akarta. A támadás itt nem a lak, hanem a lakó ellen irányul. Másrészt, a hol nincs jogtárgy, ott egyáltalán nem jöhet létre delictum. Ha a házban, melybe bemegy valaki, a lakó nincs benn, a cselédség aligha panaszkodhatik magánlak-sértésért, habár gazdájuk meg is tiltotta azon egyénnek a bemenetelt. Ugyancsak nem foroghat fenn ma-

Digitized by Google

gánlak-sértés, ha a koldus bemegy a házba, hol kiírták, hogy a koldulás tilos. A mennyiben a tilalom nem véd jogtárgyat, hanem csak szeszélyt, megsértése a büntetőjogi szempontból tekintve közömbös. A magánegyén tilalma tehát nem lehet kizárólagos alapja a büntetőjogi sanctiónak. Ha az itt jelzett két ismérv valamelyike hiányzik, büntetni annál kevésbbé szabad, mert az immateriális javakat a törvényhozó nem képes körülírni és a bűncselekmény tartalmának megállapítását úgyszólván egészen a tudományra bízza. S a mi különösen a magánlak-sértést illeti, ez a delictum olyan természetű, hogy népies jelszavak is belehangzanak a törvény alkalmazásába, — mint pl. »my house is my castle«. S ez a legveszélyesebb tényező a biráskodásban. Az angol jog ezen tételt a házi jognak magán-egyén általi megsértésekor épen nem alkalmazza, hanem a constable ellenében. A házi jog Angliában a magán-egyénnel szemben sokkal kevésbbé van megvédve, mint nálunk és mint a continensen bárhol. Az angol jog »burglary» czimén csakis az erőszakos betörést bünteti (in breaking and entering) és ezt is úgy, ha éjjel történik valamely súlyosabb bűncselekmény elkövetése végett.

Előadó feltünteti a kérdés állását a többi hasonszerkezetű bűncselekményeket illetőleg is. A levéltitok megsértésére nem elég az elkövetéshez, hogy valaki egy lezárt borítékot feltör. Szükséges, hogy a levélnek legyen tartalma. Ugyanígy a titok tiltott felfedezésénél, mely csak akkor büntetendő, ha az valamely család vagy személy jó hirnevét veszélyezteti. A becsületsértésnél sem szól a törvény a külön ismérvekről, és mégis megkivánja a gyakorlat, hogy a sértés animo injuriandi történt legyen. Végül a tulajdon elleni bűncselekmények körében azért követeli meg a törvény a specialis eltulajdonítási dolust, mivel a cselekmény maga, t. i. a dolog elvétele, még nem képez kriminalistikus jogsérelmet. Ha a tulajdonos az üzletében kirakott, vagy a kiállító a kiállított tárgyakat illetőleg táblákat tesz ki azon felírással, hogy a tárgyakat kézbe venni tilos és valaki mégis kezébe veszi, ez, habár a tulajdonos jogkörébe ütközik, nem büntetendő cselekmény. Ép így áll a dolog a tilalom elleni bemenetellel. A büntetőjog csak lényeges sérelmek ellen oltalmaz. A szeszély-sérelmek ellen az egyén önmaga tartozik magát megvédeni, s a ki a védelmezést e ponton még a maga részéről sem tartja érdemesnek, az ne követelje az államtól, hogy büntető hatalmát ezen apróságokra pazarolja.

Tárgyalja ezután előadó a magánlak-sértés irodalmát és fejtegeti a járulékos kérdéseket. Ezek 1. midőn a magánlak-sértés csak eszköz-cselekmény egy másik delictum elkövetésére, 2. midőn a czélcselekmény csekélyebb súlyú, mint a magánlak-sértési eszközcselekmény, 3. midőn a czélcselekménytől a tettes visszalép.

Digitized by Google

Mindezen kérdéseken csakis a specialis dolus alapul vétele mellett létesíthetünk megnyugtató és egyenletes megoldást.

Majd áttér a magánlak-sértés súlyossági momentumára. Kétségkívül vannak igen súlyos esetek, de másrészt gyakran alig állapítható meg a cselekmény okozta jogsérelem. És mégis olykép történt az elrendezés, hogy ez utóbbi cselekmények sem kihágások, hanem vétségek. Vagyis fictio útján középsúlyosságú bűncselekményeknek tekintetnek és ezek jogkövetkezményeivel járnak. Bármily csekély vétségi büntetést kapott ugyanis valaki, megmarad állandó bélyegeként, hogy rovott előéletűvé válik, és vele jár az is, hogy a megbüntetést hivatalból közlik a fegyelmi hatósággal. A hivatalnokra, ügyvédre, közjegyzőre, katonatisztre stb. az ily hivatalos közlés gyakran igen súlyos következményekkel jár. Ezenkívül figyelembe veendő, hogy lassanként minden államban kifejlődik a kriminalistikus elítélésen keresztülment egyének hivatalos világlatban tartása.

Szükséges volna mindazon bűncselekmények számára, melyek gyakran mint igen csekély súlyúak fordulnak elő, behozni a nemkriminalistikus jellegű büntetést, melylyel az államhatalom kifejezné rosszalását akár intés vagy dorgálás útján, akár pénzbeli összeg lefizetésére szorítással, akár házi fogsággal, akár biztosíték megkövetelésével; mindezt büntetőjogi következmények nélkül.

És itt utal előadó az 1843-iki magyar javaslatra, mely a bűncselekmények széles körében helyt adott a birói dorgálásnak. Ebben is, mint számos egyéb kérdésben, előfutárja volt e javaslat az európai codificatiónak. Büszkeséggel töltheti el az országot azon jelenség észlelete, hogy az utóbbi évtizedekben, a mint az európai államok sorra kodifikálják bűntetőjogukat, lassan-lassan közelednek azon magaslathoz, melyen az 1843-iki magyar javaslat áll, s hogy Európa legújabb és elismerten legtökéletesebb büntetőtörvénye, az olasz 1890-iki kodex, az 1843-iki magyar javaslattal csaknem minden főkérdésben, az itt tárgyalt kérdésben is, teljesen azonos megoldást fogadott el. A mely megoldásokra jutottak Deák, Eötvös, Szalay, Pulszky a negyvenes években, ugyanazt hangoztatják legújabban a kriminalisták Európaszerte. Zárja előadását azzal: vajha az 1843-iki javaslat elvei Magyarország közszellemében mennél több hódítást tennének.

Digitized by Google

Közgazdaságtan és ethika.

(Kivonat *Ráth Zoltán* lt. deczember 10-én tartott székfoglalójából.)

A közgazdaságtan az erkölcstannal még szoros összefüggésben állott Smithnél, kinek gazdasági liberalismusa egyenesen sajátos erkölcs-bölcsészetén alapszik. Utána az összeköttetés megszakadt. Az abstract-deductiv módszer mintegy kiemelte a közgazdasági életet a társadalmi élet egyéb ágaival való összefüggésből, felszabadította a gazdasági cselekvést a cselekvés egyéb nemeinél beismert viszonylagosság és felelősség tekintete alól. Csak az utolsó negyedszázadban áll be határozott fordulat s kerül az úgynevezett ethikai irány uralomra.

A Smith óta lefolyt század folyamán a nemzeti termelés és fogyasztás óriási mértékben emelkedett. Egyidejűleg azonban megnövekedtek az ellentétek a társadalmi osztályok között s a jelenlegi jogrend alapját képező intézmények ellen nagyon heves és egyre több sikerrel biztató küzdelem indult meg; a bölcselkedő és ábrándozó socialismus helyét a socialdemokratia militans foglalta el, mely egyre növekedő politikai hatalmat tart kezében. A vagyonmegoszlás szélsőségei s ezzel a szegény és gazdag között létező űr növekedőben vannak. A társadalmi élet fejlődése oly irányt vett, mely erkölcsi szempontból kedvezőtlen. Statisztikailag ugyan nem bizonyítható be, de deductiv következtetések valószinűvé teszik az erkölcsi élet romlását. A vagyon után való törekvés növekvő intensitása, mely napjainkat jellemzi, az ember és embertársa között folyó küzdelem kiélesítésére, az önzőbbek s eszközeikben kevésbbé válogatósak győzelmére vezet s a «non olet» elve uralkodóvá lesz. A különböző népek és népelemek összekeveredése, a mi főleg a nagy városokban észlelhető, szintén az erkölcsi érzés lazulására vezet. A tekintélyek uralmának gyengülése, a régi hatalmak felbomlása is ebben az irányban hat. A positiv vallások morálja, mely a társadalom legszélesebb rétegeire eleddig a legnagyobb befolyást gyakorolta, veszít befolyásából. Gyengül a felsőbb társadalmi rétegek tekintélye, fegyelmező ereje. A családi fegyelem szintén lazulni látszik.

A közgazdaságtan s az ethika közt lévő összefüggés csakis úgy tisztázható, ha tekintettel vagyunk egyfelől a különböző jellegű részekre, melyek a közgazdaságtanba belefoglaltatnak, másrészről pedig az ethika szó különféle értelmére. A közgazdaságtan elméleti része csak annyiban áll összefüggésben az ethiká-

Digitized by Google

val, a mennyiben ez az emberi magaviselet elméletét, tehát e magaviselet törvényeit is magában foglaló kiterjedésben vétetik. De ez esetben az összefüggés annyira szoros, hogy a közgazdaságtan egészen beleolvad, mint rész az egészbe, az ethikába. Ha azonban az ethikát szűkebb értelemben véve, csakis az emberi cselekvés értékmérőjét, eszményét s arra alapított szabályait foglaljuk alája, akkor a közgazdaságtan, mint tudomány és az ethika közt összefüggés nincs. A közgazdaságtan elmélete csak azt állapítja meg, hogy ilyen és ilyen társadalom, illetve társadalmi osztály ilyen és ilyen körülmények közt így és így cselekszik: hogy az a cselekvés jó vagy rossz-e, arról tulajdonkép semmi tudomást nem vesz. Ellenben a lehető legbensőbb az összefüggés az ethika és a gyakorlati közgazdaságtan közt, a mennyiben az utóbbi nem egyéb, mint egy fejezete a társadalmi ethikának. Más szóval: külön közgazdasági ethika nincs, hanem csak egy egységes ethika, mely irányadó a gazdasági élet alakítására is. Ha az újabb közgazdasági irodalmon végigtekintünk, azt látjuk, hogy azok a problemák, melyek a legnagyobb szenvedélylyel tárgyaltatnak, nemcsak nem választhatók el az ethika legnagyobb problemáitól, hanem egyenesen azonosak velök. Az ethika és közgazdaságtan ezen viszonyából következik, hogy a közgazdának ép úgy, mint a jogásznak, politikusnak, ha czélokat akar felállítani, reformokat akar javasolni és indokolni: ezt az egységes társadalmi ethikát kell legfőbb vezetőül elfogadni. A feladat tehát az volna, megkeresni a legmagasabb vezérelvet, mely az egész társadalmi életre irányadó és következéskép a közgazdaságtan gyakorlati részének is végső vezérelve. E feladatot egyszerűsíti az a körülmény, hogy a társadalom életének ethikájáról lévén szó, önként kinálkozik a jónak, erkölcsösnek az a fogalma, mely azt a társadalom érdekére vezeti vissza. A társadalmi élet vezérelve nem lehet más, mint a társadalom java, jólléte; erkölcsösnek, jónak azt a cselekvést kell tehát tekintenünk, mely e czél felé törekszik, az ellenkezőt pedig erkölcstelennek, rossznak.

E körülírás ellen két súlyos ellenvetést lehet tenni s ezek: hogy a társadalom java nagyon viszonylagos valami, mely közelebbi meghatározást kiván s hogy a felállított vezérelv következetesen keresztülvive az egyén elnyomására, a despotismusra vezet. Ámde az utóbbi ellenvetés alaptalan azért, mert az összesség érdekéből való kiindulás éppen követelmény gyanánt állítja oda az egyesnek lehető nagy szabadságát és pedig egyszerűen azért, mert az összesség nem lehet erős, ha az egyes nem az. Az erőt pedig a civilisatio haladásával egyre fokozottabb mértékben a szabad mozgás adja meg az egyesnek. Nem a természetjog állítólagos velünk született és elévülhetlen emberi jogai, hanem a mai emberiség életfeltételei kivánják meg a szabadságot. Ezen a pon-

Digitized by Google

ton fordul meg a collectivismus birálata is. Ha valaki megengedi azt, hogy a socialismus olyan gazdasági szervezetet kivánna, a javak termelésének és megoszlásának olyan berendezését feltételezné, mely az egyén cselekvési szabadságát a mai állapothoz képest igen mélyen korlátolná: ezzel kimondta az ítéletet az egész eszme felett. Az első helyen említett ellenvetés élét elveszi az, hogy az összesség érdekének ruganyos kitételét tartalmilag meg kell szorítani. Az emberiség végczélja, az emberi társadalom legmagasabb alakja lehet a hit, a metaphysika, az egyéni ábránd tárgya; gyakorlatilag megközelíthető feladat csak a legközelebbi fejlődés lényegének felismerése. A közel jövőnél maradva, a legmagasabb kör gyanánt, melyhez fűzve vagyunk, melynek érdekei tehát az ethika parancsainak alapjául szolgálnak, a nemzetet kell tekintenünk, annyival inkább, mert hiszen az egész emberiség java és haladása az egyes nemzetek javán s a jobb nemzetek győzelmén fordul meg. A mi az érdek mibenlétét illeti, a nemzet érdeke mindenekelőtt azt kivánja, hogy a nemzet ereje az elérhető legmagasabb fokra hatványoztassék, mert csak ez biztosíthatja a megállhatást a nemzetek harczias, illetve békés versenyében. A gazdasági élet terére átültetve, ez általános vezérelv annyit tesz, hogy a nemzeti termelés oly fokozása s oly berendezése, továbbá a javak megoszlásának oly rendje kivánatos, mely a nemzetnek a lehető legtöbb, testileg és szellemileg legkifejlettebb polgárt biztosít. Csak oly szaporaság kivánatos, mely a legnagyobb erő kifejtését nem akadályozza az anyagi jóllét, nevezetesen az alsóbb osztályok jövedelmének apadása által. A nemzeti termelés emelése mellett az over-working kizárása s a munka biztonsági és egészségügyi előfeltételeinek megóvása kötelesség. Kivánatos, hogy az alsóbb osztályok oly jóllétben részesüljenek, mely a testi és szellemi erők teljes kifejlését megengedi; a mennyiben a vagyonmegoszlás, nevezetesen a nem szaporítható föld megoszlása akadálya e jóllét elérésének, ez akadály elhárítandó. De az összesség érdeke tovább is megy, mint az erős egyedek felnövelése, fentartása. Kivánja ez azt is, hogy ez utóbbiak át legyenek hatva az összetartozás érzetétől, odaadással viseltessenek az egész iránt. Ez irányban újabban romlás látszik beállani. A feladat itt kettős: az egyik az, lehetőleg kiküszöbölni az oly elemeket és oly cselekedeteket, melyek egyenesen ellentétbe helyezik magokat az összesség érdekeivel. E feladat egyik részben a jog, nevezetesen a büntetőjog köréhez tartozik. Igen sok itt a tennivaló, egész végtelennek látszó sorozata van a mások károsításával járó cselekményeknek, melyek rejtett üzelmeit a büntető hatalomnak felfedni és megtorolni kellene. E mellett azonban szükség van a társadalom jobb osztályainak segítségére. A jóllét emelkedése az alsó osztályok ethikai

Digitized by Google

érzését javítaná; az önállók arányának emelkedése a népességben, a földtulajdon áldásainak lehető általánosítása szilárdítaná a mai társadalmi rend támaszait. Szükség van azonban az erkölcsi nevelés nagyobb ápolására is, a mi tervszerű munkát kíván a legjobbak részéről, az állam hathatós támogatása mellett.

A mások érdekében önzetlenül való ténykedés nagyobb elterjedése azonban alig remélhető. A társadalom ma oly tág kör s az egyes annyira el van foglalva saját hivatásával, hogy sem az erkölcsi érzés melege, sem a szükséges szabad idő nincs meg ily cselekvőség kellő nyilvánulására. Különben is a munkamegosztás nagy elve azt kivánja, hogy az összesség érdekeinek előmozdítását, képviselését az összesség szervei vegyék vállaikra. Következik ebből az állam feladatkörének nagyfokú kitágítása, melyre annál nagyobb szükség van, mennél elmaradottabb a nemzet s mennél gyorsabban akarja utólérni az elől haladókat.

A jelen század története azt mutatja, hogy Smith erkölcsbölcsészeti optimismusa téves volt. Ámde, ha az ember és ember közti viszony romlott is, az elégtelennek bizonyult egyéni lelkiismeret helyébe újabban egyre nagyobb erővel valami collectiv lelkiismeret lép, az emberiség solidaritásának, a jóllét egyenletesebb megoszlásának, a haladás egyetemlegességének szüksége mindinkább általános meggyőződéssé válik.

A Középkori Latinság szótára szerkesztéséről.

(*Bartal Antal* lt. január 7-én benyújtott jelentése.)

Mult évi június 5-én szerencsés voltam eddigi munkásságom eredményéről, melyet a magyarországi latinság szótára ügyében kifejtettem, illetőleg elértem, beszámolni. Bemutattam a kútforrásokat, melyekből gyűjteményemet merítettem és gyarapítottam; bemutattam a tervet, mely szerint a szótárt hasznavehetővé és a mai tudomány követelte igényeinek megfelelővé tenni lehetne és kellene; szóltam alakjáról, próbanyomatokat is közölvén belőle.

Minthogy ez ellen sem magán az ülésen, sem pedig a szaklapok részéről semmiféle észrevétel nem tétetett és ebből kifolyólag egész nyugodtsággal azt következtethetem, hogy mind tervem és irányom, mind pedig munkálkodásom a szakértők jóváhagyásával találkozik, működésemet megújult erővel és szeretettel folytattam, melynek eredményéről e helyütt újból beszámolni kedves kötelességemnek tartom.

Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy a mult évben jel-

Digitized by Google

zett, kifejtett és contemplált terven semmiféle változtatást — mert helyességéről mindinkább meggyőződöm — nem tettem; kiegészítőleg csak azt tartom szükségesnek kiemelni, hogy a mellett az eljárásom mellett, mely szerint minden nem classikus kifejezéshez a megfelelő classikus kifejezést magyarázatképen csatolom, e szótár egyúttal az *antibarbarus* szerepét is hivatva lesz teljesíteni és pótolni.

A mi a kútforrásokat illeti, melyekből anyagomat gyűjtöm, egészen tervszerűen meg vannak választva. Említett értekezésemben utolsó forrásnak idéztem *«a törvénytudományi műszótárt»*, melyhez azóta a következő kútfők sorakoznak:

1. *Pelbarti de Temesvár:* Pomerium sermonum de beata virgine dei genitrice, vel: Stellarium corone beate virginis pro singularum festivitatum eiusdem predicationibus coaptatum. Hagenau 1501.

2. Codex diplomaticus familiae comitum de *Sztára* Vol. I.

3. Libri Rationum (ed. Fejérpataky).

4. *Math. Belius Pannonius:* Hungariae antiquae et novae Prodromus. Norimbergae MDCCXXIII.

5. *Math. Belius:* (Geographia) Notitia Hung. novae geogr. hist. Viennae 1735.

6. Cod. Dipl. Arpad. contin. a Monum. Hist. Hung. I. oszt. végeig.

7. Mon. Hung. Histor. II. osztály. (Scriptores.)

a) *Verancsics Antal.* Közli Szalay László és Wenczel Gusztáv. I—XII. köt.

b) *Szamosközy István.* I. k. (Mon. H. H. II. 21.) II., III., IV. k. (Mon. H. H. 21., 28., 29., 30. sz.). Közli Toldy F. és Szilágyi S.

c) *Gr. Illésházi István* nádor följegyzései 1592—1603. s *Hidvégi Mikó* Fer. históriája 1594—1613. Közli Kazinczy Gábor (M. H. H. 6. sz.).

d) *Rozsnyai Dávid* az utolsó török deák. tört. maradványai. Közli Szilágyi S. (M. H. H. 8. k.).

e) *Késmárki Thököli Imre* Naplója 1676—1678. Közli Torma K. 1689. Közli Thaly K. 1693—1694. Közli Nagy Imre (M. H. H. 15., 18., 23. sz.).

f) *Ghymesi Forgách Fer.* magy. hist. 1540—1572. Közli Toldy Fer. (M. H. H. 16. sz.).

g) *Baranyai Decsi János* magy. hist. 1592—1598. Közli Toldy Fer. (M. H. H. 17. sz.).

h) *Gyulafi Lestár* följegyzései. Közli Szabó K. A Pálóczi Horvát család naplója. Soproni Nagy Imre (M. H. H. 31. sz.).

8. *Monumenta Comitialia Regni Hungariae* (M. H. H. III. osztály). I., II., III., IV. köt.

Digitized by Google

9. *Monumenta Comitialia Transsylvaniae* (M. H. H. III. osztály). I., II., III., IV., V., VI. köt.

10. *Institutiones Arithmeticae.* Budae 1783.

11. *Confessiones* Francisci Rákóczi II. et *Aspirationes* Principis Christiani.

12. *Codex* Dipl. Dom. sen. *Comitum Zichy* de Zich et Vásonkeő. Tom. III

13. *Nicol. Oláh:* Codex Epistolaris 1526—1538. ed. Arn. Ipolyi.

14. *Schwandtner:* Scriptores Rerum Hungaricarum Tom. 1. P. I.

15. *Galeoti Martii.* Salomon Hungaricus vel de Mathiae Corvini Ung. Regis sapienter, egregie, fortiter et iocose dictis ac fatis. Cassoviae 1611.

16. *Bonfini:* Decades Basilae 1643.

17. *P. Oltványi:* Acta Synodalia. Temesvár 1859.

18. *Conradus Adelman:* De origine, ordine et militari disciplina Magni Turcae.

19. *M. Szentivány:* Dissert. Paralipomenica Rerum memorabilium Hungariae. Tyrnaviae 1699.

20. *Samuel Benkő:* Topographia oppidi Miskoltz historico-medica. Miskolczini 1818.

21. *Fr. Balassa:* Casulae S. Stephani Regis Hung. vera imago et expositio.

22. *Car. Andr. Bél:* De archiofficiis regni Hung. Lipsiae 1749.

23. *Fabó:* Monumenta Hung. Evangelica. Tom. I.

24. *J. Benkő:* Imago inclytae in Trans. Nationis Siculicae. Cibin. 1791.

25. *J. Bethlen:* Comment. de rebus Transilvanicis. Viennae 1778.

26. *Nicol. Benger:* Annalium Eremi-Coenobiticorum ordinis fratrum Eremitarum S. Pauli. Posonii 1743.

27. *Epistolae Matthiae* Corvini Regis. Cassoviae 1744.

28 *Otia Bachmegyeiana.* Tyrnaviae 1733.

29. *A. Cziráky:* De ordine Equitum auratorum Hungariae. Pestini 1792.

30. *Commentatio historica* de vetere Reginas Hungariae coronandi more, conscripta ab E. I. M. V. C. P. Q. 1792.

31. *Dan. Cornides:* Commentatio de Religione veterum Hungarorum. Viennae 1791.

32. *Historiae Hung. fontes:*

a) *M. Florianus:* Vita S. Stephani Regis et Emerici Ducis. Quinque-Ecclesiis 1881.

b) *Geor. Fejér:* Chronicon pictum Vindobonense. De pe-

Digitized by Google

regrinis nominibus Magyarorum avitarum sedium indiciis. Pesthini 1837.

33. *Dav. Czvittinger:* Specimen Hungariae literatae. Francofurti et Lipsiae 1711.

34. *Chronicon Dubnicense.* Recensuit M. Florianus.

35. *Ritus explorandae veritatis*, quo hungarica natio in dirimendis controversiis ante annos trecentos et quadraginta usa est et eius testimonia plurima in Sacrario summi templi Varadiensis reperta. Colosvarii 1550.

36. *Ruinae Pannonicae* libri quatuor. Addita est historia de bello Pannonico Solymanni etc. Autore Christanno Schesaeo, Mediensi Transsylvano. Wittebergae 1571.

37. Notitia veteris et novi Capituli Albensis Transilvaniae. Eruta per Antonium Szeredai . . . Albae Carolinae 1791.

Az imént felsorolt jegyzék csak azt bizonyíthatja, hogy szorgalmam és kedvem nem lankadt, hanem igen is fokozódott; pedig nem csekély dolog e műveket pontosan átolvasni, az adatokat kijegyezgetni, lemásoltatni, sőt lemásolni, minden szót megbírálni és annak a canonba való felvételét kiérezni és meghatározni.

De nemcsak azért közlöm e jegyzéket, hogy munkásságom haladásáról beszámoljak, hanem teszem azt abból a czélból is, hogy azok a buzgó ügybarátok, kik e sok nehézséggel járó munkámban segédkezet nyujtani akarnak, tudják: mily kútforrások nincsenek még átkutatva.

Az egyes kútforrások fontossága, értéke és minőségéről sokat el lehetne mondani; de nem szándékom ezzel a tisztelt Akadémia türelmét próbára tenni, csak egyet-kettőt említek e tekintetben:

A mystikus Pelbárt rajongó érzelmeinek kifejezésére nem elegendő a meglevő classicus latin szókincs. Exstasisában rendkívüli szók képzésére lelkesíti buzgalma és e tekintetben egyedül áll az egész magyarországi latin irodalomban. Képzései megvilágítására, melyekben a *pre* és *super* viszonyszóknak nagy szerepök van, csak egy pár szót mutatok be «*Pomerium*»-ából; ilyenek: *Preseraphicalis, preradiosus, premagnificare, prefelicitare; superfervidus, superbenedictus;* érdekesek azonkívül a rendkívüli hosszúságú szók, mint pl. *inconcupiscibilitas, incomprehensibilitas, improportionabilitas, ingratudinalis* stb.

Egészen másnemű latin kifejezésekre, melyeket a classikus irodalom nem szolgáltathatott, volt szükségök a düh-, vádaskodás-, türelmetlenségnek kifejezésére a XVI. és XVII. stb. századbeli hitvitatóknak, kiknek harczi modorát a következő szójáték (Fabó. Monum. Evang. II., 248): non praedicatione sed coactione, non *epistolice* sed *pistolice* (pisztolylyal) eos adiunxerit (ma

Digitized by Google

azt mondanák: ***revolverice***) legpraegnansabban jellemzi. Álljon itt csak egy példa: Alvinci Balásfit, ellenfelét ***Bubsequa***-nak nevezi, a mire ez így felel: «non abnuam ita vocari ex eo, quod te sequar non imitando sed castigando» és a ki viszonozva, Alvinci nejét *Vacuna*-nak bélyegzi. ***Bubsequa*** semmiféle szótárban nem fordul elő.

A finom és classikus műveltségű Oláh Miklós esztergomi érsek, ellenben nagyon is udvarias irataiban, mely czélra az általa képzett deminutivumok: ***compotaciuncula, expediciuncula, fortunulae, infantulus, injuriola, minutulus, morula*** (kis szünet), ***officinola*** (szerény könyvtár), ***nepotulus, praeceptiuncula, peticiuncula, recula*** nagyon is alkalmasak.

A Chronicon Dubnicense érdekes sajátos szólásmódjaira nézve így olvassuk p. 73.: Geysa .. sicut erat prudens .. ***assumpsit se seorsum*** in partes Polonie = elvonult p. 108.: ad vindictam talis sceleris ***se viriliter ponens*** = férfiasan eltökélni magát. Az egyszerű ***occidere*** helyett ezt írja p 158.: ***mortis poculo inebriare*** és p. 87.: ***Poculo dirae mortis propinare*** és ***mori*** helyett p. 21.: ***Introire universae carnis viam.***

A szláv szóknak és kifejezéseknek átvételére nézve fontos a Cod. Dipl. Árpád. Continuatus. Belőle például csak egy helyet említek VII. 417. l., melyben négy szláv szó fordul elő. E hely hangzik ekképen: et prorsus liberi a ***strosa,*** et ***stan*** et ***povoz*** et aliis servitutibus et solutionibus ordinariis ... ***prevod*** militari excepto. De elég erről. Áttérek most azokra a nehézségekre, melyek a szóknak hibás közléséből keletkeznek. Ecclatans példa erre Szeredai Notitia p. 49., a hol ez áll: super Decimis autem ***sub cutello*** (quid hoc vocabulum significet ignorare me fateor, nisi fortassis indicet animalia cute instructa ac decimari solita ut sunt agni, oves, sues etc. Szeredai szavai); ez a ***cutello*** ugyanis ferde írás ***cultello*** helyett és ugyanaz, a miről Szeredai p. 112. 8. állítja: super decimis ***succultelorum*** vel ***succalterorum*** (quid hae voces indicent aegre discernas); ***Cultellum*** pedig Du Cange szerint, ki a ***culterare agrum*** alatt ezt mondja: quasi cultello decidere tumores, annyi mint: e loco eminentiore ad planitiem redactus ager = irtvány. És ilyen eset rendkívül számos, melyeknél nemcsak az interpres, hanem a vates is nagyon megkivántatik.

A volapük nyelvnek csiráit is már a mi okmányainkban meg lehet találni, példák erre a többi közt e szók: ***Suagerus*** = sógor (Libr. Ration. 86. l.), ***vinum Ausbruchatum*** = aszú bor. ném. Ausbruch (Benkő Top. Misk. 45. l.) és ***vinum Ausprughatum*** (Benger. Ann. Erem. Coenob. 445. l.), ***Marquedandenus*** = markotányos, ném. Marketender (Dipl. Alvinc. I., 210.); végre ***Sacmanum,*** melynek megfelel a ném.: ***Sackman,***

Digitized by Google

olasz: *Saccomani,* melyek valószinűleg a magyar *zsákmány*-nak a prototypjai.

Gyűjtött szavaimnak száma rendkívül szaporodik. Legnagyobb részök meg van fejtve és meghatározva. Azokhoz, a melyeknek megfejtése még függőben van, tartoznak *a szőlő*-fajtáknak, *a kelmék* nemeinek megnevezései és más egyéb tárgyak, melyek mind arra emlékeztetnek, és figyelmeztetnek, hogy valóban nem szabad többé temporizálnunk, ha magyar irodalmunk e kincsét a végenyészettől és tökéletes feledéstől megmenteni és okmányainkat alaposan megérteni akarjuk.

Azzal a kéréssel, hogy terhes, sok akadálylyal járó munkámban a tisztelt Akadémiának jóakaró figyelmeztetésével, útbaigazításával, támogatásával és tetszésével találkozzam, zárom be e második jelentésemet.

A jegybankok nemesércz-politikája.

(Kivonat *Földes Béla* lt. 1895. febr. 11-ikén tartott értekezéséből.)

A valutaszabályozás gyorsabb keresztülvitelének nehézségei közé tartozik azon elterjedt félelem, hogy a két érdekelt államnak alig fog sikerülni az aranyat a forgalomban megtartani. Azért a valutaszabályozás mai stádiumában kiváló fontossággal bír a kérdés: mely eszközök állanak általában, de különösen a jegybankoknak rendelkezésére, hogy a nemesércz kiszivárgását megakadályozzák és hogy egyáltalában helyes nemesércz-politikát kövessenek. Mert kétséget nem szenved, hogy napjainkban általában a nemesércz körüli küzdelem igen erős, bár a nemzetgazdaságtan minden adeptusa bizonyos szánalmas mosolylyal beszél a merkantilistákról és tévhitükről, hogy a nemesérczben rejlik valamely ország gazdagsága. Tény az, hogy a nemesércz-politika ma a közgazdasági politika igen fontos részét teszi mindenütt. Különösen a jegybankok, melyek fedezetlen bankjegyek kibocsátása által a nemesérczforgalom körül érdekelve vannak, egyfelől a nemesércz jelentőségét fokozzák, másfelől mint fő gyűjtőcsatornái a nemesérczeknek mindenütt a nemesércz-tartalék hivatott védőiként szerepelnek. Ilyformán a kérdés tulajdonkép akkép módosul, mily eljárást kell követni a jegybanknak azon czélból, hogy egyfelől a szükséges bankjegyfedezetet megóvja és ezzel szilárd alapot biztosítson az ország hitelügyének, másfelől mily módozatok között bocsássa nemesérczét a kereskedelem rendelkezésére, mely azt a külkereskedelem eszközlésére nem nélkülözheti. A rideg elmélet azt az álláspontot foglalja el, hogy a nemesérczek az egyes or-

Digitized by Google

szágok között a forgalom szükségletéhez képest oszlanak el és hogy az ennek megfelelő aránytól minden eltérés oly változást idéz elő az árakban, hogy a megzavart egyensúly csakhamar helyreáll. A végeredmény tehát mindig az lesz, hogy a gazdasági erők működése a nemesércz-forgalom megfelelő alakulását biztosíthatja. Mindamellett nem lehet elzárkózni azon tény elől, hogy bizony előfordulhatnak oly alakulások a nemesércz-piaczon egyik-másik országban, melyek a fizetési mérleg szempontjából ép úgy, mint a nemesérczre alapított hitelügy szempontjából jogos aggályokat szülnek. Ilyenkor fontossá válik a kérdés, mit lehet a nemzet megtámadott nemesércz-tartaléka érdekében tenni? A kérdés nem tartozik a könnyű kérdések közé, mert gondos tekintetbevételét követeli a legszövevényesebb jelenségeknek.

Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy nem minden nemesércz-kiszivárgás enged és követel ellenintézkedéseket. Nem enged oly kiszivárgás, mely rendkívüli okokból származik és nagyon jelentékeny; nem követel oly kiszivárgás, mely nagyon csekély, múló stb. Vannak esetei a nemesércz kiszivárgásának, melyek visszaszivárgást idéznek elő. Egyáltalában a kiszivárgás foka, módja, oka igen különböző. Már ebből is az következik, hogy a kiszivárgás ellen alkalmazandó eszközök is különfélék lehetnek. Tényleg látjuk, hogy az 1858-iki nagy angol és az 1865-iki jelentékeny franczia bankenquête alkalmával, mely e kérdést behatóan tanulmányozta, a legkülönbözőbb javaslatok merültek fel. A kiviteli vámtól kezdve egy egész skáláját látjuk a javaslatoknak egészen azon álláspontig, melyen egyáltalában semmi intézkedést nem kivántak és a gazdasági élet benrejlő igazító erejére akarják az egyensúly helyreállítását bízni. Röviden felsorolva a nemesércz-védelem érdekében javaslatba hozott nevezetesebb intézkedéseket, ezek a következők: *a*) kamatlábfelemelés; *b*) díjrendszer; *c*) kölcsönök nemesérczre; *d*) nemesérczek és idegen érmék esetleg kedvezőbb tarifa alapján vásárlása; *e*) idegen váltók nagyobb mennyiségben való beszerzése; *f*) kisebb összegekre szóló bankjegyek kibocsátása, mint azt ujabban Goschen ajánlotta; *g*) az egész banktőkének üzleti czélokra való felhasználása, tehát felmondása az államnak nyujtott kölcsönöknek; *h*) a banküzletnek lehetőleg a leszámítolásra való szorítása; *i*) a leszámítolásnak nem a kamatláb felemelése, hanem egyéb módon való megszorítása; *j*) kölcsönös kisegítése az európai jegybankoknak egymás között; *k*) kétféle jegyeknek kibocsátása, rövidebb és hosszabb lejáratúaknak; *l*) kiviteli vám; *m*) behatás az aranypontra és a tényleges paritások módosítása. Látjuk ebből, hogy elég nagy a javasolt intézkedések csoportja még akkor is, ha a legnevezetesebbekre szorítkozunk. Mindamellett az elméleti és gyakorlati szakférfiak túlnyomó része a diskonto felemelését tartja

Digitized by Google

a legbiztosabb, legegyszerűbb, legkevésbbé sérelmesnek. A franczia bankenquête elé idézett szakférfiak közül a diskontofelemelés mellett nyilatkoztak, csak a leghíresebbeket említve, Bagehot, Newmarch, John Stuart Mill, Hankey, Bonnet, Audiffrett, Passy, Leon Say, Juglar, Mees, Schäffle, Stein, Helferich, Laveleye, továbbá a bankárok közül Rothschild, Fould, Bischoffsheim, Königswarter, Wertheimstein, Wodianer stb. Ezek közül többen, pl. Bagehot, a diskontfelemelést egyedüli eszközének tekinti. Viszont mások és ezek közé tartozik különösen a franczia szakemberek egy nagy része, a diskontfelemelést a legveszélyesebb eszköznek nyilvánították. Sokan a forgalom önszabályozó erejére számítanak, ezek közé tartozik a franczia bank nagytekintélyű kormányzója Rouland, továbbá Pereire Izsák, Wolowski, Patterson stb. Horn, Hock és mások azt az álláspontot képviselték, hogy az eszközöket az okokhoz képest változtatni kell.

A nevezetesebb javaslatokat közelebbről vizsgálva, nézzük, miben áll a diskontfelemelés hatása? A bankkamatláb felemelése mintegy természetes következménye a pénz után nyilvánuló nagyobb keresletnek; hatása első sorban a kereslet megszorítása és figyelmeztetés a forgalom szűkebb voltára. Egyúttal vezet a kinálat emelésére: a külföldi hitelezők a váltóikat nem fogják oly gyorsan érvényesíteni, hogy a magasabb kamatot élvezzék és a kereslet ilyen váltók után emelkedik, a kinálat csökken, a mi a váltóárfolyam javulásához vezet. A pénz árának emelése nyomja az árúk, az értékpapirok árát, mi a külföldet ezeknek nagyobb mennyiségben való megszerzésére buzdítja, ellenben nehezebb lesz külföldön vásárolni; ennek alapján a külföld irányában a követelések szaporodnak, a tartozások csökkennek, a mi ismét javítja a váltóárfolyamot és a nemesérczpénz mennyisége és a forgalom szükséglete közötti arányt is javítja. Az üzérkedés és vele a hitelszükséglet is csökken. Ez volna a diskontfelemelés rendes hatása. Mindamellett azt mutatja ép Anglia, mely a diskontpolitikának classikus földje, hogy e hatások gyakran nem érvényesülnek. Azonkívül szem előtt tartandó, hogy a diskontfelemelésnek több előföltétele van. Kell mindenekelőtt, hogy a belföld és külföld kamatlába különböző legyen; ha tehát az egyik állam kamatemelését a többi államok követik, akkor a hatás elmarad. Kell továbbá, hogy a kamatláb-emelés jelentékeny legyen, mert különben nem nyujt elég buzdítást a külföldi pénzpiacznak. Tekintetbe veendő továbbá, hogy a kamatláb-emelés hatásának több oly föltétele van, melyet csak Anglia nagy világkereskedelmével és mint az egész világ bankára, mint a nemesércz-piacz központja nyujt. Különben Angliának nemesércz-politikája, melynek lényeges eleme a kamatláb-emelés, szoros összefüggésben áll Angliának az 1844-iki Peel-akta által alkotott sajátszerű bank-

Digitized by Google

rendszerével. Ily körülmények hiányában a kamatláb-emelés hatása gyakran el fog maradni. De Angliában is gyakran elmarad és akkor ott is más eszközökhöz nyulnak. Francziaországban a kamatláb-emelés nem igen kedvelt és ritkábban alkalmazzák. Irtóznak a kamatláb gyakori változtatása által okozott nyugtalanságtól, a termelésnek, különösen iparnak és kereskedelemnek megszorításától. Azért ott inkább a leszámítolás másnemű megszorításait ajánlották, melyek ellen azonban szintén különféle aggályok merültek fel. A leszámítolás megszorítása különösen olyanokkal szemben találhat alkalmazást, kik nemesérczczel üzérkednek. Azonkívül több izben alkalmazták azt az eljárást, hogy azoktól, kik a banktól aranyat kértek, díjat szedtek. Azonban ez eljárás mégis csak kettős valuta mellett teljesen kifogástalan és oly országokban, melyek nemesérczekben nem oly gazdagok, mint Francziaország, könnyen agióra vezet. Bizonyos kivételes esetekben alkalmazása azonban azt az előnyt nyujtja, hogy rendesen gyorsabban hat, mint a diskont-felemelés.

Magyarország és Ausztria bankrendszerének e téren kétségkívül igen nehéz feladatot kell majd megoldani. Sok körülmény van nálunk, mely nem igen engedi azt a föltevést, hogy kizárólag vagy csak főleg a kamatláb-felemelés útján a nemesércztartalék védelmezhető lesz. E tekintetben kedvezőbb lesz a helyzet, ha külkereskedelmünk fejlődik, közvetlen összeköttetéseink egyáltalában, de különösen a nemesércztermelő országokkal létesülnek, és ha váltóink legalább oly kedveltségű papirok lesznek, mint ma már a német váltó. A mellett különösen a nemesércz-vásárlásra és a nemesércz-kereskedelemnek minden módon való előmozdítására — mint azt Németország sikeresen teszi — kell gondot fordítani. A jegyfedezetnél a contingentálás mellett a harmadfedezet elég biztosítékot nyujt. A pénzverési díjat sem szabad magasabban megállapítani, mint a külföldi államokban. Óvakodni kell oly helytelen intézkedésektől, melyek a külföldön elhelyezett értékpapirainkat erőszakosan visszakergetnék. A valutaszabályozás czéljából fel kell használni a mostani, ritka kedvező alkalmat, midőn az aranytermelés folytonos nagyfokú emelkedése következtében a sárga fém elhelyezést keres. Azonkívül pedig a helyes közgazdasági politika, különösen pedig helyes külkereskedelmi és bankpolitika, a világforgalom folytonos gondos megfigyelése a legjobb alapja a helyes nemesércz-politikának.

Digitized by Google

Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. *

A mult év végén megjelent eme második kötet az anyaország délvidéki megyéit foglalja magában, az erdélyi határtól a stájer határig, kivéve Zalavármegyét, mely rendkívüli terjedelme miatt a következő kötetre maradt.

A feldolgozás módja itt is ugyanaz, mint a melyet az első kötetnél követett a szerző: közli jelesül egy összefoglaló bevezetésben a megye akkori politikai földrajzi viszonyainak átnézetét, azután elősorolja a várakat és városokat, főleg e korszakbeli rövid történetük leírásával, azután a helységeket s végül a birtokosokat és e korszakbeli főispánokat. Itt-ott azonban kissé bővebb fejtegetést tartott szükségesnek, részint a helyesebb csoportosítás, s e pusztult vidék helyrajzának alaposabb megfejtése kedvéért, részint pedig a kútfő-anyag nagyobb terjedelme miatt.

Az első kötet megjelenése óta a levéltári kútfő-anyag gyűjtését szakadatlanul folytatván, ismét mintegy 65, részben vagy egészben átkutatott levéltárról vagy oklevél-gyűjteményről számol be, a melyeknek felhasználásával készült a jelen kötet. E levéltárak közül főleg a hg. Batthyány cs. körmendi, a gr. Festetics cs. keszthelyi, a gr. Erdődy cs. galgóczi, a gr. Zay cs. zayugróczi, a br. Révay cs. kis-selmeczi, a veszprémi káptalan házi és országos, a vasvár-szombathelyi káptalan házi, a pozsonyi káptalan házi és országos dúsgazdag levéltárak emelendők ki.

A kötetben foglalt 12 megye a következő sorrendben következik:

1. *Temesvármegye.* A legnagyobb kiterjedésű megyék egyike, mely keleten, az erdélyi havasok mentén Hunyad-, éjszakon Arad- és Csanád-, nyugaton és délen Torontál-, Keve- és (részben) Krassómegyével volt határos, s a mai Temesmegye területének éjszaki felerészén kívül a mai Krassó-Szörénymegyét is magában foglalta, sőt még a mai Torontálmegyébe is benyúlt egész Nagy-Kikindáig (hajdan: Kökénd). E nagy területnek azonban inkább csak az a része élt rendes megyei szervezet alatt, mely belőle ma is Temesmegyéhez tartozik. Mai krassó- de főleg szörénymegyei vidékén a középkori magyar élet képébe idegen

* Irta dr. *Csánki Dezső* II. kötet. Budapest. 1894. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Ára 7 frt.

Digitized by Google

eredetű vonások is vegyülnek. Mint a szomszédos Hunyad- és Krassómegye déli vidékeire, e tájakra is nagyobb tömegekben települt le az oláhság, a királyi várak köré, eredeti szlávos kenéz-szervezetével. Hadi érdemeikért idővel tömegesen emelték a királyok nemesi rangra e kenézeket, de bizonyos hadi és adóbeli szolgálmányok meghagyásával kerületekbe sorozva. Ezek a nemes oláh kerületek (a karánsebesi, lugosi, miháldi, almási és komjáti) ily idegenszerű alapon keletkezvén, a felsőbb hatóságokkal gyakorta kevésbbé szabatos viszonyba jutottak, s ez egész nagy terület topográfiájának is különös és szintén kevésbbé szabatos alakot adtak.

A szörényi bánok, tulajdonkép (országnagyi méltósággal) magas rangú katonák, a határtól kisebb-nagyobb távolban emelkedő kir. várak kapitányai, eleintén a király nevében urai e e kenézségeknek. Hogy aztán ezek beljebb illeszkednek a magyar nemesi társadalomba, mintegy kisiklanak a szörényi bánok kezéből — a temesi (vagy krassói) ispán (értsd: főispán) hatósága alá. E fejlődésnek kedvez a szörényi báni széknek olykor hosszú évekig tartó megürülése. Ezért gyakran azokat a várakat és területüket is, melyek máskor és tulajdonkép a szörényi bán hatósága alá tartoztak, szintén Temesmegyéhez számították s így szerző is ide vette fel. Nem is lehet már ez időben a szörényi bánság alatt valami szigorúan határolt *területet* értenünk, hanem egyszerűen állandó, birói hatósággal összekötött *katonai méltóságot*, melynek viselője egyszersmind parancsnoka stratégiai egységet alkotó több várnak, a melyek tehát, Temesmegye többi várai közt ez alkalommal szintén felsoroltatnak. (Sebes, Görény, Miháld, Orsova, Pécz vagy Pet, Szörény, Szinicze, Sztanilovcz, Drankó, Librasd és Pécz.)

Ez állapot az itteni rendkívüli hadi viszonyokon alapult s a török támadáshoz alkalmazkodott. Ennek kifolyásai voltak azok a királyi vagy magánbirtokban levő oláh kerületek is, mint az ikusi, zsidóvári, béli, turdi, zsupáni, suggyai, melyek közül a zsidóváriak egy részét Hunyadi János 1444 körül királyi jóváhagyással csoportosan megnemesíté.

E körülményekhez képest birtoklás tekintetében is a legnagyobb változatosságot találjuk ez óriási megye területén. Legfőbb birtokos a király, helyesebben a korona, melynek birtoka azonban szakadatlanul kisebbedik, a mint az oláh eredetű kenézek mint nemes birtokosok kiválnak a várak kerületeinek kötelékéből, egyes uradalmak pedig rendes királyi adományul főurak és nemesek kezére kerülnek. A király után mindjárt a Hunyadiak következnek, jelesül János, ki a vidéken, melynek igazi védbástyája volt, hadi érdemeivel óriási birtokokat szerzett össze. E birtokok élén maga Temesvár (vár és város) állt, s testét

Digitized by Google

mindössze (bár nem egyszerre) 3 vár, 8 város és vagy 130 vagy még több falu képezé.

A királyon és a Hunyadiakon kívül azonban a nagybirtokosoknak egész hosszú sorozatát találjuk e megyében, még pedig a nyugoti vidéken inkább a magyar, a keleti nagyobb részben pedig inkább az oláh eredetű nemeseket. A magyarok közül említendők a horogszegi Szilágyiak, berekszói Hagymások, a dengelegi és a szt.-miklósi Pongráczok, a Garaiak, gúti Országhok, Harasztiak, pomázi Czikók, maczedóniai Dancsok, Dócziak, Giskra János, az alsó-lendvai Bánfiak, szeri Pósafiak, a ma is virágzó Csákiak és iktári Bethlenek, a Kanizsaiak, Kórógyiak és Szobiak, az oláh eredetűek közül: a nádasdi Ongorok, Nexafiak, Bézsánok, Hollódiak, temeshelyi Désiek, Rékásiak, Csornaiak, Bizereiek, dobozi Bánfiak, Mutnokiak, Macskásiak, örményesi Fiáth-ok, Rakoviczaiak, Gerlistyeiek (a későbbi Gerlicziek), kik mind e század első felében hadi érdemeikért emelkedtek fel s váltak a velök származásra és a megfutott pálya természetére nézve teljesen egyenlő Hunyadi Jánoshoz hasonlóan, a magyar állameszme oszlopaivá.

Összesen 30 vár, 22 város, 990 helység és 390 birtokos sorolható fel e megyéből,

2. *Krassóvármegye* hajdan csak a Karas folyó két oldalán terült el, a mai Torontál, Temes és Krassó megyék alsó részében. Hasonlóan Temeshez, szintén nem alkotott egységes egészet. Délkeleti vidékeit a borzafői, krassófői, kövesdi és illyédi nemes oláh kerületek foglalták el. Délnyugoti részén a harami szék vagy járás terült el, melyet Krassómegye kiegészítő részének tartottak.

Mint Temesmegyében, itt is a király a legelső földesúr, főként az itteni királyi várakban és az ezekhez tartozó kerületekben. A birtokában levő hatalmas uradalmak csoportjai mellett azonban igazi nagybirtokos nem igen támadhatott a fenmaradt területen. Még legvagyonosabbak a remetei (döbrentei) Himfiek, utánok a Nagymihályiak, szeri Pósafiak, kik után a gúti Országhok és nádasdi Ongorok örököltek; végül a szintén hírneves Dóczi család.

Összesen 13 vár, 10 város, 290 helység és 84 birtokos sorolható föl e megyében.

3. *Kevevármegye* szintén az Al-Dunánál, a mai Torontál- (és Temes-) megyének déli vidékén terült el. A rendkívüli pusztulás miatt, mely sujtotta, általában az egész megyéről keveset tudunk. Másfelől azonban kétségtelen, hogy közepe táján egy hatalmas terület, az u. n. Maxond vidéke (a mai deliblati homokpuszta s az alibunári mocsár tájéka) részben teljesen terméketlen és lakatlan volt.

A Duna vonalát itt is a király tartá kezén. Legjelentéke-

Digitized by Google

nyebb pontja Keve (ma Kubin) vár, Dombó (ma Dubovácz) vár, Tornistye vára, a régi Pancsaly (ma Pancsova) közelében.

Összesen 3 vár, 3 város, 66 helység és 30 birtokos található területén

4. *Torontálmegye* a XV. században egyike a legkisebb megyéknek, jóformán csak egyetlen uradalomból áll: a becseiből, élén Becse várával. Ugyanehhez tartozott a megyének mind a négy városa is. Eme hatalmas uradalmat környezték a kisebb birtokosok jószágai. Összesen 52 falut és 45 birtokost találunk e megyében.

5. *Bácsvármegye*, valamint Bodrogvármegye is az ország legpusztultabb megyéi közé tartoznak. Bár a török hódítás alatt a fő-útvonal inkább Baranyán át vezetett, mégis e két megyében több régi hely és család tűnt el, mint oda át, a Duna túlsó oldalán.

Bácsvármegye körülbelül a Ferencz-csatornától délre feküdt; határa azonban éjszaki vonalán meglehetősen mozgékony volt: a régi Bodrog és Csongrád vármegyék felé, mely utóbbi a középkorban olykor egész a mai Ó-Becse vonaláig lehuzódott.

Nagyszámú magyar köznemesség alkotja Bácsvármegyében a birtokosság zömét; a főrangúak közül csak a Tallócziak, Bebekek, Ujlakiak, Marótiak, főleg pedig a Hunyadi-rokonság és a Garaiak válnak ki, mely utóbbiak kétségkívül leggazdagabb birtokosai e korszakban Bácsvármegyének. Összesen 4 városuk és vagy 50 falujok volt. Fő-fészkeik a Duna mentén álltak, melynek túlsó oldalán: Szerém- és főleg Valkóvármegyében uradalmaik végire mehetetlen sora következett.

Jelentékeny birtokaik voltak e megye területén egyháziaknak, főleg a kalocsai és bácsi érsekségnek és káptalanoknak is. Összesen 5 vár, 16 város és 316 helység, 281 birtokos közt oszlott meg.

6. *Bodrogvármegye* a mai Apatin (hajdan: Apáti) vidékétől a pestmegyei Bogyiszló tájáig nyúlt fel a Duna mentén. Abban a homályban, mely a török pusztítás hatásaként e megyére is borul, főleg a Mosztonga nevű mocsár és a XVI. század elejéről fenmaradt tizedlajstromok vezérlik a kutatót.

A birtokosság zöme itt is magyar köznemesség, melynek sorából a ma is virágzó Révai család, a lekcsei Sulyok, szt.-mihályi Czobor, bartáni Peres és Geszti családok válnak ki. Nagyobb birtokosok még a bátmonostori Töttösök s utánuk az örökükbe lépett kisvárdai Várdaiak, a lévai Csehek, szekcsői Herczegek, de legfőkép a Hunyadi-dinasztia, mely a megyének északkeleti zónáján vert gyökeret, s innen: Halas és Szabadka vidékétől le dél felé egész a mai Verbász, Becse és Mohol vonaláig uralkodott.

Digitized by Google

Egyházi birtok e megyében is tetemes volt.

Összesen 7 vár, 12 város és 213 helység, 217 birtokos közt oszlott meg.

7. *Szerémvármegye* alatt a mai Szerémvármegyének keleti része értendő. Főleg boráról volt híres a középkorban. Lakossága vegyesen szerb, főleg a Száva mentén, és magyar, a Dunához közelebb. Ehhez képest a helynevek is már vegyesen szláv és magyar hangzásúak. Különösen a rácz despotáknak Magyarországba és főleg e megyébe történt betelepedése s a töröknek a határhoz való előnyomulása kergeté ide nagyobb tömegben a szerbséget s egyszersmind tolta kifelé a magyarságot, és törölte le lassanként, a mohácsi vész táján pedig csoportosan a megye területéről a magyar helységeket. Szerző különösen kiemeli, hogy a g. kel. szerb kolostoroknak — mint a mai szerb irók egy része magával elhitetni szeretné — ebben a korszakban sehol sincs nyoma e megye területén.

A birtokosság soraiban is szaporán föltünnek a szerb eredetű köznemesek a XVI. század elején, a XV. században azonban még mind a nagy-, mind a kisbirtokosság magyar vagy magyarországi eredetű.

Első nagybirtokosai a megyének a Marótiak, kik a XIV. század vége s a XV. század eleje óta a megye keleti nagyobb felében ez uradalmak, várak, városok és helységek egész hosszú sorát tarták kezükön. Birtokaik utánok a Bátoriakra, vingárti Gerebékre sat. szálltak. Kisebb birtokosok a hirneves Garaiak, kik azonban még mindig két vár és város és vagy 12 helység urai; ismét nagyobbak a Hunyadiak és a rácz despoták, kiknek kezén találjuk a megye legfontosabb pontjait, főleg a Száva mentén. Ezek egyikét: Száva Szent-Demetert, a mai Mitroviczot (mely részben a régi Sirmium-nak felel meg) Mátyás király Ujlaki Miklósnak adta.

A köznemesek közül a Révaiakat emlitjük fel, kik az e megyei Révából (ma: Rivicza) származtak, s a kiknek a XV-ik században vagy 12, a XVI-ik elején pedig vagy 27 falujok számitható össze.

Egyháziak, mint a kalocsai érsek, szerémi püspök, káptalanok és kolostorok szintén terjedelmesebb birtokok urai. Összesen 17 vár, 14 város és 223 helység — csak 66 birtokos közt oszlott meg.

8. *Valkóvármegye.* Egyike volt a legnagyobb megyéknek; a mai Szerém, Verőcze és Pozsega megyék részeit foglalta magában. Bár legnagyobbrészt síkon terült el, mégis főleg nagyuradalmak hazája volt s e nagyuradalmak is egyes leghatalmasabb urak és családok kezén halmozódtak össze időnként. Ezek legelőkelőbbike a Garai család két ága, mely ősi fészkéből, az

Digitized by Google

e megyei Garából (ma: Gorján) egész országrészt szerzett össze a szomszédos Valkó, Baranya, Pozsega és Körös megyékben. Valkóban magában 10 erősség, vagy 11 város és a falvaknak megfelelő, ma már nehezen számbavehető sokasága uralta őket, — dúsgazdag forrása erejöknek, hatalmuknak, befolyásuknak.

A többi — úgyszólván — benszülött főúri család: a Kórógyiak, Alsániak, Marótiak és Ujlakiak szintén óriási földbirtok urai. Hasonlókép — az egyháziak közül — a Diakóvárott székelt boszniai püspökség és káptalana, melyek az egyházi hatóságuk alatt állott valkóvármegyei jókora területet földesúri jogon is birták.

Ez az oka, hogy összesen 33 vár, 34 város és 1182 helység csak 260 birtokos közt oszlott meg.

9. *Pozsegavármegye* jóval kisebb volt mint ma, mert nyugoti nagyobb fele hajdan Körösmegyéhez, tehát már Szlavoniához tartozott. Egyáltalán, hogy Szlavonia felől az anyaország határait pontosan meghatározhassa, szerző a rendkívüli terjedelmű Körösmegye középkori topográfiáját is kidolgozta s vázlatosan egy akadémiai értekezésben bocsátotta közre. (Ismertetve Akad. Ért. III. 446. l.)

Eme, a mainál kisebb Pozsegamegye azonban legalább egységes földrajzi egészet alkotott s egyházilag teljesen a pécsi püspökséghez tartozott.

A legelső földesurak itt is a Garaiak, továbbá a Szécsiek, Hédervariak, valamint a Bród vidékén otthonos: grabarjai Beriszlók (Dezsők, Boricsok és Törökök), a szintén benszülött cserneki Dezsőfiek vagy Desziszlók és velikei Bekefiek; végül időnként a Tamásiak, Alsániak, lévai Csehek, nevnai Treutelek sat.

A kisebb családok közül főleg kettőt kell említenünk, melyek az anyaországnak eme távoli, már csaknem teljesen szlávoktól lakott vidékéről eredtek s később nagy szerepet játszottak nemzetünk történetében, s ezek: a Szapolyaiak és Bercsényiek.

Összesen 21 vár, 15 város és 450 helység 214 birtokost uralt.

10. *Baranyavármegye* a középkorban is egyike a legnagyobb megyéknek, alakja azonban teljesen elütött a maitól. Mert észak-nyugati sarka hajdan Tolnamegyéhez tartozott; délen pedig messze túlért a Dráván, le egész a pozsegamegyei hegyek lábáig. Főleg eme része nagyon megpusztult a török uralom alatt; reconstruálása azért szintén egyike volt a legnehezebb feladatoknak.

Legfőbb birtokosai az e vidékről eredő Matucsinaiak (Matusnaiak), Kórógyiak, Garaiak, szekcsői Herczegek, továbbá a Marótiak és bátmonostori Töttösök a világiak, — és a pécsi püspökség, káptalan, pécsváradi apátság az egyháziak közül.

Digitized by Google

Óriási uradalmaik közé a közép- és főleg kisbirtokosság részei sűrűbb csoportokban ékelődtek be, s ezért e megyében egyenletesebb volt a birtokok eloszlása, főleg a Drávától éjszakra eső területen, úgy, hogy 19 várra, 27 városra és 922 helységre: 540 birtokos esett.

11. *Somogyvármegye* nagyjából hajdan is azt a területet foglalta el, a melyet manapság, a török hódítást sem sínlette meg annyira, mint délkeleti társai.

Nagyobb uradalmak közép- és kisbirtokokkal, világi birtokok egyháziakkal változatos csoportban helyezkedtek el rajta. E tekintetben az egész megyének mintegy gerinczét alkotják a Marczaliak nagy terjedelmű jószágai, melyek a megye é. k. zugától le a Dráváig olykor nem kevesebb mint 4 várra, 11 városra és vagy 50 falura terjedtek ki. Az uradalmak emez összehalmozódása azonban még ily nagy megye területén sem ismétlődhetik.

A többi nagybirtokosok: a Bakonyiak, tapsonyi Anthimiak, Szerdahelyiek (Derzsfiek, Dancsok és Imrefiek), Tamásiak, Ujlakiak, gordovai Fancsok, Batthyániak, Berzenczeiek vagy berzenczei Lorántfiak, Kanizsaiak, laki Thuzok sat. aránylag kisebb terjedelmű jószágok vagy legalább kevésbbé jelentékeny pontok urai.

Melléjök azonban díszes csoportja sorakozik a legnagyobb részt somogymegyei eredetű köznemesi családoknak. A kisnemesség pedig nagyobb tömegben, főleg Szakácsi városban és vidékén — a királyi szakácsok itteni telepein él.

A nagy-, közép- és kisbirtokosság közé sűrűn ékelődnek azonban az egyházi méltóságoknak és területeknek szintén hol igen terjedelmes, hol közép- vagy kisbirtokaik. Legsűrűbb az egyházi birtokosság a megye é. k. harmadában, hol a fejérvári káptalan, a veszprémi káptalan és a leveldi karthauziak a főbirtokosok; megye többi vidékén pedig a fejérvári Szt.-János-lovagok Csurgó táján, a pannonhalmi apátság, a zselicz-szt.-jakabi benczések a Zseliczségen nagyobb uradalmak, ezenkívül elszórva a különböző kolostorok kisebb részek urai.

Összesen 16 vár, 25 város és 939 falu 728 birtokosnak tulajdona.

12. *Vasvármegye* szintén mai határai közt terült el hajdan is. A török hódítás ezzel is kíméletesebben bánt; itt már nemes családot is többet megtalálunk manapság a régiek közül.

Nyugoti hegyes vidéke nagy-uradalmak, keleti kisebb, sík fele pedig nagyrészt törzsökös, vagyonos középnemesség hazája volt. Legnagyobb uradalma délkeleten a felső-lindvai, melyhez F.-Lindva váron, városon és Mura(i)-Szombat városon kívül már 1366-ban mintegy 100 falu tartozott. Ez óriási terület ezóta a rimaszécsi Szécsi (Herczeg, Bánfi) családé volt, mely a szomszédos Dobra várát is bírta.

Digitized by Google

Keletre innét az u. n. Őrség a lévai Cseheket, majd az Ujlakiakat uralta, kik Német-Ujvár várát is kezökre kerítették. Kivülök a monyorókereki Elderbachok, a szalonoki Paumkircherek, eme két német eredetű család, — továbbá a Garaiak, Rohoncz és Kőszeg várak urai, — a Kanizsaiak, Borostyán, Léka és Sárvár vár, Ikervár és Sár városok urai, — az asszonyfalvi Ostfiak, a Nádasd nembeli gersei Petők, Nádasdiak és n. Darabosok, valamint az Egerváriak a legnagyobb birtokosok. Melléjök a leginkább vasmegyei eredetű közép-birtokosok díszes csapata sorakozik.

Az egyháziak közül a győri püspöké a megye szíve: Szombathely vára és városa, s a vasvári társas káptalané Vasvár város egyik fele. A többi egyházi testületek csak kisebb birtokosok.

Összesen 23 vár, 22 város, 804 helység, 602 birtokos közt oszlott meg.

Végül szerző összegezvén az e kötetben tárgyalt megyék várainak, városainak, helységeinek és birtokosainak számát, kitünik, hogy e kötetben: 197 várral, 253 várossal, 6426 helységgel és 4370 birtokossal; az I. és II. kötetben mindössze: 385 várral, 457 várossal, 12,873 helységgel és 7827 birtokossal foglalkozott.

Jelentés a br. Bánffy Dezsőtől kitűzött történeti vígjáték-pályázatról.

(Előadta *Vadnai Károly* l. t. a február 25-iki összes ülésen.)

A modern költészetben, mely a képzelet trónjára a megfigyelést ültette uralkodónak, a történeti anyag feldolgozása mindinkább kimegy a szokásból. Tapasztaljuk ezt a tud. Akadémia drámapályázatain is. A Teleki-féle verseny lát ugyan időnként elég történetinek nevezett szomorújátékot, de évek óta egyre sekélyesbülő eredménynyel, mert a művek történelmi fölfogás és korismeret híján jőnek létre, bizonyságaúl annak, hogy íróikat nem a múlt iránti hevület, hanem az okvetlenül kiadandó jutalom megnyerésének vágya vezérli. A Kóczán-féle pályázat is még meddőbbé vált a sikerben, mint a minő az első években volt. Még kopárabb nálunk *a történeti vígjáték* mai mezeje, mely esztendők óta kisérletet is csak igen ritkán, jelentősb sikert pedig épen nem mutat föl. A szinházi műsor ez ága sehogy sem gyarapszik, mivel ma már olyan értékű művek sem teremnek, minőkkel ezt a műfajt nálunk Kisfaludy Károly indította meg,

Digitized by Google

Jósika Miklós, Szigligeti és Tóth Kálmán folytattak s a legutóbbi időben olykor-olykor Csiky Gergely képviselte.

Szépirodalmunk egyéb ágaiban is ritkaság a történeti tárgy. A históriai alakok és elemek iránti egykor erős érzék eltompult, a mi elég kár, mert híressé vált régibb történeti regényeink, epikai munkáink és drámáink nem kevéssé hatottak a nemzeti öntudat és hazafiúi érzés erősítésére. Szépíróink ma csupán azt tartják feldolgozásra méltó tárgynak, mit saját szemökkel láthatnak és figyelhetnek meg; a lélek erős szeme: a képzelet elbágyadt s nem bír messzire jól visszatekinteni. Sőt elméletileg is hirdetik, hogy a történeti regény vagy dráma nem kell a mai világnak. De ez állításra elég döntő czáfolat a Mayer Konrád Ferdinánd regényének: «A szent»-nek nagy kapóssága s a Sardou «Thermidor»-jának és «Madame Sans Géne»-jének eleven és tartós hatása. Ekkép az a nézet, mely a történeti tárgyakat elavúltnak és kelletlennek hirdeti, kevésbbé fejezi ki az igazságot, mint az írók húzódozását a nehezebb feladatoktól, mert könnyebb a mai társadalomból rajzolatot nyújtani, mint régi alakokat és időket korhíven, művészileg festeni.

Természetes jelenség, ha olyan időben, midőn a világ erősen küzd nagy társadalmi reformokért s nyugtalanúl törekszik a jövő javítására: a szépírók tollát is első sorban a napi élet állapota, nyomora, erkölcsei és eszméi veszik igénybe; de ezzel összeférhetne az is, hogy a rég elmúlt idők rajzának szintén legyenek költői képviselői. A negyvenes években egy kéz írta meg a legidőszerűbb regényt: a «Falu jegyzőjé»-t és a leghatásosabb történeti korrajzot: «Magyarország 1514-ben» czímmel.

Olyan történelmi fejlődésű nemzet, mint a mienk, lelki veszteség nélkül nem hanyagolhatja el viszontagságos, hősies s tanulságokban gazdag múltját a költészetben sem. Kivált midőn az egész nemzet áldozó buzgósággal készül *a honalapítás* ezredévi ünnepére; midőn a képírók nevezetes történeti festményekkel, szobrászaink nagyobb plasztikai művekkel s történetíróink nagyértékű kiadásokkal járulnak az ünnepi fény emeléséhez: bizonyára tehetséggel megáldott költőinknek is törekedniök kellene, hogy e nagy emlékünnep lelkesedését a szépirodalom szintén jeles termékekkel fejezze ki, könyvben és színpadon.

Bizonyára e hő óhajtás sugalta *Bánffy Dezső* bárónak is, a mai kormányelnöknek, hogy midőn képviselőházunknak volt elnöke, Akadémiánknál pályadíjat tűzzön ki «*magyar történeti vagy történeti hátterű vígjátékra*, akár kötött, akár kötetlen beszédben», még pedig úgy, hogy jutalma a viszonylag legjobbnak okvetetlenül kiadandó, osztatlanúl. Fokozni kívánta így a buzdítást, habár ezzel a pályázat sorsát annak a lehetőségnek tette ki, hogy díját a legkevésbbé rossznak kell oda ítélni, a mikor a

Digitized by Google

jutalom megnyerése nem koszorú, hanem csak kénytelenség eredménye.

De bármint legyen is, a pályadij kitűzőjét áldozó nemes szándokáért nemcsak az Akadémia, hanem az összes hazai szépirodalom tisztelettel teljes elismerése illeti meg, mert midőn egy elhanyagolt, de becses színpadi műfaj iránt kivánt mai színműíróinkban újjáéledő érdeklődést kelteni, egyszersmind példáját adta annak is, hogy a történeti nemzetségek sarjainak kegyeletes kötelességük: a régmúlt idők s rég elköltözött elődök iránti mély tisztelet, mert ezektől örökölték családi nevök fényét és nemzetségök ősi javait. A haza erdélyi részében a főrangúság, híven őrizve a nemzeti fejedelmek és udvartartás magyar emlékeit, az újabb időkben is nagyon kivált a történeti irodalom ápolásában. Erdély az aligmúltban is nem egy jeles történetírót adott nekünk a Teleki, Kemény és más főúri családok kebléből. Nem puszta esetleg, hogy a ki első inditotta meg a magyar történeti regények egykor oly népszerű sorozatát: báró Jósika Miklós, éppen úgy erdélyi volt, mint a ki e becses műfajt nálunk a legmagasb művészi fokra emelte: báró Kemény Zsigmond.

A Királyhágón inneni sokkal dúsabb főrangúság kevesebb hevűletet tanúsít történeti multunk iránt, bár újabban is egy pár históriai nemzetség: mint a Károlyiak, Zichyek nagybecsű vaskos kötetekben adták ki áldozatra készen gazdag levéltáraik okiratait. De a legtöbb családot még az sem hevíté föl, ha egy nagy költő saját őseiket mutatta föl a művészet olyan pompájában, mint Arany János, ki a «*Toldi szerelmé*»-ben a nápolyi hadjáratra induló nagyurak — köztük ma is élő tizenegy nemzetség őseinek — dandárait, czímereit, drágaköves fegyverzetét kápráztató színekben énekelte meg s ki remek művének e rajzát ily mélabús sorokkal végezi:

«De ti, kiknek ősét e dal édes gondja,
Nem hízelgő verssel, koszorúba fonja:
Felhat-e hozzátok az egyszerű ének,
Egyszerű kebléből a nép emberének?

Vagy hazai lantra fületek már gyönge?
Föl sem veszitek, bár neveteket zöngje?
Sír bennem a lélek és e mai kortúl
Vígaszképen a múlt dicsőséghez fordúl?»

Mi sem mutatta, hogy e sóhajra nem volt méltó oka a régi dicsőség nagy magyar epikusának! Eltagadhatatlan tény ekkép, hogy a történeti múlt iránti hű kegyelet nemcsak a szépírók, hanem még történelmi nemzetségek köreiben is megcsappant.

Ép ezért örvendetes, ha ez utóbbiak keblében támad olyan

mai sarj, ki áldozattal kivánja buzdítani költőinket a történelmi múltnak ápolására. S ezt az érdemet az sem csökkenti, ha serkentése ezúttal csak kevés tollat bírt megmozdítani. A bírálóbizottság, melynek megbizásából vagyok hivatva a pályaműveket ismertetni s mely Gyulai Pál r. t., Bánóczi József l. t. és e jelentés előterjesztőjéből állott, megbirálás végett mindössze csak *három versenyművet* vett át. Ez még nem jelentené az eredmény kopárságát, mert egy is igen sokat érhet, ha jól sikerült munka. Az a nagyobb baj, hogy e három mű szerzői — bár írói képesség tekintetében egymástól különböznek — abban a lényeges hiányban megegyeznek, hogy történeti felfogás és korhűség nincs műveikben s nem bírták igazán beleélni magukat azokba az időkbe, melyeknek rég elmúlt folyamából merítették tárgyaikat, személyeiket.

Száma szerint első, de értékre nézve utolsó köztük: «*A hódító*» czímű, három felvonásos, versekben írt vígjáték, e jeligével: «Csak egy sugárt!»

Ennek főhőse egy Pető nevű szegény nemes, ki, mert deli szép legény, az elbizakodás bolondja, sokkal inkább, mint a Moreto «Szép Diego»-ja, vagy a Csiky Gergely «Ellenállhatatlan»-ja. Szerencsét próbálni jő Budára, hol — azt hiszi — beleszerethet még a királyné is. Ha e reményét arra alapítaná, a mi történelmi tény, hogy Cilley Borbála királyné ledér életű asszony volt, hitének még volna némi alapja; de ő csak vaktában bizakodik, minden észszerű remény vagy elképzelhető ok nélkül. Társa, Sebő, azt az úri hölgyet véli Budán föltalálhatni, kibe — midőn falujokban egy hintón utazott át — rögtön a bolondulásig beleszeretett. A harmadikat, Borost, az a reménység élteti, hogy pinczemesterré lehet, mert ezt a kivánatos állást igérte neki Pető, ha majd úrrá lesz az udvarnál. Ekkép ez a három falusi nemes Budára tart; de mert éhesek, a város előtti liget korcsmájánál megállnak enni, inni. Pénzük nincs s afféle iparlovagi csínynyel akarják a kocsmárost lefőzni. Szerencséjökre arra sétálgat egy főemberével Zsigmond, a már koros király, ki homályos versekben tépelődik a fájó kényszeren, hogy ledér nejét száműznie kellett; de a lakomázó szegény nemesek beszélgetésére egyszerre olyan bohókás hangulatba esik, hogy eltökéli az elbizakodott és vele leereszkedőleg komázó Petőt pórúl járatni az udvarnál. Hogy a király mit szerethetett meg e nemeseken: bajos elképzelni; de azontúl ő maga veszi át a kómikai bonyodalom szövését, nagyon is fiatalos tréfakedvvel. Lakomájuk árát kifizeti s azt súgja Petőnek és társainak, hogy amott sétál udvarhölgyével a szép királyné s mivel e szép fiatal hölgy — a király titkos kivánsága szerint — mosolyogva visszatekint, sőt egyet sikolt is: Pető már szentül hiszi,

Digitized by Google

hogy kész a hódítás. Pedig a fiatal lány azért sikoltott, mert ráismert Sebőre, kibe — a falun átutaztakor — ő is az első látásra beleszeretett. Sebő elkomorodik, mert ez úri lányt szintén a királynénak hiszi s ő ilyen magasra nem meri emelni szemét. Irén azonban csak úri lány s nem a királyné s a vele sétáló koros asszony sem udvarhölgy, hanem a fiatalosan kaczérkodó s a deli legényeken még mindig kapó Kamutkyné, kit a király a játék eszközéül szemelt ki.

A királyi palotában aztán foly a komédiázás, erőltetett jelenetekkel, chablonszerű tévedésekkel, melyeknek elhitetéséhez nagyon szükséges a kert esti homálya s a női arcz sűrű fátyola. A vége pedig az, hogy az eláltatott Pető, királyi hölgy helyett, a koros kaczér özvegygyel kel össze, mit csak a fátyol fölemelésekor tud meg. Ez az ő póruljárása. De hát nem nagy baj az neki, mert ez asszonynak is van vagyona. A másik két nemes pedig czélt ér, mert Sebő nőül veszi Irént, rászedve a vén, fecsegő Beke főajtónállót, a ki szintén a fiatal lányt készül oltárhoz vezetni. Boros is elnyeri az udvari pinczemesterséget.

A király nevet a Pető kudarczán s jó kedvében kegyelmet ad száműzött nejének is.

Ha egy mese-király űzne ily tréfát, e színmű anyagjából, sokkal több leleménynyel, nevettető elmésségekkel, dalra való versformákban, lehetséges volna operette-szöveget kerekítni ki, akár e czímmel: «Félkegyelműek», mert a főhősön kívül a főajtónálló is inkább eszement, mint kómikai alak. Sőt a pinczemesterséget áhító nemes is valóságos félkegyelmű akkor, midőn este az udvari kertben több epedező szerelmes párt látva, anynyira meglepi az érzelmi vágy, hogy az udvari káplán elé térdel hirtelen vallomásával, mert nőnek véli, a mint hosszú reverendájában, símára borotvált arczczal halad át a kerten. Vígjátékban ez alakok visszatetsző karikaturák.

Legkevésbbé hihető azonban, hogy Zsigmond király, kivált idős korában, ilyen ízetlen tréfák űzésében lelhette volna kedvét. Igaz, hogy fiatal korában pazar, kalandos, vígkedvű volt, ki egyszer Párisban százhúsz nőt vendégelve meg, mindegyiknek újjára drágaköves gyűrűt húzott emlékül. Lehetne tehát vígjáték hősévé tenni, de finomabb bonyodalommal s nem ily durva valószinűtlenségekkel. Ez a király a német császári koronát is viselte a fején s épen úgy szivén feküdt a városi polgárság emelése, mint a tudományok terjesztése s a jobbágyság sorsának enyhítése. Ilyen fejedelmet lázadó főurak erőszakosan fogságra vethettek; de az ilyen fejedelem — kivált öreg és borús napjaiban — tekintélyét nem hagyhatta önkényt csorbítani vele komázó kurta nemesekkel. Czélszerűbb is lett volna, ha a tréfát nem maga a király űzi velök, hanem az ő udvari bolondja, a király kedélyé-

Digitized by Google

nek földerítésére, természetesen több leleménynyel, komikai jellemfestéssel s elmésebb és egyenletesb verseléssel. A szerző annyira híján van nemcsak a történeti, hanem a rhytmikai érzéknek is, hogy nem egy jambusos sora «is»-vel kezdődik; például az «én is» két rövid szó elseje több ízben a sor végén lóg, másika pedig a következő sor elején libeg.

«*Az arany öv*», mely a II. számú pályamű, három felvonásban, kötetlen nyelven van írva, e jeligével: «történeti háttér».

Színhelye Kolozsvár, kora a Báthory Kristóf fejedelemségének ideje, s tárgya: egy ötvös remekmű idején való elkészítésének akadályai; személyzete a fejedelmi udvar és egy híres ötvös-műhely alakjai.

A tárgy mindenesetre eredetibb, mint a más két versenyműé, de természeténél fogva inkább elbeszéléshez való, mert a cselekvény központja nem valami kiemelkedő komikai hős vagy hősnő, hanem egy ékszer, mely körül minden forog.

Báthory Kristófné Krakóba készül férje testvérének, a híres lengyel királynak látogatására s ez alkalommal a királynénak ritka ajándékot: táblaköves, gyöngyös, rubintos arany övet készül vinni, minőt akkoriban csak Erdélyben tudtak csinálni. A fejedelemné ez övet Kolozsvár első mesterénél: Ötvös Ádámnál rendelte meg határozott időre. De nagy akadály támad: egy háromszáz évvel ezelőtt kiütött «általános munkásszüntetés», vagyis mai világi strike. A mesterlegények ugyanis reggelit és mosópénzt is kivántak s mivel ezt a mesterek megtagadták tőlük, egyszerre mind megszüntették a munkát, a hogy ma szokták s a műhelyek üresek maradtak. Ekkép Ádám mesternek az arany övet a kitűzött napra nem lehet elkészítnie, mert az ő kedves első legénye: István is elégületlen társaival tart, sőt élökre áll, noha neki nincs oka elégületlennek lenni, annál kevésbbé, mert mestere leányával: Esztikével szeretik egymást. De a szövetkezés érdekét följebb helyezi saját szerelménél és boldogságánál, a mi épen nem teszi rokonszenves alakká.

A fejedelem, nejével és fiatal sógornőjével, Bocskay Sárikával, maga megy a műhelybe s kijelenti Ádám mesternek, hogy ha nem készítheti el az övet a kitűzött napra, elküldi őt Brassóba, Zoller szász mesterhez, hogy ott jó tanácscsal szolgáljon a munkához, a mi nagyon bántja a magyar mester becsérzetét.

A fejedelem iródeákja azonban kieszeli, hogy elkészülhet az ékszer Kolozsvártt is, az udvari kert ama műhelyében, hol annakelőtte egy alchymista dolgozott. Oda megy titkon a mester s oda csempészik ki Istvánt is a börtönből, hová őt Filstik városbiró hirtelenében elcsukatta, hogy elrejtse láb alól, mert Esztikét maga szeretné nőül venni.

Digitized by Google

Pedig hát kevesebb furfanggal, egyszerűbb, természetesb módon lehetett volna a dolgon segíteni. A fejedelem Brassóból bízvást fölrendelhette volna az ötvösmestert és legényeket, hogy az övet mentül elébb elkészítsék Ádám mester vezetése alatt. Hanem akkor a munkaszünet e vígjátékban szükségtelen, henye eszközzé válik, s bonyodalomra nincs szükség, mert az expositióval véget ér a cselekmény s nincs vígjáték.

Voltakép ezzel keveset veszt vala a vígjátékirodalom, mert a bonyolítás kevés igazi leleménynyel s csupán elhasznált eszközök szerinti félreértések, tévedések révén történik. Sárika féltékenykedése Bagdy György, a kék testőrök hadnagya ellen, mivel azt hallá, hogy az Esztike körül legyeskedik; István és Esztike titkos egybekelése; a vén ravasz Filstik városbiró pórúljárása: mind erőltetett és a mellett nagyon is kopott módon szőtt alkatrészek. A vége természetesen az, hogy Sárika a testőrhadnagy neje lesz, István és Esztike összekelésébe pedig Ádám mester neje is belenyugszik, ki addig nagyralátásból a vén, de tekintélyes városbirót pártolta.

Nem mondhatni, hogy e műben ne volna valami a kor fölszinéből. Az ötvös-műipar akkori nagy becsülése, a fejedelmi család megjelenése a műhelyben, a kék testőrök hadnagyának és a fejedelem íródeákjának személyei nyújtanak egy darabkát a tizenhatodik század kolozsvári életének külső képéből. De mélyebbre ható, igazi korfestő jellemzés nincs. Maga a strike is anachronismus, noha Deák Farkas is e czímmel adta ki az akkori munkaszünet rajzát: «Kolozsvári ötvöslegények strikeja». De ez a czím csak pikanteria. Minden időben lehettek, sőt voltak is, elégületlen mesterlegények, kik még a régi idő czéhrendszerének vastörvényei daczára is fellázadtak, ott hagyták a munkát s megszöktek. De az olyan általános munkásszünet, melyben az elégültek is kartársilag szövetkeznek az elégületlenekkel, hogy vállvetve kerekedjenek felül a munkaadókon: a mi modern időnk terméke. De — a mint említém — nincs is erre igazi szükség a vígjátékban, mert az arany övet fejedelmileg fölrendelt brassói ötvösök is elkészíthették volna a kellő időre.

A mű nyelve elég folyékony, de nem elmés, sőt színtelen. Az alakok nincsenek jellemezve, még kevésbbé egyénítve s a szinész vagy szinésznő nem találna bennök elég meleg vért és izmot, hogy e száraz, lapos személyeket kidomboríthassák. Jelenetei közt legsikerültebb az, melyben Bocskay Sárika, kigyógyúlva alaptalan féltékenységéből, elárulja szerelmét. Ugyanis a fejedelem kijelenti, hogy Bagdy hadnagy nem mehet a fejedelmi nőkkel és az arany övvel Krakóba, mert őt Nagyváradra küldi fontos ügyben sógorához, Bocskay Istvánhoz. Erre Sárika, meglepetve, önfeledt hévvel, a bátorság és naivság vegyü-

Digitized by Google

letével kulcsolja át a hadnagy nyakát, mondván: «Nem bocsátom!» Erre aztán a fejedelemné is, ki a szerelemről mit sem tudott, kénytelen beleegyezni frigyökbe. Ez az egy mozzanat tehetne szini hatást, a többi nem. Pedig alaposan jegyezte meg Zrinyi, a költő, hogy «kevés egy erdőbe egy kakuk».

A III. sz. pályamunka czíme: «*Zsolt vezér ifjúsága*», három felvonásban, versben írva; jeligéje: «All's well, that ends well».

A czím egyszerre kelti föl az érdeklődést, óhajtást és kétséget. Olyan bátor írónk még nem akadt, ki történelmünkben ily messzire nyúlt volna vissza kómikai anyagért. De mindenesetre értékes vívmány volna színrehozható vígjátékot kapni a vezérek idejéből, kivált a honfoglalási ünnep küszöbén. Kérdés azonban, hogy lehetséges-e? Tragédia-tárgyat nem nehéz meríteni barbár, sőt félvad népek mondai idejéből sem, mert a katasztrófákat előidéző szenvedélyek lényegükben mindig ugyanazok voltak; de ama kómikai gyarlóságok, melyek festéséből a vígjáték táplálkozik, társadalmilag rendezettebb élet talaján szoktak sarjadzani. Azt még el lehet gondolni, hogy az utolsó vezér: Gyejcs idejéből és udvarából, mert neki már volt udvara, képzelettel és alkotó erővel dúsan megáldott költő vígjáki anyagot is aknázhat ki. Ez a vezér már nem állott kívül a polgárosuló élet keretén; frigyben élt a németekkel, neje útján rokonság kapcsolta a lengyel királyhoz, fiának bajor fejedelmi lányt szerzett menyasszonyúl, ipája volt a velenczei dogének és lengyel uralkodónak, udvarába külföldi papok és lovagok jártak; nejéről, a lengyel fejedelmi nőről gyarló vonásokat jegyzett fel a történet, mert dölyfös, iszákos, népszerűtlen asszony volt; a fejedelmi vezér maga pedig erőszakos és ravasz, ki hitében is kétkulacsosként szerepelt, két oltáron áldozva egyszerre, a pogányon és keresztyénen. Az általa előidézett összeütközéseknek lehettek, a mint bizonyára voltak is, kómikus oldalai, melyekből sződhető vígjáték. De Zsolt korában a magyar élet még zord és durva egyoldalúsággal folyt. A férfiak nem is éltek otthon, mert főmozgatójuk a zsákmányszomj lévén, folyvást dúló harczokat folytattak s a német és frank földön át egész az oczeánig száguldoztak. Mit nyújthat az ilyen élet a vígjátékírónak! Igaz, hogy a részleteiben ismeretlen kor festésében a költő sok szabadsággal élhet; de hamar föl is keltheti a valószínűtlenség gyanúját, megháborítva az elhívést, az illuzió ez alapját.

E pályamű egyetlenegy történeti adaton épült, azon, hogy Zsolt vezért eljegyezték a kozár Mén Maróth lányával, ki később neje is lett. Minden egyéb, mi e színműben van, csupán hozzáképzelés. Így a fiatal Zsolt rakonczátlan villongása is atyjával: a fejedelmi Árpáddal. Történelmi tény, hogy midőn Árpád meghalt és Zsoltot paizsra emelték, ez még csak tizenegy éves gyermek volt. Ekkép nem villonghatott atyjával, a mint e színmű festi.

Digitized by Google

Árpád bölcs kormányzati elve volt, hogy a legyőzött népeket jó barátokká kell tenni, mert különben bősz ellenségekké válnak. A színmű elején a fejedelem ép szigorú birói széket ül egy bátor vitéze és ennek fiai fölött, mivel az ő törvényét megszegve, unalomból rakonczántlankodtak a felvidéki néppel, felgyújtva házaikat, elhajtva barmaikat s nem kímélve nőiket sem. Árpád lánczra vereti s keményen elítéli őket. De alig hogy ez megtörténik, — éppen akkor, midőn a legyőzött kozár fejedelem Maróth, a két nép egyesítése czéljából, szépséges szép leányát ajánlja s küldi Árpád fiának menyasszonyúl — szláv követ rohan lélekszakadva Árpádhoz, bevádolni fiát, hogy fiatal lovasok élén támadta meg az ő népüket, nem kimélve vagyonukat és még nőiket sem. Árpádot lesújtja ez a hír s mindjárt lóra akar kapni, midőn künn hallatszik a hazatért Zsolt féktelen hangja. Majd belép e büszke, rövid szókkal: «Kerestetek? Itt vagyok!»

Árpád rátámad s gyávának nevezi, mert fegyvertelen népet és gyönge nőket ejt rabúl. Zsolt fölháborodik a gyáva szón, Árpád pedig elveszi tőle kardját. Utóbb értesíti, hogy itt a menyasszonya! Zsolt felriad s daczczal feleli, hogy «maga szerez, ha kell, asszonyt magának». Az atya ekkor birájává lesz: lánczot hozat, hogy börtönbe vigyék. Olyan villongó jelenet ez, minő elég sürűn fordúlt elő az Árpádok történetében; élénk hatással van megirva, de teljesen drámai helyzet, melyben egy vékonyka sugár sem dereng.

Árpád egy rokonának, a Kadocha vérből származott Martolónak, kell Zsoltot börtönbe kisérnie. Ez új személy föllépésével a cselekvény a cselszövési dráma kanyargó, de sekélyes folyamába kerül. Martoló afféle gyáva és velőtlen intrikus, minőt régi német hyperromantikus drámákban lángvörös hajjal szoktak volt ábrázolni. Bajos elképzelni, hogy az eszes, erélyes, vitéz Árpádok családfáján ennyire silány cselszövő termett volna. Ez abban a gyökeretlen reményben él, hogy ha ő apát és fiút egymás ellen ingerel, azok elpusztíthatják egymást s ő a fejedelmi székbe juthat. Egyedüli fegyvere a hazudság. Fia előtt az apát szörnyen kegyetlennek, apja előtt a fiút szörnyen féktelennek festi; sőt tovább is megy s azt hazudja Zsoltnak, hogy a kozár menyaszszony biczegő, félszemű, rút boszorkány, nem félve attól. hogy a már ott levő szép hölgyet Zsolt véletlenül is megpillanthatja s akkor egyszerre vége neki — de még e színműnek is. Mivel azonban nem pillantja meg, vakon elhiszi neki, hogy szülei valami szörnyeteget szántak nőül neki s Martoló kész segítségével, megszökik őreitől. Látni sem akarja azt a csúf kozár leányt.

Az udvar ellenben meg van lepve a bemutatott fiatal nő szépségétől. Árpád és neje szeretettel üdvözlik Hamzsárt, ki sze-

liden mondja, hogy engedelmes lányuk lesz. A magyar urak is örvendenek a jó frigynek, mert mint Huba megjegyzi: «Féktelen az ifjú Zsolt, mint puszták tigrise, s zablája lesz a feleség».

Martoló véres arczczal rohan be s lelkendezve beszéli, hogy a megszökött Zsolt sebesíté meg, midőn lóra kapva kiáltá: hogy fut a lánytól, ki maga vándorol vőlegény után; de ő a vadon sziklái közé rejtőzik előle, ott találja meg, ha bírja, a kozár leány! Kínos jelenet. Árpád felkiált: «Nyomorúlt!» Hamzsár pedig szégyennel borúl kisérőnője, Csalma keblére: «Óh, takarj be föld.»

A következő színváltozásban Hamzsár, kit éget a szégyen, szomjazza a boszút s haza vágyik, hogy atyját és népét megtorlásra ingerelje; de Csalma kéri, hogy álljon el e tervtől, mert a rossz hír saját apja szivét szakasztaná meg. Hamzsár erre egyszerre regei hősnővé válik, pór ruhát szereztet, hogy Zsoltot fölkeresse a sziklák közt, magába szerettesse s aztán kikaczagva torolja meg. Vakon hiszi, hogy rátalál és úgy lesz, a mint gondolja. A fejedelemnét is biztatja, hogy ő fogja neki visszaadni fiát: «Én, a kit meggyalázott!» S viharban, villámhullás közt indul meg regényes útjára, Csalmával.

Ez az expositió. Oly különféle, drámai, cselszövői és regényes szálakból van összeszőve, hogy egyöntetű teljességgel nem lehet. Vígjátéki alak vagy stil épen nem mutatkozik s már itt erősen sejtheti a biráló, hogy eredetileg komoly drámának lehetett megírva s csak az új pályázat kedveért kisérlé meg szerzője átgyúrni — a mennyire lehetséges volt — quasi-vígjátékká.

A vadonban, hová a két kozár leány pórruhában kerül, a Martoló fölbérelt emberei már fenik tőrüket Zsoltra. E fiatal vezér hívei is elégületlenek, mert nincs harcz, nincs zsákmány, sőt bor és nő sincs. Meg is támadják az arra tartó szép hölgyeket durván, hogy öten osztozhassanak e kettőn. Szerencsére, ott alszik közel a pázsiton Zsolt, ki a zajos vitára fölriad s regényes lovag módjára menti meg a két nőt. Különben is már-már álmodozó természetté vált, kinek atyja elleni dacza is megenyhült s midőn Martoló — vérszemet kapva — előtte «vén bolond»-nak nevezi Árpádot, a fiúi érzés kitörésével riad a képmutatóra, fenyegetve, hogy ha még egy ilyen tiszteletlen szót ejt ki atyja ellen, sziklán zúzza szét fejét. Erre Martoló maga szeretné leszúrni a fiatal vezért, tőrt is ránt orvúl, de mindjárt visszadugja gyáván.

A vadon idylli élete lírai hangulatba ejti az imént még rakonczátlan Zsoltot. Nincs festve, hogyan támad szerelme. Egyszeriben úgy látjuk, hogy a Hamzsár barlangjának bejáratát virágokkal hinti be ábrándosan. A barlang előtt Csalma ül, gyü-

Digitized by Google

mőlcsös kosárral ölében, s vidáman évődik a kicsire nőtt Borssal, ki nagyon beléje szeretett s ekkép kedvére lóttatja-futtatja, ha valamire szüksége van. Majd a barlangból Hamzsár lép ki tűnődve. Egyre mélyebben érdekli őt megmentője. Még a megmentés előtt pillantá meg őt, midőn még nem tudta, hogy ki s már egyszerre — külső látásra — bele szeretett s fölsóhajtott: ha ő volna, érzi, hogy eszét veszítné s meghalna utána. Midőn pedig megtudja, hogy e deli, szép ifjú csakugyan Zsolt, elszédül érzéseitől. Mindamellett csak bosszútervére akar gondolni. Csalma azonban nagyon sejti már, hogy ebből a boszúból nem lesz semmi, mert mikor Hamzsár, a Zsolt szétszórt virágait összetépve, mintegy saját gondolataitól megriadtan elfut, társnője kaczagva kiált föl: «Szaladhatsz nympha már, szívedben a tövis!» A mivel egyszersmind elárulja, hogy Árpád idejében létezett már olyan kozár leány is, ki tudta a görög mythologiát. Hamzsár eltréfálgat a Zsolt híveivel s a verselő Böngérrel olyan dalokat mondat, minőket csak ma szoktak írni fűzfapoéták csalogányról és csillagról; de Zsolttal szemben ugy viselkedik, mint engedelmes rabszolganő, szegény pórleány. Pedig az gyöngédséggel halmozza el s úgy ül a lábainál, mint Herkules az Omphaléinál. A korsót elveszi tőle, hogy maga hozzon neki friss vizet; ha egy fülemile éneke megtetszik a lánynak, rögtön megfogja neki, mintha bűvész volna, ki le tudja igézni a madár szárnyait, s rögtön légnek ereszti, mihelyt Hamzsár megszánja. Sőt térden tartja a fonalat, melyre a lány színes bogyókat fűz. Ennyire mássá tette a hamar ébredt szerelem. Közben Hamzsár elsiet friss bogyókat szedni s aztán a fölfűzés folytatásakor balladát énekel az ifjúnak: «Egyszer egy királyfi mit gondolt magában» — s elmondja ebben a Zsolt történetét. Az ifjú el van ragadtatva: «Ki vagy te? Szeretlek.» Ekkép Hamzsár elérte czélját s boszút állhatna: de érezi, hogy nincs már ereje hozzá, mert ez idylli jelenetek alatt az ő szive is foglyúl esett. Megint elfut; de csakhamar ijedten tér vissza, mert a bokrok közt meghallotta gonosz emberek beszédét, kik Zsoltot meg akarják ölni. «Menekülj!» — esdi a lány. Zsolt azonban nyugodtan dől egy közeli fa alá, alvást színlel s a bérgyilkosok közeledtére fölugrik s levágja az egyiket, ki halála előtt elmondja, hogy ki bérelte fel őket. Zsolt elborúl. Tehát egy rokona tör élete ellen! Ki bízzék még jó barátban? Leverten bocsátja el híveit, hogy Hamzsárral más vidékre vonuljon. A lány azonban arra inti, hogy térjen vissza szüleihez. «Atyámhoz, a ki nem szeret?» — riad fel az ifjú. A lány erre azt feleli, hogy biztosan megtudhatná most: vajjon szereti-e, vagy nem, ha álalakban, mint hírnök menne jelenteni neki, hogy fia, Zsolt, meghalt. E hír hatása mindent megmondana. S Zsolt rááll e kegyetlen szerepre, mert reményt

Digitized by Google

kap, hogy akkor, ha teljesíti e kivánatot, Hamzsár viszont fogja szeretni. Nem látja, hogy a nélkül is szereti. Nem hallja, hogy midőn ő eltávozott, az utána néző lány kitörő örömmel háromszor ismétli e szót: «Szeretem!»

Tulajdonkép e gonddal és rokonszenves vonásokkal írt idyllies, lyrikus jelenetekben tárult ki a mű kómikai gondolata. Mert elvitázhatatlanúl kómikai jellegű az a tény, hogy Zsolt éppen abba a nőbe szeret egész odaadással, kitől — botor indulatosságában meg sem akarva nézni — elszáguldott, midőn saját szülői menyasszonyaként akarták neki bemutatni. Valamint abban is megvan a kómikum, hogy a nő, ki sértődéseért boszút kivánt állani, mikor ennek órája elérkezett, nem tudja végrehajtani azt, a mire hévvel törekedett, mert ellenségébe nagyon beleszeretett. A gondolat nem új s drámaírók és elbeszélők gyakran fölhasználták már; de olyan alap, melyre ezentúl is lehet még sokat építeni. Nagyobb baj az, hogy e kómikai gondolatokból nem sugárzik ki olyan vígjátéki hang, mely e műnek elejétől végig határozott stilt, összhangot és hangulatot adna.

A harmadik felvonásban Martoló, ki nagyon hiszi, hogy fölbérelt czinkosai már végrehajtották az orgyilkosságot, szemérmetlen képmutatással ingerli Árpádot szívtelen fia ellen, ki akkor hagyta el, midőn az apai roskadozó karnak támaszra lett volna szüksége. Egyszersmind magát ajánlja támasznak, ki a közérdekben kész nőül venni a kozár fejedelem leányát is. És az apai bánatban elgyöngült fejedelem nem utasítja el, hanem engedi, hogy megkérje a Hamzsár kezét, a kiről pedig azt sem tudhatja, hol van. Ekkor jön bő köpenyben, álszakállal Zsolt, mint hírnök Árpádhoz, jelenteni a gyászos hírt, hogy fia, bánatától kardjába dőlt s meghalt. Az apa följajdúl, az anya sikolt s e nagy felindulásból Zsolt megbizonyosodik, hogy szülei szeretik őt. Nem folytathatja tovább a kegyetlen játékot: fölfedezi magát s a mély szomorúság boldogító örömre válik.

Az utolsó színváltozásban Zsolt teljes díszben jelen meg atyjával, ki már teljesen kiengesztelődött iránta, mert hisz megbánta törvényszegését és daczolását. Atyja elé borúl, de egyben nem enged. Hiába kéri atyja: a kozár fejedelmi lányt nem akarja nőül venni. Bevallja, hogy mást szeret, még pedig a legtisztább szerelemmel. Legalább nézze meg, — kéri atyja. Ebbe beleegyez, tudva, hogy ha tündérlány volna is: az ő szerelmét nem renditheti meg.

A kozár követség újra hozza a fejedelmi lányt s mikor annak fátyolát föllebbentik, Zsolt a meglepetés nagy boldogságával ismer arra, a kit szivéből szeret.

Következik a Martoló póruljárása, mely fölösleges és nem valószinű jelenet. Zeneszóval, pompával jön megkérni a kozár

Digitized by Google

fejedelmi lányt. Bajos e kudarcznak, fölsülésnek hitelt adni. Árpád fejedelem csepeli székhelye nem lehetett olyan nagy, hogy egy környezetéhez és rokonságába tartozó ember meg ne tudott volna mindjárt olyan nevezetes eseményt, mint a minő a Zsolt visszatérése és a Hamzsár új megjelenése. S ha ezeket Martoló megtudja: bizonyára világgá menekül. Hihetőbbé válnék az eset, ha a megtorlás érdekében nagy gonddal tartottak volna előle mindent titokban. De ez meg vajmi sekély erkölcsi szigorra mutatna oly alávaló gonosztevővel szemben, a kiről már tudják, hogy az Árpád trónja és a Zsolt élete ellen tört. Az is, hogy börtönbe hurczolják: enyhe büntetés neki. De hát a boldogok lehetnek nagylelkűek. S boldogok itt a kibékült és czéljukat ért szülők; boldogok az egymásra boruló Zsolt és Hamzsár; sőt boldogok Csalma és Bors is, mert az idylli élet évődései közben megszeretve egymást, most összekelhetnek. Árpád e soraival ér véget a színmű:

«— — S most tánczra fel!
Negyven napos nászt lásson szép Csepel.
Hadúr tekints le áldással reánk,
E boldog frigyben boldogúl hazánk!»

Az a mondat, hogy ha a vég jó, minden jó, melyet Shakspere vígjátéki czímnek, e mű szerzője pedig jeligének használt, nem alkalmazható a színdarabok értékére. A jó, a víg vég daczára, ez a versenymű sem mondható jónak, kivált egészben. Nem is igen vígjátéknak volt gondolva s csak utóbb forgathatta azzá a szerzője, kinek e munkában több segítségére szolgált az írói gyakorlat, mint a költői képzelem. Elemeinek, stiljének tarkasága, két főszemélyének gyors átváltozása, mely nem fejlődés, hanem ugrás, cselszövőjének kritikán alól álló hitványsága a főhibák. Új és gyökeres átdolgozással lehetne tán e művet színpadra vinni, legalább nehány előadásra, de csak úgy, ha az ármány egészen másnemű alapot és képviselőt kapna. Martolóban nincs semmi, a mi az embert érdekelhetné. Veszedelmes cselszövőknek mindig van valami valószinűségi okuk a reménységre, hogy czélt érhetnek. De ennek nincs semmi. Sem esze, sem bátorsága, melyre támaszkodhatnék. Csak vakon és ostobán hisz. Jago azért nyom sokat a latban, mert eszes és vitéz démon, a kitől félni kell. Zsolt vezér, habár a gyorsan támadt szerelem nagyon hamar átalakítja, sokkal érdekesebben rajzolt alak: a kalandvágy és féktelenség uralkodó indulatai mellett, szivéből emberi nemes vonások sugárzanak ki. Történelmi valóság és korrajzi hűség alig van a műben. Midőn Hamzsár a magyarok «lovagerényé»-re hivatkozik, a távoli jövőből beszél, mert a lovagerény hírét őseink csak később szerezték meg. De van e színmű rész-

Digitized by Google

leteiben elismerésre méltó írói képesség is. Szerzője tud kifejezéssel, gyakran röviden és jellemzőleg beszéltetni. Nyelvében kétségtelenül van szín és erő. De frázisokat is gyakran használ, olykor nagyon elczifrázva. Egy helyen a lányról azt mondják: «szárnyra kelt királyi liliom». Nem lehet elvitatni a szerző technikai készségét sem; nem egy jelenete, helyzete eleven, hatásos. Úgy látszik, párbeszédeket már sokat írt s gyakorlottságot szerzett benne. De a részletekben nyilvánuló képességek nem kárpótolják a compositio és a stil egyöntetűségének, a jellemzés lélektani igazságának, a korrajzi hűségnek és a vigjátéki hangnak hiányát.

A biráló bizottság egyhangú véleménye az, hogy jutalomra, koszorúra méltó *történeti vígjátékot* ez a pályázat nem termett. Mivel azonban a pályadíjat, a kihirdetett föltételek szerint, ki kell adni, még pedig osztatlanúl, a döntésre nincs méltányosabb alap, mint azt mérlegelni, hogy melyik mű szerzője tanúsított viszonylag legtöbb írói képességet.

E tekintetben is egyértelműleg itélt a bizottság.

Mindenesetre a «*Zsolt vezér ifjúsága*» szerzőjében nyilvánult a legfigyelemreméltóbb tehetség, még pedig jóval több, mint a másik két szinmű íróiban.

Ennélfogva a bizottság a III-dik számú pályamű szerzőjének javasolja kiadni az okvetlenűl kiadandó pályadíjat.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ «ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ» február 15-iki (ez évi 1-ső) számában dr. Pósta Béla «A hatvan-boldogi ásatások» eredményét ismerteti. Az itt előkerült sírlelet edényekből, ékszerekből, lószerszámokból és fegyverekből áll; értekezőnek az a véleménye, hogy a temetkezések szorosan meg nem határozható időpontban, de még a tiszta La Téne izlés uralkodásának korában megkezdődtek s egészen a Kr. u. III. század végeig tartottak. — Récsey Viktor egy «Écsen (Győrmegye) talált római katonai elbocsátó diplomát» mutat be. Az egész csak egy kis töredék ugyan, mindamellett le lehet róla olvasni a rendes római elbocsátó oklevelek minden lényegesebb részét. Meg vannak rajta a hadcsapatok nevezve, melyek privilegiumot kapnak; meg van nevezve a tartomány, Pannonia, és a legátus, Minucius Natalis, ki e tisztet 119-ig viselte; meg vannak mondva a szolgálati évek (quinis et vicenis stipendiis emeritis); megvan a diplomán a polgári jognak az utódokra való kiterjesztése, mi csak 145-ig divatozott az elbocsátó leveleken. Megkapják a katonák a jus civitatist és a connubiumot is. A vége ugyan csonka, de kevéssé érdekel, hogy

Digitized by Google

mily nevű katona diplomája volt, a tanúk nevei sem fontosak, az alsó datum hiányát sem kell sajnálnunk, mert megvan a császár uralkodásának éve (Trajanus tribunitiae potestatis imperii XIII. vagyis a 111-ik év). — Dr. Ziehen Gyula: «Adalék a budapesti nemzeti múzeum Medusa-domborművei magyarázatához» czímen egy Bonnban őrzött agyag-ivókürt domborműves töredékét ismerteti, mely Ruvóból származik. Ez a Medusa-kép a Kr. e. IV. század Tarentumban készült s érdekes analogiáúl szolgál nemzeti múzeumunk emlékeihez. — Vásárhelyi Géza: «A tinnye-vidéki lovas sírokat» írja le. Hihetőleg besenyő sírok ezek, minthogy értekező szerint e helyen hajdan telepük volt. — Gerecze Péter: «A pécsi székesegyház régiségeit» ismerteti. E közleményében az ember- és állat-alakokat ábrázoló szobormaradványokat mutatja be; közöttük legérdekesebbek: a székesegyház lejáratának romjai, az Úr megtiltja a gyümölcsből enni, domborműves fülke, angyaloktól tapodott oroszlánok, az Úr megáldja a világot, Ádám és Éva bűnbeesése, az Úr parancsot ad a kiűzésre, az angyal fogadja az Úr parancsát stb. Összesen 14 dombormű leírását adja az értekező. — Radisics Jenő: «Nagy Lajos kelyhe Zárában» czímen egy érdekes középkori műemlék hasonmását mutatja be. E kehely a sz. Simeonról nevezett templomban van s első sorban elegantiája által tűnik ki; méltó párja az Aachenben levő két ereklyetartónak, a melyekhez stilusára nézve közel áll, bár a rajta eszközölt restauratió eredeti formájából meglehetősen kivetkőztette. Reá a liliomos magyar czímer van erősítve. — Thallóczy Lajos ismerteti ezután «Szandály Hránity bosnyák vajda feleségének zárai ereklyetartóját». Katalin Hrvátinity Vuknak, a Hervoja herczeg fitestvérének a leánya s Szandály vajda felesége volt 1398—1411. közt. Ezzel az ereklyetartó készítésének az ideje is meg van adva. Magának az ajándékozásnak a ténye is érdekes. Ugyanis az előbbkelő bosnyák családok a középkorban a bogomil-hitet vallották, így Hervoja Szandály feleségének a nagybátyja e hitnek az oszlopos emberei közé tartozott, a mi azonban nem gátolta, hogy a szerint, a mint érdekei kivánták, a katholikusokkal is barátságot tartson. A bogomil-hit az akkori társadalom felsőbb rétegeiben inkább politikai irányzat s nem ritka a jelenség, hogy a család nőtagjai vagy notorius bogomilok feleségei buzgó keresztények. Nagyon érthető ez a jelenség, ha meggondoljuk, hogy a bogomil-hitnek a házasságról nagyon különös fogalmai voltak. A zárai egyháznak tett ajándékok nyilvánvalóvá teszik, hogy a hires vajda neje — bár a férj felváltva minden hitet vallott — vagy katholikus volt, vagy legalább nagy jóindulattal viseltetett a dalmát partvidéken uralkodó vallás iránt. — Ifj. Kemény Lajos: «A kassai sz. Erzsébet-egyház történetéhez» közöl adatokat. — Gróh István: «Középkori falképek Gömörmegyében» czímű czikkében leírja a geczelfalvi templomban levő régi festményeket. Közleményét folytatni fogja. — *A Levelezés* rovatban Mihalik József az abos-

Digitized by Google

földvárról, Lehoczky Tivadar vaskori leletről a Munkács melletti Gallis-hegyen, Volenszky Gyula a keresztesmezői (Torda-Aranyosm.) kőkoporsókról, Gerecze Péter a pécsi székesegyházban talált római-korbeli faragott kövekről, dr. Jósa András a tarczali sírleletről, Wittinger Antal kőszegi ásatásokról, dr. Riehl Berchtold a bambergi dán lovas szobráról ír értesítést. — Az *Irodalom* rovatban ismertetve vannak a következő munkák: Dr. Wilhelm Vöge: «Die Anfänge des monumentalen Stiles im Mittelalter»; Strakosch Grossmann · «Geschichte der Deutschen in Österreich-Ungarn» munka archaeologiai része; «Merkbuch Alterthümer aufzugraben und aufzubewahren»; «Anthologia Latina», «A sziráki népvándorláskori temetőről». — *A Muzeumok és Társulatok* rovatában: Az orsz. régészeti és embertani társulat deczember és január havi üléseiről jelentések, A nemzeti múzeum éremtárának gyarapodása, A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat köréből. — *A Különfélék* tartalma: Dankó József nekrológja, Teleki Mihály karosszéke 1652-ből; Golubinczei (Szerémm.) őskori rézlelet; Mosonymegyei ásatások; Szoborlelet Klopotiván Várhely mellett; Római fogadalmi oltár Puszta-Dörögdön; Az újhelyi ezüst fibula; Római feliratos kő; A richwaldi harang.

2. AZ «ATHENAEUM» IV. évfolyam ez évi első számában a közlemények sorát dr. Ferdinandy Géza: «*A felelősség elve a magyar alkotmányban*» czímű tanulmányának első közleménye nyitja meg. A felelősség érzete mint erkölcsi érzület és a felelősség jogi intézménye teszi lehetségessé az emberek társas együttélését. Az állami szervezet egészséges működése csak ott van biztosítva, a hol az erkölcsi hatalom és felelősségérzet a jog anyagi hatalmával és a jogi felelősségérzet tudatával párosulva hatja át a közintézményeket, és a hol a jogrend megfelel a nép erkölcsi fogalmainak és érzületének s mintegy a nép erkölcsi felfogásának és tulajdonságainak kisugárzását képezi. A mint szt. István mondja I. könyvének 8. fejezetében: «Quis Graecus regeret Latinos. Graecis moribus? Aut quis Latinus Graecos, Latinis regeret moribus?» De az erkölcsi tényezők szerepe mindenkor túlsúlyban van a jogi tényezőké felett, mert az erkölcsi tényezők azok, a melyek az egyént az állammal bensőbb viszonyba hozzák, a hatalmi szervek működésének helyes irányt szabnak, az egyént a köz érdekében való működésre sarkalják és áldozatkészségre késztetik, a jogszabályok ellenben csak a működési köröket határozzák meg és a felelősségre vonás eseteit és módját szabatosítják, tehát az állami szervezet működését szabályozzák, rendszeressé teszik, de az állam szervezetet nem azok éltetik és — legalább nem közvetlenül — azok, fejlesztik tovább. A jogrend mindenesetre befolyással van az erkölcsi tényezők fejlődésére is, de csakis az erkölcsi tényezők segélyével képes elérni üdvös eredményeket Semmi sem mutatja ki fényesebben azon közjogi írók tévedését, a kik megfeledkezve az ethikai momentumokról,

Digitized by Google

az állami életet tisztán jogszabályok által regulázottnak, az államot pedig pusztán jogszabályok alkotta gépezetnek tekintik, mint épen az a kormányzati forma, melyben a jogi és politikai felelősségrevonás lehetősége játszsza a főszerepet, a melyet közönségesen parlamentarisnak szoktunk nevezni; mert ebben az ethikai momentumok elmaradása esetén az állami élet nem állana egyébből, mint az egyes hatalmi tényezők örökös harczából, minthogy mindenik államhatalmi tényezőnek állanak rendelkezésére oly eszközök, a melyek segélyével egymás működését megakaszthatják, és ebben őket csakis erkölcsi momentumok korlátozhatják. A modern államok legtöbbjében elfogadott parlamentaris kormányzati rendszer életképessége főképen az illető nép politikai erkölcseinek fejlettségétől függ és a hol a politikai erkölcsök fejletlenek, ott nem az állami szervezet összhangzó működését, hanem ellenkezőleg az állami élet folytonos zavarait és az állami szervezet bomlását eredményezi, hol zsarnokságot, hol anarchiát hagyva maga után, vagy pedig a parlamentarismus merő formasággá sülyed, melyben a parlamentaris elv tulajdonképen nem is érvényesül. A jog változhatik, de az erkölcsi igazság mindig ugyanaz marad. És a természetes erők kezdetleges küzdelme mindaddig tart, a míg az állami jogrend az erkölcsi renddel kellő összhangba jut. A formai jog egy ideig képes ugyan lenyűgözni az anyagi igazságot, de az anyagi igazság elvégre is érvényre jut, és megtalálja idővel a helyes formát, a melyben azután legkönnyebben érvényesül. — A második közlemény: «*Tolsztoj és a keresztény vallás*» (N—N)-től. A nagy orosz írónak, a keresztény philosophia mélyelméjű gondolkozójának az a tulajdonsága, mely által nevének halhatatlanságot biztosított, az ő mystikus elmélyedése az igazság keresésébe s az a gyermeteg egyszerűség, melylyel a legmagasabb vallási és erkölcsi igazságokat felszínre hozza. Minden művén átvonul az a fenkölt hang, mely Isten országának e földön való megvalósításából s a világnak a szeretet és az evangélium által való megváltásából meríti legszebb inspiratióit, s az ős-keresztény asketismus szellemének legtisztább megnyilatkozásával példázza az erkölcsi megújhodás művét. Vallás-philosophiai és theologiai nézeteinek elvont tételeivel azonban csak most találkozunk egy irodalmi válaszában, melyet a német ethikai társaságnak egy hozzá intézett felhívására küldött. Két kérdés foglaltatott e felhívásban: egyik, hogy hogyan értelmezi Tolsztoj, a «*vallás*» szót, és másodszor, hogy vajjon elfogadja-e a vallástól független erkölcsiség lehetőségét. Erre a két kérdésre felel meg Tolsztoj s fejtegetései a mily erős kritikát alkalmasok kihívni nem egy tekintetben, ép oly szép tanúságtételei a keresztény meggyőződésnek. Tolsztoj háromféle értelmet tulajdonít a «*vallás*» szónak. Először, mely szerint a vallás Isten által az embereknek tett igazi kijelentés, honnan az Istennek az emberek által való tisztelete is ered s ez az igazi hívők álláspontja; másodszor, hogy a vallás babonás tények lánczolata, mihez képest az Isten tisztelete is

Digitized by Google

merőben babonássá fajul. — Így értelmezik a vallást általában a skeptikusok; és harmadszor az a jelentés, mely a vallásban csak a felvilágosult emberek által a nagy tömeg vigasztalására, leigázására és szenvedélyeik megfékezésére kigondolt rendszert mutatja elénk azok részéről, kik bár tanai iránt közönyösek, de azt az emberiség kormányzására hasznos eszköznek vélik. Mindezen eltérések — mondja Tolsztoj — abban találják magyarázatukat, hogy nem a hit lényegéből indulnak ki, hanem csak a meghatározó subjectiv álláspontjából. Az első értelmezés a vallás eszméje helyett annak a hite szempontjából beszél, a ki a vallásban hiszen, a második annak a szempontjából tekinti a kérdést, a ki a vallásban nem hiszen, a harmadik pedig azok szempontjából, a kik minden vallásban hisznek. -- Várnai Sándor: «*Az orosz agrár-reformok*»-ról értekezik. Oroszország törvényhozása ma a társadalompolitikai kérdések egész sorával vajúdik, melyek bár az orosz birodalom speciális viszonyaiból keltek életre, mindazáltal élénken foglalkoztatják a külföldi szakköröket is, mert nagy lépéssel hozzák közelebb a megoldáshoz az agrárállam legfontosabb feladatait, a földbirtok s ezek között első sorban a kisbirtok hitelszükségleteinek czélszerű kielégítését, noha az erre vonatkozó lépések eredménye még elvárandó, mielőtt gyakorlati értékök felett végleges ítélet volna mondható. Sehol annyira, mint Oroszországban, a föld nincs hozzánőve művelőjéhez; sehol annyira igaznak nem bizonyúlt az az elv, hogy egy bölcs politikának egyforma feladata a földtulajdont, a tőkét és a munkát védeni. A nagy birodalom népességének négyötödét tevő földmívelő osztály első helyen áll azok között, melyek az államélet minden ágában megindult reformmunka figyelmét foglalkoztatják. A jobbágy-felszabadítás nagy műve sem a parasztokat, sem a földesurakat ki nem elégítette; a népnek nem volt ideje még alkalmazkodni a gyors változásokhoz, s másfelől azok a törvényhozási alkotások, melyek az új gazdasági aerát bevezették, sokkal kapkodóbb, töredékesebb jellegűek voltak, hogy sem biztos alapra állíthatták volna a birodalom gazdasági fejlődését. Hiányzott bennök az összefüggés, a czél egysége s nem alkottak egy teljes, jól átgondolt egésznek részeit. Ezekre az előzményekre szükséges visszavinnünk azon jelenségeket is, melyek Oroszországban a föld felszabadulása óta szakadatlanul foglalkoztatják a kormányt és a közvéleményt, hogy a gazdasági hitel szervezésével vessen gátat a földbirtok fenyegető eladósodásának, melynek szálai egész a múlt század közepéig nyúlnak vissza Oroszország gazdasági fejlődésében. A mint most áll a dolog: vagy a kamat-lábat kell okvetetlenül leszállítani, vagy pedig a lejárati időt meghosszabbítani. Hátra van még a meliorativ hitellel való kisérlet, mely eddig csak a lengyel királyságban vert még gyökeret, de a mely az orosz erkölcsöknek leginkább megfelelő volna. Daczára az orosz birtokososztály nagy könnyelműségének, a hitel élvezése terén, daczára a keserű csalódásoknak, melyek a személyi és

Digitized by Google

jelzálog-hitelügy terén való kisérletezéseket érték, nem sikerült eddig okszerűbb viszonyokat teremteni a hitel-élvezet körül. Tanúja ennek a nemesi földbank, mely oly jelentékeny mértékben növelte, mint fentebb részleteztük, a birtokososztály jelzálog-adósságait, a nélkül, hogy az agriculturát előmozdította volna s ily viszonyok közt a javító hitel, észszerű módon létesítve, közvetlen czélján kívül, nevelő hatással is bírna, mert nem szaporítaná az elégtelenül fedezett földadósságok számát, sőt követve csökkentené azt, minthogy minden oly javítás, mely a föld járadékát növeli, éppen ezáltal fokozza értékét is s kedvezően változtatja meg a földbirtokot terhelő adósságok arányát, értékükhöz viszonyítva. A következő értekezés: «*Spencer Herbert ethikája*» (Első kötet) dr. Lechner Lászlótól, Spencer ethikai rendszerének részletes ismertetése. Kimutatja, hogy az ethikának mint tudománynak a biologia, psychologia és physiologiára kell támaszkodnia eredményeinek megállapításában. Beszél az absolut és relativ ethika közti különbségről; az ethika részeiről; az egyéni élet ethikájáról; az emberek alapjogairól. — Beljak B. Pál: «*Az álom lélektana*» czímű tanulmánya első közleményében, az álmodás természetét a legujabb physiologiai kutatások eredményeivel törekszik megvilágosítani. Az egészséges szervezet álom-állapota az én-nek valóságos szétsugárzásával (diradiation) jár. Jeléül annak, hogy hiányzik az érzetképek közötti tömör összefüggés, illetve azok társítása, akár a similaritás, akár a contiguitás rendje szerint. Ezen jelenséget még szembetűnőbbé teszik a szervezet kóros állapotai. Már a gyermek rémálmai a digestio és a congestio nyomában járó zavaroknak a kifolyásai. A felnőttek rémlátomásai cardiacus bántalmak, mitralis sérülések folyományai. Az alkoholikusoknak felette izgalmas látományaik vannak. Lasègue, Rousset, Artique, Motet s többen mások ismételve kiemelik, hogy míg a cardiacus betegek álomlátományai szerfelett ködösek, kivált assystole időszakában, addig az alkoholikus látománya erős mozgásban levő képeket állít elő. Mindezek csak a legmindennapiasabb kóros elváltozások álombeli érzetképek physiologiai feltételei, de ezek is megerősítik a vegetativ szervek nagy befolyásáról szóló nézeteket az álomra vonatkozólag. Tissié szerint «a splanchnikus én-nek van tudomása a tonalitásról, talán a rhythmusról, de az idő fogalmát nem ismeri». Azért is egy másik helyen csak azt emeli ki, hogy «a sensorialis eredetű álomkép epizódos része az öntudatos állapotnak, de csak a splanchnikus én functiójára támaszkodik». (I. m. 31. l.) Hozzátehetjük: a sensorialis én ismét csak a splanchnikus én-nek egyik részletes epizódja. Az utolsó czikkben. «*Uj eredmény a physiologiai aesthetikában*» dr. Pekár Károly az astigmatismus aesthetikai értékesítését kisérli meg. — Az «Irodalmi» rovatban Concha Győző: «*Politika.*» (—y—). — Pászthory János: «*Schopenhauer és a keresztény vallás.*» (Dr. Szlávik Mátyás.) — Kováts Gyula: «*Az utolsó két egyházpolitikai javaslat.*» (—r—s.) — Szathmáry

Digitized by Google

György: «*Hüppe*: *Lengyelország alkotmánytörténete.*» (N. E.) — «*Archives de l'anthropologie criminelle*» — «*Nuova Antologia, rivista di scienze, lettere ed arti.*» — *Revue philosophique.*» — «*Revue d'économie politique.*» (—n—r.) — «*Mind.*» (10—12. sz.) (—r—ó.) vannak ismertetve.

3. A «BUDAPESTI SZEMLE» februári füzetének tartalma: Vámbéry Ármin: «*Khina és Japán a modern műveltség terén*» czímű tanulmányából az első közleményt adja, melyben Khináról szól. A khinaiak a tőlök nyugatra fekvő világot általában sokkal hiányosabban és sokkal szűkebb körben ismerték, mint a mennyit mi tudtunk a mennyei birodalomról. Figyelmét csak a szomszédos Közép-Ázsiára s főleg Indiára fordította. Khina tulajdonképeni ébredése és az őszinte reformok ösvényére térése azon pillanattól kezdődik, mikor nyugat erős kézzel, kíméletlenül letépte szemeiről hiú képzelődése fátyolát s eléje tartá a keserű valóság tükrét, melyben megláthatta, hogy ötödfélezer éves multja, a külvilágtól való szigorú elzárkózottsága, a külföldi vívmányok merev tagadása s minden idegenszerűnek példátlan megvetése és semmibevevése, a helyett, hogy fönnállását biztosítaná, inkább biztos romlását és kikerülhetetlen vesztét fogja okozni. Khina az európai műveltség felé akkor tette meg — úgyszólván — az első lépést, mikor daczos és fanatikus császára, Hien-Fung (1850—61.) halála után. fiatal utóda, Tung-Cze helyett a hazafias és belátó Kung herczeg vette kezébe. mint regens, a kormány gyeplőit. Európa szellemi vívmányainál a khinaiak épen csak a gyakorlati oldal iránt bírtak érzékkel; csak az iránt. a mi a védelem szükségleteire vonatkozik. A khinaiak kezdetben még annak is ellene voltak, hogy a távírót a partoktól Tienczinig vezessék; később azonban mégis beleegyeztek, hogy a villamos sodronyt a birodalom legtávolabb tartományaiba is bevigyék, mert végre belátták. mily haszonnal járhat a távol hírek villámgyors közlése. A távírón, gőzhajón s vasúton kívül némely helyen már a telefon is otthonos; fegyvergyárak s ágyúöntő telepek is teljes működésben állanak. Ha a Khinában mostanig elfogadott javításokat s újításokat vizsgáljuk, azon meggyőződésre jutunk, hogy nem mi európaiak vettük rá, hanem pusztán a tőlünk való félelem kényszerítette őket, hogy modern műveltségünk minden vívmányai közül csak javított fegyvereinket s gyilkoló szereinket fogadták el; s azon sok előny közül, melylyel századunk haladó szelleme kínálkozik, egyedül csak a militarismus ápolását honosították meg. Bármily szempontból is tekintsük azonban Khinát, s bármennyire vessük is latba évezredekre terjedő művelődését: kétséget nem szenved, hogy egy új életnek fénye, egy új állami és társadalmi rendnek világossága kezd benne derengni s hogy nem maradhat mindig egy «magában álló világ», hanem elfogja őt is az európai mozgalom forgataga s akarva. nem akarva, eddig nem is sejtett változásoknak néz eléje. — Egy névtelen biráló «*Két olasz eposz magyarúl*» czímű közleményében a Radó

Digitized by Google

Antaltól fordított Ariosto Őrjöngő Lóránt-ot ismerteti s elismeri, hogy becsülettel oldotta meg nehéz föladatát. Értelme mindenütt áthatott a kalandok e szövevényén s az Ariadne-fonal e tömkelegben sehol sem siklott ki kezéből. A költő képzeletét, szeszélyeit, hol kevesebb, hol több szerencsével, igyekezett híven követni. Egy névtelen író *«Egy angol Magyarországról 1843—1851.»* czímmel érdekes közleményt nyújt. Az Akadémia főtitkári hivatalában egy kéziratcsomó van, mely Blackwell Józsefnek, egy angol félhivatalos diplomatának sürgönyeit, leveleit tartalmazza másolatban, melyeket az 1843-tól 1851-ig részint az angol követhez Bécsbe, részint Palmerstonhoz írt. E sürgönyök magyar dolgokról, részben a magyar szerepvivő politikusokról is szólnak, s vannak bennök részletek, melyek elevenebbé teszik tudásunkat azon időkről. E levelekből többek közt megtudjuk, hogy Ponsonby bécsi angol követ a szabadságharcz idejében, mély ellenszenvvel viseltetett a magyarok iránt, s az angol követség volt az egyetlen hely Bécsben, hol az aradi kivégzéseket és Batthyány Lajos halálát magasztalták. Blackwell már 1846-ban azt írta Palmerston lordnak, hogy Metternich rendszere bomlásba viszi Ausztriát. Jelentéseiből Palmerston angol «kék könyv»-be is fölvett többet, melyek a szabadságharczra vonatkoznak. Blackwell azon fáradozott, hogy Magyarországon angol konzulátust állítsanak föl, s arra őt nevezzék ki. De ez nem sikerült neki. 1886-ban 88 éves korában Stettinben halt meg, mint angol konzul. — Szántó Menyhért: *«A szövetkezetekről»* czímmel mutatványt közöl az Akadémiában 1892-ben jutalmat nyert művéből. Különösen arról szól, hogy mért nem terjedt még el Magyarországban a szövetkezeti ügy, s mi a teendő. Hogy eddig nem terjedt el, abban nagy része van népünk abbeli sajátságának, hogy a solidaritás érzete kevéssé van benne kifejlődve, másik oka az elmaradottságnak a sok balsikerű próbálgatás, melyet hazánkban szövetkezetek alapítása körül tapasztalunk; végül nagy hátrányára volt a szövetkezeti hitel és általában oly szervezet hiánya, mely a kezdet nehézségeivel küzdő vállalatokat gyámolította volna. Oly intézményre van tehát szükségünk, mely a szövetkezetek alakulását ismeretterjesztéssel, tanácsadással a magok helyén előmozdítsa, de a szövetkezeteknek nem való vállalkozásoktól visszatartsa; a szövetkezetek működését állandóan és hathatósan ellenőrizze, tevékenységöket szakbavágó útmutatással és anyagi eszközök nyújtásával előmozdítsa. Mindezt a czélt a szövetkezetek központosításával érhetjük el legjobban. — Vadnai Károly: *«Immakuláta grófné»* regényének közlését folytatja. — Kozma Andor: *«Jézus a vendég»* czímű eredeti költeményét közli. — Vargha Gyula: *Heredia* három szonettjét fordította le. — Richter Aladár: *«A természetrajzi kirándulások»* czímmel a németországi, svájczi, francziaországi és belgiumi kirándulásai foglalatjának alapján ismerteti a nyugot-európai főiskolák azon intézkedését, a mely a tudományos kirándulásokban hasznos és komoly tanulmányok kútforrását

látja. Az «*Értesítő*»-ben az erdélyi országgyűlési emlékek XVII. kötete, De Candolle A. Termesztett növényeink eredete, Pavlicsek Sándor fordításában (Borbás Vinczétől); XIII. Leó pápa költeményei, fordította Csicsáky Imre; Bédier Jos: Les fabliaux; Beöthy Zs.' Az egyetemi tanárképzés (Riedl Frigyestől) czímű munkák vannak ismertetve. Végül az új magyar könyvek jegyzéke.

4. A MAGYAR NYELVŐR II. füzetében Szinnyei József a *jelentésváltozások* érdekes tüneményeit vizsgálja. Gyakran homlokegyenest ellenkezni látszó jelentéseket vesznek föl a szavak, de ha utána nézünk, minden egyes esetben megtaláljuk az összekötő kapcsolatot, mely a jelentésbeli nagyobb eltérést áthidalja. A jelentés körének megszorítása vagy kitágítása, a hasonlati vagy oksági kapcsolaton alapuló átvitel útján előállott alkalmi jelentésnek rendessé válása, a különféle jelentésmódosulások kombinálódása: ezek a leggyakoribb esetei és módjai a jelentésváltozásoknak. Bővebb fejtegetéssel kiséri aztán a *czinkos*, *hancsok*, *ildomos* szavakban a jelentésváltozás okait. — Melich János megkezdi a német vendégszók fölsorolását; az érdekesebbek: *alabárd*, *áltány*, *áspa*, *bak*, *bakol*, *banda*, *barka*, *bartka*, *bászli*, *billikom*, *bitang*, *boglár*, *bodnár*, *bonta*, *bocs*, *bódé*, *bősz*, *buksi*, *bükk*, *bükköny*. — Kiss Ignácz vizsgálja Faludi Ferencz nyelvének szókötési sajátságait, s főképen az igeidők és módok használatában talál sok latinosságot. — Prikkel Marián az ‚*eben gubát cserél*' szólást úgy magyarázza, hogy az e helyett való: *eben kutyát cserél*, vagyis a *guba* szó azt jelenti: *kutya*, s ez jelentése ismeretes még Pozsony megyében. Helyreigazítólag magyarázza továbbá a ‚*köti az ebet a karóhoz*, *kaparj kurta* = *kapálj kutya*, *még az eb is megugatja, eb oda fa nélkül*, stb. szólások igazi értelmét. — Albert János ‚pro domo' czímmel válaszol Komáromy ellenvetéseire, a ki több kifogást emelt a Nyr. tavalyi évfolyamában megjelent kritikai czikkei ellen. — Az apróbb közlemények sorában Zolnai Gyula Szarvas ellenében hibás analógia után készültnek tartja a *sempont* = ‚nullpunkt' szót, s a jelentése se felel meg a kifejezendő fogalomnak; legczélszerűbb lenne a vízállás mérésében *zéruspontot*, a hőmérőnél *fagypontot* mondani; Asbóth Oszkár a ‚*csütörtököt mondott*' szólást magyaros észjárás termékének mondja, e helyett: ‚a puska *csettet* mondott'; Schneider Mátyás szerint a *labyrinthus* szóra a megfelelő régi magyar kitétel: *kerengő* v. *tekervény*; Szarvas Gábor czáfolja a *timár* szónak Ballagi adta magyarázatát, a ki azt a *tim-só* szóval kapcsolta össze. Szarvas szerint olasz *tomára*: ‚oberleder'. — Szamosi Gáspár nyelvészeti tarkaságokat, Czeczkó Antal nyelvtörténeti adatokat közöl Simai Kristóf: ‚Váratlan vendég' szinművéből. Népnyelvhagyományok.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A XIX. kötet (1895.) első füzetében Némethy Géza egy latinúl írt értekezésben újabb szövegkritikai adalékokat közöl Firmicus Maternushoz, Vári Rezső

Digitized by Google

pedig folytatja szövegjavításait Kilikiai Oppianushoz. — Lehr Vilmos az alexandrinusról és Zrinyi-sorról értekezik, mely formáknak pontos megkülönböztetését sürgeti. Miután e két versnek szerepét a magyar költészet fejlődésében vázolta, a következő eredményekre jut: Az alexandrinus nem tartozik verselésünk gyakori alakjai közé, de megvan, s így nevét is meg kell tartanunk; de meg is kell különböztetnünk a magyar tizenkettőstől, mely bár szótagszámra és sormetszetre nézve egyezik vele, mégis jellegénél és fejlődésénél fogva a magyar verselés eredeti és elvitázhatatlan alakja. E magyar tizenkettős nem származik sem a humanisták által újra felkarolt ógörög dráma versalakjából, a trimeterből, sem a karácsonyi mysteriumok és passiók antiphonáiból és zsoltáraiból, hanem nemzeti verselésünk eredeti alkotása. A tizenkettőst idegennek mondani, szinte annyi, mint az egész magyar verselés eredetiségét megtagadni. — Maurer Mihály Gyöngyösi Istvánnak Ovidiusból vett hasonlatait tárgyalja, melyeket öt csoportba oszt: 1. az állatországból, 2. a növényországból, 3. az ásványországból, 4. meteorologiai tünemények, 5. folyó, tenger, hajózás. Gyöngyösinek vagy 150 hasonlata közül alig van szerző szerint nehány, melyen Ovidius gazdag költészetének hatása ne volna felismerhető. De szerző ezúttal csak azokat állítja egymás mellé, melyeknél a római költő befolyása kétségtelen. — A hazai irodalom rovatában Kempf József nagy elismeréssel mutatja be Lévay József Seneca-fordítását (Vigasztalások), Zolnai Gyula pedig Budenz-Szinnyei finn nyelvtanának új kiadását. A külföldi irodalom rovatában közli Geréb József René Doumic tanulmányát a latin scriptumról, melyhez hazai viszonyainkra vonatkozó megjegyzéseket is csatol. Ezúttal a czikknek csak első fele van közölve; Schack Béla pedig melegen ajánlja Emil Hausknecht jeles angol tankönyvét (The english Student.) — A programm-értekezések közül Kanyaró Ferencz kedvező ítéletet mond Krajcsovics Soma értekezéséről: A Zrinyiász vallási eszméiből. melyben szerző a megváltás és megengesztelődés eszméit helyesen fejtegeti és találóan hangsúlyozza, hogy a «bálványimádás», melyért Zrinyi szerint isten a magyarokra haragszik, korántsem a protestantismusra értendő, hanem általában az országban elhatalmasodott vallástalanságra s a nemzeten erőt vett erkölcsi és politikai bűnökre. Bódiss Jusztin kedvezőtlenül szól Danielovics Kálmánnak «Az ember» czímű értekezéséről és Fekete István Fidélnek a görögök zenéjét tárgyaló czikkéről: amaz a Sallustius Catilina-könyvét fordítja le, magyarság tekintetében nem kifogástalan nyelven és stilben, mihez meg nem emésztett. zavaros és Sallustius könyvéhez csak erőszakosan kapcsolható megjegyzéseket csatol az emberiség testi-lelki fejlődéséről; emez nem elég járatos a zenében s ezenfelül több helyütt félreértette német forrását (Freund). Petz Gedeon kedvező véleményt mond Binder Jenő érdemes értekezéséről, melyben ez Mátyás királyról szóló nehány trufának eredetét

Digitized by Google

kutatja. Végül Bayer József birálja Czapáry Lászlónak «Heros Sinensis» czímű drámatörténeti adalékát. Ezen, szerző szerint, 1763-ban készült magyar iskolai dráma, melyet Czapáry teljesen lenyomatott, szerinte a «Sesostris» czímű latin iskolai drámával azonos. Bayer ezt csak a mese lényegére tartja elfogadhatónak és megjegyzi, hogy a Heros Sinensist már 1761-ben adták Szakolczán, «Leangus» czímen. — Vegyesek, könyvészet és az 1893—94-ki programm-értekezések lajstroma zárják be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat második füzetében Incze Béni latin nyelven értekezik a történeti infinitivus eredetéről, melynek forrása szerinte nem az ellipsis, vagy a dativus, vagy az imperativus, hanem egyesegyedül az infinitivus exclamatorius. Bálint K. József, első sorban Schliemann H. kutatásai alapján, a mykénei korszakot és kulturáját rajzolja, melynek a kelettel való összefüggését hangsúlyozza. A görögöknek már a XV. században is volt határozott műirányban nyilvánuló kulturájok, mely azonban tetőpontját csak a homérosi és még inkább az ezután következő időszakban érte el. Bauer Simon Schiller egyik balladájának (A kezesség) magyarázatához szolgáltat adalékot. Szerinte a Möros útjába álló akadályok rendszert alkotnak, melyet így fejt meg: Az embernek ellenségei, melyekkel minden komoly törekvésében meg kell küzdenie: 1 külsők: *a*) a természet, *b*) a társadalom; 2. belsők: *a*) testi szervezetünk, *b*) erkölcsi lényünk. A következő czikkben Reményi Ede védelmezi Milton leirásait Lessing kifogásai ellenében. Ezúttal a czikknek csak első fele van közölve. — A hazai irodalom rovatában Bartal Antal igen kedvezően ítél Récsei Viktornak Pannonia ókori mythologiai emlékeit tárgyaló tanulmányáról, Váczy János pedig behatóan és a legnagyobb elismeréssel ismerteti Lukács Móricz munkáit, melyeket Gyulai Pál jelesen rendezett sajtó alá és kitűnő essayval látott el. — A külföldi irodalom rovatában Heinrich Gusztáv ismerteti Heine Károly és Müller-Fraureuth Károly tanulmányait a német regény történetéből; amaz az 1774—1748 közt megjelent regényeket jellemzi és csoportosítja, bíráló szerint erőszakosan és elfogadható eredmény nélkül; ez a mult századi német lovag- és rabló-regényeket tárgyalja alaposan és helyes szempontokból. Azután befejezi Geréb József a latin scriptumról (magyarból latinra való fordításról) írt czikkét és kivánatosnak mondja, hogy e sokat kifogásolt scriptum nálunk is érvényben maradjon, mivel szerinte ez a latin tanítás alaposságának legfőbb biztosítéka. A programm-értekezések közül Müller H. C. amsterdami tanár igen kedvezően ítél Kassai Gusztávnak Platon dialogusait tárgyaló, görögül írt értekezéséről; hasonlókép jó dolgozatnak mondja Pecz Vilmos Horváth Györgynek az új-görög nyelvet ismertető czikkét, de nem helyesli, hogy szerző az új-görög kiejtést már a régi görögöknek tulajdonítja és hogy a mai görög nyelv grammatikájában a román nyelvek hatását akarja fölismerni. Egy lelkiismeretes tanárnak ügyesen megírt értekezése

Digitized by Google

Ruprecht Alajos dolgozata: Szív- és jellemképző vonások Arany Toldijában, melyet Zlinszky Aladár nagyon kiemel. Major Károly kedvezően ismerteti Futó Mihály, Góbi Imre, Koltai Virgil és Névy László tanároknak Jókai Mór ünnepén tartott alkalmi beszédeit és Nógrády Jenő értekezését Czakó Zsigmond két szinművéről, mely azonban újat vagy jelentősebbet nem tartalmaz. Végül Hittrich Ödön dicséretes dolgozatnak mondja Schmidt Attila értekezését, melyben a Cicero Orator-át és Horatius Ars poetica-ját párhuzamos tárgyalás alá veszi, és örömmel üdvözli Epiktetos kézikönyvecskéjének Vajda Károly eszközölte magyaros és világos fordítását. — A füzet többi tartalmát teszik a Budapesti Philologiai Társaság 1894. decz. 30 tartott XX. közgyűlésének hivatalos iratai (P. Thewrewk Emil elnöki beszéde, Fináczy Ernő titkári jelentése, a pénztárvizsgáló bizottság jelentése, jegyzőkönyv), gazdag vegyes közlemények, hazai és külföldi könyvészet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli összes ülés.

1895. február 4-én.

B. Eötvös Loránd akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly m. elnök, Zichy Antal tt., Beöthy Zsolt, Fejérpataky László, Goldziher Ignácz, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt., Arany László, Badics Ferencz, Concha Győző, Czobor Béla, György Endre, Kúnos Ignácz, Munkácsy Bernát, Némethy Géza, Óvári Lipót, Pólya Jakab, Réthy László, Vadnay Károly l. tt. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

27. A főtitkár előterjeszti jelentését az 1894-ik évi számadásokról. — Beöthy Zsolt r. t. indítványára, az elismerés kifejezése mellett örvendetes tudomásul vétetik.

28. Felolvassa az Akadémia pénzügyi bizottságától 1895-re javasolt költségvetést. — Az előirányzat változatlanul elfogadtatik s helyben hagyás végett az Igazgató-Tanács elé terjesztetik.

29. Óvári Lipót l. t. indítványt tesz egy franczia nyelven kiadandó évnegyedes folyóirat megindítása iránt, melynek feladata lenne a M. Tud. Akadémia működésének a külfölddel való tüzetesebb megismertetése. — Kiadatik az Elnökök és titkárok bizottságának, mielőbbi jelentéstétel végett.

30. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Óvári Lipót és György Endre l. tagokat kéri fel.

Digitized by Google

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály második ülése.

1895. februar 4-én.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklete alatt, jelen voltak az illető osztályból: Goldziher Ignácz, Heinrich Gusztáv, Thewrewk Emil r. tt., Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Kúnos Ignácz, Némethy Géza, Munkácsi Bernát Szinnyei József l. tt. Más osztályokból: Konkolyi Th. Miklós t. t., Heller Ágost, Pauer Imre, Szily Kálmán, Pauler Gyula, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt., Alexander Bernát, Concha Győző, Czobor Béla, Óvári Lipót l. tt. Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

31. KÚNOS IGNÁCZ l. t. «Kis-Ázsia népe és nyelve» székfoglaló értekezését olvassa föl. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

32. MUNKÁCSI BERNÁT l. t. «Török eredetű-e a magyar nemzet?» czímű értekezését terjeszti elő.

33. SZINNYEI JÓZSEF l. t. SZAMOTA ISTVÁN-nak, mint vendégnek «Két nyelvemlék a XV. és XVI-ik századból» cz. értekezését mutatja be. — Birálatra adatik.

34 A jegyzőkönyv hitelesítésére az osztályelnök KÚNOS IGNÁCZ és MUNKÁCSI BERNÁT l. tagokat kéri föl.

HETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1895. februar 11-én.

SCHVARCZ GYULA r. tag elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Fejérpataky László, Hegedűs Sándor, Jakab Elek, Láng Lajos, Vécsey Tamás r. tt. Concha Győző, Fayer László, Földes Béla, György Endre, Óvári Lipót, Pólya Jakab, Pulszky Ágost, Ráth Zoltán l. tt. Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

35. FÖLDES BÉLA l. t. «A jegybankok nemesércz politikájá»ról értekezik.

36. GYÖRGY ENDRE l. t. felolvassa: «A moldvai csángóknál» cz. tanulmányát.

37. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS r. és GYÖRGY ENDRE l. tagot kéri fel.

NYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1895. februar 18-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkolyi Miklós t. t., Entz Géza, Frőhlich Izidor, Heller Ágoston, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt., Bedő Albert, Daday Benő, Galgóczy Károly, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Lipthai Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. Más osztályokból:

Digitized by Google

Fejérpataky László, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. Jegyző: Kőnig Gyula osztálytitkár.

38. RADOS GUSZTÁV l. t. A semi-definit négyzetes alakok elméletéhez.

39. KÖVESLIGETHY RADÓ részéről: «A földfelület morphometriájának egy új módszeréről». Előterjeszti Fröhlich Izidor r. t.

40. BITTÓ BÉLA részéről: «Újabb közlemény a paprika chemiai összetételéről». Előterjeszti Than Károly r. t.

41. HEGYFOKI KABOS részéről: Az alsó és felső légáramlatok sebességéről. Bemutatja Heller Ágoston r. t.

42. A jegyzőkönyv hitelesítésére FRŐHLICH IZIDOR r. és RADOS GUSZTÁV l. tagok kéretnek fel.

Az Igazgatósági-Tanács első ülése.

1895. februar 24-én.

B. Eötvös LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másodelnök, Beöthy Zsolt, gr. Dessewffy Aurél, Hollán Ernő, Pulszky Ferencz, gr. Széchenyi Béla, Szlávy József, Than Károly, Tisza Kálmán, Vámbéry Ármin, Zichy Antal ig. tagok. — Jegyző Szily Kálmán főtitkár.

1. Elnök úr megnyitván az ülést, megemlékezik azon nagy veszteségről, mely az Akadémiát **b. Vay Miklós halálával** érte és bemutatja b. Vay Ödön hozzá intézett köszönő levelét a haláleset alkalmából tanúsított részvétért. — Tudomásul szolgál.

2. Bejelenti, hogy **gr. Andrássy Tivadar** és **Vámbéry Ármin** ig. tagok levélben köszönetüket fejezték ki azon megtiszteltetésért, hogy az Igazgató-Tanács tagjaivá választattak s egyszersmind megemlíti, hogy gr. Andrássy Tivadar, gr. Apponyi Sándor, Gyulai Pál és Kautz Gyula ig. tagok elmaradásukat a mai ülésről kimentetni kérik. — Tudomásul szolgál.

3 Főtitkár jelenti, hogy a Fröhlich Róbert halálával megüresült **főkönyvtárnoki állásra** az Akadémia Heller Ágost r. tagot választotta meg, kit is az Alapszabályok értelmében a gr. Teleki nemzetség alapító ágának ez időszerinti feje. gr. Teleki Gyula hivatalában már meg is erősített. — Tudomásul szolgál.

4. Bemutatja az Akadémiának a M. Földhitelintézettől 1894. deczember 31-én lezárt vagyonmérlegét, veszteség- és nyereményszámláját, értékpapirok hagyományok és új alapítványok kimutatását, bevételezések és költségszámla állását, a követelések és tartozások részletezését. — A **számadások** megvizsgálására gr. Széchenyi Béla ig. t. elnöklete alatt Than Károly ig. t. és a főtitkár kéretnek föl.

5. Bemutatja az **Akadémia ügyészének** 1894. évre vonatkozó számadásait, melyeket Zichy Antal ig. tag előzetesen már átvizsgált, s kifogástalanoknak talált. — Tudomásul szolgál.

6. Bemutatja Becske Bálint úrnak, a **széphalmi** birtok e. i. kezelőjének 1894-re vonatkozó **számadásait**, melyeket ugyancsak Zichy Antal ig. tag előzetesen már átvizsgált s kifogástalanoknak talált. Az Igazgató-Tanács a jelentést örvendetes tudomásul veszi.

7. A főtitkári hivatal és könyvtár személyzete kérvényt nyujt be, a melyben esedezik, hogy valamint már taval óta a fizetés, szintúgy a lakáspénz is az állami középiskolai tanárok illetményei szerint szabályoztassék. -- A kérelem méltányosnak találtatván, teljesítése elhatároztatott.

Digitized by Google

8. Az Akadémia február 4-én tartott összes ülése előterjeszti az 1895-re készített költségvetést. — A költségvetés változatlanul jóváhagyatik, az elnökség fölhatalmaztatván, hogy: a Milleniumi kiadvány költségeire 1895. és 1896-ban, a budgeten kívül, a szükséghez képest, összesen 6270 frtot, a Palota és Bérház költségeire pedig 5400 frtot az Akadémia folyó számlája terhére kiutalványozhasson, úgy azonban, hogy ez összegek visszatérítéséről az 1896., 1897. és 1898. évi költség-előirányzatokban gondoskodni kell.

9. Főtitkár, az Igazgató-Tanács 1894. május 3-án adott utasításának megfelelőleg, jelentést tesz azon régebbi határozatokról, melyek alapján az Akadémia a nagyobb alapítók *emlékét* felújítani és külsőleg is megörökíteni szándékozott. — Az Igazgató-Tanács eme régebbi határozatok foganatosítását, tekintettel a jelenlegi égetőbb szükségletekre, egyelőre elhalasztja és ez idő szerint csakis azt rendeli el, hogy 1896-tól kezdve az Akadémiai Almanachban évről-évre tétessék közzé időrendben mindazoknak a névsora, a kik az Akadémia alaptőkéjére, palotájának építésére és díszítésére, valamint pályadíjak kitűzésére legalább 1.000 forintnyi összeget adományoztak vagy hagyományoztak.

10. Jelenti, hogy Vajda Ödön, zirczi apát úr Szvorényi József t. tagnak, a magyar cistercita-rend egyik büszkeségének Kovács Mihálytól festett arczképét a M. Tud. Akadémia Képes-Termének ajándékozta. — Köszönettel vétetik.

11. Bejelenti a következő új alapítványokat és hagyományokat: Kovács Ferencztől 2.000 frt, Forster Gyulától 27.500 frt, Tomori Anasztáztól 10.000 frt, Ács Károlytól 10.000 frt, Megyeri Krausz Mayertől 1.000 frt, Gr. Somssich Józseftől 100 frt, Balajthy Dénestől 1 drb 1848. évi magyar arany. — Hazafias köszönettel tudomásul vétetnek.

12. Az Akadémia ügyésze előterjeszti Kanyó Imre pacséri bérlő folyamodását bérelengedésért. — A kérelem egyik része méltányosnak találtatván, az évi bér mind a múltra, mind a jövőre 100 frttal alább szállíttatik, másik része, hogy a folyó bérből holdanként még 5 frt elengedtessék, nem teljesíthető.

13. Az Akadémia ügyésze bemutatja Békefi Gyula ügyvéd 31 frtnyi 1894. évi költség- és díjjegyzékét. — A Szucsics-alapból kifizetendő.

14. Ugyanő jelentést tesz a pacséri ingatlanokról, melynek kapcsán az Igazgató-Tanács annak vételárát 12.000 frtban állapítja meg.

15. Az Akadémia nyug. tisztviselőinek rendkívüli segélyért benyújtott kérelmét az Igazgató-Tanács nem találja teljesíthetőnek.

16. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr Tisza Kálmán és Vámbéry Ármin ig. tagokat kéri föl.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Második összes ülés.

1895. február 25-én.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly m. elnök, Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt. — Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignácz, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Agost, Kőnig Gyula, Lengyel Béla, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szilágyi Sándor, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tagok. — Acsády Ignácz, Bánóczi József, Czobor Gyula, Fayer László, György Endre, Kovács Gyula, Kúnos Ignácz, Lipthay Sándor, Marczali Henrik, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula,

Digitized by Google

Némethy Géza, Óváry Lipót, Pasteiner Gyula, Pólya Jakab, Pulszky Ágost, Rados Gusztáv, Szinnyei József, Télfy Iván, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

43. **Acsády Ignácz** lt. emlékbeszédet tart Gindely Antal k. tagról. — Az Értesítőben jelenik meg.

44 Vadnay Károly lt. b. **Bánffy Dezső vigjáték-pályázat** bíráló bizottságának előadója felolvassa jelentését, mely szerint a «Zsolt vezér ifjúsága» czímű, «All's well, that ends well» jeligéjű vígjátéknak javasolja a jutalom kiadását — A javaslat elfogadtatik, s a felbontott levélből **Somló Sándor** neve tűnt elő, kinek is a jutalom kiadatik.

45 Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés leveleinek elégetésére Némethy Géza és Rados Gusztáv l. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán bejelentették, hogy megbizatásukban eljártak.

46. Főtitkár jelenti, hogy az Igazgató-Tanács az 1895-re szóló költségelőirányzatot jóvá hagyta. — Tudomásul szolgál.

47. Az I. osztály ajánlólag terjeszti elő Bartalus István lt. azon kérelmét, hogy a Magyar Népdallam-gyűjteménye hátralevő négy kötetét kötetenként 200 frttal segélyezze. — A nagybecsű gyűjtemény folytatólagos segélyezését az Akadémia elhatározza.

48. A III. osztály dr. Istvánffi Gyula egyet. magántanár részére engedélyt kér, hogy a legközelebbi osztályülésen személyesen tarthasson fölolvasást. — Megadatik.

49. A könyvtár részére érkezett ajándékok: *a*) A dsammui és kasmiri maharadsa ő fenségétől: Catalogue of sanskrit Manuscripts, szerkesztette Stein Aurél. — *b*) A franczia közoktatási és szépművészeti ministeriumtól: Réunion des Sociétés des Beaux-Arts XVIII. Session. — *c*) A galicziai cs. kir. iskola-tanácstól a közép- és népiskolákról szóló 1893/94. évi jelentés. — *d*) Szádeczky Lajos lev. tagtól: Székely oklevéltár IV. kötet. — *e*) Jakab Ödöntől: Argirus, Nádasdy díjjal jutalmazott tündérmese. — *f*) Von einem freien Wandersmann: Der ewige, allgegenwärtige und allvollkommene Stoff. I. kötet. — Köszönettel vétetnek.

50. Előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

51. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Acsády Ignácz és Vadnay Károly l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. **A Scitovszky János herczegprimás nevére tett alapitvány.** Forster Gyula magyar földhitelintézeti igazgató 1894. évi július 1-én kelt alapító levelével néhai Scitovszky János Magyarország herczegprimásának emlékére 15.000 frtnyi névértékű, 1894. január 1-től kamatozó regaleváltsági kötvényből álló alapítványt tett oly czélból, hogy ez összeg kamatjai első sorban magyar egyháztörténelmi czélok megvalósítására fordítandók.

Az alapítólevél rendelkezése értelmében az alapítványnak 675 frtot tevő kamatai, tíz éves cyklusokban felváltva, magyar egyháztörténelmi tárgyú levéltári kutatások és ugyanazon körből vett irodalmi művek czéljaira szolgálnak. E szerint:

1. Az Akadémia az 1895—1904. évi cyklusban az alapítvány kamatait a Fraknói Vilmostól Rómában alapitott magyar történelmi

intézetbe küldendő történetbúvároknak ösztöndíjúl szolgáltatja ki, esetről-esetre állapítván meg, vajjon hány éven át élvezi az illető az ösztöndíjat s egyszersmind utasításokat is adhat a római kutatások irányára nézve.

2. Az 1905—1914. évi cyklusban az alapítvány kamatai együttvéve osztatlanúl egy a magyar egyháztörténelem köréből vett tárgyú monographia iratására és közzétételére fordítandók; szabadságában állván az Akadémiának ezt a czélt akár megbizás, akár nyilt vagy zárt pályázat útján, akár már hozzá benyújtott kész munka jutalmazásával és kiadásával megvalósítani.

3. A mikor az Akadémia elérkezettnek látja annak idejét, hogy a magyar egyháztörténelem egész kiterjedésében egy műben feldolgoztassék vagy erre nézve elfogadható ajánlat érkezik: fel van hatalmazva az alapítvány kamatait több egymásután következő cyklusban erre a czélra fordítani.

4. E mű megjelente után az Akadémia az alapítvány kamatait illusztrált magyar történelem vagy történelmi munkák közzétételére fordítja.

5. Az alapítványnak a meghatározott czélokra netán igénybe nem vett jövedelméből fenmaradt összegek az alapítvány javára kamatoznak s a kitűzve volt czélokra fordítandók, kivéve ha az Akadémia indokoltnak látná a tőkéhez csatolást elrendelni.

Az alapítvány kamatainak hovafordítását illetőleg a javaslattétel, a Történelmi Bizottság meghallgatásával, a II. osztályt illeti; a határozathozatal a nagygyűlésen történik.

2. **Dr. Pollák Henrik nevére Pollák Jakabtól tett alapítvány.** — Pollák Jakab, elhunyt bátyja dr. Pollák Henrik emlékére, 1894. márczius 17-én 6000 frt névértékű, $4^1/_2$%-os Magyar országos központi takarékpénztári záloglevelet bocsátott a Magy. Tud. Akadémia rendelkezésére oly czélból, hogy ezen tőke jövedelme első sorban az elhunyttól irodalmilag is művelt orvosi és statisztikai tudomány körébe vágó jutalomdíjakra fordíttassék, másodsorban pedig a nemzeti közművelődés terjesztésére, a mit az elhunyt mindig szivén hordott.

Minden harmadik évben 750 frt jutalomdíj tűzetik ki, fölváltva orvosi- vagy természettudományi, másrészt a tudományos statistika (demographia, statisztikai módszertan) vagy a társadalmi tudományok körébe tartozó pályakérdésekre. Az első három, t. i. az 1897-ben, 1900-ban és 1903-ban esedékes jutalom demographiai, 1906-tól kezdve fölváltva, a föntebbiek értelmében, a III. és II. osztály körébe vágó pályakérdésekre tűzetik ki.

A pályakérdés kitűzését és a jutalom odaitélését vagy ki nem adását egy az Akadémia III. és II. osztályaiból kiküldött bizottság előterjesztése alapján a nagygyűlés határozza el. E bizottság elnöke a III. osztály elnöke vagy akadályoztatása esetén valamely ilyenül megválasztott tiszteleti vagy rendes tagja; tagjai közül egyet a III., egyet a II. osztály választ. A bizottság előadója mindig azon osztály tagja, a melynek köréből a pályakérdés kitűzetett.

A jutalom legalább két évvel az esedékessé válás előtt kihirdetendő és csakis absolut becsű munkának itélhető oda. A jutalom csakis azon esetben fizethető ki, ha szerző igazolja, hogy a jutalmazott munka, könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

A jutalom ki nem adhatása esetében, kétharmada a m. kir. vallás- és közoktatásügyi ministerium kezelése alatt álló, a felvidék közművelődési czéljaira szánt Kőrösi József-féle alaphoz csatoltatik, egyharmada pedig a Magy. Tud. Akadémia alaptőkéjének növelésére fordíttatik.

Digitized by Google

Megjelenik minden hó 15-én három-négy ívnyi tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ
SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő s kiadó hivatal a Magyar Tudom. Akadémiában.

VI. KÖTET. 1895. Április 15. 4. FÜZET.

Gindely Antal emlékezete.

1829—1892.

(Előadta *Acsády Ignácz* lt. a február 25-ki összes ülésen.)

Idegen nemzetek művelődését szolgálta, a cseh-német főiskola tanára, az osztrák történetirás kitünősége volt Gindely Antal, Akadémiánk nagyérdemű külső tagja. S mégis mikor munkában és sikerben gazdag pályájáról meg akarok emlékezni, legelőször magyar hazánkra s ott szülőföldemre, a kies Szatmár megyére kell gondolnom, mely hegy-völgyeiben a felvidék festői szépségét, síkságán termő ereje mellett az alföldi róna sajátos bájait egyesíti magában. Ódon várai és omladékai végtelen harczról, bús pártoskodásról és romboló mozgalmakról regélnek az utóvilágnak. De véráztatta földjén serényen és törhetetlenül folyt az alkotó, polgárosító munka is a századok rohamos menetében. Városai régi műveltség tűzhelyei és úri családai nem egyedül vérökkel, hanem szellemök termékenyítő erejével is bőségesen áldoztak nemzeti eszményeink oltárán. A megye, melyben Révay Miklós tanított, Gvadányi gróf és Gaál József merítették tőről metszett népies alakjaikhoz az inspiratiót és a mintát, melyben Kölcsey Ferencz szónokolt és Petőfi énekelt, erős vára volt a magyarságnak mindenkor, ámbár réges-régóta sokféle templomban, különféle nyelven dicsérik ott az istent De a felekezeti és nyelvi tarkaság képét az együvé tartozandóság, az együttérzés meleg verőfénye aranyozza meg. A hazafiság lángja erősen lobog a szivekben s a társadalom forrongó katlanában örökkön örökké halad az érzelmek átömlesztése, a szellemek összeforrasztása a magyarság érdekében.

Kivált a mult század eleje óta kínálkozik e hazafias munkára szertelenül széles tér és állandó alkalom Szatmár megyében. Mikor területén, a kis-majtényi síkon ezredéves történetünk egyik legmegrenditőbb mozzanata lejátszódott, mely szerencsére kétszázados háborúk pusztító korszakának záró jelenete is volt,

Digitized by Google

elképzelhetetlen inség nehezedett, valamint az egész országra, akképen erre a megyére is. A régi lakosságnak csak romjai maradtak, s a földművelés roppant területeken megakadt. Emberben, munkáskézben szörnyű volt a hiány s néha egy gróf Károlyi Sándorné sem kapott sok mérföldnyi kiterjedésű uradalmaiban udvarába akár csak cselédet. Ama nagy megye határain belől, hol ma 325.000 ember él, aligha lakott akkor 25—30.000 lélek s az is inségben, nyomorban tengődött, mert számra nézve sokkal csekélyebb volt, semhogy a természet nyers erejét megzabolázni, a föld mélyében rejlő kincseket kiaknázni képes lett volna.

A puszta földet be kellett tehát népesíteni és ekkor újra megkezdődött a külföldi bevándorlás, de más alakban, mint régente. Kétszáz esztendőn át, a török háborúk folyamán az idegenek megszámlálhatatlan ezrei özönlöttek ide, de nem dolgozni, hanem harczolni, vért ontani, a népet a törökkel versenyt pusztítani. Alig hogy a háborúk kora lezáródott, ismét mozgásba jutott a nemzetközi emberár, de ekkor már más czélból. Keze munkájával, eszével, szorgalmával igyekezett magának új hazát s benne tisztességes megélhetést szerezni. A Rákóczy-mozgalmak s még inkább az 1716/17-ki török háború lezajlása után Magyarország olyanféle vonzó erőt kezdett a népesebb külföldre gyakorolni, mint Amerika vagy legújabban Afrika egyik-másik ősvadon, de természeti adományokban dúsgazdag országa. Ide özönlött az otthon megélni nem tudó, a viszonyokkal elégedetlen vagy más tekintetben fölös népesség s a vállalkozó kedv, mely otthon nem talált tért az érvényesülésre, mint ma a tengerentúl, olyanképen akkor hazánkban próbálgatott szerencsét. Még 1712-ben megkezdődött az idegenek, főleg a Felső Rajna melléki németek tömeges bevándorlása, kiket a rossz termés és inség hajtott ide. Ez év nálunk is inséges volt ugyan Mindazonáltal a hazátlanokat itt emberségesen ellátták, s némelyik főúr ezernyi számban telepítette le őket néptelen jószágain. Különösen gróf Károlyi Sándor, ki azelőtt mint katona és politikus, a béke korszakában mint jeles szervező s anyagi kulturánk egyik fáradhatatlan újjáalkotója szerzett hervadhatatlan babért, ismerte meg a bevándorlás roppant közgazdasági értékét s irányította a népözönt Szatmármegye felé. Nehéz pénzáldozattal járt ez, mert a bevándorlók nemcsak pillanatnyi segélyre szorultak. El kellett őket látni földdel s a műveléshez szükséges segédeszközökkel, hogy megélhetésök egészséges és állandó alapokra legyen fektetve.

Gróf Károlyi Sándor nem riadt vissza az áldozattól s nagy arányú telepítési politikát indított meg, melyben az egyéni érdek és a közjó szempontjait szerencsés összhangba hozta. Következetesen, tervszerűen, felekezeti elfogultság nélkül szaporította jószágain az élő emberanyagot. Az árúcsere és forgalom

Digitized by Google

fejlesztésére meginditotta a zsidók letelepítését, gondoskodott anyagi, sőt néha vallásos szükségleteikről s sokféle könnyítéssel segítette elő boldogulásukat. Még nagyobb mértékben gyarapította az iparos és földműves elemeket s minthogy a legelső, önkényt, hívogatás nélkül jövő úttörők sorsa a kezdet sokféle nehézségei daczára elég kedvezően alakult, csakhamar megindulhatott a nagyarányú telepítés, az idegeneknek kedvezményekkel való bekecsegtetése. A bevándorlást egyházi és világi, később állami részről országszerte előmozditották, de sehol sem kisérte dúsabb áldás, mint Szatmármegyében. Ott gróf Károlyi Sándornak érdeme, hogy addig nagyrészt puszta vagy gyéren lakott falvai és mezővárosai az évek folyamán mindinkább szorgalmas, munkás kezekkel népesültek be s újra élénkülni kezdett az anyagi és szellemi polgárosodás. Sok ezernyi idegen vándorolt lassanként Szatmármegyébe, hol egy fenkölt gondolkodású, jobbágyait becsülni tudó és támogatni kész főrangú földesúri család oltalma alatt maig virágzó községeket alkottak, idővel új hazájok hű fiai lettek s érzésben teljesen, nyelvben legalább nagy részt beleolvadtak a magyarságba. Az egykorú urbáriumokat lapozgatva, az akkor Szatmármegyébe költöző délnémetek, közönséges nevükön svábok közt nem egy olyan névre akadunk, mely ma már országosan ismertté vált. Aligha nem ez összeírásokban említtetik magyar földön először a Wekerlenév, s az akkori bevándorlók sorában találjuk meg eleit annak a jeles osztrák történésznek, kinek ez emlékbeszéd szentelve van.

A nagy-károlyi uradalom urbáriumaiban s a nagy-károlyi parochia régi anyakönyveiben Gindele, Gindili, Kindele, Kindili, Kendeli nevek alatt egy oda a mult század első tizedeiben bevándorolt sváb család fordul elő, mely a jelen században már mindig Gindele nevet visel egész napjainkig. Előbb iparral és földmíveléssel foglalkozva, ma mint tisztes polgárcsalád él az Nagy-Károlyban és nyelvileg is nagyobbára beleolvadt a magyarságba. Melyik évben telepedett meg ott vagy a szomszédos községek valamelyikében, azt eddig nem sikerült tisztázni. Az átvizsgált urbáriumok közül az 1731-kiben* fordul elő özvegy Kendeli Jánosné hét éves fiával, Györgygyel, még pedig Nagy-Majtényban, hol két évvel azelőtt telepedett meg. Csak azt jegyzik meg róla, hogy Svábországból jött, de hogy melyik évben, az nincs megmondva. Kétségkívül már jóval előbb vándorolt be férjével, a ki kerékgyártó volt. 1747 óta azonban a család törzsfája már pontosan megállapítható a nagy-károlyi anyakönyvekből. Ekkor kereszteltleti itt, hol a család állandóan megtelepedett, elsőszülött fiát Mátyás, kitől Akadémiánk érdemes külső tagja, Antal közvetlenül leszármazott. Hogy ez a Mátyás már magyar földön született-e, vagy

* A gróf Károlyi család levéltárában. Éble Gábor úr szíves közlése.

Digitized by Google

csak bevándorolt, az nem bizonyos. A családi hagyományok szerint bevándorolt, még pedig Bamberg bajor városból. Családjának egy része mindenesetre előbb jött ide, s talán úgy történt a dolog, hogy a rokonság egyik-másik otthonmaradt tagja később szintén magyar földre költözött. Annyi bizonyos, hogy Mátyás 1747-ben már károlyi lakos volt s 58 éves korában ottan halt meg, 1774. június 29-én. Hét gyermeke közül a negyedik, János Mihály (szül. 1752. aug. 4-én, nősült 1780. júl. 2-án, meghalt 1829. okt. 1-én) tíz gyermek atyja volt. Ezek közül a hetedik, József (szül. 1794. február 19-én, meghalt 1867. november 16-án) mint fiatal kézműves Nagy-Károlyból viszont külföldre vándorolt, s 1820-ban a csehek fővárosában, a történelmi emlékekben dúsgazdag Prágában telepedett meg. Ott mint iparos üzletet nyitott, s azt szorgalmával virágzó állapotba juttatta. Még 1821-ben megnősült s az ő és neje Wihla Verona (szül. 1798. április 29-én, meghalt 1873. szeptember 3-án) egyik gyermeke Antal, a jeles történész. Antal tehát Prágában született (1829. szeptember 3-án) s csak férfi korában, mikor mint tanár és író már névre tett szert, járt először atyjának és nagyatyjának magyar szülőföldjén. De sajátszerű, hogy még azt a vezetéknevet is, melyet viselt, a magyarságtól kölcsönzé. Mert a családnak nálunk maradt tagjai, sőt saját atyja és sokáig testvérei is a Gindele nevet használták. Egyedül Antal vette föl a magyarosabb hangzású, magyar mintára képzett y-os Gindely nevet, melyet immár hazánkban élő két fivére, Ferdinánd nyug. százados, derecskei földbirtokos és Adolf, cs. és kir. főhadbiztos, Budapesten is viselnek.*

Ennyi különféle és sajátszerű kapocs csatolta tehát Gindely Antalt hazánkhoz. Sőt e kapcsok utóbb még szaporodtak. Bármi jól ment atyjának, Józsefnek a dolga Prágában, szive mindig visszavágyódott magyar szülőföldjére, Nagy-Károlyba, hova gyermekkora emlékei fűzték s hol vérrokonai, kikkel szakadatlan összeköttetésben maradt, éltek és boldogultak. 1860-ban, mikor abbanhagyta üzletét s gyermekei mind felnőttek, nem igen volt többé maradása Prágában. Betegeskedni kezdett s minduntalan emlegette, hogy csak a magyar levegő tudná meggyógyítani. Végre a család elhatározta, hogy az agg szülők és leányaik Nagy-Károlyba térjenek vissza. Az átköltözés megtörtént s a beteges öreg urat a magyar levegő csakugyan meggyógyította. Ott Nagy-Károlyban fejezte be munkás életét 1867-ben s mellette pihen magyar földben Csehországból hozzánk szakadt hitvese, ki hat évvel utóbb követte a halálba.

---

* A családra vonatkozó adatokat nagyobbrészt Gindely Ferdinánd és Adolf uraknak köszönöm.

Digitized by Google

E tisztes polgári körből, melyben munkára, szorgalomra tanították, de a műveltség nemesebb élvezetei iránti érzékét is gondosan fejlesztették, indult ki Gindely Antal élete fonala. Magyarul atyja nem tudott, s édes anyanyelvünkkel fia sem ismerkedett meg soha. De anyjától megtanulta a cseh nyelvet s általában nemcsak sokat, hanem fölötte sokfélét tanult. Eleinte papi pályára készült, s mint seminarista hittudományokat hallgatott. De utóbb a jogra tért át, s csak mindezek után határozott véglegesen jövőjéről. Tanár akart lenni. Sokoldalúságát jelzi, hogy 1582-ben megszerzé a képesítést nemcsak a történet és földrajz, a német nyelv és a bölcsészet, hanem a mennyiségtan és természettan tanítására is. Már a következő évben az olmützi egyetemhez nevezték ki az általános és osztrák történelem helyettes tanárává. Mikor 1856-ban ez egyetemet feloszlatták, alkalma nyílt volna ősei szülőföldjére költözni, mert a kassai jogakadémiához helyezték át. De történelmi tanulmányai és kutatásai ekkor már egész határozott irányba, Csehország 16. és 17-ik századi sorsára, kivált pedig a harminczéves háború korára terelték s közel akart maradni a színpadhoz, hol az események annyi fontos epizódja lejátszódott, s hol földerítésökhöz még a ki nem aknázott anyag végtelen tömege kinálkozott. Nem Kassára, hanem Prágába ment tehát, hol 1862. év óta országos levéltárnok s előbb rendkívüli, 1867. év óta haláláig (1892. okt. 24.) rendes tanára volt az egyetemnek.

Sokféle előzetes tanulmányai daczára írói tevékenysége kezdettől fogva a történelemre összpontosult s élete czéljává azt tette, hogy egész részletességében megírja Csehország történetét 1526-tól kezdve a harminczéves háború befejeztéig. Élete ezt a nagy feladatát nem oldhatta ugyan meg, mert a toll idő előtt kihullott munkás kezéből. De e korszakról a becses könyvek egész hosszú sorozatát írta, melyek a bennök közkincscsé lett levéltári anyag rengeteg tömegével sok irányban gazdagították a történelmi ismereteket s a legértékesebb irodalmi segédeszközök közé sorolhatók nemcsak a német, hanem az európai tudomány szempontjából. Számos önálló művön és tanulmányon kívül, melyek a harminczéves háború előzményeire, vagy a vele kapcsolatos speciális kérdésekre vonatkoznak, főleg két nagy munkája nevezetes. Az egyik czíme «A harminczéves háború története», melyet négy szakaszban, mindegyiket több kötetre osztva, akart megírni. De csak az első szakaszt fejezte be, mely három kötetben az 1618—20 cseh fölkelés történetét beszéli el. A második szakaszból már csak egy kötetet adott ki. Tovább e munkájával nem jutott, ámbár folyton foglalkozott vele s egyes fejezetek kidolgozva meg is találtattak hagyatékában. Onnan egy kötetet érdemes tanítványa, dr. Tupetz Tivadar tett közzé 1893-ban, s így ez a vállalat csonka

Digitized by Google

és befejezetlen.* A másik nagy tudományos munka magával a híres Wallensteinnal, mint Gindely nevezi Waldsteinnal, a nagy hadszervezővel, a világtörténelmi dráma egyik legismertebb alakjával foglalkozik, kinek komor, sötét egyénisége a bonyolult lélektani problémák egész halmazata, melyek megfejtésén a költő és a tudós hasztalan fáradozik harmadfél század óta. Gindely évtizedek buzgó kutatásának kincseit halmozta föl e nagy munkája három kötetében. Főczélja ott nem az, hogy maga beszéljen. Az egykorú forrásokat szólaltatja meg, a kortársakat lehetőleg közvetlenül beszélteti. Mindazáltal ez a munkája zúdította szerzőjére a legtöbb támadást, ámbár éppen nem mondható, hogy más műveiben a szellem, a felfogás, a történtek megvilágítása nem erősen subjectiv jellegű lenne s közhelyeslésre talált volna, vagy csak igényt emelhetne reá. A tudást a harminczéves háborúról, melybe mint Európa minden művelt nemzete, időnként a magyar is belebonyolódott, Gindely kétségkívül igen nagy mértékben gyarapította. Sőt nem egy kiváló alakjáról, nagyhatású és következményű epizódjáról először az ő kutatásai söpörték el a multak sürű porrétegét. De megállapitani, a művelt világ köztudatába a tiszta igazságot átplántálni, az, mint sok elődjének és kortársának, akképen Gindelynek sem sikerült. Részben ezt nem tőle függő körülmények okozták. A harminczéves háború emlékezetes korszaka még ma is érezteti mélységes hatásait az összes érdekelt nemzetek erkölcsi, vallásos viszonyaiban, rokon- és ellenszenveiben, szenvedélyeiben és előítéleteiben. Ez a korszak még mindig nem teljesen a multé, hanem ma is él a politika mozgalmaiban. Azok a jelszavak, melyek akkor felhangzottak és két engesztelhetetlen táborra osztották Európát, ma is forrongásban tartják a kedélyeket. Visszhangzik tőlük földrészünk ma is s mint egykor a hunok harcza a végtelen légűrben, akképen folyik a tusa a harminczéves háború szellemének képviselői közt törhetetlenül tovább az irodalomban, valamint a társadalmi és politikai életben. A harmincz éves háború még ma is élő érdekeket, parázsló szenvedélyeket érint s éppen legújabban, mikor Gusztáv Adolfnak, a nagy tragédia kétségkívül legnemesebb alakjának háromszázados születése napját (1894. deczember 9-én) ünnepelték, oly elemi erővel, habár szerencsére nem olyan rombolóan, vetett lángot Németországban a szenvedélyek tüze, mint akkor, midőn a hős király vitéz hadai élén maga lépett volt német területre.

* Van azonban egy más kisebb, három kötetes befejezett műve a harminczéves háborúról. Ugyanerről a tárgyról rövid áttekintést az Osztrák-magyar monarchia írásban és képben czímű munkába is írt. Ez szerző halála után, magyarul az én fordításomban jelent meg.

Digitized by Google

Ilyen korszak történetét úgy megírni, hogy az kifogást, ellenmondást ne keltsen, még mindig merő lehetetlenség, mert az az idő erőteljesen bele játszik a modern világ egyházi, felekezeti, nemzeti törekvéseibe és hatalmi érdekeibe. De Gindelyt kétségkívül más okok is gátolták abban, hogy bármi sok fontos tényt tisztázott, bármennyi lényeges részletet vagy mozzanatot egyenesen az ő búvárlatai elevenítettek föl a tudomány emlékezetében, kifogástalanul megoldhassa ama nagy problemákat, melyeknek rengeteg munkaerejét, gazdag tudását és izmos tehetségét szentelte. Kétségkívül lelkiismeretesen kereste a történelmi igazságot s nem állt politikai vagy felekezeti pártok szolgálatában. Igazi tudós, tőle telhetőleg független gondolkodású és állású író volt. De ember maradt mindig, a ki a viszonyok terméke, melyek közt nevelkedett és működött s melyek reá is rányomták a maguk sajátos bélyegét. Olvasgatva Gindely műveit, gyakran fölmerült bennem a kérdés: mi az oka annak, hogy egy olyan egyéniség, ki kétségkívül nem fanatikus gyűlölője, mint sok más külföldi író, a magyar nemzetnek, sőt határozottan elfogulatlan szeretne maradni, történetünk majdnem minden mozzanatáról olyan véleményt táplál, mely homlokegyenest ellenkezik a legkevésbbé irányzatos magyar kutatásnak egykorú kútfőkből merített felfogásával. E sajátságos jelenség magyarázatát Ausztria tudományos életének fejlődése adja meg. A mult század óta az osztrák tudomány, főleg a történetírás, teljesen a császári hatalom, különösen Mária Terézia, a nagy királynő és fia József császár alkotása. Csehországban a harminczéves háború árvize elölte az ottan azelőtt nagyszerűen virágzó szellemi életet. Az új fejlődés magjait a mult században a császári hatalom hintette el. Az teremtett iskolákat, az nevelt tanárokat, az gondoskodott társadalmi állásuk emeléséről és tisztességes megélhetésükről. Az állított tudományos és közintézeteket, az bíztatta írásra a tehetségeket, sokszor az tette lehetővé műveik kinyomatását. Az ő alkotása volt Csehországban az újabb történetírás is, melynek tanítványai hálával eltelve a császári mindenhatóság jótéteményei iránt, akarva nem akarva a központi hatalom, az egységes állameszme s a vele összefüggő érdekek védelmének szentelték magukat. Az osztrák tudományban nem a nemzeti érzés és szellem, hanem a központi hatalom ereje és tekintélye, a birodalom egysége az összekötő kapocs, a kidomborodó jellemvonás nem egyedül a jelen, hanem a múltak nagy kérdéseinek megitélésekor. A császári politika sajátos eszményei, melyeket az államéletben megvalósítani nem tudott, nagyrészt megvalósultak az osztrák történetírásban, mely dús kamattal fizette vissza az oltalmat, melyben felülről részesítették. A császári érdekek védelme akaratlanúl is vérébe ment át. A benne uralkodó világnézetek mellett azután természetszerűen pórul

Digitized by Google

jár mindenki, ki a császári hatalmat vagy érdekkört érinteni meri, akár alattvaló, akár idegen, akár gyökerezik föllépése alkotmányos, akár pedig szerződéses jogokban. Lázadó vagy önös czélokat hajhászó békebontó lesz belőle mindenesetre. Gindely szintén azok közt a hagyományok közt nevelkedett, olyan légkörben, olyan szellemi világban működött, hogy írói tevékenységének összes alkotásaiban érvényre kellett jutnia a jelzett felfogásnak. Erősen, ridegen a császár pártját fogja mindenben, csak az ő ügyéért, csak az ő híveiért lelkesedik, egyetlen egynek kivételével, pedig éppen ez közöttük a legkiválóbb. Ez azonban — Wallenstein — megtántorodott alattvalói hűségében és áruló lett, sőt Gindely szerint áruló volt tulajdonképen egész nyilvános pályáján. Így tehát el lenne döntve a hosszú Wallenstein-pör, mely nemzedékről-nemzedékre annyi kiváló elmét foglalkoztatott. A pörben kétségkívül előkelő szerepe van Gindelynek. De az ő szerepe nem a pártatlan biró, hanem a királyi ügyész, mint maga mondja, a vádló szerepe. Csodálatra méltó kitartással és fáradhatatlan szorgalommal szedegeti össze a legtávolabbi országok kis és nagy, köz- és magánlevéltárainak legrejtettebb fiókjaiból az igazi vagy képzelt bizonyítékokat Wallenstein ellen. A legcsekélyebb aprólékosságról sem feledkezik meg, mindent úgy magyaráz, hogy a vádlottat minél jobban bemártsa s marasztaló ítéletét indokolja. Egyik munkájának fordítása közben volt alkalmam módszerével közelebbről megismerkedni. Noha itt Wallenstein csak egész mellékesen szerepelt, bámulva láttam, minő kisszerű dolgokat, a tábor zajában hevenyében papirra vetett minden iratot, gyanús emberek besugásait, használ föl itt is annak bebizonyítására, hogy Wallenstein tulajdonképen sohasem törte egyeben a fejét, mint azon, hogy császárját elárulja. Érthető tehát, hogy e kérdésben elfoglalt álláspontja heves ellenmondást keltett, főleg miután ebbe az ügybe modern cseh nemzetiségi és pártpolitikai mozzanatok is belejátszanak. A mi Gindely műveiben a legértékesebb — s ez már igazán kiváló értékű — az az anyag, melyet bennök évtizedek fáradhatatlan kutatásaiban összehordva, közrebocsátott. El lehet mondani, hogy azt a területet, melyet egykor a harminczéves háború hullámai csapdostak, Simancastól Kassáig és Hágától Rómáig, kutatva, keresve, tanulva járta be. És európai fölfedező útjairól rengeteg kincset szállított haza, melyet nagy történelmi műveiben értékesített.

Műveiben a magyar történésznek is sokféle, tanulságos anyag kinálkozik, melynek egy részét még az író maga bocsátotta és pedig közvetlenül a magyar tudomány rendelkezésére. Mert Gindely magyar történészeinkkel is személyes összeköttetésben állt, még pedig a hatvanas évek végétől kezdve, s hagyatékában vannak levelek Fraknói Vilmostól már 1869-ből. E jelesünk-

Digitized by Google

kel, valamint később Szilágyi Sándorral és Ipolyi Arnolddal évek hosszú során át levelezésben maradt. 1875-ben hazánkban is járt, valószinűleg ez alkalommal először. Ekkor még nem kutatni jött ide, hanem szülői sírját és rokonait látogatta meg Nagy-Károlyban, honnan szept. 7-én indult Derecskén és Nagy-Váradon át haza. 1879-ben újra eljött hazánkba, ekkor már azzal a szándékkal, hogy a budapesti országos levéltár gazdag kincseiben buvárkodjék. Márczius 31-kén érkezett meg s nejéhez intézett rövid levelekben* jelezte, minő roppant gazdag kútfő-anyagra akadt és a magyar tudós világ minő vendégszeretettel fogadta és ünnepelte.

Április 3-án írja nejének: «Szombaton késő éjjel érkeztem meg, s senki sem várt. Hétfőn reggel Szilágyihoz mentem, ki tárt karokkal fogadott, s minden elképzelhetőt megtett, hogy megkönnyítse nekem a dolgozást. Azonnal az országos levéltárba kisért, hol megtettem az előkészületeket, hogy kedden megkezdhessem kutatásaimat. Onnan a képviselőházba mentünk, hol egy órát töltöttünk. Azután Szilágyihoz mentünk ebédre. Délután az Akadémia gyülésén voltunk, hol a legtöbb tagnak, köztük gróf Lónyaynak bemutattak. Ülés után az Akadémia egyik ízléses olvasótermébe vonultunk, hol számos taggal, köztük a nagyon kiváló Hunfalvyval társalogtam. Nála minden hétfőn este társaság van, s így engem is elvittek oda, s minden következő hétfőre meghívtak. Kedden megkezdődött a munka, s én csak ügygyel-bajjal menthettem meg magamnak a déli órát és csak este mentem Szilágyihoz társaságba. Itt vettem egy tanár útján a beszterczebányai püspök meghívását szerdán ebédre; az esti társaságból fél tizenkettőkor tértem haza. Szerdán 8-tól 2-ig dolgoztam. Erre a Dunához siettem, hol a püspök, Szilágyi, Pulszky, stb. vártak reám, kikkel ebédeltem, s képzelheted, milyen jól mulattam. A magyar püspökök dúsgazdagságuk daczára rendkívül kedélyes emberek. Erre Szilágyival a szinházba (Népszinház) mentem. Szinház után ismét társaságban vacsoráltam. Ma dolgozom esti hét óráig, kivéve az ebédet, melyre meg vagyok híva, de le sem tudom írni házigazdám nevét. Este Fraknói kanonoknál leszek, hol nagy társaság vár. A holnapi programm előbb munka, azután ebéd Szilágyinál, este pedig Pulszkynál. Engem kissé kifáraszt, hogy minden nap nyolcz órát dolgozom, s ugyanannyit vagyok társaságban. Sokáig ezt ki nem állom. Másrészt azonban igen jól mulatok s az emberek rendkívül szeretetreméltók; egész otthonosan érzem magam köztük. A város csodaszerű, csaknem szebb mint Bécs, az újabb utczákat gyönyörű épületek szegélyezik».

Április 9-én írja haza: «Nagyon fáradt vagyok, a meg-

---

* Az alantabb közölt levéltöredékeket özvegy dr. Gindely Antalné úrhölgy szivességének köszönöm.

Digitized by Google

erőltetés túlságos. Tegnap fél egyig társaságban voltam, ma meg egész nap dolgoznom kell. Hogy pihenjek egy keveset, néhány napra N.-Károlyba utazom. A város igen szép. Budáról remek kilátást élvezni. Az itteni társas életben fesztelenebb hangulat uralkodik, mint nálunk.»

Gindely csakugyan Nagy-Károlyba utazott, honnan 15-én tért vissza Budapestre. Itt befejezte kutatásait, megtette a búcsú-látogatásokat, s hazaindult.

1884. évi aug. havában ismét Budapestre jött dolgozni. Szilágyi megint szívesen fogadta, Ipolyi pedig meghívta Bars-Szent-Keresztre, hol néhány napot töltött. El volt ragadtatva a vendégszeretetről, de a kutatást nagyon megnehezítette neki a szörnyű hőség. Társaságában volt dr. Tupecz Tivadar, kivel szept. elejéig maradt a fővárosban, azután kiséretében Kassára ment, hogy az ottani levéltárakban kutasson. Budapestre térve vissza itt nejével találkozott, kivel öt-hat napot töltött nálunk. Azután Kis-Martonba, az Eszterházy levéltárba ment dolgozni. Az ottani katonai tanintézetben szivesen fogadták és ünnepelték.

1890-ben dolgozott utóljára a magyar országos levéltárban. Ekkor nejével és egyik ifjabb barátjával, Jung Gyula prágai egyetemi tanárral, ki jelenleg a boldogultnak kimerítő életrajzán dolgozik, érkezett fővárosunkba s midőn itt kutatásait befejezte, a Királyhágón túli országrészbe tett hosszabb kirándulást. Volt Kolozsvárt, Beszterczén, Maros-Vásárhelyt, Brassóban, honnan megnézte Szinaját, volt Szebenben és Déván s több napot töltött Maros-Németiben, gróf Kuún Géza vendégszerető kastélyában, kivel régóta érintkezésben állt s ki Prágában ismételve meglátogatta. A hol csak megfordult, a tudós és tanárvilág kitüntetően fogadta és kalauzolta. A Hunyad vármegyei történelmi és régészeti társulat gyűlésén megjelenvén, az elnök beszéddel üdvözölte, melyre Gindely hosszasabban felelt, elismeréssel emelve ki a hatalmas lendületet, melyet a magyar történettudomány az utóbbi évtizedek folyamán vett. Kirándult a közeli Vajda-Hunyadra s Gyula-Fejérváron, Nagy-Váradon, Nagy-Károlyon és Debreczenen át, honnan a közeli Derecskén fivérét látogatta meg, tért vissza Prágába, nem is sejtve, hogy ez lesz utolsó látogatása hazánkban.

E látogatásait nemcsak történelmi tanulmányai javára igyekezett értékesíteni. Rendkívül érdeklődött a magyar népélet minden nyilvánulása iránt. Mikor Derecskén fivére vendége volt, kivitette magát egy tanyára, hogy a magyar gazdálkodásról és földmüvelésről közvetlen tájékozást nyerjen. Más alkalommal az országos vásárt nézte meg a maga eredeti alakjaival és festői népéletével. Természetes, hogy még melegebben érdeklődött a magyarság szellemi mozgalmai iránt, melyek számos kiváló kép-

Digitized by Google

viselőjével, az említetteken kívül még Jókaival, Vámbéryvel stb. ismételve találkozott.

Alig volt még tehát osztrák történész, a ki hazánkkal s a kiválóbb magyar irói egyéniségekkel olyan szivélyes, olyan közvetlen érintkezésben állt volna, mint Gindely, s így nem is kételkedhetni azon gyakori nyilatkozatainak őszinteségében, mennyire szereti atyjának és közeli vérrokonainak szülőföldjét s milyen elismeréssel van lakosainak sokféle szeretetre méltó és derekas tulajdonai iránt. Mind ez érintkezéseinek természetszerűen volt hatásuk világnézletére, tudományos felfogására. A mint egyrészt a magyar történetirás és kutatás által felszínre hozott, másrészt még levéltárainkban heverő rengeteg és becses anyaggal, melyből a magyar nyelvűek fontosabbjait németre fordíttatta, hogy felhasználhassa, megismerkedett, látköre sok irányban bővült, felfogása módosult s némileg közeledett a mienkhez. Kevesebb egyoldalúsággal, vagy ha úgy akarjuk, magyarosabb szemmel kezdte nézni a mult azon mozgalmas korszakát, melylyel foglalkozott, mert számba vette immár azt is, mit mondanak az egykorú magyar kútfők? Ezekben pedig sok mindent talált, a min okulhatott s ő nem zárkózott el mereven tanúságaik elől. Viszont meg külföldi kutatásaiban több figyelmet szentelt annak az anyagnak, mely speciálisan Magyarországot érdekli. A levéltáraknak egész földrészünkre kiterjedő hálózatában, melyeket átvizsgált, s melyek egy részét magyar szaktudós aligha fogja egyhamar fölkeresni, igen sok és értékes olyan kútfőre akadt, mely csupán hazánkra fontos és Bethlen Gábor fejedelem nemzetközi összeköttetéseit, messze szétnyuló diplomácziai érintkezéseit világítja meg. Ez egykorú kútfőkből egy testes kötetre valót állított össze, mely «Okmánytár Bethlen Gábor uralkodása Történetéhez» czímmel 1890-ben jelent meg Akadémiánk történelmi bizottságának kiadásában. Főleg az 1620-ki év sokféle katonai és politikai eseményei képviselvék gazdagon a gyűjteményben, mely igen becses, ámbár az okmányok közül nem egy már másutt közzététetett. E nyers anyag szolgált alapul azon földolgozott munkájához, mely ugyanazon évben az én fordításomban «Bethlen Gábor 1580—1629» czímmel (Tört. Életrajzok 1890-ki folyam) látott napvilágot. A munka sok tekintetben értékes, ámbár nem tulajdonképeni életrajz, mert Bethlennek ifjúsága évein csak átsurran, egyéniségének számos kiváló mozzanatával keveset, belkormányzatával pedig egyáltalán nem foglalkozik. Értéke abban áll, hogy Bethlen Gábornak egész Európára, Konstantinápolytól Londonig és Stockholmtól Velenczéig szétterjedő diplomácziai érintkezéseiben a szétágazó szálakat kinyomozza, megvilágítja s összeköttetésbe hozza egymással. Magyar író ezt a feladatot bajosan végezhette volna, nem azért, mintha nem lenne hozzá tehetsége. A kérdés megoldása nem a tehetség, hanem a

Digitized by Google

körülmények dolga. A magyar történésznek nincs alkalma a szélrózsa minden irányában szétszórt külföldi anyagot összehozni. Ez maga egy életet kivánna, a mint Gindelyt évtizedeken át foglalkoztatta, sőt az anyag földolgozásától is elvonta. Elismeréssel adózhatik tehát iránta a magyar történettudomány, hogy hosszú kutatásainak eredményeit nemcsak nyersen, az okmányok alakjában, hanem a nagy fejedelem életrajzában földolgozva bocsátotta, még pedig kizárólagos rendelkezésére, mert Gindely ez érdemes irói alkotása eddig csakis magyar nyelven jelent meg. Mindazonáltal nemcsak teljes életrajznak, de megfelelő jellemrajznak sem mondható. Én nem csupán fordítottam, hanem sok helyét gyökeresen átdolgoztam, kiforgattam, s meglehet, hogy a szerző bele sem egyezik változtatásaimba, ha módjában áll összehasonlítani az eredetit a fordítással. Minden jó indulat mellett a tények egyszerű csoportosításában, még inkább azok okainak fürkészésében, értékének, hatásainak megítélésében olyan szempontok érvényesültek nála, melyeket az, a ki a hazai viszonyok talajában gyökerezik, nemcsak el nem fogadhat, hanem egyáltalán meg sem érthet. Két világnézlet alig áthidalható ellentétei okozzák ezt, nem pedig Gindelynek valami egyéni és tisztán neki sajátos tulajdona. Ő nála is bebizonyult, hogy bármi hasznunkra váljék a külföld jeleseinek némely dolgokban való közreműködése, nemzeti történetünk nagy problémáit megoldani egyes-egyedül nekünk magyaroknak a dolgunk. Ez kizárólag a mi feladatunk, másra át nem hárítható elengedhetetlen kötelességünk. Mert a történetirás mikor élő, nem pedig kihalt nemzetekkel foglalkozik, nem csupán az észszel, az ismerettel, az értelmi erővel, hanem a szívvel és a szeretettel is dolgozik. A ki arról az országról, melynek multját föl akarja eleveníteni, el nem mondhatja: bölcsőm ez s majdan sírom is! a ki nem annak a sajátos műveltségnek és világnézletnek a terméke, mely ezen a földön erényeivel és hibáival egyetemben fokozatosan fejlődött, az hasztalan zörget a multak zárt ajtaján, az nem képes a rég porladozó nemzedékeket föltámasztani, s igaz mivoltukban megszólaltatni. A magyar nemzet ma is élő, előretörő tagja az emberiség organismusának, s az ő multjának megítélése sajátos szempontok alá esik, melyekbe élő érdekek, égő szenvedélyek játszanak bele. Itt az ő fiára hárul a feladat, hogy a mult éjjelét az ismeret fáklyafényével megvilágítsák, s munkájok érett gyümölcseit, a nemzetközi tudománynyal is megkedveltessék, a mennyiben ez a háborgó nemzeti és felekezeti szenvedélyek közt egyáltalán lehetséges. A nagy munkában idegenek részvétele mindig csak kétes értékű lesz, mert a sokat emlegetett objectivitás a történetirásban azon ősi igazságok közé tartozik, melyeket évezredek óta hangoztatnak, de legalább élő nemzetekkel szemben igen bajos érvényre juttatni. A történelem is csak fegyvertár, dús és értékes

Digitized by Google

fegyvertár, melyből nemzetek, társadalmak, egyes socialis rétegek az eszközöket a létért vívott nehéz küzdelemhez merítik. Nagy és dicső harczokat vívott már a magyarság azokkal a fegyverekkel, melyeket történelmének szertáraiból kölcsönzött. Sőt nem egyszer volt az e fegyverrel vívott harcz sikeresebb, mint a tusa, melyben a kard, a nyers erő döntött. A tudomány, kivált a történetírás adta hadi szer lesz legerősebb fegyverünk a jövőnek nagyon mozgalmas küzdelmeiben is. E fegyvereket azonban egyedül a magyar történetírás *maga* keresheti ki a multak homályából, csupán a magyar történetírás maga köszörülheti ki őket annyira, hogy a jelen és jövő embernyom hasznukat vehesse s velök államéletünk alapjait, nemzeti művelődésünk bástyáit az időnek sohasem szünetelő, zajtalan rombolásai, vagy ellenségeinknek vehemens, mindig új meg új jelszavak alatt ismétlődő ostromai ellen megvédje. Mert ebben a küzdelemben eldöntés sohasem várható s a hosszabb-rövidebb fegyverszünetet egyre újabb ádáz támadások fogják követni mindaddig, míg a magyar nemzet csak élni fog. Örökkön-örökké csatakészen kell tehát állania s szellemi munkásainak sohasem lankadó huzgalommal kell a harczhoz szükséges fegyverek beszerzéséről gondoskodniok. A nyers munkában, a kutatásban hasznát vehetik, s föl is kell használniok a külföld közreműködését. De az igazi munkát, a történelemnek a nemzeti polgárosodás czéljaira való értékesítését, nekik maguknak kell végezniök. A kutatás terén kétségkívül sokoldalú szolgálatot tett a magyar szaktudománynak Gindely Antal is. Hálával és tisztelettel említhetjük azt mindenkor, s Akadémiánk a jeles tudós iránti elismerésének rég kifejezést adott, midőn külső tagjai díszes sorába igtatta. Élete a tudomány gyarapításának volt szentelve s neve fönmarad azok sorában, kik a magyar történet szerteszét szórt kútfői föltárásával, megismertetésével a magyar tudomány körül is érdemet szereztek. De most, midőn Akadémiánk nevében az elhúnyt iránt a kegyelet adóját lerovom, érdemes működéséből is csak azt a tanuságot vonhatom le, hogy múltja minden nemzetnek a legsajátabb egyéni tulajdona, melyet maga köteles gondozni, művelni, hogy magasztos emlékeinek nemesítő, termékenyítő ereje az új emberöltők politikai és nemzeti nevelésében hasznosíttathassék, s a múlt és jelen közösségének tudata el ne homályosuljon a szivekben soha.

Jelentés az 1894-dik évi Teleki-pályázatról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* rt. a márczius 19-iki ülésben.)

A gróf Teleki József alapította drámai jutalomra az elmult évben szomorújátékok pályáztak. A bíráló bizottság, mely *Zichy Antal* tt. elnöklete alatt a M. T. Akadémia részéről *Heinrich Gusztáv* r. és *Rákosi Jenő* l. tagokból, a nemzeti szinház részéről *Egressy Ákos* és *Gyenes László* urakból állott és *Heinrich Gusztáv* r. tagot bízta meg a jelentés előterjesztésével, megbírálás végett tizenkilencz pályázó darabot vett át.

A beérkezett művek közül négy darab nem jöhetett a jutalom odaítélésénél tekintetbe. Az egyik, a *VI. sz. A győri béke*, vígjáték három felvonásban, mely valószinűen csak tévedésből küldetett be; a többi hármat kizárja a szabályzat 139. §-a, mely szerint «az e jutalomért pályázó szomorújátékok mindenesetre versekben legyenek írva, még pedig lehető gonddal és szigorral», e három darab pedig prózában van írva. Az egyik XV. sz. *A falusi müveltség*, szomorújáték egy felvonásban, oly qualifikálhatatlanul ostoba, hogy minden ízetlensége mellett szatirikus tréfának vagy paródiának megjárná, ha egy szikra szellem tévedt volna beléje; a másik kettő ellenben: IX. sz. *Bogláryné* és XII. sz. *Circe*, mind a kettő szomorújáték négy felvonásban, tehetséges vagy legalább ügyes szerzők művei. Mind a kettő társadalmi darab, mely a házasságtörés problemája körül forog, mind a kettő a szinpad helyes ismeretével s a színi hatás ügyes kihasználásával készült, mind a kettő eleven dialogusban van írva és ébren tartja az olvasó érdeklődését. Mostani alakjukban azonban bajosan kerülhetnének színre. «Bogláryné», a kettő közül az egyszerűbb és sikerültebb alkotás, lélektani jellemzés tekintetében meglehetősen kifogásos. Bogláry bárónét, a ki nem szenvedélyes szerelemből lett férje nejévé, még pedig kötelességtudó hű nejévé, szereti Bárdy gróf, a ki egy éjjel légyottra kéri az asszonyt. Ez el nem fogadja meghívó levelét, de véletlenségből csakugyan megjelen a légyott szinhelyén, hol a grófot, bár tényleg szereti, hivatkozással férjének adott esküjére, visszautasítja. A férj rájuk támad és Bárdy gróf, hogy az alkovba menekült nőt megmentse, kijelenti, hogy lopni akart. A feldühödött férj rendőrökkel elviteti régi barátját, azután megleli nejét.

Digitized by Google

A grófot öt évi börtönre ítélik és Bárdy e büntetést kiállja, mire újra felkeresi az asszonyt, ki hajlandó megszökni vele, a ki feláldozta érte becsületét, mert most már gyűlöli a férjét, a ki őt öt esztendeje minden képzelhető módon kinozza. De Bogláry most is megakadályozza a szerelmes pár menekülését, és tovább kínozza feleségét, a ki végre halálos beteg lesz. Midőn végóráját közeledni érzi, magához hivatja a grófot, a ki a harmadízben lábatlankodó férjet leszúrja; de a haldokló nő magára veszi e véres tettet és meghal. Csak azért mondtam el egészen röviden a cselekvény vázát, mert, azt hiszem, ebből is ki fog tünni, hogy e darabban új motivummal egyáltalában nem találkozunk, de az is, hogy a mű leggyengébb alakja a férj, kinek magatartása bajosan érthető. Bogláry imádta nejét, a szerencsétlen légyott után pedig oly halálos gyűlölettel viselkedik iránta, mely a történtekben kellő magyarázatát nem leli. Nem világos, meg-van-e győződve neje hűtlenségéről; annál világosabb, hogy a gróf lopásában nem hisz és mégis öt évre börtönbe hurczoltatja, a helyett, hogy vele megvívjon, nejétől pedig elváljék. (Figyelemreméltó ugyanis, hogy a darab az aristokrata világ köreiben játszik). A férjnek e magatartását sokkal erősebben kellene indokolni, azonfelül az egész darab iránya megkövetelné, hogy Bogláry ne legyen ellenszenves alak: a viszonyok az ő boldogságát is megsemmisítették, melynek romjain szenvedélyes szerelme átcsaphat szenvedélyes gyűlöletbe, csakhogy nekünk e szenvedélyes szerelmet látnunk kell és meg kell értenünk, hogy a boldogtalan ember nem cselekedhetik másképp. Elméleti fejtegetései (az I. felvonás elején) a házasság szentségéről és a női hűségről nem szolgáltatnak elfogadható alapot további magatartásának indokolására, mert e nézeteiben igen sok férj osztozkodhatik, de azért ritka férj fog úgy cselekedni, mint ő. Mentől kivételesebbek tettei, annál mélyebb és meggyőzőbb indokolást igényelnek. Egyébként a darab tehetséges és gyakorlott íróra vall, a ki, ha nem csalódom, képes lesz művének e főgyengéjén segíteni.

Hasonló hibában szenved a másik prózai darab: «Circe». Itt is a hős alakja igen kifogásos. Athalie (ez a Circe) az őrültek házába csukatja férjét, hogy tőle megszabaduljon és minden akadály nélkül folytathassa feslett életét. Most főczélja, hogy leánykori imádóját, Borayt, nemes nejétől elrabolja és hálójába csalja. A gyenge férj máris áldozatává lesz, midőn Athalie férje kiszabadúl az őrültek házából és Boray megtudja a valót. Athalie végül mérget vesz és meghal, talán megbánva életét és az általa megkínzott emberek bocsánatára számítva, — mielőtt jellemével tisztába jöttünk volna. Beszéde akárhányszor túlárad a nemes érzések és gondolatok tömegétől, de tettei éles ellentétben állnak

Digitized by Google

szavaival. A szerző persze bonyodalmas lélektani problémának gondolta, de a szinházi közönség a legnagyobb bonyodalomban is világosan akar látni és nem fogad el semmiféle rejtvényt. Bajosan megérthető alak Boray is, kinek jellemében veszedelmes főszerepet visz oly tulajdonság, mely sem az életben sem a szinpadon nem szokta megnyerni a világ tetszését és érdeklődését, t. i. a bárgyúság, mely ez esetben annál rikítóbb, mennél sötétebb színekkel rajzolta a szerző Athalie egyéniségét és környékét. A darab egyébként is igen kuszált; a modern élet minden izgalmas kinövése ok nélkül van benne fölhalmozva: hamis játék, párbaj, házasságtörés, méreg stb., a szereplőknek jó része egészen szükségtelen, a cselekvénynek számos részlete igen naivul van indokolva, a dialogus pedig rendszerint elég ügyes, de egyúttal túlságosan bőbeszédű is. Innen a darab nagy terjedelme, mely nyomtatásban (mert így küldte be a szerző) 192 lapra terjed. E szomorújáték csak alapos átdolgozás után válhatnék életképessé, de nem merném megjósolni, hogy a szerzőnek az átdolgozás, ha megkisértené, sikerülne is. Mind a két darabban nagy szerepe van a véletlennek, a mi rendszerint annak a jele, hogy a feldolgozott tárgy nem drámai, hanem regény-cselekvény. De az ily cselekvények dramatizálásához annyira hozzászoktatott az utolsó évtizedekben a franczia irodalom hatása alatt vergődő szini productio, hogy e tényre nem is fektetek nagyobb súlyt.

Bocsánatot kérek, hogy ez eleve kizárt darabokról egyebet is mondtam, mint hogy a jutalom odaítélésénél tekintetbe nem jöhetnek. Mentsen ki az a meggyőződésem, hogy e darabokat tehetséges írók műveinek tartom, és hogy az alaki joggal pályázó darabokról egyáltalában nem mondhatok sok jót vagy sok újat. Már az is nagyon lehangoló, hogy a legtöbb darabban régi jó ismerősömre akadtam, mert a legtöbb színmű már pályázott egyszer, némelyik kétszer, eshetőleg még többször is, mert hiszen, hála a gondviselésnek, én nem voltam minden drámabiráló bizottság tagja és így csak azokról a darabokról tudok, melyek akkor próbáltak szerencsét, mikor bíráló voltam. A szerzők persze mindig változtattak darabjaikon, saját hitök szerint javították művöket; de e változtatásokkal rendszerint csak jelentéktelenebb, mellékes bajokon segítettek, míg műveik alapvétsége többé kevésbbé érintetlen maradt. Hozzájárúl a legtöbb darabban a nyelv, stil és verselés nagy gyarlósága. Ha szó szerint vennők a pályázati szabályzat idézett 139. §-ának azt a követelését, mely nemcsak verseket kíván, hanem «lehető gonddal és szigorral» írt verseket, akkor mindössze csak egy pár munka jöhetne tekintetbe. De így sem sokkal nagyobb a behatóbb jellemzésre érdemes szindarabok száma.

De azért hadd soroljam fel, már teljesség kedvéért és

Digitized by Google

jövendő bíráló társaim érdekében is, a figyelemre egyáltalában nem érdemes és a bizottság egyetlen tagjától sem említésre méltatott pályázó tragédiákat. Ezek a következő kilencz munka, melyek kettő kivételével, mind többé kevésbbé a hazai történetből veszik tárgyukat, persze, valószinűen a szerző szellemében, a ki Gyárfás Istvánt idézi, hazának vévén a scytha földet is, melynek területén játszik a Kr. előtti VI. század közepén a VII. sz. ***Zarina***, szomorújáték három felvonásban. E darabnál különben egészen mellékes a cselekvény szinhelye és kora, mert a cselekvény maga minden időben és minden országban lehetetlen. Mermer párthus király minden elfogadható ok nélkül féltékenykedik erényes és kitűnő nejére, Zarinára, a ki nem akarja megengedni, hogy férje egy méd vitézen brutális igazságtalanságot kövessen el. Midőn a tragiko-komikus férj nem hallgat az okos szóra, Zarina előbb őt, a kit pedig szeret, aztán önmagát szúrja le, mire a méd vitéz is, nem tudni mi okból és mi czélra, véget vet életének. Indokolásnak, jellemzésnek semmi nyoma. Hogy a Kr. előtti VI. században párthus, saák és méd emberek nem gondolkodhattak és philosophálhattak úgy, mint a mi naiv szerzőnk alakjai, azt könnyű belátni; de azt már bajosabb volna kimutatni, hogyan gondolkodtak tényleg. De ha erről nincsen tudomásunk, mért szerepeltetni és beszéltetni őket?

Majd két évezreddel modernebb tárgyú a XVII. számú ***A trónvesztett***, szomorújáték öt felvonásban. Hőse Salamon király, — természetesen, hiszen drámai pályázat Salamon király nélkül csakugy nem képzelhető, mint rózsa nem. tövis nélkül. A darab egyébként semmi tekintetben sem érdemel figyelmet, mert mindenképen igen kezdetleges. mit már az első lapoknak nyelvi s verselési botlásai kétségtelenné tesznek. Arról, hogy mi lehetséges ezen a világon és mi nem az, szerzőnknek, úgy látszik, halvány sejtelme sincsen. E tekintetben rokon vele a III. számú ***Interregnum***, tragédia öt felvonásban, melynek hőse történetünknek egy másik agyon-dramatizált alakja, Csák Máté. E darabban a hősnek elhagyott arája, Piroska, olasz vitéznek öltözve belopódzik Csák bizalmába, a kit azután tönkre tesz. Úgy kell neki, mért nem ismeri föl az olasz vitézben menyasszonyát, kit még mindig szenvedélyesen szeret. De e fővalószinűtlenség nem az egyedüli e darabban, mely csupa lehetetlen vagy legalább bajosan elképzelhető dolgokat tartalmaz, úgy a cselekvény indokolása, mint a jellemzés szempontjából. A cselekvény különben valóságos chaos, számos hiábavaló alakkal, motivummal és jelenettel, melyek a szerzőt ismételt színváltozásra késztetik. A darab nyelve és stilje egyébiránt gyakorlottabb íróra vall, a ki, mint a források idézése mutatja, nagyobb készültséggel fogott a munkához és Szász Károly ismeretes költői beszélyéből is köl-

Digitized by Google

csönzött néhány szép motivumot. De ez mind kárba vesz, mert nem tud az anyagon uralkodni, a drámai szerkezet igényeiről pedig sajátos fogalmai vannak.

Mátyás király korában játszanak a IV. sz. *A honáruló,* szomorújáték négy felvonásban előjátékkal, és a II. sz. *A börtön* szomorújáték négy felvonásban «A honárúló»-nak csak háttere történeti, a főszereplők és a cselekvény maga, úgy látszik, egészen a szerző tulajdonai. Tabán vitéz megcsalta Máriát, ki nejének hitte magát, és elűzte a szegény asszonyt kis fiával, Dezsővel együtt. E gaztettét azért követte el, hogy a szenvedélyesen megszeretett Ilkát, a ki őt gyűlöli és utálja, bírhassa. El is rabolja a leányt, de ennek vőlegénye, Gömör, kiszabadítja Ilkát és felgyújtja Tabán várát, a ki e miatti dühében gaz merényletet tervez vetélytársa ellen, s midőn ez meghiúsul, a csehek pártjára áll és küzd hazája ellen. E küzdelmek során találkozik húsz év mulva jeles leventévé felnőtt fiával, a kit megöl, mire felismeri és saját életének vet véget. Az egész cselekvény csupa indokolatlan és véletlen regényesség, mely a valószínűség vagy épen igazság elemi követelményeinek sem felel meg. Tabán honárúlása nincs kellően indokolva, alakja sem rokonszenvet, sem részvétet, de még érdeklődést sem kelt. Vad dühöncz, a ki egyszer-másszor egész lényével ellentétes nemes ötletekre csábíttatja magát és pl. a 70. l. naiv érzelgősséggel azt állítja, hogy ő nem rossz ember. A darab nyelve sokszor magyartalan, de egyes lendületesebb helyek bizonyos szerény lyrai érre engedhetnének következtetést.

Még sajátságosabb e darab párja, «A börtön» Drágffy Mihály, a ki elhanyagolja derék nejét s folyton más hölgyek után futkos, megszereti Komoróczy cseh főúr leányát, Katalint, a ki vőlegényével, Ivánnal, a hatalmas magyar mágnás vendége. Drágffy neje boldogtalan és Kund vezér, a ki szenvedélyesen szereti, meg akarja szöktetni. De a férj útjokba áll s megöli feleségét, a kezébe került Katalinon pedig erőszakot követ el. Végül Mátyás király börtönbe veti az utálatos kéjenczet, de sajnos, nem az első felvonás első, hanem csak a negyedik felvonás utolsó jelenetében. Hogy e cselekvény miért játszik 1460-ban, azt bajos volna elmondani: a korból nincsen benne semmi. De a legfurcsább, hogy a szerző kezdettől végig a legelcsépeltebb vígjátéki motivumokkal vél tragikus hatásokat elérhetni; hallgatódzások, átöltözködések, félreértések stb. teszik a cselekvénynek döntő rugóit. Azok a jelenetek pedig, melyekben Drágffy a cseh főurat leitatja, hogy vele összetűzhessen, vagy midőn vetélytársát gyáván és nevetséges csellel a börtönbe löki és rácsukja az ajtót, számos vígjátékból ismeretesek. A hol nincs jellemzés, ott persze a dialogus is csak üres beszéd, melyet

Digitized by Google

a rossz verselés és stil nem tesznek vonzóbbá. Az egész darab rendkívül alantjáró.

Nagyon gyenge kisérletek az I. sz. *Gara László* és a X. sz. *A lejtőn,* mind a kettő szomorújáték öt felvonásban. «Gara László» a magyar történelem szokásos dramatizálásainak sorából való, számos magyartalansággal büszkélkedő stilben, főleg második felében iszonyú jambusokban írva. Sem a történeti ismeretes adatokból és nem kevésbbé ismeretes költői motivumokból igen külsőlegesen összetákolt cselekvény megszerkesztésében, sem a jellemek rajzában tehetségnek semmi nyoma. A döczögő versekbe kényszerített prózai beszéd árjából kiemelkedik egy pár sikerültebb lyrai részlet, pl. László keserve Gara Mária holtteste fölött. De e szórványos oázok csak annál kietlenebbé teszik az egész munka sivatagos jellegét Talán még gyarlóbb a ‚haza' puffogatásokban bővelkedő X. sz. «A lejtőn» cz. darab, melyben Hedviget Jagellóhoz kényszerítik nőül menni, Gorai kanczellár pedig, ez a XIII. századi ügyetlen Struensee, a királyné kezéért küzd, nemcsak siker nélkül, de egyúttal oly bárgyú eszközökkel, hogy csak mosolyognunk lehet szerzőnk naivságán, a kinek állami s politikai dolgokról is rendkívül kezdetleges fogalmai vannak. E tekintetben nagyon tanulságos pl. Vilmos osztrák herczeg és Gorai párbaja vagy az a jelenet, melyben a kanczellár a királynét egyszerűen szobájába zárja. Jagello szerepe is inkább vígjátékba való. Hogy a szerző mindenképen kezdő, mutatja nyelve és verselése is. Személyei oly kedélyesen sétálnak ki be a szinen, a mint a szerzőnek egyikre vagy másikra szüksége van, mint a bábszinházban a dróton mozgatott bábuk, melyek szintén nem tudják, hogy mit beszélnek és mit cselekszenek. A jelige szerint «nagy időkről» regél, de e nagy időknek a darabban legszerényebb nyomait sem találjuk.

Az egyetemes történetből csak egy darab vette tárgyát, a VIII. sz. *Corday Sarolta,* történeti szomorújáték öt felvonásban, melynek szerzője alig tud sokat a nagy világ dolgairól. A darab cselekvénye nagyon kúszált, jellemei lehetetlenek, stilje csupa szó, még pedig rengeteg szó, fölfogása merő naivság. A darab voltakép a franczia forradalom legismertebb jeleneteinek nagy szólamú dialogizálása, minden alapgondolat nélkül. Corday Sarolta jön-megy, rendszerint minden czél nélkül, és miután nem sikerült a halálra ítélt királynét megmentenie, megöli Marat zsarnokot, hogy végre valahára már tegyen valamit és maga is meghalhasson. Még legélvezhetőbbek a royalista Lux Ádám lyrai ömlengésekben gazdag jelenetei Saroltával, kit imád és a ki maga is szereti. De a rajongó politikus bölcsesége már kevésbbé imponál. Nagy pathoszszal deklamálja:

Digitized by Google

Nagy eszme az, asszony nem érti meg,
Csupán a férfielme fogja fel, —

de Sarolta megczáfolja, a mi nem csuda, mert a ‚nagy eszme‘ nagyon primitiv gondolat: véget kell vetni a tömeg uralmának. Különben talán méltánytalanság, ha e darabra komolyabb mértéket alkalmazunk, mert valószinűen egy lelkes kezdő műve, ki sem tárgyával, sem önmagával nem bír még. Persze, a jambussal már bírhatna egy kissé és nyelve is kifogástalanabb lehetne.

Még jóval gyengébb e csoport utolsó darabja, a XVIII. sz. *A végzet* tragédia öt felvonásban, aranyszegésű folio kötet, elegáns zöld selyembe kötve, mely a jelenkorban játszik, majd Budapesten, majd Fiuméban és Nápolyban, de tényleg kezdettől végig a holdban, mert földünkön az emberek egészen másképbeszélnek, éreznek és cselekszenek. Már az sem emberi dolog, hogy a szerző (nő?) elvárja, hogy e darabját elolvassuk, mely oly borzasztó hosszú és melyben az emberek oly végtelen terjedelmű és ijesztően üres beszéddel ütik agyon a drága időt. Nem akarok a nyomdokaiba lépni, azért nem is mondok művéről egyebet.

Inkább áttérek végre azokra a szomorújátékokra, melyeket a bizottságnak egyik-másik tagja egészben vagy legalább némely részletében figyelemre méltónak tartott. Ilyen a XIII. sz. *Sziárd*, tragédia négy felvonásban, melyet az egyik bíráló első felvonása miatt felemlíttetni óhajtott, mit készséggel megteszek. A cselekvény az ó-korban, t. i. a római császárság idejében játszik; szinhelye: a Maros-mente Erdélyben; a szereplők: rómaiak, agathyrszek és tyragéták. A cselekvény kerete elég egyszerű és épen nem új. Sziárd agathyrsz főember lázadásra hívja föl népét a zsarnok rómaiak ellen, kiket az elvetemedett Clodius praetor képvisel. De bár a hódítók dölyfe s embertelensége határt nem ismer s újabb meg újabb merényletekkel lázítja föl Sziárd vérét, népe nem hallgat szavára, mert vezérei még nem látják elérkezettnek a szabadságharcz óráját. Ekkor Sziárd, kinek lelkes hazafisága és lázas tettvágya nem tűr féket, fölveszi a honáruló maszkját és még új uránál, Clodiusnál, is iszonyatosabban zaklatja népét, hogy végre lázadásra bírhassa. De persze — és ezt már jó ideje tudjuk Teleki László Kegyenczéből — siker nélkül fáradoz és végül Clodius ledöfi. De hol marad a nő? Van ilyen is, még pedig kettő: az egyik Clodius neje, a vérszomjas hetaera, a ki «magához vonja a férfiakat, hogy azokat elnyelje» s kit férje egyszerűen megölet, hogy más nőt lánczolhasson magához; ez a másik nő Sziárd arája, Lea, a ki nem értve vőlegénye homályos politikáját és utálva Clodius féktelen udvarlását, megöli magát, miután a szegény Sziárdot megátkozta. A darab csupa össze-vissza, szövevényes ármányok, vad indulatok, szenvedélyes

Digitized by Google

gyűlölet, és ez mind kezdetleges szerkezetben, rossz verseléssel, bajosan elfogadható szereplőkkel. A cselekvény chaosához járul az események gyenge indokolása: sehol az a megdöbbentő kényszerűség, a mely nélkül tragikum nem képzelhető. A darab végén Clodius és Sziárd egymást ölik meg, a mi a szinpadról kétségtelenül nevettető hatással volna a közönségre; a vérszomjas praetor helyébe Severus császár lesz az agathyrszek ura, és a barbárok továbbra is kinzott rabszolgái maradnak a világhódító imperiumnak. Mindent összevéve, a darab nagyon gyenge és e gyengéje egyenesen ijesztővé válik, ha a «Kegyencz» eszünkbe jut; ez pedig kikerülhetetlen, mert Sziárd szerepe föltünően emlékeztet a Teleki László hősének megrendítő sorsára, csakhogy az agathyrsz szabadsághős törekvései és szenvedései egyáltalában nem rendítenek meg. De azért készséggel csatlakozom azon t. biráló társamhoz, a ki e darab első felvonását figyelemre méltónak találta. E felvonás csakugyan jóval többet igér, mint a mennyit a továbbiak beváltanak, — de sikerült alkotásnak még ez sem mondható.

A felvonás Iringár tyragét főnök föllépésével kezdődik, a ki pásztorruhában fáradtan jön s miután elpanaszolta, hogy gyáva népével nem képes a szabadságot visszaszerezni, egy gyeppamlagra dől s elszunnyad. Most Volernia, Clodius neje, siet a szabadba, hogy a szép természetet élvezze; meghitt rabnője, Laetitia, alig képes őt követni. Csakhamar rátérnek egyhangú életükre s Volernia kifakad:

Kiállhatatlan már!
Megőrülök bele! (sóhajtva) Mi volt az ott,
S mi itt a föld ez elrejtett zugában!
Óh Róma, Róma! Nézd, ah, arra van!
Ha átrepülhetném e légtengert,
Hogy újra lássam fényes tereit,
Ha ajkamat tapaszthatnám hatalmas
Kőpalotáinak a küszöbére csak,
Melyek közt annyi gyönyört leltem én.
Ah mily, de mily boldogság lenne az! stb.

A barbárok közt persze ennek semmi nyoma.

Ah ott, csak ott (folytatja)
Van a gyönyör, a földöntúli üdv,
A kéj, a szerelem és minden, minden,
Mi itt, itt nincs ez átkozott helyen!

Ekkor Laetitia Veturius centurióra emlékezteti úrnőjét, a ki azonban megvetéssel feleli:

Digitized by Google

Hagyd el ez embert!
Csak szája van bókolni szüntelen,
Mivel idő előtt elémelyít.
Nekem vér kell, oly forró vér, a melynek
Minden parányi cseppje lángban égjen
És égjen értem olthatatlanul!
Oly vér, milyet találtam férjemben,
Mikor még boldogok valánk együtt,
S melyet kerestem később ott, a hol
Lelém. — Itt nem kereshetek, nem itt,
Talán itt ember sincs!

Ekkor veszik észre az alvó Iringárt, ki mindkettejöknek nagyon megtetszik, bár öltözete után csak pásztornak nézik. Volernia nyomban szerelmeskedni kezd vele; meg akarja próbálni, van-e szemének még elbűvölő ereje: «Ne legyen kár ezért sem, hogyha már A többiért nem volt». Csókkal ébreszti a barbár ifjút, a ki elragadtatással nézi és öleli a szép nőt. Miután Iringárnak légyottot adott, elsiet Laetitiával, a ki elárulja, hogy úrnője Clodius neje. Iringár undorral fordul el tőle és önmagától:

Minő varázs van két szemében és
Mily átkozott vagyok, hogy két szemének
Reám ilyen varázsa volt!

Most föllép Sziárd, szomorú és mégis jó hírrel: Clodius leszúrta királyuk fiát, mert «szép volt s nője, a Gaz hetaera szemet vetett reá».

— míg halála sziveinket sebzi.
A tett bosszúra hív s szabadságunk
Eszközli ki.

De ebben téved, népe nem érti meg, és a fia halálával sujtott király és tanácsosai is ellenzik a lázadást, mert gyengéknek érzik magukat. Ekkor kifakad Sziárd:

Csak féljetek tehát
S remegve csókoljátok a kezet,
Mely földhöz sujtott! — Nézzétek a népet,
Mivé vált a ti kezetek között.
Silány agyagtömeg, a melyre oly
Könnyen rávághat még a gyermek is,
Nem pattan róla vissza az ütés. —
Csak tűrni, tűrni, ez a jelszó itt,
És összetett kezekkel várni azt,
Mikor segít egy véletlen csoda,
Míg rozsda marja ősi kardjaink.

Mind hiába, még Iringár is azt vallja, hogy «Időnk még

Digitized by Google

el nem érkezett», sőt a király leánya, a meggyilkolt királyfi huga, Lea, a hős szerelme, is térdén kéri, hogy mondjon le a lázadás tervéről. Mire Sziárd:

Kelj fel, Lea, e föld nem érdemes
Reá, hogy elpiszkítsa térdedet (!)
Maroknyi por, a melyből milliószor
Annyit hazának elnevez ugyan
A nép, de tetteivel megtagadja
A dicső fogalomhoz a kötést (!)
Haza! — Oh nem! — Ez nem a mi hazánk,
Ha védni úgy tudják a férfiak,
S utódainkra szintúgy elveszett,
Ha nőink is csüggedve követik
S szent hivatásukról, hogy lelkesítsenek,
Gyáván lemondanak. — Kelj fel, Lea,
Csak hitvány rög e föld és semmi más,
Nincs rá okod térdelve védeni (!)

A szerelmesek elmennek, hogy a meggyilkolt királyfiért áldozatot hozzanak és Clodius lép fel környezetével. A praetor nem érti, hogy az alattvalók nem várják őt e helyen, és midőn hallja, hogy áldoznak, megparancsolja embereinek, hogy döntsék le az oltárukat, a tömeget pedig hajtsák ide, de «Kingár király is köztük legyen». Hiába intik Clodiust saját emberei; a praetort vakmerő dölyfe mind sértőbb szavakra és tettekre ragadja. A királyt megtámadja fia miatt, kit árulónak nevez, a királyt magát kiszámított büszkeséggel megalázza, végre a meggyilkolt fiú helyébe Kingár leányát, Leát, követeli túszúl. Sziárd az egész jelenet alatt hiába tüzeli népét a nyilt ellentállásra: a megfélemlített barbárok mindent tűrnek. Kingár a legnagyobb fájdalommal, de egyúttal a legnagyobb alázatossággal esdekel leányáért. Hiába! *Clodius*: Hah!

Napfényre jött méregfogad?
Reszkess dühöm előtt!

Sziárd: Fegyverre föl! (Zúgás).

Clodius: Egy moczczanás s halomra vágatlak,
Te aljas söpredék!

Kingár: (Támolygva népéhez). Eh, vissza! Én parancsolom!
(Magában). Nyomd el verésedet, te zaklatott szivem!
S az áldozatba ha lelked meg is
Remeg, nyujtsd azt népednek üdveért!
(Clodiushoz). Vigyed a lányt, uram!

Clodius: (Leára mutat). Fogjátok közre őt!
(Kingárra). S e szájra itt, a mely csaholni mert,
Korbácsot rá; (Korbácsot dob Tamir agathyrsz főpap felé.)

Digitized by Google

Fogd ezt, te vén gonosz.
S sújtsd arczba bűneért!

Tamis: (Nem mozdul.) Előbb érjen halál!

Clodius: Lakolsz te is! (Dühhel) Hát senki sincs,
Ki engedelmeskedni tud, mikor
Én osztom a parancsot?... No te hű
Agathyrsz nép .. rókákba bujt gazok,
Kegyelmemből élő korcs nemzedék,
Nem nyujtja senkisem kezét?

Sziárd: Legyen, ha úgy akartátok!
(Kiragadja magát a körüllevőkből).
Itten vagyok! (felveszi a korbácsot).

Mind: (borzalommal) Ah!

Lea: (eléje állva kitárt karokkal) Sziárd, atyám az ott!
Az én atyám, a te urad, királyod!

Sziárd: Leány, félre az útból!
Úr itt csak egy van, Róma!... s az ítélt!
(Félre tolva Leát, felemelt karral Kingár
felé megy, mire a függöny legördül).

Ez első felvonás, mint expositio, csakugyan figyelmet érdemel, bár a szerző itt sem tudja magát találóan, költőien s magyarosan kifejezni, versei pedig sok helyütt csupán a sorokra való osztásban különböznek a köznapi prózától. Sajnos, hogy a többi fölvonások, mint már említettem, sem tartalom, sem alak tekintetében nem maradnak még ezen első felvonás magaslatán sem.

Ha e darab első felvonására vonatkozóan még osztozhattam t. bíráló társam véleményében, alig csatlakozhatom azon t. két bíráló társam ítéletéhez, kik a XIX. sz. *A bálvány* cz. történeti szomorújátékot öt felvonásban figyelemre méltónak nyilvánították. Nem mintha a szerzőtől minden tehetséget meg akarnék tagadni; de műve oly kúszált és zavaros, jellemzése oly ellenmondásos, az alapgondolat oly homályos, rímpárai részben oly komikusak, hogy esetleges tehetsége csak nagy nehezen ismerhető föl e chaosban. A darab tudtommal már 1888-ban pályázott «Izabella» és 1893-ban újra «Sötét napok» czímen és ez utóbbi czím, épen nem a munka előnyére, eszünkbe juttatja a «Zord időket», Kemény Zsigmond remek regényét, melyet a szerző sokkal jobban kiaknázhatott volna. A bálvány, melyről a darab ezúttal nevét viseli, Izabella királyné udvarhölgye, Michaela, kit Martinuzzi szeret; de a bátor szerzetesnek van egy másik bálványa is: ez a haza, a mi őt a német párt elszánt ellenfelévé teszi. Csak az a baj, hogy sem a Michaela iránti rajongásából, sem magasztos

Digitized by Google

hazaszeretetéből nem fejlődik egységes és világos drámai cselekvény. A darab a király halálával indul meg; János a koronát fiára hagyja, kinek gyámjául Martinuzzit rendeli. Ferdinánd követét, Nádasdyt. Izabella szivesen fogadja; ő kész lemondani a koronáról, de Martinuzzi ellenzi e szándékát, mire Nádasdy hadat izen, melyet a barát «gyász és baj közt» elfogad. A második felvonásban előtérbe lép Michaela ideális szerelmével. Petrovich is rajong a szép leányért. Castaldo meglesi Michaela és Martinuzzi szerelmi áradozásait s elárulja Petrovichnak, a ki most szakít a baráttal. Közelg a szultán. A III. felvonásban Martinuzzi fogságba veti a királynét, Szulejmán pedig Buda alatt üt tábort. Ide viszik a gyermekkirályt, míg a törökök hatalmukba ejtik a várat s meg akarják gyilkolni Martinuzzit, a kiért Michaela feláldozza magát. Ez a legérdekesebb felvonás, csakhogy egy Martinuzzi-tragédiában legnagyobbrészt nélkülözhető volna. Mindenesetre nélkülözhető a Keméndyné epizódja, melyben az őrült anya saját fiát szúrja le. Michaela halálával lankad az érdek, a tragédia valóságos krónikává lesz. A IV. felvonásban Martinuzzi bosszúból átadja Erdélyt, az V. felvonásban meggyilkolják a hőst, a ki különben maga is halni óhajt. Végszavai oly homályosak, mint az egész darab alapgondolata:

Hibáztam. érzem, önmagam iránt.
De hogy hazánknak jót tevék-e vele,
Felelni fognak a jövő idők . . . .
E perczben szívem érzi a vígaszt (?)
S elszálló lelkem a jövőbe néz.
Bár messze, messze. ám jövend idő,
Mely átragyogja a véres közelt,
S felsarjadoz az új királyi törzs . . .
Örömnapokra virrad szép hazánk,
Büszkén mutat majd Habsburg-vár felé
S hódolva mondja százezer ajak:
Az ily király a legnagyobb magyar,
Áldott legyen, a merre megy, halad!

Ha Petrovich aztán e szavakkal végzi a tragédiát: «Meghalt korunknak legnagyobb fia!» olyat mond, mit a darab cselekvénye egyáltalában nem igazol. Nem tudom, mennyiben javította szerző művét tavaly óta, mert akkor nem voltam a bíráló bizottság tagja; de ma is áll, a mit a mult évi jelentés hangsúlyoz, hogy «a darab jól indul s nincs drámai szabás hiján. de a szerző csakhamar hanyatlik s utolsó két felvonása az első háromnak alig több igen gyenge toldalékuknál». Tehetsége inkább a részletekben ismerhető fel, mint a cselekvény szerkezetében, mely zavaros, vagy a szereplők jellemzésében, mely sem egyönfetű, sem következetes. — Ha már megemlítettem furcsa rímpárait, hadd közöljek ezekből is egy-két mutatványt:

Digitized by Google

32. l. Kiről beszélsz? Michaella s Martinuzz?
Bizon a kis lány szive arra húz!

33. l. Oh mea culpa, mea maxima!
Milyen nagy kópé az a kis baba!

60. l. Nem, semmi nesz. Tipeg, topog az őr.
Nehéz szivem keblemből majd kitör.

66. l. A Begler bég majd itt marad, Budán,
Én meg olyan biró leszek. Az ám!

Stb. Távol legyen tőlem, hogy ez ízetlen rímekre túlságos súlyt fektessek. Ezek miatt még lehetne a tragédia kitűnő. De nem az, mert hiányzik a világos probléma, zavaros a szerkezete és kezdetleges a jellemzés. A szerző, azt hiszem, csak akkor fog sikerültebbet produkálni, ha lehető egyszerűségre törekszik és nem halmozza el hősének sorsát szükségtelen, bár részben figyelemre méltó, de a cselekvény keretében csak akadályul szolgáló részletekkel.

E két darabnál minden tekintetben sikerültebbek a XIV. sz. *Mária király* szomorújáték öt felvonásban és a XVI. sz. *Lionarda* szomorújáték három felvonásban, mind a kettő tehetséges, bár eltérő tehetségű, és igen gyakorlott, ügyes szerzők művei.

«Mária király» tudtommal már két ízben pályázott, először 1888. «A trónért», és másodszor 1889. «Nagy Lajos leánya» czímmel. Ez utóbbi alkalommal a jutalom odaítélésénél egy szavazatot nyert; ezúttal is figyelemre méltónak találták a darabot, de a jutalom odaítélésénél nem jött szóba. Minthogy e helyről már két ízben jellemezték e színművet, rövidebbre foghatom saját megjegyzéseimet, melyek az előző pályázatok előadóinak ítéletével a dolog lényegére nézve összevágnak. A darab tárgya Mária és Kis Károly királyoknak sokszor földolgozott története, melynek egyes momentumait kiváló és nem kiváló festők is törekedtek megörökíteni. A mi darabunkat talán legjobban úgy jellemzem, ha ily festmények dialogizált szövegének mondom. Minden felvonás egy-egy tableau kedvéért van megírva s az egész darab nem egyéb, mint ilyen, szini hatásra számított, nagyon ügyesen rendezett tableauk sorozata. Ime! Az I. felvonás a két párt főembereinek hangos versengésével kezdődik. Ki legyen a király? Mária vagy Károly? Hallgassuk ki őket! Mária megjelen és erélyesen védi jogait, de beszédje közben megpillantja a terembe lépett Károlyt, belészeret, megbűvölve leveszi fejéről a koronát s ‚hódolva' átadja Károlynak. Általános bámulás, Károly is bámul, Erzsébet özvegy királyné dühöng, Forgách pedig belészeret Máriába, kit most lát először. A második felvonásban megáll a cselekvény, de a tableau annál fényesebb. E felvonás

Digitized by Google

tárgya az az ismeretes templomi jelenet, melyet történelmi festményeink egyik legnépszerűbbike örökített meg. Károlyt megkoronázzák, Erzsébet nagy férje sírja mellől izgatja a magyart, Gara és Forgách összeesküvést szőnek, a Mária-pártiak megrohanják a megkoronázott királyt, de Mária saját testével védi Károlyt, a ki nem sokat beszél és még kevesebbet tesz. E felvonás bizonyára hatást tenne a szinen. A III. felvonásban is alig történik valami. Károly és Mária holdvilágos éjjel szerelmet vallanak egymásnak; tehát rendben volna minden, de a bősz Erzsébet, akarata ellenére királylyá akarja tenni leányát. Hívei halált mondanak a bitorlóra; Forgách fogja az ítéletet végrehajtani. E felvonásban voltakép két tableau van: az egyik a szerelmesek föllengző idyllje, a másik az összeesküvők jelenete. A felvonás elején egy Mária-párti őrnek piros orra jó és rossz élczekre szolgáltat alkalmat. Még a rossz ötleteket is szivesen elfogadnók, ha a jelenetre szükség volna; de minthogy erről szó sem lehet, még a jó élczek is hibaszámba mennek. A IV. felvonás a szereplők nagy zavarával veszi kezdetét: Károly nem tudja, mit tegyen, Forgách is tétováz és ingadoz Mária végre nyiltan bevallja szerelmét s kijelenti, hogy Károly felesége kivàn lenni. mire Forgách megdühödik s leszúrja a királyt. Mária most királynak érzi magát s fogságba vetteti egész pártját, anyjával együtt. E rendkívül hatásos tableauval a szerző legjobban befejezhette volna az egész darabot, melynek V. felvonása éles ellentétben áll a cselekvény eddigi menetével. Diakovár mellett erdő közepén utoljára találkozik Mária Károlylyal, kinek holttestét hivei haza viszik. Mária környezetében mint kedvelt hívei szerepelnek mindazok, kiket az előző felvonás végén oly hatásos zajjal fogságba vettetett. A meggyilkolt király emberei itt leszúrják Garát és Forgáchot, Mária a halottra borul, Erzsébet pedig iszonyú ámulatba ejt következő szavaival, melyekkel az egész darabot bezárja:

Leányom! . . . Oh irgalmas Istenem,
Megöltem boldogságát, meg szerelmét,
Oh, átkozott én, százszor átkozott.

Ime, megint tableau, még pedig hatásos tableau. Persze ez a hatás csak addig tart, míg az olvasó gondolkodni kezd. Ekkor rögtön észreveszi, hogy az egész darab egy nagyon ügyes, a szinpad titkaiba alaposan beavatott, a nyelv és vers kezelésében igen gyakorlott szerzőnek alapjában üres műve. A cselekvényben nincsen kellő drámaiság: mind Károly, mind Mária nagyon passiv alakok és a többi szereplők sem keltenek mélyebb érdeklődést. A jellemek sem nem igazak, sem nem következete-

Digitized by Google

sek: Károly gyarló báb, Mária egészen megfeledkezik törvényes férjéről, Zsigmond királyról, Erzsébetről pedig a darab végén kiderül, hogy nem lát oly dolgokat, melyeket mindenki lát. Erzsébet és leánya viszonya valóságos rejtvény. Ha szinpadi routine, folyékony művelt stil és ügyes verselés jelessé tehetnének valamely darabot, e szomorújáték jeles munka volna. De sajnos, e kiváló tulajdonságok nem megvetendő kellékei valamely színműnek, de alárendelt jelentőségűek, mert egy dráma becsét emelni igen, de költői értékét helyettesíteni nem képesek. Erős szinpadi érzék, ügyes berendezés, folyékony, néha emelkedett verselés jellemzik e darabot, de kevés benne az igazi drámai élet, gyenge a cselekvény indokolása, alakjai pedig hijával vannak a lélektani igazságnak.

Magasabban áll, bár más természetű hiányokban sínlődik a XVI. sz. három felvonásos szomorújáték «Lionarda», mely Riminiben játszik 1446-ban, Pandolpho, Malatesta uralkodása alatt. A város zsarnoka, Azzo, s még inkább ennek kedvese, Lionarda, vérlázító kegyetlenségeket követnek el. A nép retteg, de végre lázong s egy éjjel egy ismeretlen ledönti Lionarda szobrát és

Egy újat helyezett a gaz lator,
Uralkodónkat gyermekként faragva,
Kit vesszejével asszony ütlegel.
S ez asszony senki más mint Lionarda.

Nem sokára megtudjuk, hogy e merényletet Sylvio, fiatal kőfaragó, Borso műhelyében, követte el. Bátor, derék, minden jóért és szépért lelkesülő ifjú, kinek származását homály fedi. Borso leányát, Beatricét, szereti s kéri kezét. De Borso tudni akarja, hogy kinek adja leányát. Sylvio e kérdésére így felel:

Hogy ki vagyok? Láttál-e már kietlen
Kopár sziklákon elhagyott fűszálat,
Vihar szelétől ostorozva, tépve?
Az voltam én! . . . Apám, anyám, ha tőlem
Te kérded, én az égre fordítom
Tekintetem, sóhajtva, tűrve, kérve,
Könnyekkel izzó két szememben, ah,
De mind hiában! ajka néma, zártt!
Soká bolyongtam utczán, téreken,
Testvérem volt a zug, hol megpihentem,
S az éji árny legkedvesebb barátom,
Mely rám borítá titkos fátyolát! . . .
Álmomban egykor, lenge ködruhában,
Sugáros arczczal, büszke homlokán
Fejdelmi fönség tündöklő sugára —
Egy nőalak szállt durva fekhelyem

Digitized by Google

Szennyes kövére és kicsiny fejem',
Mely a rögön is édesen pihent,
Karjára hajtva, altatót dúdolt
Oly édes hangon, oly bűbájosan,
Mint a vadonban, szürkület ha száll,
Nymphák siratják boldogságukat.
«Anyám!» kiálték szétszakítva mind
Álmom bilincseit, «Anyám! Anyám!» ...
Eltűnt, de mintha láttam volna még
Selyem haját, a mint sepré a földet,
És ködruhája — vagy csak álmodám?
Miként a szellem szárnya rebbenése
A regg felhőjét homlokomra hajtá.
Ez minden!

Ő készítette a sértő szobrot, melyet Lionarda ledöntött szobrának helyére emelt. Meg is mondja, miért tette s egyúttal elárulja az indokolás egyik nagy gyengéjét:

Rég mardosta lelkem
Rimini sülyedése! titkon éjjel
Kis műhelyembe óvakodva zártam
Vésőm- s kövemmel drága titkomat.
Három hava, hogy félve készítém,
A fejdelem zord képét eltaláltam,
Honnan vegyem Lionarda vonásit?
Nem láttam őt soha! (??) ... Nos? ihletemtől (?)
Kértem tanácsot — rábízám magam —
S a felzúdult viharból érezem,
Vésőm nem tévedett ... Dühödt haragjuk
Szélvész gyanánt küld zsoldost, sbireket —
Hiába mind! regélik utczaszerte,
Magába száll a nép, — jó régi kardját
Emelgeti az agg, elmult időket
Idéz a férfi, lángra gyúl az ifjú —
S a zsarnokság inogva összerezzen.

A város képét szinte az ő szavaiból nyerjük:

E hosszú éjen át
Végig bolyongtam alvó városunkat;
Patakba folyni láttam én a vért,
Hullákban lábam többször megbotolt,
Felgyújtott házak fénye hullt utamra.
Láttam bilincsben asszonyt, szűzeket
Ostorral űzve durva zsoldosoktól,
Zokogva kértek irgalmat, kegyelmet. —
S elhurczolák mind kínpad szégyenébe.
«Pusztuljon Lionarda!» minden ezt
Kiáltozá; vérem tüzelt, követ
Ragadtam és dühödt bosszút kiáltva
Már élükön valék. —
De itt szivemben reszkető szavával
Egy hang susogta: messze még a percz!

Digitized by Google

A nép ez eleven jeleneteibe lép környezetével Lionarda, aggokat és fiatal leányokat bilincsre vetve. Ekkor szembeszáll vele egy régi ismerőse, Salvestra, ki szegénységének nyomorából büszkén tekint alá az elvetemedett kéjhölgyre, kit a fejedelem ágyasának nevez. Lionarda első fölhevülésében le akarja döfni a vakmerőt, de legyőzi indulatát és elmondja urbi et orbi szomorú történetét, mely az ártatlan, szűzi, szende leányból elvetemedett, bosszút lihegő kéjhölgyet csinált. Ekkor megtudja Salvestrától, hogy fia él. Lionarda ellágyul e gondolaton:

Oh mily melegség itt szívem körül!
Egy ifjú, bátor és nemes! ki tisztán
Szerethet, önzés, aljas czél nekül; —

és elbocsátja a foglyokat, de Azzo nem teljesíti e parancsolatát, mire a lázadás kitör. Feje Sylvio, a ki gyujtó szózatával fölriasztja népét:

Fel hát, szerette városom Rimini!
Fel, fel bosszúra!
Pusztuljon Lionarda s légyen áldott
Vitézi kardja annak, ki merészen
Bár orgyilokkal zord szivébe tör!
Pusztítsatok! Romboljatok!
Ne leljen irgalmat, ki őt
Szolgálni merte!
Üszköt lakára,
Földig rombolni márványpalotáját!
A szobrokat, melyekbe tigris arczát
Öröknek véste tán művész keze,
Tapossuk sárba s őt magát, ha leljük,
Imába bár — vagy kéjelgés ölén —
Dirib darabra marczangolva mint
Dühödt vadat szétszórjuk a szelekbe

Ez eleven és ügyes expositio a darab legjobb része; sejtjük, hogy Sylvio a Lionarda fia, sejtjük, hogy e fiú iszonyodva fog elfordulni anyjától, kit a természet törvénye szerint szeretnie és tisztelnie kell. A szerzőnek kiválóan hatalmában van a jambusi rhythmus és az érzés áradozó nyelve, szini ismerete is kitünő. E felvonás magaslatán van a következő is, melynek tartalma előre látható: Sylvio és Lionarda kitörő lelkesedéssel és boldogsággal zárják egymást karjaikba. De e boldogság rövid tartamú: a féltékeny Azzo megleste őket és elárulja Sylviónak, hogy anyja a herczeg ágyasa, a mindenkitől átokkal sújtott Lionarda, mire a megrémült fiú megtagadja és megátkozza anyját. Sok e fölvonásban a szó, még több a szóvirág; az igaz érzés nem is nyilatkozik ily nagyhangú szólamokban; — van magukban ez

Digitized by Google

érzésekben is valami csinált, sőt természetellenes; — de el kell ismerni, hogy a szerző — a Lucretia Borgia-reminiscentiák daczára — elég leleménynyel és sok helyütt megkapó lyrai lendülettel aknázta ki a nem új helyzetet. De már a harmadik fölvonás erős hanyatlás: sem Lionarda, sem Sylvio nem tudják, hogy mit akarnak. Az összeesküdtek folytatják munkájukat, de Sylvio csak immel-ámmal tart velök. Kezdik gyanusítani. Lionardára ki van mondva a halálos ítélet, a sors Sylvióra bízza a végrehajtást. Erre a fiú nem képes, de meggyalázza anyját és nem engedi, hogy aráját, Beatricét, megcsókolja. Csakhogy mind ennek, elég csodálatosan, semmi következménye, ha csak az áradozóan továbbfolyó töprengéseket, szemrehányásokat és átkozódásokat nem akarjuk tetteknek venni. Végül Sylviót saját emberei szúrják le, Beatrice a vízbe öli magát, Lionarda pedig, ha nem csalódom, eszét veszti. A darabnak e második fele el van hamarkodva és telve valószinűtlenségekkel, az olvasó érdeklődése rohamosan lankad, mert nem lát czélt, mely felé a cselekvény törne, hisz sem Lionarda, sem fia nem tudják, hogy mit akarnak.

Még két darab van hátra, a XI. sz. *Robusti* és az V. sz. *Bosnyák Anna,* mind a kettő tragédia öt felvonásban. E két darab a mult évi pályázaton is szemben állt egymással, de a jutalmat Somló Sándor Savonarola-darabja nyerte el. Hivatkozással a mult évi jelentésre, talán rövidebben szólhatok e művekről.

Robusti a demokrata párt egyik feje, a ki a nép jogaiért küzd a nemesség kiváltságai ellen. Ezért Gradenigo doge száműzte az ifjút, a ki azonban éjjel visszalopódzik Velenczébe, hogy aráját, Violantét, lássa, de az erkély alatt elfogja a doge nevelt fia és kiszemelt utódja, Carlo, a ki maga is szereti Violantét. A doge nagylelkűen szabadon bocsátja Robustit, mert nem ismer gyilkost a nagy és nemes Robusti nemzetében, a ki kijelenti:

Tiéd szavam
S tiéd tanácsom, a míg egyetértünk.

Gradenigo: Nemes ellenfél és lovag szava
Akár az eskü szent és törhetetlen!
Hiszek, Robusti, benne. Áldd az istent,
Mert im, e hit az, mely kegyelmet ád.
Szabad vagy!

Ez persze igen homályos alku. Nem csoda, hogy már a második felvonásban mint ellenségek állnak egymással szemben.

Valamivel világosabb Robusti esküje a tanács előtt:

Istenre és Velencze zászlajára!
Szent Márk úgy védjen, a mint érzi lelkem
S kimondja ajkam itt, a trón előtt:

Digitized by Google

Mindent csak a tanácscsal s általa,
Mindent hazánkért — semmit ellene!

Velencze összeütközése Ferrarával, a pápa beavatkozása és a nép forrongása magukkal ragadják Robustit, a ki nagyon zavaros politikusnak bizonyúl, és párthiveivel elhatározza, hogy még az éjjel megrohanják Gradenigót és embereit. De Violante, a ki időközben nejévé lett, elárulja e tervet Carlónak, kinek életét félti. Gradenigo erre maga jelen meg ellenségei közepette: «Törj életemre, ne kiméld vasad!» De a következő események gyorsan fölvilágosítanak az egész probléma homályosságáról.

Bűnös pártütő!
Szegény hazánk baját mohón kilested
S a hatalomra törsz most álnokúl.
A dőre népet s katonáimat
Fölbújtogattad... S te polgárháborúval
Tetézed szörnyű sok csapásaink?
Velencze romba dőljön te miattad?
Ha lelked mélyén rezg az esküszó:
Váltságdijúl ne kivánd ezrek éltét,
Jobb, én legyek az áldozat magam!
Im, itt a keblem: döfd át, hitszegő!

A hőst a dogétól megvakított s trónjától megfosztott atyja is tüzeli a bosszúra, de Robusti erős marad:

Fejdelmi vendég, óh, csodáld türelmem!
Kaczagj szemembe, hisz ez agg beszélt,
S te még húnyorgatsz és te még lehelsz.
Reánk ütöttél magad vakmerő,
S rám bízod élted', legfőbb ellenedre.
Ám jó! Legyen megóva általam.
Velencze nemesének háza ez
S nem orgyilkos tanyája, jól tudod.
Szabadon lépted át a küszöbét,
Szabadon távozz ismét, merre jöttél!
Gaz árúló, ki hozzám vezetett:
Robusti visszaadja éltedet!

De ebből sem lesz semmi. A nyilt harcz kitör: Robusti elfoglalja a várost s párviadalban leszúrja a dogét. Most egészen új mederbe csap át a cselekvény: a győztes nép öl és fosztogat és Robusti, az ideálokért lelkesülő hős, saját emberei ellen fordul. A nép nem akarja «zsarnok» parancsolatait teljesíteni és Carlóhoz pártol, a ki győztesen nyomúl elő. Violante maga vet véget életének, Robusti a nép ellen küzdve esik el. A győztes ellenfél búcsuztatja el a bukott hőst:

Digitized by Google

Nép hőse te!.. A fél Velencze tőle
Remélte üdvét s meg sem érthete.
A népszabadság, melynek hőse volt,
Mint feldühödt vadállat eltiporta.
Útját nem ismeré, csupán a czélt,
És elbukott, a mire odaért!

A darab főgyengéje alapgondolatának és szerkezetének homályossága. Robusti ismerte volna a czélt, a mely felé törekedett? Meglehet, de a darabban nem árúlja el. A rengeteg személy és a sok hiábavaló beszéd szintén nem alkalmasak arra, hogy a hős alakját és sorsát kidomborítsák. De a tehetséget és a szinpad ismeretét nem lehet a szerzőtől elvitatni, a kinek a nyelv és vers is hatalmában van. Jellemző a tragédiára, hogy ugyanaz a bíráló, a ki a mult évben e darabnak ítélte oda a jutalmat, most üresnek, érdektelennek találta a művet. Nézetem szerint sem tavaly nem volt igazsága, sem az idén nincs: a helyes ítélet e két véglet közt fekszik.

A pályázat utolsó terméke *Bosnyák Anna*, tragédia öt felvonásban, mely a mult évben is figyelmet keltett

Anna, darabunk hőse, bosnyák Tomaskus özvegye, de minden jog híján, mert a nagy király elűzte őt fiával, Radivojjal együtt s más nőt vett el, kinek fiát Istvánt nevezte utódjának. Mátyás királyunk követe mindjárt az I. felvonásban világosan rajzolja a helyzetet:

Dicső királyom, Mátyás, szól te hozzád –
Bosnyákország legfőbb hűbér ura
Méltó haraggal várja, hogy a jussát
Megvédje a tanács. Királyt a trónon
Nem ismer mást, csak a kit ő tesz annak.
Tudjuk, mi volt Tomaskus akaratja:
Kisebb fiára száll a korona.
Útjába mért állsz jogvesztett fiaddal,
Pogány töröktől várva, hogy segítsen?
Királyi férjed eltaszíta rég,
A pápa széjjeltépte frigyetek,
Hitves se vagy: királyné hogy lehetnél?

De borzasztó gyanú is borúl Annára, hogy ő ölte meg Tomaskus királyt. Anna e vádat visszautasítja:

Van ám gyanú, de vád is, mely kiált
Akár az ég zengése messze földre.
Tudom, felrázta magyarok királyát!
Mint történt? Ej, hát tudja meg urad:
Kilestem a napot, mikor Tomaskus
Kegyetlen, zord szíve békére hajlik.
István fiának mátka-ünnepére

Digitized by Google

Eljöttem: lássa újra Radivojt.
Ki ártatlan, mint ártatlan az anyja.
Vígság és mámor már engesztelék
A zsarnok férjet és apát, — de jaj,
Isten haragja gyilkost külde rá,
Hogy vészbe döntsön újra a fiammal.

E gyilkost még most is keresi az inquisitio. Anna nem törődik vele; egyetlen czélja, hogy saját fiának megszerezze a trónt, és maga is királyné maradjon. Főtanácsosa Hilarion, kinek hűsége enyhíté száműzetését, kinek szerelme fölemelte, hogy a hosszú évek bánata meg nem törte szivét. Az I. felvonás érdekes és eleven jelenetekben tünteti föl az ellentétes pártokat és érdekeket. Anna bosszút akar és hatalmat, és azért alkudozásokba lépett a szultánnal. Saját fia undokkal utasítja vissza e szövetséget és a testvérek kibékülnek, hogy az ozmánok hatalmát megtörjék. István a harczba indul s Radivojra bízza az országot és aráját, Marinát:

Rád bízom üdvömet és rád a trónt.
Megbízom benned, a míg visszatérek.
Ország tanácsa bölcsen oszsza föl majd
Uralkodásunk', földünk', népeink.

E jelenetekben és alakokban gazdag, de mindent világosan előkészítő, drámai erővel megírt expositió után, mely az egész darabnak legsikerültebb része, a második fölvonásban gyors és határozott emelkedéssel indul a cselekvény czélja felé. Anna, a ki férjét meggyilkolta, most teljes elszántsággal tör István király életére. Egyelőre Radivojt iparkodik terveinek megnyerni, de ez irtózik a pogány szövetségtől. Anna azonban bizton halad önkijelölte útján s nem törődik még saját fia ellenzésével sem:

Fiam? Féljek fiamtól? Hát a trónt
Nem én szereztem, azt se kérdve tőle,
Akarja-e? Odadtam, mert fiam.
Nem kérdem többé, mi a szándoka,
Mikor e trónt megvédem — ellenében!
Ő már az ellenség! Lássuk: ki nyer?
Korán feledte, hogy enyém hatalma
S míg trónon ül, trón mellett a helyem!
Nem élhetek már többé nélküle!
S ha megvan is, boldoggá még se tesz,
Még rettegek, hogy újra elveszítem.
Az isten, a ki rejtélyes kezével
Szívünkbe oltá égő vágyaink':
Nem volt fukar, megadta az erőt is,
De ránk bízá, hogyan használjuk azt!

Tehát nemcsak anyai szeretete, hanem a hatalom vágya is rugója tetteinek. E kettős motivum nem alkalmas arra, hogy

Digitized by Google

Anna alakját szivünkhöz közelébb hozza. Új lökést ad a cselekvénynek Mátyás elhatározása: Istváné a trón, Radivoj pedig Jaicza bánja királyi czímmel; de a magyar király egyúttal megkivánja, hogy saját anyját számkivetésbe küldje. Radivoj kezd ingadozni, Anna ellenben gyors tettre határozza el magát: követséget küld a szultánhoz, hogy jőjjön az országba. Eddig helyes a mű szerkezete, bár Mátyás királynak e második beavatkozása a deus ex machina jellegével bír.

A III. felvonásban Anna szemben áll fiával, a ki őt elhagyta. Szenvedélyessége nőttön nő, bosszút forral, de orgyilkos merénylete nem sikerül; István életben marad. Mozgalmas jelenetek, de nem elég világos szerkezet. István alakja nem emelkedik, Radivoj pedig kezd rejtélyes jellemmé válni.

István kimenekült a városból és sereg élén jön Anna és Radivoj ellen. Mátyás Budára idézi Jaicza bánját és nyiltan férjgyilkolással vádolja Annát, de Radivoj bízik anyja ártatlanságában s harczra készül. Anna érzi, hogy a talaj ingadozik lába alatt:

Az új gonoszság fejti meg a régit . . .
Tomaskus, oh Tomaskus, látod-e
A félő Annát? Fél már a fiától!
Villámszóró szemed bár mindörökre
Behúnytad, érzem, rám les mindenütt
És büntet gyilkoló tekinteted.
Dörgő szavú ajkad bár néma lőn,
Végső hörgését hallom nappal, éjjel
S ijesztve kisért únos-untalan.
Rám rohan már a mult: a nagy titok.

Ennek egyetlen tanúja Miléva, a kit Anna leszúr, Miléva bátyját pedig, Martiniánt, a ki szintén tudja a titkot, Hilarion öli meg. De a haldokló elárúlja a királyné véres tettét Radivojnak, a ki azonban neki sem hisz. Ezalatt Mátyás és a pápa szava az ellentáborba kergeti Radivoj hiveit, a kit legjobb harczosai elhagynak. Most érkezik a szultán követe és Radivoj felkiált:

A bosszú fegyverét most a kezembe —
Királynak lásson pápa és király!

És Anna kitörő lelkesedéssel fogadja fiának egy kissé meglepő, sokkal erősebb indokolásra szoruló elhatározását:

Így láttalak álmomba, Radivoj!
Igy, síkra szállva eltiport anyádért.
Tiporj a bitor fattyún s árulón —
Én hősöm, megmentőm, én bosszúlóm!

Digitized by Google

Az V. felvonás az előrelátható katasztrophát tartalmazza: István győz, Radivoj sebébe bele hal, Anna még utoljára is hatalmasan emelkedik, mielőtt szivébe döfi tőrét. Radivoj holttestére borúl:

Meghalt! Egyet mosolyogjon még az ajkad.
Egy hangot adj! egy pillantást anyádnak!
Oh rémes hallgatás! E némaság
Sok volna egy kihalt világnak is...
Készen vagyok... Nincs vágyam semmi már,
A trón, hatalmam: mind, mind Radivoj volt,
És Radivoj itt fekszik, itt a porban.
Éltét áldozta értem. S mit tevék én?
Haha! Mit áldozék föl érte, hogy
A trónt, a bosszút, mindent megszerezzünk?
Nem hallja már, nem tudja meg soha!
Repülj világgá most, te drága titkom,
Kimondom s vissza többé soh'se váltom:
Megöltem férjem, Tomaskus királyt!
Ki eltaszított, csúf szégyenbe döntött
Ártatlanúl — isten rá a tanúm!
Kezem betört a természet jogába,
S merészen elragadtam a hatalmat!
Ti tőletek mentém meg a fiamnak,
Volt rá erőm, királyné a nevem,
Van rá erőm, hogy meghaljak fiammal!
E tőr, ez volt a bosszúm fegyvere,
E tőr hadd egyesítsen most vele!

A szerző előszót csatolt művéhez «a bíráló urakhoz». Darabja mint tragédia rediviva jelen meg, mondja, még pedig a M. Tud. Akadémia jóvoltából, mert a tavalyi pályázat jelentése annyi jó oldalát ismerte el a munkának, hogy teljes kedvet támasztott a szerzőben a szintén megjelölt hiányok gyökeres orvoslására, a mivel darabját nemcsak irodalmi értékű, hanem színpadra való drámává alakíthatta át, ez utóbbi szempont lévén gróf Teleki József főintentiója. A darab, mai alakjában, újból való alkotás; a tavalyi mű lázas munka, az idei tragédia lelkiismeretes ambitio terméke, melynek tárgya, hisz Bosznia mai állapotában nekünk is van részünk, mai nap reánk nézve egészen aktuális (?). Ennyit az előszóból.

Nem vagyok abban a helyzetben, hogy a szerző javító képességét meg tudjam ítélni, mert tavaly nem voltam a bíráló bizottság tagja, s így nem ismerem darabjának előbbi alakját. Lehet, hogy sokat javított; maradt még javítani való elég. A probléma világos és tragikus: Anna véres eszközökkel szerzi meg szeretett fiának a trónt, de bűnei elveszítik őt magát is és fiát is, a kit fiúi kegyelete a véres asszony bűntársává tesz. De e probléma csak akkor hat a tragikum egész erejével, ha a költő

biztosan meg tudja alakítani. Már mult évi birálótársam kifogásolta, hogy «a hősnő hatalomvágya tengelye a darabnak, s mégis anyaszeretete van annak feltüntetve: ez meghasonlást visz be jellemébe», de erősen csökkenti alakja és sorsa iránti részvétünket is. E hiányt nem távolította el az új átdolgozás sem. Egy másik főhiánya a darabnak az indokolás homályossága vagy gyengéje. A testvérek közötti viszony nem elég világos: nem látjuk, mi alapon fordúl István gyanúval bátyja ellen és Radivoj magatartása öcscsével és anyjával szemben gondosabb és meggyőzőbb indokolást kiván. A színmű némely szükségtelen, a cselekvény gyors lefolyását gátló epizódját a rendező ollója majd lenyesi; de a jellemzés hiányait a szerzőnek kell helyre ütnie, ha azt akarja, hogy darabja a szinen megállhasson. Homályos és bajosan elképzelhető Marina alakja is, kinek viszonya Annához rejtvény marad. De e gyengék mellett vannak a darabnak elismerésre méltó jelességei: drámai élet lüktet legtöbb jelenetében, dialogja tartalmas, nyelve szabatos, verselése kifogástalan. És a mi a fő: nincs a jelen pályázaton darab, mely e műnek minden fogyatékai mellett is annyit igérne, melynek szerzőjétől annyit mernénk várni, bár elképzelhetetlen, hogy e színmű valamely kezdő költőnek első kisérlete volna. E jövőbe vetett hit fejében, de aránylagos értékénél fogva is, a bizottság többsége, négy szavazattal egy ellenében, arra kéri a t. Akadémiát, hogy a jutalmat az V. sz. pályaműnek, melynek czíme *Bosnyák Anna*, jeligéje *Rediviva*, méltóztassék kiadni.

Digitized by Google

Jelentés az 1894-dik évi Farkas-Raskó pályázatról.

(Felolvasta *Csengeri János* lt. a márczius 19-iki ülésen.)

A Farkas-Raskó-féle pályázatra 22 költemény érkezett be, melyekről biráló társaim Beöthy Zsolt r. és Baksay Sándor l. tt. nevében a következőkben van szerencsém jelentést tenni. A Farkas-Raskó-féle 100 frtos jutalom tudvalevőleg hazafias költeményre van kitűzve, s a jutalom csak önálló becsű műnek adható ki.

Mint a tavalyi pályázaton, úgy ez alkalommal is a költemények legnagyobb része lyricum, még pedig a legsekélyesebb fajtából való. Hazafias költemény czímén esetlenségek, idétlenségek, ízléstelenségek, oktalanságok egész sora tárul szemünk elé. Egyébiránt van köztük olyan is, mely még csak nem is *hazafias*. Ilyen, hogy egy curiosumot említsek, *Emma siralma* (21. sz.), mely *Ráchel siralmá*-nak paródiája és milyen! Emma egy érzékeny aggszűz, ki az 1888-ban Budapesten tartott macskarazzia alkalmával elveszett két kedves cziczáját kesergi. Hangja, kidolgozása, tartalma az ízléstelenségnek netovábbja. Ép ezért sem erről nem érdemes szólani, sem társai legnagyobb részéről. Mindössze két olyan költeményt talált a bizottság, mely figyelemre érdemes, és birálatra számot tarthat; az egyik *Királyunkhoz* (3. sz. Jelige: Vitam et sanguinem), a másik: a *Honszerelem* (5. sz. Jelige: Ne gondolj a veszteségre).

A *királyunkhoz* cz. vers egyszerű és becsületes őszinteséggel, jó magyaros alexandrinokban dicséri királyunk jóságát, bölcseségét és naiv-egyszerűen hívja Budára lakni. Baj, hogy a naivság néha szinte confidentiává fajúl, sőt mindjárt a költemény elején ilyen együgyüen nyilatkozik:

«Jó a mi királyunk, bölcs a mi királyunk,
Százszor jobb és bölcsebb, mikor itt van nálunk».

E paradox állítást a szerző sem érzelmei subjektiv nyilvánításával, sem objektiv, logikai módon nem tudja csak valamenynyire is elfogadhatóvá tenni, költőileg nem tudja igaznak bizonyítani. Ő maga is kutatja az okokat, s legelőször is olyatén mystikus hatásban keresi, mintha Budavárban volna valami titkos, szent csudás varázs, mely lágy-szeliden fed be régi sebeket Kinek a

Digitized by Google

sebeit? A 2-ik strophában arról szólt a szerző, hogy a király a mi sebeinket orvosolja. Honnan veszi e képességét? Budavárától, vagy Budavára ő tőle, nem tudni. De ebben maga sem nyugszik meg a szerző, tovább kutatja a föltételezett metamorphosis okait, s azt hiszi, hogy a királyi vár néma termeiben talán az ősök fényes szellemei járnak.

«S a mint el-elmereng a jó öreg várúr:
Fülébe zeng tán a régi *moriámur*».

A gondolat nem rossz magában véve, de nem helyesen van alkalmazva, mert hisz a *moriámur* nem Budavár termeiben hangzott. A szerző azonban ebben sem talál megnyugvást, s azt kérdezi, vajjon nem a délczeg, büszke ifjú város gyújtja-e a király szivét érettünk égő tűzre, vagy tán a fényes jövő igézetes képe ragyog lelkének elébe? Ismét homályos, kalandos gondolat. Végre azzal biztat, ne kutassuk, épen mint azt nem kutatjuk, hogy az isten napja miért osztogatja áldó sugarait, ha felszáll az égre, hanem adjunk hálát érte az istennek. E hasonlat a szerző kiinduló pontja szerint helytelen, mivel az isten napja hívásunk nélkül is rendesen megjelenik. — Áldás rád, jó öreg királyunk — folytatja a szerző, mintegy új költeményt kezdve — jöjj el hozzánk többször, s hozd el szelid angyalodat, minden virágunkat elétek szórjuk. Nehéz a te sorsod, nem is kérjük minden gondodat, osztatlan szeretetedet, oszd meg atyailag két országod között; ne higy ellenségeinknek, győződjél meg magad érzelmeink őszinteségéről. Ha ős Budavárban újra felpezsdülne a hajdani élet, boldog lenne országunk, akkor még jobban szeretnénk (!), igaz hódolattal vennénk körül (!!?) s egész világ bámulná koronád fényét. Azért csak jöjj el hozzánk minél többször jó öreg királyunk.

Az egésznek vannak sikerült strophái, van benne itt-ott jól eső közvetetlenség, de egyrészt a lyrai ömledezés nem tud okos gondolattá izmosodni, az egyéni érzésnek nem tud általános jelentőséget tulajdonitani, másrészt felfogása néhol az együgyüségig naiv. Az őszinte tisztelet és férfias hódolat hangja helyett a patriarchális komázását alkalmazza.

Az V. sz. pályamű, a *Honszerelem* már tavaly is versenyzett *Hazaszeretet* czímen, s akkor is azok közt a költemények közt említtetett, melyek egy vagy más tekintetben figyelmet érdemelnek. Úgy látszik tehát, hogy a szerző a tavalyi pályázattól az ideihez appellál, talán javítani is iparkodott művén. Tartalma ez: A költő a honszerelem igaz képét keresi, melyet még senkise tudott híven lerajzolni, s elmondja, hogy' talált reá egy öreg paraszt emberben, a kit Amerikába vándorolt fia csalogat a boldog új hazába, de ő nem megy, nem szabad mennie, mert ma-

Digitized by Google

gyar a szive, magyar a lelke, s ott akar meghalni, a hol apái nyugosznak. Itt van — kiált a szerző — megtaláltam a keresett honszerelmet az öreg ember lelkében, s kitörni nem tudó könyjében. — Már a tavalyi jelentés kiemelte, hogy az öreg földmívelő pathosa mesterkélt, mert nem az övé, hanem a költőé. Erőltetett az az okadatolás is az öreg embertől, hogy nem mehet, mert *magyar a lelke*. Itt születtem, itt ettem meg kenyerem javát stb. efféle inkább illett volna az öreg paraszt szájába Az öregnek egy pár igaz, közvetetlen szóval kellene kifejeznie, miért nem hagyhatja el hazáját: e helyett egész szónoklatot mond, sőt vezérczikkez:

«Beszédem ott még a gyermek is nevetné,
Az az idegen föld testem is kivetné.
Az égben sem tudná lelkem *szdmát adni*. (?)
Édes magyar hazám, hogy tudtam elhagyni».

A két első sor nem érzelem, hanem reflexió, a két utóbbi nyelvileg sem helyes és túlon-túl sentimentális. Aztán ily rhetorikus epiphonémával végzi:

«Mert itt a szivemben azt súgja valami:
— Nem is tudom én azt nevéről mondani —
Hogy nem lehet mennem, hogy nem szabad mennem,
Mert *magyar a szivem*, mert *magyar a lelkem*».

Az egész költemény lyrikus keretbe foglalt, szónokias dikczióban kulmináló elbeszélés. Hogy az öreg paraszt iránt igazán érdeklődjünk, egy pár jellemző adatra lenne szükségünk, hogy sorsát ismerjük. Az öreg azonban csak általánosságban panaszkodik, s a szónokias elem rontja szavainak igazságát, pl. mikor azt mondja.

«Jó sorba' van — írja — hí minden levéllel:
— Arany hajót küldne, még se mennék én el!
Várna bár ott reám úri fény és pompa:
Mégis itt halnák meg elhagyva, nyomorba!»

Az *arany hajó* túlon-túl phantastikus. Aztán ha a fia jó sorban van, folytonosan irogat, bajos elhinnünk, hogy az öregnek mégis nyomorban kell meghalnia. Csak nem küld örökké üres leveleket szegény atyjának, a kit úgy hivogat? Hogy a nyelvezet és verselés is több helyt erős kifogás alá esik, csak épen megemlítem.

Az egyik biráló, bár e két költemény hiányait maga is erősen hangsúlyozta, hajlandó volt valamelyiknek kiadni a jutalmat. Azonban a birálók többsége abban a véleményben volt, hogy ragaszkodnunk kell a pályázat föltételéhez, mely megköveteli az önálló becset, s mivel ezzel egyik költemény sem dicsekedhetik, a jutalom kiadását nem javasolja.

— —

Digitized by Google

Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?

(*Szinnyei József* 1 t. márcz. 4-én fölolvasott értekezésének kivonata.)

A magyar hangtannak egyik sarkalatos tétele volt eddig az, *hogy a rövid magánhangzók az Árpádok korában a mostaniaknál egy fokkal zártabbak voltak,* úgy hogy pl. a mai *nap, szakaszt, por, adott, ëggy* szavakat így ejtették ki: *nop, szokoszt, pur, odutt, iggy.* Riedl Szende volt az első, a ki ezt (1859-ben: Magyar hangtan 104—106) kimondotta, s attól fogva, hogy Simonyi Zsigmond húsz évvel utóbb (Nyr. VIII. 481) részletesen kifejtette, ez — legalább a nyelvészek körében — általánosan elfogadott tétellé vált, a mely ellen tudtomra a nyilvánosság előtt egy hang sem emelkedett. Elfogadtuk és hirdettük mindnyájan: magam is, bár megvallom, soha sem mulasztottam el kiemelni, hogy vannak igen nyomós adatok, a melyek ezen tételnek általános érvényességét kétségessé teszik. Ezek indítottak arra, hogy a kérdést még egyszer vizsgálat alá vegyem.

Kezdjük a dolgot a legelejéről.

A tény az, hogy legrégibb nyelvemlékeinkben a mai köznyelvi *ą*-nak* megfelelő hang részint *a*, részint *o* betűvel van írva: a mai *o*-nak megfelelő hang pedig többnyire *u (v, w)*-val, de gyakran *o*-val is: végre a mai *u* hangnak a megfelelője általában *u (v, w)*-val. Így áll a dolog a XI., XII. és a XIII. században, tehát egészen az Árpád-kor végéig, sőt még tovább is, de már több ingadozással, körülbelül az Anjou-korszak végéig.

Azonban a mai *ą* és a mai *o* hang egykori megfelelőjének kétféle jelölése között határozott különbség van, azaz a kétféleségnek más az oka az egyiknél és más a másiknál. A mi a mostani *ą* hang egykori megfelelőjének kétféle jelölését illeti, egész határozottsággal fölismerhetjük a kettő közötti szabályos különbséget, a mely arra vall, hogy a kétféle jegy nem mindig egy és ugyanazt a hangot jelölte: azaz más hangot jelölt az *a* betű, mely bizonyos-fajta szavakban és bizonyos hangtani helyzetekben következetesen van alkalmazva, és mást az *o* betű, noha ez is váltakozik *a*-val.

---

* Félreértés elkerülése végett a magyar *a* hangot *ą*-val jelölöm.

Digitized by Google

Az *a* betűt (rövid hang jelölésére) három esetben találjuk következetesen alkalmazva:

1. Jövevényszavakban, pl. ***paradisum, angel, archangel*** HB. — Ha tekintetbe veszszük, hogy az *a* betű egyszersmind a hosszú *á* hangnak a jele is volt, továbbá azt, hogy ama jövevényszavakat az átadó nyelvben rövid illabialis *ȧ*-val ejtették, nagyon valószinűnek kell tartanunk, hogy az *a* betű ezekben a magyarban is (bizonyos korig) rövid illabialis *ȧ* hangot jelölt.

2. Szó végén mint tővéghangzó vagy ragvéghangzó jelölőjét, pl. kurtuel*fa* 1055; *fa, odutta, vola, munda, mulchotia* HB.; vr*cutha* 1251; *tamadatia, aradatia* KT. — Kétségtelen nyelvtörténeti adatok bizonyitják, hogy ezek és az efféle szavak mai szóvégi *ą* hangja eredetibb *á*-ból fejlődött, a mely *á* ma is megvan a tovább képzett vagy ragozott alakokban (pl. *fá-k, fá-t, fá-m*). De abból az *á*-ból nem fejlődhetett közvetetlenül a későbbi labiális *ą*, mert nem ez annak a rövidje; a közvetítő kettejök között okvetetlenül a rövid illabiális *ȧ* volt, mert a hosszú *á*-ból rövidülés útján csak ez fejlődhetett közvetetlenül (vagyis: *á* — *ȧ* — *ą*).

Hogy a rövidülés mely korban történt, azt nagyon nehéz eldönteni, mert nyelvemlékeink legnagyobb részében nincsen megjelölve a magánhangzók hosszúsága. Csak legkésőbbi codexeink kettejében: az Érdy- és a Jordánszky-codexben találunk sok esetben hosszúságjelölésnek vehető betűkettőzést, s eddig nagyra is tartottuk e két nyelvemléket következetes helyesírásukért, különösen azért, hogy «a magánhangzók hosszúságát meglehetős pontossággal jelölik és rávezetnek arra, hogy sok oly szót és nyelvtani alakot ejtettek akkor még hosszú hangzóval, mely azóta megrövidült». Azonban, ha jobban megvizsgáljuk e két codexet, kiderül, hogy csalódtunk, mert az a sokat emlegetett hosszúságjelölésbeli «meglehetős pontosság» bizony meglehetős fogyatékos és ingatag, úgy hogy semmit sem lehet rá adni.

Ez az egy támaszpont tehát elesik; volna azonban még egy másik. T. i. abból az általánosságban elfogadható elvből kiindulva, a mely szerint «minden képzett vagy ragozott szónál a rag vagy képző elhagyásával a névszónak azt az alakját nyerjük, mely azon időben élt, midőn a rag vagy képző először fűződött össze szoros egységgé a névszóval» (NyK. XIX. 157), a *fá-ra, fá-hoz, fá-nál* stb. alakokból azt következtették, hogy a szavak mai rövid tővéghangzója ezen újabb ragok hozzáfűződése korában még hosszú volt. Azután abból, hogy a Halotti Beszédben ezen újabbkeltű ragok részint még külön vannak írva, tehát még nem is fűződtek egészen egybe a szóval, részint még illeszkedés nélkül vannak a tőhöz ragasztva, azt a következtetést vonták (Balassa és Zolnai), hogy a szóbanforgó ragok körülbelül a HB.

Digitized by Google

korában fűződtek hozzá a szavakhoz, a miből az következnék, hogy akkor a mai rövid tővéghangzók még hosszúk voltak. Ez a következtetés azonban nem helyes. Először is a HB.-ben mindössze hat esetben találunk külön írt ragot, ellenben 30 esetben a szóval összeirottat; de különben is a palaeographia bizonysága szerint a szavak és szóelemek egybe- vagy külön-írására semmit, de épen semmit sem lehet adni. Másodszor, a mi a ragok egy részének nem-illeszkedését illeti, tudjuk, hogy még mai nyelvjárásaink némelyikében is használatban vannak nem-illeszkedő ragok (v. ö. Balassa J. A magyar nyelvjárások 124); s valamint az, a ki e jelenségből arra következtetne, hogy e ragok az illető nyelvjárásokban csak most vagy nemrégiben fűződtek hozzá a szavakhoz, nagy tévedésben leledzenék, úgy nagyot téved az is, ki a HB.-nek e sajátságából ilyen következtetést von le.

E szerint tehát semmi sem kényszerít azon föltevés elfogadására, hogy az újabb ragok egy része csak a HB. korában egyesült szorosabban a tőszavakkal, s hogy ennélfogva ezeknek mai rövid véghangzója akkor még hosszú volt. Ellenben igenis van okunk arra a föltevésre, hogy a szóvégi hosszú magánhangzók abban a korban már meg voltak rövidülve. Valószinűnek kell ugyanis tartanunk, hogy a hosszú véghangzók megrövidülése egy időben ment végbe a másik tő-rövidülési folyamattal: a rövid véghangzók elenyészésével. Ez utóbbi pedig a HB. korában, legalább abban a nyelvjárásban (de az oklevelek tanúsága szerint jóformán az egész magyar nyelvterületen) már be volt fejezve (vö. *pur, hotolm,* nem *puru, hotolmu),* ennélfogva valószinű, hogy a szóvégi *á* is *ȧ*-vá volt már rövidülve, tehát: *fȧ, oudjȧ, jutvȧ* stb.

3. Az *á*-hangzós szótagot megelőző szótagokban, pl. *zakadat* 1055 (mai: szakadát), *Ajanduc* 1152, *halalnec, halalut* HB. stb. — Ebben én olyanforma jelenséget látok, a milyen ma is található a székelység nagy részében és a moldvai csángók nyelvjárásában, t. i. a labialis *ą*-nak az *á* visszahatása alatt történő illabialis *ȧ*-ra változása, pl. *apa: àpám, kapa: kàpál.* Ezért az idézett szavakat így olvasom: *szàkàdát, hàlál* stb.

Kimondhatom tehát, hogy *a mai köznyelvi ą hangnak az Árpádok korában részben ȧ volt a megfelelője.*

Már most áttérhetünk a mai köznyelvi *ą* hang hajdani megfelelőjének másik jelére, az *o* betűre. — Az egész Árpád-koron végig, sőt még tovább is, körülbelül az Anjou-korszak végéig, meglehetős általános divatú az *o* betűvel írás; azonban már kezdettől fogva előfordul mellette az *a* is, eleinte (a XI. és a XII. században) gyérebben, a XIII.-ban már sűrűbben, s a XIV.-ben, különösen a második felében még gyakrabban, míg

Digitized by Google

végre a XV. század kezdetétől fogva majdnem egészen általánossá válik az *a* betűvel írás. Példát elég lesz csak egynehányat idéznem mutatóul; így: fizeg *azaa* (füzegy aszaja) és *nogu azah* (nagy aszó) 1055., de *qumlou ozou* (komló-aszó Szent Lászlónak egy oklevelében); ugyanebben *tana* (piscatura), míg később majdnem általános a *tona, thona, tonya* írás; *Bolatin* és *Balatyn* (Balaton) 1055., *Bolotun* Anonymusnál, *Bolatin* 1157. és *Balatyn* 1135.; egy Sz. László korabeli oklevélben *Forkos,* de 1113. és 1146. *Forcas,* és egy 1173 és 75 közt kelt oklevélben *Farcas*io palatino; *pothok* (patak) 1222. és *potach* 1219.; Zep-*potok* és Scorna-*potaca* 1260. ugyanegy oklevélben; *uog, [v]olo* (vagy, való) és *wagun, uagu[n]* (vagyon) KT. stb. stb.

A tényállás tehát a következő: azt a hangot, a melyet rendszerint az *o* betű jelölt, elég gyakran az *a* betűvel is írták; később az *o* mellett mind sűrűbben tünedezett föl az *a,* míg végre egészen általánossá lett. A kérdés már most az: ***hangbeli eltéréssel és változással van-e itt dolgunk, vagy csak puszta helyesírásbeli ingadozással és átalakulással?***

Látszólag teljesen okszerű volt a nyelvészek eljárása, a kik azt a hangot, a mely *o*-val volt írva, *o*-nak is olvasták, úgy okoskodván, hogy a régiek csak nem írtak volna *a* helyett *o* betűt, ha nem *o* hangot ejtettek volna. Ebben a látszólag egészen természetes és helyes okoskodásban mégis volt egy kis ***logikai hiba.*** T. i. abból, hogy ma az *o* betűvel az *o* hangot jelöljük, nem következik szükségképen, hogy a régiek is ugyanazt a hangot jelölték vele. Sőt a priori még csak azt sem szabad határozottan állítanunk, hogy az *o* betű (mint rövid hang jele) csupán egyféle hangot jelölt, mert hiszen pl. az *e* betűvel mai napság is kétféle (nyilt *e* és zárt *ë*) hangot jelölünk.

És ott vannak az ingadozások. Azok eltagadhatatlan tények, a melyeket létlenekké tenni nem lehet. Mi lehetett ezeknek az oka?

Talán nyelvjárásbeli eltérések? Ez elfogadható magyarázat volna, csakhogy ezzel nincsen megmagyarázva az, hogy mért ír egy és ugyanazon író egy és ugyanazon oklevélben valamely szót kétféleképen. S még ha ez nem volna is, nagyon föltünő, hogy ezek a föltett nyelvjárási eltérések kissé nagyon is egyöntetűek, minthogy az *o*-val jelölt (= a mai *ą*-nak megfelelő) rövid hang majdnem egész következetesen csak az *a*-val jelölt hanggal váltakozik.

Vagy talán az írók ügyetlenségének róhatjuk föl az ingadozásokat? Ez szintén elfogadható magyarázat volna, csakhogy itt megint elénk áll az iménti akadály. Míg ugyanis a helyesírás tekintetében különben a legnagyobb változatossággal halmozunk hibát hibára, ebben a szóbanforgó ingadozásban bizonyos rend-

Digitized by Google

szer van, t. i. az *o*-nak épen az *a* betűvel való fölcserélése. Ezt nem tarthatjuk puszta véletlenségnek.

Még egy lehetőséget vetettek föl, t. i. azt, hogy «talán nem is lehetett az illető hangot pontosan kifejezni a latin betűkkel». Ezt megengedhetőnek, sőt eleve is valószinűnek tarthatjuk, mert tudjuk, hogy a különböző nyelvek hangjai nem mindig födözik egymást, azaz nem teljesen azonosak. De miféle latin *o* és *a* hangról lehet itt szó? Csakis arról, a melyet az Árpádok korában azok ejtettek, *a kik a latin-betűs írást legelőször alkalmazták a magyar nyelvre;* a kiktől őseink a latin-betűs irás, olvasás mesterségét és a latin kiejtést tanulták. Azok pedig olaszok, még pedig *Velencze-vidéki olaszok* voltak, a mint Volf György ezelőtt tíz évvel meggyőzőleg kimutatta «Kiktől tanult a magyar irni, olvasni?» czímű nevezetes értekezésében. Ebből a szerencsésen kiderített tényből mindeddig elmulasztottuk levonni a kinálkozó tanulságokat: hadd vonom le most én.

Kétségtelen, hogy a mi első írástanítóink, *a Velencze-vidéki olaszok a latin betűket olyan értékkel alkalmazták a magyar nyelvre, a milyen értékkel a maguk nyelvének és az olaszosan ejtett latinnak leirásánál használták őket:* ha pedig valamely magyar hangnak nem találkozott teljesen pontos megfelelője az ő kiejtésükben, akkor *a hozzá legközelebb álló hang* betűjét alkalmazták.

Már most az a legközelebbi kérdés, hogy minő hangot jelöltek a Velencze-vidéki olaszok a XI. században az *o* betűvel. Erre a romanistáktól azt a feleletet kapjuk, hogy kétféle hangot jelöltek vele: az egyik a zárt *o* volt, a mely körülbelül a mi *o* (és *ó*) hangunknak felel meg, csak kissé nyiltabb: a másik pedig a *nyilt ǫ*, a melyet nagyon nyiltan, az ajkaknak határozott kerekitésével ejtenek ki, úgy hogy *nagyon közel áll a mi ą hangunkhoz.* Ennek a ténynek a megismerése arra a következtetésre kényszerit, hogy a régi magyar nyelvemlékekben alkalmazott *o* betű szintén kétféle, t. i. egy zártabb (*o*-féle) és egy nyiltabb (*ǫ*-féle) hangnak a jele lehetett.

Az a körülmény, hogy az *o* betűt az *a*-val, vagyis az illabiális *á* hang jelével fölcserélve is találjuk, nagyon valószinűvé teszi, hogy az illető hang nem *o* volt, hanem az *á*-hoz közelebb álló *ǫ*-féle hang. Ezt a föltevést némely jövevény-szó tanúbizonysága is támogatja. Így a mai *haraszt* szót rendesen *horost, horosth*-nak találjuk irva, már pedig eredetijének, az ó-szlovén *hvrastъ*-nak nyilt *a*-ja arra vall, hogy a régi magyarok inkább *ǫ*-val (korábban talán még *á*-val), mintsem *o*-val ejtették. Ilyenek még: *ohzyn, ohsun* (achsein HB.: asszony): osszét *aʒsin: ruuoz* 1055. *rouoz* 1313. (ravasz): osszét *ruvas, robas; aron* KT. (arany): zend *zaranya* stb.

Az is az én föltevésem mellett szól, hogy néhány olyan nevet, a melyet a mi Anonymusunk *o*-val ír, Constantinus Porphyrogenitusnál *α*-val találunk írva; így Taksony és Tas az Anonymusnál *Tocsun* és *Tosu,* ellenben a görög császárnál Τάξις és Τασῆς. Ezeket bizonyára nem *o*-val ejtették, mert akkor Constantinus is *o*-val, s nem *ą*-val írta volna őket

Egészen kétségtelen bizonyítékot arra, hogy az *o* betűt az *ą* hang jelölésére is használták, a Königsbergi Töredékben találunk. Ebben a *-vel* rag mélyhangú párja egyszer *-ual*-nak, másszor *-vol*-nak van írva, a *-nek* ragé pedig egyszer *-nac,* különben *-noc* alakban (így: *scovol,* de [ma]*lostual* és *leannac,* de *wylagnoc, leannoc, oznoc, keraluknoc* stb.). Mind a *-vel,* mind a *-nek* ragról egészen kétségtelen bizonyítékok alapján tudjuk, hogy hangzójuk eredetileg is alsó nyelvállással képzett hang volt. Már most ebből a két-alakú ragok szabályszerű hangmegfelelésének törvénye szerint határozottan az következik, hogy a KT.-beli *-vol* és *-noc* hangzója nem lehetett a középső nyelvállású *o,* hanem csak az alsó nyelvállású *ą,* tehát így hangzottak: *-val* és *-nak.*

Már most kimondhatom, hogy *a mai nyelv ą hangjára nézve nem áll az, hogy az Árpádok korában általában egy teljes fokkal zártabb (o) hangot ejtettek helyette.*

A mai *ą* hangnak az Árpádok korában a következő megfelelői voltak: 1. *ą;* 2. *á;* 3. egyes szavakban kétségkívül *o* is, mert hiszen a mostani nyelvjárásokban is találunk a köznyelv, vagy más nyelvjárásbeli *ą*-nak megfelelő *o*-t (pl. *apad: opodi hab: hob),* s ennélfogva föltehetjük, hogy ilyenek az Árpádok korában is lehettek. Csak azt nem szabad hinnünk, hogy akkor minden mai *ą*-nak *o* felelt meg.*

Hogy mely *ą* hangnak mi lehetett abban a korban a megfelelője, azt az egyes szavak és szóelemek eredetének a vizsgálata derítheti ki. Ebben a munkában a magyar nyelvemlékeken és a mai élő nyelven kívül a rokon nyelvektől és a mienkkel érintkezésben volt idegen nyelvektől remélhetünk támogatást.

Finomabb hangszínbeli különbségek megállapítása céljából azonban a távolabbi rokon nyelvekhez hiába fordulunk. A legközelebbi rokon nyelvnek, *a vogulnak nyelvjárásait* kell tüze-

* Mind a háromféle *á* később *ą*-ba ment át, még pedig valószínűleg a XIV. század második felében. Ezt abból következtetem, hogy ezen korban az *ą* hangot is mind sűrűbben kezdik *o* helyett *a*-val jelölni, a mit arra magyarázhatunk, hogy az *á* és az *ą* hang egybe kezdett esni, s így az *a* betű előbbi tiszte alól fölszabadulván, lefoglalhatták az *ą* hang jelölésére, úgy hogy az *o* betű egészen az *o* hangnak maradt.

Digitized by Google

tesen egybevetnünk; a mi eredményt egyáltalában remélhetünk, azt csak ezen az úton érhetjük el.

A mi az idegen nyelvek segítségét illeti, itt az a nehézség, hogy nem állapíthatjuk meg mindig a jövevényszó befogadásának az idejét és nem ismerjük mindig az illető nyelvnek (nyelvjárásnak) akkori hangzó-rendszerét. Így pl. mindjárt szláv jövevényszavaink mai *ą* hangjának, a melyet az Árpád-kori szavakban többnyire *o*-val találunk írva, nem állapíthatjuk meg minden kétséget kizárólag az akkori hangszinét, mert az átadó ó-szlovén (v. ó-szlovén-féle) nyelvnek megfelelő (*o*-val írt) hangjának a kiejtése ismeretlen (vö. Miklosich, Vergl. Gramm. I. 62). Abból, hogy *o*-val van írva, s a többi szláv nyelvekben rendesen *o*-féle hang felel meg neki, még korántsem következik szükségképen, hogy az ó-szlovénban zárt *o*-nak hangzott. Lehetett (legalább részben) nyiltabb, a magyar *ą*-hoz hasonló hang is. És ez nem puszta önkényes föltevés. Mellette szól az, hogy az ó-szlovén eredeti *o* az indogermán *a*-nak a megfelelője, s a litvánban is *a* felel meg neki (pl. ószl. *orją*: litv. *ariù*, gör. ἀρόω, lat. *aro*). De fontosabb ennél az, hogy az ó-szlovénban *o* betűvel van írva a jövevényszavaknak az a hangja is, a mely az átadó nyelv *a*(α)-val jelölt hangjának felel meg, pl. *καμάρα* — *komora*; *σατανᾶς* — *sotona*; *altare* — *olъtarь* stb. Nagyon valószinűnek tartom, hogy ezen jövevényszavak *a*(α)-jának megfelelő ó-szlovén hang, a mely *o*-val (de némelykor *a*-val is) van írva, nem zárt *o*, hanem az eredeti hanghoz közelebb álló magyar *ą*-féle hang lehetett. Számba veendőnek tartom azt is, hogy az orosz nyelvben az *o* betűvel kétféle hangot jelölnek: hangsúlyos szótagban *o*, hangsúlytalanban pedig magyar *ą*-félét, pl. хорошо, azaz: *χąrąšo*. Sőt úgy látszik, régente, legalább némely orosz nyelvjárásban, még a hangsúlyos szótagban is a magyar *ą*-hoz hasonlóan vagy még ennél is nyiltabban ejtették azt az *o*-val írt hangot; erre mutatnak a finnség közös és régibb orosz jövevényszavai, a melyekben mind a hangsúlytalan, mind a hangsúlyos szótagok *o*-val írt hangjának nyilt *á* felel meg, pl. or. *bobъ* — f. *papu* (v. ö. ószl. *bobъ* — magy. *bab*), or. *popъ* — f. *pappi* (v. ö. ószl. *popъ* — m. *pap*) stb. A litvánban a szláv jövevényszavak *o*-jának szintén *a* felel meg. Ha mind ehhez hozzáveszszük még azt, hogy a mi ó-szlovén jövevényszavaink *o*-val írt hangjának nemcsak a mai nyelvben, hanem már századok óta általában *ą* felel meg, sőt némelyeket már az Árpádok korában is *a*-val találunk írva, nem fog talán önkényesnek tetszeni az a föltevésem, hogy az ó-szlovén nyelvnek azon szóbanforgó hangja nem volt általában *o*, hanem részben (bizonyos hangtani helyzetben, talán a hangsúlytalan szótagokban?) *ą*-féle is, s így Árpád-kori szláv jövevényszavaink *o* betűjét sem kell általában *o*-nak olvasnunk.

Digitized by Google

Már most áttérhetünk az *u (v, w)* betűvel jelölt hangra, a melylyel rövidebben végezhetünk. Ingadozások *(u, v, w* mellett *o)* itt is előfordulnak kezdettől fogva épen olyan arányban, mint az *o* betűnél; pl. ***munorau kereku, monarau kerekv, monarau bukurea*** 1055., ugyanazon oklevélben; ***keures bocor*** 1193., de ***zylbukur*** 1264; ***Zombot, Zomboth*** 1165. 1264. és ***Zumboth*** 1264; ***Zomboth*** 1265. stb. stb. Ezen ingadozások, különösen az egyazon oklevélben előfordulók, valószinűvé teszik, hogy itt is legnagyobbrészt csak írásbeli, nem kiejtésbeli sajátsággal van dolgunk, vagyis hogy az *u (v, w)* betűt az *o* hang jelölésére is használták. Ez annál is könnyebben megtörténhetett, mivel őseink írástanítóinak, az olaszoknak *u* hangja a magyar *u*-nál nyiltabb, tehát a mi *o* és *u* hangunk között áll; továbbá az olasz zárt *ọ* hang meg a mi *o* hangunknál nyiltabb, tehát az utóbbi az olasz *u* és zárt *ọ* között áll. Ebből nagyon könnyen következhetett az, hogy a magyar *o*-ra hol az ő *u*-jok, hol meg az ő *o*-jok tegyét alkalmazták; sőt csodálnunk kellene, ha ez nem törgént volna.

Mint érdekes analogiát hozhatom föl, hogy egy XV. századi velenczei olasz-német glosszáriumnak két példányában, a melyek ugyanazon kéztől származnak, hol *u*-val, hol *o*-val találjuk írva ugyanazt a hangot (pl. ***cruse**: crose, **gula**: gola).* E glosszárium írója, a ki nem olasz, hanem valami Velenczében élő német nyelvmester volt, épen olyan helyzetben volt az olasz hangokkal szemben, mint a mi őseink írástanítói a magyar hangokkal szemben: ő is, ezek is a maguk anyanyelvének hangjaival appercipiálták az idegen nyelv hangjait, s minthogy ezek nem voltak teljesen egyezők, hanem két szomszédos hang között állók, könynyen érthető, hogy hol ennek *(o)*, hol annak *(u)* vették, s azért hol az egyik, hol a másik hang betűjével írták le.*

Annak bizonyságául, még pedig döntő bizonyságául, hogy az Árpádok korában csakugyan *u*-nak ejtették az *u*-val írt rövid hangot, fölhozták a jövevényszavakat is, pl. szl. ***vnuk*** = ***unuka*** (ma: ***unoka),*** szl. ***obrus**:* ma ***abrosz,*** lat. ***templum**:* ma ***templom,*** lat. ***papyrus**:* ma ***papiros*** stb. Ezeknek, úgymond Simonyi, kétségtelenül ismerjük eredeti alakját, a melyben átjöttek; minthogy pedig *u*-val jöttek át, s némelyik a mi régi emlékeinkben is *u*-val van írva, kétségtelen, hogy az Árpádok korában *u*-val ejtették őket, s csak később állott be az *u* — *o* hangváltozás.

---

* Ilyen kettő között álló hangnak kétféle jelölésére magában az olaszban is van példa. A genuai nyelvjárásban a szóvégi *o*-hangok egy *o* és *u* között álló hangban folytak össze, s ezt a források egy részében *o*-val, más részében *u*-val találjuk írva.

Digitized by Google

Ennek ellenében én azt mondom, hogy ama jövevényszavaknak igenis *nem* ismerjük azt az alakját, a melyben nyelvünkbe átjöttek. Ismétlem: nem ismerjük, mert csak *irott* képüket ismerjük, nem a hangzásukat. Csak *betűt* állíthatunk szembe a magyar betűvel, nem hangot, mert a szóbanforgó idegen hangok minemüségét (hangszinét) minden kétséget kizárólag megállapitani nem lehet. Az ó-szlovén *o*-betűs hangról már szóltam. A régi német és az ó-szlovén *u*-betűs hang szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak is hallhatta. Az ó-szlovén *u*-betűs hangra nézve tekintetbe veendő, hogy *o*-val irva is előfordul (pl. *drakunъ* és *drakonъ),* továbbá az, hogy jövevényszavakban az átadó nyelvbeli *u* hangon kívül sok (sőt úgy látszik, a legtöbb) esetben *o*-nak is felel meg, pl. δρόμος — *drumъ,* ἐπίσκοπος — *episkupъ, piskupъ,* ὄξος — *uksusъ* stb. stb. Ebből azt lehet következtetni, hogy az ó-szlovén *u*-betűs hang a kettő között álló, vagyis az egyiknél nyiltabb, a másiknál zártabb hang volt.

A mi a latin szavakat illeti, azokat még kevésbbé fogadhatjuk el döntő bizonyítékokul. Említettem már, hogy az olaszok *u* hangja a magyar *u*-nál nyiltabb, vagyis a mi *u* és *o* hangunk között áll. Ennek nagyon természetes következése az lehetett, s bizonyára az is volt, hogy a magyarok az olaszos *u*-val ejtett latin szavak hangzóját hol *u*-nak, hol *o*-nak fogták föl, és már kezdettől fogva egymás mellett élt az *evangelium, capitulum, talentum, lilium* stb. szavaknak kétféle, azaz *um*-os és *om*-os kiejtése, a melyről későbbi nyelvemlékeinkben a kétféle írásnak sűrű váltakozása kétségbevonhatatlanul tanúskodik. Itt tehát nem későbbi *u* — *o* hangváltozásról van szó, hanem egy idegen hangnak mindjárt az átvételkor történt *kétféle appercipiálásáról.*

Mindezek után kimondhatom, hogy ***a mai nyelv o hangjára nézve sem áll az, hogy az Árpádok korában általában egy teljes fokkal zártabb (u) hangot ejtettek helyette.***

S ha e szerint a mély hangoknak egy fokkal zártabb kiejtéséről szóló eddigi elmélet nem áll, akkor egyúttal elesik az a következtetés is, a melyet belőle a magas hangokra nézve vontak. Ha az *ą* az Árpádok korában nem hangzott általában *o*-nak, s az *o* nem *u*-nak, akkor az *e* sem volt *ë,* az *ö* sem *ü.*

Csak a zárt *ë*-nek *i*-vel írt régi előzőjéről kell néhány szót ejtenem. — Igaz, hogy az Árpádok korában, de még a XIV. században is némelykor *i(y)*-t találunk a mai *ë* helyén, pl. *hig* (hëgy) 1055; *ig, igg* (ëggy) HB.; *ygeb* (ëgyéb) KT. Azonban meg kell jegyeznem, hogy ez az *ë*-nek megfelelő *i* sokkal ritkábban fordul elő, mint az *ą*-nak megfelelő *o*, vagy az *o*-nak megfelelő *u;* és ingadozások is vannak, pl. keg*il*met, keg*ilm*ehel és szer*elm*es HB.; yker-*heeg* (ikër-hëgy) 1249. stb. Az *i (y)* és

Digitized by Google

az *e* betű összecserélésére idegen szavakban is találunk példákat; így *benivolus* (benevolus) Anonymusnál; *Katarene* (Catharinae) 1231; *Emyrico* (Emerico) 1284. S ha még ehhez hozzáveszszük azt, hogy a magyar zárt *ë* az olaszok zárt *ẹ* és *i* hangja között áll, arra a következtetésre jutunk, hogy a *hig, igg, ygeb* stb. szavak *i(y)*-jét nem kell okvetetlenül az *i* hang jelölőjének tartanunk, mert a fönnebbiek szerint könnyen meglehet, hogy a zárt *ë*-t is jelölték vele.

A HB.-ben mindössze öt esetben találunk *i*-t a mai *ë* helyén, ellenben 16 esetben nem *i*-t, hanem *e*-vel jelölt hangot; a mai *mind*-nek megfelelő *mend*(mënd)-ben pedig, a mely tízszer fordul elő, nem hogy zártabb, hanem még nyiltabb a hangzó. Ezek a szám-adatok elég világosan beszélnek a zártabb-hangzós elmélet ellen.

Ezzel végére értem fejtegetésemnek. Remélem, sikerült meggyőznöm olvasóimat arról, hogy *a magyar hangtannak azon sarkalatos tétele, a mely szerint az Árpádok korában a rövid magánhangzók kiejtése a mainál egy fokkal zártabb volt, teljesen tarthatatlan.* Bizonyára voltak, valamint hogy ma is vannak, szavak és szóelemek, a melyekben egyik-másik nyelvjárás a többihez képest zártabb hangot ejtett; de hogy ez a zártabb kiejtés általános lett volna, azt semmi sem bizonyítja.

S ha már most, miután lehullott a szemünkről a hályog, melyet a régiek tökéletlen írása borított reá, tisztábban látva hozzáfogunk a részletek vizsgálatához, meggyőződésem szerint arra az eredményre fogunk jutni, hogy *az Árpádok-korabeli magyar nyelv hangzása a mostanihoz sokkal közelebb állott, mint eddig hittük.*

Folyóiratok szemléje.

1. «A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK» februári (ez évi első) füzetében közölve van Kiss Lajosnak «A rigómezei hadjárat» czímű értekezése, mely a hadtörténelmi bizottság pályázatán jutalmat nyert. Az első közlemény, mely e füzetben olvasható, az elbeszélés fonalát odáig viszi, a mikor Hunyadi János fáradozásai az európai szövetség ügyében meghiúsultak. Az ütközet leírását a második közlemény fogja tartalmazni. — Schikofszky Károly dicséretet nyert értekezésének a czíme: «A pozsonyi hídfő védelme 1809-ben.» Az 1809-ik évben a magyar fölkelő hadsereg vezérkari főnöke, Gomez altábornagy parancsot adott Cholich Pál vezérkari századosnak, hogy azonnal utazzék Pozsonyba s ott egy hídfőt építsen; mert ha az egész osztrák hadsereg a Duna balpartján, az ellenség pedig annak jobb-

Digitized by Google

partján áll, az osztrák hadseregnek, hogy a döntést előidézze, a Dunán végre is át kellene kelni s ez esetre egy hídfő építése ép oly szükséges volt, mintha a hadsereg csupán a tiszta védelemre szorítkozik. Az értekezés első közleménye a hídfő védelmének előzményeit ismerteti. — Kropf Lajos «A török időszámításról» értekezik. Czélja, hogy Knauz Nándor különben kitűnőnek nyilvánított *Kortan*-át e tekintetben kiegészítse. — Dr. Komáromy András «A kanizsai török rablásai» czímen szolgáltat az 1630—1640. évek történetéhez levéltári adatokat. — Bors János «Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1593—1715» czímű tanulmányában azt mutatja ki, hogy Magyarországot és a magyar államot az államfenség legfőbb attribu'umától, a saját nemzeti hadseregétől nem megfosztották, hanem önmaga mondott le róla politikai vakságból, önkéntesen, s ha most nincs neki, csak önmagának tehet szemrehányást. — Ezután «Az ezeréves kiállításról» van részletes ismertetés közölve. — A Hadtörténelmi Apróságok sora a következő: «Gróf Bussi-Rabutin tábornok naplója 1704. október havából», közli Gömöry; «Petky János levele Báthory Zsigmond hadbaszállása felől 1596.»; «A lovasezredek elhelyezése Magyarországban 1726-ban»; «Magas emberek toborzása I. Frigyes Vilmos porosz király számára», közli Illésy János; «Levelek gr. Teleki Sándorhoz hadi hírekről 1742—43»; «Török rabok folyamodása a kamarához»; «Lamberg Ferencz gróf altábornagy a M. Tud. Akadémia tiszteleti tagjául ajánlva», B. O.-tól. — Az Irodalom rovatban Balás György «Az 1866. évi osztrák-porosz háború» és Schönherr Gyula «Hunyadi Corvin János» czímű munkája van ismertetve. — Folyóiratok szemléje és repertorium egészítik ki a füzetet.

2. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. évi február havi füzetének első czikke: Hajdu Lászlónak «Agrárstatisztikánk reformja» czímű, a magyar közgazd. társaság február hó 12-iki ülésén felolvasott értekezése. Erdészetünktől eltekintve, mai agrárstatistikánk korántsem felel meg a hozzá fűzött várakozásoknak. Így őstermelésünk egyes ágazatairól, minők a halászat, vadászat, gyümölcsészet és kertészet, egyáltalán nem, több más irányban pedig csupán szórványosan gyűjtenek adatokat, illetőleg a begyűlt anyagot nem dolgozzák fel rendszeresen. Rendszeres mezőgazdasági adatgyűjtésünk maga, bárha eléggé széles körben mozog, szintén nem áll feladata magaslatán és pedig legfőkép — s ez épen sarkalatos hibája — a begyűlt anyag megbízhatlansága miatt. Mindez okokból értekező agrárstatisztikánk gyökeres reformját tartja szükségesnek olyképen, hogy egyrészt az adatgyűjtés köre terjesztessék ki, másrészt pedig az adatgyűjtés módja javíttassék meg. Ki kellene pedig terjednie az adatgyűjtésnek az összes őstermelésünk körében számbavehető jelenségekre: a népességre, a földre, a termelésre magára, annak eszközeire, a termelést befolyásoló tényezőkre s az azt előmozdító intézményekre. A népességet illetőleg kívánandó, hogy a népszámlálásoknál több súly fektettessék földmívelő

Digitized by Google

népességünk tagozatának tüzetes kitüntetésére; másrészt ide tartoznék a mezőgazdasági munkás-statisztika, melynek egyik főczélja a mozgó munkaerő: a napszámos elem eloszlásának nyilvántartása volna. A földet illetőleg szükséges, hogy annak termő és nem termő terület, valamint művelési ágak szerint való megoszlásáról folytatólag gyűjtessenek adatok, olyképen, hogy a kataszteri adatok az időközi változásokhoz képest nyilvántartassanak. Különös figyelmet kellene e részben — a phylloxera pusztítására való tekintettel — a szőlőterületre fordítani. Az adatgyűjtés e körében volnának továbbá beszerzendők a föld elaprózására, nevezetesen a földrészletek számára, valamint a földbirtok megoszlására vonatkozó adatok. A földdel kapcsolatban, mint annak tartozékai, volnának számbaveendők az épületek, főleg gazdasági épületek, valamint a gyümölcsfák. A termelést illetőleg a főszempontok: a föld kihasználása, a termesztmények, a vetések állása és az aratás. Mai aratási statisztikánknak legfőbb hibája, hogy adatai elnagyolt becslésen alapulnak; szükséges volna tehát, hogy a becslés lehetőleg kis területekre vonatkozólag ejtessék meg. A bevetett terület ez okból legczélszerűbben parczellák szerint volna kimutatandó, vagy legalább is dűlők szerint felbecsülendő; hasonlóképen a termés felbecslése nem politikai járásonként, hanem község vagy községcsoportonként volna megejtendő; ellenben már az aratási kilátásokról, a termények minőségéről, a felhasznalt vetőmagról járásonként lehetne gyűjteni az adatokat. A termények számát illetőleg azonban az adatgyűjtés jelentékenyen ki volna bővitendő és nemcsak a mag, hanem a szalmatermés is ki volna mutatandó; de adatokat kellene gyűjteni a trágyázásról, valamint a nádasok terméséről, a bor, a gyümölcs és a kertészeti termelésről is. A termelés eszközei között első helyen a haszonállatok és a gazdasági gépek és eszközök állanak; ezekre nézve részletes összeírást kell követelni, az utóbbit kombinálva az üzemek nagyságával és az állatösszeírással. A termelést befolyásoló tényezőket illetőleg, a minők az elemi csapások, a piaczi árak, az állatvásárok, a napszámbérek, ma is eléggé megfelelő statisztikával bírunk. A termelést előmozditó intézmények sorában a meteorologiai följegyzések, az árvízmentesítés és talajjavítás, az állategészségügy, a település, a gazdasági tanintézetek, a különféle kisérleti és egyéb állomások tekintetében a ma is eléggé bőven gyűjtött anyag egyöntetű, rendszeres feldolgozását kell kivánni. Lényegesebb reformok volnának teendők a mezőgazdasági hitelügy terén, a földbirtok megterheltetésének évi forgalma tárgyában a ma is folyó adatgyűjtés, úgy az adatok megbízhatóbbá tétele, mint nagyobb részletessége végett újjáalakítandó volna; a földbirtokon tényleg nyugvó kölcsönteher kiderítése végett ellenben talán legczélszerűbben a jövedelmi pótadó kivetésekor történt teherbevallások alapján volna a felvétel eszközlendő. Átalakítandó volna még a birtokforgalomra vonatkozó adatgyűjtés. Ellenben az adatgyűjtés körébe újon bevonandók volnának a földár- és földbérviszonyok; a

Digitized by Google

mezőgazdasági czélokat szolgáló szövetkezetek, a gazdasági és egyéb szakegyesületek, a fa- és szőlővessző-iskolák, valamint általában a mezőgazdasági kisebb haszonvételek. Ily nagytömegű adatgyűjtés természetesen a maga egészében nem volna évről-évre ismételhető, elég volna ezt az adatok egy bizonyos körére, nevezetesen a termelés körére szorítani, a vetésterület kivételével, a melynél elegendő volna az öt-öt évenként való adatgyűjtés. Az adatok másik része azonban, minők a birtokeloszlás, a gazdasági üzemstatisztika, a részletes állatszámlálás stb., csak hosszabb időszakonként ismétlődő nagy census-szerű felvételek alkalmával gyűjtetnének, minő épen a földmívelési kormányunktól az utóbbi évek folyamán előkészített 's közelebb foganatosítandó nagy agrárstatisztikai munkálat. Az adatszolgáltatás organumait illetőleg legczélszerűbb volna, ha azt, mint eddig, legnagyobbrészt a községi elöljárók végeznék, azonban az érdekelt felek meghallgatása mellett; a becslési adatokat azonban leghelyesebben a mezőrendőri törvényben községenként szerveztetni rendelt mezőgazdasági bizottságok szolgáltatnák a járási bizottságok felülvizsgálata mellett. Szükséges volna azonkívül, hogy a központ lehetőleg szóbeli utasítással lássa el, úgyszólván kitanítsa az adatszolgáltatókat és felettük helyszíni vizsgálatok útján ellenőrzést gyakoroljon. — Következik L e n d v a y S á n d o r értekezése a «Tőzsdeadóról», mely a fönt nevezett társaság január 29-iki ülésén olvastatott fel. A tőzsdeadó megítélésében kizárólag az adópolitika szempontjából kell kiindulni. Az állami szükségletek fokozásának szüksége, másrészt a fennálló adórendszerek hézagainak pótlása, az adóteher aránylagosabb megoszlásának előmozdítása lehetnek egyedül a döntő szempontok. És tényleg mindenütt, a hol az utóbbi években a tőzsdeadót meghonosították, azt kizárólag adópolitikai rendszabálynak tekintették. Értekező e szempontból tüzetesen ismerteti a német, osztrák és franczia tőzsdeadók keletkezését és szervezetét. Ausztriával fennálló vám- és kereskedelmi szerződésünk főleg az osztrák példa követésére utal. E példa nyomán nálunk is az adóztatás a megkötött tőzsdei ügyletek teljesítésére volna alapítandó, az adómentesség elvileg kizárandó és csakis az állampapirokra nézve kötött kisebb ügyleteknek volna alacsonyabb adótételben kedvezmény adandó. Az adótétel nagysága különben igen lényeges elvi kérdés. Bizonyos, hogy az adótételnek magasnak lennie nem szabad, mert az, mint a kereseti adónál látjuk, indok az adó kijátszására. A leszámolásra kötött tőzsdei ügyletek utáni adó beszedését azonképen, mint Bécsben történt, de sőt esetleg az árúüzleti leszámolást is rábizhatjuk a (budapesti) giro- és pénztáregyletre, melynek létrejötte különben is egy lényeges előfeltétel volt arra, hogy a tőzsdeadó behozatala egyáltalán napirendre kerülhessen. A tőzsdei forgalom nemzetközi vonatkozásai miatt intézkedéseket kellene a törvénybe fölvenni a külfölddel való forgalom megadóztatása tárgyában. E tekintetben az osztrák törvény hiányos; azon túlmenő rendelkezések

Digitized by Google

volnának tehát teendők, de lehetőleg Ausztriával egyetértőleg. De egy más irányban is túl kellene menni az osztrák törvény rendelkezésén. Az kizárólag az értékpapirok forgalmát adóztatja meg, míg a gabona- és terményüzletet, mely ott gyöngébb, érintetlenül hagyja, nálunk, hol megfordítva áll a dolog, nincs ok, a miért ez ne vonatnék az adóztatás alá. Fontos kérdés azonban az adóáthárítás, mennyiben foglalhat az helyet s nem veszélyezteti-e az adó czélzatát? Az áthárítás kétségkívül meg fog történni és az értéktőzsdén a legtöbb esetben egyenesen elő fogja mozdítani a törvénynek a kereseti adó hiányainak kiegészítésére irányuló czélzatát és másrészt csökkenteni fogja a kettős megadóztatás veszélyét. Másként áll a dolog a gabona- és terményüzletnél, s itt az áthárítás hátrányaival szemben a német törvény példájára mindenesetre az oly ügyleteket, a melyeknél az árúk a szerződő felek egyikének belföldi termesztményei, az adó alól mentesítendők volnának. A mi a kibocsátási vagy értékpapir-bélyegadót illeti, a melynél maguk az értékpapirok szolgálnak az adóztatás tárgyául s a mely adó a tőzsdeadók egy másik eleme, úgy az már régóta fennál nálunk is, ez adóknál azonban a fokozatos bélyeg helyett a százalékos kulcs volna alkalmazandó. — Az «*Irodalmi Szemlé*»-ben x. y. Matlekovics Sándornak az országos keresk. és iparcsarnokban a tőzsdeadóról tartott felolvasását, dr. Berényi Pál Trautmann Henriknek a kereskedelmi könyvvitelről írt tankönyvét ismerteti, a «Külföldi Folyóiratok Szemléjé»-ben Fenyvessy Ferencz az «Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik» egy a német baleset-biztosítás kiterjesztését és reformját tárgyazó czikkét mutatja be. — A «*Statisztikai Értesítő*»-ben Pólya Jakab Az Egyesült-Államok 1890. évi censusának főbb eredményeit, Hajdu László a bajorországi gazdasági egyesületek müködését és Magyarország 1892. és 1893. évi tűzkárait ismerteti. — A füzetet négy oldalra terjedő «*Könyv-Szemle*» és a Magyar Közgazdasági Társaság *Értesítője* zárja be.

3. «A MAGYAR NYELVŐR» III. füzetében Zolnai Gyula a Königsbergi töredék újabban fölfödözött szalagjait veszi beható nyelvészeti vizsgálat alá. Megállapítja a lehető helyes olvasását es az eredeti kiejtést a már előbb ismert KT. s más e korbeli nyelvemlékek alapján. Fölsorolja jelentősebb szavait, s összeállítja nevezetesebb hangtani és alaktani sajátságait, végül arra az eredményre jut, hogy valószinűleg latinból van fordítva s minthogy kétségtelenül verses maradványnak látszik, bizonyára valami latin egyházi énekben kell az eredetijét keresnünk. — Tóth T. Albin az ‚alanytalan mondatokról' értekezik E szerkezetnek három főosztályát különböztethetni meg: 1. kimaradhat az alany, ha fölösleges volna kitenni; ez leggyakoribb a közönséges beszédben; 2. az alany néha ki sem fejezhető, különösen az u. n. személytelen kifejezésekben, a mennyiben a cselekvő személyt vagy dolgot nem ismerjük; s végül 3. az alany ki is van fejezve meg nincs is, a mennyiben valamely értelmi szerkezet folytán

átalakulva jelenik meg. — Szilasi Móricz a magy. *igen*: valde, nimis szó ugor rokonságát állapítja meg, s megfelelőjét a vogul *jäni*: nagy, (töve *jänχ*) szóban látja, ellentétben Budenzzel, a ki ezt a magy. *nő-*. *növ-*ige rokonságához sorozta, míg az *igen* szót az *egész* szóval rokonította. — Melich János folytatja a német vendégszók kimutatását; e sorozatból érdekesebbek: *cábár, cécó, cégér, céh, ciha, cinkos, coki. cövek, cuvag, cváncigol* sat. — Kiss Ignácz Faludi Ferencz nyelvének sajátságait ismerteti folytatólagosan. E részben a határozók és ragok sajátos használatáról szól. — Az Irodalom rovatban Bartha József a Zolnai szerkesztésében megjelent ‚Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig' czímű akadémiai kiadványt bírálja. Elismeréssel szól a nagy szorgalommal és alapos tudással készült műről, mely világos képét adja a könyvnyomtatás előtti korból való nyelvemlékeinknek s magyar nyelvnek. Kiválóan becses és értékes a szerkesztőnek a könyv elé csatolt értekezése a régi magyar nyelvről, a mely nyelvtörténeti tényeken alapuló szabályokat ád arra nézve, hogy miként kell a codexek elavult nyelvét helyesen olvasnunk, hogyan hangzott abban a korban a magyar nyelv. A bíráló főképen ez úttörő szabályokra tesz pótló, itt-ott javító megjegyzéseket. — A szerkesztő válaszol a hozzáintézett vitás nyelvészeti kérdésekre: 1. *egyszerűek* v. *egyszerűk?* 2. a német nyelvben csak 1100 vendégszó van? 3. minő határozó a *háromszor?* 4. hogy kell helyesen írni: *ugorka* v. *uborka?* Czeczkó Antal nyelvtörténeti adatokat közöl Simai Kristóf ‚Váratlan vendég' czímű színművéből. Tájszótarlózat Simonyi Zsigmond gyűjteményéből.

4. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei XXV. évfolyamának első füzetében Simonyi Zsigmond szerkesztő «*Mondattani vázlatok*» czím alatt azon kutatásai eredményeinek kezdi meg közlését, melyek a magyar mondattan terén eddigelé megjelent két főmunkájának «A Magyar határozók» és «A Magyar Kötőszók» keretén kívül esnek. Az első közlemény a *hiányos mondatokat* tárgyalja. — A magyar összehasonlító nyelvészet köréből való Szilasi Móricz «*Vogul Szójegyzék*» czímű közleménye. Bizonyára sok időbe telik még, míg egy teljes vogul szótár birtokába juthatunk. Nemcsak azért, mert az ilyen munka megírására több év szükséges, hanem pénzviszonyaink miatt is, a melyek miatt még a hátralevő vogul szövegek kiadására is várakozni vagyunk kénytelenek. Ámde bizonyos, hogy a megjelent három kötet vogul népköltési gyűjtemény nemcsak néprajzi, de legkivált nyelvészeti tekintetből is rendkívül becses tartalmú és misem kivánatosabb, mint hogy nyelvészeink minél behatóbban foglalkozzanak vele. Hogy pedig e szövegek beható tanulmányozásából hány homályos kérdés nyerhet felvilágosítást, azt egyelőre még csak sejteni sem tudjuk. Ezért vállalkozott szerző addig is, míg a vogul szótár elkészülhet, Munkácsi eddigi kiadványainak szótári feldolgozására, kivéve azon halászati műszókat, melyek az «Ethnographia» folyóiratban jelentek

Digitized by Google

meg. A szójegyzék megjelent része az *a. ä, e. k. x. χ* szókezdős adatokat tartalmazza. – Zolnai Gyula a budapesti egyetemi könyvtárnak egyik *XVI. századbeli latin codexében talált magyar glosszákat* ismerteti. E codex azon szempontból is érdekes, hogy ugyanazon szabályokat foglalja magában, melyeknek magyar fordítását a XV. századi Birk-Codexben bírjuk. — Simonyi Zsigmond *«Szláv szavaink eredetéhez»* czímen Uhlenbeck leideni nyelvésznek (az Archiv für slavische Philologie egyik újabb füzetében megjelent) «Die germanischen Wörter im altslavischen» tanulmányából közli azokat a szavakat, melyek a szlávból a magyarba is átkerültek. Itt látjuk, hogy magy. *baraczk* = ószl. **bresky* = ófelném. *pfersih* = olasz **persica, pesca* = latin *persicum malum* «perzsa alma» | *kenéz* (*Kenézi, Kinizsi*) = ószl. *kŭnęgŭ, kŭnędzi* – germ. *kuninga* (*könig*) | *szombat* = ószl. *sąbota* = ófn. *sambaztac*; v. ö. rabbinikus-zsidó *Sambation*. «Sabbatfluss», perzsa. *šamba* «szombat» stb. | *vitéz* = ószl. *vitęzi* = óész. *víkingir*. — Munkácsi Bernát *«Végszó a ‚nap' és ‚vidra' magyarázataihoz»* czikkében védelmezi e szókra nézve kifejezett régibb véleményét, minek kapcsán kimutatja, hogy az urali ugor nyelvekben, valamint a napot «fejedelemasszony»-nak, úgy a holdat «fejedelemnek» nevezik s egyszersmind utal a permi népek műveltséghatásának nyomaira az ugorok mythologiájában. — Prikkel Márián a *hajnal* szónak eredetére nézve közöl újabb véleményt, mely szerint ennek végzete a *reggel, holval, estve, nappal* alakokban mutatkozó **val* (– finn *valo* «lux, splendor»), előrésze pedig egy **hajon*-féle «splendere» jelentésű igének kopott végzetű nomen verbale alakja. E szómagyarázat tudományos értékéhez fűz Munkácsi Bernát néhány tájékoztató megjegyzést *«A hajnal szó újabb etymologiájához»* czímen. — Az ismertetések rovatában Balassa József és Pecz Vilmos *John Ries «Was ist Syntax?»* művéről közölnek beható birálatokat. — Szinnyei József Dr. *Joos J. Mikkola «Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen»* művének eredményeiről nyújt tájékoztatást. — Zolnai Gyula *Borovszky Samu*-nak *«A honfoglalás története»* czímű művéről elismeréssel emeli ki, hogy világosan, vonzón, műgondra valló előadásban beszéli el nemzetünk eredetét s viszontagságait a mai magyar haza megalapításáig s fölhívja a figyelmet különösen a benne nagy számmal található *helynévmagyarázatok*-ra, melyekhez egyszersmind néhány észrevételt fűz. — Goldziher Ignácz *az arab nyelvjárások legújabb irodalmát* s a szinai félsziget sz. Katalin klastromában talált nagybecsű szyr codexeket tárgyaló *«Studia Sinaitica»* czímű kiadványt ismerteti. — Balassa József *Ferdinand Mentz, Bibliographie der deutschen Mundartenforschung* művét mutatja be. — Melich János *Asbóth Oszkár*-nak *«A szláv szók a magyarban»* czímű értekezését és dr. *Giesswein Sándor*-nak *«Az urali nyelvek helyhatározói demonstrativ elemeiről»* szóló tanulmányát mutatja. — A «Kisebb közlések» sorában Szilasi Móricz

Digitized by Google

a finn-ugor társaság közgyűlés jelentéseiből ad rövid kivonatot és *Whitney*-nek a *szórványos és részleges hangváltozásról* való nézetét fejtegeti, összehasonlítva ezt *Setälä Emil*-nek ugyane tárgyra vonatkozó nézetével. — Simonyi Zsigmond a *Königsbergi Töredéknek* újabban fölfedezett részeihez közöl újabb olvasatokat s egyébnemű megjegyzéseket. Ugyancsak ő kimutatja, hogy a *hold föld* kifejezés előrésze azonos a régi *holdá* (holdá kelve, holté kelve) «holnap» szó tőjével, melynek jelentése «reggel, hajnal» lehetett s mint ilyen a «luna» jelentésű *hold* változata. Találó analogiák: a ném. *morgen*, tót *jutro*, horv. *jutro zemlje* «hold föld». (*jutro* tkp. «reggel»). — Tóth Rezső *a magyar nyelv latin elemeihez* járul újabb adalékokkal. — Melich János a XVII. századbeli *Tröster János* jelentőségét a magyar nyelvtudomány történetében helyezi jobb világításba. Ugyancsak ő magyarázza a Schlägli és Beszterczei szójegyzék *kotorgárt* «scutum» adatát a cseh *kotrkál*, *kotrgál* (= latin *quadrigale* «négyszögű pajzs») alapján. — Réthei Prikkel Marián, Simonyi magyarázatával szemben, a *panyóka* szót a *ponyva* kicsinyítő képzésének tartja, főkép Kassainak hegyaljai *ponyóka* följegyzésére támaszkodva. Ugyancsak e füzetben jelent meg az 1894-iki *könyvészet* a magyar, ugor s más altaji nyelvek, továbbá a szláv, germán, román, latin, görög, sémi nyelvek s az általános nyelvtudomány megjelent több termékére vonatkozólag.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A III. kötet első czikkében Vári Rezső «a classica-philologia módszeresítését hazánkban» tárgyalja. E czélra kifejti a philologia fogalmát s encyclopaediáját és kijelöli nemzetközi feladatait, mire hazai míveltetését és feladatait vizsgálja. Ez utóbbiak közül első sorban a következőket jelöli meg, melyeket nekünk kell megoldanunk: a magyar vonatkozású byzantinus munkák kiadását, a magyarországi latinság nyelvtanát és szótárát, a pannoniai és dáciai városok monographiáját, a magyarországi latin bölcsészet történetét, a hazai humanismus tárgyalását. Tehát van feladat elég, de nagy baj, hogy a magyar ifjú a classica-philologiával ez idő szerint nem képes megismerkedni, mert tudományos irodalmunk e szempontból a legfontosabb eszközök híjával van. Így nincsen görög-magyar szótárunk, nincsen kommentált Homérosunk, latin stilisztikánk, római irodalomtörténetünk stb. Mit tegyen a magyar kezdő philologus addig, míg a sürgetett kézikönyvek rendelkezésére nem állanak? E kérdésre második czikkében fog szerző felelni. — Krajcsovics Soma a Zrinyiász vallás-erkölcsi eszméit fejtegeti, de ezúttal terjedelmes tanulmányának csak eleje van közölve. Zrinyi nemes, hazafias erényekben teljes lelke tükröződik vissza az eposz eszméinek gazdagságában, tisztaságában, magasztosságában. A mű tárgya a kereszténységnek és mohammedanismusnak harcza. Az Isten haragja, a megváltás munkája, az Isten megengesztelődése szerkezetileg is a mű három részének irányvető eszméi. — Egy következő, latinul

Digitized by Google

írt kis czikkében Hegedűs István némely helyreigazitásokat tesz Incze Béninek az előző füzetben közzétett, a történeti infinitivus eredetével és lényegével foglalkozó dolgozatára. — Ifj. Reményi Ede befejezi a Milton eposzaiban található leírások beható tárgyalását. E rendkívül gazdag és sokoldalú képzelemről tanúskodó leírásokban Milton magasztos gondolkozású, csaknem minden subjectivitásból kivetkezett megfigyelőnek bizonyul, a milyenné válik a lángelme, ha egy hosszú, tettekben, tanulmányokban és tapasztalatokban gazdag élet alkonyán testi vaksággal sujtatik és csupán szellemi alkotásaiban és az isteni gondviselésben keres és talál vigasztalódást. — A hazai irodalom rovatában Hegedűs István nagy elismeréssel nyilatkozik Kacskovics Kálmán Plutarchos fordításáról, melyet, nehány csekélyebb jelentőségű tévedés leszámításával, igen sikerült munkának mond, melylyel a szerző teljesen hivatottnak bizonyította magát a teljes Plutarchos lefordítására. Szintén kedvező ítéletet mond Kardos Albert Kalmár Elek magyar olvasókönyvének II. kötetéről, ellenben ugyanazon szerzőnek magyar nyelvtanát paedagogiai szempontból teljesen eltévesztettnek mondja. Szerző szerinte jelesen érti tárgyát, szeret a nyelv mélyébe hatolni, eredeti gondolkodó fő, búvárlatokba mélyedő elme; de iskolai szempontból hasznavehetetlen könyvet írt, mely eddig megjelent két részében 905, nagyrészt a lehető elvontabb stilusban megfogalmazott szabályt tartalmaz, tele van eddigelé teljesen ismeretlen nyelvtani kategoriákkal és szokatlan műszavakkal, belemerül még a nyelv philosophiájába is, és általában annyi anyagot hord össze, hogy azt az ifjúság mai tanterveink keretében sem feldolgozni, sem megemészteni nem képes. — A külföldi irodalom rovatában Pozder Károly behatóan ismerteti Müller Miksának «Theosophy or psychological religion» czím alatt legújabban megjelent Gifford fölolvasásait, melyekben a nagy nyelvész az objectiv Isten és a subjectiv lélek egységének fölfedezését tárgyalja. — A philologiai programm-értekezések sorából Zsoldos Benő kedvezően ismerteti Ledniczky Ipolynak «Alkibiades és kora» czímű értekezését, melyben a periklesi korszaknak eléggé tiszta képét, szabatos, tömör rajzát találhatni. De a dolgozat czíme helytelen, félrevezető; «Athén Alkibiades korában» talán jobban felelne meg tartalmának? Kevésbbé kedvezően ítél Heinrich Gusztáv Szakal Károlynak a Faustmonda keletkezését és legrégibb prózai feldolgozásait tárgyaló, különben vonzóan és ízléssel írt dolgozatáról, mely nemcsak hogy eredetiség és önállóság tekintetében nagyon kifogásos, de még nem is áll a tudomány jelen szinvonalán, a mennyiben szerzője a Heinrich G. Fausttanulmányai (M. Tud. Akadémia könyvkiadóvállalata) óta (1888) megjelent gazdag és értékes irodalmat nem vette kellően figyelembe. Ismertetése végén utal a bíráló a német Faust-drámának viszonyára a Marlowe Kristóf tragédiájához, mely viszonyt újabban több meg több oldalról úgy fogják fel, hogy a német darabot függetlennek

Digitized by Google

tekintik az angol tragédiától. — Következik a «Kérdések és feleletek» új rovata és vegyes közlemények. Ezekben legérdekesebb Lehr Vilmos kis czikke, melyben arra figyelmeztet, hogy Jókai Mórnak «Mire kell a fűmag» czímű geniálisan elmesélt legújabb kis elbeszélése (Meséskönyv, 1894.) lényegében nem egyéb, mint az ephesusi matróna világhírű története, melyet nálunk a Hét mester történetének 1573-iki magyar fordításából és Verseghy Ferencznek «Szentesiné» czímű költői elbeszéléséből ismert a magyar közönség. Heinrich Gusztáv kérdésére kijelentette Jókai, hogy az ephesusi matróna történetét ugyan régóta ismeri, de kérdéses kis elbeszélése megírásakor távol sem gondolt reá. A szerkesztőség e tényből azt a helyes tanulságot vonja le, hogy «az összehasonlító irodalomtörténeti kutatás terén még a nagyon tetszetős egyezéseket is a legnagyobb óvatossággal és inkább több, mint kevesebb kétkedéssel kell megitélnünk». — Hazai és külföldi könyvészet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-sö (nyelv- és széptudományi) osztály **harmadik** ülése.

1895. márczius 4-én.

Zichy Antal t. t. és osztályelnök elnöklete alatt, jelen voltak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Goldziher Ignácz, Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Volf György r. tt. — Asbóth Oszkár, Kúnos Ignácz, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Szigeti József, Szinnyei József, Télfy Iván. — Más osztályokból: Fejérpataky László, Heller Ágost, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt., Czobor Béla, György Endre, Nagy Gyula, l. tt. Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

52. Télfy Iván l. t. előadja «Két újgörög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan» czímű értekezését. — Birálatra adatik.

53. Szinnyei József l. t. arról értekezik: «Hogyan hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában».

54. A jegyzőkönyv hitelesítésére az elnök Heinrich Gusztáv r., és Szinnyei József l. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály **harmadik** ülése.

1895. márczius 11-én.

Pulszky Ferencz t. tag és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: B. Radvánszky Béla, Tisza Kálmán t. tt Hampel József, Hegedűs Sándor, Jakab Elek, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. Bubics Zsigmond, Czobor Béla, Concha Győző, Csaplár Benedek, Kőrösi József, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Pólya Jakab, Pulszky Ágost, Réthy László, Téglás Gábor l. tt. — Más osztályokból: B. Eötvös Loránd elnök, Zichy

Digitized by Google

Antal tt., Gyulai Pál, Heller Ágost, König Gyula, Szász Károly, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt. Plósz Pál, Schenek István, Szinnyei József l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

55. Bubics Zsigmond l. t. felolvassa «Esterházy Pál gróf Mars Hungaricus»-a czimű székfoglaló értekezését.

56. Téglás Gábor l. t. bemutatja: «A limes dacicus keleti két Küküllő-Olt közti szakasza» czímű tanulmányát.

57. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Vécsey Tamás és Hampel József r. tagokat kéri fel.

TIZENKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1895. márczius 18-án.

Than Károly r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkolyi Miklós t. t., Entz Géza, B. Eötvös Loránd, Frőhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt., Bedő Albert, Daday Benő, Inkey Béla, Kherndl Antal, Klein Gyula, Lipthai Sándor, Mocsáry Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór. Schenek István, Schmidt Sándor, Zipernovszy Károly l. tt. Más osztályokból: Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

58. Kherndl Antal l. t. «A függő hidak gerendáinak graphikai elméletéről».

59. Istvánffy Gyula mint vendég: «A leydeni Clusius-codex bemutatása».

60. Fuchs Károly részéről: «A mechanikai munka képzésének új módjáról» előterjeszti Frőhlich Izidor r. t.

61. Korda Dezső részéről: «Egy szén fogyasztó thermochemiai elemről,» előterjeszti Szily Kálmán r. t.

62. A jegyzőkönyv hitelesítésére Frőhlich Izidor r. és Kherndl Antal l. tagok kéretnek fel.

TIZENHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Negyedik összes ülés.

1895. márczius 19-én.

B. Eötvös Loránd akad. elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Vámbéry Ármin, Zichy Antal t. tt. — Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, König Gyula, Pauer Imre, Schvarcz Gyula, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György r. tt. — Acsády Ignácz, Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Bánóczi József, Csánky Dezső, Csengeri János, Fayer László, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Pasteiner Gyula, Pólya Jakab, Pulszky Ágost, Rados Gusztáv, Szinnyei József, Télfy Iván l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

63. Heinrich Gusztáv r. t., mint a **gr. Teleki drámai pályázat** bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1894. évi pályázatról, mely szerint a «Bosnyák Anna» czimű, «Rediviva» jeligéjű, öt felvonásos szomorújátéknak javasolja a jutalom kiadását. — Az Akadémia a javaslatot elfogadja. A felbontott jeligés levélből **Prém József** neve tünt elő, kinek is a jutalom kiadatik.

64. Csengery János lt., mint a **Farkas-Raskó költeményi**

Digitized by Google

pályázat bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1894. évi pályázatról, mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

65. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés leveleinek elégetésére Némethy Géza és Rados Gusztáv l. tagokat kéri föl. kik is még az ülés folyamán bejelentették, hogy megbízatásukban eljártak.

66. Főtitkár bejelenti **Rawlinson Creswicke Henrik k.** tagnak a nagyhírű angol archaeologusnak márczius 5-én továbbá **Cantu Caesar** k. tagnak, az olasz nagy történetírónak márczius 11-én bekövetkezett elhunytát s indítványozza, 1. hogy az I. illetőleg II. osztály hivassék fel emlékbeszédek tartása iránti határozatra. 2. Milano városának és a Società Storica Lombardának, a melyek Cantu Caesar haláláról gyászjelentést küldtek, fejeztessék ki külön átiratban az Akadémia részvéte. — Elfogadtatik.

67. Főtitkár indítványozza, hogy **Bunsen Róbert**-nek, az Akadémia legrégibb k. tagjának, a ki e hó 31-kén tölti be 85-ik évet, s a kinek annyi tanítványa foglal helyet sorainkban. fejezze ki az Akadémia őszinte szerencse kivánatait. — Elfogadtatik.

68. **A M. Mérnök- és Építészegylet** meghívja a m. tud. Akadémiát a márczius hó 26-án **Vásárhelyi Pál** egykori híres magyar mérnök évszázados születése alkalmából tartandó ünnepélyére. — A meghívás köszönettel vétetik, s az ünnepélyen az Akadémiát az Elnök úr vezetése alatt megjelenő tagok fogják képviselni.

69. **A rigai Naturforscher-Verein** meghívja az Akadémiát április 8-án tartandó 50. éves jubileumára. — Üdvözlő sürgöny fog küldetni.

70. Budapest székesfőváros tanácsa, a Nm. m. kir. Belügyminiszter úr fölhívására, kérdést intéz az Akadémiához: nem lenne-e hajlandó a velenczei városi temetőben nyugvó **Mircse János**, magyar történetbuvár sírhely jogosítványának meghosszabbításáért járó 100 lira díjat befizetni? — A Történelmi Bizottság előterjesztésére a fenti összeg utalványoztatni fog.

71. Az I. osztály Hegedűs István egyetemi tanár részére engedélyt kér, hogy értekezését az aprilisi ülésen személyesen olvashassa fel. — Megadatik.

72. A III. osztály indítványozza, hogy a «Canadian-Institute» és a «torontói Astronomical aud Physical Society» részéről javasolt újításhoz, mely szerint a nap 1901. január 1-től kezdődőleg, mind a közéletben, mind a csillagászatban és tengerészetben éjfélkor kezdődjék s 0-tól 24 óráig egy folyamatban számíttassék — az Akadémia jelentse ki hozzájárulását. — Elfogadtatik.

73. A Történelmi Bizottság fölkéri az Akadémiát, eszközölné ki, hogy dr. **Váczi Rezső** főgymn. tanár, a vatikáni Leo Sapiens-codex tanulmányozása czéljából, 1896. január 1-től május 1-ig terjedő szabadságot nyerhetne. — Fölterjesztés fog tétetni a Nm. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumhoz.

74. A könyvtár részére megküldettek: *a)* A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium 23-ik jelentése a közoktatás állapotáról; *b)* A m. folyók vizállásáról szóló VIII-ik kötet. — Köszönettel vétetnek.

75. Főtitkár bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul vétetik.

76. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Heinrich Gusztáv és Csengeri János l. tagokat kéri föl.

Digitized by Google

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Tagsági kijelölések.

I.

Az I-ső osztály *A)* — nyelvtudományi — *alosztályának* kijelölő-bizottsága (Vámbéry Ármin t., Heinrich Gusztáv r., Thewrewk Emil r., Asbóth Oszkár l., Szinnyei József l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján, a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

Az üresedésben lévő *négy* levelező tagsági helyre **PETZ GEDEON** germanistát, **ZOLNAI GYULA** magyar philologust, **BALASSA JÓZSEF** magyar philologust, **HEGEDŰS ISTVÁN** class. philologust jelöli ki

II.

Az I-ső osztály *B)* — széptudományi — *alosztályának* kijelölő-bizottsága (Zichy Antal t., Beöthy Zsolt, Szász Károly, r., Berczik Árpád, Vadnay Károly lev. tt.) a hozzá áttett tagajánlások alapján következő kijelölést terjeszti az osztály elé:

Az üresedésben levő *egy* levelező tagsági helyre kijelöltetett első sorban **RÁTH GYÖRGY**, a magyar irodalomtörténet és könyvészet buzgó művelője, másod sorban **NÉGYESY LÁSZLÓ**, irodalomtörténeti író.

III.

A II. oszt. *A) alosztályának* kijelölő-bizottsága (Hajnik Imre, Schvarcz Gyula, Plósz Sándor rendes, Pulszky Ágost, Concha Győző lev. tagok) a hozzá utasított tagajánlatok alapján, a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

Levelező tagokul: **BOKOR JÓZSEF**, phil. és paedagógiai írót; **EDVI ILLÉS KÁROLY**, jogtudományi írót: **NAGY ERNŐ**, államtud. írót és **SZATHMÁRY GYÖRGY**-öt, mint a magyar kultuszpolitika buzgó munkását jelöli ki.

Digitized by Google

IV.

A II. oszt. *B) alosztályának* kijelölő-bizottsága. (Pulszky Ferencz t., Pauler Gyula, Thaly Kálmán r., Czobor Béla, Marczali Henrik l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján kijelölte:

1. *Rendes taggá:* **THALLÓCZY LAJOS** l. tagot, történetírót.

2. *Levelező tagokká:* **BÉKEFI REMIG, KOMÁROMY ANDRÁS** történetírókat, és **WOSINSZKI MÓR**, archaeologust.

V.

A III. oszt. *A)* — mathematikai, physikai, chemiai, technikai — *alosztályának* kijelölő bizottsága (Konkoly Miklós t., Fröhlich Izidor r., Heller Ágost r., Kherndl Antal l. és Lipthay Sándor l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

Az üresedésben lévő levelező tagsági helyekre **KÖVESLIGETHY RADÓ** astronomust, **SCHULEK FRIGYES** országos hírnevű építészt jelöli ki.

VI.

A III. oszt. *B)* — természetrajzi, földmívelési és orvosi tudományok — *alosztályának* kijelölő-bizottsága (Entz Géza r., Högyes Endre, Thanhoffer Lajos r., Bedő Albert, Klein Gyula l. tagok) a hozzá áttett tagajánlatok alapján, a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

Az üresedésben lévő *levelező* tagsági helyekre: **BÓKAY ÁRPÁD** orvostudományi írót, **TORMAY BÉLA** gazdasági írót, gróf **HALLER BÉLA** zoologust és **ISTVÁNFFY GYULA** botanikust jelöli ki.

Digitized by Google

Körlevél

a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

— ✱ —

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1895. évi LV. **nagygyűlés** napjait következően tűzte ki:

I.

Május 7-én, kedden délután 5 órakor az **osztályok ülései.**

Tárgyak:

a) A pályázatok eldöntése. — *b*) Új pályázatok kihirdetése. — *c*) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra.

A II. osztály javaslatot tesz a nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom odaítélése iránt.

II.

Május 8-án, szerdán délután 4½ órakor **nagygyűlési elegyes ülés.**

Tárgya:

Elnök és másodelnök választása.

III.

Május 8-án, szerdán délután 5 órakor **nagygyűlés**.

Tárgyak:

a) Az ünnepélyes közülés programmjának bemutatása. — *b*) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról. — *c*) A jutalmat nyert pályamunkák jeligés leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése.

IV.

Május 9-én, csütörtökön déli 12 órakor az **Igazgató Tanács ülése.**

V.

Május 10-én, pénteken délután 5 órakor **tagválasztó nagygyűlés.**

Tárgyak:

Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása.

VI.

Május 12-én, vasárnap délelőtt **ünnepélyes közülés.**

Budapest, 1895. április 7-én.

Elnöki megbízásból:
Szily Kálmán,
főtitkár.

Digitized by Google

Megjelenik minden hó 15-én három-négy ívnyi tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő s kiadó hivatal a Magyar Tudom. Akadémiában.

VI. KÖTET. 1895. Május 15. 5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1894-ben.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1894. január 8-ától 1894. deczember 17-ig bezárólag 2 ünnepélyes ülése, 27 nyilvános osztályülése, 11 összes ülése és 2 igazgatósági ülése, tehát összesen: 42 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis **Nyelv- és Széptudományi osztály** nyolcz nyilv. osztályülést és kilencz zárt ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken 11 akadémiai tag és két vendég olvasott föl 20 értekezést, melyekből az irodalom és művészet körébe esik: 9, a nyelvtudományéba: 11.

Az irodalom és művészet köréből értekeztek: január 8-án CSENGERI JÁNOS l. t. «Homeros poetikája» czímű székfoglalóját olvasta fel (megjelent a *Budapesti Szemle* 77. kötetében. Kivonata pedig az *Értesítő* 56. füzetében). Február 5-én HEGEDŰS ISTVÁN mint vendég «Lucretius Carus» czímű értekezését olvasta fel (megjelent az *Athenaeum* 1894. évfolyamában Kivonata az Értesítő 51. füzetében). Márczius 5-én ZICHY ANTAL t. t. KOVÁCS FERENCZ-nek az 1843/44-iki országgyűlés kerületi üléseiről kiadott munkáját ismertette (megjelent a *Budapesti Szemle* 78. kötetében. Kivonata az *Értesítő* 52. füzetében). SZINNYEI JÓZSEF l. t. fölolvasta BEÖTHY ZSOLT-nak a «Képösszetétel és hangulatváltozás» czímű értekezését (megjelent az *Athenaeum* 1894. évfolyamában). Április 9-én FIÓK KÁROLY mint vendég «Müller Miksa és a Rigveda» czímű értekezését terjesztette elé (megjelent a *Budapesti Szemle* 79. kötetében és kivonata az *Értesítő* 56. füzetében). Október 8-án ZICHY ANTAL t. t. előterjesztést olvasott fel gróf Széchenyi István ifjúkori leveleiről 1809—1819-ig (megjelent a *Budapesti Szemle* 81. kötetében. Kivonata az *Értesítő* 59. füzetében. November 5-én ZICHY ANTAL t. t. Kazinczy Ferencz levelezése V. kötetéről olvasta fel jelentését (megjelent az *Akadémiai Értesítő* 60. füzetében). Deczember 3-án

Digitized by Google

VADNAI KÁROLY l. t. bemutatta «A forradalom költészetéről» írt értekezését (megjelent a Beőthy Zs. Képes irod.-történetében). CSENGERI JÁNOS l. t. mutatványokat olvasott fel Propertius fordításából (a «Változatlanul» czímű költemény az *Akad. Értesítő* 63. füzetében).

A nyelvtudomány köréből értekeztek: januárius 8-án SIMONYI ZSIGMOND r. t. bemutatta SZAMOTA ISTVÁN-nak, mint vendégnek, «Két Zsigmondkori latin-magyar szójegyzék» czímű értekezését (megjelent «*A Schlägli Magyar Szójegyzék*» czím alatt fényképpel). HALÁSZ IGNÁCZ l. t. bemutatta SZILASI MÓRICZ-nak, mint vendégnek, «A míveltető képzés» czímű értekezését (megjelent a *Nyelvtud. Közlemények* 1894. évfolyamában és önállóan. Kivonata az *Értesítő* 50. füzetében). Februárius 5-én SIMONYI ZSIGMOND r. t. «Esemény az altáji nyelvészet terén» czímű közleményét olvasta fel (megjelent az *Értesítő* 51. füzetében). MUNKÁCSI BERNÁT l. t. «A magyar fémnevek őstörténeti tanúságairól» értekezett (kivonata megjelent az *Értesítő* 51. füzetében). Márczius 5-én gróf KUUN GÉZA t. t. «Gurdézi szövege a magyarokról» czímű értekezését olvasta föl (kivonata megjelent az *Értesítő* 52. füzetében). Április 9-én SIMONYI ZSIGMOND r. t. felolvasta «Szókombinálás és szóképzés» czímű székfoglaló értekezését (megjelent a *Nyelvtud. Közlemények* 1894. évfolyamában. Kivonata az *Értesítő* 56. füzetében). Június 4-én CSENGERI JÁNOS l. t. fölolvasta BARTAL ANTAL l. tagnak «A középkori latinság szótáráról» czímű értekezését (megjelent az *Értesítő* 57. füzetében). SZINNYEI JÓZSEF l. t. előterjesztette «Szófejtések» czímű értekezését (megjelent *Magyar Nyelvőr* 1894. «A magyar nyelvbe átvett oláh szavak» czímű sorozatban). Október 8-án GOLDZIHER IGNÁCZ r. t. felolvasta az orientálistáknak Genfben tartott X. nemzetközi congressusáról szóló jelentését (megjelent az *Értesítő* 60. füzetében). November 5-én NÉMETHY GÉZA l. t. «Szövegkritikai adalékok Firmicus Maternushoz» czímű székfoglaló értekezését olvasta fel (kivonata megjelent az *Értesítő* 60. füzetében). Az értekezés maga «Novae emendationes in Firmicum Maternum astrologum» czím alatt az *Egyetemes Philol. Közlöny* 1895. évfolyam 1—14. l. és 342—356. l. NAGY GYULA l. t. «A königsbergi töredék» újabban felfedezett részeit mutatta be (megjelent az *Értesítő* 61. sz.).

Az osztály részéről, mint bíráló bizottsági előadók, jelentést tettek az összes ülésen: márczius 19-én BÁNÓCZI JÓZSEF l. t. mint a gróf *Teleki drámai pályázat* bíráló bizottságának előadója (a másik két bíráló, az Akadémia részéről Zichy Antal t., Rákosi Jenő l. tag, a nemzeti színház részéről Szacsvay Imre és Újházi Ede.) Megjelent az *Értesítő* 52. füzetében. VADNAI KÁROLY l. t., mint a gróf *Karátsonyi Guidó vígjátéki pályázat* bíráló bizottságának előadója (többi bírálók: Jókai Mór t., Heinrich Gusztáv r., Csengeri János, Szigeti József levelező tagok). Megjelent az *Értesítő* 52. füzetében. GYULAI PÁL r. t., mint a *Farkas-Raskó költeményi pályázat* bíráló bizottságának előadója (a többi bírálók: P. Thewrewk Emil r. és Baksay Sándor l. tagok). Megjelent az *Értesítő* 52. füzetében. Október 29-én BEŐTHY ZSOLT r. t.

Digitized by Google

mint a *Péczely regény-pályázat* bíráló bizottságának előadója (a másik két bíráló Gyulai Pál r., Berczik Árpád l. tagok). Megjelent az *Értesítő* 59. füzetében.

* * *

A **II-ik**, azaz **Philosophiai, Társadalmi** és **Történettudományi** osztály kilencz nyilvános osztályülést, ugyanannyi rendes és két rendkívüli zárt ülést, összesen 20 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken 14 akadémiai tag és két vendég tartott összesen 18 értekezést: kettőt a philosophiai, kilenczet a társadalmi és hetet a történettudományok köréből.

a) *A philosophiai tudományok köréből*: Márcz. 12-én Alexander Bernát l. t. Stein Lajos berni egyetemi tanár: «A szellemtörténet alaptörvénye» czímű értekezését olvasta fel; október 15-én pedig Reichardt Zsigmond vendég: «Az erkölcsi érzés» czímű tanulmányát mutatta be.

b) *A társadalmi tudományok köréből* felolvastak: Január 15-én Hegedűs Sándor r. tag: «Az adóeszmény tudományos és gyakorlati szempontból» (székfoglaló). (Megjelent a *Társ. Tud. Ért.* során.) Február 12-én Nagy Ferencz l. tag: «Magyar tengerjog» (székfoglaló). (Megjelent a *Társ. Tud. Ért.*); márczius 12-én Ráth Zoltán «Gazdasági haladásunk és a proletariatus» czímű dolgozatát mutatta be Vargha Gyula l. tag. Április 16-án Jekelfalussy József r. tag: «Értelmiségünk és a magyarság». Székfoglaló (megjelent a *Közig. és Közgazd. Szemlében*). Földes Béla l. tag: «Adalékok a magyar hitbizomány kérdéséhez» (székfoglaló). Október 15-én Pólya Jakab l. tag: «A társadalmi kérdés» (székfoglaló). (Megjelent a *Közig. és közgazd. Szemlében.*) Matlekovits Sándor l. tag: «Magyarország államháztartása 1867—1893.» (Megjelent önállóan.) Deczember 10-én Ráth Zoltán l. tag: «Közgazdaság és ethika» (székfoglaló). (Megjelent önállóan.) Fayer László l. tag: «Az otthon védelme a magyar büntetőjogban» (székfoglaló). (Megjelent a *Társ. Tud. Ért.* során).

c) *A történettudományok köréből*: Január 15-én Marczali Henrik l. tag: «Egyetemes és nemzeti történelem» czímen székfoglaló értekezését olvasta fel. Február 12-én Acsády Ignácz l. tag «Jobbágyadózás Miksa király korában» czímen értekezett. (Megjelent külön kiadásban.) Április 16-án Fejérpataky László r. tag foglalt széket «II. István oklevelei» czímű tanulmányával. (Megjelent a *Történettud. Ért.* során.) Május 21-én Acsády Ignácz a «Régi magyar birtokviszonyok»-ról olvasott fel. Június 11-én Hampel József r. tag Fröhlich Róbert elhunyt l. tag tudományos érdemeit méltatta: «Fröhlich Róbert emlékezete» czímen. November 12-én Myskovszky Viktor l. tag: «Faépítészetünk műemlékeiről» értekezett. Békefi Remig vendég pedig «Hunyady Mátyás király mint a cisterci rend reformátora» czímű értekezését olvasta fel.

17*

Digitized by Google

A zárt osztályüléseken a rendes folyó ügyek tárgyalásán kívül gondoskodott az osztály *a*) a hozzá benyújtott értekezések és más tudományos munkák megbírálásáról; *b*) megállapította az 1894-iki költségvetést és elkészíttette az 1895-iki költségelőirányzatot; *c*) pályabírákat küldött ki a hozzá áttett pályaművek megbírálására: a Dórapályázatra Hegedűs Sándor és Ráth Zoltán l. tagokat; az I. Magyar Általános Biztosító Társaság pályázatára Matlekovits Sándor, Pólya Jakab és György Endre l. tagokat; a Beck Miksa-pályázatra Földes Béla és Vargha Gyula lev. tagokat; és a Lukács Krisztina-féle pályázatra Hajnik Imre r. és Concha Győző l. tagokat. Végre *d*) intézkedett az osztály, hogy elhunyt tagjainak: Nagy Imre r., Fröhlich Róbert és Horvát Árpád l., s Roscher Vilmos kültagoknak emléke jegyzőkönyveiben megörökíttessék és rólok az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E szomorú feladat teljesítésére KAUTZ GYULA (Roscherről), FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ (Nagy Imréről), KÁROLYI ÁRPÁD (Horvát Árpádról) rendes tagok kérettek fel.

* * *

A III. vagyis **Mathematikai** és **Természettudományi osztály** tizenegy nyilvános osztályülést és kilencz zárt ülést, összesen husz ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 53 munkálatot terjesztettek elő, melyek közül 20-nak szerzője volt akadémiai tag, 22-é nem akadémikus.

Az értekezések közül székfoglaló volt 8.

Az értekezések sorrendje a következő volt:* 1894. január 22-én THANHOFFER LAJOS r. t. ismertette «A szövettan és szövettani technika» czímen kiadott munkáját. KLEIN GYULA l. t. «A keresztes virág alkatáról boncztani alapon». (Math. Term. Ért. XII. köt. 215. l.) TANGL FERENCZ «A bélüterek lekötésének hatása a lélekzésre». (M. T. Ért. XII. köt. 102. l.) LANDAUER ÁRMIN «Adatok a víz szerepéhez a szervezetben». (M. T. Ért. XII. köt. 197. l.) Febr. 19-én: ZIPERNOVSZKY KÁROLY l. t. «Elektromos üzem alkalmazása távforgalmú vasutaknál». (Kivonat az Akad. Ért. 1894. 212. lapján.) DADAY JENŐ l. t. és BARROIS T. «Adatok az egyiptomi, palaestinai és syriai rotatoriák ismeretéhez.» (M. T. Ért. XII. köt. 222. l.) DADAY JENŐ l. t. «Újabb adatok a Balaton mikrofaunájának ismeretéhez» (M. T. Ért. XII. köt. 122. l.) KISS KÁROLY «A Schuller-féle higanyos légszivattyú működési képességének meghatározása». (M. T. Ért. XII. köt. 305. l.) LIEBERMANN LEÓ és BITTÓ BÉLA «Adalék az élesztősejt ismeretéhez». (M. T. Ért. XII. köt. 146. l.) HANKÓ VILMOS l. t. «Adatok a fény chemiai hatásáról». (M. T. Ért. XII. köt. 149. l.) Ápr. 2-án: MARGÓ TIVADAR «Az ausztráliai Ceratodus pontosabb ismeretéhez». (M. T. Ért. XII. köt.

---

* Azon értekezések, melyeknél a kiadás módja nincs megjelölve, eddig még nem jelentek meg.

Digitized by Google

156. l.) Tangl Ferencz és Harley Vaughan «Vizsgálatok a máj czukorképző képességéről». (M. T. Ért. XII. köt. 164. l.) Nagy Béla «Az idegsejtek elváltozásáról veszettség folytán». (M. T. Ért. XII. köt. 332. l.) Hegyfoky Kabos «A levegő felső és alsó áramlatainak viszonyáról». (M. T. Ért. XII. köt. 378. l.) Ápril. 23-án Heller Ágost r. t. «Az energia-tan alapjairól». (Értek. a math. tud. köréből. XV. köt. 5. sz.) Klug Nándor r. t. «Vizsgálatok a gyomoremésztés köréből». (M. T. Ért. XII. köt. 190. l.) Ónodi Adolf «A gége beidegzésének bonczi-, élet- és kórtana». (M. T. Ért. XII. köt. 195. l. — M. T. Közlem. XXVI. köt. 2. sz.) Landauer Ármin «Adatok a víz szerepéhez a szervezetben.» (M. T. Ért. XII. köt. 197. l.) Donogány Zakariás és Tibáld Miklós «Az alkohol befolyása a fehérje szétesésére». (M. T. Ért. XII köt. 200. l.) Ilosvay Lajos l. t. «Adalék a levegő összetételéhez». (M. T. Ért. XII. köt. 202. l.) Bittó Béla «A növényrészek lecithin-tartalmának meghatározása». (M. T. Ért. XII. köt. 205. l.) Május 8-án Ilosvay Lajos l. t. «Lavoisier emléke». (Akad. Ért. 1894. V. köt. 7. füzet.) Május 28-án Entz Géza r. t. «A Quarnero két véglényéről». Krenner József r. t. «A Schuller-féle arzénsulfid morphologiai és optikai viszonyairól». Daday Jenő l. t. «Az Anuraeidae rotatoria-család revisiója». (M. T. Ért. XII. köt. 364. l. Június 18-án Horváth Géza r. t. «A gabonaneműeken élősködő gyökértetvekről». Lengyel Béla r. t. «A tricarbonsulfid szerkezetéről». (M. T. Ért. XII. köt. 247. l.) Schuller Alajos r. t. «Adalék az arzén kénvegyületeinek ismeretéhez». (M. T. Ért. XII. köt. 255. l.) Schuller Alajos r. t. «A hangvillák külömböző alkalmazásáról». (M. T. Ért. XII. köt. 262. l.) Kont Gyula «Manometrikus tükrök». (M. T. Ért. XII. köt. 277. l.) Réthy Mór l. t. «A végszerű egyenlőség főtételének bizonyításához». (M. T. Ért. XII. köt. 279. l.) Vas Frigyes «A járulékos és bolygó ideg viszonya a szívmozgáshoz». (Magyar Orvosi Archivum. III. évfolyam. 541. l.) Ónodi Adolf «Az agyvelő hangképző középpontja». Schwicker Alfréd «A kalium hypojodit átalakulásának sebessége». (M. T. Ért. XII. köt. 281. l.) Korda Dezső «Zártmagú transformatorok áramgörbéinek szerkesztése». (M. T. Ért. XII. köt. 296. l.) Október 22-én Klug Nándor r. t. «Vizsgálatok a pepsin-emésztés köréből». (M. T. Ért. XIII. köt. 56. l.) Vályi Gyula l. t. «Többszörös involuczió». (M. T. Ért. XII. köt. 394. l.) Schulek Vilmos l. t «Az erytropsia élettani meghatározása». (M. T. Ért. XII. köt. 408. l.) Schulek Vilmos l. t. «Hályog-operálás csonka lebenynyel». (Orvosi Hetilap. 1895. «Szemészet» mellékletének 1—3. száma.) Haller Béla «Adatok a központi idegrendszer szövettani ismeretéhez». (M. T. Ért. XIII. köt. 21. l.) Méhely Lajos «Lacerta praticola Eversm. a magyar fauna uj gyíkja». Méhely Lajos «A magyarországi farkos kétéltűek álczái». Győry István «A methylen-dinitrodiaminról és vegyületeiről». (M. T. Ért. XII. köt. 413. l.) November 14 én Koch Antal r. t. «A Fruskagora hegység geologiája». (Kivonat az Akad. Értesítő 1895. 36. lapján.) Rados Gusztáv l. t. «A szakaszos

Digitized by Google

orthogonális helyettesítések elméletéhez». RÉTHY MÓR l. t. «A legkisebb actio elvéről». (M. T. Ért. XIII. köt. 1. l.) ILOSVAY LAJOS l. t. «Az ozon és ammonia egymásra hatásakor keletkező termékekről». (M. T. Ért. XII. köt. 422. l.) TELLYESNICZKY KÁLMÁN «A herecsövek tartalmának szöveti szerkezetéről.» (M. T. Ért. XIII. köt. 86 l.) Deczember 17-én KOSUTÁNY TAMÁS l. t. «Adatok a növényi fehérje képződéséhez». (M. T. Ért. XII. köt. 428. l.) KRENNER JÓZSEF r. t. «A Lorandit, új ásványfaj». (M. T. Ért. XII. köt. 473. l.) KORÁNYI SÁNDOR «Új módszer a kóros szív alkalmazkodási képességének meghatározására». (M. T. Ért. XII. köt. 449. l.) FARKAS GYULA «A Fourier-féle mechanikai elv alkalmazásáról». (M. T. Ért. XII. köt. 457. l.) KORDA DEZSŐ «A több phasisu dynamogépek egy sajátságáról.» (M. T. Ért. XIII. köt. 16. l.)

Az 1894. április 11-én tartott rendkívüli osztályülés egyetlen tárgya volt az Akadémiát és különösen a III. osztályt SZABÓ JÓZSEF r. és ig. t., a III. osztály titkárának elhúnytával ért gyászos veszteség bejelentése és az elhúnyt tagtárs nagy érdemeinek jegyzőkönyvi megörökítése.

A zárt osztályüléseken a rendes folyó ügyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megbirálásáról, illetve kiadásáról; megállapította az 1894. költségvetést. Intézkedett végre az osztály, hogy elhúnyt tagjainak emléke jegyzőkönyveiben megörökíttessék és róluk az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak.

E kegyeletes föladat teljesítésére felkérte az osztály következő tagjait: INKEY BÉLÁT (Szabó Józsefről), CHYZER KORNÉLT (Török Józsefről), KÖNIG GYULÁT (Helmholtz Hermannról), JURÁNYI LAJOST (Pringsheim Nathanaelről), THANHOFFER LAJOST (Hyrtl Józsefről).

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédeket tartottak: 1894. január 29-én *György Endre* l. t. báró KEMÉNY GÁBOR t. tagról, február 26-án *Szász Károly* r. t. GYŐRY VILMOS l. tagról, április 30-án *Margó Tivadar* t. t. SIR RICHARD OWEN külső tagról, május 28-án *Vécsey Tamás* r. t. WENZEL GUSZTÁV r. tagról, június 25-én *Tóth Lőrincz* r. t. VAJKAY KÁROLY l. tagról, október 29-én *Láng Lajos* r. t. GRÜNWALD BÉLA l. tagról, november 26-án *Szilágyi Sándor* r. t. SALAMON FERENCZ r. tagról, deczember 17-én *P. Thewrewk Emil* r. t. HUNFALVY PÁL ig. és r. tagról.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: 1894. január 29-én olvastatott fel JÓKAI MÓR ig. és t. t. levele, melyben értesíti az Akadémiát, hogy írói pályája 50 éves fordulójának alkalmából 2000 koronás alapítványt tesz az Akadémia alaptőkéjének gyarapítására. A honvédelmi miniszterium a Hadtörténelmi Közlemények 100 példányára való előfizetését ez évben is megújította

Digitized by Google

Bejelentetett, hogy a magyar mezőgazdaság történetének megírása végett tartott értekezleten PAULER GYULA, HEGEDŰS SÁNDOR r., ACSÁDY IGNÁCZ és MARCZALI HENRIK l. tagok képviselték az Akadémiát.

Az Andrássy-szobor-bizottság elnökének köszönete az Akadémia dísztermének és oszlopcsarnokának átengedéseért tudomásul vétetett.

A *Bródy-jutalom* véleményező bizottságába a II. osztály TISZA KÁLMÁN t. t. elnöklete alatt HEGEDŰS SÁNDOR r., CONCHA GYŐZŐ l. tagot, az I. osztály ZICHY ANTAL t. és GYULAI PÁL r. tagot küldötte ki.

A *Szilágyi István-féle jutalom* véleményező bizottságát a II. osztály SZILÁGYI SÁNDOR, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. és ACSÁDY IGNÁCZ l. tagokból alakította meg.

Februárius 26-án a *Csanádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat* a vármegye monographiája tárgyában előterjesztést tesz, a melyben a M. Tud. Akadémiának teljesen szabad kéz adatik a megírandó monographiát illetőleg, s a mű megbírálása is az Akadémiára bízatik.

BÁNÓCZI JÓZSEF l. tagnak, továbbá PECZ GEDEON, SZILASI MÓR és ZOLNAI GYULA uraknak a *Nyelvtudományi bizottságba* való beválasztása megerősíttetett.

Márczius 19-én felolvastattak az 1893. évi *Teleki*, *Karátsonyi* és *Farkas-Raskó* pályázatokról szóló jelentések.

A II. osztálynak azon indítványa, a mely szerint a bécsi, ú. n. udvari kamarai levéltár Magyarországra vonatkozó iratainak kiválasztása és ezeknek a magyar országos levéltárba leendő kebelezése iránt a szükséges lépések megtétessenek, elfogadtatott. — Olvastatott *Pollák Jakab levele*, melylyel bátyja, *Pollák Henrik* emlékére 6000 frtnyi pályadíj-alapítványt tett.

A márczius 28-iki rendkívüli összes ülésen elnök úr a haza nagy fiának *Kossuth Lajosnak* halála alkalmából tett előterjesztést.

Április 30-án felolvastatott a szerb földtani társaság levele. melyben *Szabó József* elhunyta fölött való részvétének ad kifejezést. Gróf SZÉCHEN ANTAL ig. és t. t. akadémiai tagságáról való lemondása tudomásul vétetett. VASZARY KOLOS bibornok-érsek az Igazgató Tanácsba való megválasztásáért köszönetét nyilvánítja s az Akadémia czéljaira 10.000 koronát küld az ügy iránti szeretetének megnyilatkozásául. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a készülő középiskolai Műszótár érdekében az Akadémia anyagi támogatását kérte, mire nézve az határoztatott, hogy e fontos vállalat mind a három osztály figyelmébe ajánltassék. *Szabolcs vármegye* közönsége a Bessenyei szobor javára gyűjtött adományért köszönetét fejezte ki.

Az I. osztály a *Königsbergben* őrzött XIV. századi régi magyar nyelvemlék megszerzése iránt indítványt terjesztett elő, a mely elfogadtatott. A Genfben tartandó nemzetközi orientalista congressuson leendő képviselésére az Akadémia gróf KUÚN GÉZA t. és GOLDZIHER IGNÁCZ r. tagokat kéri föl.

Digitized by Google

Május 28-án az elnök úr báró VAY MIKLÓS ig. t. halálát jelentette be. A kereskedelemügyi minister úr köszönetet mond az Akadémia dísztermének a hídtervek felállítására történt szíves átengedéseért. ÁCS KÁROLY 10.000 frtos és SZIKORA JÁNOS 5 frtos hagyománya bejelentetett.

Június 25-én SZÁSZ KÁROLY másodelnök az elnök urat üdvözölte vallás- és közoktatásügyi ministerré történt kineveztetése alkalmából. SIMONYI ZSIGMOND r. t., az *Irodalomtörténeti bizottságba* megválasztatott. A történelmi bizottság ajánlatára BOROVSZKY SAMU bízatott meg *Csanád vármegye monographiájának* megírásával. A *Rudics-alapítvány* ügyrendi szövegezésére PAULER GYULA és VÉCSEY TAMÁS r. tagok küldetnek ki. Tudomásul vétetett, hogy a nemzetközi közegészségügyi és demographiai congressusra képviselőkül LÁNG LAJOS, VÉCSEY TAMÁS, JEKELFALUSSY JÓZSEF r. és VARGHA GYULA, RÁTH ZOLTÁN és PÓLYA JAKAB l. tagok küldettek ki. KOVÁCS FERENCZ az 1843/4. országgyűlés kerületi naplóinak kiadója e nagy művéből 400 teljes példányt az Akadémiának engedett át, azzal a rendeltetéssel, hogy a belőle befolyó jövedelmek mindaddig tőkésíttessenek, mig az így származó alap 10.000 frtra nem emelkedik. Ez alap növeléséhez az alapítványtevő 2000 frttal járult hozzá készpénzben.

Bejelentetett, hogy néhai Erdélyi János r. tag szülőházának emléktáblával feldíszítése ünnepélyén az Akadémiát LÉVAY JÓZSEF r. és BALLAGI GÉZA l. tag képviselte. Helyesléssel vétetett tudomásul, hogy az Akadémia elnöksége a *Semmelweis Ignácz* emlékére rendezett ünnepélyen a congressus külföldi tagjainak tiszteletére kiadta hasonmásban s franczia fordításban azt a levelet, a melyet Semmelweis 1860-ban, nagy fölfedezése tárgyában, a M. Tud. Akadémiához intézett. BALAJTHY DÉNES 1 db aranyat, SOMSSICH JÓZSEF gróf pedig 100 frtot hagyományozott az Akadémiának.

Október 8-án a vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszter úr köszönetet mondott az Akadémiának az ornithologiai központ támogatására megszavazott 500 frtnyi segélyért. FRAKNÓI VILMOS ig. és r. tag levele olvastatott fel, melyben értesíti az Akadémiát, hogy Rómában egy magyar történeti intézetet alapított, mely immár készen áll s annak egy helyét az Akadémia rendelkezésére bocsátja, kikérvén az intézet szervezetének megállapításához az Akadémia közreműködését. FORSTER GYULA 15.000 frt névértékű regaleváltsági kötvényből álló alapítványt tett *«Scitovszky János primás»* nevére. Az Akadémia mind a kettőt köszönettel fogadja. A *gróf Teleki*, *Bánffy*, *Bulyovszky*, *Farkas-Raskó*, *Dóra*, *Első m. ált. bizt. társaság*, *Beck Miksa*, *Lukács Krisztina* (kétféle) jutalmakra beérkezett pályaművek bemutattattak s megbírálás végett az illető osztályokhoz áttétettek.

Október 29-én a *Péczely-féle* regénypályázat eredménye hirdettetett ki. Bejelentetett, hogy az Akademia *Széchenyi-ünnepe* nov. 4-én fog megtartatni, melynek tárgya VÉCSEY TAMÁS r. tag *«Széchenyi és a magyar magánjog»* czímű előadása lesz. A III. osztály jelentést

Digitized by Google

tett a Lukács Krisztina-féle nyilt pályázat eredményéről. Az Akadémia főkönyvtárnoki állására a Teleki-nemzetségnek HELLER ÁGOST r. tag ajánltatott kinevezésre. A *Teleki-pályázathoz* ZICHY ANTAL t., HEINRICH GUSZTÁV r. és RÁKOSI JENŐ l. tagok, a *Bánffy-pályázathoz* GYULAI PÁL r., BÁNÓCZI JÓZSEF, VADNAI KÁROLY l. tagok, a *Farkas-Raskó-pályázathoz* BEÖTHY ZSOLT r., CSENGERI JÁNOS, BAKSAI SÁNDOR l. tagok kérettek föl bírálókul. A tiszteletdíjak tárgyában javaslattételre GYULAI PÁL, KÖNIG GYULA, PAUER IMRE, SZILY KÁLMÁN, SIMONYI ZSIGMOND és VÉCSEY TAMÁS r. tagok küldettek ki. A *Rudics-alapítvány szövegezésére* rendelt bizottságba a III. osztály részéről KÖNIG GYULA és SZILY KÁLMÁN r. tagok küldettek ki. A mathematikai és természettudományi bizottságba INKEY BÉLA l. tag, a könyvkiadó bizottságba pedig WARTHA VINCZE r. tag választattak meg.

November 26-án felolvastatott VÉCSEY TAMÁS r. tag jelentése a *Hornyik-ünnepélyről*, a melyen az Akadémiát képviselte. Az írói tiszteletdíjak újabb szabályozása tárgyában kiküldött bizottság jelentése elfogadtatott s az ügyrendbe való igtatása elrendeltetett. A III. osztálynak az osztályi kiadványok tárgyában beadott javaslata elfogadtatván, az ügyrendbe való igtatása elrendeltetett. A *Lukács Krisztina-pályázat* bírálóinak jelentése alapján a jutalom SIMONYI JÓZSEF és BALASSA JÓZSEF «*Magyar Hang- és Alaktan*» czímű munkájának adatott ki. KURLÄNDER IGNÁCZ jelentést tett az Akadémia megbízásából végzett földmágnességi fölvételekről. Bejelentetett FORSTER GYULA 12500 frtos alapítványa Forster János nevére, néhai TOMORI ANASZTÁZ 10,000 frtos KRAUSZ MAYER 1000 frtos hagyománya.

Deczember 17-én a *történelmi bizottság* javaslatára TAGÁNYI KÁROLY e bizottságba segédtagnak megválasztatott.

Az Akadémia az 1894. évben a következő ünnepélyekre kapott meghívást: *a*) a nemzetközi orientalista congressus előkészítő bizottságától a szeptember elején Genfben tartandó üléseire; *b*) a Kisfaludy-Társaságtól báró Jósika Miklós születésnapjának századik évfordulója alkalmából 1894. május 5-én tartandó emlékülésre; *c*) a M. Földrajzi Társulattól az 1896-ban Budapesten tartandó országos földrajzi congressusra; *d*) Az E. M. K. E.-től a június 3-án Tordán tartott nagy közgyűlésre; *e*) Baja városától Tóth Kálmán szobrának leleplezésére; *f*) a Nemzetközi közegészségügyi és demographiai congressus elnökségétől Budapesten tartandó üléseire; *g*) a m. orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének elnökségétől a Pécsett tartandó gyűlésekre; *h*) a német természetvizsgálók és orvosok vándorgyűlésének elnökségétől a Bécsben tartandó ülésekre; *i*) a brüsszeli alkalmazott chemiai congressus idei gyűléseire; *j*) Hornyik-ünnep rendező bizottságától az emléktáblának Kecskeméten történendő leleplezésére; *k*) Erdélyi János szülőházán Kaposon elhelyezett emléktábla leleplezési ünnepére.

* * *

Digitized by Google

Az Akadémia halottjai az 1894/95-ik esztendőben.

Igazgató tag:

Báró VAY MIKLÓS koronaőr. *Meghalt 1894. május 14-én.*

Rendes tagok:

NAGY IMRE, a m. k. curia bírája. *Meghalt 1894. május 5-én.*

FRIVALDSZKY JÁNOS, nemzeti múzeumi igazg. őr. *Meghalt 1895. márczius 29-én.*

Levelező tagok:

FRŐHLICH RÓBERT akad. főkönyvtárnok. *Meghalt 1894. május 23 án.*

TOMORI ANASZTÁZ, a nagy-kőrösi főgymnasium tiszt. tanára. *Meghalt 1894. október 9-én.*

HORVÁT ÁRPÁD, budapesti egyetemi tanár. *Meghalt 1894. október 26-án.*

ORMÓS ZSIGMOND nyug. főispán. *Meghalt 1894. november 16-án.*

BARNA IGNÁCZ, fogorvos. *Meghalt 1894. november 23-án.*

XANTUS JÁNOS, nemzeti múzeumi őr. *Meghalt 1894. deczember 13-án.*

DANKÓ JÓZSEF. nagyprépost. *Meghalt 1895. január 14-én.*

DOMANOVSZKY ENDRE, ny. jogakad. tanár. *Meghalt 1895. április 18-án.*

Külső tagok:

ROSCHER VILMOS, lipcsei egyetemi tanár. *Meghalt 1894. június 5-én.*

HYRTL JÓZSEF. nyug. bécsi egyetemi tanár. *Meghalt 1894. július 17-én.*

HELMHOLZ HERMANN, berlini egyetemi tanár. *Meghalt 1894. szept. 8-án.*

PRINGSHEIM NATHANAEL, a porosz akadémia tagja. *Meghalt 1894. október 6-án.*

Báró SCHLECHTA OTTOKÁR, cs. k. követségi tanácsos. *Meghalt 1894. deczember 18-án.*

RAWLINSON CRESWICKE HENRIK baronet, altábornagy. *Meghalt 1895. márczius 5-én.*

CANTU CAESAR, a milanói állami levéltár igazgatója. *Meghalt 1895. márczius 11-én.*

* * *

Az Igazgató Tanács 1894-ben két ülést tartott. Jelentősebb határozatai a következők voltak:

Február 18-án a főtitkár bemutatta az Akadémiának a M. Földhitelintézettől 1893. deczember 31-én lezárt vagyonmérlegét, veszteség- és nyeremény-számláját, értékpapirok kimutatását, hagyományok és új alapítványok kimutatását, bevételezések állását, költségszámla állását, követelések részletezését, a költségszámlán előforduló vegyes költségek elemzését. Ezek megvizsgálására gróf SZÉCHENYI BÉLA elnöklete alatt SZABÓ JÓZSEF és THAN KÁROLY igazgató tagok kérettek fel. Az ügyészi számadások rendben találtattak. BECSKE BÁLINT úrnak, ki az Akadémia megbízásából *Széphalom* felügyeletét szives volt

Digitized by Google

magára vállalni, 1893. évi számadása az Akadémia köszönetének nyilvánítása mellett jóváhagyatott. Olvastatott Császka György kalocsai érsek levele, melyben az Akadémiát értesíti, hogy HAYNALD LAJOS bíbornok-érseknek Munkácsy Mihálytól festett arczképét a képes teremnek ajándékozza, a miért neki az Igazg. Tanács jegyzőkönyvében mély köszönetét fejezte ki. Az országos képtár igazgatója gr. Lónyay Menyhértnek Temple Jánostól festett és a M. Tud. Akadémia tulajdonában lévő arczképeért felajánlja RÉVAY MIKLÓS és BACSÁNYI JÁNOS egykorú arczképeinek másolatát, valamint CZIRJÉK MIHÁLY-nak az Akadémia könyvtártermében lévő egykorú arczképeért ennek hű és művészi kivitelű másolatát. Ajánlata elfogadtatott. Az Akadémia ügyésze bejelentette azon hagyatéki és egyéb ügyeket, melyek a múlt évi általános ügyészi jelentés benyújtása óta kezelés alá vétettek és pedig: *a*) a *Tasner-örökösökkel* bold. Széchenyi István gróf szellemi hagyatékára vonatkozó végleges rendezést; *b*) SRÉTER KLÁRA hagyatéka ügyét, melynél 500 frt; *c*) BARSI JÓZSEF hagyatéki ügyét, melynél 500 frt; *d*) SZALAY ALAJOS hagyatéki ügyét, melynél 1000 frt hagyománynyal; végre *e*) HORVÁT KÁROLY és gróf SZTÁRAY ANTAL hagyatéka ügyét, melyeknél a M. Tud. Akadémia csakis feltételes vagyoni igényekkel van érdekelve; továbbá, hogy SZALAY ALAJOS 1000 frt hagyománya befolyt. Ezzel kapcsolatban néhai RUDICS JÓZSEF báró hagyatékának lebonyolítása is bejelentetett. Néhai SZUCSICS LEONA kiskorú örökösei gyámi képviseletének kérvénye, mely szerint a hátralékos 1600 frt követelés kamatait 6% helyett 5%-ra leszállíttatni kérik — teljesíttetett.

Május 3-án ANDRÁSSY TIVADAR gróf választatott meg ig. taggá. Bejelentetett, hogy B. RUDICS JÓZSEF hagyatékából 93.192 frt 93 kr. folyt be a pénztárba. Az *Opitzky-hagyatékkal* az Akadémia birtokába jutott sorsjegyek miként való értékesítése tárgyában határoztatott, hogy az Akadémiával osztozkodó más két intézettel hozandó megegyezés létrejöttéig a hagyaték tárgyát tevő sorsjegyek megőrizendők.

Ez üléseken a következő új adományok, hagyományok és alapítványok jelentettek be:

JÓKAI MÓR (2000 korona) alapítványa . . .	1000	frt.	— kr.
VASZARY KOLOS bíbornok-herczegprimás . .	5000	»	— »
FORSTER GYULA alapítványa Scitovszky János herczegprimás nevére	15000	»	— »
FORSTER GYULA alapítványa Forster János nevére	12500	»	— »

II. Állandó bizottságok.

1. A **Nyelvtudományi Bizottság** 1894-ben is legtöbbet az átdolgozott *helyesírási szabályok* vitatásával foglalkozott. Üléseit rendszerint az albizottság munkálatának részletes megbeszélése foglalta el, úgy hogy az év végére még nem is lehetett befejezni a tárgyalást, s a Bizottság csak 1895-ben terjesztheti munkálatát az I. osztály elé.

Digitized by Google

A Bizottságnak folyóiratából, a *Nyelvtudományi Közleményekből* ez évben jelent meg a 24. kötet. Tartalmából a magyar nyelvészetet illetik: SIMONYI ZS. fölolvasása a szókombinálásról és szóképzésről, SZILASI M. értekezése a műveltető és mozzanatos igeképzésről és BALASSA JÓZSEF czikkei a magánhangzók történetéről. (Mutatvány a pályanyertes Magyar Hangtanból.) Az összehasonlító nyelvészet köréből említendők · MUNKÁCSI BERNÁT tanulmányai két vogul nyelvjárásról s az ősi török-árja nyelvérintkezésről; SZINNYEI JÓZSEF-é a cseremisz hangtan köréből stb. Indogermán tárgyú HEGEDŰS ISTVÁN dolgozata az absolutus esetek mondattanáról. — Örvendetes módon szaporodtak az ismertetések, jelesen a külföldi nyelvészeti munkák ismertetései. A szerkesztő általános könyvészetet is közölt.

A Bizottság-segélyezte másik folyóiratból, a *Magyar Nyelvőrből*, ez évben jelent meg SZARVAS GÁBOR szerkesztésében a 23. kötet. Tartalmából kiemelendők: SZINNYEI J. czikksorozata az oláh jövevényszavakról, BALASSA JÓZSEF-é a szlavóniai nyelvjárásról, PAPP FERENCZ czikke Kemény Zsigmond nyelvéről és ALBERT JÁNOS czikkei «a magyar nyelv jelenéről és jövőjéről».

SZINNYEI JÓZSEF *Magyar Tájszótárából* 1894-ben három füzet jelent meg (3—5.). — Az ugor kiadványok közül elkészült MUNKÁCSI B. különnyomata: *A vogul nyelvjárások.* Sajtó alatt voltak és 1895-ben jelennek meg: MUNKÁCSI B. *Votják szótárának* utolsó füzete és HALÁSZ I. *lapp gyűjteményének* utolsó szótári kötete.

2. Az **Irodalomtörténeti Bizottság** kiadásában az 1894/95. évben megjelentek: 1. Kazinczy Ferencz összes műveiből *Kazinczy Ferencz levelezésének* V. kötete, szerkesztette VÁCZY JÁNOS. 2. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar Írók élete és munkái* 26—31. füzete. 3. *Irodalomtörténeti Közlemények* IV. évfolyama. 4. *Horvát István élete,* írta VASS BERTALAN. 5. *Pesti Gábor Novum Testamentuma, vagyis a négy evangeliom 1536-iki magyar fordítása,* hasonmásszerű kiadás, irodalomtörténeti jegyzetekkel.

3. A **Classica-philologiai Bizottság** 1894-ben a *görög és latin remekírók* czímű fordítási gyűjtemény folytatásául kiadta Herodotos III. kötetét, mely a VII—IX. könyveket foglalja magában. Az e gyűjtemény számára beérkezett egyéb fordításokat bíráltatta és javíttatta.

A magyarországi latinság szótárához való előmunkálatokat serényen folytattatta. A tervezetéről szóló jelentés megjelent az Egyetemes Philologiai Közlöny XVII. évfolyama 417. s köv. lapjain, a szerkesztéséről szóló az Akadémiai Értesítő 1895. 147. s köv. lapjain.

A M. T. Akadémia classica-philologiai bizottságának és a budapesti philologiai társaság választmányának megbízásából a M. T. Akadémia támogatásával megjelent az *Egyetemes Philologiai Közlöny* XVIII. évfolyama.

4. A **Történelmi Bizottság** a lefolyt évben *kilencz* ülést tartott és pedig január 5., febr. 9., márcz. 3., ápril 7., május 12., június 18.,

Digitized by Google

október 6., november 3. és november 22 én. Működése körében saját, tervbevett munkaprogrammjával kapcsolatban figyelemmel volt a hazai történelem minden korszakára és a rendelkezésére álló eszközök mértékéhez képest iparkodott a hazai történelem írott kútforrásait úgy egybegyűjteni, mint közhasználatra közrebocsátani, sőt részben feldolgozások által is megismertetni.

Kiadásában a lefolyt év alatt a következő munkák láttak napvilágot:

1. Dr. SZILÁGYI SÁNDOR biz. tag szerkesztésében az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* XVII. kötete, mely az 1679—1682. évek országgyűlési irományait, megfelelő és tájékoztató bevezetések kiséretében, 31 nyomtatott ívnyi terjedelemben tartalmazza.

2. A Monumenták folytatásául, mint a II. osztály (Írók) 33-ik kötetét, magyar történelmi évkönyveket és naplókat tett közzé a XVI—XVIII. századokból. A 40 nyomtatott ívre terjedő kötet Gyulaffi Lestár történelmi maradványait és följegyzéseit, melyek kivált a XVII. század első éveire számos becses adatot foglalnak magukban, tartalmazza, Dr. SZILÁGYI SÁNDOR biz. tag közlésében; a kötet túlnyomó nagy részében NAGY GYULA biz. tag, megfelelő magyarázatok és glossák kiséretében Lipóczi Keczer Ambrus 1663—1669. évekből való magyar naplóját teszi közzé. Míg a kötet befejezése MENCSIK FERDINÁND és KLUCH JÁNOS közlésében Krmann Dániel superintendens 1708—1709-iki oroszországi útjának leírását és Krmannak a közlőktől megírt részletes életrajzát tartalmazza.

3. Dr. KIRÁLY JÁNOS pozsonyi százados-hadbirótól megjelent «*Pozsony város joga a középkorban*» czímű kiadvány, mely a pozsonyi városi levéltár és egyéb idevágó kútforrások gondos felhasználásával képet ad a középkori városi jogokról és életről. A mű terjedelme 29 nyomt. ív.

4. Történetirodalmunkra nézve örvendetes eseményként kell jeleznünk, hogy a Hunyadiak korának folytatásául Dr. CSÁNKI DEZSŐ nagy munkájának «*Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*» megjelent a 2-ik kötete is. Az 54 sűrűn nyomott ívre terjedő vaskos kötet 12 megyének tartalmazza topographiáját, várait, városait, falvait, birtokos családait, mondhatni dióhéjba szorított monographiáját. Az óriási munkával, kritikával és adatgazdagsággal szerkesztett kötet, a mint egyrészt világos és megbízható képet nyújt hazánk XVI. századi területi viszonyairól, másrészt nélkülözhetetlen segédkönyv lesz minden megyei monographusnak. A kötetek előállítási költségeit, a II. osztálylyal történt megegyezés következtében, a bizottság födözi, míg a szerzői tiszteletdíjról az osztály gondoskodik.

5. A bizottság folyóirata, a *Történelmi Tár*, mely a M. Történelmi Társulat közvetítésével lát napvilágot, a lefolyt évben 48 nyomt. ívnyi terjedelemben jelent meg, tanulságos és értékes történelmi anyagot tevén közzé, kivált a XVI—XVII. századokból.

Digitized by Google

6. A Flór-féle alapítványnak évi 400 frtnyi kamatja, az alapítvány szabályzata értelmében a Tört. Bizottságot illetvén, az ezt az összeget THALY KÁLMÁN biz. tag *Bercsényi házassága* czímű kiadványának közzétételére fordította. A kiadvány 13 nyomt. ívnyi terjedelmen Kőszeghy Pál 1695. évi magyar történeti énekét tartalmazza, melyet a közlő a varsói gr. Krassinski-féle könyvtárban levő egyetlen kézirat nyomán, megfelelő bevezetések és jegyzetek kiséretében tesz közzé; pótlékul pedig egy «Actio curiosa» czímű, 1678-ból való magyar történeti színjátékot ad.

Ily módon a bizottság a lefolyt évben 215 nyomtatott ívre terjedő történelmi munkákkal járult történeti irodalmunk gazdagításához. Csakis külső körülmények gátolták abban, hogy kiadványaihoz még több is nem járult.

Így sajtó alatt vannak, sőt nagyrészt megjelenésükhöz közel, az 1894. évi munkaprogrammba felvett következő munkák:

1. FRAKNÓI VILMOS biz. tagtól a királyi kegyúri jog történetének első kötete, melyből mintegy 29 ív van kiszedve.

2. Ugyancsak FRAKNÓI VILMOS biz. tagtól Mátyás király külügyi leveleinek II. kötete, mely az 1480—1490. évek levelezéseit és némi pótlékokat foglal magában. A kötet, indexe híján, úgyszólván készen van.

3. Hasonlóképen rövid idő választ el ÓVÁRY LIPÓT lev. tag munkájának (A Tört. Bizottság másolatgyűjteménye, 2-ik füzet) megjelenésétől. (Már meg is jelent azóta).

4. Végre sajtó alá adatta KÁROLYI ÁRPÁD biz. tagtól a Magyar Országgyűlési Emlékek XI. kötetét.

A bizottság múlt évi munkatervébe fölvett egyéb kiadványok, úgymint a gr. Bercsényi-család történetének IV. kötete, a Corpus statutorum IV. kötete, a Blagaj-család oklevéltára, a lefolyt évben nem készülvén el, nyomtatásuk nem volt megkezdhető. Míg a Boszniai és Herczegovinai történelmi monumentákra nézve a bizottságnak a cs. és kir. közös pénzügyministeriummal, mint kiadóval, úgy a mű, mint a bizottság érdekében előnyös egyezségre lévén kilátása, a kiadás megjelente némi halasztást szenvedett. A régi Magyar Történelmi Tárhoz készítendő index pedig, a megbízott szerkesztőnek, KOVÁCH NÁNDORNAK az év folyamán bekövetkezett elhúnyta miatt. egyelőre nem lesz kiadható.

Hasonlóképen némi halasztást szenvedett az Anjoukori Okmánytár folytatása. Nagyérdemű szerkesztőjét, NAGY IMRE r. tagot, bizottságunknak egyik legrégibb tagját, kinek legjobb, legpontosabb oklevélkiadásainkat köszönhetjük, 1894. május 5-én ragadta el közülünk a halál. A bizottság haladéktalanul megtette a szükséges intézkedéseket, hogy az elhúnyt hagyatékában található és az Anjoukori Okmánytár folytatásához nélkülözhetetlen másolatoknak méltányos feltételek mellett birtokába jusson; gondoskodott egyúttal a nagybecsű kiadvány

Digitized by Google

folytatásáról is, annak további szerkesztését NAGY GYULA biz. tagra bízván. Hasonlóképen gondoskodott arról, hogy a tervbevett Zsigmond-kori Oklevéltárhoz az anyaggyűjtés fenn ne akadjon.

Másolatgyűjteménye számára becses ajándékot kapott THALLÓCZY LAJOS biz. tagtól, ki három terjedelmes gyűjteményt, ú. m. 1. Huissen hollandi származású orosz bizalmas követnek az 1707—8-iki Rákóczi-mozgalmakra vonatkozó leveleit; 2. Caraffának a Habsburg-házzal való összeköttetésére vonatkozó levelezését, bocsátott a bizottság rendelkezésére. A bizottság ezenkívül, szintén a nevezett biz. tag közvetítésével, Friaulból szerzett be érdekes másolatokat. Másolatgyűjteményét különben mindig készségesen megnyitotta történelmi kutatások számára.

Miként már évek óta, a lefolyt évben is anyagilag támogatta a M. Történelmi Társulat elismerésre méltó vállalatát, a *Történelmi Életrajzokat*; és segélyezte száz példány megvétele által gr. KUUN GÉZA tiszt. tag «Relationum Hungarorum cum oriente historia antiquissima» czímű nagybecsű munkáját, melynek megjelenése csak így vált lehetségessé.

Az Akadémia megbízásából a bizottság részint közvetlenül, részint egy kiküldött albizottsága által gondozza a Millenniumi kiadvány ügyét. A lefolyt évben megállapította a mű részletes tervrajzát, a melléklendő facsimiléket. A mű érdekében kiküldte Dr. VÁRI REZSŐ urat Spanyolországba, hogy ott az Escuriali-könyvtárban Leo Sapiens egy állítólagos X. századi kéziratát vizsgálja meg. Rómából pedig FRAKNÓI VILMOS biz. elnök közvetítésével megszerezte a «De facto Ungariae magnae» legrégibb kéziratának fényképét.

Memorandum alakjában javaslatot dolgozott ki az Országgyűlési Emlékek kiadásának jövőben követendő módozatai felől, mely lehetővé tenné, hogy a nagybecsű vállalat kötetei, több sorozatnak megkezdése által gyorsabb egymásutánban jelenhessenek meg. Illetékes helyen lépéseket tett arra nézve, hogy egyes bécsi levéltárakban, kivált a közös pénzügyministeriumában levő hungaricumok, a hazai történetírás érdekében az országos levéltárba kebeleztessenek be. Régi évek üdvösnek bizonyuló s újabban pár évig szünetelő gyakorlatát követve, javaslatot tett s ezúttal eredménynyel, hogy a vallás- és közoktatásügyi ministerium felsőbb történelmi kiképeztetés czéljából egy tehetséges ifjat külföldi utazási ösztöndíjban részesítsen.

Ezenkívül számos. az Akadémiától és osztálytól hozzáintézett ügyben mondott szakvéleményt. Így szövegezte a Forster Gyulától néhai Scitovszky János herczegprimás emlékére tett alapítvány szabályzatát. A Csanádmegyei történelmi monographia ügyének elintézésével megbizatván, a bizottság megállapította a részleteket és szerződést kötött a mű megírására vállalkozó szakférfiúval, Dr. BOROVSZKY SAMUVAL.

Javaslatot tett a Bük-, Oltványi-, Ipolyi-, Péczeli-jutalomkérdések tárgyában (az utóbbit az Archaeologiai Bizottsággal kapcsolatosan), úgy-

Digitized by Google

szintén a Röck Szilárd-alap kamatjának hovafordításáról. Ezeken kívül számos, egyenesen hozzá benyújtott munkák és kérdések felől mondott szakvéleményeket és előkészítette jövő munkálkodása tervét.

Tagjai sorát az Akadémia a bizottság előterjesztésére TAGÁNYI KÁROLY orsz. allevéltárnok személyével, mint bizottsági segédtaggal egészítette ki.

b. Az **Archaeologiai Bizottság** egy régibb határozata értelmében megindította az előmunkálatokat hazánk legfontosabb csúcsíves épülete, a kassai dóm monographiájának közzétételére. A bizottság ugyanis köszönettel fogadta Steindl Imre, a kassai dómrestauratio vezetőjének ajánlatát, a ki a régi dómról nála meglevő építészeti fölvételeket a bizottság rendelkezésére állította és a bizottság elfogadta Steindl tanár azt a javaslatát is, hogy az ő vezetése alatt fiatal szakemberek e fölvételek alapján a bizottsági díszmű számára tollrajzokat készítsenek. Ez a munka az elmult évben megindulhatott; elkészült már 10 nagy tollrajzi kép, melyből nyolcz Lange Keresztély, kettő pedig Szteblo Ottó műve. A monographia tervrajzában egészben mintegy hatvan ilyen $^1/_5$—$^1/_{10}$—$^1/_{20}$ nagyságú rajz lévén tervezve, a bizottság évek sorára terjedő munkálat előtt áll, melyre a szükséges javadalmat már felgyűjtötte.

Szintén egy korábbi határozat érvényesült azon díszmunka közzétételével, melyet a bizottság a zárai szent Simeon-koporsónak szentelt. A munka megírására fölkért írók közül Dr. MEYER G. A. Berlinben, a XIV. századi szobrászat legalaposabb ismerője, készséggel felelt meg a bizottság felszólításának és Dr. EBER LÁSZLÓ magyarította szövegét. A nevezetes tárgyhoz méltó külső díszben készült mű tizennégy képes melléklettel és a szövegben 29 ábrával a múlt év végén jelent meg. A bizottság reményli, hogy ezután a hazai írók is fognak ez érdekes műtörténeti tárgygyal foglalkozni és világosságot fognak deríteni oly problemákra, melyeket az első monographusnak még nem sikerült megoldania.

E díszes kiadványon kívül a bizottságnak módjában volt tavaly egy tudományos vállalatát, az «*Archaeologiai Közlemények*»-et folytatni, mely anyagi födözet miatt 1890 óta szünetelt. Megjelent a XVII. kötete, mely a szűken kimért költség miatt csak két értekezést tartalmaz: egyik SZELLE ZSIGMOND-é Dunaföldvár régi emlékéről, a másik WOSINSZKY MÓR-é a czikói népvándorláskori sírmezőről; mind a két dolgozatban megfelelő számú illustratio kiséri a szöveget.

A bizottság folyóiratából, az «*Archaeologiai Értesítő*»-ből megjelent a huszonnyolczadik évfolyam. A folyóirat a régi alakban és régi térfogattal öt hat-hat íves füzetben jelent meg és lehetőség szerint, a szűk térhez mérten, képviselte hazai archaeologiánkat, átölelvén az őskortól a XVIII. század elejéig terjedő időszakot; az archaeologián kívül az antik epigraphikába, valamint az ókori s a hazai numismatikába vágó dolgozatokat is közölt. Munkatársai száma a múlt évben

Digitized by Google

55-re emelkedett, kik között volt 44 honi, három német, egy orosz, egy dán, egy lengyel s egy franczia író. A közlemények értékét ötvenhárom képes tábla és a szöveg közé iktatott 323 db ábra jelentékenyen fokozta. A kiadványaiban megjelent képek dúczait a bizottság a legnagyobb liberalitással szokta tudományos kiadványok számára átengedni. Legbőségesebb hasznát vette a M. Tud. Akadémia II. osztálya, mikor az osztály kiadásában megjelent «A régibb középkor emlékei» első kötetéhez 304 db dúczot vett igénybe a bizottság dúczkészletéből; hasonlóképp igénybe vett Dr. RÉTHY LÁSZLÓ az osztály kiadásában készülő «Magyar Éremtár» számára 190 dbot és más nyolcz kiadó vagy író 67 példányt.

Viszont a bizottság is kapott kiadványai számára rajzdúczokat, mi által némileg könnyíthetett saját szűk javadalmán; nevezetesen kapott kölcsön dúczokat a «Művészi Ipar» és a «Mérnök- és Építészeti Közlöny» szerkesztőségétől; de legtöbbet köszön a bizottság a Nemzeti Múzeum régiségosztályának, mely nemcsak a saját gazdag rajzkészletét engedte át legkészségesebben a bizottsági kiadványok számára, de a bizottság dúczkészletének czélszerű szekrényekben könnyen megközelíthető hajlékot is állíttott.

Két ülést tartott múlt évben a bizottság; egyikben megállapította évi költségjavaslatát, a másikban pedig tudományos kiadványaira vonatkozó összes többi ügyét intézte el.

Tagjai sorából kettőt gyászol; elvesztette FRÖHLICH RÓBERT és ORMÓS ZSIGMOND akademiai tagokat.

6. **A Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottság** úgy bel-, mint kültagjainak buzgó érdeklődése mellett tartotta meg havi üléseit, melyeken részint a II. osztálytól az ügyrend értelmében hozzáutalt kérdések fölött tanácskozott, részint a saját kiadványaira vonatkozó ügyeket intézte el.

A bizottság 1894. évi működését maradandó emlékek jelölik. Ez évben nyert befejezést az a fontos vállalat, mely «*Nemzetgazdasági Írók Tára*» czím alatt az úgynevezett klasszikus nemzetgazdasági irodalom legjelesebb termékeit, e tudományág alapvető mestereinek örökbecsű műveit ültette át a hazai irodalomba. E munkák teljes sorozata a következő:

1. HUME DÁVID *közgazdasági tanulmányai.* Angolból fordította KŐRÖSI JÓZSEF.

2. QUESNAY és TURGOT *munkáiból.* Francziából fordította és bevezetéssel ellátta FENYVESSY ADOLF.

3. RICARDO DÁVID: *A közgazdaság és adózás alapelvei.* Fordította LÁNG LAJOS.

4. SISMONDI JÁNOS: *A nemzetgazdaságtan újabb elmélete.* Fordította ENYEDI LUKÁCS. 2 kötet.

5. SMITH ÁDÁM: *Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól.* Fordították ENYEDI LUKÁCS és PÓLYA JAKAB. 5 könyv. 4 kötetben.

Digitized by Google

A «Nemzetgazdasági Írók Tára» a bizottságnak már teljesen befejezett vállalata, a mennyiben nemcsak hogy lefordíttattak és megjelentek a programmba fölvett munkák, hanem a vállalatból folyó összes leszámolások is megtörténtek.

A közgazdasági tudomány ez alapvető műveinek hatása kétségkívül termékenyítő lesz a hazai szakirodalomra. Hogy minél jobban elterjedjenek, a Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottság a művek kiadó-tulajdonosát, a «Pallas» irodalmi és nyomdai részvénytársaságot rábírta, hogy e gyűjteményt a Magyar Tudom. Akadémia, a Nemzetgazdasági Bizottság és a Magyar Közgazdasági Társaság tagjainak, a Magyar Tudom. Akadémia könyvkiadó-bizottsága pártoló tagjainak, a Közgazdasági Szemle előfizetőinek és az összes hazai tanintézeteknek feleáron engedje át. Ily módon teljes joggal remélhetjük a becses munkák széleskörű elterjedését.

A bizottság által megindított *megyei monographiák* második kötete szintén befejeztetett. Helyet foglalnak benne Somogymegye ifj. gr. Széchenyi Imrétől, Békés- és Csanádmegye dr. Gaál Jenőtől, Zemplénmegye dr. Ballagi Gézától, végre Sopronmegye dr. Berényi Páltól. E vállalat bizonyára kissé lassan halad befejezése felé, minek egyedüli oka az, hogy az egyes megyék specialis viszonyaival teljesen ismerős, hivatott írók nem igen akadnak. Talán onnan is lehet ezt magyarázni, hogy az ezredéves kiállítás alkalmából legtöbb vármegyénk monographiával akarja megörökíteni múltját és jelenét s ez a munka leköti a vidék alkalmas embereit. De ép azért remélhetjük, hogy az ezredéves kiállítás elmúltával a «Megyei monographiák» ügye gyorsabb lépésben fog haladni.

A bizottság által támogatott irodalmi vállalatok között ez évben is a «*Közgazdasági és Közigazgatási Szemle*» volt a legjelentékenyebb. A bizottság már múlt évi jelentésében kiemelte, hogy e folyóiratot szerkesztője, dr. Jekelfalussy József rendes tag, az akadémiai segély legkisebb emelése nélkül a közigazgatási szakhoz tartozó értekezések fölvételével, megszabott terjedelmének közel kétszeresére bővítette ki. A folyóirat a múlt évben is 82 ív terjedelemben jelent meg, ezúttal is majdnem a kétszeresét téve annak, melyet a bizottság az akadémiai segély megajánlásakor megállapított. A szerkesztő azonban a közigazgatási szakmát művelő írók csekély száma és lanyha támogatása miatt kénytelen volt felhagyni a kisérlettel s a folyóiratot a folyó évtől kezdve már kizárólag közgazdasági és statisztikai tartalommal «Közgazdasági Szemle» czím alatt bocsátja közre. A mit a folyóirat külterjességében vesztett, azt megnyerte a tartalmi gyarapodásban, a mennyiben ez évtől fogva sokkal gazdagabb, változatosabb tartalommal jelenik meg, mit főleg annak a kapcsolatnak köszönhet, melyet az új «Magyar Közgazdasági Társaság»-gal sikerült létesíteni.

Ez új társaság tulajdonképen a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottsága tagjainak köréből indult ki. Czélja: a társadalom szélesebb köreiben is népszerűsíteni a közgazda-

Digitized by Google

sági tudományt, s mintegy összekötő kapcsot képez egyrészről a Tudományos Akadémia, illetve ennek Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottsága, másrészről a nagy közönség között. A «Közgazdasági Szemle» a társaság által rendezett felolvasásokra készült szaktanulmányok közlésével jelentékeny szellemi támogatásban részesül; másfelől pedig azáltal, hogy mint a társaság hivatalos közlönye, a közgazdasági társaság valamennyi — ez idő szerint közel 500 — tagjának megküldetik, jelentékenyen nagyobb olvasó közönségre tett szert.

A *Közgazdasági és Statisztikai Évkönyvnek*, melyet a bizottság megbízásából és az országos magyar királyi statisztikai hivatal támogatásával JEKELFALUSSY JÓZSEF rendes és VARGHA GYULA levelező tag szerkeszt, 1894—95. évi kettős évfolyama az 1895. év végén fog megjelenni.

A Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottság az 1895. évtől kezdve munkásságának körét egy új vállalat megindításával tágítja ki. Elhatározta ugyanis, hogy a legjelesebb régi magyar közgazdasági műveket, melyek a szakirodalom akkori nyelvén, latin vagy német nyelven írattak, magyar nyelvre fordítva «Régi magyar közgazdasági írók tára» czímen egy — több kötetből álló — gyűjteményben teendi közzé. A bizottság befejezvén a «Külföldi Közgazdasági Irók Tárá»-t, ez új vállalatot fogja teljes erővel megindítani, s e czélra áll rendelkezésre az az 500 forint is, melyet JEKELFALUSSY JÓZSEF és VARGHA GYULA akadémiai tagok, mint a szerkesztésükben megjelenő Közgazdasági és Statisztikai Évkönyvnek odaítélt akadémiai jutalmat, a bizottság czéljaira a múlt nagygyűlés alkalmával visszabocsátottak.

7. A **Mathematikai és Természettudományi Bizottság** jelentése 1894-ik évi működéséről.

a) Tudományos munkálatok előmozdítására a bizottság 3000 frtot utalványozott, mely összegből 2000 frt volt a mineralogia-geologia köréből végzendő kutatások segélyezésére szánva és pedig:

1. *A földrengési bizottságnak.*
2. PANTOCSEK JÓZSEFNEK, Magyarország bacillariáinak teljes összeállítására.
3. KOCH ANTALNAK, «Az erdélyi medencze harmadkori képződményei» czímű munkájának díjazása.
4. SZÁDECZKY GYULA munkájának (a Hegyalján végzendő geologiai felvételek) folytatására.
5. *Balaton-bizottságnak.*
6. *Mathematikai és Physikai társulatnak.*
7. *Az ornithologiai központnak.*
8. BORBÁS VINCZÉNEK, botanikai magyar neveknek gyűjtésére.
9. VANGEL JENŐNEK, mohállatok gyűjtésére.
10. MÉHELY LAJOSNAK, herpetologiai tanulmányokra.

b) Megjelent a «*Mathematikai és Természettudományi Közlemények*» XXVI-ik kötetéből:

1. «Adatok Letkés faunájához.» FRANZENAU ÁGOSTONTÓL $2^1/_4$ íven, egy táblával.

2. «Adatok a gége beidegzésének boncztanához, élettanához és kórtanához» Dr. ÓNODI ADOLFTÓL 7 íven, négy táblával.

3. Sajtó alól rövid idő múlva kikerül «Magyarország húsos gombái» HAZSLINSZKY FRIGYESTŐL mintegy 12—14 íven, öt táblával.

8. A **Hadtudományi Bizottság** szerény eszközei mellett, sokkal lassabban halad előre, semmint óhajtaná; a mit azonban e szűk korlátok közt tehet, azt lelkiismeretesen megcselekszi s mindent elkövet. hogy a magyar katonai irodalom ügyét előbbre vigye.

1. *Irodalmi működése* a bizottságnak mint eddig, úgy az elmúlt évben is, kiváltképen a magyar hadi történetírás fejlesztését czélozta.

a) «*Hadtörténelmi Közlemények*» czímű folyóirata a lefolyt évben immár VII-ik évfolyamát fejezte be.

Hogy e különleges irodalmi ágat művelő folyóirat magát állandóan fentarthatja, legjobb bizonyítékát képezi annak. hogy hézagot tölt be és hogy a magyar hadi történetírás iránt érdeklődést kelteni és azt fentartani is képes volt.

A folyóirat ez évben is kéthavonként jelent meg és öt füzetben melyek terjedelme 8—10 ív közt váltakozott, 45 nyomtatott ívnyi szöveget, öt arczképet és tíz különféle szövegrajzot, illetőleg rajzmellékletet hozott.

A vállalat anyagi sikere szintén teljes, a mennyiben az előfizetések nemcsak hogy a folyóirat nyomtatásának és kiadásának költségeit állandóan fedezik, de sőt bizonyos fölösleg is keletkezett, mely lehetővé tette, hogy egyrészt az írói munkásság fölébresztésére pályadíjak tűzessenek ki; másrészt pedig, hogy a bizottság a Millennium alkalmával egy más hadtörténeti munkának kiadását is eszközölje, mire neki támogatást sem az Akadémia, sem a millenniumi bizottság nem adván, a kiadást saját erejéből foganatosítja.

A Honvédelmi minister úr ő Nagyméltósága a folyóiratot állandóan nagylelkűleg támogatja, s mint eddig, a lefolyt évben is a csapatok könyvtárai számára 100 példányt rendelt meg. Hű pártolója a vállalatnak a magyar honvédség tisztikara is, melyből az előfizetők túlnyomó száma kerül ki.

b) A *Magyar Hadtörténelmi Könyvtár* második kötete BALÁS GYÖRGY őrnagynak az 1866-ik évi osztrák-porosz háborúról írott munkája a karácsonyi könyvpiaczra megjelent és 329 lap szöveg mellett egy áttekintő térképet, egy rajzmellékletet és 19 szövegbeli rajzot tartalmaz.

2. A *Hadtörténelmi Múzeum* ügye most, tekintettel a millenniumi előkészületekre, szünetel; a bizottságnak azonban gondja lesz arra, hogy a kiállítás végével a Múzeum ügye ismét, remélhetőleg sikerrel, fölkaroltassék.

Digitized by Google

3. A *Hadtörténelmi Kiállítás* előmunkálataiban a bizottságnak majd valamennyi tagja tevékeny részt vesz és gondoskodik arról, hogy a kiállításon a Hadtudományi Bizottság eszméi és nézetei érvényesüljenek.

4. A bizottság tagjai a kiállítási ügyeken kívül résztvettek még a folyóirat munkálataiban, irodalmi művek birálatában, számadások átvizsgálásában stb.

5. Különféle ügyeinek elintézésére a bizottság a lefolyt évben négy ülést tartott.

A bizottság jövő évi munkásságának tervrajza.

1. A bizottság folyóiratát, a «*Hadtörténelmi Közlemények*»-et, a jövő évben is folytatja és annak VIII-ik évfolyamát megindítja. Ez a jövő évben ismét kéthavonként, vagyis öt füzetben, összesen 45 ívnyi terjedelemben fog megjelenni.

Ez a. «*Magyar Hadi Krónika*», *a magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története*, melyet a bizottság két kötetben, együtt mintegy 40—50 nyomtatott ívnyi terjedelemben, a «Hadtörténelmi Közlemények»-kel kapcsolatosan olykép szándékozik kiadni, hogy a Krónika I-ső kötete 1895-ben, II-ik kötete pedig 1896-ban, mint a «Hadtörténelmi Közlemények» 5-ik füzete jelenjék meg, s megfelelő számú példányokban mint külön kiadás is.

A «Krónika» megírásával a bizottság előadóját, RÓNAI HORVÁTH JENŐ honvéd-őrnagyot bízta meg.

Anyagi része e vállalatnak felerészben azáltal van biztosítva, hogy a mű a folyóirat 5-ik füzeteként jelenik meg s így e füzet rendes költségei a «Krónika» javára esnek; másik felerészben pedig azon összegből fedeztetik, mely mint már korábbb említtetett, az előfizetési összegek fölöslegeiből származott s mint «Krónika-alap» gyűjtetik.

2. A *Hadtörténelmi Könyvtár* folytatásakép a bizottság, nyilt pályázat útján az 1870/71-iki német-franczia háború történetének megírásával, melyet két kötetben szándékozik közrebocsátani, HAZAY SAMU honvéd törzstisztjelölt-századost bízta meg.

A mű az 1896-ik év folyamán készül el.

3. Közreműködik a bizottság a *Hadtörténelmi Kiállítás* létrehozásában és rendezésében, részint tagjai által, kik egyszersmind a kiállítási bizottságnak is tagjai, részint — a mennyiben szükséges és erre fölhívatik — együttesen is.

4. Gondoskodik a bizottság arról, hogy a *Hadtörténelmi Múzeum* ügye a kiállítással kapcsolatosan előbbre vitessék.

9. A **Könyvkiadó Bizottság** 1894. évi illetményül négy kötetet adott az aláíróknak, ú. m.:

Hüppe Siegfried: A lengyel alkotmány története. Fordított SZATHMÁRY GYÖRGY. Felülvizsgálta SCHWARCZ GYULA. Egy kötet. 34 í

Digitized by Google

Hunfalvy Pál: Az oláhok története. Sajtó alá rendezte RÉTHY LÁSZLÓ. Két kötet. 70 ív.

Emerson: Az emberi szellem képviselői. Fordította SZÁSZ KÁROLY. Felülvizsgálta ALEXANDER BERNÁT. Egy kötet. 12 1/2 ív.

Az 1895. évi illetmény következő négy kötetből fog állani:

Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. Két kötet.

Heinrich Gusztáv: A német classicus irodalom története. Egy kötet.

Burckhardt J.: A renaissance-kori műveltség Olaszországban. Fordította BÁNÓCZI JÓZSEF. Egy kötet.

III. Az 1894. évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (szomorújáték) 100 arany.

Az 1893. szept. 30. határnapig 25 pályamunka érkezett be; a jutalom az 1894. márczius 19-én tartott összes ülésen SOMLÓ SÁNDOR «Fra Girolamo» czímű öt felvonásos szomorújátékának ítéltetett oda

2. A *Gróf Karácsonyi Guidó-* (vígjátéki) *díj* (beérkezett 9 pályamű) ki nem adását határozta el az 1894. márczius 19-én tartott összes ülés.

3. A *Farkas-Raskó-* (Költemények) *díj* (beérkezett 33 pályamű) ki nem adását határozta el az 1894. márcziusi összes ülés.

4. *Nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom* (az 1887—1893. évkörben megjelent széptudományi munkák) 200, illetőleg 50 arany.

Az 1894. május 2-án tartott nagygyűlés a jutalmat «ARANY JÁNOS hátrahagyott versei» czímű gyűjteménynek ítélte oda; a Marczibányi-mellékjutalmat pedig BEÖTHY ZSOLT a széppróżai elbeszélés a magyar irodalomban czímű mű II. kötetének.

5. *Brody-jutalom* (a magyar publicistikai irodalomnak az 1891—1893-iki időszakban megjelent termékei) 3000 frt.

Az 1894. május 2-án tartott nagygyűlés e jutalmat PULSZKY FERENCZNEK ítélte oda.

6. *Sámuel díj* (az 1893. évben megjelent legjobb nyelvtudományi értekezés) 15 arany.

Az 1894. évi május 2-án tartott nagygyűlés e díjjal ZOLNAI GYULA «Mondattani buvárlatok» czímű értekezését tüntette ki.

7. *Gróf Nádasdy-jutalom* (történeti. mondai, vagy a jelen életből vett elbeszélő költemény) 100 arany.

Az 1890. évi május 2-án tartott nagygyűlés a jutalmat 11 pályázó közül JAKAB ÖDÖN «Argyrus» czímű művének ítélte oda.

8. *Gorove-pályázat* (az újkori aesthetika története) 100 arany

Digitized by Google

Mivel a díj el nem készült munkának ki nem adható, az egyetlen pályázó jeligés levele fölbontatlanul elhamvasztatott az Akadémia 1894. május 2-án tartott ülésében.

9. *Bézsán-jutalom* (a magyar drámairodalom története 1867-ig) 1200 frt aranyban.

Az 1894. évi május hó 2-ik napján tartott nagygyűlés a jutalommal BAYER JÓZSEF pályaművét tüntette ki.

10. *Szilágyi-jutalom* (az utolsó tíz év alatt magyar nyelven megjelent olyan munkák, melyek Magyarország történetét tárgyalják) 1200 frt.

Az 1894. évi május 2-án tartott nagygyűlés e jutalmat PAULER GYULA «A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt» czímű munkájának ítélte oda.

11. *Vitéz-jutalom* (az ónodi országgyűlés) 40 arany.

Az 1894. évi május 2-án tartott nagygyűlés a díjjal ÁLDÁSY ANTAL pályaművét tüntette ki.

12. *Az Első Magyar Ált. Biztosító-Társaság 500 forintos jutalma* a JEKELFALUSSY JÓZSEF és VARGHA GYULA szerkesztésében megjelenő «Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv» 1892/93-iki évfolyamáadatott ki.

13. *Ipolyi Arnold alapítványából* «Oláh Miklós esztergomi érsek élet- és jellemrajza, tekintettel államférfiúi működésére» czímű pályakérdés tűzetvén ki, a mű megírásával FRAKNÓI VILMOS bízatott meg. Határidő 1897. szeptember 30-ika.

14. A *Röck Szilárd-alapítvány* 500 frtnyi kamata az Akadémia 1894. évi május hó 2-án tartott nagygyűlésének határozata szerint FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ «II. Béla oklevelei» czímű értekezése kiadására fordítandó.

15. *Az 1890-iki Rózsay-díj* UDRÁNSZKY LÁSZLÓ «Az idegrendszernek a veszettséggel járó chemiai változásairól» szóló tanulmányának kiadatni határoztatott az 1894. május 2-án tartott nagygyűlésen.

16. *Az 1892-iki Rózsay-díj* HALAVÁTS GYULA «Az Alföld Duna-Tisza közötti részének földtani viszonyai» czímű munkájának kiadatni rendeltetett.

17. Ugyanakkor a *Rózsay-alapítványból* SZÉKELY ÁGOSTON bízatott meg «A vérsavó therapiájának tanulmányozása, különös tekintettel a veszettségre és lépfenére» megírásával.

18. *Az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmat*:

a) a Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát VEINSTEIN SÁMUEL, a budapesti egyetem II-od éves bölcsészetkari hallgatója és MELICH JÁNOS, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészetkari hallgatója; *b*) Monumenta Hungariae Historica egy-egy példányát; HEIDRICH ANTAL, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészetkari hallgatója; BACZÓ MÓZES, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészetkari hallgatója; JIROUSEK ANTAL, a zágrábi egyetem bölcsészetkari hallgatója nyerték el.

Digitized by Google

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1894-ben.

* *Magyar Tud. Akadémiai Almanach.* polgári és csillagászati naptárral 1895-re. 260 lap. Ára 1 frt.

* *Akadémiai Értesítő.* Havi folyóirat. Szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 49—60 füz. I—XII. 733 és I—IV lap. Egy évfolyam előfizetési ára 3 frt.

* *Archaeologiai Értesítő.* Új folyam. XIV. köt. 1—5. sz. Szerkeszti Hampel József r. t. I—XXIII. és 456 lap. 53 képes táblával és 323 ábrával. Egy folyam ára 6 frt.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerkeszti Pauer Imre r. t. III. évfolyam. 1—4. sz. I—V és 572 lap. Egy évfolyam előfizetési ára 5 frt.

Hadtörténelmi Közlemények. Kéthavonként megjelenő folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére. Szerkeszti Rónai Horváth Jenő l. t. VII. évf. 1—5. füz. 715. l. 4 melléklet. Előfizetési ára egy egy évre 4 frt.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. IV, évf. Szerk. Szilády Áron r. t. 408. l. Előfizetési ára egész évre 5 frt.

* *Mathem. és Természettud. Értesítő.* XII. köt. 2—12. füz. Szerk. König Gyula. r. t. 472. l. 12 táblával. Egy évfolyam előfizetési ára 3 frt.

* *Nyelvtudományi Közlemények.* Évnegyedes folyóirat. Szerk. Simonyi Zsigmond r. t. XXIV. köt. 1—4. füz. I—IV és 503 l. Ára 3 frt.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Szerk. Szilágyi Sándor. r. t. 1894-iki évf. 1—4. füz. 764 l. Egyes füzet ára 1 frt 30 kr.

* *Acsády Ignácz* l. t. Régi magyar birtokviszonyok. 1494—1598. (Történettud. Értekez. XVI. 3. sz.) 72 l. Ára 60 kr.

* *Acsády Ignácz.* Két pénzügy-történelmi tanulmány. 238 l. Ára 2 frt.

Araneae Hungariae secundum collectiones a Leone Becker pro parte perscrutatas conscriptae a Cornelio Chyzer et Ladislao Kulczyńszki. Tomi II-i pars prior. Theridioidae. (Accedunt tabulae quinque.) 151. l. 5 frt.

Balás György. Az 1866. évi osztrák-porosz háború. 19 szövegábrával és két térképmelléklettel. 329 l. (Magyar hadtörténelmi könyvtár. II. kötet.) Ára 3 frt.

Budenz József. Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. (A szerző hagyatékával kiegészítette SIMONYI ZSIGMOND.) 299—391 l. Ára 60 kr.

Csánki Dezső l. t. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. köt. I—VIII és 800. l. Ára 7 frt.

---

* A *-gal jelölt munkákat az iskolák és intézetek az átalány fejében kapták.

Digitized by Google

* *Cserháti Sándor.* A dohány égésére befolyást gyakorló körülmények tanulmányozása. (Természettud. Értekez. XXIII. 7. sz.) 80 l. Ára 75 kr.

* *Daday Jenő* l. t. A kagylósrákok harántcsíkos izomrostjainak finomabb szerkezete. 2 rajzlappal. (Természettud. Értek. XXIII. 8. sz.) 32 l. Ára 50 kr.

* *Emerson Ralph Waldo.* Az emberi szellem képviselői. Angolból fordította Szász Károly. 199 l. (A könyvkiadó-vállalat új folyama. XX. kötete.) Ára 1 frt 50 kr.

* *Erdélyi Országgyűlési Emlékek.* Történeti bevezetésekkel. Szerk. Szilágyi Sándor r. t. XVII. köt. 1679—1682. 491 l. Ára 3 frt.

* *Fabinyi Rudolf* l. t. Stereochemiai tanulmányok. (Természet. Értekezések. XXIII. 3.) 60 l. Ára 60 kr.

* *Franzenau Ágoston.* Adatok Letkés faunájához. Egy tábla rajzzal. (Mathemat. és természettud. közlemények. XXVI. 1. sz.) 36 l. Ára 90 kr.

Georgius de Hungaria arithmetikája 1499-ből. Szily Kálmán és Heller Ágost r. tagok rávonatkozó jelentéseivel. XI és 24 l. Ára 30 kr.

* *Goldziher Ignácz* r. t. Renan mint orientalista. (Emlékbeszédek VIII. köt. 2. sz.) 100 l. Ára 1 frt.

* *György Endre* l. t. Emlékbeszéd báró Kemény Gábor t. tagról. (Emlékbeszédek. VIII. kötet. 4. sz.) 28 l. Ára 30 kr.

Hampel József r. t. A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban. I. rész. 200 képes táblával és a szövegben 48 ábrával. 173 l. Ára 5 frt.

* *Hegedűs Sándor* r. t. Az adóeszmény. Tudományos és gyakorlati szempontból. (Társadalmi Értekez. XI. 7. sz.) 26 l. Ára 30 kr.

* *Heller Ágost* r. t. Az energiatan alapjairól. (Mathematikai Értekezések. XV. 5. sz.) 14 l. Ára 15 kr.

* *Dr. Högyes Ferencz.* Tapasztalati adatok a szabályos és szabálytalan alsó végtagállások fejlődéséről a gyermekkorban. Két tábla, egy rajz. (Természettud. Értekezések. XXIII. 6. sz.) 78 l. Ára 1 frt.

* *Hunfalvy Pál.* Az oláhok története. I. köt. 482 és LXVI l. — II. 481 és LXXII. l. (A könyvkiadó-vállalat új folyama XVIII. és XIX. kötete.) Ára 6 frt.

* *Dr. Hüppe Siegfried.* A lengyel alkotmány története. Ford. Szathmáry György. 542 l. (A könyvkiadó-vállalat új folyama XVII. kötete.) Ára 1 frt 50 kr.

* *Kanitz Ágost* l. t. Emlékbeszéd Pančič József külső tagról. (Pančič arczképével.) (Emlékbeszédek. VIII. köt 3. sz.) Ára 40 kr.

Kazinczy Ferencz levelezése. V. köt. 1807. máj. 1. — 1808. jun. 30. Közzéteszi Dr. Váczy János. XXII és 502 l. Ára 5 frt.

Dr. Király János. Pozsony város joga a középkorban. 464 lap. Ára 4 frt.

Digitized by Google

* *Lanciani Rudolf.* A régi Róma a legújabb ásatások világításában. Fordította Lubóczi Zs. 368 lap. Számos képtáblával és a szöveg közé nyomott képpel. (A könyvkiadó vállalat új folyama XV kötete.) Ára 3 frt.

* *Magyar Történelmi emlékek.* II. osztály. Írók. XXXIII. kötet. (Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századokból. II. kötete. Gyulafy Lestár följegyzései. Keczer Ambrus naplója. Krmann Dániel superintendens 1708—1709-iki oroszországi útjának leírása.) 638 lap. Ára 2 frt.

* *Margó Tivadar* t. t. Emlékbeszéd Sir Richard Owen külső tagról. (Sir Richard Owen arczképével.) (Emlékbeszédek VIII. kötet, 6. sz.) 48 lap. Ára 50 kr.

Dr. Meyer Gotthold Alfréd. Szent Simon ezüstkoporsója Zárában. 64 lap. (14 képes melléklettel és 29 ábrával a szövegben.) Ára 4 frt.

Munkácsi Bernát l. t. A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve. 297. lap. (Ugor füzetek 11. sz.) Ára 2 frt 50 kr.

* *Nagy Ferencz* l. t. Magyar Tengerjog. (Társadalmi Értekezések. XI. 8. sz.) 50 lap. Ára 45 kr.

Némethy Geyza l. t. Dicta Catonis quae vulgo inscribuntur Catonis disticha de moribus. 82 lap. Ára 1 frt.

* *Dr. Ónodi A.* Adatok a gége beidegzésének boncztanához, élettanához és kórtanához. (Mathemat. és természettud. közlemények. XXVI. 2. sz.) 116 lap. Ára 2 frt.

Óváry Lipót l. t. A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai. II-ik füzet. 293. lap. Ára 3 frt.

* *Pecz Vilmos* l. t. Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. (Nyelvtört. Értekez. XVI. 4. sz. Ára 30 kr.

Rapport sur l'activité de l'Académie hongroise des Sciences en 1893. Présenté par le Secrétaire Général. *C. Szily.*

* *Réthy Mór* l. t. Folyadék-sugarak. (Mathemat. Értekezések. XV. 4.) 51 lap. 50 kr.

* *Dr. Schaffer Károly* Az intrahypnotikus reflexcontracturák morphologiája és a suggestiónak behatása ezekre. Rajzokkal. Beterjesztette és jegyzetekkel ellátta Hőgyes E. r. t (Természettud. Értekez. XXIII. 11. sz.) 74. lap. Ára 75 kr.

Szamota István. A schläglí magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta. (A szójegyzék fényképével.) 111 lap. Ára 2 frt.

Gróf Széchenyi István hírlapi czikkei. Összeállította, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Zichy Antal t. t. II. kötet. 1843—1848. 692 lap. Egy autograph. lap photogr. másolatával. Ára 5 frt.

Téglás Gábor l. t. Újabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafelirataihoz s az aldunai határvédelem viszonya Dacia történetéhez egészen Traianus felléptéig. 55 l. 14 szövegközti rajzzal. Ára 1 frt.

Digitized by Google

* *Télfy Iván* l. t. Újgörög munkák ismertetése. (Nyelvtudományi Értekezések. XVI. köt. 5. sz.) 40 l. Ára 40 kr.

Thaly Kálmán r. t. Bercsényi házassága. (Történeti ének 1695-ből, írta Kőszeghy Pál. A Varsóban levő eredeti kéziratról közli Thaly K. Toldalék: «Actio curiosa.» Magyar színjáték 1678-ból.) 200 l. Ára 2 frt.

* *Tóth Lőrincz* r. t. Emlékbeszéd Vajkay Károly l. t. felett (Emlékbeszédek. VIII. 7. sz.) Ára 30 kr.

* *Dr. Török Aurél* l. t. Jelentés III. Béla magyar király és neje testereklyéiről. 4 táblával. (Természettud. Értekez. XXIII. 4. sz.) 181. l. Ára 2 frt.

* *Dr. Török Aurél* l. t. Adatok az Árpádok testereklyéinek embertani búvárlatához. II. közlemény. (Természettud. Értekez. XXIII. 9. sz.) 66. l. Ára 60 kr.

* *Dr. Török Aurél* l. t. Adatok az emberszabású lények koponyaátalakulásához. Egy fiatal gorilla-koponyáról. I. Általános rész. Egy ábratáblával. (Természettud. Értekezések. XXIII. 10. sz.) 55 l. Ára 60 kr.

* *Vas Frigyes.* Tanulmányok az idült nikotin és alkohol mérgezésekről. Egy melléklettel. (Természettud. Értekezések. XXIII. 5. sz.) 19 l. Ára 30 kr.

* *Vécsey Tamás* r. t. Emlékbeszéd Wenzel Gusztár rendes tagról. (Emlékbeszédek. VIII. köt. 5. sz.) 80 l. Ára 75 kr.

Verbőczy István Hármaskönyve. III. kiadás. Az eredetinek 1517-iki l-ső kiadása után fordították, jogi műszótárral és részletes tárgymutatóval ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen l. tagok. XLIV és 466 l. Ára 5 frt.

Zolnai Gyula. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (25 melléklettel s egy szövegközi hasonmással.) 296 l. Ára 6 frt.

Összesen 59 mű 940 íven.

V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák és folyóiratok.

A) **Megbízás**:

a) *Munkák*: Szinnyei József: Magyar Tájszótár. Id. Szinnyei József: Magyar Írók Életrajza és Munkái. *b*) *Folyóiratok*: Budapesti Szemle, Magyar Nyelvőr, Közgazdasági és Közigazgatási Szemle.

B) **Segélyezés**:

a) *Folyóiratok*: Ethnographia, Egyetemes Philologiai Közlöny, Paedagogia, Történelmi Tár, Nemzetgazdasági és Statisztikai Évkönyv, Orvosi Archivum, Ungarische Revue, Mathemat. és Physikai Társulat folyóirata, Természettudományi füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte. *b*) *Könyvkiadó vállalatok*: Nemzetgazda-

Digitized by Google

sági Írók Tára, Természettudományi Társulat könyvkiadó vállalata. Orvosi könyvkiadó vállalat. Philos. Írók Tára. c) *Munkák*: Magyar Történelmi Életrajzok, gróf Kuun Géza «Relationes cum oriente gentibusque orientalis originis».

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait általány fejében kapják:

Arad, Kir. főgymnasium.
» Állami főreáliskola.
» Kereskedelmi Akadémia.
» Kölcsey-egyesület.
Baja, Cist. rendű főgymnasium.
» Casino könyvtára.
Bánffy-Hunyad, Polgári iskola.
Békés, Ev. ref. gymnasium.
Békés-Csaba, ev. gymnasium.
Belényes, Gör. kath. főgymnasium.
Beregszász, Alreáliskola.
Beszterczе (Erdély), Főgymnasium.
Beszterczebánya, Ág. h. ev. gymn.
» Áll. fels. leányisk.
Bonyhád, Ev. algymnasium.
Brád, Görög-keleti román algymn.
Brassó, Evang. gymnasium.
» R. kath. főgymnasium.
» M. kir. áll. főreáliskola.
» Áll. kereskedelmi iskola.
Budapest, Fő- és székváros levélt.
» Tud. egyet. könyvtára.
» Tud. egyet. philol. semin.
» Tud. egyet. tört. semin.
» Tud. egyet. földr. semin.
» Tud. egyet. class. philol. semin.
» Meteorologiai intézet.
» Műegyetemi könyvtár.
» Ludovica-akadémia.
» Állatorvosi akadémia.
Minta-rajziskola.
» Állami közép-ipariskola.
» M. kir. chemiai intézet.
» Ág. h. ev. főgymnasium.
Budapest, Kegyesrendi főgymn.
» II. ker. kir. kath. főgymn.
» V. ker. gymnasium.
» VII. ker. főgymnasium.
» Tanárképző-int. gymn.
» Ref. főgymnasium.
» II. ker. áll. főreáliskola.
» IV. ker. közs. főreálisk.
» V. ker. áll. főreálisk.
» VI. ker. reáliskola.
» VIII. ker. főreáliskola.
» Keresked. Akadémia.
» M. k. áll. fels. leányisk.
» VI. ker. tanítónő-képző.
» I. ker. Paedagogium.
» II. ker. tanítónő-képző.
» VI. ker. keresk.-iskola.
Csik-Somlyó, R. kath. főgymn.
Csurgó, Ref. főgymnasium.
Debreczen, Főiskolai könyvtár.
» R. kath. gymnasium.
» Állami főreáliskola.
» M. kir. gazd. tanintézet.
» Keresk. Akadémia.
Déva, Állami főreáliskola.
Eger, Érseki joglyceum.
» Kath. főgymnasium.
» Érsekmegyei könyvtár.
» Állami alreáliskola.
Eperjes, Ág. hit. ev. Collegium.
» Kir. kath. főgymnasium.
Erzsébetváros, M. kir. áll. gymn.
Esztergom, Szt. Ben.-rendi gymn.
» Érsekmegyei könyvtár.
Fehértemplom, Főgymnasium.

Felső-Lövő, Ev. tanint. igazg.
Félegyháza, Kath. gymnasium.
Fiume, M. kir. áll. főgymnasium.
» M. k. áll. keresk. Akadémia
Gyöngyös, Ferencziek rendháza.
Gyönk, Ev. ref. gymnasium.
Győr, Kath. főgymnasium.
» Állami főreáliskola.
Gyula-Fehérvár, R. kath. főgymn.
Hajdú-Nánás, Gymnasium.
Hódmező-Vásárhely, Főgymn.
Igló, Ág. h. ev. főgymnasium.
Jászberény, Közs. kath. fögymn.
Kalocsa, Érseki főgymnasium.
Kaposvár, M. kir. állami főgymn.
Karczag, Ev. ref. gymnasium.
Kassa, Kir. jogakad. könyvtára.
» Kath. főgymnasium.
» Állami főreáliskola.
» M. kir. gazd. tanintézet.
Kecskemét, Ref. jogakadémia.
» Ref. főgymnasium.
» Állami főreáliskola.
Késmárk, Ág. h. evang. lyceum.
Keszthely, M. kir. gazd. tanintézet.
» Kir. kath. gymnasium.
Kiskun-Halas. Ref. főgymnasium.
Kisújszállás, Ev. ref. gymnasium.
Kolozs-Monostor, Gazd. tanintézet.
Kolozsvár, Egyetemi könyvtár.
» R. kath. főgymnasium.
» Ev. ref. kollégium.
» Unitárius gymnasium.
» Keresk. Akadémia.
» Techn. iparmúzeum.
» Városi polg. fiúiskola.
Komárom, Szt Ben.-r. kath. gymn.
Körmöczbánya, Áll. főreáliskola.
Kőszeg, Gymn. tanári könyvtára.
Kúnszentmárton, Casinói testület.
Kúnszentmiklós, Ev. ref. gymn.
Losoncz, M. kir. állami főgymn.
Lőcse, Kir. fögymnasium.
» M. kir. állami főreáliskola.
Lugos, Főgymnasium.

Magyar-Óvár, M. kir. gazd. Akad.
» » R. kath. gymn.
Máramaros-Sziget, Ev. r. lyceum.
» » R. kath. gymn.
Maros-Vásárhely, Ev. ref. colleg.
» » R. kath. gymn
Medgyes, Ev. gymnasium.
Mező-Túr, Ev. ref. gymnasium.
Miskolcz, Ev. ref. főgymnasium.
» Kir. kath. gymnasium.
» Közép keresk. iskola.
Munkács, Állami főgymnasium.
Nagy-Bánya, Áll. főgymnasium.
Nagy-Becskerek, Községi főgymn.
Nagy-Enyed, Bethlen-főiskola.
Nagy-Kálló, Állami főreáliskola.
Nagy-Kanizsa, R. kath. főgymn.
» » Közép keresk. isk.
Nagy-Károly, R. kath. főgymn.
Nagy-Kikinda, Gymnasium.
Nagy-Körös, Ref. főgymnasium.
Nagy-Szalonta, Algymnasium,
Nagy-Szeben, Áll. főgymnasium.
» » Ág. h. ev. gymn.
Nagy-Szombat, Érseki gymnasium.
Nagy-Várad, Kir. jogakadémia.
» » Kath. főgymnasium.
» » M. kir. áll. főreálisk.
Nyiregyháza, Ág. h. ev. főgymn.
Nyitra, Főgymnasium.
Pancsova, Főgymnasium.
Pannonhalma, Főapátsági lyceum.
Pápa, Ref. főiskola.
» Sz. Benedek-rendi székház.
Pécs, Püspöki joglyceum.
» Kath. főgymnasium.
» Állami főreáliskola.
Pozsony, Kir. Akadémia.
Ev. Theol. akadémia.
» Kir. kath. főgymnasium
» Ág. h. ev. lyceum.
» Állami főreáliskola.
» Keresk. Akadémia.
Pozsony-Sz.-György, Gymnasium.
Rimaszombat. Egyes. prot. gymn.

Digitized by Google

Rózsahegy, Magyar társaskör.
Rozsnyó, Ág. h. főgymnasium.
» Kath. főgymnasium.
Sárospatak, Ev. ref. Akadémia.
Segesvár, Gymnasium.
Selmeczbánya, Kir. kath. gymn.
» Ev. kerületi lyceum.
Sepsi-Sz.-György, Ev. ref. coll.
Siklós, Polgári iskola.
Sopron, Sz. Benedek-rendi főgymn.
» Ág. h. evang. lyceum.
» M. kir. állami főreáliskola.
» M. kir. áll. keresk. Akad.
» Állami fels. leányiskola.
Sümegh, Reáliskola.
Szabadka, Községi főgymnasium.
» Közkönyvtár.
Szakolcza, Kir. kath. gymnasium.
Szamos-Ujvár, M. kir. áll. főgymn.
Szarvas, Ág h. ev. főgymnasium.
Szász-Régen, Gymnasium.
Szászváros, Ev. ref. Kun-tanoda.
Szathmár, Ev. ref. főgymnasium.
» Kir. kath. főgymnasium.
Szeged, Kegyesrendi vár. főgymn.
» Állami főreáliskola.
» Kereskedelmi középiskola.
Székely-Keresztúr, Unit. gymn.
» » Áll. tanítóképezde.
Székely-Udvarhely, Ev. ref. colleg.
» » R. kath. főgymn.
» » Állami főreálisk.
Székes-Fehérvár, Kath. főgymn.
» » Főreáliskola.
» » Keresk. Akad.
Szentes, Városi főgymnasium.
Szilágy-Somlyó, R. kath. algymn.
Tata, Kegyesrendi algymnasium.
Temesvár, Főgymnasium.
» M. kir. áll. főreáliskola.
» Nyilv. elsőfokú iparisk.
» M. kir. áll. fels. leányisk.
Titel, M. kir. áll. polgári iskola.
Torda, Unitarius gymnasium.
Trencsén, Kir. kath. főgymnasium.
Új-Verbász, Algymnasium.
Új-Vidék, Kir. hath. főgymnasium
» Gör.-kel. szerb főgymn.
Ungvár, Kir. kath főgymnasium.
Vácz, Kegyesrendi főgymnasium.
Versecz, Községi főreáliskola.
Veszprém, Kath. főgymnasium.
Z.-Egerszeg, Polg. iskola.
Zenta, Községi gymnasium.
Zilah, Ev. ref. főgymnasium.
Zombor, Kir. kath. főgymnasium.

Összesen 215 intézet.

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

Alsó-Kubin, Csaplovics-könyvtár.
Altenburg, Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft.
Amsterdam, K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.
Athén, Bibliothèque Nation. de l'Université.
Augsburg, Histor. Kreisverein im Regierungsbezirk Schwaben und Neuburg.
Baltimore, Johns Hopkins Univers.
Basel, Naturforschende Gesellsch.
Békés-Gyula, Békésmegyei míveľődéstörténeti egylet.
Belgrád, Société Savante Serbe.
Bergen, Bergens Museum.
Berlin, Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.
» Gesellschaft für Erdkunde.
» K. preuss. Statist. Bureau.

Digitized by Google

Berlin, (Charlottenburg) Physikalisch-technische Reichsanstalt.
Bern, Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.
Bonn, Verein d. Alterthumsfreunde im Rheinlande.
Bordeaux, Société des Sciences Physiques et Naturelles.
Breslau, Verein für Geschichte u. Alterthum Schlesiens.
» Museum Schlesischer Alterthümer.
Brünn, Histor. stat. Section der k. k. mähr.-schlesischen Gesellsch. f. Ackerbau.
» Bibliothek d. mähr.-schlesisch. Landesausschusses.
Bruxelles, Acad. R. des Sciences et Belles lettres.
» Société Numismatique Belge.
Budapest, M. k. miniszterelnökség.
» Vall. és közokt. miniszt.
» Képviselőh. Könyvtára.
» Egyetemi olvasókör.
» M. kir. földtani intézet.
» Magyarhoni földt. társ.
» K. m. természettud. Társ.
» Magyar Nemz. Múzeum.
» M. N. Múzeum ásvány-őslénytani osztálya.
» M. Nemz. Múzeum érem és régiség osztálya.
» Műegyetemi olvasókör.
» Magy. Tört. Társulat.
» Nemz. színház könyvt.
» Orsz. m. iparegyesület.
» Földm. m. k. m. mezőgazd.-statiszt. osztálya.
» M. kir. orsz. levéltár.
» Orsz. m. k. statiszt. hiv.
» Főv. statiszt. hivatal.
Bukarest, Academia Romana.
Calcutta, Asiatic Society of Bengal.
Cambridge (Angolorsz), Cambridge Philosophical Society.
Catania, Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
Cherbourg, Société des Sciences Naturelles et Mathématiques.
Christiania, Société des Sciences.
» Univers R. de Norvége.
Danzig, Naturforsch. Gesellschaft.
Darmstadt, Histor. Verein für das Grossherzogthum Hessen.
Debreczen, Orsz. gazd. intézet.
Déva, Hunyadmegyei régészeti és történ. egylet.
Dijon, Acad. des Sciences et Belles lettres.
Dorpat, Estnische Gelehrte Gesellschaft.
» Meteorol. Observatorium.
Dresden, Kön. Sächsischer Alterthums-Verein.
Dublin, Royal Dublin Society.
Edinburg, Royal Society.
R. College of Physicians.
Erlangen, Physik. medicinische Societät.
Firenze, Accademia della Crusca.
» Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
» Bibl. Nationale Centrale.
» R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
» R. Istituto di Studi Superiori Storico-pratici di Firenze.
Frankfurt a/M., Physikalischer Verein.
» *a/O.*, Naturwissenschaftlicher Verein.
Genève, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
Giessen, Grossherz. Universitäts-Bibliothek.
Görlitz, Oberlausitzische Gesellsch.

Digitized by Google

Göttingen, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.

Gratz, Hist. Verein f. Steiermark.
» Akademischer Leseverein.
» Hist. Sem. an d. k. k. Univ.

Gyulafehérvár, Batthyányi könyvt.
» Alsófehérm. tört. rég.
» és term. tud. egylet.

Halle a/S, Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
» » Bibliothek der ungar. Studierenden.

Harlem, Société Hollandaise des Sciences.
» Fondation de P. Teyler van der Hulst.

Helsingfors, Finnländische Societät d. Wissenschaften.
» Finnische Literarische Gesellschaft.
» Societas pro Fauna et Flora Fennica.
» Finnische Alterthumsgesellschaft.
» Suomalais Ugrilainen Seura.
» Kotikielen Seura.

Herény, Observatorium.

Innsbruck, K. k. Univ.-Bibliothek.
» Ferdinandeum f. Tyrol.

Jena, Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
» Statist. Bureau d. Vereinigt. Thüringischen Staaten.
» Bibliotheca Hungarorum.

Kasan, Société Physico-Mathématique.

Kassa, Felső-magyarországi Múzeumegylet.

Kiel, Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für Vaterländische Geschichte.

Klagenfurt, Historische Gesellschaft für Kärnthen.

Kolozsvár, Nyelvészeti és irodalomtört. tanszék könyvtára.

Königsberg, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.

Kopenhagen, Acad. R. Danois des Sciences et des Lettres.
Société des Antiquaires du Nord.

Krakó, K. Gelehrte Gesellschaft.

Laibach, Hist. Verein für Krain.

Lansing, Agricultural College.

Leiden, Musée neérlandais d'Antiquités.

Leipzig, Museum f. Völkerkunde.
Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.

Lemberg, Ossolinskisches Institut.
» Universitäts-Bibliothek.

Liége, Inst. Archéologique Liégeois.

Linz, Mus. Francisco-Carolinum.

Lisbonne, Académia Reale des Sciencias.

London, Society of Antiquaries.
» R. Institut. of Great-Britain.
» R. Astronomical Society.
» R. Asiatic Society.
» R. Geographical Society.
» Royal Society.

Losoncz, Közkönyvtár.

Löcse, M. orsz. Kárpát-egylet.

Lüneburg, Alterthumsverein.

Luxembourg, Section Historique de l'Institut.

Madrid, Acad. Reale des Sciencias exactas.

Magyar-Óvár, Mosonymegyei történelmi és régészeti társulat.

Mainz, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthüm.

Manchester, Literary and Philosophical Society.

Maros-Vásárhely, Teleki-könyvt.

Mecklenburg-Schwerin, Verein f. Mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde.

Digitized by Google

Modena, Status Archivum.
Montpellier, Acad. des Sciences.
Montreal, Natural History Society.
Moscou, Société d'Archéologie.
» Société des Naturalistes.
München, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
» Hist. Ver. f. Oberbaiern.
Nagy-Szeben, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
» » Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
» » Szász nemz. levéltár.
» » Erdélyi rom. irod. s népmív. egylet.
Nagyvárad, Biharm. rég. egylet.
Namur, Société Archéol. de Namur.
Napoli, Reale Accad. di Archaeol.
» Grande Archivio di Stato.
» R. Accad. delle Scienze, Fisiche e Mathematiche.
» R. Accad. delle Scienze Morali e Politiche.
» Biblioteca Nazionale.
New-York, Academy of Sciences.
» » Amer. Geogr. Society.
» » New-York St. Library
Nürnberg. Germanisch. Museum.
Odessa, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
Oldenburg, Alterthumsverein.
Paderborn, Verein für Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.
Paris, Bibl. de l'Institut de France.
» Annuaire Géolog. Universel.
Philadelphia, Amer. Philosophical Society.
» Acad. of Nat. Sciences.
» Geographical club.
Pozsony. Természettud. és orv. egyl.
Prága, Museum d. königr. Böhmen.
» K. Böhm. Gesellsch. der Wissenschaften.
» Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
Prága, Ver. böhm. Mathematiker.
» Verein böhm. Philologen.
» Český Líd.
» Český Akad. Cisare Fr. Joz.
Regensburg, Historischer Verein für die Oberpfalz.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u. Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut.
» Accademia dei Lincei.
» Bibliotheca Apostolica Vaticana.
» Specola Vaticana.
» Società Geografica Italiana.
» Reale Società Rom. di Storia Patria.
Salzburg, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
» » Missouri botan. Garden.
Sarajevo, Landesmuseum.
St. Pétersbourg, Académie Imp. des Sciences.
» » Commission Imp. Archéologique.
» » Observ. Phys. Central
» » Société Imp. Géographique de Russie.
Sepsi-Szt.-György, Székely Nemz. Múzeum.
Spalato, K. k. Archaeol. Museum.
Stockholm, Académie des Sciences.
Strassburg, Kais. Universitäts u. Landesbibliothek.
» Histor. Literrarischer Zweigverein des Vogesenclubs.
Stuttgart, Kön. öffentliche Biblioth.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szombathely, Régészeti egylet.
Temesvár, Délmagyarországi természettud. társulat.
» Délm. tört. és regészeti társulat.

Digitized by Google

Texas, Academy of Sciences.
Tokyo, Imperial Univers. of Japan.
Triest. Museo civico di Storia Naturali.
» Società Adr. di Scienze Naturali.
Újvidék, Matica Srbska.
Ulm. Verein für Kunst u. Alterthümer.
Upsala. Universitäts-Bibliothek.
Washington, United States Geological Survey.
» Departement of Agriculture of the United States of America.
» Smithsonian Institution.
Weimar, Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.
Venezia, Archivio Generale.
» Instituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.
Wien, Alterthumsverein.
» K. k. Hofbibliothek.
» K. k. Universitätsbibliothek.
» K. u. k Geh. Haus-, Hof.- u. Staatsarchiv.
Wien, K. u. k. Kriegsarchiv.
» Semin. f. Oest. Geschichtsforschung.
» K. k. Geograph. Gesellsch.
» Kais. Akademie d. Wissensch.
» K. k. Geolog. Reichsanstalt.
» Centralkomission zur Erhaltung d. Baudenkmale.
» Naturhist. Verein an d. Univ.
» Zoolog.-botanische Gesellsch.
» Akad. Ver. d. Naturhistoriker.
» Ungarn-Verein.
» Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.
» K. k. Naturhist. Hofmuseum.
Wiesbaden. Verein f. Nassauische Alterthumskunde u. Geschichtsforschung.
Zágráb, Akadémia könyvtára.
» Egyetem könyvtára.
» Múzeum »
» Horvát arch. társaság.
» Horvát-slavon-dalmát országos levéltár.
Zombor, Bács-Bodrogm. tört. társ.
Zürich, Bibl. des Ung. Vereines.

VIII. A M. T. Akadémia könyvtára.

A rendezett tudományszakok száma 52, s 50,203 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint:

Történelem: 5,506, Magyar történelem: 2,756, Életirás: 2,390, Politika: 2,256, Magyar politika: 1,564, Jogtudomány: 1,116, Magyar jogtudomány: 1.458, Magyar országgyűlési irományok: 95, Földrajz: 1,017, Magyar földrajz: 414, Térképek: 926, Utazás: 1,182, Statisztika: 682, Schematismusok: 115, Anthropologia: 245, Természettudomány: 160, Természettan: 829, Vegytan: 405, Mathematika: 1,032, Természetrajz. 127, Állattan: 476, Növénytan: 355, Ásványtan: 503, Orvostudomány: 2,389, Hadtudomány: 583. Philosophia: 1,218, Paedagogia: 1,753, Széptudomány: 485, Nyelvtudomány: 1,858, Magyar nyelvtudomány: 408, Régi magyar irodalom: 631. Magyar irodalom: 2,263, Külföldi folyóiratok: 189, Magyar folyóiratok: 372, Görög irodalom: 770, Latin irodalom: 825, Classica philologia: 636, Uj latin irodalom: 793, Régészet: 1,838, Éremtudomány: 175, Keleti irodalom: 720, Olasz irodalom: 206, Franczia irodalom: 612, Germán irodalmak: 1,334,

Digitized by Google

Szláv irodalmak: 406, Külföldi s hazai társulatok és akadémiák kiadványai: 497, M. T. Akadémia kiadványai: 386. Gazdaság: 1,331, Theologia: 892, Encyclopaedia: 139, Incunabulumok: 355. Bibliographia: 1033.

A betűrendes czédula-catalogus írásban ez évben is folytattatott, s az elkészült 1200 czédulával ezek száma 47.200-ra szaporodott.

Ezenkívül a rendes folyómunka és a szak-katalogusok készítése és kiegészítése az inventáriummal együtt tovább haladt.

A szak-katalogusok köteteinek száma: 94.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint a következő: 204 külföldi akadémiával, külföldi és hazai társulatokkal testületekkel és hatóságokkal folytatott csere és ajándék útján:

	719 mű	522 köt.,	621 füz..	133 isk. ért. és 8 térk.
Magánosok ajándékából	146 »	85 »	91 »	
35 nyomda kötelespéldányaiból	1062 »	226 »	855 »	44 ujság, 39 köt., 6 füz.
Az Akadémia kiadványaiból ..	37 »	42 »	51 »	
Vétel útján	318 »	593 »	118 »	

Az összes gyarapodás 1894-ben 2,282 mű, 1,468 kötetben és 1.736 füzetben. 133 iskolai értesítő. 8 térkép, 44 ujság 39 kötetben és 6 füzetben. Ehhez járul 168 külföldi és hazai folyóirat.

A könyvtár olvasótermében 6,709 egyén 10,129 művet és mintegy 100 kéziratot használt. míg házon kívül 124 egyén 625 művet kölcsönzött ki.

IX. A M. T. Akadémia pénztárának állása 1894-ben.

Az akadémia **vagyona** az év elején 2,382,479 frt 40 krt tett; az év végén 2.515,616 frt 18 krt. E szerint az évivagyon szaporulat volt: 133,136 frt 78 kr. Ezenkívül az akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok: *a*) Kazinczy-alap készpénzben 3682 frt 18 kr.; *b*) Székely kivándorlási alap 10776 frt 99 kr., (*c*) az akadémiai tisztviselők nyugdíjalapja 5931 frt 11 kr.; *d*) herczeg Czartoryszki-alap 1151 frt 97 kr.; *e*) Reguly-alap 404 frt 01 kr.: *f*) Udvardy Cherna János l. t. jubiláris alapítványa 330 frt 75 kr.; *g*) Semsey Andor ig. és t. tag adománya 100.000 frt.

Bevétele volt az Akadémiának 298,265 frt 74 kr. (ebből 40,000 frt államsegély); **kiadása** pedig 165,128 frt 96 kr. Hagyományokból és alapítványokból befolyt a mult évben: 134,838 frt 98 kr. Jutalmakra fordíttatott 12,169 frt 60 kr.

Az 1895. előirányzat 161,800 frt bevételt és 159,565 frt kiadást tüntet föl.

Mindezekről a részletes kimutatás az Akadémia Értesítő 62. füzet 118—126 lapjain olvasható.

Digitized by Google

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés a nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalomra és a Marczibányi-mellékjutalomra 1895-ben történettudományi munkák pályáztak. A lefolyt hét évi időközben (1888—1894-ig) a történettudomány körében számos becses munka jelent meg. Köztük a nagyjutalomra PAULER GYULA: «*A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*» (I., II. Budapest, 1893.), melyet az Akadémia már tavaly a Szilágyi-féle jutalommal tüntetett ki, találtatott legérdemesebbnek. E munka történetünk számos homályát megvilágítja, sok vitás kérdést tisztáz; e korszak politikai fejlődését a hagyomány, a monda bizonytalanságából kiemeli és tudományos alapra fekteti. Szerzője az egykorú források egész nagy tömegén uralkodik és éles elmével ítéli meg megbizhatóságukat, sőt lelkiismeretessége annyira megy, hogy a kiadott okiratokat lehetőleg az eredetiekkel is egybeveti.

A Marczibányi-mellékjutalomra FRAKNÓI VILMOS: «*Hunyadi Mátyás király*» (Budapest, 1890.) czímű munkája ítéltetett legérdemesebbnek, mint a mely forrásainak bőségével, éles kritikájával és formai szépségével valóban kitünik.

II.

Jelentés a Sámuel-díjról.

Az 1894-ik évre szóló Sámuel-díjra, az ugyanazon évben megjelent értekezések közül SZILASI MÓR ily czímű munkája találtatott legérdemesebbnek: *Kombinált műveltető s mozzanatos igeképzők (Nyelvtudományi Közlemények* 1894). SZILASI igen széles körű kutatás alapján s a nyelvfejlődésben működő

Digitized by Google

lelki tényezők folytonos számbavételével tárgyalja a magyar igeképzőknek egy csoportját (*-tat, -gat, -ent, -int, -út*). Meggyőzőleg bizonyítja, hogy a *t* elem ezekben műveltető képző volt, de idővel bizonyos okok miatt a megelőző elemekkel egységes képzőkké egyesült.

Dicsérettel említendő BALASSA JÓZSEF-nek a szlavóniai nyelvjárást ismertető munkája (Magyar Nyelvőr, 1894.), mely személyes tapasztalat alapján írja le tüzetesen a Szlavoniában fönmaradt magyar helységek régies nyelvét, — továbbá ALBERT JÁNOS-nak **«*A magyar nyelv jelene és jövője*»** czímű czikksorozata, mely élénken ecseteli irodalmi nyelvünknek a hirlapokban s az iskolai tanításban elhanyagolt állapotát; — végre PRIKKEL MARIAN tanulmánya **«*Ősvallásunk egy-két nyelvi emlékéről*»**, melyben elismerést érdemel a rokon ugorsággal való beható foglalkozás. A díjra SZILASI MÓR értekezése ajánltatik.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a Sámuel-díj SZILASI MÓR-nak ítéltetett.

III.

Jelentés a Bulyovszky-jutalomról.

A Bulyovszky-alapból kitűzött jutalomra tizenkét pályamű érkezett, mind ódai költemény s tárgyuk a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek eszme- és érzelemköréből vétetett. Ennyiben megfelelnek a pályázat feltételeinek, de más tekintetben nem, mert nem annyira az erő, mint inkább a gyengeség fokozatai szerint osztályozhatók. Nagyrészt lapos ürességet, hangzatos dagályt és untig elcsépelt hazafias szólamokat találni bennök. Némelyikben azonban mégis akad egy-egy jobb versszak, vagy egy-egy csillláma a kifejezésnek vagy a verselési technikának. Ilyen **«*A magyar ifjúsághoz*»** (7. sz.), mely inkább tanköltemény, bár ódának nevezi magát, de ódai, sőt általában költői szárnyalásig sehol sem bír emelkedni; továbbá a **«*Hazátlanok*»** (6. sz.), melyben volna némi erő, mely érzésre mutat, de az is inkább szónoki, s vitázó inkább, mint költői; végre az **«*Egyesüljünk*»** (12. sz.) a «Fóti dal» versformájában inkább énekelhető, mint szavalásra való karének, s nem ódaszerű; talán jobb a többinél, de gyakran próza és sehol sem emelkedik költői magasságba.

Mindezeknél fogva egy sem találtatván jutalomra vagy kitüntető elismerésre méltónak, a jutalom ki nem adása ajánltatik.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

Digitized by Google

IV.

Jelentés az Első Magyar Általános Biztosító-társaság jutalmáról.

Az I. M. Ált. Bizt.-Társaság pályázatára — A tőzsdeadó czélszerűségének kérdése a helyes adórendszer szempontjából — öt pályamunka érkezett, melyek közül a bírálók többsége kettőt emel ki különösen, mint a melyek nemcsak derekasan megfelelnek a kitűzött kérdésre, de a szakirodalomnak is nyereségeül tekintendők. Ezek: az I. számú «Justum et aequum» jeligével, és a IV. számú Raffalovitstól vett jeligével. Mind a két munka tanult és gondolkodó fő munkája. Nagy mértékben közel állanak egymáshoz, nemcsak terjedelem, a tárgy összes részleteinek felölelése, a segédforrásoknak majdnem teljes kimerítése tekintetében, hanem az anyag beosztása, feldolgozása, sőt a következtetések levonása körül is. Mindkét mű nagy hiánya, hogy részletesen ismertetve a külföldi törvényhozások minden legkisebb inditványát és mozzanatát ez ügyben, mind a kettő elfeledkezik a magyar kezdeményezésről és képviselőházi tárgyalásokról. A mennyiben mégis az I. számú mű világosabb, tisztább logikával, határozottan érettebb itélettel és gondolatmenettel követi a tárgyat, és szerkezete is áttetszőbb: a pályadíját mindenesetre jobban megérdemli, mint a IV. számú, mely az Akadémia dicséretével lenne kitüntetendő. — Az osztály a jutalmat az I. számú: «Justum et aequum» jeligés munkának javasolja kiadatni; a IV. számú Raffalovitstól vett jeligés dolgozatot pedig az Akadémia dicséretével óhajtja kitüntetni.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jutalmazott pályamunka jeligés leveléből Bamberger Béla neve tünt elő.

A megdicsért pályamunka jeligés levele, a szerzőtől adott fölhatalmazás alapján, felbontatván, belőle Fellner Frigyes és Hegedűs Loránt neve tünt elő.

V.

Jelentés a Beck Miksa-pályázatról.

A Beck Miksa-jutalmat ezúttal másodízben tűzte ki az Akadémia a budapesti bankok történetének megírására. A másodszor kitűzött pályázaton az előbbi pályázat versenyműve ismét egymagában jelent meg: «a budapesti bankok története az 1867—1893 években» «Borúra derű» jeligével; azonban lényegesen átdolgozva és kiegészitve úgy, hogy jelen alakjában irodalmunk-

Digitized by Google

ban hézagot tölt be. Közgazdasági ismeretei alaposak, itéletei helyesek és biztosak, s a munkában csak elvétve fordulnak elő téves állitások. Függelékül 20 darab, nagy gonddal összeállitott statisztikai táblázatot közöl, melyek a munkát valóságos forrásművé teszik. E mellett mindvégig szépen, világosan van irva s nemcsak a szakemberek kis körének, hanem a nagy közönségnek is hasznos olvasmányul szolgálhat. — Mindezek alapján az osztály a jutalmat a «Borúra derű» jeligés pályaműnek kiadatni javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből PÓLYA JAKAB neve tünt elő.

VI.

Jelentés a Lukács Krisztina-féle pályázatról.

A Lukács Krisztina-féle pályázatra — Kivántatik a magyar önkormányzatnak történeti fejlődése s koronkénti szervezete Szent Istvántól V. Ferdinándig — egy pályamű érkezett: «Magyarország minden institutióját az önkormányzat szelleme lengi át. Deák F.» jeligével; ez is csonka s a benne tárgyalt rész sem elégiti ki az ily pályamunka irányában támasztható igényeket. Szerzője sehol sem hivatkozik forrásokra, s azokat nem is használta. Irálya áradozó és előadása nélkülözi a kellő összefüggést. Tárgyát csak felületesen érinti, túlnyomólag a királyok jellemzésével, törvényhozással és hasonlókkal foglalkozik. Tételeit a legtöbb esetben puszta okoskodás alapján formulázza és következtetései többnyire hamisak, s szerzőnek úgy a magyar, mint az európai politikai viszonyok és intézmények terén kevés ismeretéről tanúskodnak. Mindezek alapján az osztály a pályamű megjutalmazását nem ajánlhatja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levél felbontatlanul elhamvasztatott.

VII.

Jelentés a Dóra-pályázatról.

A Dóra-díjra kitűzött pályakérdésre: «A nemes fém és a nemes fémpénz arbitrage szerepe a nemzetközi pénzviszonyok szabályozása körül, különös tekintettel monarchiánk valuta-rendezésére» — három pályamuka érkezett.

Digitized by Google

Az I. számú, melynek jeligéje: «Az emberiség azon intézményei állanak legbiztosabban» — csak vázlatszerű jelleggel bír s a problema legfőbb részeit csak érinti, tételeit csak odaveti, minden magyarázat és igazolás nélkül. E mellett azzal a főkérdéssel, hogy az arbitrage az arany beszerzésében minő szerepet játszik, fölöttébb könnyedén bánik el.

A II. számú pályamű — «A számok a leghűbb tanácsadók» jeligével — arra vállalkozott, hogy az arbitrage-műveletekhez szükséges számításokat és utasításokat állítsa egybe. A mi elismerésre méltó lehet az arbitrageur szempontjából, de teljesen czélttévesztett a pályaműben, melynek egy fontos közgazdasági problema megvilágítása volt a czélja.

Az arbitrage elméletének főbb kérdéseit csak a III. számú. «Cedo majori» jeligés pályamű ismerte fel és vonta be elmélkedése körébe. A valutarendezés czéljaira szükséges arany beszerzésének módozatairól azonban ez sem ad felvilágosítást. Sem a monarchia valutarendezési műveleteit, sem a többi államok hasonczélú intézkedéseit nem tárgyalja. Nagy hibája az is, hogy az arany-arbitrage és a leszámítolási kamatláb között létező összefüggés vizsgálatában egészen kihagyja a számításból a hosszú és rövid lejáratú váltók közt levő különbséget s az előbbiek fontos szerepét a kamatláb emelésében. Az osztály a jutalmat egyik pályaműnek sem javasolja kiadatni.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

VIII.

Jelentés a függőben tartott Ullmann Károly-pályázatról.

Az Ullmann Károly-alapból kitűzött pályakérdésre 1893-ban beérkezett pályaművek egyike, a melynek szerzőjéül dr. Szalágyi Aurél úr tünt ki, a jutalomdíj függőben tartásával azon elismerésben részesült, hogy szerzője felhivatott művének, mely akkor hiányos volt, teljes kidolgozására és újra benyujtására.

Szerző ezen felhivásnak eleget tett s a kiküldött birálók teljesen megegyező véleménye szerint az átdolgozott munka annyi komoly tanulmányt, helyes érzéket és közgazdasági felfogást, a tárgynak annyi szeretetét és ismeretét mutatja fel, hogy egyes hiányai mellett is a jutalomra érdemes. — Az osztály a jutalom kiadását javasolja.

A javaslat elfogadtatván, a díj dr. Szalágyi Aurél-nak kiadatik.

Digitized by Google

IX.

Jelentés a Lukács Krisztina-pályadíjról.

A M. Tud. Akadémia az 1892-iki nagygyűlésen a *Lukács Krisztina* nevére, *Lukács Móricztól* tett alapítványból a következő pályakérdést tűzte ki:

«Kívántatik a mathematika, vagy mathematikai physika egy oly fejezetének monographia-jellegű tárgyalása, melynek az utolsó évtizedek fejlődésében fontosabb szerep jutott.»

«Az Akadémia új eredmények bemutatását nem kivánja, de súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból való kimerítő és önálló becsű előadására.»

E pályakérdésre 1894. deczember hó 30-ig, a kitűzött határidő lejártáig három pályamunka érkezett be:

az 1. számú czíme: *«A fény elektromágnességi elmélete»*; jeligéje: *«A haladás a tapasztalást kiséri»*;

a 2. számú czíme: *«A két független változót tartalmazó partialis differential-egyenletek elmélete és alkalmazása»*; jeligéje: *«Nemcsak a fizikai erők, hanem a szellemi nyilvánulások sem veszhetnek és semmisülhetnek meg»*;

a 3. számú czime: *«Vonalgeometria. A vonalkoordinátak elmélete és alkalmazása»*; jeligéje: *«Küzdj és bízva bízzál!»*

E pályaművek elbirálására a Magyar Tud. Akadémia az alulírottakból (Kőnig Gyula és Fröhlich Izidor r. tagokból és Rados Gusztáv l. tagból) álló bizottságot küldötte ki. A bizottság a kiadott pályaműveket alaposan átvizsgálván, az 1895. évi ápril 3-án tartott ülésében egyhangúlag megállapított véleményét a következő jelentésben terjeszti elő:

A pályamunkák közül kettő, a 2. és 3. számú, a tiszta mathematika köréből választotta tárgyát, az 1. számú a mathematikai physika köréből.

I. Mindenek előtt a két mathematikai munkáról nyilatkozunk.

1. A 2. számú munka czime: «A két független változót tartalmazó másodrendű partialis differential-egyenletek elmélete és alkalmazása»; terjedelme 339 nyolczadrétű oldal és öt fejezetre van felosztva.

E munka szerzője feladatul tűzte ki magának a másodrendű partialis differential-egyenletekre vonatkozó irodalmat nagyobb munkában összefoglalni. Sajnos, hogy a választott tárgy feldolgozásának nehézségei annyira felülmulják a szerzőnek ezek leküzdésére való rátermettségét, hogy a nagy szorgalom, a melylyel a szerző e munkáját megírta, teljesen kárba veszett, mert e munka mathematikai szakirodalmunkra nézve nem volna nyereségnek tekinthető. E munka tárgya önálló érdekénél fogva, de még inkább

a tiszta mathematikára, valamint ennek alkalmazott disciplináira való fontos alkalmazásainál fogva, érdemes arra, hogy egységes szempontból és rendszeres tárgyalásban kifejtessék. A szerző ennek az elméletnek csakis transformatió-elméleti részeit ismerteti, teljesen mellőzve az ennél még fontosabb függvénytani részeket. De ez az egyoldalú ismertetés is alig bír értékkel. Stilja oly homályos, tárgyalásaiban a lényeges oly kevéssé domborodik ki a mellékes részletekből, fogalom-alkotásai annyira nélkülözik a mathematikában szükséges és megszokott szabatosságot, hogy e munka akár mint kezdőnek szánt tankönyv, akár pedig mint kézikönyv, teljesen hasznavehetetlen. Ebben a munkában, a mely feladatul tűzte ki magának a másodrendű partialis differential-egyenletek elméletének rendszeres összefoglalását, egy szóval sincsen érintve, hogy voltaképen miben is áll ily partialis differential-egyenlet megoldásának problemája. De nemcsak e problema kellő felállításával, hanem a megoldás lehetőségének bebizonyításával sem törődik. Innen van azután, hogy a különféle megoldások jellegét sem ismeri fel teljesen. Nincsenek kiemelve azok a szempontok, a melyek az integrálás folyamatának megállapításában irányadók és a melyek nélkül ennek nemcsak czéltudatos kifejtése, hanem megértése is lehetetlen. Ha a szerző e szempontokat ismerte volna, akkor fogalom-alkotásai nem volnának oly elmosódottak, tárgyalásai oly átlátszatlanok és nem kellett volna csupán arra szorítkoznia, hogy egyes értekezések és kézikönyvek tartalmát száraz és nem ritkán hibás kivonatban, minden összefüggés nélkül egymásmellé állítsa, úgy hogy sűrűn még direct ellenmondások is találhatók pályaművében.

Ezek után véleményünk szerint e pályamunka a pályázat követelményeinek nem felel meg.

2. Még sokkal alacsonyabb színvonalon áll a 3. számú munka. Ennek czíme: «Vonalgeometria. A vonalkoordináták elmélete és alkalmazása»; terjedelme 98 nyolczadrétű lap.

E munka szerzője maga jelenti ki az előszóban, hogy a bemutatott dolgozata csak tervezetképen és arra akar szolgálni, hogy elveiről és módszereiről tájékozást, továbbá teljes megírásáról biztosítékot nyujtson. A szerző már tárgyának választásával nagy tájékozatlanságot árul el; mert az analytikai sík geometria elemeinek tisztán vonalkoordinátákkal való tárgyalása talán didaktikai szempontból eléggé alkalmas gyakorló anyagot nyujthat kezdő mathematikusnak közvetetlenül gymnasiumi tanulmányainak befejezése után; de a leggondosabb kereséssel sem fedezhető fel ebben oly kérdés, a mely a mathematika fejlődését az utolsó évtizedekben befolyásolta volna. Valóban, didaktikai czélzattól vezérelve írta meg *Schwering K.* «Theorie und Anwendung der Liniencoordinaten in der analytischen Geometrie der Ebene»

Digitized by Google

(Leipzig B. G. Teubner) a benyujtott munka czímével azonos czímű könyvecskéjét 1884-ben. Ennek a könyvecskének rosszul sikerült átdolgozása fekszik előttünk. Ebben a szerző a tőle «pont-trigonometriának» nevezett felfedezésével véli a dualitás elvének ellenszegülő metrikus relatiókat ezen elv uralma alá hajtani. Ez a pont-trigonometria — a szerző szerint — a közönséges trigonometriának duális párja. Valójában azonban sem duális pár, de még trigonometria sem és a mint látni fogjuk, czéltalan és szomorú létét egy igen sajátságos elkeresztelésnek köszönheti. E trigonometria alapja az, hogy benne a legegyszerűbb rationalis egész függvények ax és $1-ax$ a $sin.x$ és $cos\,x$ transcendens függvények hangzatos elnevezéseit kapják és még azonfelül nagy kezdőbetűvel íratnak. Hogy ezeknek, az elnevezésükön kívül, az igazi $sin.x$ és $cos.x$-szel egyéb lényeges közös tulajdonságuk nincsen, de még olyan sincsen, a mely a dualitás elvének értelmében a $sin.x$ és $cos.x$ valamely fontosabb tulajdonságának megfelelne, az bővebb magyarázatra nem szorul. Ez a segédeszköz tehát teljesen alkalmatlan arra, a minek felfedezője szánta. A mérték-relatiók projectiv geometriai alapon való tárgyalásának nehézségeit ily naiv eszközökkel leküzdeni nem lehet. Bizonyos, hogy a szerző előtt teljesen ismeretlen *Cayley* búvárlatainak azon nevezetes eredménye, hogy geometriai alakzatok metrikus relatiói ez alakzatoknak az absolut kúpszelethez való vonatkozásaiként értelmezhetők. A szerző különben magával a dualitás elvével sincsen tisztában — a mint ez művének sok helyéből kilátszik. A sok példa közül csak egyet említünk fel. A 48. lapon két egymásra merőleges egyenesnek, a melynek merőleges volta természetesen a koordináta-rendszer választásától teljesen független, duális fogalompárja gyanánt az ellenpontpárt hozza be, de ennek ellenpontpár-volta a koordinátarendszer változtatásával megszüntethető.

Ezen 3. számú munka a mondottak szerint alacsony színvonalú tárgyalásánál, valamint tárgya feldolgozási módjánál fogva a pályázat követelményeinek nem felel meg.

II. Áttérünk végre az 1. számú, elméleti physikai tárgyú pályamunkára. Czíme: «*A fény elektromágnességi elmélete*»; jeligéje: «*A haladás a tapasztalást kiséri*».

E pályamű egy oldalon írt sürű írású féliveken I—XIII. és 1—219 oldal terjedelmű kötött kézirat.

I—VIII. oldalai az igen jó áttekintést nyujtó előszót, IX. oldala a műben használt jelölések táblázatát tüntetik elő, míg a X—XIII. oldalak a részletes tartalomjegyzéket foglalják magukban; ezen utóbbi szerint e mű XVI fejezetbe sorozott 131 §-ból áll.

Tárgya a fényjelenségeknek elektromágnességi alapon való értelmezése, azaz az összes optikai tüneményeknek, mint az általánosabb értelemben vett elektromágnesi jelenségek keretébe való

Digitized by Google

besorozása és ezzel azon tudományos mechanismus tárgyalása, melynek segélyével a fényjelenségek az elektromágnességi felfogás alapján elméletileg megkonstruálhatók.

Szerző e tárgyával a kitűzött pályakérdés első követelményének megfelelt, a mennyiben ezzel az elméleti physikai disciplináknak egy tágas keretű, igen mélyre menő problemáját karolta fel, mely bár nem könnyű, de kétségkívül felette érdekes és következtetéseiben kisérleti szempontból is fontos, és lényeges része a modern physikai kutatás philosophiájának és speculativ segédeszközeinek. E problema, a fényjelenségek elektromágnesi felfogása, jelentékeny befolyást gyakorolt már eddig is a physika haladására.

De a pályamunka figyelmes átolvasása csakhamar azt a meggyőződést érleli, hogy ez a pályakérdés második főkövetelményének is eleget tesz.

A munka ugyanis alapos tanulmányozásra és az idetartozó irodalom teljes ismeretére vall. Hogy fejtegetéseinek alkalmas alapot teremthessen, kiinduló pontjául az oly fényelméleti és elektromossági tételeket és ismereteket veszi, melyek a magyar tudományos irodalomban már fel lévén dolgozva, közvetetlenül hozzáférhető anyagot nyujtottak.

Ezen az alapon épülő művét szerzője rendszeres, világos, rövid és szabatos tárgyalásban terjeszti elő; minden fejezet tárgyának lényeges része helyesen van kiszemelve és kidomborítva s e részek a kevésbbé fontos részletek elhagyásával oly egységesen és egymással szoros összefüggésben vannak tárgyalva, hogy szerző e művével az elektromágnességi fényelmélet jelen állásának áttekinthető egész képét adja.

De a szerző nem szorítkozik csupán az irodalomban fellelhető tudományos eredmények egységes egybeolvasztására, hanem több helyen figyelemreméltó újításokkal is fellép.

Így munkája egyöntetűsége czéljából több új fogalmat hozott be, alaposan igazolván szükséges voltukat és előnyüket a megfelelő régiek felett; továbbá több helyen kimutatja az eddig a nemzetközi irodalomban közzétett több rendbeli szerzőktől származó s e tárgyra vonatkozó fejtegetések egyes részeinek hiányosságát vagy helytelen voltát és maga több fejezetben részint új eredményeket nyújt, részint lényeges javításokat és bővítéseket közöl.

Említést érdemelnek ezen önálló lépései közül a következők:

A 12. §-ban (16. l.) a *mágnességi eltolódást*, a 21. §-ban (22 l.) a *mágnességi áramot* hozza be, melyekkel a mágnességi inductiót kiküszöböli s a mágnességi vonatkozásokat az elektromosokkal teljesen egyöntetűen tárgyalja; behozza továbbá

Digitized by Google

az *elektromos erők ellipsoidját* és az *elektromossági eltolódások ellipsoidját* (48. és 49. §., 71. és 73. l.) és ezeknek alapján új módszer segélyével találja a belső és a külső konikus refractiót. A 27. §-ban igen egyszerűen és szigorúan származtatja *Poynting*nek az elektromágnességi energia terjedésére (sugárzására) vonatkozó nevezetes tételét (33—34. l. és 28. §. 35—36. l.); az V. fejezetben a fényhullámok terjedését általános kristályos közegekben vizsgálván meg, kimutatja, hogy a fény terjedési sebességére vonatkozó *Fresnel*-féle képlet csak speciális esete a tőle találtnak; a VII. fejezetben a félvezető kristályos közegek elektromágnességi alapegyenleteit állapítja meg.

Az elektromossági és a mágnességi hullámok törését és visszaverődését tárgyalja: a homogén és isotrop közegek esetében az erre vonatkozó egyenletrendszereket eddig még sehol nem található teljességében állítja elő (IX. fejezet, 159—161. l.), még a kristályos közegek esetében az elméletet teljesen kifejti és az előző eredményeket mint ezen utóbbiak egyszerű eseteit találja (X. fejezet); ugyancsak a reflexiót és refractiót a félvezetőkre nézve tárgyalván, az ismert képlet-rendszert kiegészíti (XII. fejezet) és kimutatja, hogy ennek speciális esete az ú. n. *Wiener*-féle interferentia-jelenségek értelmezésére alkalmas.

A XVI. fejezetben a fény polározása síkjának a mágnességi erők által létesített elforgatását tárgyalja a *Hell*-féle jelenség segélyével, eredménye az eddigiek egyikével sem egyezik teljesen: végül egy eddig majdnem teljesen parlagon heverő vagy legalább eredménytelenül mívelt térre lép: megvizsgálja ugyanis a dielektromos és a félvezető közegek *mozgásának* befolyását a fény terjedési sebességére.

A pályaműben a mathematikai szempontok lépnek előtérbe és e tekintetben irálya szabatos és tömör; a physikai viszonyok és vonatkozások tárgyalása és értelmezése helyenként részletesebb lehetett volna, mely körülmény különösen a munka kiadása esetében lesz szem előtt tartandó.

Összefoglalva a fent kifejtetteket, az osztály úgy találja, hogy a nevezett 1. számú, «*A fény elektromossági elmélete*» czimű, «*A haladás a tapasztalást kiséri*» jeligéjű pályamunka a pályázat minden lényeges feltételének megfelel s ennek alapján javasolja, hogy a pályadíj a nevezett pályamunka szerzőjének odaítéltessék és kiadassék.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből Dr. Suták József neve tünt elő.

Digitized by Google

X.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. T. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

A két egyetem bölcsészetkari dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1895-ben

Hunyady József, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészetkari hallgatója,

Erdélyi Lajos, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészetkari hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent «Monumenta Hungariae Historicá»-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésére mint legméltóbban ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

A három egyetem bölcsészetkari dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1895-ben

Kletz Gábor, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészetkari hallgatója,

Bordeaux Árpád, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészetkari hallgatója,

Kernić Bogoljub, a zágrábi egyetem III-ad éves bölcsészetkari hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1895. május 8-án tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Digitized by Google

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztattak.

Elnöknek: *B. Eötvös Loránd*, r. t.
Másodelnöknek: *Pulszky Ferencz*, ig. és t. t.
Igazgató tagnak: *Császka György*, kalocsai érsek.

Az I. osztályba:

Elnöknek: *Zichy Antal*, ig. és t. t.
Levelező tagnak *A*) alosztályba: *Petz Gédeon*, germanista.
Külső tagnak: *Stein Aurél*, szanszkritista Lahoreban.

A II. osztályba:

Elnöknek: *Pauler Gyula*, r. t.
Tiszteleti tagnak: *Kovács Ferencz*, publicista.
Rendes tagnak *B*) alosztályba: *Thallóczy Lajos*, l. t.

Levelező tagnak:

A) alosztályba: *Edvi Illés Károly.*
» *Szathmáry György.*
» *Nagy Ernő*
B) alosztályba: *Komáromy András.*

Külső tagnak:

Knies Károly, egyetemi tanár Heidelbergában.

A III. osztályba:

Elnöknek: *Than Károly* ig. és r. t.
Levelező tagnak *A*) alosztályba: *Schulek Frigyes*, építész.
» » *Kövesligethy Radó*, csillagász.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1895. május 7—10-en tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Digitized by Google

A Magy. Tud. Akadémia jutalomtételei.

I.

A M. Tud. Akadémia 1891. október 5-iki üléséből, mint a mely legközelebb esett gróf Széchenyi István születésének százados évfordulójához, e pályakérdést tűzte ki:

Kivántatik gróf Széchenyi István életrajza.

Jutalma 2000 forint.
Határnap 1896. szeptember 21.
A jutalom csak absolut becsű munkának adatik ki.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

A gróf Teleki József jutalomért 1897-ben vígjátékok versenyeznek, a bohózatok mellőzésével.

A verses forma előnyül tekintetik a hasonló vagy közel hasonló társak fölött.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1896. szeptember 30. A jutalom 1897. márczius 19-ikén ítéltetik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

2.

Kivántatik színmű, melynek tárgya II. Géza vagy III. Béla korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák, a mondai alapon írt színművek épen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi hátterűek.

Jutalma túzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1896. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésén ítéltetik oda s deczember 3-ikán utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindig kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad. Így ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a «Magyar Történeti Színműtár a Kóczán alapítványából» czímű gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

Digitized by Google

3.

A Farkas-Raskó-alapítványból 100 frt jutalom hirdettetik hazafias költeményre, mely lehet hymnus, óda, elégia, ballada, költői beszélyke, tanköltemény vagy szatira.

Határnap 1895. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki, a jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kivántatik ódai költemény, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből vétessék.

Jutalma a Bulyovszky Gyula nevére tett alapítványból 400 frt.

Határnap 1895. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

5.

Kivántatik elbeszélő költemény, melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet a bíráló bizottság irodalmunkra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a gr. Nádasdy Tamás nevére gr. Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap 1896. szept. 30.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

A Péczely-regénypályadíjra 1893—94. években megjelent, magyar történelmi tárgyú vagy hátterű regények pályázhatnak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből írt regények, akár komolyak, akár humorosak vagy szatirikusok.

Pályaműnek tekintetik minden 1893—94. évkörben nyomtatásban, akár önállóan, akár folyóiratban vagy hírlapban megjelent eredeti magyar történelmi vagy társadalmi életből írt regény. Minden munka azon évben tekintetik megjelentnek, mely kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hírlap) czímlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból.

A pályadíj csak úgy adatik ki, ha a bíráló bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhívatnak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1895. június 15-ikéig a főtitkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna, sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kiván.

Digitized by Google

II. Már hirdetett jutalomtételek.

7.

A gróf Teleki József drámai jutalomért 1895-ben vígjátékok pályáznak, a bohózatok mellőzésével. A verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló becsű társak fölött.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1895. szeptember 30. A jutalom 1896. márcz. 19-én ítéltetik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti szinház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

8.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1897-ben vígjátékok pályáznak, ide értve a vígjáték minden faját. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha az egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak találtatik.

Jutalma 200 arany.

Határnap 1897. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona, ha azonban három hónap alatt ki nem nyomatná a művet, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

9.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Könyves Kálmán vagy Vak Béla korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfaju drámák, a mondai alapon írt színművek épen úgy nincsenek kizárva a pályázatból, mint a csak történeti hátterűek.

Jutalma tuzberki Kóczán Ferencz alapítványból 100 arany.

Határnap 1895. május 31.

10.

Kivántatik az újkori aesthetika története Kantig.

Jutalma a Gorove-alapból 100 arany.

Határnap 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becscsel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Kisfaludy Sándor élete és munkái.

Határnap 1896. szeptember 30.

Jutalma a Lévay-alapítványból 500 frt.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Digitized by Google

12.

Vörösmarty befolyása az irodalmi nyelv fejlődésére.

Határnap 1896. deczember 31.
Jutalma a Marczibányi-alap 1896-ra szóló kamataiból 40 arany.
A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Kivántatik a millennium alkalmával ünnepi előadásra alkalmas komoly színmű. Merítheti tárgyát akár a honfoglalás történetéből vagy mondáiból, akár nemzeti történetünk későbbi korszakaiból; de az utóbbi esetben is alkalmasnak kell lennie a honfoglalás dicső emlékezetének felújítására s a hazafias érzések táplálására. Lehet egységes szerkezetű dráma, de lehet drámai képsorozat is, s vegyülhet allegorikus elemekkel. Minden esetben színi előadásra alkalmasnak s költőileg is értékesnek kell lennie.

Jutalma a gr. Karátsonyi-alapítványból az 1895-re esedékes 200 arany.
Határidő 1895. szeptember 30.
A jutalmat nyerő mű a szerző tulajdona, ha azonban három hónap alatt ki nem nyomatná a művet, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

14.

Kivántatik egy «magyar synonymika». A mi a szerkezetet illeti, nem szükség, hogy az együvé tartozó szók tárgyalása nagyon terjedelmes legyen, sőt kivánatos, hogy az egész mű az értelembeli finom különbségeket inkább tanulságos példákkal s találó német vagy egyéb fordításokkal derítse ki. Mind az irodalmat, mind a népnyelvet egyenlő figyelemre kell méltatni.

Határnap 1895. deczember 31.
Jutalom a Marczibányi-alapból 80 arany.
A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Magyar Nyelv-Történeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalomul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaitélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

Digitized by Google

A II. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

A kicsinyben való (detail) kereskedés különböző alakjainak — nagy árúraktárak, kis üzletek, házalás — versenye egymásközt s a fogyasztási szövetkezetekkel, s e verseny közgazdasági és sociálpolitikai következménye.

Jutalma: A Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap: 1897. szeptember hó 30-ika.

A pályadíj csak önálló becsű tudományos munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

2.

Fejtessék ki a befolyás, melyet a hetvenes évek óta jelentkezett világgazdasági viszonyok a mezőgazdaság jövedelmezőségének, különösen pedig a földjáradéknak alakulására eddig gyakoroltak s a közel jövőben előreláthatólag gyakorolni fognak, különös tekintettel hazánkra.

Jutalma: Lévay Henrik alapítványából 500 forint.

Határnap: 1897. szeptember hó 30-ika.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda

A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Fejtessék ki a demographia feladata, szervezete és módszere a modern állami és társadalmi kérdések szempontjából.

Jutalma: a Pollák Henrik nevére tett alapítványból 750 forint.

Határnap: 1897. szeptember hó 30-ika

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda és csakis azon esetben adható ki, ha szerző igazolja, hogy a munka könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

4.

A mezei munkáskérdés hazánkban.

Jutalma: az Első Magyar Általános Biztosító-társaság alapjából 500 forint.

Határnap: 1896. szeptember hó 30-ika.

A jutalom csak önálló, tudományos becscsel bíró munkának adatik ki. A jutalmazott munka szerző tulajdona marad; de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Digitized by Google

5.

Nyilt pályázat. Adassék elő a magyar férfi-viselet története, a legrégibb időktől a szatmári békéig. (Részben másodszor hirdetve.)

Jutalma: a Gorove-alapítványból 100 arany.

A pályázni kivánók felhivatnak, hogy a munka beosztását feltüntető tervezeteket, esetleg rajzok és egy kidolgozott fejezet mellékelésével, 1895. deczember 31-ig nyujtsák be a főtitkári hivatalnál.

A legjobbnak ítélt tervezet szerzője a munka megírásával meg fog bízatni. A mű elkészültének határideje később fog, a megbízandó szakférfiúval egyetértve, megállapíttatni. A jutalom a teljes mű megbírálása alapján adható csak ki.

II. Már hirdetett jutalomtételek.

6.

Az értékpapirok jogi természete és szabályozása, tekintettel az európai törvényhozásokra.

A pályázó tájékoztatása végett megjegyzi az Akadémia, hogy elvárja a különböző elméletek történeti és dogmatikai ismertetését, főleg a bemutatóra és rendeletre szóló papirokra nézve a magyar, német, franczia, olasz és angol tudomány és gyakorlat szerint, továbbá annak kimutatását, hogy a tételes európai törvényhozások szabályai minő elméleti alapokon nyugszanak? A rendeletre szóló papiroknál figyelembe veendő különösen a váltó is.

Határnap 1895. szeptember hó 30.

Jutalma a Sztrokay-alapból száz arany, mely azonban csak önálló, tudományos becscsel bíró munkának ítélhető oda.

7.

Fejtse ki pályázó az agrár-statisztikának jelen szervezetét és állását a nevezetesebb államokban és ezzel kapcsolatosan az agrár-statisztika feladatait hazánkban.

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-társaság alapjából 500 forint.

Határnap 1895. szeptember hó 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becscsel bíró munkának adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Fejtse ki pályázó a munkás-biztositás ügyét külföldön, törvényhozási és társadalmi szempontból, különös tekintettel Ausztriára, Németországra és Angliára.

Digitized by Google

Jutalma az Ullmann-féle alapítványból 360 frt aranyban.
Határnap 1895. szeptember hó 30.
A pályadíj csak abszolut becsű munkának ítéltetik oda.
A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik, ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

Állapíttassék meg, vajjon a forgalom mai viszonyai között szükséges-e a közvetítő kereskedés és ha igen, mily szerepe jut a termelés és fogyasztás kiegyenlítésében és az egységes forgalom biztosításában?

Jutalma: A magyar kereskedelmi csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar franc.
Határnap 1895. szeptember hó 30.
A pályadíj csak önálló becsű, tudományos munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a kereskedelmi csarnoknak beküldeni.

10.

Adassék elő levéltári kutatások alapján a Sz.-Ferencz-rend története Magyarországon 1526-ig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 500 frt.
Határidő 1896. szeptember 30.
A jutalom csak önálló, tudományos becscsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, 3 példányt, ha pedig két év alatt ki nem nyomatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

11.

Adassék elő levéltári kutatások és fönmaradt emlékek gondos tanulmánya alapján valamely jelentékenyebb hazai város és vidéke ötvösségének története a XIX. század elejéig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany frt.
Határidő 1896. szeptember 30.
A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.
A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

12.

Kivántatik az angol morál-philosophia történelme Bacontól Herbert Spencerig bezárólag, eredeti források alapján.

Jutalma a Gorove-alapítványból száz arany.
Határnap 1896. szeptember 30.
A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.
A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Digitized by Google

13.

Kivántatik az újabb ismerettani elméletek kritikai ismertetése Kanttól kezdve.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Móricztól tett alapítványból 1000 frt.

Határnap 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

Adassék elő önálló kutatások alapján, a hazai és külföldi levéltári anyag felhasználásával, feldolgozás és forma tekintetében a modern történetírásnak megfelelő alakban, Magyarország története az 1301. évtől I. Mátyás haláláig, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben, az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyaltassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben elfoglalt.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 5000 frt.

Határidő 1897. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai szinvonalát emeli vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

15.

Adassék elő a szlavón (tótországi) bánság és bánok története a XVIII. század végéig.

Jutalma a Lukács Krisztina-féle alapítványból 1000 frt, mely csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

Határnap 1895. szeptemher 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll

16.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent «Monumenta Hungariae Historica»-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

Digitized by Google

A III. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

Az 1895. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1889—1895. évközben megjelent, a természeti tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1896 január végéig a főtitkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kiván.

2.

Az algebra egyik fontos fejezete, mely már is önálló tudományágnak tekinthető, a lineár helyettesítések elméletéből kiindulva különösen a bilineár és négyzetes alakok vizsgálatával foglalkozik, és nagyjelentőségű alkalmazásokra talál nemcsak az egyenletek elméletében, hanem a mathematikának nem egy, látszólag távolabb álló fejezetében is.

Kivántatik egy oly munka, mely 20—25 ívnyi terjedelemben az ide vonatkozó szakirodalom gondos és rendszeres fölhasználásával az algebra e részének jól áttekinthető kézikönyvét nyújtja.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 1000 frt.

Pályázni kivánók fölhivatnak, hogy a munka tervezetét és elkészítése határidejét 1895. szeptember 30-káig a főtitkári hivatalnál nyujtsák be.

II. Már hirdetett jutalomtételek.

3.

Kifejtendő a közlekedésnek úgy általában, mint egyes tényezőinek (közutak, viziutak és vasutak) hatása a közgazdaság különböző ágazataira, különös tekintettel arra, hogy a közlekedés eme különféle tényezői eddigelé helyes arányban fejlesztettek-e és hogy a jövőben mily arányban lennének fejlesztendők?

Digitized by Google

Jutalma a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy András nevére tett alapítványból 3000 frt.

Határidő 1896. deczember 31.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai szinvonalát emeli vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

4.

Kívántatik Magyarország reptiliáinak önálló búvárlaton alapuló monographiája.

Jutalma a Bézsán-alapítványból 1200 frt aranyban.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becscsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Kívántatik annak kimutatása, hogy Magyarország egyes erdős vidékein és általában az egész országban az erdőgazdaságban fekvő tőke és az ez után nyerhető kamat-jövedelem mily viszonyban állanak egymáshoz?

Az erdőmívelés útján hasznosított tőke és az ennek jövedelme között lévő viszony alapján megállapítandó a magyar erdőgazdaságnak az a jövedelmezőségi aránya, melyben ez az ország más földmívelési ágazataihoz, nevezetesen a gabonatermeléshez s a legelő-mívelési ághoz az egész országban és az egyes erdős vidékek szerint áll.

A megállapított jövedelmezőségi aránynak kedvező vagy kedvezőtlen volta azoknak a közgazdasági és földmívelési tényezőknek méltatásával birálandó, melyek az erdőgazdasági mívelés jogosultságát és alkalmazásának szükségességét feltételezik.

Jutalma a Lévay-alapítványból 500 frt.

Határidő 1895. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becscsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

A nyugati piaczokon, úgy mint hazánkban, mindinkább elterjedt az a nézet, hogy a magyar búza sikértartalma lassan bár, de folytonosan csökken.

Digitized by Google

Kivántatik azért a következő kérdés eldöntése: fogyott-e búzánknak sikértartalma az utolsó évtizedekben, különösen mily vidékeken s mily mívelés mellett mennyire? Ha fogyott, minő eszközökkel lehetne azt ismét régi értékére emelni?

Tekintettel a kérdés terjedelmére, az Akadémia a díjat esetleg oly munkának is kiadja, mely annak megoldását ha nem is egészében, de legalább valamely fontosabb részében előmozdítja.

Jutalma a Lévay-alapból 500 frt.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becscsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönn kitett *határnapokig* «az Akadémia **főtitkári hivatalához**» czímezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel*, *tisztán írva*, *lapszámozva*, *kötve* legyen.

3. *A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kivánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézirása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

6. A jutalmat *nem nyert pályairatok kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az absolut becs határoz.

8. Mindezen föladatokra, minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai szabálynak is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1895. május 8-án.

Szily Kálmán,
főtitkár.

IV. SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYÁBÓL.

1.

Kivántatik **tudományos magyar nyelvtan**, — mely tárgyáúl a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régibb nyelvalakokat felöleli, — a fölveendő tények gondos megállapítása után (a nyelvre nézve nemcsak a nyelvészeti szakirodalomban megjelent részletes feldolgozások használandók, hanem az újabb és régibb korból közölt nyelvanyagnak önálló átkutatása is kivántatik) — fősúly helyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből meríthető adatok kiegészítésére mindazon tanúlságok is fölhasználandók, melyeket eddig a rokonnyelvek összehasonlítása szolgáltatott. — A nyelvtannak teljes rendszere dolgozandó ki, melynek részei: *Hangtan, Irásmód*: a magyar nyelvhangok pontos leírása, a magyar hangalak története, a hangváltoztatás (annak külön nemei szerint: független és kapcsolatbeli, föltételhez kötött rendes változás és kivételes); — *Szótan*, melyben a szóképzésre is kellő figyelem fordítandó; s mely a jelentéstant is akár külön szakaszban, akár az illető szóosztályokhoz kapcsolva magában foglalja. — *Mondattan*, mondattani kategóriák alapján; a szórend tárgyalása mellé, mondattani functiójánál fogva, a hangsúlyozásé helyezendő.

A nyelvtant előzze meg *Bevezetés*, mely a magyar nyelvnek más nyelvek körében, jelesen a rokonnyelvek körében kijelölhető helyéről számot ad; nagy vonásokban a nyelv történetét, főleg az abban kimutatható idegen hatásokat ecseteli: előadja az irodalmi nyelv alakulását és megállapodását, s végre a mai élő nyelvváltozatok körvonalozását és jellemzését. Ehhez hozzácsatolható a magyar nyelvtanirodalom birálati ismertetése.

Ehhez, a történeti fejtegetés czéljával készülő tudományos nyelvtanhoz járuljon az egész munka befejező részeül, — mint gyakorlati czélú nyelvtan — *a mai irodalmi nyelv* nyelvtani ismertetése. *Hangtan*, mely a hangalaki ingadozások meddigvaló engedhetőségéről is szól. — *Szótan*, mely a használandó alakok meghatározásán kívül, a szóképzéstanban a nyelvújításra való tekintettel, a szabályosnak elfogadható képzésmódokat tanítja. — *Mondattan*, mely a szólások és szerkezetek igazi magyarosságának az idegenszerűségektől való megkülönböztetésére is módot nyújt. A gyakorlati nyelvtan egyébiránt — a tüzetes eredet-fejtegetések mellőzésével — a tudományos nyelvtanra való hivatkozásokkal élhet. Igy terjedelme jóval kisebb lesz; előadása is jobban számba veheti a nagy művelt közönség használatát. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. Terjedelme legföljebb 120 nyomtatott ív.

2.

Kivántatik a **magyar irodalom története** a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmara és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és mívelt közönség igényeinek. Az irodalom története főleg a költők és prózaírók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudományszakoknak, mint ilyeneknek, történetét; de azért a tudomány, művészet, állam és társadalom történetéből beolvasztandó mindaz, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére hatással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikaírók, a kik

Digitized by Google

nemzeti mondáinkat fentartották, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori míveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetírók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették. Kiváló gond fordítandó a költői és prózai stil fejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálandók. A korszakoknak nemcsak nagy képviselői tárgyalandók, hanem rövidebben a kisebb csoportozatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általában szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és külföldi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírásunk az 1848-iki évet szokta ugyan határkövének tekinteni, de némely irány és kitűnő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Minthogy azonban e korszakban úgy szólván még benne élünk, a legújabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonással tárgyalandók. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. *Terjedelme legföljebb 100 nyomtatott ív.*

3.

Adassék elő **Magyarország archaeologiája** a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű három részre oszlik.

Az *első* kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A *második* kötet a honfoglalástól a renaissanceig terjed.

A *harmadik* kötet a renaissancetól a XVIII. század végéig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes, hely- és tárgymutató.

A három kötet *terjedelme*, az Archaeologiai Értesítő jelen alakjában, az illustratiókkal együtt *legföljebb 150 nyomtatott ív.*

4.

Adassék elő **Magyarország története** a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyaltassanak: a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest, kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben, időnként elfoglalt. *Terjedelme 120—150 ív.*

5.

Kívántatik a **Szent-István koronája alá tartozó országok földrajza**, a természeti viszonyok bő tárgyalása mellett, a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy-, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgáltassa a zsinórmértéket, az összehasonlító elv különös méltánylatával, s a szomszédos területek szembeötlő eltéréseinek figyelembevételével.

Digitized by Google

A chartographiai fejezet nyujtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodesiai és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza. akár természetes csoportokban, akár az administrativ felosztás szerint. Itt a czél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv hű képet adjon hazánk tetemesen különböző vidékeiről és viszonyairól. Kisérje a munkát minél nagyobb számú rajz, szövegbe illeszthető térkép és tájkép és a mű végén részletes index. *Terjedelme legföljebb 150 nyomtatott ív.*

6.

A feladat: **Magyarország közgazdaságát** úgy tárgyalni, a mint az kifejlett és jelenleg előttünk áll; tehát *nyomozni* a nemzetgazdasági fejlődést. a nemzetgazdasági törvények érvényesüléseit vagy mellőzéseit a törvényhozási intézkedések, állami és hatósági működés és a társulati és magántevékenység irányaiban és eredményeiben. *Visszamenni* a jelenlegi helyzet magyarázatában a tényezőknek keletkezésére és érvényesítésére és a tudomány és külföldi tapasztalatok segítségével *kimutatni* a hiányokat és hibákat, az előnyöket és erőket, melyek nemzetgazdasági helyzetünkben léteznek. A munka tehát: először leíró. másodszor oknyomozó, harmadszor pragmatikus módon tárja elénk Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival. hogy a mű a létező állapotnak nemcsak rendszeres előadása és tudományos kifejtése. hanem *a tanulságok irányadó összefoglalása,* a multnak *kritikája* és a jelennek tudományos *magyarázata* legyen. *Terjedelme 70—100 nyomtatott ív.*

7.

Kivántatik a **Magyar birodalom geologiájának leirása**, és pedig: 1. A Magyar birodalom geologiai ismeretének fejlődése a mult század második felétől a mai napig. 2. Az ország hegy- és vízrajzi viszonyainak áttekintő megismertetése és földtani viszonyainak általános képe, utalással azon szerepre, melyet hegységeink és rónáink a szomszédos európai domborzati viszonyokkal szemben játszanak. 3. Az ország részletes geologiája. Itt az ország geologiai szerkezete és kőzettani összetétele, áttekintést engedő alakban és a mai ismeretek színvonalán részletesen tárgyalandó. A különböző geologiai korszakok üledékes és tömeges kőzetei akár fel-, akár leszálló sorrendben tárgyalhatók. Ezeknek minősége, elterjedése, települési viszonyai, az üledékes képződéseknél pedig szerves zárványaik felsorolandók. Az itt levonható általános következtetésekre és tapasztalható jelenségekre kellő figyelem fordítandó, valamint főbb vonásokban megismertetendők az azonosságok vagy hasonlatosságok is, melyek képződményeink és Európának velünk szomszédos területeinek e fajta képződményei között constatálhatók, mind petrographiai, mind palaeontologiai irányban. A térbeli kapcsolatok, melyek képződményeink és a szomszédos vidékek hasonkorú képződményei között léteznek, szintén figyelemmel kisérendők. — Vázlatosan megismertetendők: a gyakorlatilag figyelemre méltó ásványok és kőzetek fekhelyei, szintúgy nevezetesebb ásványvizeink előfordulása, különös tekintettel a Magyar birodalom földtani alkatához való viszonyukra. A jellemző szelvények és kövületek rajzai a szövegbe veendők fel; és geologiailag színezett, átnézetes térkép és részletes index egészítse ki a művet. *Terjedelme legföljebb 150 nyomtatott ív.*

Digitized by Google

8.

Kivántatik **Magyarország ásványainak tudományos leirása** az e tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg teljesen összefoglalván, további kutatásokra az alapot megvesse. Az anyag csoportosítása történjék valamely chemiai, pl. a Dana-féle rendszer szerint, melyben felsoroltatván a Magyarországban talált ásványfajok (hozzávévén a pseudomorphokat is), azoknak sajátszerűségei a chemiai összetétel, az alak és az optikai magaviselet szempontjából, a mennyire lehet, pontosan leírassanak. Különös gond fordítandó a lelőhelyek biztos megállapítására és a paragenetikai viszonyokra. Minden egyes faj leírását a rá vonatkozó irodalom ismertetése kövesse. Végre írassanak le vázlatosan a legfontosabb lelőhelyek, az ott előforduló ásványok felsorolásával. A munkához felvilágosító rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató, mely az egyes fajok, lelőhelyek és szerzők fölkeresését megkönnyítse. *Terjedelme legföljebb 100 nyomtatott ív.*

9.

Kivántatik **Magyarország flórájának megirása**. — Czélja a munkának egyfelől az, hogy összefoglalva előtüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását, kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket, olyképen, hogy az a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelől pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz, jó és alapos kézikönyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körű csoportjainak, nemeinek és fajainak meghatározására s elterjedési viszonyaiknak megismerésére. A munka első része az egyes növénycsoportok részletes morphologiájával foglalkozzék a tudomány jelen állásának megfelelően és úgy, hogy abból a növények meghatározásához szükséges ismereteket alaposan el lehessen sajátítani. — A második rész tárgyalja az ország területén termő, eddig ismeretes és leírt összes növényfajokat és varietásokat (a népies elnevezések megemlítésével), s míg egyfelől azokat a rendszertan mai állásának megfelelően csoportosítva foglalja össze, másfelől nyujtsa az egyes alakok synoptikus leírását, tekintettel a termő helyekre, ezeknek sajátságaira s a tárgyra vonatkozó irodalomra. Végül a harmadik rész tárgyalja flóránkat növény-geographiai szempontból és pedig előbb úgy, mint önálló egészet, részletesen kitüntetve flóránk fajainak elterjedési viszonyait, s különösen kiemelve azon fajokat és varietásokat, a melyek hazánk flórájára bármely tekintetben jellemzők és fontosak; továbbá összehasonlítólag, úgy mint tagját continensünk flórájának. A tárgyra vonatkozó szakirodalom, az egyes növénycsoportok szerint összeállítva, közlendő. Kivánatos, hogy a munka tartalmát pontosan előtüntető, indexxel legyen ellátva. *Terjedeme legföljebb 100 nyomtatott ív.*

10.

Kivántatik **Magyarország faunájának megirása** oly módon, hogy a munka az e tárgyra vonatkozó ismereteinknek jelenlegi állását kitüntetvén, a jövőben teendő búvárlatokban megbízható kalauzúl, alapmunkául szolgáljon. A munka két részből álljon. Az első bevezető rész, legyen a zoologiának kézikönyve, mely az állatok tanulmányozására

Digitized by Google

szükséges alapismereteket, azaz az állati test morphologiáját és physiologiáját, valamint az állatok biologiáját (oecologiáját) a tudomány mai állásának megfelelő, de könnyen érthető modorban és röviden tárgyalja. A második részben adassék Magyarország állatvilágának leírása, azaz írassanak le rendszertani keretbe foglalva, röviden, könnyen felismerhető jegyeik szerint, hazánk állatfajai és varietásai, lelőhelyeiknek s eddig ismert hazai elterjedésöknek és népies elnevezéseik pontos megjelölésével. Fajokban igen gazdag rendek (ilyenek nevezetesen a rovarok) összes fajainak bármily rövid leírása a munkát túlságosan kibővítené, s ezért ily rendekből csak jól kiszemelt választék ismertetése kivánatos. Mindenesetre súly fektetendő azonban arra, hogy a feltünőbb, valamint a hazánk faunájára nézve jellemző fajok ismertetése el ne maradjon, valamint arra, hogy az emberre nézve hasznos vagy kártékony, valamint az életmódjoknál fogva érdekesebb fajok tüzetesebb tárgyalásban részesüljenek. Foglalkozzék továbbá a munka ezen második része külön fejezetben, s a munka előző részében előadottakra támaszkodva, a hazai faunának általános állatgeographiai szempontok szerint való beható és részletes méltatásával. Végül melléklendő a magyar faunára vonatkozó teljes irodalom összefoglalása, rendszeresen csoportosítva, valamint azon külföldi munkáknak felemlítése, melyek valamint az állatok szervezetének, életmódjának és elterjedésének, úgy az egyes állatcsoportok behatóbb rendszertani tanulmányozására szükségesek, szóval az úgynevezett alapmunkák. Kisérje a munkát a szövegbe nyomható számos, pontos rajz, (illetőleg a más munkákból veendő rajzok pontos megjelölése), hely- és tárgymutató. *Terjedelme legföljebb 150 nyomtatott ív.*

A SEMSEY-PÁLYÁZAT SZABÁLYAI.

A pályadíj külön-külön 10.000, azaz tízezer forint; másodjutalom az adomány időközi kamataiból, 1500 frt. A pályaművek benyujtásának közös *határideje 1895. szeptember 30-ika*, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, a melynek postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven írva, tisztázva, lapszámozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétes levélben netalán följegyzett kikötések vagy kivánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak absolut becsű munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona; ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll.

A M. Tud. Akadémia, ugyancsak az adományozó kivánságára, és hogy a pályázat körüli eljárás egyöntetűségét lehetőleg biztosítsa, állandó bizottságot nevezett ki a pályahirdetések szövegezésére, a pályázók részére esetleges utasítások adására, a beérkező pályamű-

Digitized by Google

vekről, előleges elbirálás után, véleményes jelentések tételére, egy szóval az egész Semsey-pályázat ügyének intézésére.

A Semsey-bizottság tagjai: az Akadémia elnöke, másodelnöke, főtitkára, az adományozó (vagy helyette a tőle kijelölt akadémiai tag), a három osztály-elnök és a három osztály-titkár, végre még két-két tag mindenik osztályból.

E bizottság ügyrendje a következő:

A bizottság szövegezi és, az illető osztály vagy osztályok véleményének meghallgatása után, végleg megállapítja s a nagygyűlés elé terjeszti a pályázat-hirdetéseket; a pályázat tartama alatt a főtitkári hivatalhoz névtelenül beküldött, idevágó kérdésekre, tudakozódásokra, ha szükséges, az osztályok véleményének meghallgatásával, tanácsot, felvilágosítást ad az Akadémiai Értesítő útján; a határnap leteltével a főtitkári hivatalhoz beérkezett pályaműveket formaság tekintetében megvizsgálja, az egy-egy pályakérdésre tartozók jeligés leveleit — egy-egy közös borítékba pecsételvén — az Akadémia irattárában zárt helyen elhelyezi és minderről a legközelebbi összes ülésen jelentést tesz; továbbá minden pályakérdésre, melyre pályamű vagy pályaművek érkeztek, megállapítja (az adomány időközi kamataiból) a birálók tiszteletdíját; kinevezi kebeléből a három tagú biráló bizottság elnökét és az illető osztályt felkéri, hogy a biráló bizottságba két tagot küldjön, a földrajzi pályakérdésnél a biráló bizottságba a II. és a III. osztály egy-egy tagot választván. Az egy-egy pályakérdésre nézve ekkép megalakított biráló bizottság, miután tagjai a hozzájok áttett pályaműveket átolvasták, észrevételeiket följegyezték, összeül és értekezletében szótöbbséggel elhatározza, melyik mű ajánltassék a jutalomra, melyik másodjutalomra s melyik említtessék meg dicsérettel. Ezután a biráló bizottságok véleménye áttétetik az illető osztályhoz, az ő véleményének kikérése végett.

Miután ezek is beérkeztek, a Semsey-bizottság ülést tart és a biráló bizottságok és az osztályok véleményének felolvasása és megvitatása után, szótöbbséggel határoz, melyik mű vagy művek megjutalmazása vagy megdicsérése ajánltassék a nagygyűlésnek s egyszersmind a jelentéseket szövegök szerint is megállapítván, előadókat nevez ki, a kik a nagygyűlésnek a pályázatokról előterjesztést tesznek. A díjakat a nagygyűlés ítéli oda.

Kelt Budapesten, 1890. május 8-án.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Digitized by Google

Megjelenik minden hó 15-én három-négy ívnyi tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő s kiadó hivatal a Magyar Tudom. Akadémiában.

VI. KÖTET. 1895. Június 15. 6. FÜZET.

Elnöki megnyitó beszéd.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnöktől.

(Előadta a május hó 12-ikén tartott közülésen.)

Tisztelt gyülekezet!

E mai napon, mely Akadémiánknak nemcsak ünnepe, hanem évi beszámoló napja is, azzal a megnyugtató tudattal léphetünk működésünk iránt érdeklődő pártfogóink, barátaink és az egész magyar közvélemény elé, hogy kötelességünket ez évben is híven teljesítettük.

De talán még nem elég ez az ünnepi örömre. Szeretnők már egyszer hallani a diadalmi harsonát, mely a magyar tudomány dicsőségét hirdetve, világra szólna, s a helyett még mindig csak az ébresztő tárogató szerényebb hangjait hozhatjuk rezgésbe, mert az önámításnak oly köznapivá vált hibájába esnünk ezen a helyen legkevésbbé szabad.

Mi tagadás benne, nemzetünk a tudományos világban még nem foglalta el azt az állást, a mely őt számának arányában és politikai súlyának megfelelően, a többi nemzetek között megilleti s a melyet sokoldalú képességével, ha komolyan hozzálátna, bizonyára rövid idő alatt el tudna foglalni.

Egy nehéz akadály áll itt utunkban, bizonyos elzárkózottság a világ tudományától, a melyben élünk, s a mi ennél még veszedelmesebb, az a tetszelgés ez elzárkózottságunkban, a mely különösen napjainkban nemzeti feladataink egyoldalú felfogása folytán közvéleményünkben majdnem népszerűvé vált.

Nincsen nemzet a világon, melynek jobban fájna az idegennek gáncsa, nincsen nemzet, a mely büszkébb volna azon fiaira, a kik a világ szemeláttára lobogtatták a nemzeti zászlót, akár a harczi dicsőség, akár a tudomány vagy a művészet jelvényeit hordotta az magán; nincsen nemzet, melynek forróbb kivánsága

Digitized by Google

volna az elsők sorába emelkedni, mint a mi nemzetünk, és mégis nem csökkenni, hanem még növekedni látszik napjainkban azoknak száma, kik bár a diadalt óhajtják, az idegen iránt való ellenszenvből visszautasítják mind az arra segítő eszközöket, s inkább abban a boldogító, de egyszersmind elaltató hitben ámítják magukat, hogy a világon csak egy nyelv van, csak egy irodalom és csak egy műveltség, s ez a magyar, a magyar felett pedig csak egy jogosult biró, maga a magyar.

Ezek bizony nem fogják nekünk meghóditani a világot.

Szebbítheti talán, de tettre képesebbé nem teszi magát az, a ki tükrében mindig csak a maga képét nézi.

Annak, a ki küzdelemre s a küzdelemben diadalra készül, meg kell ismerkednie versenytársainak minden fegyvereivel s törekednie kell arra, hogy biztos állást foglaljon el a küzdelem terén. A tudományok világában ez a küzdőtér nem egy, hanem valamennyi nemzeteknek közös földje, a melyen annak szava dönt, a ki azt alkotásaival szebbé tudja tenni.

Ez a mi évről évre visszatérő ünnepünk akkor lesz majd igazán diadalünnep, a mikor a magyar tudomány haladását meg fogja látni és gazdagodásának fogja tekinteni az egész világ.

Ezen magasztos, eszményi és hazafias czél felé csak úgy közeledhetünk, ha egyrészt megtanuljuk s a magunk eszejárása szerint feldolgozzuk mindazt, a mit más nemzetektől tanulhatunk; másrészt pedig a mit mi magunk teremtettünk, azt kellő formában nyilvánosságra hozva, a világ ítélőszéke elé terjesztjük.

Egy nemzet nem alázza meg magát, mikor más nemzetektől tanulni kiván. A büszke franczia pirulás nélkül mutathat az idegen mesterekre, kiket akadémiájának alapitásakor megnyerhetni szerencsés volt, s a németnek tudományos babérját nem csúfítja el az a tudat, hogy gyökereit a Nagy Frigyes által Berlinbe hívott francziák ültették el.

Mi nem voltunk ily szerencsések. A mult századokban küzdelmeink viszontagságai nem engedték meg, hogy az ilyféle kezdetek végét is elérjük, s például Mátyás király dicső napjaiban egy Regiomontanus csak mint hulló csillag futott át tudományos légkörünkön. a nélkül, hogy azt maradandólag megvilágitani ideje lett volna: abban a napjainkhoz közelebb álló korban pedig, a mikor főiskolánkon idegenek tanítottak, ez a tanítás bár nem veszett el nyomtalanul tudományosságunkra nézve, mégis nem lehetett igazán áldásthozó, mert nem a nemzet saját kivánságának kielégítése, hanem inkább a nemzetnek megleczkéztetése volt.

Ma már késő van arra, hogy a tudományok meghonosításának ezen módját hasznunkra fordíthassuk: a nemzeti érzékenység sokkal nagyobbra növekedett, semhogy lehetséges volna még az, a mi oly fényes sikerrel valósult meg Richelieu és Nagy Frigyes

Digitized by Google

korában; de a mit nem hoznak el nekünk mások, azért elmehetünk mi magunk, nyitva áll előttünk a világ s a tudománynak nincsen oly csarnoka, melyet a magyar ifjú zárva találna, ha tudományszomjasan kopogtat ajtaján.

Vajha mennél többekben ébredne fel s nyerhetne kielégítést az a vágy, hogy a külföld tudományos kincses házait fölkeressék s az ott gyűjtöttekkel nemzetük tudományát gazdagítsák, s vajha azok, a kik ezt nem tehetik, nyelveket tanulva, képesítenék magukat arra, hogy a világ tudományos irodalmát javunkra kiaknázzák.

Igaz, hogy a ki tudományt gyűjt, még evvel egymagával nem csinál tudományt, s kicsinyeltetésre volna méltó az a nemzet, mely erre a compilatori munkára szorítkoznék, de a tudomány épületét magasabbra építeni s annak önalkotta új erkélyein a maga zászlóját kitűzni csak az fogja, a ki az épület alapjait és tervét is ismeri. A ki ehhez nem tud, az legfeljebb vályog kunyhót tákol össze, melynek görnyedező szalmafödelén a kitűzött zászló bármennyire pompás is volna, nem a dicsőségnek jelvénye, hanem csak a gúny tárgya lehetne. A mi nemzetünk törekedjék arra, hogy a tudománynak ne kunyhót, hanem palotát építsen.

A külföld tudományának meghonosításán kívül a mi saját tudományunknak fejlesztésére nem kevésbbé fontos tényező még az is, a melyet már előbb jeleztem, t. i. munkásságunk eredményeinek a világ előtt nyilvánosságra hozatala.

Ez a tudományos nyilvánosság nemcsak arra való, hogy az elért eredmények általa szép megvilágításban mintegy közszemlére kiállíttassanak, hanem szükséges különösen a végből, hogy ébren tartsa azt a tudományos munkásságot, mely ilyen eredményekhez vezet, mert nélküle az elismerés, buzdítás és komoly kritika hiányában kedvetlenség, csüggedés és közönbösség vesz erőt épen azokon a legjobb munkásokon a kik egész erejüket a tudomány előbbvitelére fordítván, jutalmat mástól nem várhatnak. Nyilvánosság nélkül a tudományban sincs haladás. Az ókor némely népeinél titokban őrzött ismeretek, a középkor kolostorainak erős falak közé zárt tudománya inkább a megőrzés, mint a haladás vágyáról tesznek tanúságot.

Az igazi haladás a tudományban is, úgy mint a műveltség egyéb ágaiban a nyilvánosság hatalmas eszközének, a sajtónak felfedezésével indult meg. De a mikor sajtóról szólok, nem azt a sajtót értem, a mely a nagy sokaságot táplálja ismeretekkel, szórakoztatja híreivel s a mely a közvéleménynek kifejezést adva s azt nem egyszer maga alkotva meg, a közélet minden mozzanatára befolyást gyakorló hatalommá növekedett, nem a hírlapi sajtót értem, mely olyan gyorsan, a mint maga dolgozik,

Digitized by Google

emeli a magasba vagy dobja le a sárba azokat, a kiket figyelmére méltat, hanem azt a bár sokkal lassabban, de sokkal nagyobb elővigyázattal dolgozó, talán nehézkesebb gépezetet, mely a tudományos folyóiratokat és könyveket nyomtatja, s melyeknek termékeit nem kapkodja ugyan el a sokaság, de mint lépcsőfokokat magasra törő útjában örömmel fogadja minden ország és minden korszak tudománynyal foglalkozó munkáscsoportja.

Elismerem, hogy a hirlapi sajtó jó szolgálatokat tett és tehet a tudománynak akkor, a mikor a sokaság figyelmét feléje tereli s ez által barátokat, pártfogókat szerez ügyének, de azért mégis óva kell intenem a tudománynak minden komoly munkását, hogy ne keresse dicsőségét a hirlapok hasábjain, melyek irányában sokszor igazságtalanok lesznek már azért is, mert ítéletük a jelen percznek szánva, a gyorsan változó, pillanatnyi érdek szempontjából jön létre és hallgatással mellőz mindent, a mit a nagy közönségnek érdekessé és értékessé csak a jövő tehet.

Az Edisonokról sokat beszélnek az ujságok, a Faraday-król hallgatni szoktak, a tudomány embere pedig nagyobb elismeréssel adózik a fa ültetője és ápolóinak, mint annak, a ki az érett gyümölcsöket szedi le.

Az egyetlen jogosult nyilvános ítélőszék, mely előtt az igazi tudósnak arról a mit tett be kell számolnia, ott áll azon szigorúan tudományos folyóiratok és egyéb kiadványok el nem évülő kötetsorai között, a melyekbe a kutatás eredményei már századok óta be vannak jegyezve s mindenesetre nagyobb dicsőség a tudósnak az, ha azokban nevét bárcsak egy érdemes munkája mellé írhatja, mint hogyha minden számukban beszélnek róla a napilapok.

De a jelenkor tudósa a hirlapi dicsőség kecsegtetései mellett még más kisértéseknek is ki van téve, a népszerűsítő társulatok, a nyilvános előadásokat rendező egyletek, a kiállítások és a már majdnem évenként minden nagyobb városban ismétlődő congressusok mind egy olyan tudományos nyilvánosságnak látszatával csábítgatják őt, a mely az előbb kijelelt hosszú és fáradságos útnál gyorsabban és könnyebb munkával vezet valami Pantheonszerű épületbe.

Az az érdem, hogy sokat tanult, még nem ment fel senkit társadalmi kötelességei alól, s azért a legtudósabb is helyesen cselekszik s méltán köszönetet érdemel, mikor néha leszáll tudományának magaslatáról és megfontolt tanácsával vagy gyönyörködtető előadásával a sokaságnak okulást és élvezetet szerez, csak attól óvakodjék, hogy az ilyenféle szolgálatokkal kiérdemelt elismerést tudományos ambitiója kielégítésének tekintse, mert bizony könnyen a pillanatnyi tündöklés vágyává fog az törpülni.

Az akadémiák feladatai közül egyik az, hogy a szellemi

Digitized by Google

élet sokféle nyilvánulásai között kiválaszszák és maradandó értékükhöz mérten kiemelve nyilvánosságra hozzák mindazokat az alkotásukat, melyek a tudományban igazán haladást jelentenek és a mennyiben ez a nyilvánosság az egész világ előtt tárul fel, annyiban minden, bármily szigorúan nemzeti jellegű akadémiának rendeltetése, a tudományoknak saját nemzete körében művelésén és terjesztésén felül még az is, hogy nemzete tudományának kifelé képviselője legyen. A mi akadémiánk nem zárkózott el már eddig sem ezen feladatának teljesítése elől, támogat nem egy vállalatot, melynek hivatása az, hogy tudományos munkásságunk eredményeit a külföld ítélőszéke elé vigye. A tudományban azonban még ma is, nem a seregek sokaságától, hanem egyes hősöktől függ a diadal, ilyen hősökre van szükségünk, hogy nekünk magyaroknak a tudomány világában országot hódítsanak.

Ezredéves ünnepünkre készülünk s azon multunk pompájában fogjuk magunkat a világnak bemutatni, hiszem hogy a bókok nem fognak elmaradni, de ne elégedjünk meg azokkal, ne nyugodjunk addig, míg a műveltségükben nagy nemzetek mindennapi köntösünkben is nem tekintenek minket az emberiség nagy eszményi feladatainak megoldásában velük egyenrangú tényezőknek.

Majd akkor tartunk igazán diadalünnepet!

Üdvözlöm ezt a fényes gyülekezetet, mely megjelenésével ma kitüntetett bennünket, s az ülést megnyitom.

Jelentés
a M. Tud. Akadémia 1894. évi munkásságáról.

Szily Kálmán főtitkártól.

(Előadta a május 12-én tartott közülésen.)

Az 1895-ik év nevezetes évvé válhatik a magyar tudományos irodalom történetében. Ez év szeptember 30-án jár le a Semsey Andor ig. és t. tag adományából hirdetett pályázatok határideje. Nem remélhetjük, s nem is reméltük soha, hogy mind a tíz feladat az első határidőre sikeresen meg lesz oldva. Esemény számba fog menni, ha ezúttal csak nehány, két-három tudományos kézikönyvvel gyarapszik is a magyar irodalom. Hazánk multját s jelenét, népét s földjét, természeti viszonyait, állat- s növényvilágát illetőleg annyi anyag s annyi adat gyűlt össze Akadémiánk megalapitása óta, hogy ezeknek rendszeres feldolgozása, szerves egybefoglalása, bárha csak nehány tudomány

Digitized by Google

körében is, rendkívüli hatással fog lenni tudományos irodalmunk további fejlődésére. Nemcsak határkövek lesznek e kézikönyvek: mai tudásunk határkövei, hanem útmutatók is egyszersmind további adat- s anyaggyűjtésre. Mert az adat- s anyaggyűjtés, bármennyire kicsinyelje is e munkásságot a tudománytól távol álló, nem fog megszünni s nem is szünhetik meg soha.

Serényen folyt e munkásság Akadémiánkban a lefolyt évben is. Természetesen nem minden tudomány körében ugyanazon mértékben és eredménynyel. Mert míg az I. osztályban a széptudományok köréből, kisebb előterjesztéseken kívül, csak két előadást hallottunk, t. i. egyet *Beöthy Zsolt* r. t. s egyet *Vadnai Károly* l. t. részéről és az általános irodalomtörténetet is csak egy előadás képviselte: a *Fiók Károlyé*, a melyben Müller Miksa érdemeit méltatta a Rigvéda kiadása körül, azalatt a magyar nyelvtudomány, Akadémiánk e méltó büszkesége, ismét számos adalékkal gyarapodott, különösen a *Simonyi Zsigmond, Munkácsi Bernát*, *Szinnyei József* tagoktól üléseinken előterjesztett értekezések által. Kiváló érdekű s a magyar nyelvtörténetre nagyfontosságú volt *Nagy Gyula* l. t. fölolvasása «a Königsbergi Töredék újabban fölfedezett részeiről». A XV. század előtti időkből mindössze két magyar szöveg volt ismeretes: a Halotti Beszéd és a Königsbergi Töredékből az a kilencz sor, a melyet egy ottani latin codex előlapján 1863-ban fedeztek föl. Azóta harmincz év mult el, minden újabb lelet nélkül, s már-már bele kellett törődnünk a szomorú gondolatba, hogy az Árpád- és Anjouházi királyok idejéből nem is maradt fönn több nyelvemlékünk. S íme a königsbergi egyetem tudós igazgatója, Dr. Schwenke ama bizonyos latin codex kötéséből, 1894. márczius havában, öt pergamenszalagot fejtett ki, melyekből négynek mind a két oldala telisden teli van magyar írással, ugyanazon kéztől származóval, mely a 30 év óta ismert kilencz sort írta. Valódi palaeographiai bravour kellett hozzá, hogy e keskeny szalagokra írt, til-túl elvagdosott ódon alakú magyar szavakba egybefüggő értelmet lehessen önteni. Ezt tette Nagy Gyula társunk, nyelvészeinknek oly munkát adva föl, a mely még sokáig fogja őket foglalkoztatni.

A classica-philologia köréből *Csengeri János*, *Némethy Géza* társaink s mint vendég, *Hegedűs István* tartottak több ízben előadásokat, egyrészt saját irodalmunknak, másrészt a nemzetközi tudománynak is tévén velök szolgálatokat.

Itt említem meg, noha a tárgy a classikus latinságtól ugyancsak elütő, a magyarországi latinság szókincsének összegyűjtését. Nyolczszáz éven át ezen a nyelven szóltak királyaink népeikhez, országgyűléseink ezen a nyelven hozták törvényeinket, biráink ezen ítélkeztek, őseink ezen tanultak, írtak s maguk között, a család és a köznép körén kívül, ezen beszéltek is. E nyelv szó-

Digitized by Google

kincsének összegyűjtése is a mi feladatunk, s e feladat teljesítése a mi kötelességünk. Szerencsénkre találkozott társunk, ki e nagy feladatra vállalkozott. *Bartal Antal* l. tag, érdemekben gazdag tanári pálya után, falusi magányában a lélek nyugalmát, nem úgy, mint annyi más, a pihenésben, hanem e nagy munkában találta meg és senki mástól, csakis Akadémiánktól és saját tüzétől lelkesítve, oly szorgalommal dolgozik rajta, a mely azt remélteti, hogy a mennyire ily munkánál befejezésről szólni lehet, be is fogja fejezni.

Csendes, de folytonos munkálkodás: ez az a kifejezés, a melylyel a nyelvtudományi osztály mostani működését legjobban jellemezhetem. Elsimult a hosszú harcz, a mely a körül forgott, Akadémiánk falain kívül is érdeklődést keltve: finn-ugor nyelv-e a magyar, avagy a török nyelvcsaládba tartozik? Az éles ellentétek már kiegyenlődtek s tudósaink körében ma már nincs véleménykülönbség az iránt, hogy a magyar nyelv, lényeges mivoltára, egész szerkezetére, fundamentomára nézve finn-ugor nyelv, a melynek felépítményébe sok török elem keveredett bele. Ma már csak a körül folyhat a vita, hogy ez a nép- és nyelv-keveredés mikor és hol ment végbe? Vajjon Etelközben-e, közvetlenül a honfoglalás előtt, vagy itt Magyarországban, a hunn-avar korban, vagy még a Volga vidékén egy évezreddel a honfoglalás előtt? A kérdés, a mint látjuk, már nem is annyira nyelvi, mint inkább ethnikai és históriai kérdés, a melynek megoldásában az összehasonlító nyelvészetnek is természetesen nagy szerep fog jutni.

A nyelvészet és história eme határkérdését érintette *gr. Kuun Géza* előterjesztése, a melyben Gurdêzi XI. századi perzsa írónak a magyarokra vonatkozó szövegét ismertetve, kimutatta, hogy Gurdêzi a magyarok jellemzését a IX. században élt szamanida vezérnek, Dsaiháninak elveszett nagy munkájából merítette. Mily más ez a kép, a melyet a szamanida vezér ad őseinkről, a gyűlölettől elfogult akkori német krónikásokéhoz képest.

A II. osztályban a históriai értekezések sorát a lefolyt évben *Marczali Henrik* l. tag «Egyetemes és Nemzeti történelem» czímű székfoglalója nyitotta meg. A többi históriai előadások mind a hazai történetre vonatkoztak. Így *Fejérpataky László* r. t. diplomatikai tanulmánya «II. István okleveleiről», *Acsády Ignácz* l. t. előadásai a «Jobbágyadózásról Miksa király korában» és utóbb a «XVI. századi magyar birtokviszonyokról» *Myskovszky Viktor* l. tagé «Faépítészetünk műemlékeiről», valamint *Békefi Remigé* «Mátyás királyról, mint a czisztercziek reformátoráról.»

De nemcsak a mult eseményeinek búvárai: a historikusok, hanem a jelen társadalmi fejlemények rendszerezői: a közgazdasági írók és jogtudósok is legtöbbnyire hazai vonatkozású kér-

Digitized by Google

désekkel foglalkoztak. *Jekelfalussy József* r. t. a legutóbbi népszámlálási adatok alapján «Értelmiségünk és a magyarság», *Ráth Zoltán* l. t. pedig ugyanez alapon «Gazdasági haladásunk és a proletariatus» közti viszonyt, *Matlekovics Sándor* l. t. Magyarország államháztartásának történetét, *Földes Béla* l. t. a magyar hitbizomány kérdését, *Nagy Ferencz* l. t. a Magyar tengerjog tervezetét, *Fayer László* l. t. «Az otthon védelmét a magyar büntetőjogban» ismertette, s ezekkel szemben csak három székfoglaló értekezés terjeszkedett ki egyetemes jelentőségű kérdések fejtegetésére, ú. m. *Hegedűs Sándor* r. tagé: «Az adóeszményről tudományos és gyakorlati szempontból», *Ráth Zoltán* l. tagé: a «Közgazdaság és ethika» közti viszonyról, s *Pólya Jakab* l. tagé: «A társadalmi kérdésről». Philosophiai tárgyú dolgozatokat csakis *Alexander Bernát* l. t. terjesztett elő és pedig két vendég részéről.

A mathematikai és természeti tudományok osztályának, a III. osztálynak ülésein, mint mindig, a lefolyt évben is, sokkal gazdagabb volt a napirend, mint a másik két osztály ülésein, elannyira, hogy a III. osztályban egymagában jóval több dolgozat terjesztetett elő, mint az I. és II.-ban együttvéve. És ez a dolog természetéből következik is, minthogy itt az előterjesztések főkelléke nem a részletesen kifejtő előadás, hanem az eredmények rövid formulázása. De feltűnő az, hogy mintegy 50 előterjesztésből 15, tehát az egész számnak majd egyharmada az orvosi tudományok, különösen pedig az élettan körébe tartozott.

Részletekbe nem bocsátkozhatom, de ezt az egy tényt, mely az illető szaktanárok és tanítványaik kiváló buzgalmáról tanúskodik, úgy véltem, hogy különösen meg kell említenem.

A III. osztály a lefolyt évben, szokott rendes ülésein kívül, május 8-án, egy gyászos évforduló alkalmából, rendkívüli ülést is rendezett, melyen a mai chemia megalapítójának — kinek életét száz évvel azelőtt a rémuralom hóhérgépe oltotta ki — Lavoisiernek emlékezetét kegyeletes dicsbeszéddel, *Ilosvay Lajos* l. tagtól tartva, ünnepelte meg.

Egy másik emlékezetes napnak, a M. Tud. Akadémia alapítása napjának évfordulója Gr. Széchenyi István emlékezetének volt szentelve. *Vécsey Tamás* r. t. tartotta az ünnepi beszédet «Széchenyi és a magyar magánjog» czím alatt, oly oldaláról mutatva be Széchenyi hatását közállapotainkra s jelesül irodalmunkra, a melyről az eddigelé sem oly tüzetességgel, sem oly áttekinthetőséggel, nem volt még méltatva.

Az üléseinken előterjesztett s elfogadott dolgozatok egy része az Akadémiától segélyezett szakfolyóiratokban vagy pedig anyagi segély mellett magán kiadóknál jelenik meg, de legnagyobb része magának az Akadémiának saját kiadásában. Nincs a világon

Digitized by Google

tudományos akadémia, a mely évenként annyit adna ki, mint a mi Akadémiánk. Így például a lefolyt évben nem kevesebb mint 59 munkát adtunk ki önállóan, s terjedelmük összesen 940 nyomtatott ívet tett, tehát rendes vastagságú kötetekre átszámítva, 31 kötetre ment. Harminczegy kötet egyetlen egy évben! Lehetnének, a kik e nagy számban az Akadémia dicsőségét találnák, én csak a magyar irodalmi viszonyok fejletlen voltát látom ki belőle. A külföldi nagy akadémiák az ő Értesítőjökön (Sitzungsberichte, Comptes Rendus, Proceedings) és Értekezéseiken (Denkschriften, Mémoires, Transactions) kívül nem adnak ki más munkát, legföljebb még Monumentákat a kormányok megbízásából; a többit mind a magánvállalkozásra bízzák, ha szükséges, anyagi támogatással is. Ez a mi évenkénti huszonöt-harmincz kötetünk csak arról tanúskodik, hogy elvontabb tudományos munkák kiadására nálunk még anyagi támogatás mellett sem találkozik vállalkozó, s hogy mégis megjelenhessenek, Akadémiánknak magának kell gondoskodni kiadásukról. Ha tehát az olyan természetű tudományos munkák kiadását, a melyek nagyobb elterjedésre számíthatnak, teljes készséggel engedi át a magánvállalkozásnak, — nem az levén a feladata, hogy a kiadókkal versenyre keljen — már eleve lemond saját kiadványainak szélesebb körökben való elterjedéséről.

Mindamellett — s ez talán legörvendetesebb része jelentésemnek — évről-évre növekszik az érdeklődés Akadémiánk kiadványai iránt. Kitünik ez nemcsak a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai számának, bár lassú, de folytonos emelkedéséből, hanem az eladott kiadványokért befolyó pénztári összeg évenkénti növekedéséből is. Igaz, hogy éppen a lefolyt évben több olyan munka látott napvilágot kiadásunkban, a mely méltán számíthatott tágasabb körű érdeklődésre is. Ilyenek voltak: *Acsády Ignácz* l. tagtól: Régi magyar birtokviszonyok a mohácsi vész körüli időkben. *Csánky Dezső* l. tagtól: Magyarország Történelmi Földrajzának II. kötete, a melyben 12 megye várait, városait, helységeit és birtokosait állítja össze a Hunyadiak korában. *Hampel József* r. tagtól: A régibb középkor emlékei Magyarországban, *Hunfalvy Pál* irodalmi hagyatéka: az Oláhok Története, *Kazinczy Ferencz* Levelezéseinek V. kötete Váczi János szerkesztésében, *Meyer Gotthold Alfréd*-tól: A zárai Szt-Simeon ezüst koporsójának, eme ritka becsű emlékünknek műtörténeti leírása. *Gr. Széchenyi István* Hirlapi czikkeinek II. kötete Zichy Antal t. tag szerkesztésében. *Verbőczy István* Hármaskönyve Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen l. tagok fordításában. *Zolnai Gyula*: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, a mely mind tartalmánál, mind kiállításánál fogva méltán kelthetett figyelmet.

Az Akadémia iránti érdeklődés ezen új formája nem enyész-

Digitized by Google

teti el, sőt bizonyára erősíteni fogja azt a régi formát is, a melyben az hagyományosan újra és újra megnyilatkozik. A magyar társadalom jobbjainak régtől fogva bevett hazafias szokása, hogy az élet nevezetesebb forduló pontjain vagy legkomolyabb pillanatában megemlékeznek adományok vagy hagyományokkal közintézeteinkről, s köztük a M. Tud. Akadémiáról is. Így a lefolyt évben *Jókai Mór* ig. és t. tag. írói jubileuma alkalmával 1000 frttal, *Vaszary Kolozs* herczegprimás és ig. tag 5000 frttal, *Forster Gyula* földhitelintézeti igazgató összesen 27,500, néhai *B. Rudics József* hagyománya 90,000, néhai Dr. Pollák Henrik nevére tett alapítvány 6000, néhai *Tomori Anasztáz* l. t. 10,000 és *Kovács Ferencz* volt alispán s országgyűlési képviselő 2000 frttal gyarapították az alapítványi tőkét, s az utóbbi azonfelül a mult évben kiadott hatkötetes nagy munkájából még 400 példány tulajdonjogát is ajándékozta az Akadémiának, a Kovács Ferencz-alapitvány növelésére. És már az idei nagygyűlés befejezte után vettem — úgy hogy itt van alkalmam először bejelenteni — Bojári Vigyázó Sándor és neje b. Podmaniczky Zsuzsánna levelét, a melyben korán elhunyt, nagyreményü fiúk, ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére a magyar történelem és kulturtörténet érdekében 20.000 frtos alapítványt tesznek. Fogadják érte az Akadémia köszönetét.

Az Akadémia vagyonát huszonöt év óta a M. Földhitelintézet kezeli, nemcsak mintaszerü pontossággal, hanem valódi hazafias áldozatkészséggel is. A negyedszázados évforduló kedves alkalmat nyujt Akadémiánknak, hogy köszönetét, melylyel a Földhitelintézetnek tartozik, a nyilvánosság előtt is kifejezhesse.

Tudom, hogy a most fölolvasott pénztári adatok leginkább föl fogják kelteni a magyar olvasó közönség egy jó részében a figyelmet. Íme, 140,000 frt az alapítványi tőke gyarapodása egy év alatt. «Mégis csak dúsgazdag ez a mi Tudományos Akadémiánk; nincs is nálánál talán gazdagabb!» E gondolat hízeleg a nemzeti hiúságnak, s a mi ennek hízeleg, bármily félszeg legyen is, azzal egykönnyen nem hagyunk fel. Hiába mondanám el, hogy a párisi akadémia Aumale-herczeg után 20 millió frankot, a bécsi akadémia egy magyar születésű bécsi lakos után éppen a lefolyt évben 1.200,000 frtot örökölt; hiába bizonyítanám be, hogy a M. Akadémia fele vagyona ebbe a pompás palotába van beépítve; hiába mutatnám ki, hogy mennyi nemzeti és tudományos feladat várja megoldását, míg a sor rákerülhet, a mi Akadémiánktól; hiába hivatkoznám a kényszerhelyzetre, a mely Akadémiánk r. tagjait már huszonöt év előtt arra inditotta, hogy törvényben biztosított évi fizetésükről, a míg a pénzviszonyok javulni nem fognak, egyelőre lemondjanak. A magyar olvasó közönség jó nagy része elhiszi, mert szereti hinni a M. Tud. Akadémia gazdagságáról el-

Digitized by Google

terjedt legendát; az én gyönge szavam e hitet úgysem fogná kiirtani.

E szomorú tudattal térek át jelentésem befejező részére: az Akadémiánkat ért veszteségek elsorolására.

Alig egy héttel a tavali nagygyűlés után, május 14-én hunyt el *b. Vay Miklós*, Igazgató-tanácsunknak 1841 óta tagja. Már huszonhárom éves ifjú volt, mikor gr. Széchenyi István s társai (köztük egy Vay is) a M. Tud. Akadémiát megalapították. A lelkesedés, a mely 1825-ben az egész nemzetet az Akadémia eszméjeért eltöltötte, mélyen bevésődött az ifjú lelkébe. A hosszú és fényes politikai pálya egyik szakában sem lankadt el benne a gondos érdeklődés Akadémiánk iránt. Most harmincz éve, 1865-ben, e palota megnyitása ünnepén, mikor az Akadémia legelső ülését tartotta e teremben, b. Vay Miklós tette az első előterjesztést, felolvasván gr. Dessewffy Emilnek, a már akkor beteg elnöknek az Akadémiához intézett, végrendeletszerű üdvözletét. Rendesen b. Vay Miklós volt elnökválasztó elegyes üléseink elnöke, mert, a míg csak aggkora és egészsége engedte, sohasem maradt el Igazgató-tanácsunk üléseiről. És innen (ez volt óhajtása), az Akadémia oszlopcsarnokából kisérte őt az Akadémia és az egész nemzet tisztelete és hálája örök nyugvó helyére. — Május 23-án vesztettük el kedves tiszttársunkat, Akadémiánk főkönyvtárnokát, *Fröhlich Róbert* l. tagot, kit mint embert szerettünk és mint tudóst tiszteltünk mindannyian s e tiszteletben osztoztak velünk a római epigrafika legnagyobb tudósai. — Június 5-én halt meg *Roscher Vilmos* k. tag, a lipcsei egyetem tanára s egy közgazdasági iskola alapitója, ki nemcsak műveivel, hanem egyik legjelesebb tanítványa által is jelentékeny hatással volt a magyar közgazdasági irodalomra. — Július 18-án *Hyrtl József* k. t., a magyar születésű nagy anatomus, ki korán elszakadva tőlünk, a bécsi egyetem és akadémia egyik főbüszkesége volt; szeptember 8-án *Helmholtz Hermann* k. t., kit — mint hajdan Homerost hét város — hét tudomány vall magáénak, s kinél e század második felében senki nem hagyott mélyebb nyomokat a német tudományosság történetében; október 6-án *Pringsheim Nathanael* k. t., jenai egyetemi tanár, a növény-physiologiai intézetek megalapítója, ki a növénysejt körüli vizsgálataival szerzett magának nagy nevet; október 9-én *Tomori Anasztáz* l. t., fiatal korában mérnök, az ötvenes években Arany János és annyi más jelesünk társaságában a nagykőrösi főgymnasium tanára, utóbb a szerencse kedvező fordulatából nagy vagyon örököse s az irodalomnak és művészetnek, s végrendeletében a mathematikának, ifjúkori tanulmányai tárgyának is, bőkezű maecenása; október 26-án *Horváth Árpád* l. t., az egyetemen a diplomatika tanára, széles ismeretü, erős magyar érzésű férfiú, de az irodalom terén, talán atyja nagy

Digitized by Google

nevétől is feszélyezve, kevéssé értékesíti sok tudását; november 16-án *Ormós Zsigmond* l. t., ki fiatalkorában úti rajzaival és beszélyeivel kelt figyelmet, később a műtörténet és művelődéstörténet buvára, a míg csak a politika áldatlan izgalmai el nem vonják a tudománytól; november 23-án *Barna Ignácz* l. t., előbb költő, utóbb hirneves specialista, ki a gyakorlatából fenmaradó szabad időt a római classikusok, különösen Horatius, Vergilius és Juvenalis főbb művei tanulmányának és magyarra fordításának szenteli; deczember 13-án *Xantus János* l. t., ki három világrészben gyűjt természetrajzi és ethnographiai tárgyakat, s mint a Nemzeti Múzeum ethnographiai osztályának igazgató-őre fejezi be tapasztalatokban gazdag életpályáját; deczember 18-án *B. Schlechta Ottokár* k. t., a bécsi Keleti Akadémia igazgatója, ki különösen török és perzsa költők műveinek kiadásával és fordításával szerzett nagy érdemeket; január 14-én *Dankó József* l. t., pozsonyi nagyprépost, híres nagy tudományáról a theologia historica terén, és páratlan gyűjteményeiről a műtörténelem köréből; márczius 5-én *Rawlinson Creswicke Henrik* k. t., a perzsa és assyr-babyloni ékiratok megfejtője; márczius 11-én *Cantu Caesar* k. t., a híres olasz történetíró; márczius 29-én *Frivaldszky János* r. t., a Nemzeti Múzeumnak, a melynek ötvenhárom évet szentelt életéből, igazgatóőre, s benne a magyar zoologia Petényi-Frivaldszky korszakának utolsó képviselője dőlt ki; s végre április 18-án *Domanovszky Endre* l. t., a szelídlelkű öreg tudós, kinek munkásságát Akadémiánk két ízben méltatta jutalmára. — Áldás legyen emléküknön!

A kidőlt törzsek helyét friss hajtás foglalja el. De vajjon a veszteség- és nyereményszámla nem mutatja-e az állomány csökkenését? Talán még nem, de lehet, hogy nemsokára igen! Tanárhiányról panaszkodnak a középiskolákon országszerte s némely szakokban már az egyetemeken is. A tanárhiány pedig szükségképen maga után vonja a tudóshiányt. Mert ha a fiatal tanárjelölteket, mihelyt a formális minősítványt megszerezték, kénytelenek vagyunk kathedrára ültetni, úgy a legtöbb esetben megfosztjuk őket a lehetőségtől, hogy szakmájokban tovább haladjanak s tárgyukat tudományosan is műveljék. Erdély fejedelmei századokkal ezelőtt és Magyarország első közoktatási minisztere a kiegyezés után nagy számmal küldték ki a fiatal tehetségeket külföldi egyetemekre, hogy tovább képezzék magukat. Utóbb takarékosak akartunk lenni ezen a téren is. Most már látjuk a rossz helyen alkalmazott takarékosság fenyegető veszélyeit s pótolni szeretnők két évtized mulasztását. Fraknói Vilmos tisztelt társunk Rómában magyar intézetet alapít fiatal historikusok számára; Forster Gyula ugyane czélra nagyobb alapítványt tesz, s a közoktatásügyi miniszterium költségvetésében, ha jól tudom, tekintélyes összeg van fölvéve külföldi utazási ösztöndíjakra, hogy ne csak a modern

Digitized by Google

nyelvek tanítói, hanem minden szakbeli tanárjelöltek s fiatal tanárok tovább képezhessék magukat. Hazám ifjai, kik a tudósi pályára készültök, ne elégedjetek meg szorgalmatok első gyümölcsével: az oklevéllel; ha tehetitek, menjetek külföldi egyetemekre is; ismerjétek ott meg az igazi tudományos életet, s szívjátok magatokba az igazi tudományos szellemet; magyar szivetek, lelketek alakítsa azt magyar szellemmé, s így lépjetek a kidőltek helyébe s így fejleszszétek tovább a magyar tudományos életet!

Kerkapoly Károly emlékezete.*

Kautz Gyula ig. és rendes tagtól.

(Előadta a május hó 12-én tartott közülésen.)

Későn ugyan, de talán nem késve el s azért nem is kevesebb melegséggel és odaadással díszes feladatom iránt, lépek e helyre, hogy kitüntető megbizatásomhoz képest föleleveníteem emlékezetét egy volt tagtársunknak, egy férfiúnak, a ki úgy jellemzetes egyénisége s a tudományosság, a tanári hivatás és a közélet terén kifejtett munkássága, mint észbeli tehetségeinek rendkívülisége és kiváló parlamentáris szereplésénél fogva, hazánk e korbeli legjelesebb férfiai közé lesz mindig számítandó: a néhai egyetemi tanárnak, országos képviselőnek és pénzügyministernek: Kerkapoly Károlynak emlékezetét.

I.

Midőn ezen, a közönséges ember-méretet messze meghaladó egyéniséget, sokoldalú munkásságában és jelentősége szerint, tüzetesebben akarom méltatni, *az életrajzi* viszonyokra nézve csak a következőket emelem ki:

Kerkapoly, mint nemesi család sarja, 1824. május 13-án született Szent-Gálon, Veszprémmegyében. Tanulmányait Pápán végezte s már tanuló korában bámulatot gerjesztő észbeli tehetségeket tanúsított. 1846-ban ügyvédi oklevelet nyert s a rá következő évben (tehát még nem is egészen 23 éves korában) a református egyházkerületi közgyűlésen a pápai főiskolához a philosophiai tudományok tanárává választották, mely tisztjét azon-

* Az «Emlékbeszédet» *itt* azon alakban és terjedelemben közöljük, a melyben az az ünnepélyes közülésen tényleg *előadatott*; teljes szövege szerint (illetőleg egynémely részletes és irodalmi adatokat is tartalmazó jegyzettel bővítve) a «Budapesti Szemle» f. é. júliusi füzetében jelenik meg.

Digitized by Google

ban csak akkor foglalta el, a midőn németországi egyetemi tanulmány-útjából visszatért.

Tudományos munkásságának (melynek első jelentékenyebb terméke az 1859-ben megkezdett: «Világtörténet, észtanilag előadva, I-ső kötet» czímű munkája volt) méltatásául, 1859. deczember 16-án Akadémiánk tagjává választotta, s a közvetlenűl rákövetkezett évben előbb «Protestáns Egyház-Alkotmány» czímű dolgozata, azután «A világtörténet és az emberiség fajkülönbségei» czímű székfoglalója látott napvilágot. 1865-ben az enyingi kerületben képviselővé választatván meg, kilépett a közéleti pályára, csatlakozott a Deák Ferencz vezérlete alatt álló párthoz; s miután mind rendkívüli szónoki tehetsége, mind sokoldalú szakkészültségével csakhamar közfeltünést keltett, 1868 őszén gróf Andrássy Gyula oldalán honvédelmi államtitkárrá s másfél évvel később (1870. május 23-án) gr. Lónyay Menyhértnek a közös pénzügyminiszterségre való átmenetelekor, magyar pénzügyminiszterré neveztetett ki. Ez állásában 1873. deczember 19-éig, vagyis negyedfél éven át működött; a midőn tárczájától megvált, *az őt* kiváló egyénisége és súlyos viszonyok közt viselt hivatalában kifejtett tevékenységénél fogva mindig kegyelő fejedelem a belső titkos tanácsosi méltósággal és a Lipótrend nagykeresztjének adományozásával tüntette ki.

Ettől az időtől fogva, bár még egy ideig megmaradt képviselőnek, kiválóbb tevékenységet a parlamentben nem fejtett ki, hanem egész erejét és gazdag tehetségeit egyetemi tanszékének, a melyre már 1868. decz. 16-án neveztetett ki, (de a melyet tényleg csak az 1874/75-iki tanévben foglalt el) szentelte; irodalmilag is különösen oly irányban, hogy a mint fiatal tanár korában a bölcsészeti tudományok egész körzetét, úgy most egyetemi előadásai kedvéért a politikát, a közgazdaság- és az államháztartástant felölelő nagyobb terjedelmű vezérfonalakat dolgozott ki hallgatói számára.

Ha még fölemlítem azt, hogy Kerkapoly 1885-ben megnősült; hogy 1875-ben az egyetem a tudorsági díszoklevéllel tüntettte ki; hogy élete utolsó éveiben szabad idejét a pápai főiskola gondnoksági teendőivel s egynémely gazdasági jellegű vállalat igazgatásában való részvétellel töltötte; hogy Akadémiánknak (a melynek tagságát mindig magasra tartotta) tudományos működése és sikerei iránt mind végig (halála 1891. decz. 29-én következett be) meleg részvéttel és érdeklődéssel viseltetett (bár activ munkásságában csekélyebb mértékben vett részt) s végül hogy végrendeletében vagyonának nagy részét, szivének nemességére vallóan, jótékonysági intézetekre hagyta: akkor elmondtam annyit, a mennyi az életrajzi keretből az itt következők teljesebb méltatására szükséges.

Digitized by Google

II.

Áttérve tulajdonképeni feladatomra, Kerkapolynak első sorban különösen *tudományi* és *irodalmi* szempontból való *méltatására*, mindenekelőtt azt kell kiemelnem, hogy Kerkapoly egész tudományos gondolkozásának, életnézletének és cselekvésének alapja *a philosophia* volt.

Mint bölcselő, azon philosophiai rendszernek volt hive, a melynek követőit már a pápai collegium tanártestületében s később Németországban hallgatta, mely századunk harmadik évtizedétől kezdve egészen az ötvenes évekig a tudományban és a szakirodalomban irányadó szerepet vitt; a köz- és társadalmi viszonyokra jelentékeny befolyást gyakorolt; és a mely a Kantianismus mellett és óta kétségtelenül a legátfogóbb s a legteljesebb, a melyet az újkori bölcselkedés előhozott és a melyben a philosophiai speculatio bizonyos fensőbb synthesisbe való egybefoglalása volt czélba véve: *a Hegel-féle* rendszernek!

Nem lehet itt feladatom e rendszer ismertetésébe ereszkednem. Nehogy azonban Kerkapoly világ- és életnézletének, valamint irodalmi műveiben és a tanszéken kifejezésre hozott bölcsészeti felfogásának ezen legfőbb forrása jelzetlenül maradjon, mellőzhetetlennek látszik a nagy gondolatrendszernek legalább egy-két alaptételére futólag rámutatni. Így jelesül Hegel és annak iskolája szerint:

A világ és a dolgok az emberi észben és az emberi ész a világban és a dolgokban létezik; tehát *a gondolat és lét identikus;* a létnek legbensőbb lénye a gondolat, a melylyel, mint a formával, adva van a tartalom is. Minden létezés önmagában való megkülönböződés, mint levés és mozgás; a valóság a létezővé vált (tehát megvalósult) lény; az absolut tudás gondolatot és létezőt azonosnak ismer föl. *Az eszme az absolut*, a mely mint az általános az egyest magában foglalja s ennek alapja s a valóságban magát *egyéniesíti* (individualisálja). És így minden dolog gondolat, és minden valóság észszeresség, az eszmének testet-öltése, vagy (más formulában kifejezve) «*a mi észszeres, az való is*, *és a mi való*, *az észszeres is*». («Was vernünftig ist, das ist wirklich, und was wirklich ist, das is vernünftig»); a mi (mellesleg megjegyezve) nem azt fejezi ki, a mit az angol Pope: «*Whatever is, is right*» mondatával akart kifejezni; s nem is egyez meg a Hegelismus ezen tételének gyakran helytelen idézésével és odamagyarázásával, mintha abban minden létező és fennálló már eo ipso helyesnek és jogosultnak nyilváníttatnék.

Hegel szerint továbbá: A minden lét végső lényegének, az észnek törvénye a természetben öntudatlanul, az ember-

Digitized by Google

világban ellenben az emberi akaratban és cselekvőségben öntudatosan hat és érvényesiti (daczára az ember hibáinak és szenvedélyeinek) a maga postulatumait; avagy másként fejezve ki: ***az eszme önkifejlődés***, a melynél fogva egy végtelen haladási processusban, a hol minden későbbi az előbbinek tökéletesbedettsége és bevégződése, az egész szellemi és természeti világ ***valóvá*** lesz, a melynek ezernyi formáiban az eszme megtestesül. Legfensőbb fokát az embernek ***személyi*** és öntudatos létében érvén el, a mennyiben a maga lényének megfelelő létezési formára, mint az önmagát gondoló eszme, emelkedik.

A szellem fejlődésének első főfoka ***a subjectiv*** szellem, a midőn a szellem saját tartalmának tudatára jut, mint tudat, azután mint ***öntudat*** és végre mint e kettőnek egysége jelenkezik és ez utóbbi alapon ***az ész.*** A második főfok: ***az objektiv*** szellem, a szellem a valóság alakjában, a szabad emberakarat működés-köre, nyilvánulva a jogban, a morálban és az e kettőt együvéfoglaltan és külintézményekben is kifejezésre hozó ***erkölcsiben*** (Sittlichkeit). Ez utóbbinak azután jelenségi fokai a család, a törzs, a polgári társaság; legfensőbb nyilatkozmánya pedig ***az állam***, mint egysége az általános substantialitásnak és az individualitás önállóságának, a melyben ***az egyének*** (polgárok) önállók, de bizonyos közszellem és közös intézmények által össze is kapcsolvák; míg ***a jogban***, erkölcsben és államban együttvéve ***a szabadság*** valósul meg és az észszeres akarat külső tárgyiassággá válik.

Ezekkel összefüggésben tárgyalja Kerkapoly a bölcsészeti tudományok rendszerét, támaszkodva különösen kedvencz szakemberére, Rosenkranzra, (a kiváló logikus és aesthetikusra), de egyidejű figyelemmel a szintén hírneves hegelista Erdmann, azután Zeller, sőt a hegeli elmélettel szembe is szálló Trendelenburg berlini tanárra, a classikus becsű «Logische Untersuchungen» szerzőjére.

Egynémely sajátosabb tételt Kerkapoly eszmegazdag fejtegetéseiből szükséges e helyütt kiemelni.

Szerinte ugyanis a philosophia, illetőleg az «Észtan» azon ága a tudományrendszernek, a mely által a mindenség (a szellemi és természeti világ) megismerésére jutunk; mely az embert a világegyetem észszerességének felfogására vezeti el; s ugyanezt, mint a végetlen okosság nyilvánulását tünteti fel.

A philosophia azzal kezdődik: «gondolkodjál!» de gondolkodni tárgy nélkül nem lehet s minden elmélkedés első kiindulópontja a lét gondolata.

A természetnek és a szellemnek világa minden tekintetben nagy különbségeket mutat; amaz a külsőség jelenségi összessége, emez fogalmához képest csak magát hozza elő. A tiszta

Digitized by Google

ész rendszere lehetetlen a természet nélkül, melyben külvalóságra jut s a gondolat testet ölt; valamint a természet azon eszme nélkül, a melyet megtestesít, azon teremtő szellem nélkül, melytől létezését nyeri. A véges és végetlen szellem és a való világ (s természet) közt egy nagy, folyton folyó közvetítési processus létezik s pedig mindkettőnek nemesbülésével, a mennyiben a véges szellem mind közelebb jut a végtelenhez és ezzel a természetet is emberiebbé teszi. Az ember-világ közelebbi szemléleténél azt mondhatni, hogy az ember, a ki lényegében szellem, a szellem-világ szüleményének tekintendő, a miért is minden ember-fajban egy és ugyanaz és egyedenként nézve az ember soha sem példány, (úgy, mint valamely állat, vagy növény) nem az állatok legmagasabb rendjéhez tartozó lény, hanem teljesen önálló s önbecscsel bíróként is méltatandó individualitás. Az aesthetikát meg az ethikát illető fejtegetéseiben egyebek közt arra utal Kerkapoly, hogy a szépművészetben a szellem végtelensége fejletten nyilvánul és létezési módja az illető egyes művészetek körein belül: *érzéki*. Továbbá, hogy a szép, mint olyan, eszme és egy az igazzal; a szépség az eszmének érzéki látszata; míg szorosabban *erkölcstani* irányban azt mondja: az erkölcsiség fogalmát az egyedi akaratnak az általa megvalósítandó általános akarathoz való viszonya adja. Ez az általános akarat: a magában jó, a mely megvalósítandó; a mi az egyeseknek akaratában és akarata által történhetik és ezért a megvalósítás azokra nézve kötelesség. *Az igaz, a jó, meg a szép* szoros viszonyban vannak egymás közt; s a mint az igaztalan nem lehet jó, úgy az eszköznek mindig azonos lényegűnek kell lennie a vele, vagy általa megvalósítandó czéllal; a minek logikai folyománya az, hogy helytelen az a tan, a mely szerint a czél szentesíti az eszközt.

Történet-bölcsészeti tekintetben Kerkapoly Hegelnek szellemes ugyan, de a históriát mesterkélt periodisálással valódi Prokrustes-ágyra szorító, valamint sokban pantheistikus világfelfogású tanait nem követi; hanem igenis csatlakozik annak azon felfogásához a mely (mint egy újabb hazai bölcselőnk megjegyzé) «a gondolat formájában felfogott, mindenségre alkalmazott szerves egység és organikus fejlődés eszméjére van alapítva». Ezen fejlődéstani elvnek (a melynek egész jelentőségében az újabb időben a természettudományok terén Darwin, a sociálisok terén pedig Bagehot, Letournier, Fouillet s különösen Herbert Spencer ismert föl és érvényesített) alapján: Kerkapoly «Világtörténet észtanilag előadva» czímű (fájdalom, egy kötetnél tovább nem jutott) munkájában, valamint a «Fajkülönbségek» czimű akadémiai székfoglaló értekezésében (mely két dolgozat a világhirű geographusnak, Ritternek, az «Erdkunde im

Digitized by Google

Verhältniss zur Natur und zur Geschichte der Menschen» munka szerzőjének Kerkapolyra gyakorolt befolyását árulja el), sőt a «nemzetiségről» írt czikkeiben is arra utal: hogy a világtörténet az emberiség időben való fejlődésének a processusa; a világtörténet tudománya nemcsak az államvilágnak s a politikai egészekké alakult cultur-népek történeti viszontagságainak, hanem az egész embervilág fejlődésmenetének és tökéletesedésének ismertetésére és méltatására van hivatva; — másrészt az események elemzésében ezeknek úgy szükségszerűségét, mint észszeres voltát törekszik bizonyitani.

Nem érdeknélküli Kerkapoly vallásbölcsészeti felfogása; ezt illetőleg azonban itt csak arra utalok, hogy Kerkapoly szerint a philosophia Istent úgy fogja fel, a mint az, az ő örök és végtelen lénye szerint van, mint a tiszta gondolat egyetemessége; minden vallás az absolutnak gondolása, de az érzelemnek, a szemléletnek és a képzeletnek alakjában, s tulajdonképen az isten-szellemnek önmagáról való tudása a véges emberi szellem közvetítésével; a kereszténység a legtökéletesebb vallásrendszer, mert Istent a végesbe való önátvitelében tekinti. A mikhez hitbeli felfogására és érzületére valló azon egyik (Akad. székfoglalójában tett) kijelentését akarom fűzni: «a vallásosabb és azért mélyebb szellemek kiérezték, hogy ama tények előhozásában nem emberi önkény avagy a természet véletlene, hanem Istennek hatalma munkál».

Bármely szempontból nézessék is a hegeli bölcsészetnek (és ezzel az abban gyökerező tagtársunknak) gondolat-rendszere, osztozzunk bár az ellene tett kifogásban, hogy mint a transcendentalis-idealismus és a tiszta gondolat-monismus eszmefoglalata bizonyos egyoldalúságban, részben ellenmondásokban szenved: annak az egész szellemvilágot átfogó jellegét, erős dialektikai szerkezetét és eredetiességét, és ezekkel kapcsolatban úgy a tudományosság, mint a gyakorlati élet tekintetében termékenyítő hatását kétségbevonni nem lehet.

S ez teszi megmagyarázhatóvá azt, hogy miért csatlakozott Kerkapoly ehhez a rendszerhez s miért lett annak híve és követőjévé. Mert Kerkapoly csakugyan hegelista, egész erkölcsi individualitása, észjárása és életfelfogása szerint; hegelista sajátságos, sokszor nehézkes formulatióiban és nyelvezetével; hegelista páratlan élességű dialektikájánál fogva, a mely őt egyik legelső rendű vitatóként tünteti fel s a politikai küzdőtéren annyira félelmetes szónokká tette, sőt már német egyetemi hallgató korában tanárait és tanulótársait bámulatra indította; hegelista, de a ki nem esvén bele az iskola (egy részének) túlzásaiba, annak ahhoz az árnyalatához számítandó, a melyhez a bölcsészet-tanárok Rosenkranz, Gabler, Erdmann, Zeller és Kuno Fischer, a jeles protestáns theologusok Marheinecke, Göschel, Vatke és Daub, a történet-

Digitized by Google

író Schwegler, az aesthetikusok Vischer és Schnaase, és az államböIcselők Gans, Mohl, Gneist és Stein sorozhatók; úgy, hogy egyaránt távol marad a bölcsészeti, a vallási és a politikai radikalismus szóvivőitől: a Rugék és Echtermeyerek, a Straussok és Feuerbachok, a Bruno Bauerek és Büchnerek, a Proudhonok és Marzok, az Engelsek és Lassaleoktól, mint a szellemi és politikai reactiót képviselő Görresek és Leók, Stahlok és Brandisok, a pietisták és a porosz Junkerek tanaitól; s hogy mind e szélsőségektől menten construálja a maga philosophiai, közgazdasági és államtani elméleteit.

Különben Kerkapolynak e vonzódása a hegelismushoz még jobban megérthető lesz azok részéről, a kik e rendszernek gyakorlatilag is érvényesithető magvát s így a praktikus józanság és lelki emelkedettség együttessége által jellemzett magyar észjárással való találkozását s másfelől Kerkapolynak jellemét s különösen hitéhez való buzgó ragaszkodását figyelembe veszik; mint a melyekben azon psychologiai okkapcsolat ismerhető fel, a mely e kiváló gondolkozót épp úgy, mint sok, vele ugyanazon hit- és egyházhoz tartozó jeles hazai tudósunkat vonzotta és vonzza ehhez a rendszerhez, — mint a mely a stoicismussal való érintkező pontjai, félreismerhetlen deterministikus irányzata és ridegebb jellegénél fogva, a calvinistikus doctrinával és ennek különösen praedestinatialis elemével bizonyos congenialitást és eszmei összefüggést mutat.

Ki kell egyébiránt tüzetesen emelnem azt is, hogy Kerkapoly tudományos önállóságát több irányban, névszerint pedig «Észtani» elméletének az ok, czél és ítélet tanára vonatkozó némely tételében, továbbá szépműtani, valláserkölcsi és politikai fejtegetéseiben eléggé dokumentálta, s hogy igen is jól belátta azt, hogy a hegeli philosophia a philosophiának nem az utolsó szava, nem tökéletességi foka (a mint azt róla mondani szeretik némely követői), hanem annak csak egy fejlődési phásisa, a mely igen sok irányban rectificatióra és korrekturára szorul; sőt mi több, hogy Kerkapoly tudományi pályájának utolsó szakában figyelemmel fordult a Comte-féle positivismus, meg a sociologiai bölcsészet elméleteihez (amarra nézve a nagy angol bölcselővel Stuart-Millel való eszmerokonságban); és ezeknek (jogosan-e, avagy jogtalanul, kutatni e helyütt rám nem tartozik) a philosophia és a tudományos szellemfejlődés további menetelére nézve jelentékeny hatást vélt prognostizálhatni.

III.

Ez eddig jellemzett philosophiai gondolat-rendszerével függnek következetesen össze Kerkapoly azon felfogása és nézetei, a melyeknek jog- és állambölcsészeti, valamint a tulajdonképeni

Digitized by Google

politikai theoria körébe tartozókként, irodalmi műveiben és tanári előadásaiban adott kifejezést.

Tüzetes figyelemmel, jelesül az ó-kor két nagy állambölcselőjének, Platónak és Aristotelesnek tanaira, s így kapcsolatba hozva az antik-világi felfogást Hegel államphilosophiai eszmerendszerével, de méltatva a franczia korszakalkotó állambölcselőt, Toquevillet és a sokoldalú német szakférfiút, Steint is az újabbak közül, a következő tételeket állítja fel:

Az állam a politikai testet öltött nagy ember-egyéniség, vagy össz-személy, az őt képező polgárok személyies közössége, illetőleg személyes életre (azaz öntudatra, akarásra és cselekvőképességre) emelkedett és szervezett nép; s mint ilyen, a szellemvilág legfensőbb alkotványa és hatalma, a szabadság igazi megvalósulásának állapota, minden emberileg nagy és fenséges megvalósíthatásának a föltétele! Ennélfogva az államot nem lehet s nem szabad eszköznek tekinteni, hanem úgy, mint önczélú valóságot, a mely magában álló absolut létforma, mely azon rendeltetéssel bír, hogy a szabadság és igazság országa legyen s egyúttal az emberi és társadalmi fejlődés és haladás előföltételeit megteremtse. — E felfogás, míg az egyik irányban, jelesen alkotmánybölcseletileg, a monarchiai államformának kell hogy tulajdonítson, de tulajdonít tettleg is absolut, majdnem minden egyéb államformát kizáró jelentőséget; más irányban, névszerint a kormányzat philosophiájára nézve, az úgynevezett erős államhatalom theoriájára vezet; egy mindenre kiterjeszkedő s befolyását minden irányban érvényesíteni akaró kormányszervezetbe helyezi eszményét, egészében pedig lényegileg autoritär jellegű és czélzatú. Szóval a platonismus-, spinosismus- és hegelismusban rejlő, pantheistikus és állammindenhatósági iránylatokkal némileg rokon államnézlet folyományául tekinthető; míg felfogásának praktikus irányzatában a conservativ-demokratikus elvek jutnak kifejezésre. — Érdekesek Kerkapoly fejtegetései a nép, nemzet, társadalom, államczél fogalmai körül; a hol egyebek közt azt mondja, «hogy: az «állammá» magasult «nép» alatt nem valamely nyers embersokaság, hanem az egymás által föltételezett s ennélfogva összetartozó voltuknak érzetével és tudatával bíró honpolgárok foglalata értendő; a mely azonban, mint csupán ilyen valami, még egységes öntudatra, akarásra és cselekvésre képtelen, s állammá, illetőleg államot képező nemzetté csak akkor válik, ha ezen egységességnek megfelelő közhatalmi szervezetet alkot magának». Továbbá, hogy a «polgári társaság» nem azonosítandó a magasabb rendű léteget képező állammal, sőt ez utóbbitól élesen megkülönböztetendő. — Az államczél közelebbi meghatározásakor tüzetesebben utal arra, hogy az állam (a melynek léte nem közvetlen, s azért egységét csak tagjai s feje által

Digitized by Google

képes megvalósítani) kettős természettel bír, azaz él egyfelől polgáraiban, ezek cselekvékenysége által és ezek javáért; míg másfelől ugyancsak e polgárok java és jólléte az ő java és jólléte, tagjainak ereje az ő ereje is lévén, midőn erre munkál s a közfejlődésnek föltételeit megteremti, semmiféle idegen czél szolgálatában nem áll; úgy hogy szükség esetében még polgárai önfeláldozását is megkövetelheti nemcsak, de a mely követelésnek eleget tenni azok nem is vonakodnak, az arra való készséget hazafiúi erénynek tekintvén. — A képviseletiség a különzetessé vált (differenczirozott) államélet folyománya és ismérve, s azon politikai alakzat, a melyet az állam saját életprocessusa közegéül a maga tagjaiból külön létesít és a melyben a törvényhozás államfő és nép között megosztva, de egyúttal egyesítve is, leghelyesebben történik, éppen úgy, mint a kormányzat is akkor legmegfelelőbb, ha állami szervek és önigazgatási körök e végre összhangzatos tevékenységben egyesülnek. — A 48 előtti magyar doctrinairek szellemében Kerkapoly helyesen mondja, hogy a kormányzati centralisatiónak az administrativ decentralisatióval kell kezet fogva járni; a mely alapokon azután lehetővé válik az úgynevezett parlamentaris kormányrendszer a mely nem jelent és jelenthet pártkormányt, a mely esetleg pártérdeki kormánynyá fajul, hanem jelent egy olyan szervezetet, a melyben a nemzet képviselete többségében gyökerező törvényhozás és kormányzás összhangban és egyetértő közreműködésben van; s az államfő a törvényhozó test mindenha legkiválóbb, annak bizalmát és támogatását leginkább biró és a felelősség egész súlyát mind fölfelé, mind lefelé magukra vevő tagjaival vezeti az államügyeket.

Az önkormányzatiság rendszere tekintetében találóan emeli ki Kerkapoly, hogy a nép akkor éli igazán az állami életet, ha nemcsak (képviselőválasztások alapján) a törvényhozásban, hanem a közdolgok intézésére szervezett államigazgatásban is részt vesz; a mit Kerkapoly (megint Steinnel egyetértve) «szabad igazgatásnak» nevez. A mikhez azt csatolhatom, hogy Kerkapoly hazai megyerendszerünknek is meleg barátja volt s a modern állam czéljaihoz képest való átalakítását ugyan szükségesnek tartotta, de egy centralisationalis igazgatási szervezetbe való beolvasztását helytelenítette.

Az oly nagy jelentőségű nemzetiségi kérdés elméletében másik nagy nemzeti állambölcselőnknek, br. Eötvösnek e kérdésre vonatkozó eszmegazdag művei több sarkalatos tételétől eltérő nézeteket vall. Szerinte a nemzetiség bizonyos embersokaságnak vérben és eredetben való egyeteme és egysége, oly egysége, a mely addig, a míg együttes államélet által ki nincs fejlesztve, csak ***népiséget*** képez; ellenben, ha mint közcselekvőségre képes,

Digitized by Google

állami szervezetet öltött s külön politikai egyediséggé fejlődött egész jelenkezik: nemzetté magasul és nemzetnek nevezendő. A nemzetiség különben nem az emberi szellemtől és akarattól független pusztán természeti jelenség (mint sok állambölcselő mondja), hanem egyenlő hatálylyal munkálkodó erkölcsi erőknek és tényezőknek is productuma, úgy, hogy (szerinte) félszeg az a történet-philosophiai felfogás is, mintha az emberiség és az emberfajok bizonyos physikai szükségességgel lennének meg- és felosztva s mintha népeknek és államoknak e részben való fejlődésmenete nem egy felsőbb ethikai, hanem egy lelketlen mechanikai természetprocessus volna!

Kevesebb eredetiséggel és dialektikus elmeéllel, habár itt is a nagy tanultságú szakemberre valló eszmékkel találkozunk Kerkapoly közgazdasági és pénzügytani elméletében.

Nem állván rendelkezésére e részben a nagy mesternek, Hegelnek valami körvonalozott theoriája, szorosabban a hegelista Stein Lőrinczhez, a vele egykorú congenialis (s hazánkban is sok jelesünkre nagy befolyással volt) bécsi egyetemi tanárhoz csatlakozott és ennek szakműveit vette alapul; de úgy, hogy az ezekben foglalt fejtegetéseket némely irányban megigazította, sőt tökéletesítette. Magától értetődvén, hogy a tudomány két nagy mestere, Smith Ádám és Ricardo adja legtöbb okoskodásához az alapot, s hogy ennek a nagy logikusnak e két, lényegileg deductiv gazdaságbölcselő legrokonszenvesebb volt, míg a történelmi iskola alapítójától, Roschertől sokkal távolabb tartotta magát; és ennek, valamint a legnagyobb élő szakemberek egyikének, Wagner Adolfnak dolgozatait nem méltatta eléggé.

Érdekesebb mozzanatok Kerkapoly közgazdasági nézetköréből a «gazdaság» és érték fogalmának meghatározása. A termelés theoriájában, főleg a mi a termelési költségeket s a velök összefüggő áralakulást illeti, az amerikai Careynek felfogásához hajlik, valamint egyáltalában ezen szakférfiúnak a hatvanas években közzétett s hazai nyelvünkön is kiadott «Social Science» czímű műve (úgy látszik) több irányban nagy befolyással volt reája! A pénz- és hiteltheoriában a Macleod-féle felfogáshoz hajlik, a mely a hitelnek és hiteleszközöknek igazi vagyonelemi jelleget tulajdonít; s figyelemre méltóbb eszméje, illetve tantétele az, hogy a kölcsön- és zálogüzleti műveletekben az érték, mintegy leválva *a javról*, önállósulva van. Az egyes jövedelemágak tanában pedig határozottan Ricardo földjáradékelmélete mellett nyilatkozik, a melyet a tudomány egyik legfontosabb vívmányának tekint. — A praktikus közgazdaság elvkörében egyfelől buzgó híve a mai napság (nagyon is messzemenő) államosító irányzatnak és így ellenzője a versenyszabadságnak, melyet mind alapjaiban, mind folyományaiban erős kritikának vet

Digitized by Google

alá; s mely felfogásának következetes nyilatkozványa a már jelzett prononcirozott protectionismusa a vámpolitika kérdésében; másfelől a jelenkori eszmemozgalmakat annyira domináló valutakérdésben egész hévvel a bimetallismus mellett foglal állást, s a kettős valutarendszerben véli az oly nagy jelentőségű problemának legmegfelelőbb megoldását rejleni.

Pénzügytani elméletében is sok helyütt Stein tanaira támaszkodik. A financzia eszméjének megalapításában az állam már fentebb jelzett kettős természetéből indulván ki, azt úgy állítja oda, mint egy nagy összszemélyt, a mely a maga fennállásának és fejlődhetésének gazdasági föltételeit és eszközeit a finantia útján teremti elő. Helyesen különböztet meg az államkiadások tekintetében közvetlen vagy hatalmi, és közvetett vagy culturalis (illetve polgárai érdekeinek előmozditására czélzó) kiadásokat. Találóan distinguál jövedékek, regálék, illetékek és adók között és mutatja fel mindegyikénél e közjövedelmi nemek államgazdasági rendeltetését és jogosultságát. Adó-elméletének főbb tétele az, hogy a köznek érdekét szolgálni és az egyeseknek sokszor hátrányos törekvéseit fékezni: az egészet képviselő állam feladata. Az állam e czélra (meghatározott módon és szabályok szerint) egy részét az e tekintetben szükséges eszközöknek saját közvetlen gazdaságából, a másik (s modern államokban sokkal nagyobb) részt pedig a polgáraiéból, tehát közvetetten veszi; és ez a rész az adó, mint olyan polgári szolgáltatás, a melyért az azt teljesitők közvetlenül semmi visszszolgáltatást sem nyernek; másfelől, hogy a közhatalomnak épp ez utóbbi tekintetnél fogva mind a maga (tartós és jól felfogott) érdekében, mind alattvalóiéban arra kell ügyelettel lennie, hogy ez az adózás-képesség és erő túlságos financz-követelések által meg ne bénittassék, illetőleg, hogy az adó mindenkor arányositott legyen a polgárok munkaereje és vagyona termelő-, azaz szerzőképességéhez, maga az állam tevékenysége pedig olyan, hogy az adófizető polgárok gazdálkodása mentől eredményesebbé és produktivabbá válhassék.

Érdekesebb erős érvelése a tőkekamat-adó ellen, a melyre nézve (megint Steinhoz csatlakozva) azon nézetben van, hogy ez az adónem tulajdonkép egy már megadóztatva volt jövedelemforrásnak másodszori terhelése adóval; tüzetesebb előtérbe állítása az úgynevezett keresetadónak, a melyre (mellesleg érintve) praktikus államférfiúi működésében is nagy súlyt helyezett s a mely irányban mai napság mind a franczia, mind a német s különösen ausztriai adóreformtervek, és törvényhozó munkálatok is haladnak.

Első volt továbbá Kerkapoly hazai szakembereink közt, a ki a fényűzési adónak, mint bevételforrásnak esetleg nagy fontosságát hangsúlyozta (s minisztersége korában szervezni is meg-

Digitized by Google

kezdte); bár arra is utalt, hogy ezen adónem legczélszerűbben a községek és autonom testek pénzügyi körébe volna átengedhető, a mint az állami financziák állapota jobbra fordul. — Az államhitelügy elméletében Kerkapoly az általános uralkodó nézeteket vallja; az államnak a saját hiteléhez való folyamodását a rendkívüli szükségletek fedezésének természetes s legczélszerűbb forrásának nevezi; az állam kincstartásának (vagy nemtartásának) vitás kérdésében pedig a praktikus államférfiút és történetismerőt árulva el, igenlőleg nyilatkozik.

Mindezen, úgy politikai, mint közgazdaság-bölcseleti elméleteiben csak az helyteleníteendő talán, hogy a korunkbeli nagy forrongási mozgalmakkal összefüggő és a fennálló birtok-, vagyonmegoszlás- s társadalmi jogrend feszegetésére czélzó kérdéseknek kevés figyelmet szentel; s az állami, a socialis, meg a gazdasági viszonyok át- és újjáalakítására irányzott törekvések tekintetében behatóbb és messzebb előrepillantó fejtegetésbe nem bocsátkozik. Vagy talán e részben is nagy tanítóját és mesterét, Hegelt akarván követni, ennek azon kemény szavait tartotta szem előtt: «hogy a folyton javítani és változtatni törekvők, a kik abstractióikat és álmodozásukat reális valaminek tartják, elég hiúk azt hinni, hogy a világ ő reájok várt, hogy megtudja, milyennek kell lennie».

IV.

Ez volt Kerkapoly, mint philosoph, államtudós és író, szóval mint a theoria embere, a ki az emberiség és az államélet problemáival foglalkozva, ezek megoldásához törekedett hozzájárulni, és azt, a mit helyesnek és igaznak talált, erős dialektikával indokolt és hirdetett. Ezzel azonban Kerkapoly személyiségének ethikai értéke és súlya koránt sincs kimerítve.

A hatvanas évek közepén államéletünkben beállott nagy fordulatkor, a haza egy oly fényes tehetségű, nagy készültséggel biró egyéniséget, mint Kerkapoly volt, nem nélkülözhetett; a politikai megújhodás valahára megindulhatott processusában a haza minden kitünő fiára szükség volt; s hogy ily körülmények közt az eddigi contemplativ theoretikus a politikai küzdő-fövényre (a mely neki annyi babérokat, de annyi keserűséget is hozott) kilépni magát eltökélte, s a tanítás és az elmélkedés zajtalan hajlékaiból a közélet és a parlament zivataros sphaeráiba átlépett: az természetes és magyarázatra nem szorul!

Csonka és nagyon hiányos volna azért a kép, melyet Kerkapolyról itt nyujtani feladatom, ha mélyreható életmunkájának ezen másik felét, a politikait nem méltatnám, annyival

Digitized by Google

inkább, mert csak így lesz módomban e rendkívüli (s tulajdonkép a tudományos és a tanárhivatási pálya talajából nőtt) egyéniségnek hazánk újabb közviszonyai alakulására gyakorolt befolyását, tehát jelentőségét is (tartózkodva természetszerűleg az actualis politikára való vonatkozásoktól) illőképen feltüntetni.

Az időszak, melyben Kerkapoly közpályai szereplését megkezdte, dicsteljes és magasratörő, de szerfelett izgalmas, óriási nehézségeket méhében hordó és nagy, közvetlen sikerekre kevés kilátást nyujtó volt. Az új államszervezkedés és az évtizedek óta kényszerűleg elmaradt vagy elmulasztott reformok ezernyi, hangosan nyilvánuló követelményeivel: gazdasági erőforrásokban meglehetősen gyenge financziális és közhiteli állapot s a hatásra hivatott tényezőknek bizonyos dermedtsége állottak szemben. Végtelen sora a legkülönbözőbb, úgy törvényhozási, mint kormányzati feladatoknak várt sürgetően megoldásra; s megszámíthatatlan volt a nehézségek sokasága, a melyekkel akkor még magyar államférfiú, conceptióiban és ezek kivitelében, mind kifelé, mind befelé, mind fent, mind lent, minden lépten-nyomon találkozott!

És mégis, mind e nehézségek és akadályok ellenére, mind e hányattatások és küzdelmek közepett, a midőn lépésről-lépésre kellett a szervezés és alkotás számára minden talpalatnyi tért meghódítani: az állami regeneratio nagy műve mégis biztos mederbe vezettetett, s egy jobb és szebb jövőnek vettettek meg alapjai.

Ez örök s hervadhatlan érdeme és dicsősége az e korbeli államférfiaknak; és ebben a dicsőségben Kerkapolynak is nagy része van, oly rész, melyet tőle sem a jelen, sem az utókor elvitatni nem fog.

Mint magyar publicista és politikus, Kerkapoly határozott, bár gondosan mérlegelő, hazája időszentesítette intézményei és nagy traditiói iránt kegyelettel viseltető reformer volt; reformer, a ki a képviseleti-monarchiai államforma keretében a kor minden nagy eszméinek és minden legitim követelményeknek kielégítését lehetőnek tartotta; s a javítás és újjáalkotás elvének az államélet minden ágazatában való érvényesítését, bár nem rohamos módon és nem radikális eszközökkel, szükségesnek ismerte.

Hazai közjogunk azon sarkalatos tétele, hogy a magyar szent korona területének egysége és integritása minden irányban csorbíttatlanul fennálljon: Kerkapoly politikai credójának is egyik legfőbb ágazata volt; és ezen irányban fejtette is ki, mindjárt kormányzati működésének elején (államtitkári állásában) gróf Andrássyval együtt azon siker koronázta actiót, a mely az ország egyik legrégibb és legnagyobb gravamenjének

Digitized by Google

orvoslása, vagyis a katonai határőrvidék visszakeblezésére, illetve polgáriasítására vezetett, s hivatalától (financzminiszterré történt kineveztetésekor) való fölmentése alkalmával a korona e részbeli kéziratában is meleg elismeréssel emeltetett ki.

A magyar királyt uraló többi országokkal való közjogi viszonyunkat illetőleg Kerkapoly a pragmatica sanctiót, mint a Habsburg-monarchia egyik közös jogi létföltételét tekintette; ennek azon egyik sarkalatos tételét, hogy Magyarország másként, mint saját törvényei és joga szerint kormányoztatni nem fog, kiinduló pontnak ismerte el; s ez alapokon Deák Ferencznek s általában az ú. n. 67-iki kiegyezésnek azon vezéreszméjét vallotta, hogy Magyarország szilárdabb fennállásának és fejlődésének érdekében az Ausztriával való kapcsolat nemcsak hogy veszélytelen, hanem szükséges; és hogy a monarchia existentiájának és hatalmi állásának biztosítása és Magyarország jogos igényei és érdekei között ellentét nincsen; — míg más irányban s a monarchiát mint egészet szemlélve, azon felfogást osztotta s fejezte is ki, hogy «egy egységes, úgynevezett osztrák birodalomnak ezen a földtéren való tartós megalkotása, azért, mivel annak elemei és előfeltételei hiányzanak, úgy mint eddig nem sikerült, ezután sem sikerülend». E meggyőződésénél s vele a jogfolytonosság nagy elvéhez való ragaszkodásánál fogva is, csatlakozott Kerkapoly egész politikai pályája folyamán Deákhoz, kiben különben is e részben mesterét és államférfiúi ideálját tisztelte. E meggyőződésben lett ő az 1867-iki kiegyezésnek (a melyet némely irányban ugyan terhesnek és áldozatokkal járónak, de mégis elfogadhatónak, sőt szükségesnek nyilvánított) egyik határozott képviselőjévé, kiváló tolmácsává és legnagyobb parlamenti dialektikusává!

Activ politikai pályáját (a mely szorosabban véve, az 1868-iki delegáczió hadügyi bizottságában, meg az államadóssági kérdésnek az országgyűlésen való tárgyalásakor általános feltűnést keltett föllépésével kezdődött) közelebbről tekintve: ritkán állított a sors nehéz időkben, nehéz körülmények közt, exponáltabb helyre államférfiút, mint Kerkapoly volt; mikor az őt majdnem bámulattal határos bizalommal néző gróf Andrássy előterjesztésére a korona által magyar pénzügyminiszterré neveztetett ki! De kevés államférfiú foglalta is el állását nagyobb önmegtagadással, egyéni hajlamainak teljesebb legyőzésével. Nem mint valami nagyravágyó feltörekvő, a ki tehetségeinek túlbecsülésével tolakodik egy nagy és nehéz feladathoz, jutott Kerkapoly a miniszteri tárczák akkor is legnehezebbikének birtokába. Oda lett ő állítva a minden áldozatra kész hazafiasság követeléseire való utalással; és ő meghajolt, bár elkomorodott hangulatban s nem titkolva maga előtt úgy a saját erőinek,

Digitized by Google

valamint az országéinak, a megoldandó feladatok nagyságához mérten való esetleges elégtelenségét.

Hogy megfelelt-e és mennyiben felelt meg Kerkapoly a hozzá fűzött várakozásoknak, s hogy indokolt és igazságos-e az a részben kicsinylő és kedvezőtlen ítélet, a mely miniszteri működéséről úgy kormányzata idejekor, mint azután is, több oldalról felhangzott s széltiben hivőkre talált? — e kérdésre véglegesen csak egy későbbi idő fog válaszolhatni. Nekem azonban, a ki elhunyt tagtársunkról lehetőleg hű, kimerítő és igaz jellemrajzot vagyok hivatva szolgáltatni, kötelességem ehhez a majdani végleges megítéléshez, legjobb tudomásom és meggyőződésem szerint, némi adalékkal járulni.

S e szempontból, a jelzett kérdésre mindjárt bevezetőleg azt kell felelnem, hogy pártatlanul ítélve, mindent egybevetve, minden körülmény számbavételével és az emberileg lehető és lehetetlen közt kellően megkülönböztetve, Kerkapoly mellett és nem ellen fog dönteni!

Közelebbről szemlélve Kerkapoly kormányzati működését: nem volt az ugyan ment sem conceptióiban, sem eszméi kivitelében hibáktól és tévedésektél. Mint a franczia-magyar doctrinaire-iskolához szító és mint philosophus mindig philosophiai elvből akarván kiindulni, néha vagy az elvnek alkalmazásában, vagy a gyakorlati viszonyok megítélésében nem volt eljárása megfelelő. Túlnyomólag theoretikus létére a finánczműveletek technikájában és finomságaiban kellő tájékozottsággal nem bírt; el kell ismerni, hogy az az annyit emlegetett utolsó (úgynevezett 153 milliós) nagy kölcsönművelete, a melyben oly rendkívül terhes kötelezettséget vállaltunk el, pénzügyeink történetében szerfelett kietlen mozzanat fog lenni mindenha; el azt is, hogy az erők és viszonyok megítélésében ő sem követte mindig azt az életbölcseségi elvet: *«előbb mérni s aztán merni!»* végül azt, hogy az ország pénzügyi helyzete a tárczától való megválásakor kedvezőtlenebb volt, mint a mikor azt Lónyay kezéből átvette!

S mégis, a már fentebb jelzettem ítélet Kerkapolyról nem fog helytelennek találtatni. Szem előtt tartva mindig azt, hogy az ország gazdasági helyzete épp Kerkapoly minisztersége alatt annyiban tényleg súlyosodott, hogy a 67-ben megindított alkotások és beruházások (legalább részben) liquidatiója ebbe az időszakba esett; továbbá, hogy az adóknak messzebbmenő fölemelésétől azon okból is tartózkodni kellett ez időben, nehogy az új közállapotok és államjogi rendszer ellen a népben idegenkedés, vagy épp ellenszenv keltessék; hogy az 1867—69-iki igen kedvező aratási és üzletforgalmi eredményekkel járt nagy gazdasági fellendülést 1870-től egész 1874-ig (tehát épp Kerkapoly minisztersége korában) felette nyomasztó termési és üzletviszonyok,

Digitized by Google

sőt még nemzetközi kereskedésünk eddigi activ állásának szenvedőlegesre való fordulása is, váltották fel; úgy, hogy igazán el lehetett mondani akkor Vörösmartynkkal: «megnehezült az idők viharos járása felettünk».

És mégis, daczára mindezeknek, czéltudatos és hatásaiban termékenyítő alkotásokra lehet Kerkapoly politikai működése korából mutatni; a melyek vagy egyenesen ő tőle indultak ki, vagy ő vitte azokat keresztül, vagy az ő financziális támogatásával váltak lehetségessé. Rá lehet jelesül mutatni azon nagy organisatorius munkálatokra, a melyekben honvédseregünk létrehozatala s harczraképessége föltételeinek megteremtése körül irányadó módon közrehatott; arra, hogy az államjószágok hiányos igazgatásának megjavítását és gyér jövedelmezőségének fokozását eredményesen megindította; az adórendszernek, főleg a közvetlen adókénak reformját kezdeményezte; a vasúti hálózatnak több irányban kiszélesítését eszközölte s egyúttal új, a kamatbiztosítási módozat hiányait kikerülő s az államvasútrendszer behozatalára irányzott organisatióját előkészítette, nemkülönben a pénzbank- és hitelügynek az ország közgazdasági érdekeivel megegyezőbb szervezetét tervezte; végre *a* Ludovika katonai Akadémiának és a kolozsvári tud. egyetemnek létesítésében, valamint az Eszterházy-képtárnak a nemzet számára való megszerzésében miniszteri minőségében hatályosan közremunkált

Mennyire messzeható és az ország haladását különböző irányokban előmozdító positiv alkotások ezek, a melyek magokban is elégségesek Kerkápoly nevét a magyar cultura és állam történetében megörökíteni.

Ezt az ítéletet Kerkápoly kormányférfiúi működése felől még ama sokat emlegetett és helytelenített, úgynevezett 153 milliós nagy államkölcsön sem alterálja vagy módosíthatja. Eltekintve ugyanis az általános helyzetnek (mint jeleztem volt) akkori rendkívüli súlyos voltától, közismeretű tény az, hogy a szóban levő flnánczművelet épp azon évben jött létre, a mely a legválságosbb bonyodalmakat hozta magával mind a bel-, mind a külföldi börzéken, pénz- és hitelpiaczokon és a nemzetközi kereskedésben; hogy ugyanez évbe (1873-ba) esik a nagy bécsi börzekrizis; hogy még magában Angliában is a kamatláb, a mely az előbbeni években 3 és 4 százalék között ingadozott, a 153 milliós kölcsön esztendejében, névszerint május és június hónapokban 6 % és 7 %, októberben 7 %, sőt november 8-án és 20-án 8 %, november 7-én pedig az egész jelen század folyamában kivételes magasságra, vagyis 9 %-ra emelkedett volt; hogy továbbá ugyanezen év folyamában a bécsi (tehát a mi pénzpiaczunkhoz legközelebb álló) börzén *25—30* százalékos reporttételek fizettettek; hogy a pénzügyi kormány a nálunk tőkében sokkal

Digitized by Google

gazdagabb s iparilag jóval magasabb fejlettségi polczon álló Ausztriában is még a hatvanas évek elején (effective) közel 7 százalékos kamatot, tehát nem éppen sokkal kisebbet, mint a szóban lévő esetben nálunk történt, kényszerült kölcsöneiért fizetni; egy szóval oly válságos és nyomasztó volt a helyzet minden pénzügyi kormányra s így magától értetődően az (alig szervezkedett és ezernyi nehézségekkel, meg a tőkés világ bizalmatlanságával küzködő) magyarra is, hogy Kerkapoly fináncziminisztersége ezen s egynémely más rendszabályát egyszerűen (mindezeket számba nem véve) elítélni: a legnagyobb helytelenség volna; mert valóban úgy kell ezeket tekinteni, mint egy, új államiságunk tekintélyének fentarthatása és a nemzet pénzügyi jóhírnevének minden áron megóvására folytatott, nagyszerű *struggle of life*-féle küzdelem kényszer-diktálta módját és eszközeit! Úgy, hogy szabad talán fölvetni azt a kérdést: «lett volna-e magyar pénzügyminiszter az akkori súlyos viszonyok közt egyáltalában képes, más, vagy kedvezőbb föltételek alatt ily nagyösszegű kölcsönt kieszközölni?!»

Egyet különben, Kerkapoly miniszterségét tekintve, constatálhatni, és ez az: hogy, ha igaz az, hogy a politikában nem az intentió és a működés (mint olyan), hanem a siker a határozó, a sikerhez pedig (legalább a nagy római államférfiú, Cicero: «vitam regit fortuna, non sapientia» mondása szerint) szerencsének is kell járulnia: ha igaz e tétel, akkor Kerkapoly a sors kegyeltjei közé nem tartozott; s majdnem úgy látszik, mintha ugyancsak e sors (a melyre nézve saját Logikájában egykor oly találóan mondta, hogy «az ember annak cselekvény kovácsa, de szenvedő alávetettje is» és Livius azt jegyezte meg, «raro simul hominibus bona fortuna bonaque mens datur», Kisfaludynk pedig oly elegikusan versel: «magasb elmék, mélyebb szivek: jaj tinektek a földön!») önmagát megkorrigálni s megsokalva, vagy megirigyelve, hogy oly rendkívüli tehetségekkel ruházta fel: Kerkapoly politikai individualitását, praktikus működése sikereinek megvonásával, megkisebbíteni akarta volna! — És ez, meg az a kicsinylés, a melylyel számosan, még a saját pártjabeliek közül is (épp úgy, a mint ez a szintén sok tekintetben igaztalanul megitélt miniszter-elődjével, Lónyayval történt) tőle elfordultak; hogy oly helyzetekért is, a melyeket se nem teremtett, se megváltoztatni nem bírt, a felelősség egész súlyát reája hengerítették; s Aeschylos Agamemnonjának verse «hogy azt, a ki elesik, még tapossák is», rajta is beteljesedett; hogy éppen vele (a logika nagymesterével) éreztette a sors oly keményen, hogy a tények logikája nem kevésbbé szigorú és kérlelhetetlen, mint a gondolatvilág logikája; s hogy oly fényesen megindult s nagyméretű politikai szereplésének mostoha külviszonyok kény-

Digitized by Google

szere okozta hirtelen befejeződését majdnem két évtizeddel kellett túlélnie: ez Kerkapoly államférfiúi pályájának a tragikuma.

S ezt Kerkapoly érezte és tudta, s e tudatnak kifejezést is adott azon mély meghatottságot eláruló és a magyar parlament történetében emlékezetes szavakban, a midőn ministersége végén tartott két nagy beszédében (1873. november 25/26-án), melyek egyúttal politikai hattyúdalának is nevezhetők, az egész képviselőházat megrendítően így szólt: «megmondtam előre, hogy meg fogok törni a roppant teher alatt s megtörtem; de teljesítettem kötelességemet, a mint azt Isten nekem tudnom adta; készségesen magamra veszem és viselem a felelősség reám eső részét; sanguinismussal és optimismussal vádolnak, pedig teljes életemben nem voltam az; én számításaimban nem kedvező, hanem csak közepes évekre számítottam, de az eredmény, fájdalom! még ezeken is alul maradt; ha pedig tartózkodóbban jártam volna el, akkor meg pessimismussal vádoltak volna! Mindez nem az én vétkem, hanem az én végzetem! A pártatlan utókor és az igazságos életíró azonban az elesett államférfiú e confessióján, a melyben a Hegel-iskolában felnőtt komor gondolkozó a kíméletlen szigor azon ethikai magaslatáról, a melyen saját hibáit és tévedéseit bírálta, teljes jogosultsággal mutathatott azon visszásságokra is, a melyeket a nem tőle függött viszonyok mostohasága idézett elő: e confessióján nem fog megnyugodni; hanem ráutaland arra is, hogy Kerkapoly (ismerve J. J. Rousseau «Contrat Socialjában» is már foglalt azt a tételt, hogy «a bölcs államszervezők akkor alkotják meg az új intézményeket, ha előbb a nemzet teherviselő képességét tüzetesen megvizsgálták»): többször és behatóan intette a nagyfokú költekezésre ösztönzőket a megállapodásra, azt mondva «nagyon is rohamosan költekezünk; azt a mit eddig tettünk, még megbírjuk, de folytatnunk nem lehet; ennyi elég volt, most pihenjünk»; míg ugyancsak egy más «beszédjében» így szólalt fel: «az ország súlyos helyzetbe jutott, részint vitte magamagát velünk (a kormánynyal) együtt»; — jogosult lesz fölvetni azt a kérdést: «vajjon lett volna-e államférfiaink közül egy másik képes fékezni az árt és áramlatot, a mely a folyton fel-felmerülő új szükségek-, követelések- és költekező készségben mutatkozott»; — s bizonyára kötelessége: emlékezetbe visszahívni egy kiváló államférfiúnak, (a ki pedig Kerkapoly politikai ellenfelei közé tartozott) báró Sennyei Pálnak kijelentését (nov. 25. 1873.) «mindnyájunkat kell okoznunk, a hiba mindnyájunkban volt»; sőt kijelentését magának Deák Ferencznek, a ki szerint «ha újra kellene, vagy lehetne rendezkednünk, alighanem ugyanolykép járnánk el, a mint eljártunk».

Az optimismus, vagy épp könnyelműség vádját a kü-

Digitized by Google

lönben is rideg jellemű, morosus, kedélytelen Kerkapoly ellen ily körülmények közt emelni, igaztalanság volna. De mindennél még hangosabban és meggyőzőbben szólanak a tények: az ország nemsokára beállott általános emelkedése; a két első országgyűlés és Lónyay meg Kerkapoly pénzügyminiszterek által megvetett alapokon való megerősödés, mely azt nagy megpróbáltatások fényes kiállására képesítette; szólanak a tények annak bizonyítására, hogy Kerkapolyt 1867. decz. 14-iki beszédében, a hol azt mondta: «Isten e nemzetet sok jeles tulajdonságokkal áldotta meg, most még a szabadság ereje is segítségünkre jő, hogy az új terheket megbírhassuk; most már lehet hit és remény a jövőben; s ha nem hinném, hogy képesek leszünk ama terheket elviselni, kétségbe esném a nemzet jövője fölött», kifejezett reménye és politikai látósága nem csalták meg; hogy ha volt működésében optimismus, ez legföljebb időszerűtlen volt, de nem indokolatlan; s hogy jelesül, nem volt hibás a számítása akkor, a mikor a nemzet életerejében s ezzel egy jobb jövőben bízott; e részben is méltó s dicsteljes epigónja gróf Széchenyinek; ebben is, mint minden valóban nagy államférfiú, kifejezője és képviselője nemzetének, a melynek, mint a magyarnak, minden igaz fia, Széchenyi iskolájának a híve, a mennyiben mindnyájának az eszménye, aspiratiója és hitvallása: egy virágzó és boldog Magyarország!

Sőt bármily mostohán látszott is a sors keze nyugodni Kerkapolyin, a magát megtörtnek vallott államférfiúnak meg volt mégis adva sorsától kiengesztelődésül az, hogy élete vége felé még láthatta és örvendhetett lelkében a felett, hogy az oly hőn óhajtott czél mégis megközelíttetett; — hogy láthatta még, miként emelkedett a nemzet megújhodása nagy feladatának magaslatára; mint javultak egyre miniszter-utódai alatt (igaz, ezeknek a nemzet rendkívüli erőfeszítésével támogatott sikeres eljárása mellett) az állam pénzügyi viszonyai; és hogy életpályájának alkonyatán, annak kibékítő synthesiseként, meg volt az a vigasztalása, hogy a nemzeti regeneratio nagy alapvetői s így az ő szereplésének is megtermettek gyümölcsei. Mely vigasztaló öntudatban mondhatta aztán halálos ágyán magának: «non omnis moriar!» — s mondhatjuk mi az elhunyt államférfiúra jeles költőnkkel: «hogy visszánéz még sírja mélyiről, mert rásüt lezárt szemére az a fény, mely Magyarország új napján derül!»

V.

Minthogy Kerkapolynak politikai szereplése és súlya szónoklatának piedestalján állott és növekedett, lehetetlen őt nem méltatni ezen szempontból is, a melyről a nagy római szónok

Digitized by Google

(De Clar. Orat. 15.) azt mondja: «ut hominis decus est ingenium, sic ingenii lumen est eloquentia».

A hegeli iskola nehéz gondolatmunkájában és fegyelmében felnőtt s a logikának (ezen «ars omnium artium maxima») minden fegyverével felruházott, a szónak egész hatalmával rendelkező s nagykészültségű szakember: úgy is mint tanár és parlamenti tag, méltán küzdhetett ezeken a téreken a legnagyobb babérokért; s ha a szereplésének talaja szélesebb és a külső körülmények kedvezőbbek lettek volna, s e mellett a közügyek rohamos menete és igényei, lelket, testet emésztő izgalmai anynyira le nem foglalják, Kerkapoly egyikévé válhatott volna nemcsak hazánk, hanem korunk elsőrangú szónokainak; s bizton számot tarthatandott arra, hogy egy új Timon: Livre des Orateurs-féle monumentalis könyvében felette díszes helyet találjon!

Akár mint tanárt, akár mint képviselőt és mint minisztert tekintsük: Kerkapolynak előadása mindig szorosan a tárgy természetéből indult ki, annak minden oldalú átértéséből és áthatásából meríti érveit és halad az okoskodásban. Beszédei, ha formai szépség tekintetében nem egészen kielégítők is, mind eszmékben, mind tartalomban mindig gazdagok, felvilágosítók és tájékoztatók, logikailag szoros szervezetűek és mint rendszerint nem előre készített beszédek, a közvetlenség egész érdekével hatók.

Inkább az észhez, mint az érzelemhez szólva, Kerkapoly beszédei különös melegségű lelkesülés támasztására, avagy népszenvedélyek agitatorius felköltésére, úgy mint az O'Connell, vagy Kossuth, vagy Gambetta beszédei, nem lettek volna alkalmasok; épp oly kevéssé, mint a mily majdnem czélzatos tartózkodást árulnak el minden fensőbb eszményi regiókba való emelkedéstől s a szív húrjainak érintésétől, a miben meg Kölcseynk és Eötvösünk voltak annyira kitünők.

Mint parlamenti dialektust pályatársai közül egy-kettő érte el, de egyike sem múlta felül; a szó legjobb értelmében igazi vitató szónok (debatter), a ki majd támadólag, majd védekezőleg polemizál, néha éles és gúnyoros; máskor, mintha egy finom damascén pengével osztogatná vágásait, az ellenfélt csak meg-meglegyintő; majd ha szükséges, sujtólag ható és összemorzsoló.

Kell-e mondanom, hogy Kerkapoly mint tanár is a legmagasbb pálmáért küzdött s hogy úgy, mint már fiatal professor korában a vidéki főiskolán, később és élete utolsó szakaiban az ország fényes alma materében mily kiváló helyet foglalt el azok tanári karában a kathedrán és a tanulók tiszteletében!?

Mihez még azt kell csatolnom, hogy Kerkapoly szemében a professori állás oly magasra helyezett és fennen becsült volt,

Digitized by Google

hogy több alkalommal s épp azon időben is, a mikor már politikai pályájának zenítjéhez közeledett, úgy nyilatkozott, hogy egész életének legfőbb vágya és ambitiója mindig a pesti egyetemi tanárság volt!

VI.

Még csak elhunyt tagtársunk közelebbi jellemzésére nézve akarok egynémelyeket kiemelni:

Kerkapoly egy minden tekintetben magára álló, független szellemű, erős kinyomatú személyiség; kiegyenlített, szilárd akaratú, rendkívül magvas és sajátos individualitas, a kiben a nagyrahivatottság egész anyaga megvolt. Tetőtől talpig *magyar*, — magyar minden ízében és idegében, szive minden dobbanásában, esze minden mozzanatában; még a legskeptikusabb idegenektől is a magyar faj hivatásos volta iránti elismerést és tiszteletet kikényszerítő.

Lelkületére nézve inkább magába zárkozó és hideg tartózkodású; érintkezésben ritkán fölmelegedő, soha sem közlékeny, gyakran szögletes és néha modortalan; a társas élet örömei vagy kedvtelései reája (a különben is rendkívül egyszerű életmódhoz szokott s a legmesszebbmenő takarékosság elvének hódoló emberre) nézve ingerlő hatással soha sem voltak; — még egy pápai kollegiumbeli volt jeles tanítványa s jelenlegi előkelő képviselő azt mondja róla: «vallása a szigorú kalvinizmus, tanulmánya a hegeli bölcsészet rideg rendszere, úgy tetszik, mintha soha se lett volna fiatal ember s mintha az élet tavasza nyomtalanul röppent volna el feje fölött; Kerkapoly előtt nincs más világ, mint az okos ember, nincs más érv, mint az észszerűség, nincs más nagyravágyása, mint használni, nincs más gyönyör, mint a munka!» s talán (egy hegeli formulában) hozzátehette volna: az egész ember olyan, mint egy nagy gondolat-szervezet. Akaratszilárdságáról és alkudozástól idegen hajthatatlanságáról egy hírneves külföldi, a ki vele hivatalos tárgyalásokat vitt, egy alkalommal azt jegyezte meg: «*ez a professorminiszter* olyan kemény, mintha aczélból volna».

Mint államférfiú nem bírt ugyan Deák Ferencz statusbölcsi méltóságával, Andrássy szikrázó genialitásával, Eötvös melegségével és idealismusával, Somssich és Pauler rhetorikai élanjával, Sennyei administrativ-praktikus látásával, Ghyczy közjogi mikrolog tanultságával, vagy Lónyay ügyleti routinejával. De voltak viszont tulajdonságai, a melyekkel viszont e parlamenti nagyságainknak talán egyike sem bírt hasonló mértékben: az a bizonyos őseredetiesség, a legmagasabb fokra hatványozott elmeél, az universalistikus tanultság és az átfogó gondolkozási erő, a mely őt ez országos kitűnőségeink méltó versenytársává tette; — arról,

Digitized by Google

hogy a szó legteljesbb és legnemesebb értelmében *politikai jellem*, nem is szólva.

A lelki súlyegyént Kerkapolynál soha sem látta ingadozni senki sem; e részben is a görög Stoa igazi követője; s egynémelyeknek iránta tanúsított igazságtalanságán kemény panaszos hangokban soha sem tört ki, pedig nem lett volna csodálandó, ha tette volna, úgy, a mint tette, a vele (hit, tudomány, életpálya stb. tekintetében) nagy hasonlatosságot mutató franczia miniszter *Guizot*, az ő híressé vált szavaiban: «vous avez beau d'accumuler vos injures, jamais elles ne s'éleveront jusquà la hauteur des mes mérites».

Erős istenhivőségére és vallásos érzületére irataiban és beszédeiben tett kijelentései után kell következtetni.

Élet- és világszemlélete, valamint politikai és socialis nézeteiben, mint minden igazi nagy gondolkozó, extrémektől és túlzásoktól távol maradt. Az emberek kedvelését kinyerni nem értette, talán kevésbe is vette; a mi a vele való érintkezést néha kellemetlenné tette, sőt némelyeknél idegenkedést is szült irányában. A népszerűség kétes értékű kincsét nem becsülte nagyobbra, mint kell és helyes; a tömegek ujjongó tapsai után soha sem sóvárgott; az aura popularis szirénhangjai által soha sem csábíttatta el magát; — e részben is a közpálya embereinek azon sorába tartozván, a kik munkájuk és fáradozásaik jutalmát önmagukban, a teljesített kötelesség öntudatában keresik; azok sorába, a kiknél minden magasbbra törekvés bizonyos eszményies zománczczal bír; s kiket nem önző számítás, meg hogy a maguk kicsinységét palástolják, mások kicsinyítése vezet; s jelszavuk nem az «ôte-toi, que je m'y mette!»

Nem mellőzhető e jellemrajzban Kerkapoly azon benső baráti és politikai viszonyának legalább futólagos érintése sem, a melyben gróf Andrássy Gyulával volt s mindvégig maradt is. A legnagyobb szellemtehetséget osztó sorsnak e két egyaránt kitüntetett kegyeltje, az ország ügyei intézésében is legközelebb hozatott egymáshoz s bár különböző módon és irányban, de egy nagy czélra törve működött a haza javának és nagyságának előmozdításában. Az egyik mint szabadelvű aristokrata, a másik mint conservativ demokrata; az egyik szélesebb diplomatiai ismeretekkel és tapasztalatokkal, a másik alaposabb szakképzettséggel és rendszeresbb tanulmánynyal. Az egyik az ideát, a másik a ratiót teremtve meg; az egyik rögtönözve, a szükség gyors fordulatai szerint tévén fel az államműködés kérdéseit, a másik a tudomány és a szó hatalmával oldván meg azokat: — így hatott és munkálódott, egymást igazán kiegészítve, e két jeles férfiú, a kiket az ország bölcsével, Deákkal, a kedvező gondviselés a nemzetnek épp oly időben adott, a mikor a világtörténet szelleme

Digitized by Google

látszik érinteni az országokat és a história egy-egy nagy lökéssel államokat és népeket vagy emel, vagy visszavet!

Mint tudós és mint a tudomány embere, Kerkapoly széles bölcsészeti alapú műveltséggel rendkívüli sokoldalúságot és ismeretbőséget párosított, noha ezt fitogtatni soha sem szokta; s egy teljesen illetékes hazai tudósunk megjegyzése szerint: «a magyar tudományosság világában nálánál átfogóbb és élesebb gondolkodó erejű fő alig mutatható fel» ; s hozzátehetném a magam részéről: hogy oly mély abstraktiójú elmével, oly positiv irányú gondolkodást összekötő, s a gondolkodás mesteri voltát a gondolat biztosságával s adăquat módon kifejezésével párosító embert, mint Kerkapoly: hosszú életem folyamán igen keveset találtam.

Kifogásolandó ez irányban (mint tudósnál és irónál) csak az lévén, hogy irálya és formulázásai igen gyakran szerfelett nehézkesek; s hogy a tőle kizáróan szem előtt tartott czél, úgy írni és fogalmazni, hogy a mondat csakis egyedül a kifejezendő gondolatot tükrözze vissza, nem ritkán arra vezette, hogy a nyelv geniusát és széptani követelményeit számba nem vette, és ezzel irodalmi műveinek élvezhetősége és vonzósága épp úgy, mint aesthetikai becse tagadhatatlanul csökkent.

* * *

S ezzel végére jutottam feladatomnak: föleleveníteni emlékét egy tagtársunknak, a ki úgy is mint a tudomány és a theoria, úgy is mint a praxis és politikai életünk egyik legeredetibb s legkiválóbb alakja áll előttünk; a kiről elmondhatni, a mit néhai elnökünk, Lónyay, nagynevű elnöktársáról, br. Eötvösről oly találóan mondott: «hogy a későbbi kor még jobban fogja felismerni és méltathatni e szellemi nagyság arányait és hogy annak homlokát kettős babér, a tudósé és az államférfiúé diszíti».

Tacitus a részbeli követelésének, hogy a kor- és életrajz hű és az erényt és kitünőséget el nem hallgató legyen, megfelelően és Pliniusnak azt a szavát követve «szükséges, hogy az, a mi a halhatatlanságot kiérdemelte, elenyészni ne hagyassék» : lelkiismeretesen törekedtem kimutatni, a mi Kerkapoly személyisége ethikai értékének méltatására szolgálhat; kimutatni, hogy a mily kies és napsugaras volt emelkedése, épp oly felhőborított későbbi pályája; hogy fényes tehetségeivel és nehéz életmunkájával sem szerencséje, sem kortársai elismerése arányban nem állottak; de egyúttal jelezni azt is, hogy bár voltak is gyengéi és hibái, Kerkapoly minden téren és körben, a melyben működni hivatva volt, ha talán nem is közvetlen és mindig kézzelfogható, de azért maradandó nyomokat hagyott!

Digitized by Google

Az, hogy az illetőnek elhunyta után ily későn emeltem itt szót (a mi különben nem tőlem függött körülményekben találja mentségét), talán nem is volt hátrányára feladatomnak. Emberek és dolgok, egyéniségek és események helyes megítélése csak bizonyos (a napi áramlatok hullámzásaitól ment) távolból (térileg és időileg értve ezt) lehetséges, s így talán e kitűnő tagtársunkat illetőleg is, a mennyiben az idő és az események folyása igen sokat kiegyenlít és kimagyaráz.

Hogy képes voltam-e feladatomnak megfelelni, nem tudom; egyet azonban mondhatok; hogy bár meleg rokonszenvvel nyúltam ahhoz, távol volt tőlem a szándék: tagtársunkat egy magasztaló panegyricusban feldicsérni; hanem igenis akartam és törekedtem pártatlanabb és igazságosabb megítélését s kellő méltatását nyujtani hazánk e korbeli egyik legkiválóbb, leghűbb s a magyar faj egyik igazi büszkeségét képező fiának!

Helmholtz és a jelenkori német tudományosság.

(Előadta a május 12-én tartott ünnepélyes közülésén *König Gyula* r. t.).

Régesrégen elmult aranykorról mesél a rege, és egy-egy önfeledte perczben újra hiszünk benne. Hogy is ne, mikor magunk láttuk, magunk átéltük azt az aranykort, ifjúságunk aranykorát. Szeretjük elmult ifjúságunkat; lehet ebben önzés is; de nem a legrosszabb ember, ki megelégedve tekint vissza ifjúságára. Egyéniségünk java részét szeretjük benne — a tavasz duzzadását ereinkben, a hitet és reményt szivünkben, az eszmények világát gondolatainkban. S ép ezért beleegyezésüket merem kérni, elnézésüket merem remélni, midőn kilépek a mai alkalom követelte tárgyilagosság keretéből és megállok — bár csak egy pillanatra — saját ifjúságom talán legszebb emlékénél.

Huszonöt éve immár, de még most is ott látom magam előtt — Németország délnyugati határszélén — a kis, kedves Neckar-parti várost, Heidelberget; közvetlenül fölötte a német Alhambra maradványai, mintha nem is volnának romok, mintha csak eltávozott volna belőlük, a mi mulandó és emberi, hogy annál tisztábban hirdethessék az örök szépet; és távolabbról — de rövid sétában elérhetők — erdők és hegyek hívnak magukhoz, melyekbe — hálából — saját víg élete költészetét vitte be a heidelbergi deák. A városban — mely azóta már egész, egész más lett — ódon házak és ezek között az egyetem akkor még szerény épületei. Az emberek élete

az egyetem, tanárai és tanulói körül fordul meg. Ezek különben nincsenek valami sokan; mindössze egy pár száz. De összetartanak, mert összetartoznak. A szegény vidéki tanító fia és a gazdag főúri család sarja — a míg itt van — tanuló és semmi más. Ha kell, megél kis stipendiumából, de nem irnokoskodik és nem ad leczkéket. Tanul és mulat, nem készül vizsgálatokra; majd vizsgázik, ha eleget tanult. Erős chauvinista, de nem igen politizál és nem mutogat műhazafiságot; nemzetének él, erősnek és egynek akarja, mint mindazok, kik 60 év óta az egyetem tagjai voltak.

E hosszú, évtizedeken át nyúló következetes és folytonos fejlődés alakította nemcsak a tanulóságnak, hanem a tanári karnak is szellemét. Ezek is nagyon különböző méretű emberek, a legeltérőbb egyéniségek. Van közöttük kicsinyes pedáns, ki nem lát és nem néz szaktárgya határain túl; és van közöttük — még pedig nem egy — kimagasló férfiú, kinek alkotásaira büszke a nemzet, büszke az egész világ, kinek úgy tudományos, mint kulturális és társadalmi szerepe ország-világra szól. De egy vonásuk közös; mindegyik működésének középpontját, lényegét az egyetem föladataiban látja; ez a talaj, melyen élnek, melyből erőt merítenek. Így azután az a kis egyetem erős, élő szervezet, szűkebb hazájának szemefénye, nagy Németország szellemének is előkelő góczpontja.

Nem keresem, inkább kerülöm a nagyhangzású szavakat; de ma és ez alkalommal sem bírom elnémítani azt az óhajtásomat, mely mindenkor erőt vesz rajtam, midőn arra a volt Heidelbergre gondolok. Vajha a mi ifjúságunknak is volna ily paradicsomi szigete, melyen a tudás fája tilalom és bűn nélkül terem. De hiába! Hisz ez úgy látszik nem is lehet. Más lett a mai Németország is; mintha a természet törvénye volna, hogy a nagy örökségbe mindig kis emberek üljenek.

A történeti fejlődés vas lépései elsöpörték a kisvárosi német egyetemek jelentőségét. Mai napság Németországban is minden a főváros felé tolódik; és az 1870-ik év ágyúdörgése a német tudományosság útját és jövőjét is megváltoztatta.

Annak a kis heidelbergi egyetemnek volt tagja 1858-tól 1871-ig Hermann Helmholtz; vele egyidőben — hogy többet ne említsek — Vangerow és Zeller, Kirchhoff és Bunsen; még e nevek között is az övé volt a leghangzatosabb. Akadémiánk körében ül ma nem egy tanítványa; testületünknek külső tagja is volt; de midőn a mult év szeptember havában elhunyt tudós emlékének itt is adózunk, ezzel nem csupán a nemzetközi tudomány udvariassági szabályait követjük. Alkotásai kötelességünkké teszik a gyászt. Nem rónám le azonban e kötelességet a helyes módon, ha az emlékbeszéd szokásos alakjában foglalkoznám Helmholtz mindenütt ismert életével és művével. Ő azok közül való,

Digitized by Google

kiknek neve egész korszakot jellemez, a mai Németország alakulásának korszakát, a melyben a kulturális munka és politikai hatalomszerzés kapcsolata oly világosan érvényesül, mint ezelőtt talán soha és sehol.

Ily szempontból kivánok egy pár szót fűzni Helmholtz emlékéhez, bármily töredékesek és gyarlók legyenek is nehány perczre szorított fejtegetéseim, — valami módon — a tények tanulsága mégis meglesz bennök.

Semmiféle intézmény nem ültethető át elvi változtatások nélkül nemzetről-nemzetre. A kormányzók és kormányzottak jelleme, gondolkodása és tudása úgy hat, mint új égalj és új talaj, melyben más lesz a virág színe, más a gyümölcs íze. Az idegen ország földjét se nem lehet, se nem szabad idehoznunk; csak a magunkét művelhetjük — de szorgalmat és kitartást tanulhatunk bárhonnét. Ezért meglehetős meddő dolognak tartom, ha a tudományos munka szervezésére nézve nálunk a fölött vitatkoznak, vajjon jobb-e a német vagy franczia rendszer. Lehet mindegyik jó vagy rossz, a szerint, hogy ki foganatosítja és hogy kire alkalmazzuk.

A rendszer igazi titka szorgalom és kitartás és hozzá még egy kevés helyes érzék, egy kevés áldozatkészség. Hogy e szerény tényezők mit tehetnek egy fél századnál alig hosszabb időben, mutatja Németország története. Egyetemei régi intézmények, melyeknek eredete nem ritkán messze a középkorba nyúl vissza; de a régies formák alatt szüntelen megváltozik életük és főérdemük éppen, hogy majdnem minden században megújulnak törekvéseik és czéljaik. Hogy a tudomány művelését és fejlesztését majdnem teljesen magukhoz ragadják, az már épen csak a XIX. század jellemző vonása. De arra a mit tettek, az egyetemek magukban még is gyöngék lettek volna. Hozzá kellett járulnia annak az eredetében német hagyománynak, melyet a Hohenzollern-dynastia mondhatnók házi törvényévé emelt és melyet I. Napoleon is igyekezett érvényesíteni, hogy az udvari méltóságok körében, az uralkodó közvetlen közelében, a tudománynak is legyen helye, és hogy e hely fénye bizonyítsa a tudományosságnak politikailag is szükséges voltát. E laureatus-ok sora Helmholtztól visszamegy egész Leibnitzig. Leibnitz maga, valamint akadémiai tervei, távol állottak minden egyetemtől. Nagy Frigyes akadémiája is még egész különálló intézmény volt. Csak a két Humboldt neve jelzi a közeledést és a berlini egyetem alapítása 1810-ben végre a német tudományos fejlődés legújabb — most már talán lezáruló — korszakát.

Ezen egyetemi alapítás a német és jelesen a porosz kormányzati politika egyik legmeglepőbb ténykedése. A tilsiti béke megsemmisítette Poroszországot; a győztes franczia imperator

Digitized by Google

szeszélyétől függött, hogy mikor törüli ki végkép az országnak még nevét is Európa térképéről. És ekkor egy pár ember törhetetlenül kezd újra dolgozni. A megcsonkított állam új erőt gyűjt, és egyik első alkotásuk — új egyetem. Az ily kisérlet csak fenséges vagy nevetséges lehet, a mint siker koronázza vagy nem. Ez az egyetem — Schleiermacher és Fichte, Niebuhr és Savigny egyeteme — csakugyan bevált; és derekas része lőn abban a nagy munkában, mely a szabadságharczoktól 1870-ig vitte és emelte a német nemzetet.

Közvetlen munkája és még inkább a tőle kiáradó szellem nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Németországban ma is aránylag és absolut számban többen vannak a rendszeresen és tudományosan képzett egyének, mint bármely más országban; a mi talán rideggé, de oly erőssé tette társadalmát. A gondolkodás ez iskolázottsága, az egyéni törekvés e módszeres volta meglátszik — bár itt nem épen mint kellemes vonás — a gyakorlati téren is, közgazdaságban és politikában, sőt a szélső árnyalatoknak veszedelmes fegyvere lett.

Még a szélsőségekben is része van a berlini egyetemnek. Valóban az egész századon át tükre a nemzet életének; itt keletkeznek vagy legalább átszűrődnek a nyilvános élet áramlatai. Itt tartja — ha nem is mint tanár — Alexander von Humboldt az egész udvar jelenlétében, az egész társadalom lázas érdeklődése mellett azon előadásait, melyekből később a «Kosmos» munkája lett és melyeknek még ennél is nagyobb jelentőségök, hogy megteremtették a népszerű előadások műfaját. Majd a conservativ, majd a szabadelvű irány kerekedik fölül az egyetemen; de ez mindig ott van a nyilvános élet küzdőterén. Itt keletkezik a pietismus új alakja, itt szólal fel a kulturharcz; itt küzdenek Bismarck ellen és Bismarck mellett és itt hirdeti a végén Treitschke pangermanismusát. Az egyetem tagadhatatlanul gyakran hódol a divatnak, de néha át is alakítja. De mindezek mellett, vagy helyesebben mondva mindezek fölött ott lebeg az egyetem igaz, régi hagyománya. Szent és sérthetetlen a tudományos munka és el sem képzelhetnék, hogy e nélkül is lehet befolyásos szerepe a tanárnak, akár az egyetemen belül, akár azon kívül.

A tanügyi kormány sokféle irányzattal kaczérkodik, de egyben nem ismer alkut. Minden szakmából a legjobb embert — bárminő áldozatok árán — Berlinbe kell hozni. Így magától érthető dolog volt, hogy még 1871-ben Helmholtzot Berlinbe hívták, de magától érthető volt az is, hogy e meghívás föltételeivel Heidelberg és a badeni nagyherczegség nem versenyezhetett. Berlinben élt tehát Helmholtz 1871-től egész haláláig, kezdetben mint egyetemi tanár, később mint a «physikalisch-technische Reichsanstalt» igazgatója. De sem e hivatalok, sem excellentiás czíme nem adnak

Digitized by Google

képet arról az állásról, melyet mint három uralkodó kegyeltje és barátja, mint minden tudományos ügy döntő birája, a német birodalomban elfoglalt.

Hogy mily értelemben, mily irányban kivánt e kimagasló állásában hatni, azt jellemezzék a következő egyszerű, de őszinteségükben oly nemes szavak, melyeket 1878-ban tartott egyetemi rektori beszédéből idézek:

«Ha tehát nem is kell még korunkat reménytelenül elveszettnek tekintenünk, azért mégis túlságos könnyelműség volna, ha egyszerűen beérnők azzal a vigasztalással, hogy ez más időkben sem volt jobban, mint most. Mindenesetre tanácsos, hogy annyira aggasztó tünetekkel szemben mindenki körültekintsen abban a körben, melyért dolgozni tartozik és a melyet ismer, hogy miképen áll az emberiség örök czéljaiért végzett munka, vajjon szemmel tartották-e ezeket, vajjon megközelítették-e? Ezen (a berlini) egyetem ifjúkorában a tudomány is fiatalosan merész és erősreményű volt, tekintete a legmagasabb czélok felé fordult. Ha nem is lehetett ezeket oly könnyedén elérni, mint azon nemzedék gondolta, ha ki is tünt, hogy csak körülményes részletmunka készítheti ez utat, és ha így maga a föladatok természete a munkának kevésbbé lelkesült és legalább nem közvetlenül az eszményi czélokra törekvő módját követeli; azért kétségtelenül mégis vesztünk volna, ha a mi nemzedékünk az alárendelt és gyakorlatilag hasznos föladatok mellett szem elől tévesztené az emberiség örök ideáljait.»

Ezen erkölcsi törvény igazgatta Helmholtz életét és munkáját. És kevés embere van e századnak, ki az emberiség örökbecsű javainak szaporításához annyival járult volna hozzá, mint ő. Az általános, a döntő szempontok fölismerése még a tudomány részleteiből merített kérdésnél is, eleven érzék a különböző szakok kapcsolata iránt, philosophiai mélyrelátás a módszerek kiszemelésében és a kutatás különböző területeinek a költőre emlékeztető összefoglalása a kivitelben — íme a jellemző vonások, melyek annyi sok különböző tudományra irányult munkásságának egységét biztosították. És ezekért a tudomány története Helmholtznak nemcsak munkáit őrzendi, mint e történet örökbecsű aktáit, hanem őrizni fogja nevét is, egyénisége fényét.

A XIX. század tudományos munkája egy alapkérdésen fordul meg, melyet Helmholtz maga így fogalmazott: «Mi az igazság szemléletünkben és gondolkodásunkban? Mily értelemben felelnek meg képzeteink a valóságnak?» Ez az egy nagy kérdés visszavisszatér Helmholtz minden vizsgálatában. Legközvetlenebbűl a látó és halló érzék elemzésére vonatkozó munkáiban. Mindenki ismeri — épen csak idézem — hangtani fölfedezéseit, melyek a fül anatomiai viszonyaitól, a felhangok és az ú. n. hangszín földerítésén át, egészen a zene tudományos elméletéig vezették.

Digitized by Google

Még sokkal terjedelmesebbek, sokkal elágazóbbak alkotásai az optika körében; a szemtükör, melynek fölfedezése nevét először vitte a nagy közönségbe, csak egy apró első gyümölcse ezen egész életén át folytatott kutatásoknak. A kisérlet és számitás legfinomabb fegyvereivel fölfegyverkezve, előhatol a tapasztalati lélektan rejtekeibe és megvilágítja térszemléletünk keletkezését, beolvasztja a természettudományok keretébe a geometria alapföltevéseit.

A mit Johannes Müller még röviddel ezelőtt lehetetlennek jelentett ki, megméri a sebességet, melylyel az akarat és érzés ingere tovább halad az idegszálban.

Az életerőt és a perpetuum mobile-t kirekeszti a tudományból; egy ifjúkori dolgozatban már-már közel áll Pasteur fölfödözéseihez. Az erő megmaradásáról szóló értekezése természetfölfogásunk egy fordulópontját jelzi; a törvény fölismerésének dicsőségében ő maga szivesen osztozkodott Róbert Mayer-rel; de hogy az elv a mai physika alapvető tételes törvénye lett, az mathematikai teremtő képességének érdeme. Ugyanezt érvényesíti régebben a folyadékok mechanikájában, újabban az elektrodynamikában és thermochemiában. Foglalkozik a jégárak tüneményével, a főhn magyarázatával, a kormányozható léghajó problemájának tudományos alapjaival. Azonban megszakítom e száraz fölsorolást, mely az eszmei tartalomról úgy sem tud képet adni Egész tudományos működése bizonyítja, hogy mennyire igazak Pascal e szavai: «Le génie consiste à voir les choses, comme elles sont».

A ki bennünket látni tanított, maga többé nem lát. Befejezte földi pályafutását munkában, eredményekben és elismerésben páratlan gazdag élet után. Az ember nem volt a mienk; de mienk lehet — ha úgy akarjuk — a példa, melyet élete adott.

Digitized by Google

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály negyedik ülése.

1895. április 1-én.

Zichy Antal t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból Joannovics György, Vámbéry Ármin t. tt., Goldziher Ignácz, Heinrich Gusztáv, Szász Károly, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, P. Thewrewk Emil r. tt. Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Berczik Árpád, Kúnos Ignácz, Pasteiner Gyula, Szigeti József, Némethy Géza l. tt. Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt., Czobor Béla, Nagy Gyula l. tt. Jegyző Gyulai Pál osztálytitkár.

77. Munkácsi Bernát l. tag «A nyelvhasonlítás tanulsága a magyar magánhangzók történetéhez» cz. értekezését terjeszti az osztály elé.

78. Hegedűs István, mint vendég, «Aristophanes madarai, bevezetésül a comoedia antiqua» cz. értekezését olvasta fel. Bírálatra adatik.

79. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére P. Thewrewk Emil r. és Munkácsi Bernát l. tagokat kéri föl.

TIZENÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1895. április 8-án.

Szilágyi Sándor r. tag elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból Fejérpataky László, Hajnik Imre, Plósz Sándor, Schvarcz Gyula r. tt. Asbóth János, Czobor Béla, Fayer László, György Endre, Marczali Henrik, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Pólya Jakab l. tt. Más osztályokból: Joannovics György t. tag, br. Eötvös Loránd, Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

80. Plósz Sándor r. tag felolvassa: «A semmiség fogalma a perjogban» czímű székfoglaló értekezését.

81. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéretnek Plósz Sándor és Schvarcz Gyula r. tagok.

TIZENHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1895. április 22-én.

Than Károly r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Lengyel Béla, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt. Bedő Albert, Chyzer Kornél, Galgóczy Károly, Ilosvay Lajos-

Digitized by Google

Kherndl Antal. Klein Gyula, Lipthay Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor. Zipernovszky Károly l. tt. Más osztályokból Szász Károly, Vécsey Tamás r. tt. Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

82. Szily Kálmán rendes tag «A primitiv gyökök szakaszossága».

83. König Gyula r. t. «A négyzetes maradékok elméletében fellépő törzsszám-sorozatok sürűsége».

84. Kulczynski Ulászló részéről «A magyarországi Theridioida-pókokról» előterjeszti Chyzer Kornél l. t.

85. Richter Aladár részéről: «A tropusi flóra három vitás genusának anatomiai és systematikai viszonyairól (Cudvania, Plecospermum és Cardiogyne)» előterjeszti Klein Gyula l. t.

86. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Chyzer Kornél és Klein Gyula l. tag urakat kéri fel.

TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Negyedik összes ülés.

1895. április 29-én.

Br. Eötvös Loránd akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Szász Károly másodelnök; Hollán Ernő. Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt. Beöthy Zsolt. Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Jakab Elek, König Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. Fayer László, Lipthay Sándor, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Némethy Géza, Pulszky Károly, Rados Gusztáv, Szinnyei József, Télfy Iván l. tt. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

87. Szász Károly emlékbeszédet tart **Szvorényi József** t. tagról. — Az Akadémiai Ertesítőben jelenik meg.

88. Főtitkár bejelenti **Frivaldszky János** r. tagnak márczius 29-én és **Domanovszky Endre** l. tagnak április 18-án bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia fájdalommal veszi tudomásul a jelentést, és a III., illetőleg a II. osztályt fölhívja, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

89. A cs. és kir. külügyminiszterium az angol kormány részéről megküldi a **Challenger**-hajón végzett tengerfenék-vizsgálatok egy újabb kötetét. — Az átvétel elismerésével az Akadémia köszönete is kifejezendő.

90. A vallás- és közoktatásügyi minister úr megküldi a székes fővárostól alapított Ferencz József **koronázási jubileum-díj** szabályzatát, véleményadás végett. — Az Akadémia a szabályzatot, az elnökök es titkárok állandó bizottságának javaslatára, helybenhagyólag tudomásul veszi.

91. A földművelésügyi minister úr megküldi az 1893. évre vonatkozó **jelentését** a könyvtár számára. — Köszönettel vétetik.

92. Duka Tivadar l. t. **Podhorszky Lajos** Párisban elhunyt l. tagnak több levelét és kéziratát küldi meg a kézirattár számára — Köszönettel vétetik.

93. Olivecrona Kanut k. tag. Svédország jelenlegi igazságügyi ministere, **két rapport**-t küld a svéd igazságügyről és börtönügyről. — Köszönettel vétetik.

94. A M. Tud. Akadémia III. osztálya **az anatomiai terminologia** kidolgozására alakított nemzetközi bizottságot 1891-ben 300 frttal

Digitized by Google

segélyezte; most a «Nomina-Anatomica» megjelenvén, a bizottság elnöke, Kölliker Würzburgból köszönetét fejezi ki a M. Tud. Akadémia támogatásáért. — Tudomásul szolgál.

95. Főtitkár bemutatja az 1895. évi **nagygyűlés napirendjét** és a tagsági kijelöléseket. — Tudomásul szolgál.

96. Jelenti, hogy a milleniumi kiadvány első része: **Bölcs Leo taktikája** nem sokára sajtó alá kerülhet, s indítványozza, hogy az Adparatus criticus megbírálása végett a kézirat adassék ki előbb a Classica-philologiai bizottságnak. — Elfogadtatik.

97. Jelenti, hogy a tatai kir. járásbíróság értesítése szerint **Kempf Istvánné Jankó Katalin** 1000 frtot hagyományozott a M. Tud. Akadémiának. — Kegyeletes hálával vétetik.

98. Ajándékok a **könyvtár** részére: *a*) Frigyes és Jenő főherczeg Ő fenségeik részéről Zeissberg: Erzh. Karl v. Österreich. Két köt. *b*) B. Brentano Józseftől: General Anton Josef Freiherr v. Brentano. *c*) Teza Emil k. tagtól: Több különnyomat és egy régi nyomtatvány. *d*) Bartalus István l. tagtól: Magyar népdalok IV. és V. köt. *e*) Horváth Géza r. tagtól: Jelentés az 1890/93-iki rovarkárokról. *f*) Dr. Szenger Edétől: Hét kötet munka Mexikóról, spanyol nyelven. *g*) Neuschloss Ödöntől: Dr. Ignaz Hirschler, Autobiographisches Fragment. *h*) Umheiser Károlytól: egy XV. századi latin kézirat másolata. — Köszönettel vétetik.

99. Főtitkár bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent **kiadványok** jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

100. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr Szász Károly r. és Télfy Iván l. tagot kéri fel.

TIZENNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály ötödik ülése.

1895. május 6-án.

Zichy Antal t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: az I. osztályból: Joannovics György t. t. Beöthy Zsolt, Goldziher Ignácz. Szász Károly, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron. Thewrewk Emil, Volf György r. tt. Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Halász Ignácz, Kúnos Ignácz, Pasteiner Gyula, Petz Vilmos, Szinnyei József, Némethy Géza. Más osztályokból: Vécsey Tamás, Szily Kálmán, Heller Ágost, Pauler Gyula r. tt. Czobor Béla, Finály Henrik, Márki Sándor, Nagy Gyula l. tt. — Jegyző Gyulai Pál osztálytitkár.

101. Volf György r. t. felolvassa «Első keresztény térítőink, nyelvünk, írásunk és történetünk tanúbizonysága szerint» czímű székfoglaló értekezéseinek egy részét. Az értekező fölkéretik, hogy a jövő ülésen értekezését folytatni sziveskedjék s egyszersmind r. tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

102. Az osztályelnök indítványozza, hogy az idő elhaladván, Szamota István értekezése a jövő ülésre halasztassék. Az indítvány elfogadtatik.

103. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Volf György és Simonyi Zsigmond r. tagokat kéri föl.

Digitized by Google

LV. NAGYGYŰLÉS.

Első nap.

Elegyes ülés.

1895. május 8-án.

TÓTH LŐRINCZ r. t. korelnöksége mellett jelen vannak: Szász Károly másodelnök; Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Hollán Ernő, Kautz Gyula, Pulszky Ferencz, Than Károly, Zichy Antal ig. tagok. Joannovics György, Konkoly Miklós, Margó Tivadar, br. Podmaniczky Géza t. tt. Entz Géza, Fejérpataky László, Fodor József, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignácz, Hampel József, Hegedűs Sándor, Heller Ágost, Horváth Géza, Hőgyes Endre, Jekelfalussy József, Klug Nándor, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lengyel Béla, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schuller Alajos, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, Thanhoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás, Volf György r. tagok. Acsády Ignácz, Badics Ferencz, Baksay Sándor, Halász Ignácz, Klein Gyula, Lipthay Sándor, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Pólya Jakab, Pulszky Ágost, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szinnyei József l. tagok. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. A korelnök előadja, hogy az elegyes ülés egyetlen tárgya az Akadémia elnökének és másodelnökének az Alapszabályok 41. és 43. §-a értelmében három esztendőre megválasztása. Fölhívja a jelenlevő igazgató, tiszteleti és rendes tagokat titkos szavazatuknak irásban beadására.

2. Először is az elnökre történvén a szavazás, a beadott és megszámlált szavazatok eredménye a következő lett:

39 szavazatból esett

Br. Eötvös Loránd r. tagra	36
Szász Károly ig. és r. tagra	1
Wlassics Gyula r. tagra	1
Üres lap	1

E szerint **br. Eötvös Loránd** r. t. az Akadémia elnökévé három esztendőre megválasztatván, a választás kihirdettetett.

3. Ezután a másodelnökre történvén a szavazás, a beadott és megszámlált szavazatok eredménye a következő lett:

39 szavazatból esett

Pulszky Ferencz ig. és ttagra	26
Tóth Lőrincz r. tagra	5
Gr. Széchenyi Béla ig és t. tagra	4
Gyulai Pál ig. és r. tagra	1
Hollán Ernő ig. és r. tagra	1
Wlassics Gyula r. tagra	1
Üres lap	1

E szerint **Pulszky Ferencz** ig. és t. tag az Akadémia másodelnökévé három esztendőre megválasztatván, a választás kihirdettetett.

E választások az Alapszabályok 41. és 43. §-a értelmében Ő császári és apostoli királyi Felsége megerősítése alá bocsátandók.

A jegyzőkönyv hitelesítésére HOLLÁN ERNŐ ig. és t., VÉCSEY TAMÁS r. tagok kéretnek föl.

Digitized by Google

LV. NAGYGYŰLÉS.

Első nap.

Összes ülés.

1895. május 8-án.

Br. Eötvös Loránd akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak (ugyanazok, a kik az elegyes ülésen résztvettek). Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Bemutattatik a május 12-én tartandó ünnepies **közülés** programmja, mely a következő módon állapíttatott meg:

a) **Elnöki megnyitó beszéd**, br. Eötvös Loránd akadémiai elnöktől.

b) **Jelentés az Akadémia 1894. évi munkásságáról**, Szily Kálmán főtitkártól.

c) **Emlékbeszéd Kerkapoly Károly l. tag felett**, Kautz Gyula ig. és r. tagtól.

d) **Helmholtz és a jelenkori német tudományosság**, König Gyula r. tagtól. — Tudomásul szolgál.

2. Olvastatik a II. osztály jelentése, mely szerint **az akadémiai nagyjutalomra** az osztály. az 1888—1894. évkörben megjelent történettudományi munkák közül Pauler Gyula «A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt» (Budapest. 1893.), **a Marczibányi-mellékjutalomra** pedig Fraknói Vilmos: «Hunyadi Mátyás király» (Budapest, 1890.) czímű munkáját ítéli legérdemesebbnek. — A naggyűlés a nagyjutalmat Pauler Gyulának, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig Fraknói Vilmosnak odaítéli.

3. Olvastatik az I. osztály jelentése, mely szerint az **1894-re** szóló **Sámuel-díjjal** Szilasi Mór «Kombinált műveltető s mozzanatos igeképzők» (Nyelvtud, Közl. 1894.) czímű értekezést ajánlja jutalmaztatni. Dicsérettel emeli még ki Balassa József, Albert János és Prikkel Márián értekezéseit. — A javaslat elfogadtatik

4. Olvastatik az I. osztály jelentése **a Bulyovszky-pályázatról**, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

5. Az I. osztály jelenti, hogy a már tavaly hirdetett, de **még le nem járt pályázatok**: 1. Teleki-jutalom 1895-re; 2. Karácsonyi-jutalom (milleniumi komoly színmű); 3. Karácsonyi-jutalom (vígjáték); 4. Kóczán-díj (Könyves Kálmán vagy Vak Béla); 5. Gorove-díj (Újkori aesthetika); 6. Lévay-díj (Kisfaludy Sándor élete); 7. Marczibányi-díj (Vörösmarty s az irodalmi nyelv); 8. Marczibányi-díj (Magyar synonymika) az illető határnapokkal **újra hirdetendők**. — Tudomásul van.

6. Az I. osztály jelenti, hogy **a Teleki-jutalomért** 1897-ben vígjátékok pályáznak 1896. szept. 30. határidővel. — Tudomásul van.

7. Az I. osztály jelenti, hogy **a Kóczán-jutalomért** 1896-ban II. Géza vagy III. Béla korából vett színművek pályáznak 1896. május 31. határidővel. — Tudomásul van.

8. Az I. osztály jelenti, hogy **a Farkas-Raskó-alapból** 1895. szept. 30. határidővel hazafias költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul van.

9. Az I. osztály jelenti, hogy **a Bulyovszky-alapból** 1895. szept. 30. határidővel ódai költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul van.

10. Az I. osztály jelenti, hogy **a Nádasdy-jutalomra** 1896. szept. 30. határidővel elbeszélő költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul van.

Digitized by Google

11. Az I. osztály jelenti, hogy a **Péczely-alapból** 1895. június 15. határidővel az 1893—94. években megjelent magyar történelmi regények pályáznak. — Tudomásul van.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári **egyetem** nyelvészettani **hallgatói** részére a **Nyelvtörténeti Szótár** egy-egy példánya kitűzendő jutalmul. — Tudomásul van.

13. Olvastatik a II. osztály jelentése az **Első Magyar Általános Biztositó-Társaság** pályadíjáról (A tőzsdeadó czélszerűségének kérdése), mely a jutalmat a «Justum et aequum» jeligéjü munkának javasolja kiadni; a Raffalovitstól vett jeliges dolgozatot pedig az Akadémia dicséretével óhajtja kitüntetni. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a jutalmazott pályamunka jeligés leveléből Bamberger Béla neve tünt elő; a megdicsért pályamunka jeligés levele, a szerzőtől adott fölhatalmazás alapján felbontatván, belőle Fellner Frigyes és Hegedűs Loránd neve tünt elő

Ezzel kapcsolatban Jekelfalussy József r. tag bemutatja **Bamberger Béla** úrnak mai napon kelt levelét, melyben írja, hogy a lapokból értesült a pályaművét ért kitüntetésről s kijelenti, hogy a jutalmat visszaajándékozza a Magyar Tud. Akadémia javára. — Ez adományt az Akadémia köszönettel fogadja s elrendeli, hogy Bamberger Béla adományaként az alaptőkéhez irandó át.

14. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Beck Miksa-pályázatról**, mely a jutalmat «Borúra derű» czímű munkának javasolja kiadni. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből Pólya Jakab neve tünt elő.

15. Olvastatik a II. osztály jelentése a **Lukács Krisztina**-féle pályázatról (Magyar önkormányzat), mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

16. Olvastatik a II osztály jelentése a **Dora-pályázatról**, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

17. Olvastatik a II. osztály jelentése **az Ullmann-alapból** 1893-ban feltételesen jutalmazott pályaműről, mely a jutalmat most már (miután szerző művét teljesen kidolgozta) kiadatni javasolja. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a jutalom Szalágyi Aurélnak kiadatik.

18. A II. osztály jelenti, hogy a már tavaly birdetett, de **még le nem járt pályázatok**: 1. Sztrokay-jutalom (Értékpapirok jogi természete); 2. Első M. Ált. Biztosító-Társaság jutalma (Agrár-statisztika); 3. Ullmann-jutalom (Munkás-biztosítás); 4. M. Keresk. Csarnok Széchenyi adománya (Közvetítő kereskedés); 5. Oltványi-jutalom (Sz.-Ferencz-rend); 6. Péczeli-jutalom (Ötvösség története); 7. Gorove-jutalom (Angol morál-philosophia); 8. Lukács Krisztina-jutalom (Újabb ismerettani elméletek); 9. Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-jutalma (Magyarország történelme 1301—1492-ig); 10. Lukács Krisztina-jutalom (Szlavónbánság) az illető határnapokkal **újra hirdetendők**. — Tudomásul van.

19. A II. osztály javasolja, hogy **a M. Kereskedelmi Csarnok** Széchenyi adományából a detail-kereskedésre irassék ki pályázat 1897. szept. 30. határidővel. — Elfogadtatik.

20. A II. osztály javasolja, hogy **a Lévay-alapból** a mezőgazdaság jövedelmezőségére irassék ki pályázat 1897. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

21. Jekelfalussy József r. tag mint előadó előterjeszti az ad-hoc bizottság javaslatát, mely szerint a **Pollák-alapból** a demographiára irandó ki pályázat 1897. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

22. A II. osztály javasolja, hogy **az Első M. Általános Biztosító-Társaság** alapjából a mezei munkás-kérdésre irassék ki pályázat 1897. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

Digitized by Google

23. A II. osztály javasolja, hogy **a Gorove-alapból** a magyar férfi-viseletre irassék ki nyilt pályázat 1895. deczember 31. határidővel. — Elfogadtatik.

24. A II. osztály jelenti, hogy **a Monumenta Hungariae Historica** egy-egy osztálya kitűzendő jutalmul a három egyetem történettudománynyal foglalkozó egy-egy hallgatója részére. — Tudomásul van.

25. Olvastatik a III. osztály jelentése **a Lukács Krisztina-pályadíjról** (mathematikai monographia), mely a jutalmat «A haladás a tapasztalást kiséri» jeligéjű pályamunkának ítéli. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből SUTÁK JÓZSEF neve tünt elő.

26. A III. osztály jelenti, hogy **a már tavaly hirdetett**, de **még** le nem járt **pályázatok** 1. Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fáy-jutalma (Közlekedési utak), 2. Bézsán-jutalom (Magyarország reptiliái), 3. Lévay-jutalom (Erdőgazdaság), 4. Lévay-jutalom (A magya búza sikértartalma) az illető határnapokkal **újra hirdetendők**. — Tudomásul van.

27. A III. osztály jelenti, hogy az **1895. évi nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom** az 1896. évi nagygyűlésen az 1889—1895. évközben megjelent természettudományi munkák legjobbjainak lesz odaítélendő. — Tudomásul van.

28. A III. osztály jelenti, hogy a **Lukács Krisztina-alapból** a lineár helyettesítések elméletére irassék ki nyilt pályázat 1895. szeptember 30. határidővel. Elfogadtatik.

29. A főtitkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészetkari dékánai **az egyetemi hallgatók** részére kitűzött **nyelvészeti** jutalmat HUNYADY JÓZSEF budapesti és ERDÉLYI LAJOS kolozsvári bölcsészetkari hallgatónak ajánlják kiadatni. — Elfogadtatik.

30. A főtitkár jelenti, hogy a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek bölcsészetkari dékánai **az egyetemi hallgatók** részére kitűzött **történettudományi** jutalmat KLETZ GÁBOR budapesti, BORDEAUX ÁRPÁD kolozsvári és KERNIÓ BOGOLJUB zágrábi bölcsészetkari hallgatónak ajánlják kiadatni.

31. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek **elégetésére** KONKOLY MIKLÓS t. és SIMONYI ZSIGMOND r. tagot kéri fel, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy küldetésükben eljártak. — Tudomásul van

32. Olvastatnak az osztályok jelentései **az osztályelnökök választásáról**. Az I. osztály ZICHY ANTAL ig. és l. tagot, a II. osztály PAULER GYULA r. tagot, a III. osztály THAN KÁROLY ig. és r. tagot választotta elnökévé. — Tudomásul van.

33. Olvastatnak az osztályok jelentései az állandó bizottságok megalakításáról. Megválasztattak:

I. **A nyelvtudományi bizottság** tagjaivá: Asbóth Oszkár l. t., Bánóczi József l. t., Barna Ferdinánd l. t, Beöthy Zsolt r. t., Goldziher Ignácz r. t., Gyulai Pál r. t., Halász Ignácz l. t., Heinrich Gusztáv r. t., Joannovics György t. t., Kúnos Ignácz l. t., Lehr Albert l. t., Munkácsi Bernát l. t., Simonyi Zsigmond r. t., Szarvas Gábor r. t., Szilády Áron r. t., Szily Kálmán r. t., Szinnyei József l. t., P. Thewrewk Emil r. t., Vámbéry Ármin t. t., Volf György r. t.

II. **Az irodalomtörténeti bizottság** tagjaivá: Arany László l. t., Badics Ferencz l t., Bánóczi József l. t., Beöthy Zsolt r. t., Berczik Árpád l. t., Fraknói Vilmos r. t., Gyulai Pál r. t., Heinrich Gusztáv r. t., Nagy Gyula l. t., Pasteiner Gyula l. t., Simonyi Zsigmond r. t., Szarvas Gábor r. t., Szász Károly r. t., Szilády Áron r. t, Szilágyi István l. t., Szilágyi Sándor r. t., P. Thewrewk Emil r. t., Vadnay Károly l. t., Volf György r. t., Zichy Antal t. t.

Digitized by Google

III. **A classica-philologiai bizottság** tagjaivá: Baksay Sándor l. t., Bartal Antal l. t., Csengeri János l. t., Finály Henrik l. t. Goldziher Ignácz r. t.. Gyulai Pál r. t., Heinrich Gusztáv r. t., Imre Sándor r. t., Lehr Albert l. t., Némethy Géza l. t., Pasteiner Gyula l. t., Pecz Vilmos l. t., Szarvas Gábor r. t., Szász Károly r. t., Télfy Iván l. t., P. Thewrewk Emil r. t., Vécsey Tamás l. t.. Zichy Antal t. t.

IV. **A történettudományi bizottság** tagjaivá: Acsády Ignácz l. t., Ballagi Aladár l. t., Csánki Dezső l. t., Csontosi János l. t., Fejérpataky László r. t., Fraknói Vilmos r. t., Hajnik Imre r. t.. Károlyi Árpád r. t., Knauz Nándor t. t.. Kováts Gyula l. t.. Majláth Béla l. t.. Marczali Henrik l t., Nagy Gyula l. t., Nagy Iván r. t.. Pauler Gyula r. t., br. Radvánszky Béla t. t., Szilády Áron r. t.. Szilágyi Sándor r. t., Thallóczy Lajos l. t.. Thaly Kálmán r. t., Vécsey Tamás r. t.

V. **Az archaeologiai bizottság** tagjaivá: Balássy Ferencz l. t., Ballagi Aladár l. t., Bubics Zsigmond l. t., Bunyitay Vincze, l. t., Czobor Béla l. t., Finály Henrik l. t., Fraknói Vilmos r. t., Hampel József r. t., Majláth Béla l. t., Myskovszky Viktor l. t., br. Nyáry Jenő t. t.. Ortvay Tivadar l. t., Pasteiner Gyula l. t., Pór Antal r. t., Pulszky Ferencz t. t.. Pulszky Károly l. t., br. Radvánszky Béla t. t., Réthy László l. t., Szentkláray Jenő l. t., Szilágyi Sándor r. t., Téglás Gábor l. t., Thaly Kálmán r. t.. Torma Károly r t.

VI. **A nemzetgazdasági bizottság** tagjaivá: Acsády Ignácz l. t., Ballagi Géza l. t.. Ballagi Aladár l. t.. Bedő Albert l. t., Falk Miksa l. t., Fodor József r. t., Földes Béla l. t., Galgóczy Károly l. t., György Endre l. t.. Hegedűs Sándor r. t., Jekelfalussy József r. t.. Kállay Béni t. t., Kautz Gyula r. t., Kerpely Antal l. t., Kőrösi József l. t., Láng Lajos r. t., Lipthay Sándor l. t., Matlekovics Sándor l. t., Medveczky Frigyes l. t.. Pólya Jakab l. t., Ráth Zoltán l. t., Vargha Gyula l. t.. Vécsey Tamás r. t.

VII. **A mathematikai és természettudományi bizottság** tagjaivá: Bedő Albert l. t., Chyzer Kornél l t., Entz Géza r. t., br. Eötvös Loránd r. t., Fodor József r. t.. Fröhlich Izidor r. t., Galgóczy Károly l. t., Horváth Géza r. t., Hőgyes Endre r. t., Inkey Béla l. t., Jurányi Lajos r. t., Klein Gyula l. t., Konkoly Miklós t. t., König Gyula r. t., Krenner József r. t., Kruspér István r. t., Lengyel Béla l. t., Margó Tivadar r. t., Szily Kálmán r. t., Than Károly r. t.

VIII. **A hadtudományi bizottság** tagjaivá: Czobor Béla l. t., Fodor József r. t., Fröhlich Izidor r. t., Hampel József r. t.. Hollán Ernő t. t., Rónai Horváth Jenő l. t., Majláth Béla l. t.. Pauler Gyula r. t., Schvarcz Gyula r. t., Szilágyi Sándor r. t., Thaly Kálmán r. t., Thewrewk Emil r. t.

IX. **A könyvkiadó bizottság** tagjaivá az osztályok részéről: A II. osztályból Schvarcz Gyula r. t. és Pulszky Ágost l. t.; a III. osztályból Heller Ágost és Wartha Vincze r. tagok; az I. osztály legközelebbi zárt osztályülésében ejti meg e bizottságba a választásokat s a legközelebbi összes ülésnek terjeszti elő az eredményt. — Tudomásul vétetik.

31. Olvastatnak az osztályok **tagajánlásai**:

Az I. osztály részéről:

Levelelező tagul ajánltatik az *A*) osztályba:

Petz Gedeon . . .	24	szavazattal	3	ellen.
Zolnai Gyula . . .	23	»	4	»

Külső tagul:

Stein Aurél . . .	21	»	4	»

Digitized by Google

A II. osztály részéről:

Tiszteleti tagul:
Kovács Ferencz . 29 szavazattal 14 ellen.
Rendes tagul a *B*) alosztályba:
Thallóczy Lajos . 32 » 11 »
Levelező tagul az *A*) osztályba:
Edvi Illés Károly . 30 » 13 »
Szathmáry György 30 » 13 »
Nagy Ernő . . . 29 » 14 »
Levelező tagul a *B*) osztályba:
Komáromy András 32 » 11 »
Külső tagul:
Knies Károly . . 37 » 6 »

A III. osztály részéről:

Levelező tagul az *A*) alosztályba:
Schulek Frigyes . 34 szavazattal 3 ellen.
Kövesligethy Radó 26 » 11 »
Külső tagul:
Kulczynski Ulászló 30 » 7 »
Vogel Henrik . . 27 » 10 »

35. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Nagy Iván r. és Baksay Sándor l. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

A nagygyűlés második napja.

1895. május 9-én.

Br. Eötvös Loránd akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másodelnök. Beöthy Zsolt, gr. Csáky Albin, gr. Dessewffy Aurél, Gyulai Pál, Jókai Mór, Kautz Gyula. Pulszky Ferencz, gr. Széchenyi Béla. Than Károly, Vámbéry Ármin, Zichy Antal. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

17. Az elnök úr megnyitván az ülést, főtitkár bejelenti, hogy a tegnapi napon tartott elegyes ülés **br. Eötvös Loránd** r. tagot három esztendőre az Akadémia elnökévé, **Pulszky Ferencz** ig. és t. tagot ugyancsak három esztendőre az Akadémia másodelnökévé választotta. — E választások Ő cs. és apost. kir. Felsége megerősítése alá fognak még bocsáttatni.

Az Igazgató-Tanácsban, br. Vay Miklós ig. tag elhunytával megüresedett helyet betöltendő, elnök úr fölkéri a jelenlevőket szavazatuk beadására. — Ez megtörténvén, 14 szavazatból

Császka Györgyre . . . . . . 12 szavazat,
Gr. Zichy Jenőre . . . . . . 2 szavazat

esett s e szerint **Császka György** kalocsai és bácsi érsek választatott az Igazgató-Tanács tagjává, mit is elnök úr éljenzés közt hirdet ki.

18. A főtitkár bemutatja a f. hó 12-én tartandó **ünnepélyes közülés** programmját. — Tudomásul vétetik.

19. **A pénztár és számadások megvizsgálására** kiküldött bizottság jelenti, hogy az 1894. évi számadásokat pontosan vezetetteknek, egyes tételeit az intézet könyveivel és az ott levő iratokkal tel-

Digitized by Google

jesen megegyezőknek. a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. — Az Igazgató-Tanács e jelentést örömmel tudomásul veszi; a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét fejezi ki; az 1894-iki számadásokra nézve a fölmentést a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza és Trebitsch Ignácz földhitelintézeti főkönyvvezető úrnak fáradozásaiért, köszönetének kifejezése mellett, százhúsz arany tiszteletdíjat utalványoz.

20. Elnök úr emlékeztetve arra, hogy a M. Földhitelintézet 1869. november 1-én vette át az Akadémia vagyona kezelését és hogy e szerint a lefolyt évben következett be negyedszázados évfordulója az Akadémia és a M. Földhitelintézet közt fennálló viszonynak, indítványozza. hogy a mintaszerű pontosságért és áldozatkészségért, melylyel az Akadémia számadásai egy negyedszázad óta vezettetnek, egyfelől a M. Földhitelintézet igazgatóságának, másfelől Trebitsch Ignácz főkönyvvezető úrnak az Akadémia őszinte köszönete külön is fejeztessék ki. — Helyesléssel elfogadtatik, azzal a megtoldással, hogy e köszönetről a főtitkár az ünnepélyes közülésen fölolvasandó beszédében is emlékezzék meg.

21. Az akadémiai ügyész úr évi jelentése, melyet az Igazgató-Tanács minden tagjának előzetesen már megküldött s most élőszóval is megvilágosít, — a köszönet kifejezése mellett tudomásul vétetik.

22. Főtitkár bejelenti néhai Kempf Istvánné 1000 frtos hagyományát és Bamberger Béla 500 frtos hagyományát. — Hazafias köszönettel vétetnek.

23. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére GR. CSÁKY ALBIN és THAN KÁROLY ig. tagokat kéri fel.

LV. NAGYGYŰLÉS.

Második nap.

1895. május 10-én.

BR. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Pulszky Ferencz másodelnök; Hollán Ernő, Joannovics György, Konkoly Miklós, br. Podmaniczky Géza, Tisza Kálmán, Zichy Antal t. tt. Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fejérpataky László, Fodor József, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignácz, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Horváth Géza, Hőgyes Endre, Jekelfalussy József, Kautz Gyula, Klug Nándor, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lengyel Béla, Lévay József, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Plósz Sándor, Schuller Alajos, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Than Károly, Thanhoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György, Wlassics Gyula r. tt. Acsády Ignácz, Baksay Sándor, Csánki Dezső, Daday Jenő, György Endre, Myskovszky Viktor, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Rados Gusztáv, Schenek István, Szinnyei József. Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

36. Elnök úr bejelenti, hogy az Igazgató-Tanács a tegnapi napon tartott ülésén, a kebelében megüresült helyre **Császka György** kalocsai érseket választotta meg s azután előadja, hogy a mai nagygyűlés egyedüli tárgya lévén a tagválasztás, a választás sorrendjét az osztályok között sorshúzás útján megállapíttatja, s végül fölhívja a tiszteleti és rendes tagokat a golyózás útján megejtendő választásra.

A mi megtörténvén, megválasztattak:

Digitized by Google

Az I. osztályba:

Levelező tagul:

Petz Gedeon	(*A* osztályba)	35	szavazattal	9 ellen.

Külső tagul:

Stein Aurél		36	»	5 »

A II. osztályba:

Tiszteleti tagul:

Kovács Ferencz		31	szavazattal	14 ellen.

Rendes tagul:

Thallóczy Lajos . .	(*B* alosztályba)	34	»	12 »

Levelező tagul:

Edvi Illés Károly .	(*A* alosztályba)	34	»	11 »
Szathmáry György .	»	31	»	14 »
Nagy Ernő . . .	»	36	»	8 »
Komáromy András	*B* »	32	»	13 »

Külső tagul:

Knies Károly		35	»	10 »

A III. osztályba:

Levelező tagul:

Schulek Frigyes . .	(*A* alosztályba)	41	szavazattal	2 ellen.
Kövesligethy Radó	»	38	»	6 »

Az eredmény kihirdettetvén. elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BR. PODMANICZKY GÉZA és LÉVAY JÓZSEF r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Bizottsági jelentés az akadémiai nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalom és a Marczibányi-féle másodjutalom ez évben az 1888—1894-iki cyklus alatt megjelent legkitünőbb történelmi munkáknak lévén oda ítélendők, a t. osztály f. év jan. 11-én tartott zárt üléséből alulírt bizottságot bízta meg azzal, hogy a jutalmazandó munkákra nézve javaslatot adjon.

A bizottság mindenekelőtt azokkal a munkákkal foglalkozott, melyeket szerzőik a nagyjutalom-pályázatra az Akadémia főtitkári hivatalához beküldöttek.

Ezek közül *Varga Otto* «Aradi vértanúk albuma» czímű könyve (megj. 1893-ban), mint több író dolgozataiból álló gyűjtemény, az ügyrendi szabályzatnál fogva, nem vehető figyelembe. *Ürmössy Lajos*: Tizenhét év Erdély történetéből 1849—1866. (I. II. k. Temesvár 1894.); *Demko Kálmán*: A magyar orvosi rend története (Budapest, 1894.) és A felső-magyarországi városok életéről a XV—XVII-ik században Budapest, 1890,); *Czímer Károly*: Temesvár megvétele 1551—1552.: *Bulla György*: A kápolnai csata; *Földváry László*: Szegedi Kis István élete

Digitized by Google

s a Tisza-Duna mellékeinek reformatiója (Budapest, 1894.); *Lázár Gyula:* Az orosz birodalom története (I—III. k. Temesvár, 1891.) és ismét *Lázár Gyula*: Anglia története (I—III. Temesvár, 1892—1893.). többé-kevésbbé csekélyebb értékű munkák, akadémiai kitüntetésre nem tarthatnak számot. Dicsérettel említhető *Masznyik Endre* «Pál apostol élete és levelei» czímű munkája, illetőleg a munka 1-ső kötete: Pál élete (Pozsony, 1894.), mely a történetkutatások eddigi eredményeinek alapján, sok igyekezettel, sőt ambitióval van megírva; de leginkább kiválik a beküldött munkák között *Angyal Dávid* «Késmárki Tököly Imre 1657—1705.» czímű életrajzi műve, melynek bővebb méltatására még rá fog térni a bizottság.

Minthogy a nagyjutalmi lustrum nem szorítkozik csupán a beküldött munkákra, hanem hétévenként az illető tudományszak egész magyar irodalmát, annak minden ágait felöleli, tehát a legszélesebb körre terjed ki, a bizottság kötelességének tartotta a lefolyt hét esztendő történetirodalmának termékeit a legkisebb monographiáig számba venni, hogy a jelesebbeknek — mert jutalmat nem nyerhet valamennyi — legalább egy elismerő szóval adózhasson.

Ugyanazon vállalat, melyben Angyal Dávid imént említett munkája jelent meg, számos történeti életrajzzal gazdagította irodalmunkat. Kiemeli a bizottság: *Marczali Henriktől* Mária Terézia 1717—1780. (Budapest, 1891.), *Mika Sándortól* Weiss Mihály, egy szász államférfiú a XVII-ik századból (Budapest, 1893.), *Schönherr Gyulától* Hunyadi Corvin János 1473—1504. (Budapest, 1894.) és különösen *Fraknói Vilmostól* Hunyadi Mátyás Király (Budapest 1890.) életrajzát, mely forrásainak bőségével, éles kritikájával és formai szépségével tűnik ki. A Magyar Történeti Életrajzok vállalatán kívül *Éble Gábor*: Károlyi Ferencz gróf és kora 1705—1758. (I-ső k. Budapest, 1893.), főleg pedig *Kovács Lajos*: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve (I. II. k. Budapest, 1889.) érdemelnek elismerést, mert nyereségei irodalmunknak s az utóbbi nemcsak érdekes, hanem igen becses forrásmunkát nyújt a legnagyobb magyar életéhez.

A családtörténet és genealógia terén kevés munka jelent meg önállóan; megemlíti a bizottság *Széll Farkastól* a Nagybesenyői Bessenyey család történetét (Budapest, 1890.) és kiemeli *Thaly Kálmánnak* a székesi gróf Bercsényi családról megjelenő, még befejezetlen, nagyobbszabású munkáját, melynek 3-ik kötete (Budapest, 1892.) a Rákóczi korszak 1703—1706. közti éveit egészen új világításban tünteti fel, helyenként a feldolgozás szépségével, jó magyar stilusával, erős, hazafias felfogásával hat az olvasóra, de minthogy sok benne a nyers anyag-közlés és részletekkel túl van halmozva, nem mondható a lefolyt cyklus alatt megjelent történeti munkák legkitűnőbbjének.

A helytörténeti monographiák tömegökkel igen, minőségökkel nem igen tűnnek ki; nem ritkák a 2—3 kötetes helytörténeti művek, sőt Vácz város története kilencz keretben van megírva, de — sajnos

Digitized by Google

— egy sincs a sok között, mely a monographia-irás magasabb követelményeinek megfelelne.

Egyháztörténettel foglalkozó íróink közül, Masznyik Endre már említett munkáján kívül, *Szeremley Samu*: Szőnyi Benjamin és a hódmezővásárhelyiek 1717—1794. (Budapest, 1890.), *Bunyitay Vincze*: Bihar vármegye oláhjai s a vallás-unio (Budapest, 1892. Tört. Ért. XV. 6.), *Zsilinszky Mihály*: Egy forradalmi zsinat története 1707—1715. (Budapest, 1889.), *Révész Kálmán*: Száz éves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért (Budapest. 1894.) czimű munkáikban, továbbá *Kohn Sámuel* a szombatosok (Budapest, 1890.), *Kanyaró Ferencz* az unitáriusok (Kolozsvár, 1891.), *Békefi Remig* a cisterciták (I. II. Pécs, 1891—1892.) történetében adtak figyelemre méltó, sőt jeles műveket irodalmunknak.

Az archaeologiában nagyfontosságúak *Hampel József* alapvető munkái: Egyik a bronzkor emlékei (I. II. 1886—1892.), mely a benne felölelt anyag tudományos feldolgozását teszi lehetővé, másik: A régibb középkor emlékei Magyarhonban (I-ső r. Budapest 1894.), mely anyagának már feldolgozását is adja s félezer évről nyújt jellemző áttekintést. Elismerés illeti *Belházy János* dolgozatát a régi magyar pénzverési súlymértékről (Selmeczbánya, 1889.), mely biztos módszerrel és reális számítások alapján tárgyalja a magyar pénzek súly- és értékviszonyait.

Magyarország pénzügyi és közgazdasági történetével az utóbbi évek alatt főleg *Acsády Ignácz* foglalkozott sikeresen, kinek ide vágó tanulmányait (Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt, Budapest, 1888. — Két pénzügytörténeti tanulmány, Budapest 1894. — A magyar jobbágy-népesség száma a mohácsi vész után. Budapest, 1889. – stb.) méltó elismeréssel fogadta a kritika.

Nem hagyhatja a bizottság megemlítés nélkül a következő munkákat: *Lánczy Gyula*: Történelmi kor- és jellemrajzok (Budapest 1890.): a szerzőnek több éven át különböző folyóiratokban megjelent értekezései, tárgy és korszakok szerint csoportosítva, melyek behatóan gondolkodó főre, önálló felfogásra, határozott írói egyéniségre vallanak. *Karácsonyi János*: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla (Budapest, 1891.): oklevélkritikai irodalmunknak egyik legkiválóbb terméke, mely megjelenésekor szerzője bő tudásával, erős logikájával, bátor meggyőződésével és őszinte igazságszeretetével lepte meg olvasóit. *Ballagi Aladár*: Colbert (I. II. Budapest, 1887—1890.), a história e nagy alakjának és korának sokoldalú olvasottsággal, nagy elevenséggel, gazdag tartalommal készült rajza, mely legjelesebb történetíróink sorában biztosít helyet szerzőjének. *Grünwald Béla*: A régi Magyarország 1711—1825. (Budapest, 1888.), egy nagy publicista páratlan hatású történeti munkája, melyről igazságos ítéletet mondani nehéz, de bármiként ítéljük is meg, mindenkor disze fog maradni irodalmunknak. *Marczali Henrik*: Magyarország története II. József

korában (I. III. Budapest 1881—1888.), komoly készülettel, önálló kutatások alapján írt munka, melynek, némely tekintetben kifogásolt álláspontján is, nem csekély tudományos és irodalmi értéke van.

De mind e jelesek fölött kitűnik néhány még jelesebb, történettudásunk messzehaladását jelentő, valóban nagybecsű munka, melyről szólni kell, hogy a bizottság a jutalom odaítélésére nézve javaslatát megtehesse.

Az első *Pauler Gyula* munkája: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt (I. II. Budapest, 1893.), melyet az Akadémia már tavaly a Szilágyi-jutalommal tüntetett ki. A bizottság ezúttal fölmentve érzi magát attól, hogy e minden tekintetben kimagasló mű jelességeit részletesen méltassa, miután ezt már a tavalyi birálók megtették. A Szilágyi-jutalom szűkebb körű ugyan, mint a nagyjutalom és Marczibányi-jutalom, mivel csak oly munkákat bocsát pályázatra, melyek Magyarország egész történetét vagy annak egyes korszakait tárgyalják, e megjegyzés azonban korántsem jelenti azt, mintha a bizottság Pauler Gyula munkáját újabb kitüntetésére is nem tartaná érdemesnek, és ha mégsem javasolja, hogy a nagyjutalom neki itéltessék, teszi csupán azért, mert — hála történetíróink munkásságának — nincsen okunk azt mondani, hogy tizenegy esztendő alatt (ennyi időre terjed ki együtt a két jutalom) egyetlen egy történelmi munka találtatott, méltó az Akadémia koszorújára.

A második *Hunfalvy Pál* munkája: Az oláhok története (I. II. Budapest, 1894.). Sok tekintetben méltán sorakozik Pauler munkája mellé: mind a kettő hosszú évek során át folytatott mélyreható kutatás és kritika eredménye, mind a kettő megjelenését számos nagybecsű tanulmány előzte meg, mind a kettő a hagyomány és mesék bizonytalanságából emelve ki tárgyát, fekteti a tudomány és igazság alapjára, mind a kettő mintegy betetőzése a szerzők sok éves tudományos munkásságának s egyszersmind biztos alap, melyen az utánok jövők tovább építhetnek. Fájdalom, Hunfalvy kezéből kihullt a toll, mielőtt művét tökéletesen befejezhette, annak az utolsó simítást megadhatta volna; de így is, a hogy reánk maradt, hirdetni fogja szerzője nagy tudását, rendületlen igazságszeretetét és azt az örök érdemét, hogy a történettudomány egy olyan kérdésében, melynek nemcsak tudományos, de messze kiható politikai fontossága is van, megszólaltatta a kritikát és utat tört az igazságnak.

A harmadik *Csánki Dezső* munkája: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (I. II. Budapest, 1890—1894.), melyből eddig két kötet jelent meg. E munka néhai gróf Teleki József «Hunyadiak kora Magyarországon» czímű csonkán maradt műve s első sorban annak földrajzi részéből megjelent fél-kötete befejezésének eszméjéből indult ki; de hamar át kellett látni, hogy ezen, az elmult évtizedek tudományos színvonalán álló munkálatot nem befejezni kell, hanem a lehető legszélesebb körű levéltári kutatások alapján újra dol-

Digitized by Google

gozni. Erre a feladatra vállalkozott Csánki Dezső, és feladatát munkája eddig megjelent részeiben fényesen megoldotta. Óriási anyag az, a mit a szerző az ország legtávolabb vidékein lévő levéltárakból nagy fáradsággal összehalmozott, azután lelkiismeretes gonddal és kritikával az ország topographiájává feldolgozott. Topographiájává, a szó magasabb értelmében. mert a munka nem egyszerű helynévtár a források idézetével, hanem az egyes vármegyéknek — s majd, ha be lesz fejezve, az egész országnak — oly teljes képe, mely a középkori Magyarországot a maga független épségében idézi szemünk elé, s a történésznek, a régésznek, sőt a nyelvésznek is egyaránt a legfontosabb tanulságokat fogja nyujtani.

A negyedik *Marczali Henrik* munkája: A legújabb kor története 1825—1880. (Budapest, 1892.); minden tekintetben kiváló munka, mely más irodalmak hasonló termékei legtöbbjével kiállja a versenyt. Marczalinak e munkájában a történetirás két legnagyobb nehézségével kellett megküzdeni: egyetemes történetet irt és kortörténelmet; e mellett a Magyarországra vonatkozó fejezetekben meg kellett birkóznia azzal a kettős problemával, mely magának a nemzetnek is előtte állott, midőn a század küszöbén felébredt: mindannak befogadásával, a mit a külföldi műveltség a nemzet assimiláló képességének nyújtott, érvényre kellett juttatnia a sajátságos magyar felfogást, előtérbe nyomulnia erős nemzeti vonásainkkal. Alig elemezte valaki jobban a régi Magyarország tengő életét és a nyugatpolitikai és társadalmi mozgalmainak behatását nemzetünkre, mint Marczali e könyvében. Eredetisége, szemben a hasonló irányú munkákkal, abban áll, hogy látóköre központjává Magyarországot tette, de bizonyos helyes aránynak megtartásával. a nélkül, hogy a többi európai államok története el volna hanyagolva. Kétségtelenül jó előtanulmány volt Marczalira nézve II. József korának megírása, mely fölött azonban ez újabb munkájának a művésziesebb kidolgozás és a viszonyoknak helyesebb felfogása határozott előnyt biztosít. Nagy érdeme az is, hogy teljesen felhasználta az európai irodalmat. míg a hazánkra vonatkozó részekben kiterjedt levéltári kutatások eredményeit dolgozta fel s a szereplő egyének közül többeknek, mint pl. gr. Apponyinak, Szögyénynek, báró Vaynak stb. nemcsak naplóit, hanem szóbeli közléseit is felhasználta.

Ezek után a bizottság — egyik tagja különvéleménye ellenében, a ki az Akadémia nagyjutalmára *Hunfalvy Pál* munkáját találta legméltóbbnak, — szótöbbséggel azt javasolja, hogy a nagyjutalom megosztva *Csánki Dezső* «Magyarország történelmi földrajza», és *Marczali Henrik* «A legújabb kor története» czímű munkáiknak itéltessék oda.

A Marczibányi-jutalmat a bizottság szintén szótöbbséggel — mert az egyik tag *Fraknói Vilmos* «Hunyadi Mátyás király»-át ítélte másodsorban kitüntetendőnek — *Angyal Dávid* «késmárki Thököly Imre» czímű életrajzi munkájának javasolja kiadatni, mint a mely

Digitized by Google

mind a felfogás szépsége, mind a részletes kivitel tekintetében a pályázat minden kivánalmának megfelel. A műnek egész beosztása az általános politikai helyzet jellemzése, Thököly alakjának beillesztése nemcsak a magyar történetbe, hanem az akkori európai eseményekbe is, szerzőnek teljesen sikerült. A hős életének egyes epizódjait a legszélesebb körű és beható kutatások alapján igen sikerülten domborította ki. Kiválóan érdekes a három részre oszlott Magyarország alkotó részeinek ismertetése s a köztük ápolt összeköttetés kimutatása. Erdély belső életét, viszonyát a magyar királyhoz és a szultánhoz, átalakulását ebben az időben, az udvari pártiak küzdelmét Bécsben és a fejedelmi udvarban, az egész munkán végig kitűnően ecsetelte. Forrás-kritikája éles és biztos, előadása gondos, compositiója kitűnően sikerült, stilusa szabatos, választékos és magyaros

Budapesten, 1895. április 18-án.

Szilágyi Sándor,	*Nagy Gyula,*	*Fejérpataky László,*
r. t. biz. elnök.	l. t., biz. előadó.	r. tag, biz. tag.

Birálatok a Beck Miksa-jutalomra érkezett pályamunkáról.

I.

A Beck Miksa-jutalmat Akadémiánk ezúttal már másodízben tűzte ki a budapesti bankok történetének megírására. Két évvel ezelőtt szintén biráló voltam, s mielőtt tiszteletteljes véleményemet előterjeszteném, szükségesnek tartom pár szóval megemlékezni a mult pályázatról is, mert a kettő között szoros összefüggés van.

A mult alkalommal beérkezett egyetlen pályamunkát alapos készültséggel és komoly tanulmánynyal írt érdemes műnek találtam. de kénytelen voltam több kisebb-nagyobb hiányára is rámutatni, s minthogy absolut becsű munka kivántatott, a pályakérdést pedig a szabályok értelmében még egyszer úgyis ki kellett tűzni: a pályadíj ki nem adását hoztam javaslatba, kiemelvén, hogy az újabb határidőig szerzőnek elég ideje lesz a munkát akkép átdolgozni, hogy az teljesen érdemes legyen a Magyar Tudom. Akadémia koszorújára. Bizonyára ez utóbbi érv vezette a tisztelt osztály elhatározását, midőn az én csekély személyem javaslatát fogadta el, nem pedig mélyen tisztelt biráló társamét, ki a pályadíjat kiadatni vélte, csak azt kötvén ki, hogy a munka hézagai kinyomatás előtt pótoltassanak.

A másodszor kitűzött pályázaton az előbbi pályázat versenyműve ismét egymagában jelent meg, világos bizonyságául annak, hogy mily kevesen vannak, a kik e tárgygyal foglalkozni tudnak vagy akarnak. De bár e szerint a pályázat számbeli eredménye ezúttal is elég sovány, sikertelennek azt épen nem mondhatjuk, mert a beérkezett pályamunka («A budapesti bankok története az 1867—1893. években.

Digitized by Google

Jelige: Borúra derű») lényegesen átdolgozva, kiegészítve, irodalmunkban valóban hézagot pótol.

Korábbi alakjában legnagyobb hibája az volt, hogy az összehordott anyagot nyersen. feldolgozatlanul találta benne az olvasó s formátlan, nehézkes, megemészthetetlen munka volt. Most az összehordott roppant anyag teljesen feldolgozva, világosan csoportosítva foglal helyet benne, a rokonvonások szembetűnnek, az ellentétek kidomborodnak s teljes átnézetét nyerjük a fejlődésnek, haladásnak.

A munka azzal is sokat nyert, hogy szerző most már nem elégedett meg a bankok üzleteinek száraz ismertetésével, hanem gazdaságtörténetünk főbb vonásaival folyvást megfesti a korrajzi hátteret, s igyekszik vázolni a bankok és a gazdasági viszonyok kölcsönhatását. a mi nem egyszer meglepőleg sikerül neki.

Általában ki kell emelnünk szerző alapos közgazdasági ismereteit és józan, helyes, biztos ítéletét. A munkában csak elvétve akadunk téves állításra, ilyen pl. mikor azt mondja, hogy a Magyar Földhitelintézet kölcsöneinek csekély emelkedését az utóbbi években, a bankokkal és takarékpénztárakkal szemben «annak a ténynek róhatjuk fel, hogy jelentékeny mértékben vette igénybe a pénzpiaczot vízszabályozási és talajjavítási záloglevél-kibocsátásokkal, s így némileg korlátoznia kellett a jelzálogkölcsönök adását».

Ez határozottan nem áll. A Magyar Földhitelintézet vagyona sokkal több záloglevelet el tudna helyezni, mint a mennyit évenként kibocsát; de minthogy részint záloglevelei szilárd hitelének fentartása végett, részint tekintettel tagjainak egyetemleges kötelezettségére, a kölcsönök engedélyezésében a legnagyobb körültekintéssel, óvatossággal jár el, a hitelezők inkább fordulnak oly intézetekhez, melyektől nagyobb kölcsönt kapnak, még ha azt drágábban kell is megfizetniök.

Kiemeltem mult alkalommal a műnek azt a hiányát is, hogy a bankok jövedelmével s ezzel kapcsolatosan a bankrészvények árhullámzásával nem foglalkozik. Szerző ezt a hiányt is pótolta s ezzel munkáját egy igen érdekes, tanulságos részszel gazdagította.

A takarékpénztárakat ezúttal nem tárgyalja ugyan oly részletességgel, mint a bankokat, bár elismeri, hogy takarékpénztáraink, európai mértéket alkalmazva, csak névleg takarékpénztárak, tulajdonképen azonban bankok. s üzletkörüket tekintve, mélyreható különbség csakis a nagy forgalmi bankokkal szemben mutatkozik; de azért a budapesti takarékpénztárak és földhitelintézetek üzleteit is mindvégig párhuzamba állítja, hogy annál jobban kiemelhesse a tulajdonképeni bankok működésének jellemzőbb vonásait.

Függelékül 20 darab nagy gonddal összeállított statisztikai táblázatot találunk, melyek a munkát valóságos forrásművé teszik. Végül ki kell emelnem, hogy a mű mindvégig szépen, világosan van írva s nemcsak a szakemberek kis körének, hanem a nagy közönségnek is kellemes és hasznos olvasmányul szolgálhat.

Digitized by Google

Mindezek alapján a «Borúra derű» jeligés pályamunkának a jutalom kiadatását bátorkodom javaslatba hozni.

Budapest, 1895. április 7-én.

Vargha Gyula, l. t.

II.

Arra a kérdésre, melynek tárgya a budapesti bankok története az utolsó 25 év alatt, csak egy munka érkezett be, átdolgozásban ugyanaz, mely már tavaly be volt nyujtva, ugyanaz, mely már tavaly is a birálat tárgya volt. A dolgozat némi fogyatkozásban szenved. Legjobban és legtöbb részletességgel tárgyalja az egyes banküzleti ágak történetét és itt a teljes tájékozottság mellett általában helyes kritikai érzéket is tapasztalunk. Jól van tárgyalva az 1873-iki válság és annak utóhatása a bankügyre. Másfelől nem leljük benne az összefoglaló constructiv eszmék perspectiváját, a nagy nemzetközi összefüggések kidomborítását, a bankügy történetének törvényhozási és irodalmi mozzanatait; a banküggynek a gazdasági életünkre gyakorolt hatásának fejtegetése is hézagot mutat.

Tekintettel azonban arra, hogy a dolgozat szorgalommal, tájékozottsággal van írva, szerény irodalmunkban hézagot pótol, tekintettel továbbá főleg arra, hogy szerző a tavalyi birálat utasításainak megfelelően, munkáját teljesen átdolgozta: a pályadíj kiadható.

Budapest, 1895. április 15.

Földes Béla, l. t.

Birálatok a Lukács Krisztina-jutalomra érkezett pályamunkáról.

I.

A Lukács Krisztina-féle, a magyar önkormányzat történelmi fejlődésének feltüntetését czélzó jutalomra beérkezett egyetlen pályaműről (Jelige: «Magyarország minden institutióját az önkormányzat szelleme lengi át.» Deák.) szerencsém van a tekintetes osztály megbizásából véleményes jelentésemet előterjeszteni.

A munka XIII+440 negyedrét lapra terjed. A bevezetésben a 80-ik lapig a vezérek korabeli önkormányzattal foglalkozik, a 80—440. lapokon pedig az önkormányzat alakulását szent Istvántól IV. Béláig tárgyalja.

A munka e szerint ott szakad meg, a hol az önkormányzati intézmények keletkezése positiv alapon rajzolhatóvá válik.

Azonban a mű nemcsak csonka, de arról is tanúskodik, hogy a pályázó a kitűzött feladattal tisztában sem volt.

Ugyanis a helyett, hogy az önkormányzati intézményekre szorítkoznék, tárgyalása keretébe bevonja az egész alkotmányt, sőt a vezérek.

valamint az Árpádházi királyok korabeli általános politikai történelemre is kiterjeszkedik.

De még ily hibás keretben sem volna lehetetlen az Árpádkort illetőleg az önkormányzati intézmények alakulásának megindultát is megállapítani. Pályázónál azonban ezt hasztalan keressük.

Egész dolgozata terjengős okoskodásokból áll, a melyekben csak itt-ott csillámlik föl valami történelmi tény. Források idézése, történelmi érzék nélkül szónokol szerző az Árpádkor közállapotairól, a mellett, hogy az önkormányzat természetével általában sem törekszik tisztába jutni s azt majd a foederalismusba helyezi. majd pedig a nemzet tagjainak politikai szabadságával azonosítja, a törvényhozásra gyakorolt befolyást is önkormányzatnak véve.

Átviszi a mai fejlett állam fogalmait, életirányait a nemzet őstörténelmére s európai állami létének kezdeteire. Így a vezérek korát illetőleg, a mai kor nomenclaturájával beszél a nemzetségekről, mint önkormányzati testekről, a nemzetségi illetőségről (60. l.), a katonai nyilvántartásról (61. l.), a kémek szakképzettségéről, a bűnvádi eljárás nyilvánosságáról (69. l.). Tárgyalja a vezérek korabeli árvaügyet, a bitang marhák rendészetét, a közegészségügyet; szól a fáizási, halászati, vadászati jogokról, súly- és mértékrendszerről (73—80. l.).

A történelmi érzék hiánya, melynélfogva pályázó a vezérek korabeli, törzsi társadalmi szerkezetben élő népnek jogviszonyait bürokratikus szemüveggel vizsgálja, átvonul egész dolgozatán. Hogy csak némelyeket említsek: a szent László alatti szabadelvű eszméknek tulajdonítja, hogy a nemzet, a nemzetiséggel ellentétben, az alkotmányos élet körébe emelkedett, azután meg abban látjaaz önkormányzat intézményes megszilárdulásának akadályát az Árpád-korban, hogy az államtudomány akkor még nem bontakozott ki annyira a népvándorlás támasztotta zürzavarból, hogy az állami életre alakítólag befolyjon.

A dolgozatnak a 89. laptól a 227-ig terjedő része mondhatni általános közjogi okoskodásokból áll, minden positiv tartalom vagy forrásszerű igazolás nélkül. A mint a vezérek korában, úgy a királyság megalakulásától kezdve állhatatosan azon van, hogy az önkormányzat csiráit kimutassa; ilyeket lát p. o. I. Béla rendeletében, hogy 1061-ben minden faluból két beszélni tudó embert küldjenek Székesfehérvárra; ilyet a főurak engedetlenségében, melylyel II. Istvánt Lodomér ostromában cserbenhagyták.

Fejtegetéseivel csak III. Béla alatt lép positivebb térre s közeledik tárgyához (340—380. l.), de láthatóbb eredmény nélkül.

Ezek szerint a pályamunka minden tekintetben tökéletlen lévén, annak megjutalmazását egyáltalán nem ajánlhatom.

Budapesten, 1895. január 5.

Concha Győző l. tag.

Digitized by Google

II.

E munka, melynek jeligéje: «Magyarország minden institutióját az önkormányzat szelleme lengi át» — Deák Ferencztől van kölcsönözve, 440 oldalon csupán a IV. Béláig terjedő időszakot tárgyalja, tehát a kitűzött pályakérdésnek csak igen csekély részét öleli fel.

Ha már ennélfogva is nem lehet e munkát jutalomra ajánlani, a benne tárgyalt rész kidolgozása sem elégíti ki az ily pályamunka irányában támasztható igényeket.

Szerző, ki forrásokra nem hivatkozik és azokat nem is használta, nem nyujt tudományos becscsel bíró művet. Irálya áradozó és előadása nélkülözi a kellő összefüggést. Tárgyát csak felületesen érinti; túlnyomólag a királyok jellemzésével, törvényhozással és hasonlókkal foglalkozik. Tételeit a legtöbb esetben puszta okoskodás alapján formulázza és következtetései többnyire hamisak és szerzőnek kevés ismeretéről tanúskodnak úgy a magyar, mint az európai politikai viszonyok és intézmények terén.

Például összetéveszti a törzs és nemzetség fogalmait, beszél szent István korában magánvárakról, vagy hogy a vármegyék akkor statutumokat alkottak; a várjobbágyokat az országgyűlés egyik alkatelemének tartja; a legenda S. Stephani-t liber regius-nak mondja; állítja, hogy szent István idejében a városok hazánkban kiterjedtebb jogokkal bírtak, mint az olasz vagy a német városok és számos hasonló téves tételt állít fel.

Mindezek alapján nem ajánlhatom, hogy e pályamunka jutalomban részesíttessék.

Budapest, 1895. január 5-én.

Dr. Hajnik Imre, r. t.

Birálatok a Dóra-jutalomra érkezett pályamunkákról.

I.

Beérkezett három pályamű. Az 1. számúnak jeligéje: «Az emberiség azon intézményei állanak legbiztosabban, melyek az önzést fogadták szolgálatukba».

Szerző «Bevezetés»-ében pongyolán adja elő tárgyát, annak utolsó passzusába foglalván az arbitrage összefüggését a váltóárfolyammal, a kamatlábbal, pénzmennyiséggel; de nem defineál és a kérdés irodalmáról említést sem tesz. Azután az arany-arbitraget az egyes piaczok között példákban adja elő, az aranypontokat mindenütt jelezvén és Olaszország példájában mutatván be azt, hogy a megromló valutaviszonyok még ezeken is túlteszik magukat. Olaszország 1885. évi tapasztalatával mutatja ki a kereskedelmi mérleg hatását az aranyáramra, a hitel és aranyáram viszonyát pedig csak érinti és a pénzintézetek solidaritását a Baring-ügygyel, a «monetarius hitel» meg-

Digitized by Google

ingását a Shermannbillnek Angliára gyakorolt hatásával meséli el ugyancsak e fejezetben, bebizonyítván, hogy a «monetarius hitel»-ben egy zavaros fogalmat akar kifejezni. Azutáu a valutapolitika és aranyáramok fejezete következnék, de ebben is az olasz pénzválságot és az amerikai Bland-billt adja elő, s ezzel tárgyát kimerítettnek hiszi. A IV. fejezetben az arany-arbitrage szerepét valuta-rendezésünkben akarja előadni, de kezdi a bimetallismus és ezüstvaluta fejtegetésével, — hogy elfogadja az aranyvalutát, mint az arbitrage szempontjából is leghelyesebbet. Ennek szerepéről azonban csak monarchiánkban a bankárconsortium eljárását, az aranytermelést és India, Amerika legújabb intézkedését adja elő. az arbitrage műveletét és feladatát nem. Az arany védelmére, az utolsó fejezetben csak a kamatláb emelését ismeri el hatékony eszköznek; a valuta-rendezésben a pénzösszegnek sem apasztását, sem túlságos szaporítását nem tanácsolja; az aranypraemium ellen nyilatkozik és ezzel művét befejezi. Irálytalan, kevés olvasottságra és valamivel több üzleti jártasságra valló mű, melynek tudományos becse nincs.

A 2. számú pályamű «A számok a leghűbb tanácsadók» jeligével. Rendszeresen fog feladatához, bőven elősorolja, de nem használja az irodalmi forrásokat, melyekről nagyon röviden számot is ad. Gyakorlatilag a kamatláb-politikából indul ki, hogy a bank aranykészletének és a monarchia aranyának védelmére egyúttal az arbitraget is segítségül vegye. melyet helytelenül nevez «nemes fémkémlé»-nek. Ennek feladatát és korlátait jól adja elő, szabatosan fejti ki az arany- és váltó-árfolyam hatását az arbitragera, mellékköltségeivel együtt. Csak — sajátságos módon, — ezután tér át, két idézet segítségével az arbitrage fogalmának meghatározására. És még később jön az alapfogalmak, az arbitrage-számítások módjának, a számításra alkalmas segédszámok, az arbitrage-tabellák előadására, illetőleg kidolgozására. És e tekintetben feladatán túl is megy, mert kezdi a fémötvényeken és az angol franczia jelzéseknek megfelelő tabellákat dolgoz ki; kézikönyvbe való didaktikai részletekkel adja elő a színsúly és ötvénysúly fogalmát és a finomság átszámítását Standard aranyra, illetőleg ezüstre. Miután ezeknek 20 lapot szentelt, 40 lapon át (három fejezetben) az érmékre és remediumra vonatkozó, bármely kézikönyvben feltalálható törvényhozási intézkedéseket adja elő, kidolgozván az összehasonlító tabellákat. Ez nem lett volna feladata, mert arra elég az, a mit a VI. fejezetben ad elő a paritásra és aranypontra nézve, melyet hogy miért említ mindig angolul, ép úgy nem tudjuk, mint azt, hogy az arbitragera használ egy helytelen magyar szót; de a kamatpolitikát mindig discomtnak mondja. Azt sem tartjuk indokoltnak, hogy szerző a valutatörvényünk életbeléptetésének előkészítésére vonatkozó rendszabályokat terjedelmesen adja elő; sőt a különböző tőzsdék értéküzleti szabályainak részletes ismertetésével is kelleténél több helyet foglal el. Azután egy terjedelmes fejezetben foglalkozik a londoni arany- és

Digitized by Google

ezüstjegyzések egyenértékével, iskolás példákat adván fel magának ezekben is. Ezután ismét kézikönyvbe való tabellákat ad az államok és bankok érmetariffájáról, hogy közbevetőleg — kifejtés nélkül — felállítsa azt a helyes tételt, hogy alacsony váltóárfolyamok elősegítik az érmék beszivárgását; de a mire szükség lenne, az arbitrage e téren való működését nem adja elő. Ép úgy összefüggés nélkül adja elő az agiót és közöl tabellákat a valutatörvényben megszabott relatión felüli és a régi agio szerint kidolgozva, az érmék értékét és ezt a természetes, elemi dolgot hosszasan bizonyítgatja.

Azután (XIII.) az arany és az ezüst közötti értékviszonyról beszél, azon meglepő állítással kezdvén, hogy a latin unio állapította meg az arany és ezüst érték arányát 1 : $15^1/_2$-ben; ezzel azt a gyanút kelti fel, hogy az előzményeket nem ismeri. Erre újra értékarányi tabellákat dolgoz ki. És miután feladatára nézve mind e fölösleges dolgot elvégezte, akkor adja elő röviden az arbitrage - műveleteket, első sorban a váltó-arbitraget; de nyomban kedvencz rendszerére, az érme-értékek árfolyam szerinti arányainak tabellákban kidolgozására tér át és miután ezt a főbb arany- és ezüstpiaczok és különböző váltóárfolyamok alapján elvégezte, az osztrák-magyar banknak 1638 forintban megállapított aranybeváltási kötelezettségéből folyólag számítgatja a külföldi aranyvásárlás és a banknál való beváltás esélyeit, persze itt is részletes tabellákkal. És a mikor így megtömte művét olyan dolgokkal, melyeknek csak eredményét kellett volna közölnie, a Zárszó-hoz jut, melyben röviden előadja a rendezett valutáju országokban az arbitrage szerepét és egy pár sorban a jegybank feladatát a valutarendezésben.

Ha most visszatekintünk themájára és tudjuk, hogy «az arbitrage szerepét» kellett volna előadnia «a nemzetközi pénzviszonyok szabályozása körül, különös tekintettel monarchiánk valuta-rendezésére» — láthatjuk, hogy erről beszél legkevesebbet és nem ennek tudományos és gyakorlati megoldásával, de érmeismével, relatio-tabellákkal foglalkozott legtöbbet.

Arbitrage. 3. sz. Jelige: «Cedo majori». Képes-e az arbitrage az aranyból aranyat elvonni, odavonni, megtartani? Erre a kérdésre akar a szerző felelni. Az arbitrageurt külföldről aranyvevőnek, vagy odakivivőnek defineálja, hogy az árúból rendeltetése helyén pénz legyen. A nemzetközi értékforgalom okozza és a hitel, hogy az arany ára az egyes országokban a szállítási, biztosítási és kamatdíjon is túlmenő különbséget mutat; ez a forrása az arbitragenak. Magánhitelezés, állami szükségletek és végül a nemzetközi árú- és hitelforgalom és az ebből eredő nemzetközi követelések «indítják» szerző szerint az arbitraget. Eddig maga is jól «indul». De ezután egy laikusnak való módon részletesen, példákkal illusztrálva leírja magát a műveletet. Hiba, hogy csak az V-ikben foglalkozik ezzel valódi értelme szerint. De itt meg szélesen tér ki az aranypénz és aranyrúd forgalmának, értékének ter-

Digitized by Google

mészetére és ezzel betöltvén az V. fejezetet, visszatér az arbitragehoz a VI-ikban. Itt az elveket akarja előadni, de újra csak az üzletet írja le. Ennek van szentelve a VII. fejezet is. Körvonalozza az üzletnek, vagyis jövedelmezőségének határait a váltó-árfolyammal kapcsolatban, és ezt a berlini, londoni, párisi piaczra hasznavehető tabellákban ki is dolgozza. És pedig figyelemmel van (a VIII. fejezetben) arra is, ha az arbitrage nem önczél, de valamely művelet eszköze. Csak a IX. fejezetben vizsgálja az arbitrage hatását a valuta- és pénzviszonyokra és itt kiterjeszkedik a valuta-rendezés műveletére is. A X. fejezetben az aranybehozatal feltételeit, az arany megfelelő bel- és külföldi árában és a váltó-árfolyamban látja, az arany értékesítése pedig függ a bank aranybeváltási tariffájától. és a váltó-árfolyam az ország fizetési mérlegétől. És ezek hatását, valamint az arbitrage aranybehozatalra irányzott működésének módozatait helyesen írja le e fejezetben.

Művében a XI. fejezet a legjobb. Ebben az arbitrage működését az aranyforgalomban, az évi aranytermés felosztásában és viszonyát a praemiumhoz, a fizetési mérleghez és valutához egészen jól adja elő. A XII. és XIII. fejezetekben jól (bár röviden és csak egy üzletember felfogásával) fejti ki az arbitrage hitelszerzési és közvetítési működését a magán- és közhitelben, hogy az utolsó fejezetben röviden bebizonyítottnak nyilvánítsa az arbitrage hasznosságát a közgazdaságban és korlátozásának lehetetlenségét.

Sajnos, hogy irálya nem magyaros, a discont, sablon, stb. csak úgy hemzseg művében, sőt az ikes-igékkel sincs tisztában és gyakran pórias, így azt is mondja: «Nincs abban semmi kabala». — Egy üzletember gyakorlatiasságával, de irodalmi apparatus nélkül ír.

Összefoglalva véleményemet: az első számú művet leggyengébbnek tartom, mert tárgyát sem irodalmi, sem technikai, sem üzleti részében ki nem fejti:

a második számú mű legtartalmasabb; de jónak, sőt tulságosnak csak technikai részében mondható, bár az üzleti részt is nem annyira kifejti, mint segédeszközökkel látja el;

a harmadik számú magát a tárgyat a legjobban összefogja, de sem ez, sem a többi a kérdést nemzetgazdasági jelentőségében, sem tudományosan, sem gyakorlatilag ki nem fejti; tudományos színvonalon egyik sem áll; irodalmi műnek egyik sem nevezhető, sőt az egész themát sem fejti meg egyik sem. Ez alapon a tudományos Akadémia nézetem szerint egyiket sem jutalmazhatja meg, mert nem kézikönyvre és nem alantjáró elmefuttatásra, vagy rövid leírásra volt kitűzve a pályadíj.

Kelt Budapesten, 1894. november hó 23-án.

Hegedüs Sándor r. t.

Digitized by Google

Megjelenik minden hó 15-én három-négy ívnyi tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő s kiadó hivatal a Magyar Tudom. Akadémiában.

VI. KÖTET. 1895. Július 15. 7. FÜZET.

Szvorényi József emlékezete.

(Előadta *Szász Károly* rt. az április 29-i összes ülésen.)

(1816—1892.)

Kavics-kemény, keveset igérő magból kél ki igénytelen egyszikü levéllel s szökken magas sudárba a pálma; de széles, erős leveleket hajtó koronája enyhe hűst legyez a sivatag eltikkadt vándorára s ízes gyümölcseiben édes és tápláló nedvet nyújt a szomjúhozónak.

E hasonlatot egyaránt s talán találóan alkalmazhatom magára a tiszteletreméltó cisterci szerzetes rendre s arra az érdemes férfiúra, ki annak kebelében nőtt magasra — a kinek emlékezetét megújítani, a Tek. Akadémia szinén, vagyok hivatva ez órában.

A keresztyénség első századaiban a világ gonoszságai s csábítása elől pusztai magányba menekült s magok sanyargatásával és nélkülözésekben élő remetékből alakult társas remeteségek a szervezet és fegyelem hiánya miatt csakhamar czélt tévesztve — már a VI. század első harmadában (529.) Szent-Benedek monte-cassinói apát buzgóságából nyert először határozott szervezetet s szabályzatot az egyre terjedő szerzetes élet. Szent-Benedek lényegökben ma is érvényben levő szabályai, a bár nem önkinzó aszkétai, mégis szigorú életrend mellett engedelmességet és alázatosságot, minden magántulajdonról lemondást, folytonos munkásságot s jelesen az ifjúság tanításával foglalkozást irtak kötelességül a rend tagjai elé, melyhez több szerzetes ház csatlakozott, még több alakult — melyek, alapítójuk nevét véve föl, a ma világszerte elterjedt Benedek, vagy Benczés rendet alakították. mely anyakolostorául a ma is fennálló monte-cassinói rendházat tiszteli. Hazánkba is a Benedek-rend hozta be tulajdonkép a keresztyénséget. Gyejcs fejedelmet Adalbert prágai püspök, e rend tagja, keresztelte; s az első benedekrendi zárdát

Digitized by Google

Pannonhalmán Gyejcs alapította (998.), Szent István első királyunk szilárdította meg fejedelmi alapítványaival.

Épen egy századdal később, 1098-ban vált ki e jeles rendből a később cisterci rendnek nevezett ágazat; midőn a molesme-i apát Sz.-Róbert, 20 rendtársával Molesme-t elhagyva, Citeauxba (Cistercium) tette által lakását, új szerzetházat alapítva, hogy a Benedek-rend meglazultnak érzett fegyelmét ott új szervezetben állítsa helyre. Félreeső, zord helyre vonultak a kegyes tagok, hogy itt a világtól elzárva annál könnyebben követhessék Szent-Benedek szabályait s teljesíthessék komoly feladataikat. A következő citeauxi apát, Szent-Alberik alatt új, szigorúbb szabályzatot állapítottak meg s megkülönböztetésül a benczések fekete ruháját fehér talárral és fekete scapulare-val cserélték fel s magokat attól fogva többé nem Benedekieknek, hanem Citeauxról Cistercieknek kivánták nevezni; s különválásuk és új szervezetök rendszabályai II. Paskál pápa védlevelével 1110-ben erősíttettek meg véglegesen.

Egy századnegyed sem telt, mikor már hazánkban is gyökeret vert az új szerzet, melynek akkor a középkor legnagyobb szentjei egyike, a Claireaux-i Bernát állt az élén, kit Dante arra méltatott Paradicsomában, hogy az ég legfelső körében, a fényrózsán is felül, vele imádtassa az Isten-anyját, a Boldogságos Szűz Máriát. — Ausztria őrgrófjának, a később szintén szentté avatott Babenbergi Lipótnak egyik fia, Ottó, utazásközben a morimondi apátságban megkedvelve a cisterciek ép oly munkás, mint kegyes életét, kisérői közül tizenhatod magával a rendbe beállott s atyját rábírta, hogy cistercieket hívjon s telepítsen országába is. A kegyes fejedelem engedett fia kérésének s Sattelbachban, mely attól fogva Heiligenkreuz nevet nyert, apátságot alapított 1136-ban. Hat év mulva e réven alapította koronás szomszédja, II. Géza királyunk hazánkban az első cisterci apátságot, a czikádorit, Tolna vármegyében. A történelem, eddig, talán névhasonlat alapján, a mai Czikó mellé állította, a Vörösmartytól megénekelt Völgység legszebb pontja — a romjaiban ma is látható széplaki templom helyére; de legközelebb a rend tudós tagja s történetirója Békefi Remig, alapos érvekkel elfogadhatólag bizonyítja, hogy az egykori czikádori, máskép széki apátság, a későbbi báttaszéki apátság helyén állott.* Tény, hogy a czikádori apátság már a mohácsi vész idején nem létezik s a török hódoltság alatt sem állhatott helyre. Csak a XVII. század közepén éledt fel újra, de csak névben, a «czikádori apát» adományozott czímében; míg a XVIII. század második felében, egykori birtokai,

* *A czikádori apátság története.* Irta Békefi Remig dr., cisterci rendű áldozó pap s egyetemi magántanár. Pécs, 1894.

Digitized by Google

a báttaszéki apátsággal a bécsi Theresiánumnak adományoztattak s az apátúrság — maig is fennálló — czím maradt. De már első keletkezte (1142) után nem sokára — a Crescit sub pondere palma-t igazolva — újabb cisterci apátságok keletkezését vonta maga után.

1182-ben a zirczi (eredetileg bokoni, azaz bakonyi) s két év mulva 1184-ben a szent-gotthárdi és pilisi, végre 1190-ben a pásztói apátságokat alapította III. Béla királyunk, ki a byzanczi császári udvarban növekedve, élénk érzékkel egyfelől a keleti szellem s a művészetek iránt, beavatva a diplomáczia és politika szövevényeibe, érezve másfelől hazánk nehéz helyzetét a Magyarországot hűbérévé tenni oly soká s makacsul törekvő német- s újabban a görög császárság között, távolabbi, de országát nem fenyegető szövetséget keresett s franczia királyleányt vevén második nejéül s e réven is rokonszenvvel fordulva Francziaország felé, egyenesen onnan hívott be szerzeteseket az imént oly nagy tekintélyre emelkedett cisterci rendből.

A csaknem egy időben alapított négy apátság közül különös gondjában részesítette s nagy adományokkal és terjedelmes birtokokkal látta el a pilisit. «A Dunántúl, a folyam hajlatánál, kimagasló pontjának, a Pilis hegynek délkeleti lábánál, Esztergom és Buda, az egyházi és politikai két főhely között, legjobban volt megválasztva a nagy jövőre hivatott apátság helye. A pilisi rengeteg őserdők, a feltöretlen föld, a műveletlen talaj s a vad vidék, az emberi szorgalomnak, a kiválóan mezei munkával foglalkozó cistercieknek «tág tért nyitottak» * — s tegyük hozzá, a munka által a műveletlen szellemek nemesítésének is, a mi e tanító rendnek akkor is fontos, a haladással pedig első rendűvé vált hivatása vala.

Így honosodott meg hazánkban csakhamar, keletkezése után alig 70 év alatt, a cisterci rend; a még ifjú sarjból terebélyes fa nőtt, virágzó és gyümölcsöző, enyhe árnyékot adó a testi és lelki munkában fáradóknak. De mint a czikádorit, a többi apátságokat is súlyos megpróbáltatások érték, a török dúlásai, az ország kettészakadása. a hódoltság sanyaruságai, a folytonos dúló háborúk alatt. Birtokai időről-időre, s sokszor huzamosan is, hódoltságban, javadalmai fel-felfüggesztve, munkássága megbénítva s ha névben élt, de munkás léte szünetelt. Másfél százados halál után új életre kelt; megpróbáltatásai azonban csak a jelen században, a franczia háborúk befejeztével értek véget, mikor 1814-ben I. Ferencz király a pásztói és pilisi apátságokat a zirczivel egyesítette, élökre Dréta Antal apátot állítván, kinek nevét úgy igtatjuk

* A pilisi apátság története. Irta Békefi Remig tanár. Pécsett, 1891. I. köt. 238. l.

irodalom-történetünkbe, mint Horváth Endrének, a Zircz Emlékezete s Árpád költőjének s benne nemzeti irodalmunknak bőkezű pártfogóját; s végre 1878-ban csatolta I. Ferencz József királyunk a Szent-Gotthárdit is az előbbi háromhoz, a zirczi apátúr főnökssége alatt, a mint ma is áll.

Most a zirczi s azzal egyesült apátságoknak három konventje (zirczi, szent-gotthárdi és egri), négy rendháza (székesfehérvári, pécsi, bajai, budapesti), birtokain tizennégy lelkészsége (plebániája), négy főgymnasiuma s ezekben száz — fölszentelt — áldozópap rendtagja, ezek közt 63 tanár és 33 beöltözött, részben már egyszerű fogadalmat tett tagja. Egész kis tábora a Krisztus vitézeinek s a tudomány és felvilágosodás bajnokainak. Mert a cisterci rendről hazánkban, teljes elismeréssel sem mondhatunk nagyobb dicséretet, mint azt, hogy egészben s egyes tagjaiban, a többi tanító-szerzetes rendekkel, a benczés, premontréi s kegyes-rendi szerzetesekkel, igaz vallásosságban és kegyességben, tudományosságban és felvilágosultságban úgy, mint tiszta magyar hazafiságban, hozzájok s magához méltóan versenyez.

Íme rövidnél-rövidebb jellemzése — mintegy keretül szolgáló az adandó képhez — s csak futólagos helyrajzi vázlata a talajnak, melyben Szvorényi József mint egy útfélen heverő kavicsforma magból pálmává növekedett, gyümölcsöző, enyhet adó s jó illatot lehellő áldásos pálmafává.

Származása csakugyan igen egyszerű, az akkori felfogás szerint meglehetősen alantas volt, atyja Szvorényi Ferencz, falusi kántortanító lévén Borsod vármegye Sáta községében; de közvetlen elődei közt előbbkelő férfiak is voltak. Mihály, előbb egyetemi tanár, később hahóti apát s keszthelyi plebános; nagybátyja József, érseki titkár pedig testvérbátyja volt a sátai kántortanítónak, a kit plébánosa barátságára s komaságára méltatott, keresztapaságot vállalván gyermekei s köztök az 1816. június 5-kén született János mellett is, — mert a később rendi nevén József, a keresztségben János nevet nyert. S a «komaság nem atyafiság» példabeszéd ellenére, a nemes lelkű pap, igazán rokonérzettel viseltetett kis keresztfia iránt s őt neveltetésében, taníttatásában egész szeretettel gyámolította. Így a testileg gyenge, de lelki tehetségeivel már kiváló gyermek, első évei nevelését a papi és tanítói lak, a templom és az iskola egyaránt egészséges erkölcsi légkörében kapta. Bár tíz éves korában az egri gymnasiumba vitték a tehetséges gyermeket: testi gyöngélkedése miatt az első évet elvesztette s ismételnie kellett, úgy hogy igazán csak egy év mulva kezdhette a gymnasiumot, de aztán évrőlévre emelkedve haladt a kitünők sorában előre. Ismét egy év mulva új csapás érte: édes anyját 12 éves korában vesztette el s ez egész életére hatott kedélye komolyságára, bár később

Digitized by Google

jó mostoha anyát kapott, az soha sem szorította ki szivéből az édesnek fájó emlékét. 17 éves korában hat osztályt, az akkori gymnasiumot végezve, az egri érseki papnevelő növendékei közé lépett. Már akkor belekóstolt az irodalom szeretetébe. A két Kisfaludy — egyiknek Regéi, a másiknak Aurorája — kedves olvasmányai s ösztönzői voltak, hogy maga is próbálkozzék s tanuló társait is ösztönözze s összehozza az irodalomnak, önképző köri kisérletekben, művelésére, gyakorlására. Így jött létre 1835-ben, mikor ő harmadéves volt, az egri növendékpapok egyházi mellett világi irodalmi iskolája is, mely később Tárkányit és Pájert s későbbi nemzedékeiben még annyiakat, — tehetséges s részben jeles írókká nevelt, mely neki magának is, hosszú és sikeres irodalmi pályájára nevelője s táplálója lőn. Verseken kezdte ő is, mint minden ifjú, de ezen a téren maradandót nem teremtett s szellemének komoly iránya csakhamar az ész és tudományok mezejére vitte s abban mindvégig megmaradt. Iskolai tanulmányai, lankadatlan önképzése s irodalmi gyakorlatai, a nappal szakadatlanul felhasznált óráiból nem teltek ki s az éj óráival kelle azokat pótolnia. A lélek ereje győzött a test gyöngeségén, a nélkül hogy ez szellemi elevenségére visszahatott volna. Ifjú korában s később is, mind végig, élénk szellemű, szivesen vidám, a társaságban eleven, kedves, nyájas tudott lenni s mindenkit megnyert egyéniségével, ha barátai társaságáért könyveit lecsukta s tollát letette, hogy őket élénkítse, felvidítsa s oly tanuságos, mint élénk társalgása édes mézével s egészséges tejével táplálja.

Szerény álma, mikor a papnöveldébe lépett, eredetileg az volt, hogy valamely falu — egykor talán saját szülő faluja plebániáján egy kis nyájat legeltet, családjává téve egyszerű hiveit s a jó pásztor szeretetével gondozva azokat, velök tűrve, szenvedve, örülve. De csakhamar jobban megizlelte a tudományokat, s Eger székesegyházának és intézeteinek s a Pyrker érsek képtárának műkincsei közt — melyeknél különbeket még nem látott — élénkebb lángra gyúlt a művészetek iránt, mintsem egy egyszerű falusi plébánia falai, környezete s népe közt megtalálhatta volna azokat a forrásokat, melyekből lelki szomját csillapíthatta s állandóan kielégíthette volna. Az egyre fejlődő hazai — s a jobban megismert külföldi irodalmak egyre szélesbítették látkörét, táplálták is, ingerelték is többre vágyódását. Látni, tapasztalni, élvezni kivánt szelleme s keresni magának más tevékenységi kört, mint a minővel előbb megelégedett volna.

Három növendéktársával, köztök Pájer Antal, később jászapáti apátplébános s ismert költő, egy szünidőben útra keltek, hogy az ország fővárosát, majd Bécset és műgyűjteményeiket s egyéb látnivalóikat megtekintsék, Pesten az irodalom kitünőségeit megismerjék. Azután a Dunántúlt látogatták meg s itt, a többi

Digitized by Google

közt Zirczet is, hol a cisterciek derék apátja, Villax Ferdinánd szives látásában részesültek s Székesfehérvárott, a régi koronázó s királyi temetkező városa, hol szintén a cisterci rendház vendégei voltak. Ez út s ebben nyert benyomásai döntőleg hatottak Szvorényi pályájára. A cisterciek lelkes, hazafias, munkás szelleme, komoly vidámsága, tisztes és nyugalmas élete s az ifjúság képzésének szentelt nemes hivatása arra az elhatározásra birták, hogy közéjök lépjen s életét a zárda falai közt a legnemesebb munkálkodásnak szentelje. Ez évre már a fölvétel idején túl lévén, a seminariumi harmadik évet még Egerben töltötte — a negyedik évre azonban a rendbe fölvételét kérte s azt megnyervén, 1838. őszén már a zirczi kolostor novicziátusában beöltözve, szerzetesi szokás szerint új keresztnevet, Józsefet nyert.

Mint átalában a tanító szerzetes rendek, a cisterciek sem zárkóznak el a külvilágtól, sem a természet sem az emberek társaságától. Test-sanyargató s önkinzó aszkétaság helyett erős munkában, felváltva testi külső munkában is, kert- sőt földmívelésben, s szellemi munkában — tanulásban és tanításban s tudományos és irodalmi munkálkodásban töltik napjaikat, mértékletesen de jól élnek s nem idegenek a tisztességes társasági örömekben való részvételtől sem. Már tanítói hivatásuk is gyakori érintkezésbe hozza őket a családokkal, a hol szellemi fenségüknél s finomságuknál fogva szivesen látottak s tisztelettel fogadtatnak.

Ily légkörben s viszonyok közt élt s munkálkodott Szvorényi József, egy évig mint zirczi növendék, egy évig mint próbaéves tanár a székesfehérvári gymnasiumban — s 1840-ben a szerzetesi fogadalmat letéve s fölszenteltetvén, még 52 évig mint szerzetes — de a szó legnemesebb értelmében a világ és társadalom embere, hasznos munkában. E félszázadnál hosszabbra terjedő idő, vagy annak legalább is fele, szoros értelemben vett *munkában* telt el. Mert ha — a gyönge testi alkata által követeltnél jóval rövidebbre szabott álom s a legegyszerűbb étkezés óráit, a koronként meg-megújuló gyöngélkedés miatt orvosilag rendelt üdülés vagy fürdőzés (munka által közbe-közbe még is felhasznált) heteit s mind azt, a mit előadó termén, hivatalos dolgozó szobáján s iróasztalán kivül, társaságban, emberek közt, bár ott is soha sem léhán s ha vidáman vagy enyelegve is, de mindig komoly irányú eszmekörben töltött — ha mindazt összeszámítjuk, az álom, pihenés és társaság s a betegség által a munkától elrablott idő, mind összevéve sem fogja a hosszú és szép élet felét kitenni. S bármennyire csodáltuk is, s csodálták — és sokszor aggodalommal látták, a kik ismerték s vele közeli viszonyban és folytonos érintkezésben álltak: ez a mindig gyönge s töredékeny test, a mindig beteges testalkat, annyi munka alatt nem roskadt össze, sőt azt 76 évig kibírhatta s lankadatlanul viselhette! Ötven

Digitized by Google

éven túl viselte a tanári hivatalt, a hivatások és kötelességek egyik legnehezebbikét a lelkiismeretesnek, a kötelesség tudónak és tárgy-szeretettel működőnek; ez időnek felében — 26 éven át — a tanári mellett az igazgatói tisztet is viselte; s időnként egyes nagyobb fontosságú ügyekben is, illetékes felhivásra s megbizásból, munkás részt vett. Így 1848-ban a katholikus püspöki kar felhivására, a theologiai tanulmányok (papi képzés) korszerű rendezése, valamint a többi alsó és felső iskolákban a hitoktatás módja s átalában az egyháznak a tanügyre befolyása s teendő intézkedései tárgyában összehivott tanácskozásokban s munkálatokban; majd 1854-ben, a Helytartó-Tanács felhivására a Magy. Tud. Akadémia által készítendő német-magyar tudományos műszótár szerkesztésében, Toldy elnöksége alatt alakított hármas bizottság egyik tagja, a rend engedelmével másfél évig állandóan Pesten lakva, munkálkodott, szobájában dolgozva folyvást s hetenként előbb két, később négy ülésben a munkatársakkal. Nem kis segítségére volt mellesleg, legbensőbb kebelbarátjának Tárkányinak, Bartakovich érsek által reábizott nagy munkájában, a Káldy Biblia-fordítása átdolgozásában, valamint az Egyházi Énektár összeállításában, gazdag nyelvtudományi ismereteivel, régi magyar szókincsével s finom műérzékével.

De mind e bár fontos s olykor fáradságos, mégis csak mellékes foglalkozások mellett: milyen nagy terjedelmű saját irodalmi munkásság az, melyet Szvorényi ötven éves pályája fölmutat! Nem szándékom e munkásság teljes bibliografiáját adni, bizom azt a részletező életrajz iróira. Az emlékbeszéd szűkebb keretében — melynek feladata az ember és író alakját s jellemét lehető világosságban, nagy vonásokban tüntetni fel — megelégszem munkássága főirányának megjelölésével s azokban kifejtett munkássága jellemének átalános méltatásával.

Szvorényi irodalmi munkássága két fő részre oszlik: a nyelv- és széptudományira, melyhez tankönyvei s irodalomtörténeti dolgozatai s emlékbeszédei is számíthatók — és nevelésire.

1843-ban a Magy. Tudós Társaság — a mint akkor még az Akadémiát nevezték — 100 arany jutalommal nyelvtudományi pályafeladatot tűzött ki egy *Ékes magyar szókötés*-re. Szvorényi, ki mióta rendes tanár (1840) a rend székesfehérvári főgymnasiumában, a magyar nyelvnek s (1842 óta) a rhetorikának is tanára vala, egész lélekkel csüngött nyelvünk tudományos tanulmányozásán s a nyelv fejlődése, az akkor már befejezett nyelvújítás és a Kazinczy, Kisfaludy s Vörösmarty vezetése alatt megújhodott irodalom s abban a szép-próza fejlődésének mozzanatait benső érdeklődéssel kisérte, kedvet s hivatást is érzett magában a pálya sorompói közé lépni. A főtétel alatt bőven részletezett feladat összes részleteit felölelve fogott feladata megoldásához, s

Digitized by Google

tanári hivatalából fenmaradó minden idejét arra fordította. Az éj óráival toldotta meg a nappalt s még sétára sem távozott íróasztalától s könyveitől és pihenést nem engedett magának a munkában. Egészségét is koczkáztatva, a lélek erejével győzte meg a test gyöngeségét.

A határidőre öt pályamunka érkezett s a biráló-bizottság három tagja közül kettő, Czuczor és Vörösmarty a harmadik számúnak, melynek jeligés levelében Szvorényi József neve rejlett, ítélte a jutalmat; dicsérettel említve mellette a négyes számút, melyet a harmadik biráló, Jászay Pál a jutalomra ítélt méltónak. A koszorú, az Akadémia határozatával amazé lett. Szvorényi munkájáról a két biráló úgy nyilatkozik, hogy az a feladat minden részletét helyesen fogja fel, azokra egyenként részletesen, rendszeres, szabatos és világos előadással felel. Nem közönséges philologiai és kivált stilistikai jártasságot s szép ízlést tanusít. Nyelvünk sajátságainak belső titkait avatott észszel fürkészi. Nagy gonddal s ügyességgel használja fel a nyelv tiszta kútfejeit, míg a latinos és németes kifejezéseket kimutatja; helyes szabályokat állítva fel, azokat alkalmas példákkal világosítja meg, a mi e munkát a nagy közönségnek is élvezhetővé teszi. Bár egyik biráló (Vörösmarty) megjegyzi, hogy szabályai néha felületesen járnak s példái sem mindig kifogástalanok.

Ez volt két szaktekintély illetékes ítélete 1845-ben. Ma kétségkívül igen különböző volna róla az ítélet, valamint különböző a mű maga is. Ötven év alatt nagyot változott nyelvünk s annak különösen szép-prózája. Ma nem csak a Kazinczy, még a Kölcsey prózája is sok tekintetben avultnak, legalább túlhaladottnak tetszik. Nyelvünk kincses házaiból sok nyilt fel azóta s lett használatossá. Az Ékes szókötés szabályai — a mik az akkori nyelvhasználatra voltak épitve, legalább is nem elégítenek ki s nem is elegendők. S még is, az elfogulatlan biráló — ha Szvorényi stylje nem is tetszenék már neki — ma is elismerné, hogy feladatának akkor derekasan megfelelt s alig lehetett volna jobban. Felkutatta a magyar nyelv eredeti, tiszta, sajátságos és választékos kifejezéseit, a mennyire a régi nyelvemlékek — a maiakhoz képest csekély számban — akkor hozzájárulhatók voltak, a példabeszédek, közmondások, szójárások: melyeknek gyűjtésére s megfigyelésére különös gondot s külön tanulmányt fordított, és végre az akkori jelesebb irók nyomán. De épen az irodalom fejlődött azóta s lett magyarosabbá. Igaz, hogy mint birálói egyike megjegyzi, a költői nyelv sajátságait külön czikkben nem tárgyalja, de elszórva, költőinkből szedett s ide vágó idézetei számosak. Csakhogy költői nyelvünk azóta mennyit fejlődött! Annál nagyobb érdeme, hogy az akkori latinismusokat és germanismusokat gondosan megjelölte. Átalában, e mindenesetre igen érdemes műben

Digitized by Google

a nyelvész sokkal felülmulja a stilistát s tény, hogy az Szvorényi nyelvészi tekintélyét egyszer s mindenkorra megalapította.

Az Akadémia még azon évben (1846), levelező tagjául választván, székfoglalójával (1848) ***a közmondások és példabeszédek szelleme- és vegyes elemeivel,*** előbbi tanulmányaira tért vissza s koszorús pályamunkájához gyűjtött anyagának e részét rendszeresen dolgozva fel, a közmondások már régebb s többek által megkezdett gyűjtéséhez becses adalékot szolgáltatott, nemcsak az anyaggal, hanem a közmondásokban nyilatkozó népszellem felderítésével is.

Legközelebbi munkája, az ***Ékesszólástan***, vezérül a remekírók fejtegetésében s a szépírásművek kidolgozásában (1851), bár csak tankönyvet adott benne, rendszerességénél s módszerénél fogva, magasabb igényeket kielégíteni is alkalmas. A szónoklaton kívül a költői irályt is felölelte, talán hogy pályanyertes műve ebbeli hiányát is pótolja s rendszeres költészettant adott. E művét középiskolai tankönyvül az akkori ministerium is approbálta s a legtöbb középiskola is felvette, úgy, hogy két év mulva második kiadást ért s soká uralkodó maradt az iskolákban, míg az új módszerűek, későbbi — a magok idejében mind jeles — tankönyveivel együtt lassanként ki nem szorították a használatból. Az új — s bizonyára jobb — módszer, mely nem a szabályokhoz csinálja a példákat, hanem a példákból vonja el s magyarázza a szabályokat — és a példákban s az olvasmányokban együtt halad az egyre haladó irodalom új termékeivel — másokkal cserélte fel Szvorényi a magok idejének s izlésének megfelelő számos tankönyveit, magyar nyelv- s irodalmi és irodalomtörténeti kézi könyveit, melyek mindenike huzamos időkön át táplálta s vezérelte a nyelv és irodalom tanulását. Közülök legmaradandóbb s még ma is helyt álló a ***Szemelvények***, kézi könyvül a magyar nyelv és irodalom tanítására, a szónoklat és költészet elméletének s a magyar irodalom történetének vázlatával. E terjedelmes (730 lapra terjedő) munka elméleti része, jól megrostálva, világos és bő vezérfonalul szolgál a középiskolát végző ifjúságnak; irodalmi része s példatára pedig a legrégibb időtől korunkig (1867) gazdag tárház, kifogástalan kiválasztással, nem mellőzve — az írókon kívül — a népköltészetet sem.

Folyvást haladó nép s fejlődő nyelv írói, a legjobbak is, hamar elavulnak; műveik — s első sorban épen a nyelvelméletiek, túlszárnyalva, kimennek a forgalomból. De a ki a maga korának eleget tett, mert annak a szinvonalán állott: kivívta az érdemkoszorút s ez a tény nem avul el és nem enyészik el soha.

Szvorényi nyelvészeti munkái közül egy, a legérettebb, örök igazságon alapuló s azért maradandó becsű, bár pörös ügyben,

Digitized by Google

de teljes tárgyilagossággal, minden szenvedély nélkül s teljes részrehajlatlansággal irott, terjedelmére csekély, de tömörségével egy század irodalmi s nyelv-fejlődési történetét magában foglaló s szinte kimeritő dolgozata, a *«Fejlődési tünemények a nyelvben, vonatkozással a nyelv-újitásra»* czím alatt, a cisterci rend egri főgymnasiumának 1876/77. évi Értesitőjében megjelent programmértekezés, melyet az Akadémia a Sámuel-díjjal tüntetett ki. Alig állította fel valaki helyesebben s elfogulatlanabb tárgyilagossággal a nyelvújítás, a neologia és orthologia vitás elvi kérdéseit s alig tárgyalta valaki részrehajlatlanabbul e kérdések történetét, a XVI. század közepétől, első nyelvtan- és szótáríróinktól, Erdősitől és Balditól, majd a XVII. század közepén Gelei Katona Istvántól, a neologia tulajdonképeni atyjától s Gyöngyösitől, az első neolog költőtől kezdve, Révain, a tudományos magyar nyelvtan megalapítóján s a mult század végén megindult irodalmi megújhodás hősein: a testőrök s Kazinczy és iskolája nagy nyelvújításán át, az e század utolsó negyedében megindult orthologiai nagy reactióig s annak vezére — Szarvas Gáborig s folyóirata — a Nyelvőrig. Az Akadémia, midőn e folyóiratot anyagi támogatásában részesíti s tekintélye alatt engedi megjelenni: elismeri annak szükségességét s azt, hogy az egy fél századig erős harczok vivásában, a másik félszázadig teljes diadalban s talán épen ennek mámorában sok tévedéssel és túlkapással is folytatott nyelvújításra, melynek aegise alatt jött létre az Akadémia maga is s jelszavait hordozta zászlaján — elérkezett, ha nem is a reactio, de a kritika és a revisio ideje. Ezt elismeri, de az újabb elleniránynak is túlkapásait — mert a dolgok s az emberek természetében fekszik, egyik túlságból a másikba csapni át, — és a népies és tájszólások szorgalmas gyűjtésén kivül alig valamit alkotó, de túlnyomólag csak biráló és a közben sokat romboló és még többet, a mi meg van s közkeletű, becsmérlő reactio elvét nem teheti magáévá a nélkül, hogy magát s ötvenéves haladását a nyelvben meg ne tagadja. Ezt, ha szelid s engesztelékeny s kiegyenlítésre törekvő szellemével Szvorényi ily határozottan ki nem mondja is, de érezteti minden nyomon, midőn rámutat — hogy a nyelvújítás és nyelvbővítés szükségét, e század elején, a legcsökönyösebb orthologusok is elismerték, sőt — míg az újítást elvileg s elméletben és kivitelében szüntelen támadták, magok is újítottak; a nyelv szépsége, csinja, könnyűsége érdekében a szórövidítést, a gyök-elvonás és régi elavult gyökök felelevenítése által soká ellenezték, de végre elfogadták; s végre kimondja, hogy szavakat, melyeket — bár származásuk törvények által nem igazolható — s a Nyelvőr merev szóalkotási szabályai szerint azok jó része bizony nem is igazolható — de a melyekre szükség volt s a közizlés által elfogadtattak s nem csak a bűnös

Digitized by Google

irodalomba, de az életbe is átmentek, a közhasználatból kivetni nem lehet. S kinek is jutna eszébe? — a mit különben a mai orthologusok is, akarva nem akarva, elfogadnak, vagy legalább eltűrnek. «Approbare non, sed tolerare posse» hangzik a mennydörgő Olympus ítélete.

A mi azonban Szvorényi értekezésének még a hiven és mesterileg összeállított történeti előadás fölött is legbecsesebb része: azoknak a forrásoknak, valamint módok- és eljárásoknak megjelölése, a melyekből táplálkozni s a melyek szerint helyesen eljárni, a ma is szükséges — s míg a nyelv él, meg sem szünendő — nyelvújításnak kell és kelleni fog. Valószinű, sőt bizonyosra vehető, hogy az elvek ma már jobban tisztázva lévén — a miben az új orthologiának is nagy érdeme van — nyelvújításunk nem fog az első izben a mohón parancsoló szükség miatt s kevesebb készülettel elkövetett hibákba esni s ehhez Szvorényi, kis terjedelmű, de gazdag tartalmú s nagybecsű értekezésével nem kis mértékben járult.

De bármily nagyra becsüljük is Szvorényi irodalmi működését a nyelvtudomány terén s abban — magok idején jeles tankönyveit is — irodalmi s egész élete munkásságának nem ez a legfényesebb oldala.

Fiatal korában, kedve és lelke sugallata szerint a tanári pályát választván — és pedig egy szerzetes rendben — kettős hivatásában a szerzetes és tanár eszménye lett egyaránt. Komoly és nyájas, tekintélytartó és megnyerő, szigorú és szelid, mint szerzeteshez illik s tanárnak lenni kell. Az ifjúságot szerető s hozzá leereszkedni és alkalmazkodni tudó — s az ifjúság által szeretett és tisztelt. A nevelő s ész- és kedélyképző paedagog eszményi feladatát mélyen érző s hivatásától teljesen áthatott. Mint tanárnak előadása világos és termékenyítő, mint szónoknak lelkesítő, vonzó s alkalmilag elragadó is. Tanítványai tiszteletből és szeretetből féltek, nem tőle, hanem attól, hogy őt megbánthatnák; s kezei alól kikerülve, férfikorukban, sőt később is tisztelettel és szeretettel emlékeztek szellemi fölényére és megnyerő egyéniségére.

Irodalmi működésének is, e téren fenmaradt dolgozatai teszik legbecsesebb s legmaradandóbb részét. Mint az egri főgymnasium igazgatója s az ottani rendház főnöke, az iskolai év zárünnepén évenként tartalmas beszédet szokott mondani a tanügy és paedagogia köréből. E beszédek úgy a növendékek és a szülők, mint az egri művelt közönség körében átalános érdeklődéssel találkoztak s érettök mindig nagy közönség tódult az iskola ünnepi termébe. Az előadás érdekes és tanuságos, a figyelmet lekötő és a hallgatóságot megnyerő volt évről-évre. A főgymnasium évi Értesítőit irodalmi értékűvé tette azok közlése. Ezek

Digitized by Google

egyike volt az 1876/77-ki Értesítőben a *«Fejlődési tünemények a nyelvben»* czímű, már említett, becses tanulmány is. Ez iskolai beszédek valódi gyöngysora azonban azokban a paedagogiai értekezésekben ragyog, melyeket Szvorényi, átgondolt terv szerint, tizenkét éven át, összefüggő s a nevelés teljes rendszerét magában foglaló előadásaiban fűzött egybe s melyek — az iskolai Értesítők szűk köréből, egy díszes és erős kötetben,* az irodalom nyilt könyvpiaczára is átmentek. Egy, a nevelésnek szentelt élet gazdag tapasztalásai s tizenkét év csendes munkája, egy nemes lélek, meleg sziv s mély értelem megnyilatkozása, melyet emberszeretet sugall s a gyermekek és az ifjúság iránti szeretet irányoz, foglaltatik e kötetben. Élénk képben állítja elénk a nevelés egész folyamát, a bölcsőtől és a gyermekszobától az ifjúnak a világba kilépéseig; kiinduló pontul véve az anya szerepét a családban, befolyását a gyermekre, a kit a család köréből átvisz az iskolába, a közép- és a felső oktatáson, de mindenütt a nevelés vezető kezén. A család és annak központja az anya: az első előadás czíme és tárgya. Csodálat fog el, hogy egy — a családi életen kivül álló szerzetes, a szülői érzelmeket oly helyesen ismeri fel, úgyszólván a belső szemlélet útján s oly bölcs utasításokat, annyi s oly mély érdeklődéssel és bensőséggel adhat az anyáknak. Áttérve az anya feladatairól az *anyák* nevelésére, a nőnevelésben, behatóan fejtegeti, hogy hivatásuknak megfelelő anyák csak helyes — és épen erre irányuló leánynevelés után várhatók s itt kifejtett eszméi valóban figyelembe veendők átalános nő-nevelésünkben. Az első nevelést, — melynek tere még az otthon — két előadásban tárgyalja. Az elsőben a nevelés legelső elemeit, a szoktatást s a gyermekre könnyen ragadó rossz szokásokat és ferdeségeket, — a gyermek játszó kedvét s e kedv hiányában támadó unalmát, a gyermekben táplált hiuságot, a szülőkhöz való ragaszkodást, a fokozatosan ébredő értelmességet stb.; — a másodikban az értelem fejlesztését, a növekedő gyermekben mutatkozó hibákat, makacsságot, engedékenységet s viszont az erényeket s azok táplálását és irányzását rajzolja. A nevelés ez első időszakát a *«Szeretet és türelem a nevelésben»* czímű értekezés fejezi be: mely a szülői szeretet magasztaló éneke mellett, annak túlzásait is festi, míg arra a következtetésre jut, hogy a mindent eltűrés és semmit nem tűrés egyaránt veszedelmes a nevelésben. A következő fejezetekben a nevelés, az oktatással együtt már az iskolába megy át s külön tárgyalja a korviszonyok hatását nevelésünkben, a példa-adást, mint a nevelés

---

* Gyakorlati tanácsok a házi és nyilvános nevelés körében. Anyák és nevelők tanulságára, népszerű előadásban. Írta Szvorényi József. Budapest. Franklin-társ. 1890. (360 lap.)

Digitized by Google

egyik leghatályosabb mozzanatát, a vérmérséklet hatását s a jellemképzést a kedély képzésével, végre az álműveltség szédelgését s ennek hatását a nevelésben. S midőn a nevelés befejezésével foglalkozott, az utolsó előadásban a testi nevelésre ad tapasztalati bölcs utasításokat. Könyvét sok tanulsággal s azzal a megelégedéssel teszszük le kezeinkből, hogy egy emberszerető bölcs társaságában, a vele való jóltevő érintkezésben töltöttük időnket. Vajha e tanulságokat s ez élvezetet minden anya s minden nevelő megszerezné magának.

Mert reám, ki fiatalabb koromban, mint nevelő és mint tanár közvetlenül foglalkoztam tanítással és neveléssel, házi és nyilvános oktatásban, azóta is, iskolákban s a tanügy terén sokat forgolódtam, kinek — számos gyermekem s unokáim körében a gyermek fejlődését és irányozását elég alkalmam volt s van megfigyelni és tanulmányozni, reám, Tek. Akadémia, a mily mély, oly jótékony hatást gyakorolt e könyv újra meg újra olvasása — s azt paedagogiai irodalmunk egyik legbecsesebb termékének tartom. E műben, inkább mint Szvorényi több ágú s átalában érdemes irodalmi munkássága egyéb termékeiben, föltünik s kidomborul a szerető szivű ember, az életbölcs, a tudós és az író, a maga összetett, de összhangzó egyéniségében; megelevenül előttem tiszteletet parancsoló s szeretetre vonzó alakja. Vajha, úgy a mint előttem áll, tudtam volna — vagy tudnám őt még e befejező vonásokkal is hallgatóim elé állítani, vagy legalább azoknak — a kik őt ismerni s vele együtt élni szerencsések voltak, emlékébe visszaidézni!

A hálás fiút, ki mikor édes apja, a jó öreg iskolamester elaggott, azt magához vette Egerbe s nyugalmat és jólétet teremtett neki s mostoha anyját, ki a korán árvául maradott gyermeknek igazi második anyja lett, mindvégig tiszteletben tartotta s jótéteményeivel halmozta el; a nagyratörekvő, szorgalmas és lelkes ifjút, ki az iskolában példányképe volt társainak a munka és a kötelesség keretében, a vallásos és iskolai gyakorlatokban s vezére önképzésükben; és a fiatal szerzetes növendéket, ki első tekintetre megnyerte rendfőnöke, a derék Villax Ferdinánd zirczi apát szeretetét, ki atyai gondjaiban részesítette, s a kevésen mindég hivet mind többre-többre bizta meg, s a ki iránti hálláját elhunytakor egy emlékbeszédben rótta le; és a hű barátot, ki egyszer meggyökerezett szeretetét a sirig megőrizte, sőt a síron túl is kiterjesztette: mint forrón szeretett Tárkányija iránt, kinek Egerben laktuk alatt elválhatatlan társa, egymásnak munkáikban kölcsönös buzdítói és segitő társai, egymásról a halálban is megemlékezők: Tárkányi, végrendeletében egy becses emléktárgygyal. ő viszont akadémiai emlékbeszédében az előbb elhunyt társról; és közös barátjuk Kovács Mihály, a jeles festő iránt, kinek

Digitized by Google

meleg, szerető ecsetjétől bírjuk — a rend mostani apátja Vajda Ödön szivességéből — képes termünk s most ez ülésterem egyik díszét, nemes vonásait oly hiven tükröző arczképét. Tudományos s írói működéséről nagyszámú munkái beszélnek sokkal többet s ékesebben szólóan, mint én e rövid emlékbeszéd keretében csak jelezhettem, — midőn még Akadémiánk kebelében, Árvay Gergely a jólelkű szerzetes s Moliére fordítója és a nagytudományú Danielik János főpap felett itt tartott beszédeit is csak futólag említhetem. A kegyelet édes áldozatai közé sorozhatom azt a szép emlékbeszédét is, melyet — második s állandó otthonának kitűnő szülötte, a szerb vérű de magyar szivű Vitkovich Mihály százados ünnepén, annak szülőháza emléktáblával megjelölésekor tartott, melyben az Akadémia szellemi alapítói, lelkes előkészítői egyike fölött, nem csak a költő irodalmi méltatása, hanem az igaz hazafi meleg érzete is megszólalt.

De nem hagyhatom méltatás nélkül azt a nemes barátságot, mely Szvorényit, a Kazinczy barátjával, a nyelvújítási korszak egyik kiváló tagjával s legszeretetreméltóbb egyéniségével, Szemere Pállal fűzte össze, a ki — már hajló korában — a nyelvért és irodalomért lelkesülő szellemes ifjút megszerette, kebelére ölelte s bizalmasává tette, vele őszének késő de még mindig ízes gyümölcseit közölve, megosztotta. E benső baráti viszony adott okot és alkalmat arra, hogy a Kisfaludy-Társaság, Szemere Pál születésének századik évfordulóját akarva ünnepelni, összes művei kiadását határozván el, azok összegyűjtésére, kritikai kiadására s életrajza megírására a legérdemesebbet, sőt közöttünk — egy később nemzedék fiai között egyedül illetékest — Szvorényit kérte föl, ki azt — bár a társaságnak nem tagja — készséggel fogadta s mindnyájunk és az irodalom hláját érdemlőleg teljesítette.

Ez az alkalom hozott engem is össze vele, ki az őrizetem alatt álló s annyi irodalmi kincscsel gazdag Szemere-tárt használatára bocsájthattam s e közben gyakrabbi érintkezésben nyilt alkalmam nemes lelkébe bepillantani s szive melegét is megérezni!

Ime, nemes lélek, hálám s kegyeletem emlékeül teszem le e szerény koszorút sirodra. Te sokkal szebbet és maradandóbbat fontál magadnak halántékid körül, műveidben, munkásságodban, az irodalom, a közoktatás s a nevelés szent ügye körül szerzett elévülhetetlen érdemeidben.

Tiszteletre méltó szerzeted legjelesebb fiai közé számlál s büszkeségeül őrzi emlékedet, például társaidnak a jövőben. Akadémiánk pedig, melynek buzdítására s küzdő terén szerezted első koszorúdat, évkönyveiben meg fogja őrizni s becsülni nevedet, nem a legnagyobbak, de a legjobbak között; ama hivek és igazak közt, a kiknek az élet koronája van megigérve.

Digitized by Google

Török eredetű-e a magyar nemzet?

(Kivonat *Munkácsi Bernát* l. t. 1895. febr. 4-én tartott értekezéséből.)

Valamint már előbb Vámbéry Ármin és Kuun Géza gróf, szintúgy Marczali Henrik is, kit pedig a szigorú történeti kritika képviselőjének szoktunk tartani, legújabb munkájában a magyar nemzet török származása mellett veti latba ítélete tekintélyét.

Erre vonatkozó tárgyalásának lényeges tételeit a következő pontokban foglalhatjuk össze:

1. *«Csak a történeti anyag mutathat biztos utat», nem pedig a nyelvészet vagy ethnographia a magyar nemzet «elhelyezése és beosztása» tárgyában a népcsaládok között.*

2. *A magyar nemzet török eredetű, «a törökség keleti törzsének egy ágát foglalja magában».* Ennek bizonyítékai: *a)* hogy *«az arab írók egyetértve a görögökkel, török fajnak tartják a magyart»; — b)* hogy «csak törökből magyarázhatók *a legrégibb megmaradt magyar nevek»; — c)* «A magyar nemzet törökségét *a mai nyelv elemei is* megerősitik»; — s ezekhez csatlakozik, mint negyedik bizonyíték M. könyvének egy másik helyéről: *d) «A régi magyarságnak életmódja, foglalkozása, erkölcse teljesen megegyező a töröktatár pusztai harczos népekéivel* s lényegesen különbözik a részben letelepedett, részben meg halász és vadász ugor népekétől».

3. A magyarok az Altaj hegység felől elvonulva még *mint tiszta turk nép érik a Kaspi tó mellékét* és jutnak az iráni műveltség hatáskörébe.

4. Az Ural vidékén és «*csakis* itt lehetett kezdő helye» *a turk-magyar nép érintkezésének az ugor népekkel*, mely nyugatabbra a kozárok közelében oly fokú volt, hogy a «*turk-magyar összeolvadt valamely számra nézve túlnyomó ugor törzszsel*». Ennek bizonyítékai: *a)* azon szerzőtől is elismert «kétségtelen» tény, «*hogy nyelvünk egész alkatában, de szókincsünk nagyobb része is a finn-ugorhoz tartozik*», melylyel szemben azonban alább mégis arra lyukad ki a dolog, hogy a magyarok nyelve «*keverék nyelv turk és kozár vagyis ugor elemekből*»; *b)* Constantinus adata a turk-magyarokétól eltérő, tehát *ugor nyelvű kabarok, illetőleg kazarok* beolvadásáról.

Ha ezen tételeken végig tekintünk, egyszeriben felötlik a magyarok eredetét illető vitákban járatos szemlélő előtt, hogy

Digitized by Google

mindannyia szerepel mint állítás vagy bizonyíték már Vámbéry könyvében, kivéve azt, mely Constantinus adatára vonatkozik s melyben M. eltérő álláspontot foglal el. Míg t. i. Vámbéry nem tulajdonít a kabar beolvadásnak valami különös jelentőséget a magyar nyelv rejtvényének megoldásában s a kabarokat csak amolyan, a magyar nyelv történetére nem valami kiváló hatású, nomád, töröknyelvű népnek tekinti, mint a később szintén beolvadt kúnokat és bessenyőket: M. itt látja legfontosabb történeti okmányát a magyar nép és nyelv keletkezésének, hasonlóan Klaprothhoz és Casselhez, kik a magyar nyelv ugor elemeit a kabarok révén magyarázták.

Egy másik feltünő jelenség, hogy ezen Constantinus-féle adatot kivéve, valamennyi egyéb bizonyíték, melylyel M. a magyar nemzet ethnologiai főkérdésében ítélkezik, nyelvészeti és néprajzi természetű. Nyelvi tények a török eredet erősségei közül: a bizanczi írók *turk nevezete, a régi magyar személynevek, a török kulturszavak* s az ugorságot megelőző *iráni elemek;* néprajzi pedig *a török-magyar közösség az ethnikai jellemvonásokban.* Ez a körülmény éles ellentétben áll azon határozottsággal, melylyel M. fejtegetéseinek bevezetésében kijelenti, hogy a magyar nemzet eredetének kutatásában «*csak a történeti anyag mutathat biztos utat*»; ellenben nyelvészeti és ethnographiai szempontból ez «igen nagy nehézséggel jár».

Azonban, mint kiemeltük, M. nézetének támogatására egy *történeti* erősségre is hivatkozik, jelesen arra, hogy a biborban született császár tudósítása szerint a magyarok közé beolvadó kabarok megtanították a turkokat a maguk különböző nyelvére, melynek, a magyar nyelv mai alakja után ítélve, szerinte csakis *ugornak* kellett lennie, úgy hogy ez a tudósítás adja meg «a magyar nyelvkérdésnek legvalóbbszínű, mert történetileg is igazolható megfejtését». Hát ez a fölfogás nagy meglepetés számunkra. Valóban azt hittük immár, hogy Hunfalvy, Vámbéry és Kuun G. gróf egyeredményű kutatásai után immár megoldott kérdés a kazarok nemzetisége és nyelve; mert ha magukban véve nem is döntő jelentőségűek a kozár πὲχ (= török *beg*, *bek*), *χakhan* (= török *χaγan*, *χān*) méltóságnevek, vagy oly világos értelmű tulajdonnevek, mint Σαρκελ városnév (= «ἄσπρον ὀσπίτιον» = csuvas, *šor*, *šurė* «fehér» + *kil* «ház»), *Khatun* (= török *khatun* «asszony»), *Severgelīn* (= tör. *sever* «szerető», *gelin* «jegyes, menyasszony») női személynevek, mégis nagy bizonyító erőt nyernek azáltal, hogy arab és bizanczi írók egyértelműen vallják, hogy «a bolgárok nyelve hasonló a kozárokéhoz, hogy e két nyelv egy és ugyanaz» (Ibn Haukal); a mennyiben t. i. a bolgárok nyelvéről bizonyos, hogy *török* volt. A legcsekélyebb adatunk sincs arra, hogy a kozárok, illetőleg kabarok ugorok

Digitized by Google

voltak; de még föltéve, hogy azok voltak is, aránytalanul csekélyebb számuk és politikai alárendelt szerepük semmiképen sem teheti érthetővé, hogy általuk vált volna az ősi turk-magyar nyelv — mint M. is elismeri — «egész alkatában, de szókincsének is nagyobb részében finn-ugorrá». Ellenkezik ezzel a Julián szerzetes történeti hitelűnek igazolt nagy magyarországi útjáról szóló tudósítás is, mely szerint t. i. ő a maga nyelvén, mely körülbelől egyazon volt a Halotti Beszédével, értekezhetett a volgavidéki magyar néppel. Ha a magyar nyelv ugor jellegét csak az Etelközbe menekült kabarok révén nyerte volna, Julián semmikép sem beszélhetett volna, hazájának egész mivolta szerint ugor nyelvén, neméńek ősi turk nyelven beszélő elszakadt ágával, melynek különválása mindenesetre régibb korú az etelközi hazánál.

Ily módon *történeti* alapon mozogva, megint csak sötétségbe borul látóhatárunk a magyarok eredetét kutató nyomozásainkban, s ismét csak első sorban az összehasonlító nyelvészet kicsinyelt fáklyafényére vagyunk utalva, ha utunkon egyáltalában tovább haladni akarunk. Azonban, ha Constantinus kabar tudósítása csalóka fénynek bizonyult is, a magyarok turk eredetét nem kell mindjárt feladnunk; könnyen megmenthetjük ez elméletet, ha az ugor érintkezést kissé régibb korra helyezzük. M. föl is veszi, hogy ennek «kezdő helye» az Ural volt, de «*csakis itt*», az ugor rabszolgák hazája vidékén s nem valahol előbb indult meg a faj- és nyelvkeveredés folyamata, fokozatos rovására az egyre összébb szoruló úri török elemnek. E szerint az urali tanyázás kora előtt, vagyis a magyar nép «történetének azon igen régi korszakában», midőn az Altaj hegység és a Kaspi-tó közötti pusztaságokon vándorolt s itt *az iráni műveltséghatás* érte, a magyarnak még tiszta turk nyelvű népnek kellett vala lennie. Ez ellen azonban világosan tanúskodnak a magyar nyelv elemeinek terén tett újabb kutatásaink, melyek azt igazolják, hogy a magyar-iráni elemek tetemes részben közösen megvannak a magyar és ugor nyelvekben (l. pl. *ház*, *név*, *ár*, *mező*, *száz*, *méz*, *hét*, *ravasz*, *szarv*, *arany*, *méh* stb. egyezéseit Ethnogr. V. 177—78. ll.); ellenben nincsenek meg közösen a magyar és török nyelvekben, s a mi a jelen kérdés szempontjából még fontosabb, hogy a hangváltozások nem a magyar-török, hanem a magyar-ugor hangmegfeleléseket tükrözik. Így pl. ismeretes sajátság, hogy szóközépi ugor egyszerű *m* a magyarban *v*-re változik (pl. *jov*, *jó*: vog. *jąmės*; *szív*: vog. *sim*; *fűv*, *fű*: vog. *pum*); ellenben a török szóközépi egyszerű *m* megmarad a magyarban is *m*-nek (pl. *homok*: jakut *kumaχ*; *gyümölcs*: tör. *jimiš*; *szomak*: tör. *sumak*; szóvégén is, pl. *gyalom*, *gyom*, *korom*: tatár *jïlïm*, csuv. *śom*, tör. *kurum*). Ha most azt nézzük, hogy az iráni (osszét) *nām*, *näm* (zend *naman*) «név» szó milyen alakot

Digitized by Google

öltött a magyarban, akkor a *név* alak nem azt igazolja, hogy az iráni szó a törökséggel, hanem hogy az ugorsággal való közösségből való, a mint csakis az ugorságban van elterjedve (vog. *näm*, *nam* stb.) s általában nincs meg a törökségben (köztörök «név» szó: *at*). Csakis magyar-ugor és nem magyar-török analog hangmegfelelések alapján magyarázható a szókezdő sibilans elenyészése a magy. *arany* szóban (vog. *sąrńi* stb., zend *zaranja*), valamint a szóvégi hangváltozás a magy. *méh* «biene» szóban (votj. zürj. *muś*, mord. *mäkš* stb.; zend *makhši*). Ha a magyar nyelv turk lett volna, midőn az iráni hatás érte, a magyar-iráni elemek bizonyára törökséggel, nem pedig az ugorsággal való közösség jellegét mutatnák.

Azonban még vannak egyéb nyelvészeti bizonyítékok is a magyar nyelv s ennek következtében a magyar fajnak is eredeti töröksége mellett. «*A magyar nemzet törökségét a mai nyelv elemei is megerősítik*. A baromtenyésztésre, hadra, nomád életre vonatkozó szavak, valamint a legtöbb gabonanem neve török, még pedig régi török eredetű.» Ezen állításnak utórésze, hogy t. i. a magyarban baromtenyésztésre, hadra és földmívelésre* sok szavunk van a törökségből teljesen igaz, ellenben a belőlük vont következtetés, hogy a magasabb műveltségi állapot e kifejezései a magyar nemzet török eredetére valami világot vetnének, teljesen téves. Általában köztudomású igazság, hogy kulturszavak a nyelv eredeti minőségére semminemű bizonyító erővel nem bírnak; mert ezek a műveltségfogalmakkal együtt legkönnyebben vándorolnak a kulturhatás iránya szerint egyik nyelvből a másikba. A görög nyelvnek sok műveltségszava sémi eredetű, a görög nagy mértékben hatott a latinra, ez a németre, ez a szlávra, ez a magyarra, ez a ruthénra és így tovább; sok ilyen szó egész világ-körútat tesz meg; jellegükből tehát éppen semmi következtetést nem vonhatunk azon népek származására, melyeknek nyelvében előfordúlnak. Nem mondhatjuk, hogy a magyar akár szláv, akár német, akár olasz eredetű, noha a kulturszók mennyisége e nyelvekből sokszorosan több, mint a törökségből. Az egyszerűbb s régibb műveltségi állapot szavai a magyarban ugor eredetűek s ez igen érdekesen mutatkozik olyan esetekben, melyekben egyazon fogalomkörből török szavaink is vannak: a primitiv *nyíl*, *íjj* és *tegez* fegyverzetnemek pl. ugor eredetűek; ellenben *a buzogány, dsida*, *csákány*, *balta* török eredetűek; az egyszerű *háló* ugor, a fejlettebb *gyalom* szerkezet török származású; *az ág* (mint halászszerszám) ugor, ellenben a tökéletesebb *horog, szigony* török; hasonlóképen viszonylanak egymáshoz a

* Ilyenek: *eke, szérű, szór, őröl, sarló, tarló, kéve, kepe, gügyű, boglya, búza, árpa, borsó, kender, szösz, csepű.*

Digitized by Google

könnyebb s elemibb *fest-*, *ró-* fogalmak ugor, s más részről a művészibb *ír*, *betű*, *kép* fogalmak török kifejezései. Azon körülmény, hogy a magyar nyelv török elemei számra nézve is jelentéktelen arányban állanak az ugor elemekhez, s hogy általában egy fejlettebb műveltségi állapotnak csak néhány fogalomkörére vonatkoznak, kizárja annak lehetőségét, hogy ők alkossák a magyar nyelv eredeti törzsökét szemben az ugorsággal, melyből a nyelvszerkezet, az igék, számnevek, viszonyszók és a primitiv kultura szavai valók. A magyar nyelv, mint újabban Vámbéry is beismeri, *ugor nyelv;* török elemei *a jövevényszók* világos jellegét viselik magukon, s így csak azt tanúsíthatják, hogy az ugormagyar nép vándorlásai folyamán egy török nép műveltséghatása alá került, de nem azt, hogy a magyar nyelv valaha török volt s épp oly kevéssé szolgálhatnak annak bizonyságául, hogy a magyar nép valaha török volt.

Nagyrabecsült bizonyság a magyar nemzet török származása mellett, hogy «török eredetűek s *csak* a törökből magyarázhatók a legrégibb megmaradt *magyar nevek*, mint Árpád, Zoltán, Gejza stb.» Nem is szólva e mondás tudományos hiteléről, általánosan ismeretes és nálunk is unos-úntig ismételve tárgyalt tény, hogy nevek még jelentéktelenebb bizonyítékok valamely nép eredetéhez, mint a kulturszók: hiszen, ha ezek után indulhatnánk, mindjárt a példakép idézett *Zoltán*-ból (mely név külömben Constantinusnál: Ζάλτας, régi íróinknál: *Solt* s ma is így, mint helységnév) az következnék, hogy a magyarok arabok voltak, mert Vámbéry szerint az arab *sultan* szóval azonos; s hasonlókép mondhatnók az *Aladár* és *Levente* után, hogy perzsák, *László*, *Bogomér* után, hogy szlávok s a régi magyar *Ruben*, *Mojsa* nevekből ítélve, hogy zsidók voltak. Azután meg minők azok a híres névmagyarázatok! *Géza* (régi írások szerint: *Goviso, Guotso, Devix* stb.) = török *jajčï* «ijjas», *Árpád* = tör. *arpajdï* «jósolt, álmokat fejtett». Méltán kérdezhetnők pl. az utóbbinál, hogy miért nem *árpa* + diminutiv *d,* mint Kuun Géza gr. hiszi ad analogiam: *Borsod*, *Búzád,* vagy miért nem a finn *arpa* «sors, sortilegium» + dim *d,* mint Hunfalvy curiosumkép ajánlja, végül talán lehetne szanszkrit *ara* «gyors» + *pada* «láb» s ekkor a szó a «gyorslábú Achilles» re emlékeztethetne. Valóban csodálatos, hogy M. is elfogadja Vámbéry azon nézetét, hogy ezek a régi magyar nevek «*csak a törökből* magyarázhatók», mikor van egy csomó név, melyet egyenesen *lehetetlenség* a törökből akár Vámbéry methodusa szerint is magyarázni, egyszerűen azért, mivel olyan szókezdőjük van, mely török nyelvekben régi eredeti szókon elő nem fordul. Ilyenek az *l*-es kezdetű *Lél* (Lehel), *Liunt*, *Lebed*, vagy a *Nyék* törzsnév, vagy a *v*, *f*. kezdetű *Vajk*, *Vatha*, *Falics*. A török ember a *limun*

Digitized by Google

«czitrom» helyett *ilimun*-t, a tatár az arabs *vakt* «idő» helyett *baγët* ot kénytelen mondani: ha a magyar uralkodó osztály török volt, honnan kerülnek hozzá ezek a török szempontból nehéz kiejtésű szavak? A török nyelvből semmi esetre sem.

A bizonyítékoknak ilyen szétfoszlása után mi jelentősége van a magyar nemzet eredetének meghatározása szempontjából a minden részről egyaránt elismert magyar-kozár, vagy magyar-bolgár néprajzi, illetőleg culturalis egységnek, minő egység hajdan úgy, mint ma, a legkülönbözőbb népeket fűzhetett együvé?! S minő értéke van, ha a görög nép előtt a magyarok éppen ezen culturegység alapján mint Τοῦρκοι tetszettek!? Vajjon nem nevez-e ma is népünk minden embert töröknek, a ki csak turbánt visel, lett légyen az arab, szerecsen vagy bosnyák? Ha a szlávok a magyarokat, kik fölöttük uralkodtak s kikkel állandó és benső érintkezéseik voltak, *ongry*, *ugri* (ószlov. *ągrin*, *vągrin*, lengyel *wengry*, orosz *vengerec*), a gót Jornandes s más írók *hun-ugur*, *un-ugur*, a nyugotiak *unger*, *ungri* néven nevezik: mi különös nyomóssága van annak, hogy a tőlük távol lakó s csak egyesekkel érintkezett byzancziak közt valami külső ok folytán *a turk* elnevezés kapott lábra, mely névvel egyébként a kozárokat is illették?! (L. Kuun G. gr. Relat. Hung. 119. l.) Ha a byzancziak olyan jól és közelről ismerik vala kezdettől fogva a magyarokat, miért nem nevezik őket nemzeti *magyar (mağar)* nevükön, mint az arab írók, s miért van az, hogy Constantinus egymás mellett beszél Μάζαροι és Τοῦρκοι-ról, mintha ezek külön népek volnának?! (L. u. o. 12. l.) Találóan alkalmazza Hunfalvy P. az oly sokra becsült Τοῦρκοι-argumentum semmiségének igazolására éppen magának Vámbérynak idézetét, mely szerint «a XII. és XIII. században a mozlim világ Európát és lakóit csakis a *frends*, vagy *efrends* gyűjtőnéven ismerte, mely tudvalevőleg a Nagy Károly alatti frank birodalomra vonatkozó reminiscentiából vette eredetét... Így állhatott a dolog Constantinus és Leo idejében a törökökre nézve s ez lehet egyedüli oka annak, hogy az akkoriban még ismeretlen magyarok az őket megillető (?) *turk* nevet nyerték». (Magy. Ered. 145. l.) Bizony csakis az, hogy még ismeretlenek voltak, s hogy az életmód némi egyezésénél fogva a magyarok hasonlóknak tetszhettek a törökökhöz, s nem a nyelv vagy faj fölismert töröksége lehetett oka, hogy a byzanczi írók a «turk» gyűjtőnevet alkalmazták reájok.

Nemcsak a történet nagyhírű nemzeteinél, hanem gyakran a legjelentéktelenebb, primitiv culturfokon álló népeknél is azt deríti ki a történeti, anthropologiai, vagy nyelvi elemzés, hogy több apró nép-, vagy törzscsoport egyesüléséből keletkezett. E tekintetben a népek fejlődése hasonló a folyamok gyarapodásához; de valamint itten mindig ki lehet mutatni, hogy melyik a főfolyó

Digitized by Google

és melyik a mellékág: úgy a népek történetében is rendesen fölismerjük, melyik a törzsökös faj, s melyik a beolvadott, melyik egyedi vonásai maradtak fönn az egyesülés után, s melyiké enyésztek el. Ha még oly kicsiny ugor népeknél is, mint a vogulok és osztjákok, világosan igazolják az anthropologiai vizsgálatok, hogy ugor és mongoloid (szamojéd) nép törzscsoportok egyesülése, mennyivel bizonyosabban állítható ilyes a magyarokról, kik délebbre, a népvándorlás országútjában laktak. Kétségtelennek vehető, hogy az a népalakulási folyamat, melynek jelenségei a történeti korban a kabarok, szlávok, kúnok, bessenyők stb. népek beolvadásai jóval korábban megindúlt a magyar nép európai szereplésénél. Az összehasonlító nyelvtudomány különösen két ilyen jelentősebb népbeolvadásra veti tanulsága fényét. Az egyik valószínűleg valamely *bolgár* törzsé volt abban a korban, midőn a bolgárok még nem vonultak fel a Volga és Káma mellékére, hanem az Ural és Kaspi tenger közti területen honoló magyaroktól délnyugatra laktak. Ezen bolgár-féle nép földműveléssel és baromtenyésztéssel foglalkozott s tőle valók nagyobb részben a magyar nyelv török elemei. A másik — s ennél nem bizonyos, hogy beolvadása külön, vagy az előbb jelzett bolgár néppel kapcsolatosan ment-e végbe — egy *mongol*-féle törzsé, talán a hún népáradat egyik töredékeé lehetett, melynek t. i. nyomai szintén világosan fölismerhetők nyelvünkben. Mindezen vegyülésekkel szemben a magyar nép megtartotta egyediségének legsajátosabb és legbecsesebb tényezőjét, *eredeti ugor nyelvét*, mely a benne található számos és különböző forrású vendégszó mellett a szakértő előtt egy pillanatra sem tűnhetik «keveréknyelvnek», mint Vámbéry és követői vitatják. A magyar nyelv jellege határozott, szerkezete meg nem bomlott, erős, mint a fajé, mely ajkán hordozza. Valamint a magyar faj nem omlott össze történetének másfél évezredes és oly nehéz viszontagságai alatt, úgy nem omlott össze nyelvének ősi szerkezete sem, el nem fajult, meg nem romlott annyi és oly erős idegen nyelvi és műveltségi áramlatok hatása alatt. Eltekintve néhány újabb keletű analogikus esettől, elmondhatjuk, hogy nincsen a magyarban idegen, különösen török és szláv eredetű képző, vagy rag; megtartotta eredeti jellemét a mondattan is, melynek leghívebb mása a vogulban tükrözik. De aránylag épségben maradt a szókincsnek is eredeti jellege, melynek meghonosodott idegen (török, szláv, olasz) elemei közt alig van több mint 15—20 ige, illetőleg viszonyszó. Minthogy az ellenkezőre tudományos hitelű történeti, vagy anthropologiai bizonyítékunk nincsen: a magyar népet ezen határozottan ugor nyelve miatt ugor eredetűnek kell elismernünk épen úgy, mint germán eredetűeknek tartjuk ilyen származású nyelvük miatt a németeket, vagy amint ugyanily alapon szláv népnek mondjuk a lengyeleket.

Digitized by Google

Nem változtatna e tényen, még azon körülmény sem, ha valónak bizonyulna az a különben semminemű elfogadható alappal nem igazolt sejtelem, hogy a régi magyaroknál az *uralkodó osztály* török volt; mert az uralkodó család, vagy osztály töröksége igen kevéssé változtathatta meg magának a *népnek* ugor faji és nyelvi tulajdonságait. Az orosz, szláv nép, habár hatalmának megalapítói és nemzeti nevének ősi viselői normannok voltak s a bolgárt sem lehet török eredetű népnek neveznünk, habár tudjuk, hogy e nevet politikailag jelentékeny, de számra nézve csekély és hamarosan beolvadt török hódítóiktól nyerték. A török vezérség fölvételére a magyar nép ethnikai viszonyainak és történetének megértése szempontjából semmi különös szükség fönn nem forog. Csak elfogúltság és szándékos rövidlátás mondhatja azt, hogy a magyar mint ugor nép képtelen lett volna arra a nevezetes szerepre, melylyel a történet színpadán megjelenik. Hiszen nem török, hanem ugor eredetűek a *ló, nyereg, kengyel, fék* szók s a «*másod füves, harmad füves ló*» kifejezések (vog. *kit pum lū, χūrém pum lū*): a lovas életmód legfőbb műszavai. S a háborúra vonatkozó műszók közt a *had* (= vog. *χānt), nyíl, íjj, tegez* ugor, valamint a *kard, fejsze, vért, vár* iráni eredete szintén nem arról tesznek tanúságot, hogy a magyar a harcziasság és fegyverforgatás megtanulásában a törökségre szorúlt volna, hanem «hogy a hunnok, valamint a nyomukba tóduló török népek már harczedzett, kész hadi népet találtak bennük», melylyel, a mint erről már más alkalommal bővebben nyilatkoztam, «érdemesnek és czélszerűnek találták a szövetkezést illetőleg a barátságos viszony biztosítását».

Igen téves úton jár az, ki kiindulva abból az okos megnyugvásból, melylyel a vogulok és osztjákok sok százados küzdelem után beletörődtek mai helyzetükbe s amúgy is csekély számuk mellett nem igyekeznek lázongásokkal és fölkelésekkel is gyorsítani végleges elpusztulásukat — mindjárt arra következtet, hogy ez az állapot mindig így volt. Mert valamint Herman Ottónak a magyar halászatról írt nagybecsű munkája s az ahhoz fűzött nyelvészeti megjegyzések után nem lehet immár kétség a felől, hogy az őshazabeli magyar *köznépnek* története régibb korszakaiban megegyezett nagyjában életmódja nyugatszibériai rokonaink mai életmódjával, a mennyiben t. i. a halászat és vadászat amazoknak is legkedveltebb foglalatosságaik közé tartozott: úgy bizonyos, hogy a rokon ugor törzsek *előkelőinek* hajlandóságai és törekvései közt sem volt valami nagy eltérés. Egy tekintet a vogulok és osztjákok hagyományos epikai költészetére, világosan tünteti elénk, hogy e népeknek is volt *hőskora*, mely a kiváló s rátermett férfiak dicső hadi tettei: vitézi mérkőzések, kalandos háborúk és ádáz bosszúharczok közt folyt le olyformán,

Digitized by Google

a mint ezt természetesen a viszonyok szerint fejlettebb fokban, a régi magyarokról is megírva találjuk.

Mindezek az észrevételek pedig legalább alapjukban nem merőben új dolgok és nem fölfedezések. Nem is pusztán — mint mondogatni szokták — «egyoldalú finnisták» nézetei, hogy őstörténetünk buvárai ezzel menthetnék számbavételük elmulasztását. Behatoltak azok komolyabb történetíróink körébe is, kiknek egyik kiváló képviselője, épen *maga Marczali Henrik* igen meggyőzően mutatja ki épen az itt fejtegetett nézetek értelmében a Vámbéry-féle elmélet vélt erősségeinek tarthatatlanságát. (L. Budapesti Szemle 1883. évf 461—467. ll.)

Két újgörög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan.

(Kivonat *Télfy Iván* l. t. márczius 4-én tartott előadásából.)

Tartalma ez:

Rövid idő alatt Horváth György kegyesrendi tanár Kecskeméten egy rövidebb, és Pecz Vilmos kolozsvári egyetemi tanár egy terjedelmesebb újgörög nyelvtant adott ki.

Horváth György jeligéül használja Kállay Béninek e szavait: «Hogy az újgörög még annyi nyomor, annyi pusztulás, oly hosszú elnyomatás következtében is megtudá őrizni nemzetiségét, nyelvét s az összetartozandóság érzetét, ez oly eredmény, a milyet hasonló körülmények között alig mutathat föl nép a történelemben.»

Azután megjegyzi, hogy dolgozata tanítványainak szól, a kik az iskolában tanult görög nyelvet az életben is nagyon értékesíthetik; mert az folytonosan élt és most is él.

Ez alkalmul szolgál neki Fallmerayer ellen fordulni, a ki azt vitatta, hogy a görög nyelv megszünt élni, s hogy a mai görögök legnagyobbrészt szláv származásúak. Minthogy Horváth György csak röviden említi ezt a tárgyat, az Értekező bővebben tárgyalja Fallmerayer tévedéseit és ellenmondásait.

A betűk kiejtéséről azt mondja Horváth György, hogy az élő nép mai görög kiejtésének követése az élet és a tudomány szempontjából előnyösebb az erasmusinál, a mint ezt a tudósok legnagyobb része már elismerte.

Tévesen állítja, hogy a mai görögök az éles és hajtott ékezetű hangzók között a kiejtésben nem tesznek különbséget.

Olvasmányul hozza Vörösmarty Szózatának általam eszközlött görög fordítását; Pantászisz görög mythologiájából egy szakaszt és az Ἑστία folyóiratból egy orvosi adomát.

Digitized by Google

Befejezésül fölsorolja a tőle használt műveket; de a legrégibb idevágó munkámat: «*Gyakorlati ó- és újgörög nyelvtan*» (Buda, 1848.) nem ismeri.

Horváth György munkácskáját, nehány ellenészrevételem daczára, jó lelkiismerettel ajánlhatom az illetőknek.

Pecz Vilmos Ujgörög Nyelvtanának előszavában azt mondja, hogy az ógörög philologiát a közép- és újkori göröggel kapcsolatba kell hozni; s ezt követi is a kolozsvári egyetemen.

Munkáját csak philologusok számára írta, a kik az attikai nyelv grammatikáját ismerik; azért a mai nyelvnek csak azon sajátságait emelte ki, melyekben az attikaitól eltér.

Ő is elmondja a mai görögök származási kérdésénél Fallmerayernek szláv theoriáját, mely szerinte már meg van czáfolva.

A mai népnyelvet illetőleg elfogadja a görög Chatzidakis véleményét, hogy az ó-kori dialektusok kivesztek s hogy a mai görög köznyelv és dialektusai az alexandriai korszakban az attikai irodalmi nyelvből keletkezett köznyelvnek a további fejlődése.

Ezt megczáfolja Konstantinus Porphyrogenitus a *Tartományokról* (Περὶ θεμάτων) írt munkájának I. könyvében, a hol azt mondja, hogy az ő korában, tehát a X. században Kr. u. bizonyos vidékeken majd jóni, majd aeoli, majd dóri nyelven beszélnek a lakosok.

Sőt még a XV. században K. u. is Konstantinápoly bevétele előtt ott és vidékén dórul beszéltek a lakosok, mert az attikai εἰς τὴν πόλιν helyett ezt mondák: *isz tam pólin* vagy *sztampolin*, miből a törökök *Isztambult, Sztambult* csináltak.

Szerző azután hozzászól a görög kiejtés fölötti vitához és elsőséget ad a mai görögök kiejtésének. De azért mégis következetlen a nevek írásában, mert Athén, Psycharis, Aetolia, Epirus, Aegina, Phidias, Boeotia, Euboea, Rigas helyett így ír: Athenai, Psychares, Aitólia, Epeirus, Aigina, Pheidias, Boiotia, Euboia, Régas stb

Munkájának második részében prózai és költészeti olvasmányokat közöl irodalmi és népnyelven, melyek fordítása ellen vannak itt-ott észrevételeim. De ezek semmit sem vonnak le a munka érdeméből.

Végre következik a mai görögök verstana, melyről sem Horváth György, sem Pecz Vilmos nem tesz említést.

———

Digitized by Google

Eszterházy Pál Mars Hungaricusa.*

A «Mars Hungaricus», e hazai történetünkre nézve nevezetes kútfő szerzője gróf Eszterházy Pál.

Gróf Eszterházy Pál, Miklós nádornak és írónak volt a fia s született Kismartonban 1635. szept. 8-án. Atyja kiválóan szerette ezt a fiát s a leggondosabb nevelésben részesítette, melyet maga vezetett 1645. szept. 11-én bekövetkezett haláláig. Atyja végső akarata szerint beadták a gráczi híres kollégiumba, honnan Nagy-Szombatba került, hol tanulmányait fényes sikerrel fejezte be. Alig lépett ki az iskolából, III. Ferdinánd rá ruházta azon tisztségeket és méltóságokat, melyeket 1652. aug. 26-án a vezekényi csatában elesett vitéz féltestvére, László viselt. Sopronmegye főispánja s pápai várparancsnok lett; nemsokára megkapta a kir. tanácsosi czímet s még huszadik évét sem töltötte be, midőn I. Lipót királylyá koronáztatása alkalmával, 1655. jún. 27-én aranysarkantyús vitézzé üttetett, kevéssel utóbb kamarás s már 1661. ápr. 8-án magyar királyi főudvarmester lőn.

Az akkori idők szokása szerint ő is a katonai pályán kezdette nyilvános működését. Már 28 éves korában ott találjuk a különféle csatamezőkön, küzdve a török hódítás ellen. Az 1663—64-iki évek összes hadakozásaiban ott van *Zrinyi Miklós*, a költő oldalán, kihez ritka szép barátság érzelmei fűzték s kinek hadvezéri és hazafias érdemeit kevesen méltányolták úgy, mint ő.

A Frangepán-Zrinyi-féle összeesküvés idején Eszterházy Pál a morva határ főkapitánya volt s a császári hadak egy részét az erdélyi segítséggel Felső-Magyarország felé előnyomuló fölkelők ellen vezette. E közben az elégedetlenek egyik vezérét, Tököli Istvánt Árva várában szorongatta s midőn ez, már az ostrom harmadik napján meghalt, könnyű szerrel jutott a vár birtokába, mert Tököli két kis leánykája azt rögtön átadta. Az árvákról aztán ő gondoskodott, ő neveltette őket, s az ifjabbat, Évát, ki ekkor még csak 11 éves volt, később, t. i. 1682-ben nőül vette.

A későbbi hadakozásokban is tevékeny részt vett s 1672.

---

* Irta s mint székfoglaló értekezést felolvasta a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1895. márcz. 11-én tartott ülésén *Bubics* Zsigmond lev. tag. Megjelent a Franklin-társulatnál hat melléklettel és a szövegbe nyomott hat tervrajzzal. Budapest, 1895.

Digitized by Google

okt. 26-án Győrkénél érzékenyen megverte a fölkelőket, de ugyanekkor ő is veszélyes sebet kapott.

1681-ben nádor lett s e magas tisztséget 1713-ig töltötte be.

A szépen és jól rendezett kismartoni levéltár őrzi egy eddig ismeretlen kézirati munkáját, melynek czíme: *Mars Hungaricus.* Az egész munka rendes ívrétű, elpusztíthatatlan papirosra van írva s kivévén néhány lapot, egészen Eszterházy Pál kezeírása. Az egész 533 oldalra terjed és a törökökkel való hadakozásokat írja le 1665 tavaszáig. A kézirat eleinte a 478-ik lapon végződött e szavakkal: «Fave et vale. Finis», annak jeléül, hogy Eszterházy itt munkáját be akarta fejezni; minthogy pedig a munka czímlapján ez áll: «Mars Hungaricus sive tractatus de bello Turcico ab ejusdem primordio ac fine», s minthogy az 1665-ik év tavaszán történtek leírása után oda tette ezt a szót: «finis», valószinű, hogy ő e munkát azon időtájban írhatta, midőn a vasvári béke következtében a tulajdonképeni háború tényleg véget ért. Később aztán folytatni akarta, a mi kitünik abból, hogy a 476—478. lapokat, tehát a befejező részt törölte és a szöveget folytatta egész az 533. lapig, a melyen az aztán befejezés nélkül megszakad. Ez a folytatás a vasvári béke következtében felmerült eseményeket s az európai főbb mozzanatokat írja le.

Ha azt a kérdést kutatjuk, miért nevezte el Eszterházy ezt a művét Magyar Marsnak, a leghihetőbb felelet az, hogy a czím megválasztásában követte korának szokását, mely szerette a mythologiát s annak alakjait. Tudjuk, hogy Zrinyi Miklós a szépapjának emlékét megörökítő munkának ezt a czímet adta: «Adriai tengernek syrenája» s Gyöngyösi István Széchy Máriát a Murányi Vénusnak nevezi. Eszterházy tehát ezzel a czímmel azt akarta mondani: magyar hadi eszmények vagy a magyar hadakozások története.

Azonban találhatunk egy más magyarázatot is, mely szintén elfogadható s ez az, hogy az e munkában leírt hadakozások egyik fő szereplője maga Zrinyi Miklós lévén, ez elnevezéssel ő a rettenthetetlen hőst akarta jelezni. Valószinűvé válik ez a föltevés a kéziratnak nem egy helyéből, de főkép abból, a hol Zrinyi halála után ezt írja: «Moerebat certe Hungaria perditum Martem suum». Hogy Eszterházy Zrinyi után bizonyos gyermeki tisztelettel viseltetett s benne egy felsőbb lényt látott, az kitünik nemcsak ezen munkájából, hanem egyéb irataiból is. Megható módon irja le naplójegyzeteiben Zrinyivel való első találkozását, ki 19 évvel volt nála idősebb:

«Meglévén szegény néném temetése, írja Eszterházy, Nagy-Heflámba vitetett Atyám Uram bennünket, Orsicskát is (Eszter-

Digitized by Google

házy Orsolyát), a hova maga is eljövén, Zriny Miklós Uram csakhamar oda jött a végre, hogy Julianka Néném Asszont elvegye. A kertben sétálván azért, Zriny Uram engem meglátván, magához hivott s kezemet fogván, fölemelt a földről s megcsókolt, mondván Tar Mihálynak, a ki akkor ott állott: Nem sok ember tudja, micsoda gyermek légyen ez! Kire mondá Tar Mihály: Talán szerencsés leszen, mert hetedik gyermeke az Urnak; igen is szereti, majd jobban a többinél. Kire felele Zriny Miklós: Bár sok ilyen gyermek volna Magyarországban! Kit én ugyan igen szívembe vettem akkor, s tekintvén Zriny Uramat, eszembe vettem, hogy egyféle természetűek vagyunk, kit nékem Atyám Uram már esztendővel azelőtt megjelentett vala.»

A Zrinyi Miklós és Eszterházy Julia házasságából semmi sem lett ugyan, de Pál azért egész rajongással csüggött a nagy hadvezéren.

A Mars Hungaricus-t Eszterházy Magyarország összes, papi és világi rendjeinek ajánlja. Egy rövid dedicatióban visszatekintve a nemzet történetére és az utolsó évszázadok siralmaira, azok okát a nemzetnek az Isten törvényeitől való elfordulásában, főkép pedig az egységes hittől való elszakadásában találja.

A miket szerzőnk e munkájában elmond, ha egyben-másban tévedhetett is, mindenben igazak; ez nemcsak az ő nyilt és egyenes jelleméből és általánosan ismert szavahihetőségéből következik, hanem abból is, hogy a benne elmondottaknak többnyire szemmel látója, sőt részese volt, s a mit nem látott saját szemeivel, azt, mint maga is megvallja, hitelt érdemlő férfiak írásaiból merítette. Ez következtethető egész nyilvános pályájából, mely nem egy bizonyítékát szolgáltatja egyenes szókimondó voltának; mert hiszen tudjuk, hogy minő kegyelt ember volt az udvarnál, bizalmasa a királynak, s mégis nem egyszer csodás bátorságra valló nyiltszívűséggel mondja el véleményét, ítéletét, nemcsak a bécsi urak és a császári hadvezérek viselkedéséről, de még a király intézkedéseiről s mulasztásairól is. Végre bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy az eddig ismeretlen mű adatai az egykorú följegyzésekkel sokban egészen megegyeznek.

A munka egyszerű, klasszikusnak koránt sem mondható latinsággal van írva; de nyelvezetének igénytelensége és keresetlensége s az ezen korban divatozott stilus curiálistól elütő könnyen érthetősége, sokszor a régi krónikásokéhoz hasonló naivság, a látottak folytán benne ébredt benyomások közvetlensége és melegsége kellemes olvasmánynyá teszik. Ő maga eleinte kinyomatni szándékozott művét; hogy ez miért nem történt meg, nem tudjuk, de valószinű, hogy nem ért rá vagy pedig nem akart senkit sérteni annak kiadásával.

Érdekes a megemlítésre, hogy a kézirathoz 11 tollrajz van

Digitized by Google

csatolva, melyek az eszéki hidat, Berzenczét, Türbéket, Barcsot, Kanizsát és Segesdet ábrázolják; van továbbá egy rajz, mely a nagyvezér sátorát állítja elénk és két tervrajz, melyeken nincs megjelölve, hogy mely várakat ábrázolnak. Végre egy nagyobb rajz Lévát, s egy másik Új-Zrinyivárt mutatja be; az első kilencz Eszterházy sajátkezű rajza, a mi ezeket kiválóan becsessé teszi; a két utolsót mérnökök készítették, s ezek színezettek is.

Az értekezés aztán részletesen leírja a Mars Hungaricus tartalmát s illetőleg az 1663—64-iki évek küzdelmeit. Az események, melyeket ismertet, a következők: Várad elveszte 1660. aug. 28.; az 1663-iki háború; Párkány és Érsekújvár eleste; Berzencze, Babócsa és Pécs bevétele; a hires eszéki híd (melynek leghitelesebb leírása e munkában maradt fenn) fölégetése, Kanizsa 1664-iki ostroma, Új-Zrinyivár bukása, a szent-gotthárdi győzelem, a vasvári béke és Zrinyi Miklós halála stb.

Eszterházynak történelmi munkája, az eddigi tudomás szerint, csak ez az egy van. De az egész kismartoni levéltár bizonyítja, minő sokfelé elágazó irói munkásságot fejtett ki történetünk e kimagasló alakja. Igen nagy az ő politikai iratainak a száma, fölterjesztései a királyhoz, levelei a kor főbb embereihez egész légió. Önállóan megjelent munkái nagyobbrészt hittudományiak, illetőleg az ájtatossági irodalomhoz tartoznak. Az értekezés ezeket megjelenésök időrendje szerint felsorolja.

Az ő munkája a «Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae domus Esterhazianae in tres divisum partes». Ehhez a képeket Petrus nevű festő készítette, az elogiumokat Ritter Pál írta. Megjelent Bécsben 1700-ban, 350 l., 171 képpel.

Vallásos érzületéről tanúskodnak hittudományi munkái. Hazafias, magyaros érzületét is nemcsak élete, hanem jelszava is: «Pro rege, deo et patria» bizonyítják. Barátja volt a tudományoknak és művészeteknek, megalapítója nemcsak családja hatalmának és gazdagságának, de a világhirűvé vált Kismartonnak. A nemzet által megvásárolt nagyszerű Eszterházy-, most országos képtárnak is ő volt a megalapítója, mit bizonyít egy, 1669-ből származó hivatalos becsű-oklevél is; alapított továbbá számtalan templomot, vallásos intézményt, kór- és szegényházat, jótevője volt a szegénységnek.

Emlékét áldva emlegetik ma is.

Digitized by Google

A limes Dacicus keleti része.

(Kivonat *Téglás Gábor* l. t. márczius 11-én tartott felolvasásából.)

Mióta Torma Károly a limes Dacicusnak a Sebes Körös-től az egyesült Szamos tihói szorosáig terjedő szakaszával* a rómaiak határvédelmi szervezetét Dacia éjszaki vidékeire is beigazolta: kétszeres érdeklődéssel fogtam én is azon sajátságos sánczok, töltések vizsgálatához, melyek különféle neveken (*Rapsonné útja, Hadak útja, Ördög útja, Ördög barázda, Kakas barázda* stb.) Maros-Tordamegyétől Udvarhelyen át Háromszék-Brassóig, jobbára erdős magaslatok, hegyszakadékok rejtekeiben fel-feltünedezve, *Benkő József*-től kezdve a Székelyföld annyi leíróját tünődésbe ejtették. Orbán Balázs,** a Székelyföld leírásának I. és II. kötetében több helyen foglalkozik a szóban forgó töltésekkel, a nélkül azonban, hogy fáradságot vett volna legalább a helyrajzi viszonyok szabatos megállapítására. Az ő nagy lelkesedésével és hiszékenységével összefüggéstelenül szétszórt vonatkozásoknak köszönhetjük mégis, hogy a közvetlen környék előtt nem igen ismert sánczművek kritikai átvizsgálásához támaszpontokat nyertünk.

Jó magam is Orbán közleményein felbuzdulva, kerestem fel 1888-ban Parajd és Szováta között a legjobban megközelithető részletet, Téglás István jelenlegi tanfelügyelő kiséretében. Időközben a Meszesen, Szikszay Lajos szilágymegyei alispán szives támogatásával, Torma limesének több szakaszáról is tájékozódva, mult nyáron Ugron János alispán meghívására az udvarhelymegyei római emlékek megvizsgálása kapcsán rászántam magam a Hargita és Rika hegység töltésrendszerének kikutatására is, a legnagyobb elismeréssel adózva mindazoknak, de különösen Solymossy Endre tanártársamnak, kik e kutatás rendén támogatni sziveskedtek.

Egyelőre Udvarhelymegye területéhez szabtam kutatásaimat s a két Küküllő vízválasztójából, a korondi víz forrásaitól vettem fel a nyomozást s a Hargita alján Nagy-Oláhfaluig, majd onnan a Hargita gerinczére és lefelé a Rikán Alsó-Rákosig haladtam.

---

* A Limes Dacicus felső része, Torma Károlytól. 6 fametszettel, 1 térképpel. Budapest, 1880. Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1880. február 9-iki ülésén.

** Orbán Balázs: A Székelyföld leírása.

Digitized by Google

Az Udvarhely és Maros-Torda határán nyugatra haladó, de szintén ezen védőművek sorozatába eső, Rapsonné útját ez alkalommal mellőznöm kelle.

A bejárás eredményét a szomszédos területek, határszorosok stratégiai feladataival összevetve, arra a végkövetkeztetésre jutottam, hogy a rómaiak a Hargita lankás nyúlványaiból csupán a határforgalom útjai és ösvényei által érintett területeket szállották meg katonailag, s politikai határukkal a sóterület biztosításán túl nem igen terjeszkedtek.

1. Az énlaki castrum őrkerülete. A határvédelem stratégiai alapvonalát, a Kis-Küküllő völgyfejét elzáró Sóváradtól délre 35 km. ***Énlaka,*** majd újabb 35 km. délebbre a N.-Küküllő völgyén *Székely-Udvarhely*, innen délkeletre 19 km. a N.-Homoród völgyet elzáró *Homoród-Szt-Pál* s végre onnan 25 km. délkeletre az Oltnak a fogarasi medenczéhez hajlott vonalában *Héviz* castrumai képezék. Ezek közül csupán H.-Sz.-Pál-őrséget nem ismerjük.

A két Küküllő vízválasztója a rómaiak korában a keleti határ felől nyugatnak, a Maros terére jóval nagyobb forgalmat közvetíthetett, mint napjainkban, a midőn a főközlekedés éjszaki Csíkból (Gyergyó) a Marossal, és déli Csíkból az Olt víz nagy kerülőjével éri el Gyulafehérvárt. A szóban forgó vízválasztó legmagasabb pontján' az 1057 m. *Firtoshegyen* állott a dákok legerősebb fellegvára s annak közelébe Énlakához, a 650 m. magasságtól nem riadva vissza, helyezték a rómaiak a keleti határvédelem legjelentékenyebb *castrumát.*

Az énlaki castrumba helyezett Cohors IIII. Hispanorum equitata feladatát képezé tehát egyfelől a Kis-Küküllő, másfelől a Nagy-Küküllő forrás vidékeinek biztonsági szolgálata. Az innen szétszóródott feliratokból kettőt (Corp. Inscript. Latinarum III. köt. 946. és 947.) a Szent-Mihályfalva unitarius temploma bejáratánál a torony alatt befalazva találtam és rectificáltam. Egy felirat (945.) Torma útján a kolozsvári múzeumba jutott. A negyediket Tornafalváról (948.) és Supplementum 7718) Ugron J. alispán a vármegyeházba szállíttatta. Az Orbán Balázstól látott bélyeges téglákat nem találhattam meg. Énlakáról *Siklód* irányában (Városhely és Szőlőbércz) közbelső vigiliáijával tartottak kapcsolatot északnak *Sóvárad* castrumához. Délkeletre a Nagy-Küküllőhöz *Sz.-Udvarhely* castruma (az állami főreáliskola telkéül szolgáló Csonkavár helyén) képezé az összeköttetést. Az *énlaki* castrumtól keletre a Hargitával párhuzamosan az oroszhegyi Mogyorósban a *Vészdomb*-jától a *Vészmocsár*-ig 770 m. magasságban vonták meg nyugat-kelet irányban a limesvonal első 600 méternyi szakaszát, az úgynevezett, de a néptől is alig ismert «*Hadak útját*».

A marhacsapásoktól, erdei ösvényektől és utaktól erősen

Digitized by Google

átszabdalt töltés teljesen földből készült és a Korondvíz legtávolabbi ágaival, a Nyikóval ellenkezőleg, a N.-Küküllőhöz csatlakozó vizek (Hidegaszó pataka) közét fogja át.

A II-ik szakasz 4—5 km. keletebbre a Szentkirályi Nyírből rögtön *Zetelaka Szelőhát* (a Szellőtől és nem Szőlőtől, mint Orbán képzelé) nevű fensíkjára vág s a *N.-Küküllő* meredek partjáig 1260 m. keletnek halad. A töltés két oldalán sánczolat jelzi a kiásott föld helyét. Töltéskoronája 2 m. széles, lejtése 1·5 m., a déli sáncz szélessége 1·5, az éjszaki 1 m. Szekérútnak, mint az előbbi, nem alkalmas; de gyalog és lóháton végig lehet járni. Itt már trachytgömbökkel erősítették a földtöltést. Kilátás a Küküllő terére és a Küküllő balparti magaslatokon fel a *Hargita* gerinczre, pl. a Rikára. Katonai szempontból a Hargita nyergén *Gyergyó-Alfalu*hoz s onnan ki a *tölgyesi* és *békási* szoroshoz szolgáló átjárót fedezé ez a határtöltés. Énlakáról a pálfalvi hegyháton s a farkaslaki lázi úton 20 km. hegyi út, Sz.-Udvarhelytől a N.-Küküllő mentén Zetelakán a vallumig 17·4. Innen a *Gyergyó-Szt-Miklósra* szolgáló vicinalis út még 36 külön, s az onnan a határig tartó 53·6 kméterrel 89·6 km.

A III-ik szakaszt a N.-Küküllő széles völgycsatornáján túl a *Zetevára* nevű szikla alatt beszakadó *Deság* mellett 300 m. kikapaszkodva érjük el. *Zetevárának* semmi nyoma s a meredek szűk trachytszirt erre nem is alkalmas. Darko kertje sarkánál Zetelaka határában 854 m. magasságban akadunk az Ördögútjára, mely fenyőcsoportokból a fenyédi kaszálókra csap kissé délkeletnek mozogva, hogy a *Kőröstető* és *Csereidomb teteje* nevű két messzelátó s 70, illetőleg 100 méternyi emelkedésükkel őrhelyül minősíthető hegykúp közt *Küküllő-Keményfalva* gyér. nyír, füzes kaszálóit szelje a Kis-Fenyédpatak völgyeig. E 2370 m hosszú töltés koronája 2—3 m. széles, lejtése éjszak és dél felé 1·5—2·5 m., éjszaki (Hargitára néző) része 2—2·5 m., déli 1 m. széles A töltést éjszakról délre átszelő lázi útakat most is erősen használják. A töltés erősítésére a kéznél volt trachyttuskókat felhasználták. Némelyiket alig is mozdították ki helyéből; a legtöbbet csak össze kellett kaparni. Gyalog és lóháton járható, szekérrel nem.

IV-ik szakasz Kis-Fenyéd s N.-Fenyéd patakok közti Égett részen, a *17 falu* havasán, a 700 m. széles völgy balpartján kikapaszkodva, az irtásos réten (839 m.) már megtaláljuk; de odább a fenyvesekben alig nyomozható. A birtokos 17 falu jó messze lenn lakozván, itt a pásztorok sem igen ismerik. A N.-Fenyédig haladó 1800 m. hosszú. A hol jól meg van tartva, szerkezete az előbbiekéhez hasonló. Kilátás a Hargitának úgy *madarasi,* mint *csicsói* főcsúcsaira s a gyergyóújfalusi horpadáson be Gyergyó határhegyeire, Visóra, az oroszhegyi magaslatokra.

Digitized by Google

V-ik szakasz N.-Fenyéd pataktól Rákos-Homoródig. Irtásokon, majd fenyők közt, a Fejedelem vésze patakán, a Kétszállás patakának keskeny medrein, a homoródi fürdő országútjától átvágott *Czekend* tetőn keletnek s a Kőnigen-fűrésztelep alatt a 17 falusiak lázi útját átvágva, sürű fenyvesben lejt töltésünk a *Rákos-Homoród* patak fűrésztelepeihez. Bár utóbbi szakasza szépen látszik, mégsem ismeri a nép s Orbán Balázs is határozatlanul közli a N.-Küküllő balparti részt. N.-Fenyédtől Rákos-Homoródig 2610 m. hosszúságot mértem.

VI. A *Rákos-Homoródtól át a Szén-Homoródon* Kápolna, Oláhfalu *Cserés kertjéig.* A Rákos-Homoródtól túl a Nagykert nevű kaszálóra kapaszkodva, elmosódottabb alakban találjuk töltésünket; 600 mérternyire a Szén-Homoródhoz lejt s annak medrét 5 m. szélességben kikövezett gátja is átfekszi. Vízáteresze is jól kivehető.

Ezen túl a kisoláhfalusiak Cserés-kert nevű fenyves magaslatáig homályosan elnyomozhatjuk. Hasztalan kutattam azonban, főleg a Hargita-lánczi Nagy-Bagolykőről (1659 m.) leszolgáló erdei útra való tekintettel az egész környéket utóbb át, nem akadtam sehol biztos töltésre s így a *Cserés-kerttől* a *Pál-bükk* patakán (mely a homoródi fürdőnél szakad a *Rákos* és *Kis-Homóródból* egyesült *Nagy-Homoródba*) a Szentegyházas Oláhfalu mögötti *Csonkahegy* alján szintúgy, mint a közbeeső völgyeken és szakaszokon el a *Vargyasvíz*-ig *palizád-művet* kell feltételeznünk. A kinyomozott töltés hosszúsága idáig 8 kilométer, de a bejárt terület hosszúsága meghaladja a közbeeső völgyekkel légvonalban is az oroszhegyi Vészdombtól a Szénhomoródig a 20 kilométert. A Meszes gerinczén a vallumból kihajló kerek őrtornyokkal nem találkoztunk.

Az oroszhegyi Mogyoróstól a két Fenyédig terjedő töltés szakasz az énlaki castrum őrkerületébe tartozhatott, jóllehet ma inkább Udvarhelyhez gravitál. A *Cohors IV. Hispanorum equitata* 360 gyalogos és 120 lovas embere vegyesen teljesítheté a szolgálatot s a töltés mentén sátrakban, ideiglenes kunyhókban vonhatták meg az őrcsapatok magukat. A főőrséghez szolgáló első propugnaculumot Parajd felé Felső-Sófalva felett a *Róka-lyukánál* kereshetjük. Biztosan nem találtam még fel és Orbán B. Kodaros vára valósággal ott nem létezik. Közvetlen Oroszfalu felett *Szt-László kápolnájá*ban constatáltam a *vallum* legközelebbi propugnaculumát. E 8 m. átmérőjű körded őrtorony, mészszel, terméskövekből készült és teljesen emlékeztet a Kis-Sebessel szemben Tormától constatált pogoroji őrtoronyra. Ezen őrtorony az oroszhegyi lázon, Bolgárfalva, Szt-Lélek, szóval a *Fehér-Nyikó* víznek (nyugat) és a Küküllő felé lejtő *Bosnyák-patak* völgyi útjait fedezhette. A Bosnyák-patak mentén innen Sz.-Udvarhely

Digitized by Google

castrumához vezető 19 kilométernyi út közepén *Tibód*-nál találjuk a harmadik propugnaculumot, hol a dr. Török Albert, nyugalmazott főispán apai telkén 1853-ban felmerült éremlelet épen a markomann háborúk kitörési idejével, 167-tel záródva, illustrálja azt is, hogy ezen ***védőművek már Dacia berendezési időszakában szerepeltek.*** Lenn a Küküllő terén Zetelaka felett, hol a két parti vallum a völgyben czövekművel tovább haladhatott, kereshetjük a közelebbi őrtornyot, ha itt is nem sátrakban tanyáztak, mint a vallum mentén.

A Székely-Udvarhelyi castrum őrkerülete. Udvarhely székvárosában 1874-ben a baromvásártér egyengetésekor véletlenül felszínre került római bélyeges tégla igazolták először a római hadállást. Ugron János alispán megbízásából a Vánky Jenő mérnöknek, mint az 1874-iki munkálatok intézőjének, útmutatásai szerint tovább ásatván, a katonai fürdőt majdnem egészen feltártuk. A germaniai eredetű C(ohors) T U B-(iorum) többféle bélyegei mellett hasztalanul kutattunk feliratok után. De a castrumot határozottan a főreáliskolával diszített *Csonkavár*hoz helyezem. Kivitelében az algyógyi (*Germizora*) és *komollói*, hévízi castrumokra emlékeztet. Eredeti alakját későbbi építkezés természetesen megváltoztatta; de a mély sánczolat római eredetű.

Székely-Udvarhelytől keletre, a Szarkakő alatt, a Hergenkút tetejére kanyarodva, a régi út alig 12 kilométernyire a homoródi fürdő felett a tőlem felfedezett castellumhoz vezetett. A Czekendről belejtő mai út 53-ik (Segesvártól) kilom. oszlopa felett, menve jobbra, rejtőző földvár 36×36 méretű s bejárója a Hargitától keletre néz. Itt tehát állandóan egy centuria s alkalmasint 1 turma lovas (12) tanyázott, hogy a Nagy-Oláhfalun kívül a csíkmegyei határszélen megépített határtöltéstől s az Al-Csíkból fenyegető barbár betöréseket visszautasíthassa. Az udvarhelyi őrség kerületét nem is számítjuk a hargitai töltésnél többre.

A Hargita Ördögbarázdája. A homoród-fürdői castellumtól 10 kilom. keletebbre, Nagy-Oláhfalun túl, a *Vargyas*tól Cseretető oldalán Csík-Szeredára szolgáló országút 63 kilom. oszlopa felett hatalmas vasúti töltésként tünik fel valluma. A Vargyas *Szurduk* nevű áttörésétől a Majszos réten délről éjszakra keveset emelkedik az országútig; de onnan a *Cseretető*re meredekebben emelkedik, úgy, hogy a laikus is megítélheti, hogy közlekedési útnak nem szánhatták. Itt kőágyazattal készült a 2 m. magas töltésen s a mázsányi trachittömböket földdel egyengették ki. Koronaszélessége 3 m., külső (keleti) lejtő 4 m., s ott 2 m. sáncz 2 m. külső fallal. Befelé 3 m. lejtő. Ilyen méretekkel emelkedik a Cseretető (900 m.) ritkás tölgyei közt. Ott találkozunk egy régi útátjáróval is. Majd a *Virágos vész* oldalának *Kövesoldal* (1008 m.) lejtőjén kapaszkodik fel s észrevehetőleg keletfelé a *Tolvajos*-hágó, Csiknak illetőleg, a Gymes-szorosnak egykor

Digitized by Google

a mainál is jártabb átjárója felé keresi az áttekintést. A *Bükkbeli pusztá*nak széljárta részein puszta kőrakásból állott. A *Veres-bükk* (1345) fenyveséből kivezető hegyfokon egy őrállomás körvonalait látjuk, honnan nemcsak délre a háromszéki és barczasági lapályt, a fogarasi havasokat, a bodzai, tömösi, törcsvári szorosokkal, hanem kelet felé a gymesi szoros nyilatát is Alcsíkkal áttekinthetjük. A Szelesvészről (1487 m.) délkeletre a *Tolvajos*-hágóhoz kirugó *Csíkiláz* hegynyúlvány ilyetén elzárásával nem érték be, hanem a Hargita gerinczén tovább vezették a vallumot a csík-mádéfalvi határig. Ez a 10 kilométer hosszú s a fenyves región túlhaladó töltés egészen a gymesi szoros ellen irányult, honnan úgy látszik még nagyobb veszedelem fenyegette Dacia telepeit, mint a tölgyesi szorosból. A vallum hatalmas méretei, szilárd szerkezete, csakis meredélyeknél elmaradó külső sánczolatának feltünő szélessége és mélysége mindazt illustrálják, hogy a székelyudvarhelyi castrum őrségének bő elfoglaltatása akadt itt, s a Vargyas szurdékján alul már más őrkerületet számíthatunk.

Homoród-Szt-Pál castrumának őrkerülete. Székely-Udvarhelytől keletre Felső-Boldogasszonyfalva, Árvátfalu, Patakfalu után a kénosi-hágón át Homoród-Szt-Mártonnál a Nagy-Homoród terére jutva, Reczenyéden túl H.-Szt-Pálnál alig 18·8 km. távolságra újabb castrummal találkozunk, mely a hévizi castrumhoz is közvetítőül szolgált. A castrum a helység keleti részén feküdt, de alapzata nem vehető ki mindenütt. A homoród-szentmártoni és szentpáli sófejtés és a jánosfalvi kőbányászat is ehhez tartoztak. Ennek előretolt őrhelye az oklandi hágón túl alig 6 km. a kis-homoródi völgyben Homoród-Karácsonyfalvánál a Kövesbércz alatt mutatkozik. Ezt illette a Kis-Homoród balparti hegyvonal őrszolgálata, egészen az almási barlang tájékáig. Lentebb a *Rika* hegységen, a *Karácsonyfalvá*-nak már Oklándhoz gravitáló Szilastető erdős területén a *Hagymásvár* nevű castellum. A sarkaival a négy világtáj felé néző földvár bejáratát 4×4 m. négyszögletű őrtorony védte s kívül mély sáncz fogta körül. Ennyiben különbözik a homoród-fürdőitől. Valahol Újfalunál, Magyar-Zsombornál is létezhetett egy alsóbb őrtorony, melynek nyomait még nem találhattuk fel.

Az idevaló helyőrségről biztos tudomásunk nincs. Homoród-Szt-Pálnál tömérdek tégla közt egy bélyegesre sem akadtam. Két felírás-töredéket szereztem a vármegyei múzeumnak. H.-Karácsonyfalváról. Orbán Balázs, Goos Károly és Müller Fr. jelenlegi szász püspök ismertették az első feliratot,* melyet Barabás Sándor a vármegyének ajándékozott. Egy töredéket én is találtam.

* Orbán B. Székelyf. leírás I. köt. 185. Mueller Achiv für siebenbürgische Landeskunde XIII. 283. Goos K. Archaeol. epigr. Mittheilungen I. 34. Corpus Inscriptionum III. Supplementum Pars II. 1387. lapján 7718. sz. Eph. epigr. IV. sz. 139.

Digitized by Google

A Kis-Homoródvölgy felső részét a Vargyas felé meredeken megszakadó sziklás hegyhát választja el. Ott tehát a védelem feladatai egyszerűbbek valának. Azért a Szurdoktól délre a *Vaskapu* nevű lövétei átjáróig nem is igen létezhetett czövekműnél egyéb, jóllehet az emberek töltésről is beszélnek. A *Vaskapu*-nál (a *kérulyi* fürdő átjárójánál) egy rövid szakaszon földhányást észlelhetünk. Sokkal szembetűnőbb az *Arpaszó* tetőn (865.) alul a gyér nyirbokrok közti «Pogányok árka» vagy «Ördögárok» nevű sáncz. A regében szereplő ördög malomkereket görgetett *Alsó-Rákos* felé, hol embertörő malmot akart építeni. A *Bargócsa* mocsarában megpihentette kerekét. Ez a 6 m. átmérőjű mélyedés jelzi a római őrök egyik sátorhelyét.

A sáncz tisztán határjelző vala s a nép is *török-muszka-határt* lát benne. *Homoród-Almás* barlangja előtt az u. n. *Vargyas-útjá*-nál ismétlődik a vallum s ez a töltés a faluhoz szolgáló átjárót zárja 1 km. hosszúságban. Úgy látszik, itt komoly veszélyek forogtak fenn, mivel a Vargyason túl a barlangi látogatók tanyájául szolgáló «Erdős oldal» laposán, a 422 méter «*Tatár-töltésben*» is római védőtöltést ismertem fel. Az Erős Mál sziklájától (kelet) a vargyasi hegyeken a fűlei erdőkre szolgáló «*Farkasösvény*» tehát betörő és csempészút lehetett, úgy hogy annak kiindulásánál három, ma is látható veremben helyezték el a sátorozó őrszemeket.

Visszakerülve a Vargyas jobbpartjára, a barlanggal átellenben emelkedő «*Böcsök Mál*» mészszirtjétől hatalmas töltést vontak délfelé át a *Megyepatakán* is túl a *Dugaszó* meredekjéig. Ez a töltés a Vargyas felőli lejtőn épült, míg az előbbiek a hegyélen maradtak az *erősoldali* kivételével. H.-Almástól H.-Karácsonyfalvához a Merketető (1003 m.) nehezen megközelíthető szikla élén a töltést és sánczot is nélkülözhették s ott a «*Rézút*» nevű ösvényt tarták fenn az őrjáratok ép úgy, mint a Meszesnél Torma észlelte. Alig pár kilométerrel keletnek, a «Likat» tetején a «Kakasbarázda» 450 m. hosszúságban domborul fel a vargyasi *Határpatak* és oklándi *Gyepi-patak* közt. Keletre 2·2 m. széles sáncz 2·5 m. külső marttal. A töltés lejtője 3·6 m., a sáncz felé koronaszélessége 3 m., nyugati lejtő Oklánd felé 3 m. Az ú. n. Erdővidékről a két Homoród felé a legrövidebb út itt vezetvén át (jó időben a sófuvarosok most is használják), fontos katonai pont lehetett. A dákok *Kustély-vára* is itt a közelben porladozik.

Pár kilométerrel délebbre Székely-Udvarhelytől, 31·5 H.-Sz.-Pál castrumától 12·5 km. a Sz.-Udvarhelyről Felső-Rákosra szolgáló rikai út legmagasabb pontja vágja ketté a kettős vallumszakaszt. A keleti külső töltés magasabb s azt kis sáncz követi, külső lejtője 4 m., koronaszélessége 3·5 m., lejtés nyugatra 4·5 m.,

Digitized by Google

sánczszélesség 1·5 m., második töltésmart 1·5 m., koronaszélessége 4 m., lejtés nyugatnak 2 m. Az Énos oldaltető aljától délre mindenütt erdők közt a *Csaló vágott tető* kettős árkáig halad ez a hatalmas védőmű.

Délebbre Nyergesnél vagy a Fehér-kút tetején (magyarzsombori határ) találkozunk egy újabb töltésszakaszszal s ettől keletre a Fekete-tó pataka és Nádas-patak összfolyásánál a vargyasiak sóskútján alul egy töltés a balparti oldalról a völgybe ereszkedve, abból a jobbpartra kapaszkodva, a Szilas-tető laposán a rákosiak itatókútja alatt sánczolatként folytatódik. Végre még délebbre már *Nagy-Küküllőmegyé*-ben *Alsó-Rákos* határában a *Szász-Somos* tetőt fogja át az utolsó töltésrészlet, mely, mint az előbbiek *Hagymás-várá*-tól kezdve az Erdővidéktől nyugatra szolgáló hegyi ösvények ellen épült. Innen a *Rákosi-Töpéhegy* körül be az Oltig eredménytelenül kutattunk s a néptől emlegetett, Orbánnál feljegyzett Kakas-barázda folytatása a valóságban az Olt jobb partján a Függő kő irányában nem létezik. Lenn az Oltparti kőbányáknál barbárkori leleteket talált Téglás István.

Az itt vázolt határtöltések és sánczok 120 kilométernyi hosszúságú hegyvonalon szakaszonként ismétlődnek a Kis-Küküllő forrásaitól le az Olt alsó-rákosi szorosát domináló magaslatokig. Elhelyezésük azokat a pontokat jelöli, a hol a határvédelem vagy forgalom érdekei nagyobb éberséget igényeltek. Hozzáférhetetlen, vagy hegyi ösvényektől érintetlen szirtes szakadékoknál több kilométernyire elmaradnak a védőművek s ilyen helyeken legfennebb palánkművet feltételezhetünk. A tulajdonképeni országhatárt a *Hargita* hegyláncza s annak folytatásául szolgáló *Rika* vonala képezték. Nyugaton Oroszhegy-Kis-Oláhfalu között a Hargita előhegyein helyezték el a határmesgyét 700—800 m. magasságban. N.-Oláhfalun túl Csíkmegye határszélére ki a Hargita magaslatáig vonul a töltés s onnan délfelé a Kis-Homoród és Vargyas vizeközén, de mindig keletre nézőleg, sőt, mint H.-Almásnál és Vargyas határában a *Nádaspataká*-nál, jó mélyen levonul a keleti lejtőkön, mintha a betörőket megelőzni akarná.

Már maga ez az elrendezés, de meg inkább a fővölgyeket, hegyhátakat biztosító castrumok, őrhelyek helyzete mintegy kézzelfogható illustratióját adja annak, hogy e védelmi intézkedéseket a keleti határszorosokhoz alkalmazták. A déli határhegység s nevezetesen a fogarasi havasok mentén a vöröstoronyi szorostól keletre a magyar királyok telepítéseivel kifejlődött élénk forgalom akkoriban annyira nem létezett, hogy az Olt balpartján *Hévíz*-től le Vöröstoronyig a római alkotásnak semmi nyomát sem találjuk. A szarmata lapály felől a Csíkmegyét keletre befogó határhegységen s a Hargitának a Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő két

Digitized by Google

Homoród völgyére szolgáló horpadásain áramlott be akkoriban a nagyobb népforgalom. Amott a Kis-Küküllő fejénél *Sóvárad* castruma egyenesen a Parajdtól a Nagy-Ág pataka mentén fel Bucsin tetőre (1141 m.) Gyergyó-Szt-Miklósra s onnan a tölgyesi szorosra irányult. *Énlak* helyőrsége a Tihodnál elhelyezett castrummal és a felső sófalvi propugnaculummal a Nagy-Küküllő és folytatását képező *Síkaszó* patak mentén az 1041 m. Motrunál Gyergyó-Újfalunak s így a *tölgyesi* szorosba vezető utakat ellenőrizte. Sz.-Udvarhely castruma az elébb jelzett küküllővölgyi átjáró elzárásával egyfelől a gyergyó-újfalusi irányt, vagyis a tölgyesi és békási szorosokat ellenőrizte; míg tulajdonképi arczvonala homoród-fürdői castellumával kiválóképen a *gymesi* szoros ellen irányult. H.-Szent-Pál karácsonyfalvi és hagymásvári őrhelyeivel a *gymesi* szoroson alul Al-Csíkba s onnan a Csík-Verebesnél a *Mitács* hágón Erdő-vidékre (Baróth) szolgáló *úrvölgyi* szoros útját fedezte. Mindezen szorosok csaknem egyenlő távolságra estek Dacia végváraitól. Így Parajd Gyergyó-Szt-Miklós 45 km. s onnan Tölgyes 53·6, vagyis 98·6 km., Sóvárad és Énlaka castruma pedig kevés különbséggel Parajdhoz 10—12 km., úgy hogy 110 km., vagyis kétnapi lovasjáratra esett a két castrum a tölgyesi szorostól. *Énlaká*-nak főőrsége azonban a zetelaki völgyön szolgált. Zetelakán felül a N.-Küküllő hídja felett a vallumtól Gyergyó-Szt-Miklós 35 km., a tölgyesi szoros meg 45, vagyis 80 km., Énlaka 20 km., összesen tehát 100 km. A tölgyesihez csatlakozó békási mellékszoros szintén használatban állhatott. Sz.-Udvarhelytől a gymesi szoros még közelebb esett. A mai kanyargós úton Sz.-Udvarhely—Cs.-Szerda 50 km., akkor legalább 10 km. kevesebb. Onnan a gymesi szoros 50 km. úgy, hogy Udvarhelytől 90 km. s a homoród-fürdői castellumtól alig 80 km., a limesvonaltól pedig 70 km. esett a határszoros. Homoród-Szt-Páltól meg közelebb esett az úrvölgyi szoros, mely Cs.-Szt-Mártontól 35 km. esik. H.-Sz.-Mártont a hagymásvári átjárónál ismét 35—40 km. számíthatjuk Cs.-Szt-Mártonhoz, úgy hogy a távolság erre felé 70—75 km. *A rómaiak csakis Héviztől forcieroztak maguknak a Bárczaságra és Háromszéken az ojtozi szorosra átjárást* akkor, midőn az Aldunánál *Traianus* hadjárata után jobban megvetették lábukat. A határszélek eme viszonya s a két Küküllő mellett nyugatra tett kutatásaim *arra a végkövetkeztetésre vezettek, hogy az érczhegység érdekében történt az itt szóban forgó határvédelmi nagy munka is* s tulajdonképen az aranyvidéket óhajtották biztosítani a Marostól az Oltig éjszak déli irányban megépített végvárakkal és a nép-phantasiában sokféle mesében összefűződő árok- és töltésszakaszokkal. A stratégiai feladatok súlypontja épen Udvarhelymegye területére esett, mert az egész határvédelemből kitetszőleg a keleti Kárpátokon túli bastarnok s

Digitized by Google

a Tyras (Dniesteren) is túl roxolánok s még keletibb alánok erre felé tartották fenn békés időkben a legélénkebb kereskedelmi forgalmat s háborúzások idején is e jól ismert szorosokon át ostromolták a rómaiak daciai gyarmatait. Kiváló örömemre szolgál tehát, hogy a feladat első s úgy látszik jelentékenyebb részét helyrajzilag legalább monographiámban megoldottnak jelenthetem. Hátra volna a további szakaszok tanulmányozása, ha ugyan a megkivántató anyagi segélyt és időt kinyerhetem.

Vallumunk a Tormától kinyomozott csucsa-tihói 80 km. vonalnak Tormától 18 km. mért töltésrészleteit 120 km., hoszszúságban elszóródó 25 km. összegével túlhaladja. A caledoniai szirtek falának 60 és a britanniai 118 km Vallum Hadrianum, valamint a germaniai (alsó és felső) és raetiai ugyan jóval felülmulják az itt bemutatott Küküllő-Olt közötti szakaszt; de a térszín nehézségei nálunk mindenesetre jelentékenyebbek, s a hátralevő szakaszok kiterjedése felől megközelitőleg sem vagyunk tájékozva.

A vallum készítési koráról határozott adatokkal nem rendelkezünk. A Maros-Keresztúron napfényre került katonai elbocsátó levél Kr. e. 158-ban az énlaki Cohors IIII. Hispanorumot is megnevezi. A vallum közelében Szt-Udvarhely Oroszhegy közt *Tibód* castellumánál felmerült éremlelet 167-tel, vagyis a markomann háborúk kitörési esztendejével végződik. E pár adat tanúsága szerint is — hogy többre ne terjeszkedjünk — Dacia berendezésével egyidejűleg készíthették el ezeket a határtöltéseket, s így Dacia történetéhez is új adalékul szolgálnak kutatásaim.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi 2-ik (áprilisi) számában Hampel «Három dunántúli bronzleletet» ismertet. A herczeghalmi bronzkincs tokos vésőkből, kardpengékből, lándsacsúcsokból, karikákból, gyűrűkből stb. áll; a kurdi leletben szintén szerszámok, karikák és ékszerek fordultak elő; végre a rinya-szentkirályi bronzok hasonlóképen tokos vésőket, továbbá bronzlemezeket, lándsacsúcsot s egy kardmarkolat-töredéket tartalmaztak. A leleltárgyak ábrái is közölve vannak s mind a három leletnél szembetűnő a szerszámok, a tokos és füles vésők, valamint a sarlók rokonsága. Értekező a rinya-szentkirályi lemezen látható kerekek jelentését megmagyarázza s erre nézve összeállítja Undset nyomán az eddig felszínre került symbolikus kerekek és kocsik jegyzékét. Undset szerint Krannon thessaliai városban érczből készült szent kocsit őriztek; hogyha az országot szárazság érte, bizonyos szertartást követve, föl s alá tolták ezt a kocsit és az Istenség-

Digitized by Google

hez fohászkodtak. Azonkívül őriztek itt két szent hollót s a hollókat és kocsit oly nagyra tartották, hogy a város érmein ezek képviselik a város czímerét. A hollók és kocsi cultusát aztán átvették a germán népek is, kiknél az előbbiek az esőt hordó felhők sötét hírnökei, a kocsi pedig a háborgó felhő jelképe, melyen Thor és Odin nagy égi zaj kiséretében tova vonulnak s a felhők istennője is kora tavaszszal kocsin járja körül a világot. — Mihalik József «Ürmezői és csarnatői ásatásai eredményét» írja le. Az itt föltárt sírok két csoportba oszthatók: *a)* sírok tűzhelylyel és *b)* sírok tüzelőhely nélkül. Értekező szerint a praehistorikus nép, mely halottjait e vidéken eltemette, évszázadokkal azelőtt élt a Talabor folyó mentén húzódó lejtős hegyoldalakon, vadászattal, halászattal s mindenesetre földműveléssel is foglalkozott és halottait máglyán égette el s az elégetett csontokat összeszedvén, azokat összetörve urnába helyezte, elhantolta s föléje halmot emelt. Értekező részletesen leírja aztán az egyes sírok tartalmát. — Nagy Géza «A budapest-lóversenytéri népvándorláskori leletet» mutatja be. A lóversenytéren 1879. év tavaszán több népvándorláskori tárgyat találtak, melyek a Nemzeti Múzeumba kerültek. A lelet csontlemezdarabokon, vas-abroncstöredékeken, vaskésen stb. kívül övrészeket és ékszereket tartalmaz. — Gerecze Péter folytatja «A pécsi székesegyház régiségei» ismertetését. E közleményében az ember- és állatalakokat ábrázoló szobormaradványokat írja le; ilyenek többek közt: az ítélő biró, Sámson megöli az oroszlánt, Delila és Sámson, s végre Gedeon alakja. — Dr. Bojničič Iván «A zágrábi székesegyház kincstárát» mutatja be. Az 1095 körül szent László királytól alapított zágrábi székesegyháznak számos ősrégi és értékes műtárgya van, melyek a Zsika János zágrábi őrkanonok által 1696-ban készíttetett szekrényekben vannak elhelyezve. Az ereklyék között legnevezetesebbek: szent István hermája, azaz ezüstből készült mellképe, melyben a szent király állítólagos koponyájának felső része őriztetik. Itt van még a szent keresztnek két darabja, melyek egyikét a hagyomány szerint 1137 körül Marcellinus püspök ajándékozta az egyháznak. Mint a szövőművészet ősrégi emléke, érdekes Gazotti Ágoston püspök vállkötője az 1302—1322. évi időből. Értékes a sz. László király palástja is, mely a székesegyház legrégibb, az 1356. és 1387. évek közt készült lajstromában is meg van említve. Az ereklyék közt említésre méltó sz. László király karcsontja. Kiváló remekmű a nagyhéten a székesegyház közepén felállítani szokott szentsír. Az egyházi edények közt nevezetesek a kelyhek; továbbá a püspöki pálczák, miseruhák, szőnyegek. A székesegyház kincstárának egyik legbecsesebb tárgya az a gyönyörű festett missale (misekönyv), mely finom hártyára van írva s 83 nagyobb és számos kisebb remek miniature-képpel van díszítve. Az egész kézirat 280 folio-lapból áll. Ezekből is látható, hogy a zágrábi székesegyház kincstára igen gazdag és hazai műtörténetünkre nézve igen fontos. Azért kivánatos volna, hogy a horvát kormány az egész

Digitized by Google

kincstárt méltóképen, nagyobb munkában közzététesse. — Réthy László «A Béla- és István-féle rézpénzekről» értekezik. Értekező kideríti, hogy ez éremfajok egy századdal régiebbek, mint a tudósok hiszik. — A *Levelezés* rovatban Mihalik József ír a kassai középkori müemlékek viszonyáról a sváb művészethez; Asztalos József tanár pedig a sümegi parochialis templom képeiről. — Az *Irodalom* rovatban a következő munkák vannak ismertetve: Huszka József: A székely-ház; Franz Kraus: Höhlenkunde; dr. Mayer Gotthold Alfréd: Szent Simeon ezüstkoporsója Zárában. — Az országos régészeti és embertani társulat üléseinek s a Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának gyarapodásáról szóló jelentések után egyes kisebb vidéki régészeti társulatok működése van ismertetve; ú. m. a tiszafüredvidéki régészeti, az esztergomvidéki régészeti és történelmi egyesületek, s végül a felsőmagyarországi múzeum pannoniai régiségei. — A füzetet számos képestábla és nagyszámú ábra ékesíti.

2. A «BUDAPESTI SZEMLE» márcziusi füzetének tartalma Zsilinszky Mihály, «*báró Wesselényi Miklós és a nemzetiségi kérdés*» czímű tanulmányának első közleményét adja, melyben az ébredés korának egyik legtehetségesebb és legkiválóbb alakjáról szól, a ki gróf Széchenyi Istvánnak hosszú időn át nemcsak kortársa, hanem egyik legmeghittebb barátja volt. Huszonegy éves korában már a megyei gyűléseken szónokol a kormány rendeletei ellen. Hogy Wesselényi, ki a közélet terén még csekély tapasztalattal bírt, egyszerre ellenzéki szerepre vállalkozott, annak oka Erdély politikai és nemzetiségi viszonyaiban keresendő, hol mindig lényeges politikai kérdés volt a nemzetiségeknek egymáshoz való viszonya. Wesselényi érezte, hogy Erdélynek egész alkotmányát át kell alakítani, ha azt akarja, hogy a haladás lehetővé tétessék, és a magyar nemzetiség az őt megillető magasabb polczra helyeztessék. Ha Erdélynek siralmas helyzete és a kormánynak eljárása nem tette volna ellenzékké; a bécsi kormány méltatlan eljárása, a személye ellen megindított hajsza tette volna azzá. Az elkeseredettség éles hangján beszéli el, hogy minő zaklatásokkal akadályozta meg a czenzor munkájának megjelenését 1831. és 1832-ben. Szerző bőven tárgyalja az erdélyi állapotokat; ismerteti Wesselényi törekvését a nemzetiségek egyesítésére, a gyűlölet megszüntetésére. Ő volt az első, a ki komolyan figyelmeztette nemzetét, hogy van román intelligentia, van román irodalom. Ő figyelemmel kisérte mindazon mozgalmakat, melyek a magyar nemzetiség kifejtésével kapcsolatban állottak. Elhibázott politikának tartotta azt, hogy a magyar haza e nevezetes nemzetiségének megnyerésére, nevelésére és hozzánk édesgetésére századokon át nem történt semmi. Wesselényi kutatta az egységes és összhangzatos működés akadályait, és megjelöli azon módozatokat is, melyek szerint a magyarosítás minden külső kényszer nélkül keresztülvihető. Csak szellemi műveltség által győzhet a magyarság. Nemzeti elfogultság és önimádás

Digitized by Google

elidegeníti tőlünk a nemzetiségeket. — Vámbéry Ármin, ***Khina és Japán a modern müveltség terén*** czímű tanulmányát befejezi s e közleményében Japán fejlődéséről szól. 1854-től 1868-ig Japánban oly forradalom ment végbe. milyenre az ázsiai történet lapjai példát nem mutathatnak. A legnagyobb átalakulás a kormányzati viszonyokban állott be. A hatszáz éves és megrendíthetetlennek tartott feudális kormányzat egy évtized alatt rendkívüli forradalom áldozata lett. Az első meglepetést a parlamenti kormányforma elfogadása okozta 1870-ben, melynek értelmében az ezelőtt korlátlan fejedelem megosztotta hatalmát egy négy-négy évre választott törvényhozó testülettel. A politikai változásokkal karöltve jártak nem kevésbbé fontos változások a társadalom, szellemi élet, ipar és vallás terén. Japán állami és társadalmi életében a gyors változást nemcsak a kormány őszinte reform-buzgalma idézte elő. hanem az eszközök szerencsés megválasztása is elősegítette. E szerencsés eszközökhöz tartozik első sorban a nőnevelés. Az átalakulás már itt igen hatalmas oka a vallási viszonyokban keresendő. A vezető férfiak első sorban a buddhista papság hatalmát iparkodtak megtörni; s szemet húnytak egyszersmind a keresztény hittérítési kisérletek előtt. — Haraszti Gyula, ***Molière gyermek- és ifjúkora*** (*1622—1642*) czímmel részletet közöl Molière élete és művei czímű nagyobb munkájából. — Thim József. *«Egészségügyünk jelen viszonyai és a reformról»* szól. Tanulmányának első közleményét adja. Feladatul tűzte ki magának a jelen közegészségügyi állapotot és viszonyokat híven ecsetelni; fölkutatni és kideríteni a jelenlegi sivár helyzetünk okait; kimutatni, hogy nem személyeket, hanem főleg a rendszert éri a mulasztás vádja, mert az egészségügy szakügyeit laikusok kezébe adta és a szakképzett orvost tétlenségre kárhoztatta; hogy nemzetünk javarésze még nem jutott az egészségügy nemzetgazdasági fontosságának tudatára; végül ítéletet mondani egyes intézményeink fölött és egy új rendszert ajánlani nagy vonásokban, melytől az egészségügy gyökeres reformját és fölvirágozását várhatjuk. E közleményében az államosítás szükségét fejti ki. — Vadnai Károly *«Immakuláta grófné»* regényét befejezi. — Lévay József *«Csak itthon»* czímű eredeti költeményét közli. — Solymossy Sándor, a *«Zászlótartó Milics»* bosnyák népies hősdalt fordította le. — Lengyel Béla *a chemiai elemekről* írt tanulmányt. Rövid történeti visszapillantás után példákkal világosítja meg azon kérdést, mi az elem? Szól a chemiai elemek között levő nagy hasonlatosságról. — Gyulai Pál, ***Az irodalom és hirlapjaink*** czímű elnöki beszédét közli, melylyel a Kisfaludy-társaság ez évi közülését megnyitotta. Ebben összehasonlította a mai hirlapirodalmat az ötvenes és hatvanas évek irodalmával, az akkori idők hirlapjainak ítélvén oda a komolyabb tartalmasságot, míg a mostani hirlapirodalom előhaladását elismerve, különösebben a tárcza-rovatok fogyatkozását és felszinességét birálta. — Az *Értesítő*-ben «A magyar nemzet története»,

Digitized by Google

szerk. Szilágyi Sándor; Hüppe, «A lengyel alkotmány története» czímű munkák vannak ismertetve. — Grósz Emil *az orvosi kar reformjáról Francziaországban* szól Liardnak nem rég megjelent munkája alapján. Végül Marczali Henrik *«Török eredetű-e a magyar nemzet?»* czímmel válaszol Munkácsi Bernát azon értekezésére, melyet a M. T. Akadémia I. osztályának febr. 4-iki ülésén olvasott fel. Az értekező szemére veti Marczalinak, hogy a magyar nemzet történetében (szerk. Szilágyi Sándor) kimondott véleménye nem egyezik meg egészen azzal, melyet 1883-ban a Budapesti Szemlében előadott Vámbéry könyvéről szóló birálatában. Marczali azt mondja, hogy arról van szó: kötelessége-e egy tudományos kérdésekkel foglalkozó embernek megmaradni egyszer kimondott véleménye mellett akkor is, ha idő multán tanulmányai más eredményre vezették? A válasz nem lehet kétséges. A jóhiszeműség és a tudományos lelkiismeretesség egyenesen megköveteli, hogy igenis kisérje folytonos kritikával a maga nézetét, csak úgy mint másét, és ne restelje bevallani, hogy tévedett. «Úgy áll a dolog» — mondja Marczali — «hogy érvelésem, okoskodásom alapja 1883 óta változatlan maradt. Akkor is Constantinus adatát tartottam legfontosabbnak a magyar nemzet eredetének fejtegetésénél; most is azt tartom. Nagy megnyugvásomra szolgált, hogy oly tudós, mint Ranke, később majdnem szóról szóra, ugyanazt a véleményt fejtette ki. Őszintén örvendtem annak is, hogy a két szemben álló nagy nyelvészeti pártvezér, Hunfalvy Pál és Vámbéry, megegyezett abban, hogy nekem ellenmondjon. Mindig bizalmatlanná tesz tulajdon ítéletem iránt, ha az valamelyik pártéval, mely elfogultságtól egészen ment nem lehet, teljesen összevág. Utalva továbbá arra a számos kétségtelen esetre, a midőn valamely nép történeti processusok következtében, megváltoztatja nyelvét, akkor is kimondtam, hogy a nyelv kérdése egészen más, mint az eredet kérdése. Legnagyobb analogiát a magyarral akkor is az angol-normannál találtam, úgy a mint jelen munkám bevezetésében ezt újra kifejtettem. Constantinus adata: hogy a turk, azaz a magyar, a kazarok egy törzsével, a kabarral összebarátkozott, és «ők aztán megtanították a turkokat a kozárok nyelvére, és mai napig is azon beszélnek, de a mellett bírják a turkok másik nyelvét is», a nyelvelegyedés folyamának nem definitiója, hanem a mi sokkal értékesebb, leírása, megfigyelése. Ez az adat mindenki előtt, ki annak hitelességét elfogadja, bizonyossá teszi: először, hogy a magyar nyelvet már a X. században keverék-nyelvnek tartották, másodszor, hogy a nemzet alakulása egyik fontos elemének a törököt ismerték. Hisz, szinte fölösleges ismételni. Leo és Constantinus állandóan turknak nevezik a magyart. És mindez — föltéve, hogy az adat hiteles — nem valami a priori vagy a posteriori okoskodás gyümölcse, a minek a tudományban szintén megvan a maga becse, hanem ennél több: egyszerűen konstatált és kifejezett tény Egész historiai tudásunk ilyen tényeken alapul. Munkácsi megkisérli Constantinus adatának megerőt-

Digitized by Google

lenítését. «Minő értéke van, mondja ő, ha a görög nép előtt a magyarok épen a kulturegység alapján turkoknak tetszettek!? Vajjon nem nevez-e ma is népünk minden embert töröknek, a ki csak turbánt visel, lett legyen az arab, szerecsen vagy bosnyák?» Lehet, hogy népünk töröknek néz minden turbán-viselő embert. De Munkácsi, például, tud különbséget tenni arab, szerecsen, bosnyák közt, Vámbéry vagy Kúnos pedig még a dialectusáról is megismernék, melyik vidékre való az illető. Ép úgy elhihető. hogy a stambuli teherhordó franknak néz minden kalapban járót most is. De már az effendi hallott bizony angolról, oroszról,francziáról stb., a szultán pedig csak úgy ismeri az európai nemzetek sokféleségét, mint akármelyik európai uralkodó. Ismerték azt II. Muhammed és II. Szuleimán is. Kellett ismerniök, politikai, hadi, kereskedelmi érdekeik miatt. Már pedig a byzanczi császár az akkori világnak kétségtelenül legműveltebb uralkodója, Constantinusban egyenesen szembeötlő a historiai, irodalmi, archaeologiai érdek, mely görög fejedelemhez annyira illett. De nem tekintve a tudományos érdeket, tudni kellett neki, mint uralkodónak, milyen az a nemzet, melylyel szövetségben állott az apja, melyhez ő követséget küldött, melynek serege őt magát ostromolta székvárosában, melynek vezéreit ő maga, mint elbeszéli, magánál mint vendégeket, vagy túszokat fogadta. Neki nemcsak módjában állott magát jól és teljesen informálnia, hanem haszna, érdeke követelte, hogy a reá nézve annyira fontos nép felől kellően tájékozva legyen. Az olyan adat, mint a nyelvkeveredés, nem azokból való, melyeket kitalálnak. Aztán meg: vajjon nem tűnt-e föl a nyelvészeknek, hogy ezek a görögök azért mégis mindig tesznek különbséget kozár, bessenyő, úz vagy kún, bolgár, avar, aztán meg turk, vagyis magyar közt? Hisz ezek közt több bizonyosan török faj volt, de azért az európaiak közt csak a magyart nevezik következetesen töröknek. Ez a megkülönböztetés tudás jele. Marczali ezek után így folytatja: «A Constantinus hitelessége ellen intézett támadásnak tehát tudományos erőt nem tulajdoníthatunk. Megmarad a maga ridegségében a népkeveredés ténye. Azt nem lehet szógyökökkel elcsépelni, sem hypothesisekkel szétrobbantani. Az áll mint a kőszikla, és megengedi, sőt kötelességünkké teszi, hogy reá építsünk. Magam is erre építettem véleményemet, akkor is, most is. De kötelességem megmondani, miben mentem tovább most, mint 1883-ban, és miért tettem azt? Akkor, mint az értekező úr reám olvassa, ezeket írtam: «Sok példája van ugyan annak, hogy egy-egy nép elhagyta nyelvét, de arra nincs példa, hogy valamely nyelv szelleme, egész lényegének alapja, különböző két nyelvből állott volna össze. Az mindig egységes. Az angol nyelvben mennyi a román szó, de azért az mégis germán szellemű nyelv. Az oláh nyelv mennyi különböző nyelvhatásnak viseli nyomát, de azért az mégis román. Itt nem a szókincs dönt. Épen a magyar volna tehát oly unicum, hogy annak grammatikája finn-ugor, nyelve meg műveltsége pedig török».

Digitized by Google

1894-ben pedig megírtam: «a nyelvészet kétségtelenné tette, hogy nyelvünk egész alkatában, de szókincsünk nagy része is a finn-ugorhoz tartozik». Megírtam, mert Budenz és Simonyi munkái meggyőztek erről, megírtam, bár a nemzet török eredetét illetőleg megmaradtam a görög írók nyujtotta álláspontom. Az értekező úrnak tehát egyáltalában nincs joga azt állítani felőlem: hogy elősegítője lettem egy balvéleménynek, mely kedvez az előítéletnek és hiúságnak, ellenben megakasztja egy föladatait komoly buzgalommal teljesítő, kiválóan hazai érdekű tudományág eredményeinek elismerését és meggyökerezését a nemzeti köztudatban. Hanem talán szabad egy kicsit megfordítani a rúd végét. A magyar történetírás nem zárkózott el a tudományos eredmények elől, akár kedvesek voltak előtte, akár nem. Mindnyájan ismerjük Horvát István délibábos nyelvészetét, Szabó Károly húnszittya elméletét. És mégis, a nyelvet illetőleg elfogadjuk már az összehasonlító nyelvészet tudományosan biztosított eredményét. De nemcsak a nyelvészet tudomány, a történet is az. Ha ez olyan anyagot nyújt, minő a Constantinus elbeszélése, azzal a nyelvészeknek is kell számolniok. Ha ezt nem teszik, nem menekedhetnek azon vád alól, hogy előítélet uralkodik rajtok, és nem épen komoly buzgalommal teljesítik feladatukat. Reánk, mint kimutattam, ez a vád nem illik. Az értekező úr is érzi, milyen ingatag a talaj a tisztán finn-ugor származás bebizonyítására nézve. Megenged már valami bolgár, meg mongol egybeolvadást, sőt már a hunnokkal együtt említi meg az ugorokat, Mert mongol, bolgár meg hún — az még se török, azt valahogy mégis szabad elismerni. Ennyi talán elég a főkérdés kifejezésére, a fő elv kifejtésére. Ha majd a finn-ugor nyelvészek tudásukból nem vonnak le több következést, mint a mennyit logikusan lehet; ha az eredet kérdésénél egy kicsit csínján bánnak a historiai adatokkal; ha majd tényt többé nem akarnak hypothesisekkel semmivé tenni — akkor, de csakis akkor foghatunk kezet közös alapon. Akkor meglesz, mit 1883-ban írtam, és mi most is igaz óhajtásom: «hogy fölhasználjuk s tovább viszszük egymás kutatásának eredményeit, és magunkévá teszszük a modern civilisatio azon jelszavát: hogy közös, de megosztott munkától függ minden haladás.»

Ugyane folyóirat áprilisi füzetének tartalma: Bárczay Oszkár: «*Magyar László amerikai utitervei*» A Magyar Tudományos Akadémia irattárában Magyar Lászlónak egy levele van, a mely életének egy eddigelé alig ismert szakát érinti és egy fölötte érdekes tanulmányútjának tervét tartalmazza. Magyar az argentinai köztársaság hajóhadában flotta-hadnagy volt, s résztvett abban a háborúban, a melyet a foederalista Don Juan Manuel de Rosas Uruguay és Paraguay ellen vívott. Az egyesült európai hajóhad 1845. aug. 23-án elfogta az argentinai flottát, Magyar László fogságba esett, de hadnagyi patensének meghagyásával szabadon bocsátották azon föltétellel, hogy míg a zavargások tartanak, az argentinaiaknál nem fog szolgálatot

Digitized by Google

vállalni. Ennek következtében tevékenységének más tért keresett. Dél-Amerika belsejébe akart utazni, az Andesi Cordillerákon keresztül, hogy az inkák országát és az ottan elszórt régiségeket tanulmányozza. E tervből látjuk, hogy Dél-Amerika azon nagykiterjedésű vidékeit óhajtotta fölkutatni, a melyek épp oly ismeretlenek, mint Afrika járatlan részei. Pl. Matto-Grossót, melynek kiterjedése olyan, mint Közép-Európáé. E tartománynak a neve is azt mutatja, hogy — legalább belseje — ismeretlen volt az újabb időkig. De mert magának nem volt pénze és onnan sem kapott, a hová fordult, le kellett mondania e költséges utazásról. Elment tehát Afrika nyugati partjaira, hol a kalaberi néger szultán, Trudodati-Dalaber-Almanzor flottája parancsnokává nevezte ki. Útját három esztendőre tervezte, s annak irányát és költségvetését bemutatta a M. Tud. Akadémiának, a melytől 12,000 frtot kért e czélra. Kérését azonban a pénztár állapotára való tekintetből nem teljesíthették. — Zsilinszky Mihály *«Báró Wesselényi Miklós és a nemzetiségi kérdés»* tanulmányát folytatja. Ismerteti Wesselényi panaszát a magyar nyelv elhanyagolása miatt, szónoklatát a magyar nyelv mellett. Erősen meg volt győződve a felől, hogy a nemzet ereje csak úgy fog minden viharokkal daczoló hatalommá nőhetni, ha a nép zöme szabaddá és magyarrá lesz. Az sohasem baj, ha idegenek költöznek országunkba. Mert oly idegen, ki kevésbbé szabad országból jő hozzánk, még inkább meg tudja becsülni polgári szabadságunkat, mint a benszülött; a szabadabb nemzetnek ideszakadt fia pedig szabad érzést és világos képzetet hoz magával közénk. Wesselényi úgy volt meggyőződve, hogy ha a törvényhozás, a közigazgatás és törvénykezés, a templom és iskola, a házi nevelés s különösen az asszonyi nem nyelve kizárólag a magyar lesz; ha ez a nyelv csinosíttatik, tökéletesbíttetik, úgy, hogy tartalmilag velős, formailag ízléses szép magyar művek fognak megjelenni, mi által a nemzeti érzés általánossá lesz: akkor nem kell tartani attól, hogy a beszármazó és vásárlás által birtokosokká vált idegen nemzetiségek idegenek maradjanak; attól sem kell félni, hogy köznépünk közt a szorgalmasabb svábok vagy tótok a magyarokat birtokaiból kiküszöbölnék. A tőle ajánlott azon mód, hogy csak a magyar nyelv elsajátítása esetén nyerjenek polgárjogot, elég arra, hogy bármely idegen magyarrá legyen. Ő teljesen fölöslegesnek tartja törvény által parancsolni, hogy mindenki tartozzék magyarul tudni, vagy hogy a ki nem tud, hivatalba ne léphessen stb. Ily törvények egyfelől gyalázatot hozó bizonyságok arra, hogy a magyart büntető rendszabásokkal kellett anyanyelve tudására szorítani, másrészt meg könnyen kijátszhatók. Javaslatának e része sohasem került a törvényhozó testület elé. De volt neki egy oly javaslata, melynek megvalósításáért rajongott, melytől egyedül várta Erdély megmentését és a magyar nemzet biztosítását, ez Erdély uniója Magyarországgal. Szerző ezután áttér Wesselényi politikai pereire, elítéltetésére, majd a Wesselényi politikai egyéniségét

Digitized by Google

jellemző «szózatát a magyar és szláv nemzetiség ügyében» ismerteti. Wesselényi e munkájában elmondja a szláv veszedelem eredetét, okait, európai jelentőségét; elmondja az orosz hatalom fenyegető voltát és az ellene való védekezés módját, különösen Magyarország érdekében. Ma már sok elmult azon veszélyekből, melyeket Wesselényi éles szeme a negyvenes évek elején látott. De nem szünt meg a különféle ajkú nemzetiségeknek a magyarok elleni ellenséges indulata. E tekintetben ma is nagyérdekűek, tanulságosak és figyelemreméltók azon szavak, melyeket ő ezelőtt egy félszázaddal hangoztatott. — Vadnay Károly a Kisfaludy-társaság ez évi közülésén tartott *«A magyar Shakspere-kiadás pártfogójáról»* czímű felolvasását közli, melyben Tomori Anasztáz érdemeit méltányolja. — Thim József *«Egészségügyünk jelen viszonyai és a reform»*-ról folytatja tanulmányát, ismerteti a községi és körorvosok szánalmas helyzetét, a jelenlegi egészségügyi közigazgatás állapotát, összes kirívó hiányaival. Végül még egyszer hangoztatja, hogy csak az államosítás segíthet és az egészségügynek szakképzett egyénekre való bízása s az állam anyagi áldozata. Ez utóbbi nélkül minden reformterv kudarczot fog vallani. — Kováts S. János Loti P. *«Izlandi halász»* czímű regényének fordításából adja az első közleményt. A költemények közt van Gyulai Pál *«Kandallónál»* czímű eredetije s Sully-Prudhomme *«Az első elhagyatottság»* — a Vargha Gyula fordításában. — Zsatkovits Kálmán: *«Vázlatok a magyarországi oroszok életéből»* czímmel ismerteti a Magyarország északkeleti szögletében lakó oroszok lakházait, ruházatát, ételeit és foglalkozását. — Grosz Emil *«A harmadik egyetem»*-ről szól Berzeviczy Albert röpirata alapján. A budapesti s a kolozsvári egyetem sürgős szükségleteinek vázolása után szól a harmadik egyetem költségeiről. Fejtegetései során mindig az orvosi kar van előtte, s véleménye az, hogy a két meglevő egyetem jogosult igényeinek kielégítése után csakis egy valódi életképes főiskola fölállításáról lehet szó. Ha pedig az erre szükséges igen nagy anyagi áldozatok ez idő szerint meg nem hozhatók, úgy inkább várjunk, erősítsük meglevő egyetemeinket, semmint a jó ügynek kárára, kicsinyes eszközökkel tengődő új főiskolát alapítsunk. — Az *Értesítőben* Szalay-Baróti: «A magyar nemzet története»; Milkó Izidor: «Római mozaik»; Ignotus: «Versek és vallomások»; «Nada» bosnyák szépirodalmi folyóirat vannak ismertetve. Végül új magyar könyvek jegyzéke van.

3. AZ ETHNOGRAPHIA VI. évfolyamának első füzetét Munkácsi Bernát szerkesztő vitaczikke nyitja meg azon kérdésről, hogy *«Török eredetű-e a magyar nemzet?»* (l. föntebb). — A tárgyi néprajz rovatában dr. Jankó János Huszka József *«A székely ház»* czímű könyvének részletes ismertetése kapcsán a székely kapu, eresz és tornácz hazánkban való elterjedésére közöl újabb adatokat. Kimutatja, hogy a székely ház jellemző vonásai az országban több helyütt is fölmerülnek. Kiválóan fontos a székely kapunak az ország

Digitized by Google

három, teljesen különálló vidékén való föllépése, jelesen Erdélyen kívül még Felső-Magyarországon Turócz, Nyitra, Zólyom és Sáros megyékben, továbbá Göcsejben, mely utóbbi helyen megvan a székely eresz, kontyos tető és homloktornácz is. A székely jellegnek e göcseji tömörülése azért is érdekes, mert ismeretes, hogy a regősök szokása napjainkig csak a székelységben és Göcsejben maradt fenn s mert ismeretes a rokonság is, melyben a nyelvészek Göcsejt és a székelységet összefűzik. — Egy másik czikk a tárgyi néprajz köréből Lehóczky Tivadar értekezése *régi ruthén puskapor-tartóinkról*, melyben ő kilencz rajzban bemutatott ily tárgyú gyűjteményét ismerteti. — A néphit és népszokások rovatában Wlislockiné Dörfler Fanni *a templomhoz és templomszerekhez fűzött magyar néphitet* illetőleg állít össze az eddigi irodalmi följegyzések és saját tapasztalatok alapján adatokat. — Elekes Sándor *a gernyeszegi babonák és népszokások* közül főkép a keresztelőt, házasságot és temetést vázolja. — Balásy Dénes *udvarhely-megyei babonákat* közöl. — Az irodalom-rovatban dr. Jankó János tüzetesen ismerteti Tagányi Károlynak *«A földközösség története Magyarországon»* czímű értekezését. E birtokviszonynak lényege az, hogy a község határa közös tulajdon s annak használatához a község minden tagjának egyenlő joga van, vagyis mindenkinek egyenlő nagy, egyenlő távol s egyenlő minőségű földet kell kapnia. A földközösségnek három alakjával találkozunk régi okmányainkban u. m. *a nomád földközösséggel, az első foglalással s a nyilas osztással.* Az első abban áll, hogy a művelés évről-évre a határnak más és más részére költözik s egészen tanyaszerű lesz. Balmaz-Újvárosban pl. minden esztendőben «gyepet» osztottak, melyet először kölessel, majd buzával, árpával minden gazda addig vetett. míg megtermette az életet, azután pedig kaszálta minden ember addig a maga földjét, míg meggyepesedett. Mikor a föld kimerült, új határrészbe mentek s a kimerült földet 12—15 évig pihenni hagyták. Az első foglalás joga úgy alakult, hogy a közelebbi és jobb földeket kisorsolták, míg a többin a község bármely tagja annyi földet fogott el, a mennyi tetszett; de ha három évig műveletlenűl hagyta, «ha más előbb beleakasztotta ekéjét, nála nélkül maradt». A nyilas osztás, vagy «nyílvetés», «nyílvonás» eljárása szerint a határt külömböző nagyságú (a jobb földeket kisebb, a rosszabbakat nagyobb) táblákra, az egyes táblákat pedig annyi részre darabolják, a hányan azokra igényt tartanak. Az összes tábláknak egy-egy ilyen része együttvéve tesz egy-egy «nyilat», mely tehát 30—40—50 stb. darabban fekszik széjjel szórva a határban. Az ily módon összeállított nyilak közt történt meg a sorshúzás, a sorsra bízván, kinek melyik nyíl jusson. A földosztás régi neve «füvön osztás» volt, melynek oklevélbeli *fyun-wztas* írását a Nyelvörténeti Szótár hibásan «fiúnosztásnak» értelmezte. Az osztáskor kapott «nyilat» «fűkötélnek» (*fyuketel*=funiculus) nevezték, mivel bizonyos számú szétszórtan fekvő

Digitized by Google

hold földet in idea a kötélnek régi «kötelék» értelmében kötött együvé. Maga a «nyílvetés», vagy «nyílvonás» egy 1800-ból való magyar-valkói (Kolozsmegye) tanúvallomás szerint úgy történt, hogy «a communitás a hány telket bíró gazdákból áll, a terrenumokat annyi egyenlő darabra szaggatják. Mindenik darabra ***nyilczédulát*** készítenek s azon czédulákat valami edénybe beteszik; kiki a communitás tagjai közül húz belőle s kinek melyikét mutatja az általa kihúzott nyílczédula: azon esztendőben, annak a nyílnak veszi hasznát. Azonban megtalálta az ismertető Borsod megyében Szirákon a «nyílvonás» eredetibb módjának is hagyományát, mely szerint t. i. ilyenkor vesszőből vágott pálczikákat (még régebben bizonyára valóságos jegyes nyilat) használtak, kiki rárótta a magáéra a maga jegyét, bedobták valamennyit egy kendőbe s onnan húzták ki egymásután; a kiét először húzták ki, azé az előre megállapított sorrendben az első hold s így tovább. — Munkácsi Bernát Fiók Károly «***Az árják és ugorok érintkezései***» czímű művét ismertetve, hibáztatja annak kalandos szómagyarázatait. Az árja-ugor érintkezés mindenesetre egyik legérdekesebb fejezete nyelvünk történetének, melynek kiváló jelentősége van a magyar műveltségtörténet és néprajz szempontjából is, minthogy kétségtelen, hogy az árja népektől indúltak ki a kultura fényének első sugarai népünkre és törzsrokonaikra, valamint bizonyos az is, hogy ez nagy régen, jóval a török érintkezés kora előtt ment végbe. De épen ezen régiség miatt még sok e téren a homályosság, mely különös óvatosságra intheti a kutatót s kerülésére az etymologiai játékoknak. — A magyar történelmi és összehasonlító néprajzhoz való adalékok közt Kolumbán Samu ***Haller «Hármas Istóriájának» egyik meséjét székely köntösben*** mutatja be. Munkácsi Bernát pedig ***a farkaseskü nyomát*** igazolja a régi magyaroknál azon levél alapján, melyet a 900. évben a bajor püspökök IX. János pápához küldöttek s melyben ezek a morvaszlávok azon vádja ellen védekeznek, mintha ők «egyértelemben a magyarokkal megszegték volna a katholikus hitet ***és kutyára, farkasra s más iszonyatos és pogány dolgokra tettek volna esküt*** s kötöttek velük egyezséget». Itt magyar szokásra történik hivatkozás, a mint a levél további részéből kitűnik, melyben a bajor püspökök visszafordítják a vádat morva-szláv ellenfeleikre, azt állítva, hogy épen ezek voltak, kik a nekik hamisan tulajdonított dolgot elkövették; ők voltak, kik a magyarok nagy sokaságát magukhoz vették s az ő szokásuk szerint álkeresztyéneiknek fejét teljességgel lenyirták és a keresztyénekre uszították». A farkaseskü maradványa e káromkodás: «egyen meg a fészkes fene», vagy «rágjon meg a fias fene» (*fene* t. i. = «fenevad», a rokon nyelvek tanulsága szerint eredetileg: «kutya»). — Az apróságok közt a magy. ***szűcs*** szó eredeti értelmének képzelt hadtörténeti értékéről s a ***magyar*** nemzetnév eredetéről van szó.

4. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK ez évi második (áprilisi) füzetében Kiss Lajos folytatja «A rigómezei hadjárat» el-

Digitized by Google

beszélését. Elmondván a nagy csatavesztés előzményeinek részleteit, végzetes és olyan nagy hadvezérnél, mint Hunyadi János, menthetetlen hibának tartja, hogy a magyarok nem tudtak semmit sem arról, hogy Murad egyenesen az ő nyomukban halad. Ha Hunyadi erről értesül, bizonyára elzárja a Prepolácz-szorost, a hol két-háromezer ember egy hétig is feltartóztathatta volna a török hadsereget, a mi által lehetővé vált volna az, hogy Castriota, ki már szintén útban volt a Rigómező felé, Murad megérkezése előtt egyesüljön a magyarokkal. A lovagkori hadjáratok nagy fogyatkozása: a hírszerző szolgálat teljes hiánya tehát óriási kár okozója lett. Murad meglepte a magyarokat. Akkor és oly helyen jelent meg a Rigómezőn, a mikor és a hol nem várták. — Schifkovszky Károly befejezi «A pozsonyi hídfő védelme 1809-ben» czímű dolgozatát. Ebben a június 20., — július 9. napok eseményeit beszéli el, s midőn a másfél hónapig tartó harcz leírásának végére ér, elismeréssel adózik csapataink becsületes küzdelmének s Pozsony város lakosságának, mely a nagy veszély idején a küzdő csapatokat teljes odaadással támogatta. — Dr. Komáromy András «A bujdosók történetéből» közöl ismeretlen adatokat, melyek az üldözött kuruczok 1673—1675. évi küzdelmére vetnek világot. — Gömöry Gusztáv «Hadi átkelések a Dunán a legrégibb időktől 1737-ig» való dunai hadsereg-átkelések krónikáját állítja össze. — Vághó Ignácz Bubics Zsigmond «Mars Hungaricus» czímű munkáját ismerteti. — A Hadtörténeti apróságok czíme a következő: «Veszprém és Várpalota eleste 1593-ban»; «Végvárad őrsége 1556-ban»; «Kálnoki Sámuel tudósításai Karaffa rendeleteiről s a német seregekről Teleki Mihályhoz 1687»; «Mágócsi Gáspár levele Ujhelyi György özvegyéhez, Berhány Aga török rab dolgában»; «Katonaállítás Felső-Fehérmegyében 1745»; «Lovas támadás visszaverése a magyar csapatok által az asperni csatában». — Hadtörténeti repertorium és oklevéltár rekesztik be a füzetet.

5. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi első füzetében Széchy Károly hosszabb czikkben szólal fel «A Pray-codex ügyében». E tanulmányában tisztába hozza, hogy az úgynevezett Pray-codex, mely legrégibb nyelvemlékünket, a Halotti Beszédet tartalmazza a Mátyus-földén létezett Deáki-beli kolostor tulajdona volt s így a Benedek-rend kebelében keletkezett; legelső magyar nyelvemlékünk tehát, a Halotti Beszéd és Könyörgés a Benedek-rend örök érdeme és dicsősége. S ez a Pray-codex a maga egészében a mai nap is kiadatlan. Pedig egyháztörténeti és egyházrégészeti adalékaiban talán még igen sok érdekes és jelentős vonása lehet, a mi egyes részeinek keletkezésére és a nemzet közművelődésére világot deríthet. Aztán mennyit fejlett azóta a magyar palaeographia, mennyit különösen a magyar nyelvtudomány, mióta az utolsó beható vizsgálat részint a codex irása jellemével, részint magyar beszéde és könyörgése nyelvének elemzésével tüzetesen foglalkozott. Mindezek oly érdekek, melyek végre a teljes codex kiadását követelik. A millenniumi nemzeti nagy ünnepre a Benedek-rend magának

Digitized by Google

szebb emléket nem állíthatna. Ha pedig a rend bármi okból nem vállalkozhatnék reá, a közoktatási kormánynak kellene megvalósítani az eszmét. — Heinrich Gusztáv «Aranyos-rákosi Székely Sándorról» ír tanulmányt. Székely Sándor 1797. szept. 13-án született Káál helységben (Marosszék), hol atyja István unitárius pap volt. Gondos nevelésben részesült. Felsőbb iskoláit Kolozsvárott végezte. 1820. deczemberében Bécsbe ment s ott az ágostai és helvét hitvallásúak cs. s kir. theologiai tanintézetébe iratkozott be. Az erdélyi unitáriusok főtanácsa 1822. jan. 21-én kinevezte őt tordai papnak. A papi vizsgálatot a szabódi zsinaton tette le, mire fölszenteltetett. 1832. aug. 23-án a nyárád-szentlászlói zsinat a történelem és hittan tanárává Kolozsvárra helyezte át, hol aztán 1836-ban igazgató tanár lett. 1845. aug. 24-én püspökké választották s mint ilyen halt meg 1852. jan. 27-én. Művei részint nyomtatásban, részint kéziratban maradtak ránk. Lyrai verseiről szólva értekező kiemeli, hogy Székely nem lyrai tehetség. Dalaiban semmi természetesség és közvetetlenség, ódáiban semmi erő és fenség, elégiai költeményeiben semmi mélység és hangulat. A lyrában ő tisztán utánzó, főleg Horatiusnak, utóbb Berzsenyinek csekély hivatottságú utánzója, de felismerhető rajta Klopstock és Kisfaludy Sándor hatása is. Azután epikai műveit veszi sorra, felsorolván e terén írt összes dolgozatait. — Dr. Horváth Cyrill folytatja «Codex-tanulmányait». E közleményében az Ádám és Éva legendájával foglalkozik s adatot szolgáltat a Mária-siralmakhoz. — Az Adattár rovatban Ráth György ismertet «Egy magyar r. kath. ritualét a XVI. századból». E rituale magyar szövegét, mely itt egész terjedelmében betűhíven van közölve, Mosóczi Zakariás váczi püspök írta a XVI. század második felében. — Zoványi Jenő «Egyleveles nyomtatványok s irodalomtörténeti adatok a kolozsvári reformátusok belső templomában» czím alatt azon chartákat mutatja be, melyek több kiváló lelkész és egyházi író életrajzát tartalmazzák. Ez életrajzok a következők: Kovásznai Péter, I. Szatmár-Németi Mihály, Tolnai István, Pataki István, Bátai György, Csepregi Turkovics Mihály, II. Szatmár-Németi Mihály és Szatmár-Németi Sámuel. — Czékus László folytatja «Jászay Pál naplójának» közlését. — Bárczay Oszkár «A Tudománytár anteactáit» mutatja be. — A könyvismertetések rovatában Sz. Á. ismerteti Zolnai Gyula, «Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig» czímű munkáját. — A Vegyes följegyzések rovatában Sz. Á mond el egynémely dolgot a Régi Magyar Költők tára első kötetéről, melyből a nyomtatott példányok elfogytak s ideje volna új kiadásra gondolni. Hellebrant Árpád könyvészeti Repertoriuma zárja be a füzetet.

Ugyane folyóirat ez évi második füzetében Horváth Cyrill fejtegti «Michael de Ungaria XIII. beszédét.» Sorra veszi összes fennmaradt prédikáczióit és végül constatálja, hogy bennök semmi magyar vonatkozás sincs. — Faragó Henrik «Faludi eredetiségének kérdésével» foglalkozik. Beöthy Zsolt szerint «Faludi gazdag munkásságá-

Digitized by Google

ban, mely az élet minden viszonyára, az életbölcsesség minden tételére s az erkölcstan minden kérdésére kiterjed, kivétel nélkül idegen eszmék tolmácsa». Ezzel szemben értekező azt az állítást akarja bebizonyítani, hogy Faludi eredetiségéről igenis komolyan lehet beszélni; erkölcsoktatási műveiben kora műveltségének azon magaslatán állott, hogy az idegenből átdolgozott művek eszméi bátran neki is tulajdoníthatók volnának. A mi költői munkáit illeti, igaz, különféle hatásra mutatnak; de azt is bizonyítják és velünk jó késői nemzedékkel erősen éreztetik, hogy Faludi határozottan költői lélek, finom ízlésű szellem, mindenesetre pedig eszményiesen nemes kedély volt. Végül kimutatja «Faludi Ferencz Udvari emberének eredetijét és fordításait». — Dr. Boros Gábor «Berzsenyit mint drámaírót» méltatja. Berzsenyi egyetlen drámai műve az Akadémia kézirattárában van s czíme: «Játék szín. — Berzsenyitől. Döbrentei bizonysága szerint». Hogy minő czímet adott vagy akart adni drámájának a szerző, azt nem tudjuk biztosan, de Toldy tekintettel a mű tárgyára Kupa támadása néven nevezi, valószinűleg Döbrentei nyomán. a ki így ír: «E töredék nem visel czímet, hanem a még csak előlegesen vett beszéd és nevek, Kupa támadását mutatják István ellen». Berzsenyit Döbrentei sarkalta, hogy a kolozsvári szinház megnyitására hirdetett drámai pályázaton vegyen részt s így kezdett Berzsenyi e drámájába, mely azonban csak töredék maradt. Nem valami nagy kárára a drámairodalomnak, mert benne nyomát sem látjuk a drámai alkotó képességnek. — Dr. Gyalui Farkas «A megtámadott Kazinczy» czímen Kazinczynak egy 1806. július 30-án írt kiadatlan nyilatkozatát közli az Arkádia-pörből. — Az Adattár rovatban dr. Illéssy János adatokat közöl Balassa Bálint életrajzához. Dr. Komáromy András «Listi László és Wesselényi Ferencz nádor» viszonyának illusztrálásához közöl okleveles adalékokat. Azután «Zrinyi Miklós haláláról» van közölve egy ismeretlen levél, melyet Leslie Walter konstantinápolyi követ intézett 1665-ben Dietrichstein hghez, I. Lipót udvarmesteréhez. Récsey Viktor Kultsár István 1822. máj 30-án Guzmicshoz intézett levelét közli. Bárczay Oszkár befejezi «A Tudománytár anteactáinak» közlését. Pajor István «Kisfaludy Károly és Hunkár Antal» czímen közöl adatot nagy költőnk életéhez. Ifj Kemény Lajos «Simai Kristóf életéhez» nyújt adatokat. S—m. «Budenz József folyamodványát» közli, melyet 1858. szept. 20-án a székesfejérvári póttanári állás elnyerése végett írt. Czékus László folytatja «Jászay Pál naplóját». A könyvismertetés rovatban Tóth Béla: «Szájrul szájra» és Baráth Ferencz: «Irodalmi dolgozatok» czímű munkái vannak ismertetve; B. J. pedig a magyar irodalomtörténeti értekezéseket ismerteti az 1893—4-iki középiskolai Értesitőkben. Hellebrant Árpád Repertoriuma fejezi be a füzetet.

6. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. é. márczius havi füzetében első helyen Zlinszky Istvánnak a magyar közgazdasági társa-

ság február hó 21-iki ülésében «Az agrár-socialismus Békés vármegyében» czímen tartott felolvasását találjuk. A forrongó elégedetlenség a békésmegyei mezőgazdasági munkásnép körében, mely az 1891-ik évi zavargásokkal nyilt kitörésre jutott, kétségkívül súlyos baj, mely immár állandóan foglalkoztatja a közvéleményt. Az értekezés czélja tájékoztatást nyujtani a kérdés felől, előadva az ügy körül gyűjtött közvetlen tapasztalatokat s az ezek alapján teendő reformintézkedéseket javaslatba hozva. Mindenekelőtt tisztázni kell a kérdést, menynyiben van komoly alapja a munkásnép elégedetlenségének. Értekező e végből tüzetesen taglalja a munkásnép helyzetét és kimutatja, hogy annak kereseti viszonyai tényleg mostohák, fokozatosan válva mindinkább kedvezőtlenebbekké. Igy az aratási idő, a gazdasági munkások legfőbb kereseti ideje, ma csupán fél, sőt egyharmad akkora, mint régebben, a napszámok viszont alacsonyak, alacsonyabbak mint a szomszéd megyékben. E mellett a szegődmény-gabona fejében tényleg a legtöbbször a legsilányabb minőségű gabonát kapják a munkások, cselédek, a részes kukoricza földek után oly terhes szolgálmányokat kell a bérlőnek teljesíteni, hogy úgyszólván ráfizet, a kubikmunkánál viszont a munkás a családja részére megtakarítható keresményt kénytelen visszaszármaztatni a tulajdonoshoz, utalva lévén keresményét annak kantine-jaiban költeni el. S ha hozzáveszszük, hogy számos aránytalan teher nehezedik a szegény népre, és hogy a közigazgatásnak és igazságszolgáltatásnak jóformán csak súlyát élvezik, ellenben áldásaikból csaknem ki vannak zárva, panaszaik sok tekintetben jogosultaknak fognak látszani. A főfeladat tehát a kereseti viszonyok s általában a munkásnép helyzetének javítása. Az ez irányban teendő intézkedések gyanánt szükségesnek tartja értekező az aratási munkánál az alternativ szerződések általános érvénybeléptetését, a szegődménynek bizonyos minimalis súlyban való meghatározását, munkásdíjlevelek és munkásigazolványok behozatalát minden munkásra nézve, a részes műveleteknél a tulságosan terhes feltételeknek korlátozását, a kubikmunkáknál a készpénzben való fizetés kötelezővé tételét, valamint általában szorgos hatósági felügyeletet. Óhajtandó volna továbbá a mezőgazdasági munkásbiztosítás létesítése, békéltető bizottságok szervezése, a hitel olcsóbbá tétele, parasztbérletek engedélyezése községi birtokokon, a szegény népet sújtó úti adó eltörlése, az igazságszolgáltatás olcsóbbá tétele, a közigazgatás egyszerűsítése. Ámde másrészről kétségtelen, hogy az elégedetlenség lángraszításában nagy és semmiképen sem igazolható szerepet vitt az izgatás. A socialdemokrata sajtó erélyes megrendszabályozása iránt is kellene tehát intézkedni. — Következik dr. Berényi Pál «Sopron vármegye közgazdasági és közmivelődési állapota» czímű dolgozatának első közleménye. A dolgozat kivonatát befejezésekor fogjuk adni. — Az «*Irodalmi Szemlében*» Felszeghy Ferencz válaszol Sz. B.-nek «Biztosítás szövetkezés útján» czímű tanulmánya s az azt méltató Köztelek ellen intézett

Digitized by Google

támadó czikkelyére. A «*Külföldi folyóiratok szemléjében*» Gold Supplies und Trade Revival czím alatt Havas Miksa bemutatja az Economistben a nemes fémek termeléséről és ezzel kapcsolatosan a valutaviszonyok alakulásáról folyó eszmecserét. — A «*Statisztikai* «*Értesítőben*» Hajdu László Magyarország 1894-ik évi aratását ismerteti. Az összes vetésterület a lefolyt évben 10·39 m. hektárt tett ki, melyből 43% az őszi, 57% a tavaszi vetésre esik. Elpusztult e területből 196 ezer hektár, a mi jóval meghaladja az előző évi 109 ezeret; Aratás alá került 10·19 m. hektár termése. melyen termett 49·98 m. htl. = 39·62 m, méterm. buza, tönköly 0·07 m. hekt = 0·04 m. mm., kétszeres 2·18 m. hekt. 1·62 m. mm., rozs 19·21 m. hekt. = 13·96 m. mm., vagyis kenyértermék összesen 71·45 m. hekt. = 55·26 m. mm. Termett továbbá árpa 19·79 m. hekt. = 13·11 m. mm, zab 24·87 m. hekt. = 10·88, tengeri 24·12 m. hekt. = 17·80 m. mm., burgonya 39·87 m. hekt. = 28·38 m. mm. Általában és pedig főleg a kenyértermékeknél jó volt a termés, néhány terméknél viszont közepes. vagy gyenge termés mutatkozik; ez utóbbiak közé tartoznak a tengeri s hüvelyesek és a kereskedelmi növények. — Dr. Hegyeshalmy Lajos viszont hazánknak 1894-ik évi külforgalmáról számol be, mely ugyanez idő szerint mégcsak mennyiség szerint határozható meg. Összes forgalmunk jelentékeny emelkedést mutat az 1882—86, 1887—91 két ötöddel, valamint az utolsó két év adataival szemben, a mit főkép behozatalunk emelkedése magyaráz, — és ép ez okból a kiviteli többlet hanyatlást mutat — kivitelünk bár a régebbi adatokkal szemben nagyfokú emelkedést mutat, az előző évvel szemben a mennyiségnél csökkenést tüntet fel, a darabszámnál ellenben jelentékeny emelkedést. Kitett pedig a behozatal 32·740 ezer mm.-át és 354 ezer darabot, a kivitel pedig 42·567 ezer mm.-át és 3·231 ezer darabot. A vámtarifa 50 főcsoportja szerint emelkedett pedig a behozatal 40 főcsoportnál és csupán 10-nél csökkent, a kivitel pedig emelkedett 33 főcsoportnál és csökkent 17-nél. Jelentékenyen emelkedett pedig behozatalunk fából, szén- és tőzegből, továbbá a XVII. főcsoportot képező ásványokból, agyagárukból, gabonából és lisztből, végül pedig vas- és vasárúkból. Ellenben kivitelünknek darabszám tekintetében való jelentékeny emelkedése főleg állatkivitelünk nagyfokú fellendüléséből származott. Kivitelünk liszt és egyéb őrleményekből, továbbá buzából, rozsból, rizsből folytatólag szépen emelkedett, árpából, zabból kukoriczából azonban csökkent. — A füzetet négy oldalra terjedő «*Könyvszemle*» után a Magyar Közgazdasági Társulat Értesítő-je zárja be.

Ugyanc folyóirat f. é. április havi füzetében Barna Zoltán «A mezőgazdasági válság franczia világításban» czím alatt vázolja egy a «Revue des deux mondes»-ban közölt tanulmány alapján a franczia mezőgazdaság helyzetét. A folytonos árhanyatlások. melyekre a világgazdaságban előállott túltermelés vezetett a mezőgazdasági termelés legfőbb ágaiban, a franczia mezőgazdaságot is, melynek egyik legfőbb terméke a

Digitized by Google

buza, válságos helyzetbe sodorta. Egyik legkomolyabb jele a helyzetnek a mezőgazdasági vidékek állandó elnéptelenedése a városokkal s illetve ipari vidékekkel szemben. A francia kormány erélyes lépést tett a baj enyhítésére, midőn védvámokat vetett ki a buzára, s azokat folytatólag emelte azon határig, a meddig az észszerűen lehető volt. Ám az állam segítsége korántsem lehet elegendő, az önsegélynek, az egyéni tevékenységnek a legnagyobb buzgalommal kell közreműködnie a viszonyok megjavítására. E törekvéseknek első sorban oda kell irányulniok, hogy a buza termelési költségei apasztassanak a termés gazdaságos emelése által, mire viszont egyetlen eszköz a trágyák okszerű használata és a termelési módok észszerű javítása. Ha a franczia föld termése csak a belgiumi arányt érhetné el, úgy 140, az angol arány szerint viszont 200 m. htl.-re rugna a ma 100—110 m. htl. körüli évi termés. Másrészről ily viszonyok között ugyanazon termés kisebb területen volna elérhető, s így a gabonaterület csökkenthető lenne akár a főzelékkertészet, akár a marhatenyésztés előnyére. Különös súly volna fektetendő különben arra is, hogy a buza az állattáplálásra is felhasználtassék, a mint az Amerikában már is nagy sikerrel történik. De fokozandó volna a többi őstermék, zab, burgonya, takarmányrépa, kukoricza, fa, főzelék, kereskedelmi növények előállítása is. Általában biztató például szolgálhat a szőlőmívelés, mely az állami és egyéni tevékenység együttes erőfeszítéséből immár határozott fellendülésnek indul. Következik dr. Pólya Jakab «A magánbiztosítási vállalatok» czímű értekezése, mely a dr. Beck Hugó által készített idevonatkozó törvényjavaslatot taglalja s a magyar közgazdasági társaság április hó 4-én tartott ülésében olvastatott fel. Értekező mindenekelőtt kiemeli, hogy a törvényjavaslat nem öleli fel az egész biztosítási ügyet, hanem annak csupán egy körét, a közigazgatási vagy nyilvánjogi szabványokat tárgyazza, szükségesnek tartja ezzel szemben tüzetesen indokolni a reform szükségét a biztosítási ügy másik részére, a szerződési jogra nézve is. Magára a javaslatra nézve kifogást emel értekező annak túlzásba menő korlátozó álláspontja ellen, mely a vállalatokat a másnál sokkal szigorúbb ellenőrzés alá helyezendőknek tartja s e czélból egy külön szervet, u. n. biztosítási hivatalt tart felállítandónak. Az életbiztosítókra nézve mindenesetre szükséges volna a mainál hatályosabb felügyelet, de nem a többi biztosító intézetekre nézve. A felügyelet azonban mindenesetre továbbra is a biróságoknál volna meghagyandó és csupán tanácsadás végett volna melléjök egy biztosítási tanács szervezendő. De kifogást emel továbbá értekező a javaslatnak egy másik fontos kérdésében, az anyagi biztosítékokat illetőleg elfoglalt álláspontja ellen. Egyrészt nem kimerítő az, a mennyiben csupán a biztosítási alapra, a díjtartalékokra és a nyereség-tartalékra van tekintettel, de megfeledkezik a függő károk és az értékpapirok árfolyam-tartalékáról, másrészt a tervbe vett rendelkezések, mint azt értekező részletesen fejtegeti, nem megfelelők. — Az értekezések sorát

Digitized by Google

dr. Félegyházy Ágostnak ugyancsak a nevezett társaság márczius hó 14-iki ülésén «A tőzsdereformról» tartott felolvasása zárja be. Értekező első sorban a történeti előzményekkel foglalkozik s kimutatja, hogy a tőzsdei forgalom megalakulása óta állandóan merültek fel visszaélések és állandóan történtek kisérletek e visszaélések megszüntetésére, valójában eredmény nélkül, a mi eléggé mutatja a tőzsde reformjának nehéz voltát. Németországban 1891-ben a tőzsdei visszaélések folytán bekövetkezett súlyos gazdasági válság újra napirendre hozta a reform szükségességét. — Az «*Irodalmi Szemlében*» X. az országos statisztikai hivatalnak 1895-re tervbe vett kiadványait ismerteti tüzetesen. y. — Dekány Mihály földmívelésügyi min. osztálytanácsos a mezőgazdasági munkáskérdésről, idevonatkozó tanulmányútja eredményei alapján, szerkesztett jelentéséről számol be. Navratil Ákos Kidd B. «Social Evolution» czímű művét taglalja. — A *Statisztikai Értesítőben*» Hajdu László «Francziaország népesedési mozgalma 1893-ban», «Az erdőterület és annak tulajdoni viszonyai Poroszországban» és «Németország árúforgalma, különös tekintettel a mezőgazdasági termékek forgalmára» czím alatt közöl czikkeket. — A füzetet a «*Könyvszemle*» után a magyar közgazdasági társaság *Értesítője* zárja be.

7. A «MAGYAR NYELVŐR» IV. füzetében Szinnyei József azt a kérdést vizsgálja: «*hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?*» (L. az áprilisi füzetben). — Melich János folytatja a ‚német vendégszók‘ fölsorolását; ilyenek: *csákó*, *csécs*, *csisslér*, *csíz*, *csödör*, *csúz*, *csür*, *derczés*, *deres*. *döllye*. *dössöl*, *drót*, *durczás* stb. — Tóth T. Albin az ‚alanytalan mondatokat‘ vizsgálja. Legtöbbször kimarad az alany a szólásmódokban s az ú. n. általános alanyú mondatokban, a melyekben legtöbbször szolgál alanyul az ‚ember‘, a ‚világ‘ szó, továbbá az igének valamennyi személye, de leggyakrabban az egyes szám második s a többes szám harmadik személye. — Kiss Ignácz Faludi Ferencz nyelvének mondatkötési s szórendi sajátságairól értekezik. Minden jó magyarsága mellett is gyakran latinosan szerkeszti a mondatokat olyformán, hogy a mellékmondatokban jelentő mód helyett fölszólító módot használ, sőt a szórendben is találunk imitt-amott oly jelenségeket, melyek a latin és olasz nyelvek szórendjére vallanak. — Az «Irodalom» rovatban Tóth T. Albin birálja Tóth Bélának ‚Szájrul szájra‘ czímű könyvét. Kifogást tesz a könyv czíme ellen: ‚a magyarság *szálló* igéi‘, helyesebbnek tartja a szárnyas igét. Kiemeli a szerző érdemét a magyar szálló igék összegyűjtésében, rendezésében, s csak kevés kivetni valót talál bennök, többet hibáztat a latin s más nyelvűek közül, általában a könyvet, mint a magyar irodalomban úttörőt sikerültnek s az irodalomra nyereségnek tartja. — Az apró közlemények sorában Szarvas Gábor megbizonyítja, hogy az *ámpolna* és *cipellő* szavak nem olasz kölcsönszók, hanem a latin nyelvből vannak az egyház

révén átvéve; Prikkel Marián a *csütörtököt mond* szólást a *csött* hangutánzó igetőből származottnak tartja; Faragó Henrik arról értesít, hogy a Debreczenben a *labyrinthust* ‚tévedős kertnek' hívják; Zolnai Gyula elmondja, hogy a régi *fyun wztas*, *fiuketel* szavakat Tagányi Károly így olvassa: füvönosztás fűkötél, s jelentésük egy régi határmegosztási szokáson alapul; Lehr Vilmos az oláh nyelvbe átkerült magyar szavakat sorolja föl gyűjteményéből. — Népnyelvhagyományok.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1895. május 20-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő t. t.; Br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Krenner József, Lengyel Béla, Szily Kálmán r. tt. — Bedő Albert, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Rónai Horváth Jenő, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. — Más osztályból: Fejérpataky László. — Jegyző: Kőnig Gyula osztálytitkár.

101. RÉTHY MÓR l. t. A legkisebb actióról.

102. BUGARSZKY ISTVÁN részéről, «Új módszer a brom és chlor quantitativ elválasztására», előterjeszti THAN KÁROLY r. t.

103. RICHTER ALADÁR részéről, «Anatomiai és rendszertani vizsgálatok az artocarpeák köréből», előterjeszti KLEIN GYULA l. t.

104. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RÉTHY MÓR és KLEIN GYULA l. t. urakat kéri fel.

HUSZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1895. május 27-én.

Br. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másodelnök; Joannovics György, Konkoly Miklós, Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt.; Entz Géza, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignácz, Gyulai Pál, Heller Ágost, Horváth Géza, Jakab Elek, Kőnig Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Than Károly, Tóth Lőrincz r. tt.; Badics Ferencz, Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert, Chyzer Kornél, Fayer László, Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Némethy Géza, Petz Gedeon, Pólya Jakab, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Télfy Iván, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

105. INKEY BÉLA l. t. felolvassa **emlékbeszédét Szabó József** ig. és r. tagról. — Az Értesítőben adatik ki.

Digitized by Google

106. Főtitkár bejelenti **Dana Jakab** k. tagnak, a hírneves mineralogusnak április 14-én és **Cayler Arthur** k. tagnak, a nagy mathematikusnak január 26-án bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia részvéttel értesül e két nagy tudós haláláról s fölhívja a III. osztályt, hogy az emlékbeszédek tárgyában határozzon.

107. Fölolvassa **Császka György** kalocsai és bácsi érsek s ig. t. május 12-én kelt levelét, melyben megköszönvén beválasztatását az Igazgató-Tanácsba, kijelenti, hogy örömmel vesz részt az Akadémia anyagi ügyeinek intézésében s azzal kezdi meg igazgató-tanácsosi működését, hogy tízezer koronás magyar földhitelintézeti záloglevéllel járul az alapítőkéhez. — Az Akadémia mély köszönettel veszi a hazafias adományt.

108. Előterjeszti **Thallóczy Lajos** r., **Kövesligethy Radó**, **Nagy Ernő** és **Petz Gedeon** l. tagok köszönetét megválasztatásukért. — Tudomásul szolgál.

109. Fölolvassa a Magyarhoni Földtani Társulat átiratát, melyben ez Szabó József barátait, szaktársait hozzájárulásra hívja föl a tervezett **Szabó-emlék-alap** növeléséhez. — Az Akadémia elismeréssel veszi a Földtani Társulat ez irányú kezdeményezését. s a küldött gyűjtő-ívet az Akadémia tagjai közt köröztetni fogja.

110. Bemutatja az **Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület** meghívóját a június 4-én Székely-Udvarhelyt tartandó jubiláris közgyűlésre. — Az Akadémia köszönettel veszi a meghívást s a közgyűlésen megjelenő tagjait kéri fel képviseletére.

111. Az **Erdélyi Természettudományi Egyesület** jelenti, hogy múzeuma. melynek fölállításához az Akadémia is hozzájárult segélyével, folyó hó 12-én d. e. 11 órakor megnyittatott — Örvendetes tudomásul szolgál.

112. Az **Ezredéves Országos Kiállítás Igazgatósága** fölkéri az összes tudományos és irodalmi intézeteket, vegyenek részt, hazánk közművelődési állapotának lehető hű föltüntetése czéljából, az 1896. évi orsz. kiállításon. — Az Akadémia résztvesz a kiállításban s a részletek megállapítását az Elnökségre ruházza.

113. A brassói **Honterus-Emlékbizottság** gyűjtő-ívet küld, hozzájárulást kérve a Honterus-szobor költségeihez. a melyet 1898-ban, a nagy reformátor négyszázados születésnapja alkalmából Brassóban fognak fölállíttatni. — A gyűjtő-ív köröztetni fog.

114. A linzi **Francisco-Carolineum-Múzeum** meghívja az Akadémiát a folyó évi 29-én végbemenendő ünnepies megnyitására — Üdvözlő sürgöny fog küldetni.

115. Az Országos Képtár igazgatósága átküldi **Révai Miklós, Bacsányi János** és **Czirjék Mihály**-nak (Bessenyey György kor- és kartársának) arczképeit, a melyeket az Akadémia részére, előlegesen megállapított csere fejében, készíttetett. (Akad. Ért. V. 166. l.) — Révai és Bacsányi arczképének a Képes-Teremben leendő fölfüggesztése iránt a legközelebbi nagygyűlés fog határozni; Czirjék Mihály arczképe a Könyvtár olvasó-termében függesztetik föl.

116. A **Széchenyi-szoborbizottságnak** eddig a M. Földhitelintézetnél letett irományai, az 1880-ban hozott határozatnak megfelelőleg. át fognak adatni a székesfőváros levéltárának földolgozás és megőrzés végett. — A határozat végrehajtásával a főtitkári hivatal bizatik meg.

117. A Classica-Philologiai Bizottság a Vallás- és Közoktatási Ministeriumhoz intézett kérvényének fölterjesztését kéri. — Kiadatik véleményadás végett az I. osztálynak.

Digitized by Google

118. A III. osztály előterjeszti a **Tomori-alapitvány** ügyrendi szövegezését. — Elfogadtatik.

A **Mathematikai és Természettudományi Bizottság** jelenti, hogy elnökévé Than Károly ig. és r. tagot, előadójává Lengyel Béla r. tagot választotta. — Tudomásul szolgál.

119. A III. osztály, a **Hadtudományi Bizottság** javaslatára, Szvetits József altábornagyot, Bernolák Károly, Kránicz János, Zsoldos Ferencz tábornokokat, Balázs György alezredest és Szendrei János honvédelmi ministeri titkárt ugyanezen bizottság segédtagjaiul ajánlja. — Megválasztatnak.

120. Vadnay Károly l. t. a néhai **Szemere Bertalan l. t. arczképének** a Képes-Teremben leendő fölfüggesztését indítványozza. — Elő fog terjesztetni a legközelebbi nagygyűlésen.

121. Fayer László l. t. indítványozza, hogy az 1843/4-iki büntetőtörvényjavaslatok teljes anyaggyűjteménye szedetnék rendbe és adatnék ki az Akadémia által. — Kiadatik a II. osztálynak.

122. Gebauer Pál úr jelenti, hogy a **békás-megyeri határban** Sárkány Arnold úr birtokán **épületköveket** talált egyik oldalukon bevésett jegyekkel, s kéri a lelet megvizsgálására szakértő bizottság kiküldetését. — A II. osztály útján kiadatik az Archaeologiai Bizottságnak.

123. Goldziher Ignácz r. t., Herz Miksa hazánkfia nevében és megbízásából benyujtja a könyvtár számára a kairói Musée national de l'Art Arabe-nak tőle készített katalogusát. — Köszönettel vétetik.

124. A könyvtár számára érkezett ajándékok: *a*) Arad városa polgármesterétől: Arad vármegye és Arad város monographiája, II. köt. (Második és befejező rész); *b*) Ortvay Tivadar l. tagtól: Pozsony város története, II. és III. köt.; *c*) Török Aurél l. tagtól: Yézoer Ainoschädel; *d*) Ráth Györgytől: Két kassai plébános a XVI. században. — Köszönettel vétetnek.

125. Főtitkár előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

126. Elnök úr a jegyzőkönyv bitelesítésére Inkey Béla és Vadnay Károly l. tagokat kéri fel.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Birálatok a Dóra-jutalomra érkezett pályamunkákról. *

II.

Az első számu mű, melynek jeligéje: «Az emberiség azon intézményei állanak legbiztosabban, melyek az önzést fogadták szolgálatukba», 64 negyedrét írott lapra terjed. Beosztása és tartalma röviden a következő:

Az első fejezet az aranyarbitrage működésének előfeltételeivei és technikájával foglalkozik, bemutatván a rúdaranynyal s néhány fontosabb aranyérmével való arbitrage számítási műveleteit. A második fejezet részletezi az arbitrage hatását, kimutatván azt a kölcsönhatást, a mely az aranymennyiség s az árak és kamatláb közt

* Az I. számú birálat a megelőző füzet 381. lapján.

Digitized by Google

létezik. A következő azokkal a tényezőkkel foglalkozik, melyek az államok aranykészletét tartósan megbolygathatják, vagy mint szerző mondja, «intensiv aranyáramok» okai lehetnek. Az utolsó, vagyis negyedik fejezet felirata «Az aranyarbitrage szerepe valutarendezésünknél», azonban e czím alatt először általános valutakérdésekkel — bimetallismus, arany- és ezüstvaluta — hozakodik elő szerző s csak nagyon röviden érinti aranybeszerzésünk tényeit és kissé bővebben tárgyalja az aranyvédelmét a készfizetések felvétele esetén. Itt az aranypremium ellen szól s arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a jegybank helyes kamatláb-politikája rendes körülmények közt megvédheti majd aranyunkat.

A mi a pályamű becsét illeti, el kell ismerni, hogy szerzője bizonyos jártassággal bír a nemzetközi fizetések tanában, hogy a kérdéseket kellő logikai sorrendben tárgyalja és — bár nagyon csekély apparatussal dolgozik — tájékozva van a valutapolitika szempontjából fontos tényekről, az újabban felmerülteket is beleértvén. Azonban az egész munka csak vázlatszerű jellegű; a problema legfőbb részei csak érintve vannak, a tételek csak odavetvék, magyarázat, igazolás nélkül. A hézagokat, igaz, szakavatott olvasó kiegészítheti, de sokszor csak nagyobb utángondolás árán; a nagyobb közönség kezébe éppen nem való e munka.

Ezen általános hibán kívül, mint különöset ki kell emelnem azt, hogy a munka azzal a főkérdéssel, hogy az arbitrage az arany beszerzésénél minő szerepet játszik, felettébb könnyedén bánik el és köztudomású sovány tényeknél többet nem hoz fel, sem pedig az idegen államok hasonló műveleteivel nem foglalkozik, holott azokból — kellő tanulmányozás árán — hasznos tanulságokat vonhatott volna le éppen e főproblema megoldására. Ugyancsak nagy hiány az, hogy a nemzetközi fizetéseknek a váltón és nemes fémen kívül szerepet játszó nemeivel nem foglalkozik és a papir- valamint ezüstpénz mennyisége s az arany áramai között levő összefüggést — a mely ép a monarchia valutarendezése szempontjából s a vele kapcsolatos arbitrage esélyeivel szemben fontos — elvileg nem méltatja.

Mint feltűnő vonást hozom fel, hogy a szerző (a 8. lapon) a koronaértékről szóló törvényünkről megemlékezvén, azt az 1892. aug. 2-ról kelt törvénynek nevezi, a mi az osztrák e tárgyú törvénynek ugyan helyes megjelölése, de nem alkalmazható a mi 1892. XVII. tcz.-ünk helyett. Szerző itt nyilván osztrák forrás után indul, szolgailag követvén azt.

A második számú pályamű, melynek jeligéje «A számok a leghűbb tanácsadók», 252 negyedrét lapra terjed, noha akárhány lapon a kézirat csak néhány sorból áll vagy csak egy kis táblát tartalmaz.

Szerzője az előszón és a zárszón kívül 16 fejezetre osztja művét. Az előszóban néhány általános kijelentés után felsorolja forrásait. Az erre következő bevezetésben a valutaügy legújabb mozza-

Digitized by Google

natait érinti, hangsúlyozza az osztrák-magyar bank vezetésének fontosságát valutarendezésünk körül — mindezt csak futólag, s aztán adja az arbitrage fogalmát, idézvén négy író meghatározását; végül kifejti munkája tervezetét. A következő fejezetekben megvalósított programm abban áll: megismertetni az érmeügy alapfogalmait, összehasonlítani és átszámítani a különböző pénzlábhoz tartozó érméket, kiszámítani a gold-print-ot, megismertetni a nemes fém- és érmeüzlet usance-ait, a vezető bankok érmetarifáit, a monarchia pénzverőinek és jegybankjának vonatkozó szabályait s közölni a segédtáblákat az arany- és érmeárfolyamok átszámítására. Egy szóval az arbitrage szempontjából szükséges számítások összeállítása az a feladat, melyet szerző megoldani kivánt. A 8 lapra terjedő zárszó néhány általános megjegyzés után egy példában mutatja be a kamatláb-emelés védő hatását az aranykivitellel szemben s végül ismét utal arra, hogy az aranyvaluta tényleges hatályba lépte után jegybankunknak óvatos diskonto-politikát kell követnie

A tartalom puszta felsorolásából kitetszik, hogy szerző jártas lehet ugyan a valuta- és érmeügy technikai fogalmaiban és jó mathematikus is lehet — a mely minőségeit (a mennyire az utóbbit megítélni képes vagyok) kétségbe vonni nem akarom, de nem fogta jól fel a pályázati kérdést. A feladat egészen világosan úgy volt adva, hogy az arbitrage működésének közgazdasági hatását általában és aztán különösen a mi valutarendezésünk alkalmából kellett volna kifejteni, és szerző e helyett arra vállalkozott, hogy az arbitrage-műveletekhez szükséges számításokat, utasításokat állítsa egybe. Bármily elismerésre méltó legyen is ebbeli fáradozása az arbitrageur szempontjából, teljesen céltévesztett az e pályaműben. Nem az arbitrageur szükségletét kielégíteni, hanem egy fontos közgazdasági problemát megvilágítani volt a pályázat célja. A mi keveset szerző az arbitrage nemzetközi szerepéről, a nemes fémáram szabályozása körül való hatásáról ír, az oly általánosságban mozog és oly egyszerű tényekre szorítkozik, hogy legföljebb a közgazdasági kézikönyveknek az arbitragera vonatkozó fejezetébe illenék bele.

A harmadik számú pályamű «Cedo majori» jelige alatt 220 nyolczadrét írott lapra terjed.

Szerző sem tartalommutatót, sem a számra 14 fejezet fölé felírást nem alkalmazott. Tartalma egyébiránt a következő: Először a felmerülő kérdéseket veszi sorra, mit az arbitrage körülírása követ, azután áttér az arbitrage forrásaira, ezek közül ismét először a nemzetközi hitelnyujtás esetét tárgyalván, aztán a fontosabbat, a kereskedelmi mérleg saldójának kiegyenlítését. A váltóárfolyamok s az aranyszállítás közt lévő összefüggés terjengős magyarázata után az arbitrageur személyében megkivántató tulajdonságokat sorolja fel, szól az aranykereskedés usance-airól, az arbitrage nemeiről, megkülönböztetvén a nyers aranynyal, a börzei forgalomban s végül az azon kívül

található aranyérmékkel való arbitraget s példákban mutatva be az aranyátvitel előnyös voltának megállapítására szükséges számításokat. Szól a nagyban való aranybeszerzésről s aztán ismét az aranybehozatal és aranykivitel lehetőségét tárgyalja s vizsgálja az aranyáram hatását az aranymennyiségre. Itt a premium ellen foglal állást. Azután a jegybank kamatlábpolitikájával foglalkozik, feszegeti az arbitrage jogosultságának kérdését, pártfogásba vévén azt a különben közelebbről meg nem jelölt támadások ellen.

Szerző tehát az arbitrage elméletének főbb kérdéseit tényleg felismerte és bevonta elmélkedése körébe. Tette pedig ezt bizonyos közvetlenséggel, az okoskodás egész lánczát szemeink előtt bonyolítván le. Hogy e közvetlenséget minő hibák és fogyatkozások teszik majdnem élvezhetlenné, arról az irályról mondandókban fogok szólni.

A mű tartalmának legfőbb hiánya azonos az első számú pályaművével: a valutarendezés czéljaira szükséges arany beszerzésének módozatairól nem ad felvilágosítást, sem a monarchia valutarendezési műveleteit, sem a többi államok hasonczélú műveleteit nem tárgyalja, hogy belőlök az arbitrage szerepét kiolvashatnók. Megelégszik az arbitragenak rendezett valutaviszonyok idején való működésével, s e működést mutatja be; azt nem is kérdi, hogy minő hatása lenne az arbitragenak a készfizetések felvétele esetén és minő előfeltételek kívántatnak ahhoz, hogy az arany ki ne folyjon? Mert, hogy akár premiummal, akár bankpolitikával megvédeni lehetne az ország aranyát és a pari árfolyamot a nem aranypénzmennyiség — ideértve a pénzhelyettesítőket is — kellő korlátozása nélkül, azt szerzőnek alig fogja valaki elhinni.

Nagy hibája szerzőnek az is, hogy az aranyarbitrage és a leszámítolási kamatláb között lévő összefüggés vizsgálatában egészen kihagyja a számításból a hosszú és rövid lejáratú váltók közti különbséget s az előbbiek fontos szerepét a kamatlábemelésben. E helyett mindjárt csak az aranynak hitelnyujtási czélból való bevitelére gondol, holott ez csak közvetett, és sokszor — igen nagy kamatlábkülönbözeteknél is. — elmaradó hatása a kamatlábemelésnek.

A tartalmi hiányokon kívül azonban meg kell róni a mű irályát, mely terjengős, szószaporító, sokszor a visszatetszésig lapos. Különösen a mű eleje tele van oly köznapi szólásmódokkal, melyek tudományos, sőt egyáltalán komoly irodalmi termékekbe nem valók. Jellemző az írásmódra mindjárt a mű legeslegelső mondata, mely így hangzik. «Mielőtt *továbbmennék*, csak egyre kérem mindazokat, a kiket illet, arra, hogy ne ijedjenek meg túlságosan ettől az «arbitrage» szótól, nem olyan veszedelmes dolog az, a milyennek látszik».

De tele van a könyv számítási hibákkal is. Nem lehetett ugyan feladatom a felhozott összes, sokszor nagyon keresett példák számítási műveleteit ellenőrizni, de a szembeszökő hibák egész seregével találkoztam.

Szerző különben forrásműveket, melyekből merített, nem nevez

Digitized by Google

meg. Számításait nem viszi mindig ki és táblázatairól nem ad kellő felvilágosítást. A 103. és 113—117. l foglalt táblázatok helyességét azonban garantirozza az a körülmény, hogy azok teljesen azonosak — csak forint helyett koronákban kifejezve, Stern Róbert ismert mathematikusnak «Theorie und Praxis des Gold-Importes nach Oesterreich-Ungarn (Wien 1893.)» czímű füzetében foglaltakkal.

A felhozottakkal indokolt véleményemet a pályadíj ügyében a következőkben foglalom össze :

Miután a második számú pályamű szerzője a pályakérdést félreértve, a tárgyhoz nem szólott, csak az első és második számú művek jöhetnek tekintetbe. Mindkét munka oly íróra vall, ki képes lett volna a felvetett kérdést megoldani, ha azt kellően átgondolta és alaposan kidolgozta volna. A felhozott hiányok azonban oly nagyok, hogy a munkáknak így a díjat kiadhatónak nem tartom. Feltételes jutalmazásról, mely a hiányok pótlása után volna eszközölhető, az alapítványi szabályzat nem szólván, ily irányú indítvány tételére nem érezhetem magamat feljogosítva.

Budapesten, 1895. február 10.

Dr. Ráth Zoltán, l. t.

Birálatok az Első Magyar Általános Biztosító-társaság jutalmára beérkezett pályamunkákról.

I.

A Magyar Általános Biztosító-társaság alapjából jutalmazandó pályázat következő kérdésére «fejtse ki a pályázó a tőzsdeadó czélszerűségének kérdését a helyes adórendszer szempontjából s a jelenleg érvényben levő külföldi tőzsdeadó-törvények főbb intézkedéseit és eredményeit» — öt pályamű érkezett be.

Közülök a 3-ik számú «je n'en vois pas la nécessíté» jeligés a leggyöngébb. Nem azért, mert jeligéjének megfelelően nem helyesli a tőzsdeadót, illetőleg helyes adórendszerben nem talál számára helyet; ez a felfogás épen nagyon is alaposan indokolható és talán biztosabb talajon áll, mint az ellenkező álláspont. Nem is azért, mert talán téves állításokat tartalmazna, vagy a tudománynyal ellentétes, hibás felfogásra mutatna. Hanem kivált azért, mert a jelenleg érvényben levő külföldi tőzsdeadó-törvényeket csak felületesen ismerteti, történeti fejlődésükről nem szól és a tőzsdeadó elméletéről írt tudományos munkákat, illetőleg a bennök kifejtett elméleteket mellőzi.

Jobb munkának mondható az 5. számú Casimir Perier mondatának jelszavával. Ez a munka, ha a tőzsdeadó rövid ismertetése, essay-szerű feltüntetése lett volna pályázatra kitűzve, mellőzve egyes germanismusnak tulajdonítható hibás magyar műszók használatát, figyelemreméltó és jutalmazható lett volna. De miután a pályázat nem ezt a czélt tűzte ki, a többi három (1., 2. és 4. sz.) munka mellett

Digitized by Google

határozottan kisebb jelentőségű. A munka mindazáltal rövidségénél (csak 84 félhasábos lap) és mégis az egész anyagra kiterjedő voltánál fogva határozottan jó és dicséretet érdemel.

A többi három pályamű a kérdéssel behatóan és igen nagy terjedelemben foglalkozik. Az 1. számú «Justum et aequum» jeligével két kötetben 490 és 543 negyedrétű irott lapra, a 2. számú Földes Bélától vett jelszóval 567 irott lapra, és a 4. számu Raffalovichtól vett jelszóval 1130 irott lapra terjed.

Mind a három munka a tőzsdeadó elméletét irodalmi fejlődésében a legnagyobb részletességgel fejtegeti. Ki vannak tüntetve azok az irányzatok, melyek a tőzsdeadót a forgalmi adók közé kivánják sorozni és ez okból a forgalmi adók jelentősége és helyzete a helyes adórendszerben tárgyaltatik. Beható figyelemben részesül az a felfogás, mely a tőzsdeadót, mint a kereseti adó kiegészítőjét tekinti. A conjunctura és a speculatio nyereségének megadóztatása, mint a tőzsdeadó speciális czélja és mint a legújabb irányzatnak kifejezője előterjesztetik és ezeken az alapokon construálják az illető pályaművek szerzői nézetüket a tőzsdeadó helyzetéről. Mind a három munka a tőzsdeadó történetét, jelenlegi állapotát és eredményét a különböző államokban részletesen és oknyomozóan adja elő, sőt fölsorolja azokat az intézkedéseket is melyek nem mint tőzsdeadók némely államokban a forgalmi adók és illetékekkel kapcsolatosan bélyegrendszerükben a tőzsdeadók által ért ügyletekre nézve szokásosak. Mind a három munka belső tartalmánál fogva a pályakérdést helyesen oldja meg és bármelyikök e szempontból jutalmazásra méltó.

Fokozat szerint a három pályamű ekkép sorozható: legjobb a 4. számú, utána következik a 2. és végre az 1. számú.

A 4. számú pályamű előnyei a vele pályázókkal szemben a következők:

A tőzsdeadóról szóló irodalmat, illetőleg az eddig kifejtett elméleteket a legnagyobb részletességgel fejti ki. és utal azon közgazdasági, társadalmi és politikai irányzatok hatására, melyek a tőzsdeadó eszméjének terjedésére és meghonosításának követelésére felmerültek. Részletesen és behatóan sorolja fel azokat a szellemi átalakulásokat, melyeket Stein, pénzügytanának egyes kiadásaiban, a forgalmi adókra nézve átélt és ezen a közgazdasági tudomány számos ágaiban oly nagy jelentőségű író változatos nézeteiből a tőzsdeadóról honos különböző elméletek magvait kihántja. Áttér azután Heckel, Friedberg Schäffle. Wagner, Shall. Bastable. Lehr, Vocke és Bilinszki álláspontjaira, a mely alkalomból az adórendszer nagy elvei alapján a tőzsdeadó helyzetének birálatát találjuk. Látjuk a viszontszolgáltatási elvnek, a képesség szerinti adóztatás elvének és végül a társadalmi irányzat követelte törekvéseknek tüzetes tárgyalását és azon kérdésnek taglalását, mikép egyeztethető meg a tőzsdeadó fogalma ezekkel az elvekkel. És mindezek a kérdések akkép vannak előadva, hogy a világirodalom-

Digitized by Google

ban csak valamiképen ismeretes szerzőknek a tőzsdeadóra vonatkozó nézete közöltetik. Szóval a pályamű szerzője lelkiismeretesen fölhasznált minden anyagot, a mely a német, franczia, angol, olasz és spanyol irodalomban a tőzsdeadóról szól és erről az olvasót bőven és kimerítően tájékoztatja.

Önálló felfogást tanúsít és így az általa földolgozott anyagot kellően átgondoltan és megemésztve terjeszti elő. Miután ugyanis az összes elméleteket végig fölsorolta s minden egyes nézet hiányait föltárta, arra a következtetésre jut, hogy az eddigi elméletek a tőzsdeadó megokolására nem megfelelők, és hogy ezen elméletek a tőzsdeadó számára nem találnak kellően indokolható helyet. A pályamű szerzője ez okból maga keresi ennek az adónak jogosultságát, és közgazdaságtörténeti alapon, tehát az újabb történeti iskola hive gyanánt ezen irány követésében találja. Ép úgy, mint annak idejében az adópolitika igazságos elvének tartották a nemesség és papság adómentességét és a harmadik osztálynak egyedüli megadóztatását, úgy fejlődik a mostani korszakban a közgazdaság oly irányban, hogy a tőzsdeadó a társadalmi igazságnak megfelelő és vele indokolható történeti adó-kategóriává lesz. Lehet ezt a fölfogást birálni, de bátran állítható, hogy a pályamű szerzőjének tanulmányok alapján kifejtett ezen fölfogása épp annyi vagy épp oly kevés alappal bír, mint a tőzsdeadó indokoltságára nézve felállított számos többi elmélet. Előnye mindenesetre az, hogy a történeti fejlődésnek megfelel és hogy nem keresi a megokolást oly elvekben, melyek erre az adóra teljesen alkalmatlanok.

A különböző államok intézkedéseit a tőzsdeadó tekintetében a legnagyobb terjedelemben adja elő, és részletezi azon társadalmi mozgalmat, a mely az egyes államokban ezen adó meghonosítására vezetett, ekkép szemlélhetővé teszi a tőzsdeadó életbeléptetésére irányzott tevékenységet és azt a harczot. melyet a különböző osztályok ezen adó érdekében kifejtettek.

Mint tudományos munka a pályamű a jutalmat megérdemli. Hiánya egyrészt a külföldi irodalomból vett számos idézetnek eredeti nyelven a szövegben magában való közlése; mi által a magyar olvasó nagyon is háborgatva van. További hiánya, hogy sokhelyütt naiv hasonlatosságokat alkalmaz komoly és száraz tárgyánál. Végül hiánya, hogy a tárgyi összefüggés gyakran hosszú közbevetett tárgyalások által megszakíttatik és így az olvasót a munka főfonalától eltereli. De a hiányokat könnyen lehetne rendszeres átdolgozással mellőzni s így a pályamunkát alakilag arra a niveaura emelni, melyet belső tartalmánál fogva megérdemel.

Budapest, 1894. deczember 28.

Matlekovics Sándor.

Digitized by Google

Megjelenik minden hó 15-én három-négy ívnyi tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ
SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő s kiadó hivatal a Magyar Tudom. Akadémiában.

VI. KÖTET. 1895. Augusztus 15. 8. FÜZET.

Szabó József emlékezete.

(Előadta *Inkey Béla* l. t. a május 27-iki összes ülésen.)

(1822—1894.)

A mult esztendőnek egy verőfényes tavaszi napján a szomszéd házak egyikében ravatal körül gyülekezve, mély meghatottsággal hallgattuk meg az Akadémia III. osztályának tisztelt elnökét, ki *Szabó József* földi maradványai előtt meleg szavakkal bucsúzott el váratlanul elköltözött szaktársától. Akkor még mindnyájan a nagy veszteség megdöbbentő hatása alatt állottunk: ki barátját, ki meg mesterét és tanítóját siratta.

Azóta egy évnél hosszabb idő perdült le, és mialatt a bucsúzás fájdalma lassan enyhült, az elhunyt tudós alakja nagyobb távolságba helyezkedett s mind világosabban domborodott ki egész életének és működésének képe. A nyugodtabb visszaemlékezésben tisztábban tünik fel, mi volt Szabó nekünk, a hazának és a tudománynak. De midőn így veszteségünk nagyságát annál inkább felfoghatjuk, másrészt jobban felismerjük, minő szellemi örökséget hagyott hazájára és utódaira.

Megérkezett tehát az idő, midőn az Akadémia kegyeletes szokása szerint, elhunyt jelesének emlékezetét még egyszer nyilvánosan felélesztjük; midőn életének pályájára, működésére és eredményeire visszatekintve, belőle tanulságot vonunk le; midőn elismerésünk és hálánk adóját leróva, szellemi örökségének birtokába léphetünk.

E kegyeletes visszapillantás kifejezésével a t. Akadémia engem bízott meg, és készségesen vállalkoztam reá. Mert ha vannak is, kik korban és állásban Szabóhoz közelebb álltak és e feladatot jobban oldhatnák meg, mint én; mégis azon húsz évi időszakból, mely alatt atyai barátságát élveztem, tudományos és közhasznú munkásságát szemmel kisértem és munkáit behatóan tanulmányoztam, bátorságot merítek arra, hogy nem annyira életének külső

Digitized by Google

eseményeit, mint belső tevékenységét és jelentőségét vázolni megkisértsem.

És e közben a visszaemlékezés fájdalmába a gyönyörnek egy neme vegyül, mert egy ritka szép szellemi fejlődésnek képe tárul fel előttünk Szabó életében. Egy tehetséges ifjú, ki más életpályára készül, oly helyre kerül, hol a természetkutatást megkedveli. Fiatal hévvel és teljes odaadással veti magát ezen új irányba, mely akkoriban Magyarországon még csekélyebb figyelemben részesül. Tanul, küzd, dolgozik; ismereteit folyton gyarapítja, nem annyira a tantermekben, mint a szabad természetben; utazik, szaktársakkal érintkezik, a művelt külföld nyelveit és tudását elsajátítja és közben már önálló munkákon próbálgatja erejét. Végre eléri azt az állást, mely lehetővé és kötelességévé is teszi, hogy csak a tudományának éljen. Ekkor már meg van vetve úgy külső életpályájának, mint szellemi fejlődésének biztos alapja. Kiválaszt magának szaktudománya körében oly tárgyakat, melyek mint Magyarország jellemző képződményei, különösen a magyar kutatásnak kinálkoznak. Ezen kérdések megoldását tűzi ki maga elé, mint egész életének főczélját. Tervszerűen dolgozva, lépésenként haladva, a tudományos vívmányokat mind felhasználva, közelíti meg czélját és oly munkát végez, mely nevének tartós állást biztosít a tudomány körében. E mellett azonban még bámulatos tevékenységet fejt ki nemcsak szakmájának egész mezején, hanem a rokon tudományágak és a közművelődés terén is. A külső elismerés sem marad el; tekintélye egyre növekedik, barátai, tanítványai, követői száma szaporodik. És miközben tudományos kutatása gyümölcseit lassan és biztosan érleli, időt talál a fiatal nemzedéket az általa tört utakon vezérelni és nemzete közművelődésének egyik tényezőjévé válni.

Egy életpálya, mely alacsony, rögös utakon kezdődik, de fokozatosan és állandóan emelkedő irányban mozog, egyre nagyobb és szélesebb látóköröket nyit és a korán megpillantott czélt elérni szerencsés: ilyennek tünik elő Szabó élete, melynek főmozzanatait legyen szabad a következőben érintenem.

Magyarország első magyar geologusa a kőtelen Alföld fia. Szentmiklósi Szabó József az 1822. év márczius hó 14-én Kalocsán született, mint Szabó Ferencz Józsefnek, az érseki udvari főpénztárnoknak és hódossi Karácsonyi Katának harmadik fia. Ifjú korát az apai háznál töltötte. A philosophiát és a kétévi jogi tanulmányokat Pesten végezte fényes sikerrel. Életének első szakaszában tehát még semmi sem mutat jövendőbeli hivatására. De a véletlen, vagy talán saját kivánsága úgy hozván, hogy jogi gyakorlatra Selmeczbányára, a kamaragrófi hivatalba került, itt, a magyar bányászat ezen ősrégi központján, a bányászati főiskola székhelyén fejlődött ki benne a természetkutatás iránt való haj-

lam. Az 1843—44. tanévben már a bányászakadémia tanítványai sorában látjuk őt; de a mellett jogi tanulmányait is folytatván, 1846-ban az ügyvédi diplomát elnyeri. Ezentúl a gyakorlat terére lép: kezdetben Zsarnóczán, majd Felsőbányán, végre 1848-ban, Kossuth Lajos első magyar pénzügyminister alatt a fővárosban. A magyar kormány mindjárt igénybe veszi Szabó szakképzettségét és a szükségessé vált magyar puskaporgyártás érdekében a magyar salétromtelepek tanulmányozására küldi ki. E hivatalos működéséből származott első tudományos kutatása, a salétrom magyarországi előjöveteléről.

A szabadságharcz lezajlása után Szabó egészen a tudományos pályára lép. Tanári állást keres és egyelőre 1850-ben a pesti egyetemen a mineralogia helyettes tanárává lesz. A következő évben philosophiae doctorrá avattatik és hosszabb tanulmányútra megy Angliába, az első világtárlat alkalmával.

Itt kezdődik tehát Szabó külföldi utazásainak hosszú sora, mely élete végeig az ő tudományos fejlődésének egyik főtényezője volt. Valamennyi természetbúvár között a geologusnak kell legtöbbet utaznia, mert ő nem a könyvekben, sem a múzeumokban, hanem csakis a szabad természetben lelheti az ő tanulmánya tárgyait. Hegyen-völgyön, járatlan utakon, szűk vízmosásokban, kopár ormokon, a vizek partjain és a bányák mélyében: ott rejtőznek a betűk, melyekkel a természet a föld történetét megírta, ott helyben kell őket felkeresni, hogy jelentésüket megértsük. És valamint a nyelvész nem szorítkozik az egy nyelvre, melyet tanulmányoz, hanem a rokon nyelvek és tájszólások összehasonlításából vezeti le a fejlődés törvényeit, úgy a geologus is, ha saját hazájának földtani fejlődését ki akarja mutatni, más országokban, sokszor más világrészben is keresi az őt érdeklő jelenség hasonmásait és más-más nyilvánulásait.

Szabó tehát sokat utazott és jól utazott. Saját tapasztalásomból mondhatom — mert egyik külföldi utazásán szerencsés voltam kisérője lenni — hogy kevés ember értett úgy az utazás mesterségéhez, mint Szabó. Egészséges testalkat, egyenletes jókedv, terjedelmes nyelvismeret, közlékeny, udvarias modor, rendszeretet és pontosság: mindezen tulajdonságai javára váltak, főleg nagyobb utazásain. Sem idejét, sem pénzét nem pazarolta; de ha a körülmények követelték, tudott türelmesen várni és a kellő pillanatban erszényét megszólaltatni. Az elkerülhetetlen fáradalmakat és nélkülözéseket egykedvűen tűrte, a kinálkozó alkalmakat pedig felhasználta. Könnyen kötött ismeretséget és mindenfelé adatot és értesítéseket gyűjtött, még ha nem is főtárgyára vonatkoztak. De mikor azután kutatásai színhelyére került, a buvárlás szelleme néha elragadta őt annyira, hogy terjedelmes gyűjtő-táskáit színig megtöltvén, gyakran az est homályával lepette meg magát kint

Digitized by Google

a vulkán rideg lávamezején, jó messze a barátságos hajléktól és hivogató vacsorától. Életem legkedvesebb emlékeihez tartozik a vele tett görögországi utazás, és mondhatom, hogy nála jobb és kellemesebb utitársat nehéz találni.

Főkép vulkanologiai tanulmányai érdekében több ízben látogatta meg Olaszországot, Szerbiát, Görögországot, sőt még Észak-Amerika nyugati államait is. Máskor megint a külföldi tudós körökkel való érintkezés képezte utazásainak főczélját: a londoni és párisi világkiállítások, a német, franczia és angol tudományos társaságok vándorgyűlései, kiváltképen a nemzetközi geologiai congressusok ülései sokszor adtak neki még alkalmat, hogy a külföld tudományos intézményeit a legkedvezőbben megismerje, a külföldi szaktársaival érintkezésbe lépjen és a magyar tudományt a külföldön képviselje.

Külső életviszonyairól már csak kevés mondanivaló marad. Az egyetemi tanszéket ugyan nem érte el mindjárt, mert a német világ korszakában át kellett azt engednie Petersnek, a jeles német geologusnak, kinek Magyarország geologiai ismerete körül szerzett érdemeit Szabó maga is mindig készséggel és tisztelettel említette. Időközben a budai reáliskolán, később a pesti kereskedelmi akadémián folytatta Szabó tanári tevékenységét és csak tíz év mulva, tehát 1860-ban jutott ismét az egyetemi ásvány- és földtani tanszékre, kezdetben mint helyettes, 1862 óta pedig mint rendes tanár.

Ezentúl Szabó élete biztos és megfelelő állásban zavartalanul folyik. Belterjes munka az ő kedvencz tanulmányai körében, széleskörű irodalmi tevékenység, lelkiismeretes és eredményes tanítás, sokoldalú működés a tudományos társulatokban, a közművelődés terén, közbe-közbe az említett utazások és belföldi geologiai kutatások: ezek töltik be életének második felét és ezekről kell most egyenként szólnom.

* * *

Mindnyájan tudjuk, hogy Szabó József tanulmányainak főtárgya a magyarországi harmadkori vulkánosság volt. Ezen a téren dolgozott ő lankadatlanul, kora fiatalságától kezdve utolsó napjáig; itt érte el azokat az eredményeket, melyek nemcsak hazánk földtani ismeretének nagybecsű részét teszik, hanem általában a vulkanologia és petrographia terén mindenkorra számot tesznek és állandó helyet biztositanak nevének.

Beudant, Haüy jeles tanítványa volt az első, ki a tudományos világ figyelmét Magyarország vulkáni kőzeteire irányította, miután e század elején tett alapos tanulmányútján itt nálunk ismerte fel a trachyt-formatió classicus hazáját és ezen kőzetcsalád roppant változatosságát.

Digitized by Google

Utána hosszú szünet állott be a magyarországi eruptiv kőzetek tanulmányozásában. Csak a bécsi földtani intézet magyarországi működése elevenítette fel a trachyt-tanulmányokat. Selmecz környékén Andrian és Lipold, Erdélyben Hauer és Stache, mindenekfölött pedig Richthofen több évi kutatásai a magyar trachytvidékeken nemcsak alaposabb ismertetéseket, hanem új nomenclaturákat és beosztást is eredményeztek. Richthofen munkája adta meg a bécsi iskola irányát, és nézeteinek széleskörű elterjedése az egész világirodalomra kihatott. Ámde bármily szellemes éleslátással szerkesztette is Richthofen az ő systemáját, bármily elevenítő hatással is volt az ő felfogása: a munka folytatói mégis mindinkább érezték ezen tagolás hiányosságát vagy inkább hibás voltát. Richthofen ugyanis az eruptiv kőzetek geologiai tanulmányozásában nem támaszkodott (és abban az időben még nem is tehette) oly beható petrographiai vizsgálódásokra, minőket az azóta tökéletesített kutatási módszerekkel elérni lehet; a minek következménye az volt, hogy ő a trachytnak bizonyos módosulásait eredeti válfajoknak tekintette és külön elnevezésekkel a többi fajok chronologiai sorozatába illesztette. Midőn azután később a magyar eruptiv kőzetek hasonmását Észak-Amerikában is feltalálta és az ott gyűjtött példányokat Zirkelnek, a petrographia nagy mesterének adta át tanulmányozásra, a két nagyhírű tudós közös munkájának elterjedése a Richthofen-féle trachyt-systemának általános elismerését biztosította. Így kerültek a «Propylit», «Rhyolith» és Stachétól még a «Dacit» is, mint kőfajnevek, a petrographia német és angol tankönyveibe.

Szabót kezdettől fogva nem elégítette ki a Richthofen-féle elmélet, habár az ő megfigyeléseiből sok tanulságot merített. Részletesebb vizsgálatai és gyűjtései, melyeket abban az időben már több magyarországi és külföldi trachyt-vidéken eszközölt, arra képesítették, hogy az eruptiv tömegek geologiai felfogását mindenkor igen beható petrographiai vizsgálatokkal köthesse össze, és a laboratoriumi munka gyakran új és eredeti világításba helyezte a természetben tett megfigyeléseket.

Már első nagyobb trachyt-tanulmánya, melyben a tokaji Hegyalja vulkáni képződményeit mesterileg írja le, önálló felfogásra vall és az ő módszeréről tanúskodik. Beudant és Richthofen nyomait követi ugyan a meddig őt biztosan vezetik, de náluknál élesebben fogja fel ama remek eruptiv képződmények sokféle árnyalatait; a tömegek összefüggését, korrendjét szabatosabban írja körül és a kőzetszövet tanulmányozásába mélyebben hatol be, miáltal azután az eruptiv tömegek vulkanologiai képét behatóbban adhatja meg. A rhyolithnak ezen classicus vidékén tárult fel előtte e kőzetcsoport lényege, és későbbi tanulmányai más vidékeken, nevezetesen a görög szigetek újkorú vulkánvidé-

Digitized by Google

kein az ott szerzett alapnézetét csak megerősítették és kifejlesztették. Ott ismerte fel, hogy a rhyolithos kiképződés a kőzeteknek nem eredeti tulajdonsága, mely fajbeli különválasztásra jogosit, hanem utólagos, vagy némely esetben egykorú módosulás eredménye.

A zöldkőnemű trachytok tanulmányozására alkalmasabb tér, mint a magyar bányavidékek, Európában sehol sincs. Ismeretes, hogy hazánkban a nemesércz legnevezetesebb előfordulásai ezen ósdi kinézésű kőzethez vannak kötve. Így van ez Selmecz- és Körmöczbányán, Nagy- és Felsőbányán, az erdélyi érczhegységben és a bánsági hegyekben. A Saxum metalliferum, a mint Born a mult században nevezi, sokáig régi eruptiv kőzetnek tekintetett, melynek népies neve zöldkő volt. Pettkó ismerte fel elsőben a selmeczi trachyt-képződmény harmadkoriságát; Richthofen rendszerében a zöldkő, mint külön kőzetfaj, propylit neve alatt, a kitörési cyklus kezdetén áll. Stache már szükségesnek látta a zöldköveket osztályozni és a quarztartalmúakat zöldkő-dacitoknak nevezni. Másoknak is feltünt, hogy az ú n. propylit a többi trachyt-fajokkal gyakran átmenetes összefüggésben áll és nem mindig mint legrégibb alap szerepel. Mindazonáltal Richthofen tekintélye még jó ideig biztositotta a korelnökséget ezen bányászatilag fontos kőzetnek, mely hasonló minőséggel és szerepléssel Északamerikában is található.

Szabó soha sem fogadta el a zöldkőfaj önállóságát. Beható tanulmányai a magyar bányavidékeken arról győzték meg, hogy a zöldkő, bár kétségkívül a trachyt-képződményhez tartozik, ennek nem külön tagja, hanem csak helyi módosulása a kiömlött trachyttömeg egy részének, és hogy ez a módosulás a mélységből indult ki és többnyire az ércztelérek regióját jellemzi. Ezen eredményre is az ő czéltudatos kutatási módszere útján jutott, miután a természetben észlelt átmeneteket sorozatosan gyűjtött példányokban áttette a laboratoriumba és itt az átmenet lényegét beható petrographiai vizsgálat által kiderítette. Így azután egész biztonsággal és joggal mondhatta ki, hogy propylit-eruptio sohasem volt, hanem, hogy különféle trachyt-fajok változhatnak át zöldkővé, mert a zöldkőneműség nem eredeti lényeges tulajdonsága a kőzetnek, hanem utólagos átváltozás, módosulás, a kőzettömegben végbement metamorphismus, melynek forrása a mélységben, az eruptió utóhatásaiban és az érczképző folyamatokban keresendő. Érdekes, hogy ezen felfogás támogatására a görög szigetek fiatal vulkán-képződményeiben, Milo szigetén szintén talált bizonyítékot.

A propylit-faj megdöntésével a vulkáni képződmények kutatása mintegy terhes nyűg alól szabadult fel, még pedig nemcsak Magyarországon, hol Szabó maga és csakhamar a többiek is már

Digitized by Google

a felvételi munkánál is a zöldkő-módosulatot a maga értéke szerint tárgyalták, hanem Amerikában is, hová Szabó kutatásainak híre eljutott és hozzájárult a Richthofen-féle felfogás tarthatatlanságának kimutatásához.

Egyáltalában látjuk, hogy a petrographia terén Szabó a német iskola észjárásától mindinkább eltér és szivesebben követi a francziák nyomait. Sok évi beható kutatásai közben mind jobban domborodik ki előtte az, a mi a kőzettömeg lényegét teszi, és ő érzi, meg ki is mondja, hogy a kőzetnevek között, melyek a német systematikában a fajokat megrögzítik, van igen sok, mely az illető anyagnak csak egyes, inkább külső, mint lényeges tulajdonságát fejezi ki. Ez nem csupán a propylitra és rhyolithra vonatkozik, a mint az imént láttuk, hanem magára a trachyt és andesit szók sokkal tágabb körű jelentésére is. A német kritika meg is akadt azon, hogy Szabó ezen a geologia történetével összeforrt fajneveket nem egészen abban az értelemben használta, melyet Buch óta a német irodalom nekik tulajdonított. De a ki Szabó műveit ismeri, az tudja, hogy ő a «trachytismus» és «andesitismus» fogalmaira nézve egészen tisztában volt és hogy a lényegre nézve leginkább a franczia szaktársak nézeteit osztotta. A mikroskopiai kőzetvizsgálat kora előtt bizonyos külsőségek, az ú. n. habitus-jellegek szolgáltak a kőzetek megkülönböztetésére és a fajnevek felállítására; de mióta módunkban van a kőzeteket mikroskop és chemia segítségével egyes ásványelemeikre felbontani, azóta ama külsőségek elvesztették jelentőségüket, és csak mint érdekes mellékjelenségek érdemelnek figyelmet.

A petrographiai módszerek fejlődése épen abba a korba esvén, melyben Szabó a vulkáni kőzetek tanulmányozását egész hévvel megragadta, igen természetes, hogy ő minden e téren tett fölfedezést, minden új vizsgálati módszert azonnal a maga kedvencz tárgyára alkalmazott. A kőzetelemek csiszolását és mikroskopiai vizsgálását nemcsak maga sajátította el, hanem egyetemi oktatás tárgyává is tette. Természetesen az optikai meghatározásnak minden haladását is lépésről-lépésre követte.

A trachyt-nemű kőzeteknek lényeges alkatrésze a földpát lévén, Szabó első sorban erre az ásványcsoportra terjesztette ki vizsgálatait. A földpátok fajai ekkor már ismeretesek voltak. Tschermak szabatosabban fejezte ki a fajkülönbségeket chemiai és kristálytani tekintetben, és nagyjában már régebben is tudták, hogy a trachytok vidékenként és fajonként más-más földpátfajokat tartalmaznak. Szabónak első gondja tehát az volt, hogy tanulmányanyagát e tekintetben átvizsgálja és meghatározza. Minthogy azonban a földpátok meghatározására akkor még csak a chemiai elemzés hosszas és nehéz útja állott rendelkezésre, minden törekvése oda irányult, hogy rövidebb és kényelmesebb meghatáro-

Digitized by Google

zási módszert teremtsen. Erre a czélra Bunsen lángfestési kisérletei jelölték ki neki az utat, és miután Bunsen eljárását a földpátszemekre alkalmazva és kifejlesztve sokféleképen kipróbálta, sikerült neki végre oly eljárást megállapitani, melylyel a kristályos kőzeteknek sokszor aprószemű keverékéből kiválasztott földpátszemeket a színtelen gázláng festése, az olvadás foka és minősége szerint gyorsan és biztosan fajilag megkülönböztetni lehetséges. Ez a módszer hatalmas segédeszköznek bizonyult az ő további trachyt-kutatásaiban; mert most már képes volt a vidékenként gyűjtött számos példányban és sorozatokban a főalkatrész faját rövid idő alatt felismerni és így a kőzetfajokat is pontosan jellemezni. Mikor azután Descloiseaux optikai módszere a vékonycsiszolatokban feltűnő kristálykák faját az extinctio szögértéke szerint felismerni engedte, Szabó a vizsgálatnak e módját hasznos kiegészítő és ellenőrző segédeszközül fogadta el.

Mindezen munkálatok legfontosabb eredménye egyelőre az volt, hogy Szabó a trachytok földpátfajai és korviszonyai között határozott vonatkozásokat fedezett fel, a mennyiben — legalább Magyarországon — a harmadkorú vulkanismus legrégibb terméke a legsavasabb kaliföldpátot tartalmazza, a következő korszakban a kovasavban szegényebb natrium- és natriumcalcium földpátok, végre a legifjabb andesitekben már csak a basisosabb anorthit-földpátok szerepelnek. Ezzel összehangzóan a szabad kovasav, a quarz csupán a régibb trachytokban mutatkozik, míg a kitörés utolsó szakaszai csak quarzmentes kőzeteket (augitandesitet, bazaltot) eredményeztek.

Ezekre a relatiókra fektette Szabó első trachyt-rendszerét, melyet 1873-ban tett közzé. Tanulmányai folyamában ezen rendszer, bár alapjában helyesnek, de alkalmazásában nem mindig elég gyakorlatinak és főkép nem elég «természetesnek» bizonyult. A kőzet utóvégre nemcsak földpátból (és esetleg quarzból) áll, vannak más állandó elegyrészei is és a kőzet lényegét nemcsak egy elegyrész, hanem összességük vagyis többé-kevésbbé állandó társulásuk állapítja meg.

Csak az olyan széleskörű tapasztalat és helyi ismeret, minővel Szabó bírt, csak az általa rendszeresen gyűjtött kőzetanyag mennyisége és csak az összes vizsgálati módszerek combinatiója tette lehetővé, hogy Szabónak végre sikerült a trachyt-család számos fajait — egyelőre legalább a magyarországi előjöveteleket tekintve — oly rendszerbe foglalni, melyet ő maga teljes joggal *természetes rendszer*nek nevezhetett.

Ebben már nem egyedül a földpát faja szerint oszlanak meg a kőzetek, hanem a lényeges, azaz állandóan mutatkozó ásványok összessége, vagyis társulása adja a beosztás alapját. A quarz jelenléte vagy hiánya már nem kulcsa többé a főbeosztásnak,

Digitized by Google

ez csak az alfajoknál jön tekintetbe. Ellenben az ú. n. fekete ásványoknak (csillám, pyroxen, amphibol) egyenként vagy együttes fellépése bizonyos földpátfajokkal állapítja meg a trachyt typusát. Ez a társulás szép összhangzásban áll a tömegek korviszonyaival, míg a keletkezés külső körülményei, valamint az utólagos elváltozás nyomai a kőzet habitusában fejeződnek ki; a miért az, a mi azelőtt a fajnév főtárgya volt, most úgyszólván melléknévi jelző szerepére sülyed.

Ennélfogva Szabó az egész nomenclaturát is reformálta. A kainozói vulkáni kőzetek családnevéül a régi trachyt szót használja, kivévén csupán a még régibb nevű bazaltot. Az andesit szóból az andesitszerű kiképződés jelzője lesz és mint fajnév, legfölebb kivételesen, a pyroxenes trachytokra nézve tartandó meg. Trachytszerű, andesitszerű, zöldkőnemű, rhyolith-féle, obsidian vagy üvegnemű, perlitféle, lithoidos stb. mind csak külső habitusváltozatokat jeleznek.

E rendszer alkotása Szabó tudományos működésének legbecsesebb eredménye és fáradhatatlan sok évi kutatásainak koronája. Utolsó nagy munkájában, mely «Selmecz vidékének geologiai leírása» czímén a M. Tud. Akadémia kiadásában jelent meg 1891-ben, találjuk ezen rendszert teljesen kifejtve és — a mi a fő — bebizonyítva vagyis documentálva ezen remek vidék behatóan tanulmányozott példáján. A bizonyítékok egyébiránt nemcsak Selmecz vidékéről, hanem Magyarország többi trachytképződményeiből is vannak merítve, melyeket Szabó már korábban megvizsgált. Szabó tehát nemcsak a vezérfonalat adta a magyar geologusok kezébe, melyet követve, most már könnyebb a harmadkori vulkántermékek tömkelegében eligazodni, hanem a kutatásnak nagy részét is maga végezte. Tanítványai és követői sok helyen folytatták művét, és nemsokára mondhatjuk, hogy Magyarország vulkános vidékei igazán megérdemlik a «classicus» jelzőt, melylyel a geologiában a mintaszerűen tanulmányozott előfordulásokat felruházni szokás.

Szabó az ő természetes rendszerét első sorban csak a magyar képződményekre nézve állította fel: benne a vulkáni tevékenységnek egy körülírt cyklusa fejeződik ki, mely az eocénkorszakban a legsavasabb trachytok kitörésével kezdődik és a pontusi korban a bazaltokkal mint legbasisosabb kőzetekkel fejeződik be. A kitörési termékek ezen fokozatos változása savasabbakból basisosabbakra oly szabályosság, melyet a geologusok másmás vidékeken és más korszakbeli vulkánosságnál is constatáltak, és nagyon valószinű, hogy Szabó rendszerének finomabb részletei és alosztályai ott is fognak érvényesülni és az egyes cyklusok körülírását eredményezni. Ennek a rendszernek tehát mélyebb vulkanologiai jelentősége is van. A magmák specifikus súlya tudva-

Digitized by Google

levőleg a Szabó-féle sorozattal párhuzamosan növekszik, a miből azután a képződés mélységének fokozására is szabad következtetnünk és így a genetikai kérdéseknek egész sora fűződik a bebizonyított petrographiai különbségekhez. A mai természetrajznak törekvése pedig a genesis kérdésében culminál. Hisz mai nap már a növény- és állattan sem többé egyszerű leíró tudomány, hanem a fejlődés törvényeinek kipuhatolását tűzi maga elé czélul. Annál inkább a geologia, melynek mindig az volt a törekvése, hogy a föld fejlődésének történetét, a testek keletkezését, a jelenségek okait derítse ki. Igaz, hogy a geologiában ezen törekvésnek megvan a maga határa, melyen túl a szigorú bebizonyítás lehetősége megszünik és a hypothesisek játéka kezdődik. De nincsen önállóan dolgozó geologus, ki meg nem engedné magának ezt a határt túllépni, és ehhez joga is van, a meddig a bebizonyíthatót a sejtelmektől és föltevésektől szigorúan különválasztja.

Szabó ezzel a joggal csak mérsékelten élt. Úgyszólván csak a fentemlített selmeczi munka végén találjuk az ő geogenetikai nézeteinek vázlatos képét, mint «az elméleti okoskodás fokozatosan magasabb és csak sejtelmesen megoldható kérdései» tárgyalását. E sejtelmek részleteibe itt nem bocsátkozhatom, csak anynyit legyen szabad említeni, hogy Szabó geologiai credójában — ha ennek szabad nevezni minden geologus hypothesises felfogásait — a mélységbeli chemiai actióknak, az elemek vándorlásának jut a főszerep; a víz chemiai hatása a magas hőfokú mélységben, a szénsavnak és kovasavnak szüntelen antagonismusa, az ásványok dissociatiója és újjáképződése: ezek a főtényezők, mely a vulkáni jelenségeket és általában a földi tömegmozgásokat idézik elő; egy szóval egy vulkanista credója, a franczia iskola befolyása alatt.

A második tér, melyen Szabó mint úttörő működött és maradandó érdemeket szerzett magának, hazánk legfiatalabb képződményeinek tanulmányozása. Magyarország földtani térképét szemlélve, látjuk, hogy a negyedkornak, azaz a diluvium és alluvium korszakainak üledékei rajta a legnagyobb teret foglalják el és mint a nagy síkságok egyedüli formatiói, a magyar földnek mintegy typusos jellemét fejezik ki. Az Alföld geologiáját Szabó előtt alig tartották figyelemreméltónak és mikor a bécsi földtani intézet Ausztria-Magyarország átnézetes földtani térképeit kiadta, Szabó munkáin kívül még csak Wolf bécsi geologusnak rövid vázlatai álltak rendelkezésére az egész nagy Alföld területére nézve.

Szabó már korán kezdett az Alföld geologiájával foglalkozni; majd a nagy síkságnak egy-egy feltünő jelenségét vizsgálta, mint a salétrom és a sziksó képződését, majd az Alföld közepén, Békés- és Csanádmegye területein tanulmányozta a talajviszonyokat, majd a dunamenti feltárásokat vette szemügyre, majd

Digitized by Google

megint a lapály szélén, a tokaji Hegyalján, a Mátra alján, Pest környékén stb. kereste a negyedkori képződmények kulcsát. A magyarországi lősznek települését és minőségét előtte senki sem ismerte és ismertette oly behatóan. A negyedkori képződmények sorába beiktatta a trachyt-mállladékot, «nyirokföld» neve alatt. Első volt, ki a szikes földeket alaposan megvizsgálta és leírta és ha ezen typikusan alföldi jelenség magyarázata talán nem is állja meg a haladó tudomány kritikáját, pontos megfigyelései és térképi felvételei mégsem vesztik el értéküket. Különös előszeretettel foglalkozott egy ideig a magyar Alföld halmaival, az ismeretes kúnhalmokkal, melyeknek nagy részét nem emberi munkának, hanem geologiai képződménynek tekintette. Akadémiai székfoglalójának (1859) is ez volt a tárgya.

Különösen említésre méltó Szabó érdeme a tudományos talajvizsgálat terén. Midőn még a külföldön is alig itt-ott gondoltak még arra, hogy a geologia a talajtérképezés révén a földmívelés szolgálatába lépjen, akkor már Szabó mint geologus beutazta az Alföld legtermékenyebb vidékeit és azoknak talajfajait finoman és szabatosan megkülönböztetve, térképen rögzítette meg a pedologiai viszonyokat, követőire hagyván a kép részletes kidolgozásának gondját, de világosan kijelölvén nekik a követendő utat.

A negyedkori képződményekre vonatkozó tanulmányai, a mint különböző időszakokba esnek és sokféle tárgyra vonatkoznak, úgy jelentek meg időszakonként különböző folyóiratokban. Csak egy nagyobb összefoglaló tanulmányt adott ki Szabó, melyben Magyarország negyedkori történetét és különösen a nagy Alföld képződését igen érdekesen vázolja és az eredeti megfigyeléseknek nagy számát közli. Sajnos, hogy e közlemény czíme: «egy continentális emelkedés- és sülyedésről Európa délkeleti részén.» (Tud. Akad. Évkönyve X. kötet) fejtegetéseinek épen azon részét fejezi ki, mely általános elméleti okokból később ellentmondásra talált, midőn a geologiai tényezők működéséről való nézetek Európaszerte módosultak. Ez azonban épen nem csorbítja a megfigyelések és leírások tudományos becsét.

Hogy Szabó, ki életének java részét az ország fővárosában töltötte, annak környékét tüzetesen tanulmányozta, természetesnek látszik, és ha később a magyar geologusok hivatásszerű munkái az ő kezdeményezését háttérbe szorították is, mégis övé az érdem, hogy Budapest környékének első geologiai leírását és térképét tőle bírjuk (1858) és számos adatai a későbbi kutatásnak alapul szolgáltak.

A mineralogia terén is élénk munkásságot fejtett ki és becses új adatokkal gyarapította a természetrajz ezen ágát. Már a földpátok meghatározásának módszerével is nem csupán a kőzettannak tett szolgálatot, hanem ásványtani tekintetben is ez

Digitized by Google

ásványcsalád behatóbb vizsgálását megkönnyítette. Számos ásványfajnak magyarországi előfordulásait, másoknak sajátságos kiképződéseit, pseudomorphjait vagy eltorzításait ismertette meg, a szarvaskői ú. n. Wehrlitről kimutatta, hogy nem egyszerű ásvány, hanem összetett gabbró-féle kőzet: az Urvölgyitben pedig egy magyarországi új ásványfajt állapitott meg

Hosszú irodalmi jegyzéket kellene közölnöm, ha mindazon tárgyakra ki akarnék terjeszkedni, melyeket Szabó sok évi tudományos tevékenysége felölelt. Kevés ember ismerte hazájának minden részét oly behatóan mint ő, kevés is tett annyi és oly gyümölcsöző külföldi utazásokat; és minthogy minden kirándulásáról, minden utazásából valami tudományos eredményt hozott haza, melyet előbb-utóbb közzétett, nem csoda, hogy e fáradhatatlan tevékenység irodalmi gyümölcsei százával számíthatók.

Azonkívül Szabónak élénk és mindig tevékeny elméje gyakran a földtannal némi kapcsolatban álló ismeretkörökbe is tett kirándulásokat. Alföldi kutatásai és a fiatal geologiai képződményekkel való foglalkozása nem egyszer a geologia és történelem határvidékére, az emberi nem őstörténete körébe vezették és számos czikkben közölte a saját praehistorikus fölfedezéseit vagy mások érdekes kutatásait. Földrajzi irodalmunkat is sok érdekes czikkel gazdagította, melyeknek tárgyait többnyire külföldi utazási naplóiból merítette. Ezen mellékfoglalkozások eredményeit rendesen vagy az illető szaktársulatok ülésein adta elő, vagy az olvasó közönség számára időszaki folyóiratokban, különösen a Budapesti Szemlében, tette közzé.

A gyakorlati élet követelményei iránt Szabó mindig fogékony volt és a hol az ő tudományának gyakorlati alkalmazása jött szóba, ott készségesen ajánlotta fel szolgálatait. Ilyen iránya volt már első tudományos kutatásának a salétrom magyarországi előfordulása körül, minthogy a szabadságharcz idején nemzetünk a puskaporgyártás terén is saját segédforrásaira volt utalva. Később a timsó gyártásáról írt, majd az alföldi sziksó előjövetelét ismertette meg. Gyakorlati irányú általában a talajvizsgálat is, melyet geologiai alapra fektetve ő honosított meg országunkban. A főváros érdekében megvizsgálta az utczakövezésre szolgáló kőzetanyagot és kijelölte a kisérletezésre használandó fajokat. A budapesti vízvezeték ügye szintén sokszor foglalkoztatta Szabót; az előkészítő munkálatokban mint geologiai tanácsadó vett részt, a fölmerülő terveket földtani szempontból birálta meg és ha a káposztásmegyeri forrásterület bevonásával a fővárosi vízvezeték most végre képes a szükségletet kielégíteni, ez az eredmény nagy mértékben Szabó útmutatásának köszönhető.

Még ott is, hol a földtan köre megszünik, p. o az állat- és növényhonosító társulat megalapításában, a turistaság előmoz-

Digitized by Google

dításában, a fő- és székváros tanácstermében; mindenütt megtaláljuk Szabó tevékenységének nyomait.

Sok évi működését az egyetemi tanszéken közvetlenül megfigyelni ugyan nem volt alkalmam. De ha látjuk, hogy számos tanítványt képezett, kik az ő nyomain haladva, munkáját országszerte folytatják; ha ásvány- és földtani tankönyveit forgatjuk, melyek a tudomány szinvonalán állva, a magyarországi viszonyokhoz tüzetesen alkalmazkodnak; ha az egész egyetemi ásvány-földtani intézetet tekintetbe veszszük, mely általa lett azzá a mai követelményeknek megfelelő intézménynyé: akkor el kell ismernünk, hogy hivatásának itt is ritka buzgalommal és odaadó tevékenységgel felelt meg.

Mit mondjak még Szabó lankadatlan tevékenységéről a tudományos testületekben és egyesületekben? A M. Tudom. Akadémia jegyzőkönyvei és kiadványai tanúskodnak az ő sok évi működéséről országunk első tudományos intézménye körében, melynek Szabó már 1858 óta volt tagja, 1870 óta osztálytitkára, később igazgató-tanácsának is tagja. A magyarhoni földtani társulatnak alapítása óta legtevékenyebb tagja és 1883 óta elnöke volt. A kir. m. természettudományi társulatban is mindig kiváló szerepet játszott. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek sok éven át ő volt, mondhatni, éltető eleme. És még igen sok bel- és külföldi társulatnál találkozunk nemcsak az ő nevével, hanem activ közreműködésének nyomaival. Ma is érezzük, milyen űrt hagyott Szabó halála a magyar tudományos élet minden körében.

És mindezen sokirányú terhes működés között Szabó még talált időt és kedvet azon feladat teljesítésére is, mely, igaz, csak akkor éri el czélját, ha épen a tudomány jelesei vállalják magukra; értem a tudomány népszerűsítését írásban és élőszóval. A kir. m. természettudományi társulat által rendezett népszerű előadások alkalmat nyujtottak neki, szakmája érdekes részleteit a művelt közönség elé tárni, és kellemetes, a franczia modorra emlékeztető előadása mindig nagy közönséget vonzott a terembe, hol ő lépett az előadói állványra. Ide tartoznak részben a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein tartott előadásai, valamint a Budapesti Szemlében és másutt közzétett számos népszerű czikkei.

A ki másokat oktatni akar, annak a gondolatközlés eszközével, a szóval is bánni kell tudnia; a szép írásmodor, a jó és kellemes előadás, hathatós segédeszközei a tudományok terjesztésének is. Szabó ezen segédeszköz birtokában volt és azt hosszú tudományos pályáján mindinkább tökéletesítette.

Megemlítettük már az ő nyugodt, kimért és mégis finoman élénk előadásának vonzó erejét a hallgatóságra. Írásmodora is, mikor a tárgya kivánta és mikor a nagy olvasó közönséghez volt

Digitized by Google

intézve, a széppróza követelményeinek ritka mértékben tudott megfelelni és meg volt benne bizonyos magyaros eredetiség, mely azt bizonyította, hogy ő a stilust a maga nyelvérzékéből formálta, nem pedig idegen példákon tanulta. Igaz, hogy tisztán tudományos iratainak stilusa néha száraz, darabos, sőt mondhatni pongyola, de mindig az ő sajátja volt és mindig magyarnak maradt.

A tudományos írónak külön műnyelvre, műszavakra van szüksége és ezen műnyelv fejlesztését nem lehet csak a nyelvészekre bízni, hanem minden tudás maga járul hozzá e szókincs szaporításához. Szabó, ki már fiatal korában egy bányász-műszótárt szerkesztett, később sem szünt a tudományos író ezen feladatán dolgozni és időről időre a műnyelvre vonatkozó nézeteit nyilvánítani. Európai műveltsége és széleskörű nyelvismerete mindig távol tartották őt az ú. n. nyelvújítás túlzásaitól és a Bugát-féle ízléstelenségektől, míg erős nyelvérzéke ott, a hol a magyaros kitételt szükségesnek, szépnek és hasznosnak találta, a helyes utat jelölte ki neki. A külföldi műszók magyar helyesírásának kényes kérdését a maga módja szerint kivánta megoldani, mely azonban inkább gyakorlatinak és átmenetinek, mintsem következetesnek mondható.

Szabó sokoldalú tevékenységének vázlata nem lenne tökéletes, ha e helyen föl nem említeném a külföldi tudományos mozgalmakkal való közvetlen érintkezését is. Utazásainak jó része ilyen czélokkal volt kapcsolatban és valamint itthon a tudományos társulati életben mindenütt élénken dolgozik, úgy a külföldi szaktudósokkal és tudományos gyülekezettel is szeretett összeköttetésbe lépni. A természetvizsgálók vándorgyűléseit Német-, Franczia- és Angolországban gyakran felkereste; részt vett a nemzetközi geologiai congressusok legtöbbjein és alkalomadtán saját kutatásainak eredményeit idegen nyelvű előadásokban közölvén, a külföldi szaktársak figyelmét hazánk tudományos törekvéseire irányította. Viszont a külföldi szaktársak körében szerzett tapasztalatokat és irányító eszméket honfitársai körébe vitte át és mindig azon volt, hogy a magyar geologiai működést a külfölddel mennél tágabb körben hozza kapcsolatba. E törekvésének legfontosabb eredménye talán az volt, hogy a nemzetközi geologiai congressusok legkiválóbb feladatának körébe, t. i. az európai geologiai térkép szerkesztésébe, a magyar geologusok közreműködését is belevonta.

* * *

A mit Szabó tevékenységének érvényesítéséről az utolsó szakaszban mondottam, némi világosságot vet az ő jellemének kidomborodó vonásaira is.

Digitized by Google

A czéltudatos törekvés, a lankadatlan szorgalom, mely tudományos főmunkájában egész életén át nyilvánul, kétségkívül az akaraterőnek és kitartásnak, a jellem szilárdságának nem mindennapi fokára vall. A nemes ambitio kellő mértékét sem tagadjuk meg tőle és örülünk, hogy ez a szellemi rugó is egyik eszköz volt, mely őt pályájának sikereire vezette. Sőt, ha ez a tulajdonság az önérzet egy nemével és a külső elismerések iránt való fogékonysággal is párosult, nem kereshetjük ebben az üres hiúság nevetségességét, hanem üdvös lélektani indítót, mely mindenkor a jeleseket jeles tettekre buzdítja. Örülünk is annak, hogy közhasznú tevékenységének külső elismerését mind hazája, mind a külföld részéről még életében élvezte. Kül- és belföldi tudományos társulatok fejezték ki iránta való tiszteletüket, társulati gyülekezeten ismételve lelkes ovatiók tárgya volt, és a rendjelek, melyek mellét diszítették, a királyi tanácsosi czím és a nemesi predicatum, melyekkel felruháztatott, azt mutatják, hogy közhasznú hazafias tevékenysége a legfelső helyen is méltányoltatott. Ugyancsak közhasznú, mert a tudományt és a közművelődést előmozdító volt Szabó életének egész műve és hazafias is, mert mindenekfölött magyar irányú, magyar szellemű. A tudomány sohasem zárja ki a hazaszeretetet, de a természetbuvárlatról és leginkább a földtani kutatásról egyenesen azt kell állítanunk, hogy azt táplálja is; mert szeretjük azt, a mivel folyton foglalkozunk, a melynek lényegét gonddal és munkával fürkészszük, mint az anya a gyermekét, a tanító a tanítványát. A ki pedig a magyar földet szereti, az szereti a magyar nemzetet is, mely e földdel ezer év óta összeforrt.

És hogy Szabó ily hazafias érzülettől vezettette magát kutatásainak főtárgya felé, azt tudományos munkáiban itt-ott felcsillanó mondatok bizonyítják, minők p. o. a következők:

«Én úgy voltam kezdettől meggyőződve, hogy egy *magyar* tudósnak kötelessége a haza területén ezen kőzeteket (a trachytokat), a természet könyvében még behatóbban lapozva, tanulmányozni.» (Selmecz környékének geologiai leírása.)

És másutt:

«Alföldünk tanulmányozására ki van inkább hivatva, mint mi, kik azon születtünk és nevelkedtünk; és ki teheti ezt hűbben és nagyobb átadással, mint a ki nemcsak ridegen számítja, hogy a tudomány évkönyveinek lapjait töltse be új adatokkal, hanem egyszersmind azon van, hogy szeretett hazája ismeretét vigye előbbre?» (Budapesti Szemle IV. köt. 45. l.)

A magyar trachyt-formatio, a magyar Alföld! — csak az oldhatta meg e két érdekes földtani problémát, ki hazáját úgy szerette mint Szabó!

Jellemének szivélyessége, modorának nyájassága mindenütt

Digitized by Google

barátságot szereztek neki, és sem ellenségei, sem irigyei nem voltak. Tanítványaival szemben a tanteremben kissé rideg és tartózkodó volt, a mint mondják, de a személyes érintkezésben velök is szokott nyájas, természetes és közlékeny modorában társalgott.

Boldog családi életet élt, de a mellett nem kerülte a társaságot, melynek mindig kedvelt tagja volt. Egyáltalán nem volt benne semmi az elzárkózott szobatudósból és a ki nem a jeles geologust ismerte benne, az mint udvarias, finom modorú világi embert és szellemes társalgót, mint jeles, műkedvelő zenészt vagy általában mint finom műveltséggel biró embert tisztelte.

Ilyennek, a milyennek gyenge szavam őt az imént leírni törekedett, ismertük Szabó Józsefet agg koráig, midőn az 1894. év ápril hó 11-én rövid, de kínos szenvedés után a kérlelhetetlen halál kiragadta munkaköréből, családjából, barátai és tisztelői közül — mindenütt fájdalmas ürt hagyván helyében.

Ezt a tátongó ürt érezzük még ma is. Be fog az is tömődni, mert e változó földön az idő mindent kisimít; de akkor helyében ragyog majd egy dicső emlékkő, melyről a következő nemzedékek az ernyedetlen munka és a nemes hazafias törekvés buzdító leczkéjét fogják leolvashatni.

A magyar magánhangzók történetéhez.

(*Munkácsi Bernát* l. t. április 1-én tartott értekezésének kivonata.)

A magyar magánhangzók történeti fejlődése az utóbbi időben különösen kedvelt tárgya nyelvbúváraink vizsgálódásainak Szinnyei József idevágó érdemes munkálata előtt (A. Ért. 233. l.) Balassa József foglalkozott vele tüzetesen a Nyelvtud. Közlemények tavalyi évfolyamában megjelent «*A magyar magánhangzók története*» czímű értekezésében. Igen becses előmunkálat ez a még mindig kiépítésre várakozó *rendszeres magyar hangtan*-hoz. A lehető legszélesebb alapon, t. i. a nyelvemlékek, nyelvjárások s bizonyos fokig az összehasonlító nyelvtudomány tanulságainak egybefoglalásával végzi műveleteit; mindamellett nem tekinthető kitűzött feladata végleges megoldásának, hanem inkább csak előzetes vázlatnak, melynek pontosabb kivitele, úgy látszik, valamely későbbi mű számára van föntartva. Ezt szem előtt tartva, azt hiszem, nem végzek czélszerűtlen munkát, midőn egyes pontok megvilágításához szerény észrevételeimmel magam is hozzá kivánok járulni.

Ezek között első sorban azon véleményemnek kell kifejezést adnom, hogy olyan nyelveknél, minő a magyar is, melyeknek positiv történetében mult és jelen csaknem összefoly — a

Digitized by Google

mennyiben t. i. a nyelvemlékek nem valami régi korból valók és csekély számban tartalmaznak olyan sajátságokat, melyek az élő nyelvjárásokban is ne mutatkoznának — csakis a rokon nyelvekkel való összehasonlítás adja meg azt a tág látókört, melyben a hangtörténeti fejlődés menete és iránya egész világossággal szemlélhető. Pusztán a nyelvemlékek és nyelvjárások tanulságai alapján tudvalevőleg vajmi hamar készen lehetünk a magyar mássalhangzók történetével; azonban kizárólag e keretben mozogva, képtelenek vagyunk az alakok történeti elsőbbségének eldöntésére legtöbb esetben a nagyobb változatossággal jelentkező magánhangzók terén is, mert abból pl., hogy egyes nyelvemlékek és egyes nyelvjárások kétféle hosszú *é*-t s ismét más nyelvemlékek és más nyelvjárások egyfélét jeleznek, illetőleg ejtenek, éppenséggel nem vonhatunk semmi következtetést az egyik, vagy másik hangállapot régibb és eredetibb voltára; erre nézve csak az nyujt határozott útmutatást, hogy a kétféle *é*-nek kétféle magánhangzó felel meg a vogulban is. Mindezekből pedig az következik, hogy magyar hangtörténeti vizsgálatainkban az összehasonlító nyelvtudomány bizonyságai minden egyes adatnál lehetőleg tüzetesen és első sorban veendők figyelembe.

Midőn azonban a rokon nyelvek tanulságainak számba vételét ily szükségesnek ítélem, nagyon idején valónak tartanám, ha nyelvbúváraink fölhagynának azon eddigelé általánosan követett helytelen eljárással, melynél fogva különösen hangtörténeti megállapításoknál, tekintet nélkül a magyar nyelv szorosabb rokonságára, bármely távoli rokon nyelv teljesebb hangalakjából indultak ki s azt közvetlenül a régi magyarnak is tulajdonítva pl. azt mondogatták, hogy a magy. *szem* és *szív* szókban a szóvégi mássalhangzó előtt *l* enyészett el, mivel a finnben *silmä* és *sydäme* alakok találkoznak, vagy hogy a magy. *hal* magánhangzója *à*-ból való, mivel finn párja: *kala*; holott mint a vogul *säm*, *sam*, osztj. *sēm*, *sem* «szem», vogul *sim*, *šim*, osztj. *sem*. *sam* «szív» alakok tanusítják az *l* elenyészte már nem esik a magyar nyelv külön életébe, a mint merő véletlennek kell tartanunk a vogul-osztják *χul*, *khul*, *khol* «hal» bizonysága nyomán a *hal* és *kala* magánhangzóinak közelállását is. Bár eddigelé rendszeresen bizonyítva nincsen, azt hiszem, nem tekinthető többé kétségesnek, hogy a magyar nyelv a vogullal és osztjákkal alkot szorosabb egységet s hogy az eddig közeli viszonyban képzelt zürjén-votják nyelv a nyugati nyelvek csoportjához tartozik. A rokon népek és nyelvek ilyetén megoszlását igazolja a történet is, mely közös «ugor» néven nevezi a vogul, osztják és magyar népeket s szintén közös «csúd» néven ismeri a nyugati rokonság két legszélső tagját: a finn és permi népcsoportokat, úgy hogy ez alapon jóformán vissza kell térnünk nyelvrokonsá-

Digitized by Google

gunknak elejtett régibb «finn-ugor» nevezetéhez, melyet mint a tudomány részéről egyedül megokoltat és helyest, kivétel nélkül alkalmaznak ma is a finn és egyéb külföldi tudósok s melytől tudvalevőleg Budenz is leginkább a kényelem kedvéért tért el, midőn a rövidebb «ugor» nevezetet hozta forgalomba az összes rokon nyelvekre. Nyelvtörténeti összehasonlításainkban mindenesetre csak úgy járhatunk el magyar szempontból módszeresen, ha minden kérdésnél fokozatos haladásban legelőbb is nyelvünk legszorosabb rokonságát: az uralvidéki ugor nyelveket (vogult és osztjákot) vonjuk vallatóra s csak midőn itt határozott világosságot nem nyerhetünk, vagy ha kutatásaink eredményének további igazolását, illetőleg a megelőző fejlemények földerítését czélozzuk, térünk át a távolabbi rokonság fokán álló nyelvekre is.

De ha már a rokon nyelvek nyugati (finn-permi) ágában észlelt jelenségek sem nyujtanak mindenkor elég erős alapot a magyarra vonatkozó következtetésekhez, még kevesebbre lehet becsülnünk azon eljárás tudományos értékét, mely túlterjeszkedve a finn-ugor nyelvek körén is, csupán az «altaji» nyelvhasonlításból képes fényt szerezni valamely magyar nyelvi tény értelmezéséhez (l. NyK. XXIV. 266., 284. ll.). Az altaji nyelvcsaládok csak reconstruált közösségeikben, «alapnyelveikben» vethetők egymással egybe; de nincs helyén, hogy az egyik nyelvcsalád ily közössége s egy másik nyelvcsalád egyetlen tagjának, vagy dialectusának esetleg hasonló jelensége közt (minő pl. a szókezdő *r* hiánya a törökségben és votjákban) mindjárt történeti kapcsolatot keressünk a nélkül, hogy arra nézve kielégítő bizonyságunk volna, hogy azon egyes nyelvi, vagy dialectusi sajátság már a rokon nyelvekkel való közösség őskorából való. Mert ha eleve nincs is kizárva, hogy pl. valamely közös szamojéd vonás minden finn-ugor nyelvből kiveszett s egyes-egyedül a magyarban tartotta fönn nyomát: a történeti összefüggés alig elképzelhető nagy távola miatt itt oly csekély a valószinűség foka, hogy tudományos műveleteinkben komolyan számba sem vehető.

Nyelvtörténeti vizsgálataink ilyszerű meneténél különös óvatosságra intenek az eddigi tapasztalatok a következtetések alapjául szolgáló szóegyeztetések megválasztásában is Igen természetes, hogy Budenz Magyar-Ugor Szótára nem szorítkozhatott pusztán a kétségtelen rokonsági esetekre s etymologiai magyarázatokra, hanem hogy különösen ott, hol kész, egész szók alakjában nem kínálkoztak alkalmas egyezések, szófejtésekhez is kell vala folyamodnia, valamint, hogy ezek kapcsán nem egyszer nyilt módja sejtelmek és föltevések koczkáztatására is. A mily megengedhetők voltak ezek az utóbbi csoportokba tartozó szóhasonlítások a maguk helyén, oly szigorú kritikát követelnek, midőn arról van szó, hogy reájok további következtetéseket építsünk.

Digitized by Google

1. A jelen dolgozatomban adott összeállításból kitetszik, hogy a magyar tőszótagbeli *é*-nek eredeti kétfélesége világosan visszatükröződik a legközelebbi rokon nyelvekben is, melyek azt tanúsítják, hogy az *ê* azon esetekben, melyekben történeti fejlődését tisztán láthatjuk, kezdettől fogva nyílt hang (*ä*), s hogy hasonlóképen az *é* is zárt, sőt részben valószínűleg a mai foknál is zártabb (azaz *í*) volt mindenkor.

Az első szótagon túl eső nyilt fajú *é*-k egy részének történetére fényt derítenek a magy. egér és gyökér ismeretes megfelelői az ugor nyelvekben:* KV. *täñėr* (plur. *täñärt*). TV. *täñėr*, ÉO. *leñėr*, DO. *teñer* | ÉV. *jēkwėr* «kidőlt fagyökér földestűl» (plur. *jēkwärt*,), KV. *jēkur*, TV. *jukär*. Ezekből látni való, hogy a magyar alakok hosszú magánhangzójának semminemű etymologiai alapja nincs, s hogy az eredetibb alak nem a hosszú, hanem a **rövid** nyilt hangzó. A hangfejlődés menetét alkalmasan úgy foghatjuk föl, mint a vogulét, hogy t. i. pl. a nyilt hangzójú *eger* alakból (melyet a ragos alakok mutatnak) a szóvégzetben előbb **egër*, aztán a *fehér*, *tündêr*, *kövér* stb. analogiájára *egér* lett. A rövid hangzat eredetibb voltát nyiltan bizonyítják az *odú* mellett található *odor* (ÉV. *ąntėr* «belső rész») és a *keserű* szók másodtagjai is. (V. ö. KV. *kwąśkėrtaχti* «keserű íze van»). V. ö. még *iparkodik*: vog. *āpėrli* «ügyeskedik», *āpėr* «ügyes». Ugyanígy lehet fölfognunk a *kötél*, *fedél* (acc. *kötelet, fedelet*) képzőjét is. Hogy a *nehéz (nehezen)* nyilt *é*-je is ilyen természetű lehet, abból is mutatkozik, hogy a mélyhangú *igaz* és *száraz* megfelelő képzések sehol sem hangzanak hosszú hangzóval. Mint az utóbbiak, maradt meg a *fedél*-lel nyilván eredetileg egyazon képzésű *lepël* (v. ö. vog. *päntil, lēpil*), mely a *kebel* (vog. *kēmpli*) tőszerkezetét követte: *leplem*, *keblem*.

2. Fontos tanulsága egybeállításaimnak, hogy a fölismerhető rokonságú adatok jelentékeny részében a tőszótagbeli *á* hosszúsága őseredeti, azaz nem a magyar nyelv külön életében keletkezett fejlemény, továbbá hogy ezek fejlődésének iránya részben egy zártabb hangzóból (valószinűleg *ō*-ból) indult ki.

A hol az *á* az első szótagon túl jelentkezik, többnyire kimutatható, hogy *j* tartalmú s ennélfogva eredetileg magashangúnak vehető képző vagy rag. mélyhangú alakítása. A hol *a*-val váltakozik, Budenz nézetével ellentétben, azt hiszem, hogy a rövid hangzó az eredetibb épúgy, mint az ilyen természetű *é*. A *bogár* (acc. *bogarat*) szóra nézve v. ö. KV. *päkwėr* «apró légy». Az ily szerkezetű mélyhangú szók utórészében a vogulban nyilt rövid hangzó *a* (*ä*) van, pl. KV. *khwątėñ* «hattyú»: plur. *khwątañėt*, ÉV. *χātėl* «nap»: plur. *χąlälėt*.

* KV. = kondai vogul; TV. = tavdai vogul; ÉV. = északi vogul; ÉO. = északi osztják; DO. = déli osztják.

Digitized by Google

3. A tőszótagbeli hosszú magyar *í* keletkezésére nézve az ugor nyelvek egyező szavai a következőleg tanúskodnak:

Rövid *i*-nek megnyúlásai: víz *(vizet)*: ÉV. ***vit***, KV. ***vit***, TV. ***ut*** | szív: ÉV. ***sim***, KV. ***sėm***, TV. ***šom***; DO. ***sem***, de még hosszan: ÉO. ***sām*** | nyír: ÉV. ***ńir*** «vessző»; DO. ***ńerem*** | sziz (szűz): KV. ***šėš*** (*š. cąj* szűz leány) | szív- e mellett: ***szip-*** és ***szop-***: ÉV. ***sipγ-*** «szopni». A magánhangzói megnyúlás oka nem a hangsúly, hanem az analogia hatása lehet, pl. *víz*-nél: ad an. ***íz***, ***nyír***-nél: ad an. ***nyírkos, nyír-***.

Hosszú hangzók eredetileg is, s e mellett, úgy látszik, részben valamely nyiltabb hang (*ē*) változatai. Mélyhangú szókban: bír-: ÉV. *vērm-*, KV. *pērm-* «elbírni, tűrni, meggyőzni» | csíp-: TV. *tĕpėlmät-* (csípni» | híves *(hüvös)*: ÉV. *sèkw*, || ír (gyógyító ír): TV. *tēr* «orvosság» || nyíl: ÉV. ***ńāl***, TV. ***ńēl***; | nyírk: ÉV. ***ńār*** «mocsár», ÉO. *ńār*, ***ńāra*** «feucht, nass» | ín «ader»: ÉV. *tān*, TV. *tän* || íjj: ÉO. *jūγol*, DO. *jōgot*, *jōgol*; ÉV. *jąut* | nyír-: DO. *ńōχr-*, *ńōgr-* «schnitzen».

Ez utóbbi példák gondolkodóra inthetnek bennünket, hogy lehet-e minden esetben, hol a távolabbi rokon nyelvek *g*, *j* hangjával szemben a magyarban hosszú *í*-t találunk, e magánhangzó hosszúságát a *j* beolvadásának tulajdonítanunk, s nem kell-e inkább, legalább egy részükben, az ily esetekben azt föltételeznünk, hogy a magánhangzó hosszúsága megvolt már előbb is, s csak a zárt *i*-féle hangszín az, melynek keletkezésére a *j* hatott, a mint ezt világosabban látjuk pl. a magy. *titok* szónál: v. ö. vog. ***tujt-*** «elrejteni», vagy a *kiabál*-nál: v. ö. *kajabál.*

4. Föltűnő a hosszú *ó* hangnak aránylag gyér előfordulása a tőszótagban; ennek oka alig lehet más, mint a mit föntebb kimutattunk, hogy t. i. az eredeti *ō* java része *á*-ra változott. A mai nyelv *ó*, *ő*-je, mint Budenz tüzetesen igazolja, rendesen valamely rövid hangzónak *v*-vel való kapcsolatából ***au***, ***ou***, illetőleg *eü*, ***ëü*** diphthongusok átmeneti alakjaival fejlődött. Ezen fejlődésnek kiinduló pontja, legalább egyes esetekben, úgy látszik, visszanyúlik az ugor nyelvek közössége korába, melyekben néha szintén hosszú *ō*, *ū*, illetőleg ***ąu***, *äu* áll a magy. *ó*, *ő* hangzóval szemben, így: tó (acc. *tavat*): TV. *tō*, ÉO. *tū (tūv-)*, irtisi osztj. ***teu*** | szó (szavam): ÉV. ***sąw***, ***sąu*** «ige, szózat» | ló *(lovat)*: ÉV. *lū (lūw-)*, TV. *lū*, ÉO. *lou (lovi)* | kő *(követ)*: ÉV. *käu (käw-)* «malomkő», TV. *kü* «kő, kavics»; ÉO. ***keu*** | ő, őv *(övé)*: ÉV. *taw*, *tau* (dat. *tawän*), KV. *täu* | jő *(jöv-)*: ÉV. *jiw*. *jiu*, TV. *jou*, *jū*. A régi magyar jó «fluvius» is = ÉV. *jä*, KV. *jō*, TV. *jä* (ÉO. *joγau*).

Azon körülmény, hogy az ÉV. ***nań*** «te» szó a kondaiban ***näĭ*** s a tavdaiban ***nou***, ***nü***, ellenben a tő ***näγ-*** (pl. KV. ***näγėn***, ***nän***), világosan mutatja számunkra az utat, melyen a TV. ***pońt***, KV. *päńk* «fő», ÉO. *neń*, *nē*, DO. ***neń***, ***ne***, ***nı***, ÉV. KV. *nē* (tő: *nēγ-*),

Digitized by Google

TV. *nī* «nő» és ÉO. DO. *veñ* «vő» szóknak pontosan megfelelő magy. «fő, nő, vő» ezen alakjait, valamint a *fej-*, *nej-*, *vej-* tőket magyaráznunk kell. Megvannak még e hangfejlődés példái a magy. *nyű*, *hattyú* és *holló* szókban, melyeknek megfelelői ÉV. *ńiñk*, KV. *ńiχ* «nyű»' ÉO. *ńėñk* «wurm, motte», DO. *niñk* «made» | ÉV. *χątėñ* (tő: *χątañ*), KV. *khuątėñ*, TV. *khutąñ*, ÉO. *χōtañ*, *χōtėñ*, DO. *χōteñ*, *χōdañ* | ÉV. *χulaχ*, KV. *khwolėχ*, TV. *khuląχ*, ÉO. *χolėχ*, *χulėχ*, DO. *kōlañk*, *kōlak*, *χulaχ*, továbbá a magy. < *ú*. < *ü* nom. possessivus képzőben, melynek párja a vogulosztják *-ñ (iñ, -ėñ)*. Mindezek azt tanúsítják, hogy a szóvégi *ñ* több esetben fejlődött *ó*, *ő (ú, ü)* diphthongussá a magyarban, melynek módját alkalmasan úgy képzelhetjük, mint a fentebb idézett ÉV. *nañ* szónak tavdai megfelelőjében s mint a szóvégi γ általában vogul nyelvjárásokban alakul (pl. *jäγ-* «atya»: ÉV. *jäl'*, PV. *jäl*, TV. *jäu*, *jü*; *vaγ-* «erő»: ÉV. *va'l*, KLV. *woąl*, TV. *vou*, *vou*). Ezen *-äγ* < *äl*, *äu* és *-aγ* < *al*, *ou* változási folyamat nem történik *v* átmeneti alakkal, s fölöslegesnek tartom a *fő*, *vő*, *nő* hangzóinak magyarázatánál is ezt fölvennünk, mint Budenz teszi, ki megelőző **fêve*, **nêve*, **vêve* alakokra következtet. A *fej-*, tőalak *j*-je nem analogikus hatás (*fé* helyett a 3-ik személyű *feje* részéről), mint utóbbi időben általánosan magyarázzák, hanem az eredeti *ñ*, γ mássalhangzó megmaradt fejleménye. A közönséges *fêmet*, *fêdet* alakok mellett már a nyelvemlékekben is szerepelnek: *feyedet* (ThewrC.), *feyedre* (JordC.), *feyednek* (ÉrsC. CornC.), *feywnk* (ÉrdyC. NyT.), sőt a nominativusi *fej* alak is előfordul, még pedig Árpádkori oklevelekben: *Ayfey* (1255), *Vlnozwfey* (1257), fluvius *Isuafey* (1272). Az eredeti nominativusi alakok ezek voltak: *fő* és *fé*, melyek egymáshoz úgy viszonylottak, mint a déli vogulban *näl* és *nou* «te», vagy magy. *nó* és *né*. E mellett az egységes tő *fej-* volt (*fejem*, *fejed*, *feje*), mint a vogulban nom. *jäl'* mellett: ÉV. *jäγėm*, *jäγėn*, *jäγä*; de a nominativus *fő*, *fé* alakjainak hatása csakhamar megrontotta az eredetileg egységes ragozási főszerkezetet s lábrakapott a *fém*, *féd*, *feje*, mint a *szó* mellett *szóm*, *szód*, e h. *szavam*, *szavad*, vagy a lozvai vogulban *jäl* mellett; *jälm*, *jäln*, *jäγä*. Később még az is tetézte a változatosságot, hogy az eredetileg csak tőkép szereplő *fej* alak nominativusi szerepre is jutott az analogia hatalmából.

Eredetinek tarthatjuk az *ó* hangzót ebben: «ólom», melynek párja a TV. *wolėm* «ólom» azt mutatja, hogy a magánhangzó eredeti alkatának megőrzésére a szókezdő volt hatással.

5. A tőszótagbeli magyar *ú*, a mennyire történetét a legközelebbi rokon nyelvek tükrében kivehetjük, kezdettől fogva zárt (*u*, *o*) hangszínű s az esetek egy részében egyszersmind hosszú volt. A némely esetekben (pl. *húsz*, *túl*, *szü*) fölvehető *v* beolvadás hatása az *ú* keletkezésére, túlesik a magyar nyelv külön történetének határán.

Digitized by Google

Az *ü* hang, bár a déli osztjákban is előfordul, nem tekinthető az ugor nyelvek közös fejleményének. Tudvalevő, hogy a magyarban rendesen *i*-vel váltakozik, s ez a hang áll vele szemben a «nyű» *(nyír)* és «szűl-» *(szíl-)* szavak megfelelőiben is; v. ö. ÉV. *ńińk*, KV. *ńiχ* stb. (l. fönt), továbbá KV. *śińkl-* «megfoganni». Az *i*, *ī*-hez közelálló hang, t. i. *ė*, *ē* találkozik párjaként a *hűvös* és *szüz* *(híves, szíz)* szókban, továbbá ebben: *füt* (régi *fít*): v. ö. TV. *pėlt-*, ÉV. *pēl-* «meggyuladni» (tűzről mondva).

Sajátságosan eltérő hangmegfeleléseket tapasztalunk a következőkben: ül- *(il)*: ÉV. *ūnl-*, KV. *vónl-*, TV. *ōn-*; ÉO. *ōmés-*, DO. *ōms-*, *ūms-* | fű *(fív)*: ÉV. *pum*, KV. *pom*, TV. *pum*; ÉO. *pum*, DO. *pūm*, *pōm* | sűrű *(sírő)*: ÉV. *surä* (s. *lām* «sűrű halleves»), KLV. *sūr*. Nem valószinű, hogy a hangrendi változás ez esetekben *ū*-ból *ű*-re közvetlenül történt s lehetségesnek kell tartanunk, hogy a magyarban is megvolt valamikor a tavdai és lozvai vogulból ismeretes *u* (az *u* és *ü* között álló középhang), melynek hosszú alakjai különösen *i*-vel diphthongizálódva *(ū—u͔ᵢ)* egyaránt könnyen adhatott létet az *í*-nek úgy, mint az *ű*-nek.

Ugyanígy lehet fölfognunk keletkezését a magyar «tűz» szó magánhangzójának, mely ugorságszerte már hosszú hangzóval, illetőleg diphthongussal hangzik: KV. *tḁut*, TV. *täut*, ÉO. *tuᵗ*, irtisi osztj. *tūᵗ*, csak a szurgutiban *tūget* (Pápainál: *tuγet*). Látnivaló, hogy itt a szóközépi mássalhangzó-elemnek nem *j*, hanem *v*-féle irányban indult meg változása, s igy valószinű, hogy a *tűz*-nek is elődе valamely osztják *tūt* *(tūᵗ, tuᵢt)* féle lehetett. A tűr- (föltűrni a ruhát) igének pontosan megfelel a KLV. *toχr-* id., melynek fejlődését a magyarban szintén az előbbi szók mintája szerint képzelhetjük.

6. A kétféle rövid magyar *e* hangot illetőleg, mint az értekezésemben adott összeállításból kitetszik, az urali ugor nyelvekben nem mutatkozik a hangmegfeleléseknek azon szabályos eltérése, melyet hosszú párjaiknál tapasztalni alkalmunk volt. Nyilt és zárt *e*-nek egyaránt hosszú vagy rövid nyilt hangzó *(ä, ē*, vagy *ä*, *e)* áll szemben, s csak az esetek igen csekély számában zártabb hangzó *(i* vagy *ė)*.

Azon körülmény, hogy az ugor társnyelvekben csak igen ritka esetben felel meg a magyar zárt *ë*-nek szintén zártabb *(ė*, *i)*, hang, élénk ellentétben áll azon általános felfogással, hogy «a magyarban a tőszótag *ë*-je gyakran régibb *i*-ből lett nyiltabbá, (Nyk. 24:381.)». Ez a felfogás a nyelvemlékek néhány szórványos adatán alapszik, melyekben a mai *ë*-vel szemben *i* jelentkezik, holott ezek joggal tekinthetők az egykori nyelvemlékek megfelelő *ë* hangzós alakjai mellett dialektikus mellékalakoknak, a mint ma is ilyenek gyanánt ismeretesek: *igenyes*, *hirvad*, *kigyelmed*, *kinyér*, *sitét*, *szilígy* stb. Az *i* eredetibb volta mellett

Digitized by Google

a HB. *igy (ëgy)* és *migé (mëgé)* alakjainak sem tulajdoníthatunk valami különös nyomósságot, tekintetbe véve, hogy ugyane nyelvemlékben egyéb mai zárt ë-k *e*-vel vagy *u (ü)*-vel vannak jelezve (pl. az első szótagban: *kegilmet* v. ö. *kygelmes* Gyöngyc.; *nemenec*; *eneyc*; a későbbi nyelvemlékekkel egyezőleg: *mend*: *num* = nëm, *zum* = szëm, *munhi* = mennyei). Ha egy 1256-iki oklevél *fereden-zyg* alakban adja a *szëg* «angulus» szót, 1214-ből van «locus *berug-scug*», 1067-ből «locus *aruscegui*» (Nyr. 7:268.); s 1268-ból *sceg-hatar* (u. o. 7:218). Hasonlóképen a *hëgy* «mons» adata 1278-ból: *eregeteu hig*; de már 1291-ből *akaztowhegj* (u. o.).

Az, hogy az urali ugor nyelvek ez *ë*-vel szemben nyilt *e*-t mutatnak s másrészt a magyar nyelvjárásokban ennek *i* változata jelentkezik, arra mutat, hogy amaz *ë* eredettől fogva ily középállású volt a két jelzett hang között, vagyis hogy a nyelv főterületén az esetek nagyobb részében sem nyiltabb, sem zártabb nem volt mai fokánál. De sejthetjük, hogy ép úgy mint a vogulban, kifejlődött a magyarságnak is egyes részeiben az *ë* hang mellett, vagy talán belőle a még zártabb *ė* hang (az *é*-nek megfelelő rövid hangzó), mely könnyen csaphatott át *i*-be, ép úgy mint fönmarad hosszú mása *í*-be.

Bár vannak példák tőszótagbeli *ö*-közösségekre is az ugor nyelvekben, ezeknek keletkezését mégis, tekintettel az ilyen közös *ö*-k csekély nyelvterületére, általában az egyes nyelvek külön történetének korszakába kell helyeznünk. Az *ö* ejtésnél kezdetben, mint az esetek nagyobb részénél még kimutatható, valamely szomszédos *v* hatása működhetett közre, a midőn a páros alakkal (t. i. *ë*-vel és *ö*-vel) ejtett szók analogiája kiterjedt egyéb *ë*-vel ejtett szókra is, sőt egyes területein a nyelvnek az egész *ë* hangzós szókincsre. Tévedés volna azonban hinnünk a régi nyelv *belcs*, *erem*, *ket-* (bölcs, öröm, köt-) stb. adatai nyomán, hogy ezen *ë-ö* hangváltoztató hanghajlandóság aránylag későn, pl. a magyar nyelvemlékek korában indult volna meg. A nyiltabb *ä (e)—o* hangváltozás szerepel a vogulban is s valószínű, hogy mint annyi egyéb hangváltozás, ez is már az ugor közösség korában vette kezdetét. A török nyelvi hatás korában az *ü*-vel együtt már széltében szerepelhettek az *ö*-k is, mert több innen való szó (pl. *köpű*, *ökör*, *söpör-*, *görény*, *szösz*, *kökény*, *kökörcsin*, *bögöly*, *gözü*, *kölcsön*, *pöcsik*, *czötkény*) ajakhangzóját már magával hozta (v. ö. pl. török *öküz* «ökör»; *köken*, *kügen* «meggy»; *söpür-*, *süpür-* «söpörni») s a magyarban ezt megtarthatta.

Fontos bizonyság az *ö*-ejtés régi eredete mellett, hogy több magy. *ë*, *ö* hangnak az urali ugor nyelvekben mély hangrendű ajakhangzók (*o*, *ǫ*, néha *u*) felelnek meg, melyek legalább részben alkalmasan úgy magyarázhatók, hogy *ö*, *(ü)*-féle hang volt

Digitized by Google

a közös alap, melyből egyrészt *o* (*ǫ*, *u*) fejlett, másrészt a régi állapot, t. i. *ĕ* (s ebből esetleg *e*. vagy *i*, illetőleg *ö* (*ü*) megmaradt.

7. Az urali ugor nyelvek bizonysága szerint a magyar *a* hosszú és rövid zártabb hangzókból (*u*, *o*) keletkezett, részben azonban a hosszú *á* hangzónak s kiveszett rövidjének (*å*) is változata.

Ezen eredmény teljesen megfelel azon megállapodásnak, melyre eddigelé a magyar *a* története tekintetében pusztán a nyelvemlékek és nyelvjárások vizsgálata nyomán jutottunk, azon különbséggel mégis, hogy eddigelé az *á*-val nem váltakozó magy. *a*-t pusztán rövid *o* (vagy *u*) hangzóból származtattak, míg most látni való, hogy ez az esetek nagy számában hosszú zárt hangzóból is alakult.

Ki kell azonban emelnünk e pontnál azon nézetünket, hogy az *ǫ*-nak itt jelzett fejlődése túlesik a positiv magyar nyelvtörténet látóhatárán, más szóval, hogy az árpádkori oklevelek s Halotti Beszéd *o*-ja, a mennyiben a későbbi nyelvemlékek, illetőleg mai nyelvjárások (*o*-val nem váltakozó), ágával szemben áll, voltaképen nem *o*, hanem *ǫ* hangnak jelzése. Erre vonatkozó felfogásom alapjai a következők:

Azon tapasztalat, hogy idegenek (pl. németek, oroszok, finnek), kiknek nyelvében a mi *ǫ* hangunk hiányzik, vagy a mennyiben megvolna, írásban nincs külön jelezve: rendesen *o*-val írják, illetőleg hallják a magyar *ǫ*-t. Ismeretes pl. a németeknek ilyen *o*-s írása és ejtése az élczlapokból. Hasonlóképen *o*-val jelzik következetesen a vogul *ǫ*-t Ahlquist s az orosz utazók. Igen könnyen elképzelhető, hogy a magyar nyelv írásra való alkalmazásának első kisérleteinél, midőn a latin *a* betűt az *á* hangra foglalták le, a tőle lényegesen elütő *ǫ* hangra nem maradt más betű, mint az *o*, mely ilyformán épúgy mint az *e*, egyszerre két hang jelzésére szolgált.

A legrégibb magyar nyelvű följegyzett szó, t. i. a ***magyar*** népnevezet, melyet Béla király névtelen jegyzője ***mogcr***-nek (***Hetu moger***) s egy 1252 ből származó oklevél ***mogor***-nak ír, már Ibn-Roszteh 914-ben írott könyvében ***maǯgarije*** alakkal fordul elő s ez az írás található Al-Bekrî és Gurdêzî könyveiben is (l. Akad. Értesítő, 1894. 223. l.). Ugyane szó Constantinus Porphyrogenitusnál Μαζάροι alakban van említve (De admin. imp. 37. fej.); sőt Teophanes még régibb időből, t. i. 528-ból említ egy Μοναγέρις nevű hun királyt, mely ha azonos a magyar szóval (a mint Kuun Géza gr. és Marczali állítják), egyszersmind azt igazolja, hogy a kezdő szótag hangzója sem *a*, sem *o* nem volt, hanem valamely középen álló hangzó, tehát *ǫ*. Figyelemre méltó, hogy a keleti magyarok nevét viselő Kaukazus-vidéki ***Maǯar***

Digitized by Google

helységnév, továbbá a votjákok földén található *Madjar*, *Madarovo*, végül a keleti népek (örmények, törökök) állandó *mažar* hangzású szava mind azt tanúsitják, hogy e szó első hangzója már a honfoglalás előtt nyiltan, tehát nem *o*-nak, hanem *a*-nak hangzott, vagyis hogy az Árpádkori *mogcr* írás *o*-ja csak az *ǫ*-nak érthető orthographiai jelzése. Fölemlítjük itt, hogy a *magyar* név előrészével egyező ÉV. *mąńśi*, KV. *mąńś*, PV. *mäńśi* «vogul, osztják» népnév (Ethnogr. I. 290.) is a nyiltabb kiejtés mellett tanuskodik, mi mellett az is fölhozható, hogy a *Megyer* első szótagja is nyilt, illetőleg nem váltakozik *ö*-vel

A magyar krónikák *Solt*, *Toksun*, *Tosu* alakban közlik az ismeretes magyar vezérek neveit, de Constantinusnál ezen nevek írása: Σάλτας, Ταξίς, Τασής, mi a görög írás ω, ο betűi mellett nem történhetett volna, ha ama nevek előtagjában tényleg *o* hangzott volna. Ugyanilyen viszonyban vannak egymáshoz az arab írók *χazar*, a görögök Χαζάροι s a mi *kozár* népnevezetünk, melynél megjegyzendő, hogy noha *Kozár* vagy *Solt* helynév ma is ismeretes, ezen kiejtés nem élő, hanem írott hagyományon alapulhat (egyébként pl. *Zobulchu* ma *Szabolcs*, *Opour* ma *Apor*).

A magyar nyelv honfoglalás előtti török elemeinek mai alakjaiban a köztörök rövid *o*-nak szintén *o* felel meg, mi nem lehetne akkor, ha az Árpádkorban az ilyen *o*-k *u*-vá változtak volna. Ezt igazoló példák: magy. kos: oszm. *koč*, csag. *koč*, altaji *koč-kor* (l. NyK. 20., 150.) | magy. borz: csuvas *porš*, *porêš*, (virjal-csuv., melyben minden *o* elváltozik *u*-vá: *purêš*), oszm. *borsuk*, altaji *porsuk*, kaz. tatár *bosêk*; orosz *barsuk* (l. u. o. 151.) | *toklyó*: oszm. *toklë* (Bianchi, Vámb.: de *tuklu* Zenker), szerb *toglu*, csag. *toklê*, *tokli*, tobolszki tatár *tokli*, kirg. *toktu, tokta* (l. u. o. XXI. 128.) | koboz: tat. *komuz*, kir. *kobuz*, oszm. *kobuz*, csag. *komuz*, csuv. *kobês* (virj. csuv. *kubês*), jak. *χomus*- | gyom: csuv. *śom*, altaji *joñ* | orv, oroz: csuv. *vǫrǫ*, oszm. csag. *ogri*, *ogru*, kobj. *oγîr*. A török-magyar elemek *a* hangja általában köztörök *a*-nak s nem *o*-nak felel meg.

Megvan az *ǫ* hang az összes vogul s — mint Pápai följegyzéseiből tapasztalom — az összes osztják nyelvjárásokban is, még pedig leginkább mint az *o* hang változata. Föltehető tehát, hogy a magyarban sem aránylag új keletkezésű az *ǫ*, hanem a mennyiben *o*-ból fejlett, ez a külön magyar nyelvtörténet kezdő korszakában, mindjárt az ugor testvérnyelvektől való elszakadás után ment végbe.

6. Azon csekély, megbízhatóan közölt anyagban is, melyből az Árpádkori oklevelek magyar szavainak képét láthatjuk, jó számmal találunk ingadozásokat az *o*-s jelzés dolgában; így: *Oxunteluke* 1268-ból és *ohzynfolua* 1234-ből, de *Ascennepe*

Digitized by Google

1197-ből és *achsin* a HB-ben (NySz.) | *ozou* 1265-ből s ugyanez évszámmal: *azov* (u. o.) | *horozt* 1249-ben, s *harazt* 1258-ban (Nyr. VIII. 318.).

Ellene látszik szólni az *o* hangjelzés *ǫ* értékének a magyar nyelv szláv elemeinek azon tanulsága, hogy a szláv *o*, melyet még ilyennek írnak az Árpádkori nyelvemlékek (pl. a *potok*, *golumb*, *milost* = ószl. *potokŭ*, *golǫbĭ*, *milostě* szavakban) a későbbi nyelvemlékekben s a mai nyelvben *a*-nak hangzik. Azonban itt arra lehet gondolnunk, hogy az a szlávság azon részében, melyből a magyar-szláv jövevényszók származnak, az *o* hang kissé nyiltabb lehetett, a mint ez pl. az oroszban a hangsúly előtt csaknem *ǫ*-nak hangzik (хорошо = *χǫrǫšo*), másrészről, hogy a magyar rövid *o* — a mint alábbi fejtegetéseinkből kitünik — a mainál valószinűleg zártabb volt (a mai hosszú *ó*-nak megfelelő rövid *ọ* hangzó), minélfogva a mindenesetre nyiltabb szláv *o* inkább a magyar *ǫ*, mint *ọ* hangzóval volt visszaadható.

A magyar *o* mint urali ugor megfelelői nyomán ítélhetjük részben *u* (*ū*) hangból keletkezett, részben pedig nyiltabb ajakhangzó (*o*, *ū*) volt eredettől fogva is.

Ugyanezen tapasztalatra vezet bennünket a magyar nyelv török elemeinek vizsgálata is, melyeknek egy részében, mint föntebb láttuk, az *o* eredeti, egy más részében azonban *u* fejleménye. Ez utóbbi eset példái: *homok*: oszm. *kum*, alt. *khūm*, kirg. *kumak* («homokzátony»), kojb. *kum*, jak. *kumaχ*, tatár *khọm*, *khọmak* | *borjú*: oszm. *buzaγu*, csag. *bozγu*, kirg. *buzau*, kaz. tat. *bėzau*, alt. *puza*, kojb. *buzō*, szojot *puza*, csuv. *pėru* | *borsó*: oszm. *burčak*, kirg. *buršak*, alt. *mïrčakh*, tat. *bọrčakh*, csuv. *pọrža* | *bors*: oszm. *borž*, kirg., tobolszki tat. *buruč*, alt. *purč*, *mïrs*, kaz. tat. *bọrọč*, csuv. *pọrọś* | *korom*: oszm. *kurum*, kirg. *krum*, kaz. tat. *kọrọm*, csuv. *χọrọm*. Föltünő, hogy a volgavidéki török nyelvekben a köztörök *u*-val szemben álló magyar *o*-nak szintén *o*-féle hang, t. i. a zártabb *ọ* felel meg, mely megvan a déli vogul nyelvjárásokban s hosszú változatában (*ō* = magy *ó*) a magyarban is. Már az *i*-vel váltakozó *ë* történetének vizsgálatánál azon eredményre jutottunk, hogy az utóbbi megfelelő hosszú hangzójának, az *é*-nek igazi rövid alakját, t. i. az *ë*-nél zártabb *é*-t egykor szintén ejtett magyar hangzónak tekintsük: az előbbiek nyomán jó okunk van ezt föltenni a hasonló fokú mély *ó* hangzóra nézve is, vagyis hogy az *o* mellett megvolt az *ọ* hang is, melynek az *u*-hoz való közelállása okozhatta azt, hogy az Árpádkori oklevelekben s a HB-ben rendesen *u* jelzést találunk a mai *o*-val szemben. Ilyen *ọ*-val volna pl. a rokon nyelvek megfelelő alakjaira való tekintettel olvasható a HB. *mundoa* és *pur* alakjainak *u*-ja, szemben azon nyiltabb *o*-val, mely a *choltat* szóban van jelezve. Megjegyzendő, hogy az ok-

Digitized by Google

levelek szavaiban itt is ingadozás mutatkozik: *humuk* 1269-ből, de még előbbről, 1194-ből: *homoc* (Nyr. 7:218.); *Huzyumezeu* 1542-ből, de *Hozzoumezew* 1217-ből; *homurou teteu* 1275-ből, de *Homorowozow* 1214-ből; *fuk* van 1291-ből, de 1300-ból már *fok* (NySz.).

Az *ọ*-val együtt föl lehet tennünk a *ő* rövid hangzójának, t. i. a mai *ö*-nél zártabb ejtésű *ö*-nek is létezését a régi magyar nyelvben.

A rövid *i* közös megmaradására csak kevés példát találunk a magyar és urali ugor nyelvekben; mint ilyenek, tekintetbe jöhetnek: itt: ÉV. *tit*, KV. *tét*, TV, *tıť*; DO. *tet*, *tetti* | *viz-* (*víz*); ÉV. *vit* stb.

Figyelemre méltó, hogy a magyarban *j* elem befolyása nélkül egyszerű «hangtörés» útján is keletkezik *í*, *i* hangok *a*, *o*, *u* hangokból, pl. a *fing*, *in*, *vissza*, *piszok*, *tipor-*, *ipa* stb. szavakban. Az ilyenek keletkezését alkalmasan bolgár-csuvas befolyásnak magyarázhatjuk, a mint erről már volt alkalmam tüzetesebben nyilatkozni (l. Ethnogr. 4:178—179. l.). Hasonló esetek még: *iparkod* (ÉV. *āpėr* «ügyes», *āpėrli* «ügyeskedik», finn *uppera* «diligens») | *csimpa* (ÉV. *tąmp* «az állatok orrhegye, schnauze», KLV. *tomp* id.) | *tidó* «nyírhéjfáklya» (ÉV. *tōnt* «nyírhéj», DO. *tunda*, *tondaχ* id.; l. Ethnogr. 4:175.) | csillapod- (PV. *jel-šōplės* kiengesztelődött, lecsillapodott haragjából)| viza (ÉV. *ūns*, ÉO. *vunʒ* «coregonus nelma» stb.; l. Ethnogr. 4:177.). V. ö. még *vidra* (u. o. 178.), melynek szláv eredete is vitatható.

Azon kevés adatból, melyekben a magyar *u* történetét az urali ugor nyelvek egyezései alapján szemlélhetjük, az derül ki, hogy az kezdettől fogva zártabb ajakhangzó (*u*, *o*) volt s részben hosszú hangzónak változata.

A rövid *ü*-nek is ugyanazon mód szerint látjuk fejlődését az urali ugor nyelvek tükrében, mint a hosszú *ű*-ét; ez is t. i. részben *ı*-ből (illetőleg ezt megelőző nyiltabb hangzóból), részben magashangúságba való csapással *u*-ból keletkezett. Példák: fül, *fil*: KV. *päľ*, TV. *pıľ*: DO. *pel*, *pet* | hüvely, *hively*: ÉV. *sipäľ* | süt, *sıt*: KLV. *šit-*, TV. *šėt-* «sütni». | ük, *ik*: ÉV. *aki* «nagybátya», KLV. *äki*, KV. *äk* «após»; ÉO. *aki*, *agi* «onkel, oheim», DO. *iki* «greis» | küsz, *kisz* «alburnus lucidus»: ÉO. *kelsi* «leuciscus rutilus», DÓ. *kilsi*, *kelša* «cyprinus barbus» (l. Ethnogr. 4. 176.) || rügy (Zalában: *rigya* «bimbó helye, ha elvirágzott»): ÉV. *rūnt* «rügy» | nyüst: TV. *ńuχ* «szösz» | füst, *fist*: ÉV. *posėm*, LV. *pąšėm* «füst»; ÉO. *pūsėň* «rauch» | sügér, *sigér* «perca fluviatilis»: ÉV. *sukėr* «corregonus lavaretus», ÉO. *šogor* id. (l. Ethnogr. 4:176.) | üt-, *it*: ÉV. *junĭt-*, KLV. *junit-* «ütni, csapni, vágni».

Digitized by Google

Az ugor testvérnyelvek és régi nyelvemlékeink egybevetéséből mindezek szerint azon tanulság következik, hogy bár általában megvolt a magánhangzói hangemelkedés törvénye a magyar nyelv valamely ősi korszakában: e törvény jelenségeinek mégis már csak legvégső fejlődésmozzanatai jelentkeznek a positiv nyelvtörténet határánál. Az Árpád-kor hangzórendszere csak igen csekély fokban különbözött a maitól, mely főképen abból állott, hogy a nyiltabb *o*, *ö*, *ë* hangok mellett, vagy talán azok helyett a zártabb hosszú *ó*, *ő* *é* hangoknak megfelelő zártabb *ọ*, *ö*, *ẹ* hangok divatoztak, melyek a későbbi századokban nyiltabbá váltak.

Aristophanes «Madarai»-ról.

(Kivonat *Hegedűs István* április 1-én bemutatott tanulmányából.)

E tanulmány bevezetésében értekező festi azon nagy erkölcsi változást, melyet a peloponnesosi polgárháború idézett elő a görög közéletben. Míg a tragédia és lyra a legjobb magyarázója a perzsa háborúk diadalmas korszakának, a vígjáték hű tükre a polgárháborúban keletkezett meghasonlásnak, erkölcsi bomlásnak. Míg Herodotos művében mint tükörben ragyog Athene poliuchos fenséges alakja: a Perikles fénykora után beállt gyors hanyatlás zürzavarában mint széttört tükörben darabolódik szét e fenséges kép. Az a vigyorgó, kopasz fő, mely Kaulbach nagy művelődéstörténeti festvényében a rhapsodra figyelő nagy alakok mögött leskelődik: előttünk neveti le a nagyok nyomába lépett politikai clownokat. E kopasz fő: az Aristophanesé.

De azért helytelen dolog volna az attikai közéletet Aristophanesből ítélni meg. Sőt Aristophanest nem szabad az erkölcsi bomlás erkölcsbirájának sem tekinteni Az egymás ellen áskálódó politikai hetaireiák (mai néven klubok) rokon- és ellenszenvétől nem volt ment Aristophanes sem, habár aristokratikus és conservativ hangulata kiérzik minden során, melyet a Nikias-féle béke előtt, sőt ennek érdekében is írt.

Ezután Hegedűs áttekintette a comoedia antiqua fejlődését és kimutatta, hogy Aristophanes rendre hódította el elődeinek és kortársainak, kivált *Kratinos*-nak és *Eupolis*-nak vívmányait, a melyeket a személyes gúnytól: az ősvígjáték paródiájától és pasquill-természetű kicsúfolásából a magasabb compositio érdekében vívtak ki. Aristophanes megveté a korábbi vígjáték alanti észjárását. Művészi öntudatát főként a *Vespae*-ben fejezi ki, mely 422-ben került színre.

Arany erőteljes fordításában 985—1009. soraiból a poli-

Digitized by Google

tikai vígjáték valódi megteremtője lép elénkbe. Ha Eupolis fölsóhajt, Athenhez intézve szavait:

. . . . Hazám, hazám,
Bizony nagyobb szerencséd, mint okos eszed!

Aristophanes hazáját törekszik észretérítni: a demagogok ellen tör «heraklesi dühvel»

«Bátran legelébb viadalra magát hiván a fogcsikorítót,
Kinek a szeme legrettenetesb kéjhölgy szemlángjait ontá
És száz csapni való hizelgő nyalta körüleg az arczát.»

De ép a politikai szatirának e heve, éle; az erkölcsi eszmény meg-megcsillantott képe az, mi az Aristophanes költészetének félreértésére vezetett.

A költőkben a nagy idők képviselőjét látták: a Poseidont magasztaló *lovagok* egyikét, a salamisi csata emlékeit emlegető *darazsak* bátorságát keresték Aristophanesben.

Eupolis Δῆμοι czímű vígjátékának egyik töredékében olvasták:

«Nem ily világban éltünk rég, mi öregek,
Hanem azok valának a vezéreink,
A kik vagyonra, nemre elsők s oly nagyok
Valának, hogy tiszteltük őket istenül.»

Aristophanes *Felhők* czímű vigjátékában az *Igaz beszéd* és *Hamis beszéd* feleseléseiben is ugyane hang szólal meg. Mi volt természetesebb, mint Aristophanest az aristokrata nemes erkölcsök képviselőjeül tekinteni?

Müller-Strübing kiváló érdeme, hogy e felfogás ellen kel ki londoni felolvasásaiban, melyek «Aristophanes és a történelmi kritika» (Lipcse, 1873.) czím alatt jelentek meg és e felfogást alaposan megingatta.

Már *Grote* kétségbe vonta Aristophanes hitelességét, mint megbízható forrást. Épp e józan kritikának lehet köszönni, hogy Aristophanes *Madarai*-t is helyesebben magyarázzák.

E vígjátékot *Suevern* (Aristophanes und sein Zeitalter, 1827) és utána sokan valóságos politikai allegoriának tekintették. A főhősben Alkibiadest és Gorgiast, a siciliai vállalat sugalmazóit látták Suevern és azon iskola hívei, kik Pindarosban is csupa történeti vonatkozást kerestek.

Hegedűs legszerencsésebb gondolatnak azt a felfogást tartja, mely Aristophanes költői fejlődését három korszakra osztván: a *Madarakat* a *második* korszak hangulatából igyekszik magyarázni. E korszak jellemzésére kitért. Egy szóval nevezve meg e korszak jellemét, *a humor* koszakának nevezte.

Ha a humoros világnézet természetéből indulunk ki, akkor a *Madarak*-at sem a képzelem szabad csapongásának, a siciliai vállalat és hermakopida-pör által előidézett keserű csalódás elől

Digitized by Google

a lég uraihoz menekvő költő phantasmagoriájának nem tekintjük, mint Koch Tivadar, Koch Károly, Droysen, Köchly és mások, sem részletekbe átvitt allegoriának, mint Suevern, Blaydes.

Mi tehát e darab czélzata?

Behatóbban méltatta szerző **Bursian** szép munkáját (Über die Tendenz der Vögel des Aristophanes. Sitzungsbericht der K. Bayerischen Academie der W. 1875. decz. 4-iki üléséről), mely már a Müller-Stübing szellemében a *Madarak*-ban határozott tendentiát lát. Az alaphangulatot éppen nem «gyönyör és jókedv» hangulatának tartja. Még a legszabadabb képzelem-szülte kardal is, mely merész szárnyalású dithyramb hangján adja elő a madár-theogoniát, az Aristophanes korabeli orphikus theo- és kosmogoniákat gúnyolja ki. A «*Felhőkakukvár*» látogatói: a költő, Kinesias, Meton, Bakis és mások, valamint a kardalokban említett Exekestides, Klonymos, Orestes, Peisandros, Kallias: mind a realis viszonyokra emlékeztetnek, tehát a képzelem szabad játékában gyönyörködnünk nem hagynak.

Úgyde, ha tovább fűzzük e gondolatokat, akkor újra csak az allegoria körébe von le e magyarázat.

Hegedűs a következőkben fejezte ki álláspontját: A politikai allegoriát legkevésbbé fogadhatja el, mert «sokkal üdébb e mű, a képzelem és szív eleven heve sokkal jobban lüktet ennek minden ízében, mintsem az allegoria czélzatos, kiszámított műve lehetne».

Mi tehát?

A humoros világnézet alkotása, mely nincs Aristophanes egyéni nézetei, politikai rokon- és ellenszenvei és ezek alapján tett vonatkozások híjával, de a szabad képzelem szülötte. Aristophanesnek ugyancsak érdekében állt a korviszonyokra való éles vonatkozástól óvakodni. Ugyanis a siciliai vállalat vakmerő reményeit nem vehette készpénz gyanánt. A madarak világuralmát oly eldorádófélének rajzolá, mely közel állt az ábrándvilághoz; de azért távol állt attól, hogy ostorozza, hogy e vállalat kezdeményezőit a régi hévvel (milyennel sujtá valaha Kleont) sujtsa. Miért e gyöngéd kimélet? Mert a vádoskodó Athen épp az ellen az Alkibiades ellen fordult és nem éppen ok nélkül, kit Aristophanes szeretett. Nem politikai felfogásában állt be fordulat, mint Koch Károly és Droysen hitték, de abba a sajátos ellenmondásba jutott a költő önmagával, hogy «nem meri a siciliai expeditiót elítélni, mert szereti Alkibiadest és nem meri Alkibiadest védni, mert maga is elítéli».

Ezért menekszik a képzelem szabad világába, hogy egy pár igazságot leplezve mondhasson meg. Különben is Aristophanes a vígjáték szerkezetébe a phantastikus elemet mind nagyobb mértékben vitte bele. Már a *Béké*-ben kezdi, mely fejlődésének

Digitized by Google

első korát bezárja: e második korszakban még tovább megy. Ez elemet legmerészebben használja a *Békák*-ban, mely mintegy e korszakot bezárja.

Aristophanes *Madarak* cz. vígjátéka a Szent-Ivánéji álomhoz hasonló alkotás, mely szól minden időnek, mert a napi politika és a történelmi közélet korából az eszményi világ magaslataira emel.

A semmiség fogalma a polgári perjogban.

(Kivonat *Plósz Sándor* r. tag ápril 8-án tartott székfoglalójából.)

Előadó mindenekelőtt a perjogi semmiség szokásos tanát vázolja. A perjog doctrinája a semmiséggel a jogorvoslatok tanában foglalkozik és a semmiséget a perjogi sérelmek egyik fajának tekinti, a mely egy, a római jog téves felfogása alapján és germán jognézetek befolyásával kifejlődött külön semmiségi jogorvoslatnak megalapítására szolgál, vagy legalább is a felső biró különös intézkedését, t. i. a sérelmes határozat megsemmisitését eredményezi.

A doctrina feladatát abban látta, hogy a semmiséget a többi sérelmektől, különösen az iniquitástól megkülönböztesse és körülbelül abban állapodott meg, hogy a semmiség valamely lényeges perjogi kellék hiányában áll. Igen elterjedt, különösen nálunk az a felfogás is, hogy a semmiség valamely alaki sérelem.

A semmiség ilyen jellemzése azonban nem kielégítő. Az iniquitás is valamely perbeli kellék hiánya, mert hiszen az érdem megitélése és ennek előfeltétele, az észlelés is perbeli cselekmény és annak kellékei is perbeliek. Az is bizonyos továbbá, hogy az igazságtalan ítélés lényeges hiba, legkevésbbé lehet abban megnyugodni, hogy a semmiség az alakra vonatkozik. Kétségtelen, hogy a hibás tartalom is okozhat semmiséget. Példa erre az érthetetlen vagy a kérelmen túl terjeszkedő itélet, a római jogban a sententia contra rem judicatam és contra jus clarum in thesi stb. De a birói hatáskör, az illetékesség vagy a fél cselekvő képessége, melyek hiánya kétségtelen semmiség, szintén nem merő alakiságok.

Még inkább cserben hagy a szokásos felfogás, ha egyes törvényhozások, pl. nálunk az 1881. LIX. t.-cz. semmiségi eseteit vizsgáljuk. Igy pl. nálunk semmiségi eset volt az 1881. LIX. t.-cz. 39. §-a szerint, ha a biró a sommás eljárásban alaptalanul illetékesnek mondotta ki magát, míg ha a rendes

eljárásban teszi ugyanezt, akkor nem követ el semmiséget. Ennek a megfoghatatlan szabályozásnak a magyarázata az, hogy a sommás eljárásban az illetékességet kimondó végzés ellen nincs külön felfolyamodásnak helye, míg a rendes eljárásban van. A sommás eljárásban tehát ezt a sérelmet csak az ítélet elleni feljebbezéssel lehet orvosolni és a feljebbezés, ha alapos, az ítélet megsemmisítését fogja eredményezni. Vannak továbbá törvényhozások, a melyek a helytelen jogalkalmazást is semmiségnek qualificálják.

A zavarnak, a mely a semmiség tanában uralkodik, részben az is az oka, hogy gyakran a franczia pourvoi en cassation-t, egy megsemmisítő jogorvoslatot — nem pedig semmiségi panaszt — tartják szem előtt és a megsemmisítés következményéből, melyet a pourvoi en cassation, és az ennek utána képzett jogorvoslatok czéloznak, visszakövetkeztetnek a sérelem minőségére.

Mielőtt értekező a perjogi semmiség tanának szükséges revisiójába bocsátkoznék, a jogi semmiség fogalmát általában kivánja megvilágitani.

A magánjogban a semmiségről, mint az érvénytelenség egyik fajáról, az általános részben szokás tárgyalni. E tárgyalásra, melynek lényegét értekező röviden vázolja, két fontosabb megjegyzés tehető. Az egyik az, hogy az érvénytelenség fogalmát csak a jogügyletekre szorítják, holott e fogalom más tényálladékokra, nevezetesen a jogügyleteken kívül álló jogi cselekményekre is talál. A másik megjegyzés pedig az, hogy az érvénytelenség egyik főfaját, a melyet nem létezésnek, non existentiának lehet nevezni, nem emelik ki és ehhez képest a semmiség fogalmát sem domborítják ki.

Az uralkodó tan szerint a semmis jogügyletnek valamely kelléke vagy lényeges kelléke hiányzik. De hogy minőnek kell lenni annak a kelléknek, a mely hiányzik és minő kelléknek kell e mellett fenforogni, hogy, habár semmis jogügyletről, de mégis jogügyletről szólhassunk, ezt nem mondják meg. Éppen nem kielégítők e részben pl. Windscheid vagy Regelsberger fogalom-meghatározásai; jobban határozza meg a semmiség fogalmát Unger, ki megkivánja, hogy a semmis jogügylet a látszat szerint létezzék, de, hogy mi legyen a látszat, ő sem mondja meg, sőt a semmiséget okozó hiányok részletezéséből és felhozott példáiból az tünik ki, hogy e kriterion horderejével nincs tisztában. A helyes uton van Dernburg, ki szerint semmis az a jogügylet, a mely ugyan megkötöttnek mutatkozik, de valamely lényeges jogi előfeltétel hiányában szenved. Ezt a helyes felfogást értekező azzal tartja tovább kifejthetőnek és megalapitandónak, hogy a semmiség fogalma összhangban áll a bizonyítási vagy állítási teherrel. Hogy egyáltalában semmiségről szólhassunk, oly tény-

Digitized by Google

álladéknak kell fenforogni, a melynek alapján a biró magában véve, t. i. ha más nem appareál, a jogi hatást meg tartozik állapítani. Ha azután oly további positiv vagy negativ ténykörülmények is fenforognak, a melyek a jogi hatást kizárják, akkor a magában véve hatályos tényálladék semmis.

A semmiség és a nem létezés (non existentia) megkülönböztetésének gyakorlati fontosságára mutat, hogy mivel semmiség esetében van egy bizonyos látszat, azaz, mivel a semmis jogügylet prima facie egyforma az érvényessel, meg van adva a lehetőség, hogy a semmis jogügylet az érvényeshez hasonló védelemben részesüljön. E védelem hasonlósága mindenekelőtt a bizonyítási teher hasonló megosztásában jelentkezik. A semmis ügylet is mindaddig érvényesnek tekintetik, míg ellenkezője nincs bebizonyítva. E védelem azonban még tovább is terjedhet. A látszatot mindaddig meg lehet védeni, a míg a semmiséget egy külön e végre indított perben biróilag ki nem mondják. És ha már egyszer a jog ennyire ment, akkor a semmis ügylet megtámadhatását bizonyos időhatárhoz is kötheti és ennek elteltével az előzetes védelmet véglegesitheti. A non existens ügyletnél ellenben az ily védelem fogalmilag ki van zárva.

A semmis ügylet ilynemű védelmével csakugyan találkozunk is oly esetekben, midőn a látszat védelmét különös okok szükségessé teszik. Ide tartozik a semmis házasságnak és különösen a semmis jogerejű ítéletnek védelme. A semmis jogerejű ítélet ma egyáltalán csak akkor hatálytalan, ha a semmiség egy e czélra bizonyos határidő alatt indítható perben birói ítélettel ki van mondva. Másként volt ez a római jogban, hol a semmis ítélet, eltekintve bizonyára a bizonyítási teher kérdésétől, egyenlő volt a non existens ítélettel. Ma tehát az ítélet semmisége mindig csak relativ semmiség, míg a non existens ítélet absolute hatálytalan és megsemmisítésre sem szorul, mint pl. magánszemély által hozott ítélet, vagy a jogilag tiltott vagy a lehetetlen meghagyást tartalmazó ítélet.

Ezek után értekező röviden érinti, hogy a semmiség és a megtámadhatóság kategóriái még tovább részletezhetők, a mire nézve egyebek közt a házassági törvény érdekes példákat szolgáltat. Majd áttér az érvénytelenségre a perjogban.

A hatálytalanság és érvénytelenség, mint általános jogi fogalmak a perjogban is feltalálhatók, sőt a perjog az érvénytelenségnek elég finom fokozatait mutatja fel.

A per lehet egészben érvénytelen; érvénytelenek lehetnek továbbá a perben előforduló egyes jogügyletek és más jogi cselekmények és pedig mind a biróság, mind a felek cselekményei.

Érvénytelen pl. a per egészben, ha a biróságnak nincs meg a hatásköre, ha nem illetékes, ha a felek perbeli képessége

Digitized by Google

vagy a pernek alkalmas tárgya hiányzik stb. Ha a per egészben érvénytelen, akkor az egyes perbeli cselekmények is érvénytelenek lesznek, de nem szükségképen. Igy pl. nálunk a rendes eljárásban a feleknek az illetéktelen biró előtt végzett cselekményei megtartják hatályukat.

Az érvényes perben előforduló egyes érvénytelen cselekmények példái: az érvénytelen egyezség, lemondás, kereset, állítás, tagadás, birói határozat. Érvénytelen pl. a záros határidő után előterjesztett cselekmény, a határozatlan, önmagának ellentmondó állítás, tagadás, érvénytelen, legalább a megtámadhatóság értelmében az igazságtalan itélet is.

Általában a perbeli érvénytelenség is valamely kellék hiányában áll. Hogy azonban minő legyen az a kellék, a melynek hiánya érvénytelenséget okoz, ezt csak valamely positiv törvény alapulvételével lehet megmondani. A perjog szabályainak kötelező ereje igen változó. Némely ú. n. kellék csak kivánatos, más költségviseléssel vagy birsággal, ismét más az érvénytelenség különböző fokaival van sanctionálva. Igen fontos és magában véve erős semmiséget okozó kellékhiány, nevezetesen a fél perbeli képességének hiánya, utólagos, habár csak hallgatag jóváhagyással orvosolható, másoknál a semmiség az ellenfél beleegyezésével szünik meg, vagy csak ellentmondása esetén áll be, stb.

A perbeli érvénytelenség következményét maga a fogalom megadja. E következmények részletezésénél, mely franczia íróknál feltalálható, fontosabb annak kiemelése, hogy a perbeli érvénytelenséget, a perben a biró constatálja és e szerint intézkedik. A biró ugyanis a perben nemcsak az érdem tényálladékának, hanem a per tényálladékának és egyes cselekményeinek megitélésére is hivatva van. A biró nevezetesen a per egészbeni érvénytelensége esetében meg fogja azt szüntetni, illetőleg az itéletet megtagadja, az egyes érvénytelen cselekményt pedig — esetleg kérdezési jogának sikertelen gyakorlása után — visszautasítja vagy intézkedéseinél nem létezőnek tekinti. A mi azonban a birónak érvénytelen cselekményeit illeti, nyilvánvaló és a per egész szerkezetéből következik, hogy a felek, a non existenstiától eltekintve, a biróság érvénytelen cselekményeit nem hagyhatják egyszerűen figyelmen kivül; ők nem helyezkedhetnek a biróság fölé. De az is bizonyos, hogy a biró, a ki a semmis vagy megtámadható határozatot hozta, szintén nem vonhatja azt e czímen vissza, mert különben a visszavonhatatlanság üdvös tilalma meddő volna.

Ezek szerint a per folyama alatt a birói határozat semmisége, ép úgy mint megtámadhatósága csak az alapon érvényesíthető, hogy a biró officio male functus est, azaz hogy perbeli kötelességének nem tett eleget. Más szavakkal a semmiség

Digitized by Google

a per folyama alatt csak perorvoslattal érvényesíthető, melyet az iniquitás érvényesítésére szolgáló perorvoslattól megkülönböztetni sem fogalmilag nem helyes, sem gyakorlatilag nem czélszerű. Minden perbeli jogorvoslat ugyanis, a mint ezt értekező már más alkalmakkor kifejtette, csak a perbeli jogsértésre, azaz arra alapítható, hogy a biró perbeli kötelességét nem teljesítette, illetőleg a fél perbeli jogának nem tett eleget. Hogy miáltal sértette meg a fél perbeli jogát, ez közömbös. A biró egyaránt nem tesz eleget kötelességének, akár a perjognak azt a szabályát sérti meg, a mely szerint a per érvényességét a tények és bizonyítékok alapján, a jogszabály értelmében kell megítélni, akár pedig azt a szabályt, a mely szerint az érdemet kell hasonlóképen elbírálnia.

Hogy pedig mennyire impracticus dolog a semmiségek megítélésére egy külön biróságot, és egy külön jogorvoslatot létesítni, ezt 1869-től 1882-ig eléggé megtapasztaltuk saját kárunkon.

A nullitásnak mint külön perbeli sérelmek felállítása azonban abból a szempontból sincsen megokolva, hogy felső biró semmiség esetében megsemmisítő, iniquitás esetében pedig reformáló határozatot tartoznék hozni. Azt a kérdést ugyanis, hogy a felső birónak minő határozatot kelljen hozni, egészen más szempontból kell megítélni. A reformáló határozat is mindenekelőtt megsemmisítő, mert hisz a felső biró ki constatálja, hogy az alsó biró határozata nem helyes, mindenekelőtt hatályon kívül helyezi, azaz cassálja e határozatot. Hogy azután a felső biró tovább menjen-e, azaz maga meghozza-e a helyes határozatot vagy pedig nem, az mindenekelőtt attól függ, hogy a felső birónak a részére rendelt eljárás szempontjából, módjában van e a helyes határozatot meghozni. Lehet, hogy a törvény a felső birót tehermentesítése szempontjából a megsemmisítésre, a törvénysértés constatálására szorítja. Lehet, hogy a felső birónak azért kell a feloldásnál megállani, mert különben a felek egy instantiától elesnének. Ilyen eset pl. ha a felső biró az alsó birónak meg nem jelenés alapján hozott ítéletét azért oldja fel, mert meg nem jelenés esete a törvény szerint nem forgott fenn. Nem szabad továbbá felednünk azt sem, hogy a felső biró, midőn az alsó biró ítéletét illetéktelenség hatáskör, alkalmas pertárgy vagy más perelőfeltétel hiánya okából megsemmisíti, tulajdonképen nemcsak cassál, hanem reformál, azaz meghozza azt a permegszüntető határozatot, a melyet már az alsó birónak kellett volna meghoznia.

A perbeli semmiségeknek ezek szerint a jogorvoslatok tanában igen alárendelt szerepük van, és e tan mindenesetre nem alkalmas arra, hogy a semmiség abban kimerítően tárgyaltassék. Systematicus szempontból a perbeli semmiség tanát, a perbeli cselekmények általános tanába kell utalni. E helyen az ép oly

Digitized by Google

kevés zavart fog okozni, mint a magánjogban, sőt arra fog szolgálni, hogy a perjog strukturáját jobban megvilágosítsa.

A perbeli érvénytelenség, perbeli hatálytalanság. Vannak azonban perbeli cselekmények, a melyeknek magánjogi hatályuk is van, a melyeknek tehát magánjogi hatálytalanságáról, érvénytelenségéről is lehet szólani. Ilyen perbeli cselekmény a kereset indítása és kézbesítése perbebocsátkozás stb., főleg pedig a jogerejű ítélet. Értekező csak ez utóbbira szorítkozik, a melyen a semmiség tana kifejlődött.

A jogerejű ítélet magánjogi hatása, az ú. n. res judicata, nem zárja ki azt, hogy az ítélet érvényességét vitássá lehesen tenni. A perfect jogügylet pl. a végrendelet érvényessége is vitássá tehető, a nélkül, hogy ez által a végrendelet kötelező erejét kimondó jogszabály bármi tekintetben is érintetnék. Egy még közelebb fekvő példa a választott birósági ítélet. Sőt nemcsak a magánjogi ügyletek érvényessége, hanem még a törvény érvényessége is kétségbe vonható, nálunk legalább abban az irányban, hogy a törvény kellően ki volt-e hirdetve, és hogy az, a mi ki volt hirdetve egyáltalán törvény-e, csak a törvény semmiségének kérdése van a birói cognitio alól elvonva, rendeleteknél azonban még ez sem.

A jogbiztonság érdekében azonban kétségkívül czélszerű lesz a jogerejű ítélet semmiségének vitathatását lehetőleg korlátolni, a mi annyival inkább lehetséges, mert a semmis ítélet nem kötelességszerű ítélet és mint ilyen felebbvitellel is megtámadható. Egyes esetekben mindazonáltal, nevezetesen, midőn a félnek nem állott módjában a semmiséget feljebbvitellel érvényesíteni, nem volna méltányos a semmiség érvényesítését a jogerejű ítélettel szemben kizárni. Ilyen esetek vannak nálunk az 1881. LIX. t.-cz. 50. §-ában megállapítva, melyeket még néhány további esettel bizonyára helyes volna megtoldani.

Hogy mely esetek legyenek azok, a melyekben a jogerejű ítélet érvénytelen, azaz, hogy mely kellékek oly lényegesek, hogy ezekhez az érvénytelenséget kelljen kötni, ezt a mindenkori positiv jog fogja meghatározni.

Ha azonban a törvény önmagával nem akar ellenkezésbe jönni, akkor a jogerejű ítélet érvénytelenségét mindenesetre csak oly hiányokhoz kötheti, a melyek a jogerejűleg eldöntött vita ujabb megítélése nélkül megítélhetők. És ez a materiális semmiség főjellemvonása. Ez a sokat keresett határ a semmiség és az iniquitás között. A mely jog ezt a határt nem tartja meg, az rést üt a jogerő ama üdvös szabályán, hogy a jogerejű ítélet véglegesen igaznak tekintendő, és hogy az állam minden vitát csak egyszer ítél meg.

A semmiségnek ebből kriterionjából folyik továbbá, hogy az

Digitized by Google

csak egy in abstracto, t. i. a concrét ügyre való tekintet nélkül lényeges kellék hiányához kapcsolható. Egy tanu kihallgatásának érvénytelensége például, egy concret ügy helyes megítélésére nézve felette fontos lehet, in abstracto azonban nem lényeges, mert hiszen az is lehetséges, hogy a tanunak kihallgatása egyáltalán fölösleges volt.

Nem csekély jelentőséggel bír, hogy a semmiségnek itt vázolt tana, a római felfogással a lényegre nézve megegyezik és pedig fontos ez különösen azért, mert a semmiségnek a középkor óta kifejlett tana mindenkor a római jogból indult ki, és a római jog félreismerésének köszöni létét.

A rómaiak a semmiségről, mint az appellatio egy különös megalapításáról egyáltalán nem szólnak. Midőn ők semmiségről vagyis inkább non est judicatum-ról szólnak, csak az ítélet magánjogi hatálytalanságát tartják szem előtt. Semmiségi okaik mind olyan in abstracto lényeges kellékek hiányai, a melyek az ítélés ismétlése nélkül felismerhetők. Hogy ők a lényegességet, a mi fogalmaink szerint kissé tágra fogták, ezt eléggé magyarázza az a körülmény, hogy az appellatio intézménye náluk csak későbben fejlődött ki.

A non est judicatum főesetei: ha a per peralapítás hiányából létre nem jött, ha a pernek tartalma hiányzott (t. i. ha a fél a nélkül, hogy contumax lett volna, egyáltalán nem volt meghallgatva), vagy ha az ítélet maga volt hibás. Az utóbbinak egyes esetei közül értekező különösen azt emeli ki, midőn az ítélet a jus clarum in thesivel expressim ellenkezett. Ez a semmiség az, a melyen a rómaiak felfogása a legélesebben constatálható, mely azonban a semmiség doctrinájában a legtöbb zavart is okozta. A doctrina téves felfogását mutatja, hogy pl. még Renaud is azt mondja e semmiségi okról — valamint a contra rem judicatam és a közös német jogban kifejlett Actenwidrigkeit semmiségi okáról, — hogy ezek tulajdonképen «an grobe Unrichtigkeiten geknüpfte Nullitäten» és ennek megfelelően azután azt a határozatot is contra jus clarum in thesi hozottnak tekinti, a melyből a jogszabálylyal való ellenkezést csak következtetés útján lehet kivenni.

Hogy a rómaiak, hogyan fogták fel ezt a semmiségi okot, ez különösen a fr. 1. §. 2. D. XLIX. 8., a fr. 19. eod. és a fr. 27. D. XLII. 1. egybevetéséből tünik ki. Az utóbbi helyet az elsőbbiekből kiegészítve világos Modestinus következő döntése: ha a biró a törvény világos tilalma ellenére kifejezetten kamatok kamatjában marasztal, akkor az ítélet önmagában hatálytalan, de ha a biró a nélkül, hogy egyenesen kimondaná, hogy kamatok kamatjában marasztal, csak egy határozott összeg fizetésére kötelezi az alperest, az ítélet végrehajtható lesz.

Digitized by Google

A római felfogás tehát az, hogy a biró nem áll a törvény felett, hanem alatta, és hogy az itélet nem erősebb mint a törvény, hanem inkább a törvényből meríti erejét. Ha már most az itéletből magából kitünik, hogy a biró a törvénynyel ellenkezően itélt, akkor az itélet meg nem állhat — körülbelül úgy mint nálunk a törvényellenes rendelet. Ha azonban a törvényellenesség nem tünik ki az itéletből, akkor az itélet megáll, mert az itélési actust, a mely a törvényellenességet constatálhatná, ismételni nem lehet.

Ezután értekező megemlíti, hogy az 1883. XXV. t.-cz. 21. §-a nálunk is megállapítja a 8%-on felüli kamatra terjedő marasztalás semmiségét, a mely törvény értelmezésénél mi is felhasználhatjuk a rómaiak finom distinctióját.

Végül értekező utal arra, hogy a mai jogban a semmis jogerejű itélet, másként mint a non existens — csupán semmiségi keresettel támadható meg, és hogy de lege feranda e semmiségi kereset az itélet megerőtlenítését czélzó egészen rokon természetű perújitási keresettel egyesíthető.

Folyóiratok szemléje.

1. Az «ATHENAEUM» ez évi *második* számában a közlemények sorát Ferdinándy Géza: «A felelősség elve a magyar alkotmányban» czímű dolgozatának második része nyitja meg, mely az alkotmány fejlődését a vegyes és a Habsburg-házbeli királyok alatt tárgyalja. Hogy a magyar alkotmány végkép el nem enyészett s a felelősség elve abból ki nem veszett, azt első sorban annak köszönhetjük, hogy az országgyűlések tagjai nem képviselők, hanem megyei követek voltak; másodszor annak, hogy a központi kormány más végrehajtó szervekkel, mint a megyék és tisztviselők, nem bírt; harmadszor, hogy Erdély egy másik független és alkotmányos Magyarországot képezett. — Pekár Károly: Az aesthetikai érzések psychologiája» czím alatt kezd meg egy hosszabb tanulmányt, melyből a mostani közleményben: az aesthetikáról általában; az aesthetikai érzésekről; s az aesthetikai érzéstan vagy a physiol. psychologiai aesthetika alapterve czímen közöl részleteket. — Jannsen tanulmánya: «Epikuros tana az élvezetről» az antik ethika jelentőségét, Epicuros tanait az ethikáról és a kéjről tárgyalja, mint első részt. — Balogh Arthur: «A parlamenti reform» czímű dolgozatának első közleménye a bevezetésen kívül, a képviselet összeségével foglalkozik. — Bodnár Zsigmond a «Classicismus és romanticismus» lényegét vizsgálja, a kérdés történelmi fejlődését vévén alapul fejtegetéseiben. Kimutatja, hogy a classicismus és romanticismus szembeállításának tulajdonképen nincs is értelme, mert a classicismus csak egy

Digitized by Google

tüneménye az idealismusnak, melynek helye, jogosultsága van. A romanticismus egészen helytelen elnevezés és szinte kár a sok tanulmány-, értekezés-, nagy dolgozatok- és könyvekért, melyek a romanticismusról szólnak és tisztába akarják hozni az aesthetika e sphynxi tanulmányát. — Lechner László befejezi «Spencer Herbert ethikája» czímű értekezését. — Beljak B. Pál pedig «Az álom lélektana» dolgozatának második és befejező közleményét adja. — Végül még Pekár Károly közöl egyes «Újabb eredményeket a physiologiai aesthetikában»: az astigmatismus aesthetikai szerepének formulázását. a centralis látás aesthetikai értékesítését. —n—r. pedig a «Munkásélelmezések» kérdésével foglalkozik. *Merri-wether* tanulmányát ismertetvén. — Az «*Irodalom*» rovatban: «Aus dem Leben König Karls von Rumänien» (—n—r.); Szájrul-szájra, a magyarság szálló igéi, gyűjtötte és magyarázta Tóth Béla (Bellerszegi); a Revue philosophique» ez évi januári száma; a «Journal des Économiste s a «Contemporary Review egyes czikkei ismertetvék.

2. A «BUDAPESTI SZEMLE» májusi füzetének tartalma: Kármán Mór «*Az angol egyetem és a nemzeti közművelődés*» czímmel mutatványt közöl a «Tanárképzés és egyetemi oktatás» czímű művéből. Most, midőn egy harmadik egyetem fölállításának kérdésével hazánkban a főiskolai oktatás ügye, elszigetelt jogi akadémiáink újjászervezése ismételve szóba került, nem érdektelen figyelemmel lenni, hogy egyebütt minő szerepe jut a főiskolai intézményeknek a nemzeti művelődés körében. Anglia e szempontból annál értékesebb tanulságot nyujthat. a mennyiben egyetemeinek szervezete, tanulmányi rendje teljesen elüt a continensen jelenleg elterjedt főiskolai formáktól. Az angol egyetem mai napig is nagyobbára azt a tisztet tölti be, melyet iskoláink régibb szervezetében a philosophiai tanfolyamok teljesítettek a gymnasiumi tanulmányok után. — Zsilinszky Mihály befejezi «*Báró Wesselényi Miklós és a nemzetiségi kérdés*»-ről szóló tanulmányát. Szerző ismerteti Wesselényi munkájának azon részét, melyben a nemzeti egység létrehozásának módjairól, azoknak nehézségeiről szól. Az egyedüli mód, mely által a különböző nemzetiségeket egy nemzetté egyesíteni lehet, «azon nemzeteknek egyenlő s rokon polgári érdekek alatt s általi egyesítése» . . . «az alkotmánynak malasztját minden nemzetre oly egyenlően kell osztani, hogy abban mindenik saját édes anyját találván föl, ezáltal egymást testvéreknek tekinthessék. Törvényhozásban és igazgatásban egy nyelvnél több nem lehetvén, azon nyelvnek, mely erre használtatik, megtanulhatását a lehetőségig könnyűvé s annak megtanulását kivánatossá kell tenni. De azért mindaddig. míg a különböző nyelvűek nyelvök es nemzetiségök sajátságaihoz ragaszkodnak, annak az alkotmány és igazgatás oltalma alatt s mindenki által bántatlan és tiszteletben tartva kell állnia.» Wesselényi tüzetesen foglalkozik mindazon európai államokkal. melyekben a szlávok kisebb vagy nagyobb tömegekben szétszórva laknak. Ilyenek: Török- és Porosz-

Digitized by Google

ország, s Ausztria-Magyarországot illetőleg azon nézetben van, hogy azt úgy alkotmányos szabadsága, mint nemzeti és vallási jellege idegenné teszi az orosztól. Minden a nyugati államok szövetségére utalja. Ezután áttér azon rész ismertetésére, melyben Magyarország teendőit fejtegeti, a fönnálló veszedelemmel szemközt. Szerinte teendőink legelsőbbike: a szláv polgártársaknak követelései közül azt, a mi helyes, méltányolni és teljesíteni. De minthogy minden államban csak egy nyelv lehet hivatalos, természetes, hogy a magyar nyelvet el kell ismerniök és azt a maguk jól felfogott érdekében meg is tanulniok. A «Szózat» rendkívül sok érdekes eszmét foglal magában, melyek a mai korban is az actualitás jellegével bírnak. Egy sokat tapasztalt, tragikus sorsú jeles hazafinak eszméi mindig megérdemlik, hogy az utókor levonja belőlük a tanulságot. — Azután következik Sorel Albertnek beszéde *Taine Hippolyte*-ról, melylyel a franczia akadémiában székét, mint annak utóda, elfoglalta. Taine a század egyik hatalmas eredetisége volt. Azon ritka emberek sorából való, kik századuk gondolkozására és alakulására befolyással voltak. Módszerével előbbre vitte az emberi dolgok tanulmányozását, könyveivel azok ismeretét. Hasonlíthatatlan fényt vetett a franczia irodalomra, s miután a franczia művészetnek nehány legszebb szobrát öntötte, utódaira hagyta azok szilárd, finom s mély öntőformáját. Végül bámulatra méltó életmódjában az élet művészetének mintáját találhatja az, ki a tudománynak s az igazságnak akar élni. — Thim József befejezi «*Egészségügyünk jelen viszonyai és a reform*»-ról szóló tanulmányát. E közleményében a gyógyszertárakról, a nyilvános intézetekről, különösen az iskolákról, lakásokról, szegényügyről, a tápszerekről és italokról mondja el nézeteit. Végül azt mondja, hogy tekintve az egészségügy óriási fontosságát az államban, csakis a kormánytól várhatunk javulást. A reform csak felülről jöhet, alulról se a közvélemény, se a törvényhatóságok nem fogják követelni. — Kováts S. János Loti P. «*Izlandi halász*» regényének fordítását folytatja. — Kozma Andor «*Félix úr*» czímű eredeti költeményét közli s Ada Negri «*Utczai suhancz*»-át fordította le. — Zsatkovics Kálmán befejezi «*Vázlatok a magyarországi oroszok életéből*» czímű néprajzi ismertetését, melyben a házasságkötésnél, temetéseknél előforduló szokásokról szól. — Radó Antal *Ada Negri*-vel, az olasz költészetnek nemrég feltünt új tehetségével foglalkozik. — Az *Értesítőben* Falk Zs.: Amerikai úti jegyzetek; Kőrösi Albin: A spanyol költészet gyöngyei, A finn-ugor-társaság évkönyve, a Magyar chemiai folyóirat vannak ismertetve. Egy álnevű író *Gr. Zichy Jenő mint őstörténetünk kutatója* czímmel megjegyzéseket tesz Zichy Jenőnek a magyarok őshazája fölkeresése czéljából megkezdett utazására.

Ugyanezen folyóirat júniusi füzetében Vámbéry Ármin *az örmény kérdésről* értekezik. Ha ezt teljes pártatlansággal veszszük fontolóra, úgy arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy annak megoldása szoros kapcsolatban áll a dolgok természetes fejlődésével s

Digitized by Google

az európai kulturának Nyugot-Ázsia azon vidékein való elterjedésével, s hogy forradalmi eszközök a helyett, hogy czélhoz vezetnének, annak elérését csak késleltetnék. Idő, türelem és várakozás mindenesetre oly dolgok, melyek az örmény hazafinak egyáltalában nincsenek inyére. Igazságos és méltányos dolog, ha az örmények a jövendő siker érzetében a régi szenvedőlegességgel föl akarnak hagyni s a kultura terjesztésével dolgoznak a nemzeti eszme megvalósításán s ha a kormányzók zsarnoksága s a kurdok rablásai miatt sokat szenvedő testvéreiket oltalmuk alá akarják venni. De az örmény nemzet ébredése a békés fejlődés oltalma alatt biztosan haladhat előre. — Concha Győző *a társadalomról* szóló, Dorottya-egyleti előadását közli. Ebben a társadalom képét rajzolja. A társadalom örökké az elkülönözködés, az elszigetelődés, az egymás fölötti uralom hajhászása volt. — Szabó Jenő a *refactiákról* értekezik. A magánvasutaknál a refactiák jogosultságát a vasút pénzügyi érdekében keresték s azok egyik jogczíme a verseny elleni egyszerű vagy támadó védekezésben, másik jogczíme pedig a forgalom fejlesztésében állott. Azonban a «forgalom fejlesztése» a refactiák állandó föntartását nem kivánja. De a «verseny elleni védekezés» jogczíme is az országos hálózat túlnyomó részének államosítása következtében mindinkább tárgytalanná válik. Mindazonáltal szerző nem akarja állítani, hogy immár elérkezett az ideje annak, miszerint a díjkedvezményezési eljárással véglegesen szakítsunk. Mindaddig, míg a hivatalos (helyi vagy köteléki) díjszabások egyszerűsége és mozgékonysága kivánni valót hagy hátra, bizonyos gyakorlati értéke mindig lesz annak, hogy némely általános jellegű díjmérséklések is díjkedvezményi alakban bocsáttassanak a közönség rendelkezésére. Áll ez különösen a külföldi köteléki díjszabások módosításaira nézve, mert ezeknél az elkerülhetetlen és időrabló alakiságok és technikai nehézségek úgyszólván a részes vasutak száma szerint hatványozódnak. Legnehezebb pont marad jövőre is a díjkedvezményi eljárásnak forgalomfejlesztési jogczíme. Szigorú birálatra van szükség. — Loti P. *Izlandi halász* regényének fordításából a harmadik közleményt adja Kováts S. János. — Gr. Zichy Géza *gyászdalok* czímű költeménysorozatot ad. — Vargha Gyula Sully-Prudhomme Napfelkölte czímű költeményét fordította le. — Horváth Cyrill *Codexeink Mária-költészetéhez* czímmel Mária-epikánk nehány főbb régi töredékéről szól. A Mária-költészet eléggé meghonosult a magyar költészet talaján és hozzásimult az új égaljhoz. De ez csupán a lyrára áll. Az epika terén sokáig egyebütt sem volt a magyar szellemnek nagyobb áthasonító, beolvasztó ereje vagy szerencséje, se naiv eposzunkat nem birtuk kigömbölyíteni, se nemzeti szentjeink legendáinak jórészben mindenesetre idegen eredetű költészete sem igen fejlődött tovább. Szerző a magyar codexek, főkép a Tihanyi és Teleki codexek momentumait ismerteti. — Sz. J. a *«bosnyák vasúti politiká»*-hoz szól. — König Gyula *Helmholtz és a jelenkori német tudományosság*

Digitized by Google

czímű fölolvasását közli, melyet az Akadémia ez évi ünnepélyes közülésén tartott. Lásd ez Értesítő júniusi füzetét. — Egy névtelen iró *Emerson* czímmel az Akadémia kiadványában megjelent «az emberi szellem képviselői» munkájáról írt tanulmányt, melyben Emerson írói egyéniséget jellemzi. Az *Értesítőben* Matlekovits S.: Magyarország államháztartásának története, Tóth B.: Szájról-szájra, Jancsó B.: Román politikai tanulmányok, Mezőgazdasági munkáskérdés, Érdújhelyi M. Ujvidék története czímű munkák vannak ismertetve. Végül van az új magyar könyvek jegyzéke.

3. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. évi május havi füzete első helyen Szokolay Kornélnak a Magyar Közgazdasági Társaság április hó 27-iki ülésén «Bosnyák vasutak és bosnyák vasúti politika» czímen tartott felolvasását közli. Kétségkívül fontos érdekünk, hogy a kapcsolat, mely monarchiánk és Bosznia-Herczegovina között fennáll, társadalmi és gazdasági érintkezés, összeköttetés útján minél szorosabbra fűzessék. A boszniai országos kormány czéltudatos forgalmi politikával megteremtette ez irányban a legfőbb feltételt: a jó forgalmi szervezetet. Ma már 784·6 km. hosszú, a legfőbb útirányokban szerteágazó vasúti hálózata van az elfoglalt tartományoknak — a lélekszámhoz viszonyítva egyáltalán, a területhez viszonyítva másodsorban legnagyobb a Balkán félsziget országai között — melynek kitűnően iskolázott személyzete van s mely két, legközelebb három irányban lép összeköttetésbe a monarchiával és ezen át Nyugat-Európával. Mind e három irány kivétel nélkül Magyarország vasúti hálózatához kapcsolódik. A külforgalom szempontjából másik fontos követelmény volt az összeköttetés a tengerrel, e követelmény a szerajevo-mosztár-metkoviczi vonal kiépítése által teljesült. E vonal azonban a gazdasági érdek szempontjából nem felel meg, s ezért Spalató felé egy újabb vonal kiépítése mutatkozott szükségesnek, mely remélhetőleg szintén Magyarország vasúti hálózatába fog ágazni. Boszniában és Herczegovinában egész különleges indokok, a katonai szempontok s az a kivánalom, hogy az országos kormány az előtte álló közgazdasági feladatok megvalósítása érdekében a forgalmi politika kizárólagos intézésének eszközével is rendelkezzék, szólottak a mellett, hogy az állam vegye kezébe a vasútügyet. Ezért a fővonalak tekintetében az elfoglalt tartományokban csak katonai és államvasutak vannak, a magánvállalkozásnak csupán a helyi érdekű vasutak vannak átengedve. A bosnyák-herczegovinai vasutak tariffái általában igen kedvezők, sokkal mérsékeltebbek, mint a balkánfélsziget bármely más államában, melyek vasútai fölött még különösen azaz előnyük, hogy IV-dik osztálylyal is bírnak. A személyszállításnál a krajczáros kilométer-tariffa van használatban, e szerint a IV. osztály fizet km.-ként egy krt, a következők fokozatosan 2, 3, és 4 krt. 1884 óta a személyforgalom, melynek általában mintegy 70%-a esik a IV. osztályra, csaknem megötszöröződött: 109 ezer személyről 503 ezerre, az árúforgalom pedig 47 ezer tonnáról 406

Digitized by Google

ezerre. Eléggé kedvező a vasutak jövedelmezősége is, 1894-ben meghaladta a 2·2 m. frtot, átlagosan 462 frt tiszta jövedelmet szolgáltatván pályakilométerenként. Értekező végül az egyes vonalakat sorolja fel. — Dr. Heltai Ferencztől «A közúti vasutakról különös tekintettel a budapesti viszonyokra» czímű hosszabb tanulmányának első közleményét veszszük. A dolgozat első részében értekező általában a városi forgalom történetével foglalkozik, a mely kétségkívül szoros kapcsolatban van maguknak a városoknak fejlődésével. Annál sajnálatosabb tehát, hogy a szakirodalom általában oly kevés figyelmet fordított a helyi forgalom intézményeire és csupán az általános forgalmi jelentőséggel bíró intézményekkel foglalkozott. A helyi forgalom eszközeinek különösen két válfaja jő tekintetbe: a társaskocsik és a közúti vasutak. Az előbbiek intézménye mindenütt az ipari jog alapján nyert szabályozást, s a társaskocsi közlekedés rendezése a rendőrhatóság jogkörébe utaltatott, míg a közúti vasutakra nézve, hol az előbbi eljárás nem mutatkozott megfelelőnek, vagy külön törvényeket alkottak, vagy a vasutakra általában érvényes szabályokat kisérlették meg alkalmazni. Szerző ezután külön szakaszban a hazai s nevezetesen a budapesti lófogatú közúti vasuttal foglalkozik, ez utóbbi történetét részletesen ismertetvén. Hazánkban a nevezett vasút volt az első közúti vasút, a mely eredetileg a pest-újpesti vonalra létesült (1866 második felében) s mely lassanként — különösen minek utána 1879-ben az 1868-ban alakult budai társaság vonalát is magához váltva a pesti hálózattal kapcsolatba hozta — az egész főváros területére a legfőbb útirányokban kiterjedő forgalmi hálozattá lett. A vállalat jövedelmezősége általában igen kedvező volt, bár egyes időközöket tekintve, jelentékeny ingadozásokat találunk. Így volt a tiszta jövedelem a beruházott tőkének %-ában az 1869-től 1873-ig terjedő időben 18·3%, 1874-től 1878-ig 11·6%, 1879-től 1883-ig 15·46%, 1884-től 14·04%, 1889 óta, a midőn a villamos köruti vasút jött létre mint versenyző vállalat, 1893-ig 12·91%. E 25 év alatt a vonalak hossza emelkedett közel 103%-kal, a vonalakba ruházott tőke 140%, a szállított személyek száma 203%, az üzleti bevétel 130, az üzleti kiadás 204, az üzleti tiszta jövedelem közel 75%-kal. Vagyis a bevételek általában sokkal csekélyebb mértékben szaporodtak, mint a kiadások. Oly tény ez, a melyet az üzleti eredményeknek a pályahosszhoz (a pályakilométerekhez), valamint a forgalmi teljesítményhez (a befutott kocsi klmek számához) való viszonyítása is megerősít. A magyarázat a későbben megnyitott vonalak csekélyebb jövedelmezőségében, másrészt a díjszabás leszállításában, s végül általában a kiadások rohamos emelkedésében keresendő. E szakasz végén értekező bemutatja az összes hazai közúti vasúti vállalatokat legfőbb üzleti eredményeik szerint, mely összeállításból a fővárosi vasutak domináló aránya tűnik ki. Értekező ezután áttér az egyes külföldi államok közúti vasutainak ismertetésére. — Az «*Irodalmi Szemlében*» a földmívelésügyi m. kir. minister 1893-ik

Digitized by Google

évi jelentésének, Tormay Béla «Általános állattenyésztéstan» és Rubinek Gyula «A parasztsocialismus» czímű munkájának ismertetését találjuk. — A «*Statisztikai Értesítőben*» Hajdu László «Horvát-Szlavonországok 1894-ik évi mezőgazdasági termeléséről» és «Az amerikai Egyesült Államok gabonatermeléséről» czikkezik. — A folyóiratot négy oldalra jerjedő «*Könyvszemle*» után a Magyar Közgazdasági Társaság «*Értesítő*»je zárja be.

4. A «MAGYAR NYELVŐR» V. füzetében Szinnyei József ‚Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?' czímű értekezését folytatja. — Tóth T. Albin az ‚alanytalan mondatokról' értekezik. Az általános alanyt kifejezhetjük az ige többes számának első, második, legtöbbször a harmadik személyével, sőt az ige infinitivusával is, melyhez a *lehet*, *kell*, *képes*. *szabad* stb. állítmányok járulnak, de el is maradhatnak, pl. *nincs mit tenni*, *el kell menni*, *mit volt mit tenni*, *fülhegygyel hallani* stb. A határozatlan alanyt kifejezhetjük az *ember*, *valaki*, *más* szavakkal magával az igével is, csakhogy nem minden személyével egyenlő arányban. — Kiss Ignácz a Faludi Ferencz műveiből az érdekesebb szavakat és szólásokat közli betűrendben. — Melich János folytatja a német vendégszók fölsorolását; az ismertebbek: *fáczán*, *fajd*, *fánk*, *farsang*, *fásli*, *fegyver*, *fékni*, *filigrám*, *fillér*, *fitying*, *flaska*, *fortély*. *föld*, *frigy*, *fukar*, *fustély*, *fuvar* stb. — Schmidt Győző a Nyr. XXIII. kötetében megjelent: ‚A Jordánszky- és Érdy-codexről' szóló tanulmányra rábizonyítja, hogy az csak fölszínes tanulmány terméke; írója jóformán csak a Nyelvtört. Szótárra támaszkodott, a minek folytán következtetései gyakorta tévesek. — Az apróbb közlemények sorában Tóth Béla védi a «*szálló ige*» kitétel magyarosságát a *szárnyas igével* szemben; Prickel Márián külföldi magyar szavakat közöl Apini 1728-ban megjelent német szótárából. Gódár Sándor megmagyarázza a ‚*csütörtököt mond*, szólást. — Kérdések és feleletek. — Szarvas Gábor válaszol a Szász Károly nyilt levelére, a melyet a Magyar Paedagogia szerkesztőjéhez intézett. — Tájszavak.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK f. évi második füzetében Szamota István *a tihanyi apátság 1055-iki alapítólevelét* ismerteti tüzetesen nyelvészeti szempontból. (Külön czikkben fogjuk ismertetni). — Munkácsi Bernát *a magyar magánhangzók történetéről* s ezúttal különösen a hosszú magánhangzókéről értekezik (l. fönt — l.). — Szilasi Móricz *a vogul szójegyzéket* folytatja, közölvén az *i—l* kezdőbetűk közti részt. — Hegedűs István a görög szófűzés azon kivételes szerkezeteit ismerteti, melyekben a szabályos külső. alaki egyezés helyett *a belalak* szerénti, vagyis *értelmi egyezés* érvényesül. Az ily eseteket az értekező nagyszámú analogiával világítja meg a latin, szanszkrit, franczia és magyar nyelvekből. A beszélő személy helyzetét, hangulatát, mintegy a mondatban nyilvánuló drámai életet látjuk kifejezve azzal a mondat-alkotással, melyet értelmi egyezésnek nevez a nyelvész. A

Digitized by Google

mondatok helyes értelmezésénél a lélektani mozzanatot soha sem szabad figyelmen kívül hagynunk, különösen nem a görögben, melynek szabadabb szerkezete e nép szellemi mozgékonyságának, elméje finom hajlékonyságának oly jól megfelel. Azért volt e nép művésznemzet, mert nem türte a formák igáját és szabadon hajlítá nyelvét a gondolat finom árnyalatainak plasztikus kifejezésére. — Prikkel Márián ősvallásunk egy-két «nyelvi emléké»-nek birálata kapcsán *az istennyila névről* nyilatkozik. Kétségbe vonja a vele egybevetett vogul *tārèm-ńāl* «isten nyila, villám» kifejezés létezését s miután kimutatta, hogy ilyen szólás a görögben, latinban, héberben, németben, szlávban s a finnben is találkozik, azt hiszi, hogy «az isten-nyila» nemcsak, hogy nem ősmagyar idiotismus, de nem is magyar elme szüleménye, mert minden valószinűség szerint idegen földről, a *szentírásból* plántálódott át hozzánk. A magyarság nemzeti istenének eszméje sem az őshazából származott hozzánk, hanem a szentírásban gyökeredzik szintúgy, mint az istennyila kifejezés is. A ,magyarok istene' nem egyéb, mint a zsidók Jehovájának pap-krónikásainktól alkotott képmása, a mely idő folytán belehatolt a magyarság köztudatába. *A teremt*-szóban vélt mythikai felfogás, mely szerint t. i. ez a vogul mythologiában ilyes értelemben használt *tārèmt-*, *tārăt-* «aláereszteni, alábocsátani (t. i. az égből)» igével függne össze, szintén el nem fogadható. — Volf György az *óslovén és újszlovén* nyelvek viszonyához fűz megjegyzéseket, figyelmeztetvén arra, hogy az újszlovén az ószlovénnak egyenes örököse, s hogy a magyar-szláv nyelvi érintkezések kutatásában különös számbavételt érdemel. Főfontosságú ránk nézve természetesen mindig az ószlovén fog maradni. De itt se zavarjon minket a szlavistáknak «de lana caprina» örök időkig folyó vitája. Mennyi leleményt, fogást és furfangot fejtenek ki, csakhogy az ószlovén nyelv bölcsője, hazája folyton probléma maradjon! Magyar nyelvész már csak humorral nézheti, hogyan iparkodnak elkerülni és másokkal is elkerültetni az igazság megismerését. Van ugyan egy classikus tanú rá, hol keresendő az ószlovén nyelv bölcsője, *a mi nyelvünk*; de ezt némelyek közülök vagy egyáltalán nem, vagy csak gyarlón ismerik, mások pedig dölyfösen lenézik. A bolgár eredet hívei ignorálják a mi ószlovén kölcsönszavainkat, melyek nemcsak egyháziak, hanem sokkal nagyobb számmal egyébfélék és csakis az élő beszédből kerültek hozzánk. A mi ószlovén kölcsönszavaink határozottan Miklosich elmélete, vagyis az ószlovénnak pannon eredete mellett bizonyítanak. Az «ismertetések és birálatok» rovatában különös elismeréssel szól Melich János Fr. Kluge *«Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache»* czímű művének ötödik javított kiadásáról. Simonyi Zsigmond pedig Zolnai Gyula *«Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig»* czímű s a M. T. Akadémia kiadásában megjelent műről mondja el, hogy «nagyon jól megoldotta feladatát: a mutatványok alapján tanulságosan világítja meg nyelvünk történeti fejlő-

Digitized by Google

dését». Kisebb közlések, irodalmi jelentések és helyreigazítások töltik ki a füzet hézagait.

6. «EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.» A IV-ik füzet első czikkében Kassai Gusztáv e kérdést fejtegeti: Mit értett Plato az ideákkal ellenkező ἄπειρον-on? Felelet: az ἄπειρον, vagyis anyag Platónál határozott törvények szerint változó lény, mely a módosulás minden phasisában az eszméket tartalmazó eszes ok rábeszélései következtében az örökkévaló, mindig egyenlő ideákat juttatja valósulásra az érzékvilágban. Az anyag az ideákkal ellenkező, s mint ilyen nem áll velök semmiféle közösségben; de mivel valamivé leszen, azaz valamely határozott alakot vesz föl, kell, hogy a világban valamely eszmét megtestesítsen, kell, hogy az ideáknak képmása legyen. — A második czikkben folytatja Krajcsovics Soma a Zrinyiász vallás-erkölcsi eszméinek fejtegetését, melynek csak a következő füzetben veszszük befejezését. — A harmadik czikkben befejezi Vári Rezső «A classica-philologia módszeresítése hazánkban» czímű tanulmányát. Előbb módszeres utasításokat és tanácsokat ad az ifjú philologusnak, a kinek várakozásait az egyetemi előadások rendszerint nem igen elégítik ki, hogy magántanulmány útján miképen folytassa önképzését; azután a tanárképzésre, könyvtárakra, kormánysegélyre stb. vonatkozóan juttat némely kivánságokat kifejezésre. — Kovács Antal Kazinczy levelezésének IV—V. kötetei alapján beható rajzát adja Kazinczy Ferencz pályájának az 1803—08. években. E levelezés újabb irodalmunknak legbecsesebb adaléka, mely nemcsak magára Kazinczyra, hanem egyúttal egész korára és ennek összes kiválóbb alakjaira rendkívül gazdag és tanulságos anyagot tartalmaz, melynek értékesítése még meg sem indult. — Végre Heinrich Gusztáv egy legújabb publicatio alapján a Grillparzer Bánk-tragédiájának sajátos sorsát fejtegeti, főleg Ferencz császár feltűnő magatartását e darabbal szemben, melynek első sorban forradalmi tárgya tetszett volna a fejedelemnek, a ki, mint a legitimitás főőre, nem vehette szivesen, ha a színpadon, ezek láttára, egy udvar rendkívül erkölcstelen színben tűnik föl, egy királyné pedig a kerítőné gyanújába keveredik és ezért gyilkosság áldozatává lesz. — A hazai irodalom rovatában Pozder Károly igen kedvező ítéletet mond Pecz Vilmos újgörög nyelvtanáról, mely bármely nemzet tudományos irodalmában számot tenne, minthogy az újgörög nyelvről és nyelvtudományról szóló nagyszerű bevezetésével és a nyelvtannak világos és módszeres taglalásával nagyban felülmúlja a legtöbb, eddigelé megjelent újgörög nyelvtant, még azokat is, melyeket görög írók szereztek. — Hasonlóképp a legnagyobb elismeréssel ismerteti Balassa József Zolnai Gyula munkáját: «Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig», melyben szerző kettős feladatát, hogy t. i. úgy a régi magyar nyelv emlékeit, mint magát a régi magyar nyelvet bemutassa, kitűnőn oldotta meg. — Kempf József Euripides-fordítását (Iphigenia Taurisban) Pozder Károly igen sikerültnek mondja s ajánlja a görög

Digitized by Google

nyelv helyett választható irodalmi tanulmányok tanulóinak. Kifogásai csekély számúak és nem lényegesek. — Elég kedvezően ítél Timár Pál Goethe Tasso-drámájának magyar jegyzetes kiadásáról, melyet Demek Győző a rendelkezésére álló irodalom fölhasználásával, de csekély önállósággal szerkesztett. A Tasso-kérdés több igen fontos problemáját (így: színmű- vagy tragédia-e a darab? Antonio szerepelt-e már a mű első tervében? stb.) teljesen mellőzi a kiadó, a ki a szöveget is több helyütt félreértette, másutt szükségtelen tautologiákkal inkább elhomályosítja, mint valóban megmagyarázza. — A külföldi irodalom rovatában Danka Placzid ismerteti Blaydes Frigyes kitűnő Aristophanes-kiadását, mely 1893-ban a Vespae-t tartalmazó kötettel teljessé vált. E kiadás minden tekintetben felülmúlja az eddigi Aristophanes-kiadásokat, melyeket egyúttal, minthogy Blaydes ezeket mind földolgozta, nélkülözhetővé tesz. — Utána Heller Izor a Goethe-irodalom egyik legbecsesebb és legszellemesebb adaléka gyanánt mutatja be Hehn Viktor könyvét Hermann és Dorotheáról, melyből főleg az azok lényegére vonatkozó fejtegetéseket és Goethe viszonyát a politikához ismerteti. — A programm-értekezések sorából Némethy Géza kedvező ítéletet mód Soós József tanulmányairól, mely Albius Tibullus költészetét tárgyalja, és Vietorisz József dolgozatáról, melyben szerző Vergilius IV. eklogáját magyarra fordítja és értelmezi. Ez utóbbiban azonban határozottan helyteleníti, hogy a szerző Schaper hypothesisét követi, mely szerint a költeményben említett consul maga Octavianus Augustus, az utólag jósolt gyermek pedig Octavianus kiszemelt örököse, Marcellus, holott az összes kéziratok és régi testimoniumok a 12. versben a Pollis consul nevét közlik. — Kérdések és feleletek, gazdag vegyes közlemények, hazai és külföldi könyvészet teszik a füzetnek további tartalmát.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály hatodik ülése.

1895. június 10-én.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György t. t.; Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, Thewrewk Emil r. tt.; Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Csengeri János, Némethy Géza, Pecz Gedeon, Szinnyei József, Szigethy József l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Kőnig Gyula, Pauler Gyula, Pauer Imre, Szily Kálmán, Schvarcz Gyula r. tt.; Nagy Gyula l. t. — Gyulai Pál osztálytitkár.

127. GYULAI PÁL r. t. bemutatja IMRE SÁNDOR r. tagnak Kazinczy Ferencz iskolai inspektorsága czímű tanulmányát.

Digitized by Google

128. Szilády Áron r. t. felolvassa «A königsbergi töredék» czímű értekezését. — Az Értesítőbe adatik.

129. Simonyi Zsigmond r. t. bemutatja Szamota Istvánnak, mint vendégnek, «A tihanyi apátságnak alapító-levele, mint legrégibb nyelvemlék» czímű értekezését.

130. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri Szilády Áron és Simonyi Zsigmond r. tagokat.

HUSZONKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1895. június 17-én.

Pauler Gyula r. t., osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tagok; Alexander Bernát, Concha Győző, Fayer László, Nagy Gyula, Pólya Jakab, Ráth Zoltán l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t.; Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

131. Alexander Bernát l. t. felolvassa Brassai Sámuel t. tagnak «Az igazi positiv philosophia» czímű értekezését.

132. Ráth Zoltán l. t. «Igazságügyi statisztikánk reformjá»-ról értekezett.

133. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri Vécsey Tamás r. és Ráth Zoltán l. tagot.

HUSZONHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1895. június 24-én.

Than Károly r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt.; Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert, Chyzer Kornél, Daday Jenő, Klein Gyula, Kossutány Tamás, Schenek István l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t.; Gyulai Pál, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt.; Némethy Géza, Pólya Jakab l. tt. — Jegyző: Kőnig Gyula osztálytitkár.

134. Kossutány Tamás l. t. Egy új borélesztőről.

135. Bauer Mihály részéről, «A négyzetes alakok elméletéhez», előterjeszti Kőnig Gyula r. t

136. Herzfelder A. D. részéről, «A thionaphtalin és néhány származéka», előterjeszti Than Károly r. t.

137. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Fröhlich Izidor és Thanhoffer Lajos r. tagokat kéri fel.

Digitized by Google

HUSZONNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hatodik összes ülés.

1895. június 24-én.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Zichy Antal t. t. — Entz Géza, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, Horváth Géza, Kőnig Gyula. Pauer Imre, Pauler Gyula, Schuller Alajos, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Vécsey Tamás r. tt. — Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert, Chyzer Kornél, Daday Jenő, Klein Gyula, Kossutány Tamás. Némethy Géza, Óváry Lipót, Pólya Jakab, Schenek István l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

138. Főtitkár bejelenti **Stier Teofil k. tagnak**, a magyar irodalom alapos ismerőjének és buzgó ismertetőjének május 23-án bekövetkezett halálát. — Az Akadémia megilletődéssel veszi a gyászjelentést tudomásul s az I. osztályt felhívja, emlékbeszéd tárgyában határozathozatalra.

139. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr értesítvén az Akadémiát, hogy szeptember elején Leydenben nemzetközi állattani congressus fog tartatni, kéri a résztvevő tagok nevét vele közölni. — A résztvenni szándékozó tagok fölkéretnek, hogy július 1-ig nyilatkoznának.

140. Olvastatik a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr leirata, a melyben az Akadémiát értesíti, hogy dr. Elischer Gyula főorvos a M. Tud. Akadémiának óhajtaná átengedni a nagybátyjától, Elischer Boldizsártól reámaradt nagyértékű Goethe-gyűjteményt, azon esetben, ha az Akadémia az adománylevélben részletezett föltételek teljesítését magára vállalja. — Az összes ülés az adománylevél fölolvasása és az állandó könyvtári bizottság reávonatkozó jelentésének meghallgatása után határozza: *a*) hogy a nevezett gyűjteményt elfogadja, *b*) az átengedéshez kötött föltételek teljesítését elvállalja, *c*) az átvétellel a főkönyvtárnokot s az átvételi és átadási okirat megszerkesztésével az ügyészt megbízza, s végül *d*) dr. Elischer Gyula főorvos úrnak, mint adományozónak, valamint a miniszter úr ő nagyméltóságának, hazafias közbenjárásáért, mély köszönetét fejezi ki.

141. A III. osztály előterjeszti a Forster-féle mezőgazdasági jutalom- és pályadíj-alapítvány ügyrendi szövegezését. — Elfogadtatik.

142. A Történelmi Bizottság előterjeszti az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány ügyrendi szövegezésére vonatkozó javaslatot. — Némi módosításokkal elfogadtatik s helybenhagyás végett id. Bojári Vigyázó Sándor úrral közöltetni fog.

143. Olvastatik a Nyelvtudományi Bizottság jelentése megalakulásáról. Elnök Volf György r. t., előadó Simonyi Zsigmond r. t.; a bizottsági tagok közé Pecz Gedeon l. t.; segédtagokul Balassa József, Frecskai János, Katona Lajos, Szamota István, Szilasi Móricz, Vikár Béla és Zolnai Gyula ajánltatnak. — Az ajánlottak megválasztatnak.

144. Olvastatik az Irodalomtörténeti Bizottság jelentése megalakulásáról. Elnök Szász Károly r. t., előadó Szilády Áron r. t.; segédtagokul Bayer József, Hellebrant Árpád, Négyessy László, id. Szinnyei József, Ráth György, Váczy János és Széchy Károly ajánltatnak. — Az ajanlottak megválasztatnak.

145. Olvastatik a Classica-philologiai Bizottság jelentése megalakulásáról. Elnök Zichy Antal t. t., előadó Ponori Thewrewk Emil r. t.; segédtagokul Fináczy Ernő, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Vári Rezső ajánltatnak. — Az ajánlottak megválasztatnak.

Digitized by Google

146. Olvastatik a Történelmi Bizottság jelentése megalakulásáról. Elnök Szilágyi Sándor r. t., előadó Fejérpataky László r. t.; a bizottsági tagok közé Komáromy András l. t.; segédtagokul Tagányi Károly és Schönherr Gyula ajánltatnak. — Az ajánlottak megválasztatnak.

147. Olvastatik a Nemzetgazdasági Bizottság jelentése megalakulásárol. Elnök Láng Lajos r. t., előadó Jekelfalussy József. — Tudomásul vétetik.

148. Olvastatik az Archaeologiai Bizottság jelentése megalakulásáról. Elnök Pulszky Ferencz t. t., előadó Hampel József r. t. — Tudomásul vétetik.

149. Az I. osztály a Könyvkiadó Bizottságba Szász Károly és Beöthy Zsolt r. tagokat választotta. — Tudomásul vétetik.

150. Az I. osztály a Kóczán-pályázatra birálókul: Bánóczi József, Szigeti József és Vadnay Károly l. tagokat választotta. — Tudomásul vétetik.

151. Az I. osztály a Péczely-pályázatra birálókul: Szász Károly, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt r. tagokat választotta. — Tudomásul vétetik.

152. Az I. osztály előterjeszti a Classica-philologiai Bizottság véleményes jelentését a Bölcs Leo taktikája új kiadásához Vári Rezsőtől készített adparatus criticusról. — Áttétetik a millenniumi bizottsághoz.

153. A Történelmi Bizottság ajánlólag terjeszti elő Hodinka Antal folyamodását, melyben a római Fraknói intézetbe leendő kiküldetését kéri. — Az Akadémia a Forster-féle Scitovszky-jutalmat a jövő tanévre Hodinka Antal úrnak adományozza.

154. Maár Gyula úr, Somogymegye alispánja, beküldi a gróf Somssich Józseftől az alaptőkére hagyományozott 100 frtot. — Tudomásul van.

155. Hegedűs Sándor r. t. 20 és Kőnig Gyula r. t. 10 frt 60 krt ajándékoznak a Tisztviselők nyugdíj-alapja javára. — Tudomásul van.

156. Tóth Mike jézustársasági atya Kalocsáról megküldi a könyvtár számára az 1894-ben mint hittérítő Afrikában elhalt Czimermann István hazánkfiának kaffer nyelven kiadott munkái egy-egy példányát. — Duka Tivadar l. t. «An Address to tropical Medicine», Nagy-Iványi Fekete Gyula «Rapport sur les questions relatives a l'enfance et aux mineurs» czímű értekezéseiket ajándékozzák a könyvtárnak. — Köszönettel vétetnek.

157. A párisi «Museum d'histoire naturelle» havi Bulletinjét felajánlja cserére. — Az ajánlat elfogadtatik s viszonzásul az Akadémia támogatásával megjelenő «Mathem. und Naturwissensch. Berichte aus Ungarn» egy példánya fog megküldetni.

158. Főtitkár bemutatja az utolsó ülés óta megjelent kiadványok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

159. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Pauler Gyula és Horváth Géza r. tagokat kéri fel, s az Akadémia tagjainak kellemes szünidőt kivánva, az ülést berekeszti.

Digitized by Google

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Birálatok az Első Magyar Általános Biztosító-társaság jutalmára beérkezett pályamunkákról. *

II.

Az «Első magyar általános biztosító társaság» jutalomdíja a következő kérdésre tűzetett ki: «Fejtse ki a pályázó a tőzsdeadórendszer czélszerűségének kérdését a helyes adórendszer szempontjából és a jelenleg érvényben levő külföldi tőzsde-adótörvények főintézkedéseit és eredményeit».

Ki kellett emelnem a pályakérdés szövegét azért, mert nézetem szerint a pályaműnél nem csak azt kell vizsgálni, hogy megfelel-e a tudományos követelményeknek, hanem azt is, hogy minden irányban eleget tett-e a kitűzött feladatnak.

Minden más kérdésnél talán fölösleges, de ennél a kérdésnél, melynél a részletkérdések is osztálykérdéseknek tekintetnek, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a pályamunkákról magamnak nem a bennök foglalt vélemények, hanem belbecsök szerint alkottam ítéletet. Csakis azt néztem, hogy a kérdést és részleteit higgadtan és tárgyilagosan, az érvek és ellenérvek, a fény és árnyoldalak kellő és pártatlan kiemelésével, egy szóval tudományosan fejtegetik-e, de már arra nem igen voltam tekintettel, hogy nézeteik vagyis levont következtetéseik kiállják-e a tűzpróbát. Ugyanis abból indultam ki, hogy nekem nem a tőzsdeadóról és berendezéséről, hanem csakis az egyes munkáknak tudományos értékéről kell véleményt mondanom.

Sietek azonban megjegyezni, hogy egyet kivéve, mely különben a tudományos igények legalacsonyabb mértékének sem felel meg, a pályamunkákban nem találtam pártszellemet, egyoldalú felfogást és czélzatosságot. Mindannyi kiemeli ugyan, sőt egy ebben látja a tőzsdeadónak egyedüli indokát és elfogadható elméletét, hogy a tőzsdeadó kérdését pártpolitikai harczok, tőzsdeellenes áramlatok hozták felszínre és segítették győzelemre, de előadásaikban és fejtegetéseikben lényegileg még is az állampénzügyi és a közgazdasági szempontok mérlegelésére szorítkoznak. S az az egy, mely nem egészen ment a pártoskodástól, nem tőzsdeellenes, hanem tőzsdebarát körökből származik, nem is híve a tőzsdeadónak, melynek szükségét nem képes belátni, mert aránylag csekély jövedelmet hoz, melyért nem érdemes a forgalmat megnehezíteni s különösen azért sem, mert helyes adókivetéssel azt az összeget az illető tőzsdeköröktől jövedelmi adóban is meg lehetne

---

* Az I. számú birálat a megelőző füzet 446. lapján.

Digitized by Google

kapni. Érdemes megemlíteni, hogy egyes visszaéléseket ez a tőzsdebarát munka is lát, megszüntetésökre tesz is javaslatokat.

Áttérve tulajdonképi feladatomra, valóban örömmel és megelégedéssel jelenthetem, hogy a pályázat határozottan sikeresnek bizonyult. Semmi súlyt sem fektetek arra, hogy öt munka és köztük 3 vaskos kétkötetes dolgozat versenyzett az aránylag csekély díjért. Eredményesnek azért tartom a pályázatot, mert a versenyző művek, kivéve azt az egyet, melyről már szóltam, határozottan figyelmet érdemelnek. Mindannyiról bátran el lehet mondani, hogy bizonyságot tesznek szerzőiknek nagy olvasottságáról, a tárgygyal többé-kevésbbé komoly és beható foglalkozásáról Ezt találom különösen örvendetes és biztató jelenségnek.

Egyáltalában nem tudományos dolgozat a III-dik számú pályamunka. (Jeligéje: Je n'en vois pas la nécessité). Előadását azzal kezdi, hogy «a magyar közéletben is felhangzott már elvétve, mint politikai jelszó: be kell hozni a tőzsdeadót» a nélkül azonban, hogy «határozott actióra inflammált volna». Néhány lapon át fejtegeti, hogy hazánk milyen alkalmas talaj a tőzsdeadó nyugodt és higgadt tárgyalására, mert «a magyar közvélemény nem lát a tőzsde falai között aranyhegyeket», és mert «hála a magyar józanságnak, nem fogott rajta *az a métely*, mely Ausztriában és különösen Németországban nem maradt hatás nélkül». Egyszerre azután neki ered és egy lélekzetre végig tárgyalja az egész kérdést, beleértve a tőzsde feladatát és reformját. Elméleti fejtegetésekbe nem bocsátkozik, csak gyakorlati észrevételeket tesz. Nincs is tiszta fogalma a tőzsdeadó lényegéről és feladatáról, szerinte azt csak a tőzsde ellenségei követelik és indokát találhatja abban is, hogy a földbirtok forgalma nálunk $4^3/_{10}$ % illetékkel terheltetik. Igen, de a földbirtok forgalmát nem lehet azonosítani az ingó forgalmával és igazolásul a pénzügyi közigazgatási bíróságnak egy határozatára is hivatkozik. Az irodalommal nem bajlódik s úgy látszik, hogy magát a tőzsdeellenes irodalmat is csak hírből, napi lapokból ismeri. A tőzsdében csak a »tőke piaczát» látja. Reá nézve csak «értéktőzsde» létezik, az «árútőzsde»-ről már nem vesz tudomást, melyet pedig az agráriusok főleg ostromolnok, mert különösen ennek rójják fel az árhanyatlást. A német tőzsdeadót csak röviden és felszínesen, az osztrák tőzsdeadót némileg részletesebben ismerteti. Más tőzsdeadóról nincs tudomása.

Az 5-dik számú pályamű (Jeligéje: Erkölcseinket törvényeinkkel együtt reformálnunk kell s. a t. Casimir Peyrier) világos előadás és a kérdésnek rendszeres felfogása és tárgyalása által emelkedik versenytársai fölé. De ezt a nagy előnyt megsemmíti különösen az a tény, hogy a különböző tőzsdeadókat és eredményeiket csak ismerteti, de ki nem fejti, azokat sem nem bírálja, sem egymással össze nem hasonlítja. Mindezt az olvasóra bízza, kit azonban erre nézve az elméleti részben sem tájékoztat. Az elméleti részben, melyet kilencz §-ra

Digitized by Google

oszt, kizárólag csak a tőzsdeadó kérdésével általánosságban, de nem egyszersmind a tőzsdeadórendszerrel, a tőzsdeadóban foglalt egyes intézkedésekkel foglalkozik. A dolgozatot a maga szűk körében becsesnek kell tekinteni, habár így is vannak egyes kisebb hibái és hiányai. Nem tartom p. o. egészen helyesnek a különböző törvények nyomán a tőzsdeadóról adott fogalom-meghatározást, a mely kizárja a kibocsátási ügyleteket és a tőzsdei árúkat és ezek megadóztatását. A kibocsátásra, vagyis az értékpapiroknak forgalomba hozatalára rótt adót nem számítja a tőzsdeadó körébe és ezért fejtegetését egészen mellőzi, mi annál feltűnőbb, mert önmaga fejtegeti, hogy a tőzsdeadóval az ingó vagyon és érték, illetőleg az ebből eredő jövedelem szándékoltatik megadóztatni. De ezt a dolgozatot nem annyira kisebb hibái és tévedései miatt, hanem azért kell, valóban sajnálatomra, teljesen figyelmen kívül hagyni, mert nem tett eleget a feladatnak és nem tárgyalta a kérdést a maga teljességében. Sajnálom pedig azért, mert nem kételkedem abban, hogy a pályamű szerzője képes lett volna az egész feladatot is megoldani és ha ezt teszi, a kérdésről egy teljesen világosan, szabatosan és rendszeresen írt dolgozatot nyujtott volna, melyet feltétlenül a többiek fölé kellett volna helyezni, habár nem is rendelkezik azokkal a bő irodalmi forrásokkal, melyekkel versenytársai.

Három pályamunka marad tehát mint olyan, mely az egész kérdést felöleli. S erről a háromról el lehet mondani, hogy az irodalmi segédforrások tekintetében egymással vetekednek. Ha tehát a tudományosságot az olvasottak bősége szerint lehetne és kellene mérni, valóban egy hirtelen meg sem mondhatnám, hogy melyik érdemli meg a pályabért. Ha p. o. a IV. sz. pályamű szerzője a törvényhozási foliánsokat olvasta és azokból sok kivonatot készített, a II. sz. mű szerzője alaposan tanulmányozta a kereskedelmi jog tankönyveit. Ha zavaromon nem akartam volna akkép segíteni, hogy egyszerűen javasoljam a díjnak a három közt való megosztását, nem maradt volna más hátra, minthogy összeszámoljam, hogy ki mennyi munkát olvasott vagy lapozgatott, természetesen kitörülve azokat, melyek puszta feltűnési viszketegből egy pár szóval vagy egy mondattal idéztetnek és a melyek az itt tárgyalt kérdéssel nem is foglalkoznak. De én azt hiszem, hogy a bő olvasottság hasznos és szükséges ugyan, mert gondolatokat ébreszt, szélesebb és tágabb látókört nyit, de önmagában egyáltalában nem szolgálhat a tudományosság mértékéül és épen ezért a jelzett két segédeszköz egyikéhez sem folyamodom.

Még egy út állt előttem, mely munkámat és helyzetemet lényegesen megkönnyítette volna. A II. és IV. számú pályaművek magyar s pedig nem valami szép magyar szövege, s pedig a II-dik számú német és angol, a IV. számúé angol, német, franczia, holland szövegű idézetekkel van tarkítva, még pedig úgy, hogy az idegen nyelvű idézetek nélkül az előadást és fejtegetést nem lehet megérteni. Ellenben az I. sz. pályamű, habár használ is idegen műszavakat, melyekre

Digitized by Google

nézve pedig vannak igen jó magyar műszavaink, mégis magyarul, habár darabos magyarsággal van megírva. Mondhattam volna tehát, hogy a magyar olvasótól talán még sem lehet megkövetelni, hogy annyi mindenféle nyelvet értsen vagy ha érti is, annyi különféle nyelveken írt munkát olvasson és éppen ezért a II. és IV-ik számú munkát elvetendőnek, az I. számút pedig természetesen az idegen műszavaknak magyar műszavakkal való pótlásának feltétele alatt díjazandónak tartom. De azt hiszem, hogy az idegen nyelveknek az előadásba keverése és ezzel az előadásnak zagyvalékossá tétele csak hiba számba eshetik, mely nem zárhatja ki az illető munkát a pályázatból, a díjnak odaítéléséből vagy másnemű kitüntetésből, ha máskülönben a kellékeknek megfelel és csak azt vonhatja maga után, hogy ki lehet, de ki is kell kötni, hogy az idegen szöveg a munka megjelenése előtt magyarra fordíttassék. S ez alól a kötelezettség alól nem mentesíthet a IV. sz. pályaműben foglalt az a kijelentés, hogy az idézet az eredeti szövegben azért történik, hogy a szöveg hűségét illetőleg kételyek fel ne merüljenek. Tessék a szöveget jól és helyesen fordítani és nem fog semmi kétely sem felmerülni. Egyébként ebben a dolgozatban sok oly idegen nyelvű idézet fordul elő a szövegben, melyet egyáltalában nem birál, melyre észrevételt sem tesz. Mentegetődzése tehát nem is egészen alapos.

Szabadjon még egy, talán nem is egészen a dologra tartozó megjegyzést tennem, melyből azonban a pályaművekre semminemű következtetést sem akarok levonni, a melyet tehát részemről inkább csak ötletszerűnek akarok tekinteni. Mind a három dolgozat rendkívül sokat foglalkozik német, franczia és orosz neves és nem neves íróknak a forgalmi adókról felállított elméleteivel. Az I. sz. tudomást vesz arról, hogy a forgalmi adó elméletét Kautz Gyula és Mariska Vilmos is fejtegették ismeretes kézikönyveikben, a II. és IV. számú még ezt sem teszi. Én azt hiszem, hogy a magyar írónak nem az a feladata, hagy a hazai irodalmat, az ebben az irodalomban kifejezésre jutott eszméket és tanokat mellőzze, hanem ellenkezőleg épen az a feladata, hogy azokat fejtegesse, helyreigazítsa és tovább fejleszsze. Én úgy láttam a német, a franczia és az angol közgazdasági irodalomban, hogy azok első sorban a hazai írókat és csak másod sorban idézik az idegen írókat és ezek közt is csak a jelentékenyebbeket. Pedig talán nem épen csak a tőlük idézett munkákat olvasták. Nem mondom, hogy mi egészen követhetjük az idegen irodalom példáját, hiszen közgazdasági irodalmunk meglehetősen szegényes, de talán annyiban mégis követni lehet, hogy az idegen irodalomból ne csináljunk kultuszt, hanem becsüljük meg a magunkét és mindenekelőtt a magunkéra legyünk tekintettel. Ha mi írók nem méltatjuk a saját irodalmunkat, hogyan becsülje meg azt a közönség.

Bocsánat ezért a kitérésért. Újra felveszem jelentésem fonalát ott, a hol megemlékeztem arról, hogy pusztán a kútforrások bőségében, a sok mindenféle idézetben és hivatkozásban semmiféle tudo-

Digitized by Google

mányosságot sem láthatok. A tudományosságot az önálló és rendszeres gondolkozás, a gondolatoknak tiszta és világos kifejezése, az előadás komolysága, mondanám méltósága, a kérdésben való elmélyedés és annak minden oldalú nyugodt és higgadt kifejtése adja meg. Ha ebből a szempontból nézzük a kérdéses 3 pályaművet, akkor már nem lehet azokat egyforma mérték alá esőknek, egyenlően becseseknek tekinteni

A IV. sz. pályamunka (Jeligéje: Un nouvel impôt stb. Raffalovich) szerzőjében megvan az önállóság vágya, sőt képessége is, de még nincs meg az ehhez szükséges nyugodt és higgadt gondolkozás, még nem sajátította el a rendszeres és komoly előadást, folytonosan ismétel, egy és ugyanazt a tárgyat többször is fejteget. Nagy megfigyelő és biráló képességével gyakran visszaél és oly kifejezésekre és megjegyzésekre ragadtatja el magát, melyek komoly tudományos munkába nem valók. Még megvan benne bizonyos bőbeszédűség, nem mindig tudja megkülönböztetni a lényegest a lényegtelentől. Szeret képekben beszélni, de azokat nem választja meg szerencsésen s nem illenek komoly tudományos munka keretébe.

Így, hogy szerzőnek gyenge oldalait mutassam be, a bevezetésben következőleg írja le a dolgozata által megteendő utat: «Pályája olyan lesz, mintha egy tölcséren haladnánk előre. Mert egy szűk mellékesnek látszó ponton indul meg majd vizsgálódásunk a következő szakaszban, olyan kis nyiláson, mintha nem is volna egyéb kötelesség előttünk, hanem hogy doctrinär irodalomtörténeti okoskodásokat bonyolítsunk le és különböző művek ferdeségeit hasonlítgassuk össze egymással. De ez a szűk mesgye szélesebb útba szakad s mind nagyobb körök nyilnak meg távolodó perspectivával. Így tágul mindjobban a tölcsér előttünk s ha tán az út annyira meredek lesz, hogy a szádáig nem tudunk eljutni, biztat a remény, hogy mégis megpillantsuk fölöttünk a szabad kék eget».

S valóban a szerző hosszú utat is végez. Csaknem az összes német munkákat, a melyekben a forgalmi adó és a tőzsdeadó elméletéről szó van és a melyekben kifejtett elmélet Stein elméletével egy vagy más irányban összefüggésben áll, végig birálgatja folytonos ismétlésekkel, sokszor saját szavaival, sokszor más szerzőnek esetleg szerzőknek segítségül hivásával, kiket a saját nyelvökön szólaltat meg.

Különösen Stein pénzügytanának mind az 5 kiadásával foglalkozik. Az első kiadás egyik idézetéhez gombostűt szúr. Fejtegetései során a következőket is mondja: «Az előadott elmélet három alkotó elemre oszlik, melyek közül az első kettő csak alépítménye a harmadik rétegnek, melylyel nekünk van dolgunk. Mindjárt azt is hozzátehetjük, hogy nagyon korhadt alaposzlopok, a melyekbe régen beleesett a szú, meg is őrölte őket és nagyon röviden is végezhetünk velök». Végez is velök akkép, hogy előveszi Stein könyvének IV. kiadását, Wagnernek nagy mukáját, Kaizlnak az adó áthárításáról írt kis dolgozatát és Franz-nak kis munkáját. Miután még eredeti német

Digitized by Google

nyelven elmondta Stein könyvének első kiadásában a forgalmi adóról foglalt tant, mondandóit így fejezi be: «Kutatásunk nem sok biztatót mutatott fel eddig. Két alépítményt találtunk a mi harmadik emeletünk alatt és mind a kettő korhadt volt, sőt le is dőlt már. Három következtetést kaptunk és ezekből két pár, «mert» tarhatatlan volt és így a két pár «azért» is összerogyott. Maradt még mindezek hegyében egy következtetésünk, egy «mert» és egy «azért». Ezt a tételt körülszabtuk már, de most itt hagyjuk s később fogjuk elővenni. Valóban-a kezdet nem nagyon biztató».

S körülbelől ebben a modorban tárgyalja Stein műve minden egyes kiadását, melynek 2-ikához már nem gombostűt szúr, hanem jegyet tesz. Bocsánat, ha még egy pár helyet idézek, hogy teljesen bemutassam szerzőnek előadási modorát. A 47-ik lapon mondja: «Ne bíráljunk most semmit s ne kutassuk, hogy Steinnek ez vagy amaz állítása megállja-e az igazság próbatüzét. Egy csupasz tény áll előttünk, az, hogy az a tudós, ki először oltotta be az adók rendszerébe a forgalmi adókat: s most leveszi kezét a munkáról s azt mondja, hogy nem megy, hiába próbálja, nem megy; szerszámai mind beletörtek. Nem lehetetlen, hogy maguk azok a szerszámok, maguk azok az elvek már alapjokban hibásak voltak, csakhogy eddig nem sült ki róluk, de a tőzsdeadónál kezd az kivilágláni». S dolgozatának ezt a részét így fejezi be: «Itt végződik utunk első fordulója. Innen már egyenes utak vezetnek minket fölfelé s most rajtunk áll, hogy végig járjuk őket».

Én azt tartom, hogy ily hangon, ily modorban először is Steinről, másodszor pedig tudományos munkában nem lehet beszélni. Stein műve III-ik kiadásánál még az a kis tévedés is megesik rajta, hogy tulságosan bízva Heckelben, a következő nyilatkozatra ragadtatja el magát: «Egy bizonyos, ha valakinek Stein munkájának csak a harmadik kiadását adom a kezébe, az soha sem fogja azt mondani, hogy Stein állított valaha valami elméleti tételt a forgalmi adóról». Heckel értekezésében megelégszik annak a kijelentésével, hogy Stein munkájának 3-ik kiadásában a forgalmi adóknak ez a levezetése vagy indokolása nem fordul elő. Szerző azonban tovább megy, bár idézi az ezeket az adókat tárgyaló fejezetnek bevezetését, mely nézetem szerint bár rövidebben, de ugyanazt az alapgondolatot fejezi, mely hoszabban az első két kiadásban foglaltatik. De ennek az alapgondolatnak részletesebb kifejtését szerző, ha erre magának időt szakít, alább megtalálhatja. S ebben a részletezésben, ha nem is ugyanazokkal a szavakkal és némileg változott, de azt hiszem, hogy helyesebb alakban is lényegileg ugyanazt az elméletet fejti ki, melyeket az első két kiadásban tanított. A tanúság ebből csak az, hogy német tudósban sem szabad feltétlenül bízni, és a birálat tárgyává tett munkát, legalább az illető tárgyra vonatkozó részt egészen és végig el kell olvasni. Különben ebben a tévedésben az I. sz. pályamű szerzője is osztozkodik, csakhogy azt Heckelnek egyszerűen utána mondja.

Digitized by Google

Ha már szóba hoztam Heckelt, megemlíthetem azt is, hogy úgy a IV-ik mint az I. sz. pályamű írója alaposan félreértette. A IV. sz. pályamű szerint: «Nem lehetetlen, hogy valami Hegel íz van benne,» továbbá «Heckel nem kerülheti ki megkülönböztetéseivel azt a kifogást, hogy finomak ugyan, de doctrinärek és talán még jobban doctrinärek mint finomak». Határozottan megengedem, hogy Heckel tárgyalási modora elvont és nehezen érthető, de elméletének lényege és magva, legalább az én nézetem szerint, nem azon alapszik, hogy a forgalom a hozadékot jövedelemmé változtatja át, mit különben ily mereven és a pénzgazdálkodást nézve nem is állított, hanem elmélete, habár ezt nem is mondja határozottan, egyrészt Stein ellen irányul, ki a forgalomban önálló, a magángazdaságoknak úgyszólván rendes tevékenységi körén kívül eső jövedelmet lát és ennek ellenében vitatja, hogy a forgalom a magángazdaságok jövedelmét emeli és azok tényleges jövedelme a forgalomban alakul, másrészt pedig lényegileg azon sarkal, hogy a hozadéki adók nem sújtják az egész jövedelmet, mert átlagokon alapulnak, de nem érintheti azt egészen a jövedelmi vagy személyes adó sem és épen azért szükséges nem ugyan az összes, de bizonyos forgalmi ügyleteknek megadóztatása, melyekről fel lehet tételezni, habár nem is kell szükségkép bekövetkeznie, hogy emelik a a magángazdaságok jövedelmét és ebben gyökeredző adóviselési képességét. Mindkettőn megesik az a hiba is, hogy a jelzett értekezésben előforduló «flüssig» szót «folyós»-nak fordítják, holott az ott «változó»-t jelent az «állandó»-val szemben. A IV. sz. mű szerzője ezután gyakorolja elmeélét a «flüssig» kifejezés fölött. Pedig a «flüssig» szónak sok az értelme. Például ebben mondatban «Ich habe kein flüssiges Geld» nem «folyós»-t, hanem betű szerint véve «folyó»-t, vagy «folyóvá tett»-et jelent vagyis lehetne mondani: «Nincs folyó vagy folyóvá tett pénzem». Jó magyarul azt kell azonban mondani: «Nincs pénzem». Különben Heckeltől mindkét pályázó megtanulhatta volna, hogy miként lehet és kell irodalmi előzményeket röviden bemutatni és ezek felhasználásával, habár szabatosabban és érthetőbben a saját már akár egészen önálló és új, akár csak módosított elméletet kifejteni.

A IV. sz. pályamű szerzőjének nem tetszenek az eddigi elméletek. Új elmélet feltalálásán is töri fejét. Kijelenti ezt már az előszóban. S a következőkben találja meg az új elméletet. «A tőzsdeadóban egy társadalmi küzdelemről van szó és hogy maga az adó nem egyéb mint az államra befolyást gyakorló földbirtokosoknak stb. abbeli törekvése és vivmánya, hogy az adóterheket a szóban forgó különös jövedelemre tolják, mint ellenfelükre». «Társadalmi, «objectiv» szempontból pedig ez az adó igazolást talált abban, hogy a növekedő állami terheknél fogva, mely fejlődést Wagner az állami (köz) tevékenység növekvése törvényének (Gesetz der wachsenden Ausdehnung der öffentlichen Thätigkeiten) nevez, a földmívelő, hivatalnok stb. osztály utóbb is nem birta az adót s azért kénytelen volt azt mind fölebb szor-

s nem elégedvén meg az ingó értékeknek a jövedelmi adó által való megragadásával mind följebb, följebb tolta így a terhet és elérkezett így a tőzsdéig».

Hogy ez a két mondat nem valami világos, kétségtelen. Lehetne tehát azt az értelmet adni nekik, hogy az állami terhek növekedése szükségessé tette az eddig adómentes vagy adóval csak kevéssé terhelt tőzsdei jövedelem megadóztatását. Ha azok így értelmeztetnek az elmélet általában nem új, sőt mondhatom nagyon régi. De lehet azoknak azt az értelmet is adni — és szerző későbbi fejtegetéseiben épen erre az értelmezésre fekteti a súlyt, hogy a hatalom rákényszerítette a tőzsdére, illetőleg tőzsdei és tőzsdeszerű forgalomra ezt az adót. Az ekkép felállított elmélet sem egészen új, mert legalább részben benfoglaltatik a tőzsdeellenes irodalomban, melynek egyik főképviselője Perrot, kinek dolgozatával kezdi is a fejtegetéseket abban a szakaszban, melyben ezen «némileg önálló» elméletét kifejti Szerző elmélete annyiban tér el a tőzsdeellenes irodalom elméletétől, hogy ő az állami szükségletekből indul ki, míg a tőzsde ellenesei a tőzsdét károsnak tekintett üzleteik miatt sujtani vagyis büntetni akarják. De nézetem szerint a hatalom parancsszava nem adóelv és nem adóelmélet, mely ha nem is az igazságot, de legalább a czélszerűséget keresi, mely például kifejezést talál abban a közmondásban, hogy a tojó tyukot nem okszerű megölni. A hatalom parancsszavával szemben megszünik minden okoskodás, annak egyszerűen engedelmeskedni kell. S ha az adó igazsága, jogossága és czélszerűsége pusztán a hatalom parancsszaván alapszik, akkor bizony kár és fölösleges is az adók fölött elmélkedni. Én, őszintén szólva, határozottan szükségesnek, czélszerűnek és indokoltnak tartom a tőzsdeadót, de az ellen, ha mint puszta hatalmi tény jelentkeznék, körömszakadtáig küzdenék, mert az államban a hatalmak változnak és ezzel a túlkapások, az egyes osztályok ellen irányuló intézkedések állandósíttatnának.

Talán túlhosszan is foglalkoztam szerző tévedéseivel és hibáival, de főleg azért tettem, mert dolgozatában a határozott tehetség és a komoly törekvés jeleit láttam és részemről hibának tekintettem volna, hogyha azokra nem figyelmeztetem. Tehetsége már az elméleti részben is megnyilatkozik. Itt is tesz sokszor egészen helyes, komoly és talpraesett megjegyzéseket. De a tehetségnek határozott nyomait abban vélem feltalálni, hogy a mint tanulmányában előrehalad, komolyabbá is lesz, sőt munkája harmadik részében, melyben az egyes tőzsdeadórendszereket és fejlődésöket tárgyalja, egészen komoly elannyira, hogy egy pillanatra az a gondolat is ébredt bennem, hogy ezt a részt más író irhatta, de ezt a gondolatot az ebben a részben is tapasztalható terjengős előadás és ismételgetés űzte el. Itt egyébként már biztosabb talajon is mozog, nem az elmélet, hanem a gyakorlat áll előtte, melyet indokolnia, helyeselnie vagy elvetnie kell. S nem hagyhatom említés nélkül, hogy ebben a dolgozatban vannak a mai rendszerek előzményei,

Digitized by Google

törvényjavaslatok és törvények a legrészletesebben, sőt mondhatom túlrészletesen is tárgyalva.

Míg a IV. számú pályamunkában, már t. i. az előszó szerint, oly íróval állunk szemben, ki megdönteni készül az összes tekintélyeket és elméleteket, addig a II. sz. pályamunka (Jeligéje: A nemzetgazdaságtan minden tévedése stb. Földes Béla) szerzője nagyon is szerényen lép föl. Előszava szerint nem akar építeni, csak köveket összehordani. Később midőn belefog a tőzsdeadó igazolásába, kijelenti, hogy nem érez magában elég erőt vitás elméletek eldöntéséhez. S mindezek daczára mélyen bemegy az elméletek birálatába, saját álláspontjának fejtegetésébe és hangoztatásába. S baja nem is az, hogy nincs meg benne a vitás kérdések eldöntésére való képesség, hanem az, hogy túlsokat birálgat, nagyon is mélyen bemegy a részletekbe és ezért igen gyakran ismétel és többször az érvelések tömkelegében elveszti a kivezető fonalat, ezt nem legombolyítja, hanem megszakítja. Előadása világos akarna lenni, jobban mondva, az olvasóval jól meg akarná értetni a tárgyalt kérdést, azonban a helyett, hogy egyszerű, szabatos kifejezéseket használna, túlterjengőssé, mondhatom unalmassá lesz. Egy szóval érti a kérdést, ismeri fontosságát, de még nincs meg benne az előadó képesség.

Különben a kérdéseket rendszeresen, komolyan és higgadtan tárgyalja. Közgazdasági és állampénzügytani irodalmi forrásai, nem oly bővek mint a IV-ik vagy I. számúé, de taglalja a kérdéseknek jogi részét is. Vannak dolgozatában oly részletek, melyekkel a többi pályázók vagy általában nem, vagy csak kevéssé törődnek, melyeknek ismerete azonban nemcsak hasznos, de igen is szükséges a különböző tőzsdeadók intézkedéseinek birálatánál. Ily részlet p. o. a tőzsdelátogatókról, jövedelmeikről és jövedelmeiknek a mai adórendszeren belül való megadóztatásáról szóló vizsgálat, a különféle tőzsdeügyleteknek fejtegetése, különösen adózási képessége. De mindezeknek a részleteknek a becsét egészen megrontja az előadás hosszadalmassága. Több fontos kérdést azonban figyelmen kívül hagy. Egy helyütt maga mondja, hogy a munkájában foglalt adatokat a kiadáskor újabbakkal fogja pótolni. A bevezetésben is mondja, hogy munkáját egyes részletekkel még ki fogja egészíteni. Ezekhez a részletekhez nem számítom, hogy dolgozatának I. fejezete: A tőzsdeadó történeti fejlődése, töredék, mert ez épen úgy mint a kidolgozni igért magyar tőzsdeadórendszer, már meghaladja a pályakérdésben kitűzött feladatkört

De azt hiszem, hogy nem szabad itt megállapodnom és ismertetnem kell magát a dolgozatot. Figyelmen kívül hagyva a már említett bevezetést, a dolgozat négy részre van beosztva Az I., mint már is előadtam, töredék maradt. Ez a forgalmi adók eredetével és fejlődésével foglalkozik. Eredetöket a középkori díjakra, tüzetesen a házassági díjra vezeti vissza. Tulajdonképi fejlődésök a bélyegpapirnak Hollandiában való alkalmazásával kezdődik. Itt azután az előadás már megszakad.

Digitized by Google

A II-ik fejezet a tőzsdeadó elméletét adja elő. beleszőve az adóelméletet. Első sorban az irodalommal és nevesebb képviselőivel foglalkozik. Kezdi Jacobon, ki legelőször foglalkozott a bélyegadókkal. áttér Malchusra és Raura, majd a szabad kereskedelmi iskolára. különösen Faucher, dr. Meyer tanaira. S itt, Gneist államtanának segítségül hivásával, Leroy-Beaulieu és Vignes bevonásával, hosszabb (15 l.). főleg a visszontszolgáltatás elmélete ellen irányuló birálatba bocsátkozik. Majd ismerteti Umpfenbach elméletét, melylyel alapjában egyetért és kifejti a saját álláspontját vagyis megmondja, hogy mit ért adó és mit illeték alatt és ezután megint egy 27 oldalas birálatba ereszkedik, melyben lényegileg arról van szó, hogy a jogügyletektől fizetett bélyeg vagy illeték eshetik-e az illeték fogalma alá és igazoltathatik-e a viszontszolgáltatási elvvel és hogy az illetékelméletet nem lehet alkalmazni a tőzsdeadóra. Ezzel eljut «azon férfiú tanához, ki a modern pénzügyi tudomány egyik leghatalmasabb és leggeniálisabb, okoskodásaiban azonban gyakran következetlen és változó tudósa volt, Stein Lőrinczhez». Mielőtt azonban előadná Stein-nak műve I. kiadásában kifejtett elméletét, ismét visszatér Jacob, Malchus és Umpfenbach tévedéseire. Előadván, hogy miért tartja a maga részéről tévesnek Stein forgalmi adóelméletét, elbeszéli, hogy Stein maga is munkája II-ik és III-ik kiadásában némileg módosította, elméletét IV-ik kiadásában pedig elvetette, V-ik kiadásában azonban már arra a tudóshoz nem illő nyilatkozatra ragadtatja el magát, hogy a forgalmi adókat általában nem lehet tudományosan igazolni. Ezek után az eredeti német nyelvben bemutatja Stein műve I-ső és II-dik kiadásában a forgalmi adókra vonatkozólag előadott fejtegetéseket. Egy darabig még foglalkozik Steinnal, különösen elméletének azzal a részével, hogy a mai adórendszerek hiányosak és nem sujtják az összes jövedelmeket.

Ezzel a szerző tulajdonkép nyugvóponthoz jutott és belefog a tőzsdeadórendszerek és a tőzsdeadó vizsgálatába. A kérdést két részre osztja: 1. Mi az adófizetési kötelezettségnek jogalapja? 2. Miként kell az adóterheket megosztani? — Az első kérdéssel rövidebben, a másodikkal már részletesebben, az írók egész hosszú sorának bevonásával foglalkozik. A második kérdésnél lényegileg a viszontszolgáltatás és a szolgáltatási képesség elméletei foglalkoztatják. De az itt vitatott kérdések már előbbi birálataiban és megjegyzéseiben is fölmerültek, e helyütt való birálatai nagyrészben tehát, habár nem épen szó szerint való, de mégis lényegökben ismétlések. Újak tulajdonkép csak azok a terjedelmes fejtegetések, melyek a már egyszer tárgyalt azon kérdés körül forognak, hogy helyes-e Steinnak az a kijelentése, hogy a mai adórendszerek nem sujtják az összes jövedelmeket és azok a vizsgálatok, melyeket azt illetőleg folytat, hogy az általa négy csoportba osztott tőzsdelátogatók meg vannak-e adóztatva és megadóztattathatnak teljes mértékben akár hozadéki, akár jövedelmi adóval. S itt több érdekes adatot is közöl, melyek igazolják, hogy a tőke nem adóztatik meg fej-

Digitized by Google

lődése arányában, de Ausztriánál és Magyarországnál figyelmen kívül hagyja a már létező forgalmi adókat, melyek mennyiségét egyébként senki sem tudja, mivel ezek a bélyegek és illetékek közt számoltatnak el.

Ez az első, kisebbik kötetnek rövid tartalma.

A második, sokkal terjedelmesebb kötet, a tőzsdeadórendszert és a tőzsdeadó gyakorlati kivitelét, helyesebben a különféle tőzsdeadókat és eredményeiket tárgyalja.

Ennek a kötetnek nagyobb részét a tőzsdeadórendszer foglalja el. Utal mindenekelőtt a tőzsdeadórendszer nehézségeire, továbbá a nézete szerint való igazolási alapjára és fölveti a kérdést, hogy mi a tőzsdeadó tárgya, vagyis mely értékeket szabad megadóztatni. Értékek alatt érti az értékpapirokat és a tőzsdei ügyletek tárgyát képező árúkat. Taglalja és megállapítja az értékpapir fogalmát a jog és tőzsdeadó szempontjából, majd áttér a különféle értékpapirokra (sorsjegyek, igérvények, járadék- és részvény-szelvények, közraktári jegyek, devisek, cheque-ek, utalványok, élvezeti jegyek, záloglevél-kölcsönök) megadóztathatásának kérdésére. Vizsgálja a tőzsdeforgalom tárgyát alkotó árúkra vonatkozó ügyletek megadóztatását és nehézségeit. Fejtegetéseit kiegészíti a tőzsdeforgalom tárgyát képező árúk jegyzékével. Részletesen leírja a tőzsdei ügyleteket és példával megvilágítva ismerteti minden egyes ügyletnek czélját és vizsgálja adózási képességét. Ez közel 100 sürün írt oldalon történik. A fejezetnek befejező részeit képezik a tőzsdeadó alanyáról, az adótételről, az adóbeszedésről és ellenőrzésről szóló fejtegetések, a fennálló törvényekre és tett javaslatokra vonatkozó birálati megjegyzésekkel.

Az európai államokban fennálló tőzsdeadókat történelmi vonatkozásaikban ismerteti. Eredményeikről részletes kimutatásokat közöl. Az egészet egy összehasonlító statisztikai kimutatás zárja be, mely feltünteti a különböző törvényeknek fontosabb intézkedéseit és az elért eredményeket. Tőzsdeadó-törvényeknek, ezt meg kell jegyeznem, a szerző nemcsak az újabban hozott, az irodalomban e néven nevezett törvényeket, hanem a régebbieket és általában mindazokat tekinti, melyek az értékpapirok kibocsátását, értékpapirok vagy árúk átruházását bélyeggel vagy készpénzben fizetendő illetékkel terhelik.

Tartalmának ezen vázolásából is kétségtelen, hogy a II. számú pályamű igazán figyelmet érdemlő komoly dolgozat és hogy szerzőjétől, ha elsajátítja az előadás művészetét, még nagyon sokat lehet várni.

Az I. számú pályamunka (Jeligéje: Justus et aequum) a bevezetésben előadja a tőzsdeadónak a közhit szerint való és tényleges értelmét, a tőzsdeadó behozatalára irányuló és a létesítésére kedvező mozgalmat, e mozgalomnak irányait, az adó megállapítása elé gördülő nehézségeket, viszont meghonosításának a különböző tőzsdék forgalmának egyformaságából folyó könnyüségét.

A tőzsdeadó behozatalára irányuló mozgalomban két irány emelkedik ki. Az egyik a tőzsdét az adó által rendszabályozni, kicsapon-

Digitized by Google

gásait megakadályozni vagy legalább mérsékelni akarja. A másik a tőzsdeadó által elérni kivánja, hogy az adóteher arányosabban osztassék meg az ingatlan és ingó érték közt. E két irány és az alapul szolgáló indokok ismertetésének és birálatának van szentelve az első két fejezet. Ezekben a fejezetekben ismerkedünk meg a tőzsdék alakulásával, a mai szervezetben való jelentőségével.

A III. fejezetben, mely a bevezetésen kivül 11 szakaszra oszlik, fejtegeti magát a tőzsdeadót. A bevezetésben kijelöli a tőzsdeadónak helyét az adórendszerben és a forgalmi adók körébe taztozónak mondja. A tőzsdeadó jogosultságát és czélszerűségét a forgalmi adókkal kapcsotatban kell megvizsgálni, mert csakis így lehet arra a magasabb álláspontra fölemelkedni, «mely nélkül a tőzsdeadó vagy pusztán államdeficitet fedező bevétel lesz azon alappal, hogy az állam bevételeit szedi, a hol szedheti, vagy pusztán sarcz, melyet az egyik érdekosztály kiró a másik érdekosztályra». Ezzel van megjelölve a szellem, melyben szerző a tőzsdeadót vizsgálja.

A bevezetést követő, «A forgalmi adók elmélete» czímet viselő szakaszban az előbb említett pályamunkákat nézve, rövidnek mondható vázlatban, úgy látszik, főleg Heckel nyomán előadja a különböző írók által a forgalmi adókról hirdetett tanokat. A legrészletesebben magának Heckelnek elméletével, mint legújabbal foglalkozik és e helyütt szorosan véve csakis ezt birálgatja. Hogy nem egészen szerencsésen, azt már fentebb említettem. Külön szakaszban méltatja a «qualitativ és quantitativ» gyenge tőzsdeadó-irodalmat.

Ezek után két fejezetben fejti ki a forgalmi, illetőleg tőzsdeadónak helyét az adórendszerben; birálja a forgalmi adóelméleteket, melyeket három osztályba soroz, és állapítja meg a saját állásfoglalását, a forgalmi, illetőleg tőzsdeadónak czélszerűségét és szükségét illetőleg. Külön fejezetben tárgyalja a tőzsdeadó ellen felhozott érveket. Majd öt szakaszban, úgy mondanám, vázolja a tőzsdeadórendszert és hatását.

A munka második része adja elő és birálja a különböző tőzsdeadórendszereket, melyeket kiegészít a tőzsdeadónak a magyar adórendszer szempontjából való méltatása.

Ez a dolgozat a figyelembevehető három pályamű közt terjedelemre nézve ugyan a legkisebb, de azért határozottan a legalaposabb. Nem fecsérli el idejét és erejét egyes elméleti tanoknak, vagy egyes, bár fontos, de azért mégis csak mellékes kérdéseknek hosszas vitatásával, de azért kiemeli mondhatnám az összes mozzanatokat, melyeket a tőzsdeadó elvi eldöntésénél és rendszerbe foglalásánál tekintetbe kell venni. Az adókat és adórendszereket, úgy látszik, nemcsak könyvekből, hanem az életből is ismeri. Bizonyos az, hogy nemcsak az állampénzügyi elméletet, az ú. n. pénzügytant, hanem a pénzügyi jogot is alaposan tanulmányozta. A feladatot a pályakérdésben megjelölt rendszerben és általában rendszeresen adja elő. A dolgozat ellen tehető főkifogás — nem nézve az idegen műszavakat — hogy irálya terjengős,

Digitized by Google

nem eléggé világos és szabatos, továbbá, hogy a forgalmi és a tőzsdeadó-irodalmat rövidebben is tárgyalhatta volna.

Jelentésemet abban foglalom össze, hogy a díjat az I. számú pályaműnek véleményezem megítélendőnek.

A II. és. IV. számú pályamunkákat pedig dicséretre méltóknak tartom, mégis azzal a kikötéssel, hogy tartozzanak a szövegben előforduló idegen nyelvű idézeteket magyarra fordítani. Ezt az elismerést megszavazandónak vélem, mert tényleg rendkívüli szorgalmat fordítottak dolgozataik megírására és mert az elismerés nyilvánítása, azt hiszem, további munkásságra fogja őket buzdítani és várni lehet, hogy ha tanulmányaikat kellő alapossággal és higgadtsággal fogják folytatni, őket még az Akadémia koszorúsai közt fogjuk látni.

Budapesten, 1895. január 8-án

Dr. Pólya Jakab.

III.

Mindenekelőtt örömmel kell konstatálnom, hogy mindkét dolgozat, a melyet az osztály rendeletéből felülvizsgálat céljából átvettem, a tőzsdeadó kérdését nagy lelkiismerettel és nagy eruditióval tárgyalja.

Mind a kettő tanult és gondolkodó fő munkája. Nagy mértékben közel állanak egymáshoz nemcsak terjedelem, a tárgy összes részleteinek felölelése, a segédforrásoknak majdnem teljes kimerítése tekintetében, hanem az anyag beosztása, feldolgozása, sőt a következmények levonása körül is.

Mind a kettő barátja a tőzsdeadó behozatalának, bár nem lelkesedik értte. Mind a kettő azon gyakorlati következtetésre jut, hogy az árútőzsde kíméletesebben kezelendő az osztrák tőzsdeadóra való opportunitási tekintetekből, sőt egyik azt absolute felmentendőnek tartja ez idő szerint: mind a kettő a százalékos rendszer mellett tör lándzsát, sőt a részletek tekintetében a 4. sz. egy igen életrevaló javaslatot is tartalmaz, nevezetesen a courtage alapul vevését az adó kiszabásnál, a mi által a tőzsdeadó veleszületetett, inhaerens nehézségei közül a legfontosabb mellőzhető volna, sőt a határidő ügyletek súlyosabb megadóztatása is könnyen keresztülvihető volna: végül egyik sem idegenkedik a kötjegykényszertől.

Az elméleti téren is meglehetősen közel állanak egymáshoz.

Ha valahol épen az adóztatás kérdésénél áll Stuart Millnek az a megjegyzése, hogy itt a gyakorlat rég megelőzte az elméletet s hogy a pénzügyi szükség nyomása az új adóforrások felfedezésére sokkal nyomósabb ok volt, mint bármely szépen kieszelt elméletek. Tényleg a 4. sz. által felhozott brémai, s mindkettő által részletezett olasz, az 1. sz. által tárgyalt hollandi kisérletek tisztán gyakorlati okokon alapulnak, s úgy a pénzügyi tudomány előbb vitelére, mint az adó

Digitized by Google

igazságos megoszlásának Smith tételei szerint bizonyítására nagyon keveset használ az elmélet álláspontja, azon sokat vitatott, mindkét szerző, de különösen a 4. sz. mű írója által nagy terjedelemben tárgyalt azon kérdés eldöntése, vajjon a tőzsdeadó a forgalmi adók közé helyezendő-e, s ezeknek a forgalmi adóknak megvan-e a magok elvi jogosultsága?

A tőzsdeadó behozatalát sürgető eszmeáramlatot határozottan nagyobb szerencsével, világosabban tárgyalja az 1. sz. pályamű írója, bár végkövetkeztetéseiben ide lyukad ki a 4. sz. is. Egy oldalról a tőzsde túlkapásainak megrendszabályozása iránt felébredt vágy, más oldalról az ingatlan forgalmi adójának átvitele az ingókra volt csakugyan az a két vezéreszme, a mi népszerűséget kölcsönzött a javaslatnak mindenütt, sőt eredményezte, hogy az adót határozottan sürgette a közvéleménynek legalább is egy nagy része. Mellesleg megemlítve, mindkét mű nagy hiányának tartom, hogy részletesen ismertetve a külföldi törvényhozások minden legkisebb indítványát és mozzanatát ez ügyben, elfeledkezik mind a kettő a magyar kezdeményezésről, az Istóczy Győző-féle javaslatról. mely terjedelmes és beható hatással bírt, mely bizottsági és képviselőházi tárgyalásra vezetett, s mely azon nagy fontosságú eredményre vezetett, hogy a kormány hozzájárulásával a bizottság javaslatára kimondotta a képviselőház, hogy a tőzsdeadót elvileg helyesli, s csak az Ausztriával fenforgó viszonyok, az akkor még tőzsdeadó nélküli osztrák tőzsdékre való opportunitási tekintetek miatt nem tárgyalja érdemlegesen a kérdést. Ily fontos momentum kihagyása ily terjedelmes s a tőzsdeadó kérdését minden más törvényhozásban részletesen tárgyaló magyar munkáknál valóban feltűnő.

Mindkét munka tehát véleményem szerint megfelel a kérdésre derekasan, mindkét munka nyeresége a magyar szakirodalomnak, sőt az egyetemes szakirodalomnak is, mely meglehetősen sovány e téren.

Ha mégis a pályadíj kiadását az 1. sz. műnek (Justum et aequum) ítélem. teszem ezt azért, mert ez világosabb, tisztább logikával, határozottan érettebb judiciummal és gondolatmenettel kezeli a tárgyat, szerkezete világosabb és áttetszőbb: s mivel az úgyis csekély pályadíj megosztása igaztalan volna.

Nagy súlyt helyezek azonban reá, hogy a 4. sz. mű (Raffalovichtól vett jeligével) az Akadémia dicséretével az Akadémia kiadásában lásson napvilágot, mert ez is — sokkal pongyolább és nem is mindenütt judiciosus előadása daczára — nagyon becses dolgozat, s a másik felett az az előnye megvan, hogy adatai még terjedelmesebbek, még kimerítőbbek.

Budapest, 1895. május 3.

György Endre.

Digitized by Google

Megjelenik minden hó 15-én három-négy ívnyi tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő s kiadó hivatal a Magyar Tudom. Akadémiában.

VI. KÖTET. 1895. Szeptember 15. 9. FÜZET.

Első keresztény térítőink.

(Kivonat *Volf György* rt. 1895. évi május 6-án tartott székfoglalójából.)

«Kiktől tanult a magyar írni-olvasni?» czímű dolgozatában már tíz évvel ezelőtt kimutatta az értekező, hogy nyelvünkben, de legfőkép írásunkban maradt csalhatatlan nyomokból biztosan következtetve, az írás-olvasás mesterségében és minthogy ezt a kereszténységgel együtt sajátítottuk el, tehát a kereszténységben is első igazi oktatóink velenczevidéki olaszok voltak. A magyar nyelvtudományban és irodalomtörténetben ezt a hivatottak nemcsak elfogadták, hanem több tekintetben meg is erősítették. Csak a magyar történetirás nem vette figyelembe, hanem megmaradt régi puszta tapogatódzása mellett. Ez bírta az értekezőt arra, hogy nyelvész létére a történet terére átcsapjon és azt, a mit tíz évvel ezelőtt csaknem tisztán nyelvtudományi úton bizonyított, történeti adatokkal is bővebben fölvilágosítsa.

Első térítőinkön nem érti azokat, a kik egyszer-egyszer sikertelen vagy múló eredményű kisérletet tettek. Nem mellőzheti ugyan e próbálkozókat sem, mert alig van köztük olyan, kinek valamelyik történetirónk biztos alap és irányító hián különös fontosságot ne tulajdonított volna. De igazi térítőink csak azok, a kik nem kapkodva fogtak a kereszténység meghonosításához, hanem tervszerűen kezdték és rendszeresen iparkodtak azt végrehajtani. Ezeknek is azonban jó ideig foganatlan maradt volna minden fáradozásuk, ha nem előzték volna meg olyanok, a kik a rendszeres térítés munkáját lassan-lassan előkészítve és megkönnyítve, a magyar nemzetet a kereszténység befogadására hajlandóvá tették. Ez úttörőink sem voltak egyes kalandozó kisérlettevők, hanem olyanok, a kik a magyar családokba férkőzve, itt alapjában ingatták meg a pogányságot.

Sorra ismertetve a térítő kisérleteket: Methodius pannoniai érsektől kezdve, ki még régibb hazájukban a Duna torkolatánál

látogatta meg a magyarokat, egészen Szent István koráig, részletesen foglalkozik az értekező Gyula erdélyi fejedelem megtérésével, mely legfontosabb sikere a keleti egyháznak, azután sz. Wolfgang svábföldi szerzetes meghiúsult kisérletével, Piligrim passaui püspök koholt térítésével, sz. Adalbert prágai püspök csekély eredményével, sz. Romuald tanítványainak és querfurti sz. Brunónak elkésett próbálkozásával. A kisérlettevők mindnyájan csalatkoztak, mert ábrándjukat követve, úgy fogtak a térítéshez, hogy nem annyira nemzetünket az üdvösségben részesíteni, mint inkább maguknak a vértanúság koronáját megszerezni volt a czéljuk. Ezt egyikük sem érte el és így máskülönben sem hagyva nyomot, egészen hiába fáradoztak. Még azt az érdemet sem tulajdoníthatjuk nekik, hogy a nemzetet a kereszténység elfogadására legalább hajlandóvá tették volna.

Első térítőinket némely történetíróink a szlávok közt keresik. Az értekező kimutatja, hogy régi szláv eredetű szavaink, melyekre a történetírók nézetüket alapítják, épen térítésből nem magyarázhatók, hanem csak úgy kerülhettek nyelvünkbe, hogy ama szlávok, kiktől szláv eredetű szavaink származnak, beleolvadtak a magyarságba. A honfoglaláskor magyar uralom alá jutott szlávoktól nem is kaphattunk volna térítőket, mert nekik már akkor maguknak sem voltak papjaik. A többi szlávot kizárja részint az, hogy más szláv nyelvet beszéltek, mint a melyből szláv szavaink valók, részint pedig az, hogy glagol és cyrill irásuk volt, melyet nekünk is el kellett volna fogadnunk, ha az ő papjaik térítettek volna minket. Legkisebb nyoma sincs annak, hogy mi valaha akár glagol, akár cyrill irást használtunk volna. Nekünk kereszténységünk kezdetétől fogva mindig latin betűs irásunk volt. Általában az összes szlávok részint nem sokkal előttünk, részint pedig velünk egy időben, sőt némelyek még későbben tértek a kereszténységre. A mi megtérésünkkor még valamennyinek kevés volt a papja, még mindnyájan maguk is máshonnan voltak kénytelenek egyházi segítséget szerezni és így nekünk nem adhattak volna térítőket. Egészen alaptalan állítás, hogy mi szlávoknak, akár itt találtaknak, akár kívülről jötteknek, köszönhetjük kereszténységünket.

A kereszténység úttörőit azok közt a keresztény foglyok közt kell keresnünk, a kiket őseink sűrű külföldi kalandozásaik alkalmával több mint hat évtizeden keresztül igen nagy számmal hurczoltak be a keresztény országokból. Történetíróink újabban fölismerték ezeknek nagy fontosságát, de mindeddig nem kutatták, hogy e foglyok többsége honnan származhatott. Az értekező kimutatja, hogy görög fogoly a többihez képest kevés volt, annál is kevesebb a franczia, sokkal több a német, legtöbb az olasz. Legtöbb foglyot a magyarok kétségkívül a németek közt ejtettek,

Digitized by Google

de ezekből legkevesebbet tartottak meg. Sokszor útközben valamennyit elhagyni vagy megölni voltak kénytelenek, mivel menetükben gátolták vagy biztos visszatérésüket veszélyeztették. Többször ki is cserélték őket magyar foglyokért, a kiváltatlanokat pedig nem ritkán eladták, mivel sokkal használhatóbb, sokkal becsesebb foglyaik is voltak. Az olasz foglyoknál mind ez apasztó körülmények elestek. Közülök legtöbb jutott az országba és legtöbb maradt itt. De nemcsak számban, hanem a mi még sokkal fontosabb, gyakorlati, értelmi és erkölcsi képzettségben is magasan fölülmúlták az olaszok, a kevés görögöt kivéve, mind a többi keresztény foglyot. Ők voltak a leghasználhatóbbak és így a legbecsültebbek is. Első sorban, sőt csaknem egyedül az olaszokról lehet azt mondani, hogy bejutottak az előkelők sátrába és tanácsába, hogy közülök kerültek ki a tolmácsok és íródeákok, hogy külföldi követségekben és kémlelésnél bajosan voltak nélkülözhetők. Az olaszok mindenütt használható tolmácsok voltak, mert mindnyájan értették és beszélték is a középkori latin nyelvet, melyen papjaik egész a XIII. század elejéig prédikáltak a népnek. A tengerparti olaszok közt azonfelül a görög nyelv tudása is gyakori volt.

A pogány magyarokra természetesen leginkább és legerősebben azok a foglyaik hatottak, a kik először legműveltebbek, másodszor legkeresztényebbek és e mellett harmadszor legszámosabbak is voltak. Ezt csak az olaszokról mondhatni. Az itt talált és meghódolt szlávokról nem tudjuk, mily sorsra jutottak, szolgaságra vetették-e a magyarok, vagy csak alattvalóikká tették. Számuk igen nagy lehetett, de se műveltek, se igazán keresztények nem voltak és azonfölül csakhamar el is vegyültek és eltüntek a magyarok közt. A németek számban sem érhették el az olaszokat, azonkívül műveltség és kereszténység tekintetében is jóval hátrább állottak. A görögök műveltsége és kereszténysége nem engedett az olaszokénak, de számuk aránylag is, általában is csak csekély lehetett. A legkisebb számot a francziák tehették és így tekintetbe se vehetők. Így minden arra mutat, hogy kereszténységünk úttörői az olasz foglyok voltak. Ha még azt is kutatjuk, hogy már most az olasz foglyok közt különösen mily vidékiekre kell gondolnunk, könnyen megtaláljuk a választ, ha a földrajzi fekvésre, a pogány magyarok olaszföldi pusztításainak rendes színhelyeire és nyelvünk olasz jövevényszavaira ügyelünk. A területen, melyre mind e tekintetek mutatnak, több változatban a velenczei nyelvjárás uralkodik. Így kimondhatjuk, hogy kereszténységünk úttörőinek legnagyobb részt a velenczei nyelvterületről való olaszoknak kellett lenniök. Erre van még egy igen világos, egyenesen megdönthetetlen bizonyítékunk, és az a magyar írás, a magyar hangjelölés, mely egész határozottan a velenczés népies latin kiejtésen alapszik.

Egy fontos dolog történetiróink részéről mindeddig nem nyert megvilágítást. Ez a térítés módja. Első rendszeres térítőink mindnyájan külföldiek voltak, a kik tehát legalább eleinte magyarul nem tudtak. Akkor hogyan foghattak a magyarok térítéséhez? A Gellért-legendából tudjuk, hogy mindnyájan latinul hirdették az igét és azután tolmácsokkal magyaráztatták szavaikat. De honnan vették a tolmácsokat mindjárt eleinte, mikor még a magyarok közül talán senki sem tudott latinul? Egyszerűen onnan, a honnan a magyarok is vették, mikor nekik kellettek tolmácsok: a keresztény foglyok közül. Volt ezek közt egyházi is, világi is bőven, a ki latinul beszélt vagy legalább jól értett és évekig itt élve, megtanult magyarul is. Ilyenek lehettek az olaszok valamennyien és a többiek közül, kivéve a görögöket, legalább a papok. Különösen az olasz foglyok közül a világiak is alkalmas tolmácsok voltak, mivel mindnyájan vagy beszéltek is latinul, vagy legalább is jól értettek.

Mindenből kitünik, hogy a keresztény foglyokat kereszténységünk és műveltségünk megállapításában igen jelentékeny hatás és érdem illeti. Még a hatalmas római birodalmat is szegény rabszolgák változtatták csendes aknamunkájukkal pogányból kereszténynyé. Nálunk a keresztény foglyok annál inkább hathattak gazdáikra, mivel nemcsak erkölcsben, hanem műveltségben is magasan fölöttük állottak. Mint szükséges és hasznos munkákban és mesterségekben gyakorlott, ügyes és tanult emberek bejutottak a barbár magyar családokba. Itt számtalan alkalmuk volt példával, tanácscsal, fölvilágosítással, oktatással irtogatni a rosszat és terjesztgetni a jót. Így gyökerében támadták meg a pogányságot. Mint mindenütt, úgy nálunk is az új tanítás leghamarább a család körében a nőkön és gyermekeken fogott. A férfiak nem engedhettek oly könnyen; ők nem tekinthették a vallást magánügynek, mint a család körére korlátozott nők és gyermekek, nekik az közintézmény volt, melyet nyilvánosan mindenkor el kellett ismerniök, még ha magukban már a kereszténységre hajlottak is. De minthogy az új férfi nemzedék is keresztény nézetekkel megismerkedve és megbarátkozva növekedett föl, be kellett következnie a fordulatnak, mikor már a férfiak sem ragaszkodtak az ősi valláshoz, hanem családjukkal együttérezve, megnyitották szivüket az evangéliumnak.

A keresztény foglyok tehát korhasztották a pogányságot és termő földet készítettek a kereszténység magvának, nem kis részben végezve még a vetést is. Döntő hatással voltak arra, hogy a magyar nem a keleti, hanem a nyugati egyházhoz csatlakozott, és ezzel nemcsak kereszténységünknek, hanem műveltségünknek, sőt politikai helyzetünknek is alapot és irányt adtak. Vallásosságukkal és tudásukkal megindították a magyar nemzet

Digitized by Google

erkölcsi és értelmi művelődését, nem is számítva, mennyi más hasznos és becses szolgálatot tettek gazdáiknak. Hathatósan munkálkodtak azon, hogy a magyar nem jutott a hunok és avarok sorsára, hanem fenmaradt, fejlődött és megerősödött. Nagy hálával tartozunk nekik. Ép azért nem lehet közömbös előttünk, kik voltak e névtelen apostolaink. A kutatás eredménye az, hogy nem voltak se szlávok, se németek, se görögök, se francziák, hanem mindenekelőtt olaszok, mert ezek részén volt a szám, a kereszténység és a műveltség súlya, tehát mind a három múlhatatlan szükséges föltétel egyetemben, melyek közül csak egynek is a hia megfoghatatlanná tenné a keresztény foglyok kétségtelen nagy hatását. Az olaszok közül is azonban az oroszlánrészt a földrajzi helyzet, a történet, írásunk és nyelvünk egyhangúlag a velenczevidéki olasz foglyoknak ítélik oda. Ezek tehát első sorban és főképen kereszténységünk úttörői és műveltségünk megalapítói.

Székfoglalójának folytatását az értekező csak röviden, élő szóval ismertette. A rendszeres térítők közt is többségben kellett lenniök az olaszoknak, különösen a velenczei nyelvterületről valóknak. Egyik főapostolunk, szt. Gellért egyenesen Velencze szülötte volt. Magyarország és Velencze közt e korban a legszorosabb barátság állott fenn, a mit legvilágosabban mutat Orseolo Ottó velenczei dogénak és szt. István testvérhugának házassága. A két állam nagyon is egymásra volt utalva. Mindkettőnek, a keleti és nyugati császárság közé ékelve, féltékenyen kellett őriznie függetlenségét. Egymástól nem volt okuk félni, a szárazföldi és tengeri hatalom egymást kiegészítette és támogatta. Ha valahonnan, Velenczétől fogadhatta el szt. István a térítőket; ezek semmiképen sem veszélyeztethették országának függetlenségét. Velencze a térítésre minden eszközzel rendelkezett; volt önálló egyháza, Grado szigetén saját patriarchája, számos püspöke és nagyszámú művelt papsága. A mit nyelvünk és írásunk kétségtelenné tesz, azt a történet is igazolja. Kevés ugyan az egyenes adat és így sokszor következtetésre vagyunk utalva, de az alap biztosan áll és a legparányibb dolog sincs, mely leronthatná vagy csak meggyöngíthetné azt az eredményt, hogy igazi térítőink és a műveltségben első mestereink velenczevidéki olaszok voltak.

Digitized by Google

A tihanyi apátság 1055-iki alapitó-levele.*

A tihanyi apátságnak mind történelmi, mind diplomatikai tekintetben oly nagyfontosságú alapitó-levelét értekező egy új szempontból veti beható vizsgálat alá, «mint a ***magyar nyelv legrégibb*** hiteles és egykorú ***emlékét***».

A középkori oklevelekben levő magyar szók — pedig ezek nyelvünk legrégibb emlékei — még nincsenek összegyűjtve. A Nyelvtörténeti Szótár csakis a kiadott okmánytárakban, különösen pedig a Czinár-féle Indexben és a Jerney-féle Nyelvkincsekben találhatókat szedte ki. Már pedig az okmánytárak csekély kivétellel, éppen nem, vagy csak igen óvatosan használhatók. Ilyen például Fejér Codex diplomaticusa; ebben, egyéb képtelenségeket nem is említve, már a XI – XIII. századokban az *á, é, ö, ü,* stb. betűk egészen közönségesek, jóllehet a valóságban a XVI. század előtt soha és sehol sem találhatók. Az okmánytárakban előforduló magyar szók sokszor a fölismerhetetlenségig el vannak torzítva, holott az illető eredeti oklevelekben világosan elolvashatók. Így péld. a Wenzel Árpádkori Új Okmánytárában: ***Qumlouolou*** áll ***Qumlouozou*** (komló-aszó) helyett; ***Buheu brazda*** van ***huzeu brazda*** (hosszú brázda) helyett; ***Bilezadu*** van ***bik zadu*** (bikkszád) helyett; ***Vecehtue*** van ***veieztue*** (vésztő) helyett, stb.

Természetes, hogy a hamis és hamisított oklevelek nyelvtörténeti szempontból sem vehetők figyelembe. Ilyenek pl. a zalavári 1019-iki és 1024-iki, továbbá a bakonybéli 1037-iki alapító-levelek. Figyelemmel kell lennünk arra is, hogy az oklevél ***egykorú alak***jában maradt-e fönn, vagy pedig csak ***későbbi átirat***ban; ilyenek péld. a pécsváradi 1015-iki, a garamszentbenedeki 1075-iki, a dömösi 1138-iki alapító levelek, melyek mind hitelesek lehetnek ugyan, de az első 1403-iki, a második 1250. körüli, a harmadik pedig 1329-iki átiratban jutott reánk. Az átírók gyakran már kétszáz év mulva sem tudták helyesen elolvasni (péld. ***ruòzti*** helyett ***ruohti)*** a régebbi okleveleket, ezenkívül pedig a hely- és személyneveket igen sokszor nem az eredeti írásmód, hanem ***saját koruk kiejtése szerint*** írták le.

A most elmondottak után nem hivatkozhatunk tehát többé azokra az 1015-iki, 1019-iki, 1024-iki stb. idézetekre, a melyek-

---

* ***Szamota István*** értekezésének ismertetése. Egész terjedelmében a Magyar Nyelvtudományi Közlemények XXV. kötetében.

Digitized by Google

kel a Nyelvtörténeti Szótárban és egyebütt lépten-nyomon találkozunk. A magyar nyelvtörténetet 1055-tel, vagyis a tihanyi apátság alapitó-levelével kell kezdenünk, mert ez a legrégibb, egykorú és hiteles oklevelünk, egyszersmind nyelvemlékünk is.* Van benne 58 magyar szó, továbbá 9 képző és rag, melyek közül nehánynak itteni alakja többé sohasem fordul elő. Néha a szókból csaknem egész mondat alakul, pl.: «*Feheruuaru rea meneh hodu utu rea*» = Fejérvárra menő hadútra.

Az 58 magyar szó ez:

Árok, aszó, bálvány, berkenye, bokor, disznó, elő, ér, fa, fejér, fekete, fertő, fok, fő, fövényes, füzegy, had, halom, három, hegy, hely, homok, horh, kerék, kert, kőris, körtvély, köves, kút, leány, lovász, lyuk, megye, menő, mező, mogyoró, nagy, nyír, ó, ölyves, ravasz, sár, ség (= domb), sír (= sepulchrum), som(ogy), szád, szakadat, szarm (?, valami révféle), széna, sziget, szil, tó, tő, út, vár, vásár, vég, vejsz.

Vannak az oklevélben olyan személy- és hèlynevek, melyeknek a magyar nyelvben semmi értelmük sincs, de azért a hangok fejlődésének szempontjából mégis figyelemre méltók. Ezek a következők: ***babu*** = Báb; ***balatin*** és (kétszer) ***bolatin*** = Balaton; ***bagat*** = Bogát; ***culun*** = Kolon; ***ecli*** = Ekli; ***Fotudi*** = Fadd; ***gamas*** = Gamásza; ***knez*** = Kenese; ***koku*** = Kak; ***mortis*** (kétszer) = Martos; ***olup*** = Alap; ***putu*** = Pot; ***segis*** = Segös; ***telena*** = Tolna; ***tichon*** = Tihany; ***turku*** = Törek; ***ursa*** = Örs.

Megfejtetlen szók és nevek: ***asauuagi*** (talán ásovágy?), ***caztelic*** és ***kaztelic, feku, fidemsi, gunu, huluoodi, itu, iohtucou, kangrez, lopdi, lupa, opoudi, petra, petre, serne.***

Ragok és képzők: Egyes számú harmadik személyű birtokrag 16 szónál fordul elő; a ***-ra, -re*** rag teljes ***reá*** alakjában 12-szer; az ***-ász, -ész*** főnévképző egyszer; az ***-at -et*** főnévképző kétszer; az ***-s*** melléknévképző 6-szor; az ***-i*** melléknévképző egyszer; az ***-ó, -ő*** igenévképző két szóban; a ***-d*** hely és személynévképző csak az ***-i*** véghangzóval együtt fordul elő; a ***-gy*** képző, melylyel leginkább fanevekből erdő- és folyónevek alkottatnak, kétszer található benne,

Az oklevél egykorúságának egyik legerősebb bizonyítéka a ***-ra, -re*** ragnak itteni teljes alakja (v. ö. ***reá-m, reá-d***), mely így sohasem található többé, s ezenkívül még az is figyelembe veendő, hogy a ***reá*** teljes alak, különbség nélkül, járul magas és mélyhangú tőkhöz, a mi a következő századokban szintén

* A Szent-Benedekrend pannonhalmi levéltárában: Tihany fasc. 1. r. 1 jelzettel. Egyetlen igen rossz kiadása Fejérnél I. 388—394 l. Így péld ***nueize*** e h. ***uueieze*** (vejsze), ***kŭkŭrea*** e h. ***bukurea*** (bokorra), ***neneh*** e h. ***meneh*** (menő), ***ruuozticu*** e h. ***ruuozlicu*** (ravasz lyuk).

Digitized by Google

nem fordul elő, hanem egészen úgy illeszkedik a tőszóhoz, akár csak ma.

Megjegyzendő, hogy az értekezés sokkal többet foglal magában, mint a mennyit a czime igér. A tihanyi alapító-levél nyelvészeti fejtegetése az egésznek talán egyötödét sem teszi; a többi négyötöd idézetek és belőlük vont következtetések azon gazdag szógyűjteményből, a melyet értekező kizárólag oklevelekből szedett és szedeget folyvást össze.

Kazinczy Ferencz iskolai inspektorsága.

(Kivonat *Imre Sándor* rt. június 10-ikén bemutatott értekezéséből.)

Kazinczy Ferencz életében van egy kis korszak, öt évre sem terjedő, jóval rövidebb mint fogságának tartama, mely magának igen kedves emlékezetű volt, a közönségnek kevéssé ismeretes, élete többi szakaszaitól, sőt élete egész folyamától eltérő, valódi epizód: iskolai hivatalviselésének kora. Gyakorlati foglalkozás, elvei, emberszerető bölcselete alkalmazásának, tettekben kimutatásának kora.

Kazinczy, Herder, Wieland s más jelesek tanítványa, Goethe imádója, a művészetek és műbölcselés tanulója kezdettől fogva hajlandó volt s holtig szeretett a kor nagy eszméivel foglalkozni, bölcselkedni, a hazai életet, a nemzet irodalmát, a közszellemet ez által emelni.

Nézetei gyakorlatba vételére, az életben alkalmazására, mintegy próbára tételére soha sem volt úgy alkalma, mint iskolai felügyelő korában. Ez a hivatala élete legszebb idejére, 27—32 éves korára, az ábrándok, emelkedés, merészség legsajátabb éveire esett; az ő benső érzékét leghívebben, legtárgyiasabban és szebben mutatja föl: úgy mint a legjobbak szellemétől ihletett, azok eszméiért legerősebben lángoló ifja', valódi nemességében, jellemének ártatlan, de tapasztalatlan lelkének némi gyöngeségeivel. Ez évek alatt a néptanítókkal. iskolai elöljárókkal, látogatókkal, az iskolák ügyében megyei férfiakkal, egyházi és világi emberekkel naponként érintkezve, leginkább volt alkalma a fölvilágosodást, bölcselést és jó izlést hirdetni s ezek felől vitatkozni.

II. József idejében kezdődött az iskolákban a szabadabb szellem meghonosítása. A valóban nemes irányú, emberszerető, philosophus, önmagán keresztyéni lélekkel uralkodó fejedelem, nyugati Európa bölcselőinek emberiességét, fölvilágosultságát akarta birodalmában egyaránt mindenütt meghonosítani, e végre

Digitized by Google

megismertetni, megkedveltetni. Útjában nem igen ismert akadályt, az emberek előítéletét, régihez ragaszkodását, sokszor valóban okszerű meggyőződését s ezen alapuló tartózkodását nem igen kímélte. De mindig jót akart, soha sem erőszakoskodott, soha sem büntetett, legföljebb sürgetett vagy fenyegetett. Ez ügybeli fő tanácsadója van Swieten Gotfried volt, kihez ez időben, Kazinczy szerint, Bécsben minden jobb fő csatlakozott.

II. József az elemi és középiskolákból is kirekeszteni akarta a felekezetiséget és az egyház rendelkezését, s fönt, mint alant, meggyökeresíteni a fölvilágosodást. E végre kivánta az iskola közössé tételét, úgy hogy a vallást minden növendék tulajdon hitén levő embertől tanulná, a többi ismereteket bármely vallású tanítótól. Úgy gondolta, Kazinczy szerint igen helyesen, „hogy az olvasást, grammatikát stb. kár és veszedelem nélkül taníthatná a professor a gyermeknek, ha ő és az egy vallásnak tagjai nem volnának is.“

Gondolkoztak így sokan, nemcsak Bécsben a császár és a szabadelvű tudósok, hanem nálunk is számos előkelő főrendű és tudós. E törekvésében a liberális fejedelem társai, segédei voltak, az előkelők közül gróf Niczky, gróf Teleki József, gróf Török Lajos, több Prónay, Zichy, Vay; tudósok közül az exjezsuita Makó s több más, nem említvén a felsőbb tisztviselőket, a tudományi bizottság tagjait és azokat, a kik csak politikai téren szerepeltek. Mindezek fölött pedig az ügy előkészítése körül szerepeltek a hirlapirók, magyar és német publicisták, kik közöl elég lesz Rát Mátyás, Szacsvay, Decsy, Kovachich nevét említenünk. Így még előbb Mária Terézia idejében Bessenyei. Ellene voltak pedig a hitfelekezetek emberei, kiket a kormány több izben, jelesen 1785-ben, tanácskozásra összehívott. Köztök legerősebben a debreczeniek képviselői: Domokos Lajos, Hatvani István. Ez utóbbi az irodalomban is küzdött, felei jogait és iskoláit féltvén; s küzdött a mellett is, hogy szabadelvű álláspontját sok dologra nézve bevallotta.

Az iskolai reformok életbe léptetése végett II. József Bécsben egy tanulmányi bizottságot állított föl, ennek alárendelve a különböző tartományokban még hármat, Budapesten egyet, Magyarország és Erdély számára, Klobusitzky József elnöklete alatt. Ez kormányozta a központi vagy főbizottság rendeletei szerint az ország tanügyét. Ennek eszközei voltak a vidéki vagy kerületi fődirektorok öten, 1785 óta a pozsonyi, kassai nagyváradi, pécsi, zágrábi. A fő vezetés gróf Niczky Kristóf kezeiben volt, mint előbb is.

Népiskolák érdekében sokat tett a fejedelem. Szaporította a számukat, vagyonukat és már 1781 óta kezdte rendezni, nevezvén őket a mindnyájok számára kiadott *Normától* nor-

Digitized by Google

málisoknak, mely nevezet a közelebbi évekig megmaradt. Gondoskodott a tanítók képzéséről, hogy csak vizsgált egyének neveztessenek ki s általában legyenek tanítókká. Közös iskolákat rendelt ott állíttatni, a hol külön felekezeti iskolákat föntartani nem lehetett. Sok és szép intézkedést tett a lelki szabadság és tevékenység megalapítására.

Mi volt a kormány föladata, mi volt a felsőbb és alsóbb iskolai tisztviselők dolga, megtudjuk közelebbről Kazinczy egy leveléből, melyet 1787-ben Vay Istvánhoz írt. Ebből ide jegyzem, a mi közelebbről minket érdeklő normális, vagy nemzeti, nationalis iskolákra tartozik.

Az iskolák, mondja a levél, négyfélék: universitas, academia, gymnasium, mely a grammatikán kezdődik és a rhetorikán végződik és normalis azaz nationalis iskolák. Voltakép egy normalis (fő) iskola van tanítók kiképzésére „minden ditiókban (tartományban!): Ausztriában a bécsi, nálunk a budai és pozsonyi (így). A többi azaz népiskolák, a tulajdonkép való normalisok, nemzeti iskoláknak is neveztetnek, mint az austriacusok híják: deutsche Schuléknak az övéiket, mivel csak németül tanítanak bennök.

A direktorok vagy inspektorok (értsük a fődirektorok alatt működő alsóbbakat) a vidéki iskolákkal voltak elfoglalva. Kötelességök volt:

1. a tanítók megválasztására befolyást gyakorolni;

2, a tanítók működésére ügyelni, dolgaikat ellenőrizni, erről jelentést tenni;

3. kivált az iskolák közösítését vagy közös iskolák fölállítását eszközölni ott, a hol confessionalis iskola nem volna.

A falusi vagy sajátlag nemzeti iskolák tantárgyait elgondolhatjuk. Ezek *a*) olvasás, *b*) írás, *c*) számvetés, elemi paraszti dolgokra alkalmazva, *d*) gazdálkodás és életbeli ügyesség (kivételesen azoknak, a kik diákiskolába mehettek, latin elemek), *e*) német nyelv ott, a hol ez nem közhasználatú.

Azok a nézetek és elvek, melyek az iskolai reformoknak. kivált pedig a szabadabb, észszerűbb valláserkölcsi nevelésnek alapul szolgáltak, nem voltak a hazában, kivált a Kazinczy körében ismeretlenek. Nem voltak általában kedveltek vagy elfogadottak, de sokaktól pengetve és nem kevesektől elfogadva és pártolva. Neki is ily irányú nevelése, társalkodása és iskolai oktatása volt, már kezdettől fogva.

Swieten, II. József hű embere, új fődirektorokat és melléjök új alsóbb direktorokat neveztetett ki a nemzeti iskolákhoz. Ezek közt a kassai kerületben fődirektornak gróf Török Lajost, e mellé aldirektornak Török és kivált az előbbi direktor, Ladomérszky ajánlatára Kazinczyt. És ez nagy örömmel fogadta el

Digitized by Google

ezt, a más részről megígért megyei főjegyzőség s még más ekkor megnyílt megyei tisztség mellőzésével is, ezt „a mi neki mindennél kedvesebb volt; mi által azt reményelte, hogy minden vallásbeli hazafiak nevelésére hathat s oly kiterjedésű megyében, a milyen reá várt“. (Tíznél több vármegye és kerület.) „Neki ez a kinézés oly kedves, oly csalogató volt, hogy annál kedvezőbbet álmodni sem tudott.“ (*Pály. Eml.* 71. l.) A szíve önzetlenségében nagyokat reménylő idealista, ki minden igaz szónak, lelkes akarátnak hatást követel és reményl, ki az igazságot bírni gondolja s annak ellenállhatatlanságot mer tulajdonítani, örül, ha munkatérre talál s ha ez a tér nagy és hozzá és elveihez méltó. Igy örült a mi költőnk is, ki munkáiban is ugyan, de főkép tetteiben volt költő, sokkal inkább, mint a mieink közül akármelyik. Örömét, lelkesedését az is emelte, hogy Török mellett szolgálhatott, kivel azelőtt is volt érintkezésben, kinek családjához is sokszor közelített, ki szomszéd megyebeli birtokos ésköztiszteletű ember volt s mi a legtöbb, őtet a rajongva óhajtott szabadkőművességbe is bevezette.

A kinevezés 1786. október 3-án történt. Swieten, kinél személyesen megjelent, nagy figyelemmel fogadta; gondolkozásának módját egy óráig tartott beszélgetésben tapogatta ki; a közös iskolák hivatásáról, mivoltáról, észszerűségéről meggyőzni lelkesen igyekezett; elragadta az ifjú költőt hideg, de jóakaratú, kegyes fogadása által, kivált pedig azzal ejtette csodálkozásba, hogy az iskolákhoz, tanításhoz általában alapos ismeretet tanúsított. Ez utóbbi által Swieten bámulatba ejtette Bécs jeles embereit és közönségét is, kivált mikor egy alkalommal az iskolák közvizsgálatain a legalsóbbak és legfelsőbbek kikérdezését mindenütt ő maga végezte s a legszabatosabb s legalkalmasabb kérdéseket tudta föltenni. Ezért volt aztán, hogy a nagy műveltségű gróf Teleki József, tiszai fődirektor és utóbb koronaőr, úgy nyilatkozott, hogy Swietent Európa legelső tanítójának tartották. (*Pály. Eml.* 72. 73.)

Ugyanez év november 11-kén gróf Töröktől beigtatva kezdi hivatalát, melyhez a legjobb szándékkal s lelkesen fogott s melyet állandó tűzzel s buzgósággal folytatott mindvégig. Tiszteletdíja 1789-ig 500, attól fogva 1500 forint volt. Ezt, mint többször említi, egy egri kanonok praebendájából vette, mert II. József ezt a nationalis iskolákat igazgató királyi tisztet egy kanonoktól vette el és adta világi embernek. (*Level.* I. 229,) Török, midőn vele kineveztetését közölte, nagy bizodalommal és reménységgel szólt hozzá. Nagy öröméro van, mondá, hogy melléje ő neveztetett ki, mert tehetségeit ismeri, Elmondja, hogy nagy erélyre van szükség. Az eddigiek működése gyarló és hanyag volt, a megszabott módszert lelketlenül követték. A

Digitized by Google

hazának a józan felvilágosodás által nagy hasznot tehetnek. Különösen figyelmezteti pedig a Fölségnek a német nyelv behozására és elterjesztésére nézve kiadott parancsára, majd arra is, hogy tanítókat csak kellő előkészület mellett szabad hivatalba tenni; a régieket pedig jól meg kell vizsgálni.

Melléjök, vicedirektorok mellé, több segéd volt adva. Ezt kivánta némely kerület rendkívüli terjedtsége is. A kassai kerület Szepestől a Kis-Kúnságig, másfelől Gömörtől Beregig terjedt bezárólag. Kazinczy mellett egy kanczellistán kívül négy iskolainspektor szolgált, szolgabirói ranggal. Ezek mellett iskolalátogatók, az iskolák vidéki helyein. Ezek bár ideiglenes foglalkozással voltak megbízva, néha jelentékeny hasznot tettek, kivált ha nagyocska hatáskörrel és jóakarattal birtak, vagy mint a kormány elveinek osztályosai vagy éppen mint a kormányt, államot szolgáló tisztviselők az ügyet e tekintetből is lelkiismeretesen szolgálták. Néha egyes uradalmak tisztjei tettek szolgálatot. Volt eset arra is, hogy a kormány más ágbeli tisztviselői, kincstári uradalmak hivatalviselői tapasztalták a nép szörnyű tudatlanságát, az iskoláknak néhol teljes hiányát s ezek folyamodtak iskolák fölállításáért. Igy cselekedett az ungvári kerületi comissiariatus, mely a főigazgatót éppen ily okért kereste meg. Különben a kormány maga is sokszor, sőt állandón segítette az intézeteket, többek közt könyvekkel. stipendiumokkal, kivált a német nyelv érdekének megfelelőkkel.

Mily gonddal, szorgalommal látott hivatala után a különben ily kicsinykedésre alkalmasnak nem ítélhetett költő, menynyire kivánta ezekben az iskolákban alkalmazni az újkori bölcselőktől eltanult emberszeretetet, a Swieten példájára mennyire kedvelte a tanítás munkáját, annak apróságait, megtetszik működéséből általában, kivált pedig abból az utasításból, melyet főlebbvalója, gróf Török meghagyásából 1789-ben alárendeltjei számára készített.

Munkáját nagyjában a következő év elején (1787. januárfebruár) kezdette meg a Szepességen. Itt némely községtől és egyháztól tanítóik neveit, fizetését, a tanulók számát hitfelekezetek szerint kivánta be. Igy például Nagy-Szalók, Kis-Lomnicz, Felka részéről, melyek körében azután a közösítésre lépéseket tehetett.

Maga meglátogatta a Szepesség községeit. Útjában, mivel az ilyek iránti érdeklődés soha sem hagyta el, találkozik az irodalom nagy szorgalmú munkásával, az előbb jezsuita, utóbb szepességi kanonok Molnár Jánossal, a *Magyar Könyvház* czímű időszakonként megjelenő kötetek, tudományos irodalomismertető munkák s másfélék szerzőjével, a hitfelekezeti reactio egyik leghatalmasabb munkásával (*Pály. Eml.* 92. l.). De találkozott

Digitized by Google

másokkal is. Útja kemény téli időben nem kis nehézséggel folyt, oly helyeken is, a hol kenyeret sem kapott s eltartott egy egész hónapig. Útjában erélylyel és szeretettel nézett a dolgok után, pártjokra kelve néhol az elnyomottaknak, itt-ott fölfedezve az erőszak, ravaszság nyomait, minden alkalommal példáját adva tántoríthatatlan igazságszeretetének, felejtve mikor ítélnie kellett, mely felekezethez tartozik és ez által azoktól is vonzódást nyerve, a kik még nem látták és az általa szolgált ügytől rettegtek vagy idegenkedtek, s általában sok jó magvat hintve el. Mindezeket a maga tulajdon lelkes szavai után mondjuk így. Maga kiált föl ekképen: mily irígylendő, mily gyönyörű sors juta nekem! Igy örvend ő maga első működése befejeztén; főnöke pedig lelkesülten öleli meg a jelentéstevőt. Érdekes módja az alárendelt tisztviselő jutalmazásának, kitüntetésének s a tisztviselő ügyszerető lelke nyilatkozásának! Különös tiszti eljárás, mely nem a törvényczikkek, rendeletek sanctiói, fenyegetései által, hanem humanus bánásmóddal, igazsággal, részrehajlatlansággal tud hatni. Az erkölcsi erő nagyobb mértéke ott, a kedélytelen és szívtelen gépiesség az ellenkező részen. Sapienti sat.

Még ez évben egyesítette a jászberényi római katholikus és református nemzeti iskolákat, melyek ily alakítása akkor nagy hatást tett; míg itt is, mint néhol másutt, viszálkodás és panaszok nem támadtak. (*Pály. Eml.* 23.)

Hobgárd kisvárosban, a Szepességen különös öröm várt reá. Egy lelkészt talált ott, a milyet másutt sehol egyet sem. Az iskolában nagyobb előmenetel látszott, mint akárhol s ennek okát nyomozván, megtalálta az inspektor, hogy az ebbeli érdem nem a tanítóé, hanem a lelkészé. Ez az iskolában csaknem minden leczkén jelen van, minden szabad idejét ott tölti, az oktatást kiveszi a tanító kezéből vagy szájából és maga teljesíti. A gyermekeket könyvekkel ellátja és mivel a szüléket és általán a lakósokat tűzvész minden vagyonuktól megfosztá, mindennap délelőtt és délután kenyérszeleteket osztogat a rendesen megjelenő gyermekeknek és szüleiknek s felnőtteknek. A lelkész Ludwig János nevű (kikeresztelkedett zsidó) volt, kit Kazinczy sohasem látott, vele soha nem levelezett: azonban tetteiből ismerve, melegen teszi róla jelentését a főigazgató által a tanügyi kormánynak és számára jutalmat kér. Már azon év augusztus hónapjában megérkezik az arany kereszt a derék plébános számára; Kazinczy részrehajlatlanságának és buzgóságának pedig a híre messze elterjed és távolban is sok jók tetszését megnyeri. Ily tetszést fejeztek ki Döme Károly és növendék paptársai a pozsonyi kanonokkal együtt a költő-hivatalnok előtt akkor, midőn 1789 telén Bécsben jártában velök talál-

kozott. „Tenyereken hordának a papok; értették, hogy fejem, szivem tiszta.“ (*Lev.* Toldyhoz 62. lap.)

Ez időtájon közli a helyenkénti iskola-fölügyelőkkel azokat a felekezetiség nélkül való és legfelsőbb helyről kiadott imádságokat, melyeket a Felség is helyben hagyott. Ezeket már 1786. július 18-án küldték meg a kassai tankerülethez, meghagyatván rájok nézve, hogy egy tanuló sem köteleztetik olyan czeremóniára, mely nem az ő felekezetéhez való, hogy az imádságok elmondása alatt állva vagy térdelve lehetnek felekezetök szokása szerint; ezen könyörgések pedig a közös tantárgyak óráin mondandók, mert vallás óráin a különös, felekezeti saját magokét kell elmondaniok. Éppen a *Miatyánkra* nézve is ily utasítás volt, hogy miért némi felekezeti különbség van reájok nézve, azt a különbséget meg kell tartani, tehát külön órákon kell elimádkozni így és amúgy. Az előbb említett imádságokról pedig egy e korbeli szerzetes mondá, hogy akármely török is elmondhatná. Igaz is, hogy nincs bennök semmi keresztyéni czélzás vagy hit kifejezése. Igy hangzanak:

I. Tanulás előtt.

Uram! mi a te teremtésid hozzád kiáltunk föl, világositsd meg elméinket, hogy azt, a mit most tanulunk a te törvényed szerint való, megérthessük; erősítsd meg a mi emlékezetünket, hogy azt a jót, a mit most tanulunk, megtarthassuk; gerjeszd föl akaratunkat, hogy az idvességes tudományt munkába is vigyük (így) s ez által magunkat és embertársainkat szerencsésekké, boldogokká tehessük.

II. Tanulás után.

Hálaadással emeljük mi föl Tehozzád lelkünket, minden jónak adója azért (így) a jótéteményidért, melyeket velünk közlöttél. Engedjed Uram, hogy az az oktatás, a melyet most vettünk, nekünk előmenetelünkre, Neked pedig dicsőségedre váljon. Ezenkívül kérünk, bocsásd áldásodat uralkodó fejedelmünkre, Hazánkra, Szüleinkre, Tanítóinkra és Jóltevőinkre. Ezeknek Uram, minden embereknek engedj boldogságot.

A mellettök küldött körlevél német nyelven, az imádságok magyar nyelven, a helytartótanácstól nyomtatásban kiadva láthatók Révész Imre *Figyelmező*je 1885, 39—44. II. A fordítás tiszta magyarsága Kazinczy kezét gyaníttatja velem. Egyszerű, csinos nyelvök, szelíd melegségök az ő csendesebb órái egyikének műve lehet. Az Isten, Amen nevezetek általában keresztyén nézetekre mutató szók kimaradása mellett is, az a közös imádkozás, imádkozásban egyesülés, közös fölmelegedés nem az emberi egység érzetére, nem emberies szeretetre vezethette volna-e a

Digitized by Google

növendékeket? Legalább egy idő múlva, mikor az iskolák az életre hatást tehettek volna? Mindenesetre így volt ez és nem hibásan számítva.

Milyen sorsuk lett ezeknek, meddig maradhattak meg az iskolákban, nem tudhatjuk, Talán ártatlan, szelíd és felekezeti tanok nélkül lévén, tovább eltűrték, félig-meddig mellőzve, itt-ott megtartották, legalább I. Ferencz idejéig. Mint az angol iskolákban a magyarázat nélkül olvasott bibliát.

Nem úgy, mint azt a katekizmust, melyet az iskolai legfelsőbb kormány 1773-ban, a Bécsben volt liberalis paedagogusok és papok által készíttetett. Ezt is behozták volt Magyarországba az iskolákba; néhány helyen tanították is belőle, de már a következő évben Holicson Esztergom-megyében, tehát a tűzhelyhez közel, fölfedezte az érseki vicarius s ennek közbelépése következtében a papság beszedte. Majd bejelentették a helytartótanácsnak s ez véleményezés végett kiadta a püspököknek, kik benne számtalan hibát, tévelygést találtak, a hit normája: a római catechismus, a trienti zsinat határozatai, a bevett biblia-magyarázat ellen stb. Véleményök látható Kovachich *Merkur*ja 1787. folyam 859—978. lapján, igen sűrű nyomású 119 oldalon.

Még nagyobb merészség, vagy ha úgy tetszik optimismus kellett ahhoz a rendelethez, mely 1785. január 29-én kelt, mely Keresztesi József, nagyváradi lelkész, *Krónikájá*ja (169. l.) szerint „a királynak ilyen akaratját foglalta magában, hogy a mely helyen a különböző vallásúaknak nincs mindeniknek temploma, a melyik félnek van, a másik is abba járjon és magának külön templomot ne építhessen“ (így). Keresztesi fél, hogy e rendelet által czélba vett együttesség (simultaneitas) szinlelést (simulatio) vagy összekoczczanást (simultas) okoz. Aligha is létesült valaha az, a mi a mai Amerikában is ritkán, nálunk talán soha sem történt meg. Az történik egy pár helyen Erdélyben, hogy a temetőben együtt nyugosznak, de templomnak ugyanazon falai közt nem imádkozhatnak. A nevezett író pedig már másik évről megjegyzé, hogy Józsefnek ez az intézkedése „füstbe ment“ (i. m. 176. l.). A krónika-íróból a positiv helyzet alapos ismerője, a sokat szenvedett óvatos ember szól; a képzelődő idealista vagy humanista pedig lelke mélyében áldja azt a magas gondolkozót, a kit magyar nemzeti érdekből vádolni hajlandó, — kiről még azt kell megjegyeznünk, hogy azon szép, nemes irányú rendeletéhez odatette „ezt a cautiót“, hogy erőltetés ne legyen.

Kazinczy hivatalviselésének utolsó előtti évében (1789.) iskola-látogatókat kellett hivatalokba állítani. Ez alkalommal egy beszédet tartott előttök, melyet először német, majd nemsokára magyar nyelven is közzétett és lehetőleg elküldözött és

Digitized by Google

elterjesztette. Semmi egyéb, mint utasítás, melyben az inspektor a felsőség által már meghagyott, de másfelől a paedagogiai érdekektől és a neveléstudomány akkori állásától is kívánt, oktatás és nevelés körül teendő helyes eljárásra ád oktatást. E beszédéről maga így szól (*Level.* I. 517.): „Én már ma kifáradtam a munkában; tizenkét árkust írtam be tentával; és nevess rajta, hogy prédikácziót írtam, de olyat, a melyet mint iskoláimnak igazgatója holnap reggel házamnál fogok újonnan tett visitatoraim előtt elmondani“.

Igy folytatta hivatalát, eleinte csekély díjért, utóbb méltóbbért, mint már említettük. Jutalma, melyre inkább vágyott volna az, a ki csaknem jelszavának vallotta: „placere bonis quam plurimis“, a közvélemény elismerése igen csekély. Csekély méltánylás, több gyanúsítás vagy föl sem vevés. Legföljebb a kor lelkének néhány avatottjától részesül némi méltánylásban; de legalább leveleiben ennek is kevés nyoma. Mégis tapasztalt valamely szives helybenhagyást, de olyaktól, kiktől alig várható. Főnökétől csak eleinte és kevéssé nyeri a vonzalom jelét, mely kezdetben e pályára vonta. Évek sorának kellett elfolynia, míg Cserei Farkas barátja az ő iskolai hivatal-viselésére szivesen gondol s azt visszaóhajtja. És a hivatalból kilépve, tapasztalt némi kegyeletet. Többfelől pedig gyanakodás, idegenkedés, hidegség, sőt ármány is nyilatkozott ellene.

Összes sikerét pedig, bár oly sok oldalról kellett is ellenhatást tapasztalnia, nem tarthatjuk kevésnek. Toldy szerint (*Kazinczy kora* 66. l.) csak hivatala három első évében hat római katholikus iskolát alakított közössé, negyvenöt új iskolával növelte a régiek számát, melyek közt tizenhárom közös, huszonnyolcz protestáns és négy zsidó volt. Másutt ő maga így számít (*Level.* I. 579. a *Hivatalba vezető beszéd*ből kijegyezve): „szolgálatom harmadik esztendejének végével mind összeséggel 124 iskolát, ezek közt tizenkilencz közöst, két félig közöst, hatvanegy pápistát, öt oroszt, huszonöt lutheranust, öt kálvinistát és hét zsidót mutathatok“. Sajnálattal kell azonban megvallanunk, hogy egész hivataloskodása eredményéről ilyen kimutatást adni nem tudunk.

Már 1789-ben sejthető volt az idő fordulása. Annak, a mit olyan sokan, oly különböző okokból kivántak, előkészítettek s egyházi és politikai körökben óhajtva emlegettek, el kellett következni. Néha nyilvánosan vagy hivatalos úton s ez ügyben is nyilatkozott az elégedetlenség, mi több a fordulat közelgetése, sejtésének kimondása.

Maguk az iskolai emberek is sejtik, néha őszintén bevallják, hogy kivált a német nyelv behozása sok bajjal és kevés sikerrel jár. Verner Antal, nagyváradi helybeli inspektor, meg

Digitized by Google

vallja, hogy a «német tanítás, ha igazat kell mondani, csak német helyeken vagy városokban van, ott is kevés. Az oláh tanítóktól is meg kellett volna azt kívánni, minden ultimatum így rendeli, de talán majd megszűnik már ez, az ő nagy örömére!"

A közvélemény erősen kezdett nyilatkozni, kivált a megyéken, hol egészen elnyomva soha sem is volt. A korona, a nemzeti önállóság és alkotmány symboluma, volt az első, elég fontos és közönségesen érthető jel a réginek helyreállítására. Majd a nemzeti szokások, öltözet és a legfőbb, a nyelv, következtek. Ezeket mindenki értette, többen hordták szívökön. És zúgolódtak a nemzetnek ártalmas intézetek ellen. Ilyen volt az iskolák közössége, új norma szerint való rendezése. Többek közt a vallási érdek mellett fölhozták ellene, hogy a norma által mindenek a jobbágyi szolgálatra kényszeríttetnek. (Keresztesi *Krónikája* 136.) A német nyelv elterjesztése ellen méltóbb volt, de kissé váratlan az a panasz, hogy a magyar és latin nyelv ellenében való elterjesztése a nemzetnek gyalázatjára van. (U. o. 189.)

Mennyire nem tetszenek II. József elvei, az ő alkotmányt és vallást (!) sértő törekvése, arról sokan írtak; de itt csak keveset sorolunk el a klérus és a papi tanárok nyilatkozásaiból. Természetes, hogy nemcsak dogmatikai vagy hazafiúi érvek forognak fönn, de sokkal inkább anyagi érdekek: az egyház károsodása, a fejedelmies egyházi birtokok és javadalmak fájlalása és féltése. Ezek miatt írtak sokat. Így Dugonics, kinek *Etelká*-ja czélzatát a maga tulajdon följegyzéseiből ismerjük és tudjuk, hogy egy oldalról II. József ellen van írva. Horányi Elek egy művében ír róla és ellene s ebben leplezetlenül nevezi zsarnoknak, mivel koronázatlan, tehát az egyháztól az állam nevében fölavatatlan volt. Ányos Pál *Kalapos király* czím alatt gúnyolja. Faludy már előbb vádolta (a fejedelmet-e vagy) a pápát, „ki tulajdon nyáját, a jezsuitákat, föloszlatta", az által hívei seregét károsítja. A gúnyversek száma özön, épen oly kíméletlen a fejedelem, mint hívei, a főtisztviselők ellen. A számtalan közül egy Niczky országbiró, II. József főembere, haláláról így szól:

Christophorus Niczky hic tandem jacet,
Quod omnibus placet, quia jam tacet.
Eheu Christophorus Niczky occidit,
Cito regi, sero Patriae.

Leopold engedett a papság kívánságának „és mivel római katholikus iskolák protestáns tisztviselőktől nem igazgattathatnak", őt és Prónayt fölfüggesztette.

A dolog belső okára és lefolyására nézve érdekesen vet világot Kazinczynak egy kis megjegyzése, melyet hihetően szemé-

Digitized by Google

lyes hallomás után, előbb említett hivatalos iratai kötetében önkezével följegyezve közöl. Leopold, mondja, ha elébe a helytartó-tanács egyhangú szavazatával tett határozatot terjesztették, meg sem olvasta, csak aláírta. Ha egy külön szavazat volt, akkor elolvasta Egykor egy gyűlésben Vay István jelenlétében Batthyány prímás fölhozta: megtartandó-e továbbra is a közös iskolák rendszere? Vay hatalmasan védte. A prímás „összegázolta ugyan Vayt“, de az nem adta meg magát, kívánta, hogy ez ügy Leopold elé terjesztessék. A prímás lecsendesült, de kileste, mikor nem lehet ott Vay a consilium ülésében s akkor úgy hozta elő a dolgot s így egyhangúlag döntötték el Vay ellen, és Leopold szokása szerint vaktában aláírta. A protestánsok elbocsáttattak. A végrehajtással siettek. A consilium elhatározta ápril 1-én, Törökhöz már hat nap alatt megérkezett, Kazinczyhoz heted napra, a mikor már írt is felőle, mint láttuk; ho lott a kinevező rendelet, azelőtt négy és fél évvel, keltétől megérkezéseig, egy egész hónapot késett (1786. október 3—1786 november 4).

Hazaindul tehát, föltéve magában, hogy soha többé nem szolgál. De nem sokára találkozik Teleki József gróffal s ez éppen a református felekezet érdekében fölszólítja, hogy vállalja el a budai kamaránál levő secretariusságot, mely épen most üresedésben van. Kazinczy ráveszi magát, megjelenik az udvarnál s ott a király elé behívatván, előadja kérését, valamint fölfüggesztetése okát és föltételét is. Azonban megtudja, hogy a hivatal már be van töltve, de a királytól, kinek figyelmét magára vonta, más hivatal felől nyer biztatást — a mely aztán soha sem teljesedett; bekövetkezvén, mint tudjuk, a Martinovics-féle mozgalmak fölfedezése, az ő és mások befogatása és hosszas fogsága.

Súlyos vád volt a haza jobbjai részéről a József iskolai rendszere, tehát Kazinczyék ellen is, a magyar nyelv elnyomása, vagy talán a fejedelemtől tervbe vett kiirtása. Természetes, hogy gyűlöltekké lettek azok, a kik ezt a törekvést szolgálták.

József emberei, tudva nem tudva, a műveltségnek, emberiességnek akarták föláldozni a nemzetiséget, a nagy emberi nemzetnek a magyar nemzetet, melynek 900 éves európai életét tette volna semmivé, jövőre a fő tényezőnek, nyelvének, eltöröltetése, vagy inkább államiból, a milyen volt, népnyelvvé aláztatása. Az emberiség nagy barátai, a nagyban újitók nem vették egy kis nemzet életét tekintetbe, midőn a világ megváltásáról volt szó. Nem látták véteknek vagy embertelenségnek egy nyelv és nemzet elgázolása által néhány millióból álló testületnek érzése gondolkozása, belső valója egész mindenségét megváltoztatni, annak őseivel, múltjával való összeköttetését megsemmi-

Digitized by Google

síteni. És ennek szép szín volt adva. Megemlegették II. József rendeletei a magyarok egykori hőstetteit és azok tudatának föntartását; de e mellett haladtak útjokon. Hihető, hogy a fejedelem nem akarta így; de nagyon föltehető, hogy a fejedelem követte a magyar nagy ősök utódainak, névrokonainak példáját, kik igen közönyösen vették a világnyelv ellenében a nemzeti nyelvet, tehát valamely állandóan föntartható kétnyelvűségre gondoltak: egy állami és művelődési nyelvre s egy másra, mely a népé lett volna. Egy lingva illustris magoknak, és egy vulgaris a népnek. Egyik azoknak, kik már Mária Terézia korában nationalistáknak neveztettek, másik a világpolgárias előkelőknek. Józsefet, jegyezzük meg, rendeleteinek visszavonása menti, a magyar előkelők nem vontak vissza semmit s nem tértek más útra sok ideig. Vagy csak kénytelenségből . . .

A nyelv ügyében kelt rendeleteket lehetett így érteni. De helyesen kellett volna azt érteni és ártalmas irányát belátva, az ügy szolgálatától elhúzódnia annak, a ki épen ez irodalmat művelte, a magyar nyelvnek irodalom által föntartására adta magát és ezt a nézetét ki is mondta nyilvánosan. Kimondta még korán; többek közt a *Hamlet* előtt való lelkes szózatban és *Orpheus*ában és mindjárt hivatalból s majd fogságból kilépte után hirdette leveleiben és közgyűléseken, hogy a közügyvitel nyelve csak ez a nyelv lehet. Majd utóbb vallotta legbecsesebb irataiban és sürgeti mindenek fölött, hogy a magyar nyelv népnyelvből irodalmivá vagy műveltség classikai eszközévé képeztessék. (Levele Retzerhez.)

Ezért alig hihetni, hogy ennek az intézkedésnek ily veszélyes voltáról Kazinczy meggyőződött volna. Több helyen nyilatkozik úgy, hogy ezt nem hiheti és nem teheti föl. Valamely idegen nyelvet, még olyat is, a mely hazánkban nagy tért foglal el és kiválón a műveltség eszközének tartatik, ilyet is tudni nem annyi, mint annak beszélőihez a maguk nemzete és nyelve elhagyásával csatlakozni. Egy műveltebb nyelv eltanulása által pedig az ismeretek, beszéd alakok, sőt érzések egy sorát nyerjük s ez által lelkiképen gazdagodunk és emelkedünk. És erre a mi nyelvünknek nagy szükség volna; mert ez, mint a XVII. században Medgyesi Pál mondta, bölcs de parasztos nyelv, kivált Goethéhez képest. Ez volt alapgondolatja és hogy ez a nézet, valamint ellenkező esetben az ellenkező is, a barbár nyelv hatása által való alábbszállás, a történelemből igazoltnak ismerhető. Idegen nyelv tudása nem idegenít el a magáétól művelt egyént, kinek történelmi tudata, erős erkölcsi érzése van, mely a házához köti; de elidegeníti a köznépet, mely ezekkel nem bírhat, kivált ha az idegennek előnyei vannak, vagy mellette nagy erő gyakorol hatást.

Digitized by Google

Csak abban az esetben ártalmatlan az idegen nyelv elterjedése, ha a műveltebb, öntudatosan hazaszerető, történelmi tudattal bíró nép a magáét valóban és okosan szereti, annak jelességeiért, kincseiért szereti, abban föltalál mindent s a másik nyelv csak mellékes hasznot hajt, vagy kevesebb szükséget pótol. Ezt tehette föl a jobb magyarokról vagy a nemzet tényező részéről nem a kormány, hanem csak Kazinczy; de hibásan. A német nyelv a felsőbb körökben a nemzetinek mellőzésével volt elterjedve; a nép pedig nem szerette öntudatosan a nyelvét, mert általában nem is szerethette. Ha tehát Kazinczy ebben a csalódásban lévén, a népévé akarta tenni a német nyelvet, ártalmasan csalódott, ha jóhiszeműleg cselekedett is.

Az idegen művelt nyelvnek, mint a nemzeti cultura eszközének, helye van és szüksége a felsőbb eszmék sáfárainál, a társadalom tudományos és művészeti tényezőinél: alant semmi. Kazinczy ezt nem tudta egész mivoltában megérteni; így tévedt meg. Rómára hivatkozott — önmaga ellen, hol az utolsó időkben közmondás volt: minél jobb görög, annál rosszabb római. vagy az ő kifejezése szerint: ki minél jobban tud görögül, annál semmirevalóbb". Ezt ő idézi és czáfolja is, bár fennyeden. Mi pedig azt hiszszük, hogy nem szerette volna se ő, se más jobb emberünk, ha nálunk is Caesar görög oratiókat mond a Capitoliumon és híres görög szónok nevét nyeri el; ha híres görög rhetorok, nevelők tanítják vala az előkelő családok fiait nemzeti államférfiakká és ráadásul még megtanítják a görög sophistikára és Athén divatos bűneire, ha graeculusok árasztják el, mint Rómát, mindenféle frivolsággal, a művészi beszéd lenociniumaival a mi szegény hazánkat, mely a felsőbb körökben már előbb is oly nagy hajlammal bírt a belső megromlásra és elkorcsosodásra.

Ez a kettő küzdött egymással: egyfelől az európai művelődés, másfelől a nemzetiség, nemzeti nyelv és élet érdeke. Az a felsőbb műveltség fontos érdek; de ezt nem egy idegen nemzet talán humanus szellemének nyelve által, nyelvével együtt való átvétele, hanem a nemesebb, emberiesebb érzéseknek, ízlésnek és eszméknek a felsőbb körökbe átjuttatása, onnan az alantibb körökbe a magunk nyelve által átszivárogtatása és elterjesztése, a nemesebb szellemnek ily módon való beoltása által érhetni el. A nemzetit az általán emberinek föláldozni nem szabad. Az emberies vagy magasabb képzettségnek a nemzetiben kell meggyökeredzeni, a nyelvre, szokásokra és gondolkodásmódra úgy hatni, hogy ezek amazok által nemesítve alakíttassanak. A nemzetiestől ő sem szakadt el voltakép soha; a mennyiben eltávozott tőle, idejében visszatért hozzá. Tanult idegen nyelveket és szerzőket, szép formáikért, nagy gondolataikért, hogy ezeket átvehesse. Úgy vélte, hogy „magyarul csak az írhat szépen, a kinek írásán az

Digitized by Google

idegenek szépségei átsugárzanak". (*Pály. Eml.* 244.) (De úgy véljük, csak ha azon szépségek a hazaiakat el nem nyomják, be nem árnyékolják, gyökereiket nem pusztítják.) Ezt több helyen többképen kifejezi, mindannyiszor vétkes túlságba esve, mikor a soloecisálást pártolja, sőt ajánlja. Másfelől pedig *Orphaeusa* II. darabjában ad egy értekezést a magyar nyelvnek a közdolgok folytatásában való használatáról és e mellett elég nyomósan okoskodik. Ez által lehetünk — mondja — önálló nemzet; ez által terjedhet el a művelődés nemzeti szellemben, mint Németországban is, miután a latin és franczia nyelvtől megszabadult. Tehát a felsőbb iskolákban magyarul kell tanítani; van is magyar tudós elég. Egyéb nehézségek is elháríthatók. (*Lev.* II. 45—57.) Még ekkor pedig, mikor így szól, a józsefi rendszer és eszmék szolgálatában volt. Az utolsó években, úgy látszik, maga a rendszer nagy alkotója, József is kezdett a magyar nyelvre nézve gondolkozóba esni; legalább egy lépése erre mutat. Már 1789-ben némely rendeletének, melyet szokás szerint németül adott ki, értelmezésül nem latin, hanem magyar szöveget nyomatott melléje.

Élete vége felé, visszatekintve a multakra. Kazinczy is vádlódik és védi magát. Önbírálat alá vevén magát, ez ügyben tett eljárását, egyéb élményeivel és tetteivel, így szól: „Vádlának s még a jók is, hogy feledém kötelességemet a hazához, midőn azon nyelv tanulását sürgetém, mely elölni készült a miénket. S vádolják-e az atyát, ki gyermekeivel német nyelvet tanultat, mert látja, hogy arra szükség van? Nem értém vádlóimat, de nem hiszem, hogy annak nézhessenek, ki hideg volt valaha a nemzet nyelvéhez". Vádolhatni igenis; de csak poetai következetlenséggel.

Digitized by Google

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi június 15-én megjelent (3-ik) számában Hpl. leírja «Az aranyosi és ördöngösfüzesi őskori bronzleleteket». Az előbbi Borsodmegyében, az utóbbi pedig Szolnok-Dobokamegyében került felszínre. Az aranyosi bronzkincs nem kevesebb, mint öt kardot és számos más tárgyat tartalmaz; az ördöngösfüzesi leletben pedig túlnyomó számban vannak a tokos vésők. A két lelet, az ismertető véleménye szerint, a bronzkor két különböző szakaszából való, az aranyosi korábbi, az ördöngösfüzesi későbbi időből; közös jellemvonásuk, hogy mindegyikben a specialis belföldi typusok mellett idegen földről származó formákra ismerünk. — Ziehen Gyula «Satyr bronzszobrocskája a Nemzeti Múzeumban» czímen arra a kérdésre óhajt feleletet adni, hogy mikép függ össze az antik provincialis művészet e jobbfajta készítménye az antik művészet egyebünnen ismert maradványaival. — Hpl. «A budapesti Aphrodite» néven ismert bronzfejet mutatja be. A Nemzeti Múzeum a mult év végén egy budapesti régiségkereskedőtől szerezte ezt az antik bronzfejet, mely állítólag Mohács közelében a Duna vizéből került ki. A fejnek igen hosszú ideig kellett vízben feküdnie, mert mikor a Múzeumba került, majdnem teljesen beborította a vízben reárakodott mészkéreg s ettől csak napokig folytatott gondos tisztogatás szabadítá meg. Csak miután a fej régi felületét visszanyerte, bizonyult be, hogy a mészkéreg alatt a régi görög szobrászat egyik remekműve lappangott. A szép fejet még régi időből törték le erőszakkal a testről. Ezt a nyak szélének szabálytalan törési vonala mutatja, melyet ép oly patina borít, mint a fej külsejét. Itt-ott csonkítások és sérülések vannak rajta, de ezek alig homályosítják el azt a művészi előkelőséget, melyet a fej minden szemlélőre tesz. Ez előkelőség titka ép úgy az arányokban, mint a formák felfogásában és kivitelében van, melyek alig engednek kétséget az iránt, hogy mintáját a Kr. e. V. század művészei körében kell keresnünk. — Dr. Seger János boroszlói archaeologus «A sziléziai Köben-i temető» leleteit ismerteti. E Kr. u. II. és III. századbeli barbár sírmaradványok érdekes összehasonlításra szolgáltatnak alkalmat, a mennyiben a magyarországi leletek között analogiáik vannak. — Dr. Kaufman Dávid «Magyarország legrégibb zsidó temetője» emlékeit mutatja be. Ezeket a sírköveket 1894-ben Budán egy új ház alapjának ásásakor az Alagút- és Pauler-utcza sarkán körülbelül négy méter mélységben találták. A munkások csontmaradványokra is buk-

Digitized by Google

kantak, a mi azt bizonyítja, hogy az ásó magát a temetkező helyet nyitotta meg. Három sírkő töredéke került elő s szerencsére rajtuk az évszám is megmaradt. Az egyiken a héber szöveg magyar fordításban így hangzik:

Ezen síremlék
Rabbi Peszach,
Péter fiának fejénél
emelkedik, a ki az
örökkévalóságba tért meg
a 6. ezred 38. évében
Ellul havában.

E szerint e felirat 1278. évből való. A másik két felirat évszáma pedig 1279. és 1280. — Myskovszky Viktor «A lechniczi zárdatemplom» (vörös-klastrom) nevezetességeit írja le. A templomot refectoriumával és czelláival együtt a XIV. században építették a karthauziak; a zárda alapító oklevele 1319-ből való. Sok viszontagságon ment keresztül s ma már meglehetős pusztulófélben van; óhajtandó, hogy e műemlék megmentésére az illető hatóságok minél előbb megfelelő lépéseket tegyenek. — Gróh István folytatja ily czímű tanulmányát: «Középkori falképek Gömörmegyében». Sorra veszi a rimabrezói, kiettei, ochtinei, hisnyói, kraszkói, rimabányai és hárskúti templomokat s leírja falképeiket. — Mihalik József «Egy kassai rézöntő a XVII. századból» czímet viselő művelődéstörténeti közleményében a tőle fölfedezett Wening Tamás öntőmester életrajzához szolgáltat adalékot. — X. «Első Valentinianus ezüstmedaillonját» mutatja be és írja le. Ez az érem a sisciai pénzverőben s hihetőleg a quad győzelem emlékére készült. — Réthy László «Délszláv és oláh érmek a Weifert-féle gyűjteményben» czímű czikke a numismatikához nyújt adatokat. — A *Levelezés* rovatban Mihalik József a boldogkő-váraljai őskori telepről, Melhárd Gyula a somogymegyei bronzkori leletekről, Velics László a Parthenon nyugati oromszobrának reconstructiójáról, dr. Fischbach Ottó a stiriai hohenbergi leletről, Bella Lajos újabb csornai leletekről, Sándorfi Nándor az ocskói (Nyitram.) középkori sírleletről közöl tudósítást. — Az *Irodalom* rovatban a következő könyvek vannak ismertetve: «Görög földön», «Két illusztrált magyar történelem», «A Schimkó-féle éremgyűjtemény katalógusa», «Velics László Az egyházi művészetek tanulmányozásáról», Alfred Gotthold Mayer: «Lombardische Denkmäler des vierzehnten Jahrhunderts», Domaszevski A.: «Die Religion des Römischen Heeres». — A *Múzeumok és Társulatok* rovatában: Az orsz. régészeti és embertani társulat április 30-iki ülése, a nemz. múzeumi régiségtár gyarapodása 1894. utolsó és 1895. első negyedében, a műemlékek orsz. bizottságának működése 1893—94-ben czímű közlések vannak. — A *Különfélék* tartalma: Lanfranconi Enea †, Rómer szobra, Akadémiai nyilt pályázat, Semsey-pályázat, Pusztaveszi

Digitized by Google

őstelep Nyitramegyében Sándorfi Nándor-tól, A kassai varró és erszénygyártó czéh 1692. szabályai, ifj. Kemény Lajos-tól, Bethlenvidéki régiségek; Az erdélyi fejedelem gyöngyfűzője, ifj. Kemény Lajos-tól, Régi mozsarak, ugyanattól, Fejérmegyei régiségek H.-tól.

2. AZ ATHENAEUM ez évi **harmadik** számában dr. Ferdinandy Géza folytatja *«A felelősség elve a magyar alkotmányban»* czímű tanulmányát. Az országgyűlés; — a magyar miniszterek helyzete az országgyűlésen; a közös miniszterium helyzete az országgyűlésen, a delegatióban és a magyar miniszteriummal szemben, — s az ellenjegyzék kérdéseit tárgyalja. Jannsen befejezi «Epikuros tana az élvezetről» czímű értekezését. Lukretius néhány verse nyomán utólagos felvilágosítást nyújt kifejtett elméletéről; összeveti Epikur és Aristoteles rendszerét s rámutat a különbségre, mely ethikájok értékét illetőleg kimutatható, s kideríti, hogy az Epikur-féle *kéjnek* nincs közelebbről meghatározott tartalma; polemizál Hirzellel, a ki hogy Epicurnak Democritostól való függését minél több adattal támogassa, még Platóban is vél felfedezhetni Democritos-Epikur-féle nyomokat és azután a legcsodálatosabb következtetésekre jut. Egyben Aristotelesből is merít érveket Hirzel ellen; bővebben tárgyalja Democritos tanait és befejezésül Epikur viszonyát Democritoshoz állapítja meg. — Hegedüs István: «Az ékesszólás a művészetek közt» czímű dolgozatában az ékesszólók helyét óhajtja megjelölni a művészetek között; mert éppen a művészetek közt ki-kitörő határvillongások tanulmányozása a legtermékenyebb foglalkozás. Hite az, hogy az ékesszólás művészet és így jogosan foglal helyet a művészetek közt. Kiemelkedik az ékesszóló a tudományos, a vitatkozó, a kritikai bonczolás módszerével dolgozó próza köréből és mihelyt a széppróza magaslatára emelkedik: a művészet oly ismertető jeleit sajátítja el, melyek őt a szép birodalmába vezetik. Csak különbséget kell tenni a mindennapi élet lázas küzdelmét, éles összeütközéseit híven tükröző sajtó nyelvében található rhetorikai elemek, mondjuk, szónoki fegyverek és a műalkotásra ihletett és arra tehetség és tanulmány útján emelkedett szónok alkotása: a valódi szónoki beszéd közt. Mi az ékesszólás feladata? *Szépen* fejezni ki az igazságot. És ép e ponton tör ki a határvillongás közte és a költő közt, kinek feladata: *igazán* fejezni ki a szépet. Íme, a szónokban van költő és a költőben van szónok. Ez is bizonyíték a mellett, hogy az ékesszólás a művészetek egyenrangú társa. — Várnai Sándor: *«Egy humanista költő»* czímen Hugo Victorról ír tanulmányt. Az irodalmi romanticismus szelleme egy élő tiltakozás volt a rationalismus vagy intellectualismus azon túlhajtása ellen, mely a mathematikai fatalismus egy nemére kellett, hogy előbb-utóbb vezessen. Midőn azt hitték a rationalisták, hogy egy új idealismus és a szabadság új felfogása útját egyengetik, voltaképen csak a nyers materialismus karjaiba dőltek, mert semmi sincs, a mi a régiek «ὕλη»-jéhez, ἀνάγκη»-

Digitized by Google

jához közelebb állana, mint egy vak és észszerűtlen erő föltételezése. Innen az, hogy a német metaphysikai szellem egész sóvársággal vetette magát Spinoza feltámasztott ethikájára, melyben a Herder — Jacobi — Göthe-féle új generatio azt a tartalmasabb, mélyebb philosophiát pillantotta meg, melyet a korszellem követelt, szemben azzal a népszerű irányzattal, mely a franczia encyclopedisták és Locke eszméiből táplálkozott. «Candide» izekre szedte volt a XVIII. század lapos optimismusának gyarló szerkezetét. Leopardi, Heine, Byron, Schopenhauer elnyögték mindazt, mi ügyökbe akadt, s a mi tápul szolgálhatott felgyúlt kedélyüknek, vagy izzásig hevíthette makacs képzelmüket. Mindkét felfogás téves eszmékből indul ki s az emberi szellemnek egyaránt vissza kelle vetnie a vigyorgó idióta szerepét s az útszéli koldusét, ki kérkedve fitogtatja sebeit. De hogyan egyeztetni össze a kettőt? Hogyan termékenyíteni meg a könynyel a mosolyt, a kétségbeeséssel a hitet, a szenvedéssel a boldogságot? Napjaink életnézlete nem volt arra való, hogy a vallásos érzés kovászának anyagául szolgáljon; optimismusában több volt az iskolás felületesség, mint a naiv mélység, pessimismusában több a szemérmetlen iparlovag erőltetett rimánkodása, mint az őszinteség. Az erkölcsi hatás emeltyűjét másutt kellett megtalálni, s kétségkívül az együttes akarás erélyében s az emberiségnek a vállvetett munka értékéből merített önbizalmában. Íme e társadalmi eszme, melynek szószólójaként Hugo Victor állott síkra, s melynek befogadására politikai szereplése nem kevés befolyással volt. Látta a nyomort, mely buján fogantja a rútságot, a tudatlanságot, a bűnt. Gyermeki szivét sajgás fogta el e látványon, de a férfiúi lélek tettre pezsdült s hatalmas szavakkal hívott fel a közös munkálkodásra, a rajtunk nehezülő átok egyesült megtörésére. Oly sok a szerencsétlen ember, oly sokan takarnak vedlett rongyaik s himzett bíboraik mögött egy-egy féltett sebet, nem tudva, kivel megosztani, nem tudva, kihez fordulni, mikor a hallgatás már teher. A puszták vadjának, ha áruló nyil sebzé meg, jól esik felordítania; a társadalmi egyénnek nem szabad fölvernie az alvót, a kancsal részvét koldustarisznyát vet nyakába s aztán dolga után lát. Milliók várnak epedve új evangeliumot, s csoda-e, ha türelmetlenségükben mohón kapnak a legsilányabb ponyva után is? A talaj fölszántva; vessük el bele az erkölcsi reform magvait, a szeretetet, fölvilágosodást, békét, jólétet, szabadságot, tökélyt. Hugo Victor érezte, hogy a romantika nyűgei sokkal tovább tartották őt lekötve, semhogy oka ne lett volna sietni philosophiai eszméi diadalának biztosításával. S ez eszmék, minden kétségen felül, leghívebb, legtalálóbb kifejezései a kor forrongó irányharczainak. Revelálók, erkölcsileg átalakítók, mint maga a század társadalmi törekvése, s e mellett az aether-tiszta keresztyén szellem fuvalma leng át rajtok. Modern gondolkodás és mélyen keresztyénies érzület, e kettőben áll Hugo költői és bölcsészi eredetisége. Ez kölcsönöz egyfelől bölcselkedésének ellenállhatlan érdeket, s ez hidalja át másfelől fejlődése két

Digitized by Google

főszakát, megfejtve irodalmi elvfeladásának titkát s érezhetlen kötelékekkel visszatartva még őt a Chateaubriandék elhagyott zászlójához. — Az utolsó közlemény Balogh Arthur tanulmánya a «*Parlamenti Reform*»-ról (II.), melyben szerző «a modern népképviselet lényegéről» és «a választói jogról» értekezik. — Az «*Irodalom*» rovatban: az «Annales de l'école libre des sciences politiques. Dixiéme année Nro 2.»; a «Revue philosophique»; a Marcel Fournier szerkesztésében megjelenő új politikai folyóirat: «Revue Politique et Parlamentaire» (-n-r.). Továbbá Stange: Die christliche Ethik in ihrem Verhältnisse zur modernen Ethik. Paulsen, Wundt, Hartmann». És Gutberlet: «Die Willensfreiheit und ihre Gegner». (Dr. Szlávik Mátyás.) Kossuth Lajos «Iratainak» ötödik kötete. Dr. Simon József Sándor: «Az egységes és reális természet-philosophia alapvonalai. I. A lét philosophiája». Dr. Finkey Ferencz: «Az egység és többség tana a büntető-jogban» (—n—r.) vannak ismertetve.

3. A BUDAPESTI SZEMLE júliusi füzetének tartalma a következő: Kautz Gyula az Akadémia ünnepélyes ülésén előadott *Kerkapoly Károly emlékezeté*-t adja egész terjedelemben és jegyzetekkel. Felolvasott részét lásd az Értesítő júniusi füzetében. — Radó Antal *Tasso* czímmel az olasz irodalom aranykorának utolsó nagyjáról írt tanulmányt, ki 1595. április 25-én halt meg testben és lélekben megtörve. Talán költői értékre a legkisebb azok közt, kiket az olaszok mint az ő cinque poetiiket szokták emlegetni, de azt a befolyást tekintve, melyet az egész világ irodalmára gyakorolt, talán a második a fényes sorban, — az első hely Petrarcának jutván. Kivált a magyar irodalmat illetőleg áll ez, mely Dante hatását éppen nem érezte meg, mely Boccaciót is csak másodkézből, latin fordítások nyomán dolgozta át, mely Ariostót a legújabb időkig alig ismerte. Tasso époszát már a megjelenése utáni században olvasták nálunk és tudvalevő, hogy Zrinyi Miklós abból merített inspiratiót az Obsidio szigetiana megírására. A mult században Tanárky lefordította magyar prózában. A 60-as években Bálinth Gyula fordította le rímes hexameterekben, legújabban Jánosi Gusztáv fordításában jelent meg. Egyes részleteket Kisfaludy Sándor és későbben Arany János is adott. Az újabb irodalomtörténetben alig van nagy ember, a kinek életrajzát annyira meghamisították volna, mint Tassoét. Az újabb irodalomtörténeti kutatás tömérdek sok vonást megváltoztatott, s az életéhez fűzött mythos szétoszlott mint köd a napsugár előtt. Szerző ez első közleményében Tasso életét vázolja. — Nagyiványi Fekete Gyula *az alkohol és a mezőgazdasági népességről* írt tanulmányt. Az iszákosságnak rettenetesebbek a pusztításai ma, mint a középkorban volt, mert mások az életviszonyok. A nehéz, kifárasztó szellemi munka, az egészségtelen ipari foglalkozás meggyöngítette az emberek ellenálló képességét. Az 1894. évi budapesti közegészségi és demographiai nemzetközi kongresszusunk végrehajtó bizottsága szerző feladatául tűzte ki annak

Digitized by Google

megoldását, vajjon az alkoholismus mily mértékben van elterjedve a mezőgazdasági népesség körében és mily mértékben veszélyezteti e népesség testi egészségét. Ennek értelmében szerző e dolgozat első részében kimutatja az alkoholismus állását Európa legelőkelőbb államaiban és hazánkban, a második részben a faj degeneratiója, a testi sértések, a halandóság s az öngyilkosságok elmélkedésének tárgyai. — Loti P. «*Izlandi halász*» czímű regényének fordításából Kováts S. János a negyedik részt adja. A költemények közt van Fejes István «*Ezékiel*» czímű eredetije s Bán Aladár Suonio (Krohn Gyula) «*Idegen zászló*» költeményét fordította le finnből. — Déchy Mór *az ásványforrásokat és fürdőhelyeket az éjszaki Kaukázusban* ismerteti. A Kaukázus hegyvidéke ásványforrásokban nagyon gazdag. De a legnagyobb hírre az a messzeágazó gyógyforrás-terület tett szert, mely a Közép-Kaukázus éjszaki peremén húzódik el s a hol Pjätigorok, Dzseleznowodok, Essentucki és Kislovodok fürdőhelyek feküsznek. Az orosz uralom óta ezeket egy gyűjtőnévvel — Mineralia Wodinak — kaukázusi «ásványforrás»-nak nevezik. — Pasteiner Gyula *a képzőművészeti társulat tavaszi tárlatá*-t ismerteti, mely nagyjában olyan volt, mint a többi; híven visszatükrözte a magyar festészetnek egyik legjellemzőbb vonását, hogy a nem éppen kedvező körülmények között is extensive rendkívül gyorsan fejlődik, rohamosan szaporodik a festők, sőt most már a festőnők száma is. A magasabb rendű, tisztán művészeti érdekek ápolásának ideje még nálunk nem érkezett el. A tavaszi tárlat határozottan üzleti természetű volt. — Az *Értesítő*ben Kuun Géza gr. Relationum Hungarorum cum Oriente stb. Kupa Árpád: A napszámosok regénye van ismertetve. Egy külföldi hang Petőfiről czímmel Grimm Árminnak a a Deutsche Rundschauban megjelent czikke van kivonatolva, melyben a szerző Petőfiről is megemlékezik. *A Goethe-gyűjtemény és a Magyar Hirlap* czikkben Elischer Boldizsár Goethe-gyűjteményének tartalma és az átadásához kötött feltétel van felsorolva. Egy névtelen író *A nemzeti szinház és Szigligeti* czikkben kifogásolja, hogy a mult szinházi évben Szigligetinek csak egyetlen darabját adták elő. A füzet végén van az új magyar könyvek jegyzéke.

4. AZ ETHNOGRAPHIA második füzetében Sebestyén Gyula dr. *A költészet eredetéről* értekezve, legelemibb alakja természetes létrejöttének első nyomait az emberi beszéd és ének keletkezésének ködös régiségében keresi. Darwin, ki a természeti jelenségek okszerűségén kutatott visszafelé, az éneklés adományát is gyakorlati czéllal magyarázza és kimondja, hogy «a hangszervek eredetileg a fajfentartáshoz való viszonyban használtattak és tökéletesedtek». Az ember törzsszülői mielőtt a kölcsönös szerelmet egymásnak beszédben kifejezhették volna, előbb zenei hangokkal és ritmusokkal törekedtek egymást elbájolni. Sőt Darwin nemcsak a szerelem, hanem minden egyéb hevület, pl. a féltékenység, versengés és dicsőség hatalmas

Digitized by Google

szenvedélyeinek megnyilatkozásait is ritmusos természetűnek tekinti, mert szerinte a pathetikus beszéd ritmusai és kadencziái mind a legalsóbb zenei képességből származtak. A fokozott testi és lelki izgalmak, kifejezésére használt hangszerveknek a vérkeringést gyorsító testmozgás, táncz és szabályos kézlejtés alakjában, segédkezett. A fejlődés törvényszerű sorrendjében a hangszer első megszerkesztői és kezelői már tudatos művészei voltak annak a sokkal ősibb hagyománynak, a melyet az éneklő és tánczoló primitiv ember, mind a lelki és testi hevületek természetes kitöréseinek öntudatlan rabja, ösztönszerűleg vagy physikai következetességgel hozott létre. A naiv költészet csecsemőkorának ez a legősibb kövülete pedig nem más, mint a nyelv kötött formája, verses alakja. A költői forma a beszéd természetéből ki nem fejlődhetett volna, mert nem nyelvtani, hanem minden izében zenei sajátság. Ez a költői forma a ritmus, vagyis az ihlett beszédnek szabályos tagoltsága. E melléktermék mellett a fő, a lényeg már eleve is a tartalom volt, de ez a szellemi rész az emberi lélek kaleidoszkopjában minden kis érintésre változott. A hagyomány a tiszta lírai hangulatnak és a még mulandóbb naiv zenei termelésnek mostohája volt. A sokkal későbbi epikai költés első csiráit nehéz bennük megtalálni s faji kiválását megállapítani. Az epikai dal létrejöttével a tartalom tolult előtérbe. Az érzések világa mellett idővel a képzelemé is gyarapodni kezdett s létre jön a mythos, továbbá a mondák és mesék prózai műfaja mellett az epikai költés. A kereseti forrássá tett ősköltészet méhében hordta a műköltészetet; mert a hegedűsök és regősök megélhetéséhez hozzátartozott, hogy necsak a hagyományt ápolják, hanem az ujság ingerével s az előadás eredetiségével is hassanak, mi pedig tudatos, egyéni művészetet feltételez. Itten rejlenek a mai értelemben vett szépirodalom első csirái. — Munkácsi Bernát *«A magyar nemzet törökségéhez»* czímen válaszol Marczali Henriknek a Budapesti Szemle márcziusi füzetében közölt czikkére, a melyben ez a magyar nemzet eredetének kérdésében elfoglalt álláspontját igyekszik igazolni szemben azon kétségekkel, melyeket ennek tudományos értékére nézve szerzőnek alkalma volt fejtegetni (l. fönt 399. l.). Szerinte a nyujtott magyarázatok csak újabb megerősítésére alkalmasak azon felfogásnak, hogy nagyérdemű történettudósunk a jelen esetben nem járt el azon gondos körültekintéssel és lelkiismeretes kritikával, mely egyébként oly kiválóan jellemző vonása munkásságának. Marczali főkép két adatra építi a magyar nemzet török eredetének elméletét. Az egyik Constantinus tudósítása, hogy a magyarokba beolvadt kabarok «megtanították a turkokat (magyarokat) a kozárok nyelvére és mai napig is beszélnek azon; de tudják a turkok másik nyelvét is». Ez szerinte «bizonyossá teszi, hogy már a X. században *keveréknyelvnek* tartották a magyart». Pedig ez adatból nem lehet többet kiolvasni, minthogy a beolvadó csekély számú kabaroknak nyelvét megtanulta a magyarságnak velük érintkező része s beszélt a maga rendes magyar nyelve

Digitized by Google

mellett valahogy kozárul is, úgymint beszél ma némely székely falu oláhul is, a nélkül, hogy ezért magyar nyelvét oláh-magyar keveréknek kelljen tartanunk. Nem tulajdonítnak ez adatnak jelentőséget a török eredet legfőbb hivei sem. Vámbéry szerint, kit pedig nem igen lehet a «finn-ugor elfogultság» gyanújába fogni, «nyelvészeti és ethnikai» lehetetlenség lenne, hogy a nép összeségének nyolczadrésze (mert ez volt a kabarok számbeli viszonya) a tudvalevőleg minden tekintetben irányadó magyarok fölött oly nagy erkölcsi felsőbbséggel bírt volna, hogy a többi hét nyolczadrészt saját nyelvére taníthatta volna, még pedig úgy, hogy a nép mindkét nyelvét egyaránt használta volna, a mint ezt Constantin jelenti. Kuun Géza gr. is azt vallja «Turcos Chazarorum et suum proprium idioma uno eodemque tempore locutos esse parum credibilem arbitror». Ugyanígy áll a dolog Marczali nézetének másik alapjára, a bizanczi írók Τούρχοι nevezetére nézve is. Vámbéry szerint ennek az a magyarázata, hogy a bizancziak «a történet szinpadán csak újonnan föllépett magyarokat, minthogy szorosabb ethnikai kötelékeit nem ismerték, a *‚törökök'* általános nevével jelölték» Kuun Géza gr. szerint «Hungaros in Lebedia cum Kabaris unitos eam ob causam Byzantini *Turcas* vocaverunt, quia Kabari chazaricae erant originis, Chazari autem tunc temporis alias Turcarum gentes potentia praecellentes nonnunquam κατ' 'εξοχήν Turcae dicti sunt». A bizancziak turk nevezete semmikép sem bizonyíthat többet, mint a szláv és nyugoti írók *ugri*, *unguri* nevezete. — Zolnai Gyula a *kevélység kifejezéseiről* értekezik a magyar nyelvben. Ilyenek a *gőg* szó, mely a *gégé*-vel azonos (v. ö. Faludinál: «ezerféleképen visszálni haját, festeni orczáját, *kiülő gőggel*, felgombolt ajakkal, reszkető lábbal lépcselni taval *kevélység* volt), a *begyes* (innen: *begy*), a régi nyelvben *púposkodni*, *mellyeskedni*, *szemöldökös*. A fejtartás módjaival jelzik a fogalmat: «fóltette *fejét*», «föntartja *orrát*», «csomó van a *fültövénél*» stb. A gőgös ember kifeszült testtartásával függnek össze a *fölfuvalkodott*, *pöffeszkedő*, *duzmadoz*, *dagályos* stb. kifejezések. A nézéssel a *fönnlát*, *nagyralát*, a járással a *hányja-veti magát*, *gangos*, a beszédmóddal a «*fél vállról*, *lóhátról*, beszél» szólások. Érdekes a *büszke* szó kapcsolata a *bűz*-zel s a *dölyf* (régen *dölye*) szóé a német *dölle*, *tölle* (tollheit) szóval. — A «Néphit és népszokások» rovatában Kálmány Lajos *A magyar halászok vizi ellenségeit*, különösen a *holt ember*, *szőrös bűfögő*, *Fekete gyermek*, *Veres sipkás* és *Vizi ördög* képzeleti alakokat ismerteti. — Kristály Balázs a *székely néphit «lüdércz»* alakjáról közöl népies elbeszélést és a *csiki székelyek időjóslásai* köréből nyujt adatokat. — Istvánffy Gyula *palócz babonákat* állít össze a házasság, időjárás, gazdálkodás és kuruzslás fogalomköreiből, továbbá gyermekjátékokat ismertet. — Kolumbán Samu *a hosdáthiak népszokásait* mutatja be, különösen a születés, keresztelés és temetés alkalmával. — Versényi György dr. *felvidéki népmondákat* közöl bő számmal. — Az «irodalom» rovatban Alek.

Digitized by Google

Schumacher *dánra fordított magyar népmeséket* tartalmazó könyvéről, Friedrich J. Krauss «*Am Urquell*» czímű folyóiratáról s a Beöthy-féle képes magyar irodalomtörténetben megjelent «*A magyar népköltészet és gyüjtői*» czímű tanulmányról vannak ismertetések. — Végül Munkácsi Bernát «Magyar palaeo-ethnologia adalékok» főczím alatt a *török műveltséghatás koráról* értekezik, utalván arra, hogy a becses chronologiai adatot tartalmazó arabs eredetű magyar *hír*, *hér* szón kívül újabban arabsnak bizonyította Goldziher Ignácz nagynevű orientalistánk a magy. *díj* szót is, melyekhez csatlakozik a magy. *gyász*. Ezen elemek azt bizonyítják, hogy a török műveltséghatás a magyarokra az izlámnak a Fekete és Kaspitenger éjszaki vidékein való fölléptekor, vagyis a VIII. században még nem volt befejezve. Ezek mellett van néhány olyan adatunk is, melyek a török műveltséghatás *kezdetkorát* jelzik, a mennyiben t. i. közösen fordulnak elő az urali ugor (vogul és osztják) nyelvekben is és csakis ezen ugor közösségből, nem pedig valamely külön magyar-török nyelvérintkezési viszonyból magyarázhatók. Ezek ily módon arra vallanak, hogy a török hatás nem éppen rövid ideig tartott, sőt kezdetét már azon korszakban vette, midőn még a szűkebb értelemben vett ugor nyelvek területi közelségben állottak s nem szakadtak volt el véglegesen egymástól. Ily chronologicus értékű nyelvi adatok : magy. *hattyú*, melynek végzete szabályosan magyarázható a vogul *Xątäñ*, *Xutąñ*, osztják *Xōtañ*, *Xōteñ* «hattyú» jelentésű alakokból (v. ö. *vő*: osztj. *veñ*, *nő*: osztj. *neñ*, *nyű*: vog. *ńiñk*), ellenben nem érthető, mint külön (nem közös ugor) átvétel a mindez alakok alapjául szolgáló török *Xotan* «storch, pelikan», mongol *Xutan*, mandsu *Xōtan* alakokból, a mennyiben szóvégi török-mongol *n* a magyarban nem változhatik *ú*-vá. Ugyanily tanulságokat foglalnak magukban a magy. *hód, enyv és gyalom* szók is. Tanulságosan egészítik ki ez adatokat olyanok, melyekben a közös ugor átvétel nem is a törökre, hanem a *mongolra* utal, mint a *darú* és *hölgy* (h. menyét) szavaknál. Ezekből t. i. az derül ki, hogy nemcsak a török, hanem a mongol ethnikai hatás is belenyulik a magyar és ugor testvérnépek területi közelségének, illetőleg nyelvi kapcsolatának korába. Alig gondolhatjuk másképen valamely mongol néptörzsnek érintkezését a magyarsággal s a testvérnépekkel, mint a hunn népvándorlás kapcsán, mely az ugorokat körülbelől a III. század vége fele befolyásolhatta, miből az következik, hogy *a III. század végén a szűkebb értelemben vett ugor népek és nyelvek* (magyar, vogul és osztják) *nem voltak még egymástól területileg elszakadva*. — Ugyane szerzőtől való az «*Ad Magnam Hungariam*» czímű czikk, mely újabb adatokat közöl Nagy-Magyarország nyomaihoz a Közép-Volga táján a *Mažary*, *Mažarka*, *Možarovka*, *Možarovo* stb. földrajzi nevekben, továbbá egy 1539-ből származó orosz oklevélben, melyben Kugušev fejedelemnek jog adatik «régi mód szerint biróilag ítélettel sújtani és megkötözni a *tarchanok*, *baskirok* és *možerjanok* közül való tatárokat, kik Tjemnikovban laknak». Egy 1483-ból való szerződésben is szerepel *Mačjarin* név.

Digitized by Google

5. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK júniusi (ez évi 3-ik) füzetében Thaly Kálmán közöl «Katonadolgokat a kuruczvilágból». Ez első közleményben egy generális tábori készlete 1703-ban. II. Rákóczi Ferencz taborőrségi utasítása 1704-ben. Adalék Érsekújvár elfoglalásához 1704-ben. Szolnok vára 1705-ben és Új adatok a győrvári diadalról 1706. czím alatt ismeretlen levéltári adatok vannak a XVIII. század első évtizedéből. — Kiss Lajos «A rigómezei hadjárat» czímű pályadíjat nyert értekezésének folytatása következik ezután. Ebben a közleményben a szerző a Rigómező leírását s a táborok felállításának rajzát adja. — Kropf Lajos «Castaldo Erdélyben» czímen angol források alapján. Erdély megszerzésének történetét írja meg. Castaldo szereplésére vonatkozólag a magyar történetirodalomba számos hiba s téves nézet csúszott be s ezeket óhajtja az értekező kiküszöbölni. — Dr. Illéssy János «A magyar királyi nemes testőrség felállítása 1760-ban» irodalomtörténeti tekintetben is figyelemre méltó dolgozata új adatok felhasználásával írja meg e nevezetes intézmény történetét. Behatóan ismerteti az adatokat, hogy az intézmény czélja. szervezete s felállításának története a maga valójában váljék közönségessé. Részletesen megismerteti gróf Pálffy Miklós kanczellár 1759. október 25-én benyújtott projectumát, melyet Mária Terézia alapul elfogadott. 1760. márczius 1-én kelt a kanczelláriai körrendelet, mely tudatta a vármegyékkel, hogy ő felsége elhatározta a magyar királyi nemes testőrség felállítását. Ezzel is az ország javát czélozza s a nemzet régi óhajtását kivánja betölteni. Az intézmény felállítása és állandósítása nyolczvanezer frt alapot igényel. Ez összeget a háborúkban kimerült kincstár nem bírja meg. Ennélfogva a vármegyéknek kell gondoskodniok, hogy azt akár a porták utáni kirovással, akár vagyoni tehetségük s népességük arányában megszavazandó ajánlatokkal vagy más alkalmas módon előteremtsék. Lelkes szavakkal buzdítja a nemzetet az adakozásra s reményét fejezi ki, hogy valamint minden előkelő királyi udvarnak van fényes testőrsége, úgy Magyarország sem fog ebben hátra maradni. Az intézmény szervezetét a következőkben ismerteti a rendelet: 1. A testőrség 120 főből áll s csak magyar fő- vagy köznemes ifjak vétetnek föl bele. 2. Rendeltetése ő felsége személyének őrzése s az ezzel járó tiszt teljesítése. 3. A testőrség kapitánya és tisztjei csak magyarok lehetnek s magas katonai rangban állanak. 4. A fölveendő ifjakat a vármegyék ajánlják stb. A kanczellária értesítése országszerte közörömet okozott. Leírhatatlan lelkesedés fogta el a hazafiak lelkét a királyné kegyelmes elhatározása felett. A vármegyék ajánlataiból rövid idő alatt begyűlt összesen 87.888 frt. — A *Hadtörténelmi aprósdgok* rovata a következő kisebb közleményeket tartalmazza: «A komáromi naszádosok kiváltságlevele» J. J.-től; «Bebek György kapitányi kinevezése» —y—stől; «A végek magyar őrhada 1670 után» dr. Merényi Lajostól; «II. Rákóczi György Szuhai Mátyásnak Kálló vára és őrsége főkapitányának

Digitized by Google

fizetését megjavítja 1658.»; «Bethlen Farkas tudósítása Naláczi Istvánhoz a Wesselényi-fölkelés híreiről 1666.»; «Özv. Teleki Mihályné javai Görgényben 1702.»; «Huszártámadás üldözés közben». Hadtörténeti munkák ismertetése zárja be a füzetet.

6. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. évi június havi füzetében dr. Heltai Ferencz «A közúti vasutakról, különös tekintettel a budapesti viszonyokra» czímű értekezésének második közleményében a villamos közúti vasutakkal foglalkozik. Tény, hogy a villamos motor alkalmazása rohamosan hódít tért a közúti vasutak üzemében s kiszorítással fenyegeti az összes többi motorokat. Legszembeszökőbb példa erre az amerikai Egyesült-Államok, hol 1895 ben a 20.168 km.-nyi forgalmi hálózatból és 41.668 db-nyi kocsiállományból már 14.502 km. és 22.849 kocsi esett a villamos erőre, míg 1891-ben a 17.063 km. hálózatból és 35.877 db kocsiból még csak 6538 km. és 8892 db kocsi. Hasonlóképen nagy növekedést találunk Európában is, hol 1894-ről 1895-re a hálózat 305 km.-ről 705 km.-re emelkedett, mindazonáltal absolute véve, a villamos üzemű hálózat Európában még csak csekély. Az üzleti eredmények aligha indokolják azonban a villamos motor rohamos felkarolását. Hazai vállalataink, nevezetesen a budapesti városi villamos vasút üzleti eredményei igen kedvezők ugyan és rendkívüli virágzásról tesznek tanúságot. A kocsiállomány ugyanis 1893. és 1894-ben 17%-kal, a személyforgalom 23%, a bevétel általában 34, kocsi km.-enként csaknem 8%-kal javult; az üzemhányados is kedvező, 1893-ban 60%, 1894-ben 57%-át tették ki csupán az üzleti kiadások a bevételnek, az üzleti fölösleg ellenben a beruházott tőkének 1893-ban 8, 1894-ben 11%-át tette. Az amerikai közúti vasutakra vonatkozólag tett tapasztalatok azonban, melyek szélesebb körben mozognak és megállapodottabb viszonyokra vonatkoznak, korántsem ily kedvezőek, sőt a mellett látszanak bizonyítani, hogy a villamos rendszer a lóüzemmel szemben kevésbbé jövedelmező. A villamos üzem rohamos térfoglalása tehát nem annyira a pénzügyi eredményekben bírja magyarázatát, mint abban, hogy jobban felel meg a helyi forgalomhoz fűzött modern igényeknek, melyek legfőképen a gyors és sűrű közlekedést kívánják meg. — Dr. Berényi Pál folytatja tanulmányát «Sopron vármegye közgazdasági és közművelődési állapotá»-ról. A tanulmány kivonatát befejezésekor fogjuk adni. — Az *«Irodalmi Szemlében»* Hajdu László a III. országos gazdakongresszus tárgyalásait, Pólya Jakab dr. az egyenesadó-enquête vívmányait ismerteti. — *A külföldi folyóiratok szemléjében* Fenyvessy József dr. a Revue d'économie politique-nek egy a munkás-internationalismust tárgyazó czikkét mutatja be. — A *Statisztikai Értesítőben* Hajdu László «Magyarország szőlőszete 1894-ben» czímen ír. A füzet négy oldalra terjedő *«Könyvszemle»* után a Magyar Közgazdasági Társaság Értesítőjével zárul.

Ugyanc folyóirat f. évi július havi füzetében találjuk Ráth

Digitized by Google

Zoltán dr.-nak «Igazságügyi statisztikánk reformjáról» írt és a M. Tud. Akadémia II. osztályának f. é. június hó 17-én tartott ülésében felolvasott tanulmányát. Kivonatát más helyen adjuk. — Berényi Pál dr. befejezi «Sopron vármegye közgazdasági és közművelődési állapota» czímű dolgozatát. A megye természeti adományokban fölöttébb gazdag, keleti részén kitünő termő talajú síkság, mely virágzó mezőgazdaságot táplál, középső és nyugati, dombos és hegyes része a szőlő- és gyümölcstermelésre és erdőgazdaságra alkalmas talaj. Vizekben is gazdag a megye, e részben azonban a megye keleti lapályos része kevésbbé előnyös helyzetben van, mint a nyugati, a mennyiben sokat szenved a belvizek és áradások pusztításaitól. Ez tette szükségessé a Rába szabályozását, melyhez hova-tovább a Fertő és az ezzel rokon Hanságnak lecsapolása fog járulni. Vizei továbbá sem halászatra, sem közlekedésre nem alkalmasak. Vasutakban sem lévén gazdag a megye, mindössze két fővonal szeli át, a déli vasútnak Sopronon Bécs-Ujhelynek áthaladó és a m. á. v.-ak győr—sopron—ebenfurti vonala; a közlekedésnek legfőbb tényezője a szépen fejlődő megyei úthálózat. Sopronmegye — 80 lélekkel 1 □ kmre — legsürübb népességű megyéink közé tartozik. Jelentékeny kivándorlás folyik azonban a megyéből Ausztriába és Amerikába, a minek oka legfőkép a föld kötött voltában és a nyomorúságos bérviszonyokban rejlik. Különösen a megye déli részén lakó magyarság, mely kiválóan földművelő, szenved a viszonyok nyomása alatt. Mezőgazdasággal a lakosság 28·41 %-a foglalkozik, mely eléggé kedvezően oszlik meg önálló birtokosok és segédszemélyzet szerint. Annál aránytalanabb a birtokterületnek megoszlása, a hatalmas nagybirtokokkal, minő pl. az Eszterházy herczegi birtok, mely a mezőgazdasági területnek $^1/_4$ részét teszi, csaknem minden átmenet nélkül állanak szemben a parasztbirtokok, a középbirtokosokat jóformán csak a nagy uradalmak bérlői képviselik. A megye mezőgazdasága, az üzem belterjessége tekintetében, az első helyen áll megyéink között. És nemcsak az uradalmak űznek belterjes gazdaságot, hanem a parasztgazdák is. Jelentékeny a megye szőlőmívelése, melyet a filloxera pusztításaival szemben nagy erőfeszítésekkel sikerült fentartani. A védekezés ma szervezve van és legfőkép szénkénegezéssel és amerikai vesszők ültetésével történik. Az elpusztult szőlőterület mindazonáltal mintegy 1000 holdat tesz. Igen fejlett a megye állat-, különösen szarvasmarhatenyésztése; egyes uradalmaknak, mint pl. a kapuvárinak mintaszerű tenyészete van. A megye bányászata tulajdonkép négy kőszénbányából áll, melyeknek egyike Sopron városáé, három az Eszterházy hitbizományé. A megye virágzó iparral is dicsekedhetik. Különösen jelentékeny a nagyipar, mely a Baross nyújtotta kedvezmények hatása alatt nagyban fellendült. Az iparágak között számot tesznek a szövő- és fonóipar, a kékfestő-, a bőr-, a gépipar, különösen mezőgazdasági gépipar, a czukoripar, a söripar. A megye és nevezetesen Sopron város kereskedelme, új for-

Digitized by Google

galmi vonalak keletkezése miatt, szűkebb körre szorult ugyan, mindazonáltal ma is igen tekintélyes. Első helyen áll a nyers terményüzlet, azután bor- és állat-, különösen sertéskereskedés, de jelentékeny a gyümölcsfélékben és kertészeti czikkekben való kereskedés is. A kereskedelem legfőképen Bécs felé irányul. A megye virágzó kereskedelme számos hitelintézet alakulására vezetett. Jellemző azonban, hogy idők folytán a pénzintézetek legfőbb s ma is uralkodó ágává a jelzálogos hitel lett. A közigazgatás két törvényhatóság között oszlik meg: a vármegye és Sopron városa között. Mindkét törvényhatóság közigazgatása megfelelő, sok hiányban szenved azonban a községi közigazgatás, a községi szervek elégtelensége miatt. A megye közegészségügyi viszonyai általában igen kedvezők, a miben döntő tényezők a kedvező éghajlati viszonyok, de közrejátszik a lakosság tisztaságszeretete és jó táplálkozása is. A vármegye rég időktől fogva tekintélyes kulturális intézetekkel bír. Különös helyet foglal el e tekintetben az evangélikusok főiskolája, mely valóságos missiót végzett itt a magyar kultura érdekében. — Az *Irodalmi Szemlében* Halász Sándor dr. «A postatakarékpénztárakról, különös tekintettel a gyakorlati szolgálatra» czímű könyvének ismertetését találjuk —a—tól. — A «*Statisztikai Értesítő*»-ben H a j d u L á s z l ó tüzetesen megvilágítja a «bajorországi nyilvános takarékpénztárak» működését. — Befejezésül három oldalra terjedő *Könyvszemlé*-t és a Magyar Közgazdasági Társaság *Értesítőjé*-t találjuk.

Ugyane folyóirat augusztusi száma «A Magyarországban az 1893. év elején végrehajtott czigányösszeírás eredményei» czímű s az orsz. m. kir. statisztikai hivatal kiadásában megjelenő műnek H e r r m a n n A n t a l-tól írt általános jelentéséből mutatványul a czigányok nyelvismeretét és nemzetiségi viszonyait tárgyazó részt közli. A czigányok nyelvismeretének megállapítása főkép azon kérdés szempontjából fontos: hogy mennyiben közelednek az ország többi nemzetiségeihez, főkép a nemzettest zöméhez. A czigányok anyanyelvét tekintve, különösen két nemzetiségnek: a magyarnak és az oláhnak nagy beolvasztó képességét tapasztaljuk, ugyanis a 274.940 czigány közül 105 ezer, vagyis 38·10% vallotta magát magyar anyanyelvűnek, oláhnak 68 ezer, vagyis 24·39%, míg eredeti nyelvét 83 ezer, vagyis 29·97% mondotta anyanyelvének, egyéb hazai nyelveink e tekintetben csekély számokkal szerepelnek. Ha azonban azt tekintjük, hogy a magát más anyanyelvűnek valló czigányok közül hány nem tud már czigányul, vagyis olvadt egészen át más nemzetiségbe, úgy azt találjuk, hogy az oláh és szerb gyakorolja a legintensivebb beolvasztó hatást. Ugyanis az oláh anyanyelvű czigányok közül 84·20, a szerb anyanyelvűek közül 81·57% nem tud már czigányul, míg a magyar anyanyelvűek közül csak 72·98% felejtette el egészen eredeti nyelvét. Az eloláhosodási folyamat, mely ilykép erősen szembetűnik, egyik legfigyelemreméltóbb jelensége a czigányok nem-

Digitized by Google

zetiségi viszonyainak. — Matlekovits Sándor «A német tőzsdetörvényjavaslat» czím alatt ismerteti a német kormány által legutóbb közzétett tőzsdereform-tervezetet. A javaslat főtörekvése a kormánybefolyás növelése. E czélból a tőzsde működését az egyes országos kormányok jóváhagyása mellett készítendő külön rendtartási szabályzatokhoz köti. E tőzsdeszabályoknak a tőzsde ügyeinek vezetéséről, az erre rendelt közegekről, a tőzsde körébe veendő üzleti ágakról, az árak és árfolyamok jegyzéséről és különösen a tőzsde látogatásának feltételeiről kell intézkedni. Esetleges visszaélés megtorlása végett tőzsdéken a becsületbiróság egy nemének felállítását rendeli el. A választott biróság intézményét csakis azon ügyletekre szorítja, a melyekben mindkét fél kereskedő. A tőzsdeár megállapítását a tőzsdeelőljáróságra bízza, kimondván, hogy ilyenül a tőzsde helyén mutatkozó forgalomnak megfelelő közönséges kereskedelmi érték veendő. Az árfolyam megállapítása feleskedett árfolyam-alkuszok útján történik. Értékpapiroknak a tőzsdén jegyzésre bocsátása tekintetében egy bizottság dönt, melynek tagjai legalább $^1/_2$ részben olyanok, a kik üzletszerűen nem foglalkoznak értékpapirkereskedéssel. A tőzsdére való bocsátás előfeltételeképen az illető vállalat pénzügyi mérlege mutatandó be. A határidő-üzlet szabályozása szempontjából a javaslat az ezzel foglalkozók külön nyilvántartását rendeli el, azonkívül a szövetségi tanácsnak tartja fenn a jogot, hogy valamely árút határüzletre bocsásson vagy sem, valamint hogy a gabona szállítási minőségét megállapíthassa. Annak megakadályozása czéljából, hogy tőzsdeügyletekhez nem értő egyének bizományosok által erőszakos módon ily ügyletekre csábíttassanak, a bizományost és megbizót ily esetekben a lajstromozási kényszer alá vonja, másfelől a tőzsdeügyletekre való csábítást megfenyítendő cselekménynek minősíti. Ezenkívül két új bűncselekményt állapít meg a javaslat: a csalási szándékból tévesztésre alkalmas eszközök alkalmazását az árúk és értékek tőzsdei árának befolyásolása végett és a bizományosnak megbizója hátrányára való ténykedését. — Az «*Irodalmi Szemlé*»-ben dr. Ráth Zoltán behatóan ismerteti Rauchberg H.-nak «Die Bevölkerung Oesterreichs auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1890.» czímű művét. — A «*Statisztikai Értesítő*»-ben Hajdu László ír «Országos állatvásárjainkról. — A füzet három oldalra terjedő *Könyvszemlével* zárul.

7. A MAGYAR NYELVŐR VI. füzetében Tóth T. Albin folytatja az ‚alanytalan mondatokról' szóló értekezését. Vannak olyan nyelvbeli kifejezések, a melyekben egyáltalán nem tudjuk kifejezni a cselekvő személyt vagy dolgot. Ilyen valóságos alanytalan mondatokkal él a közbeszéd a természeti tünemények, időjárás, testi fájdalmok stb. kifejezéseiben (pl. *esik, havaz*; *virrad, alkonyodik*; *hideg van, fáj, hasogat* stb.). Alanytalan szerkezetet találunk az oly mondatokban is, a melyeknek alanya infinitivus, jel. *sötétben nem látni*, *nincs mit tenni*, *el kell menni*. — Halász Ignácz szómagyarázatokat

Digitized by Google

közöl: *A farkas* szóról azt bizonyítja, hogy az nem idegen eredetű, hanem lehet eredeti magyar származású, mert a lapp nép is *a farká*ról nevezi el a farkast: *seipek*, (*seipe* = fark). Az *iv* és *ij* szóról kimutatja, hogy egy eredetűek s csak később váltak jelentésileg és alakilag ketté. — Melich János folytatja a német vendégszók közlését. A jelentősebbek: *gádor*, *gallér*, *gépely*, *gerely*, *gërëndëly*, *gödölye*, *göncöl*, *gunár*, *gyilok*, *hárfa*, *hébér*, *herkópáter*, *himpellér*, *hóhér*, *hunczfut*, *hurut*, *istáp*, *jáger* stb. — Prikkel Marián a ‚kutya' nevéről vett magyar szólásokat közli pótlólag az eddig megjelentekhez. Kiss Ignácz a jelentősebb szavakat gyűjtötte össze a Faludi Ferencz műveiből. — Munkácsi Bernát polemizál Szinnyei Józseffel, a ki nem hagyta helyben a *hód*, *honcsok* szavakról adott etymológiai magyarázatát. — Az apróbb közlemények sorából megemlítjük, hogy Szinnyei József a *prattáros* szót a magy. *pratál* = tót *pratát'* ige gyakorító továbbképzésének mondja; Szarvas Gábor tévesnek mondja Simonyi véleményét, a ki a NySzótárban található *cepőkős* alakból *cipőkő* tőszót választ ki, s azt combinált szónak tartja: *cipellő cókó* = cipőkő. A helyes forma *cipőke*. Ugyancsak ő a helytelen *gyógydíj* helyett ajánlja a *helydíj* s a *kursalon* helyett az *üdülő* kitételt. — A szerkesztő válaszol a hozzá intézett vitás nyelvészeti kérdésekre. Tájszótarlózat. Népnyelvhagyományok.

Ugyane folyóirat VII. füzetében Prikkel Marián folytatja ‚a kutya a magyar szólásokban' czímű monografikus tanulmányát. Részletesen ismerteti a kutya különféle tulajdonságairól vett szólásokat, hasonlatokat, főkép Dugonics, Erdélyi s Sirisaka gyűjteményei nyomán, de fölhasználta a régibb irodalmat is s fölhívja a figyelmet az *Actio Curiosa*, a kurucz költés drámájának szólásokban, közmondásokban való gazdagságára. — Szilasi Móricz az *arány* és *irány* szó etymológiáját magyarázza meg. Bebizonyítja, hogy a két szó eredetre nézve ugyanazon egy ugor gyökér *(jor*, *ur)* hajtásai s alakilag, jelentés tekintetében is egyező szavakat találunk a vogul, osztják, finn sat. nyelvben is. — Melich János folytatja a német vendégszók közlését; a jelentősebbek: *kaczér*, *kalap*, *kalmár*, *kanavász*, *kappan*, *kaput*, *kehely*, *kohol*, *kóter*, *kömény*, *köpű*, *krumpli*, *kurucz*; *láda*, *lámpa*, *lator*, *lécz*, *ledér*, *lék*, *lóding*, *lőre* sat. — Kiss Ignácz közli a Faludi Ferencz használta érdekesebb szavakat betűrendben. — Szinnyei József polemikusan válaszol Munkácsi Bernátnak a Nyr. VI. füzetében ellene intézett támadására. Az apróbb közlemények sorában Szarvas Gábor a *kolonc*, *kölöncz*; *czolonk*, *czölönk* szavunkról Miklosich ellenében azt bizonyítja, hogy az nem szláv kölcsönzés, hanem a német *klotz* szó átvétele; — Melich János kimutatja, hogy egy régi kéziratban talált *hoczos* szót helyesen *kóczos*-nak kell olvasnunk és értelmeznünk; — Déri Gyula védelmébe veszi a Szarvas kifogásaival szemben a *kursalon* helyett ajánlotta *kútfőterem* szót, mint a mely ellen se

Digitized by Google

származás, se jelentés helyessége tekintetében nyomósabb ellenvetés nem tehető. — Népnyelvhagyományok. Szólásmódok. Népmese (Az ördög szerető) Veszprémmegyéből. Tájszók. Néprománcz (A Thuryné lánya).

Ugyane folyóirat. VIII. füzetében Kicska Emil «Alany és állítmány» czímmel egy hosszabb értekezést kezd meg. Taglalja a mondat két főrészét azon ismertető jelek után, a melyeket a nyelvben az alany és az állítmány fölismerésére megállapított. Ezek a következők: 1. Az alany az a tagja a mondatnak, a miről valamit mondunk, az állítmány pedig az a tagja a mondatnak, a mit amarról mondunk. 2. Az állítmány az a tagja a mondatnak, a mely az elhallgatott vagy kitett igét foglalja magában. 3. A mondatnak az a tagja az állítmány, a melynek hangsúlya, a mondat azonosságának megváltoztatása nélkül, semmi szín alatt sem lehet gyengébb a másik tagénál. A gyengébben hangsúlyozott tag az alany. 4. Az alany az a tagja a mondatnak, melyhez az állítmány, az ige számra és személyre nézve, alkalmazkodik. Vonatkoztatva már most ezeket a tételeket erre a mondatra: *Az új országgyűlésen kemény tusák lesznek,* mely a hangsúly szerint így tagolódik: *Az új országgyűlésen* | *kemény tusák lesznek,* — az értekező úgy találja, hogy a nyelvtan ingó alapra épít az alany és állítmány meghatározásában, s hogy ezek az ismertető jelek elégtelenek a mondat két főtagjának biztos fölismerésére. — Barcza József a XVII. századi br. Apor Péter «Metamorphosis Transylvaniae» művét dolgozza föl mondattani szempontból. Hogy a mű maga mai mondattani viszonyainktól többé-kevésbbé eltér, maga másfél század előtti keletkezése, írójának erdélyi volta s deákos műveltsége érthetővé teszi. — Kiss Ignácz folytatja Faludi Ferencz műveiből a jellemzőbb szavak fölsorolását. Melich János a «német vendégszókat» közli; a jelentősebbek: *mafla*, *major*, *málha*, *marczipán*, *máriás*, *márvány*, *mérföld*, *messzely*, *mordály*, *mozsár*, *obsit*, *ortály*, *ostrom*, *paczal*, *pacsi*, *palánk*, *pánkó*, *pazarol*, *pëndëly*, *pillér*, *pór*, *prés*, *putton sat* — Az Irodalom rovatban Albert János birálja Almásy János népiskolai «Magyar Nyelvgyakorló» tankönyvét. — Az apróbb közlemények sorából megemlítjük, hogy Munkácsi Bernát folytatja a polemiáját Szinnyeivel; ugyanő Halászszal szemben a *farkas* szó iráni eredetének lehetőségét vitatja. Melich János azt bizonyítja, hogy az *egrës* szavunk eredetije a tót *jagriš*. Csapodi István azt mondja, hogy az ő ajánlotta: *üdülő* jobban kifejezi a *kursalon* fogalmát, mint a *kútfőterem*, a mi mellett viszont Déri Gyula foglal állást; a *kútfőpénz* : *kurtaxe* helyett is találóbb a *helydíj*. Nagyszigethi Kálmán nyelvújítási adatokat közöl 1793-ból: ú. n. Barczafalvi Szabó Dávidnak Aranka Györgyhöz irott levelét. — Népnyelvhagyományok. Elbeszélés. Beszédtöredékek. Tájszók.

8. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Az V. (májusi) füzet első, latinul írt czikkében (Novae emendationes in Firmicum Maternum astrologum) befejezi Némethy Géza szövegkritikai adalékait Fir-

Digitized by Google

micus Maternushoz. E művelődéstörténeti szempontból érdekes írónak összesen 46 helyét iparkodik kijavítani. — A második czikkben befejezi Krajcsovics Soma a Zrinyiász valláserkölcsi eszméiről írt terjedelmes tanulmányát. Ez utolsó czikkben a családi büszkeség, nemzeti kiválóság, lovagias érzület, bajtársi szeretet, a szerelem és nőiség, végre az apai szeretet eszméit tárgyalja szerző, az eposz összes illető helyeit mindenütt idézvén és egymással kapcsolatba hozván. — Récsei Viktor az athéni múzeumokat, azoknak berendezését ismerteti. Három nagyobb szabású múzeuma van Athén városának; ezek: a nemzeti múzeum, a polytechnikum és az akropolisi múzeum. Ez első czikkében szerző a nemzeti múzeumot írja le, melyet Bernardakisz, gazdag pétervári görög ember alapított. Legértékesebb tárgyait a mykénei leletek teszik, de gazdag e múzeum nemcsak a mai Görögországban, hanem az egész földközi tengerparton (pl. Szicziliában és Egyiptomban) talált régiségekben is. — Az utolsó czikkben Czeczkó Antal Simai Kristófnak két vígjátékát tárgyalja: a «Váratlan vendég»-et és a «Mesterséges Ravaszság»-ot. Az első darab átdolgozás, és Simai meglehetősen híven ragaszkodott forrásához, Plautus Mostellariá-jához; darabjának menete egészen azonos a latin vígjátékéval, csak az anyag felosztása eltérő, a mennyiben a magyar író az eredetinek öt felvonását háromra szorította össze és közbe is toldott nehány jelenetet. Azután igyekszik ugyan Simai darabjának teljes megmagyarázására, de ez is inkább csak a külsőségekben sikerül neki. Csupán két népies magyar alakja van: Bertók és Salamon, amaz a magyar cselédnek, ez a falusi zsidónak ismeretes typusa. De nyelve és stílusa tőről metszett magyaros, persze sokszor a jó izlés rovására. — A hazai irodalom rovatában Vári Rezső kedvezőtlen ítéletet mond Hornyánszky Gyulának ily czímű értekezéséről: A classica-philologia mint történetírás. Zavarosnak találja fejtegetéseit és kifogásolja idegen szóktól hemzsegő, túlságosan kuszált periodusokban bővelkedő stílusát. Ellenben igen kedvezően nyilatkozik Bellaagh Aladár Pázmány Péter összes munkáinak kiadásáról, mely a budapesti egyetem hittudományi karának megbízásából jelen meg, s melynek első magyar kötetét Rapaics Rajmond és Kisfaludy Árpád kellő szakértelemmel szerkesztették. — Kedvezőtlen ítétetet mond Sebestyén Károly Silberstein Adolf dramaturgiai dolgozatainak II. kötetéről, mely Aristoteles költészettanának fordítását és magyarázatát tartalmazza. E munka, biráló szerint, a fordításnak túlságos szabadosságai, a szövegnek teljes elhanyagolása és az új conjecturák mellőzése miatt nem üti meg a mértéket. Még kedvezőtlenebbül ítél Pröhle Vilmos azon tanulmányról, melyben Fiók Károly az árják és ugorok érintkezéseit tárgyalja. A biráló szerző fejtegetéseit és következtetéseit sem elég világosaknak, sem meggyőzőknek nem találja, etymologiai egybevetéseit pedig nagyrészt elfogadhatatlanoknak mondja. — A külföldi irodalom rovatában Heinrich Gusztáv ismerteti Hartmann Ágostnak a magyar nem-

Digitized by Google

zeti múzeum birtokában levő mesterdalnok-kéziratokról írt könyvét, melyet becses irodalomtörténeti adaléknak mond, bár e kéziratok tartalma sem történeti, sem aesthetikai szempontból nem becses. — Balassa József melegen ajánlja Koschwitz Eduárd ily czímű anthologiáját: Les Parlers Parisiens. melyben a szerző 15 kiváló franczia író és színész nyelvét phonetikus átírásban mutatja be. Biráló szerint e gyűjtemény rendkivűl becses eszköz a mai franczia nyelv tanulmányozásához, de természetesen nem a kezdő tanuló kezébe való. Végűl Havas Adolf röviden ismerteti Hoffs Frigyes füzetét Petőfi Sándorról, melyben a szerző lelkes bámulata nagy költőnkkel szemben a legbecsesebb. A német Petőfi-fordítókról (az egyetlen Melas kivételével), helyesen, kedvezőtlen ítéletet mond Hoffs, de saját fordításai sem kifogástalanok, mert Petőfit csak congenialis fordító fogja jelesen átültethetni. — A philologiai programmértekezések sorából Némethy Géza kettőt ismertet: Máthé György latin értekezését Catullus 64-ik daláról, mely tárgyilag becses dolgozat, a mennyiben szerző az idevágó szakirodalom eredményeit pontosan összegezi; és Rimeg Ödön tanulmányát: A rómaiak lantos költészete a legrégibb időktől Horatiusig, mely nemcsak igen gondatlanul van a legismertebb kézikönyvekből összetákolva, hanem egyúttal túlságos szabadsággal merít forrásaiból, pl. Némethynek ily czímű értekezéséből: «A római költészet korszakai». természetesen e források idézése nélkül. — Schneeberger Nándor gyengének mondja Cserny Ernő doldozatát, mely Goethét mint regényírót tárgyalja. Szerző tulságosan nagy anyagot ölel fel kis czikkében és azonfelül sok botlást követ el. — Kérdések és feleletek, vegyes közlemények és könyvészet zárják be a füzetet.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Birálatok az 1894-ik évi Bulyovszky-díjra pályázó ódai költeményekről.

I.

A beérkezett 12 pályamű közt egy sincs, mely csak komoly figyelemre, nem hogy akadémiai jutalomra méltó volna.

1. *A régi bálványok* Kossuth hazahozataláról énekel, teljesen méltatlanul a nagy halotthoz.

2. *Visszapillantás*: obligát, meglehetős rimelés, üres — gondolat- és lendületnélküli verselés, erőtlen kifakadással a végén.

3. *Gróf Andrássy*: gyermekes kisérlet, gyarló versekben lapos próza.

Digitized by Google

4. *Petőfi emlékezete.* Főérdeme rövidsége és magyaros verselésre törekvése; de rövidségében nincs tömörség s verselése még gyakorlatlan.

5. *Rodostó.* Elnyűtt, olcsó rímekkel, tartalma, a költészet és erő teljes hiányával, középszerűségig sem emelkedik.

6. *Hazátlanok* — tulajdonkép hazafiatlanok. vagy éppen hazaárulók. A szerző gondolt valamit a hazát támadó nemzetiségek ellen; de baj, ha gondolatát, sőt verse czímét két strófában kell magyaráznia s mégsem tudja világosan megértetni. Pedig volna benne s kifejezéseiben némi erő, mely érzésre mutat, de az is szónoki s vitatkozó inkább, mint költői.

7. *A magyar ifjúsághoz.* Intelem és tanköltemény-forma, bár hazafias ódának nevezi magát; de ódai, sőt általában költői szárnyalásig sehol sem bír emelkedni; egyes, esetlen kifejezései, még a hol nekiindulna is, visszaejtik.

8. *Leng a zászló:* a magyar nyelvet ajánlja inkább, mint dicsőíti. Lyrai hangja, könnyű alakja némi kedvet ad az olvasónak; de ennél tovább nem viheti a hatást.

9. *Jövőnk.* Politikai (de nagyon kevés eszméjű) elmélkedés a haza jövőjéről — chria-szerű; költői hang, költői becs nélkül.

10. *A M. Tud. Akadémiához.* A M. Tud. Akadémia nem köszöni meg ezt az épp oly tartalmatlan, mint formátlan felköszöntőt!

12. *A nemzeti szellem.* Allegoriás képpel kezdődik; elcsépelt frázisokban folytatódik s egy Vörösmartyból idézett sorral (Nincs veszve bármi sors alatt . . .) végződik, nem mondva semmi újat és semmi érdemlegest.

12. *Egyesüljünk.* A «Fóti dal» versformájában, inkább énekelhető, mint szavalásra való, karének s nem óda-szerű. Talán jobb a többinél, de gyakran esik prózába s sohasem emelkedik költői magasságra. Refrainje — «Egyesüljünk, magyarok!» — elég jól van minden strófa végére illesztve; de ez még nem elég a hatásra, sem a jutalomra, de még dicséretre sem.

A Bulyovszky-jutalmat, fájdalom, ez évben sem vélem kiadhatónak.

Budapest, 1894. deczember 5. *Szász Károly.*

II.

A Bulyovszky-pályaművek egyik birálójául engem méltóztatván megbízni, azokról véleményemet röviden a következőkben foglalom össze:

A pályadíjnak, úgy látszik, sem dicsősége. sem anyagi értéke nem buzdítja versenyre költőinket. Nem is mondom költőinket, de gyakorlottabb versíróinkat sem. Kárbaveszett fáradság ezeket a «hazafias ódákat» a siker vagy az élvezet reményével átolvasni. Nem az erő, hanem csak a gyöngeség mértéke szerint lehet azokat fokoznunk. Lapos ürességre, hangzatos dagályra és untig elcsépelt hazafias szólamokra csábította a ver-

Digitized by Google

senyzőket már maga a tárgy. A mivel előállanak, többé-kevésbbé gyarló visszhangjai a honszeretetről százszor elzengett szózatoknak és a hírlapok által itt-ott szítogatott keserű hangulatnak, mely szerint «újra itt van a tespedés kora, közönybe sülyedt önző czélnak élünk» stb. (7. sz.), s a költő azért «pöngeti vad-szilajan kobzát, hogy fölriaszsza az alvó nemzetet», s hogy a Rodostóban nyugvók sírjára «fényt honi földön hintsen új ezredévünk első hajnala». (5. sz.)

Csaknem mind a tizenkét pályaműre ráillik, a mit a 3. számú, *Petőfi emlékezete* czímű vers «ifjú szerzője» mond kisérő levélkéjében: «a többi óda közt ez a zsenge is mehet». — Némelyikben azért mégis megakad egy-egy vékony csilláma vagy a kifejezésnek, vagy a verselési technikának. Ilyenek az *Egyesüljünk* (12. sz.), *A magyar ifjúsághoz* (7. sz.), *A visszapillantás* (2. sz.) és valamennyi közt a *Gróf Andrássy* czímű (4. sz.), mely könnyen, természetesen foly, s a mit mond, bár ódai emelkedés nélkül, némi jól eső melegséggel s mesterkéletlen melegséggel mondja el.

Jutalomra vagy kitüntető elismerésre egyet sem tartok méltónak.

Miskolcz, 1894. november 26.

Lévay József.

III.

A Bulyovszky-díjra olyan ódai költemények pályázhatnak, melyeknek «tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből vétessék». Ezt a föltételt — úgy a hogy — megtartotta mind a 12 pályázó; de már a másikat, hogy a pályázó költemény «*önálló becsű mű*» legyen, egyiknek sem sikerült elérni, megközelíteni is csak egynek-kettőnek!

A legtöbb csak általános hazafias szólamok, hangzatos, de keveset mondó közhelyek, vezérczikk-hulladékok versbegyűjtése, rímekbe erőltetése, erősebben kidomborodó eszmei tartalom, nagy gondolatok, sőt logikai összefüggés s nyelvbeli szabatosság nélkül.

Leggyöngébbek valamennyi közt a *Petőfi emlékezete* s *A nemzeti szellem* czíműek, melyek iskolai tollgyakorlatok. De nem sokkal állnak feljebb: *A magyar ifjúsághoz* czímű, mely a mostani «tespedő» (?) kor fiait hazaszeretetre, egyetértésre buzdítja; a *Leng a zászló* czímű, mely a «nyelvében él a nemzet» erőtelen paraphrasisa; a *Jövőnk* czimű, mely a nyelv hatalmán kívül a törvényes rend- és békétől, a király és nemzet egybeforradt akaratától várja a jobb jövőt. *A régi bálványok* alaktalan hazafi-fájdalma Kossuth (kinek nevét következetesen *hibásan* írja) hazahozatalából indul ki, nevével, eszméivel akar buzdítani, de a régi bálványok (?) képzeleti (s jórészt érthetetlen) rémeitől félti a hazát. *A M. Tud. Akadémiához* czímzett, a zavaros bevezetés után általában a béke munkáit s különösen az Akadémiát dicsőíti, mint «a tudomány, szép és hasznos összeségét», de nyelve, verselése épp oly kevéssé hajlékony, mint az előbbieké.

Digitized by Google

Van néhány jobb darab is. A *Rodostó* czímű, a bujdosók *merengő* emlékezete, lendületesebbé ott válik, midőn példájokkal hazaszeretetre buzdít; ebben is sok a közhely, de könnyen folyó sorai — kivált a két utolsó versszakban — ha nem is elég erővel, mindenesetre kellemesen hangzanak. A *Visszapillantás* az utóbbi félszázad hazafias küzelmeiről emlékezik meg. Tartalmában és kifejezéseiben egyaránt látni az erőre, tömörségre törekvést, verssorai is gördülékenyek; de egészben inkább elmefuttatás az elmult történeti tények és személyek többé-kevésbbé sikerült (mert közhelyekké vált) jellemzésével. A *Gróf Andrássy* czímű tartalomban mintegy folytatása, kiegészítője az előbbinek, a mennyiben gróf Andrássy Gyula érdemeit magasztalja; de bár a jellemzésben van egy-két találó vonás, az egész *merő prósa* elejétől végeig; nyelve erőtlen, verselése gyarló.

Két költemény van még hátra: a *Hazátlanok* és az *Egyesüljünk* czíműek, melyek a többiek közül több tekintetben kiemelkednek. Tárgyuk is rokon: a belső bajok, különösen a nemzetiségi agyarkodások. Emez «Egyesüljünk magyarok» refrainjében egyúttal az alapeszmét is kifejezvén, a tornyosuló bajok ellen való védekezésre buzdít. Czivakodunk vallás és hit miatt (honszerelem és szabadság legyen szent vallásunk), a szegény és gazdag gyűlölik egymást (önző a legtöbb ember), a munkásnak csak kenyér kell, nem haza (átkozott, ki megveti az anyját); mindennél szörnyűbb baj, hogy a nemzetiségek nyüzsgő férge rágódik hazánk fáján; hivatkozik a multra:

„Valahányszor egygyé forrott
A nemzet,
Kivívtuk a dicsőséges
Győzelmet.“

Most is erre buzdít. Könnyen ömlő, hangzatos versekben van írva, de nyelve, egész hangja nem emelkedik az óda szárnyaló magaslatára.

Ez utóbbi tekintetben fölötte áll a *Hazátlanok* czímű. Mindjárt az első versszakban erős ódai hévvel tartóztatja a kitörésre készülő testvérharczot: a küzdők közé állva, visszatartja az ajkakon égő átkot a harcz riadását; a magyart figyelmezteti, hogy ne ejtse porba «a jog és igazság tiszta mérlegét», mert benne szent talizmánja vész el, a testvéreknek odakiáltja, hogy a testvérharcz széttépné a szent kötelékeket, szét e hazát, mely «*ha egy*, csak úgy lehet hazánk». Majd a szent hazaföldet szólaltatja meg, ki esdve kéri őket, hogy ne gázoljanak rajta, mert átkozottak a hazátlanok! E szózatot visszazengik a bérczek, rónák: hogy ne üzzenek «kába, üres álmot», hanem «áldják áldva az édes valót». Nem az — úgymond — a hazátlan, ki idegenben bujdosva tengeti életét, hanem —

„— — ki benn a szent hazába'
Rajongó álmok bujdosója lesz,
A szent emlékeket tiporja lába
És a hazában *új* hazát keres!
Üszköt ragadva, dobja önlakára,
Nem bánja, hogyha minden odavesz“ stb.

Digitized by Google

Majd mintegy elkapatva a hazaszeretet féltékenységétől, ostort ragadtat, hogy bitang kezekre ne jusson az ezerévi harczokban vérrel szentelt föld; de visszaveszi szavát s végszavában odakiált a nemzetnek:

„Óh drága népem, e hazátlanoktól
Ne féltsd honod! Mit elfecsérlenek,
A honszerelmet, gyűjtsd szivedbe te,
A tied marad ősidnek öröke!"

E költemény tagadhatatlanul költői tehetséggel van írva; kár, hogy eszmei tartalma nem tud elég szabatosan kidomborodni. Hangja emelkedett, erős, ódai hév lüktet benne mindvégig; de nem egyenletes, kifejezései nem mindig találók, verselése nem elég könnyed.

Mindemellett az *Egyesüljünk* és *Hazátlanok* dicséretre érdemesek; a jutalom azonban, mivel nem absolut becsűek, véleményem szerint egyiknek sem adható ki.

Budapest, 1895. április havában. *Dr. Badics Ferencz.*

2. Forster Gyula alapitványa Scitovszky János herczegprimás nevére.

Forster Gyula, magyar földhitelintézeti igazgató 1894. évi július 1-én kelt alapító-levelében néhai Scitovszky János, Magyarország herczegprimásának emlékére 15,000 frtnyi névértékű, 1894. januárius 1-től kamatozó regáleváltsági kötvényből álló alapítványt tett oly czélból, hogy ez összeg kamatjai első sorban magyar egyháztörténelmi czélok megvalósítására fordítandók.

Az alapító-levél rendelkezése értelmében az alapítványnak 675 frtot tevő kamatai, tíz éves cyklusokban felváltva, magyar egyháztörténelmi tárgyú levéltári kutatások és ugyanazon körből vett irodalmi művek czéljaira szolgálnak. E szerint:

Az Akadémia az 1895—1904-ik évi cyklusban az alapítvány kamatait a Fraknói Vilmostól Rómában alapított magyar történelmi intézetbe küldendő történetbúvároknak ösztöndíjul szolgáltatja ki, esetről-esetre állapítván meg, vajjon hány éven át élvezi az illető az ösztöndíjat s egyszersmind utasításokat is adhat a római kutatások irányára nézve.

Az 1905—1914. évi cyklusban az alapítvány kamatjai együttvéve osztatlanul egy, a magyar egyháztörténelem köréből vett tárgyú monographia iratására és közzétételére fordítandók; szabadságában állván az Akadémiának ezt a czélt akár megbízás, akár nyilt vagy zárt pályázat útján, akár már hozzá benyujtott kész munka jutalmazásával és kiadásával megvalósítani.

A mikor az Akadémia elérkezettnek látja annak idejét, hogy a magyar egyháztörténelem egész kiterjedésében egy műben feldolgoztassék, vagy erre nézve elfogadható ajánlat érkezik, fel van hatalmas

Digitized by Google

az alapítvány kamatait több egymásután következő cyklusban erre a czélra fordítani.

E mű megjelente után az Akadémia az alapítvány kamatait illusztrált magyar történelem vagy történelmi munkák közzétételére fordítja.

Az alapítványnak a meghatározott czélokra netán igénybe nem vett jövedelméből fenmaradt összegek az alapítvány javára kamatoznak s a kitűzve volt czélokra fordítandók, kivéve, ha az Akadémia indokoltnak látná a tőkéhez csatolást elrendelni.

Az alapítvány kamatainak hovafordítását illetőleg a javaslattétel a Történelmi Bizottság meghallgatásával, a II. osztályt illeti; a határozathozatal a nagygyűlésen történik.

(Elfogadtatott az 1894. október 8-iki összes ülésen.)

3. Forster Gyula alapitványa Forster János nevére.

Forster Gyula ministeri tanácsos, m. földhitelintézeti igazgató a Magy. Tud. Akadémia kezeibe 1894-től kamatozó 12,500 frt névértékű regáleváltság-kötvényt tett le alapítványul, azzal a rendeltetéssel, hogy ez alapítvány kamatjaiból minden harmadik évben 1500 frtnyi pályadíj a hazai földmívelés fejlődését előmozdító akár irodalmi művek, akár gyakorlati értékű találmányok vagy fölfedezések jutalmazására fordíttassék.

1. Az alapítvány az alapító atyja, néhai Forster János, primási és esztergomi főkáptalani jószágkormányzó nevét viseli.

2. A pályadíj csakis oly munka, találmány vagy fölfedezés jutalmazására adathatik ki, mely a hazai földmívelés előmozdítására nézve annak valamely ágában, névszerint a mezei gazdálkodás, állattenyésztés, erdészet, szőllőmívelés és kertészet terén akár elméleti, akár gyakorlati irányban önálló becscsel bír s határozott jelentőségű haladást foglal magában.

3. A pályadíj három évi időközökben és pedig felváltva akként adandó ki, hogy *a*) az első három évi, vagyis 1894—1896. évi cyklusra eső 1500 frtos összeg, mint földmívelési jutalom, 1897-ben a megelőző hat évi, vagyis a jelen első esetben az 1891—1896. évi időkörben megjelent oly irodalmi művek vagy találmányok és fölfedezések kitüntetésére fordíttassék, melyek a mathematikai és természettudományi osztály ítélete alapján az Akadémia nagygyűlése által is önálló becsűeknek s egyszersmind jelentékeny haladást igérőknek találtattak; *b*) a következő, második három évi, tehát 1897—1899. évi cyklusra eső 1500 frtos összeg, mint pályadíj, oly irodalmi munkák díjazására adassék ki, melyeket akár zárt vagy nyilt pályázat, akár megbízás útján. az Akadémia nagygyűlése a mathematikai és természettudományi osztály javaslata alapján, a hazai földmívelés előmozdítása érdekében kitűzni vagy megíratni szükségesnek lát.

Digitized by Google

4. A következő három évi cyklusokban szintén felváltva és folytatólag egyik alkalommal a földmívelési jutalom, a másik alkalommal a pályadíj adandó ki.

A megjutalmazandó mű, találmány vagy fölfedezés, a fentebb megjelölt általános meghatározás mellett, vonatkozhatik a szántóföldek, erdők, rétek, szőllők, kertek mívelésének módszereire és eszközeire. hasznos állatok vagy gazdasági növények meghonositára és tenyésztésére, a gazdasági hasznos állatok és növények betegségeinek gyógyítására, a járványos bajok ellen való védekezésre, a gazdasági termékek hasznos feldolgozására, marhák takarmányozására, trágyatermelésre, talajjavításra, gazdasági építkezésre, a kártékony rovarok ismertetésére s az ellenük való oltalomra vagy kipusztításukra, elemi károk elhárítására, vagy a már megtörténteknek jóvátételére és általában a földmívelés körébe tartozó bárminemű szakismeretek terjesztésére, vagy hasznos műveletek megismertetésére.

5. Ha az említett három évi időközökben felváltva kiszolgáltatandó és a 3. szakasz *a*) pontja alatt említett földmívelési jutalom önálló becsű munka, találmány vagy fölfedezés hiányában, a 3. szakasz *b*) pontja alatt érintett pályadíj pedig a pályázat sikertelensége. vagy az adott megbízás nem teljesítése miatt kiszolgáltatható nem lenne, a mathematikai és természettudományi osztály javaslata alapján az Akadémia nagygyűlése határozza el, hogy a pályadíj ismét a már egy ízben kitűzött, vagy más kérdésre írassék-e ki s a pályadíjnak egyszeres 1500 frtnyi, vagy ennél nagyobb, de 5000 frtot meg nem haladható összegben állapíttassék-e meg, vagy pedig 1500 frtos díjak kitűzésével több kérdésre nyittassék-e pályázat.

6. A kitűzendő pályakérdések indítványozása, valamint a beérkező pályamunkák, továbbá a találmányok és fölfedezések megbirálása öttagú bizottság által történik, melynek három tagját az Akadémia mathematikai és természettudományi osztálya, egy tagját az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és egy tagját az Országos Erdészeti Egyesület, a pályadíj kitűzését, illetőleg a jutalom vagy pályadíj adományozását megelőző év október havában választja. A pályakérdések kitűzésére, valamint a jutalmak és pályadíjak odaítélésére vonatkozó javaslatot a mathematikai és természettudományi osztálynak a nagygyűlést megelőző rendes osztályülése terjeszti a nagygyűlés elé.

7. Az Akadémia nagygyűlése kihirdeti, hogy mely időközben megjelent munkák, találmányok vagy fölfedezések pályázhatnak a földmívelési jutalomra és felszólítja azokat, kik az illető évkörből. a pályázatra alkalmas és akár nyomtatásban megjelent művet, akár találmányt vagy fölfedezést mutathatnak be, hogy munkájokat, vagy találmányuk vagy fölfedezésök leírását, esetleg természetben szerkezetüket is, a kitűzött határidőre az Akadémia főtitkári hivatalához küldjék be.

Önként érthetőleg e felszólítás egyáltalán nem zárja ki, hogy be nem küldött munka, vagy be nem jelentett találmány vagy föl-

fedezés, melyről a tagoknak tudomásuk van, pályázaton figyelembe ne vétessék és ne jutalmaztassék.

8. A pályázat vagy megbízás alapján jutalmazott pályamű szerzője köteles azt egy esztendő alatt kiadni, s ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. A mű czímlapján kiteendő, hogy azt az Akadémia a Forster-féle pályadíjjal jutalmazta.

9. Ha megfelelő munka, találmány vagy fölfedezés hiányában a másodízben, vagy 1500 frtot meghaladó összegben kitűzött pályadíj nem adathatnék ki, az ekként rendelkezésre maradó összeg felerészben az Akadémia alaptőkéjéhez csatoltatik (nehogy a kamatjövedelem csökkenése esetén az 1500 frtos jutalomnak vagy pályadíjnak netán szükségessé válandó kiegészítése az Akadémia terhére essék), felerészben pedig az Akadémia intézkedése szerint a szóban levő pályadíjjal már kitüntetett vagy a földmívelésre vonatkozó egyéb művek kiadására fordíttatik.

Egyebekben az Akadémia általános pályázati szabályai szolgálnak zsinórmértékül.

(Elfogadtatott az 1895. június 24-iki összes ülésen.)

4. Tomori Theodorovits Anasztáz alapitványa.

Tomori Theodorovits Anasztáz 1894. október 9-én elhunyt akadémiai tag végrendeletében 10,000 frtot hagyományozott az Akadémiának oly czélból, hogy ezen összeg kamatjából kétévenként mathematikai mű díjaztassék, előre hirdetett pályázat mellett.

E szerint az Akadémia először 1897-ben, azután egyelőre minden negyedik évben (1901., 1905. stb.), végre 1921-től kezdve, mikor is a hagyományozott összeg felszaporodása ezt már megengedi, minden második évben ezer forint jutalomdíjat tűz ki valamely mathematikai műre.

A III. osztály nagygyűlés értekezletén szövegezi a föladatot, s megállapítja, vajjon annak megoldására zárt vagy nyilt pályázat hirdetendő-e és kijelöli a határnapot. Javaslatát a nagygyűlés elé terjeszti.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy esztendő alatt kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. A jutalmazott munka czímlapján kitüntetendő, hogy Tomori-jutalmat nyert.

Ha a pályázat eredménytelen marad, önálló becsű munka nem érkezvén be, az Akadémia a III. osztály javaslatára határoz a felett, vajjon az 1000 forint jutalmat ugyanazon vagy más kérdésre újra kitűzze-e vagy pedig a legközelebbi alkalommal 2000 forint jutalmat tűzzön ki.

A mennyiben a másodízben kihirdetett vagy megkettőztetett jutalomra sem érkeznék érdemes munka, a III. osztály javaslatot tesz

Digitized by Google

az iránt, vajjon a jutalomösszeg más mathematikai munkák kiadására fordíttassék-e, vagy pedig ez az Akadémia alaptőkéjéhez csatoltassék.

(Elfogadtatott az 1895. május 27-iki összes ülésen).

5. **A Goethe-gyűjtemény felajánlása dr. Elischer Gyulától.** — Nagyméltóságú Minister úr! Nagybátyám, Elischer Boldizsár úr, f. évi márczius hó 25-én elhalálozván, végrendeletében reám hagyta a tőle több mint 40 éven át kiváló szakértelemmel és valódi odaadással összeállított *Goethe-gyűjteményt*, azzal a megbízással, hogy az ő szellemében és utasításai értelmében tetszésem szerint rendelkezzem vele.

Ez utasítások egy része sajátkezűleg írt végrendeletében van kifejtve, más részök pedig azon szóbelileg adott megbízásokon alapszik, melyekre végrendeletében hivatkozik is.

A gyűjteménynek, a mely szerény kezdetből néhány Goethe-kiadásból indult ki, most következő a tartalma:

I. Mintegy *40 kézirat,* autogramm és jegyzetke, mindannyi Goethe saját kezeírásával.

II. Egy *kézirat autogramm gyűjtemény,* a weimari udvari és költői körből, vonatkozással Goethé-re (96 szám mintegy 123 darabbal) köztük: Schiller, Wieland, Herder, Amália nagyherczegnő, Carl August nh. stb. levelei.

III. *Goethe-arczképek* (180 drb) és kartársainak arczképgyűjteménye, mintegy 115 cartonon, egy portefeuilleben.

IV. *Goethe-érmek* gyűjteménye. (20 drb tokban).

V. *Könyvtár*: ebben Goethe műveinek valamennyi összkiadása (18-féle, mintegy 250 kötet); körülbelül 70 drb editio princeps; mintegy 2000 szám alatt Goethére vonatkozó művek, iratok, commentárok, értekezések; mintegy 590 szám alatt Goethére vonatkozó folyóiratbeli és kivágott ujságczikkek; mintegy 50 dísz- és illusztrált kiadás Goethe műveiből.

VI. Egyes *réz- és aczélmetszetek*, a Kaulbach-féle nagy-folio alakú Goethe-Galleria teljes példánya, Goethe-arczképek photographiái hasonmásokban (20 drb), részben arany rámákban.

VII. *Zeneművek,* Goethe-szövegekkel, mintegy 782 szám, 376 kötet és füzetben.

VIII. *A carlsbadi ásványgyűjtemény.*

IX. Néhány *Goethe-szobor* és *Medaillon*, gypszöntésben.

X. *Néhány Goethe-ereklye*. Boldogult nagybátyám szándékainak megfelelve, kijelentem, hogy én e gyűjteményt el nem adom, föltéve, hogy szeretett hazámnak szolgálatot tehetek vele. Kész vagyok azonban e gyűjteményt (a X. pont alatt említett ereklyék kivételével, a melyek kell, hogy családi tulajdonomul maradjanak), Magyarország kulturális feladatokkal foglalkozó közintézetei egyikének a következő föltételek mellett egészében és osztatlanul, kivánságra időközönként az ereklyéket is kölcsönképen, átengedni. Kivánom, hogy:

Digitized by Google

1. A gyűjtemény egy külön álló zárt helyiségben, a czélnak megfelelőleg helyeztessék el, s örök időkre e nevet viselje: «*Goethe-szoba. Elischer Boldizsár és dr. Elischer Gyula alapítványa*». E helyiségben a tartózkodás kellemes, tanulmányozásra kényelmes, világításról, fűtésről s íróeszközökről mindíg gondoskodva legyen benne.

2. A gyűjtemény épségben maradása, gondozása és megőrzése, szakértői felügyelet mellett teljesen biztosíttassék; az érdekesebb darabok üveges tárlókba helyeztessenek és a helyiségből a gyűjtemény bármely kicsiny darabjának elvitele vagy kikölcsönzése szigorúan tiltva legyen.

3. A gyűjtemény használhatósága érdekében készíttessék: *a*) egy szakszerű katalogus, *b*) egy másik katalogus a közönség számára, *c*) tartassék a gyűjtemény bizonyos napokban és órákban kellő felügyelet mellett nyitva a közönség számára, *d*) bizonyos feltételek ellenőrzése mellett legyen hozzáférhető más időközökben is, megtekintés vagy tanulmányozás czéljából.

4. A felügyeletért az illető közintézet felelősséget vállal s a felállítást, berendezést és hozzájárulhatást illetőleg nekem, mint alapítónak jogot ád az ellenőrzés gyakorlására.

5. A gyűjtemény továbbra is gyarapíttatni fog; kizárólag Goethére vonatkozó ereklyék és munkák szerzése által. E czélra *2000 frtnyi, azaz: kétezer forintnyi alapítványt* teszek az illető közintézetnél, és ez összeg kamatainak mire fordítása, ellenőrzésem mellett, illetőleg hozzájárulásommal fog meghatároztatni.

6. Az illető közintézet elkészítteti egy jelesebb hazai művészünkkel Elischer Boldizsár olajfestésű arczképét s a Goethe-szobában emlékül kifüggeszteti.

7. A gyűjtemény f. é. július 15-ig át fog vétetni s mindjárt a végleges helyiségben helyeztetik el.

Nagyméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Uram! A föntebbiekben előadtam feltételeimet, a melyek mellett kész volnék hazám valamelyik kulturális közintézetének Goethe-gyűjteményemet átengedni. Miután pedig teljesen meg vagyok győződve, hogy e gyűjtemény elhelyezésére, megőrzésére, rendben tartására és a nagy közönségnek hozzáférhetővé tételére megfelelőbb és alkalmasabb közintézetünk nincs, mint a Magyar Tudományos Akadémia, bátorkodom Excellenciádhoz azon tiszteletteljes kérelmet intézni, méltóztassék engem kegyesen értesíteni, hajlandó lenne-e föltételeim elfogadása mellett a gyűjteményt tőlem elfogadni, s azt a Magyar Tudományos Akadémiának tulajdonába átadni; mely esetben kötelezem magamat a fentnevezett gyűjteményt az Akadémia könyvtárának és a 2000 frtnyi alapítványomat az Akadémia pénztárába közvetlenül beszolgáltatni. — Kegyes válaszát kérve, maradtam hódoló tisztelettel Excellentiádnak Budapest, 1895. június hó 10-én. *Dr. Elischer Gyula*, s. k.

(Elfogadtatott az 1895. június 24-iki összes ülésen.)

Digitized by Google

Megjelenik minden hó 15-én három-négy ívnyi tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő s kiadó hivatal a Magyar Tudom. Akadémiában.

VI. KÖTET. 1895. Október 15. 10. FÜZET.

A Königsbergi Töredék.

(*Szilády Áron* rt. június 10-én tartott értekezése.)

Toldy Ferencz 1863. július 13-án mutatta be az Akadémiának a Königsbergi Töredéket, mely azóta irodalomtörténeti kézikönyveinkben elfoglalta a maga helyét, de különben keveset beszéltünk róla. A mióta az Akadémia főtitkárának köszönetet érdemlő buzgólkodása folytán, a becses nyelvemléknek öt újabb szalagja került elő: egyre növekvő érdekkel vizsgáljuk e maradványokat s gyakrabban van alkalmunk felőlök nyilvánított véleményeket hallani. Ezekhez óhajtok részemről is némi felvilágosító s magyarázó jegyzetekkel járulni.

Toldy, az általa szemügyre vehetett szöveget egy elmélkedés végének mondotta — Mária szűz anyaságáról. Ma, a megszaporodott magyar s az első felfedezéskor nyilvánosságra jutott latin szöveg alapján, annunciatio-ünnepi elmélkedésnek lehetne mondani, a mely vélekedés azonban olyszerű feltevéssé is bővülhet, hogy a königsbergi töredékek egy XIV. századi magyar vagy magyar-latin Marialénak a töredékei. Mert csak a kezünk közt levő harmadfél lapnyi szövegből is két elmélkedésnek a végét olvashatjuk, a mint a befejező *Amen* szó mutatja. Az egész magyar szöveg teljesen a Mária-tiszteletről szól. A latin szöveg pedig az angyalokról, mint szolgálatra teremtett lelkekről kezd beszélni, a mi, Gabriel küldetésénél fogva, szintén egyik rendes tárgya szokott lenni az úgynevezett Marialéknak.

Ha az ily czímmel megjelent nem csekély számú munkák közül csak a legismertebbeket, t. i. Jacobus de Voragineét és Bernardinus de Bustisét veszszük is kezünkbe: azonnal meggyőződünk ezek tartalmának a königsbergi magyar szöveggel egyező voltáról. Ha pedig ezt magyar codexeink egynémelyikével vetjük össze s azok eredetének nyomán haladunk: feltevésünket a valószinűség egy szálával erősebbnek gondoljuk, s eredetijére vagy forrására nézve is lelünk útbaigazítás

Digitized by Google

is tájékozva érezzük magunkat, mily nagy része veszhetett el a ránk maradt rövid szövegnek.

Magyar codexeink közül a N.-Szombati-, Érdy-, Érsekújvári-, Debreczeni-, de különösen a Horvát- és Tihanyi-codex az, a melynek tartalma útmutató lehet. Ezek közül a két utóbbinak és az Érdy-codexnek eredetijét Temesvári Pelbárt műveiben, a Horvát- és Tihanyi-codexét annak Stellariumában, e Marialénak is nevezhető műben mutattuk ki már régebben. Ha már a königsbergi töredékek szövegének csak összefüggő értelmet nyujtó sorait tartjuk is figyelemben, s a Tihanyi-codex 286. lapján ezeket olvassuk: «tehat az kegôs iften tuduan ielôn leni: az el vegezôt idôt: kiben kel uala el boćattatnia az ô zent fianak: zola zent Gabriel archangalnak ime kepen: mint zent Agoston doctor monǵa Gabriel archangal: ziksegh mi nekűnk kôuetôt bociatanunk az mi iegôssônkôz: ki attal neki leuelet kilgűnk: es az ô akarattiat keriôk O Gabriel te uaǵ erre alkolmas. az en titkomnak azert leǵ tudoia: es benne el iaroia — — Az zyz mariahoz men el: az en fiamnak melto hailokahoz: es hirdessed meg neki az en ielônuotomnak harmatat: es az kôzônetnek bezedet: neki ôrômel hirdessed monduan iduôz legh maria malaztal telles stb.» — A 287. lapon: men el azert: es az en akaratomat tekeld meg stb. — A 288. lapon: «ô lezôn angaloknak azzońa: es menorzagnak kiralne azzonia stb.» — ezeket olvasva lehetetlen meg nem bizonyosodnunk arról, hogy az együvé tartozás nyomát megtaláltuk és hogy ismét csak Pelbártnak a révén juthatunk egyik megfejtendő irodalmi kérdésünk nyitjához közelebb.

Könnyen meglehet, hogy a középkori vallásos latin irodalom alaposabb ismerői, a nélkül, hogy a mi rendes kalauzunkra szorulnának, képesek a főforrásra rámutatni. Mivel azonban ezt mindeddig nem tették, kisérjék legalább jóakaratú mosolylyal a kisérletet, melyre vállalkozom.

Pelbárt Stellariuma adja kezünkbe a vezető fonalat. Első könyve második részét ugyanis így kezdi: *Secunda pars primi libri de sanctorum patrum desiderio et exoratione pro incarnatione Christi:* **sub processu historico et devoto.** E második rész első articulusa így kezdődik: *Articulus primus* **per modum devotae historicae contemplationis**: *qualiter sancti patres in limbo deum exoraverunt pro liberatione per filium dei* . . . . . **secundum devotos contemplari** *possumus prout* **humanae imaginationis exigit modus**, *quod cum sancti patres tenerentur capti in limbo etc.* A Tihanyi-codex 196. lapján kezdetik egy igön szép predikaczio urunk Christusnak foganatjáról s a 228. lapon: ez predikacziónak második része leszön az limbosba valo szentatyáknak könyörgéssökről. Ugyanez olvasható a Horvát-codex 5. lapján is, mind-

Digitized by Google

kettő Pelbártból fordítva. Nála a második articulus is így kezdődik: *Articulus secundus* per modum historiae. A harmadik articulus kezdetén a *maternalis electio mysteriumáról* így kezdi beszédét: *Circa quod pro continuatione* historiae praecedentis *possumus contemplari quod etc;* majd az articulus 12-dik fejezetében «*de habitaculi praeclaritate*» beszélvén, Ezsaiásból és Mátéból vett idézetei után ezt mondja: *ne enim prolixitas taedium generet, haec brevius pertranseo, et ut revertamur sicut coeperamus in hac parte procedere* ad modum historicum, *quem si placuerit tenere potes per omnes dictas stellas procedendo* etc. — Majd a libr. 1. par. VI. art. III. cap. II. «*de angelica legatione*» szólván ezzel kezdi: *secundo investigabimus modum angelicae legationis* per modum *videlicet* historicum, *quia de hoc sufficienter supra actum est sub alio processu. Propter equidem simpliciores, quibus maxime placet* processus historicus: *unam hic contemplationem devotam inserui quam ab August. sermone I. de annunciatione, atque* aliis devotis contemplatoribus *colligere possumus ut* praemissam historiam *desponsationis fine debito concludamus.* — A lib. X. p. V. bevezetésében ezt olvassuk: *in hac parte libri* sub processu historico *prosequendo sacratissimae assumptionis modum ex diversis dictis sanctorum atque sermonibus doctorum piis quoque* contemplationibus descriptis devotorum, *apocrypha quidem resecantes, sola ea quae sunt fide digna et a sanctis videntur approbata: ad laudem virginis commemorare curavimus.* — U. o. az art. I. cap. II-ben: *qualiter autem haec facta fuerint: ex sermonibus sanctorum et narrationibus praecipue sancti Cosmae qui cognomento dicitur Vestitor, atque Joannis Damasceni et* aliorum historiis *edocetur, sicuti et in* communi legenda *prolixe describitur tali modo etc.* — A cap. III. végén pedig: *Plura alia circa hanc materiam reperiuntur* in historiis *descripta, quae quoniam ad devotionem non adeo deserviunt: ob brevitatem sunt hic praetermissa.* Ezeket az utóbbi idézeteket így vonja össze az Érdy-codex írója a 485. lapon: «Mykeppen kedeegh azzonywnk zyz marianak zent testeet kyvytteek leegyen az zenth apostolok es hyw neepek: nylwan valo yrast rola nem talalwnk. De ha volt ees az sok haborwsagban elteewedhetőt. Hanem chak a' mynt doctorok ayoytatossagbol zolnak rola hyw kereztyen neepnek tanwsagara. Elezer azert zolwan rola mykeppen kőz historiaban talaltatyk». — Majd a beszéd végén a codex írója is hivatkozik Hieronymusra, Cosmas Vestitorra, sz Germanusra, sz. Dyenesre és Damascenusra: azonban e hivatkozás csak egyes részletekre érthető, s úgy sem mindenkor fogadható

Digitized by Google

el. Igy például leggyakrabban említik forrás gyanánt sz. Ágostonnak annunciatio-napi első beszédét, a melyben pedig az illető históriából semmi sem fordul elő, a mint hogy még nem is fordulhat. Épen az annunciatio-napi legendás részt illetőleg sz. Ágoston homiliáira utaló hivatkozásra nézve magok a bollandisták is azt jegyzik meg: *si tamen hujus sint.*

Hasonló ehhez az az eset, a mikor az utolsó ítélet 15 jelére nézve, Hieronymusnak zsidó nyelvből fordított adatára történik hivatkozás. Hieronymusnál semmi nyoma, csak Beda, Comestor és Aquinói Tamás szövege maradt fenn, a miről másutt bővebben szólok.

E hivatkozások ellenében bizonyos, hogy volt egy *Communis legenda* vagy mint ugyancsak Pelbárt (de sanctis part. hyen. serm. XVIII. L.) mondja *longa legenda* vagy **historia**, mely azt a temérdek anyagot mind magába foglalta, a melyet a Marialék írói nemcsak használtak, hanem bővítettek is, és ennek egyik, aligha verses latin szövege volt az, a mely után a königsbergi töredék magyar szövege — úgy látszik — szintén önálló felfogással készült. Mily arányúak lehettek a bővülések? abból is megtetszik, hogy míg Pelbárt- s utána a Tihanyi-codex szerint a szent atyák, az Isten fia születése által történendő szabadulások ügyében csak négy követet küldenek a limbusból az Istenhez; addig Bernardinus de Bustisnál húsz követnek egyenként való küldetése van leírva.

A szent atyák követei, a mennyiben a szent írók közül valók, mint Ezsaiás, Jeremiás, Jób, Dávid stb , a saját magok által írt vagy nevökről nevezett könyvek kiválasztott verseiből szerkesztett beszédet intéznek az Istenhez. A legelső követ Ezsaiás, a ki megjelenvén az úr előtt, az ő prófétai könyve 64. részének ímez első versével kezdi beszédét: *Utinam dirumperes coelos et descenderes etc.;* a Tihanyi-codex 232. lapja szerint: *Vram vay zagatnad megh az egeket es zallanal le.* U. o. a 285. l. *Nissad megh menorzagot es zal le;* a Horvát-codex 13. lapján pedig: *O Vram mendenhato isten tevrneed le az egeket es zallanal le.*

A legenda, az evangelium egyszerű: *missus est Angelus Gabriel a Deo* szavai helyett J. de Voragine szerint ezt mondja: Concionante igitur deo mirantur sedes. throni stupent, ac divinus silet exercitus. *Vade* — inquit — *Gabriel et aethereas sedes rumpe et consilium nostrum defer Mariae. Haec incolit parva Nazareth moenia etc.* — Pelbárt szerint így szól az Úr: Legatum oportet nos mittere ad sponsam, per quem epistolam dirigamus et ejus consensum requiramus. O Gabriel tu es ad id idoneus minister ergo efficito terribilis sacramenti. Ad requisitionem errantis Adae a meis debeo descendere sedibus,

Digitized by Google

latere autem volo omnes coelestes virtutes, tibi soli pando secretum, ad Virginem Mariam perge, ad mei filii dignum habitaculum et denuncia ei meae praesentiae imbrem, primam ei vocem gaudiosae salutationis proclama dicens: Ave Maria, gratia etc.

A königsbergi töredék első lapjának összefüggő szövege — azt lehet mondani — kétszeresen fordítja vagy ezt a szöveget elég szabadon, vagy ennek valamely változatát — aligha szolgai módon. Az ***aethereas sedes rumpe*** kifejezés, Ezsaiás említett verse kezdő szavainak másolata, melyeket a königsbergi szöveg kétszer is a Horvát-codex fordításához hasonlóan: ***menecnec eget mege turje*** és ***menecnec eget mege turied*** szókkal magyarít; t. i. a 3. egész sorban a hiányok kiegészítése után s a 4.-ben ez a szöveg áll előttünk: menecnec eget mege turie: nazaret varasat mege lelhesse: lhul uagun sceuz leannoc lacadalma. Ennek megfelel az ***aethereas sedes rumpe*** — — ***Haec (Maria) incolit parva Nazareth moenia;*** — míg a 8. és 9. sorban ismét: menecnec eget mege turied — olvasható.

Ennek az ismétlésnek oka kitünik a szövegből, melyben az 1. egész sorból eddig el nem tüntethetett hézag kivételével a 6. sorig, az Vr isten nem Gabrielhez, hanem csak az általa viselendő követségről beszél, mit világosan mutatnak a ***viselhesse, mulhassa, turie, lelhesse*** ige alakok, a melyekkel összefüggésben, a betűk töredékes vonásai alapján, az első egész sorbeli hézag is így egészül ki: **ki legen *en sceretev hyu ſulgam*** stb.

Támogatja ezt a felfogást de Bustisnak Pelbárténál bővebb szövege, a mely szerint, miután Ádám egymás után állítja az Úr elé Sárát, Rebekát, Rákhelt, Juditot, Zsuzsánnát, Annát és Máriát, a kik közül ötöt az atya, egyet, Juditot a sz. lélek bocsát el elutasító felelettel; míg az atyának, a fiúnak és a szent léleknek egymást követő nyilatkozatai után végül az atya a Bölcsesség könyve 8. r. 2. versének eme szavaival: ***hanc amavi et exquisivi et proposui mihi sponsam accipere et amator factus sum formae illius*** — Máriát nyilvánítja egyedül méltónak arra, hogy az ige általa testesüljön meg: s azután így folytatja beszédét: unigenitus meus sit unigenitus ejus et spiritus sanctus sit habitator in ea foecundus. ***Procedat ergo nostrae nuncius majestatis et roboret animam virginis ipsam sublimando novo salutationis munere. Vocetur ergo Gabriel et ipse tanti mysterii nuncius existat.*** — Tunc dixit illi: Vides Gabriel illam virginem etc. Curre igitur cito et nuncia illi nostrum placitum, nuncia ei trinitatis consilium etc. (Serm. I. de Annunc. N.)

A mint e latin szövegnek nem fordítása a magyar, ép oly kevéssé találjuk meg de Bustisnál az egész sorokat megelőző

Digitized by Google

darab sorok latin eredetijét is. Sem a latin predikáczió, sem Jacoponus olasz versei nem felelnek meg ezeknek, a melyekkel a bemutatott szent asszonyok megszólalnak az Úr előtt. Az azonban a hézagok mellett is látható, hogy a mint az egész legenda, párbeszédekből van végig szőve; ezek a csonka mondatok is ilyeneknek a maradványai.

A *gukeritul* szó hihetően az Ezsaiás XI. része kezdő szavaival függ össze: *Et egrediatur virga de radice Jesse,* de a hol mind a Tih. (249. l.), mind a Horv. 56., 75. l.), mind az Érdy-codex (266. l) *gyökeréből*-t ír.

sarmazal: mondatrész végén áll, mely a fiúhoz lehetett intézve.

te veled mendun ig[eret?]

[a]*niad le*[l]*e scobodsagut:* = mater tua invenit libertatem. Szintén végződik a mondat s ha helyes a *-niad* betűknek *aniad*-ra való kiegészítése, akkor ez azt bizonyítja, hogy e mondatok csakugyan a fiúhoz voltak intézve; a mi pedig a dogmai értelmet illeti, az is megtalálható a Stellarium lib. VIII. p. I. art. 2. végén: Sextum bonum quod perdidimus in Adam, est *libertas*. . . . . O igitur felicissima virgo Maria merito tibi dixit angelus Luc. I. Invenisti gratiam apud Dominum quoniam omnem gratiam quam in Adam amisimus *tu invenisti* et inventam nobis restituisti.

bizunsagut: szóval szintén mondat végződött.

b]*inucrevl teun* . . . talán az elégtételre (satisfactio) vonatkozik. Érdy-codex 58. l. *embery nemnek veetkeeről chak ew tehete eeleget.*

. . . *etut: vilagon* [v]*olo binusuc* . . . . *segut:* — A Máriához intézett imádságokban találjuk a következő kifejezéseket: *főldőn walo bűnős nepnek remensege.* Peer-codex 241. l. — *Főldőn walo bűnőssőknek nagh remenseghe.* U. o 287. l. — *főldőn valo Bynős adam fyaynak nagh remenseghe.* Winkler-codex 331. l.

n]*e fellen tahat* . . . . . . *mnia:* [me]*rt scent leluc.* Gyaníthatható eredetije: ne timeat ergo . . . . . . (concipere??) quoniam spiritus sanctus (superveniet in illam) Gyanításom alapja: Luk. ev. 1. 30. 35. Et ait Angelus: Ne timeas Maria, invenisti enim gratiam apud deum: ecce concipies in utero et paries filium . . . . Spiritus sanctus superveniet in te et virtus altissimi obumbrabit tibi. —

g fara . . . en ur istennec értelme nem sejthető. A régi theologia a paradicsombeli megtiltott *fát*, a Krisztus kereszt*fájával* szokta összevenni s az Efez. lev. 3. r. 18. versében olvasható *szélességet, hosszuságot, mélységet és magasságot* a keresztfára magyarázni.

Digitized by Google

ed[e]*nienec.* Ha ez a hozzávetésünk megállhat, akkor Sz. Mária egyik szokott neve az ***istenség edénye*** (vas novum, purum, electum, profundum, solidum, admirandum) áll előttünk. A Peer-codex litániájában: ***lelky eden***, ***thistesiges eden***, ***aythatos eden***, ***senthsseges eden.***

uta[l]*atlon* = útálatlan, mint kíméletlen.

angol[u]*cnoc corat* [ha]*mar ele mulhas*[sa]: [men]*ecnec eg*[et] *meg*[e turie]. — A ***hamar*** kiegészítése a hézagnak is megfelel, az értelmet is jól egészíti ki. Az *ele* = *el.* A *menecnec* olvasás a két egyező hely összevetéséből származik, ámbár a másik lapon *menyun* és *mvnyb*[ele] olvasható.

kir[*ali mogzotbele* [vl] *tamadatia.* Bern. de Bustis, Mariale p. II. serm. 1. L. Ideo de illa canit ecclesia in officio hodiernae festivitatis (de Nativ. Mariae): Regali ex progenie Maria exorta refulget. Pelb. Stell. L. 1. p. II. a. III. c. 7. Bern. in epistola ad canon. Lugdunensem: Puto quod copiosior gratia sanctificationis in ipsam descendit quae non solum ipsius ***ortum*** sanctificavit sed etiam eam ab omni peccato immunem custodivit. Ezt így fordítja a Horvát-codex 63 l. aleytom hog zentsegnek bevsegesb malaztya zallot az zvz mariaban mely malazt evneky nem chak *tamadasat* zentelte meg, de meeg ennek felette menden byntevl tiztan meg tartotta auagy meg evryzte. Tihanyi-codex 270. l. — — nem cak az ô ***ziletesset*** zentôle megh. . . Pelb. St — c. 3. mater dei debuit esse de stirpe David regis — — unde et Esaias XI. ca. egredietur virga de radice Jesse, qui quidem fuit pater David et flos de radice eius ascendet. Tih. c. 266. l. Zyz Mariának teste felől kelle lenni: dauitnak ***kirali magabol*** — — esaias es ca. XI. *tamad* vezzô iessenek gôkerebôl mel'vezô lôn davidnak attya isai es ô belôle *támad* viragh. V. ö. Horv. c. 56. l.

d[ic]*hev arun agbe*[le]*vl aradatia.* Bern. de Bustis, Mariale pars II. Serm. 1. L. Beata virgo etiam descendit de semine Aaron summi sacerdotis quia de stirpe ejus fuit Anna mater ejus ut inquit Joh. Damascenus l. IIII. Beda super Lucam et Gregor. XXII. moral — IV. Mos. 17. 8. — sequenti die regressus invenit germinasse virgam Aaron in domo Levi: et *turgentibus* gemis eruperant flores, qui foliis dilatatis, in amygdalas deformati sunt. — Magyarul a Jord. cod. 158. lapján: masod napon megh oda terween megh vyragozwan talala aaronnak vezzöeeth levinek hazabol, es bymbokkal *ffel duzzadvan* megh vyragozny lataa, ky leweleketh erezthween, mondolath teremthee. Bernardini de Bustis, Mariale pars II. serm. III. K — sicut enim illa virga sine quolibet naturae adminiculo fructificavit: ita virgo Maria sine coniugali opere filium procreavit.

Az *áradat*-hoz hasonló értelmű a *terjedés* Luk. 2. 36. Et erat Anna prophetissa, filia Phanuel, *de tribu Aser* etc. —

Digitized by Google

a Döbr.-c. 276. lapján: Es vala anna profetissa fanvel leanya. asser *terjedésiből.* Hevesben, Gőcsejben, Duna Tisza közön: árad, árjad = nemi ösztön bántja, ingerli. Beh fel vagy áradva! — Kérdésbe tehető, hogy az *Áron ágbelől áradat*-ban nem kell-e *alliteratiót* látnunk?!

tiſctes[ege]*t* [m]*uncallec.* A kiegészített szó és mondat értelmével teljesen megegyeznek a Winkl.-c. 338. lapján olvasható ének következő helyei:

teghôd isten valazta
meegh kezdethnek elôtte
Nagyon teghôd *tyztôle*
Merth te nekôd kôzône
Angyalnak myatta stb.

Nagh *tyztősseegh* ez nekôd
azzonyom Maria
ees ighôn nagh vigasaagh
mynd ôrôkwl ôrôkke
hogh mynd az zenth haromsaagh
nekôd igen kôzône
angyalnak miatta stb.

t[ub sul]*gad es ne legen.* —*gat* helyett -*gad*-ot olvasok; *t. lu . .* helyett pedig a látható betű alakokat a tulsó oldalról átsötétedő vonásoktól megkülönböztetve *tub sul* betűket sejtek s így az egész mondatot: *több szolgád es ne legyen* értelemmel magyarázom.

J. de Voragine Marialéja VII. sermójából ezt idézhetem: iste angelus non debuit mitti ab alio angelo sed a deo, et hoc triplici causa. Prima, ratione negotii pro quo mittebatur, quod tam grande erat, quod ad istud non debuit mitti aliquis *sublegatus, sicut fuisset angelus qui missus fuisset ab angelo,* nec aliquis simpliciter legatus, sicut fuisset angelus aliquis, sed legatus talis ut archangelus Gabriel qui deo semper attistit Luc. 1. Ego sum angelus Gabriel qui sto ante deum etc. — Ily értelmű Abelard Péter sequentiájának kezdete is:

Mittit ad virginem
Non quemvis angelum
Sed fortitudinem
Suam, archangelum,
Amator hominis etc.

scuz leanhuz . . . tou helyett *scuz leanhuz . . . titcon*-t olvasok. Az értelmet illetőleg e mellett szól a legenda Pelbárt-féle szövegének e helye: *latere autem volo omnes coelestes virtutes, tibi soli pando secretum, ad virginem Mariam perge.* A Tih. c. 286. l. akarom kegek ezt titkon tenôm mind az menei vduartul, ez titkot cak nekőd akarom kiielôntenôm Az zyz Mariahoz menel.

iduz leg . . . . . . A *leg* után következő szó második betűje helyén *ſ* látszik. Ebből azt következtetem, hogy az angyali üdvözlet itteni első sora nem *Idvöz légy* vagy *Idvöz légy Máriá*-nak,

Digitized by Google

hanem *Idvöz légy istennek anyja*-nak, vagy *istenségnek anyja*-nak hangzott nyelvemlékünk szerint. Három sorral feljebb olvasható az *ysten se*[g]*nec aniahuz* kifejezés. A hézag elég nagy arra, hogy az *y∫tennec ania* — két szó — a sor végeig elférjen. A Kaz.-c. 14. lapján is így olvasható az Üdvözlet első mondata. Figyelmet érdemel ez azért is, mivel Sz. Margit élete 18. lapján azt olvassuk, hogy: aszonyonkat Máriát egyéb képpen ez szent szűz nem nevezi, hija vala, hanem istennek szüleének.

aldvt uog te után olvasható még a *mend.*

Az elől-végül csonka sorok elsejének első szavát *elevl* helyett *elevt*-nek: a második sor végső szavát *lesscel* helyett *besscel*-nek; a negyedik sor *Testuc* szavát *Testut*-nek olvasom. (Testut tule ∫[ogadiun?]). Peer-c. 267. l. ala lo̊ytel wram ysten meńńekbo̊l zyznekh méheben *oth fogadal byzon testeth magadnak.*

dichev seg co[ron]*aia amen.* A Debr.-c. is *dichesegnek koronayaval* végződik. Különben a karácson vigiliai epistolában Ezsaiás 62. 3. Et eris corona gloriae in manu Domini et diadema regni in manu Dei tui, — a Döbr.-c. 264. l. szerint: es lez *dicsőségnek koronája* úrnak kezében: és országnak diszes koronája te istenednek kezében. V. ö. Érdy-c. 492—3. l.

A másik oldal közbül csonka kevés értelmű soraiban:

a]*ngolucnoc coronaia.* Hihetően Sz. Máriának egyik czíme; későbbi nyelvemlékeinkben, mint a Peer-c. litániájában is *angaluknak assuna* fordul elő.

. . . *iket b . . . ec vescberel?* talán . . . *iket binnec vesc*[e]*level* (veszélével)? [te]*nguruknek fenus hu*[ga ismét sz. Mária czíme.

. . . . . . *tia: keralucnoc kyralan*[o]*c: Scent aron* [o]*ltara: bodug* [a]*na scuz maria.* Az első csonka szó hiányzó betűinek alsó része láthatólag megvan a hártyán, a miből a *tamadatia* szó helyre állítható. — Hogy a *keráluknak királának szent arany oltára* ismét sz. Mária czíme, akkor is alig volna kétséges, ha nyomban utána nem következnék, hogy: *bodug ana szűz maria.* — Ez a nevezet az *ara coeli*-nek felel meg, melynek legendája — vélekedésem szerint — egyszersmind nyelvemlékünknek most következő leghomályosabb részletét is megfejti. E legendát codexeink közül a Debr.-c. 55. lapján így olvassuk: Mikoron Octavaianos császár Rómában az ő házában urunk Jezus sziletése napjan imátkoznéjek ah napnak kilenczed óráján láta a fényös nap környül egy arany pereczöt s közepötte egy szűzet es karján egy szép kis gyermököt tahát homlokán arany bötűkkel ezök írattattanak megh: ez az elő istennek oltára s ottan imádá a császár eh gyermököt és nagy áldozatot teszön vala ő neki, mert megérté, hogy ez gyermök nagyobb volna ő nálánál s ott a helyön vagyon mast a szent Ferencz fiainak

Digitized by Google

kalastromok ki Ara celinek hívattatik. V. ö. Corn.-c. 83. l. — A mit a Debr.-c. írója Pelbártnak karácsoni első predikácziója után összevonva fordít, annak eredetijét leghelyesebb J. de Voragine arany legendája szövege szerint idéznünk Az Orosius, Eutropius és III. Incze pápa (1198—1216) előadása nyomán alakult legenda így hangzik: Octavianus imperator universo orbe ditioni romanae subjugato in tantum senatui placuit, ut eum pro deo colere vellent. Prudens autem imperator se mortalem intelligens, immortalitatis nomen sibi noluit usurpare. Ad illorum vero importunam instantiam Sibillam prophetissam advocat scire volens per ejus oracula si in mundo major eo aliquando nasceretur. Cum ergo in die nativitatis domini consilium super hac re convocasset et Sibilla sola in camera imperatoris oraculis insisteret, in die media circulus aureus apparuit circa solem, et in medio circuli virgo pulcerrima *stans super aram* puerum gestans in gremio. Tunc Sibilla hoc caesari ostendit. Cum autem imperator ad praedictam visionem plurimum admiraretur, audivit vocem dicentem sibi: haec est ara dei coeli. Dixitque ei Sibilla: hic puer major te est et ideo ipsum adora. Eadem autem camera in honore sanctae mariae dedicata est. Unde usque hodie dicitur sancta Maria ara coeli. Intelligens igitur imperator quod hic puer major se erat, ei thura obtulit, et deum de cetero vocari recusavit.

Es hug bezzug oznoc (t. i. keralucnoc kyralanoc scent aron oltara-nak) *neueztessel: felden menyun es. miulessed muyun vola latocuben: scent bulch asscunnoc vgon ielunel:*

miulessed a *reiülés* (prodigium) szóval lehet egyértelmű; a *latocu*-vet oraculumnak veszem; a *scent bulch asscun*-t csak Sybillanak érthetem. — A *felden menyun es* után nem hiányt, hanem a mondat-választó :-ot, illetőleg annak nyomát látom.

A *látókő*-nek kétszeri előfordulása, nehezíteni látszik az igaz értelem kitalálását. Ha azonban meggondoljuk, hogy az *oraculum* a rómaiaknál épen úgy jelentette a jósló helyet, mint a jóslatot s hozzá veszszük, hogy az oraculum első magyarítója készen találhatta a keresztyénséget megelőzött magyar vallás *látókövét,* mint a régi magyar *nézők, égbe nézők*, *látók* jósló helyének közönséges nevét, a melylyel szintén nem keresztyén fogalmat vagy szertartást volt alkalma kifejezni: akkor nincs miért fennakadnunk a nyelvemlék *látókőben* és *látókövet* kifejezésén és pedig annál is kevésbbé, mivel Sz. Mária *fenestra coeli* nevezetének magyarázataiban is találkozunk a *lapis specularis* kifejezéssel. Hieronymusnál Ezechiel profétára írt commentariusában is ezt olvassuk: fenestrae erant factae in modum retis, instar cancellorum: ut non speculari lapide, nec vitro, sed lignis interrasilibus et vermiculatis clauderentur.

Mindemellett a szöveg értelmezéséhez ragaszkodva meg-

Digitized by Google

jegyzem, hogy különösen a Nagysz.-c. egyik helye alapján az itt mondottakat Anna profetissára is lehetne vonatkoztatni. Míg ugyanis az evangelium illető helyén Annáról csak annyi van mondva, hogy: *confitebatur Domino: et loquebatur de illo omnibus:* addig a Nszomb.-c. 379. lapján Anna vallástételéről lévén szó, folytatólag ez mondatik: *talam ilyen igeckel: En mindönöknek ezt hirdetöm és ezt vallom, hogy e gyermök istennec fia és ez anya az sziz, kiről irt Isaias propheta.* Ez a vallomás nagyon megegyez a nyelvemlék eme szavaival: *ez nem ygeb germuk hanum ysten . . .;* a *szent bölcs asszony* nevezet is rá illenék Annára: de a *szent arany oltár*, a *bezzug oznoc neveztetés* határozottan Octavianus Sybillájára irányozza figyelmünket. A *scent bulch asscunnok vgon ielunel*-hez hasonló mondat fordul elő Sz. Brigitta 15-ik imádságának fordításában a Gyöngy.-c. 22. l. és a Thewr-c. 30. lapján: *holott kegyes Jezus*: *olyannak yeleneel: mynth mirra fanak ew nyalaba. muyun*, az egész szövegnek legkevésbbé megközelíthető szava. *Munyun*-t olvasni ki belőle azért bajos, mert két szóval elébb világosan *menyun* áll, két sorral alább pedig *mvny;* tehát négy sorban ugyanazon szónak háromféle írásmódja. *reiulessed* (? ?) milyen(! ?) *vola latocuben*, *scent bulch asscunnoc* vgon *ielunel* — értelmileg elég világos volna, de a *milyen*-t nem veszi be az eddig ismert régiség.

Qui vymad sagut allata. Nem tudom, nem a latin szövegbeli *oraculum insisteret*-nek félreértéséből származott fordítása-e? Mert a *fele n munybele ha tekunte:* [ek]*essen tegud e*[s] *ha lata* a latin szöveg apparuit circa solem — virgo pulcerrima-jához jár közel.

yste[n] *segnec* [ne]*we mia.* Az *-essen*-nek *ékessen*-re és a *-we*-nek *newe*-re való kiegészítése előttem a szöveggel egyezőnek látszik. Ugyancsak a szöveg és előadás folyamába illő pótlásnak tartom a Sybilla ajkára adott szavakat: . . . . *latuc uy latocuet: scuz lean fiot scilut*: *myben chudat mutut: es an*[a] *tartia üleben: qui sc . . . t. dychev segut ment en tudum: fugadotianoc lenni es esmerum: ez scent ez nem ygeb germuk hanem yste*[n].

Az *uy latocu*-ben, valamint alább is az *vy ignec chudaiaban* az *vy*-ról az utóbbi helyen szólok; itt csak azt kivánom jelezni, hogy az első csonka sor második felét így egészíti ki olvasásom: *Bezzug ſegut eſ ez ygnec.* Tehát e szerint az *ig, yg* kétszer fordul elő e helyett *ige.*

Ezeknek az elől-végül csonka soroknak gyanítható összefüggése a legendának olyforma tovább szövésére mutat, mintha a Sybilla által előadottak igazságáról, *bezzögségéről* Octavianus meggyőződni *kivánna* s mint a pásztorok *elmenne Bethlehembe.*

Digitized by Google

a hol a szűz leánt ***fiával öszve lelé***, és ***bormuc*** (között), a Luk. II. 12. vben foglalt angyali utasítás értelmében; invenietis infantem pannis involutum et positum in praesepio. Ezzel a legenda, ama szavaktól kezdve: ***ez nem ygeb germök hanum*** **ysten** a biblia előadásával egyesül, mert a legenda szerint a gyermek nagyobbnak mondatik ugyan Octavianusnál, de istennek nem. Egyszersmind az látszik, hogy innen kezdve a nyelvemlék irója Octaviánust a három király vagy magus egyike gyanánt szerepelteti. A ***bormuc*** szó után következő hézag közben mint függött össze a nyelvemlék szövege? nem tudhatjuk, de a [hi]***tuan pustebe***[l]*e* ***tacaruta E*** = vilibus pannis involvit — világosan a bibliai szöveg követésére mutat, a hol csupán a ***hitvan*** szó a bővítés, a minek latin és magyar szövegben számos példáját mutathatjuk ki. Igy fordul elő e kifejezés már Aug. In nativitate Dni Serm. V. D. Pannorum vilium squalore contegitur; — Beda egyik sermójában: Qui totum mundum vario vestit ornatu: pannis vilibus involvitur, míg az evangeliom szerint Luk. 2. 7. Et peperit filium suum primogenitum, et ***pannis eum involvit*** et reclinavit eum in praesepio. *Münch.-c.* . . . es ruhacskackal betakará őtet... *Tih.-c.* 31. l ... es poztokba őtet betakara... 36. l. ruhackakba iollehet ***alavalokba,*** de maga tiztakba őtet be takargata . . . 58. l. egyéb kiralok be polaltatnak bársonba és biborba te kegek ***alavalo*** es ***hitvan*** ruhákba. Nagysz.-c. 266. l. Te ő̊tet a ***hitvan*** poztočkacba takargathad es a iazolba fekő̊ted. — Corn.-c. 88. l. Mert az ágynak lepelnek drágalatosságit megfeddik mi bennönk Christusnak ***hitvan posztocskái.*** Mert ***hitván posztocskákba*** takartaték be. 90. l. betakará őtet hitvan és o poztocskákba. 91. l. betakartatván ***hitván posztocskákban.*** A ***takarut*** alakra nézve később is van példa.Tih.-c. 2. stb. lapján: ***bizonutottak.*** Kaz.-c. 198. l. wylagwswth az naph 199. l. megh wywttania. 201. l. megh wydamutho, indwtto, megh vidamutha.

Vita tárgyát képezi az utolsó előtti sorban az ***Ez levn vy ignec chud***[aia — mondat ***ignec*** szava a mennyiben ***ég***-nek és ***igy***-nek olvastatott. A szó mivoltát egymagából alig lehet megmegállapítani. Az ***új*** jelzőből kell kiindulnunk, a melyet az exegesis Jeremiás profétai könyve 31. r. 22. verse alapján bőségesen tárgyal, mely tárgyalás egyik elmaradhatatlan része a középkori prédikáczióknak. Azt mondja: ***Aug. In nativitate domini*** Serm. V. C. Hec illa est novitas Hieremie prophetae vaticinio nunciata. ***Faciet*** inquit ***dominus novum super terram.*** Et quasi quandam lucernam hujus obscuritatis accendens, continuo subjecit: ***Foemina circumdabit virum.*** Hoc est inquit novum quod super terram dico dominum esse facturum, quia foemina circumdabit virum. O foemina super foeminas benedicta, quae et virum non cognovit et virum in utero circumdedit, quae

Digitized by Google

concubitu carnali non tangitur et tamen carnea prole de spiritali semine gratulatur. Circumdat Maria virum angelo fidem dando, quia Eva perdidit virum serpenti consentiendo. Faciet, inquit, dominus novum super terram. Ut igitur exhibendae hujus novitatis tempus advenit, coelestis ad virginem praemittitur nuncius. Salutat angelus puellam, viri salutationis ignaram, terretur virgo *novitate verborum*. Ad quam angelus: Ne timeas Maria, invenisti enim gratiam apud dominum

Erről a *csudálatos ujságról* van szó a Debr.-c. 53. lapján; valamint a Döbr.-c. 422. lapján: O ur istennek bodog szüléje — — kinek uj és hallatlan csudaul adatott, hogy az ige, kit úr isten világnak előtte szűlt, lenne te fiad. — Pelbárt, részben Lukács, részben az *Evangelium de nativitate Mariae* (cap. IX.) szavai nyomán azt mondja: turbata est (Maria) in sermone ejus et cogitabat qualis esset ista salutatio. Non tam de angelica visione curabat quoniam angelos videre solita erat, sed magis de *salutatione inaudita* cogitabat. A Tih.-c. 288. l. szerint: megháborodék az angyalnak beszédére és gondolja vala minemő vóna ez köszönet. Annéra nem gondol vala az angyallal, mert angyalt gyakorta szokott vala látnia, de jonkább az *hallhatatlan köszönetről* stb. Erről írja sz. Bernát (de annunciatione): injungitur angelo *nova salutatio* et novam virgo professa virtutem, *novae salutationis* honoratur obsequio. Úgyszintén sz. Hieronymus (ad Eustochium): non simplex vel consveta fuit ista salutatio, sed omni admiratione digna. — J. de Voragine (de Annunc. serm. 4-do): *novam et insolitam salutationem* angelus beatae Virgini fecerat.

Ennyi idézet is hihetővé teszi, hogy a mikor nyelvemlékünkben az annunciatio története van előadva, az angyali üdvözlet szó szerint feljegyezve: a következő lapon alig lehet egyéb *új ig*-ről szó, mint a *nova salutatió*-ról, a *novitas verborum*-ról. Tovább vitatható kérdésül csak az marad fenn, vajjon hibából áll-e *ige* helyett *ig*, vagy helyesen, mert bár az Ehr.-c. is *ygervl ygere*-t ír, a köznépi nyelv példabeszédszerűen használja ma is az *igrül-igre* kifejezést.

Az *uy ig*, új ige értelmezése mellett szól az *vrduguc scurnevle*-se is az utolsó sorban. Az Ave Máriának ördögűző hatásáról számtalan miraculum van feljegyezve. J. de Voragine annunciatio-innepi 5-dik sermojában bőven előadván a miért az angyali üdvözlet nem tetszik (displicet) az ördögnek, a többi közt ezt mondja: nec mirum si tantum sibi displicet illa salutatio, quia per illam fuit territus — — fuit confusus, — — fuit contritus, — — fuit mortuus. — A Tih.-c. 86. lapján olvasunk hasonlót a nyelvemlék szövegéhez: egy ördögök által megölt papnak segitségére jő a sz. Maria s midőn így szól:

Digitized by Google

akoron mikoron ötet megölétök az én veterniemet mondja vala, — tehát az *ördögök ezt halván megiedének* és onnan mind elfutának

A mi végre a nyelvemléknek legelébb fölfedezett szövegét illeti, bár szószerint megfelelő eredetijét annak sem mutathatom ki, idejegyzem a következőket. Az egyik apocryph evangeliom (Pseudo-Matthaei cap. XIII.) szerint, a József által Máriához hívott bábák egyike Zelomi, így kiált fel: nunquam hoc auditum est nec in suspicione habitum ut mamillae cujusquam plenae sint lacte et natus masculus matrem suam virginem ostendat. Origenes (Máté I. 18.)-ra írt homiliájában mondja: Quis unquam audivit talia ut mater sit et virgo: deus sit factus homo. A seculo non est factum tale etc. *ug scolanoc: vylagnoc kezdetuitul fugua: rohtonc ez nem levt vala. hug scuz lean. fiot sciulhessen* stb. mondja nyelvemlékünk. — Notker, ‚Eia recolamus' kezdetű karácsoni sequentiájában is: quis audivit talia, dic rogo, facta.

Az anyai gondoskodás, ápolás részletes elszámlálása, szintén a kibővült legendának egyik kiegészítő szakasza, a mi különben a karácsoni és passiói elmélkedésekben is többnyire benfoglaltatik. Szövegünkkel leginkább egybevethető a Peer-c. 138–9. lapja és az Érdy-c. 44. lapja. Ez utóbbi különösen azért is, mert e szavaiban: *valamikoron az édes szép szilöttét* **emtette awagy yllette** *apolgatta förösztötte stb.* az emtette avagy illette kifejezés mintha a nyelvemlék *ymleti* szóalakját igyekezném magyarázni. Kár, hogy az Érdy-codexnek épen ezt a lapját nem tudjuk még eddig az eredeti latin szöveggel összehasonlítani. Összevethető Pelbárt, De Tempore. P. hyem. XIX. sermója *y.* alatt olvashatókkal.

Kik szólának úgy, versben szólának-e, verses maradvány-e a Königsbergi Töredék? Mindez függő kérdés maradhat addig, míg a *Vita Mariae Virginis metrica* czímű munka, mely a *Legenda longa*-nak vagy *communis*-nak is forrása lehet, előkerül. Vélekedésem szerint nincs elég okunk arra, hogy nyelvemlékünket verses maradványnak tekintsük. Azok a rhythmicusnak látszó sorok, a melyek az elébb és utóbb felfedezett töredékekből felmutathatók, a teljes vagy kiegészíthető szövegben nem folynak tovább; maga az angyali üdvözlet s egyéb részletek erőltetve is csak más rhythmus szerint volnának hangoztathatók. Azt a meg-megcsendülő hangot máshonnan vélem kimagyarázhatónak. Fejtegetéseim közben érintettem azt a régi, de hitelre már régen sem talált állítást, mintha annak a *historicus processus*-nak, melyet a nép annyira kedvelt, Augustinus is szerzőjeül volna tekinthető. Pelbárt is említi idézésénél Augustinus nevét, de mellette más contemplatorokat is — név nélkül,

Digitized by Google

mintha A. neve csak a tekintély kedveért állana azok előtt. Ez utóbbiaknak iránya, felfogása, Augustinus korával nem egyeztethető össze; azonban van egy körülmény, mely ennek a pia frausnak kedvezett. A históriai előadásnak hol hosszabb, hol rövidebb részletei nem siker nélkül utánozzák Augustinusnak fényes, ragyogó stilusát, mely sokszor rövid, numericus, de mindig emelkedett gondolatokkal teljes mondatokban, szónoki és költői fordulatokkal ékesen elmélkedik, buzgólkodik, fejtegeti és beszéli el mondandóit. Ennek a modornak kétségtelen nyomai látszanak a legenda részletein, ezek csillláma szűrődik át a magyar szövegen is.

Ez a szöveg, dunántúli nyelvjárásra vall. Olvasása közben a rendesen megkülönböztetett hosszú *ő* mellett, a rövid *ö*-nek is van helye; a ma is hallható *gyükér* nyomán nem minden *u* olvasható *ü*-nek. Olvasásom ekként hangzik:

I.

Az először fölfedezett töredék.

ugy szólánok: világnok kezdëtvitül fugva: rohtonk ëz nem lött vala: hugy szüz lëán: fiot szűlhessën: szüzségnëk tükëre: tisztán maradhassun: és nëkünk hirünk bënne ne lëjessën: Tudjuk látjuk őt szüz lëánnak ki ülében tart csudáltus fiot: füriszte musja: ëtëti imlëti: ugy hugy anya szilöttét: de ki lëgyën nëki atyja ozut nëm tudhotjuk: Ez oz isten mint őt ësmerjük: kit szeplő nem illëthet: mert ha isten ő nöm volna ő benne bínöt lëlhëtnéink.

II.

A Töredék négy szalagja.

(Lásd az 576. és 577. lapokon.)

Digitized by Google

gyükeritül ada[m?] származál: és ke të ve
led mendön ig[éret?] a]nyád lë
l]e szobodságut: b]izonságut:
b]ínökröl tön etöt: világ
on [v]oló bínösök ségöt:
n]e féllen tahát mnia
me]rt szënt lélök g fára
en: úr istennëk e]d[u?]nyének
dut el . uth: El ü në lëgyën:
utálatlon fugadgyák: úr isten u[gy]szóla: ki lëgy[ën]én szeretö
hív szulgám: ki [é]n küetségöm [vi]selhësse: angyoluknak korát
ha]mar ele mulhassa: mënyeknek egét mëgë törje: názárët
v]árasát mëgë lëlhësse: Ihul vagyun szüz lëánnok lakadalma:
kë]ráli mogzotbelöl támadatja: dicsö Árun ágbelöl áradatja:
. támagy Gábriël és küetségëm të visellëd: . . . . këráluknok
kë]rálátul: istenségnek anyjához: angyoluknok asszunyához tisztes
ségö]t [m]unkállék: küetségöm huzjád vëgyed: mënyeknëk egét
m]ëgë törjed: több szulgád ës në lëgyën: szüz lëánhoz . . titkon
. . . Jósëpnëk jegyöséhöz ëzën szóvol: idüz légy . s . . . .
ma]losztval teles úr të veled vagyon: áldott vogy të mënd
előtt: és të míhödnek gyümülcse
iva üt hitëssék hamar bësszél
ev miá idüzüht . . . . . hetö
e nem lëszën: Testüt tüle f
isten fiú tüle szület[v]én de
rad sze . etle. . esen születv
n dicsöség koronája amen.

Digitized by Google

Digitized by Google

A KÖNIGSBERGI

a.

d.

MÁSOLAT és SZÍNNYOMAT ULLA

Digitized by Google

EDÉK SZALAGJAI.

szen
koro
kérje
lével
szen
érdő
isten
lelők
nyős
királ
És h
mule
noe
nőnr
ségné
ánk
szola
első
és és

Digitized by Google

szen angyoluknok
koronája . . szüz mária
kérje iket b[ínn]ek veszé
lével : bínöt sirotjátuk
szent lél[ök] et kut ozu uk
ördögök minket : sz[en]t
istenség retivel szent
lélöknek [te]ngöröknëk fé
nyös hú[gya] támadatja : këráluknok
királánok : szent arony oltára : bódug anya szüz mária
És hugy bëzzög oznok [ne]veztessél : feldön mennyön es
miulessed muyun vol[a] látóküben : szent bölcs asszu[n
noc úgyon jelönél : ki vimádságut állata : fele n
mönny bele ha tekönte : [ék]essen tégöd e[s] ha láta : isten
ségnëk [ne]ve miá rólad ozun képpen szóla : K . . .
látuk új látóküet : szüz lëán fiot szilött : miben
csudát mútott : és anya tartja ülében[:] ki sz . . . t
dicsőségöt ment én tudum : fugadottjának l[ënni
es ësmeröm : ëz szent, ëz nëm igyéb gyermök hanem ist[en

vi]lágot fizeni Bëzzögségöt es ëz ignëk
kivánja ele menvén Bethle
fial öszve lëlé : és bormuk
hi]tván puszte belé takarútá : E
dicső szilëtëtvi kin angyol
lanok : pukulnok sëtítségéb
anok : Ez lőn új ignëk csud[ája
k]i miá ördögök szörnyőlé[nëk

Digitized by Google

Függelék.

Azon a hártya-levélen, a melyen a Königsbergi Töredéknek először felfedezett szövege a lap felső részére van irva, folytatólag még a következő latin elmélkedések olvashatók:

Omnes enim sunt administratorii spiritus etc. Hebr. 1. Duo notanda hic sc. administranda diuine pietatis clementia dande homini angelicam ad custodiam; secundo dignitas humanae nature. 1. de primo administrandis propterea dicit: Quid est homo quod memor es etc. Omnia subiecisti sub pedibus eius; quasi diceret: adhuc post te reputas eis fecisse ut angeli serviant ei et non tantum thronos et dominationes sed omes angelos ad ministerium eorum constituisti. Est autem trinum ministerium angelorum sc. nostras oblationes offerre ante conspectum dei, a peccato impedire et a potestate diaboli eruere. Ministerium quo nostras offerunt oblationes, vidit Jacob angelos ascendere et descendere in scala. Ascendunt angeli cum moventur anhelitus ad dominum, descendunt autem cum mittuntur a deo ad nos. Unde Augustinus: discurrunt inter deum et (ad) homines boni angeli tanquam mediatores (?) etc. hoc significatum est etiam Thobie quando archangelus Raphael venit ad eum. et salutavit eum dicens: pax sit tecum etc. Sequaris ystoriam vnde exemplum [1] de quodam Eremita cum passus angeli cum virga aurea mensurabat. Et de hoc Augustinus:[2] Magna est dignitas animarum etc. Secundum ministerium angelorum quo inpediunt peccatorem, expressum est in libro Numerorum XXII. Cum Baalam mercede corruptus incederet super asinam ad maledicendum Israel. ab angelo tripliciter est inpeditus. Hoc modo et boni angeli inpediunt peccatores procedentes ad peccatum, primo per gladium cruentatum id est per ymaginationem examinis eterni per intermissionem presentis tribulationis que significatur per macerias vinearum et per horrorem mortis que significatur per augustissimum locum, in quo non potest nec ad dextram nec ad sinistram deviare; per asinam enim significatur sensualitas, sessor = ratio, que quasi aliena fertur ad peccatorem. non intelligens obuiantem scilicet angelum, qui porro occurrit sibi evaginato gladio id est per ymaginem eterni iudicii, de quo ipse per prophetam: evaginato gladio m. interfeci (?) e. m. que quidem ymaginatio coniungitur ab angelo in sensualitatem et tamen non percipitur «ratione» quod hoc fit per ministerium angelicum; ideo asina dicitur vidisse angelum non Baalam, perdam inquit sapientiam . . epi . . . et (több szó kitörülve) Unde Apostolus: Tunc rationem requiret a nobis χp̃c et dicet: propter vos incarnatus sum etc.[3] Secundo inpediunt peccatorem nolentem desistere, per intermissiones presentis tribulationis que per angustias maceriarum intelligitur quibus vinee circumdantur que vinee sunt electorum anime. Cant. vinee florentes a deo (?) ded. que vinee sc. sanctorum anime muniuntur per tribulationes presentes. In hoc enim adversitate corporali peccatore constituto, asino conterit pedem sedentis que sensualitas ingerit dolorem in affectu rationis. Ratio enim sessor, asina sensualitas, contricio pedis dolor affectionis. Exemplum de Angelo et . . . . . ., qui interfecerunt filium boni hominis. Tertio peccatorem adhuc non desistentem inpediunt per horrorem mortis, qui significatur

[1] *Oldalt:* Exemplum.
[2] *Oldalt:* Augussinus.
[3] *Oldalt:* hic exemplum de Josapat.

Digitized by Google

per locum angustissimum in quo non potest peccator nec ad sinistram nec ad. ubi cadit na . . . . . pl. . . . . . Unde exemplum de illo qui nolebat confiteri annuente . . . . . subice: per demonem suffocatur.

Pro thema (?) Ps. *Deus meus illumina tenebras meas.* Legitur de beato Bernardo quod quando studere uolebat aperto libro orationem premittebat dicens: declinate a me maligni et scrutabor mandatum dei mei. Et bene quia nihil tantum spiritus malignus disturbat et inpedit sicut studium sapiencie salutaris et sicut intsantiam devote orationis, Hic homo recognosscit deum et se ipsum. Unde Effrem Orationes inquit sancte et devote confabulationes et colloquia dei sunt et cum magno exul. affcen. ad celum etc. Contra alias virtutes dyabolus habet arma sua, sicut contra castitatem varias temptationes; contra jejunium abstinentiam suam. r. lem sed devote orationes et assiduitas audiencia verborum dei, unde homo peccator incipit cognoscere creatorem suum et se ipsum, extingit omnem procacem inimicum. Item sicut narrat beatus B. Quod quidam sanctus pater contiune in sua oratione sic dicebat: O deus, noverim me noverim te! hec fuit karissimi brevis oratio sed fidelis quia ex priori humilitas et pacientia concipitur, ex posteriori spes et caritas generatur. Hec est enim vera scientia philosophiae et utique cognitio utilis prorsus necessaria ad salutem, unde Augustinus in libro de Civitate gratiam inquit celestium terrestriumque rerum magni existimare solet genus humanum, in quo profecto meliores sunt qui huic scientiae proponunt nosse deum et semet ipsos. Salutare ergo studium est audientia predicationis, unde homo cognoscit deum et se ipsum, certe semper premittenda est oratio ad exemplum beati Bernardi. Unde Hugo de Sancto Victore libro de. sacramentis: Triplex est in nobis oculus, scilicet oculus rationis, contemplationis et oculus carnis. Propter peccatum autem primi hominis oculus contemplationis in nobis extinctus est. oculus rationis factus est lippus sed oculus carnis remansit clarus. Cum ergo homo considerat et accendit cecitatem et obscuritatem sue intelligentie, quod nihil boni facere vel scire potest, tum divini luminis illustratione quid ei restat nisi orando dicere: *deus meus illumina tenebras meas.*

Ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus te, quid ergo etc. Verba proposita continenter annotantur et conuenienter adaptantur ad honorem beati s. apostoli, in quibus quidem verbis a duobus con . . . . videlicet a perfectione vite cum dicitur: *reliquimus omnia*, quod summe perfectionis est. idem quod dicit dominus: *si vis perfectus esse, vade et vende omnia que habes et da pauperibus, veni et sequere* (me), quia ipse dicit ibidem: qui sequitur me, non ambulat in tenebris. Secundo con . . . ab altitudine premii, ibi: *centuplum accipietis et vitam eternam possidebitis.* Circa primum sciendum, quod tria debemus relinquere, que tria sunt scilicet peccati fetiditatem, mundi felicitatem vel vanitatem et carnis voluptatem. Primum debes relinquere propter duo sc. propter fallibilitatem et propter mutabilitatem. De primo dicit Augustinus: O munde inmunde, non bene nominavit te mundum. qui te mundum nominavit, quia multos decepisti per inmunditatem tuam, multos seduxisti longam vitam promittendo, multos ad inferos seduxisti, et si perpetuus maneres, quos non deciperes? et ideo nolite diligere mundum. Unde Seneca: qui labuntur adherent,(?) cum labenti labuntur,(?) quia tempora transibunt more fluentis aque. Unde secundum Iacobum:[1] que est vita hominis? nisi vapor ad modicum parens. Job, *homo natus de muliere*

[1] *Ide toldva a lap alján:* O o homo totam vitam tua (m) illi debes etc . . . circa beneficia creatoris.

Digitized by Google

brevi vivens tempore, repletur multis miseriis; et vere quia modo letus modo tristis. modo diues modo pauper. Et si tua leticia duravit per diem integrum, tu videres: ecce nullius, quia dicit Salomon: Risus dolore miscebitur et extrema gaudii luctus occupat. Item: Omne quod incipit in gaudio desinit in tristitia. Unde Bernardus: mundus clamat: deficio: demon clamat: decipio; caro clamat: inficio; Christus clamat: reficio. Quem ergo vis sequaris. Certe consilium meum est, ut sequaris Christum quem grauiter offendisti per diversa peccata tua'et placa filium Virginis et dicas cum Anselmo: fac mecum domine propter nomen tuum etc. Et diligenter cavere debes Xristiane, ne forte contingat tibi sicut cuidam, qui diu secutus fuit mundi vanitatem et nolebat confiteri in agone jacens annuente domino suo. Et ideo s. . . . . attendentes ista relinquatis omnia propter Christum scilicet mundi vanitatem. Secundo debemus relinquere peccata similiter propter duo.

Szent Simeon ezüst koporsója Zárában.*

Nagy Lajos magyar király neje, Erzsébet 1377—80-ban Francesco de Mediolano zárai ötvössel körülbelül két méter hosszú s másfél méter magas aranyozott ezüst koporsót csináltatott annak a tetemnek díszesebb befogadására, mely az ismert adatok szerint körülbelül a XII. századtól kezdve maig mint sz. Simeon holtteste, előbb Velenczében, azután Zárában mindig különös tisztelet tárgya. Ez az aranyozott ezüst koporsó, a XIV. század egyik elsőrendű ötvösműve, minket közelről érdekelvén, a M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottsága elkészíttette galvanoplasztikai másolatát és Meyer Gotthold Alfréd berlini műtörténet-íróval megiratta monografiáját.** E fényes kiállítású mű meg is jelent az Akadémia kiadásában. A galvanoplasztikai másolatok lehetővé tévén másoknak is a hozzászólást, dr. Gerecze Péter előbb pécsi, most budapesti tanár a VI. ker. főreáliskolán tüzetes tanulmány tárgyává tette e műemléket, s a német tudós felfogásától sokban eltérő, egészen önálló s illustratiókban gazdag monografiát állított egybe, a mely az Arch. Közlemények XVIII. kötetében jelent meg. Ennek kivonatát adjuk itt röviden.

Számosan írtak már e koporsóról előbb is, sőt egy kétszáz évvel ezelőtt írt olasz monografiája is megjelent már 1855-ben. A hagyomány szerint annak a *Simeon*nak (tehát nem Simonnak) teteme nyugszik e koporsóban, ki a gyermek Jézust karjaiban tartva, boldognak mondotta magát, mivel szemei látták

* Írta Gerecze Péter dr. 80 l. 53 képpel. Archaeologiai Közlemények. Budapest, XVIII. köt. Ára 3 frt. (Különlenyomatban is.)

** *Dr. Meyer Gotthold Alfréd*, Szent Simeon ezüst koporsója Zárában, 14 képes melléklettel és 29 ábrával a szövegben, Budapest. 1895. Ára 4 frt.

Digitized by Google

az Üdvözítőt (Luk. ev. II. 29—32.). Mint látni fogjuk, e hagyomány érdekes vallási babonának lett forrása, mely koporsónkat ethnografiai tekintetben is érdekessé teszi.

Sz. Simeonnak Erzsébet királyné által készíttetett drága koporsója jelenleg Zárában a sz. Simeon-templom főoltára mögött látható, a hol két bronz angyal karján és két kisebb kőangyalnak magasra tartott párnáján nyugszik. Elől nyiló csapóajtaja nagy ünnepélyek alkalmával kinyittatván, a tetem az oltáron át látható. A koporsó hosszukás négyszögű szekrény, melyet csúcsbafutó nyereg födél borít. Az első hosszoldal, mint csapóajtó, mögött még külön üveglap zárja el a koporsó belsejét, melyet épen ez üveglap miatt maig sem lehet tudományos vizsgálódás tárgyává tenni, mert ez üveglap megnyitását még a legmagasabb egyházi körök sem engedték meg. A koporsó anyaga a hagyomány szerint cziprusfa, melyet kivülbelül a figurális és ornamentális reliefekkel ékeskedő aranyozott ezüst-lapok borítanak be, és pedig külső hosszoldalait, valamint a csapóajtó belső felét s a födél hátulsó lapját 3—3, a két keskeny oldalt egy-egy, összesen tizenhárom körülbelül fél négyzetméter nagyságú csoportkép s egy feliratos tábla, a koporsó födelét pedig elől sz. Simeon egész alakja, végre a két födélgerincz-homlokzatot Nagy Lajos czímere foglalja el. E reliefek ábrázolásai rendkívül érdekesek. Sor szerint röviden a következők:

I. *A sírásás jelenete.* A hagyomány szerint egy előkelő férfiút a tengeri zivatar Zárában dobott partra. Egész magával vitt kincséből csak egy holttestet sikerült megmentenie, melyet, miután egy kolostorba mint beteg fölvétette magát, öcscse holttestének adván ki, ideiglenesen a kolostor udvarán temetett el. Érezvén azonban halálát közeledni, fölfedezte a szerzetesek előtt, hogy a holttest *sz. Simeon* próféta teteme. Az utas meghalt; de három városi tanácsos angyal által értesült az esetről. Ezek épen akkor érnek a kolostorhoz, mikor a szerzetesek a holttest kiásásával és elrejtésével foglalkoznak. Így jutott Zára a nagy kincs birtokába.

II. *Jézus bemutatása* a templomban.

III. *Nagy Lajos bevonulása* Zárába 1357. szeptember 17-én, midőn a városi tanácsosok és az érsek tárt karokkal fogadják a magyar királyt, ki nekik védelmet nyújt a ravasz velenczei köztársaság ellen.

IV. *Erzsébet királyné* felajánlja sz. Simeonnak a fogadalomból készített ezüst koporsót. Itt térdel a királyné három leánya is, Katalin, Mária és Hedvig.

IV. *A feliratos táblán*, latin leoninus-versekben olvassuk:

Simeon az igazságos, ki a szüztől született Jézust karjain tartá. Nyugszik békén e koporsóban, melyet Magyarország hatalmas,

Digitized by Google

felséges és magas királynéja, Ifjabb Erzsébet kegyes fogadalomból készíttetett. Ezerháromszáznyolczvanban. Alább: E művet készítette Milanoi Ferencz.

VI. *Sz. Simeon oltalmába fogadja* a haldokló Kotromanus István boszna-bán lelkét, kinek ágya mellett siránkoznak: szentelt gyertyát tartó neje és leánya Erzsébet, a magyar királynak neje. Ez utóbbi azonban e reliefen még nem visel koronát, mivel negyedíziglen rokonságban levő férjével ismeretlen okokból (Erzsébet Nagy Lajos anyjánál, az öreg Erzsébetnél nevelkedett 14 éves kora óta) olyan hirtelen kelt egybe, hogy a pápai dispensatióért csak utólag folyamodhattak, miközben a királyné atyja, kinek lelkét reliefünkön fiai a szentnek oltalmába ajánlják, meghalt.

VII. *Sz. Simeon megmenti* azt a hajót a gonosz szellem által támasztott vihartól, mely tán sz. Simeon testét vitte Zárába.

VIII. *Durrazói Károly neje Margit (?)* megkisérti a sz. tetemének egy részét elsajátítani, de megbánván bűneit visszaadja az ereklyét.

IX *Istenítélet sz. Simeon koporsójánál,* hol a hamisan esküvő, ellenfele és birái szemeláttára, szörnyethal.

X. *Egy előkelő férfi* s egy nő fogadalomból lábat faragtatnak sz Simeon előbbi koporsója alá. Maga a csoda azonban, melyért ez áldozatot hozzák, úgy látszik a reliefnek levágott s ma már nem létező részén volt. Ez a tábla tehát eredetileg fogagadalmi ajándékul készült, s csak a csapóajtó készítése idején, 1632-ben kerülhetett, terjedelme miatt megcsonkítva, a koporsó oldalára.

XI. *Egy barát,* ki sz. Simeon koporsóban nyugvó tetemének lábát fogja, szerzetes társai rémületére, tán szintén istenítélet következtében, megbénul.

XII. *Sz. Simeon egy ifjú könyörgésére* megszabadítja ennek atyját a gonosz szellemtől.

XIII. *Egy vízbefúló fiú* megmentése és egy beteg gyermek meggyógyítása sz. Simeon koporsójánál. Mind ez, mind az előbbi eredetileg fogadalmi tábla, megcsonkítva, az említett 1632-iki átalakítás alkalmával kerültek a koporsóra.

XIV. *Sz. Simeon megfenyít* álmában egy eretnek barátot, ki a patharenusok tanait hirdette, s mint a relief elmés ábrázolásából kivehető, az Isten anyja ellen prédikált.

XV. *Sz. Simeon*nak másfél méter hosszú fekvő alakja. A fejpárnát és takarót szép diszítmények fedik.

XVI. A koporsó belsejében szintén régi fogadalmi tábla látható, mely ismét *Jézus bemutatását* ábrázolja. Ehhez toldva renaissance-kori reliefeken: *Dalmáczia védő szentjei, négy egyes alak.*

E domború művek közül több művészi tekintetben is kiváló.

Digitized by Google

Nevezetesen a mozgás kifejezése, a mozdulatok beszédes volta igen eleven temperamentumú, élénk megfigyelésű művész kezére vallanak. Így a csoportosítás is, habár némelyiken az alakoknak csak gépies egymás mellé állításáról lehet szó, több reliefen sikerült, s a művészi vonások figyelmes vizsgálata alapján megállapítható, hogy a reliefek java része Francesco Zárában élő milanói mestertől, a többi pedig 3—4 más művész kezéből került ki.

Sok érdekes és minket közelebbről is érdeklő vonást találunk e koporsó reliefjein ruházat-történeti tekintetben is. A koporsó alakjai ruházatra nézve, habár egyetlen fegyverdarabot sem találunk rajta, igen változatosak. Itt találjuk a szent személyek: József, Mária, a gyermek Jézus és Simeon hagyományos ruházatú alakjain kívül Nagy Lajost, nejét Erzsébetet, ennek anyját, Durazzói Károly nejét (?), István és Pál bánokat, több előkelő férfit és nőt, az ördögtől megszállott férfit és fiát, szolgáit, sok hajóst és utazót, összesen körülbelül 107 olyan alakot, melynek legalább feje látszik; ezek között tíz nő hét különböző és 97 férfi 33 különböző szabású ruhadarabot visel, mely a kor összes öltönydarabjainak tekintélyes részét teszi. (E ruhadarabok jelentékenyebb részét külön rajzok is feltüntetik.) Tüzetes vizsgálat tárgyává teszi itt szerző az összes figurális ábrázolások hátterét és ornamentumait minden egykorú és későbbi toldás-foldás alakjában rárakott diszítményes szalagocskával együtt. Húsz-huszonkét különféle növényi és másféle diszítmény található e koporsón és különböző korbeli toldalékain, a melyeknek stilusa eligazít a koporsó viszontagságos sorsa és változásai labyrinthusában.

A mi azt a kérdést illeti, hogy mi adott Erzsébet magyar királynénak okot arra, hogy 1377. július 5-én Zárában 1000 ezüst márkán, mai pénzünk szerint mintegy 21.000 frtnyi összegen a megbizott tanácsosok által sz. Simeon próféta tetemei számára aranyozott ezüst koporsót csináltasson: eddig többféle vélekedés merült fel. Pór Antal *Nagy Lajos* cz. művében (335. l.) azt állítja, sőt később (Századok: 1895. 376—77. l.) bizonyítgatni is megkisérti, hogy a királyné e koporsót az 1358-iki zárai békekötés emlékére ajánlta fel. Azonban az adott körülmények között a dúsgazdag és igen buzgó királynéról egyáltalán nem hihető, hogy egy ilyen nevezetes esemény alkalmából tett, de e mellett rá nézve semmi nehézséggel nem járó fogadalmat, még csak nem is tizenhárom év mulva (1371-ben, mikor ismét Zárában jár), hanem épen tizenkilencz év mulva teljesítsen, úgy hogy a koporsó elkészültével huszonkét év telt el a fogadalom és annak teljesítése közt. Nem hihető ez, mert, mint látni fogjuk, a királynénak más, női nézőpontból sokkal nyomósabb oka volt e koporsó csináltatására.

Digitized by Google

Van egy adat továbbá, mely szerint a királyné azért csináltatta az ezüst koporsót, mivel 1377. július 5-én meglátogatván sz. Simeon tetemeit, koporsóját dísztelennek s a szenthez nem méltónak találta. Ez lehetséges ugyan, de Erzsébetnek különös oka volt már arra is, hogy Zárába zarándokoljon sz. Simeon koporsójához. Ezt a különös okot a körülményekből értjük meg.

Erzsébet királyné, ki szerelemből, sőt kényes természetű akadályok legyőzésével ment férjhez, hét éven át nem ajándékozta meg férjét gyermekkel, úgy, hogy egykorú hagyomány szerint Lajos el is akart már e miatt nejétől válni. Igaz-e ez, vagy nem, mellékes; de annyi áll, hogy később is csak leány gyermekeik születtek, míg az óhajtva várt trónörökös után folyton epedniök kellett. Mind ezt azért kell itt említenünk, mert szorosan összefügg azzal a délszláv babonás hittel, hogy az áldott állapotban levő asszonyoknak sz. Simeon koporsójához kell bucsúra járniok, hogy fiú-gyermekük szülessék. Mint tudjuk, sz. Simeon próféta az, ki a gyermek Jézust karjaiban tartá. Ebből fejlődhetett a szent teteméhez fűződő legendák egész sora, valamint a népnek az a jámbor hite, hogy a próféta kis ujjának érintése a várandó asszonynak fiú-gyermeket hoz. Így értjük meg, miért zarándokolt a magtalan Erzsébet királyné Zárába, miért emel ott a krónikás (Villani) által meg nem nevezett, de minden valószinűség szerint sz. Simeon tiszteletére monostort. Még inkább ez lehet az a titkos és nagyon is nyomós ok, a mely miatt Erzsébet királyné épen 1371-ben (mikor harmadik gyermekét viselte szive alatt) Zárába zarándokol, s akkor teszi a fogadalmat, hogy ha fiú gyermeke születik, a szentnek ezüst koporsót fog csináltatni. Óhajtása, fájdalom, nem teljesült: harmadik gyermeke is, Hedvig, leány lett. S ime! A koporsó megrendelése 1377. július 5-ére marad. Hogy hat évvel előbb tett-e fogadást, s ezt teljesíti most, vagy ekkor új reménye támad, s ez úton véli a szent jóindulatát megnyerni: ma eldönthetetlen. Csak az bizonyos, hogy a királyné semmi esetre sem tehette fogadalmát a zárai békekötés idején, hanem igenis, személyes okokból, születésénél fogva is sajátos babonás hitéből folyólag, vagy akkor, midőn harmadik leányával viselős, vagy épen a megrendelés évében, mikor még a nem idős házaspárnak reménye lehetett, hogy sz. Simeon közbenjárására epedő vágyuk teljesülni fog. Ide vág még az az érdekes hagyomány, hogy a királyné egy alkalommal a szent teteméből kis ujját ellopta, kebelébe rejté, de nem hagyhatta el vele a templomot, mert félelmében egész teste megmeredt, s kebelében fekélyek támadván, megbánta tettét; hogy pedig kegyelmet nyerjen, felajánlta a szentnek az ezüst koporsót.

Ennek a mondának históriai magva valószinűleg az, hogy Erzsébetnek szándéka volt a szent holttetemét, vagy annak egy

részét Magyarországra szállítani, s erre való tekintettel csináltatta az ezüst koporsót is.

Hogy ezt a szándékát, ha megvolt, miért nem vitte ki: az események gyors változásából könnyen kimagyarázhatjuk. A nagy király 1382. szeptember 11-én már meghalt s Erzsébetnek már október 31-én Zárába kellett utaznia, hogy Károly király ellen híveket szerezzen. A király halálával a politikai helyzet gyorsan változott; s e miatt a királyné személyes jelenlétére volt szükség, hogy a tengerpartot a királyi család hűségében meg lehessen tartani. Ilyen viszonyok közt alig gondolhatott régi vágyának teljesítésére, mert erre tán már szüksége sem volt, vagy a záraiak ekkor már aligha voltak hajlandók arról hallani is. Ha Erzsébet mindjárt az ezüst koporsó elkészülte évében, vagy legalább férje halála, tehát 1382. szeptember 11-ike előtt utazik a tetem és koporsó átvételére Zárába: az alighanem Magyarországra kerül vala. De így, mivel a királyné terve kivitelére már gyenge volt, tán elő sem állt vele, viszont a záraiaknak eszükbe sem jutott a drága csontokat biztos helyéről, a jól elzárható márvány koporsóból kibolygatni, s egy bár drága, de romlékony, ezüst lapokkal födött deszka koporsóra bízni, a mely épen nem nyújtott biztosítékot a tolvajok ellen, sőt az ellenség betörése idején még a tetem szétszórását is okozhatta volna. A királyné rendelkezik ugyan még a koporsó kulcsai felől, sőt a következő 1384. évben még aranyozott vasrács készítése iránt is intézkedik sz. Simeon kápolnája számára; de két évre a szerencsétlen királyné leányával együtt már fogságba kerül, sőt magát Novigrádban meggyilkolják; csak holtteste kerül vissza Zárába a sz. Grisogono-templomba.

E tragikus sors megmagyarázza, miért nem került a tetem az ezüst koporsóba; továbbá még megmagyarázza annak későbbi hányattatásait is. Mint a regesták közt olvassuk: 1571-ben az üres koporsót a Benedek-rendi apáczák S. Mária-templomába vitték, s csak 1632-ben tették bele Simeon holttestét, mikor is a kijavított ezüst koporsót a S. Stephano-templomhoz épített S. Simeone-kápolna oltára fölé helyezték, hol ma is látható. Erről az időről említi egy adat, hogy «a nedvesség és por által megrongált ezüst koporsót Benetto Libani ötvös megtisztítja, s egyszersmind hosszában négy, széltében három hüvelykkel megrövidíti. Egy másik adatból pedig kivehető, hogy e renoválás oka a tetemnek koporsóba helyezése volt. 1647-ben öntik a töröktől elfoglalt ágyúkból azt a két nagy angyalt, mely a koporsót karjain tartja. 1853-ban pedig egy tábla-üveggel látják el. Ezekből az adatokból és a stil-kritika által megállapitható tényekből a következőket lehet levonni.

1. A koporsó alakja mindig olyan volt, mint ma: azaz

Digitized by Google

csúcsbafutó és nem lapos födél födte, mint a koporsó oldalán látható koporsó képe mutatja. A domború képeken kivert ***lapos födelű*** Simeon-koporsó csakis a régi márvány koporsót ábrázolhatja, mert hiszen az itt ábrázolt csodák nem a mai ezüst, hanem a régi márvány koporsó mellett történtek! Egyetlen egy táblán, a hol Erzsébet a koporsót Simeonnak átnyújtja, kereshetnők némi joggal a mai koporsónak régi képét, mert ez az ábrázolás kétségkívül ***ennek*** és nem valamely más, tán épen a régi márvány koporsónak felajánlását tünteti fel. Mégis azt kell mondanunk, hogy ezen a képen is a mai koporsót akkori lapos födeles alakjában látjuk, a milyen a régi márvány koporsó volt; mely mellett a csodák és istenítéletek lefolytak, s a melynek képe annyira tipikussá vált hivők és mesterek előtt egyaránt, hogy ezeknek munka közben eszökbe sem jutott külön ezen az egy táblán annak az ezüst koporsónak hű képét ábrázolni, mely e relief készültekor összeállítva még semmi esetre, de sőt tán készen sem volt, legföljebb rajzban állhatott előtte. Bizonyítja ezt a mai koporsó csúcsfödél-homlokzatain látható diszítményes czímeres két relief, melyeknek eredetiségéhez szó sem fér stb.

2. A koporsó megrövidítésének oka az lehet, hogy az ezüst lapokkal bevont cziprusfa koporsó csapjait a sok ide-oda hurczolás és 250 év folyama alatt részint a szú ette, részint e csapok annyira meglazulhattak, hogy a drága fát mindenkép meg akarván tartani, újra kellett csapolni. Így érthető, miért rövidül meg a koporsó épen négy, illetve három hüvelykkel: azért, mivel félennyi, vagyis 4—5 cm. vastag a deszkafal, melynek csapjait mind a két végén, már csak a csapóajtóval való átalakítás miatt is le kellett vágni; mivel ennek két vége nem maradhatott rovátkolva, vagy mint az asztalosok mondják: czinkolva.

3. A koporsóba eredetileg fölülről nyúltak be, valószinűleg úgy, hogy a két födéllap vagy csak az egyik az ormon szétnyílott. A mellső hosszoldalt csak 1632-ben alakíthatták át csapóajtóvá, mert erre előbb, mikor a tetem még nem is volt a koporsóban, semmi szükség sem volt. Csakis ekkor a bucsújárások, a Máriacsodaképek, egyszóval: a jezsuiták buzgólkodása folytán feltűnő nagy lendületet vett hit-élet idején érezték először annak szükségét, hogy a Simeon teste az oltáron üveg alatt megszemlélhető is legyen, a mi csak a csapóajtó alkalmazásával vált lehetségessé.

4. A csapóajtó készítésével függ össze, hogy a koporsó belsejét is figuralis domború művek fedik, holott régen itt ilyenek nem is állhattak, mert csak a csapóajtó létezése óta lehet a koporsó belsejébe elölről is betekinteni. A csapófödél belsején

Digitized by Google

álló három tábla (l. fönnebb: XII—XIV.) és a hátsó hosszfal belsejére erősített *Bemutatás* (l. XVI.) azonban a stíl-kritika szerint kétségkívül egészen vagy csekély időkülönbséggel egykorú a koporsó többi eredeti domború műveivel, s csakis a belsején látható négy egyes alak: Dalmáczia védő szentjei (l. f. XVI.) renaissance korúak, s készülhettek a csapóajtó készítése idején egyenesen a koporsó belseje számára. Egy másik kimagyarázandó nehézség még az, hogy ma a csapófödél belsején két, s a hátsó födéllapon egy olyan tábla van, a mely egyik oldalán jelentékeny csonkulást szenvedett, s hogy a zavar látszólag még teljesebb legyen: a csapófödél harmadik táblája figyelmes vizsgálat alapján *felülről* mondható *csonkának*. E nagy nehézségekkel a koporsó első monografusa, Meyer tanár nem tud megküzdeni: minden vizsgálódása oda megy ki, hogy a koporsó átalakítása és a sok foltozása különböző idejét és okait megmagyarázni nem lehet. Ezekre a pontokra akar tehát a magyar monografus világosságot deríteni a következőkben:

5. Megbizonyítja, hogy a koporsó számára eredetileg szükségelt nyolcz relief s a födél diszítésére szolgáló három alacsonyabb tábla ma is hiánytalanul, némi csonkítással, de semmikép sem utánzott, vagy később készült alakban előttünk áll.

6. Négy tábla (X., XII., XIII., XVI.) sem tárgya, sem méreteinél fogva nem készült a koporsó számára, mert ennek azokra szüksége sem volt, hanem mint *fogadalmi táblák*, a szent közbenjárására, egyes gazdag hivőkkel (de nem Erzsébet királynéval) történt csodákat örökítenek meg; s mint ilyenek, a koporsó készülte előtt, vagy után jöhettek létre és függtek a szentnek szánt többi arany és ezüst fogadalmi tárgy között a templom falán, vagy hevertek elzárva a különben is eredeti rendeltetésének át nem adott ezüst koporsóban egész addig, a míg a csapóajtó készítése idején azokat durván megcsonkítva a faláda új csapolása végett lebontott többi relieffel együtt, csupán magassági méreteiket tartva szem előtt, rendetlenül visszaszegezték a koporsó oldalára; minek következtében a szükségelt négy fogadalmi tábla közül három a koporsó belsejébe, egy pedig födelére került.

7. Az ornamentumos szalag-foltokat is részben azokból az ezüst lemezekből metszették ki a restaurálás alkalmával, melyek a koporsó belsejét födték, mikor az még fölülről nyílt; a mi ezekből nem telt: részint az eredeti Anjou-liliom utánzataival födött lapokkal, részint pedig különböző renaissance motivumos szalagokkal pótolták. Így a legkisebb változtatásokat is rendre vizsgálva, megtaláljuk a valóságnak megfelelő sor- és időrendet, s minden egyes toldás-foldás okait.

8. Minden egyes figuralis ábrázolás mesterét külön-külön megnevezni, sőt még csak megkülönböztetni is lehetetlen, mivel

Digitized by Google

egy-egy reliefen több kéz munkájának is világos nyomait leljük. Pl. *a koporsó felajánlásán* (IV.) egyik kéz az alakot, másik jóval később a háttér szőnyeg-mintáját dolgozta ki, az architekturai keret szép cserleveleit pedig, de csakis ezt, épen az a mester trébelte, ki a *Templomi bemutatás* (II.) hátterét a ciboriumon kívül és sz. Simeon nagy alakjának ágytakaróját, a födél első lapján ugyanilyen gondos és biztos kezű trébeléssel elkészítette. Ellenben más fej és kéz művei az alakok, s végre ismét más, későbbi munka a háttér szőnyeg mintája.

9. Az első mester nem lehet más, mint maga *Francesco di Mediolano*. Neki kell tulajdonítani annak minden részében: 1. a födél nagy alakját, *Simeont*. 2. *Sírásás*. 3. *Templomi bemutatás*. 4. *Nagy Lajos bevonulása*. 5. a *Vihar*. 6. a *Bűnhődés jeleneteit* s végre 7. a *Feliratos táblát* (l. I., II., III., V., VII., IX., XV.). Bizonyítja ezt a tábláknak tárgya, concipiálása, az elbeszélés módja, a ruházat, s a legapróbb ruhadiszítmények, a háttér egyezése, az architekturai motivumok, az alakok aránya, s végre a növényi ornamentumok. A második kéz művei lehetnek: *Erzsébet koporsó-felajánlásán* (IV.) az alakok és Pál bán jelenete (VIII.). Harmadik mester gondolta ki és dolgozta az *Álomlátás és Beteg bán* tábláit (VI., XIV.), melyek lehetőleg minden művészi vonás tekintetében egyeznek. Végre a *Lábcsuda* (XI.), alakjainak nagy aránya és a szakál kidolgozása miatt, egy negyedik kéz műve lehet, habár csoportosítása, az élénk, beszédes mozdulatok s a ruharedőzés Francesco rajzára mutatnak; a háttér architekturáját azonban más csoportba sorozzuk. Így azt kell hinnünk, hogy a rendező kéz itt is a Francesco-é, a kivitel pedig valamelyik segédjeé. A *Mester*, *Ördögűzés* és a *Fiú megmentése* (X., XII., XIII.) fogadalmi táblákon sok közös van; legalább a két utóbbi bizonyosan egy kéz műve, de semmi ok sem forog fenn arra nézve, hogy ezeket későbbi ízlés idejére tegyük; sőt azt kell mondanunk, hogy tán ezek is Francesco műhelyében, a koporsó készülése után nem sokára készültek, s attól függetlenül, mint fogadalmi táblák maradtak fenn 1630-ig, mikor Piazzalonga megcsonkítva mai helyökre illesztette.

10. A Francesconak tulajdonítható legjobb táblák erősen magukon viselik Giotto falképeinek hatását; jelesen a *Templomi bemutatás* (II.) csupán abban különbözik Giottónak a paduai Capella del Arenában levő falképétől, hogy ezen még egy angyal s egy szolgáló is van jelen, mely alakokat az ötvös mellőzte.

Röviden összefoglalva: a koporsónak minden mai külső figuralis domború műve 1377—80. közt nagyrészt Francesco, néhány táblája pedig több más, talán 3—3 mester vagy legény kezéből került ki olyformán, hogy fölváltva egymás tábláján is dolgoztak. A koporsó belsejét 1632-ben több régi, fogadalmi és

Digitized by Google

ehhez készített renaissance ízlésű, figurális domború művel diszítették; miközben a láda új csapolása miatt úgy is leszedett belső ornamentalis táblákat szabdalták fel; s a hová ezekből nem jutott, renaissance-ízlésű, részben tán már előbb készült foltokkal pótolták. Ez idő óta számbavehető változáson a koporsó nem ment át.

Igazságügyi statisztikánk reformjáról.

(Kivonat *Ráth Zoltán* l. t. június hó 17-én tartott értekezéséből.)

Általános tapasztalat bizonyítja, hogy a statisztika különféle ágai egyáltalán nem a szerint fejlettebbek, illetve fejletlenebbek, a mint az alapul szolgáló adatgyűjtés közvetlenül az állami közigazgatási tevékenységhez tapad, vagy sem. A statisztika eredete ugyan ily tevékenységre vezet vissza: a katonák s az adótárgyak lajstroma a statisztika legrégibb alakja, de a fejlődés ezen a téren nem volt oly kedvező, mint az állami rendes cselekvéstől különvált ágaknál. A legnagyobb tökélyre a statisztikának azon részeit vitték, melyek nem az állami cselekvés lajstromozását, nem is az e cselekvés közben észlelt társadalmi jelenségek számon tartását végzik, hanem önálló felvételekre épitve, önczéllá vált tanulmányozását teszik a nemzet physikai, gazdasági és — bár kevésbbé kiterjedt mértékben — a nemzet szellemi és erkölcsi életének.

Az igazságügyi statisztika, mely az előbbi osztályhoz tartozik, szintén osztozott a kedvezőtlen fejlődésű ágak sorsában. Az érdeklődés ugyan korán felébredt e tárgy, különösen pedig a bűnügyi statisztika iránt, melyet Guerry és Quetelet az erkölcsi élet mérőjévé emeltek; de az adatgyűjtés módszere a kezdetlegesek közé tartozott és tartozik — csekély kivétellel — ma is. Csak két, eredetére is a szó szoros értelmében modern állam az, hol az igazságügyi statisztikának criminologiai eleme teljesen különvált a tulajdonképi igazságügyi igazgatástól: a Német birodalom és Olaszország. Amott 1882. elejétől, itt 1890. elejétől kezdve egészen önálló adatgyűjtés foly a bűncselekmények sociologiai tanulmányozása czéljából.

Hazai igazságügyi statisztikánknak ma tulajdonkép két központi szerve van, egyik maga az igazságügyi miniszterium, a másik az országos statisztikai hivatal. Amannak tevékenysége kimerül a biróságok, ügyvédi és közjegyzői kamarák ügyforgalmának összeállításában s csak nagyon durva csoportosításban engedi szemlélni az egyes ügyágakhoz tartozó jelenségeket. Az adat-

Digitized by Google

szolgáltatás pontosságát illetőleg, az ellenőrzés technikai nehézsége miatt, a legnagyobb és legjogosultabb kételyek merültek fel s magok az igazságügyminiszteri jelentések sem használják fel ez anyagot következtetések tételére, hanem egyszerű függelékként, holt teher gyanánt hozzák a táblázatokat.

Az igazságügyi statisztika másik része, mely az országos statisztikai hivatal vezetése alatt áll, az absolut uralom idejére viszi vissza eredetét, mikor is az egész monarchia területére kiterjedő egységes bűnügyi statisztikát állítottak össze. A hetvenes évek adatgyűjtésekor még az osztrák minta szolgált alapul s az új büntető törvénykönyv hatályába lépte alkalmával is csak a legszükségesebb változtatások történtek rajta. Statisztikánknak ez a része most is az állami cselekvéstől el nem választott adatgyűjtés. Mint ilyennek, hiányai is ugyanazok, a melyek az ily egybeolvasztástól elválaszthatatlanok, súlyosbítva még a táblázatainkban s aztán igazságügyi szervezetünkben rejlő bajok s különösen az összeállítás rosszasága által. A fő baj ott van, hogy ügyészségeink s még inkább járásbiróságaink híjával vannak az előírt nyilvántartások vezetésére és feldolgozására megkivántató erőknek. S a számszerű összeállítás az év végével, még pontos évközi nyilvántartás esetén is, az ily munkához nem szokott személyzetnek nemcsak rendkívüli munkát okoz, hanem egyenesen problematikus értékű. Elképzelhető, hogy mi lesz az eredmény ott, a hol az ily évközi nyilvántartások vagy egyáltalán nem vezettetnek, vagy nem pontosak.

Ily körülmények közt az országos statisztikai hivatal az igazságügyi statisztika reformját s a bűnügyi-statisztika alapjául az egyéni lapok behozatalát már régtől fogva sürgeti s a reform tüzetes tervének kidolgozásával értekezőt bízta meg. A tőle készített javaslat alapeszméje az, hogy az igazságszolgáltatás közegei a statisztikai adatgyűjtés és a gyűjtött adatok összeállítása alól felmentendők, vagyis a statisztikai tevékenység s az igazságszolgáltatási functio lehetőleg szétválasztandó. Az adatszolgáltatás ugyan elválaszthatatlanul összefügg az igazságszolgáltatás menetével, minthogy az igazságügyi statisztika anyagát csak az adja, a mi a biróság előtt végbemegy, vagy ott hitelesen megállapittatik: de az elkülönítés elve azt jelenti, hogy a biróság statisztikai működése a tények puszta feljegyzésén túl ne terjeszkedjék. Az adatszolgáltató biró tehát csak az előtte lefolyt eljárásnak adja kivonatát s a tőle észlelt jelenségeket jegyezze fel. E kivonat elkészültével be van fejezve tennivalója, s a mi azon túl van, az már az adatfeldolgozó statisztikai szakközeg feladata. A kivonat az egyes ügyről az ú. n. számlálólap alakjában készülne. A számlálólap előnyei a lajstromos rendszerrel szemben annyira el vannak ismerve, hogy a választás csak az előbbire eshetik. E rendszer

Digitized by Google

kiterjeszthető az igazságügyi statisztika minden egyes elágazására. Csak az ügyek természetéhez kell alkalmazni a kérdőlapot; kiválasztani a közérdekű, illetve az igazságügyi kormányzat szempontjából jelentős mozzanatokat s azokat a kérdőpontokba befoglalni. Az egész igazságszolgáltatás működésének s az e közben észlelhető társadalmi viszonyoknak oly hű és oly részletes képét szerezhetjük meg ez úton, a minőre ép a mondott irányokban szükség van.

A javaslat azonban egyelőre csak a bűnügyi és börtönügyi statisztika körében óhajtja az újítást keresztülvinni; ott azonban oly kiterjedésben, minőt a számlálólap használata a külföldön még el nem ért. Felölelné az a bűnvádi eljárás egész lefolyását, külön lapon nyilván tartaná az itélet alá került egyének ú. n. személyi viszonyait; a letartóztatottakra vonatkozólag pedig szintén az összes fontosabb életviszonyaikra kiterjeszkedő, de egyúttal magaviseletüket és helyzetüket, a letartóztatás első pillanatától a büntetés kiállásáig feltüntető egyéni lap adna felvilágosítást.

A kérdőlapok kitöltése jelentékenyebb munkát nem kiván, s az eddigi tennivalókkal összehasonlítva nagyon számbajövő könnyités. Az ellenőrzés nagyon egyszerű és tetszés szerint gyakorolható. Az új rendszer azonban jelentékeny új terhet róna a nyers adatokat feldolgozó hivatalra, a mennyiben az eddigi decentralisált feldolgozást a teljes központositás váltaná fel. Tekintve azonban, hogy ez utóbbinál szakavatott, begyakorlott egyének végzik a munkát, sokkal nagyobb időkiméléssel volna foganatosítható, mint jelenben az egyes ügyészségeknél és járásbiróságoknál. E mellett a vezetés egyöntetűsége, a feldolgozás egynemüsége is a központositás javára dönt. E rendszer különben már bevált a mintaszerű német és olasz bűnügyi statisztika körében.

A feldolgozás feladatát hazai viszonyaink közt az országos statisztikai hivatalra kellene bízni. A tényleges fejlődés is megmutatta, hogy hazánkban az összes hivatalos statisztika egyesítése belső szükség, mely utat tör magának a statisztika minden ágában. Az igazságügyi statisztika iránt az ú. n. gyakorlati világban kevés érzék van; pedig az ethikai erők nagy gyakorlati jelentőségét napjaink története is kézzelfoghatólag állítja szemeink elé, s a morálstatisztika világát a társadalom ethikai életének tanulmányozásában ma kevésbbé nélkülözhetjük, mint valaha.

Digitized by Google

Tüzetes Magyar Nyelvtan.*

Mikor még csak jámbor szándék volt a magyar Akadémia fölállítása: tudósaink közvéleménye már akkor egyik elsőrangú teendőjeül szánta neki a magyar nyelvtan és a magyar szótár elkészitését. A szótárirodalom terén csakugyan nagy munkáknak adott létet Akadémiánk. Már a negyvenes években készületeket tett az úgynevezett «nagy» szótárhoz, s ez a hatvanas és hetvenes években világot látott hat nagy kötetben. Még ez alig volt készen, hozzáfogtunk a Nyelvtörténeti Szótárhoz s ezt egy pár évvel ezelőtt három nagy, sürűen nyomtatott kötetben adhattuk közönségünk kezébe. Nyomban utána megindult az 1838-ban kiadott Tájszótár ujjádolgozása, úgy, hogy már e bőtartalmú új Magyar Tájszótárnak is mintegy fele közkézen forog.

A magyar nyelvtan terén sokkal kevesebb történt eddigelé. 1842-ben kiadta az Akadémia egy kis füzetben a Szókötés főbb szabályait. Ezt követte 1845-ben egy nem igen terjedelmes kötetben *A magyar nyelv rendszere* Czuczor, Vörösmarty, Fogarasi s mások szerkesztésében Ez, ha egyes részeit, különösen a szókötést, kiveszszük, voltaképen csak népszerű földolgozása volt Révai halhatatlan munkájának, az *Elaboratior Grammatica Hungarica*-nak. Révai tanításaihoz nem is lehetett akkor még sok újat hozzátenni, mert addig még sem nyelvemlékeink, sem élő nyelvjárásaink, sem a rokon nyelvek nem voltak annyira kiaknázva, hogy nyelvünk szerkezetét részletesebben s kielégítőbben lehetett volna magyarázni Révai grammatikájánál

Azonban az Akadémia köreiben mindig élénken érezték egy részletesebb nyelvtan szükségét, mely tüzetesen tárgyalná az egyes jelenségeket és kielégitőbb fölvilágositásokat adna nyelvünk tényeiről. Ennek csak egy bizonyságát adjuk itt. 1862-ben

* *Tüzetes Magyar Nyelvtan történeti alapon.* Balassa József közreműködésével írta *Simonyi Zsigmond.* Első kötet. *Magyar hangtan és alaktan.* A M. Tud. Akadémiától Lukács Krisztina-díjjal jutalmazott pályamunka. — 8r. XVI. + 735 lap. A hangtant s az alaktannak az összetételről szóló szakaszát *Balassa J.* dolgozta ki. — Nyomtatás közben *Szilasi M.* és *Zolnai Gy.* szivesek voltak a készülő íveket elolvasni s nem egy becses megjegyzéssel szolgálták az ügyet. Ugyanezt tették *Munkácsi B.* és *Asbóth O.* a török és szláv jövevényszók hangalakját tárgyaló czikkekkel. — Bolti ára 6 frt; a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Vállalata pártolói részére 4 frt 50 kr.; kötve 5 frt.

Digitized by Google

Fogarasi János formális indítványt tett «a magyar tudományos nyelvtanra való előkészületekre nézve». Ezzel kapcsolatban Riedl Szende ajánlkozott, hogy németül elkészített nyelvtanát magyar átdolgozásban szakaszonként elő fogja terjeszteni a Nyelvtudományi Bizottságnak «megbírálás, kiegészítés s illetőleg helyreigazítás végett». A bizottság örömmel fogadta el az ajánlatot s azt határozta, hogy a beadandó szakaszokat folyóiratában, a Nyelvtudományi Közleményekben ki fogja nyomatni, hogy mindenki hozzászólhasson. Egyúttal azt is elhatározta a bizottság, «hogy tagjai közül Toldy Ferencz leginkább a régi magyar nyelvet, Vass József leginkább a nép- és tájnyelvet, Arany János a szófűzés és phraseologia sajátságait, Ballagi Móricz a magyar nyelvnek a sémi, Budenz József annak az árja, végre Hunfalvy Pál ugyanannak az altáji nyelvekkel való viszonyait tegyék nemcsak vizsgálódási feladatukká, hanem vezéreljék mintegy másoknak is az illető tekintetben folyt nyomozásait s foglalják össze eredményeiket. Ezen az úton, úgy hiszi a bizottság, a magyar tudományos nyelvtanra a legalaposabb készületeket lehet majd tenni».

Azonban a dolog nem ment olyan gyorsan, a hogy a jóakaratú bizottság remélte. Csak akkor kezdett izmosabbá fejlődni Budenz József nyelvhasonlítása. Tíz évvel később indította meg Szarvas Gábor a Magyar Nyelvőrt, mely egyrészt a népnyelvi kincsek gyűjtését, másrészt a nyelvművelést tűzte ki czéljául. Végre szintén a hetvenes években vett nagyobb lendületet a nyelvtörténeti kutatás, egyfelől a nyelvemlékek kiadásával, másfelől a Nyelvtörténeti Szótár megindításával. S csak amaz indítvány után harmincz évvel. miután nyelvészetünknek mindezen ágai magas fokra fejlődtek, csak most lehetett komolyan arra gondolni, hogy ismét *egy* nagyobb munkában foglaljuk össze azt, a mit nyelvünk szerkezetéről mondhatunk. 1889-ben a Lukács Krisztina díjat magyar hangtanra s alaktanra tűzte ki az Akadémia, 1890-ben pedig a Semsey-pályázat kivánt egy tüzetes tudományos nyelvtant. Az előbbinek eredménye volt az a hangtan és alaktan, melyre az Akadémia főtitkára ez év elején, aláírás hirdetésével, fölhívta a figyelmet. Mintegy 500 aláíró jelentkezett. s ez bizonyítja, mennyire szükségét érzik egy nagyobb nyelvtannak. A pályamű most az Akadémia kiadásában mint három kötetre tervezett ***Tüzetes magyar nyelvtan*** első része jelent meg 47 ívnyi terjedelemben. A többi kötet a jelentéstant és a mondattant fogja tárgyalni.

A most megjelenő kötet bevezetése röviden tájékoztatja az olvasót ***a nyelvtannak módszereiről és forrásairól.***

A kötetnek nem egészen harmadrészét foglalja el a ***hangtan.*** Ennek első szakasza a magyar nyelvnek kiejtését, az e

hangok képzését, továbbá a szótagok, szólamok, mondatok alakulását tárgyalja. A hangtannak második szakasza a magyar hangtörténetet adja elő. Itt bevezetésül általánosságban van szó a hangok idő folytán beálló változásairól s ezeknek az okairól. Azután az első fejezet az egyes magánhangzók és mássalhangzók történetét külön-külön ismerteti. A szerző, Balassa József, itt a nyelvemlékekből s nyelvjárásokból vonható tanulságokon kívül nagy gonddal fölhasználta a nyelvhasonlítás biztosabb eredményeit, úgy, hogy a magyar nyelvből kiindulva mintegy rövid összehasonlító ugor hangtant ád.

E fejezetnek egy külön része igen czélszerű módon összeállítja azokat a változásokat, melyek a nyelvünkben *meghonosult* török, szláv, német, olasz és latin szókban történtek.

A hangtörténetnek második fejezete *a hangok összefüggésének* történetét vázolja, s itt van szó a szótagképzésnek s különösen a hangsúlynak történeti változásairól, valamint a magánhangzóilleszkedés régiségéről és fokozatos fejlődéséről.

A hangtannak két függeléke előadja a magyar *írás* (a betűk) történetét az irott emlékek s a nyomtatványok korában, továbbá — röviden — helyesírásunk történeti fejlődését.

A hangtannál kétszerte terjedelmesebb *az alaktan*, mely igen részletesen állítja össze a nyelvtani alakjainkra vonatkozó történeti adatokat s ezek alapján iparkodik eredetüket földeríteni s mai hangzásukat megmagyarázni.

Az alaktannak terjedelmes, majdnem 140 lapra terjedő bevezetése a szótők alakjával foglalkozik, mert ez igen lényeges eleme mind a szóképzésnek, mind a ragozásnak. Itt is előre van bocsátva a szótők általános történeti változásainak tárgyalása, külön a hangtörvényszerű s külön az analogiás hangváltozásoké. Úgy következnek aztán a kötőhangzókra vonatkozó adatok s végül a szótőknek egyes osztályai: a hangzórövidítő, hangzóvesztő, *v*-hangú tők stb.

Az alaktannak első főszakasza az *összetételeket* tárgyalja, először általánosságban, azután a különféle beszédrészek szerint. A hibás összetételekről is van szó, de csak röviden.

A második szakasz, mely a *szóképzésről* szól, legnagyobb: 200 lapnál többre terjed. A bevezetés szól a képzők eredetéről, továbbá az analogia, elvonás és szóvegyítés útján való szóalkotásról. Azután következik a négy részletes fejezet, melyeknek tárgya: az igéből való igeképzés, a névszóból való igeképzés, és szintúgy az igéből s a névszóból való névszóképzés. Az egyes képzők mindenütt külön-külön czikkekben vannak fejtegetve.

Az utolsó szakasz a *szóragozást* adja elő mintegy 130 lapon: egyik fejezete az igék, másik a névszók ragozását. Először az igék személyragjai s bevezetésül az ikes ragozás történetei van-

Digitized by Google

nak tárgyalva, azután külön az alanyi s külön a tárgyas személyragok. E fejezetnek másik fele az idők és módok képzését magyarázza. A másik fejezet is két részre oszlik: egyikben sorra vannak tárgyalva a névszóknak határozó ragjai, az úgynevezett viszonyragok, a másikban pedig a birtokos személyragok.

A kötetnek végén a használat megkönnyítésére nemcsak tartalomjegyzék, hanem *szómutató* is van. Ez mintegy kétezer szót sorol föl, mely a könyvben tárgyalva van.

Az egész könyvben fő figyelem van fordítva a történeti fejlődés földerítésére. A mai nyelvtudomány legnagyobb gondot a genetikus, a fejlesztő tárgyalásra fordít, mert a nyelvet és minden egyes jelenségét csak akkor érthetjük meg igazán, ha tudjuk, hogyan és miből lett és alakult. Ez az oknyomozó történeti irány az, a melyet Révai már Grimm előtt oly fényes eredménynyel alkalmazott. Ez a módszer az, melylyel a legújabb magyar nyelvtan is hasznos szolgálatot kíván tenni nemzeti tudományunk ügyének.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE augusztusi füzetének tartalma: Imre Sándor *Kazinczy Ferencz iskolai inspektorságáról* értekezik. (L. Ak. Ért. VI. 520 l.) — Radó Antal befejezi *Tassó*-ról írt tanulmányát. E részben Tasso irodalmi műveit jellemzi. Csak dicsérni lehet Tassót, hogy «Megszabadított Jeruzsálem»-ében heroikus eposzt akarván írni, olyan tárgyat bírt találni, mely legalább is egyrangú a mintájául szolgált antik eposzok tárgyával: az emberiség történelmének egyik legnagyobb fontosságú s egyúttal legköltőibb részét, a keresztyénségnek azt a harczát a pogányság ellen, melynek czélja Krisztus sírjának visszavétele volt. Hibái mellett egy van, a miben eredetiségét még legkeményebb bírálói sem vonták kétségbe: az a mód tudniillik, a hogy az antik eposz divina machinatióját helyettesítette. Az élénk mese, az arányos szerkezet, a néhány művészi alak képezik Tasso «Megszabadított Jeruzsálem»-ének erényeit. Ezekhez járul még egy negyedik, a mely minden költői munkában a legfontosabb, mely talán egyedül biztosíthat halhatatlanságot: az előadás bája. És itt előadás alatt nemcsak magát a nyelvet értjük, hanem értjük azt a módot, a hogy az események a költő lelki szemei előtt lefolynak, s a hogy azokat elénk bírja varázsolni; értjük a leírásnak finomságait, a melyekkel képeit ki tudja szinezni; értjük a jellemzésnek apró vonásait, melyeket ellesve a természettől oly biztos kézzel tud stanzáiba átvinni. A petrarkisták e századaiban Tasso sem nagyon vált ki a lantosok sorából. Lyrai verseit maga osztotta föl szerelmi, hősi és vallásos énekekre. Tasso legnagyobb

Digitized by Google

sikerét az Aminta czímű pásztorénekével aratta. Jóval kisebb eredménynyel próbálkozott meg Tasso a tragédiában, melyet Tristino keltett a XVI. század elején új életre. Mint prózaíró is igen jelentékeny volt. Rendkívüli nagyszámú levelei nemcsak mint egy hányt-vetett ember lelki életének hű képei érdekesek, hanem messze kimagaslanak az epistola-irodalomban annyira gazdag XVI. század minden hasonló gyűjteménye fölött, őszinte hangjoknál és minden keresettségtől ment nyelvöknél fogva is. — Brassai Sámuel *a determinismus- és beszámításról* értekezik egy füzetke alapján, mely az egyetemi kör jog- és államtudományi szakosztályában joghallgatóktól tartott felolvasásokat tartalmazza, s egyúttal kimutatja e fölolvasások hibáit. — Loti P.-nek *Izlandi halász* czímű regénye be van fejezve Kováts S. János fordításában. — Lévay József *Árnyak* czímmel négy eredeti költeményt közöl. — Vargha Gyula Sully-Prudhomme-nak *Nyári dél falun* czímű költeményét fordította le. — Egy névtelen író Arany *Tetemre hívása németül* czímű tanulmányában bírálja e ballada német fordítását Dóczi Lajostól. A szerző szakról szakra bírálja a fordítást s fűzi hozzá észrevételeit. Szinte megfoghatatlan — így írja a szerző — hogy oly műértő, mint Dóczi, mikép forgathatta ki az eredetit egész valóságából. — Simonyi Zsigmond Grimm Hermannak Kelet-Poroszország egy magános falujában élő parasztköltőnőről, *Ambrosius Johannáról* szóló czikkét fordította le. A költőnő verseit csak saját vigaszául írja, de mégis csodálkozást és szívbeli részvétet keltenek az emberben a világnézet mélységével s a nyelv erejével. Zolnai Gyula *az új tájszótár*-t bírálja, melyet a M. T Akadémia megbízásából Szinnyei József szerkeszt. El lehet mondani róla, hogy a gyűjtésben minden használható adatra kiterjedő figyelemmel, a szerkesztésben és földolgozásban nagy gondossággal és alapossággal készült s hogy teljes megjelenésétől a magyar nyelv kutatásában nagyfontosságú eredményeket várhatunk. Az *Értesítő*-ben Sebestyén Gyula: Az Árpádok története, Liesse A.: La question sociale czímű munkák vannak ismertetve. A füzet végén van a Kisfaludy-Társaság felhívása a lyrai anthologiák kiadása ügyében, melyet a társaság a művelt nyugat költészetének és ez úton a legnagyobb szellemeknek ismertetése, a különböző izlés-áramlatok hatásának közvetítése czéljából szándékozik kiadni, s ezért hazánk költőihez és műfordítóihoz fordul, hogy a vállalatot közreműködésökkel előmozdítsák.

Ugyane folyóirat szeptemberi füzetének tartalma: Egy névtelen író Boncz Ferencznek «A vallás körüli felségjogok» czimű műve alapján tanulmányt írt *a legfőbb kegyúri jogról*, s egyúttal bírálja a fönti munkát, Dedeknek erről írt bírálatával együtt. Czikkíró szerint a kérdés megítélésében és megoldásában nem egyes történelmi tények, hanem a mai tényleges jogi állapotok veendők alapúl. Ismerteti a püspököknek a káptalanok által történő választását, valamint a választást más országokban. Majd áttér a főpapság álláspontjára a

Digitized by Google

főkegyúri jog kérdésében, s tárgyalja Boncz véleményét e jogok tartalma és terjedelme felől, összekapcsolván Dedek fejtegetéseinek birálatával. — Imre Sándor befejezi *Kazinczy Ferencz iskolai inspektorságáról* szóló közleményét. (Akad. Ért. szept. füzet.) — Következik Waldapfel János czikke *a nemzeti elemről gymnasiumaink tantervében és utasításaiban.* Szerző a «nemzeti» fogalmat úgy akarja használni, a mint azt közönségesen értik. Mindazt, a mi «magyar», tehát magyar nyelv, magyar irodalom, magyar historia, magyar földismeret, magyar népismeret, magyar politika, magyar gazdaság — mindezt nevezi tantervünk nemzeti alkotó részének vagy nemzeti anyagának. Tantervünkben a nemzeti szellem mértékéül aztán e három körülmény szolgálhat: Először is meg kell vizsgálni, hogy tényleg mennyit vett föl a tanterv a nemzeti anyagból, másodszor mennyire van tekintettel a «nemzeti» anyagra a nem nemzeti, azaz vagy az idegen nemzetű vagy nemzetközi anyagnál, és végül, hogy mily viszonyba tudja helyezni a nemzetit a nem-nemzetihez. Ez első közleményében szerző mindenekelőtt a nyelvek és irodalmak tantervét veszi szemügyre, első sorban természetesen a magyar nyelvét és irodalomét. Összefoglalván a tényeket, ezek eléggé tanúskodnak arról, hogy a tanterv nemzeti elem dolgában igen gazdag. A nemzeti elem folytonos szemmeltartásáról tesznek bizonyságot az idegen nyelvek és irodalmak gymnasiumi tantervei. A német nyelv oktatásában a magyar nemzeti szempontot a legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel kellett érvényesíteni. — Kovalik János, *Korolenko szibériai vázlatok* czímű elbeszélését fordította le oroszból. A költemények közt van Kozma Andor, *Kölcsönös babér* czímű eredetije. Heine *a menny ardi* költeménye Vargha Gyula fordításában. — Heinrich Gusztáv a *Lorelei*-ről értekezik. A Lorelei alakja, neve és éneke a jelen század kezdete előtt ismeretlen volt. Az első, a ki róla tud, és úgy versben, mint prózában róla regél, Brentano Kelemen, a romantikus iskolának tagja. Egyik regényének második kötetében jelent meg Brentano legsikerültebb balladája, melyet a regény egyik alakja, Violetta, énekel és melynek czíme Lore-Lay, a varázslónő. De sem régi forrás, sem az igazi néphagyomány nem tudnak Loreleiről, sem a boszorkányról, sem a sellőről. Mind a kettő Brentano előtt teljesen ismeretlen. Tehát Brentano e «monda» szerzője és az úgynevezett Lurlei-monda nem egyéb mint modern műrege. Azonban Brentano leleménye bajosan ment volna át annyira a nép vérébe, ha gyökerei nem nyulnának le a német nép lelkébe, noha megbízható forrás nem szolgáltat tanúságot, kétségtelennek tekinthetjük, a miről a XVI. és XVII. századi írók különben tényleg meg is emlékeznek, hogy a Lurlei már ősrégi idők óta szellemek, még pedig sellők és törpék lakóhelye volt. A törpék őrzik a Nibelungok kincsét, és ők felelnek az utasnak, a ki őket szólítja. Brentano bizonyára jól ismerte az efféle és velök rokon

Digitized by Google

hagyományokat, és ezek alapján alkotta meg műregéjét, mely ilyformán legalább leglényegesebb elemeiben, a legvalódibb néphitben gyökerezik. Heine Lorelei műve nemcsak Brentanónak, hanem összes vetélytársainak rokon tárgyú költeményei fölött áll, mert a nemzeti hit és hagyomány igaz és maradandó elemeit senki sem juttatta oly találóan és hangulatosan kifejezésre, mint Heine. Azért bátran mondhatni, hogy a Lorelei-monda eredeti néphagyományokon nyugvó modern műrege, és hogy e rege igazi megalkotója Heine Henrik. — Egy névtelen biráló «*Reviczky Gyula költeményei*»-ről írt tanulmányt. Rokonszenvünkre és elismerésünkre méltó az az örökség, melyet költői pályafutása emlékéül ránk hagyott. Az *Értesítő*-ben Csengeri és Pasteiner görög földön, Endrődi S.: a magyar költészet kincsesháza, Muther R.: Geschichte der Malerei im XIX. Jahrhundert. czímű munkák vannak ismertetve. A füzet végén új magyar könyvek jegyzéke.

2. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE szeptember havi füzetében Matlekovits Sándor «Az agrár politika és Ruhland» czím alatt R.-nak, az ismert svájczi agrárpolitikai írónak reformjavaslatait taglalja. Ruhlandnak és nézeteinek a magyar viszonyok szempontjából az kölcsönöz érdeket, hogy hazai agrárpolitikusaink közül többen érintkezésbe léptek vele s így ő esetleg összeköttetésbe fog jutni a magyar agrártörekvésekkel. Ruhland szerint a gabonaárak hanyatlását és ezzel a mezőgazdaság válságát a gabona termelésében és piaczrahozatalában való óriási, egyre fokozódó verseny idézte elő, a mit viszont a vasúthálózatok rohamos kiépülése tett lehetővé. S minthogy a vasútak rohamos építését legfőképen a nemzetközi nagy tőkenyerészkedési mohósága idézte elő, végeredményben ezt kell a válságért okolni. A baj ma már általános, minden országra kiterjedő, és azért az agrárkérdést csakis nemzetközileg kell megoldani. Mindenekelőtt a nagy tőkét kell megakadályozni abban, hogy újabb, a gabonaversenyt fokozó vasúti építkezésekbe bocsátkozhassék. Ki kell e végből vonni a letétek kezelését a megbízhatatlan kibocsátási bankok köréből, reformálni kell az értéktőzsdét és diplomácziai úton korlátozni kell a vasúti engedélyek megadását. Legfőkép azonban nemzetközileg szabályozni kell a tarifákat és vasúti díjakat olykép, hogy a távolsági díjak helyes arányba jussanak a helyi díjakkal s ezzel megszűnjék a tömeges gabona-export legfőbb segédeszköze: a szállítás rendkívüli olcsósága. Nemzetközileg szabályozni kell továbbá a valutát is, olykép, hogy a hátránynyal járó valuta differencziák, melyeket épen a túlhajlott vasút-építkezésből származó óriási államadósságok idéztek elő, megszűnjenek. Végül nemzetközileg kellene eljárni az árútőzsdében a gabonával űzött különbözeti játék ellen, olykép, hogy a liquidationális pénztárak megszüntettetnének és a határidőre szóló árjegyzékek terjesztése eltiltatnék. Kérdés, van-e gyakorlati értékök e reformjavaslatoknak? Aligha. Mindenekelőtt kivihetőségök kérdéses. Ugyan, hogyan képzelhető el a nagy tőke vállalkozásainak korlátozása? De feltéve is, hogy ez lehetséges, ez

Digitized by Google

csak a verseny további fokozását s ezzel esetleg a gabonaárak további sülyedését akadályozná, de semmiesetre sem javítaná a mai gabonaárakat. És ugyan hogyan volnának a forgalmi díjszabások nemzetközileg szabályozhatók? Hiszen a magánkézben levő forgalmi vállalatok — tehát a vasútak nagyrésze és a hajóforgalom csaknem kizárólag — nemzetközi egyezményekre nem is kényszeríthetők. Másfelől pedig hogyan lehet gondolni arra, hogy a javasolt szabályozást: a viteldíjaknak a szállítási távolság arányában való megállapítását a maguk közgazdaságának hátrányára elfogadják a fogyasztó államok piaczaitól távolabb eső államok? Hasonlóképen nincs gyakorlati értelme a valutaügy nemzetközi szabályozásának, hiszen a valutaviszonyok kedvező alakulása a közgazdasági viszonyok fejlődésétől függnek, erre pedig hatalmi eszközökkel hatni nem lehet. De nem vihető keresztül a tőzsde javasolt nemzetközi megrendszabályozása sem. A tőzsdék története világosan megmutatta, hogy a tőzsdéken kifejlődő és a tőzsdék természetén sarkalló üzletek ellen a legdrákóibb szigor sem használ. — Dr. Kohn Dávid «Kartellek és ringek» czím alatt a központosított jellegű gazdasági szövetkezésekről értekezik. E szövetkezések eddigelé jórészt az ipar és a kereskedelem terén mutatkoznak. Az előbbiek válfajai a kartell és a trust, az utóbbiaké a corner és a ring, valamint az ehhez nagyon hasonló természetű syndicatus és consortium. A kartell csupán a termelésnek forgalomba vagy a fogyasztóhoz való juttatására vonatkozik, a termelés ellenben meghagyatik a kartellt megalkotó vállalatok kezében. A kartelleknek — végeredményben kivétel nélkül — czéljok lehetőleg magas eladási árak biztosítása. A kartellek többféleképen igyekeznek ezt elérni, részben közvetlenül, úgy hogy az ár minimumát állapítják meg, vagy a keresletet osztják fel egymásközt, részben közvetve, olykép, hogy a termelés mennyiségét korlátozzák vagy az eladási piaczokat határozzák meg. Szervezetök legfőbb alkatrészei: a szerződés, melynek alapján alakulnak s melynek megtartását magas birságokkal igyekeznek biztosítani; mint tényleges központi szervek pedig az évenkénti közgyűlés és egy állandó bizottság, sok esetben végül — és ez gyakorlati szempontból a leglényegesebb tényező — egy központi eladási iroda. A trust ellenben nem szorítkozik a termelés forgalombahozatalára, hanem magát a termelést is központosítja. Itt a szövetkezést megalkotó vállalatok teljesen megsemmisülnek, helyökbe mint hatványozott vállalat lép a trust. Az egyéni vállalat vagyona kevéssé lévén alkalmas ily egyesítésekre, a trust kizárólag részvénytársaságokból alakul. A részvénytársaságok vagyona egy tömeggé egyesíttetik s ennek alapján trust-jegyek adatnak ki. A trust nyereségében való részesedés e jegyek szerint történik. A trust-jegyek tulajdonosai alkotják a közgyűlést, a mely a trustnak legfőbb hatósága; kormányzó szerve azonban a trustee, melynek tagjait a közgyűlés választja. A trustee rendelkezik a trustöt megalkotó részvénytársaságok részvényeivel s már csak ez okból is domináló állást foglal el. A kereskedelmi szö-

Digitized by Google

vetkezések nem bírnak körülményesebb szervezettel. Különösen nem bírnak ilyennel a cornerek, melyek tisztán a határidőüzlettel való nyerészkedésre szorítkoznak. Czéljok ugyanis nagyfokú bevásárlásokkal az eladókat mennél nagyobb fokú kötelezettségek elvállalására ösztönözni, hogy a meg nem tarthatás esetén tőlök mennél nagyobb különbözeteket lehessen zsarolni. A ringeknek ellenben, a melyeknek czélja nagyfokú vásárlásokkal egy vagy több árúra nézve monopolt szerezni, már kell állandó szervöknek lenniök, a mely a vásárlást és azután az eladást végezze. Szervezetök hol a kartelléhez, hol a trustéhez áll közel. — Az *«Irodalmi Szemlében»* Havas Miksa Ph. Kalkmann «Englands Uebergang zur Goldwährung im achtzehnten Jahrhundert» czímű művét, Hegedűs Lóránt A. Girand-Teulonnak «Double péril social» és L. Grégoire-nak «Le pape, les catholiques et la question sociale» czímű munkáját, Bokor Gusztáv R. van der Borghl-nak «Pas Verkerswesen» czímű könyvét. — A *«Külföldi folyóiratok szemléjében»* Havas Miksa az Economist-nak a valutaviszonyok alakulására vonatkozó közleményeit, dr. Ráth Zoltán pedig az Allgemeines Statistisches Archiv-nek a népesség társadalmi osztálytagozatát tárgyazó czikkét mutatja be. — A *«Statisztikai Értesítőben»* Hajdu László a közös vámterületnek az utolsó tíz évben való külforgalmat tárgyalja, különös tekintettel a mezőgazdasági termékek forgalmára. — A füzetet bezáró *Könyvszemle* nyolcz oldalra terjed.

3. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei harmadik füzetében Munkácsi Bernát *a magyar magánhangzók történetéről* szóló értekezését folytatja, ezúttal a rövid magánhangzókat tárgyalva (l. fönt 464—476. ll). — Melich János *a szlávság magyar elemeihez* közöl adatokat Halász, Munkácsi és Csopey foglalkoztak eddigelé e tárgygyal; a szerző jelen czikkében Halász munkáját egészíti ki a békés-szarvasi tótság nyelvében alkalmazott különös magyar szavakkal. Három-négy nemzedék után csak egy-egy ethnikai vonás fogja elárulni, hogy az Alföld e gazdag vidékén tótok laktak, mert az elmagyarosodás a külső viszonyok s a körülfekvő magyarság befolyása alatt kikerülhetetlen. A nyelv ma már a műveltebbek ajkán különösen zagyva s nem kell hozzá erős szláv tudomány, hogy az ember ilyen mondatokat, mint *ideme na várošházu birtok v telekkňih i obtekintuvať* megértse. Érdekesebb átvételi esetek; *bitor* «vágóhíd» = magy. *bitó*, mely utóbbinak azonban az új Tájsz. csak «kendertörő. czövek» jelentéseit ismeri, úgy hogy ez esetben a tót nyelv valószinűleg oly jelentést őrizett meg, mely talán a nép nyelvéből is kihalt már. Még valamennyire föltetszik ez a *bitófa* összetételben is | tót *bosorku* = magy. *boszorkány*, mely utóbbinak végmássalhangzója azért tünt el, hogy a szó értelmének megfelelőleg alakja végzetében is nőneművé válhassék. A tájnyelvi *boszorka* e szerint visszaszerzett tót elem volna | tót *cipov* = magy. *czipó*, mely viszont a középlatin *zippula* «placenta», óolasz *zeppola* szókkal látszik egybefüggőnek. — Szilasi Móricz

*vogul szójegyzéké*ből ez alkalommal az m—p kezdetű szavakat nyujtja. — Munkácsi Bernát *az «est» szó eredetéről* értekezve azon nézettel szemben foglal állást, mely elejtve Budenznek e szó rokonságára (finn *aehtoo*, lapp *ektu* «*est*») vonatkozó magyarázatát az egyes nyelvemlékekben és régibb íróknál szórványosan található *nap-eset* «occasus solis, occidens» kifejezés elliptikus változatának tekinti az *est*-et. Simonyi volt az első, ki e nézetet előbb kérdésképen. később saját véleményeképen kifejezte. Hozzácsatlakozott Setälä. Legujabban Szinnyei teszi magáévá e nézetet. Azonban, mint szerző megjegyzi. az *est*-nek az *es*-igéből való származtatása, úgyszintén a lapp alakból folyó hangtörténeti következtetés. melyre Setälä támaszkodik, semmiképen sem volt ismeretlen Budenz előtt. sőt ő igen számbavehető észrevételeket tesz reájuk. Az *est*-nek azonosítása a nap-*eset*-tel Czuczor-Fogarasi «Magyar Nyelv Szótárában» is előfordul s erre helyesen jegyzi meg a Magyar-Ugor Szótár, hogy első tekintetre tetszetes vélemény ugyan; ámde a magyar nyelvszokás szerint nem *esik* a nap. hanem nyugszik, áldozik» s innen nem nap-*eset*. hanem nap-*nyugat* divatos az «occasus solis. occidens» értelemre. Igaz ugyan, hogy a Nyelvt. Szót. adatai közt előkerült mégis később gyér használatban s főleg «occidens. west» értelemmel *a nap-eset* is. de nincs igazolva a «nap-*esik*»-féle szólás divata, mely nélkül pedig az *eset* (*est*) | *nap-eset* képzés szinte érthetetlen s önként utal arra. hogy e szónak ne az *esik* igében keressük alapját. Föltűnő körülmények e mellett, hogy az *est* nem használatos «occidens» értelemben. pedig ha (mint a *napest* elliptikus kifejezése) a *napkelet*-nek. vagy *kelet*-nek ellentéte. mégis csak ez volna inkább elvárható a «vesper» helyett. Nincsen eléggé megokolva a képző magánhangzójának következetes ellisiója sem, nem fordul elő tájbeszédben, vagy a régiségben *esetig, eseti* alak *estig, esti* értelemben. Jellemző továbbá az *est-rél estve* szerkezet, mely egyébként csak valóságos időt jelentő szókon fordul elő (*reg-vel. hol-val, éjjel. nappal*; de napkelet-*kor*, virradat *tájban*). Mindezen okoknál jelentősebben szól az *est*-nek az *eset*-ből való származtatása ellen az a körülmény. hogy alakilag egészen jól egyező s jelentésileg azonos másai akadnak a legközelebbi rokonnyelvekben is pl. a kondai. pelimi, tavdai, éjszaki vogulban. az éjszaki és déli osztjákban. Ezek szerint az *est* a «vesper»-nek eredeti sajátos kifejezése, a *nap-eset* pedig az «est» hatása alatt keletkezett népetymologiai alakítás. — Kalmár Elek és Négyesy László a *königsbergi töredék versmértékéhez* fűznek észrevételeket. Az előbbi felhívja figyelmünket a pontokra. melyek a hasonmásban világosan láthatók s valószinűleg a sorvégeket jelölik. Az utóbbi kételkedik e fölfedezés módszertani értéke teljes megbízhatóságában; mert a szöveg romlása a pontok alkalmazására is kiterjedhetett. A pontok és a verslüktetés egybevetése alapján úgy látszik. hogy a K. T. periodus alkatának főtipusa: 4 — 4 + 4 — 3, a középkori és latin ▸

Digitized by Google

elterjedt formája. — Az «Ismertetések és bírálatok» rovatában Kalmár Elek nagy dícsérettel emlékszik meg *Pázmány Péter összes munkáinak* folyamatban levő kiadásáról. — Balassa József *L. Clédat Grammaire raisonnée de la langue française* és *Précis d'orthographie et de grammaire phonétique* műveit ismerteti. Az «Okoskodó nyelvtan» nem puszta leírása a franczia nyelvnek, hanem egyszersmind magyarázója, sőt sok helyt *bírálója* is a nyelv sajátságainak. Ez az utóbbi vonása főkép ama nagy ellentétre irányúl, mely a mai franczia nyelvnek beszélt és írott alakja közt van. Az utóbbi műben a szerző teljesen szakít a hagyományos helyesírással, főkép az idegenekre való tekintettel, kik így sokkal könnyebben tanulhatják meg a nyelvet. Szerinte a helyesírás nyüge akadályozza a nyelv sikeres tanítását; a tanuló nem ismeri a nyelvtant, mert a helyesírás aprólékosságai elfödik előle magát a nyelvet. — Simonyi Zsigmond *Keller Otto «lateinische Volksetymologie u. Verwandtes»* és *«Zur lateinischen Sprachgeschichte»* czímű műveinek ismertetése kapcsán több szófejtést közöl, mely magyar nyelvi vizsgálódásainknak is körébe vág. Ilyenek: *patkány* = velenczei *pantegana*, mely a «poczakost» jelentő velenczei *pantegan* szóval van népetimologiai kapcsolatban, az állat újgörög ποντικός, μῦς Ποντικός «pontusi egér» nevének s a *pantex* «poczak» szók hasonlósága alapján. A *vidra* latin *lutra* neve az indog. *udra*-ból úgy keletkezett, hogy mintegy *lutor*-nak, mosónak képzelték. A görög ἐνυδρίς is népetymologiai alakítás = «vízbeli». A *mandula* latin neve *amandula* az ἀμυγδάλη átvétele, az *amandus* hatásának közreműködésével. A *narancs* (= keleti *nārenž*) *aurantium* neve az *aurum*-re emlékeztet, melyhez hasonló színű. A *czukor* görög σάκχαρον mása a vulgaris latinban *sub*-bal való álösszetételllé lett: *succarum*; innen kapta más népetym. alakítással a *sucus* «nedv» szó *succus* alakját | *lekvár* = lat. *electuarium*, mely a görög ἔκλειχτον-ból lett. Ennek jelentése «kiszörpölni való»; de a nyelvérzék az *electum* «válogatott» szóhoz csatolta s úgy képzett belőle főnevet, mint *sanctum*-ból *sanctuarium*-ot | *caritas* helyett azért írtak a késő latinságban *charitas*-t, mivel a χάρις-ra gondoltak. — Szilasi Móricz *a finn nyelvészet történetének* rövid vázlatát nyujtja egy afféle finn vállalkozás alapján, minő nálunk az «Osztrák-magyar monarchia», mely immár finn, franczia és német nyelveken jelent meg. Ez utóbbinak czíme: «Finland im 19-ten Jahrhundert». A nyelvészet történetéről írott fejezet Setälätől származik. — A «Kisebb közlések» között Munkácsi Bernát *a vogul «isten nyila»* kifejezés adatait és analogiáit közli, továbbá *néhány műveltségi szó* (pl. *kanta*, *irha*) *eredetéhez* közöl adatokat. — Szilasi Móricz *a magyar -talan fosztó képzőnek nyomatékosan állító értelemben való használatára* (amint ez a magy. *egyetlen* = «kiválóan egy» szóban jelentkezik) hoz fel analogiákat a votjákból és vogulból. Hasonló jelentésváltozást Thewrewk a németből mutatott

Digitized by Google

ki. — Kalmár Elek az *egyenest* szó végzetét magyarázza. — Simonyi Zsigmond a *kincs* szóról, továbbá Kiss Ernő értekezése alapján *Vörösmartyról, mint nyelvészről* nyujt kisebb közlést.

4. EGYETEMES PHILOLOGIA KÖZLÖNY. A VI—VII. kettős füzetnek első czikkében *Vári Rezső* Theodulus pásztori költeményét tárgyalja. Ez eklogát a X. századba helyezik, de szerzője ismeretlen, a mennyiben csak nevét ismerjük, de még ezt sem hagyták a kéziratok hiteles alakban reánk. Magyar nyelvészeti szempontból becses e költeménynek esztergomi kézirata, melyet Szalkai László érsek másolt s melynek 82—142. lapjain magyar nyelvű jegyzetek (glossák) vannak. Vári közli még a költemény szövegének Beck-féle kiadásához (1836.) az esztergomi kéziratnak eltérő olvasásait. — Felsmann József ismerteti a Magyar Nemzeti Múzeumnak egy XV. századi papirkéziratát, melynek tartalma: György XIV. századi magyar vitéz vezeklése a purgatoriumban. Az elbeszélés hőse egy György nevű magyar nemes ifjú, Kriszaphán fia, a ki Nagy Lajos királylyal Nápolyba vonult, ott Apuliában kapitánynyá és parancsnokká lett, mint ilyen kegyetlenkedett és mintegy harmadfélszáz embert konczoltatott föl. Ezen és más bűneiért eleget teendő, vezeklő útra kelt s megfordulván Rómában és Compostellában, eljutott Irlandba szt. Patrik barlangjához, hol a purgatoriumba szállt alá, honnan bűneitől megtisztulva, szerencsésen visszatért, mire életét zárdában fejezte be. E legenda latin szövegéről Toldy Ferencz 1871-ben értekezett az Akadémiában; e latin szöveg szerint György vitéz 1329-ben született; atyja magyar mágnás és hatalmas zászlósúr volt. A legendának egy német szövege van Rómában a vatikáni könyvtárban és a Nemzeti Múzeum kézirata eshetőleg e vatikáni codexnek másolata. — A következő czikkben folytatja Récsei Viktor az athéni múzeumok ismertetését, ezúttal a Polytechnikum berendezését és gazdag műkincseit leírva. — Czeczkó Antal befejezi a Simai Kristóf két drámájáról írt czikkét, ezúttal a «Váratlan vendég» Selmeczbányán fönmaradt kéziratát ismertetve, melyből megtudjuk, hogy Simai mikép dolgozott. Kétségtelen, hogy a Plautus darabja (Mostellaria) mellett előtte volt még Holbergnek «Comoedia satis lepida» czímű műve és talán még egy színmű, melyből Éhesi életrevaló alakját vehette. Ily módon keletkezett e darabja, mely azonban tárgyánál, alantas jeleneteinél, mosdatlan szájú kifejezéseinél fogva iskolai színpadra nem kerülhetett. Ennek következtében Simai átdolgozta művét és így jött létre a «Mesterséges Ravaszság», mely 1773-ban készült Kecskeméten és 1775-ben jelent meg Pesten, míg a «Váratlan vendég» csak 1788—89-ben, a Magyar Múzeumban jelent meg. E darab kézirata azonban kétségtelenné teszi, hogy ez Simai legelső színműve. E tény mellett szól a «Filargus» cz. latin iskolai dráma is, mely valószínűen Simai ez első drámájának átdolgozása és már 1774-ben került színre Tokajban. A «Mesterséges Ravaszság»-ot németre is lefordították (a selmeczbányai kegyesrendi könyvtárban), bizonyára előadás

Digitized by Google

czéljából. De ez a fordítás gyönge munka és meg sem közelíti a Simai zamatos magyarságát. — A hazai irodalom rovatában Hegedűs István behatóan ismerteti a magyar tanároknak 1893-iki tanulmányútjáról «Görög földön» czímmel megjelent emlékkönyvet, melyről nagy elismeréssel nyilatkozik. — Lehr Vilmos kedvező ítéletet mond A magyar költészet kincsesházáról, melyet Endrődi Sándor szerkesztett, s melyet bíráló melegen ajánl az ifjúságnak. Úgy irodalomtörténeti, mint aesthetikai szempontból megüti a mértéket. — Szintén kedvezően ismerteti Pozder Károly Cicero válogatott leveleinek Csengeri János eszközölte kiadását, mely a legjobb kéziraton (a codex Mediceuson) alapul és a nagy szónok családi életére és politikai szereplésére, valamint a vele levelező férfiakra legjellemzőbb leveleket gondos kiválasztásban tartalmazza. Ellenben nem sikerültnek és mindenféle fogyatkozásban bővelkedőnek mondja Petz Gedeon Demek Győző olvasókönyvét, melyet mostani alakjában iskolai könyvnek nem tart alkalmasnak. Nagyon hibás a német nyelven írt fejtegetéseknek németsége is. — A külföldi irodalom rovatában ismerteti Kégl Sándor Italo Pizzinek olasz nyelven írt terjedelmes perzsa irodalomtörténetét, mely nem annyira az orientalisták, mint a tudnivágyó művelt körök igényeit tartja szem előtt, s azért nem ad sok újat, de a tudomány mai színvonalán álló dicséretes munka. — A philologiai programmértekezések sorából Némethy Géza kettőt ismertet: Hittrich Ödön megjegyzéseit Lucianushoz, melyet dicséretes dolgozatnak mond, és Krause Ervin világosan és szépen megírt értekezését: Az istenek és a fatum Vergilius költészetében, melyben csak azt találja kifogásolhatónak, hogy a szerző nem különbözteti meg kellően Vergiliust a költőt és Vergiliust a philosophust, minélfogva részben el nem fogadható következtetésekre jut. — Vegyes közlemények és könyvészet után következik a füzetnek legterjedelmesebb (516—592. l.) adaléka: A magyar philologiai irodalom 1894-ben, melyet ezúttal is Hellebrant Árpád állított össze. E könyvészeti összefoglalás 2013 szám alatt magában foglalja az 1894-iki évben a nyelvészet és philologia terén hazánkban megjelent összes könyvek és hirlapi czikkek czímeit.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I. Birálat az Ullmann-pályázatról.

Az Ullmann Károly jutalomra kitűzött pályakérdésre taval beérkezett pályaművek egyike, melynek szerzőjeül dr. Szalágyi Aurél úr tűnt ki, a jutalomdíj függőben tartásával azon elismerésben részesült, hogy szerzője felhivatott művét — mely akkor hiányos volt, — teljesen kidolgozni s újra benyujtani.

Digitized by Google

Szerző ezen felhivásnak eleget tett. «A dunai hajózás fejlődése Magyarországon 1830. óta» czím alatt művét teljesen kidolgozva ujolagos megbírálásra benyujtotta.

Alólirott birálóknak teljesen megegyező véleménye szerint az így átdolgozott munka annyi komoly tanulmányt, helyes érzéket, közgazdasági felfogást, a tárgynak annyi szeretetét és ismeretét mutatja fel, hogy a jutalomra érdemesnek tartjuk.

Az objektiv igazság tudatában azonban most sem feledkezhetünk meg némely nyomós kifogásról.

Az első az, hogy a tárgyalás főanyaga ma is a Duna-gőzhajózási társaság története, a mi helyes ugyan azon kiváló szerepnél fogva, a melyet a nevezett társaság hajózásunk terén elfoglal, érthető is, a magánhajózásra vonatkozó adatok szétszórt voltáról és nehezen öszszeszedhető természeténél fogva, de azért mégis hiány.

A második az, hogy különösen az utolsó részben a dunai hajózás tárgyában folytatott tárgyalások részletesen, s nagy érdekességgel vannak elmondva, azonban ez a részletezés részben aránytalan túltengésre vezet ezen szakasznál, részben pedig igaztalanságoktól, sőt egyoldalú állításoktól sem mentes, a mit pedig az Akadémia tudományos tekintélye — minden más egyébtől eltekintve, — teljesen kizár.

Semmi sem szembeszökőbb, mint az a tény, hogy a Duna-gőzhajózási társaság dualizálására vonatkozó tárgyalásoknál nagyon sok hiba követtetett el, és szerző helyesen utal arra is, hogy e hibáknak nem jelentéktelen mennyisége az akkori kormányférfiak téves, talán kicsinyes felfogásának tulajdonítandó: de az világos, hogy az objektiv szempontok egymás mellé állítása, s nem a lélektani rugók keresése a historikus és a közgazda feladata, még ha ezen talajra annyira csábító is az átmenet épen ezen a téren, a hol a hibák nagyságával párhuzamosan nőtt a siker trombitájának harsogása is.

Ezeket a részleteket tehát absolute módosítandóknak tartjuk.

A közgazdasági felfogás sok tekintetben hibás, sőt a történeti részben is van hézag. Azon mozgalmak közt például, a melyek a dunai hajózás rendezésének kérdését előtérbe tolták, s melyek a megoldást megérlelték, teljesen mellőzi a Vaskapu és a felső szabályozás előző történetét, szintén mellőzi a Duna-gőzhajózási társaság egész kérdését gyökeresen megérlelő gazdaköri vitákat s az erre vonatkozó irodalmat stb.

Mindezek daczára a munka kétségkívül becses, értékes, hasznára válik irodalmunknak. Óhajtjuk, hogy szerző még a most felsorolt hiányokat kipótolja; feltétlenül megkivánjuk, hogy a személyes vonatkozásokat — álláspontja mellett és ellen egyaránt — objektivvé tegye, a jutalmat pedig mindenesetre kiadandónak tartjuk.

Budapesten, 1895 május 6.

György Endre,
Jekelfalussy

Digitized by Google

II. Jelentés a lejárt pályázatokról.

1. **Gróf Teleki-jutalom.** (Vígjáték.) — 1. Egy fővárosi salon. Vígjáték 3 felvonásban. Jelige: Volenti nihil difficile. — 2. Az ornithologusok. Vígj. 3 felv. Jelige: Éljen az ornithologia. — 3. Testőrök. Vígj. 4 felv. Jelige: In magnis et voluisse sat est. — 4. Őszi hajtás. Vígj. 3 felv. Jelige: Ifjúkori vétkek. — 5. A kik nem gondolkoznak. Vígj. 3 felv. Jelige: Mai emberek. — 6. Paraszt báró. Vígj. 3 felv. Jelige: Gond bút világol, kedély mi lángol. — 7. A garasos alispán. Vígj. 3 felv. Jelige: Hét. — 8. Az ártatlan üldözése, a bűnös védése. Vígj. 3 felv. s 1 képben. Jelige: A czím. — 9. Az örökösök. Vígj. 3 felv. Jelige: Millennium Józsefnapja. — 10. Buús Piros, Népszínmű 4 felv. Jelige: Árva vagyok, árva. — 11. Zách és leánya tragoedia 5 felv. Jelige: Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak. (Ez idén nem pályázik). — 12. Kölcsön kért férj. Vígj. 3. felv. Jelige: Borúra derű. — 13. Művészesen. Vígj. 3 felv. Jelige: Javítsunk. — 14. A Bándy család. Vígj. 3 felv. Jelige: Pusztulunk, veszünk stb. — 15. Ellmor királyleány. Vígj. 3 felv. Jelige: Amor improbus omnia vincit. — 16. A világ első harangozója. Vígj. 3 felv. Jelige: Ember tervez, Isten végez. — 17. Tündér Ilona. Vígj. 3 felv. Jelige: Egyszer volt egy leány stb. — 18. Szeresd az asszonyt. Vígj. 3 felv. Jelige: For ever. — 19. Hajtó vadászat. Vígj. 4 felv. Jelige: Rossz hajtás ez, kezdjük újra.

2. **Gróf Karátsonyi-féle millenniumi jutalom.** (Történeti színmű.) 1. Ezer éven át. Tört. dráma. 15 színben, elő- és utójátékkal. Jelige: Eszmék felé vezesd a nemzetet. — 2 Hungaria. Drámai költemény 7 képben. Jelige: Él magyar, áll Buda még. — 3. Pusztaszeri éj. Színmű 5 felv. Jelige: Ha Isten velünk, ki ellenünk. — 4. Orosz szerelem. Dráma 5 felv. Jelige a czím. — 5. A hunok. Tragoedia 5 felv. Jelige: Alkotni kezdek lelkesült erővel stb. — 6. Munkács alatt. Színmű 5 felv. Jelige: Jucunda est memoria praeteritorum malorum. — 7. Csanád. Tört. színmű 5 felv. Jelige: A száműzöttnek honja van s bár szenved stb. — 8. Ezer év. Tört. drámai költemény 3 felv., előjátékkal és utóhanggal. 10 képben. Jelige: Ezer éve, hogy e nemzet stb. — 9. Árpád. Színmű 5 felv. Jelige: Anonymus Belae regis notarius. — 10. Egész emberek. Dráma 3 szakaszban. Jelige: Nem költ galambot a sas.

3. **Bulyovszky-jutalom.** (hazafias ódai költemény). — 1. A magyar tanárokhoz. Óda. Jelige: Úttörőké légyen a babér. — 2. II. Rákóczi Ferencz. Óda. Jelige: Recrudescunt vulnera. — 3. Az én hazaszeretetem. Jelige: Tied vagyok, tied hazám. — 4. Vágy. Jelige: Tied vagyok, tied hazám . . . — 5. Kossuth emlékezete. Jelige: A ki nemzetének élt, nem hal meg soha. — 6. Honvédek emléke. Jelige: Babért a multnak. — 7. Ezredéves ünnepélyre. Jelige: Megindulánk egy ezredév előtt stb. — 8. A holt folyamhoz. Jelige: Szóra bölcs, de tettre dőre. — 9. Szabadság harczunk emlékezete. Jelige: Dulce et decorum est pro patria mori. — 10. Ezredévünk ünnepén. Ódai költemény. Jelige: Éljen a haza. — 11. Millenariumunk alkalmából a magyar genius és mi. Jelige: Árpád apánk geniusa bátran virraszt felettünk stb. — 12. Ezer év. Hazafias ódai költemény. Jelige: Hét csepp vér. — 13. A szabadságharcz ereklye-múzeumában. Jelige: Nagy idők, nagy emberek.

4. **Farkas-Raskó-jutalom.** — 1. Kossuth sírján. Jelgige: Zokogó sírással stb. — 2. Fiamhoz. Jelige: Hazát adott. — 3. Dal a hirlapokról. Jelige: Pöffeszkedés ürességet takar. — 4. Örök. Jelige: Szeretlek. — 5. Király hymnus. Jelige: God save the king. — 6. Kálmán király. Jelige: Nincs boszorkány. — 7. Ezüst forintos. Jelige: Eszköz pénz. — 8. Csárdában. Jelige: Borom árát én sem loptam. — 9. A télhez. Jelige: Én ugyan nem is tudnám, hogy tél vagyon. — 10. Visegrád. Jel-

Digitized by Google

ige: Régi dicsőségünk hol késel stb. — 11. Vihar. Jelige: Sűrű, sötét éj. — 12. Király-hymnus. Jelige: Ce roi digne d'épopée. — 13. Lovagias elégtétel. Jelige: Ridendo dicere verum. — 14. Emlékezés márczius 15-ikére. Jelige: Hazám szeretlek stb. — 15. Honszerelem. Jelige: Multa renascentur quae stb. — 16. Ismét hallom a tanyai pásztorsípot. Jelige: Nem senkié a jövő stb. — 17. Futó Julis. Jelige: Fájdalom, nagyon mindennapi. — 18. Nemzeti sírhalmaink. Jelige: A három sír. — 19. Gyermekpör. Jelige: Lelkedből vedd a szót. — 20. László főherczeg halálára. Jelige: Egy szó nyilallott a hazán stb. — 21. A halott panasza. Jelige: A halottnak higyjetek. — 22. Mátyás bosszúja. Jelige: Qui cupit optatam stb. — 23 Palota. Jelige: Carthag. delendam. — 24. György király. Jelige: Beautiful maid is stb. — 25. Szent korona végzete. Jelige: A szent ékszer párra nem talál. — 26. Szegény öreg hegedős. Jelige: Romlásnak indult stb. — 27. A Württemberg-huszárok. Jelige: Dicsőség bájvirágzás stb. — 28. Ember. Jelige: A teremtés koronája. — 29. Stephania fenséges asszonyhoz. Jelige: Szeretni a királyt és a királyi házat. — 30. Anyám emléke. Jelige: Ismeretlen vagyok. — 31. Hymnus. Jelige: Fölkelt a nap már stb. — 32. Az ezredéves ünnepélyre. Jelige: Ezer esztendeje annak. — 33. Petőfi emlékezése. Jelige: Emlékét őrzi. — 34 Kun László. Jelige: Történelmünk tele van tragédiákkal. — 35. Éljen a király. Jelige: Addig éljen, míg a honnak él. — 36. Az ezeréves ünnep. Jelige: A nemzet küldetése stb. 37. A vak király. Jelige: Eliza — 38. A bibliából Jelige: Biblia. — 39. Legénysors. Jelige: Ne neked Kiliti. — 40. Az én fürdőm. Jelige: Siófoknak. — 41. Kurucz Bottyán. Jelige: II. Rákóczi Ferencz. — 42. Az atheni követség. Jelige: καλοκάγάθια. — 43. Falusi történet. Jelige: Gyönyörködtetlek, okulj. — 44. Hős tett Jelige: Pántlikás kalapom stb.

5 **Ullmann-jutalom**. A munkásbiztosítás ügye a külföldön. — 1. A munkásbiztosításról különös tekintettel Német-, Angol és Ausztria-ország munkásbiztosítására. Jelige: Ha erőnk elvész, el ne hagyjatok. — 2. A munkásbiztosítás ügye külföldön. Jelige: Új feladatok.

6. **Lévay-jutalom**. Az erdőgazdaság jövedelmezősége. — 1. A magyarországi erdők jövedelmezősége. Jelige: A kamatszámítás egyfelől áldásos tőkegyűjtő, de másfelől veszedelmes eszköz stb.

7. **Lukács Krisztina-jutalom**. (Nyilt pályázat). A bilinearis és négyzetes alakok. — 1. A bilinear és quadratikus alakok elmélete és alkalmazása czímű munkának megírására beérkezett egy tervezet.

8. **Semsey-jutalmak**. — 1. Magyarország Archaeologiája. 1. Archaeologia. Három füzetben. Jelige: Bárgyúk nem tudják stb.

II. Magyarország története. 1. Magyarország története. Tizenegy füzetben. Jelige: Imperium iis retinetur artibus.

III. Magyarország földrajza. 1. A magyar birodalom leírása. Hét füzetben. Jelige: Éppen a legnagyobb kövek stb.

IV. Magyarország flórája. 1. Magyarország növényzete. (Tervezet.) Jelige: Utilitas laboris mei est pulcherrima.

A Sztrokay-jutalomra (Az értékpapirosok jogi természete és szabályozása), Az Első Magyar Általános Biztosító-társaság jutalmára (Az agrár statisztika). A Magyar kereskedelmi csarnok jutalmára (közvetítő kereskedés), a Lukács Krisztina-jutalomra (a szlavon bánság és bánok), a Semsey-jutalmak közül (Tudományos magyar nyelvtanra, magyar irodalomtörténetre, Magyarország közgazdaságára, Magyarország geologiájára, Magyarország ásványainak leírására, Magyarország faunájára) pályamű nem érkezett be.

—

Digitized by Google

III. Jelentés a Semsey-pályázatról.

A M. Tud. Akadémia 1890. május 8-án tartott nagygyűlése, Semsey Andor t. tag adományából, pályázatot birdetett következő munkák, ú. m.: 1. Tudományos magyar nyelvtan. 2. Magyar irodalom története, 3. Magyarország archaeologiája, 4. Magyarország története, 5. A Szent István koronája alá tartozó országok földrajza, 6. Magyarország közgazdasága. 7. A magyar birodalom geologiája, 8. Magyarország ásványai, 9. Magyarország flórája és 10. Magyarország faunája megírására; pálydíjul külön-külön 10.000 forintot, másodjutalmul 1.500 frtot s a pályaművek benyujtásának határidejéül 1895. szeptember 30-ikát tűzvén ki.

A M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához a kitűzött határidőig három kész pályamunka érkezett be, ú. m.: *egy* Magyarország archaeologiájára, *egy* Magyarország történetére és *egy* a Szent István koronája alá tartozó országok földrajzára. E pályamunkák a pályázati szabályzatban előírt módon meg fognak bíráltatni, s az eredmény a M. Tud. Akadémia 1896. évi nagygyűlésén fog kihirdettetni.

Ezeken kívül beérkezett Magyarország flórájára egy pályamunka tervezete, melynek előszavában pályázó jelenti, hogy munkája jó nagy része már kész, s a hozzávaló anyag mind együtt van s csak a földolgozásra vár. Érkezett továbbá «Medicus» aláírással egy levél, a melyben szintén a Magyarország flórájára vonatkozó pályázat ismétlését kérik.

A többi hat feladatra, ú. m. A Tudományos magyar nyelvtanra, A magyar irodalom történetére, Magyarország közgazdaságára, A magyar birodalom geologiájára, Magyarország ásványaira és Magyarország faunájára egy pályamunka sem érkezett be, de a fentiekből következtetve, nem lehetetlen, hogy ezek megírására is történtek már előkészületek. s hogy az illetők, látván, hogy pályamunkájokat, akár a feladat nehézsége, akár a határidő rövidsége miatt, a kitűzött időre nem készíthetik el, a befejezést, egy új határidő reményében, későbbre halasztották.

Ezekre való tekintetből, a M. Tud. Akadémia ezennel fölszólítja mindazokat, a kik Magyarország flórájának vagy az utóbb elsorolt hat munka valamelyikének megírására pályázni szándékoznak: készítsék el pályamunkájok részletes tervezetét, s írjanak meg belőle mutatványul egy tetszés szerinti kis fejezetet, s idegen kézzel letisztázva, névtelenül küldjék be e tervezetet és mutatványt 1895. deczember 31-ig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához, esetleges kivánságaikkal együtt a pályázathirdetés szövege- és határidejére nézve.

E tervezetek gondos átvizsgálása után a Semsey-bizottság a pályázathirdetés tárgyában javaslatot tesz az 1896-ik évi nagygyűlésnek.

Kelt a M. Tud. Akadémia 1895. október 7-én tartott összes üléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Digitized by Google

A M. Tud. Akadémia

főtitkári hivatalánál az alább következő munkák, a folyó év végéig, tetemes árleszállítással szerezhetők meg, nevezetesen:

12 frt árú, 25%, engedménynyel, 9 frton.
80 » » 33% » 20 »
50 » » 50% » 25 »

A *-gal jelölt könyvek csinos angol-vászon kötésben is kaphatók, minden kötet kötéseért, a kitett áron felül, 40 kr. számíttatván.

A kik a könyvek árát előre beküldik, a csomagot posta-fordultával portomentesen kapják; utánvétel esetén a szállítás költségeit a megrendelő fizeti.

Ez árleszállítás január 1-jével megszűnik.

Budapest, 1895. október 1-én.

A M. Tud. Akadémia Főtitkári Hivatala.

Nyelvtudomány és irodalomtörténet.

Ábel Jenő, Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon. (298 l.) 1 frt 80 kr.

Ábel Jenő, Egyetemeink a középkorban. (89 l.) 50 kr.

Ábel Jenő és *Mokos Gyula,* Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. (208 l.) 2 frt 20 kr.

Aristophanes vígjátékai. Ford. Arany János. Három kötet. (XXIV. 392, 404. 330 l.) 6 frt. díszkötésben 8 frt.

**Badics Ferencz,* Fáy András életrajza. (VIII, 672 l.) 1 frt 50 kr.

Balassa József. A phonetika elemei. (124 l.) 70 kr.

Balassa József, A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése, a magyar nyelvjárások térképével. (150 l.) 1 frt 80 kr.

**Bánóczi József.* Révai Miklós élete és munkái. (416 l.) 1 frt.

Bartalus István, Adalékok a magyar zene történelméhez. Két füzet. (184, 77. 61 l.) 90 kr.

**Barthélemy-Saint Hilaire.* A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz. Fordította Péterfy Jenő. (VIII. 196 l.) Ára 1 frt.

Bayer József. A nemzeti játékszín története. Két kötet. (644. 496 l.) 7 frt.

**Beöthy Zsolt.* A szép prózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. Két kötet. I. 1526—1774. (304 l.) II. 1774—1788. (384 l.) Ára 3 frt.

**Beöthy Zsolt.* Széchenyi és a magyar költészet. (112 l.) 1 frt.

Bogisich Mihály. Régi magyar egyházi népénekek. Két füzet. (47 és 80 l.) Ára 80 kr.

**Boyesen Hjalmar Hjort* és *Heinrich Gusztáv,* Goethe Faustja. Tanulmányok. Két rész egy kötetben. (XVI. 272 l.) 1 frt 50 kr.

**Cherbuliez V.* Művészet és természet. Ford. Geőcze Sarolta. (243 l.) 1 frt 50 kr.

**Dante Alighieri.* Isteni színjátéka (Divina commedia). Ford., bevezette s jegyzetekkel kisérte Szász Károly. Második rész: A purgatórium. (528 l.) 2 frt.

Duka Tivadar. Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Arczképével, síremléke rajzával s egy térképpel. (438 l.) 3 frt.

Emerson R. W. Az emberi szellem képviselői. Fordította Szász Károly. (XVI. 199 l.) 1 frt 50 kr.

Finály Henrik. Hogy is mondják ezt magyarul? (296 l.) 1 frt 80 kr.

Finály Henrik, A beszterczei szószedet. A nyelvemlék hasonmásával. (92 l.) 2 frt.

Gabányi Árpád, Pogány magyarok. Történeti színmű. (164 l.) 1

Goldzieher Ignácz, Renan mint orientalista. (100 l.) Ára 1 frt.

**Heinrich Gusztáv,* A német irodalom története. Két kötet. I a nemzeti irodalom fölvirágzásáig. (XVI. 576 és XVI 567 l.) 3 frt.

Digitized by Google

József főherczeg, Czigány nyelvtan. (XXIV. 378 l.) 3 frt.

Kazinczy Ferencz levelezése, összeállította Váczy János. Eddig öt kötet (620, 628. 574, 644, 524 l.). Az I., III., IV. és V. köt. 5 frt. A II. köt. 6 frt.

Komjáthy Benedek, Az zenth Paal leveley magyar nyelven. 8-rét (491 l.) 3 frt.

Nyelvemléktár, Régi magyar codexek. Tizennégy kötet. Kötetenként 2 frt.

Pecz Vilmos. A görög tragoedia története. Egy kötet. (383 l.) 2 frt 40 kr.

Régi magyar költők tára. II.—V. köt. (503. 480. 398, 414 l.) Ára kötetenként 2 frt.

**Ribbek O.*, A római költészet története. Ford. Csiky Gergely és Katona Lajos. Három köt. (430, 448, 452 l.) 4 frt 50 kr.

**Sainte-Beuve*, Arczképek a franczia újabbkori társadalomból. Ford., jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta Wohl Janka. (XX. 416 l.) 1 frt 50 kr.

Schrauf K., Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. (366 l.) 4 frt 50 kr.

Schrauf K., A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke 1493—1558. (XXI. 143 l.) 1 frt 50 kr.

**Simonyi Zsigmond*, A magyar nyelv. Két kötet. (301, 363 l.) 2 frt.

Simonyi Zsigmond. A magyar határozók. Két köt. (456, 462 l.) 7 frt 70 kr.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár I. köt. Az 1531—1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. II. Az 1473—1711. megjelent nem magyar nyelvű, hazai nyomtatv. kézikönyve. (752, 754 l.) 8 frt 50 kr.

Szamota István, A schlägli szójegyzék. A nyelvemlék hasonmásával. 2 frt.

Szász Károly, Attila halála. Történeti tragédia 5 felv. (187 l.) 1 frt.

Szász Károly, István vezér. Történeti dráma 5 felvonásban. (155 l.) 1 frt.

Szegedi Gergely Énekes könyve 1569-ből. (XVI. 221 l.) 2 frt 50 kr.

Szilády Áron, Temesvári Pelbárt élete és munkái (136 l.) 80 kr.

Szinnyei József, Finn-magyar szótár. (XX. 528 l.) 3 frt.

Telegdi Miklós, Katekizmusa 1562-ből. Új kiadás. (182 l.) 1 frt.

Vass Bertalan, Horvát István életrajza. (514 és VIII l.) 3 frt.

**Villemain*, Pindar szelleme és a lantos költészet. Ford. Csiky Gergely. (484 l.) 1 frt 50 kr.

Zolnai Gyula, Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (IV. és 296 l.) 25 mellékletbeli és egy szövegközti hasonmással. 6 frt.

II.
Történettudomány.

Acsády Ignácz, Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt. (284 l.) 1 frt 70 kr.

Acsády Ignácz, Két pénzügy-történelmi tanulmány. I. A pozsonyi és szepesi kamarák. 1565—1604. II. A jobbágy-adózás 1564—1576. (238 l.) 2 frt.

Adalékok a M. Tud. Akadémia megalapitása történetéhez. (I. Szilágyi Istvántól.. II. Vaszary Kolostól. III. Révész Imrétől.) (100 l.) 60 kr.

Alvinczi Péter Okmánytára Erdély visszacsatolása felett a magyar királylyal és megbízottjaival folytatott alkudozások történetéhez 1685—1688. Három kötet 5 frt 50 kr.

B. Apor Péter munkái 1732-ből. Egy kötet. 2 frt.

Balás György. Az 1866. évi osztrák-porosz háború. (329 l.) 19 szövegábrával és két térképmelléklettel. 3 frt.

Ballagi Aladár, Colbert. Két rész egy kötetben. (244, 272 l.) 3 frt 20 kr.

Baranyai Decsi János magyar históriája 1592—1598. Egy köt. 2 frt.

Brutus János Mihály magyar históriája 1490—1552. Három kötet. 6 frt.

Bunyitay Vincze, A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista (32 l.) Egy rajz és két fénynyomattal 1 frt.

Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. (790 l.) 7 frt. — II. köt. (800 l.) 7 frt.

Dankó József, A franczia könyvdísz a renaissance korában. (194 l.) 1 frt 30 kr.

Deák Farkas, Magyar hölgyek levelei 1505—1709-ből. (464 l.) 2 forint.

Deák Farkas, Gróf Tököly Imre levelei. (XXIV. 300 l.) 1 frt 60 kr.

Deák Farkas, A bujdosók levéltára. (365 l.) 1 frt 80 kr.

Digitized by Google

Demkó Kálmán, A felsőmagyarországi városok életéből a XV—XVII. században. (290 l.) 2 frt 70 kr.

Fejérpataki László, A kir. kanczellária az Árpádok korában. (1501 l.) 1 frt.

Fejérpataky László, Magyarországi városok régi számadás-könyvei. (I.—XIII. 682 l.) 4 frt.

Finály Henrik, Az ókori súlyokról és mértékekről. (164 l.) 1 frt.

Fraknói Vilmos, Mátyás király levelei 1448—1479. (XIV. 496 l.) 4 frt 50 kr.

Fraknói Vilmos és *Károlyi Árpád*, Magyar Országgyűlési emlékek. (1526—1604 l.) Eddig tíz kötet. Kötetenként 3 frt.

**Fustel de Coulanges*, Az ókori község. Tanulmány a görög és római vallásról. jogról és intézményekről. Ford. Bartal Antal. (XIII. 609 l.) 1 frt.

**Goldziher Ignácz*, Az iszlám. Tanulmányok a muhammedán vallás története köréből. (XII. 412 l.) 50 kr.

Hampel József, A régibb középkor (IV.—X. század) emlékei Magyarhonban. (173 l. 200 képes táblával és rajzokkal a szövegben.) 5 frt.

Helmár Ágost, Bonfinius mint történetíró. (88 l.) 50 kr.

Henszlmann Imre, A bécsi 1873. évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. 10 táblával és 277 fametszettel. (336 l.) 8 frt.

Henszlmann Imre, Lőcse régiségei. 14 táblával. (163 l.) 6 frt.

Henszlmann Imre, Pécs középkori régiségei. Három részben. (97, 372, 165 l.) 12 képtáblával és számos fametszettel. 6 frt.

Henszlmann Imre, A székesfehérvári ásatások eredménye. (226 l.) 9 táblával. 2 frt.

Hunfalvy Pál, Az oláhok története. Két kötet. (482 és LXVI. l., 481 és LXXII. l.) 6 frt.

Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592—1603. és *Hidvégi Mikó Ferencz* históriája 1594—1613. *Biró Sámuel* folytatásával. Egy kötet. 2 frt.

Jakab Elek, Az utolsó Apafi. (336 l.) 1 frt 80 kr.

Jakab Elek, A m. tud. Akadémia kézirattárának ismertetése. (43 l.) 40 kr.

Ipolyi Arnold, A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. (234 l.) Pompás díszkiadás. 10 frt.

**Kállay Béni*, A szerbek története 1780—1815. (640 l.) 50 kr.

Karácsonyi János, Szent-István oklevelei és a Szilveszter-bulla. (224 l.) 2 frt.

Károlyi Árpád, Illésházy István hűtlenségi pöre. (216 l. IV.) 1 frt 20 kr.

Károlyi Árpád és Szalay József, Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. (262 l.) 1 frt 40 kr.

Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. köt. (VIII., L. és 639 l.) 4 frt. — II. kötet 1. fele (LI. és 521 l.) 4 frt 50 kr.; 2. fele (LXX., VIII. és 422 l.) 4 frt 50 kr. — III. kötet (LXXXI. és 801 l.) 7 frt.

**Lanciani R.*, A régi Róma, a legújabb ásatások világításában. Ford. Lubóczi Zs. (368 l.) Számos műmelléklettel. 3 frt.

Lipp Vilmos, A keszthelyi sírmezők. (52 l.) 363 rajzzal. 1 frt 60 kr.

**Mac-Carthy Justus*, Anglia története korunkban. Ford. Szász Béla. Három kötet. (618, 686. 485 l.) 4 frt 50 kr.

Marino Sanuto, Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai, 1496—1501. Három kötet. (XVI. és 282, 300, 390 l.) Ára 4 frt 20 kr.

Meyer Gotthold Alfréd. Szent Simeon ezüstkoporsója Zárában. (64 l.) 14 képes melléklettel és 29 ábrával. 4 frt.

Myskovszky Viktor, Bártfa középkori műemlékei. Két részben. (146 és 132 l.) 14 fénynyomatú táblával és számos fametszettel. 9 frt.

Oláh Miklós, esztergomi primás és kir. helytartó levelezése. 2 frt.

Ortvay Tivadar, Magyarország régi vízrajza. Két kötet. (544, 464 l.) 5 frt.

III. Pál pápa és *Farnese Sándor* bibornok Magyarországra vonatkozó diplomatiai levelezései 1535—1549. Egy kötet 2 frt.

Pázmány Péter levelezése 1605—1625. Egy kötet 2 frt.

Pauler Gyula, Wesselényi Ferencz nádor és társai összeesküvése 1664—1671. Két kötet. (X. 412, 450 l.) Ára 1 frt.

Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Két kötet. (XVI. 668, 790 l.) 6 frt.

Digitized by Google

Péch Antal, Alsómagyarország bányamüvelésének története. Két kötet. (502, 846 l.) 8 frt 50 kr.

Pesty Frigyes, A szörényi bánság története. Három kötet. (482, 560, 426 l.) 7 frt.

Pesty Frigyes, Magyarország helynevei, történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. köt. (448 l.) 3 frt.

Pulszky Ferencz, A rézkor Magyarországban. 21 ábrával (79 l.) 1 frt 20 kr.

A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. 1632—1660. Egy köt. 2 frt.

Rákóczy Ferencz önéletrajza és «Egy keresztyén fejedelem állításai» czímü munkája. (Az eredeti kéziratból.) (592 l.) 3 frt.

**Rambaud A.*, Oroszország története. Ford. Lankó Albert. Két kötet. (482, 448 l.) 3 frt.

**Ratzel Frigyes*, A föld és az ember. A földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. Ford. Simonyi Jenő. (XX. 624 l.) 1 frt 50 kr.

Rédey László történeti maradványai 1658—1663. (XII. és 270 l.) 80 kr.

Reissenberger Lajos és *Henszelmann Imre*, A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom. Két rézmetszettel és számos ábrával. (87 lap) 4 frt.

Rómer Flóris, Régi falképek Magyarországon. 13 képtáblával (170 l.) 8 frt.

Rozsnyay Dávid, Az utolsó török deák történeti maradványai. 2 frt.

Rupp Jakab, Budapest helyrajzi története. Két térképpel. (314 l.) 2 frt.

Rupp Jakab, Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézményekre. Három kötet (808, 474, 376 lap) 3 frt 30 kr.

**Schuchardt K.*, Schliemann ásatásai. Trója, Tyrins, Mykéne, Orchomenos és Ithakában. (2 arczk., 7 tervrajzzal és 321 ábr. (464 l.) Ára 3 frt.

**Sorel Albert*, Európa és a franczia forradalom. I. rész: A politikai erkölcsök és a hagyományok. Fordította Szathmáry György. (VIII. 718 l.) 1 frt 50 kr.

Szádeczky L., Báthory István lengyel királylyá választása. (354. XLIII.) 3 frt.

Szádeczky L., Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. (108 l.) 70 kr.

Szalay Ágoston, Négyszáz magyar levél a XVI. századból. (432 l.) 1 frt 20 kr.

Szamosközy István Történeti maradványai 1566—1608. Négy kötet. (XXXI és 247; XIV. és 383; 368; XXI. és 430 lap). 8 frt.

Gróf Széchenyi és az Akadémia alapítása. Szász Károlytól. (260 l.) 1 frt 50 kr.

Gróf Széchenyi István Külföldi úti rajzai és följegyzései. Naplói nyomán. Összeállította Zichy Antal. (440 l.) 4 frt.

Gróf Széchenyi István Hirlapi czikkei. Két kötet. (I., VII. és 564. II. köt. 692 l.) Összeállította Zichy Antal. 10 frt.

Szécsi Mór, Az osztrák-olasz háború 1866-ban. (XI. 281) 281 l. 12 melléklet. 3 frt.

Szentkláray Jenő, A dunai hajóhidak története. (334 l.) 2 frt 60 kr.

Szilágyi Sándor, Lorántfy Zsuzsánna. (104 l.) 60 kr.

Szilágyi Sándor, Erdély és az északkeleti háború. Két köt. (635 és 596 l.) 10 frt.

Szilágyi Sándor, Bethlen Gábor fejedelem levelezése. (470 l.) 2 frt.

Szilágyi Sándor, Erdélyi országgyűlési emlékek. 1540—1679. Eddig tizenhét kötet. Kötetenként 3 frt.

Szinnyei József, Hazai folyóiratok és hirlapok történelmi repertoriuma. Két kötet. (1486, 1648 l.) 10 frt.

Téglás Gábor, Az aldunai zuhatagok sziklafeliratai. Folio, 55 lap. 14 szövegközti rajzzal. 1 frt.

Thály Kálmán, Bercsényi házassága. Történeti ének 1695-ből. Toldalék: Actio curiosa. Magyar színjáték 1678-ból. (200 l.) 2 frt.

Thierry Amadé, Aranyszájú Szent János és Eudoxia császárné. A keresztyén társadalom keleten. Ford. Öreg János. (XIV. 580) 1 frt 50 kr. — Szent Jeromos. A keresztyén társadalom nyugaton (XXVI. 588 l.) 1 frt 50 kr.

Tököly Imre Levelei, könyvei és egyéb emlékezetes írásai. Két kötet. 4 frt.

Tököly Imre Naplója. Két kötet. 4 frt.

Thúry József, Török történetirók Magyarországról. (VIII. 433 l.) 4 frt.

Torma Károly, Az aquincumi amphitheatrum. (Jelentés az ásatásokról.) 1 frt.

Digitized by Google

Megjelenik minden hó 15-én három-négy ívnyi tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő s kiadó hivatal a Magyar Tudom. Akadémiában.

VI. KÖTET. 1895. November 15. 11. FÜZET.

Megnyitó beszéd.

(*Than Károlytól*, a III. osztály elnökétől a november 3-án tartott Széchenyi-ünnepèn.)

A Magyar Tudományos Akadémia nehány évvel ezelőtt, nagyérdemű elnöke indítványára, elhatározta, hogy halhatatlan alapítója, gróf Széchenyi István iránt érzett kegyelete jeléül, emlékét évenként egy ünnepélyes üléssel meg fogja újítani.

Ez ünnepélyes ülések méltó feladata, hogy bennük az Akadémia számot adjon a tudomány egyes köreiben történt nagyobb haladásokról, és hogy az alapító nagy egyéniségének vonatkozásait kulturális életünk egyes ágaihoz kidomborítsa. Ehhez képest, a határozat értelmében, az ünnepélyes Széchenyi-ülések az egyes osztályok külön emlékünnepei is. A jelen évben a harmadik osztály kerülvén sorra, nekem jutott a szerencse, hogy ez ünnepélyes ülést megnyithassam, a melyen Kisfaludi Lipthay Sándor lev. tag, Széchenyi István műszaki alkotásairól tart előadást.

Mai ünnepélyünk nemcsak azért nevezetes, mert a nagy alapitó emlékét oly világításban tünteti fel, melynek részletei sokak előtt kevéssé ismeretesek, hanem azért is, mert Széchenyi műszaki alkotásai kulturális életünkre épen oly jelentősek voltak, mint a szorosabb értelemben vett politikai és társadalmi működése. Kegyeletünk hevét pedig fokozza még kiválóan az a körülmény is, hogy éppen e pillanatban hetven évvel ezelőtt az emlékezetes 1825-ik év november 3-án délelőtt tette nagynevű jótevőnk első nyilvános kijelentését az Akadémia megalapítására. Ez az ünnepélyes pillanat volt az, mely akkori lelkes nagyjainkat magával ragadva, hazánknak egyik legáldásosabb, legmaradandóbb és legnagyobb jelentőségű intézményét megalkotta. A kegyeletes megemlékezés emelkedett tudatában, őszinte örömmel nyitom meg az idei Széchenyi ünnepélyes ülést, és felkérem Kisfaludi Lipthay Sándor urat előadásának megtartására.

Digitized by Google

Széchenyi műszaki alkotásai.*

(Előadta *Lipthay Sándor* lt. az 1895. november 3-án tartott Széchenyi-ünnepen.)

«A mikor a politika terére léptem, Magyarország sírkerthez hasonlított, a hol minden alszik és a hol a kormány a magyar alkotmány és a magyar nemzetiség utolsó szikráját sírba temeti...» E szavakkal jellemzi Széchenyi István gróf közállapotainkat abban a korban, a mikor nemzetünk átalakításának nagy művét megindítani készül. És valóban érthető, ha az ő aggódó szemei nemzeti hanyatlásunknak ily sötét képét látták.

Ellentétben az írott törvény szavaival, a melyek teljes állami függetlenségünket biztosították, hazánk a monarchia kapcsolatában tényleg alárendelt tartományi helyzetben sínylődött. Legfontosabb ügyeinket idegen földről idegen kezek intézték és a trón és a nemzet közé a szinte százados bizalmatlanság fojtó köde nehezedett.

A magyar nyelv száműzve volt a hivatalos helyekről, valamint a magasabb körökből és helyét a latin és német nyelvek bitorolták.

Maga a nemzet szétvált csoportokra volt szakítva, a melyek egybeforradását rendi alkotmányunk elavult intézkedései gátolták. Közgazdasági fejlődésünket közlekedő eszközeink silányságán kívül régi magánjogunk bénító intézkedései is megnehezítették és végkép fojtogatta a vámsorompó, a mely hazánkat a nemesi adómentesség ellensúlyozására akkor még az örökös tartományoktól elválasztotta és valósággal Ausztria gyarmatává tette.

A népesség szegénységével egy színvonalon állt az államnak anyagi ereje is. Országos pénzalap, a mely nemzeti közcélokra fordítható lett volna, egyáltalában hiányzott: ha csak a só felemelt árának évenkénti 100—200 ezer forintját, az akkori pénzügyi tudomány ezen alfáját és omegáját, ilyennek nem tekintjük.

A közlekedés hiányossága és az érintkezésnek belőle folyó nehézségei szellemi téren is az ország elmaradottságát okozták: a magasabb műveltség elszigetelt társadalmi körök osztályrésze

* Kivonat az előadónak e tárgyra vonatkozó és legközelebb megjelenő részletes tanulmányából.

Digitized by Google

maradt és közkincscsé nem válhatott. A különben is kezdetleges sajtó még a czenzura szigorú jármát is sínylette, noha az írott törvény annak szabadságáról szólt.

És mindezekkel szemben az országgyűlések csak időnkénti elvezető szellentyűi voltak a felhalmozott izgalmaknak: folytonos küzdelmeiket igazi és maradandó sikerek nem kisérték!

Széchenyi, a kinek lánglelkében «kimondhatatlan vágy létezett Magyarország kifejtésére és a kinek minden csepp vérében a magyar nemzet feldicsőítése élt», a dolgok velejéig ható agyával át- meg átkutatja a szomorú állapotok szövevényes okait, azon komoly elhatározással, «hogy ő fogja, ha senki más, megvetni alapját nemzetünk egykori fényének, vagy legalább ezen czélnak szentelni véglihegesig földi pályáját».

Megfogalmazza a teendők sorrendjét, a melyekkel nemzetünket a «szelid és convulsio nélküli reformatio útján», lassan bár, de biztosan a legmagasabb fejlődésre vezetni óhajtotta.

Programmja tisztán és világosan áll előtte, a mikor a nyilvánosság küzdőterére kilép és annak egész életén át élő szóval valamint írással és tettel fáradhatatlan és következetes bajnoka marad; — egyes szakaszai már csak részleteikben tagozódnak és alkalmazkodnak a fejlődésszülte körülményekhez.

Ő volt nemzetünk első államférfia, a ki belátva a hagyományos sérelmi politika küzdelmeinek meddőségét, az áldatlan viszonyainkból való kibontakozást magának a nemzetnek reformálásában kereste és e közben a legnagyobb súlyt a közgazdasági érdekek felkarolására helyezte, hogy a nemzet majdan saját erejében és saját életrevalóságában lelje meg fennállásának és jövőjének igazi biztosítékait.

Ezért vívta már első küzdelmeit azokért az intézményekért, a melyek a forgalom anyagi és erkölcsi biztosságának nélkülözhetetlen előfeltételei. Meggyőződése volt, hogy az országos forgalom föllendülésének nyomában fog járni nemcsak a nemzeti vagyonosság gyarapodása, hanem a nemzeti kultura felvirágzása is, és hogy a szellemi élet élénkülése, karöltve a személyes érintkezések fokozódásával, a nemzetünket szétválasztó társadalmi ellentéteket is mérsékelni fogja.

Kiváló fontosságúnak látta Budapestnek igazi fővárossá való alakítását, sőt ezt a teendők sorában egészen előtérbe tolta.

«Mert hogy a magyar, magyar szellemben és alkotmányos formákban, tenger bonyodalmai s ezer szétágazásai közt valaha is kifejthesse magát oly nemzeti magasságra, melyet nagyító üveg nélkül valósággal magasnak lehessen nevezni, ha szive, ha fővárosa nincs», ezt soha felfogni nem bírja.

Budapestet teljesen az ország gazdasági, társadalmi és

Digitized by Google

politikai központjává kell tenni; a nemzet szellemi és anyagi életének ütőerei innen kell hogy kiinduljanak.

Biztosítani kell azt a Duna árvizétől; hazánk elbonczolt részeit Budapesten álló híddal egyesíteni kell; minden kitelhető módon emelni, kellemessé tenni és szépíteni kell fővárosunkat, hogy hivatásának teljesen megfelelhessen. Hogy hajlamból is lakhassák az emberek, ne csak kénytelenségből, «hogy legalább egykor azon vágyunk is, miszerint fejedelmünk is lakjék köztünk, több lehessen mint phrasis és jámbor óhajtás».

A közjogi kérdésekhez ellenben csak óvatosan közeledik.

Tudja, hogy terveit csak a bécsi kormány jóakaró támogatásával, vagy legalább elnézésével valósíthatja meg és ezt koczkára tenni nem akarja.

Kifejezett fajszeretete és gyorsan növekvő népszerűsége különben is gyanússá teszik a központi kormány előtt, pedig Ausztriával való vegyes házasságunkat a magasabb politikai szükség szempontjából ítéli meg és az a meggyőződése, hogy «a magyarnak legkisebb nyomatéka sem lesz mindaddig, míg a nemzet fenékig meg nem barátkozik azzal, hogy a közbirodalommal feloldhatatlanul egybeházasítva vagyunk, s hogy ekkép ezen kapcsolatban kell keresnünk és találnunk üdvöt.»

A közjogi viszony akkori vadhajtásai azért, naplóinak tanúsága szerint, az ő hazafias szivét is felháborították, de ez érzelmeket államférfiúi akarattal elfojtja, és mert meggyőződése, hogy «szélsőségek soha sem vezetnek czélhoz», az «engesztelésnek, capacitatiónak, kölcsönös érdekkimutatásnak és kibékítésnek» hirdetője marad.

Különben is «hitte hazánk anyagi és értelmi gazdagságát oly magas fokra emelhetni, miként tettleg a birodalom valóságos központjává válandunk s bár eleinte észrevehetlenül, de az idők folyama szerint mindinkább a mi érdekeink fognak a monarchia belkormányzásában és külviszonyaiban elhatározók lenni».

Széchenyi ébresztő szavára a szunnyadó erők csakhamar feléledtek és a nemzet újjáalakulásának nagy munkája az egész vonalon serényen megindult. A mozgalom vezére azonban, a kinek addig csak a maradiság bajnokaival kellett küzdenie, de a ki eszméit maga is csak óvatos fokozatossággal óhajtotta a gyakorlati életbe bevezetni, a fejlődés során nemsokára egyre növekedő ellenzékkel találkozik, a melynek zászlaján a gyorsabb haladás reménye fénylik. Széchenyi ekkor keserű, de hazafias kötelességének tartja az óvatos fékező hálátlan, szerepére vállalkozni, — népszerűségének feláldozásával megkezdi a harczot az ellenzékkel és csakhamar szemtől-szemben áll későbbi legnagyobb ellenfelével: Kossuth-tal. Küzdelmei annál hevesebbé és elkesere-

Digitized by Google

dettebbé válnak, mentől inkább közeledni látja a kívüle akkor még senki mástól előre nem látott végzetes összeütközés óráját, a melytől a nemzeti felvirágzás gyenge bimbóinak örökre való megsemmisítését féltette.

Íme az a mozgalmas háttér, a mely Széchenyi korszakos működésének képét kiegészíti.

A főczéljai felé való törekvést Széchenyi mindazonáltal még leghevesebb politikai küzdelmei között sem tévesztette el soha szem elől, és nemzeti újjászületésünk történetének csakugyan nincsen egyetlen fejezete sem, a melyben az ő universalis lángesze és kifogyhatatlan tettereje maradandó üdvös nyomokat ne hagyott volna.

Tevékenységének javarészét mégis azoknak a műszaki alkotásoknak szentelte, a melyek az országos közlekedés kifejlődésének, valamint a mezőgazdasági és ipari felvirágzásnak alapjait megvetették.

Szinte a lehetetlenre vállalkozom, a mikor a mai ünnepi alkalom szűk keretében ebbeli szakadatlan tevékenységének átnézetes képét nyujtani törekszem.

* * *

Széchenyi már ifjúkora óta nagy előszeretettel viseltetett technikai dolgok iránt; ha magyar főúr helyett angol polgárnak születik, bizonyára korának egyik legnagyobb mérnökévé válik. Így is egész odaadással készült mindazokra a műszaki alkotásokra, a melyek programmjának oly fontos tényezői voltak.

Az élet iskoláját járta. Már fiatalabb éveiben való utazásain is felülkerekedett benne az ismeretgyűjtés vágya; azontúl pedig, hogy nagy hivatásának öntudatára ébredett, külföldi utazásai már majdnem teljesen a tanulmánynak vannak szentelve. Különös előszeretettel a modern technika szülőhazájában, Angliában tartózkodik. Fölkeresi a mérnöki építés nevezetes alkotásait, a hajózó csatornákat, a hidakat, valamint az akkor még csak gyermekkorukat élő vasutakat; hangyaszorgalommal gyűjti a mindezekre vonatkozó fontosabb technikai és gazdasági adatokat és jellemző vázlatos rajzokban rögzíti meg naplóiban a látottakat.

Szorgalmas látogatója a gyáraknak, a hol a gépészet körül keres tájékozást.

Figyelemmel kiséri az idevágó irodalmat is; szinte szakadatlanul tanul és a technikai ismereteknek oly tárházát gyűjti, hogy messze túlemelkedve a dilettantismus rendes színvonalán, világos képet nyer a technika sokoldalú eszközeiről és a műszaki kérdésekben helyes ítéletre tesz szert. Nem vált

Digitized by Google

mérnökké, a szónak közönséges értelmében, a minthogy jogi tanulmányai sem avatták hivatásszerű jogtudóssá. Mégis ő veti meg alapját hazánk összes műszaki alkotásainak, a minthogy ő kezdeményezte az elavult jogállapotainkból való kibontakozást is.

Mérnök és jogász volt ő együttesen, a szónak magasabb értelmében; e két irány az ő államférfiúi valójában összhangzatosan egyesült; e kettős minőségben szolgálta mindvégig nemzeti felvirágzásunk nagy érdekeit.

I.

Széchenyi tevékenységének egyik kimagasló eredményét köztudomás szerint a budapesti lánczhíd képezi, a melylyel majdnem megszakítás nélkül egész nyilvános életén át foglalkozott.

Az állandó híd hiányát nemcsak a főváros lakossága sínylette, mert a folyamtól szétválasztott országrészek közötti forgalom szintén itt kelt át a Dunán, a forgalomnak néha heteken át tartó megszakítása ennélfogva valósággal országos bajjá fajult. A sors gondoskodott arról, hogy a közlekedés bizonytalanságának következményei magában a fővárosban is kézzelfoghatóan érezhetőkké váljanak. Általános volt a javítás vágya is, csak is akkori szegényes viszonyaink és a feladatnak nem közönséges műszaki nehézségei okozták, hogy a kibontakozás mindenki előtt szinte lehetetlennek látszott és hogy már réges-régen nem törekedtek helytálló híd építésére.

Széchenyi még katonakorában foglalkozott a bajjal és annak jelentőségét átlátva, már 1821-ben tényleg felajánlotta esztendei jövedelmét az álló hídra, de szavának akkor még súlya nem volt. Katonáskodása közben nem is lett volna módjában a kérdést dűlőre vinni. A nyilvános pályára lépve, újra foglalkozni kezd a híddal, hogy az eszmét azután már soha többé el ne ejtse.

Sikerül az állóhíd iránti érdeklődést tágabb körökben fölkeltenie és 1832 elején már elérkezettnek látja az időt, hogy a híd eszméjével a nyilvánosság elé lépjen. Megalapítja a Híd-Egyesületet és ennek nevében Pestmegyéhez fordul, a hol pártolásra talál. Még ugyanazon évben Angliába utazik a hidak tanulmányozására és kidolgozza ez útra vonatkozó, az egyesülethez intézett jelentést.

Alaposan megczáfolja e röpiratban azokat a lelki szegényeket és mindenben akadékoskodókat, a kik a roppant költségű hídban csak a két város lakosságának látogatásait megkönnyitő eszközt látják és meggyőzően mutatja ki úgy a hídépítés időszerűségét, valamint a hozzá fűződő országos közérdeket.

Igen, ez a nyilvánvaló közérdek az, a mi Széchenyit oly

Digitized by Google

lelkesedéssel és kitartással az állóhíd megvalósítására ösztönzi, mert ez teszi lehetővé, hogy a már magában is nagy és hozzá méltó feladatot egy még sokkal nagyobbal összefűzhesse, hogy t. i. azzal egyúttal a közteherviselés nagy elvének, a nemzet felvirágoztatása e biztos kulcsának kiküzdésére az első lépést megtehesse. Meggyőzően kimutatja ugyanis, hogy a híd létesítésének egyedüli helyes alapja csak a jövedelmezőségére alapított tőkebeszerzés lehet. A nagy építő költség azonban az akkori hídjövedelem teteme: megszaporítását követelte, ez pedig a vám mérsékelt fölemelése mellett csak úgy érhető el, ha azon kivétel nélkül mindenki vámot fizet, ha tehát a nemesek vámmentességét legalább addig felfüggesztik, míg a hídnak építési költsége a jövedelemből nem törlesztődik.

Széchenyi jól tudta, hogy ez a javaslata a leghevesebb ellenzésre fog találni és azért meleg szavakkal igyekszik még a jelentés során bebizonyítani azt, hogy ha a nemesség szabad elhatározással és alkotmányos úton új kellemekért új terheket vesz vállaira, ez nemcsak nem ellenkezik az ősi alkotmány valódi lelkével, hanem azt kifejtvén, ellenkezőleg az igazi szabadság legmélyebb talpkövévé válik.

A «Jelentés» műszaki részének során megnyugtatja a közönséget az iránt, hogy az elterjedt balvéleménynyel szemben igenis lehet oly hídoszlopokat építeni, a melyeket a Duna sem alá nem moshat, sem a jég el nem hordhat és a melyek áradást sem okozhatnak, ha a hídnak helyét jól megválasztják és nagy nyílású hídat építenek. Egyúttal függő lánczhídnak az építését javasolja, mert ezeknek az a nevezetes elsőségük van, hogy legtágabb nyílásra vonhatók és így víznek s jégtorlatnak keveset állnak útjában.

Időszerű ma is, a mit a híd helyének megválasztására nézve mond. A hajóhídnak régi helyét — a mai Deák Ferencz-utcza vonalát — kedvezőtlennek tartja, mert a legalább is három öl magas feljárók sok helyet kivánnak, ez pedig ott olcsón nem szerezhető. Semmi esetre sem tartaná tanácsosnak a hidat Pest akkori középpontja táján, a ma eskütéri-nek nevezett szorulat felett építeni, mivel ott egyetlen oszlop is kárt okozna; «egy nyilásra pedig hidat építeni, akkorában még egész Britanniában senki sem tanácslá». Íme, Széchenyi már hatvan év előtt tisztában volt mindazokkal a nehézségekkel, a melyek a mai eskütéri hídkérdés körül újabb időben annyi port fölvertek.

Önként következett ebből, hogy Széchenyi a lánczhíd helyét feljebb kereste, a Duna szélesebb részén, arrafelé, a hol végre fel is épült.

A szóban forgó hídjelentés a nemzet haladni vágyó részében a lehető legkedvezőbb fogadtatásra talált; meggyőző érvelé-

Digitized by Google

seitől a kishitűek és kétkedők serege elhallgatott, de annál veszedelmesebb ellenfelei támadtak a híd tervének azok között, a kik Cziráky Antal gróf országbírót követve, a javasolt módon építendő hídban, mint a törvény előtti egyenlőség felé vezető első lépésben, az ősi alkotmány veszélyeztetését látták.

Az országbiró később azt a napot, a melyen a nemesség vámmentességének felfüggesztése csakugyan határozatba ment, elnevezte az ősi magyar alkotmány temetése napjának.

Nem lehet e helyen feladatom, részletesen ismertetni azt az álló hét esztendeig tartó küzdelmet, a melyet Széchenyinek az ügy ellenségeivel folytatnia kellett, míg a lánczhidat a megvalósulás küszöbéig hozhatta; csakis e küzdelem legnevezetesebb szakaszainak fölemlítésére szorítkozhatom.

1835 elején sikerül Széchenyinek a pozsonyi országgyűlésen a híd-, illetőleg a vámfizetés elvét diadalra juttatni és a végrehajtásra országos bizottság kiküldését keresztülvinni. Az ó-conservativek más utat keresnek most az ősi alkotmány megmentésére és oda törekszenek, hogy az elfogadott elvnek legalább életbeléptetését megakadályozzák.

Ez az alkalom a fővárosok hídjogának megóvása czímén önként kinálkozott, mert oly törvényünk, a melylyel a közczélra való tekintettel a régi hajóhidat a fővárosok akarata ellenére is kisajátítani lehetett volna, akkor még nem létezett, úgy hogy a városok a hozzájárulás megtagadásával az állóhíd létrejöttét alaposan megakadályozhatták. *Buda* városa ráállt ugyan a tulajdonjog megváltására, de *Pesten,* a hol már Czirákyék befolyása érvényesült, heves ellenmozgalom keletkezett. A híd ügyét mind szenvedélyesebben tárgyalták, úgy állítván oda a dolgot, hogy az országgyűlés, illetőleg a nemesség, egyoldalú határozattal, a polgárságnak őseiktől öröklött jogait el akarja venni. A választott polgárság küldöttségileg már a király elé akart járulni, hogy ő Felsége a törvény jóváhagyását tagadja meg és így a várost minden károsodás ellen megvédje. Végre sikerül Széchenyinek Pest városa tanácsának elvi beleegyezését is kivívni és az országgyűlésen a következő év elején a hídra vonatkozó kisajátítási jogot keresztülvinni.

Újabb nehézségek keletkeztek a híd iránt érdeklődni kezdő vállalkozók versengéséből.

Széchenyi e hídban mindig a hazai közmunkák első kezdetét, megindítóját és követendő példáját látta. Minden válság, a mely ezt érhetné, évek hosszú sorára visszavetné egyúttal mindazokat az alkotásokat, a melyek ebből, fényes sikerülése esetén okvetlenül kiindulnának. Különös súlyt helyezett ez okból arra, hogy az ne csak műszaki tekintetben a lehető legtökéletesebb megoldás legyen, de hogy a vállalat pénzügyi részét is minden eshetőség ellen biztosítsa. Ezért szinte félt a vállalkozók ver-

Digitized by Google

sengésétől, a melynek természetszerű következménye a legjobb esetben is a beruházandó összegnek az alsó határig való leszorítása és egy olcsó, hiányos hídnak az építése lett volna. Jóeleve kiválasztja közülök azt, a kiben legjobban megbízott, *Sina* György bárót, a kinek pénzereje és hitele teljesen biztosította a szabad mozgást a költségek terén és a kinek ambitiója arra nézve is kezesül szolgált, hogy az országos művet, a melyhez nevét fűzendi, nem fogja tisztán nyerészkedő szempontokból felfogni.

A mellőzött vállalkozók természetesen mindent elkövettek, hogy *Sina* ellenében ők érvényesüljenek és az ügyet feltartóztató eme törekvéseikben a híd elvi ellenségeinek támogatását élvezték.

A vállalkozók versengése közben még egy más természetű nehézséget is kellett Széchenyinek tapintatosan mellőznie: a katonaság vámkötelezettségéből keletkezőt, mert a hozott törvény betűi mindenkit, kivétel nélkül, köteleztek a vám lefizetésére.

És hogy a mérték egészen beteljék, újabb válság keletkezett még az 1838-as árvízből, a mely Pest városának nagy részét romba döntötte. Óh szegény híd, vagy inkább szegény elve az egyenlő fizetésnek — így sóhajt fel Széchenyi a vész napjaiban — mily nehezen tudsz te megszületni!

Az éveken át tartott küzdelmek folyamán a híd ügye hol jól állt, hol elbukással fenyegetett. Széchenyi a legnagyobb izgatottsággal lesi a híd ügyét; minden újabb veszedelemről idején értesül és idején teszi meg óvó intézkedéseit. Naplói és levelei telvék erre vonatkozó adatokkal. Végre a hídbizottságban folyt hosszas tárgyalások után a végleges szerződést Sinával 1838 szeptember havában meg is kötik és jóváhagyás végett fölterjesztik. Ezzel Széchenyi egy nagy lépéssel közelebb jutott volna céljához; de még mindig nem élvezheti hét éves fáradozásainak gyümölcsét, mert a hídnak, illetőleg az azzal egybeforrott elvnek ellenségei megragadják az utolsó eszközt a meghiúsításra és most a szerződés legfelsőbb jóváhagyását törekszenek megakadályozni.

Széchenyi már korábban értesült arról, hogy *Pálffy* Fidél gróf, az új cancellár, magánkívül van az országgyűlésnek a hídra vonatkozó határozatai miatt, s hogy különösen abban lát nagy dolgot, hogy olyan fontos ügy nem a kormánytól indul ki, hanem hogy azt a nemzet kezdeményezi. A mikor a hídszerződés jóváhagyás végett Bécsbe érkezett, a magyar cancellária ajánló szavazata ellenében külön véleménynyel él: a cancellár, a kinek kötelessége lett volna, hogy a törvények megtartása fölött őrködjék, az első, a ki ellenük feltámad. December végén Pálffy megbukik ugyan, a miben Széchenyinek nagy része van, de viszont Cziráky államministeri ranggal Bécsbe kerül, a hol bő alkalma nyílik a hídnak ártani.

Digitized by Google

Az elv ellenségeivel itthon szintén szövetkeznek mindazok, a kik a hídvállalatnál remélt nyereségtől elestek. Nyiltan hirdetik, hogy a hídépítés nem éri fel az áldozatokat, a melyeket az ország érte hoz; hogy nem hazafiság kifolyása, de olyan speculatio, mely nagy terheket ró a hazára s nagy nyereséget juttat a vállalkozó Sinának. Maga Széchenyi is alacsony rágalmaknak van kitéve. A híd elleni agitatio mindinkább tért hódít. Nyitra vármegye már a követi utasításokba is fölveszi a szerződés legfőbb pontjai ellen való tiltakozást és ebben az értelemben köriratot intéz a többi megyékhez.

Ennyi baj és veszedelem között Széchenyi activitása és energiája bámulatosan fokozódik. Latba veti egész befolyását és összeköttetéseit az ügy megmentésére. Nemcsak a levelek egész sorát intézi a bécsi hatalmasokhoz, de egyre informálja éber értesüléseiről *József* nádort és Sinát, a ki viszont Bécsben dolgozik és ezeket is folytonos tevékenységre tüzeli.

Végre — végre czélhoz ér, 1839 május derekán veszi az első biztos hírt, hogy a hídszerződés, nyolcz hónapos újabb küzdelem és aggódás árán, a királyi szentesítést némi módosítással mégis elnyerte.

A budapesti álló-híd ügye a politika mezejéről valahára a foganatosítás terére került; Széchenyi — a tettek embere — végre elemében érezhette magát.

Még a hídküzdelem izgalmas napjaiban megtett minden előkészületet arra, hogy az építés majdan mentől gyorsabban kezdetét vehesse.

Közbenjárt és sürgette a hídnyílásra vonatkozó határozatot.

Gondoskodott az alapozás iránt tájékoztató kutató fúrásokról, valamint a pillérek zárógátjaihoz szükséges tölgyfa czölöpökről, hogy az építés eme legelső szükséglete idején beszerezhető legyen. Kőbányákat keresett és egyáltalában sokat fáradott a végrehajtás legtöbb részlete dolgában, szóval lelke volt az egésznek. Alig várhatja már a részvénytársaság megalakítását és az építés megkezdését. Türelmetlenségét élénken jellemzi Sinához intézett számos levele, a melyekkel a túlságos óvatossággal intézkedő vállalkozót az ügyek gyorsabb lebonyolítására ösztönözte.

1842 augusztus 24-ike nagy napja volt Széchenyinek; ekkor helyezte el József nádor a király képviseletében a lánczhíd alapkövét. Tiszta örömét megzavarta az a hír, hogy az ő ünneplésére szánt fáklyásmenet tőle tüntetésszerűleg Kossuth elé fog vonulni; — a menetet ezért nem is fogadta.

Kossuthnak e napon hálásabb szerep jutott. A menethez intézett beszédében felmagasztalta nemes ellenfelét, a kit ő más alkalommal már a legnagyobb magyarnak nevezett el és azt indítványozta, hogy a lánczhidat Széchenyi-hídnak nevezzék el. Ragyogó

Digitized by Google

tollával még a Pesti Hirlap hasábjain is ünnepelte a korszakot alkotó mű létrejöttét és kiküzdőjét.

Nemsokára reá Széchenyi gyöngélkedni kezd és az a szomorú sejtelem gyötri, hogy. soha sem fog a kész hídon járhatni, pedig az építés megindult és serényen haladt. Széchenyi az Ullmann dunaparti házában bérelt szállást; a lánczhíd kerítéssel körülzárt építő udvara lakásától csak pár lépésre, azzal majdnem szemben terült el.

A gróf majdnem naponként személyesen megfordult az építés szinhelyén, rendkívüli érdeklődéssel kisérte az építés előhaladását, buzdította és megajándékozta a munkásokat, a kik hozzá rendkívül ragaszkodtak. Itt keresett és talált szórakozást és üdülést mindinkább fokozódó politikai izgalmai között.

A politikai ellentétek kiélesedésével a hídra nézve ismét meginduló gyanúsításokat a sajtó útján visszaveri és egy pesti általános munkászavargás alkalmával személyes közbelépésével menti meg az építésben levő művet a rombolástól.

Az építés befejező szakaszában még néhány érdekesebb epizód fűződik Széchenyi személyéhez.

A mikor 1848-ban az első láncz a két part között már ki volt feszítve, Széchenyi — akkor már közlekedési minister — értesült arról, hogy Adam *Clark*, a hidat tervező Tierney *Clark* megbízásából az építésnek közvetlen vezetője, a kifeszített lánczon Budára átment és hogy ezt a vakmerő sétát többször ismételte.

A gróf erre levelet intézett Clarkhoz, a melyben óva inti, hogy életét ily kisérletekkel ne koczkáztassa.

Mindamellett pár nap mulva maga Széchenyi is megtette ezt a hajmeresztő utat, még pedig szeles időben, sőt magával vitte Béla fiát is. Akkori első munkatársához és egyik legkedveltebb emberéhez, Kovács Lajoshoz e sétájára vonatkozva ezeket mondotta: «Tudhatom-e, nem lesz-e erre szükségem? Ez lehet legbiztosabb menekülési utam, a hová tudom senki sem követ». A helyzet akkor már oda bonyolult, hogy Széchenyi, a ki poli tikai meggyőződésének mindenkor bátor kifejezője volt, szálka lett a túlzók szemében. Suttogó hírek keletkeztek az élete ellen tervezett merényletről. Széchenyi megtette védelmi intézkedéseit és ezek sorában a lánczhíd építő-udvarának és annak felfegyverzett őrségének is szerepe jutott.

Széchenyi kedélyvilága mindinkább elborult; lelki szemeivel látta már a forradalom kitörését és imádott nemzetének a vértengerben való elmerülését. Látományaiban szerves összefüggés keletkezik a haza és az ő féltett alkotása: a lánczhíd között, a melyért szintén annyit kellett küzdenie. Szinte babonás félelemmel követi azontúl a lánczok felhúzásának veszedelmes műveletét. Ha nagyobb baj nélkül befejeződik, ez jó előjel lesz a haza sorsára is; abból új reményt fog meríteni, hogy a nemzet is meg-

Digitized by Google

szabadul a mindinkább föltornyosuló veszélyektől és mégis eléri fejlődési folyamatának összhangzatos befejezését.

Ily töprengések között virradt fel 1848 július 18-a, az utolsó lánczszakasz felhúzásának napja. A láncz felszerelése a hídoszlopok közötti ideiglenes hajóhídon történt, a kész lánczszakasz a felvonásáig ezen nyugodott.

A felhúzás megindításakor a gróf elhagyta kiséretét a budai hídfőnél és feltűnés nélkül a munkahíd hajóinak egyikén foglalt helyet és innen nézte a láncz lassú emelkedését. Egyszerre a vontatott láncz lezuhan, ketté vágja az alatta levő hajókat és Széchenyi a hullámokba merül. Bizonyára csak halálát keresve állott arra a veszedelmes helyre, a mely sem a várásra kényelmes, sem a látásra alkalmas nem volt. Jó úszó lévén, a budai parton kiszállott és onnan küldött hírt Pestre, hogy a bizonytalanságnak véget vessen.

Széchenyit ez az esemény igen leverte. A lánczhíd ugyan nem szenvedett nagy kárt, Clark a bajt kicsibe vette. De a gróf egészen elborultan mondá: «így fog ez velünk is menni, tizenegy óráig fényesen fog sikerülni minden, s midőn elbizakodásunk nagyra nőtt, a tizenkettedik órában törik össze minden». Ezen gondolat nyomásától nem bírt többé menekülni.

Sötét sejtelmei csakugyan megvalósultak. A hidat illetőleg is teljesült ama sejtelme, hogy azt használni soha sem fogja. Szemei soha sem pihentek a kész művön, a melyért annyit lelkesedett, annyiakat lelkesített és annyit fáradott.

De teljesültek reményei is, a melyeket e hídhoz kötött.

Alapja és kiindulása lett az folyton gyarapodó közlekedési hálózatunknak; — a lánczhíd története irányította ezek keletkezését is. Még a magyar vasutak fejlődésének gyökérszálai is a lánczhíd történeti talajába nyúlnak vissza. A fővárosnak hatalmas lendületet adott a mérnöki alkotások eme remeke és neki világvárosi színt kölcsönzött. Budapest és a lánczhíd képe ma már egymástól elválaszthatatlanok.

Építése óta a hídépítés tudománya sokat haladt; szerkezete egyben-másban elavult; de vonalainak szépségét és nemességét mindeddig a világ egyetlen hídja vagy hídterve sem multa még felül.

Hogy nagy ellenfelének szavaival éljek: «Méltó hagyatéka ama nagy hazafinak, a ki fáradhatatlan munkával igyekezett jólétet teremteni e honban, s ki sikerrel koronázott tetteivel dicsőbb emléket építe magának, mint minőt neki a művészet nyujthatna».

Digitized by Google

II.

A lánczhíddal egy időben karolja fel Széchenyi a Duna ügyeit is. Szerette ezt a fejedelmi folyót, minden hiánya ellenére, mert belső közlekedésünknek majdnem kész ütőerét látta benne és mert rajta remélte leggyorsabban hazánkon átterelhetni a világforgalom egyik útját.

Sok történt már folyóink hajózhatása érdekében korábban is, de a Széchenyi előtti törekvések üdvössége nem ment át a köztudatba; nem gyökereztek a nemzet akaraterejében, a mely azokat inkább gyanakodással szemlélte. József császár idejében még egyenesen nemzeti veszedelmet sejtettek a közlekedést elősegítő munkálatokban és a folyók hajózhatását még minden módon megakadályozni törekedtek. A Duna és a Dráva mellett elrendelt vontató-utak kivágatásánál a megyék a kivágott fákat a folyóba dobatták, hogy ott a hajók akadályául szolgáljanak.

Csak Széchenyi szakadatlan oktatásai változtatták meg alaposan a nemzeti balvéleményt a közlekedés eszközeiről, és az igazi érdeklődés a Duna és hajózása iránt nemzetünknél csak akkor keletkezett, a mikor Széchenyit, a haza reményét, látta ez ügyek érdekében fáradni.

1829-ben angol hajóépítők felhívást bocsátottak közzé egy gőzhajózási részvénytársaság megalapítására és a részvételre Széchenyit is felkérték. Mihelyt ez utóbbi meggyőződhetik az új hajók technikai tökéletességéről és a vállalat iránt érdeklődő bécsi kereskedők megbízhatóságáról, örömmel áll be az ügy támogatóinak sorába és csakhamar a vállalat leglelkesebb terjesztőjévé és a szó szoros értelmében szellemi vezérévé válik.

Teljes világosságában látja a kölcsönhatást, a melyet a gőzhajózás felvirágzása és a Dunaszabályozás ügyei egymásra gyakorolni fognak és ezt a kölcsönhatást mindkét tényező fejlődésének fokozására kihasználja.

Csakhamar megfogamzik agyában a nagy czél, a Keletet hazánkon át összekötni a Nyugattal, első sorban Bécstől—Konstantinápolyig menő rendes gőzhajó-összeköttetést teremteni és gyors elhatározással azonnal hozzálát feladata tanulmányozásához.

Pesten összetákolt hajóján, a mely «nem igen különbözött azoktól, a melyeken a régi kor hősei megvívni kezdének a habokkal», *Waldstein* gróf és *Beszédes* vizimérnök társaságában, a legnagyobb nélkülözések között leutazik Budapesttől a Fekete tengerig. Megismerkedik az alsó Duna vadregényes szakaszával, az Ó-Moldován alól kezdődő sziklaszirtekkel, a melyek a hajózás elé minduntalan akadályokat gördítenek és csak az Orsova alatti legveszedelmesebb sziklapaddal, a Vaskapuval, végződnek. A hely-

szinén észleli a dunai tartományok gazdasági, kereskedelmi és politikai viszonyait.

Mialatt dunai tanulmány-útját járja, az első gőzös Bécs tövében elkészült és már 1830 késő őszén vízre is bocsátották. A következő tavaszszal megjelent Pesten, a hol a lakosság kitörő lelkesedéssel fogadta.

Az első gőzhajó forgalma oly jól fejlődött, hogy Széchenyi már a következő évben keresztül viszi a társulat közgyűlésén két új gőzös beszerzését.

A gőzhajózás nagyot igérő fejlődése a bécsi kormány figyelmét is újból a Dunára irányította.

Tárgyalások kezdődnek a nádorral, a melynek eredményeképp ez utóbbi Széchenyit felkéri, hogy az aldunai munkálatok vezetését királyi biztos minőségében vegye át.

Széchenyi az ügy bizonyos, nem igen biztató előzményei mellett is készséggel fogadja az ajánlatot, a bécsi kormánynyal és József nádorral a munkálatokra fordítható költségek és egyéb részletek iránt megállapodásra jut és sok tétovázás nélkül — most már gőzhajón — az Aldunára indul. Csakhamar Vásárhelyi is megérkezik, a kitünő vizimérnök, a ki azontúl Széchenyi teljes bizalmát élvező munkatársa lesz és a helyrajzi felvételeket és mélységméréseket azonnal megkezdi.

Kitűnik, hogy a katonai sajkások, anyagi eszközeik korlátoltsága miatt, addig komolyan számbavehető felvételeket nem foganatosíthattak és hogy a Duna eme veszedelmes szakaszáról még megbízható hajózási térkép sem létezett. A hajózás azonnal bátorságosabbá vált, mihelyt föllebbentették *Vásárhelyi* kutatásai azt a fátyolt, a mely az ijesztően dühöngő habok felett évezredeken át lebegett.

Széchenyi egyidejűleg megindítja annak a hajózást kisegítő gyönyörű műútnak az építését is, a mely a magyar part szikláiba vésve. szemközt Traján aránylag oly nyomorúságos útjával, végig vonul az Alduna sziklás szakaszán és nevében méltón őrzi nagy megalkotója emlékét. Alávájt szikláinak egyikén díszlik ma az az emléktábla, a melylyel a M. Mérnök- és Épitész-Egylet Széchenyi iránti kegyeletét és háláját kifejezni óhajtotta.

Mindent elkövet továbbá arra nézve, hogy feladatának politikai részét is megoldja, a mi nem kevés fáradságába kerül. Legtöbb baja az Orsova alatti szigetvár — Ada Kaleh — basájával keletkezik, a ki a fenhatósága alatti területén minden munkát megakadályozni törekszik, mert a törökök akkor még a Vaskapuban birodalmuk legkiválóbb védőbástyáját látták.

Széchenyi nemcsak a diplomáczia segítségével kisérti meg ez akadály elhárítását, hanem alkalmas módon magának a basának barátságát is megnyerni igyekezik és ezen az úton csak-

Digitized by Google

ugyan kielégítőbb eredményekre jut, mint a kormányok érintkezése révén.

A szerb fejedelmet, Milost, aránylag könnyebben sikerül arról meggyőznie, hogy a munkálatok következményei Szerbia javára is válnak, de a legtöbb sikert mégis az oláhoknál éri el, a kik akkor még az oroszok fenhatósága alatt állottak; — sőt még ez utóbbiak részéről sem látszanak komoly akadályok felmerülni. Az oláhság mai ellenséges érzelmeivel szemben érdekes feleleveníteni azt a tényt, hogy Széchenyit oláhországi látogatása alatt mint magyart ünneplik.

Erre vonatkozó saját feljegyzésein kívül, jellemző a következő eset is, a melyről Vásárhelyi egyik levelében jelentést tesz. Elhatározták, hogy a vaskapu közelében fekvő *Csernecz* mezővárost egészen a Duna partjára kitelepítik és az új házhelyeket 1833-ban már ki is tűzték. A városi tanács ez alkalommal elhatározta, hogy az újonnan épitendő mezőváros főutczáját *Széchenyi*-utczának nevezendi, és hogy annak főterén Széchenyinek egy 20 öl széles és 40 öl hosszú házhelyet adományoz «*örök* emlékezetére fáradozásainak, a melyek sikerétől kereskedelmük felvirágzása és jólétük függ».

A mezőváros áttelepitett részéből azóta és pedig egyenesen a Széchenyitől felkarolt Dunagőzhajózási társulat ottani főtelepe révén, Oláhország egyik elsőrendű kereskedelmi emporiuma *Turn-Severin* fejlődött; — mindazonáltal ott ma a hajdani határozatoknak semmi nyoma sem található, a minthogy eltünt már nyoma is a rokonszenvnek, a melylyel az oláhok akkor a magyar kultura előharczosát fogadták.

Széchenyi kikutatja még és elhárítani igyekszik az egyéb erkölcsi szirteket is, a melyekben a gondjaira bizott Aldunán a forgalomnak még hatalmasabb akadályait látja, mint azokban a szirtekben, a melyeket a természet vetett a hajózás útjába.

Megismerkedik a határszéli forgalomnak túlzott megnehezítésével, bizonyos egészségügyi, vámkezelési és rendőri intézkedések czímén. Tapasztalja az ottani hajósoknak szinte megható tudatlanságát és sok baja támad a határőrvidéki katonaságnak féltékenykedéseiből is.

Tömérdek dolgai közepett, a melyekkel közvetlen feladatának megközelítése jár, főczélját — a Duna teljes birtokba vételét — egy pillanatra sem téveszti szem előtt. Tudja, hogy a Konstantinápolyig menő gőzhajózás megindítása sokkal több koczkázattal jár, semhogy az ifjú vállalat abba a kormány kifejezett támogatása nélkül belefoghatna és a míg ezért egyfelől bécsi társait egyre ösztönzi a vállalat eme kiterjesztésére és jelentékeny anyagi áldozatokkal maga is hozzájárul létrejöttéhez, nem szünik meg másfelől a kormány figyelmét a tervezte hajóvonal állami jelentőségére irányitani.

Digitized by Google

Széchenyi törekvéseit a legjobb siker koronázta. A társulat 1833 végén tartott közgyűlése csakugyan elhatározta az alsó Duna birtokba vételét, és Széchenyit kérte fel a Galacz—Konstantinápoly között szükséges új hajók beszerzésére.

A munkálatok téli szünetelését felhasználva Széchenyi Vásárhelyi társaságában Angliába indul, a hol igazán bámulatos tevékenységet fejt ki. Mindent megnéz és tanulmányoz, a mi czéljaira csak hasznos lehet és végzett dolgairól a nádort, a bécsi kormányt és a gőzhajó-társulatot terjedelmes levelekben értesíti; — a kimerülésig tanul és dolgozik.

Öt hónapi távollét után hazatérve, az az erkölcsi jutalom várja, hogy indítványához képest időközben kedvező vízállásnál már lebocsátották az egyik gőzöst a zuhatagokon, úgy hogy a Pozsony és Galacz közötti hosszú vonal már megvalósult.

Az aldunai munkálatok újra megindulnak és Széchenyinek ezek körül ismét tömérdek dolga akad a diplomácziai és egyéb nehézségek legyőzésével; egyre panaszkodik hatáskörének megszorítása miatt és végre is saját kezére és felelősségére dolgoztat a kényes helyeken. Főleg az új-orsovai basának a barátságára támaszkodhatik, a ki most már nem akadályozza meg a Vaskapu szondálását, sőt ezen a czímen még a hajóút legsürgősebb javítására szolgáló sziklarepesztéseket is elnézi, a melyeket a víz rendkívüli apadása lehetővé tesz. A tartós kis vízállást különben az egész vonalon alaposan kihasználják és az útépítésnél begyakorolt sziklarepesztő munkások egész seregének segítségével tömérdek sziklát eltávolítanak a folyamból, jóllehet a szigorú vesztegzári intézkedések és egyéb helyi körülmények ezeket a munkálatokat is megnehezítik.

Bokros teendői közepett hozzáfog a dunai hajózásra vonatkozó, négy éven át folytatott, híres hirlapi czikksorozatának a megírásához, a melylyel a dunai ügyek iránti érdeklődést szélesebb körökben felébreszteni törekedett mind a gőzhajózás javára, mind pedig a végből, hogy az aldunai munkák alapos végrehajtásához bővebb jövedelmi forrásokat nyisson meg, mint a melyekkel addig a só-alapból rendelkezett.

Az aldunai munkák az alatt még egy-két évig előre haladnak, de egyre szaporodtak a vészjelek is, a melyek befejezésüket kérdésessé tették. A katonai körök már kezdettől fogva rossz szemmel nézték a hatáskörükön kívül történő munkálatokat és ellenszenvük az évek során korántsem engedett.

1836 derekán a pénz már elmaradozni kezd. Széchenyi a folyamatban lévő munkálatokra is hiába könyörög még 10,000 forintért, — végre Vásárhelyi kétségbeesett levelére saját pénzéből bocsát ennek 10,000 forintot rendelkezésére. «Eszközöljön ezen pénzzel annyit, mint Krisztus a két hallal és hét kenyér-

Digitized by Google

rel.» A helyzet később sem javul alaposan; a pénzek kiutalványozása mindég nehézségekkel jár, a munkálatok mindég szűkebb körre szorulnak, végre 1837-ben teljesen megakadnak. Szóba került még az is, hogy Széchenyitől aldunai megbizatását egészen visszavonják.

Igaz szerencse volt, hogy a teendők sorrendjében ama legszükségesebb apróbb munkákat helyezte első sorba, a melyek a hajózást, bizonyos megszorításokkal és óvóintézkedésekkel bár, de mégis egyáltalában lehetővé tették, és hogy a munkálatok vezetése nem olyan férfiúnak a kezébe került, a kit hamis ambicziója arra vezethetett volna, hogy nevéhez «római alkotások» emlékét fűzze.

Széchenyi vezetése alatt az aldunai munkálatokra mindössze 510,000 forintot költöttek, a mely összegnek majdnem felét az ott szintén nélkülözhetetlen közút építése emésztette föl.

Ha meggondoljuk, hogy a fenmaradó aránylag csekély összeggel az azelőtt majdnem járhatlan folyamszakaszon oly állapotokat sikerült teremtenie, hogy ott az óriási arányokban emelkedett gőzhajóforgalom, — nehézségekkel bár, de mégis egy félszázadot meghaladó időközben tényleg lebonyolítható volt: úgy el kell ismernünk, hogy Széchenyi az Aldunán is sikerrel tudott megbirkózni ama hagyományos bajunkkal, hogy mindig lehetőleg kevéssel lehetőleg sokat kell létrehoznunk, és hogy hasonló súlyos körülmények között kevesebb költséggel, hasonló eredményt még soha és sehol létre nem hoztak.

Széchenyi még utóbb is mindent elkövetett, hogy az aldunai munkálatok tökéletes bevégzése napirenden maradjon, de mert az intései ellenére túlcsigázott remények azonnal nem teljesültek, a szabályozás iránti érdeklődés is elhalóban volt. A kérdés divatját múlta, ötven év kellett hozzá, hogy megint életre ébredjen.

A gőzhajózás tovább fejlesztése ellenben mindvégig üdvös tárgya maradt Széchenyi tevékenységének. 1836-ban már megszületett a Pozsonytól — jó vízállásnál Bécstől — Konstantinápolyig sőt Smyrnáig terjedő hajóvonal: Széchenyi forró vágya teljesült. A tengerrel való összeköttetés meg volt, habár egyelőre még csak tökéletlenül. Az első nagy lépést még sok kisebbnek kellett követni, hogy a közlekedés tökéletesebbé váljék.

Széchenyi ezekben is a leghathatósabban támogatta a társulatot, fáradhatatlan volt mindenben, a mivel a hajózás érdekeit előmozdíthatta. Rövidre kiszabott időnk nem engedi, hogy ez irányú tevékenységének egyes részleteit még csak jelezzük is. Még sem mellőzhetjük annak megemlítését, hogy Széchenyi a társulatot már kezdettől fogva a magyar érdekeknek megnyerni, vagy az ő kifejezésével élve, azt meghonosítani törekedett.

Igyekezett a vállalat súlypontját fokozatosan Budapestre

Digitized by Google

áthelyezni, hogy a gőzhajózás, ép úgy mint a civilisatio összes többi tényezői, szintén hazánk szivében, magyar levegőben vegye eredetét.

Első lépése erre nézve már 1835-ben az ó-budai kikötőnek, illetőleg hajógyárnak a megalapítása volt, a melyben az ő messzelátó szemei mellesleg a főváros élénkítésének egyik eszközét, valamint a magyar gyáripar iskoláját és kiinduló alapját látták.

Erre vonatkoztak továbbá az ő éveken át folytatott sikertelen küzdelmei a hajózás terjeszkedésére szükséges új-pesti kikötő megalkotására is, a melyek ugyanazon szűk látókörű pesti törpeségek ellenzésén szenvedtek hajótörést, a kik a lánczhíd körül is annyi késedelem okozóivá váltak.

Szinte magától érthető, hogy Széchenyi a társulatot arra is rá akarta venni, hogy az administratio központját Budapestre helyezze át. Már 1841-ben kifejtette az igazgatóságnak azt az anomáliát, hogy az ügyek tényleges súlypontja Budapesten, az igazgatóság ellenben Bécsben van és figyelmezteti, hogy ebből oly egyoldalúságok fognak keletkezni, a melyek a társulatot tönkre tehetik.

A társulat igazgatósága, a mely a bécsi légkörben a magyar törekvéseket soha meg nem értette, Széchenyi tanácsai ellenére, különben sem helyezett nagyobb súlyt a magyar közvélemény megnyerésére, a miből nemsokára különféle összeütközések keletkeztek, úgy hogy a társulat mindinkább népszerűtlenné vált.

1848-ban Széchenyi már egyenesen kijelenti a társulat ügyvivő igazgatójának, hogy a gőzhajó-vállalatra kedvezőtlenül ható körülményeket csak azzal lehetne mellőzni, ha az igazgatóság központját Pestre áttennék, vagy ha ezt a közönségnek legalább közeli kilátásba helyeznék.

Köztudomású, hogy Széchenyi ez irányú figyelmeztetései a vállalat bécsi igazgatóságánál meghallgatásra nem találtak, valamint az is, hogy a tőle előrelátott következmények a társulat kárára idők során tényleg be is következtek.

III.

A lánczhíd megalapításával és a dunai forgalom rendszeresítésével Széchenyi a közlekedések dolgában mindazt létrehozta, a mit az akkori szűk viszonyok egyelőre megengedtek; módot és működési tért keresett most már további tervei végrehajtására.

Hogy az ezekhez szükséges anyagi eszközöket előteremtse, «Adó- és két garas» czímű czikksorozatával egy általános telekdíj törvényes szervezését javasolta, a melynek várható évi jövedelme egy nagyobbszerű országos kölcsön biztos alapját képez-

Digitized by Google

hetné. Későbbi czikkeiben közelebbről részletezi a tervezett alap hovafordítását is, s a mint e fejtegetéseiből kiderül, Széchenyi azt túlnyomó részben a szükséges közlekedési eszközök megteremtésére és Budapest kifejtésére kivánta felhasználni.

Hogy továbbá alkalma nyiljék reform-terveit a legmagasabb helyen is kifejteni és hogy részükre a kormány támogatását is biztosítsa, imént emlitett czikksorozatának megjelenése közben emlékiratot intézett még *Metternich* herczeg államcancellárhoz is, a melyben azt javasolja, hogy a bécsi Hofburgban reform-bizottságot szervezzenek.

Kifejti az emlékiratban, hogy a magyar cancellaria munkaerejét a folyóügyek elintézése annyira lefoglalja, hogy attól egy messzeható reformtervezet kidolgozása méltányosan nem várható. Ezért egy oly állandó bizottságot kell létesíteni, a mely kizárólag Magyarország fejlesztésével foglalkozzék és arról gondoskodjék, hogy a trón és a kormány mindenről, a mi Magyarországot illeti, idején és következetességgel intézkedhessék és hogy ezáltal végre megszünjenek azok a jogos recriminatiók, a melyekkel a kormányt tétlensége miatt illetik. Felajánlja a javasolta bizottságban való szolgálatait, Magyarország oly nemzeti és alkotmányos kifejtésére, a mely ne hasson zavarólag az összes állam benső összhangjára; de egyúttal kijelenti, hogyha bizalmát bizalommal nem viszonozzák, továbbra is saját útján fog haladni, a nélkül, hogy a kormánynyal törődnék.

Széchenyinek mindkét irányú törekvései egyelőre dugába dőltek. Telekadó-tervét, minden erőfeszítése mellett, sem birta keresztülvinni; emlékiratát pedig Bécsben, a mint erről csakhamar meggyőződött, eleinte még csak el sem olvasták, a mi, tekintve a mindinkább élesbülő viszonyokat és Széchenyi politikai súlyát, elég jellemző az akkori központi kormányra.

A telekadó-terv előidézte szellemi mozgalom mindamellett újból lényegesen hozzájárult a közteherviselés nagy elvének megérleléséhez és az emlékirat fejtegetései utóbb bizonyára szintén hatással voltak a kormány későbbi elhatározásaira.

Apponyi György cancellárral végre az ifjú conservativek jutottak kormányra, nem merev ellenzői a reformoknak, hanem maguk is a megfontolt haladásnak szószólói.

Széchenyi reményeit ez a változás igen felhangolja és Bécsben is szükségét kezdik érezni annak, hogy Széchenyit, a kinek közeledését addig nem becsülték meg eléggé, teljesen megnyerjék.

Csakhamar tárgyalásokat kezdenek az ő számára szervezendő állás fölött; mégis félesztendőbe telik, míg Metternich hozzá ez ügyben félhivatalos kérdést intéz. Széchenyi erre Bécsbe siet, a hol nézeteit határozottan kifejti és kijelenti, hogy az állás elfogadásával politikai függetlenségét fel nem áldozza és hogyha a kor-

Digitized by Google

mány megint hamis irányba tévedne, ő is megint az ellenzékhez közeledném. Függetlenségének megóvására fizetést el nem fogad; sőt még az excellentiás czímet is csak kényszerűségből vállalja el, mert különben elnökösködése nehézségekkel járt volna.

Széchenyi kétségtelenül nagy áldozatot hozott hazájának hivatala elfogadásával, oly időben, a mikor ez még a nemzettől való elpártolás gyűlöletes színezetével járt, a mikor még elismert hazafiak esküszerű, nyilvános fogadást tettek, hogy királyi hivatalt soha elfogadni nem fognak.

Nevének varázsa csakugyan Széchenyit sem óvta meg attól, hogy elhatározásának ellenszenves hatásával is meg ne ismerkedjék. Pestre hazaérve, kocsiját sárral megdobálják; a megye üléstermében piszszegéssel fogadják; ellenzéki lapok és szónokok nyilvánosan elítélik; hitehagyottnak mondják, a ki magát a kormánynak eladta. Végig szenvedi a lealázások egész kálváriáját és szíve rejtekében csak Virág szavait őrzi vigasztalásul: «Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen».

Újabb három hónap mulva megjelenik a királyi kézirat is, a mely őt helytartótanácsossá, s mint ilyent a helytartótanács kebelében felállítandó közlekedési bizottság elnökévé kinevezi és egyúttal a belső titkos tanácsosi méltósággal felruházza. Széchenyi leteszi szolgálati esküjét, lefizeti a titkos tanácsosi czímért járó díjakat és így végre a munkához láthatna.

Az eltelt hosszú idő ellenére azonban a bizottmány szervezését és hatáskörét illetőleg még semmi sem történt; Széchenyi pedig az előtte megnyilt tevékenységi kör küszöbén nem henyélhet addig, míg a hivatalos út körültekintő lassúságával ez a kérdés is megérlelődik.

Ott él kebelében egy régi vágya, a melynek most, hogy a kormány támogatását bírja, végre megfelelhet: a Tiszaszabályozás megindítása. Erre veti magát tetterejének egész kifejtésével.

Nemcsak a szabályozással elérhető közvetlen czélokra gondol és a Kanaánná átváltoztatott Tiszavölgyet varázsolja lelki szemei elé, de azt is reményli, hogy az a fontos érdek, a mely a Tisza óriási területén elosztott népességet a szabályozás kérdésének helyes megoldásához köti, alkalmat teremt majd a különféle pártok józanabb elemeinek egyesülésére is. Reményli, hogy az általános érdeklődésből eredő együttműködés mérsékelni fogja a politikai ellentétek élességét is, s hogy megnyervén a Tiszaszabályozással a legsajátosabb magyar népet az anyagi kérdések buzgó ápolásának, ezzel majd a politika izgalmasabb kérdéseit is pihentetnie sikerül.

A tiszavölgyi lakosság régi nyomora a megelőző évek szokatlan vízbősége miatt akkor már különben is tetőpontjára hágott és mind az érdekeltséget, mind a kormányt cselekvésre ösztönözte.

Digitized by Google

Beszédes József már tervet is készített a felső Tisza szabályozásáról, a híressé vált «Kerecseny—komorói» átvágást javasolván, a mely az illető folyamszakaszt majdnem hétszeresen megrövidítette és ezzel nagy esés-zavart idézett volna elő.

A helytartótanács, e terv elejtésével, *Vásárhelyit* bízta meg az összefüggő szabályozás terveinek kidolgozásával, a ki általános tervét 1845 nyarán már előterjesztette.

Széchenyi ennélfogva tiszai munkásságában már meglehetősen előkészített talajra talált; a korszakos munka megindulhatott, mihelyt vezető szellem akadt, a mely az életbe átplántálja.

Széchenyi a helyi körülmények tanulmányozására és az érdekeltség szervezésére azonnal a Tisza vidékére utazott és habár helyenként tartózkodóan fogadták is azok, a kik utazását csak az ellenzék ellen folytatott kortes-hadjáratnak nézték: ez útján egészben véve mégis az őszinte bizalomnak annyi nyilvánulását élvezte, a mely őt a siker reményével tölthette el.

Világos és hazafias fejtegetéseivel mindenütt lelkes híveket toborzott a szabályozás ügyének. Hazatérve munkához áll és megírja a Tiszavölgy rendezésére vonatkozó «Eszmetöredékek»-et, mely műve már 1846 első napjaiban napvilágot látott és arra volt szánva, hogy a január közepére egybehívott alakuló nagygyűlést Széchenyi nézetei felől tájékoztassa.

Ez a műve is méltán sorakozik a korábbiakhoz. Országos szempontból tekinti át a nagy kérdés szövevényeit, és bonczoló agyával kideríti a megoldás összes nehézségeit. Előadja a tényezők hosszú sorát, a melyeknek együtt kell munkálniok. Ismerteti a végrehajtás tekintetében szükséges főkellékeket és a legkisebb részletekre kiterjedő előadását könnyen odavetett rhapsodikus eszmék csillogó füzérével fejezi be, hol kiegészítvén ezekkel egyes korábbi fejtegetéseit, hol egy-egy világító sugarat vet azokkal még a kérdés fontosabb részeire.

A könyv megjelenése után az összejött nagygyűlésen a tisztikar tapintatos megválasztásával elhárította az ellenzék részéről még mindig fenyegető veszélyt és így az alakulás első nehézségein szerencsésen győzedelmeskedett.

Széchenyi azonban nem éri be azzal, hogy a korszakos műnek a tiszai érdekeltségben, valamint az ország közvéleményében alapját megvesse, hanem a nagygyűlés kapcsán és a helytartótanács hivatalos felterjesztésének mintegy kiegészítéseül, emlékiratot intéz még közvetetlenül a trónhoz, a végből, hogy a kérdésnek gyors és kicsinyeskedések nélküli elintézését biztositsa. Annál szükségesebbnek látta feliratát, mert máris hírét veszi bizonyos nehézségek keletkezésének.

E bámulatos okiratban meggyőző melegséggel jellemzi az ügy politikai jelentőségét. A Tiszavölgy szabályozását, bár magá-

Digitized by Google

ban véve is áldásosnak mondja, mégis egy sokkal magasabb czélnak eszközéül állítja oda, hogy vele a rokonszenv és kölcsönös bizalom a kormány és a magyar nemzet között létrehozassék.

Kifejti azután a nagy mű létrejöttéhez az állam hozzájárulásának a méltányosságát és mértékét; az ennek levonásával még fenmaradó költséget pedig mérsékelt kamat mellett visszatérítendő kölcsönképen kéri az állampénztárból.

Maga is Bécsbe siet, hogy az ügyet személyes utánjárásával elősegítse és hosszas tárgyalások után csakugyan eléri kérésének ha nem is egész teljesítését, de mégis azt, hogy az akkori viszonyok között tetemes anyagi segítséget szavaznak meg a Tiszaszabályozás czéljaira: nevezetesen a sóalapból a szabályozás tartamára évenként 100.000 forintot, a királyi kincstárból két évre 50.000 forintot és 400.000 forintnyi kölcsönnek magánbanktároknál való biztosítását.

Széchenyi kezdetnek ezzel is beérte, mert ez az eredmény lehetővé tette legalább a munkálatok haladéktalan megindítását és a központi választmány is hálafeliratot intézett a trónhoz.

Előtérbe lépett immár a szabályozás technikai végrehajtása, a melyre nézve a hivatalos tervet Vásárhelyi dolgozta ki. Általános tervének az volt alapgondolatja, hogy az örökös áradásoknak a vízlefolyás gyorsításával kell végét vetni és ezért a legnagyobb súlyt az átvágások ásására helyezi, hogy azokkal a folyó hosszúságát lehetőleg megrövidítse.

E mellett szükségesnek tartotta az alacsony partoknak a feltöltését is, hogy az árvíz a nagy síkságokat el ne boríthassa, de ezek vonalazását későbbi tanulmányoktól tette függővé. Ezzel szemben állott a Beszédes-féle Kerecseny-komorói átvágás tervén kívül *Lám* ungvári mérnök terve, a ki a Tisza vizének egy részét a Kőrösig és ennek segítségével Csongrád alá akarta elvezetni. A Beszédes és Lám-féle tervek a felső megyékben sok pártfogóra találtak és a Vásárhelyi-féle tervek ellen irányzott szenvedélyes vitatkozásokra vezettek. a melyek Vásárhelyi személyére nézve tragikus következménynyel jártak. A központi választmány egyik ülése közben ugyanis, az átélt izgalom következtében szélhüdés érte és még az nap meghalt.

Leírhatatlan volt az esemény hatása, kivált a baljóslatokra különben hajló Széchenyire, a ki Vásárhelyit nemcsak igen szerette, de őt egyenesen a Tiszaszabályozás főtényezőjének tekintette.

A tárgyalás rögtöni folytatásáról akkor szó sem lehetett; Széchenyi Bécsbe megy a szabályozás czéljaira szükséges kölcsönműveletnek megkötésére, a mi ismét csak hosszas tárgyalások után sikerül.

Digitized by Google

Erre ép oly hosszas mint izgalmas tárgyalások következnek a központi választmányban, a társulati alapszabályok, de főkép a szabályozás költségeinek mikénti viselése körül és Széchenyinek erős küzdelmébe kerül, míg a költségeknek az érdekeltség részéről való elegendő biztosítását keresztül viheti.

Július közepén újra beutazta a Tiszát, *Paleocapa* hírneves olasz mérnök társaságában, a ki «Véleményes Jelentésével» a szabályozás végrehajtásának a Vásárhelyi felfogásától némileg eltérő irányt adott, a mennyiben a fősúlyt a folyó partjaitól távolabb vezetett töltésekre helyezte, mint a melyekkel az elárasztott óriási területek megvédése azonnal elérhető, míg az átmetszések számát kezdetben csak a legsürgősebben szükségesekre kivánta szorítani.

Széchenyi ezen az utazásán hasította egyúttal első ízben Szeged és Tokaj között gőzhajó a Tisza habjait, mely sokat igérő kezdetet a Tisza népe leírhatatlan örömmel fogadta és azt Széchenyi valóságos diadali menetévé avatta.

Kimagasló eseménye volt az utazásnak még a debreczeni nagygyűlés is, a melyen a Tiszavölgyi társulat véglegesen szervezkedett.

Itt verte ugyanis vissza Széchenyi a szabolcsi ellenzék utolsó támadását személye ellen, a kiben a bécsi kormány kész eszközét látták és páratlan hatással kifejtett politikai hitvallásával a maga részére hódította az egész nagygyűlést.

A nagygyűlés kapcsán Széchenyi megállapíttatja még a társulati működés különféle részleteiben követendő eljárás módozatait, ezek alapján Tisza-Dobon megalakítja az első vidéki osztályt és 1846 aug. 27-én végre tényleg megindíthatja a dob-szederkényi átvágásnak megkezdésével a Tiszaszabályozás nagy művét.

Azontúl legfőbb gondját az újabb munkálatokra szükséges újabb kölcsön kieszközlésére irányozza és ebbeli meddő küzdelmei a következő egész éven át végig vonulnak. Jóllehet Apponyi ezekben hűségesen támogatja, a bécsi kormánynak megigért segítsége mégis elmarad. Hiába fenyegetődzik lemondásaival, az ilyenkor vett igéretek utóbb mindig hitegetéseknek bizonyulnak.

A tárgyalások végre is eredmény nélkül félbeszakadnak, jellemző emlékei maradván akkori silány anyagi erőnknek és hitelünknek.

1848 elején Széchenyi az országgyűlés elé szánt jelentésben még beszámol a Tiszán történtekről és a szükséges törvényes intézkedésekre nézve javaslatokat tesz. Méltó emléke marad ez a könyv is Tisza-körüli működésének és elvi fejtegetései becsüket a mai napig teljes érvényben megtartották, a minthogy a Tiszaszabályozás korszakos műve még ma is azokon az alapokon

Digitized by Google

áll és fejlődik, a melyeket Széchenyi sasszeme megindításakor kijelelt.

A bekövetkezett forradalmi napokban a Tiszaszabályozás letűnt a napirendről, hogy csak nyugodtabb időkben kerüljön ismét előtérbe; Széchenyinek nem nyilt többé alkalma annak érdekében buzgólkodni.

De mint annyi másból, a mit Széchenyi kezdett, nemzetiségünk egy-egy hathatós tényezője vált, úgy fejlődött később — az absolutismus szomorú idejében — a Tiszaszabályozás is a magyarság egyik erősségévé.

Széchenyinek a kezdet legelején a Felséghez intézett emlékirata még utólag is megtette hatását. Abban a súlyos időben, a mikor a rendőrség az összes társadalmi mozgalmakat békóba verte, mindig szabad volt a vidéken a százaktól látogatott Tiszaszabályozási választmányi üléseket, később pedig a fővárosban a nagygyűléseket megtartani.

A más térről leszorult hazafiak egész odaadással szentelték magukat a Tiszaszabályozás nemzeti ügyének és közreműködésükkel annak nagygyűléseit egy-egy kis országgyűlés színvonalára emelték. Az Akadémia oldalán, a mely a nemzetnek irodalmi és tudományos élete fölött őrködött, a Tiszaszabályozás ülései a nemzet parlamenti iskoláztatását végezték és itt izmosodtak jobbára azok a fényes tehetségek, a kik a kiegyezés után a nyilvános élet vezéreivé váltak.

IV.

A rendelkezésemre álló szűk idő miatt már legfőbb vonásaiban is alig jelezhetem Széchenyinek a szárazföldi közlekedés eszközei, az útak és vasutak körüli általános tevékenységet, sem ama fáradozásait, a melyeket egyes általános útirányok helyes megválasztása érdekében kifejtett. Főleg a budapest-bécsi vonalnak, valamint a fiumei tengerparttal való összeköttetésnek mikénti megoldása körül keletkeztek elkeseredett küzdelmei; a legszenvedélyesebbek az utóbbinál, a melynél Széchenyi újra az ő nagy ellenfelével, Kossuthtal jutott összeütközésbe, a minek következtében ez a kérdés egy időben rendkívüli politikai jelentőségre is szert tett.

Nem követhetjük már az országos közlekedések bizottságának sokáig vajúdó szervezésében sem, a melynek elnöki tisztét elvállalta és a melynek szerény kerete nemsokára az első magyar közmunka és közlekedési ministerium nem kevésbbé szerény testületévé tágult.

Hiába törekedett ő még e bizottság elnöki minőségében is a közmunkák létesítésére okvetlenül szükséges pénzalap

Digitized by Google

megteremtésére; a mely czélra telekadó-javaslatának elejtése után a dohány-monopolium behozatalából eredő jövedelmet óhajtotta lefoglalni. A felülről és alulról támadt nehézségek e tervezetét is elbuktatták. Maradandó eredményt ezért csakis a magyar közlekedési ügy rendezésére vonatkozó javaslatával érhetett el, a melyet elnöki minőségében a pozsonyi országgyűléshez intézett és a melynek érdekes előzményeit és hatását e helyen már szintén nem méltathatom.

Le kell mondanom arról is, hogy ministerségének tövises napjait ismertessem, a melyek Széchenyit fokozatosan a nemzet sorsa feletti kétségbeesés örvényébe sodorták és a melyek főeredménye és emléke az 1848. évi XXX. törvényczikkbe van letéve, a melylyel közlekedési javaslata alapján Budapestről, «mint a haza szivéből» kiinduló hat új vaspálya építésére nyolcz millió forint erejéig, vízszabályozásokra pedig két millió forint erejéig felhatalmazást nyert.

Széchenyi nyilvános pályája alkonyán végre oly összegek felett rendelkezhetett volna, a melyekhez képest korábbi anyagi eszközei eltörpültek. Fájdalom! a sors a tettek emberének már nem nyujtott sok alkalmat arra, hogy e felhatalmazást imádott hazája javára értékesíthesse.

Pár hónappal később már útban volt döblingi élő sírja felé.

Széchenyi közlekedési javaslata mindamellett nem maradt holt betűje vasútaink fejlődési történetének. Feltámadt az még az absolutismus utolsó éveiben a Gazdasági Egyesület tárgyalásaiban, a mikor hazánkat az a veszély fenyegette, hogy a Bécset majdan Konstantinápolylyal összekötő világforgalmi vasútvonalat a magyar főváros elkerülésével fogják vezetni.

Új életre kelt az nemsokára reá a kiegyezés utáni magyar ministerium vasúti programmjában és ennélfogva valósággal *Széchenyi* lett igazi alapvetője a nemzeti érdekeink hű szolgálatában fejlődő vasúti hálózatunknak, a melyben az államvasútak eszméje, a melyet a közlekedési javaslat annak idején annyira hangoztatott, idővel szintén teljes diadalt aratott.

V.

Széchenyi műszaki alkotásainak ismertetése teljességre számot nem tarthatna, ha legalább rövid pár szóval meg nem emlékezném szerényebb jellegű törekvéseiről is. Hozzátartoznak ezek is a legnagyobb magyar méltatásához, mert jellemzik bámulatos sokoldalúságát és kimeríthetetlen munkaerejét. Jellemzik agyának rugalmasságát, a mely a mellett, hogy állandóan a nemzeti lét legmagasabb problémáival foglalkozott, hajlandóságot érzett, időt

Digitized by Google

és módot talált mindezekre, még akkor is, a mikor már a más halandót teljesen kimerítő politikai élet-halál harczát vívta.

Álljanak elől a fővárosra vonatkozó és műszaki kérdésekkel kapcsolatos ügyek, a melyekkel oly előszeretettel foglalkozott.

Sokat fáradott a főváros szépítése körül, és pedig nemcsak a mikor egyes középületek építése szóba került, hanem elejétől fogva arra törekedett, hogy a főváros fejlődése megfontolt alapokon történjék. Javaslatba hozta, hogy a főváros külső területe végre valahára felméressék; hogy ennek alapján rendszeres szabályozó tervet dolgozzanak ki és az építési rendszabályok alkotását is folytonosan sürgette.

Megakadályozta az árvíz utáni feltöltések értelmetlen folytatását és szinte hihetetlen nehézségekkel küzködött a lánczhídhoz csatlakozó dunai partfalak kiépíthetésére. Különös súlyt helyezett a fővárosban séta és üdülő helyek teremtésére.

Tőle származik a várhegy alatti alagút eszméje, és a várost körülfogó vízcsatorna tervével is fellépett.

Lényeges része van a királyi József-műegyetem megalapításában.

Ő alapította továbbá a fővárosban az első gőzmalmot és az első gépgyárat, a melyet később fegyvergyárrá is átalakított.

Része van a gázvilágítás meghonosításában, valamint nem érdektelen megemlíteni, hogy 1848 elején már elérkezettnek látta az időt, a mozgalmat egy második Duna-híd építésére megindítani.

Közvetve szintén a főváros érdekét szolgálta volna a Duna-tiszai csatorna is, a melynek létrejöttét lelkesen támogatta, de a melyről később, az akkori viszonyok között a lehetetlenséggel határos anyagi nehézségek miatt le kellett mondania.

Följegyzésre méltók még a fiumei révpartnak kikötővé való átalakítása és a hozzá vezető Lujza-útnak megváltása körüli fáradozásai; valamint a balatoni gőzhajózás tevékeny felkarolása is.

* * *

Kiválogattuk Széchenyi szellemi hagyatékának kimeríthetetlen kincsesházából azokat a legjellemzőbb adatokat, a melyek a műszaki alkotások körüli működésére vonatkoznak.

A mai kor gyermeke, jóllehet már nagyobb részben megvalósítva látja mindazt, a miért Széchenyi annyit küzdött, nem könnyen találja meg e működés megítélésének helyes mértékét. Nehéz beleélni magunkat Széchenyi alig múlt korszakába, habár az még oly közel fekszik hozzánk, hogy a mai társadalom munkaképes nesztorai még annak a kornak lelkes ifjúságából valók. Nehéz beleélni magunkat azért, mert Széchenyi óta a nemzet nagyobbat haladt, mint régebben évszázadok munkája alatt.

Digitized by Google

Azok az anyagi erők, a melyek fölött ma rendelkezünk, akkor még csak a remények világában léteztek. Magának Széchenyinek még szegényes viszonyainkkal kellett számolnia és tetterejét azoknak az akadályoknak elhárítására is pazarolnia, a melyeket később a nemzet kitörőősereje halomra döntött, súlyos árt fizetve ugrásszerű haladásáért. Keserves küzdelmei közben Széchenyi gyakran még nemzetének bizalmát és támogatását is nélkülözte és vértanú halálával, s mi több, vértanú életével kellett megváltania lángoló hazafiságának minden kétségen felül álló zománczát.

Ha a technikai alkotások körül, pusztán és szárazon csak közvetlenül elért eredményeit tekintjük és ezeket összehasonlítjuk azokkal a nagyszerű művekkel, a melyek manapság, alig hogy megfogamzottak, már testet is öltenek: könnyen megtévedhet ítéletünk és túlzást láthatunk abban a bámulatban, a melylyel az ő anyagi sikereit a helyes mértékkel ítélő kortársak kísérték. De ha azt az úttörő működést és azt a maradandó befolyást csodáljuk, a melyet Széchenyi további fejlődésünkre, mint minden egyéb téren, úgy ez irányban is gyakorolt; a mely befolyásnak azt is köszönhetjük, hogy anyagi haladásunk nem magyarságunk rovására történt, hanem ellenkezőleg nemzeti erősbödésünk egyik leghatalmasabb tényezőjévé vált, és hogy ma a nemzetek békés versengésében a magyar is becsülettel megállhatja helyét: akkor hódolattal kell leborulnunk az ő nagysága előtt.

A kiegyezéskor Széchenyi korszaka megújult; a modern Magyarország, a mely az ő eszméinek diadalát hirdeti, egyenesen az ő nagy szellemének apotheosisa.

Ne felejtsük el soha, hogy az ő eszméi vezették a nemzetet a békés és biztos haladás útjára.

Legyen Széchenyi kultusza ezentúl is az a fénylő fáklyánk, a mely nemzetünket, az időnkénti bonyodalmak útvesztőjéből, végre is nagy álmainak teljesüléséhez elvezesse!

Áldjuk és ápoljuk Széchenyi emlékezetét!

Digitized by Google

Az igazi positiv philosophia.

(*Brassai Sámuel* t. t. június 17-én bemutatott értekezésének ismertetése.)

Az értekező kifejti, miért választotta ezt a czímet, melyet Comte Ágoston már lefoglalt. Azért, mert Comte rendszere nem felel meg czímének, nem «tények bölcselete», míg az övé valóban tényeken alapul. A philosophia — így folytatja fejtegetéseit a szerző — deduktiv tudomány, melynek elvekből kell kiindulni. «Egyetlenegy bizonyos, csalhatatlanul igaz tudomásom az, hogy vagyok. Ezt a tételt és vele összeforrott tudását személyesítve, Énnek, a tudás állapotát *öntudatnak* (conscientia) nevezem.» Minthogy pedig ezt minden ember magáról tudja, ez igaz egyetemes elv: «Az embernek egyetlenegy bizonyos, csalhatatlanul igaz tudomása az, hogy van, vagyis létezik». Mindezen módon általánosítja az öntudat tulajdonságairól való tapasztalatait is.

Első tulajdonsága *a közetlenség* (Unmittelbarkeit), t. i. az *én* lételét egyenesen, minden közbenjáró eszköz nélkül tudja.

Második tulajdonsága az öntudatnak *az önállóság* (Selbstständigkeit); az öntudat substantia, és «őrült bölcseség» azt állítani, hogy az öntudat agyvelő terméke, vagy érzékletek és képzetek felhalmozása.

Harmadik tulajdonsága öntudatunknak *az azonosság.*

Negyedik *a maradandóság.*

Ötödik, hogy *a nem-ént* adja értésünkre. Itt jutunk a bölcselet legbozontosabb vidékéhez, a metaphysikához. Tény az, hogy *a nem-én* és az *én* hatnak egymásra; de mikép lehető ez? Ezt nem lehet magyarázni, mert ezek a fogalmak a legfelsőbbek, de nem is szükséges, mert ez a kölcsönhatás tény. Itt a szerző a különböző philosophiai rendszereket, főleg Leibnitzét és a monismust jellemzi és czáfolni iparkodik. Egyéb psychologiai és logikai tulajdonságait az énnek, mint ismerteket mellőzve, a szerző a legfontosabb ponthoz jut.

Hatodik tulajdonsága az öntudatnak, hogy cselekedhet, tehet, *cselekszik.* Más szóval az én: *akarat.* Itt a szerző megkülönbözteti az akaratot a vágytól és tisztázni iparkodik az erő, ok, motivum fogalmát. Az akarat annyira nem egy a vágygyal, hogy számtalanszor küzd vele, sőt az ellenszegülő vágygyal való küzdelem a legfőbb, leglényegesebb teendője az akaratnak. Ez a tény viszi át az igazi positiv bölcseletet az erkölcsiség terére.

Digitized by Google

Hetedik tulajdonsága az *én*-nek az érzékleteknek és hasonmásainak, a képzeteknek rendezése, más szóval a *gondolkodás*.

A gondolkodó öntudat két irányban működik; az egyik szerepében értelem (hasonlít, különböztet, generalizál, specializál), a második szerepében ratio, Vernunft a neve; okoskodik és következtet.

Most visszatérünk az akarathoz. Az akarat a lélek ereje, a vágy, indulat, szenvedély a testé. Az akarat tanácsadója a ratio, a λόγος, a gondolkodás. Ha az akarat az észre hallgatva a testi erők működését mentökre hagyja, a cselekvény valószínűleg közömbös, ha az akarat győz, a cselekvény *erényes*, ha kudarczot vall, akkor a létesülő cselekvény *vétek*. Akár az életbe tekintsünk, akár a történet lapjait olvassuk, minden erényes cselekedetben vagy vétektől való tartózkodásban az akaratnak a testi erőkkel való harczát látjuk. A kötelesség (officium, Pflicht) fogalma, a mely minden erkölcstani rendszerben főszerepet visz, csak károsan hat az erkölcsiségre, minthogy az *önkéntesség*gel (*spontaneitas*) az erénynek leglényegesebb alkotó részét kiirtással fenyegeti, az akaratot trónusáról levetve újból szolgává alázza. A kötelesség fogalma a jog és vallástanba tartozik, mert kötelezőt tesz föl, a mi e kettőben megvan: a társadalom és Isten.

Mielőtt folytatnók, még előbb egy nyolczadik tulajdonságát az *én*-nek kell ismernünk: *a rugalmasság*-ot (elasticitas), t. i. hogy erőfeszítése *én*-ünknek önkényes hatalmában van. Ha ennek folytán az akarat győz, akkor azt érdemül tudjuk be magunknak; ha az akarat nem tanúsít elegendő erőfeszülést, lelkifurdalást érzünk.

Így meg van alapítva az az erkölcsi «elv», hogy az erény az akarat győzedelme a testi erőkön, vagy «az *én* győzelme a vele egygyé kapcsolt *nem énnel* való küzdelemben».

Ezek után áttér a szerző másoknak hozzám, embertársaimnak egymáshoz, valamint mindnyájunknak a világegyetemhez való viszonyainak tüzetes vizsgálatára.

A szerző mindenekelőtt kifejti, hogy igaznak kell elismernünk, hogy következtetés, értelem, ész, okosság, érzelem, vágy, indulat, szenvedély, minden emberben van, hasonlóképen akarat. De micsoda arányban vannak akarataik tekintetéből az emberek egymáshoz?

Az ember akarata szembeszáll a természet minden erejével, de akarat akarat ellen soha sem küzd. De akkor kérdeznünk kell: micsoda viszony van az egyiknek az akarata és a másiknak testi hajlamai, vágyai, indulatai, szenvedélyei közt? Micsoda viszonyban vannak a különböző egyének test-szellemi erejei egymással? Az általános elv itt az, hogy beszéddel egyik egyén a másikban képzeteket kelt s ezeknél fogva cselekvényre indít. Egy további viszony a sympathia és

Digitized by Google

antipathia. Az ellenszenvet két ok szüli. Az egyik ember akarata a másik vágyainak természetes ellensége s ez az antipathia jogosult. De ha a gyűlölet a vétkező személyére is kiterjed, azzal tilosba lép. Rokonszenv csak akarat és akarat vagy vágy és vágy közt gondolható. Amaz lelki, ez testi sympathia; amaz erkölcsi, emennek nincs erkölcsi jelleme; ingatag, mulékony, sőt antipathiával is cserélhető. A lelki sympathia kezdeményezője a társadalmaknak.

Hátra van még az egyének akaratai és vágyai közt az arányt venni szemügyre. Tudjuk, hogy a különféle vágyak különböző feszülésűek; továbbá az akarat és vágy arányai is különbözők, de sem egyik, sem másik terminus nem lehet = 0; és így nem is lehet sem született derék ember, sem született bűnös. De bizonyos egyénben az akarat gyarló és szüksége van segítségre. Az ős-ok, a legfőbb hatalom, Isten adott is ilyet. Három ily segítség van: a *nevelés,* az *állam* és a *vallás.* Mind a három a kötelességet hirdeti, azaz parancsol vagy tilt és parancsai meg tilalmai foganatosítása végett engedelmességet követel s ezt fegyelemmel, a fegyelmet pedig a büntetéstől való félelemmel biztosítja.

Ezek a dolgok az akaratra magára nem hatnak, mert a kötelesség csak úgy lesz — erkölcsi tekintetben — kötelezővé, ha parancsait és tilalmait, az értelem tanácsait számbavevő akarat magáévá teszi. A nélkül a kötelességérzés az egyénben csak gépies, csak oka lehet a cselekvények elkövetésének, vagy tőlük való tartózkodásnak. Nem helyettesíti hát a nevelés, az állam, a vallás az erkölcsi igaz akaratot, hanem csak melléje áll, az akarta cselekvények elkövetését sürgetik, a nem-akartakét gátolják. E hármság, noha a gyakorlatban eléggé rontják, áldott hatással van a világ folyására.

Az akarat és segédei közreműködésével biztositva van az erkölcsi jobb fél, ú. m. az *én* győzedelmi többsége a *nem-énen.* Az igazi positiv philosophia a *gondviselés* nevét erre a *tényre* ruházza. A gondviselés Istent teszen föl. Mielőtt ennek fogalmát fejtegetné, a szerző kitér a pessimismusra, melyet agyrémnek, búskomorság, éretlen vagy nyavalyás gondolkodás szülöttének mond, s mely ellen nehány kritikai megjegyzést fordít. De elismeri, hogy az optimismus is szélsőség.

Istenről ezeket mondja a szerző: Az emberi lélek egy véghetetlen léleknek véghetetlen kicsiny, mindazonáltal *azonos,* különvált részecskéje. A véghetetlen lélek: Isten. A Biblián épült vallás elsősége: hogy elismeri az emberi léleknek Istennel való rokonságát. Itt a szerző az imádság, kegyesség (pietas) és kegyelem (gratia) fogalmait érinti és igazolja. Az Istent ismeretlennek állitani az istentagadással határos «bolondság» és az emberi léleknek az Istenséggel azonossága fölfogását csak ennek véghetetlensége nehezíti; de valamint a véges ellipsisből megismerjük a vég-

Digitized by Google

hetetlen hyperbolát, úgy az emberi lélekből az Istent. Itt a szerző megkülönbözteti a maga nézetét a pantheismustól. Ez monismus, az ő nézete dualismus; ő csak a lelket azonosítja az Istenséggel, a pantheismus a világot. Valamennyi vallás, a mely Istenséget vall, dualistikus, a jó Isten vagy istenek mellett szinte rossz lényt is. S valamint a léleknek ellensége a test, azonképen Istené a világ, a kosmos. Hogy miképen küzd Isten ezzel az ellenségével, arról a philosophia nem tud semmit.

A *másvilágról* csak annyit tud a philosophia, hogy a lélek halhatatlan. A mi létezik, nem veszhet és nem vész el. A halál a testi egész fölbomlása, a léleknek pedig az Istenségbe visszatérése. De megtartja-e *egyéniségét?* Ha a halál, nirvána, a lélekállománynak az Istenállományba való elnyelődését vagy beleolvadását jelenti, azzal egyéniségének elenyészte is ki van mondva. És ezzel — úgymond a szerző — *elérte tetőpontját az igazi positiv philosophia, mint a melynek egész tartalma tényeken alapuló igazságok és ezekből logikai szoros módszerrel vont következmények.*

A szerző azonban még nehány hozzávetéssel (conjectura) toldja meg értekezését, melyeket vallásos hagyományból kölcsönöz. Jellemzi némely vallás felfogását a másvilági életről (eschatologiáról). Beosztja a vallásokat olyanokra, melyeknek eschatologiájában erkölcsi elem nem szerepel, s olyanokra, melyekben szerepel. A test feltámadásáról s az utolsó ítéletről azonban kimondja, hogy amazt a tudománynyal megegyeztetni, emezt a léleknek halál utáni állapotaiba beférkeztetni lehetetlen. Legbővebben ismerteti a lélekvándorlásba (metempsychosis) vetett hitet, főleg William Rounsville amerikai író szavaival. Az igazi positiv philosophia a lélekvándorlás tanát nem hogy mint tényt, de mint hypothesist sem fogadhatja el, hanem mint legbehatóbb *hozzávetést* igenis elfogadja és magáévá teszi. Ezzel kapcsolatban röviden tárgyalja az állatok lelkét, melyek kisebb-nagyobb fokban szintén öntudatosak. úgy hogy az állat és ember lelke lényegileg azonegy mivoltú. Azzal végzi értekezését, hogy nem akar lemondani arról a reményről, hogy az embernél nem áll és nem szűnik meg a tökéletesedés folyama, hanem, hogy idővel az embert meghaladó élő lények is keletkezhetnek, a mihez azonban évek milliói kellenek.

Digitized by Google

Jelentés a magyarországi latinság szótáráról.

(*Bartal Antal* lt. október 7-én tett előterjesztése.)

Harmadizben van szerencsém a magyarországi latinság szótáráról jelentést tenni. Ebből meg fog győződni a tisztelt Akadémia, hogy a munka, a kutatás, utolsó jelentésem óta nem szünetelt, hanem buzgósággal folyt.

Figyelmem az emberi gondolkodás, törekvés, foglalkozás minden iránya felé fordult. Meg lesz e szótárban a görög philosophia nagyjában, meg a keresztyén secták, meg a scholasticismus (Anselmiani, Thomistae, Scotistae), a közép- és újabbkori philosophia, Cartesiani, Spinozistae, Neutoniani, Leibnitziani, Kantiani, Lockiani, Authotheismus (Fichte), a mint azok hazai bölcselőinknél előfordulnak, meg a machina Kempeleniana. Továbbá a hitvitázók, a jus publicum és privatum minden nyilvánulása, a törvénykezés minden formalitásával. A kereskedés, földmívelés, hadügy a hirifalco-tól (kézi puska) kezdve a scaramutia-ig (csetepaté, Scharmützel); mathematica, physica, természetrajz, a mint iskoláinkban dívott. Egy szóval szótárunk valóságos polyhistorikus reál- és szó-encyclopaedia lesz, mely minthogy Magyarország majdnem ezer évi életét felöleli, leginkább volna hivatva a milleniumi kiállításon szerepelni, mert tartalma valóban honi, nem pedig importált készítmény. A mi a kútforrások fontosságát e szótárra vonatkozólag illeti, több csoportba oszthatók: Vannak olyanok első sorban, melyekben az író maga adja az illető szónak a magyarázatát. Az ilyenekkel legkönnyebb az elbánás. Második sorban vannak olyanok, melyeknél a szó értelme a szövegből határozandó meg. Ez már több munkával jár. Harmad sorban olyanok, melyek eltorzított alakban adják a szókat, úgy hogy a megfejtésüknél az okoskodás minden nemét föl kell használni. Így pl. midőn Fejér Cod. Dip. Eccl. ac Civ. V, III, 189. így ír: «quod conditionarii nostri de Wadkert, videlicet Plaustrales, sanctiferi et *Curbungiones* ad nostram praesentiam accedentes sua nobis querimonia demonstrarunt». A curbungio itt elferdített szó corbagio-ból, melynek megfelel a corvagio, ez meg a Gall. corvée (— robot) vezetendő vissza, úgy hogy a curbungio ugyanaz, mint a Gall. corvéteur, Magy. robotos, Germ. Frohner. Ilyen érdekes szó a *batrausticus*, mely a «Funda Davidis» czímű iratban B, 2

Digitized by Google

alatt foglaltatik, a hol ez áll: «dum vera dicerent (protestantes) poena 100 florenorum seu imperialium (pro emenda linguae uti ***batrausticus*** in Hungaria stylus habet mox mulctabantur). Ennek a franczia barreau szolgál alapjául, úgy hogy a «t» sajtóhiba «r» helyett és így barrausticus törvénykezés jelentésében a helyes alak. De még más szempontból is tekinthetők a kútforrások. Némelyek ugyanis csekély böngészetet nyujtanak, mások egész halmazzal adják az anyagot. Így alig hiszem, hogy volna okmány, mely egy csomóban annyi érdekes, és egyszersmind a theologiai szőrszálhasogatásokat jellemző, komikus hatású szókat tartalmazna, mint Hanelnek Historia Ecclesiasticája, midőn így ír: «Et sic vigebat spinosa et molesta nescioquae Theologia de ***instantibus***, ***relationibus***, ***quidditatibus***, de ***formalitatibus***, quo etiam mysteria ***transcendalitatum primalitatum***, ***aseitatum***, ***excitatum***, ***haeccitatum***, ***nunccitatum***, ***tunccitatum***, ***praesentalitatum***, ***generalitatum***, ***specificalitatum***, ***tantitutum***, ***talitutum***, ***subiicibilitatum***, ***passionalitatum***, ***potentionabilitudinalitatum***, ***aptitudinabilitatum*** etc. spectant».

De elég erről, áttérek most egy kérdésre, mely okvetlen kell hogy tisztázva legyen. 1894. jún. 5-iki előterjesztésemben ugyanis munkálkodásom tervéről szólva, kiemeltem, hogy azokat a szókat is föl kell venni, melyek esetleg Du Cange szótárában is előfordulnak. Ez ellen egyes hangok emelkedtek azzal az indokolással, hogy kár volna az ilyen szókat is fölvenni, mert 1. ez által a szótár kelleténél nagyobb lenne, de 2. felesleges is volna, mert nálunk csak is kevesen szorulnak az ilyen fajta szótárra, a külföld pedig bőven rendelkezik Du Cangeval. Erre nézve én épen ellenkező nézeten vagyok 1. is azért, mert hála az Égnek, a tudományosság iránt való érzék nálunk is napról-napra terjed és így remélhető, hogy sok tanulni akaró és kutató fog szótárunkhoz fordulni, ha jól meg lesz csinálva; 2. hogy ez által sokakat nagy pénzbeli áldozattól mentünk fel, t. i. a Du Cange-féle szótár beszerzésétől. De mellőzve e két okot, még más is vezetett ez eljáráshoz: első az, hogy sok szó más alakban fordul elő okmányainkban, mint Du Cangenál. Így pl.

Balaxa	Du Cange-nál	Balascus,
Baceollis	»	Bacile,
Ciminile	»	Cilimine,
Conquestrare	»	Conquestare,
Conrectator	»	Corretarius (alkusz),
Coritator	»	Coratorius,
Ecota	»	Escotus,
Edria	»	Idria,
Fascemina	»	Fascennina,
Gamatia	»	Gamacha,

Digitized by Google

Greda Du Cange-nál Grada,
Halsune » Halesone (conventio. pactum),
Mavevarius » Mavecharius (főkonyhamester),
Plaxtum » Plaxitium

2. hogy sok szónak a jelentését és származását hiába keressük nála, ha a szókat felvette is. Ilyenek pl. Bansolman, Bansolmora, Bansulusmora, Ofpatinus. Gyrus szónál egyszerűen csak idézi Lucius szavait: ad haec autem stabilivimus, si habuerint navigia, sive commercia eant et redeant, piscatores gyrum, sibi galetam praebeant unam, alii autem piscatores singulos cum habuerint deferant pisces», a nélkül, hogy jelentését kitenné. Én részemről a homályos helyen először is *redeunt* után törlöm a vesszőt és ezt *piscatores* után teszem, *gyrust* pedig menet-jövetnek vagyis egy kerülőnek a hajóval magyarázom, úgy, hogy e hely jelentése az volna, hogy a halászok minden kerülő után, melyet kereskedésök révén megtesznek, kötelesek egy galeta, vagyis helyesebben mondva egy garleta halat, a többi halászok pedig, kik egy gyrust nem tesznek, csak egy halat beszolgáltatni. Ha még hozzáteszem, hogy több ugyanazon szónak Du Cangenál más jelentése van, azt hiszem, evvel eléggé indokoltam, hogy eljárásom, mely szerint a Du Cangeban is előforduló alakokat fölveszem, helyes.

Legyen szabad még a tisztelt Akadémia béketűrését egy kissé igénybe vennem Okmányainkban nagy szerepet játszik e két szó: jobagio és bilotus, bilochus, bitokus Én részemről e szóról eddig felállított magyarázatokkal sehogy sem tudok megbarátkozni. Így jobagiót illetőleg ezt olvassuk Pfahlernél Jus Georgicum XII.: qui nexu feudali adstricti erant servientes vocabantur, illi vero nexu ministeriali ligati communiter *Jobagiones* voce ab *Jobad* quod antiqua orientali hebraica lingua ministrum significat (Révay Gram. I.) Fejér Cod. Ecc. et Civ. V, III, 6. pedig: qui exteris *meliores* nostratibus *Jobbak* dicti, unde *Jobbakionum*, *Jobbagionum* vocabulum detorte manavit. Tales prae omnibus regiis subditis Barones regni, aliique Proceres erant sed et inter castrenses ministros curiales ac Dominiorum colonos aliqui distinguebantur. Jobbagionum nomine ii, quorum fortuna inquilinorum conditione potior est, hodiedum discernuntur. Aztán Szegedi Rubricae pars I., pag. 20. ezt írja: *Jobba*gyones dicti fuisse videntur a *Jobb adgy* melius est ut des. Dum enim juxta par I. tit. 3. multi Hunnorum Edicto illo quod Praeco sanguineo circumlato acinace promulgare solebat, non parerent caeterisque ad bellum procedentibus ipsi agriculturae intenderent, damnati idcirco ad perpetuam servitatem terramque subigendam audire debebant: *Jobb adgy, adózzál és füzess*, *hogy nem hadakozzál*, melius est ut des, solvas quam ut milites. E magyarázatok mind erőltetettek, sőt az utolsó naiv népetymologia. Én e szót

Digitized by Google

egyszerűen latin szónak tartom. Hogy ez így van, megkisérlem bebizonyítani: Nézzük először is e szó jelentését. A *jobagio* akár az ország zászlósait, akár pedig a röghöz kötött parasztokat jelezzük vele, mindig az alsóbb viszonyt valami felsőbbhöz jelenti, tehát mindig subditus vagy minister jelentésben fordul elő. A *meliores*, mely Fejérnél a jobbágyok aequivalense, csakis akkor keletkezett, midőn a jobagiót két «bb»-vel, tehát jobbagionak kezdték írni, tehát egy interpolált jobb-nak a fordítása, mely tehát a kérdésben semmit sem számít. Jelentésére nézve e szerint kétség nem merülhet fel, marad hátra az alaknak nyelvtudományi szempontból való taglalása. Jellemző e szónak írásmódja. A legrégibb okmányokban pl. a Ritus explorandae veritatis csakis *Joubagio* alak fordul elő, mint *Joubagiones* castri *Joubagiones* exempti, Joubagiones liberi Sancti Regis, *Joubagiones* Tavornici Reginae etc. és csak később jöttek létre a jobagio, jobbagio, Jobbagyo, Jobbagyones alakok. Ebből azt következtetem, hogy a legrégibb alakokban az első szótagban levő ou hangcsoport az u hang kifejezésére szolgált. Ezt bizonyítja a *Jubagio* alak is, mely Hanel Hist. Eccl. p. 47. olvasható: «Milites vero quingenti intra regnum et Regni expeditionem deputentur, extra vero Regnum centum si rex in propria persona ierit. Si vero et Regno *Jubagionem* miserit sive in adiutorium amici, sive in propriis negotiis, quinquaginta tantummodo milites mittere teneantur».

E szerint a jobbágynak legrégibb alakja a hangnak árnyékolása szerint *jubagio*.

Hátra van még kimutatni, hogy ezen szónak kezdő *j*-e egy eredeti *s*-nek a helyettesítője. Erre nézve jellemző és tanulságos a *jupa*, *juppa* (kerület) és az ebből keletkezett *jupanus* (tartomány, kerületfőnök), mely szók *supa*, *supanus* és *zupa*, *zupanus* alakokban fordul elő okmányainkban, melyekben tehát az *s*, *z* egyenértékű a *j*-vel. Ha ez így van, akkor minden habozás nélkül kimondhatom, hogy a *jubagio* = *subagio* *sub* és *ago*-ból keletkezett és hogy ennek következtében a *subditus* jelzésére és pedig *io* képzővel ad analogiam *corbagio* (robotos) használtatott.

A *bilotus* szóról más alkalommal fejtem ki nézetemet.

A munka különben már annyira haladt, hogy nem sokára sajtó alá lehet bocsátani; de mielőtt ez megtörténnék, szükséges, már a helyesség és teljesség szempontjából is, hogy egy szakférfiakból álló felülvizsgáló bizottságot kinevezni méltóztassék és pedig az Akadémia minden osztályából, mivel, a mint értekezésem elején kifejeztem, e szótárban a tudomány minden ága képviselve lesz.

Különben bátorkodom ez alkalommal a tek. Akadémia

Digitized by Google

tagjait felkérni, hogy az eddig beszolgáltatott készletet a főtitkári hivatal helyiségeiben megtekinteni szivesek legyenek.

Megnyugvással állithatom, hogy a már most feldolgozott, összehalmozott és rendezett anyag is olyan, hogy nem áll mögötte az eddig e nemben készült jobb szótáraknak.

P. Menyhárth Dél-Afrikában tett meteorologiai megfigyelésének eredményeiről.

(Kivonat dr. Fényi Gyula S. J. október 21-én benyujtott dolgozatából.)

Pater Menyhárth László S. J. 1891 óta a Zambezi melletti Boroma helységben él hittérítői működésben.

Boroma 16 fokkal esik délre az egyenlitőtől; Greenwichtől számított hosszúsága $33^1/_2$ fok, tengerszin feletti magassága 187 méter.

A hosszú szárazföldi utazást tekintetbe véve, belátjuk, hogy Menyhárth csak kevésbbé törékeny eszközöket vihetett magával. Van önjelző thermograph- és barograph-ja Richard-tól Párisban, továbbá egy hypsometer-thermometer, az absolut légnyomás meghatározására, közönséges August-féle psychrometer és nehány thermometer. Az observatorium dróttal bekerített szalmaviskó.

Az észlelések első sorozata 1891. február havától 1892. május haváig terjed.

Boroma éghajlatára jellemző, hogy csak egy hét hónapos száraz és egy öt hónapos nedves évszakból áll. — Az esős évszak akkor áll be, mikor a Nap a tetőpontba ér. November 6-án megy át a Nap első izben a zenithen, másodizben február 5-én, miután időközben a térítőket érintette. A Nap tetőzését követi a szélcsend, mely a tulajdonképi esőhozó. Az esős idő közeledését október végén távoli villámlás hirdeti, míg végre november 5-ike körül megindul az esőzés.

Az esőmennyiség azonban a nedves évszakban sem nagy. Ha erősen esik, jó alföldi nyári esőhöz hasonlit Az 1890/91-iki eső-időszakban esett 752.4 mm., az 1891/92-ikiben 550.6 mm. Az utóbbit már elégtelennek tekintették. A száraz időszak tartama alatt nagy ritkán előforduló csekély esőmennyiséget még megmérni sem lehet.

Sajátságos jelenség az, hogy a növények a száraz időszakban is virulnak és tenyésznek, virágzanak és gyümölcsöt hoznak, noha a légkörből még harmat alakjában sem kerül viz a földre. Ezt a sajátságos tüneményt P. Menyhárth meglehetős merész föltevés segítségével akarja magyarázni. A tapasztalás mutatja,

Digitized by Google

hogy a föld mélyebb rétegeiben magas a talajmérséklet, holott a felszínes rétegek éjjel erősen lehülnek. Ezáltal az alsóbb rétegekből a felsőbbekbe átpárolgott vízgőz ott leülepednék s ekként a növényzet számára szükséges nedvességet szolgáltatná.

A légnyomás ingadozása igen szabályos; a nagy évi periodus mellett van még egy szembeötlő periodus.

A talajhőmérsékletet az észlelő 10 méter mély kút segitségével határozta meg, hőmérséke majdnem állandóan 29° C. volt.

A cirrus-felhők vonulása mutatja, hogy száraz időben a nyugati légáram, esős időben a keleti túlnyomó.

A Zambezi folyó vidéke egyébiránt rendkívül egészségtelen, oly annyira, hogy 1879. óta a missio területén, több mint 50 katholikus missionárius halt meg. Kivánjuk, hogy derék hazánkfia nehéz hivatását ezentúl is épségben teljesíthesse.

A mi pedig a jelen közleményét illeti, ez minden esetre érdekes adat Dél-Afrika klimatologiájára nézve; de csak akkor fognak ezen feljegyzések valóban értékessé válni, ha hosszabb megfigyelési sorra fognak támaszkodhatni.

A magyar királyi kegyúri jog.*

II. Szilveszter pápa a magyar egyházak megalapítóját, az első magyar királyt, szent Istvánt, az apostoli szentszék követének kiváltságos joghatóságával ruházta fel. Ezen joghatóság hatalmi köre ismeretlen előttünk, mert a pápai okirat nem maradt reánk, az úgynevezett Szilveszter-bulláról pedig már kétségbevonhatlanul ki van mutatva, hogy hamisítvány. A jogokról azonban, a melyeket szent István mint az apostoli szentszék követe gyakorolt, eléggé felvilágosítanak történeti emlékeink. Így tudjuk, hogy nem csak megalapította a püspökségeket, hanem azoknak javadalmi és joghatósági viszonyait is rendezte, kinevezte az első főpapokat, egyházi kiváltságokat adományozott stb.

Szent Istvánnak az apostoli szentszéktől nyert joghatósága olyannyira személyes jellegű volt, hogy az utódaira nem szállott át. Ezt a magyar királyi kegyúri jog története szembetűnő példákkal igazolja. Az első király apostoli követségének úgyszólván egyedüli maradványa — a melyet az utódok is gyakoroltak, kettőskereszt használata a koronázáskor és pénzeiken.

* *A magyar királyi kegyúri jog szent Istvántól Mária Teréziáig.* Történeti tanulmány. Irta: *Fraknói Vilmos.* Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1895. 559 l. Ára 5 frt.

Digitized by Google

Az a széleskörű hatalom tehát, a melyet a magyar királyok egyházi ügyekben mindenkor gyakoroltak, nem szent István kiváltságaiból eredt, hanem a kegyuraság azon jogaiból, a melyek reájuk, mint az egyházi intézmények alapítójának és javadalmazójának örököseire szállottak. Ezen jogaikat Róma is mindenkor tiszteletben tartotta, éppen úgy, mint a hogy a királyok is mindenkor elismerték, hogy a kegyuraságok alá tartozó egyházak csak a világiakban vannak nekik alárendelve. A magyar királyok kegyúri jogainak gyakorlása azonban annyi ingadozást mutat, évszázadokon keresztül annyi viszontagságon ment keresztül, annyi mindenféle befolyásnak volt kitéve, hogy csakis a Fraknóitól összehalmozott rengeteg adathalmaz képes a jog történetére fényt deríteni.

A magyar királyok kegyúri joga mindenkor az egyházi javadalmak betöltése körül nyilvánult a leginkább szembeötlő módon.

Adatok hiányában nem lehet megállapitani, hogy a szent Istvántól kinevezett első főpapok elhalálozása után miképen töltettek be a megüresedett főpapi javadalmak; valószinű azonban, hogy a káptalani választás volt szokásban a királyi jóváhagyással, s a pápa, illetőleg az ő nevében az érsek megerősítésével. A XI. század második felében a királyok — csak úgy mint a német császárok — kinevezték és áthelyezték a főpapokat, de már Kálmán király (1106) kötelezte magát, hogy ezen visszaéléstől tartózkodni fog. A XII. századtól kezdve a magyar királyok a káptalanoktól megválasztott főpapokat *királyi beleegyezésük* megadásával erősitették meg (épen úgy mint ez Siciliában, Francziaországban, Spanyolországban és Angliában is történt). Ha a megválasztott elfogadta a választást, s a király megadta az ő *beleegyezését, hozzájárulását,* következett az egyházi jóváhagyás.

A királyi kegyuraság alá tartozó apátokat és prépostokat a XII. század végéig az esztergomi érsek erősítette meg, ezentúl pedig a pápa. A püspököket Róma beleegyezésével és felhatalmazásából az illető érsek erősitette meg és szentelte fel. A kik a pápai megerősítésért Rómába folyamodtak, a királyi beleegyezést magában foglaló levelet is tartoztak a szentszéknél bemutatni. A XIII. századból négy ily királyi iratot közöl szerző a pápai levéltárból. Ezekből megállapitható, hogy királyaink ilyenkor az ajánló kérvények alakját használták, és hogy maguknak semmiféle alapon különös jogokat nem követeltek.

A királyi kegyurasághoz tartozó apátságok és prépostságok betöltésénél királyaink a bemutatás jogával éltek. A káptalani javadalmakat az illető főpap adományozta — királyi felhatalmazás alapján; később a XIV. század végén a káptalani javadalmakra nézve is a bemutatás jogát gyakorolják királyaink.

Egyébként már IV. Béla Magyarország összes egyházai kegy-

Digitized by Google

urának mondja magát. Mint ilyen felügyeletet gyakoroltak a magánkegyurakra, a kiket a kegyuraságtól nem egyszer megfosztanak, ezt másra, érdemesebbre ruházzák, a kihalt családok birtokaival a koronára szállott kegyuraságokat adományozzák, a városoknak lelkészválasztási jogot adnak stb. És teszik mindezt a római pápa tudtával és beleegyezésével.

A megüresedett főpapi javadalmak jövedelmei nem tartoztak ez időkben a király rendelkezése alá, hanem II. István 1169-iki intézkedése értelmében egyházi férfiak által kezeltettek és egyházi czélokra fordíttattak. Azonban már III. Endre azon volt, hogy a kezelést a maga hatalmi körébe vonja. Úgyszintén ő volt az, a ki kegyúri jogait a főpapi hagyatékok lefoglalására is ki akarta terjeszteni.

1225-ben fordul elő hazánkban először az eset, hogy a pápa be nem várva a király bemutatási jogát, saját káplánját aradi prépostá nevezi ki. A király a pápai kinevezés jóváhagyását megtagadta, és Róma jelöltje kénytelen volt visszalépni. A következő pápák egész sorát állítják ki az adományleveleknek idegenek számára.

Ugyanezen időben lépett életbe a pápai reservatiók intézménye is, vagyis azon pápai rendelkezés, a melynek értelmében a pápák egyes egyházi javadalmaknak adományozását maguknak tartották fenn, a mi természetesen egyértelmű volt a káptalanok választási, a kegyurak bemutatási s a főpapok adományozási jogának felfüggesztésével A pápai reservatiók összebonyolítják az eddigi rendszert. Megtörténik pl. Róbert Károly idejében, hogy a pápa a káptalani megválasztottól megtagadja a megerősítést, s egy másikat nevez ki, a kit a király ajánl. Vagy a választást megsemmisíti ugyan, de a megválasztottat a saját hatalmából kinevezi, miután ezt is ajánlotta a király. Vagy megtörténik, hogy a pápa kinevez valamely püspököt, de ezt meg a király nem ismeri el. Viszont a király a reservatiók daczára megengedi a káptalani választást, ha előre tudta, hogy a megválasztandó bírja kegyeit; ellenben megakadályozta a választást, ha a káptalan nem mutatkozott hajlandónak óhajait teljesíteni.

A megüresedett egyházi javadalmak kezelését is teljesen magához vonta Róbert Károly, s erről sem a főpapok panaszaira, sem a pápa felhivására nem akart lemondani. E mellett azonban a pápa is számot tartott az ily jövedelmekre, s némely esetben gyakorolta is. Hasonlóképen gyakorolta Róbert Károly a «jus spolii-t,» daczára az ezt eltiltó 1298-iki országos törvénynek.

Nagy Lajos alatt a pápai reservatiók továbbra is érvényben maradtak, bár a pápa a legtöbbször kedvezően intézte el a királynak azon folyamodványait, a melyekben egyes híveinek püspökséget, apátságot, prépostságot vagy káptalani javadalmat

Digitized by Google

kivánt szerezni. A királyi kegyuraság alá tartozó apátságok, prépostságok, valamint a szerzetesi apátságok betöltésénél azonban a király mindenkor határozott hangon követelte jogainak tiszteletben tartását, sőt midőn 1374. nyarán a pápa a váradi püspökség betöltésénél az ő jelöltjét mellőzte, a pápától kinevezett főpapot megakadályozta javadalmának elfoglalásában.

A pápai reservatiók megszüntetésére hazánkban 1387-ben tették meg az első lépést, midőn az országgyűlés a Zsigmond elé terjesztett hitlevélbe felveszi azon czikkelyt, a melyben a király megigéri, hogy idegeneknek egyházi javadalmokat nem adományoz, ilyenek számára adományozásért a pápához nem folyamodik. A mint a szerzőtől felhozott esetekből kitünik, a törvény czélja nem volt egyéb, mint megállapitani, hogy a magyar király úgy a folyamodás, mint a bemutatás jogával csak magyarok javára élhet. A király hol megtartotta a törvény ezen rendelkezését, hol túltette magát azon. Hol elismerte a pápától kinevezett javadalmasokat, hol nem, a mint ezt önkénye, szeszélyei s néha a viszonyok magukkal hozták. Csak midőn IX. Bonifácz az elégületlenektől királylyá választott Nápolyi Lászlót elismerte, és az ő uralmának megszilárdítására befolyását érvényesítette, határozta el magát a bosszuálló Zsigmond arra, hogy a római pápa joghatóságát — egyidőre — megszünteti és az egyházi ügyek elintézését magához ragadja. Elrendelte, hogy ezentúl senki a pápai kamarának illetményeket ne fizessen, az ő beleegyezése nélkül elfogadott pápai iratok érvénytelenek stb. Még tovább ment az 1404. ápril elején Pozsonyban tartott országgyűlésen, a hol az ország rendeinek hozzájárulásával elrendelte, hogy ezentúl az összes egyházi javadalmakat a királyi hatalomból és az ő hozzájárulásával lehet megnyerni, a király minden javadalmat, még a magánkegyurasághoz tartozókat is saját rendelkezéseinek tartja fenn, s e mellett a pápa, a bibornokok, a pápai követek és biróságok minden iratait érvényteleneknek nyilvánítja, s azok elfogadóira, kihirdetőire szigorú büntetéseket szab. És e szerint jár is el. Több főpapi széket megüresedettnek nyilvánít, javadalmaikat világi kormányzókra bízta s a kisebb javadalmakra is adományleveleket állít ki. A tőle kinevezett, vagy az ő kivánságára megválasztatott püspökök az egyházi törvények ellenére nem csak azonnal javadalmaik birtokába lépnek, hanem — be nem várva a pápai megerősítést — egyházi joghatóságot is gyakorolnak.

Zsigmond nagyon jól tudta, hogy rendeletei a törvényes állapotnak nem felelnek meg, s hogy a pápák a szentszék jogi álláspontjához ezentúl is ragaszkodni fognak. Hogy tehát a folyton élesedő ellentétekből származó még nagyobb bonyodalmakat elkerülje, s hogy egyuttal a német császárság elnyerése czéljából a

Digitized by Google

pápa jóakaratát magának biztosítsa, XXIII. János megválasztatásakor megteszi az első lépést a közeledésre, és a pápához küldött követe által a magyarországi viszonyok rendezésére többféle előterjesztést tesz. A többi közt arra kéri a pápát, hogy a javadalmak adományozásának jogát ruházza rá, hogy a hűtlen főpapokat mozdítsa el, s hogy az egyházi jövedelmeknek saját céljaira történt felhasználásért adjon neki felmentést. Midőn azonban a pápa a kegyúri jog kiterjesztését a leghatározottabb alakban megtagadta, s az egyházi javadalmak felett való rendelkezést magának tartotta fenn, ez Zsigmondot nem gátolta abban, hogy ezentúl is önhatalmából rendelkezzék az egyes főpapi székek betöltése körül.

Később XXIII. János letétele után Zsigmond ismét megkisérli igényeit érvényre emelni és a konstanczi zsinattól a főpapi kinevezések kiváltságát kieszközölni. És úgy látszik ez sikerült is neki. Legalább szerző — bár a zsinati bullát nem sikerült felkutatnia — több okból kétségtelennek tartja, hogy a zsinat, a legfőbb egyházi hatalom ez időszerinti kezelője e kiváltságot megadta neki. Ez nagyjelentőségű tény volt. A kánoni jog a főpapi székekre bemutatási jogot nem ismert el. Előbb a káptalani választásoknál meg volt a hozzájárulás, beleegyezés joga, de később a pápai reservatiók következtében ez is megszűnt. És most Zsigmond megszerzi a főpapi székekre való bemutatási jogot, miáltal a káptalanok is elestek régi választási joguktól, és a királytól kinevezett főpap azonnal javadalmába iktattatott. Ugyanígy, az apátságok, prépostságok és káptalani javadalmak betöltése körül is a kinevezés, adományozás formájában gyakorolta Zsigmond bemutatási jogát. A Zsigmond idejében meghonosított gyakorlatot az 1447. évi országgyűlés az ország törvényei közé igtatta, elvül állítván fel, hogy világi és szerzetes egyházi férfiak a kegyúri bemutatás nélkül nem fogadhatnak el a szentszéktől javadalmat. Ezen végzések azon okból is nagyon fontosak, mert bennük az országrendei a koronával együtt a kegyúri jog közös birtokosainak tekintik magukat.

Hunyadi János, mint az ország kormányzója, szigorúan őrködött a nemzet jogainak megóvása felett, s a szentszék jogait a főpapi kinevezések körül tisztán a megerősítésre akarta szorítani s az eléje gördülő akadályokat erős kézzel hárította el, valahányszor a szentszéknél valamely püspöki székre valakit bemutatott. A kisebb javadalmak betöltésénél pedig belenyugodott abba, hogy a pápai reservatio körébe eső javadalmakat a kegyúri bemutatás alapján a pápa adományozza. Törekvését minden irányban teljes siker koronázta. Az országban megerősödött az a felfogás, hogy az egyházi javadalmak felett való rendelkezés a korona jogaihoz tartozik, Róma pedig lemondott arról, a mihez másfél századon át ragaszkodott.

Digitized by Google

V. László idejében a javadalmak adományozása a király által történik; a pápa a reservatiók többféle nemei közül csak egyet tart fenn magának, abban az esetben, ha valamely javadalom a pápai udvarnál történt elhalálozás, vagy ott bejelentett lemondás folytán üresedett meg.

Mátyás király nem elégedett meg azzal, hogy az atyja által biztosított kegyúri jogot gyakorolja és fentartsa, hanem azt még növelni is igyekezett. Ismeretesek azon kinevezései, a melyekkel az esztergomi érsekséget, Beckensloernek szökése után, a nélkül, hogy annak elmozdítását vagy lemondását bevárná, Aragoniai János bibornoknak, majd ennek halála után a hét éves Esztei Hippolitnak adományozta. Egy ízben kijelenti a bibornoki kollégiumhoz intézett levelében, hogy «a magyar nemzet készebb a czímerét ékesítő kettős keresztet hármas keresztté átalakítani,» mint beleegyezni abba, hogy a korona kegyurasága alá tartozó javadalmakat és főpapi állásokat a pápa adományozza. Hajthatatlan szilárdságával szemben Róma rendesen engedékenynek mutatkozott. Így a curiánál megüresedett javadalmak betöltésének jogát is biztosította magának.

Mátyás halála után mint mindenhol, úgy az egyházi ügyek terén is bizonyos visszahatás mutatkozik. Az országgyűlések biztosítják a kegyúri jog fentartását, de bizonyos mértékben annak gyakorlását korlátozzák is. A többi közt megtagadják a királytól a jogot, hogy a monostorokat az egyik szerzetes rendtől elvegye s egy másiknak adományozza, hogy az egyes apátságok és prépostságokra vonatkozó kegyúri jogát másokra átruházza, hogy királyi apátságokat és prépostságokat érseki és püspöki javadalmakkal kapcsolhasson egybe. Törvénybe igtatják, hogy régi szokás szerint, az uralkodó a főpapi kinevezések alkalmával hallgassa meg tanácsosait. Sőt van eset rá, hogy az országgyülés a királynak a pápa jóváhagyásával tett intézkedését is megsemmisíti, és annak érvényességét a saját hozzájárulásától teszi függővé.

Még mélyebben belenyulnak országgyűléseink az egyházi ügyek körül való intézkedésbe, a mohácsi vészt követő időszakban, a midőn az uralkodók kegyúri jogaik gyakorlásában az egyházi törvényekkel minduntalan összeütközésbe jöttek. Sokszor előfordul ugyanis, hogy egy főpapnak több javadalmat adományoznak, a püspöki székekre kánoni kellékekkel nem bíró egyéneket neveznek ki, az egyházi javadalmakat világi uraknak engedik át, a főpapi székek betöltésekor a javadalom birtokait, vagy legalább ennek egy részét, igénybe veszik a hadak fizetésére, vagy a várak ellátására, vagy pedig a javadalom üresedésben hagyatván, a jövedelmet a kamara hadi czélokra tartja meg, míg az egyházi kormányzó csak csekély fizetést élvez. Királyaink beismerik, hogy mindehhez kegyuraságuk jogczímet nem nyújt,

Digitized by Google

hogy eljárásuk törvénytelen, de a végső szükségre való hivatkozással, a keresztyénség megmentésének nagy érdekeire utalván, még is megteszik. Ekkor a magyar országgyűlések kelnek az egyház jogainak megvédelmezésére, sérelmeinek orvoslására. 1536-tól kezdve úgyszólván minden országgyűlés sürgeti az elidegenített egyházi javak visszaadását, a kevésbbé helyesen történt adományozások megkorrigálását, az egyház régi szabadságainak visszaállítását. Sőt az egyházi joghatóság hatalmi körébe nyulva, de egyúttal királyi kegyúri jog hatáskörébe is avatkozva, az 1545-iki országgyűlés az egyházi intézmények egész sorozatának megszüntetését határozza el, és javaikat eredeti rendeltetésükkel rokon czélokra, a vallás érdekeinek előmozdítására és kulturai feladatokra szenteli. A főpapok ez ellen épen úgy nem szólaltak fel, mint a királyi kegyúr hatalmi terjeszkedésével szemben. A király pedig, midőn megadta a szentesítést, elismerte, hogy a törvényhozásnak joga van a királyi kegyurasághoz tartozó ügyeket a saját végzéseinek körébe vonni.

Törvénykönyvünk azonban tanúságot tesz arról is, hogy az országgyűléseket ezen intézkedéseiben nem hatalmi érdek vezette, hanem egyedül a kath. vallás érdekeinek megoltalmazása.

Az országgyűlési végzések különben a legnagyobb részben végrehajtatlanok maradtak. Az elidegenített egyházi javadalmak visszaszerzése ügyében, valamint az elpusztult egyházi javadalmaknak a lelkipásztorkodás czéljaira való felhasználására vonatkozólag alig történt valami, s a megüresedett egyházi javadalmak sem töltettek be, az azok jövedelmeit huzó kamara érdekében, ha pedig betöltettek, a javadalom élvezői a hadi költségek fedezésére megadóztattak.

A főpapi kinevezések ebben a korban is a királyi bemutatás alapján történnek, bár Rómában megkisérlik arra az álláspontra helyezkedni, hogy a magyarországi főpapi székek betöltése ő szentségének teljesen szabad rendelkezésétől függjön. Erről azonban csakhamar lemondottak s a bemutatott főpapokat egyszerűen megerősítették. Egyedül az úgynevezett választott püspökök megerősítésre nézve merültek fel nagyobb nehézségek. Gyakorlatba jött ugyanis, hogy a főpapi székek betöltéseinek eseteiben a kinevezett főpapok, még mielőtt a pápai megerősítést elnyerték volna, a javadalom élvezetébe léptek s részben a püspöki joghatóságot is gyakorolták. Ez ellen a bécsi nunczius 1587-ben felszólalt s kisérletet tett annak kieszközlésére, hogy a kinevezendő főpapok csak a pápai megerősítés után kapják meg a királyi adománylevelet.

Később V. Sixtus pápa is lépéseket tett ez irányban Rudolf királynál. A bécsi udvar azonban, nemkülönben a magyar főpapság is, azzal igazolta eljárását, hogy a magyarországi jog értelmé-

Digitized by Google

ben a püspökök választása és az egyházak élére állítása körül a királynak kiváltságos szabadság van fentartva, s ha valakinek püspökséget adományoz, az azonnal a püspökség birtokába lép s választott püspöknek tekintetik. A nunczius lankadatlan buzgalmának végre sikerült annyit kieszközölni, hogy a német miniszterek és a magyar kanczellár igéretet tettek aziránt, hogy a következő kinevezéseknél a királyi iratok oly módon lesznek fogalmazva, hogy azok alapján a kinevezettek csakis a pápai bullák elnyerése után léphessenek a javadalom birtokába. De csakhamar be kellett a nuncziusnak látnia, hogy ezen igéretek beváltására nem szabad számítani.

Pázmánynak működése, mint az egyházi élet minden terén, úgy a korona és az egyház közötti viszony fejlődésére is nagy befolyással volt. Eljárásában kettős czél vezette; az egyik: megállítani a korona hatalmi terjeszkedését, ha az az egyházi törvényekbe ütközik; és a másik: érvényt szerezni minden irányban az ország törvényeinek és jogszokásainak. 1625-ben keresztül viszi a királynál, hogy a kamara azon szokása, a melynél fogva I. Ferdinánd ideje óta az elhalt főpapok hagyatékait magának követeli, s azokat erőszakosan lefoglalja, mint törvénytelen és a főpapság végrendelkezési jogát sértő gyakorlat megszüntettessék, s a főpapok azon joga biztosittassék, hogy hagyatékuk fele részéről szabadon rendelkezhessenek, a másik fele rész pedig egyházi czélokra jusson. A következő évben pedig a kamara azon visszaélése ellen foglal állást, hogy a megüresedett egyházi javadalmak jövedelmeit eddig világi czélokra fordította. A király megigéri, hogy e jogtalanság meg fog szünni. Sőt az ő szelleme még halála után is irányadó maradt a magyar egyházi ügyekben.

VIII. Orbán pápa uralkodásának (1623—1644) kezdetén, a magyarországi czímzetes püspökségek adományozása ügyében, majdnem a század végeig elhuzódó vita keletkezett. A szentszék ugyanis állhatatosan vonakodott a királytól bemutatott ily czímzetes püspököket megerősiteni azon indokolással, hogy a pápa czímzetes püspököt csak nagyon fontos okból, s nagy ritkán szokott kinevezni. Különben is, a hitetlenek hatalmába jutott területeken egykor fennállott püspökségek felett való rendelkezést a szentszék magának tartotta fenn, tekintet nélkül arra, hogy azelőtt a főpap kinevezésének jogát ki gyakorolta. De eltekintve ettől, a magyar királyt a kinevezési jog csak a szoros értelemben vett Magyarország területén létező püspökségekre illeti meg, nem pedig azokra is, a melyek a magyar korona melléktartományaiban állottak fenn. Az erdélyi püspök kinevezési joga iránt pl. hét évtizeden keresztül folytak ily értelemben a tárgyalások a magyar király és a szentszék között, míg végre a király érvényesíteni tudta kegyúri jogát.

Digitized by Google

Szóba került ismét a választott püspökök ügye is. A vita folyamában sokszor volt szó az apostoli királyság jellegéről. A királyi kegyuraság érdekeinek képviselői azzal érveltek, hogy az apostoli király kinevezése a kinevezettet mind a lelkiekben, mind pedig a világiakban a joghatóság teljességével ruházza fel. Rómában pedig azt állították, hogy szent István kiváltsága személyes volt, a mely tehát nem szállott át utódjaira. A javadalmazás czímén pedig csak a kinevezés és bemutatás, de nem a választás joga illeti meg a királyt.

Általában el lehet mondani, hogy valahányszor követ jött Bécsbe a pápai udvartól, ez mindig kisérletet tett arra nézve, hogy a magyarországi egyház kivételes helyzete az általános egyházjog szellemében módosíttassék. Így, a bécsi nunczius 1665. szeptember 5-ki jelentésében megint panaszkodik azon szokás ellen, hogy a magyar püspökök, mielőtt a pápától megerősíttettek volna, már főpapi öltönyöket viselnek, s a javadalmat birtokukba veszik. A consistorialis congregatio 1666. augusztus 24-ki ülésében szintén tárgyalja e kérdést, és határozatilag kimondja, hogy a magyar főpapoknak végre szakítaniok kell e visszaéléssel. A határozatnak azonban nem lett foganatja. A nunczius 1678-ban őszintén bevallja, hogy a visszaélés megszüntetése úgyszólván lehetetlen, mert a kormány is támogatja azon felfogásával, a mely szerint az apostoli király kiváltságai következtében, a kinevezett püspökök azonnal átvehetik egyházmegyéjük kormányát.

II. és III. Ferdinand királyaink, valamint Leopold is uralkodásának első felében, a kegyúri jog gyakorlásában kevés eltéréssel egy úton haladtak. Oltalmazták és védték a magyar király kinevezési jogát az ország összes püspökségeire, fentartották a választott püspökök kivételes helyzetét, de belső egyházi ügyekbe nem avatkoztak. Midőn a török háború költségeire meg akarják az egyházi rendet adóztatni, midőn valamely püspök hagyatékából kölcsönpénzt akarnak felvenni stb., mindannyiszor Rómába fordulnak felhatalmazásért.

Később azonban Leopold már nemcsak a vagyoni ügyekben, hanem az egyházi joghatóság körébe tartozó dolgokban is korlátlanul akar intézkedni. Az alapot ehhez az apostoli királyság eszméjében keresi. Ez eddig alig volt más mint puszta czím, melyre alkalomadtán szivesen hivatkoztak; ezentúl állandó használatba jön s úgy támaszkodnak rá, mint legnagyobb kiváltságaik alapjára és forrására. A király ettől fogva úgy szerepel mint az ország «apostoli királya», «Isten egyházainak legfőbb kegyura», «az igaz hit védnöke» stb. Mint ilyen igénybe veszi az egyházi javadalmak felett való korlátlan rendelkezést, az egyházi javak felett való legfőbb felügyeletet anélkül, hogy akár az egyház, akár az ország hozzájárulását kikérné. Megszorítja a főpapság

Digitized by Google

végrendelkezési jogát és köteles hagyományt köt ki a kincstár részére, érvényesíti királyi hatalmát az egyházi biráskodás terén, sőt még a görög keleti egyház irányában is az apostoli királyság alapjára helyezkedik.

Róma élénk aggodalommal látta a királyi hatalom terjeszkedését az egyházi ügyek terén, de minden összeütközést el kivánván kerülni, a hol csak lehetett engedményeket tett. Így jár el pl. akkor is, midőn III. Károly 1709 végén a szerémi püspök mellé coadjutort nevez ki. A szentszék tagadásba vette a király ezen jogát, s midőn a megerősítésért hozzáfordultak, a bibornok-államtitkár határozottan alaptalannak nyilvánította azon «hagyományt», a melyről az «avatatlanok» azt beszélik, hogy a magyar királyoknak, mint apostoli királyoknak jogukban áll coadjutorokat kinevezni. A megerősités ennek daczára még ez évben megtörténik.

Királyaink másra is gondoltak, nemcsak az egyes egyházak időnként felmerülő szükségleteinek rendezésére. Már II. Ferdinánd oly alap létesítésén fáradozik, a mely a papnevelés czéljaira és a szegény lelkészek segélyezésére szolgálna. III. Ferdinánd is tesz ez irányban intézkedéseket Míg III. Károly az egyház java mellett a saját hatalmi érdekeiről sem feledkezik meg. Magához vonja a papneveldék, az egyházi és világi ifjúság számára alapított tanintézetek felett való legfőbb felügyeleti jogot, a kegyes alapítványokról vezetett számadások ellenőrzését, létrehozza a vallásalapot az országos kincstár hozzájárulásával s a főpapi javadalmak megterheltetésével. Foglalkozik a stóla eltörlésének gondolatával, utasítja a főpapságot, hogy világi papok hiányában a lelkészi állomásokra szerzeteseket is alkalmazzanak, inti őket a lelkészek vizitatiójára s a magyar királyi helytartótanács felállításakor ezt a kegyúri jogok állandó közege gyanánt alkalmazza.

Mária Terézia átvette atyjától a törekvést, hogy királyi hatalmát az egyházi ügyek terén a római szentszékkel szemben is erősítse és növelje. Ő is, tanácsadói is abból a felfogásból indultak ki, hogy a korona felügyeleti, ellenőrzési és rendelkezési jogkörének határt csak a dogma szab. Ennek daczára Mária Terézia elé, a királyi kegyúri jogok gyakorlására nézve, a szentszék nem gördített akadályokat. Ellenkezőleg a felmerülő nehézségek elhárítására Rómában mindig a legnagyobb készséget tanúsították. A pápától még meg nem erősített főpapok azon eljárását, hogy javadalmaikat azonnal birtokba veszik, ebben az időben is kifogásolta a szentszék. Midőn azonban belátta, hogy emberi emlékezetet meghaladó szokás megszüntetése nagyobb nehézségek nélkül keresztül nem vihető, tanácsosnak látta a dolgot végleg elejteni. Egy felmerült eset alkalmával pedig elismerte a szent-

Digitized by Google

szék, hogy az országból a szentszék előtt pert nem lehet indítani; hogy pedig valaki Magyarországban hozott ítélet ellen Rómába fellebezhessen, királyi engedélyre van szükség.

Mária Terézia azonban a magyar király kegyúri jogait nemcsak megőrizte, hanem gyarapította is. Kieszközölte ugyanis XIV. Benedek pápánál, hogy a jövőben — valahányszor a császári méltóságot és Magyarország királyának méltóságát nem egy és ugyanazon személy viseli — a magyar királynak is joga legyen néhány katholikus uralkodó példájára, a bibornoki méltóságra — az ajánló iratoktól eltekintve — egy főpapot bemutatni, vagy a hivatalos kifejezés szerint megnevezni.

XIV. Benedek 1758. tavaszán bekövetkezett elhalálozása után pedig lépéseket tett az apostoli királyi czím megszerzése iránt. Törekvését siker koronázta, mert XIII. Kelemen pápa, alig hogy megválasztatása után a királynő óhajáról értesült, a legelső bibornoki consistorium alkalmával ünnepélyesen kijelentette, hogy őt és a következő magyar királyokat, a mennyiben szükséges volna, új kiváltságképen felhatalmazza, hogy az apostoli királyok teljes czímével neveztessenek.

Egyike a legfontosabb újításoknak, a melyeket Mária Terézia az egyházpolitika terén behozott, a magyarországi papság megadóztatása volt, a szentszék felhatalmazásának mellőzésével. Már 1763-ban tervbe vette, de akkor czélszerűbbnek látszott egyidőre elhalasztani. 1769 szeptember 9-én végre elrendelte — bár, az esztergomi érsekség üresedésben lévén, a kalocsai érsek mindent elkövetett, hogy a királynőt a pápai felhatalmazás kieszközlésének szükségességéről meggyőzze — hogy a főpapok jövedelmük tíz százalékát a várerődítési alap s ugyanannyit a lelkészi pénztár javára fizetni tartozzanak. És a főpapság engedelmeskedett. Érdekes tudni, hogy a királynő ezen intézkedésében sem apostoli, sem kegyúri jogaira nem hivatkozott.

Az erdélyi kath. statust is megfosztotta püspökjelölési jogától. A káptalani javadalmakra való kinevezés jogát pedig, melyet elődjei a XV. századtól a főpapoknak engedtek át, most visszavette a korona részére.

Az új püspökségek alapítása és az egyházmegyék területi beosztása körül is teljesen önálló rendelkezéssel járt el Mária Terézia. Midőn Barkóczi primásnak 1765-ben történt halála következtében az esztergomi érsekség megüresedett, anélkül hogy a szentszék jóváhagyásának kieszközlésére lépéseket tett volna, tervet dolgoztatott ki a nagy kiterjedésű egyházmegye széttagolására, s midőn az eléje terjesztett javaslatokat elfogadta, nemcsak az esztergomi érsekséget töltötte be, hanem a belőle alapítandó három új püspökségre is megtette a kinevezéseket. Róma azonban megtagadta az új püspökök megerősítését s csak akkor adta meg

Digitized by Google

szentesítését, midőn a királyi előterjesztések a kellő alakban megtörténtek. S ekkor is hangsúlyozza a pápa, hogy az új püspökségeket ő állítja fel, a királynőnek és utódainak azon jogot, hogy ezekre alkalmas egyéneket bemutathassanak, ő engedi át.

A Jézus-társaságától egykor az ország egész területén bírt és eltörlése után lefoglalt összes javakat a tanulmányi alap létesítésére rendelvén, Mária Terézia megmutatta, hogy a katholikus egyház hatalmát Magyarországban inkább növelni, mint csökkenteni akarta. Általában az ő politikáját erősen jellemzi az a törekvés, hogy a vallás és az állam érdekeit összhangzásba hozza. Nemcsak jogaihoz akart szigorúan ragaszkodni, de kötelességeit is mint apostoli király lelkiismeretesen kivánta teljesíteni. S midőn kevéssel halála előtt nyiltan hirdeti, hogy a «legfőbb kegyuraságból», és az «apostoli királyságból» folyó jogai «a magyarországi egyházak igazgatására» terjednek, s hogy ezen jogait a vallás javára van hivatva gyakorolni, nem helyezkedett más alapra, mint a melyen maga szent István állott.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ folyó évi október 15-iki (4-ik) számában K ö v é r B é l a «Az erdélyi zománczról» értekezik. Mindenekelőtt e kérdés történetét tárgyalja s sorra veszi azon régiségtudósok véleményét, kik eddig az úgynevezett «erdélyi» zománcz mivoltával foglalkoztak. Megállapítja, hogy az «erdélyi» zománcz elnevezésre minél kevesebb az alap s irott kútforrásaink és emlékeink nem nyujtanak elegendő támaszpontokat e technika legelső fejlődésének biztos megállapítására. Azonban a mennyire az új technikát szabatosan datálható emlékekből (1600 körül) ismerjük, az merőben más, mint a sodronyzománcz; más a zománcz foglalása, mások a színek, mások a mustrák, melyekben látni s végre más az alkalmazása. Leginkább ékszereken látni először, s ez a körülmény döntő mozzanat a foglalás alakítására. Értekező e zománczot keretes zománcznak nevezi s bemutatja Báthory István országbiró († 1605.) és Kemény János fejedelem († 1662.) kardját, továbbá a nemz. Múzeum egy mentekötőjét, egy szárnytartóját, egy övkapcsát s más a nemzeti Múzeumban őrzött ily zománczos emlékeket. E technika emlékei között említésre leginkább méltók még Rákóczy György aranypohara a kolozsvári ref. egyház birtokában s egy zománczos kancsó, melyen I. Rákóczy Ferencz czímere és czíme van bevésve. — Ezután G o h l Ö d ö n «A szabadkai főgymnasium gyűjteményében levő régiségeket» ismerteti. E gyűjtemény a szabadka-vidéki bronzleletekben gazdag. —

Digitized by Google

Lehóczky Tivadar «Ásatás a munkácsi Kishegyen» czím alatt leírja az itt előkerült leleteket. — Darnay Kálmán, Kleiszl Károly és Száraz Antal «Két nagy-somló-melléki lelet a hallstatti korból» czímen az itt előkerült régiségeket írják le. — Bella Lajos «Ujabb feliratos kövek Sopronból» czímen öt római feliratot magyaráz meg. — Dr. Pósta Béla a «Zala-szent-gróti ásatást» ismerteti. A feltárt sírok egy része római, másik része későbbkori s valószinű, hogy a két különböző temetkezés között folytonosság van, s hogy itt egy a római szokásokat fölvett nép sírjaival van dolgunk. Mint középkori és pedig valószinűleg árpádkori lelethely is megérdemli Zala-Szent-Grót a figyelmet; e korra mutat a három sodronyból csavart nyakperecz és különösebben a hajkarika. — Gerecze Péter «A pécsi székesegyház régiségei» ismertetését folytatja. Ezúttal az ember- és állat-alakokat ábrázoló szobormaradványokat mutatja be. A rajzokban is feltüntetett 64 szobormű nevezetes adalék régi képfaragóművészetünk történetéhez. – Reizner János «A szeged-csorvai árpádkori füstölő (thuribulum)» leírását adja. Ezt egy paraszt gazda találta s ettől a hatóság közbenjárására a szegedi Múzeumba került, melynek ez idő szerint egyik legkiválóbb emléke. — Gerecze Péter ismertet ezután «Épületi maradványokat az Árpádok korából». Leírja a somogyvári, vértes-szent-kereszti és felső-őrsi templomromokat, melyeket kirándulásai alkalmával fölkeresett. — Mihálik József bemutatja «Kassa város nagy pecsétjét 1504-ből.» A pecsétén a város czímere s körülötte e felirat van:

SIGIL LVM CIVITA TIS. CASSA.

A pecsétlő hátlapján levő felirat elárulja a készítő nevét is:

† LIBER. AB. OFFICVS. CAVD|ENS. ANTONIVS
ARTE. HOC|CELAVIT. MAI 9. OVD. HABET
MEA. CASSA. SIGIL. 1. 5. 0. 4.

Ebből a feliratból kiderül, hogy e pecsétnyomót Antonius nevű ötvösmester készítette, ki a városi levéltár adatai szerint 1493-ban nyert Kassán polgárjogot, s hogy jeles mester lehetett, az abból is következtethető, hogy a kassai Erzsébet-templom számára is készített ötvösműveket a tanács megrendeléséből, s hogy fia Johannes baccalaureatus volt, ki valószinűleg egy és ugyanazon egyén azzal a férfiúval, ki Krakkóban mint orvos és író hires nevet vívott ki magának. — Az Irodalom rovatban a következő könyvismertetések olvashatók: Radimsky W.: «Die neolitische Station von Butmir bei Sarajevo in Bosnien»; Cumont J.: «Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra»; «A német császári archaeologiai intézet évi jelentése;» «Archaeologiai Közlemények XVIII. kötet». — A Különfélék rovatának tartalma: Zsigmondy Gusztáv †; Egyetemi előadások; Keresztes cserépbélyeg, Leustach Lajostól; Régészek kirándulása Boszniába; Anna királyné arczképe; «Ásatás

Digitized by Google

Nagy-Magyarban»; Őskori aranykarika, Kovács Alberttől; A «budapesti Aphrodite»; Kisbéri (Komáromm.) régiségek; A majdáni aranylelet, Reizner Jánostól; Stin Tamás pohara; Kolozsvári leletek; A nógrádmegyei múzeumegyesület.

2. A BUDAPESTI SZEMLE októberi füzetének tartalma. Joób Lajos Washington jellemrajzát adja. Ez első közleményben Washington családi körülményeiről, ifjúságáról, tanulmányairól, majd katonai pályájáról szól. — Ifj. Návay Lajos *Az alföldi munkáskérdésről, különös tekintettel a csanádmegyei munkásviszonyokra.* írt tanulmányt, melyben kiterjeszkedve az Alföld, különösen pedig Csanád vármegye gazdasági viszonyaira, ténybeli adatokra támaszkodva bebizonyítani törekszik, hogy az alföldi munkás keresete ott, hol a munkaadók eljárása méltányos és emberséges, elegendő a megélhetés és anyagi boldogulás biztosítására s kimutatja, hogy azon vidékeken is, hol a nép anyagi helyzete súlyosnak látszik, a baj kútforrása nem annyira az általános gazdasági és népesedési viszonyokban, de főként a munkaadók azon eljárásában keresendő, mely visszaélve a nép munkaszükségével, a munkát súlyos és a keresetet mód nélkül megrövidítő föltételekhez és járulékokhoz köti. De nem tekintve egyelőre az agrár-socialismus anyagi és gazdasági okait, vizsgálata tárgyává teszi a mai társadalmat, és vizsgálja, vajjon az uralkodó társadalmi fölfogások és irányelvek mily befolyást gyakorolnak azon általános válságra, mely socialismus neve alatt, kétségkívül a jelen legbonyolultabb kérdését alkotja. Szerző végül azon nézetének ad kifejezést, hogy az alföldi munkáskérdés megoldása első sorban a társadalom előkelőbbjeinek jövő magatartásától függ, s hogy e kérdés, mely ma még érdekes tanulmány tárgyát képezi, csak az esetben nem fog komoly viszályok és bonyodalmak szülőanyagjává válni, ha az Alföld munkaadói, okulva az idők csalhatatlan jelein, bátran és céltudatosan a társadalmi actio élére állanak, s a társadalmi rend föntartását nem a fegyveres erőtől, hanem emberi kötelmeik pontos és hű teljesítésétől várják. Ma még nincs késő Az alföldi munkás — nem tekintve nehány kivételt — elszigeteltsége tudatában vezetőit, tanácsadóit keresi; a vagyonos osztály magatartásától függ leginkább, hogy azokat hol és kikben találja föl. — Waldapfel János befejezi *A nemzeti elem gymnasiumaink tantervében és utasításaiban* czímű czikkét. E közleményében a történelmi és földrajzi tanítást veszi szemügyre, s azt hiszi, hogy az Utasítások nemzeti szempontból megfelelnek a legmesszebb menő követelményeknek, mind a történelmi tények előadására, mind a források és a történelmi irodalomra vonatkozó kívánságaikkal. A magyar föld ismertetése sem áll oly rosszúl gymnasiumi tantervünkben és utasításainkban, mint első futólagos pillantásra látszik. A gymnasium philosophiai-propaedeutikai tanulmányának minden e disciplina természetében rejlő általánosság mellett is okvetlenül bizonyos nemzeti jelleget kell mutatnia. A mathe-

Digitized by Google

matikai oktatás is, ha az utasítások szellemében jár el, képes magyar nemzeti anyag közvetítésére. A physika az egyetlen a gymnasialis utasításainkban tárgyalt tanulmányágak között, melyből a nemzeti elem egészen hiányzik. Ez természetes is. — Egy névtelen czikkíró folytatja *A legfőbb kegyuri jogról* szóló tanulmányát. E közleményében a «Vallás körüli felségjogok» írójának e jogokra vonatkozó felosztását méltatja, majd áttér az állam és egyház kapcsolatára, az állam jogaira. Ismerteti a franczia concordatumot, melynek alapján az I. consul biztosította a katholikus vallás javadalmazását az államkincstárból. Elősorolja a concordatumot kiegészítő szervezeti szabályokat. Szól továbbá az egyház és állam szétválasztásának elvéről, és a magyar királynak a katholikus egyház irányában való előjogáról, mely a privilegiumot meghaladó alappal bír az alapítás és adományozás tényében. — Ez után Kurz Isolde-nek *A humanisták* czímű elbeszélése következik egy névtelen író fordításában. Gyulai Pál *A vigasztaló* czímű költeményét közli. — Radó Antal Ada Negri-nek *Hát újra látlak* kezdetű költeményét fordította le. — Goldzieher Ignácz *Arab műemlékek* czímmel Herz Miksa hazánkfiának, a kairói múzeum őrének az e Múzeumban felhalmozott műkincsek katalogusát ismerteti. Az *Értesítő*ben Herczeg F.: A Gyurkovics fiúk, Schönherr Gy.: Hunyady Corvin János. Fischer Kuno: Shakespsare und die Bacon. Mythen, Kabos E.: Por, Litzmann B.: Das deutsche Drama in den literarischen Bewegungen der Gegenwart czímű munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. Az ETHNOGRAPHIA jelen évfolyamának harmadik füzete *Ethnologiánk áprilisi hajtásai* czímű bevezető czikkében élesen támadó, szatirikus hangú bírálatot közöl Vámbéry Árminnak f. év áprilisában megjelent «A magyarság keletkezése és gyarapodása» művéről. Párhuzamos idézetekkel igyekszik bemutatni azon ingadozásokat és ellentéteket. melyekben a szerző felfogása a magyar nyelv és nép eredete felől e műben egymagában váltakozik. Alapnézete a műnek, hogy Árpád és hadai «tiszta törökök» voltak, kik eredeti nyelvüket az itt talált avarok *ugor* nyelvével fölcserélték. Az avarok sem voltak azonban ugorok, ők is nyelvcsere útján jutottak e mai nyelvünkhöz, melyet Attila ugor eredetű «málhavivői» hoztak hazánk földjére. A «bizonyság» fejezetében a bíráló Vámbéry saját idézeteivel igazolja, hogy e felfogásnak nem hagyomány vagy történelmi följegyzések teszik alapját, hanem főképen *a nyelv*, illetőleg a magyar nyelv összehasonlításával foglalkozó tudomány. De ezt az alapot is Vámbéry igen csekélyre becsüli: *«csupa kétség tudománynak»* nevezi, melyben «a nyaktörő hozzávetések a hihetetlenséggel határosak». «Különösen elvetendő az a módszer. a melylyel Hunfalvy és Budenz éltek.» S mégis Vámbéry nem a saját, hanem ellenfelei vizsgálódásai alapján mondja több ízben a magyar nyelv alapépületét, szókincsének egyes csoportjait és nyelvtanát ugornak. Ott, hol ezek nézetétől elté-

Digitized by Google

rőleg a magyar nyelv egyes tényeit töröknek igyekszik bizonyítani, gyakran beleesik, a bíráló szerint, ama hibába, hogy a török adatokat nem közli hűen, a maguk igazi mivoltában, hanem a hasonlítás czélja szerint kisebb-nagyobb fokban megváltoztatva hol hangaiakban, hol jelentésben, hol mind a kettőben. Eredetinek sem mondható az «új elmélet», melynek főbb eszméiről már évekkel ezelőtt értekeztek Réthy László és Nagy Géza, kikről azonban Vámbéry nem tesz említést. Az utolsó fejezetben a bíráló a történet tanúlságait illetőleg Schwicker J. H. tüzetes ismertetésére hivatkozik, mely kimutatja, hogy «Vámbéry csekély figyelemben részesíti a közép-dunavidéki országok régibb történetére vonatkozó német forrásokat. ignorálja pl. Dümmler Ernő, Büdinger M., Roesler Ed. és mások munkáit; de még saját földijeinek idevágó művei is csak kevéssé vannak nála tekintetbe véve. Csak ebből lehet nagyszámú nyelvészeti és historiai tévedéseit megmagyarázni s különösen ennek következtében találkozunk nála olyan nézetekkel, melyek a történelmi tudomány eredményeivel ellentétben vannak és tarthatatlanok». Végűl a nyelv többszörös tanúlságára történik utalás, melyek ellene szólnak ama felfogásnak, mely szerint Árpád népe török nyelvű lett volna, illetőleg, hogy a török hatás ugor alapú nyelvünket itt, a mai hazában Attila hunnjai révén érte légyen, mint Vámbéry tanítja. — A következő közleményben Lindner Ernő *«magyar népdalkönyvekből»* czímen érdekes példáját mutatja annak, hogy mint vannak népdal-gyűjteményeinkben többször szétszórva egyes szerves összefüggésükből kiragadott daltagok. Mutatványa egy drámai szerkezetével kitűnő, négy négysoros versszakból álló dal, mely egy legény monologjaként kiséri egy leánycsábítási kis dráma egyes mozzanatait. — Kovács János *a szegedi czigányok történetét* állítja össze hatósági okmányok alapján a XVIII. század elejétől fogva. — A «Néphit és népszokások» rovatában dr. Herrmann Antal *az idővarázslásról* értekezik a magyar s egyéb hazai népek felfogása alapján kiegészítésül Andrián Ferd. báró ugyanily tárgyú tanulmányához. — Wlislockiné Dörfler Fanni *a kakas, tyúk és tojás néphitbeli szerepét* illetőleg állít össze nagyszámú adatot. — Kolumbár Samu *a hosdáthiak lakodalmi* s némely egyéb szokásait ismerteti; végül család- és helyneveket közöl. — Ifj. Pongor István *a debreczeni «nyeregből való hajtás»* módját írja le. — Gál Kálmán *a Nyárádvidék temetési szertartásairól* ír búcsuztató versmutatványokkal. — Csáki János *a «pünkösdi király» választásának* ugocsai népszokását írja le. — Csáky Elek *Somogymegye lengyeltóti járásának néprajzi viszonyaihoz* közöl adatokat. — Versényi György *felvidéki népmondái* sorozatát folytatja. — Kristály Balázs a *«Katus taváról»* szóló székely népmondát közli. — Demeter Dénes udvarhelyi, csallóközi és fejérmegyei népmondákat ismertet, melyek közül érdekességüknél fogva kiválnak az *Aranykert*-re, *Taksony, Vatta, Vajk, Istvánfalva* és

Digitized by Google

Detrekő helységekre vonatkozók. — Herrmann Antal dr. az 1893—94-iki évek magyarországi néprajzi könyvészetét állítja össze, melynek fejezetei: 1. *Magyar néprajz*: mese, monda, egyébnemű népköltés, népélet, népszokások. néphiedelem, tárgyi néprajz, magyar nyelv, ural-altaji ethnologia, őstörténet; 2. *német néprajz* (erdélyi és szepesi szászok, hienczek); 3. *szláv népr.*; 4. *oláh népr.*; 5. *örmény népr.*; 6. *czigány népr.*; 7. *Orientalia*; 8. *általános ethnologia*; 9. *anthropologia*; 10. *praehistoria, archaeologia*; 11. *művelődéstörténelem* stb.; 12. *vegyes*. — *A Magyarországi Néprajzi Társaság 1895-iki közgyűlésének* tisztviselő-jelentései és jegyzőkönyve, továbbá apró közlemények (*ráolvasás megigézés ellen, esőcsinálás Fehértemplomban*) fejezik be a füzetet

4. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK ez évi októberi (4-ik) füzetében Thaly Kálmán folytatja hadtörténelmi közléseit: «Katonadolgok a kuruczvilágból» czím alatt. E befejező rész a következő adatokat tartalmazza: «Károlyi Sándor tbk. általános nagy haditerve az 1707-ik évi hadjáratokról»; «A fejedelem saját táborának hadrendjei 1708»; «Gróf Bercsényi fővezér a dunántúliak megsegítése iránt intézkedik 1709»: «Érsekujvár katonai ellátása 1710 tavaszán;» «Gróf Pálffy János cs. tbgy. s meghatalmazott békebiztos levele Rákóczi fejedelemhez 1711». Mindezek ismeretlen részletekkel világosítják meg a Rákóczi-kor eseményeit. — Kiss Lajos befejezi «A rigómezei hadjárat» történetének elbeszélését. Közleményének e részében maga a csata s azután ennek következményei vannak előadva. A rigómezei ütközet egyik világtörténelmi jelentőségű következménye volt Konstantinápoly elfoglalása; a másik pedig az, hogy Mohamed három év múlva óriási seregével Magyarország határvára, Nándorfejérvár ellen indult. — Dr. Komáromy András «Kolonich Siegfried, dunáninneni főkapitány életéből» közöl részleteket. Kolonich az örökös tartományokból mint zsoldos kapitány jött Magyarországba a XVI. század vége felé s 1598-ban magyar indigenatust nyert. És miután Perényi Zsófiát. báró Forgách János özvegyét nőül vette, a legelőbbkelő magyar családokkal sógorosodván, a nagybirtokos főurak sorába emelkedett. Mint hadvezér és katona jó nevet vívott ki magának s 1611-ben újvári kapitányságában rosszakarói azzal gyanúsították, hogy a németekkel szakítva. testtel-lélekkel a magyarokhoz csatlakozott és háborút akart indítani a király ellen; addig vádaskodtak ellene, míg végre 1613-ban csakugyan börtönbe került. Az értekező azon leveleit közli, melyekben Kolonich magát tisztázni igyekezett. Mátyás király 1615-ben megkegyelmezett neki, de meg kellett igérnie, hogy az uralkodó háznak haláláig híve marad. — Kropf Lajos «Castaldo Erdélyben» czímű tanulmányát folytatja. — Dr. Illéssy János befejezi «A magyar királyi nemes testőrség felállítása 1760-ban» czímű levéltári adatok alapján dolgozott tanulmányát. Ismerteti az intézmény szervezetét s személyi és rangbeosztását. — Ezután jelenés

Digitized by Google

következik a magyar hadi krónika kiadásáról. — A hadtörténelmi apróságok czímű rovatban a következő kisebb közlemények olvashatók: «Nagyvárad kapituláczíója 1692-ben» Kropf Lajostól; «Mikép esett Szendrő vára a hajdúk kezeibe 1604-ben» Gömöry Gusztávtól; «Draskovics János horvát bán jelentése Ferdinánd főherczeghez 1604-ben, Gelalisnak Boszniába való bevonulásáról» G. G.-től; «Básta György emlékére 1603-ból» G. G.-től; «Török-magyar jegyzékváltás 1593-ból» G. G-től; «Magyar huszárok támadása franczia vadászok ellen Győrnél» — Hadtörténelmi irodalom és magyar hadi szabályzatok közlésével végződik a füzet, melyhez Kolonich Siegfrid arczképe és a rigómezei csata vázlata van mellékelve.

4. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» folyó évi október havi füzetében első helyen Acsády Ignácz «Békésmegye 1715—20-ban» czímű czikkét találjuk. Alig, hogy hazánk a mult század második évtizedében megszűnt pusztító kül- és belmozgalmak szintere lenni és a szatmári békével bezárult a viszály a királyi ház és a nemzet között, a törvény az adóköteles lakosságnak és gazdasági állapotának összeírását rendelte el. Az összeírás — a szükséges előkészületek után — 1715. nyarán hajtatott végre. Bármi gonddal vitetett is keresztül a művelet, sok tekintetben hézagosnak mutatkozott és ezért, de másrészt mivel az időközben (1716—17-ben) lefolyt újabb háború is sok lényeges változást okozott, 1720-ban egy újabb összeírás határoztatott el. A két összeírás eredményeiben hazánk akkori népességi és gazdasági viszonyai tekintetében gazdag anyag van felhalmozva, melyet az országos statisztikai hivatal rendszeres feldolgczásban «Magyarország és Erdély népessége a pragmatica sanctio korában» czímen a milleniumra kiadandó munkájában készül értékesíteni. Az anyag feldolgozása már legnagyobbrészt be van fejezve, mutatóul értekező közli a Békésmegyére vonatkozó részt. A megyének különösen ez a körülmény kölcsönöz érdeket, hogy azon területhez tartozott, a hol a török uralom hatása a legközvetlenebbül mutatkozik. A megye csakugyan ijesztő képet mutat: az 1715-iki összeírás kilencz lakott helyet talál területén, mindössze 344 adózó háztartással vagy 1720 adóköteles lakossal, a mihez Gyula őrsége, valamint általában az össze nem írt lakosság — az állami és megyei tisztek, papok stb. — czímén mintegy 800 lelket számítva, a megyei össznépesség 2520 lélekre tehető, a gazdaságilag művelt adóköteles terület viszont mindössze 584½ köböl szántóföldből és 744 kaszás rétből áll. 1720-ra jelentékeny haladás mutatkozik: a háztartások száma — s ekkor már 23 tót is található közöttök — 691-re, az adóköteles népesség 3455, az összes népesség 4255 főre emelkedett, a gazdasági terület pedig ekkor már 23,295 köblös szántóföldet és 5659 kaszás rétet tesz ki, sőt — 19 kapás szőlőben — a szőlőmívelés kezdetei is mutatkoznak. E mellett mind szorosabbra fűződik a kapcsolat a föld és a népesség között, a míg ugyanis 1715-ben

Digitized by Google

a lakosok földjeiket tulajdonképen csak haszonbérben bírják, 1720-ban már rendes jobbágyok azok. Erős ütemben megindul tehát már — a népesség beözönlése és megtelepedése nyomán — az anyagi és szellemi polgárosodás, melynek eredménye a mai Békésmegye harmadfélszázezer lakosával. — Következik Pólya Jakab-nak a m. közgazd. társaság október hó 17-ikén tartott ülésében «Az egyenes adók reformjáról» felolvasott értekezése. Egyenes adóinknál minden időközi javítás daczára az adótestek arányosabb megosztása még ma sincs kellőképen biztosítva. Tudvalevő, hogy ez volt a főczél a Wekerle Sándor volt pénzügyminiszter által egyenes adóink ujjáalakítására megindított munkálatban is. A kérdés azonban mindenekelőtt az: lehet-e egyáltalán e czélt hozadéki adórendszerrel megvalósítani? Kétségkívül nem, hiszen a hozadéki adók legfőbb hibája épen az, hogy az adóláb egyenlőségénél és a becslések hiányosságánál fogva aránytalanul súlyosabban nehezednek a szegényebb osztályokra, sem mint a gazdagokra. De nem felelnek meg az állampénzügyi czélnak sem, mert a belőlük folyó jövedelem nem emelkedik a nemzeti vagyon és jövedelem növekedésével arányban. A hozadéki adók rendszerével tehát szakítani kell, és helyébe a személyes adó hozandó be. Viszonyaink között azonban, a hol erre a leglényegesebb előfeltételek ma még hiányzanak, gyökeres reformról egyelőre természetesen nem lehet szó, csupán annak fokozatos előkészítéséről. A reformtervezet e részben felállítja ugyan az általános elvet: hogy a mennyiben a reform után a tényleges jövedelem meghaladná az egyenes adókból ma befolyó jövedelmet, e fölösleg a személyes vagy jövedelmi adó meghonosítására és a hozadéki adóknak fokozatos eltörlésére használtassék fel, a közelebbi teendőket azonban nem jelöli meg. A feladat — a kereseti adó III. osztályának módosítása mellett — legfőképen abban állana, hogy az általános jövedelmi pótadó eltöröltetnék és helyébe a személyes adó állíttatnék, azzal a czéllal, hogy a hozadéki adóktól kellő mértékben nem érintett jövedelmeket a megadóztatás alá vonja. Kiterjedne az adó minden egyénre és jogi személyre, a kinek hasznot hajtó foglalkozásból önálló jövedelme van, tárgya pedig az összes tiszta jövedelem lenne. Az adólábnak természetesen mérsékeltnek kellene lennie — 1000 frtig $^1/_2$%-nak, innen emelkednék az egészen 5%-ig. Igen fontos volna ez adónál a bevallások helyességének biztosítása s e czélra hatásos kényszereszközök és érzékeny büntetések volnának alkalmazandók. A reform továbbfejlesztése pedig olykép volna megjelölendő, hogy az esetleges állampénzügyi felesleg első sorban a családtagok kereseti adójának megszüntetésére, másod sorban az I. és II. osztályú kereseti adók %-kokban kifejezett mérséklésére, majd teljes megszüntetésére és harmad sorban a többi egyenes adók %-ának mérséklésére volna felhasználandó. — Dr. Hegedüs Lóránt «A tőzsde megadóztatásáról» dr. Fellner Frigyessel közösen írt munkájából közöl egy a tőzsde közgazdasági szerepét és a körüle folyó tár-

Digitized by Google

sadalmi harczot tárgyazó részletet. A tőzsde és a tőzsdei üzletek s nevezetesen a spekuláczió is a legfontosabb munkát végzik a modern sociálgazdasági szervezetben: az áralakítás munkáját a legfontosabb árúkra vonatkozólag és nagy területekre kihatólag. Ez társadalmi szerepük, mely folyton növekedik jelentőségben, a mint a modern gazdaság az ingó érték és a hitelgazdaság felé halad s a mint az egyöntetű gazdasági területek mind nagyobbakká lesznek. És épen, mert a tőzsde a gazdaságilag legfontosabb functiót végzi, azért a legkényesebb és a legnehezebben megragadható jövedelem a tőzsdei üzletekből előálló. Ez magyarázza a tőzsde megadóztatásával járó nehézségeket, a melyek mindenütt mutatkoztak, a hol azt tényleg megkisérelték. És e tényből egyenesen azt a következtetést kell levonni, hogy a tőzsdei jövedelmet nem szabad — nem is lehet — oly erősen megróni adóval, mint a többi jövedelmet, megbüntetni pedig épen képtelenség. Hogy mégis erős kisérleteket tapasztalunk a tőzsde megadóztatására, az tisztán az ellentétes érdekű társadalmi osztályok törekvésére vezetendő vissza. A szerint, a mint e törekvések nagyobb vagy kisebb hatálylyal bírnak, alakul a tőzsde megadóztatása, a mely azonban sohasem mehet el azon pontig, a hol a tőzsde és tőzsdei üzletek léte volna veszélyeztetve. — Az «*Irodalmi Szemlében*» a Pólya Jakabnak «A budapesti bankok története az 1867—1894. években» czímű művét, Kautsky K., Lafargue P., Bernstein Ed. és Hugo C. «Die Geschichte des Socialismus in Einzeldarstellungen» czímű munkáját ismertetik. Ráth Zoltán dr. Meyer E.-nek «Die wirthschaftliche Entwickelung des Altertums», Navratil Ákos pedig Drill R. «Soll Deutschland seinen ganzen Getreidebedarf selbst producieren» czímű dolgozatát tárgyalja. — A «*Statisztika Értesítőben*» az Egyesült-Államok árúforgalmáról és a Magyarországon az 1894. év folyamán bekövetkezett tűzkárokról számol be. — A füzet öt oldalra terjedő «*Könyvszemle*» után a M. közgazdasági társaság «*Értesítő*»-jével zárul.

5. A MAGYAR NYELVŐR IX. füzetében Kicska Emil folytatja «Alany és állítmány» czímű értekezését. Szem előtt kell tartanunk, hogy az alany és állítmány nem szók, hanem mondattagok, bizonyos functiót teljesítő tagjai a mondatnak. A több szóból álló tagokat nevezzük *szólamok*nak, vagy egyszerűen *szólások*nak. A mondat első-, másod-, harmad- stb. rendű két-két tagból áll, melyek határozó és határozandó viszonyában vonatkoznak egymásra. Határozó az a tag, melyet a határozandóhoz képest erősebben hangoztatunk. A mondat szerkezetének ez ismeretéből tehát a következő törvényeket vonhatjuk le: 1. Az alany és állítmány úgy vonatkoznak egymásra, mint akármely szólásnak két tagja, vagyis a szólást mondatra bonthatjuk, a mondatot szólásba szoríthatjuk a nélkül, hogy a két tag helyzete és tiszte megváltoznék; ebből kifolyólag: 2. a szólásnak két tagja alany és állítmány viszonyában vonatkoznak egymásra. Ebből a törvényből könnyen megérthetjük mi az a *szó-*, *szólás-* és *mondathangsúly,* a mi

Digitized by Google

annyi vitára adott okot. Ez tulajdonképen mind egy dolog. Mindig a határozót. a predicativ értelmű tagot hangsúlyozzuk, s ezt jelöli a különbféle elnevezés. — Melich János a német vendégszók fölsorolását folytatja és befejezi; az érdekesebbek: *ráf*, *rang*, *rét*, *rőf*. *rőt*: *sál*, *sánc*, *sarc*, *sintér*, *sódar*. *sonka*, *söntés*; *tallér*, *torony*, *tönköly*, *törköly*; *vándorol*, *vihedér*; *zacskó*, *zamat*, *zománc*; *zsákmány*, *zsámoly*, *zsellér*, *zsémb*. *zsúp*. — Barcza József a ‚Metamorphosis Transylvaniae‘ mondattani sajátságait vizsgálja, a mai nyelvtől való eltéréseit a határozókat és a birtokviszonyt illetőleg. — Kiss Ignácz a Faludy Ferencz használta jellemzőbb szólásokat gyűjti össze. — Zolnai Gyula két müncheni töredék magyar szöveget közöl a latin eredetijével egyetemben, a mely a XVI. század első feléből való. — Az apróbb közlemények sorából megemlítjük, hogy Szinnyei folytatja a polémiát Munkácsival, ‚Logikai balesetek‘ czímmel; Jámbor Tamás a ‚kész van‘ szólás népi eredetére idéz hiteles tanúkat; Szarvas Gábor a *zsákmány* szóról kimutatja, hogy eredetileg nyelvünkben se *praeda* volt a jelentése, hanem ‚rabló‘, épen úgy mint a németben; Albert János a *pedz* igénket a német *petzen* szóból származtatja; az átvétel szokatlan módjára teljesen analóg példa a magyar *edz*, *ödz* ige = ném. *etzen*. — Népnyelvhagyományok. Népmese: A koszos csikó. Tájszók.

Ugyane folyóirat X. füzetében Kicska Emil folytatja, Alany és állítmány czímű értekezését. A mondat két főtagjának keresésében igen jó hasznát veszszük a *megfelelő szólásnak*, vagyis ha a szólás és mondat határozó és határozandó tagja egymásnak megfelel, a mit csupán a hangsúlyról vehetünk észre. Ez esetben a mondat és szólás közt csak az a különbség van, hogy a mondatokban időre és személyre vonatkozás fordul elő, a szólásokban nem (pl. ‚*Ró*ka fogta csuka‘-szólás; ‚A *csu*kát | *ró*ka fogta‘-mondat. A szólások vizsgálatából kifolyólag rátér a már sokat vitatott relativumok hangsúlyozásának a kérdésére; *a ki*, *a mi;* melyik tag ezekben az állítmányi vagyis az erősebben hangsúlyozott. Kicska azokhoz csatlakozik, a kik a második tagot tartják hangsúlyozottnak. — Melich János a ‚német vendégszók‘ hangtani sajátságaival foglalkozik. A több mássalhangzón kezdődő német szót úgy magyarosítjuk, hogy 1. vagy járuléhmagánhangzót toldunk elé (*istráng*, *espék*, *ostrom* sat.), vagy 2. a mássalhangzók közé *goróf*, *karajczár*. *firis* sat.), vagy 3. az egyik consonánst elhagyjuk (*tucli*, *pinót*. *tömpöly*, *pencer* sat.). Szóvégek magyarosítása: ném.-*er*> magy.-*ér*> *ély; hóhér*. *pintér*, *rostély* sat., ném.-*el*> magy.-*ël*-, *öl*-. *öly: pendely*. *pőröly*. *fogoly*, *kaholy* sat. — Barcza József folytatja a ‚Metamorphosis Transylvaniae‘ mondattani sajátságainak ismertetését. — Kiss Ignácz befejezi a Faludi Ferencz nyelvéről szóló tanulmányát. Pápay József a *komló* szó eredetét vizsgálja. Ez a szavunk nem ugor eredetű, hanem török kölcsönszó (csuv. *χumla*. tatár, *χomlaχ*). Erre a forrásra vivődik vissza

Digitized by Google

a mordvin *komlä* és a vog. *kumla*, míg a finn *humala* germán közvetítésre mutat (ném. *hoppe*, **humla*. ó-svéd *humbli*. dán *humle*), úgyszintén a lapp *hombel* is. Az apróbb közlemények sorából megemlítjük, hogy Király Károly a *lámpa* szóról bebizonyítja, hogy nem a német *lampe* átvétele, hanem csinált szó, Verseghy vonta el a *lámpás*-ból, tőle átvette Kazinczy s az ő révén aztán elfogadta az irodalom; a *deres* szóról Melich J. azt hiszi, hogy a szepesi szász *dresch kriegen* kifejezésből alakult, míg Szinnyei szerint a *deres lóról* vett tréfás elnevezése annak a sokaktól megfeküdt padnak. Simonyi Zsigmond tájszó-tarlózatot közöl az újabb írók nyelvéből. Népnyelvhagyományok. — A füzet elején S. Zs. néhány meleg hangon írt sorban tudatja a Nyelvőr olvasóival a szerkesztő, Szarvas Gábor halálát.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hetedik összes ülés.

1895. október 7-én.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Pulszky Ferencz másodelnök. — Hollán Ernő, Joannovics György, Semsey Andor, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, Hőgyes Endre, Jakab Elek, Kőnig Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, Thaly Kálmán, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György r. tt. — Acsády Ignácz, Asbóth Oszkár, Concha Győző, Csengeri János, Fayer László, Hankó Vilmos, Inkey Béla, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignácz, Lipthay Sándor, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Petz Gedeon, Pólya Jakab, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szinnyei József, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtitkár.

160. Elnök úr a következő szavakkal nyitja meg az ülést:

Tek. Akadémia! A szünnapok után először gyülvén össze, örömmel üdvözlöm a t. Akadémiát, s remény]em, hogy a nyár meghozta mindegyikünknek azokat az örömöket, melyeket a nekünk kedves üdülő helyeken kerestünk. De az én elnöki tisztem még a viszontlátás örömében is kötelességemmé teszi, hogy megújítsak egy fájdalmat, a melyet éreztünk mindannyian, mint a nemzet fájdalmát.

László főherczeg, a kinek kedves, szeretetre és tiszteletreméltó egyéniségében a nagyatya és atya hazafias erényeinek örökösét láttuk, egy baleset áldozata lett.

E megdöbbentő hír hallatára együtt éreztünk az atyával, a ki Akadémiánknak igaz barátja: nemcsak tiszteletbeli, hanem valóban munkás tagja is.

Az Akadémia részvétét József főherczeg Ő Fenségéhez részvétiratban fejeztem ki, s annak külső jeléül kitűzettem a palota homlokzatára a fekete lobogót; a megható temetési szertartáson Zichy Antallal,

Digitized by Google

az I. osztály elnökével együtt képviseltük az Akadémiát. Kérem intézkedéseim tudomásul vételét. — Helyeslőleg tudomásul vétetik.

161. Főtitkár bejelenti **Kovács Ferencz** t. tagnak, a fenkölt gondolkozású jótevőnek, az irodalom és tudomány áldozatra kész barátjának augusztus 5-ikén, **Barna Ferdinánd** l. tagnak, nyug. múzeumi könyvtárőrnek, a Kalevola fordítójának július 21-ikén, **Péch Antal** l. tagnak, nyug. ministeri tanácsosnak, bányászati irodalmunk egyik úttörőjének szeptember 18-án, **Gneist Rudolf** k. tagnak, a német jogtudomány és parlamenti szónoklat jelesének július 22-ikén, **Pasteur Lajos** k. tagnak, ki fölfedezéseivel az ember életét meghosszabbította és szenvedéseit enyhítette, szeptember 28-án bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia fájdalmas részvéttel veszi tudomásul ennyi nagyérdemű tagjának elhunytát; az illető osztályokat fölhívja, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak; s Pasteur özvegyéhez, a mai összes ülésből, részvétsürgönyt küld.

162. A Vallás- és Közoktatásügyi m kir. Minister úr értesíti az Akademiát, hogy Ő cs. és kir. apostoli Felsége **B. Eötvös Lorándnak** akadémiai elnökké, s **Pulszky Ferencz**nek másodelnökké történt megválasztását legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott. — Örvendetes tudomásul szolgál.

163. József főherczeg Ő Fensége a következő levelet intézte az Akadémiához:

«Az Istenben boldogult feledhetetlen László fiam elhunyta alkalmából hozzám intézett fájdalmas részvétiratuk mélyen megindította atyai szivemet. Sajgó kebellel, de megadással olvastam az oly meleg érzéstől áthatott sorokat, megadással, melyet az isteni gondviselés másíthatatlan végzésébe való belenyugvás szent kötelessége reánk parancsol; megadással, mert fejet hajtva az Úr akarata előtt, az örök Világosság országában való majdani viszontlátás tart fenn engemet mély bánatomban.

Némi enyhítő írt találunk mélyen sujtott szivünkre annak vigasztaló tudatában, hogy sokan vannak és a M. Tud. Akadémia is azok közé sorakozik, kik velünk gyászolják korán elhunyt fiamat, hajlott korom egyik reményét; kik ezen gyászt oly meleg szavakban tolmácsolják.

Fogadják kegyeletes érzetüknek ezen megható megnyilatkozásáért legbensőbb hálás köszönetemnek őszinte kijelentését. Alcsúthon 1895. szeptember 17-ikén József főherczeg. — Az Akadémia e megható levelet elszomorodva veszi tudomásul.

164. Stein Aurél k. tag, Kashmirban Iyusa-havason június 12-ikén kelt levelében mély köszönetét fejezi ki megválasztatásáért. — Tudomásul van.

165. Gr. Vigyázó Sándor és neje B. Podmaniczky Zsuzsánna alapítványuk ügyrendi szövegezésébe, melyet a június 24-iki összes ülés javasolt, némi módosítások belevételét kérik. — Az összes ülés, az elnökök és titkárok bizottságának véleménye alapján a módosításokat elfogadja, s az új szövegezést Gr. Vigyázónak, jóváhagyás végett, újra előterjeszti.

166. A **Geschichts-Verein für Kärnthen** jubiláris ülésére és a **XI. Congreso de Americanistas** október havában Mexicóban tartandó üléseire meghívókat küldenek. — Köszönettel vétetnek.

167. Komárom sz. kir. városa nevében a rendező bizottság meghívja az Akadémiát néhai **Beöthy László** szülőházára alkalmazott **emléktábla** leleplezésére. — A meghivást az Akadémia köszönettel veszi és képviseletére Jókai Mór t. és Vadnay Károly l. tagot kéri föl.

168. Főtitkár előterjeszti a szeptember 30-iki határidőre beérkezett **pályamunkák** jegyzékét. (L. Akad. Ért. októberi füzet). — Tudo-

Digitized by Google

másul vétetik; a jeligés levelek, szokott módon közös borítékba foglalva, lepecsételtetnek, a pályamunkák pedig az illető osztályoknak birálatra kiadatnak.

169. Főtitkár előterjeszti a Semsey-bizottság jelentését a **Semsey-pályázatra** beérkezett munkákról és javaslatát a további teendőkre nézve. (L. Akad. Ért. októberi füzet). — Tudomásul szolgál.

170. Jelenti, hogy a **Goethe-gyűjtemény** Dr. Elischer Gyula tanár úrtól a szünetek alatt átvétetett, és felállítása, valamint a katalogus elkészítése e napokban megkezdődik. — Tudomásul szolgál.

171. Jelenti, hogy az idei **Széchenyi-ünnepen** (novemb. 3-ikán) Lipthay Sándor l. t. fog «Gr. Széchenyi István műszaki alkotásairól» előadást tartani. — Tudomásul szolgál.

172. Bemutatja a **könyvtár részére** érkezett **ajándékok** közül a következőket: *a)* Raja Sir Sourindro Mohun Tagore részéről «Pope's universal Prayer set to indian Raga Mala; *b)* a Nemz. Múzeum igazgatóságától «A Tacitus-féle Corvin codex czímlapjának másolata Rómer F. hagyatékából; *c)* az olasz közoktatásügyi kir. ministerium részéről «Kiadványainak Indexe és Catalogusa»; *d)* a franczia külügyminister részéről «Recueil des Instructions de Danemark»; *e)* a cs. és kir. közös külügyministertől «A szász. kir. Statist. évkönyv»; *f)* a m. kir. igazságügyministertől «A bűnvádi perrendtartásra vonatkozó törvényjavaslat»; *g)* Günther Zsigmond részéről «Erd- und Himmelsgloben, ihre Geschichte und Konstruktion»; *h)* az Accademia della Crusca részéről «Vocabolario degli Accademici della Crusca». Ötödik kiadás, VIII. kötet; *i)* Pólya Jakabtól «A budapesti bankok története»; *k)* Bamberger Bélától «A tőzsdeadó»; *l)* Myskovszky Viktortól «Kassaváros műemlékei»; *m)* Noszlopy Tivadartól «Thulmon Jozefa művei»; *n)* A földművelésügyi m. kir. ministerium részéről. «Vízrajzi évkönyv» VI. kötet. — Köszönettel vétetnek és a könyvtárnak átadatnak.

173. Előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent **akadémiai kiadványok** jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

174. Elnök úr a jegyzőkönyv **hitelesítésére** Semsey Andor t. és Entz Géza r. tagot kéri föl.

HUSZONHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. nyelv és széptud. osztály hetedik ülése.

1895. október 7-én

Zichy Antal tt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak. az illető osztályból: Joannovics György tt., Beöthy Zsolt, Simonyi Zsigmond, Volf György r. tt., Asbóth Oszkár, Csengery János, Kúnos Ignácz, Munkácsi Bernát, Petz Gedeon, Vadnay Károly, Némethy Géza. Más osztályokból: Heller Ágost, Pauer Imre, Kőnig Gyula, Szily Kálmán r. tt., Acsády Ignácz, Nagy Gyula l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

175. Simonyi Zsigmond r. t. bemutatja legújabb művét a «Tüzetes magyar nyelvtant.» — Felolvasása az Értesítőbe adatik.

176. Csengeri János fölolvassa Bartal Antal l. tagnak harmadik jelentését a magyarországi latinság szótáráról. «A munka különben már annyira haladt — mond végül a jelentés — hogy nem sokára sajtó alá lehet bocsátani, de mielőtt ez megtörténnék, szükséges már a helyesség és teljesség szempontjából. hogy egy szakférfiakból álló bizottság küldessék ki az Akadémia minden osztályából, mivel e szótárban a tudomány minden ága képviselve van. Ez alkalommal arra is bátor vagyok az Akadémia tagjait felkérni, hogy az eddig

Digitized by Google

beszolgáltatott készletet a főtitkári hivatal helyiségében megtekinteni sziveskedjenek.» — Az osztály örvendetes tudomásul vette a jelentést s a benne foglalt indítványt legközelebbi zárt ülésében fogja tárgyalni.

177. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére JOANNOVICS GYÖRGY t. és SIMONYI ZSIGMOND r. tagokat kérte föl.

HUSZONHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1895. október 14-én.

TÓTH LŐRINCZ r. tag, mint helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Jakab Elek, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignácz, Concha Győző, Edvi Illés Károly, Fayer László, Nagy Gyula, Pólya Jakab, Ráth Zoltán, Zsilinszky Mihály l. tt. – Más osztályokból: Zichy Antal t. t., Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt., Kisfaludi Lipthay Sándor l. t. — Jegyző: PAUER IMRE osztálytitkár.

178. ASBÓTH JÁNOS l. t. felolvassa: «Korunk uralkodó eszméi» czímű székfoglaló értekezését.

Elnök melegen üdvözli az új tagot és gondoskodni fog róla, hogy részére az akadémiai oklevél, mely őt akadémiai jogainak élvezetébe helyezi az alapszabályok 20. §-a értelmében kiszolgáltassék.

179. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéretnek: VÉCSEY TAMÁS r. és ZSILINSZKY MIHÁLY l. tagok.

HUSZONNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A m. tud. Akadémiai III. osztályának hetedik ülése.

1895. október 21-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós t. t., Entz Géza, Fröhlich Izor, Heller Ágost, Horváth Géza, Hőgyes Endre, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt., Bedő Albert, Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kondor Gusztáv, Kövesligethy Radó, Lipthay Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Zipernovszky Károly l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Vécsey Tamás, Volf György r. tt. — Jegyző: KŐNIG GYULA oszt. titkár.

180. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t. székfoglaló értekezése «a sismikus tünemények új geometriai elmélete».

181. SCHMIDT SÁNDOR l. t. «Egyenlő élszögek külömböző formák lapjai közt a szabályos kristályrendszerben.

182. VÁLYI GYULA l. t. «Többszörös involutio a síkban».

183. P. MENYHÁRTH LÁSZLÓ S. I. «Meteorologiai észlelések Boromában (Dél-Afrika)», előterjeszti HELLER ÁGOST r. t.

184. SZARVASY IMRE műegyet. tanársegéd «Ujabb arsen-, selen- és arsen-selen-kén tartalmú vegyületek», előterjeszti ILOSVAY LAJOS l. t.

185. SZŰCS MIKLÓS «A gerendatartók külső erőinek elméletéről», előterjeszti KHERNDL ANTAL l. t.

186. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök fölkéri KÖVESLIGETHY RADÓ és SCHMIDT SÁNDOR l. tagokat.

Digitized by Google

HUSZONKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1895. október 28-án.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Pulszky Ferencz másodelnök. Zichy Antal tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Horváth Géza, Kőnig Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Pauer Imre, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Szász Károly. Szilády Áron, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György, Wartha Vincze r. tt. — Badics Ferencz, Csánky Dezső, Daday Jenő, Fayer László, György Endre, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Lipthay Sándor, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Réthy Mór, Schenek István, Szinnyei József, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

188. Ilosvay Lajos lt. emlékbeszédet tart **Nendtvich Károly** r. tagról. — Az emlékbeszéd az Akadémiai Értesítőben fog megjelenni.

189. Főtitkár **Szarvas Gábor** r. tag elhunytáról e szavakkal emlékezik meg:

Mély megilletődéssel jelentem be Szarvas Gábor r. t. október 14-ikén bekövetkezett halálát.

A gyászhír, fájdalom, nem volt váratlan, mégis megdöbbentett mindannyiunkat. Folytonos hervadása a gyönge testnek és folytonos munkássága az erős léleknek — ez volt az ő élete már évek óta. Folytonos lelkiismeretes munka, hogy megfeleljen a rábizott nagy feladatnak: megtisztítani irodalmi nyelvünket a reá tapadt iszaptól, a melyet a nyelvújítás utóhullámai kavartak föl. A mily szükséges volt a neologia századunk első felében; ép oly szükségessé lőn az orthologia a hatvanas évek óta, különösen a tudományos irodalom nyelvére nézve. Kazinczy az ízlés nemességével hatott; a mi korunknak a tudomány igazságával kellett hatnia. Elterjeszteni, népszerűsíteni kellett a magyar nyelvtudomány megállapított igazságait.

E feladatot Akadémiánk Szarvas Gáborra ruházta, s a választás szerencsés volt. Erős logikájával lefegyverezte ellenfeleit, mély tudományával, világos előadásával eloszlatott sok meggyökerezett előítéletet s az ügy iránti lelkesedésével iskolát nevelt, nemcsak a nyelvtudomány, hanem a többi szaktudományok körében is. Hasonlítsuk össze jogtudományi, orvosi és természettudományi irodalmunk mai nyelvét a Szarvas Gábor föllépése előttivel s el kell ismernünk, hogy az ő hatása minden körre kiterjedt. S innen az általános megilletődés halála hírére; éreztük mindannyian, hogy legérdemesebb társaink egyikét vesztettük el.

A gyászhír vételével Akadémiánk kitűzte a fekete lobogót; koszorút helyezett a ravatalra; az I osztály határozatából gyászjelentést adott ki; az elnök úrral élén testületileg jelent meg a temetésen; s küldöttségileg fejezte ki részvétét a boldogult özvegyénél.

S hogy más meg ne előzzön, szabadjon nekem, ki szintén éreztem az ő működése hatását, indítványoznom: tétessék a mai ülésből a legközelebbi nagygyűlésre előterjesztés, Szarvas Gábor arczképének a képes Teremben leendő kifüggesztése iránt. Emlékbeszédről az I. osztály fog gondoskodni. — A nagyérdemű r. tag elhunytát az összes ülés fájdalmas részvéttel tudomásul veszi, a tett intézkedéseket jóvá-

Digitized by Google

hagyja, a nagygyűlésnek az arczkép felfüggesztése iránt előterjesztést tesz, s az I. osztályt felhívja, hogy emlékbeszédről gondoskodjék.

190 Elhunyt továbbá **Ludwig Károly** k. tag, hírneves physiologus, kinek halálát az összes ülés szintén fájdalmas részvéttel veszi tudomásul s a III. osztályt fölhívja, hogy az emlékbeszéd tartása tárgyában határozzon.

191. Madame Louis **Pasteur** maga és a család nevében köszönetét fejezi ki az Akadémia részvéteért. — Tudomásul szolgál.

192. Főtitkár fölolvassa **Vadnay Károly** lt. jelentését a komáromi Beöthy László-emlékünnepről. — Tudomásul vétetik s Jókai Mór tt., és Vadnay Károly l. tagoknak köszönet nyilváníttatik, hogy az Akadémia a képviseletében ez ünnepen szivesek voltak megjelenni.

193. Forster Gyula mezőgazdasági alapítványáról szóló alapító levél, a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumtól helybenhagyatván, a levéltárnak megküldetett. — Tudomásul szolgál.

194. A kolozsvári ref. theologiai fakultás és tanárjelölt-internátus folyó évi november 3-án tartandó fölavató ünnepére az erdélyi ev. ref. egyházkerület Igazgató-tanácsa meghívót küld. — Köszönettel vétetik.

195. A «Nagyvárad» szerkesztősége a 25 év előtti alapítás alkalmából október 27-én tartott jubiláris ünnepre meghívot küldött. — Köszönettel vétetik.

196. Az I. osztály a pályamunkák birálóiul a következő tagokat küldötte ki: *a*) a gróf Teleki-pályázatra: Jókai Mór t., Rákosi Jenő, Bánóczi József l. tagokat; *b*) a gróf Karácsonyi-pályázatra Zichy Antal t.. Heinrich Gusztáv r., Szigeti József, Berczik Árpád, Badits Ferencz l. tagokat; *c*) a Bulyovszky-pályázatra: Lévay József r., Vadnay Károly, Baksay Sándor l. tagokat; *d*) a Farkas-Raskó-pályázatra: Arany László, Csengeri János, Lehr Albert l. tagokat.

197. A II. osztály pedig *a*) az Ullmann pályázatra: Pólya Jakab és Ráth Zoltán l. tagokat; *b*) a Semsey-féle földrajzi pályázatra Csánki Dezső l. tagot.

198. A III. osztály végre a Semsey-féle földrajzi pályázatra Lóczy Lajos l. tagot.

199. Az október 7-iki összes ülésen bemutatott pályamunkák lajstromának kiegészítésére két pályázó részéről **fölszólamlás** érkezett be. — Az összes ülés a fölszólamlásokat méltánylandóknak találta s megengedte, hogy a

Teleki-pályázatban: A győri béke czímű vígjáték; jeligéje: «Addig éljen, még a honnak él».

Bulyovszky-pályázatban: A honszerzőkhöz; jeligéje: «Ezer éve mult. . .»

és a **Farkas-Raskó-pályázatban**: Álom; jeligéje: «Megvirrad még valaha»

pályamunkák még részt vehessenek.

200. Az I. osztály a **Semsey-bizottságba** Budenz József helyére Volf György r. tagot választotta be. — Tudomásul szolgál.

201. Az I osztály Bartal Antal lt. kérésére indítványozza, hogy a **magyarországi latinság szótára** anyagkészletének megvizsgálására adhoc-bizottság alakíttassék a három osztály két-két tagjából, s a maga részéről e bizottságba Zichy Antal tt., és P. Thewrewk Emil r. tagot küldi ki. — Az indítvány elfogadtatik és a II. és III. osztály fölhivatnak e bizottságba két-két tag kiküldésére.

202. Az I. osztály **Balassa József** részére felolvasási engedélyt kér. — Megadatik.

Digitized by Google

203. A III. osztály jelenti, hogy **Hermann Ottó**, az Ornithologiai központ főnöke a birtokában levő Petényi-kéziratokat az irattárnak ajándékozta. — Köszönettel vétetik.

204. A III. osztály indítványozza, hogy a Kir. M. Természettudományi Társulat kéressék föl. engedné át a birtokába jutott **Petényi-iratokat** a Magy. Tud. Akadémia irattára részére. — Elfogadtatik.

205. Főtitkár előterjeszti az 1896-ra szóló **üléssort**. — Elfogadtatik.

206. Bemutatja a novemberhó 3-án d. e. 10 órakor tartandó **Széchenyi-ünnep** programmját. — Tudomásul szolgál.

207. Bedő Albert dr. egy domborművű **földglóbust**, mely néhai **Bolyai Farkasé** volt s a bolyai birtok megvásárlásakor Maurer Béla úr tulajdonába ment át, ennek szivességéből a Magy. Tud. Akadémiának ajándékozza. — Köszönettel vétetik s a könyvtárnak adatik át kegyeletes megőrzésre.

208. A könyvtár számára érkezett ajándékok: *a*) a magy. kir. belügyminiszteriumtól, Magyarország közegészségügyi viszonyai 1894-ben (3 példányban); *b*) a fővárosi közmunkák tanácsától: Jelentés 1893/4-ik évi működéséről; *c*) a VIII. nemzetközi Közegészségi és Demografiai Congressus főtitkárától: Dr. Kuborn jelentése; *d*) a pozsonyi ev. lyceumtól, a Schimkó-féle érem-gyűjtemény katalogusának két kötete Győrik Márton tanár összeállításában. — Köszönettel vétetnek.

209. Főtitkár bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

210. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Hampel József r. Ilosvay Lajos l. tagot kéri föl.

Digitized by Google

Megjelenik minden hó 15-én három-négy ívnyi tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

SZERKESZTI SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő s kiadó hivatal a Magyar Tudom. Akadémiában.

VI. KÖTET. 1895. Deczember 15. 12. FÜZET.

Nendtvich Károly emlékezete.

(1811—1892.)

(Előadta *Ilosvay Lajos* l. t. az október 28-i összes ülésen.)

1892. július 7-én hunyt el cserkúti Nendtvich Károly dr., a Magy. Tud. Akadémia rendes tagja. Az osztály engemet bízott meg, hogy néhai tagtársunk emlékezetét föleleveníisem. Nem tisztelethiány a megboldogult iránt, nem megfeledkezés a magamra vállalt kötelezettségről okozta, hogy kegyeletünk kifejezését máig halasztottam.

Minden munkás ember előtt tisztelettel hajlok meg, még inkább azok előtt, a kik tudományos életünk úttörői voltak — és ő azok közé tartozott. Kedvem telik, ha kötelességemet teljesithetem; és ha mégis hanyagság hírébe kelle jutnom, a szemrehányást viszonyainkra hárítom, melyek között, jóformán mindannyian korlátolt időben megszámlálhatatlan teendővel küzködünk. Tanítunk és megint tanítunk, administrálunk, tudományt, ismereteket terjesztő, jótékonyságot gyakorló egyesületeket szervezünk, nap-nap után kisebb és nagyobb bizottságokban ülésezünk, sőt ha valahonnan elcsíphetünk egy-két perczet, tudományszakunk mezejére is kirándulunk, hogy ha a vetés és aratás munkájától elmaradtunk is, legalább a tarlózásban legyen részünk.

Lehet-e ilyen körülmények között munkatervet csinálni? Lehet-e tudni, hogy valamely magunkra vállalt feladat teljesítésére mikor kerül a sor? Nem panasz-, csak igazolásképen említem, hogy egyik oldalon hivatalos állásunk, másikon társadalmunk nógat lázas tevékenységre, s mert sokáig keveset tettünk, most minden sürgős. De a míg a jelen követeléseinek megfelelni törekszünk, könnyen elfeledjük, hogy a mult jeleseinek emléke iránt is van tartozásunk, melyet — bár érezzük erkölcsi súlyát — nem nagyon sietünk leróni, mert tudjuk, hogy az árnyak honából nem fenyeget végrehajtás.

Digitized by Google

Bocsánatodra számitunk, pihenni tért lélek, mert te is jól tudhattad, hogy az az út, melyen nekünk kell haladni, nem a XIX. század mozgató erőihez van berendezve. Légy meggyőződve, hogy emlékedet agyonhallgatni nem volt szándékunk, hiszen korábban vagy későbben téged követünk mi is, s minthogy többé-kevésbbé jogosult becsvágygyal és önérzettel vagyunk elbocsátva mi is, mindnyájunknak fájna, ha azzal a tudattal kellene megtérni őseinkhez, hogy törekvéseink emléke együtt pihen porladozó koporsónkkal.

Felidézzük emlékedet, mert kegyeletes dolgot mívelni emberies kötelesség; felidézzük emlékedet, mert pályádat áttekinteni tanuság nekünk, a kik ma Magyarország közművelődési törekvéseinek, tudományos életének részesei vagyunk.

* * *

Nendtvich Károly 1811-ben, deczember 31-én, született Pécsett. Atyja gyógyszerész volt, s ahhoz a régi jófajtájú nemzedékhez tartozott, mely nemcsak a kenyérért, de a természettudományokért is lelkesedett. Pécs flóráját és lepkéit senki sem gyűjtötte szorgalmasabban, mint ő; gyümölcsös és virágos kertje megyeszerte beszéd- és bámulattárgya volt. Növénygyűjtése és bogarászása közben kisérte két nagyobb fia: Károly és Béla is, kikben a természet szeretete a gyermekkor örömei révén vert gyökeret.

Nendtvich középiskoláit részben Pécsett, részben Kézsmárkon végezte. Utóbbi helyen négy évet töltött. Ifjú évei legszebb és legfájdalmasabb emlékei Kézsmárkhoz fűződnek. Itt halt meg fivére, Béla, kinek elvesztését még élete utolsó éveiben is fájlalá. 1828-ban a pesti orvosi fakultás hallgatója lett. Egyes bizonyítványai tanúsítják, hogy szorgalmas és tehetséges növendék volt. 1836-ig az orvos-, sebész- és szemész-doctori oklevelet megszerezte.

Az orvosi tudományok hallgatása közben, mellékesen növénytannal foglalkozott. Doctori értekezése is a növénytan köréből való, s «Enumeratio plantarum territorii Quinque-Ecclesiensis, praemisso tractatu de natura montium, deque situ, climate et vegetatione illius regionis» czímmel 1836-ban jelent meg.

Miként sok mással, vele is megesett, hogy sem a választott kenyérpályához, sem a kezdetben művelt tudományhoz, a növénytanhoz, nem maradt hű. Úgy látszik, elhatározására döntő hatással volt, hogy az 1836/37-iki tanévben a tudományegyetemen a növénytan és chemia tanára, Schuster János mellé került tanársegédnek.

A pesti tudomány-egyetemet akkoriban is szép számmal látogatták. Különösen sok gyógyszerész hallgatója volt, még pedig

Digitized by Google

azért, mert itt a gyógyszerészi tanfolyam csak egy évig tartott, minélfogva ha Ausztriában is valaki gyorsan akart végezni, nem ment Bécsbe vagy Prágába a kétéves tanfolyamra, hanem Pestre jött. Minthogy a gyógyszerész-hallgatók előismerete hiányos volt, correpetitióval kellett rajtok segíteni. Nendtvich a növény-, állat- és ásványtanból, továbbá a chemiából nyilvános ismétlő tanfolyamot nyitott. Kétségtelen, hogy chemiai ismereteinek fejlődésére hatással voltak Schuster előadásai is, de nem olyan mértékben, mint azok a magántanulmányok, melyekre rászorult, hogy saját előadásait megtarthassa. Haladása nem volt könnyű; főleg a gyakorlati rész elsajátítása okozott sok nehézséget. Schuster egyébként magvas előadásaiban a kisérletezést nem érvényesítette, a laboratoriumi előadással keveset törődött s abból sem sokat csinált, hogy a laboratorium mindaddig, a míg évenként egyszer a magisterium készítésre került a sor, háztartásának éléstárává alakult.

Mennél behatóbban ismerkedett meg Nendtvich a chemia irodalmával, annál buzgóbban látott hozzá, hogy a chemia mivelője lehessen. Legerősebben hatottak rá Dumas és Liebig művei, s tisztelete főleg Liebig iránt csaknem az imádásig fokozódott.

Két évet szentelt már a chemia tanulmányozására, mikor 1838-ban az országos szemészeti állás megüresedése alkalmával arra szánta magát, hogy a chemiával szakít. Nagy reménységgel vett részt a pályázatban, de a győztes nem ő, hanem Lippay Gáspár lett. Ez a vereség nem nagyon bántotta, de annál inkább elkedvetlenedett 1840-ben, midőn a tudományegyetem chemiai tanszékét, mely Schuster János 1838-ban történt elhunytával megüresedett, nem vele, hanem Sangaletti Edével töltötték be.

Ha megfontoljuk, hogy 1840-ben egész Magyarországon, Selmeczet kivéve, csak a pesti tudományegyetemen volt még egy tanszék, a mely a chemia művelésére olyan a milyen alkalmat nyujtott s ettől Nendtvich elesett: csak tisztelnünk lehet azt az elhatározását, hogy a biztos orvosi pályáról lemondva, olyan tudomány munkásává szegődött, mely a közel jövőben állással nem kecsegtetett.

Tanársegédi idejében, 1839-ben adta ki «Grundriss der Stöchiometrie nebst einem geschichtlichen Ueberblick derselben für angehende Chemiker und Pharmaceuten entworfen» czímű munkáját. Rövid, világos vezérfonal volt kezdők számára és sajnálnunk lehet, hogy németül kellett megjelennie.

1840. szeptember 30-án tanársegédi állásától megvált, ellenben a chemiából és a természetrajzi tárgyakból az előkészítő tanfolyamot még 1843-ig megtartotta.

Nendtvichnek magánórái elég időt engedtek, hogy résztvehessen az 1841-ben megindult természettudományi mozgalmak-

Digitized by Google

ban. Munkaszeretete magával ragadta mindenüvé, hol chemiai szakismereteinél fogva hasznos lehetett, s tevékenységének a Kir. M. Természettudományi Társulat, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései, a Magy. Országos Gazdasági Egyesület elég tért nyitottak. Résztvett a Kir. Magy. Természettudományi Társulat megalakításában; a chemiai szakban választmányi tag lett s a társulat e bizalmát több éven át élvezte.

A közgazdasági viszonyok lendítése érdekében megindult mozgalmak Nendtvichnek szép munkakört teremtettek. A Kossuth izgatására létesült Országos Magyar Iparegyesület népszerű ismeretterjesztő előadásokat szervezett iparosok oktatására s a chemia előadásával Nendtvichet bízta meg. 1843. deczember 6-án kezdette meg előadásait, melyeket magyar és német nyelven 1847-ig folytatott. Nevezetesek ezek az előadások nemcsak azért, mert a későbben annyira megkedvelt népszerű természettudományi előadások őseiként tekinthetők, hanem főleg azért, mert a chemiai előadások megértésére szükséges kisérletezés jelentőségét először Nendtvich ismertette meg a nagy közönséggel.

Ezen előadások következményeként jelent meg 1845-ben «Az életműtlen műipari vegytan alapismeretei» czímű munkája. A mű több anyagot ölel fel, mint a mennyi a technologia körébe tartozik; azonban ezt a kifogást ellensúlyozza az a körülmény, hogy olvasó közönségének azon részénél, mely ismereteit csak magyar forrásból meríthette, számba vehető chemiai készültséget föltételezni nem lehetett.

A magyar chemiai irodalom állapotát eléggé jellemzi az a tény, hogy 1808-tól, midőn Kováts Mihály «Chemiá»-ja a sajtót elhagyta, 1842-ig, midőn Mannó Alajos gyógyszerész «Orvos-gyógyszerészi Vegytan»-át adta ki, egyetlen olyan chemia sem jelent meg, mely a chemia elemeit tárgyalta volna.

1845-ig végzett dolgozatai közül «A muraközi és hagymádfalvi asphaltok vegytani vizsgálata és szétbontása», a Horvátországban 1842-ben leesett meteorkő vegybontása, a Sopronmegyében Iván helysége körül 1841. augusztus 10-én hullott kőeső, az úrvölgyi és rézbányai aragonit elemzése érdemelnek említést, melyekkel magát mint kész és mondhatjuk saját erejéből fejlett elemző chemikust mutatta be.

«A muraközi és hagymádfalvi asphaltok vegytani vizsgálata és szétbontása» czímű munkáját a Természettudományi Társulat pályadíjjal tüntette ki.

E vizsgálatok s «Az életműtlen műipari vegytan alapismeretei» czímű könyve érdemesítették arra, hogy a Magyar Tud. Akadémia levelező tagjai sorába iktassa; az Akadémiának ő volt első, a szó szoros értelmében vett chemikus tagja s 1846. január

Digitized by Google

26-án »A körlég a növény- és állatországhozi viszonyaiban« czímű előadással foglalt széket.

Kilencz évi kitartás után végre 1847. október 24-én leghőbb óhajtása is teljesült: tanszékhez jutott. A József-ipartanodán a vegytan tanára lett.

Minthogy a chemia előadását rögtön megkezdeni nem lehetett, engedélyt kapott, hogy tanulmányainak, különösen chemiai technologiai ismereteinek kiegészítése végett külföldi tanulmányútra mehessen. Útját Bécscsel kezdette s Berlinnel végezte. Közbeejtette Prágát, Drezdát, Lipcsét, Hallét, Jenát, Braunschweigot és Göttingát. Egyrészt a laboratoriumok berendezését, a laboratoriumokban való dolgozás módját tanulmányozta; másrészt, a hol huzamosabb ideig tartózkodott, eljárt a chemiai és physikai előadásokra s a jelentékenyebb chemiai iparvállalatokat szemlélte meg. Tekintve, hogy itthon sem chemiából, sem physikából kisérletekkel felvilágosított előadásokat nem látott: érthető, hogy a kisérleti előadások rendkívül meglepték s úti jegyzeteiben magasztalással emlékezik meg főleg a Berlinben látott nagyszerű előadásokról. Ez volt első nagyobb tanulmányútja, mely az emberiség haladása iránt fogékony lelkét örömmel töltötte el, de el is kedvetlenítette, mert minduntalan a hazai művelődési állapotok elmaradását kellett éreznie.

Az 1848-ik év tavaszán Európaszerte megindult mozgalmak Nendtvichet Berlinbe érték. A Berlinben kitört utczai forrongás lecsendesülését várta, hogy útját Páris felé folytathassa, midőn Stáhli Ignácztól, Magyarország protomedicusától, a pesti tudományegyetem orvoskari igazgatójától hivatalos felszólítást kapott, hogy azonnal siessen haza, mert a tudomány-egyetemen a tanítás nyelve magyar lett, szükség van magyar előadókra s a chemia előadójául ő van kiszemelve.

Az alkalom kapóra jött; párisi útjáról lemondott és hazajött a chemia helyettes tanárának. A pesti tudomány-egyetem falai között az első magyar chemiai előadás Nendtvich Károly ajkairól hangzott el 1848. április 1-én. És ugyanezen év június 18-án a magyar kormány a tudomány-egyetemen a chemia nyilvános rendes tanárává nevezte ki.

Az 1848/49-iki tanév megnyitását az országos bonyodalmak miatt bizonytalan időre el kellett halasztani; ellenben annál sürgősebben kellett gondoskodni arról, hogy a hadi tudományokból a legszükségesebbek megtanulására alkalom nyiljék. Ezen okból a hadi szolgálatra készülők számára a tudomány-egyetemen előadásokat szerveztek s a vallás- és közoktatásügyi ministerium a chemia előadásával Nendtvichet bízta meg. A tanfolyamnak Windischgrätz bevonulása vetett véget.

Érthető, hogy midőn az absolutismus felülkerekedett, az

Digitized by Google

intézők nem feledkeztek meg Nendtvichnek azon buzgóságáról, melylyel a magyarok ügyét szolgálta, s különös szerencséje volt, hogy a József-ipartanoda tanári kötelékében meghagyva, hazafiságáért egy évi tanári fizetésének elvonásával büntették.

Az 1850/51-iki tanévben, különösen annak következtében, hogy magánelőadásait sok orvosnövendék hallgatta, a kik szerették volna, hogy számukra külön tanfolyamot nyisson, megkisérlette a tudomány-egyetemen magántanári képesítést nyerni. Tognio és Sangaletti egyetemi tanárok mindent elkövettek, hogy ez a kisérlete ne sikerüljön, s gróf Thun, azon a czímen, hogy egy tisztán katholikus jellegű intézeten protestáns nem alkalmazható, elutasító végzést hozott.

Hírlik, hogy Nendtvich 1860-ban számított rá, hogy a tudomány-egyetem chemiai tanszékére visszakerül. Ez a számítása, a tudomány-egyetemhez a multban való viszonyát tekintve, érthető lenne, életkorát tekintve, még idejét sem múlta volna; azonban sem iratai, sem eddig közölt életleírásai, sem a tudomány-egyetem középponti irattára nem igazolják, hogy a tanszék elnyeréseért lépéseket tett volna.

Nendtvich, midőn 1857-ben a József-ipartanoda az eredetileg tervezett József-műegyetemmé alakult, az általános és specalis chemia nyilvános rendes tanára lett. Ezzel a munkakörrel 1870-ig látta el tanszékét. Ekkor rendszeresítették a vegyiparműtani tanszéket, mely őtet a chemiai technologia előadásától felszabadította. Az 1881/82-iki tanév végéig, 35 éven át teljesitette tanári tisztét, az 1873/74-iki tanévben a rectori méltóságot viselte; buzgalma mindvégig változatlan maradt, miként lelkének rugalmassága, s midőn 71 éves korában nyugalomba vonult, inkább a tanárság egészséget koptató hatása, mint éveinek súlya miatt panaszkodott.

Nendtvich többet mint 50 évet töltött el tudományos törekvésünk, közművelődésünk szolgálatában. Ő ezt az időt derekasan fel is használta: egész sereg közlemény, tudományos és ismeretterjesztő értekezés, hirlapi czikk, emlékbeszéd, több tankönyv és útleírás tanúskodik tehetségéről, szorgalmáról. Némely tudományos közleményeivel és irodalmi termékeivel részletesebben kell foglalkoznunk, hogy munkálkodásának jelentőségét mérlegelhessük s tudományos értékét megitélhessük.

Már fentebb közölt elemzéseinek kiegészítéseül fölemlítem, hogy 1851-ben közzétette Magyarország legjelesebb kőszéntelepeinek vizsgálatáról szóló dolgozatát. Magyarország kőszeneinek vizsgálatát már 1846-ban megkezdette, azonban az elemzések lassan haladtak, mert nemcsak külföldi utazása, az 1848/49-iki események, ezek után a személyét ért zaklatások, hanem a berendezés tökéletlenségei is hátráltatták. Az ő kőszén-elemzései az e fajta

Digitized by Google

vizsgálatok között az elsők voltak hazánkban, s közgazdasági jelentőségüknél fogva mind a hazai tudós közvélemény, mind a vállalkozók és nagyiparosok sokra becsülték őket. A kornak a tudományos feladatok természetéről alkotott véleményét megismerhetjük abból a tényből, hogy ezt a dolgozatot a M. Tud. Akadémia 1857-ben, mint az 1851-től 1856-ig megjelent természettudományi munkák legjobbját, a Marczibányi-jutalomra érdemesnek ítélte.

Nendtvich hazánk kőszénleleteit figyelemmel kisérte s kőszénelemzési adatait későbben is gyarapította.

Magyarország chemikusait és orvosait sohasem érheti vád a miatt, hogy a hazai ásványos vizek ismertetése iránt éppen nem, vagy nem eléggé érdeklődtek. Nendtvich, a ki már 1845-ben a honi ásványvizek ügyében alakított állandó választmánynak tagja volt, majd 1882 óta a magyarhoni ásványvizi bizottság vezetője lett, az ásványos vizek megismertetése és értékesítése ügyében élte fogytáig buzgólkodott és több ásványos vizet elemezett meg.

Megvizsgálta továbbá a Bánság talaját; igyekezett megnyerni a gazdaközönséget Liebig gazdasági chemiai eszméinek, és saját kisérletei alapján utasítást dolgozott ki a bortermelő gazdáknak arra nézve, hogy miként csinálhatnak rézvirágot, kimutatván, hogy ezzel a jól fizetett kereskedelmi czikkel a gazdaság jövedelmét jelentékenyen lehet fokozni.

Mindezek a vizsgálatok gyakorlati értékűek s arról tanúskodnak, hogy Nendtvichnek a gyakorlati kérdések iránt helyes érzéke volt s állandóan híve maradt annak az iskolának, mely még a negyvenes években Magyarország függetlenítését írván zászlójára, a gazdaságilag, kereskedelmileg, iparilag értékesíthető nyers termékek értékét meghatározni s azokat hasznositani törekedett.

Vannak Nendtvichnek az általános chemia körébe vágó közleményei is; ilyenek: a xyloidin és a lőgyapot, az egyaránylatról, a kénnek allotropikus állapotáról, az éleny allotropiai állapotairól, a salétromsavas és a salétromossavas ammon képeztetése a természetben, a kōnenyfeléleg igen érzékeny kémszereiről és annak gyakori képeztetéseiről, az ammoniak elégése élenyben; ezek azonban nem önálló vizsgálatok alapján írt, hanem csak referáló közlemények, s minthogy közülök a három első a M. Tud. Akadémián volt előadva, jó esik tudnunk, hogy a M. Tud. Akadémia ma már sokkal magasabban áll, hogysem tárgysorozatában a referáló előadások helyet találhatnának.

Jelentékeny szerepe volt Nendtvichnek a magyar chemiai mesterszavak megalkotásában. A chemiai műnyelv ügye a multban sohasem volt olyan rossz állapotban, mint e század harmadik és negyedik tizedében. Az az egészséges észjárás, mely a mult század végén, a chemiai műnyelv keletkezésekor, találó

Digitized by Google

kifejezéseivel bámulatba ejt, e század elején már ritkán nyilatkozik meg. Mindazáltal, ha fordultak is elő furcsaságok, sohasem voltak azok olyan rikítók, mint Schuster János idejében. Szerencsétlenebb mesterszavakat az övéinél képzelni sem lehet. Ha a tőle 1829/30-ban összegyűjtött gyógyszeres értekezéseket olvassuk, meglep az a furfang, melylyel az elemek és vegyületek neve ki van eszelve, a nélkül, hogy e szörnyűséges nevek iránt az élénk részvételen kívül egyebet is éreznénk. Minden szó tanúsítja, hogy az, a ki csinálta, a magyar természetét nem ismerte, s érthetően hirdeti, hogy már maga a magyarosítás eszméje idegenből szakadt hozzánk. Meggyőződésem, hogy ha a németnek nem lett volna Sauer-, Wasser- és Stickstoffja, az elemek és vegyületek neveinek megmagyarosítása sem került volna napirendre; mert a magyar természete a görög neveket épen úgy bevette és feldolgozta volna, mint a hogy elfogadta a templomot, melyet sem szentegyház, sem imaház, sem Istenháza a közhasználatból kiszorítani nem bírt soha.

A Schuster-féle mesterszavakkal szemben általános volt az elégületlenség, s midőn a Természettudományi Társulat 1841-ben megalakult, teendői közé számította a «chemiai műszavak alakítását és kijavítását» is. A chemiai műszavak alakítására kiküldött bizottságban Bugát mellett Nendtvich és Irinyi működtek, de résztvett az üléseken Mannó Alajos pesti gyógyszerész is. Megbizatásukat 1841 telén fejezték be. Igaz, hogy ők elvetették a Schustertől öröklött szavak nagy részét, de azért az övék sem voltak kifogástalanabbak. Az új mesterszavaknak népszerűséget szerezni Mannó Alajos kisérlette meg 1842-ben, őt követte Nendtvich 1845-ben «Az életműtlen műipari vegytan alapismeretei»-vel, s utolsónak maradt Irinyi, kinek «Vegytan elemei» czímű munkájából csak egy füzet jelent meg 1846-ban.

Az új szavak sem részesültek kedvező fogadtatásban. 1844-ben, a «Pesti Hirlap»-ban Hunfalvy János szólalt fel először s ajánlotta azok átvizsgálását és helyesbítését. Nehány javaslatot is megkoczkáztatott. Jó, hogy nem fogadták el azokat, mert a szerinte képezett szavak csak a műnyelv csodálatosságait szaporították volna. Nevezetesen ajánlotta, hogy az elemet jelentő -any, -eny ragot az elem idegen nevéhez kellene ragasztani, midőn a tantal magyarul tantalany, a selen seleneny lett volna. A sóvá alakult oxidot -ag, -eg végzettel jelölné; tehát az ezüstnitrát fojtósavas ezüstag nevet kapott volna, és hogy még egy példát említsek: az oxidot élenyletnek, a chloridot halolatnak kivánta neveztetni. Erre az észrevételre Irinyi felelt Herrmann név alatt, szintén a «Pesti Hirlap»-ban. Az ag, eg, acs, ecs ragozást az ő gúnyos modorával igyekezett nevetségessé tenni, noha az ilyen végződésű korcsszülöttek őt is vádolhatták apasággal.

Digitized by Google

E nyilatkozatok Nendtvichet is megszólaltatták. 1845-ben a «Pesti Hirlap» január 16-iki számában számot adván azokról az elvekről, melyek a bizottságot az elemek és vegyületek elnevezésében vezették, arra a következtetésre jutott, hogy nincs olyan nyelv, melyben következetesebben, rövidebben, szebben volnának az elemek és egyszerűbb alkotású vegyületeik elnevezve, mint a magyarban.

Nyilatkozatának nem sikerült a közvéleményt meggyőzni, s Jánosy Ferencz «Figyelmeztetés a vegytan magyar névszerkezete körül» czímű értekezésével, mely 1847-ben a «Természetbarát»-ban jelent meg, a chemiai műnyelv ügyét a M. Tud. Akadémia ítélőszéke elébe terelte. Jánosy mindenekelőtt kijelentette, hogy az a feladat, melyre a bizottság vállalkozott, nagyobb volt, mint a mekkorával magában megbirkózhatott; megmutatta, hogy mind a nevek, mind a névszerkezetek értelmetlenek, idegenszerűek, a vegyületek fogalmát nem fejezik ki, s hogy ezekkel a nevekkel a külföld mozgalmait figyelemmel kisérni lehetetlen; végre rámutatott arra a helytelenségre, hogy a szervetlen chemia műnyelvét a szerves chemiáétól elszakítva alkották meg, s mielőtt feladatok megoldásához fogtak, nem gondolták meg, hogy a szerves chemia műnyelvét megmagyarosítani nem fog sikerülni soha. Minthogy Jánosy különösen Nendtvichhez szólt, az Akadémián 1847. márczius 23-án ő kelt a műnyelv védelmére. Előre bocsátván, hogy az elemek magyar neveiben foglalt gyökök nagyobbára Bugáttól származnak, a ragokat közös akarattal fogadták el és az ő érdeme csak az, hogy a műszavak alkotásában vigyázott a rendszerre s az összetett szavakat egységes elv szerint alkotta, kijelentette, hogy ő a mindenáron erőszakolt purismusnak barátja sohasem volt, de ha elvileg el lőn fogadva a műszavak megmagyarosítása, keresztül kellett azt vinni minden esetben, a hol legyőzhetetlen akadályra nem találtak.

Az ügy kényes voltát jellemzi, hogy a M. Tud. Akadémia végleges döntést nem hozhatott. Megelégedett azzal, hogy megismerte a műnyelv gyarlóságait, melyeknek kijavítását az időre és a tudomány fejlődésére bízta; a már lábrakapott műnyelv egész rendszerét megbolygatni tanácsosnak nem vélte és Jánosy figyelmeztetéseit mellőzte.

Nendtvichnek a chemiai műnyelvről később is volt alkalma véleményt nyilvánítani. E véleményeket különböző időkben megjelent tankönyveinek előszavában olvashatjuk. 1854-ben jelent meg Regnault után dolgozva a «Vegytan elemei» czímű munkája. Ebben a nemzetközi mesterszavak hiveként mutatja be magát, nem törődve azzal, hogy következetlenséggel találják vádolni. Saját szavai ezek: «Teljesen meggyőződtem pedig a felől, miszerint azáltal sem a tudomány, sem a nyelv nem nyer sem-

Digitized by Google

mit, ha rideg purismus által válunk el a tudós világtól, melytől meríthetjük egyedül tudományunkat. Meggyőződtem a felől is, miszerint az egész világtól és minden nyelvben elfogadott görög műszavakat a magyarban szintoly jól használhatjuk, mint akármi más nyelvben, s hogy a magyar nyelvre nézve sokkal nagyobb barbarismus azt mondani: «halvsavas haméleg», vagy «könkéneges könlegeg», mint «chlorsavas kaliumoxyd», vagy «hydrothionsavas ammoniak». Úgy látszik azonban, hogy e mesterszavakra vonatkozó meggyőződése nem volt elég szilárd, mert 1865-ben, midőn a «Vegytan elemei» második kiadást ért, engedve a pest-budai tanárok többségének, visszatért az 1854-ben feladott műnyelvhez. A pest-budai tanárok kétségtelen, hogy az eredeti magyar műnyelven némi nyelvtanilag helyeselhető változtatásokat tettek s a «halvsavas haméleg» helyett a «halvanysavas hamanyéleg» már helyesebb is; de arra nem gondoltak, hogy az ilyenféle változtatás a magyar fülnek csak formát és nem lényeget jelent. Azt a mérsékelt purismust, melyet Nendtvich a «Vegytan elemei» második kiadásában mutatott be, többé nem hagyta el s 1872-ben megjelent «A vegytan alapelvei» czímű munkájában is érvényesítette.

Tankönyveinek részletes birálatába e helyen nem bocsátkozhatunk; minthogy azonban a tudományok mívelése és terjesztése czéljából írt könyvekről véleményt mondani kötelességünk, ki kell jelentenem, hogy tankönyvei — apróbb fogyatkozásokat nem számítva — annak idejében a mértéket megütötték, s főleg a szervetlen részek a czélnak szemmel tartásával, a tények helyes megválasztásával készültek. Való, hogy magyar tankönyveinek nyelvezete idegen, s hogy p. o. «Grundriss der technischen Chemie» három kötetes munkája, mely 1854—1858 között, részben két kiadást is megért, magyar tankönyveinél élvezhetőbb; mindazáltal az is igaz, hogy nyelvezetét szigorúan birálni nem méltányos. Ha valaki latinul tanult, huzamos ideig olyan vidékeken tartózkodott, melyeken a társalgási nyelv kizárólag német volt, közel tíz évig csak német előadást tartott, német tankönyveket írt, szakismereteit idegen nyelvű irodalomból merítette: természetes, hogy Petőfi avagy Arany magyarságával nem írhatott.

Nendtvichnek terhére róják, hogy a chemiai kutatás terén mint önálló buvár nem hagyott nyomokat. Én azt hiszem, hogy nem is hagyhatott. Mikor őt sorsa a chemia tanulmányozására vetette, Magyarországon a chemiai kutatás ismeretlen volt. Lelkesedtek a chemiáért részint azért, mert titokzatosságával alkalmas volt érdeklődést kelteni; részint azért, mert érezték, hogy nélkülözhetetlen segédtudomány, de önczélnak nem tartották.

A tudomány-egyetemen a régi chemiai tanárok, az egy Winterlt kivéve, kinek szintén nem nagy szerencséje volt, magasabb feladatok megfejtésével nem foglalkoztak. Már pedig a milyen

Digitized by Google

igaz az, hogy költőnek születni kell, éppen olyan igaz az is, hogy kutató természettudósnak nem elég születni, hanem azzá neveltetni is kell. S ha egy országban nincsen tudományos iskola, mely tudósokat neveljen; nincsen általános természettudományi műveltség, mely érdeklődésével az előhaladásra ösztönözzön és nincsenek meg a tudományos élet külső feltételei: laboratorium, fölszerelés, idő és gondtalan élet . . . ott a tudományos kutatás terén nagy eredményeket várni hiú ábránd. Egészen természetes dolog, hogy a természettudományok nagyszerű vívmányai nem a keleti, hanem a nyugati államokban látnak napvilágot, mert minden eszme régmult idők eszméjének folytatólagos megújulása s minden törekvés százados műveltségre támaszkodik. Valószínű, hogy ha Lavoisier vagy Faraday nálunk születik, ők sem lettek volna nagyobbak, mint Nyulas Ferencz vagy Kováts Mihály. Az emberrel született tehetség biztosít ugyan annyi elsőbbséget, hogy a tehetségesebb kortársaihoz viszonyítva kimagaslik, a mi megtörtént Nendtvichhel is: de azután mindenki csak azzá lehet, mivé lenni az adott viszonyok segítik. Nendtvich a mivé itthon lehetett, azzá tényleg lett is. Az a nehány hónapi utazás külföldön szélesítette látáskörét, alkalmat nyujtott arra, hogy több kutatási módszert megismerjen; de ahhoz nagyon kevés volt, hogy a chemia tudományának igazi munkásává avathassa. Hazajött nagy munkakedvvel, hihetőleg nem egy eszmével, és lett: iskolamester. A gyakorlatok mellett elég előadási órája volt, s hogy még több legyen, volt idő — 1862/63-ban — mikor még a természetrajzi tantárgyakat is neki kellett előadni. Arról pedig, hogy a buvárkodáshoz megkivántató gondtalan élet miként volt biztosítva, jobb nem is beszélni. Következőleg, ha tudjuk, hogy Nendtvich milyen mostoha viszonyok között fejlődött és működött, mindazért, a mit a tudomány érdekében nem tett, enyhébben fogjuk megítélni és rá is csak olyan mértéket alkalmazunk, melylyel hazai szak- és kortársai is mérhetők.

Nendtvichet irodalmi tevékenységében jellemzi a sokoldalúság. 1851 óta több ismeretterjesztő közleményt írt, melyekből kiderül, hogy szívvel-lélekkel részt kivánt azon legjobbak munkájából, a kik a magyar közönség szellemi és erkölcsi nevelését, mívelését elsőrendű feladatnak tekintették. Széleskörű olvasottságának, alapos készültségének fényes bizonyítéka, hogy nemcsak tudományszakjából, de azzal közvetlen összefüggésben nem álló tudományszakokból is nagyon jeles czikkeket írt. Közleményei a föld jövőjéről, a geologia alapelveiről, a növények és állatok táplálásáról és növéséről, a színképelemzés újabb vívmányairól, a más világokról — kritikával végzett gondos tanulmányokról tanuskodnak

Résztvett azon eszmeharczokban, melyek a humán- és

Digitized by Google

reáltudományok egyenlő jogosultságáért folytak s «Még egyszer: Tudomány és magyar tudós», a «Természettudományok studiumáról», «A természettudományok szelleme és befolyása az emberiség fejlődésére» czímű értekezéseiben a természettudományok szellemképző hasznáról, anyagi jólétre segítő hatásáról, érvényesülésök némely akadályairól sok tudással nyilatkozik. Ha néha következtetéseiben merész, ha például azt mondja, hogy «a humanistikus tudományok egy lépcsőt alkotnak az emberi mívelődésben, melyből tovább és magasabb fokra egyedül a természettudományok emelhetnek» — természetes visszahatása annak a másik egyoldalú felfogásnak, hogy a philosophia, történelem, irodalom, classikus nyelvek és classikus népek szellemi termékei kiváltságos feltételei a műveltségnek, s csak ezek a tudományszakok méltók behatóbb művelésre.

És ha a szó szoros értelmében nem írhatjuk is alá azt az állítást, «hogy az, a ki mindig csak multjával bibelődik s a jelenről elfelejtkezik, az nem a tett embere, s az ilyen nemzet nem a jelenkorba való», mindazáltal annyiban igazat kell neki adnunk, hogy neveltetésünk, taníttatásunk jó sok ideig szűkölködött azon elvek nélkül, melyek a nyugoti miveltség újjáalakulásának, fejlődésének irányt szabtak.

Nendtvichnek vannak útleírásai is. Ő az utazást nem a szórakozás- és élvezet-, hanem a tapasztalat- és ismeretszerzés miatt szerette. Sokat utazott itthon is, de ha alkalom kinálkozott, szivesen ment külföldre, hogy a természettudományok legújabb vívmányaival és a műipar legújabb alkotásaival megismerkedjék.

1855-ben véletlenül alkalom adódott, hogy kellemes társaságban Amerikába mehessen; mohó vágygyal kapott rajta, hogy azt a földrészt, melyről annyi mesés dolgot hallott, színről-színre lássa.

Útja Németországon, Belgiumon át Angliába vezette, hol Londont, Manchestert megjárva, Liverpoolba ment s onnan indult Amerikába. Tizenegy napi utazás után értek Halifaxba, honnan még aznap Bostonba ment s innen két hónap alatt beutazta az Egyesült-Allamok kelet-északi részében mindazokat a helyeket, melyek keletről nyugotra Boston és Davenport, északról délre Madison és St.-Louis, nyugotról keletre St.-Louis és Baltimore, innen pedig Bostonig valamely oknál fogva európai utazó tudásvágyát vagy kiváncsiságát fölkelthették. Tapasztalatait «Amerikai utazásom» kétkötetes munkájában adta ki 1858-ban.

Ha Baedecker kezünkben van, nem nehéz útirajzot írni; de ahhoz, hogy a látottakhoz véleményt fűzzünk, az idegen és hazai viszonyok között kapcsolatot vagy különbséget találjunk, ahhoz már több kell, mint olvasni és írni tudás, s ez a több — ha nem is olyan mértékben, mint Szemere Bertalanban — meg-

Digitized by Google

volt Nendtvichben is. Munkájában aránylag legtöbbet foglalkozik tanügyi, közművelődési, emberbaráti intézményekkel, de a könyv terjedelméhez képest eléggé méltatja a társadalmi élet összes nyilvánulásait. Azok a részletek, melyekben az észak-amerikai alkotmányt, a lakosok egymáshoz való viszonyát, az egyházak állapotát, a yankee jellemét, a rabszolgaügy állását, az amerikai sajtót tárgyalják, legelevenebbek és legvonzóbbak. Ez a könyv idestova 40 évvel ezelőtt látott napvilágot; nyelvezete nem sima, nem gördülékeny, nem is magyaros, mégis érdeklődéssel olvastam el, mert éreztem, hogy szerzője közvetetlen meggyőződésből, nagy szeretettel írta.

Ilyenféle hatás alatt lehetett a M. Tudományos Akadémia is, midőn 1864-ben Nendtvichnek az «Amerikai utazásom»-ért a Marczibányi-mellékdíjat odaítélte.

Amerikai utazásához képest csak kirándulás-számba mehet párisi útja 1867-ben. A világkiállításra ment, melynek chemiai technologiai tárgyairól kimerítő jelentésében számolt be. Ez a jelentés kereskedelmi összeköttetések czéljából hasznos tájékoztató, de ismeretterjesztő czélja is volt, minthogy a fontosabb chemiai technologiai termékeket történeti bevezetéssel látta el s abban a korban a gyártás jellemző vonásait is följegyezte.

1889-ben, élete estéjén, a 77 éven már túl, ismét nagyobb útra vállalkozott. Olaszországon át Tunisba, majd Algirba útazott, honnan Spanyolországon át jött haza. Aggkorának terhét nem érezve, fiatal turistához illő lelkesedéssel nézett meg mindent, miből Olaszország, Tunis és Algir mult és jelen műveltségi viszonyairól fogalmat alkothatott. Örömmel ment Spanyolországba is, de nagy felháborodással hagyta el, mert nem tudta magát jól érezni olyan nép között, mely a bikaviadal vérfagylaló és undorító kegyetlenségeiben gyönyört talál.

Nendtvichnek még egy útjáról kell megemlékeznem: arról, melyen rövid politikai pályáját futotta meg. Azzal a korral, melylyel ő képviselőséget vállalt, még az uralkodó párt keretében sem számíthatott volna politikai sikerekre, még kevésbbé abban a pártban, melynek jelszava az antisemitismus volt. Azt tartom, hogy az antisemitismushoz több bátorság, mint eszélyesség kell, s épen ezért érthetetlen, hogy Nendtvich a ki annyit tapasztalt és ebben a kisérletében a sikertelenséget már a priori következtethette, az antisemitismushoz szegődött. Mondják, hogy ez a lépése pénzügyletekkel állott kapcsolatban. Lehetséges; de ez még nem magyarázza meg egykor vallott nézeteinek gyökeres megváltozását, mert amerikai utazásának leírásából tudjuk, hogy a szabadelvű eszmék híve, az emberi jogok feltétlen tisztelője volt, s midőn azt az ellenszenvet írja le, melyet Amerikában a fehérek a feketékkel szemben leplezetlenül éreztetnek, erélyesen elítélte az európai

Digitized by Google

társadalom ferdeségeit is és méltatlankodva beszélt arról a bánásmódról, melyben az európaiak a zsidókat részesítik. Mondjuk, hogy nézetének megváltoztatása épen olyan lélektani rejtvény, mint a milyen kevéssé okadatolható az a tény, hogy ő, a ki gyöngéd és figyelmes apa, majd szerető nagyapa volt, a családi élet derültségét és nyugalmát — melyek csak az érzelmek összhangja és az akaratok egyenlősége által válhatnak tartósakká — nem tudta élete utolsó perczéig megőrizni.

* * *

Megpróbáltam egy hosszú élet munkásságát érdeme szerint méltatni. Nendtvich munkásságának érdemeit elismerte a közvélemény, el a M. Tud. Akadémia, mely még 1858-ban rendes tagjai sorába emelte.

A királyi tanácsosi czím, a III-ad osztályú vaskoronarend, a magyar nemesség adományozása bizonyítják, hogy érdemei a legfelsőbb helyen is méltánylásban részesültek.

Több hazai és külföldi tudományos társulat kitüntetésben részesítette.

A természetet jobban szeretni nem lehet, mint ő szerette; a természettudományokat jobban becsülni nem lehet, mint ő becsülte. Lelke egész hevével vonzódott szaktudományához, melynek mennél szélesebb körben való elterjesztésén a legjobb akarattal fáradozott. A chemiát az adott viszonyok között nagy gonddal ápolta, de fejlesztése érdekében nem sokat tehetett; a jelen és a jövő nemzedék feladata, hogy a chemiát önállóan is művelje, igazságainak kiderítésében tevékeny részt vegyen s a magyar tudományos törekvéseknek a chemia terén nemcsak itthon, hanem a külföldön is elismerést szerezzen.

Digitized by Google

Első keresztény téritőink.

(Kivonat *Volf György* r. tag székfoglalójának november 4-én fölolvasott folytatásából.)

Székfoglalójának 1895. évi május 6-án fölolvasott részében * az értekező főképen kereszténységünk úttörőiről szólt, kikről azt bizonyította, hogy legnagyobb számmal olasz, különösen a velenczei nyelvterületről való keresztény foglyok voltak. A most fölolvasott részben a tervszerű térítést tárgyalja. Legelőször is a magyar nagyfejedelmi család kereszténységével foglalkozik. Egykorú följegyzésekből tudjuk, hogy Géza nagyfejedelem nemcsak megengedte, hanem egyenesen támogatta, sőt erőszakkal is előmozdította a térítést. A kezdet azonban nem az ő érdeme. Querfurti Brunó határozottan a nagyfejedelemnének vagyis Saroltnak, a Konstantinápolyban megkeresztelkedett Gyula fejedelem leányának tulajdonítja azt. Géza mindig félpogány maradt és így az a mély vallásos, igazi keresztény nevelés, melyben fiának, Szent Istvánnak, már zsenge korától fogva kellett részesülnie, kétségkívül szintén a buzgó keresztény Saroltnak az érdeme. Az egykorú írók nem tudnak arról, hogy István csak serdülő vagy épen felnőtt korában lett volna kereszténynyé. Ez csak későbbiek meséje. Hogy ki részesítette Istvánt a keresztségben, arról nincs adatunk. Nevelőjének és keresztatyjának a hagyomány, mely igen régi és hitelt érdemel, a sanseverinói Deodatus apuliai olasz grófot tartja.

Szent István trónra jutva azonnal nagy buzgósággal fogott a keresztény hit terjesztéséhez és a keresztény egyház berendezéséhez. Első főmunkásairól alig tudunk többet, mint hogy szent Adalbert köréből valók voltak. A történet három nevet említ: Radla, Anastasius és Astricus vagy Ascricus nevét. Nemrég történetíróink még azt tartották, hogy e három név csak *egy* személyt jelent: de ma már bizonyos, hogy legalább kettőnek, sőt minden valószinűség szerint háromnak kell vennünk. Hiteles adatok bizonyítják, hogy sem Radla, sem Anastasius nem lehet egy személy Astricussal. Csak Radlát és Anastasiust lehetne egynek tartani. De ezt semmikép sem igazolja az egykorú querfurti Brunó,

* Kivonata megjelent az Akadémiai Értesítő VI. kötete 9. füzetében (1895. szept. 15.).

Digitized by Google

ki Radlát személyesen ismerte és itt Magyarországon meg is látogatta. Brunó Radlát csak szerzetesnek mondja, holott az ő ittjártakor Anastasius esztergomi érsek, a magyar egyház feje volt. Radláról bizonyos, hogy cseh földön született, Anastasius német származásúnak látszik, Astricus pedig minden jel szerint olasz volt. Az első főemberek tehát, kiket Szent István a tervszerű térítés intézésénél és a magyar keresztény egyház alapításánál segítségül használt, nem voltak egy nemzetbeliek. De egyek voltak műveltségükre nézve. Mint a nyugati egyház papjainak, bármely nemzetnek voltak a fiai és bárhol szerezték is tudományukat, abban a korban csak az a közös latin műveltségük lehetett, melynek örökösei, fejlesztői és terjesztői az olaszok voltak. Azért az olaszokat kivéve, minden nyugati térítő csak közömbösen, nemzeti származásának minden erősebb éreztetése nélkül hathatott ránk. Igy sem Radlának kétségtelen cseh, sem Anastasiusnak valószinű német származására nem lehet sem cseh, sem német nemzeti hatást alapitani. A három közül nemzeti hatást egyáltalán csak az olasz Astricusnak lehetne tulajdonítanunk; mert csak az olaszoknál nem volt a latin nyelv valójában idegen nyelv és mert csak az olaszoknál volt a latin műveltségnek erősebb nemzeti bélyege.

A térítés közmunkásai eleinte és még jó ideig kétfélék voltak: az evangéliumot latinul hirdető térítők és a latin tanítást magyarul ismétlő tolmácsok. Az utóbbiak leginkább a foglyokul behurczolt és aztán itt maradt, különösen velenczevidéki olaszok nagy számából kerültek ki. Szent Istvánnak igen sok térítőre volt szüksége, ha népét elég gyorsan kereszténynyé akarta tenni. Azért egyenesen hivatott be alkalmas papokat külföldről. De mindenünnen nem kaphatott és akárhonnan nem is kivánhatott térítőket. Sok országnak magának is kevés volt a papja, más országnak meg veszedelmes ajándék lett volna a papsága. István nem minden áron, hanem országának függetlenségét megőrizve óhajtotta a kereszténységet. Ott állott előtte az újonnan megtért népeknek intő példája, hogy a kereszténység egyszersmind az idegen nagyhatalmaknak nyit útat. Így a bolgárok a keleti kereszténység révén a keleti, a lengyelek a nyugati kereszténység révén a nyugati császár fenhatósága alá kerültek. Istvánnak a viszonyokat számba véve a nyugati kereszténységhez kellett csatlakoznia. De országa függetlenségét mindenkép iparkodott megóvni. Bajor Gizellával való házassága útján rokonságba jutott ugyan a német császárral, de erre nem nagyon épitett, mert gondosan kerülte mindent, a mi hatalmas rokonának akár csak ürügyet is szolgáltatott volna a beavatkozásra. Különösen óvakodnia kellett a német térítőktől, a kiket mindenütt nyomon követett a német világi hatalom. Nem is látjuk, noha igen egyszerű és igen ter-

Digitized by Google

mészetes lett volna, hogy a salzburgi érsekhez, a passaui és prágai püspökhöz fordult volna térítőkért, kiknek tőszomszéd egyházmegyéi valaha úgyis Magyarország belsejébe értek. Nagy számmal hítt be térítőket, de jól megválasztotta honnan hívjon.

Ha Szent István Németországhoz nem fordult térítőkért, akkor csaknem egyedül az olaszokra volt utalva. Annyi térítő, a mennyi neki kellett, máshonnan különben sem telt volna. A német papságnak jelentékeny részét a dánok és különösen az északkeleti szlávok térítése tartotta elfoglalva. Nagyon sok papot tehát, ha nem lett is volna oly fontos oka óvakodni tőlük, a németektől úgysem kaphatott volna. A cseheknek, lengyeleknek maguknak sem volt elegendő papságuk. Hiszen sz. Adalbert azokhoz is, ezekhez is olasz szerzeteseket volt kénytelen vinni, és I. Boleszló lengyel herczegnek a Ravenna melletti Pereumból sz. Romualdtól kellett térítőket kéretnie. Mégis az első szerzetesek, kik hozzánk telepedtek, Csehországból és a lengyel földről jöttek ide. Csakhogy ezek mind sz. Adalbert által oda vitt olasz szerzetesek voltak. Így az első munkások, a kik Szent István és főpapjai vezetése alatt a kereszténységet tervszerűen terjesztették a magyar nép között, azok az olasz szerzetesek voltak, a kik Csehországnak és Lengyelországnak kerülve jöttek hozzánk.

De nemcsak az alapvetés, hanem a továbbépítés munkáját is olaszok végezték. Számba veendők itt a világi olaszok is. A kalandos hadjáratok után itt rekedt tömérdek sok olaszon és ezek ivadékain kívül gyarapították a kereszténységet azok az olaszok is, a kik már Géza idejében sűrűn beköltöztek, Szent István alatt pedig seregesen telepedtek közénk. Abban az időben nyugaton minden munkához, mesterséghez, foglalkozáshoz és tudományhoz legjobban az olaszok értettek. Azért ők voltak nálunk a legszivesebben látott jövevények. Földműveseik helységeket alapítottak, melyeknek emlékezete ma is él a sok Olasz, Olaszfalu, Olaszi és Olasztelek nevében. Mesterembereik és kereskedőik városainkba gyűltek, melyek közül nem egyet csaknem egészen elfoglaltak. Például elegendő Esztergomra és Székesfehérvárra utalni. Esztergomba már Géza alatt kezdtek telepedni, Székesfehérvárt Szent István népesítette be velük. Így ők lettek a magyarságnak mindenben példái és mesterei; azért műveltségünkön számtalan nyomot hagytak. A világi olaszok nagy sokaságával jöttek, mint lelkipásztorok, papok is. Ezek sem lehettek kevesen, de jóval nagyobb volt az olyan olasz egyháziaknak, mind világi papoknak, mind szerzeteseknek a száma, a kiket a térítés vágya vezérelt ide. Szent István hivására, de önként is seregesen jöttek; első monostoraink és káptalanjaink mind olasz szerzetesekkel és olasz papokkal teltek meg. István összeköttetései mindenfelé kiterjednek, de azt nem látjuk, hogy máshonnan

Digitized by Google

mint az olaszok földjéről kérne papokat egyháza számára. Hogy elfogad máshonnan jövőket is, ha nem lát bennük politikai szándékot, arra van elég adatunk; de hogy maga hívjon más mint olasz papokat, annak legcsekélyebb nyoma sincs. Egy néppel sem ápolja annyira az összeköttetést, mint az olaszokkal és még élte vége felé is Olaszországból, Montecassinóból hozatott szerzeteseket. Így mindenből kitűnik, hogy nemcsak az előkészítést, hanem a tervszerű térítést is csaknem egészen olaszok végezték.

Az olasz térítők között is azonban, mint az olasz foglyok között, a földrajzi helyzet, a történet, írásunk és nyelvünk tanúsága szerint nagy többségben voltak a velenczevidékiek. A velenczei nyelvterület valamennyi olaszlakta rész közül legközelebb esik hozzánk. Szent István tehát legkönnyebben és leghamarább innen szerezhetett papokat; azonfölül lehetséges is, tanácsos is volt innen szereznie. Sehol sem volt aránylag annyi egyház és monostor, annyi pap és szerzetes, mint itt. E sűrűn lakott, de Magyarországhoz mérve igen kis terület akkor legalább huszonöt püspökséget számlált, köztük egy patriarchatust és két érsekséget. Így elegendő térítőt tudott szolgáltatni Magyarországnak. Papságát két dolog tette nagyon alkalmassá: műveltsége és politikai veszélytelensége. E terület nagyrészt velenczei birtok volt, részben velenczei fönhatóság alatt állott. De Velencze és Magyarország e korban nagyon egymásra volt utalva. A keleti és nyugati császárság közé ékelve, mindkettőnek féltékenyen kellett őriznie függetlenségét. Csak ridegen állva árthattak volna egymásnak, szövetkezve a tengeri és szárazföldi hatalom egymást kiegészítette és támogatta. Se Velenczének nem kellett tartania Magyarországtól, se Magyarországnak Velenczétől. Így minden aggodalom, minden veszély nélkül kereshették és elfogadhatták egymás segítségét. Nem csoda tehát, ha az egészen hasonló helyzetű, egymás támogatására nagyon rászoruló két állam közt, függetlenségének megóvása végett, szövetség fejlődött. Mennyire óhajtották az államfők, II. Orseolo Péter és Szent István, hogy barátságuk mennél szorosabb és mennél állandóbb legyen, mutatja az, hogy családi kötelékkel erősítették meg. Péter fia és utódja, Orseolo Ottó nőül vette István testvérhugát. Péter és Ottó a legjobb eszközökkel rendelkeztek, hogy Istvánt nagy munkája végrehajtásában támogassák. Velenczének volt önálló egyháza, Grado szigetén saját patriarchája, számos püspöke és nagy művelt papsága. E mellett a viszony a két állam és az államfők közt olyan, hogy István, ha valahonnan, Velenczétől kérhetett és Velenczétől fogadhatott el térítőket magyar népe számára.

Hogy a magyar egyház a velenczeinek hatása és példája szerint alakult, annak egyik bizonysága a ***plébános*** szó, mely nemcsak kiejtése szerint velenczei, hanem származása szerint is

Digitized by Google

csak a velenczei latinságból való lehet, mivel más latinságban alig volt ismeretes. Erre bizonyság, hogy a nem velenczei olaszok, a spanyolok, francziák, angolok, németek, csehek, stb. a község papját mind nem a *plebanus*-ból alakult szóval nevezik. Ellenben a velenczei latinságban a község papjának rendesen *plebanus* volt a neve és a velenczei nyelvterületen most is közönségesen *pievan* meg *piovan* a plébános. De határozott tudomásunk van számos térítőről is, kik a velenczei nyelvterületről jöttek hazánkba. Magából Velencze városából egész kis raj jött s ennek élén sz. Gellért, a magyarok főapostola és első vértanúja. Szent Istvánon kívül senki sem tett annyit a kereszténység terjesztésére és meggyökereztetésére, műveltségünk megalapítására és gyarapodására, mint sz. Gellért. Vele jött Velenczéből több buzgó társa is. Számukat nem tudjuk, de kevesen nem lehettek, mivel ellátásuk ittmaradásukig Gellértnek folyton nagy gondot okozott. Ezek között legnevezetesebbek voltak Valter, a kit Gellért a marosvári iskola mesterévé tett, és Maurus, ki utódja lett a püspökségben. Velenczei területről való volt Rasina pannonhalmi apát is, kinek nem legkisebb érdeme, hogy ő bírta rá Gellértet, hogy hazánkba jöjjön. Gellért egyik főmegalapítója műveltségünknek is. Meg lévén győződve, hogy a magyar nemzetet csak saját fiai tehetik igazán keresztényynyé, mindjárt püspöksége kezdetén Marosvárt iskolát alapított, a hová nemcsak egyházmegyéjéből, hanem még a Dunántúlról is összegyűjtötte a magyar gyermekeket és ifjakat, hogy taníttassa, neveltesse és az alkalmasakat papokká képeztesse.

A mit a történeti nyomok és adatok igazolnak, annak több próbaköve is van. Az első a nyelvbeli hatás. Legrégibb keresztneveink, egyházi és műveltségi szavaink közt föltünő sok az olasz és különösen a velenczei eredetű. Eddig általában negyedfélszáz van kimutatva; ezenfölül az értekező még közel háromszázat gyűjtött. Levonva az újabb kölcsönvételeket, a régiek megközelítik az ötszázat. Sok a jelentésbeli és syntaktikus egyezés is, melyek szintén csak olasz hatásból magyarázhatók. Egy másik próbakő a legrégibb magyar egyházak építése módja. Az archaeologusok már jó ideje észrevették, hogy az első keresztény századunkból való egyházmaradványok velenczei építőkre mutatnak. Ez annál fontosabb, mert egész a XII. századig az építők nem voltak világiak, hanem szerzetesek. Építőinknek tehát térítő szerzeteseink közül kellett kerülniök. Egy harmadik próbakő keresztvetésünk. A keresztvetés háromféle: római, görög és német. A megtértek mindenütt úgy vetnek keresztet, a hogy térítőiktől tanulták. Mi se görögösen, se németesen nem vetünk, hanem rómaiasan, mint az egész olaszság. Ehhez annyira ragaszkodunk, hogy a mi keresztvetésünket a görögössel és németessel szem-

Digitized by Google

ben el is neveztük magyar keresztvetésnek. Pedig világos, hogy nem magyar, hanem olasz, és hogy azért sajátítottuk el, mivel térítőink olaszok voltak.

A történet térítésünk kérdésében pusztán az igazolásra és megvilágításra kénytelen szorítkozni. Döntő adatai nincsenek. A X. és XI. századbeli följegyzések rendkívül hézagosak és az egykorú oklevelek fölötte ritkák. Ehhez járul, hogy a vaticani levéltárnak azt a részét, melyben a magyar egyházra vonatkozó XI. és XII. századbeli iratok voltak, tűz pusztította el. Igy a történet semmiféle föltevést nem tud se határozottan bizonyítani, se határozottan czáfolni. De segítségére van a magyar írás tanúságtétele. Írásunk hangjelölése nem hágy kétséget, hogy régi latin kiejtésünkön alapszik; régi latin kiejtésünk pedig nem hágy kétséget, hogy velenczevidéki olaszoktól származik. Ezek a kétségtelen tények, azzal az ép oly kétségtelen harmadik ténynyel, hogy a latin nyelvet a kereszténységgel vettük és így első térítőinktől tanultuk, föltétlen biztosan állapítják meg azt, hogy első térítőinknek többsége a velenczei nyelvterületről való volt. A történetnek nincs egyetlen egy hiteles adata sem, mely írásunk igaz tanuságtételét legkevésbbé is megingatná; ellenben van akárhány, mely igazolja, támogatja, erősíti.

Meteorologiai observatorium létesítése a nagyszalóki csúcson.

(*Konkoly Miklós* t. tag előterjesztése a november 18-iki ülésen.)

Hegyfoky Kabos buzgó meteorologusunk a Természettudományi Közlöny 1895. évi szeptemberi füzetében nehány meteorologiai hegyi állomást ismertetett meg, s egyúttal a nagyszalóki csúcsra ilyen csúcs-observatorium fölállítását indítványozta.

Az eddigi hegyi observatoriumok között a Pic du Midi fölszerelése a legtökéletesebb, a hol az observatorium ma már nem csupán meteorologiai, de csillagászati és spektroskópi megfigyelésekre is be van rendezve.

Mint tudjuk, az Egyesült-Államok után a francziák fordítanak legtöbb gondot a meteorologia fejlesztésére; azért találunk náluk a Pic du Midin kívül még egy Puy de Dôme-ot (Clermont-Ferrant) az Alliet folyó nyugati partján, mely messze uralkodik az egész vidéken, s berendezése versenyez a Pic du Midiével.

Ha ez observatorium létesülni fog, abban épp úgy Hegyfoky Kabos arczképe lesz a főhely dísze, mint Rojacher Ignáczé a

Digitized by Google

Sonnblick-observatoriumban, mert az első kezdeményező végre is Hegyfoky Kabos marad, s övé az érdem is.

E tárgyról ma még felesleges terveket készíteni, sokat beszélni róla még feleslegesebb, itt tenni kell, s pénzt kell szerezni rá. Honnan? azt majd egy erre kiküldött bizottság fogja meghatározni.

Hogy mily fontos az ilyen csúcs-observatorium, azt mindenki tudja, a ki meteorologiával foglalkozik, s hogy mily örömmel fogadná mindenki az ily állomás létesítését, azt mutatja Hann, bécsi kollégám levele, mely röviden így szól:

«Igen megörvendeztetett az a hír, hogy Önök a magas Tátrán egy csúcs-observatoriumot szándékoznak felállítani. Ez állomás felállításának legnagyobb értéke lesz a végből, hogy magas légrétegek physikai viszonyait tanulmányozhassuk, s a többi csúcsállomások megfigyeléseinek értékét is, úgymint a Sonnblick és Säntis állomásokéit igen fogja emelni, s a légnyomási viszonyokat, a hőmérsékleti változásokat stb. a Pic du Miditől a magas Tátráig követhetjük, a midőn Önök a keleti határ-observatorium birtokában lesznek.

A Tátra-csúcsok elszigetelt és kelet felé előrenyomult fekvésüknél fogva sok újat s érdekeset fognának napvilágra hozni, s nagy érdekkel nézhetni az ott történendő megfigyelések elé, s a tudomány e vállalat elősegítőinek nagy köszönettel fog tartozni.

Részemről e szép és fontos vállalathoz szívből jövő szerencsekivánattal járulnék.

Remélhető, hogy Ön a megfigyeléseket, melyek ott történni fognak egész terjedelmükben közzé fogja tenni.» stb.

Részemről ma az Akadémiának annyit jelenthetek ki, hogy az observatoriumot, ha létesül, teljesen felszerelem, még pedig a következő műszerekkel.

A) a naponkénti leolvasáshoz szükséges műszerek:

1. barometer (2 példány), 2. normál-hőmérő, 3. psychrometer, 4. radiatio-hőmérő, 5. insolatio-hőmérő, 6. maximum-minimum hőmérő (2 példány), 7. complet esőmérő, 8. szélzászló, szélnyomási táblával, 9. talajhőmérők (2—3 darab).

B) lajstromozó műszerek: 1. barograph, 2. thermograph, 3. hygrometrograph, 4. ombrograph, 5. anemograph (szélsebesség és irány), 6. Sun-shine recorder, 2 complet telephon és egy complet telegraph-gép.

Azonfelül a Földmívelési miniszter ő nagyméltóságának érdeklődése és bőkezűsége folytán, melyet az országos meteorologiai intézet iránt tanúsítani kegyes, abban a kellemes helyzetben vagyok, hogy a hegyen lakó megfigyelő fizetéséhez 3—400 forinttal járulhatok, a műszerek fentartásáról gondoskodhatom, s évenkint 3—4-szer egy hivatalnokot az observatorium megtekintése

Digitized by Google

végett, vagy a házi mechanikust a műszerek kijavítása végett oda felküldhetem.

Most csak azt kivánjuk, vajha Hegyfoky Kabos indítványa megvalósulna! Meggyőződésem, hogy az Akadémia is hozzá fog járulni ez ügy elősegítéséhez, s az egyes miniszteriumok, valamint a vagyonos magánemberek sem fognak elmaradni a Lajthán túli szomszédok példájától, melylyel a Sonnblick-observatorium megteremtésében előljártak.

Folyóiratok szemléje.

1. Az «ATHENAEUM» ez évi 4-ik számában dr. Ferdinandy Géza befejezi «*A felelősség elve a magyar alkotmányban*» czímű tanulmányát. A közlemény három fejezetben értekezik: a ministeri felelősségről, a király egyéb tanácsosainak felelősségéről, és Ausztriához való viszonyunk és nemzetiségi viszonyaink befolyásáról a magyar parlamentarismusra — Dr. Pekár Károly «*Az aesthetikai érzések psychologiája*» czímű nagyobb dolgozatából: a physikai, anatomiai és physiologiai kutatás eredményeivel számol le. A *physikai vizsgálatról* szóló részben a légrezgések és az aetherrezgések vizsgálatával, tehát az akusztika és optika tüneményeivel foglalkozik. Az *anatomiai* vizsgálat az általános és különös idegtant s ez utóbbi részben a szem és fül anatomiáját öleli fel. A *physiologiai kutatások*-ban pedig: Az érzésről mint életműködésről általában; Az általános idegélettanról és ebben az idegingerlékenységről s az izgalomvezetésről van szó. — Dr. Balogh Arthur terjedelmesebb tanulmánya a «*Parlamenti reform*»-ról: A kötelező szavazás; A többes szavazás és A kisebbségi képviselet kérdéseit tárgyalja. Midőn Belgium 1831. febr. 7-iki alkotmányát az 1893. szept. 7-iki módosított alkotmánynyal cserélte fel, nevezetes újító szerepre vállalkozott mint modern képviseleti monarchia, kimondván az új alkotmány 48. szakaszában, hogy a *szavazás* kötelező, az a választópolgárnak nem szavazási joga, de kötelessége is. Maga a kötelező szavazás intézménye egyáltalán nem is új keletű. E rendszer hívei már Athénben fölfedezni vélték azt; feltalálhatók nyomai a frankok és germánok törvényeiben; Olaszország középkori szabad községeinek statutumai a podesta elnöklete alatt tartott közgyülekezetekben való részvételt szintén kötelezőnek mondották ki stb. Azonban ez a kényszer semmiesetre sem állapítható meg abból az elvből, hogy a politikai jogok egyszersmind politikai kötelességek is. *A többes szavazat* a tömeguralom ellensúlyozását czélozza. Lényege abban áll, hogy bizonyos egyének két, sőt három

Digitized by Google

szavazattal is bírnak. Belgium ez elvet be is iktatta módosított alkotmányába. Bizonyos azonban, hogy maga az elv egészében ellentétben áll azzal, hogy az országos választásnál egyik állampolgár szava annyit ér, mint a másiké; helyes alapot se az értelmi, se a vagyoni előbbrevalóság nem nyujthat a nagyobb befolyás megállapítására. *A kisebbségi képviselet* abból az elvből indul ki, hogy ha a többségnek van is joga a döntésre, nincs joga arra, hogy a tanácskozásból kizárja a kisebbségeket, tökéletes hallgatásra kényszerítse, vagyis el kell választani a képviselet jogát a határozás jogától. Határozzon a többség, de úgy, hogy azért minden vélemény-árnyalat képviselve legyen. — Bodnár Zsigmond *Renan Ernő*-ről ír, Séailles franczia bölcsészettanár művéhez fűzve gondolatait. — Az utolsó czikk Várnai Sándor dolgozata: «*Házassági jogunk reformja nemzetközi viszonyulataiban*». — Az «*Irodalom*» rovatban a következő folyóiratok és művek vannak ismertetve: «Revue politique et parlamentaire. Questions polit. soc. et legislatives. Marcel Fournier.» — «Revue philosophique.» (8. és 9. sz.) —*n*—*r*. — A «Revue Occidentale» márcziusi füzetéből Laffitte Péter beszéde és mutatványok «Le Noveau Calendrier des grands hommes» czímű munkából, melyet az angol eredetiből Ch. Avenac-Lavigne fordított le. *K*—*n*. — Max Vernon: «Allgemeine Physiologie. Ein Grundriss der Lehre vom Leben. Jena, 1895.» Heller Ágosttól. — Dr. Ferdinandy Géza: «A királyi méltóság és hatalom Magyarországon.» — «A magyar nemzet története.» Szerk. Szilágyi Sándor. — Fraknói Vilmos: «A magyar királyi kegyúri jog szent Istvántól Mária Teréziáig». — «Bogáti Fazekas Miklós élete és költői működéséről.» Dézsi Lajostól. — «Dr. Simon József Sándor és az Athenaeum.» — Földes Béla: «Társadalom- és gazdaságpolitikai könyvtár.»

2. A BUDAPESTI SZEMLE novemberi füzetének tartalma: Angyal Dávid *Vallási és politikai küzdelmek II. Mátyás korában* (1609—1612.) czímű tanulmányt írt. Az 1609-iki országgyűlés alatt és után II. Mátyásnak sokkal több gondot okoztak az európai helyzet bonyodalmai, semhogy szembeszállhatott volna a rendi követelésekkel. A jülichi örökség kérdése izgatta Európát. IV. Henrik vezetése alatt hatalmas coalitio készült a Habsburg-ház uralma ellen. Még jobban ártott a katholicismus és a Habsburgok ügyének az, hogy a testben és lélekben beteg Rudolf minden módon Mátyás megbuktatására törekedett. Ily viszonyok közt igen nagyra nőtt a protestantismussal szövetkezett rendi ellenzék hatalma. Az ausztriai rendek a márczius 19-iki conventio végrehajtását követelték. Követeik megjelentek az 1609-iki pozsonyi országgyűlésen, s arra kérték a magyar rendeket, hogy a szövetséglevelek értelmében követeljék Mátyástól az osztrákoknak igért vallásszabadság megtartását. A rendek nyilt ülésen fogadták az osztrák követeket, noha ezt rossz néven vette az udvar. A XLII. törvényczikkben megerősítették az Ausztriával és Morvaországgal kötött szövetséget. Thurzó nádort e törvényczikk mintegy kötelezte az erélyesebb

Digitized by Google

fellépésre. Az 1610-iki bécsi gyűlésen elintézte a vallási viszályt. Azután itthon is rendet akart csinálni. Összehívta a korszakos jelentőségű zsolnai zsinatot. Hogy a magyar protestánsok egyházi ügyekben saját püspökeik hatósága alá tartoznak, hogy az egyházi jövedelmekről és biráskodásról a maguk körében intézkedhetnek, a katholikus főpapság beavatkozása nélkül, ezt az elvet országos törvényre való hivatkozással először a zsolnai zsinat szerint léptette életbe. Ebben van jelentősége. Forgách bizonyára Pázmány tanácsára tiltakozott a zsinat ellen. E tiltakozásból nagy polemia keletkezett, mely abból a kérdésből indult ki, hogy törvényes püspököknek tekinthetők-e a zsolnai zsinaton megválasztott superintendensek. Forgách a nagyszombati zsinat egybehívásával válaszolt a zsolnai zsinatra. Ez volt az első országos zsinat, melyen a tridenti határozatokat nyilvánosan elfogadta a magyar egyház. Az egyházi élet tisztaságát jelentékenyen emelték a zsinat határozatai. De a katholicismus jövője attól függött, hogy mennyiben számíthat a királyi hatalom támogatására. IV. Henrik hirtelen halála megváltoztatta az európai helyzetet a Habsburgok javára. Mátyás 1610-ben kibékült Rudolffal. De a kibékülés csak színleges volt, mert Rudolfban a bosszú gondolata valóságos rögeszmévé lett. Leopold főherczeg rábeszélte a passaui katonaságnak Csehországba hívására. Ez volt Rudolf utolsó szerencsétlenségének oka. A csehek fellázadtak és Mátyást királylyá koronázták. 1612-ben elnyerte a császári koronát is. Khlesel ekkor a titkos tanács igazgatója lett. Büszkén tekintett vissza eddigi munkájára, s ezentúl szabadabban dolgozhatott az ellenreformatio s a királyi hatalom erősítésén. Nem vak buzgalommal látott munkájához, hanem a körülményekkel alkudva, secundum scientiam, mint mondani szokta. — *A legfőbb kegyúri jogról* szóló tanulmányból a harmadik közleményt adja a névtelen szerző. E részben az állam és egyház rendeltetését, egymáshoz való viszonyát, a kegyuraság keletkezését, a javadalmas főpapok kinevezését fejtegeti. Majd ismerteti az államhatalom befolyását Nagy Constantin óta, annak fejlődését a keleten, nyugaton, Spanyolországban, Portugalliában és indiai birtokain, a frank birodalomban és Németországban. — Joób Lajos *Washington*-ról írt czikkét, melyben Washington hadszervező tevékenységét és hadvezetését ismerteti a yorktowni capitulatióig, mely véget vetett a több mint nyolcz évig tartott háborúnak, és Anglia részéről is kieszközölte az amerikai Egyesült-Államok függetlenségének elismerését. Szól a belviszonyok- és pártállapotokról a békekötés után és az államszövetség alkotmányának létesüléséről. — Kurtz Isolde *A humanisták* czímű beszélyének fordítása be van fejezve. Gr. Zichy Géza *Már a fecskék gyülekeznek* költeményét adja. — Radó Antal *Ada Negri költeményeiből* hatot fordított le. — Vadnai Károly *Beöthy László emléke* czímű felolvasását közli, melyet Komáromban 1895. október 13-án, az emléktábla-ünnepen tartott. — Acsády Ignácz egy legújabban megjelent munkát ismertet, mely *Magyarország küzdelmeit az ozmánokkal* tárgyalja. Az *Értesítő*-ben Beksics G.: A román kér-

Digitized by Google

dés, Guyau: Pages choisies des Grands écrivains, Schuchardt Hugónak két a kaukázusi nyelvekre vonatkozó munkája vannak ismertetve: e két utóbbi Simonyi Zsigmondtól.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 3. füzetében dr. Horváth Cyrill «Világiak régi magyar imádságos könyvei» czímű dolgozatában azon codexeket veszi szemügyre, melyek részben vagy egészen világiak részére, imádságos könyvül készültek. Ilyenek a Festetics- és a Czeh-codex, melyeket paulinusok írtak Magyar Benigna Kinizsy Pálné számára, a Peer-codex és végül a Gyöngyösy-codex. Értekező aztán tanulmánya második felében e négy codex tartalmát és érdekesebb oldalait vizsgálja meg. — Bayer József «A XVIII-ik évszáz Molière-fordításaival» foglalkozik. A «Nagy-Enyeden tanuló ifjak között fel-állott Magyar Társaság» ismeretlen nevű «egy Tagja» tartható az első magyar Molière-fordítónak s az «Erőszakos házasság» az első molière-i vígjátékunk, mely 1792-ben nyomtatásban is megjelent. Ezzel egy időben, egy helyen jelent meg a «Medicin malgré lui» első magyar fordítása ezen a czímen: «A kéntelenségből való orvos». Valószinűleg mind a két fordítás egy kéz munkája, mit a nyelvezet egyformán jó magyarossága s a fordítás nagyobb hűsége is bizonyít, a mit viszont az első fordítás alkalmával szerzett gyakorlottság következményének lehet mondani. Az Erdélyben 1793-ban megjelent harmadik Molière-fordítás: «Spacin csalárdságai» kevésbbé sikerült, nyelve parasztos s a franczia Önt is Ked-del adja vissza. A negyedik Molière-fordítás «Víg Játék Amfitrion Molièr Franczia Versezetiből, az Elő-Játékra nézve ugyan Versekben, a Komédiára nézve pedig általában folyó beszédben fordíttatott Sz. M. által 1794.» A két betű alatt Szomor Máté rejlik s fordításában hűségesen ragaszkodik az eredeti szöveg szerkezetéhez. Mind e fordításokkal részletesen foglalkozik Bayer s dolgozata végén figyelemre méltó jelenségnek tartja, hogy irodalmunk Molière-cultusa sokkal belterjesebb a Shakespere-cultusnál. Kár, hogy nagyon hamar megszűnt, még pedig oly feltűnő módon, hogy a XIX. évszáz első negyven éve nem tud annyi Molière-fordítást felmutatni, mint a múlt évszáz utolsó nehány éve. A forradalom politikai eszméitől való félelem oda vetette árnyékát a franczia szépirodalom ártatlan termékeire is. — Császár Elemér «Mikes törökországi leveleinek keletkezéséről» értekezik. Dolgozatának ez az első része, s ebben tárgyalás alá veszi Toldy Ferencz és Szilágyi Sándor nézetét; az előbbi tudvalevőleg e leveleket egyöntetű alkotásnak, naplónak tartja, míg az utóbbi azt vitatta, hogy Mikes levelei valóságos missilis levelek. Értekezésének eredménye az, hogy Mikes Kelemen Törökországi Levelei nem missilisek, vagyis őket sem nénjének, sem más valakinek el nem küldte. — Balassa József «Verseskönyv a század elejéről» czímű közleményében azt a kéziratot ismerteti, melyet Balla Szabó János debreczeni theologus, később visontai ev. ref. lelkész írt össze 1824-ben. E könyv összeírásával tulajdonosának nem volt egyéb czélja, mint

Digitized by Google

hogy megőrizze a maga számára mindazt, a mi később diákéletének örömeire, mulatságaira emlékezteti. A kézirat tartalma: Kollégiumi élet, Csokonai V. Mihály 21 verse, köztük kiadatlanok is; a debreczeni kör versei; Fáy András néhány kiadatlan műve, vegyesek. — Révész Kálmán «Budai Ferencz és a Polgári Lexicon» czímű közleményében adatokat közöl arra nézve, hogy Budai Ferencz csakugyan a Sinay Miklós kézirataiból írta a maga munkáját. Majd megállapítja, hogy Budai F. 1760. okt. 8-án (s nem nov. 8-án) született s 1802. szept. 28-án (s nem, mint eddig hitték, okt. 28-án) halt meg. — Melich János «A legrégibb magyar jezsuita-dráma» töredékét ismerteti meg 1668-ból; ezt Hodinka Antal egy IV. Béla király korából való oklevélről fejtette le, melylyel az oklevelet a XVII. században valaki összeragasztgatta. — Az *Adattár* a következő közleményeket tartalmazza: «Halotti emlékvers Bethlen Elek fölött és Tóthfalusi Kis Miklós ismeretlen műve 1697-ből» dr. Dézsi Lajostól; «Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz» dr. Récsey Viktortól; «Kazinczy egy kiadatlan levele» Huttkay Lipóttól; «Kossuth László tudósítása fiának, Kossuth Lajosnak elfogatásáról 1837. máj. 6.» dr Dézsi Lajostól; «Jászay Pál naplója» Czékus Lászlótól. — A könyvismertetések rovatában A magyar költészet kincsesháza czímű anthologia és Popini Albert Horatiusa vannak ismertetve. A füzet végén levő könyvészeti repertoriumot összeállította Hellebrant Árpád.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A VIII. füzet első czikkében Sebestyén Károly a Pseudo-Phokylides koráról, személyéről és szövegéről értekezik. Már Bernays Jakab bebizonyította, hogy a Phokylides neve alá rejtőző hamisító az alexandrinus zsidók közé tartozott és a Kr. e. második évszázad és a Nero uralma közti időben élt. Szerző e nézetet bővebben kifejti és részben módosítja, részben kiegészíti. A kérdéses költeményt a XV. században nyomatták ki először (Phokylidis Moralia, 1495) s már a XVI. században rendkívül népszerű volt: iskolai auctorrá lett. E fontos szerepét a XVIII. század végéig vitte, holott már egy századdal előbb sejtették, hogy a költő nem valódi classikus. Műve szerzőnk szerint a Krisztus utáni első század vége felé keletkezett, mindenesetre a második felében. A költő, a menyire lehet, nem árulja el zsidó voltát, a pogányság ellen egyenesen nem támad, régi görögnek a nevét veszi föl. Megírta könyvét abban a hiszemben, hogy vele hitsorsosai helyzetén könnyít, a pogányokat pedig megszégyeníti s jobb útra téríti. Rosszhiszemű szándék sem műve elnevezésénél, sem megírásánál nem vezette. — Kanyaró Ferencz karácsonyi misztériumot közöl Toroczkóról, mely az eddig ismeretes magyar darabokkal számos rokonvonást tüntet föl; különösen a közbeszőtt énekek szembetűnően mutatják a közös eredetet. Cselekvény szempontjából az Orbán Balázs csíki misztériumához áll közel, de a toroczkói emlék régibb és komolyabb. Feltűnő vonása, hogy egy mágusnak, Gáspár királynak is jut külön eljátszandó szerep

Digitized by Google

benne, a minek példáját eddigelé csak egy vízkereszti játékban találtuk, míg a legtöbb betlehemes játék a békés mágus helyett katonát, huszárt, törököt, szóval vitéz hadakozó férfiút állít a Jézus születésén örvendező jámbor pásztorok mellé. — Récsey Victor befejezi az athéni múzeumokról írt terjedelmes ismertetését, ezúttal az Akropolis múzeumának berendezését és kincseit tárgyalva. — Lehr Vilmos a bolygó zsidó mondájának egyik fontos forrásművét, Schmied Márton dissertatióját «De Judaeo Non-Mortali» (1689.), ismerteti, melyet Neubaur, e monda legalaposabb kutatója, csak későbbi kiadásokból ismert. Schmied szerint a bolygó zsidó története nem egyéb, mint «otiosi alicuius ingenii excrementum». Dolgozatának főértéke abban van, hogy a koráig ismeretes följegyzéseket pontosan összeállítja és tanulságosan kivonatolja és birálgatja. Három csoportba osztja ez írókat: az elsőbe tartoznak azok, kik a hagyomány hitelességében feltétlenül hisznek; a másodikba a kételkedők; a harmadikba, kikhez a szerző maga is csatlakozik, kik az egész históriát mesének veszik. — A hazai irodalom rovatában Pozder Károly a Hauptmann Gusztáv mythologiai képgyűjteményét (szövege Latkóczy Mihálytól) és Holub-Köpesdy Latin-magyar kézi szótárának harmadik kiadását ismerteti. Az előbbi képgyűjteményről kimondja, hogy az nem felel meg méltányos kivánalmaknak, míg az utóbbi szótárt mind terjedelménél, mind tartalmánál fogva iskolai szótáraink legjobbjai közé sorozhatja. — Váczy János behatóan és általában elismeréssel ismerteti Baráth Ferencz irodalmi dolgozatait, melyekről azt mondja, hogy egyike a legbecsesebb műveknek, a melyek a közelebbi években hasonló irányban és tartalommal megjelentek. — A philologiai programm-értekezések sorából Bódiss Jusztin kedvezőtlen ítéletet mond Zsigmond János ily czímű tanulmányáról: Róma forradalmainak általános jellemzése. Szerző, biráló szerint, a politikai, társadalmi és nemzetgazdasági tudományokban való kellő jártasság nélkül fogott a szóban levő nehéz kérdéshez és nem emésztette meg az összeböngészett anyagot. Dolgozata telve van ellenmondásokkal, azonfelül zavaros és biztos chronologia nélkül való. Ellenben kedvezően ismerteti Schak Béla Balassa József értekezését: Az olvasmány szerepe az idegen nyelvek tanításában, mely szerint az olvasmányok feldogozása három szempontból történjék: a nyelvi anyag, a tárgyi ismeretek és a beszédgyakorlatok szolgálatában. Ne nyelvtant, hanem nyelvet tanítsunk. Ez elveken nyugszik a nyelvtanításnak helyes és sikert biztosító módszere. — Major Károly ismerteti Maczki Valér dolgozatát: Adalék a magyar irodalomtörténet elméletéhez, mely «rendszertelen és elv nélkül szűkölködő irodalomtörténészetünkhöz» kiván eszméket szolgáltatni. De ez eszmék legnagyobb része Taine angol irodalomtörténetének bevezetéséből valók. szerzőnek az irodalom korszakainak elnevezéséről szóló fejtegetései pedig helytelenek. — Moravcsik Géza főleg előadás szempontjából hibáztatja Székely Salamon dolgozatát: A középkori franczia vigjáték,

Digitized by Google

különös tekintettel a Farce Patelinra. Szerző jól ismeri a tárgyat, de zavarosan és homályosan ír, úgy hogy előadása sok helyütt egészen élvezhetetlen. — Végül Pozder Károly, egyes tévedesek daczára is, kedvezően ismerteti Gohl Ödönnek a római birodalom pénzeiről írt értekezését, mely nagy gonddal és a legjobb forrásművek felhasználásával készült. — Vegyes közlemények és könyvészet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. nyelv és széptud. osztály nyolczadik ülése.

1895. november 4-én.

Zichy Antal tt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György tt., Beöthy Zsolt, Goldziher Ignácz, Heinrich Gusztáv, Volf György r. tt., Asbóth Oszkár, Bánóczi József, Badits Ferencz, Kunos Ignácz, Némethy Géza, Petz Gedeon, Vadnay Károly l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost. Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt., Nagy Gyula l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

211. Goldziher Ignácz r. t. «Az arabok történelmi irodalma» czímű értekezését olvassa föl. — Birálatra adatik.

212. Volf György r. t. «Első keresztény térítőink» czímű székfoglaló értekezésének második részét olvassa fel. — Birálatra adatik.

213. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Goldziher Ignácz és Volf György r. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS HARMADIK ÜLÉSE

1895. november 10-én.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Csáky Albin, Hollán Ernő, Szász Károly, Szlávy József, Tisza Kálmán, Zichy Antal. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

25. Olvastatik a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr leirata, melyben az Akadémiát értesíti, hogy ő csász. és apost. kir. Felsége **B. Eötvös Lorándnak** a M. Tud. Akadémia elnökévé, **Pulszky Ferencz**-nek másodelnökévé történt megválasztását legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott. — Örvendetes tudomásul vétetik.

26. B. Rudics József 1879. szeptember 15-ikén kelt végrendeletében bácsalmási hagyatékának egynegyed részét **művészeti czélokra és ösztöndijakra** hagyományozta s ezen akarata részletezését közösen a M. Tud. Akadémia igazgató-tanácsára, a Képzőművészeti Társaság igazgatóságára és a Nemzeti Szinház intendánsára bízta. — Az előzetes tárgyalásokban a Képzőművészeti Társaság és a Nemzeti Szinház részéről kifejezett kivánságok tudomásul vétele és az ügynek részletes megvitatása után az Igazgató-tanács a következőkben állapodott meg:

Digitized by Google

a) A bácsalmási ingatlanok értékesítése után a föntebbi czélokra befolyt 46,596 frt 48 kr., mint b. Rudics József művészeti czélokra tett alapítványa, felosztatlanul együtt maradjon és a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium felügyelete alatt a kincstári alapítványi ügyek igazgatósága által kezeltessék.

b) Tekintettel arra, hogy az alapító előtt bizonyára a művészetek gyakorlati czéljai lebegtek, a M. Tud. Akadémia «a b. Rudics József nevét viselő művészeti alapítvány» kamataiból részesedésre nem tart számot.

c) Figyelembe véve, hogy a Képzőművészeti Társaság a festészetet, szobrászatot és építészetet, tehát a művészetek három főágát, a Nemzeti Szinház és Operaház pedig a szavaló és énekművészetet képviseli, az évi kamatok $^3/_5$-ében a Képzőművészeti Társaság, $^2/_5$-ében pedig a Nemzeti Szinház és Operaház részesüljön, azzal a kikötéssel, hogy ez alapból nekik évenként kiutalványozandó összeget kizárólag ösztöndíjakra fordítsák.

d) A Nemzeti Szinház és Operaház kormánybiztosától és a Képzőművészeti Társaság igazgatóságától előzetesen készített alapítólevelek egy közös alapító-levélbe foglalandók össze, azzal a megjegyzéssel, hogy a festészet és szobrászat mellett az építészet is figyelembe veendő.

e) E közös alapító-levél szövegezésére a nm. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium kegyeskedjék egy újabb értekezletet összehívni, a melyen az alapító végakaratának részletezésével megbízott három testület, kiküldöttei által, ismét képviseltesse magát.

f) A M. Tud. Akadémia Igazgató-tanácsát ez értekezleten ismét a főtitkár fogja képviselni.

g) Az alapító-levél szövege elkészíttetvén és a most említett értekezleten megvitattatván, a M. Tud. Akadémia Igazgató-tanácsának jóváhagyás végett be fog mutattatni.

27. A Kereskedelemügyi miniszter úr fölkéri az Akadémiát, hogy az 1896-ban Budapesten tartandó **nemzetközi távirda-conferentia** üléseire a dísztermet és a kis üléstermét engedné át. — Az átiratban részletezett módozatok és föltételek mellett a kérelmet az Igazgatótanács szivesen teljesíti.

28. **Az ezredéves országos kiállításban** való részvételre az Akadémia felhívatván, az Akadémia kiadványai ki fognak állíttatni és a költségekre a jövő évi költségvetésbe mintegy 400 frt föl fog vétetni.

29. Császka György kalocsai érsek és ig. tag az Akadémia alaptőkéjének gyarapítására tizezer korona alapítványt tett. — Köszönettel vétetik.

30. Forster Gyula földhitelintézeti igazgatótól Forster János nevére tett mezőgazdasági alapítvány ügyrendi szövegezését a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium is helyben hagyván, az alapító-levél egy példánya az Akadémia levéltárában tétetik le.

31. Az ifj. bojári Vigyázó Sándor nevére tett alapítvány ügyrendi szövegezése gr. Vigyázó Sándor úrnak helyben hagyás végett újra elő fog terjesztetni.

32. Dr. Elischer Gyula Goethe-alapítványának bejelentését az Igazgató-tanács örvendetes tudomásul veszi.

33. A Szitányi Ullmann Móricz nevére 1861-ben tett 10,500 frtos alapítvány kamatainak fele a M. kir. Tudomány-egyetemet illetvén, az Igazgató-Tanács elvi határozatképen kimondja, hogy e kamat

Digitized by Google

fejében mindenkor csak annyi fizetendő ki, a mennyit a földhitelintézeti záloglevelekbe fektetett tőke tényleg kamatoz.

34. ZSIGMONDY GUSZTÁV kir. főmérnök, ki az Akadémia épületének műszaki felügyeletét annyi éven át oly buzgalommal teljesítette, elhalálozván, az elnökség fölkéretik, hogy a műszaki felügyelet tárgyában az Igazgató-tanács legközelebbi ülésén javaslatot tenni sziveskedjék.

35. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Gr. CSÁKY ALBIN és HOLLÁN ERNŐ ig. tagokat kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1895. november 11-én.

PAULER GYULA r. tag. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Pulszky Ferencz, Hampel József, Hegedüs Sándor, Jakab Elek, Láng Lajos, Plósz Sándor, Vécsey Tamás r. tt. Concha Győző, Fayer László, Kőrösi József, Nagy Gyula, Ráth Zoltán, Réthy László, Zsilinszky Mihály l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt., Kisfaludi Lipthay Sándor, Mikszáth Kálmán, Schenek István, Vadnai Károly l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

214. LÁNG LAJOS r. t. felolvassa: «A nemzetiségek aránya Ausztriában» czímű értekezését.

215. HAMPEL JÓZSEF r. t. bemutatja «Újabb tanulmányok a rézkorról» czímű dolgozatát.

216. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri LÁNG LAJOS és HAMPEL JÓZSEF r. tagokat.

HARMINCZKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A m. tud. Akadémiai III. osztályának hetedik ülése.

1895. november 18-án.

HOLLÁN ERNŐ tt. elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból Konkoly Th. Miklós, Semsey Andor t. tt., b. Eötvös Loránd, Fodor József, Heller Ágost, Hőgyes Endre, Klug Nándor, Mihalkovits Géza, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt., Batizfalvy Sámuel, Chyzer Kornél, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Lipthay Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. Jegyző König Gyula osztálytitkár.

217. KONKOLY MIKLÓS t. tag «Meteorologiai observatorium a nagyszalóki csúcson».

218. KÖNIG GYULA r. tag. «A reciprocitás tétele a négyzetes maradékok elméletében».

219. MIHALKOVICS GÉZA r. tag. «Az anatomiai műnevek».

220. DR. SZÉKELY ÁGOSTON. «Vizsgálatok a vér bactériumölő képességéről», előterjeszti HŐGYES ENDRE r. tag.

221. KORDA DEZSŐ. «Transformátorok hatásfokának egy új meghatározási módjáról», előterjeszti SZILY KÁLMÁN r. tag.

222. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KONKOLY TH. MIKLÓS t. és MIHALKOVICS GÉZA r. tag. urakat kéri föl.

Digitized by Google

HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik összes ülés.

1895. november 25-én.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Pulszky Ferencz másodelnök. — Zichy Antal t. t. — Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Jakab Elek, Kőnig Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György, Wlassics Gyula r. tt. — Asbóth János, Badics Ferencz, Bánóczi József, Csánky Dezső, Fayer László, Klein Gyula, Lipthay Sándor, Marczali Henrik, Mocsáry Sándor, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Pasteiner Gyula, Petz Gedeon, Pulszky Ágost, Rados Gusztáv, Szinnyei József, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

223. Marczali Henrik l. t. emlékbeszédet tart **Ranke Ferencz Lipót** külső tagról. — Az Akadémiai Értesítőben jelenik meg.

224. Vadnay Károly l. t., mint a **Kóczán-pályázat** bírálóbizottsága előadója fölolvassa jelentését az 1895. évi pályázatról, a mely szerint a bizottság a XIII. számú, Pulszky Ferencztől vett jeligéjű s «Ilona királyné» czímű szomorújátéknak javasolja a jutalom kiadását. — A bíráló-bizottság javaslata elfogadtatván, a fölbontott jeligés levélkéből Endrei Ödön Zalán neve tűnt elő.

225. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés levélkéinek elégetésére Némethy Géza és Rados Gusztáv l. tagokat kéri föl, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbizatásukban eljártak.

226. Főtitkár bejelenti **Overbek János** külső tagnak, a nagyhírű archaeologusnak és műtörténetírónak november 8-án Lipcsében történt halálát. — Az Akadémia fájdalmas részvéttel veszi tudomásul nagyérdemű tagja elhunytát, s az I. osztályt fölhívja, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

227. Az I. osztály a Nyelvtudományi Bizottság előterjesztése alapján javasolja, hogy a **Magyar Nyelvőr** szerkesztése és kiadása (a tulajdonjog továbbra is az Akadémiáé maradván), 1000 frt évi segély mellett, Simonyi Zsigmond r. tagra, a **Nyelvtudományi Közlemények** szerkesztése pedig, 500 frt tiszteletdíjjal, Szinnyei József l. tagra bízassék. — Elfogadtatik.

228. A II. osztály **«a magyarországi latinság szótára»** bizottságába Hajnik Imre r. és Nagy Gyula l., a III. osztály pedig Heller Ágost és Szily Kálmán r. tagokat küldi ki. — Tudomásul szolgál.

229. A II. osztály **Thuróczy Károly**, Nyitramegye főorvosa részére fölolvasási engedélyt kér. — Megadatik.

230. A III. osztály jelentést tesz a Lukács Krisztina-alapból hirdetett nyilt pályázatról, s ajánlja, hogy a **«Bilineár és quadratikus alakok elmélete»** megírásával, 1897. deczember 31. határidővel, Rados Gusztáv l. tag bízassék meg.

231. Olvastatik az elnökök és titkárok bizottságának jelentése az Óváry Lipót l. tagtól a februári összes ülésen tett indítvány tárgyában. A bizottság javaslatai (l. Akad. Ért. 72. füzetben a Jegyzőkönyvi

Digitized by Google

Mellékletek közt) elfogadtatnak, a bizottság a további intézkedések megtételére fölhatalmaztatik, jelentése annak idején elváratván.

232. Ráth György, ny. kir. táblai tanácselnök s az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum főigazgatója november hó 21-én kelt levelében bizonyos feltételek mellett felajánlja örök adományképen az Akadémiának az 1711 előtt nyomtatott hungarikákból álló könyvtárát, s késznek nyilatkozik, ha ajánlatát az Akadémia elfogadja, «Halálesetre szóló ajándékozási szerződés» alakjában ez adományáról az Akadémiát visszavonhatlanul és örök időkre biztosítani. — A rendkívül becses adományt az Akadémia, mély köszönetének kifejezése mellett, elfogadja, a feltételek teljesítésére magát kötelezi s az ajándékozási szerződés megkötésére az Akadémia elnökét fölhatalmazza.

233. A **Kisfaludy-Társaság** elkészíttetvén Csiky Gergely, b. Jósika Miklós és b. Kemény Zsigmond márvány-mellszobrait, kérést intéz az Akadémiához: helyezné el e szobrokat ideiglenesen valamelyik, a közönségtől inkább látogatott termében. Tulajdonjogát a Társaság fenn kivánja tartani s a szobrok talapzatára alkalmazandó felírattal meg is jelöli. — Az Akadémia e kérést, a jövő évi nagygyűlés hozzájárulása reményében, örömmel teljesíti; a Kisfaludy-Társaság jelenlevő elnökének azon kijelentését, hogy a szobroknak akár vis major, akár baleset következtében történt megsérüléseért az Akadémiát felelősség nem fogja terhelni, helyesléssel tudomásul veszi, s a Társaságnak e szép szobrok ideiglenes elhelyezéseért köszönetét külön átiratban is ki fogja fejezni.

234. A cseh tudományos Akadémi megküldi Šafařik Pál József cseh történettudós születésének századik évfordulója alkalmából veretett emlékérmet. — Köszönettel vétetik s megőrzés végett átadatik a könyvtárnak.

235. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.:

1. Radloff k. t.-tól Alttürkische Inschriften der Mongolei;
2. a Németalföldi kormánytól «Triangulation von Java»;
3. Schulek Vilmos l. t.-tól:
   a) Ung. Beiträge zur Augenheilkunde;
   b) Hályogoperálás horpadtan csonkított lebenynyel;
   c) A szemészeti klinika orvosi személyzetének irodalmi működése az utolsó 25 év alatt;
4. A kiskartali csillagda tevékenysége 1893. októbertől 1895. októberig;
5. Az állami számvevőszék zárszámadása: köszönettel vétetnek.

236. Főtitkár bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzékét.

237. Elnök úr a jegyzőkönyv bitelesítésére Marczali Henrik és Vadnay Károly l. tagokat kéri föl.

Digitized by Google

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. **A főkönyvtárnok első jelentése.** (Előterjesztette a könyvtári bizottság november 14-i ülésén.) — Midőn a tisztelt könyvtári bizottság előtt a könyvtár állapotáról és a benne előfordult újabb mozzanatokról első ízben szerencsém van jelentést előterjeszteni, szükségesnek tartom mindenekelőtt röviden előadni, hogy mily állapotban találtam az Akadémia könyvtárát, hogy ezek után elmondhassam, mily eszközöket tartok megfelelőknek a talált hiányok orvoslására, és hogy eddig mit tehettem a könyvtár és a vele kapcsolatban álló kézirattár végleges rendezésének előmozdítására.

A mi a könyvtár osztályozását illeti, a tiszta coordinálás rendszere van elfogadva, a mi a kezelést és a műveknek a leginkább megfelelő osztályba való beillesztését lényegesen könnyíti. Az osztályok egészben véve elég jól vannak megválasztva. Egyes osztályok később előnyösen szétválasztandók lesznek, mint p. o. a mathematikai, mely jelenleg a csillagászattal kapcsolatos, a germán irodalom, melyben a német, az angol és skandináv irodalmakat találjuk stb. A tudományos szakfolyóiratok a megfelelő tudományszakokba vannak beosztva. Több tekintetben czélszerűbb ugyan, ha a folyóiratok, tárgyukra való tekintet nélkül, külön osztályt alkotnak, de mivel könyvtárunkban a politikai napilapok nagy tért foglalnak el, és mivel a mostani rendnek megbontása nagy zavart okozna, a mostani elhelyezést megtartandónak vélem.

Valamely könyvtár használhatóságának mértéke: *katalógusainak állapota.* Mióta valami tíz évvel ezelőtt a nagy czédulakatalógus készítése megindult, kerekszámban 48.000 műről készült el a czédulakatalógus, holott a kézi katalógus körülbelül 50.600 munkát foglal magában. Minthogy azonban a könyvtár, becslés szerint, legalább 60.000 műből áll, az évi gyarapodás pedig körülbelül 2300 műre teendő, ezzel szemben átlag évenként csak 2000 munka lajstromoztatik, könnyen belátható, hogy ilyen lépésben haladva, a restantiák lavinaszerűen felszaporodnak, a lajstromozás soha sem készülhet el és — minthogy a mult év végeig folytatott eljárás szerint a lajstromozás mindig chronologikus rendben haladt — ép az actuális művek: a legújabb irodalom vagy kötetlenül egy boldogtalan könyvhalomban hevert a földön, vagy bekötve, de még mindig lajstromozatlan, tehát fel nem lelhető állapotban állott és áll még részben százával a könyvpolczokon.

A nagy czédulakatalógus csak belső könyvtári használatra való; az olvasó közönség számára a már régi időtől fogva megkezdett és azóta folytatott *szakkatalógus* szolgál, mely egy neme a czédula-

Digitized by Google

katalógusnak, csakhogy szilárd kötetekbe foglalva, kötetlen csomagokban őrzött folytonos pótlásokra szorul.

Ezen katalógusokon kívül a könyvtár gyarapodásáról vezettetik a járulék-napló és inventarium név alatt: a könyvek számjelzés szerinti katalógusa, tehát az úgynevezett *«standkatalog»*.

A rendszer, mely szerint valamely könyvtárban a könyvek felosztatnak és elhelyeztetnek, az illető könyvtár használhatóságára és czélszerűségére nézve elvégre közömbös dolog és többé-kevésbbé ízlés dolga. Legczélszerűbbnek látszik itt is, hogy a középúton maradjunk és hogy a mesterkélt felosztási rendszereket kerüljük. A lényeges kellék, melynek segítségével a könyvek elhelyezésének akármely rendszere mellett azonnal és könnyen eligazodunk, a különféle szükséglet szerint berendezett katalogusok szerkesztése.

Ezt az elvet szem előtt tartva és tekintetbe véve, hogy az akadémia könyvtárának jelenlegi osztályozása ellen komoly kifogás nem tehető, a jelenlegi beosztási rendszert teljes mértékben megtartandónak véltem, és feladatomat abban látom, hogy ezen rendszer szerint a könyvtár mennél gyorsabban végleg rendeztessék.

Hogy a könyvtár kezelése a helyes vágányba zökkenjen, a régi eljárást annyiban kellett megváltoztatni, hogy az újonnan beérkező könyvek azonnal teljesen lajstromoztassanak, s ekként hozzáférhetővé tétessenek. Minthogy továbbá szükségesnek tartom, hogy a könyvtár könyvállománya minden' egyes alkotó részében biztosítva legyen, mindenekelőtt egy *törzskönyv* szerkesztését láttam szükségesnek, mely a könyvben is kitüntetett folyószám szerint a könyvtárban meglevő összes művek összeírását tartalmazza. Ez a törzskönyv egyelőre új beszerzésekre terjeszkedik, lassanként pedig az egész könyvállományt fel fogja ölelni.

Egy másik könyv, mint *segéd-inventarium*, a folyóiratok és folytatásos művek számára szolgál, melyben a művek vagy folyóiratok betűrend szerint (a törzskönyvre való vonatkozással) foglaltatnak. Egy harmadik újonnan berendezett lajstrom azon akadémiáktól és tudományos társulatoktól beérkező kiadványok rendbentartására szolgál, melyekkel akadémiánk kiadványcserét folytat.

Ezen három új jegyzék és a nagy czédulakatalogus mellett az olvasóközönségre nézve a legfontosabb a *szakkatalógus*. Minthogy a jelenleg használatban levő szakkatalógus nem teljes, azonkívül megbízhatatlan és berendezésre nézve kényelmetlen, azért ezen katalógus alapos reformja nagyon kivánatos. Midőn az ilyen könyvkatalógusra használt különféle módok között körültekintettem, legczélszerűbbnek találtam azt a katalógus-formát, melyet a római Vittorio-Emmanuele könyvtárban, Olaszország legnagyobb könyvtárában használnak, s melyet, *Aristide Staderini* Rómában készít. Ez a szerkezet oly czédulakatalógus, mely a közönség kezébe adható szilárd kötetekbe van foglalva, oly módon, hogy abba újabb czédulák könnyű szerrel beiktathatók.

Digitized by Google

Könyvtárunk tekintélyes osztálya: a keleti irodalom osztálya, mely szintén nagyobbrészt lajstromozatlan volt. Jelenleg a Szilágyi Dánieltől szerzett könyvek majdnem teljesen lajstromozva vannak, a Bak-féle adományból származók még ezután következnek. A lajstromozással *Máder Béla* urat bíztam meg, ki Goldziher Ignácz társunk nyilatkozata szerint e czélra kiválóan képes.

Egyébként az újonnan beérkező művek azonnal teljesen lajstromoztatnak és e mellett az előbbeni évekről hátramaradt munkák is beiratnak a katalógusba. A folyóiratok és egyéb periodikusan megjelenő kiadványok egyelőre még a régi módon kezeltetnek.

A könyvtárral kapcsolatban áll az akadémia *kézirattára*. A kézirattár katalógusa két részből áll: egy *általános betűrendes* és egy *szak-katalógus*-ból. Rendes törzskönyv vagy inventarium, mely a kéziratok beszerzésének módját említené, nem létezik. Az éppenséggel nem szerencsésen választott jelző szavak sok esetben a kivánt kézirat megtalálását majdnem lehetetlenné teszik. A katalógus revisiója és az egyes kéziratcsomagokban foglalt különféle tárgyú iratnak a katalógusban való feltüntetése a legközelebbi évek feladata leend. Úgyszintén lajstromozandó lesz a kézirattárban elhelyezett számos kép és metszet is.

A mult hetekben a gróf *Széchenyi István*-féle naplók és kéziratok a főtitkári hivataltól, megőrzés végett, átadattak a kézirattárnak. Minthogy az akadémia nagy alapítója emlékének méltó megőrzésére illőnek tartom, külön szekrényben összegyűjtve felállítani mindazt, mi gróf Széchenyi István irodalmi tevékenységére vonatkozik, azért a Széchenyi-iratok külön jegyzék szerint osztatlanul fognak a kézirattárban őriztetni.

A könyvtárnak még egy nevezetes gyarapodásáról kell említést tennem, t. i. a júliushó óta az akadémia birtokába átment Elischer Boldizsár-féle *Goethe-gyűjteményről*. Ez az értékes gyűjtemény, melynek valóban nagy értékét abban a mértékben, a mint azt átveszem, jobban és jobban tudom megbecsülni, jelenleg felállíttatik az erre a czélra felhasznált helyiségben, mely területre nézve czéljának éppen meg fog felelni. A butorzat legnagyobb része már fel van állítva, a még hátralevő darabok, nevezetesen a kettős tárló, mely a kéziratok, képek és egyes érdekesebb nyomtatványok kiállítására fog szolgálni, már a legközelebbi napokban rendeltetése helyére kerül. A mint a gyűjtemény fel lesz állítva, a katalógus készítése azonnal meg fog kezdetni.

Még két — a könyvtárt közelről illető — dolgot kell itt felemlítenem: az első a könyvtári szabályzatra, a másik a könyv- és kézirat-kikölcsönzésnek rendezésére vonatkozik. Az akadémia ügyrendjében foglalt könyvtári szabályzat nagyon általános kifejezésekben gondoskodik a könyvtár és kézirattár kezeléséről és használásáról. Ezen okból már elődöm megbizatott egy új szabályzat kidolgozá-

Digitized by Google

sával. Az említett szabályzatra vonatkozó némi előmunkálat részemről már meg is történt, nem szeretném azonban ezt a hosszú időre kiható dolgot elhamarkodni, és kivánnám, hogy az igen tisztelt bizottság minden egyes tagja tudomást szerezzen a készítendő tervezetről, úgy hogy ez új szabályzat — mint ez másképen nem is lehetséges — a bizottság közös akaratából származván, a könyvtári személyzet és a könyvtárt használó közönség előtt a kellő súlylyal bírjon.

A mi a kikölcsönzés ügyét illeti, ez is alapos reformra szorul. Igen nagy t. i. az évek óta kikölcsönzött művek száma. Szükségesnek mutatkozik a készítendő új szabályzatban a könyvtár állományának biztosítása céljából egy évenkénti általános revisiót megkövetelni; a mint ez nálunk más könyvtárakban, de különösen a külföldi könyvtárakban szokásos. Különösen figyelembe kell venni a kéziratok kikölcsönzésének módozatait, mert ez irányban az akadémiát sokszor pótolhatatlan veszteség érheti.

Jelentésem nem volna teljes, ha a könyvtár gyarapodásáról, térbeli elhelyezésének viszonyairól és használásáról nem tennék említést. A könyvtár gyarapodása a kiadványcserében és adomány utján kapott könyveken kívül a rendelkezésre álló szerény összeggel arányban áll. Egy negyedrészét a kötés, egy ötödrészét a folyóiratok emésztik föl. A hátramaradó csekély összeg a régiek pótlására és az új irodalom főbb jelenségeinek beszerzésére fordítható, lehető tekintettel a fővárosban meglevő többi nagyobb könyvtárra, különösen pedig a szakkönyvtárakra.

Mint a legtöbb könyvtárban, úgy nálunk is érezhető a hely szűk volta. A könyvek némely polczon háromszorosan, legtöbb helyen kétsorosan állanak, a mi a könnyű kezelést nagyon hátráltatja. Kívánatos volna egy lajstromozó helyiség, egy olvasószoba az akadémia tagjai számára stb. Minthogy azonban ezen bajokon egyelőre alig lehet segíteni, egyszerű jelzésükkel megelégszem.

Az említett bajok különösen érezhetők voltak addig, míg a könyvtár nagy terme világítás nélkül volt. Ezen állapot a könyvtár használhatóságát is lényegesen csorbította, minthogy téli időben már négy órakor az olvasó közönségtől kivánt műveket a könyvtári helyiségben kikeresni nem lehetett.

Kérésemre és nagy örömömre az akadémia igazgató-tanácsa lehetségessé tette, hogy az elektromos világítás bevezetése által a könyvtár és a kézirattár helyisége (az udvari könyvtárterem kivételével) most már a legvégső szegletig kivilágítható. Ezen berendezés a könyvtár használhatóságát nagyban növelte és lehetségessé tette, hogy a lajstromozó munka bármely időben végezhető legyen.

A könyvtár használását illetőleg megemlítem, hogy számos akadémiai tag és sok más tudós sűrűn veszi igénybe a könyvtárt, és hogy délutánonként az olvasótermet rendesen teljesen elfoglalja az olvasóközönség.

Digitized by Google

Igen tisztelt bizottság! Arra törekedtem, hogy jelentésemben az akadémiai könyvtár állapotáról lehető tökéletes képet nyujtsak. Ismételve kijelentem, hogy a könyvtár jelenlegi berendezését, azaz felállítását és beosztását egészben véve czélszerűnek és kielégítőnek tartom. De másfelől elkerülhetetlenül szükséges, hogy a könyvtár lajstromozása és végleges rendezése lehető rövid idő alatt befejeztessék és hogy addig is az újonnan beérkező könyvek, folyóiratok és egyéb tudományos kiadványok mennél gyorsabban jussanak végleges rendeltetésök helyére, hol mindenki számára hozzáférhetők legyenek.

Az igen tisztelt bizottságot végül arra kérem, hogy engemet törekvéseimben tekintélyének súlyával és hathatós pártfogásával támogatni sziveskedjék.

2. **Az Irodalom-történeti bizottság** október 18-iki ülésén, Pesthy Gábor Nouum Testamentumának hasonmásszerű kiadása alkalmából, kérdést intézett az előadó a bizottsághoz az iránt: nem volna-e helyes Pesthy G. más két művét is ilyszerű kiadásban bocsátani közre? E kérdés eldöntését annál fogva is időszerűnek tartja, mivel Pesthy G. meséi a R. M. Költők Tára VIII-ik kötetében Heltai meséivel együtt volna kiadandó, s abban az esetben, ha a bizottság a hasonmás-kiadás mellett nyilatkoznék, a meséknek ottani közzététele valamelyik későbbi kötetre volna halasztható. Ez alkalommal szóba jött a R. M. Költők Tára I-ső kötetének második kiadása is, melyre nézve az előadó szintén kérte a bizottság határozatát a felett: nem volna-e helyes és czélszerű a középkori magyar költői maradványokat magában foglaló I-ső kötetet, az első kiadástól eltérőleg, az eredeti kéziratok helyesírása szerint nyomatni? — A felvetett kérdések beható megvitatása után, a bizottság mellőzi Pesthy meséinek hasonmásszerű kiadását, s ahhoz az eredeti tervhez ragaszkodik, hogy azok Heltai meséivel együtt a Költők Tára 8-ik kötetét képezzék. Az elfogyott I-ső kötetnek új kiadása szintén szükségesnek találtatván, elhatároztatik, hogy úgy az I-ső kötet újabb kiadása, mint a 8-ik kötettel kezdve a következő kötetek is, az eredeti költői művek helyesírása szerint nyomattassanak s tétessenek közzé; mi a szerkesztőnek utasításul adatott.

3. **Véleményes jelentés Óváry Lipót l. t. inditványáról egy franczia nyelven kiadandó folyóirat tárgyában.** Óváry Lipót l. t. az 1895. február 4-ikén tartott összes ülésen indítványt tett egy franczia nyelven kiadandó évnegyedes folyóirat megindítása iránt, melynek feladata lenne a M. tud. Akadémia működésének a külfölddel való tüzetesebb megismertetése. Az összes ülés kiadta az indítványt az elnökök és titkárok bizottságának jelentés végett.

Nevezett bizottság ez indítványt f. hó 14-ikén tartott ülésében tárgyalta s most szerencséje van jelentését a következőben előterjeszteni.

Digitized by Google

A bizottság indítványzóval teljesen egyetért abban, hogy az Ungarische Revue, a melyet az Akadémia több száz példányra való előfizetésével támogatott, szerkesztőjének minden buzgalma és ügyszeretete mellett sem felelhet meg azon feladatának, hogy az Akadémia működését s általában a magyar kulturális életet a külfölddel tüzetesebben megismertesse. Tény az, hogy az Ungarische Revue Németországon kívül jóformán ismeretlen maradt s magában Németországban is csak igen csekély elterjedésre talált. A bizottság nézete szerint, igen valószinű, hogy a franczia nyelvű folyóirat, a melyet külön e czélra ki fognánk adni, sem valósítaná meg a hozzáfűzött reményeket. Minden nagyobb nemzet irodalma ma már a jobbnál jobb revuekkel bőségesen el van látva, s azt várni, hogy egy új folyóirat, a mely különösen a magyar érdekeket szolgálná, bármely nyelven is utat törhetne magának a nagy nemzetek tudományos köreibe, bizonyára hiú várakozás. Kétségtelenül többet fogunk használni irodalmunk megismertetésének, ha külön folyóirat kiadása helyett inkább arra törekszünk, hogy az angol, franczia, német és olasz nagyobb revuekben irodalmunk fejlődéséről jól megírt tanulmányok, a kritikai folyóiratokba pedig fontosabb munkák megjelenése alkalmával tájékoztató ismertetések lássanak napvilágot. Lukács Móricz, Pulszky Ferencz s több mások, kik a negyvenes években politikai viszonyainkról az Allgemeine Zeitungba czikkeket írtak, jobb szolgálatot tettek a hazának, mintha akár német, akár franczia nyelven külön lapot alapítottak volna. Igy vagyunk most a magyar kulturális élet külföldi megismertetésével. Ha találunk hivatott férfiakat, a kik készek lesznek a nagy nemzetek revueibe és kritikai lapjaiba irodalmunkról és ennek nevezetesebb jelenségeiről czikkeket közrebocsátani, jobban meg fogjuk szolgálni a magyar irodalom érdekeit, mintha idehaza idegennyelvű folyóiratok segélyezésére hiába költekeznénk.

Mindezeket tekintetbe véve, a bizottság indítványozza, hogy:

1. az Ungarische Revuenek előfizetés útján való segélyezése az 1896. évtől kezdve szüntettessék meg.

2. Vétessék fel az Akadémia 1896. évi költségvetésébe «az I. és II. osztály körébe tartozó irodalmunk ismertetésére külföldön» czím alatt 1600 frt.

3. Az elnökök és titkárok bizottsága keressen és találjon módokat e czél elérésére, és tegyen ez ügyben annak idején az Akadémiának jelentést.

4. A Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn előfizetés útján való segélyezése továbbra is fenntartandó, minthogy e folyóirat, a körébe tartozó tudományok nemzetközi viszonyainál fogva, feladatának elegendőképen megfelelhet.

4. **Vári Rezső jelentése Constantinus Porphyrogennitus De administrando imperio czímű munkájának kéziratairól.** Az *Akadémiai Értesítő*-nek 1894. évi októberi füzetében (577—583. lapjain)

jelentést tettem «Leo Sapiens taktikus munkájának görög kézirataíról». E jelentésből kitetszett, hogy Bölcs Leo taktikájának igen sok kéziratát őrzik az európai könyvtárak. Annál kevesebb a fentírt munka kéziratainak a száma. S mivel azonfelül a M. Tud. Akadémia millenniumi bizottsága előtt nem az egész mű kiadásának a czélja lebegett, meg volt könnyítve a munkám, s a két kéziratot csak szemelvényesen kellett collationálnom.

A «De administrando imperio» czímű munkának főkéziratát, Párisban 1892-ben, másikát itt Budapesten 1895. őszén hasonlítottam össze a *Migne* Patrologiae cursus completus görög sorozata 113. kötetében lenyomott szöveggel. Ez utóbbi kéziratot a párisi könyvtárigazgatóság 1892-ben kikölcsönözte volt, s ez volt az oka annak, hogy a kéziratot a közös külügyministerium közbenjárásával Budapestre kellett küldetni.

A főkézirat leírása röviden ez:

Jelzete 2009. gr. (*Parisinus Regius*), a XII. századból való, 211 levélből álló, 4-rétű hártyakézirat. Tartalmazza az *Inventaire Sommaire* szerint ezeket: «Pythagorae epistola ad Laïden (1); eiusdem tabula pro futurorum divinatione (2 v°); Constantini Porphyrogenniti ad Romanum filium tractatus de administrando imperio (3). E kéziratot csak *Bekker* használta a bonni kiadásban megjelent Constantinusához (Bonn, 1829—1840). Migne Patrologiájában még nem nyomathatta le ezt a szöveget, mivel Bekker Immanuel akkor még életben volt; helyette lenyomatta az *Anselmus Banduri* (1711.) szövegét. Maga Bekker eléggé pontosan collationálta a kéziratot, mindazonáltal hagyott ő is még tarlózni valót, kivált a tulajdonnevek helyes kifejezése terén. E kéziratnak collationáltam VIII., X., XII., XIII., XXIX., XXX., XXXI., XXXII., XXXV, XXXVII., XXXVIII., XXXIX., XL., XLI., XLII. fejezeteit.

A második Constantinus-kéziratnak leírása pedig ez:

Jelzete 2957 gr. (Parisinus Regius), a XVI. századból való, 241 levélből álló, foliórétű papiroskézirat. Másolója Michael Damascénos. Az *Inventaire Sommaire* szerint ezeket tartalmazza: Constantini Porphyrogenniti liber de administrando imperio (1); Photii C. P. patriarchae, fragmentum de decem rhetoribus (81); Themistii oratio consularis ad Jovianum imperatorem (95 v°); Choricii Gazaei oratio in laudem Summi ducis (100 v°); praemittitur Choricii vita (100); eiusdem oratio funebris Mariae, Marciani Gazae et Anastasii Eleutheropoleos episcoporum matris (104 v°); eiusdem oratio funebris Procopii Gazaei; eiusdem declamatio de tyrannicida (115); Polybii historiarum excerpta librorum VI, X., XIV., XV. et XVIII. (125.); Apollodori Atheniensis bibliothecae libri III. (185).

E kézirat Constantinusának a reproductiója az a szöveg, melyet Ans. Banduri adott ki és nyomatott le patrologiájában Migne. Szövege

Digitized by Google

az előbbi kézirat szövegéhez képest számba se jő; varians lectiói amazéihoz képest, mivel származekai, hasznavehetetlenek.

Constantinus szóban forgó munkájának több kézirata tudtommal nincs.

5. **Lejáró pályázatok.** A M. Tud. Akadémiánál 1895. deczember 31-én a következő pályázatok határideje jár le.

I. osztály.

1. Marczibányi-alapból: 80 arany. Magyar Synonymika.

II. osztály.

2. Gorove-alapítványból: 100 arany. A magyar férfi-viselet története. **Nyilt pályázat.**

Semsey-pályázatok:

1.	Tudományos magyar nyelvtan	10.000	frt;	másodjutalom	1500	frt.
2.	Magyar irodalom története	»	»	»	»	»
3.	Magyarország közgazdasága	»	»	»	»	»
4.	» geologiája	»	»	»	»	»
5.	» ásványainak leírása	»	»	»	»	»
6.	» faunája		»	»	»	»
7.	» florája		»	»	»	»

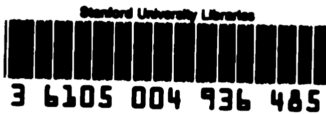
A M. Tud. Akadémia felszólítja a pályázni szándékozókat, hogy készítsék el pályamunkájok részletes tervezetét, s írjanak meg belőle mutatványul egy tetszés szerinti kis fejezetet, s idegen kézzel letisztázva, névtelenül küldjék be 1895. deczember 31-ig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához, esetleges kivánságaikkal együtt a pályázathirdetés szövege- és határidejére nézve.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

AS
142
M3515
1895

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

Digitized by Google

Digitized by Google